JUOZAS BALDŽIUS

RINKTINIAI RAŠTAI

Etnologijos ir tautosakos baruose

VILNIUS 2005

UDK 398(474.5)
Ba221

Knygos išleidimą parėmė
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

Redakcinė komisija
LEONARDAS SAUKA (pirmininkas),
STASYS SKRODENIS,
VITAS AGURKIS

Sudarė ir parengė
STASYS SKRODENIS

Redaktorius
VITAS AGURKIS

Viršelio dailininkas
ROKAS GELAŽIUS

© Juozas Baldžius, 2005
© Stasys Skrodenis, sudarymas 2005
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005

ISBN 9955-698-08-X

Turinys

Pratarmė

Etnologas, Vilniaus universiteto profesorius Juozas Baldauskas-Baldžius (nuo 1939 m. Baldžius) paliko dvi reikšmingas studijas „Pirktinės vestuvės“ (1936) ir „Vogtinės vestuvės“ (1940), daugybę mokslinių ir populiarių straipsnių mokslinėje ir populiariojoje spaudoje. Jis buvo plataus akiračio mokslininkas, rašęs ne tik etnologijos ir folkloro, bet ir užsienio politikos, istorijos, papročių teisės, senųjų tautų literatūros, religijų istorijos ir kitais klausimais. Jis buvo „Lietuviškosios enciklopedijos“ (nuo II tomo) redaktorių kolegijos narys ir daugelio straipsnių minėtais klausimais autorius.

Labiausiai jį domino ir daugiausia dėmesio jis skyrė santuokos sistemoms ir jų raidai (paprotiniai, teisiniai, ekonominiai aspektai), lietuviškąją/baltiškąją medžiagą susiedamas su pasaulio tautų tradicijomis. Nors ir buvo numatęs paskelbti specialią didelės apimties studiją „Mūsų vestuvės“, tačiau tik du aukščiau minėti darbai, kaip tos studijos skyriai, išvydo dienos šviesą knygų pavidalu, tuo tarpu kas dar buvo tame darbe – lieka nežinoma. Tik kai kurie to darbo skyriai ar poskyriai buvo paskelbti atskirais straipsniais mokslo populiariojoje spaudoje. Su šituo darbu susijusių rankraščių aptikta nedaug. Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje saugomas 162 lapų rankraštis „Pastabos geneonomiškoms problemoms tirti (Būsimajam „Įvadui geneonomijon“ metmens)“ (F1-830), kurio diduma paskelbta žurnaluose. Taip pat jo skaitytų paskaitų tekstas, pažymėtas 1941 03 14 d. data, „Liaudies epas“ (Ten pat, F88-6), šiek tiek išrašų tautosakos klausimais, keli asmens dokumentai.

Kadangi J. Baldžiaus darbai turi reikšmę ir šiandien ir jau tapo bibliografinėmis retenybėmis, o daug kam ir iš viso nežinomi, parengta jo raštų rinktinė, kurios pagrindą sudaro etnologinės krypties raštai – studijos ir straipsniai bei straipsniai tautosakos klausimais. Pirmajame raštų skyriuje skelbiamos abi studijos ir su santuokos sudarymo sociologija susiję straipsniai. Antrajame skyriuje – straipsniai folkloro, papročių, literatūros ir tautosakos ryšių klausimais. Į trečiąjį skyrių dedami reikšmingesni J. Baldžiaus straipsniai (kiek žinoma jų autorystė) iš „Lietuviškosios enciklopedijos“, kurie iš esmės siejasi su ankstesnių skyrių tematika. Atsisakyta straipsnių apie Indijos, Bizantijos, Egipto kultūrą, kurie, nors ir parašyti gana kvalifikuotai ir turi nemažą pažintinę reikšmę, vis dėlto nutolsta nuo bendro šių rinktinių raštų konteksto. Ketvirtajame skyriuje skelbiami keli atrinkti politinės tematikos straipsniai, vienaip ar kitaip turį ryšio su etnologija. Atsisakyta skelbti rankraštyje esančias „Pastabas geneonomiškoms problemoms tirti“, nes jos tik pakartotų spausdintuosius straipsnius, o paskaitų ciklą „Liaudies epas“ labiau derėtų skelbti atskiru leidiniu kaip mokymo medžiagą studentams.

Atsisakoma nuo platesnių komentarų, nes tokiu atveju reikėtų vėl kelti mokslininko naudotus šaltinius, juos lyginti su šio meto tyrinėjimais ir iš esmės rašyti naujas studijas. Kadangi J. Baldžiaus nuostatos, tyrimų išvados yra neseno laiko rezultatas ir atspindi maždaug ligi 1940 m. susiformavusius ir gyvavusius požiūrius pasaulinėje etnologijoje, etnografijoje ir folkloristikoje, tikimasi, jog šiandieniniai lietuvių etnologai ir folkloristai nesunkiai orientuosis tose problemose ir bus pajėgūs be pašalinės pagalbos diskutuoti su šiuo lietuvių mokslininku.

J. Baldžiaus darbai reikšmingi ne tik analizės platumu, drąsiais požiūriais, bet ir panaudotos literatūros gausa. Įvairios nuorodos ir literatūros sąrašai yra plati bibliografinė informacija šiandieniniam tyrėjui apie tolimos praeities ir profesoriaus gyvento meto įvairių krypčių ir mokslo šakų mokslininkų požiūrius aktualiais folkloro, etnologijos, religijos, kultūros, sociologijos ir kitais klausimais.

Rengiant spaudai vadovautasi jau susiformavusiomis kultūrinio palikimo skelbimo nuostatomis – kuo mažiau liesti autorių tekstus. Mažai keičiamos autoriaus vartotos sakinių konstrukcijos, jo nuosekliai vartoti žodžiai ar terminai. Tai išlaiko autoriaus mąstymo ir raiškos stilių, kuris iš tiesų yra savitas. J. Baldžius tarytum skuba paskui lekiančią mintį, tarsi bijodamas, kad jos gali nesuskubti užrašyti. O paskui, ko gero, jau ir nebegrįždavo prie užrašyto teksto, palikdamas jį nenudailintą. Galima spėti, kad jis buvo nuolaidus stilistams ar redaktoriams, nes net per tą dešimtį metų aiškiai pastebimas ir kalbininkų blaškymasis nuo vienų žodžio formų prie kitų (pvz., kad ir vietoje į – in), įvairios tautosakinių tekstų literatūrinimo tendencijos ir kt.

Rašydamas sociologijos klausimais J. Baldžius susidūrė su terminų stoka. Todėl kai ką tiesiog pažodžiui išsivertė iš vokiečių kalbos, pvz., dabar vietoje žodynuose rekomenduojamo termino pirmykštė tauta *jis visur rašė* gamtotautė *pagal vok. Naturvolk. Aptariant vedybų sistemas, reikėjo surasti atitikmenų giminystės linijų nusakymui, todėl pagal motinos liniją vedamą giminystę vadino* motėseka *(pagal vok. Mutterfolge), o pagal tėvo liniją –* tėvoseka *(vok. Vaterfolge). Jis turi savų žodžių, kaip* viekas *– jėga,* šiokis *– šitoks, vietoj* dalia *vartoja* dalis, *vietoje gentis* – padermė, *kalbėdamas apie pasakas terminu* gyvuliai *vadina ir žvėris, ir kitus gyvūnus, Amerikos gyventojus jis vadina* amerindais *(sutr. forma iš angl. American Indians) ir kt.*

Liaudies dainų tekstai darbuose pateikti nevienodai. Vienų išlaikytas publikacijų autentiškumas, kitur – nepaisyta strofų sistemos, dar kiti, ypač V. Krėvės dzūkiškieji, labai suliteratūrinti. Kartais dainose net pakeisti atskiri žodžiai, tarsi stengiantis juos pritaikyti prie keliamos minties. Šiandien sunku pasakyti, kas taip padarė – pats autorius ar redaktoriai stilistai. Kai kur, ko gero, taip pasielgdavo skubėdamas ir pats autorius. Vis dėlto žvelgiant į teksto redagavimo svyravimus, peršasi mintis, jog daugelyje vietų taip laisvai elgėsi redaktoriai tiek taikydami vadovėlines teksto struktūros ir rašybos normas, tiek taupydami vietą mažino strofų skaičių ar jų visiškai atsisakydavo. Rengiant spaudai, kiek buvo įmanoma, patikrintos dainų citatos, grąžintos žodžių formos ar patys praleistieji žodžiai, sutvarkyta strofika, tik atsisakyta grąžinti dalį, pvz., XIX a. rinkiniuose (ypač brolių Juškų) vartotų rašybos ypatybių, neturinčių esminės reikšmės suvokiant tekstą.

Nors J. Baldžius visuose savo darbuose siekė mokslinės precizijos, tačiau populiariuose straipsniuose ne visur tai išlaikoma, galimas daiktas, dėl to, kad jis norėjo pateikti duomenų, kurių patikimumo netikrino. Antai kalbėdamas apie lietuvių gamtos dievybes, jis mini beržų globėją Beržulį, ievų – Ievulį ir kt., kurių tikrumas kelia daug abejonių. Apskritai, atrodo, kad jis geriau pažino romėnų, graikų, indų (ypač Mahabharatos) dievybes negu lietuvių, todėl kartais lietuviškųjų mitinių būtybių interpretacijos ne visai tikslios.

Daug sunkumų kėlė bibliografiniai aprašai. Jų suvienodinti buvo tiesiog neįmanoma, nes aprašuose dažnai trūksta vieno ar kito duomens, kad būtų galima sutvarkyti pagal šiandienius bibliografavimo reikalavimus (klausimas, ar dabar bent kiek jų paisoma, nes kiekviena įstaiga vartoja savo sistemą), be to, daug šaltinių ir neįmanoma rasti. Kita vertus, gal ir nereikia taip pedantiškai redaguoti, nes tie aprašai atspindi tam tikrą bibliografinių šaltinių žymėjimo būklę ano meto Lietuvoje bei J. Baldžiaus blaškymąsi nuo vienos sistemos prie kitos. Pažymėtina, jog atskiri leidiniai taip pat šiek tiek laikėsi savų principų. Vis dėlto esantieji duomenys yra gan informatyvūs, ir akylas mokslininkas galės nesunkiai susirasti vieną ar kitą leidinį ar straipsnį. Todėl raštuose stengiamasi tik šiek tiek suvienodinti aprašus bent vieno darbo rėmuose. Paliekamos ir J. Baldžiaus beveik vienodai vartotos šaltinių (tautosakos rinkinių) santrumpos, nors dabar tie šaltiniai žymimi kiek kitokiomis santrumpomis.

Primirštas etnologas

I

2002 metais suėjo 100 metų nuo žymaus lietuvių etnologo ir tautosakininko profesoriaus Juozo Baldžiaus-Baldausko gimimo ir 40 metų nuo mirties, primintos tuo metu kukliu nekrologu, pasirašytu standartine fraze „Grupė draugų" ir paskelbtu laikraščiuose „Tiesa", „Sovietskaja Litva" ir „Czerwony Sztandar".

J. Baldauskas (nuo 1939 m. Baldžius) gimė 1902 m. gruodžio 16 d. Sodybų kaime, Kuršėnų valsčiuje, Šiaulių apskrityje gausioje mažažemio ūkininko šeimoje. 1911 m. mirė tėvas, ir motinai verstis su 7 vaikais buvo labai sunku, o apie mokslą buvo galima tik svajoti. Tačiau tėvas jiems paliko tam tikrą kraitį: jis buvo raštingas ir vaikus pramokė skaityti ir rašyti. Juozukas, šeštasis vaikas šeimoje, jau ketverių metų būdamas išmoko skaityti ir 1912 m. pradėjo lankyti Kuršėnų dviklasę mokyklą, o baigė jau vokišką *Volksschule* 1918 m. Mokykloje pasižymėjo gabumais ir nesunkiai išlaikė egzaminus į Šiauliuose organizuotos lietuviškos gimnazijos antrąją klasę, tačiau dėl lėšų stokos turėjo grįžti namo. Laimei, atsirado gerų žmonių, norėjusių padėti šiam gabiam vaikui. Juo pasirūpino buvusio Klaipėdos gubernatoriaus motina Kurkauskienė ir Peliksas Bugailiškis, ir jų palaikomos šelpimo draugijos „Žiburėlis" Šiaulių skyriaus paramos dėka J. Baldžius galėjo mokytis ir baigti gimnaziją. 1925 m. jis įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, kur studijavo lietuvių, slavų ir vokiečių literatūras bei pedagogiką. Jį baigė 1929 m.

Universitete prof. Vinco Krėvės dėka J. Baldžius susidomėjo tautosaka, pradėjo ją rinkti ir gilintis į įvairius etnologijos klausimus. Ypač daug dirbo savarankiškai, skaitė įvairią mokslinę literatūrą (etnologijos, istorijos, folkloristikos, teisės, literatūros klausimais) įvairiomis kalbomis, kurių, rodos, mokėjo apie dešimtį. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau VUB RS) saugomame J. Baldžiaus fonde (F 88) yra jo paties ranka 1945 06 15 pildytas „Kadrų įskaitos asmens lapas", kuriame apie kalbų mokėjimą taip užrašęs: gerai [moka] – vokiečių, anglų, lotynų, lenkų, rusų, latvių; silpnai – prancūzų, italų, graikų, sanskritą (F 88-2, lap. 3).

Savo „Autobiografijoje", rašytoje apie 1940 m., J. Baldžius rašo, kad jį kaip gabų studentą universitetas siūlė siųsti stažuotis į užsienį etnografijos disciplinoms, tačiau Švietimo ministerija neskyrė lėšų dėl politinių pažiūrų – kad „skleidžia kultūrinį bolševizmą" (Ten pat, lap. 8). Bet tame pačiame dokumente jis konstatavo: „Savo gyvenime jokioms politinėms partijoms ar grupuotėms nepriklausiau ir nesisiejau" (Ten pat.)

J. Baldžius buvo paliktas dirbti universitete, jam vadovavo V. Krėvė. Taip pat kurį laiką (1930–1935) dirbo mokytoju Kaune. Per tuos pirmuosius metus jis gilinosi į santuokos kilmės, formų, istorijos problemas ir buvo parašęs (kaip pats teigė) 2500 puslapių darbą „Mūsų vestuvės". Koks

buvo šis milžiniškas darbas – sunku pasakyti, nes viso rankraščio nepavyko aptikti. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje yra išlikęs 162 lapų rankraštis „Pastabos geneonomiškoms problemoms tirti (būsimajam „Įvadui geneonomijon“ metmens)“, rašytas apie 1930 m. (VUB RS F 1–F 830), artimas ar visiškai sutampa su straipsniais, skelbtais žurnaluose „Kultūra“ ir „Gimtasai kraštas“.

Kaip atskirą to didžiojo darbo dalį „Pirktinės vestuvės mūsų dainose ir apeigose“ J. Baldžius įteikė 1935 m. kovo 15 d. VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybai, norėdamas gauti daktaro laipsnį. Kartu jis buvo priimtas dirbti neetatiniu asistentu. Metų pabaigoje (lapkričio 22 d.) buvo leista ginti šią studiją kaip daktaro disertciją, o jis, jos autorius, paskiriamas Humanitarinių mokslų fakulteto Etnikos katedros vyresniuoju asistentu (1935–1940). Universitete J. Baldžius skaitė paskaitas apie lietuvių vestuvines, mitines ir istorines dainas, patarles ir priežodžius. Minėtą studiją „Pirktinės vestuvės“ 1935 m. universitetas išleido savo periodiniame leidinyje „Mūsų tautosaka“ (t. X) bei 1936 m. atskira knyga, o 1937 m. vasario 5 d. J. Baldžius apgynė ją kaip filologijos daktaro laipsnio disertaciją, ją palankiai įvertino oponentai prof. Mykolas Biržiška ir Vincas Mykolaitis-Putinas. Pastarasis autoriui prikišo darbo parengimo skubotumą, vienodumo nepaisymą (VUB RS F 88-2, lap. 28–33).

Visas minėtasis didžiulis darbas „Mūsų vestuvės“ nebuvo išleistas, kol kas nežinomas ir to rankraščio likimas. Tačiau atskiros jo dalys buvo paskelbtos. 1940 m. išėjo kita studija „Vogtinės vestuvės“. Žurnaluose „Gimtasai kraštas“, „Kultūra“ J. Baldžius straipsnių pavidalu išspausdino savo tyrimų įvairiais santuokos sociologijos klausimais – „Lyčių santykių sociologija“, „Šeimos kilmės problemos“, „Ekonominiai sumetimai mūsų vestuvinėse dainose“, „Darbštumas – lytinės atrankos faktorius“ ir kt.

Tuo pačiu metu šiuose žurnaluose bei kitoje periodinėje spaudoje J. Baldžius daug rašė lietuvių tautosakos klausimais („Darbo dainos“, „Siratėlių dalia“, „Mūsų patarlės“, „Mūsų dainų erotika“, „Tautosaka ir erotika“), analizavo papročius („Kalėdos ir jų papročiai“, „Prisikėlimo ir pavasario šventė“, „Joninės – vasaros ir derliaus šventė“), literatūros ir tautosakos klausimais („Vincas Krėvė – tautosakininkas“), pristatė rusų rašytojų A. Gribojedovo ir I. Krylovo, gruzinų poeto Akakio Cereteli, prancūzų rašytojo Emilio Zola kūrybą. Taip pat buvo „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakcijos narys ir bendradarbis, paskelbęs kvalifikuotų straipsnių etnologijos, tautosakos, mitologijos, istorijos, paprotinės teisės klausimais, taip pat apie indų, bengalų, senųjų pasaulio tautų kultūras ir literatūras.

1930–1940 metų laikotarpis buvo pats produktyviausias J. Baldžiaus gyvenime. Jis iškilo kaip žymus etnologas ir tautosakininkas šalia dr. Jono Balio. Tačiau tarp jų buvo gili praraja. Kai Švietimo ministerija 1935 m. įkūrė Lietuvių tautosakos archyvą ir paskyrė dr. J. Balį jo direktoriumi, šis per ministeriją pareikalavo, kad universitetas archyvui perduotų Tautosakos rinkimo komisijos, veikusios prie Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto, rinkinius. VDU Humanitarinių mokslų fakulteto taryba 1935 10 04 d. posėdyje nutarė tos medžiagos neatiduoti ir palikti lituanistikos ir etnikos katedrai.

J. Balys taip pat pasiekė, kad būtų uždarytas periodinis leidinys „Mūsų tautosaka“ ir liktų tik Tautosakos archyvo leidžiami „Tautosakos darbai“. Su universitetu santykiai tapo visai blogi, nors jis dar 1934/35 mokslo metais čia dirbo vyresniuoju asistentu. Fakulteto taryba nutarė jo neperrinkti vyr. asistentu 1935/36 m.m. O kai J. Balys 1935 m. pabaigoje įteikė savo habilitacinį darbą „Griausmo Dievo ir velnio priešingybė Šiaurės Europos tautų liaudies tradicijose“ ir prašė laiko skirti jo skaitymui, taryba to klausimo nė nesvarstė. Todėl įpykęs J. Balys 1936 m. V. Krėvę spaudoje išvadino tautosakos falsifikatoriumi („Dzūkų tautosakos falsifikacijos“ / Vairas, 1936, nr. 1, p. 23–42), ir santykiai su Humanitarinių mokslų fakultetu dar labiau paaštrėjo. Tad

J. Baldžius kaip V. Krėvės auklėtinis ir jo gerbėjas (jis gynė V. Krėvę dėl Šarūno ir šarūninių dainų) negalėjo tikėtis paramos iš Lietuvių tautosakos archyvo. J. Balys, stengdamasis būti vienvaldžiu etnologu, neįsileido jo į „Tautosakos darbus“, ir savo tyrinėjimus J. Baldžiui beliko skelbti kituose kultūros žurnaluose. Dalį savo straipsnių, ypač populiarius, skelbė ne tik tikrąja pavarde, bet ir slapyvardžiais *J. Kernius* („Kultūroje“, „Lietuvos žiniose“), *Arvydas, Žilvytis* („Darbininkų balsas“, „Lietuvos ūkininkas“, „Lietuvos žinios“, „Naujienos“ (Kaunas), „Socialdemokratas“, „Šiaulių naujienos“), *Marguolis, J. Pleivys* („Vaga“), *J. Visuomis, Zak. Krujaulis* („Vaga“) bei inicialais *J. B.* („Lietuviškoji enciklopedija“). 1940 m. J. Baldžius kaip politikos apžvalgininkas paskelbė daug straipsnių „Lietuvos žiniose“.

1940 m. iš Kauno į Vilniaus universitetą pirmiausia buvo perkeltas Humanitarinių mokslų fakultetas, kuriame dar vyresnysis asistentas J. Baldžius pradėjo skaityti lietuvių folkloristikos ir Lietuvos etnografijos kursus, vedė folkloristikos seminarą. Tuos kursus jis skaitė ligi 1951 metų. Įkūrus šiame fakultete etnologijos grupę, pagrindinius kursus (lietuvių folkloristikos, liaudies epo) skaitė J. Baldžius, kuriam 1940 m. buvo suteiktas docento vardas. 1945–1951 m. jis buvo Vilniaus universiteto Etnografijos katedros vedėjas, 1944 m. suteiktas profesoriaus vardas. Vokiečių okupacijos metais iš universiteto buvo atleistas ir dirbo Vilniaus miesto archyve. Po karo nuo 1945 m. gruodžio 15 d. iki 1950 m. sausio 10 d. J. Baldžius dirbo ir Istorijos instituto Etnografijos skyriaus moksliniu bendradarbiu, o 1946 m. birželio 25 d. P. Bugailiškiui pasitraukus iš šio skyriaus vedėjo pareigų, J. Baldžius kurį laiką vadovavo ir šiam skyriui. 1944–1946 m. dar buvo ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius.

Apie J. Baldžiaus skaitytas paskaitas nedaug turima žinių. Jo klausiusieji prisimena pirmiausia tai, kad pradėdavęs kalbėti įeidamas į auditoriją ir kad jo paskaitos buvusios nesistemingos, perkrautos informacijos gausa, jų dėl spartaus kalbėjimo tempo beveik neįmanoma buvę užsirašyti. Yra išlikęs kurso „Liaudies epas“, skaityto 1941 m. pavasarį, mašinraštis (iš viso 83 lapai, pažymėta 1941 03 14 d. data – VUB RS F 88–6). Tai kartu ir intriguojantis faktas, nes tokio kurso vėliau nė viename universitete niekas neskaitė. Iš teksto aišku, kad dar tuomet docentas visą dėmesį nukreipė į Rytų tautų epus. Aptaręs, kas yra herojinis epas ir epas apskritai (lap. 1–3), daugiausia vietos skyrė Mahabharatos analizei (lap. 3–30), po jos sekė Ramajana (lap. 31–42), tada babiloniečių mitologija ir epas apie Gilgamešą (lap. 43–66), kelis lapus skyrė armėnų tautos istorijai (lap. 67–70) ir baigiama „Dovydo Sasuniečio“ analize (lap. 71–83). Galima tik spėti, kad šį paskaitų tekstą ketinta išspausdinti, kitaip būtų sunku paaiškinti, kodėl jis perrašytas mašinėle. Šis dokumentas, mūsų manymu, reikšmingas ir dar vienu aspektu. J. Baldžius „Lietuviškajai enciklopedijai“ rašė plačius ir išsamius straipsnius apie indų mitologiją ir religijas, Babilonijos kultūrą, Egipto religiją ir kt. Kai kas laikėsi nuomonės, kad tie straipsniai esą tik nuorašai iš kitų informacinių leidinių ir J. Baldžius nebuvęs toks kompetentingas taip detaliai aptarti šiuos klausimus. Tas skaitytas kursas aiškiai parodo, jog minėtų tautų mitologija ir religijos J. Baldžiui buvo gerai pažįstamos ir išstudijuotos.

Dirbdamas Istorijos institute, J. Baldžius planavo parašyti dviejų tomų (paskui tik vieno tomo) veikalą apie lietuvių tautosaką, tyrinėti papročius ir mitologiją. Iš turimų kuklių dokumentų aiškėja, jog pradžioje tokią 10 spaudos lankų apybraižą, pavadintą „Lietuvių folkloras“, jis įteiks 1947 12 15. Jos turinys šiek tiek aiškėja iš 1946 m. pateiktos anotacijos:

> Pirmoje darbo dalyje bus kalbama folkloro problematikos klausimais, bus iškeliama folkloro istorinė ir klasinė diferenciacija, jos specifiškumas, tarybinės fokloristikos uždaviniai, lietuvių folkloro istorijos, istoriografijos bei šaltinių klausimai; bus nagrinėjama lietuvių dainuojamoji tautosaka.
> Antroje daly bus nagrinėjama pasakojamoji tautosaka, jos kilmė ir istorija, pasakojamosios tautosakos palyginamasis reikšmingumas įvairiuose istorinio gyvenimo etapuose.

Trečiojoj daly bus patiekti tyrinėjimai, liečiantieji patarles, priežodžius, mįsles, gamtos garsų pasekimus ir kitą smulkiąją tautosaką (brachiologizmus). Čia bus nagrinėjama kultūrinių visuomeninių reiškinių atsispindėjimas šiuose žanruose, jų sąryšis su kitais folkloro žanrais (Lietuvos MA Centr. arch., F 16, ap. 1, saug. vien. nr. 15, lap. 15).

Tačiau, matyt, dėl per didelio užimtumo, o gal ir dėl kitų priežasčių J. Baldžius neįvykdė ne tik šio savo sumanymo, bet buvo neatlikti ir kiti jo vadovaujami darbai – Zenono Slaviūno rengiama lietuvių tautosakos chrestomatija, kolektyvinis darbas – lietuvių liaudies pasakų tritomis ir kt. Žinoma, didelę sumaištį įnešė nauji politiniai vėjai, susiję su žurnalų „Zviezda“ ir „Leningrad“ kritika 1947 m., kurią paskelbė Ždanovas, ir tie nuostatai laikyti vieninteliais teisingai nukreipiančiais tuo metu Tarybų Sąjungos kultūros ir mokslo institucijų veiklą. Dėl beidėjiškumo atsisakyta išleisti Z. Slaviūno studiją apie sutartines, atmesti kiti darbai, ir visas dėmesys skirtas tik tarybinei tautosakai, kurios rinkti skubinti ne tik mokslininkai, bet ir komjaunimo aktyvistai bei partiniai darbuotojai. Greičiausiai J. Baldžius to „valymo“ metu nebuvo ko nors rimtesnio nuveikęs, nes posėdžių protokoluose užsiplanuotų darbų analizės neaptikta. Apskritai jis 1945–1950 m. neparašė jokių rimtesnių studijų, tik periodinėje spaudoje paskelbė keletą populiarių straipsnelių politikos, mokslo ir istorijos klausimais, porą atsišaukimų, skatinančių rinkti neseniai praėjusio karo folklorą.

Susilaukęs pripažinimo kaip etnologas, profesorius netikėtai nuėjo dėstyti komunistų partijos istorijos, nors ten, aišku, apie folklorą ir etnologiją negalėjo būti ir kalbos. Netrukus jis susirgo ir nuo 1951 m. nebegalėjo dirbti universitete ir buvo priverstas išeiti į pensiją. Tačiau ir po to jis kai ką rašė, tačiau tie rašiniai neišvydo dienos šviesos. Pažinojusieji pasakoja, jog apie 1958–1960 m. jis buvęs parašęs didelį darbą apie Levą Tolstojų, bet, matyt, tai buvo tik ligoto žmogaus pastangos bent kiek palengvinti savo gyvenimą. Juk jis gyveno tarp knygų ir su knygomis. Amžininkai pasakoja, jog J. Baldžius ir vaikščiojo vis ką nors skaitydamas. O jo paskaitų klausiusiai studentei, dabar profesorei, Angelei Vyšniauskaitei visam laikui įsiminė toks vaizdas. Ji nuėjusi pas jį į namus pasiskolinti reikalingos rašomam darbui knygos. Kambarėlyje ant grindų buvusios suverstos krūvos knygų. Šeimininkas pamaišęs su lazda po vieną krūvą ir iš ten ištraukęs reikiamą knygą (iš pasakojimo šio straipsnio autoriui.)

J. Baldžius ir mirė 1962 m. gegužės 2 d. vienišas tarp knygų. Palaidotas Rasų kapinėse.

II

Žvelgiant į J. Baldžiaus mokslinį palikimą, svarbiausiais darbais laikytini šeimos sudarymo formų raidos ir vedybų sociologijos tyrinėjimai, kuriuos galima būtų sujungti paties autoriaus skelbtu straipsnių ciklo pavadinimu „Lyčių santykių sociologija“. Baigęs Vytauto Didžiojo universitetą, jis kaip tik rinko šiais klausimais medžiagą ir, kaip pats nurodė „Pirktinių vestuvių“ studijos pabaigos žodyje, apie 1934 m. turėjęs parašęs apie 2500 puslapių darbą „Mūsų vestuvės“. Koks tai buvo darbas, apie jį visą šiandien galima pasakyti tik tiek, kas buvo paskelbta knygomis ar straipsniais. Galima manyti, jog šiame darbe J. Baldžius turėjo tikslą atskleisti šeimos formų ir giminystės raidą pirmykščių tautų (jo vadinamų gamtotautėmis) gyvenimo faktais, pateikti pasaulio mokslininkų nuomones šiuo klausimu ir išanalizuoti tos raidos liekanas, išlikusias lietuvių/baltų bei kitų kaimyninių kultūringųjų tautų folklore, papročiuose, kalboje ir senuosiuose raštuose.

Iš to didelio darbo su pilnu moksliniu aparatu mus pasiekė tik dvi studijos – kaip daktaro disertacija „Pirktinės vestuvės“ ir kita – „Vogtinės vestuvės“, tuo tarpu bendrojo pobūdžio teorinė dalis paskelbta mokslo populiarinimo žurnale „Kultūra“ atskirais straipsniais – „Šeimos

kilmės problemos, „Lyčių santykių sociologija", „Ekonominiai sumetimai mūsų vestuvių dainose". Remdamasis pasaulinio garso mokslininkų Johanno Jakobo Bachofeno, Lewiso Henry Morgano, Edwardo Alexandro Westermarcko, Edwardo Burnetto Tyloro darbais, daugybės vokiečių, prancūzų, anglų italų, rusų ir kitų tautų mokslininkų, keliautojų raštais, autorius stengėsi parodyti, kaip keičiantis žmonių ekonominiams santykiams keitėsi ir šeimos formos. Pirmasis tos serijos straipsnis „Šeimos kilmės problemos tarsi įvedė skaitytoją į visą šeimos santykių evoliucijos ratą, kuriame J. Baldžius Johanną Jakobą Bachofeną (1815–1887) pristatė kaip pirmąjį mokslininką, sugriovusį nusistovėjusias patriarchalinės šeimos nuostatas ir savo darbe „Mutterrecht" (1861, 2 leid. 1897) moksliškai įrodžiusį, jog pirmykštėse visuomenėse pagrindinį vaidmenį šeimoje vaidino motina (matriarchatas). Tai buvo naujas posūkis šeimos santykių istorijoje, jį įvairiais aspektais plėtojo XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios mokslininkai.

Straipsnių cikle „Lyčių santykių sociologija" J. Baldžius jau pats ėmėsi aiškinti šeimos raidą, jos formas, remdamasis nepaprastai gausia faktine ir teorine medžiaga, pagal kurią šeimos raidą lėmė ekonominiai ir lytiniai santykiai

Pirmykštėje bandoje lytiniai santykiai tarp vyrų ir moterų buvę netvarkingi, paremti biologiniu instinktu, nebuvę jokių vedybinių apribojimų. Ši šeimos santykių forma moksle vadinama promiskuiteto terminu. Vėlesnėje socialinėje-ekonominėje raidoje jau formuojasi labiau apibrėžtos šeimos formos, o kartu su jomis ir atitinkama lyčių priklausomybė, kuri pirmiausia rėmėsi moters pirmumu šeimoje, o vėliau ir ligi šių laikų vyro pirmavimu – patriarchatas. Šiose dviejose sistemose vis dėlto šeimos sudarymo būdai ir giminystės ryšiai turėjo savitų bruožų.

Kadangi daugelis tų klausimų – jau tolimos praeities dalykai ir jų patikrinti neįmanoma net pasitelkus dabar egzistuojančių pirmykščių tautų gyvenimo būdą, savaime suprantama, jau nuo XIX a. vyrauja įvairios teorijos, kurių mokslininkai kartais gana griežtai kritikuoja vieni kitus. J. Baldžius tas teorijas detaliau charakterizavo atskiruose „Lietuviškojoje enciklopedijoje" skelbtuose straipsniuose, tam tikrus požiūrius pateikė ir čia minimuose darbuose. Atrodo, jį stipriai veikė žymaus antropologo ir etnologo Jameso George'o Frazerio tyrimų kryptis, tačiau nesvetimi buvo ir marksistinės pakraipos europiečių požiūriai.

Mokslo apyvartoje daugiau dėmesio susilaukė jo studijos „Pirktinės vestuvės" ir „Vogtinės vestuvės". Ir vienoje, ir kitoje autorius bandė paaiškinti gausius lietuvių, taip pat latvių, slavų tautų dainų vaizdus, atitinkamus vestuvių papročius, kuriuose vienokia ar kitokia forma minimas nuotakos pirkimas, vogimas, kaip tolimos praeities santuokos sudarymo formų reliktus. Tam jis pasitelkė nepaprastai gausią įvairaus pobūdžio literatūrą apie viso pasaulio tautų gyvavusius ar tebegyvuojančius šeimos sudarymo papročius, apie atskirų lyčių prioritetus šiame procese ir iš to išplaukiančias santuokos ir giminystės formas. Ir studijų struktūra yra beveik vienoda. Aptariami nuotakų pirkimo ar vogimo pėdsąkai lietuvių (mūsų) liaudies dainose, paskui vestuvių apeigose, jų geografija, ir tik „Vogtinių vestuvių" pradžioje įdėtas teorinis skyrius „Egzogamija".

Tos studijos buvo paimtos iš didesnio darbo, ir aiškiai į akis krinta jų skubotas parengimas spaudai. Ypač tai pasakytina apie „Vogtines vestuves", kur nėra pratarmės ir jokių išvadų. Pristatant šią knygą kaip habilitacinį darbą, recenzentai prof. Mykolas Biržiška, prof. Vincas Mykolaitis-Putinas ir prof. Vincas Krėvė, pažymėdami panaudotos medžiagos ir mokslinės literatūros gausumą, analizės išsamumą, griežtai kritikavo autorių už tiesiog neleistiną aplaidumą pateikiant savo tyrimų rezultatus, t.y. kad paimtas atitinkamas teksto gabalas iš didesnio darbo ir pristatytas visuomenei be atitinkamos mokslo studijai pradžios ir pabaigos. Nepaisant tokio pateikimo nerūpestingumo, recenzentai darbą vertino kaip rimtą mokslinę studiją (VUB RS F 88-2, lap. 24–27).

Ir viena, ir kita studija susilaukė ir platesnio dėmesio, nors į rimtas diskusijas niekas nesileido.

Kadangi „Pirktinės vestuvės“ buvo paskelbtos VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos rinkimo komisijos leidinio „Mūsų tautosaka“ X tome 1935 m. data (išėjo jau 1936 m.), kai ši Komisija buvo uždaryta, įkūrus Lietuvių tautosakos archyvą, tai kritikos ugnis buvo nukreipta ir į leidinį, ir į J. Baldžiaus darbą kaip reikšmingiausią to leidinio publikaciją. Žurnalo „Vairas“ recenzijų skyriuje (Vairas, 1936, nr. 469–473) pasirodė pikta ir kritiška recenzija, pasirašyta slapyvardžiu *B. J-otis.* Greičiausiai tai buvo dr. Jonas Balys, degęs pykčiu V. Krėvei ir jo aplinkai. Recenzijoje J. Baldžius išvadinamas paklydėliu, kuris blaškėsi po knygas tarsi be vadovo po tankų mišką ir griebė, kas pakliuvo po ranka be jokios šaltinių kritikos. Nurodoma, kuo jis nepasinaudojo, tačiau dalis tos literatūros priklauso arijų rasę keliančiai literatūrai, tokiai gajai tuometinėje Vokietijoje, kuriai neabejotinų simpatijų turėjo J. Balys. Kita vertus, toji ir kita nurodytoji literatūra buvo panaudota J. Baldžiaus darbuose, tad iš esmės kritikas matė vien tik darbo blogąsias puses, indogermanus = indoeuropiečius, tarp jų ir baltus, laikydamas aukštesnės kategorijos ir pabrėždamas, jog ir pirmykštė žmonių bendravimo forma yra buvusi individuali šeima, monogamija (p. 471). Nors ir buvo reikalaujama pasinaudoti naujausiais etnologijos mokslo rezultatais, tačiau, rodos, J. Baldžius jais naudojosi, o ir dabartinis tos srities mokslas tebėra pilnas skirtingų požiūrių. Tiesa, J. Baldžius nebuvo labai griežtas įvairių teorijų atžvilgiu ir nepasmerkė jam nepatinkančių, kaip dabar, sakysim, net kai kurie mūsų kalbininkai, aiškindami lietuviškus giminystės terminus, „triuškina“ klaidingai manančius ir tepastebi vieną patriarchalinę indoeuropiečių visuomenės sąrangos tipą (Buivydienė R. Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai. – V., 1997, p. 12).

Daugiau „Pirktinės vestuvės“ lyg ir neužkliuvo tyrinėtojams. Problemiškesnis dalykas buvo „Vogtinės vestuvės“. Tarybiniais metais apie vogtines vestuves Leonardas Sauka savo disertacijoje „Lietuvių vestuvinės dainos“ rašė, jog „kai kurių archajinių vedybų formų gyvavimas ir tariami atspindžiai labai abejotini. Pavyzdžiui, toks abejotinas teiginys yra tvirtinimas, kad lietuvių, kaip ir kitų tautų, protėvių vestuvės ilgą laiką buvusios vogtinės ir esą tai atsispindi vestuviniuose papročiuose ir dainose“. Pacitavęs E. Kagarovo mintį, kad tai esąs „mokslininkų prasimanymas, mitas“, autorius tęsia kartu su kitu populiariu tarybiniu mokslininku M. Kosvenu: „Tariami vogimo ir pagrobimo atspindžiai vestuvinėse ceremonijose iš tikrųjų atspindi kupiną „moteriai dramatizmo matriarchalinės tradicijos laužymą ir perėjimą į kitą šeimą, pas svetimus“ [M. Kosvenas]. Tuo būdu į žinomą populiarią lietuvių vestuvinę baladę apie pavogtą dukrą reikėtų žiūrėti ne kaip į vogtinių vedybų atspindį, o kaip į atvaizduotas apeigas, labai dramatiškas ir sukeliančias gilias kolizijas“ (Sauka L. Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a.–XX a. pradžia) // Literatūra ir kalba. T. 9: Dainuojamosios tautosakos klausimai. – V. 1968, p. 24–25). Tad jei daina atspindi apeigas, o apeigos, kaip žinome, buvo veiksmas, ritualas, tai, vadinasi, atspindi vogimo veiksmą. Antra, visi kritikai stoja prieš vogimą kaip vienintelę tam tikro laikotarpio šeimos sudarymo formą. Tačiau nei J. Baldžius, nei gausybė jo cituotų mokslininkų, atrodo, to primygtinai neteigė. Pirma, tokia forma egzistavo šalia nuotakų pirkimo; antra, vienintelė ji buvo tik kai kuriose primityviose tautose; trečia, niekaip negalima būtų suprasti, kodėl šimtais pavyzdžių minimas nuotakų pirkimas ir vogimas lietuvių/baltų dainose ir papročiuose, slavų tradicijose, gausybė tokių papročių aprašymų kitose tautose būtų tik poetinės metaforos. O ir poetinė metafora turi savo ištakas.

Pagaliau pažvelgtina į pasaulio moksle pripažintas šeimos sudarymo formas ir giminystės santykius – poligamiją, susidedančią iš poliandrijos ir poliginijos, egzogamiją ir endogamiją. Ligi to mūsų tyrėjai nepriėjo, tenkindamiesi dabar egzistuojančios patriarchalinės šeimos sudarymo tradicijomis, daugiausia paremtomis XIX–XX a. medžiaga. Be to, dažnai vadovaujamasi

savotiška didybės manija: gal kitos tautos ir turėjo, bet jau lietuviai gyveno nuo senų senovės panašiai kaip ir dabar.

J. Baldžius buvo sukaupęs daug medžiagos iš rašytinių šaltinių, naudojosi nepaprastai gausiais tyrinėjimais įvairiomis kalbomis, ir tuo būdu bene tik pirmasis ir vienintelis iš mūsų etnologų lietuvių tautosakos dalykus, papročius pateikė pasauliniame kontekste, ypač kai analizavo šeimos raidos formas, giminystės santykius, jų ypatybes ir savitumus. Norėdamas įrodyti, kad lietuvių vestuvinėse dainose ir papročiuose užsilikę nuotakos pirkimo bei vogimo motyvai nėra vien poetinės puošmenos, jis tai grindė tiek gretimų, tiek ir primityvių (jo vadinamų gamtotautėmis) tautų tradicijomis ir papročiais, istoriniais ir teisiniais dokumentais.

Neabejotinai šiose jo studijose ir tuo klausimu skelbtuose straipsniuose yra diskutuotinų dalykų, nepakankamai įrodytų teiginių, tačiau vis dėlto savo koncepcijas jis grindė tuo metu gyvavusių teorijų, mokslo žinių pagrindu ir į tą istorinės etninės sociologijos sritį inkorporavo ir lietuviškuosius/baltiškuosius faktus.

III

Kita J. Baldžiaus tyrimų sritis buvo tautosaka, papročiai ir religijų istorija. Ši sritis faktiškai buvo pagrindinė, nes ir etninės sociologijos klausimus jis analizavo iš folkloristo pozicijų. Juk ir kaip dėstytojas Vytauto Didžiojo universitete skaitė paskaitas apie lietuvių vestuvines, mitines, karo istorines dainas, patarles ir priežodžius, o Vilniaus universitete – folkloristikos, liaudies epo kursus. Vis dėlto norėdamas aprėpti keletą mokslo sričių, dalyvauti spaudoje, atsiliepdamas į įvairiausius teorinius ir aktualius dienos klausimus, išsibarstė ir tautosakos klausimais paliko paskelbtus tik kelis straipsnius, taip ir neįvykdęs pažado Istorijos institutui – parašyti dviejų ar vienos dalies lietuvių tautosakos kursą.

Lietuvių tautosakos žanrų analizei skirti straipsniai „Darbo dainos“, „Dainų berneliai“, „Siratėlių dalia“, „Mūsų dainų erotika“ ir „Mūsų patarlės“. Atskiri tautosakos klausimai paliečiami straipsniuose „Vincas Krėvė – tautosakininkas“, „Tautosaka ir erotika“, o suomių epinės dainos – proginiame straipsnyje „*Kalevalai* šimtas metų“.

Lietuvių tautosakos, ypač dainuojamosios, klausimus J. Baldžius analizavo ne poetikos ir jos prasmių aspektais, o stengdamasis atskleisti dainų turinio ir atskirų motyvų ryšį su istorija, su visuomeniniu ir socialiniu žmonių gyvenimu, su pirmykščiais tikėjimais. Antai aptardamas darbo dainas, jis nagrinėjo darbo ir dainos ryšį žmonijos istorijoje ir apskritai darbo vaidmenį liaudies dainos formavimesi. Jo išeities taškas buvo vokiečių mokslininko Karlo Bücherio mintis, kad „dainų kilmės reikia ieškoti darbe“, išsakyta veikale „Arbeit und Rhytmus“. Mūsų mokslininkas taip pat pamėgino atskleisti dainų evoliuciją lietuvių dainų pavyzdžiais, įsigilindamas ne tik į turinio, bet ir į poetikos raidą bei dainų ryšį su šokiu, į magijos elementus dainose. Straipsnyje „Siratėlių dalia“ autoriui rūpėjo paaiškinti, kodėl našlaičiai tėveliu, motinėle laiko tam tikrus medžius, o sesele ir broleliu – dangaus kūnus.

J. Baldžius, pasinaudodamas ir Balio Sruogos pateikta dainos raidos etapų schema jo darbe „Dainų poetikos etiudai“, bandė konkrečiai su pasauline dainos evoliucija susieti ir lietuvių sutartines (giesmes). „Mes, lietuviai, dainų, – rašė mokslininkas, – sudėtų tik iš vienų interjekcijų, jau nebeturime arba jos išliko gerokai apkritusios. O jeigu vienur kitur dar ir užtinkame dainos įvedamąjį posmą sudėtą iš interjekcijų, tai jos yra vis dėlto jau gerokai „sukultūrėjusios“. Kaip pavyzdį autorius pateikia sutartinę „Sadūto, tūto, / Sadūto, tūto, / Sadūto, sadu, tūto, / Sadūto, tūto!“

Kaip etnosociologas jis analizavo ekonomines prielaidas pasirenkant gyvenimo draugą bei apskritai nusakant žmogaus vertės kriterijų („Ekonominiai sumetimai mūsų dainose“), mėgino

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA

pateikti pagal dainų medžiagą požiūrį į pavainikius ir jų likimą. Tačiau pastarasis straipsnis, atrodo, buvo parengtas kiek skubotai, pasinaudojant naujųjų laikų moralistinėmis dainomis, kurios neatspindi tolimosios senovės nuostatų, o labiau remiasi vėlyvąja katalikiškosios dorovės samprata.

Naũja buvo ir J. Baldžiaus straipsnis „Mūsų dainų erotika", mūsų manymu, siejęsis su jo sociologinės krypties darbais. Toks atviras pokalbis buvo pirmas lietuvių folkloristikoje ir bene vienintelis ligi šių dienų. Šią temą mokslininkas palietė ir kitame straipsnyje „Tautosaka ir erotika", diskutuodamas su V. Krėvės parengto „Lietuvių patarlių" pirmojo tomo kritikais dėl ten įdėtų „nepadorių" patarlių. Čia jis pateikė daug europinių pavyzdžių, kai tokio pobūdžio tautosaka skelbta ir skelbiama akademiniuose leidiniuose ir dėl to nė vienas pilietis nepasidarė blogesnis, negu jis buvo. Kita vertus, autorius mano, jog turint galvoje didelį lietuvių moralumą, „nepadorias" patarles gal reikėtų skelbti atskiru leidiniu, tačiau ir dabartiniu atveju nemato nieko blogo. Čia J. Baldžius, kiek papildydamas straipsnį kitų tautų mokslininkų požiūriais, pateikė VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos nuomonę, tuo pačiu gindamas ir V. Krėvę, kurio sumanymas buvo didžiulis – išleisti 12 tomų lietuvių patarlių.

Būtina paminėti J. Baldžiaus išsamų straipsnį „Mūsų patarlės", kuriame pirmą kartą detaliai aptariama patarlių poetika, genetika (atskirų grupių patarlių atsiradimo prielaidos) bei daugelio jų tarptautinis pobūdis. Nepraleista progos ir paminėti pasaulyje gyvuojančias patarlių kilmės ir jų plitimo įvairiose tautose teorijas. Autorius manė, jog patarlės yra kilusios iš įvairių šaltinių ir jų kilmei aiškinti „geriausiai tinka poligenetinė hipotezė".

Ypatingo dėmesio nusipelno jo straipsniai „Lietuviškojoje enciklopedijoje" – „Folkloras", „Folkloristika", „Gamtinis folkloras", „Gyvulių folkloras". Matyt, suvokiant šių straipsnių unikalumą, informatyvumą ir reikšmę mokslui bei mokymui, jie vienoje vietoje, pavadinimu „Folkloras", 1940 m. buvo išleisti kaip atskiras atspaudas. Šiuose straipsniuose J. Baldžius pateikė folkloro sąvokos interpretacijas, pasaulinės folkloristikos kryptis ir metodus, atskirai aptarė folklorą apie gamtą. Gausi bibliografinė medžiaga sudarė puikias galimybes ne tik pažinti pasaulinės folkloristikos raidą, bet gilintis į atskiras problemas, tuo labiau kad lietuvių folkloristika buvo tik kilimo stadijoje. Analogiškų tokio plataus masto darbų tuo metu dar nebuvo parašęs nė vienas mūsų tautietis.

Greta moksline precizija pasižyminčių straipsnių J. Baldžius paskelbė ir populiarių darbų, turėjusių tikslą eiliniam žmogui prieinama forma pateikti religijų istorijos, papročių duomenis. Tokie yra jo straipsniai apie animizmą, falo kultą, paskelbti 1931 m. „Vagos" žurnale. Tas pats pasakytina ir apie straipsnius, skirtus kalendorinėms šventėms (Velykoms, Balandžio pirmajai, Joninėms ir Kalėdoms). Jų tikslas – ne detaliai analizuoti lietuviškuosius papročius, o išsiaiškinti jų ištakas, tų ištakų ieškant romėnų žiemos ir pavasario švenčių apeigų transformacijose bei apskritai Europos žemdirbių švenčių tradicijose.

IV

1930–1940 m. spaudoje J. Baldžius paskelbė daug straipsnių savo meto politikos klausimais, ypač detaliai analizuodamas kylantį fašizmą Vokietijoje ir jos propaguojamojo rasizmo padarinius Europoje. Kadangi jis puikiai mokėjo vokiečių kalbą ir taip pat puikiai pažino tiek naujausią vokiečių bei jiems prijaučiančių autorių etnologinę literatūrą, tiek bendruosius politinius dalykus, skelbiamus vokiečių spaudoje, tad analizuojami dalykai buvo dalykiški ir principingi. Antai tokie straipsniai, kaip „Rasizmas", „Rasizmas ir imperializmas", parašyti etnologo bei antropologo požiūriu, skaitytojams pateikė daug vertingos medžiagos tiek apie rasizmo istoriją, tiek

apie tų idėjų transformacijas vokiečių teoretikų darbuose. Baltosios rasės ir joje ypatingą vaidmenį atliekančios arijų rasės iškėlimas buvo vienas svarbiausių kylančio fašizmo atramos taškų, tai sparčiai ėmėsi realizuoti Hitleris. Straipsnyje „Rasizmas" J. Baldžius ne tik apžvelgė tautų požiūrius į kitų rasių (jo vadinamų veislėmis) žmones nuo Biblijos laikų, Egipto ir kitų tautų istorijoje, bet ir detaliai išryškino, kaip sąmoningai, prasilenkdami su istorine tiesa, vokiečių etnologai iš baltosios rasės išskyrė arijus, kurie buvę pirmieji indoeuropiečiai, tuo pačiu perkeldami indoeuropiečių protėvynę į šiaurės vakarų Europą, į germanų gyvenamas vietas.

Autorių domino ir Lietuvos kultūros bei mokslo politikos dalykai. Baigdamas universitetą, J. Baldžius paskelbė straipsnį „Darbas, linkmė, organizavimas". Jame jis pareiškė kritiškų minčių religijos skleidimo atžvilgiu, kritikavo valstybės nepagarbą saviems menininkams, rūpinosi mokslo plėtra. Pastarosios mintys labai šiandieniškos, su panašiais faktais dabar Lietuvoje susiduriame kiekviename žingsnyje.

* * *

J. Baldžius-Baldauskas buvo unikali asmenybė. Jo amžininkas folkloristas dr. Jonas Balys savo tiesiogines folkloristikos studijas baigė Vokietijoje ir nesunkiai galėjo susipažinti su naujaisiais folkloristikos, etnologijos mokslų laimėjimais pačioje Vakarų Europoje, o J. Baldžius buvo Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinis – jame nebuvo specialaus etnologijos ar folkloristikos padalinio, tačiau nepaprasto darbštumo ir stebinančios atminties dėka jis tapo žymiausiu Lietuvos etnologu, deja, dėl vidinių nesutarimų, kaip ir būdinga lietuviams, likęs šešėlyje. Jo dvi studijos ir straipsniai, paskelbti 1930–1940 m., taip pat straipsniai „Lietuviškojoje enciklopedijoje" pasižymėjo didele erudicija ir pirmą kartą Lietuvoje taip plačiai pristatė etnologijos mokslą, įvairias teorijas ir kryptis, kartu lietuviškąją/baltiškąją medžiagą pateikė pasauliniame kontekste. Tik, gaila, sovietinė okupacija ir Antrasis pasaulinis karas išmušė jį iš darbo ritmo, ir jau po karo, galima sakyti, nieko rimtesnio nenuveikė taip gražiai purentuose mokslo baruose.

VU Istorijos ir filologijos fakulteto dekanas Kostas Korsakas apie 1944 m. J. Baldžių charakterizavo kaip vieną „kvalifikuočiausių folkloro ir etnologijos žinovų Lietuvoje", prikišdamas jam tik metodinio tikslumo trūkumą (VUB RS F 88–2, lap. 15). Kitais metais duotoje charakteristikoje (rašytoje rusiškai), kurią pasirašė K. Korsakas, V. Mykolaitis-Putinas ir Povilas Pakarklis, J. Baldžiaus veikla folkloristikos ir etnografijos baruose apibūdinta dar plačiau: „Savo darbais iš folkloro ir etnografijos prof. J. Baldžius išgarsėjo kaip vienas pačių kvalifikuočiausių etnografijos ir folkloro žinovų. Nepaisant to, kad kartais jo darbuose trūksta metodinio tikslumo, jie pasižymi plačia autoriaus erudicija ir tobulu analizuojamos medžiagos pažinimu. Skaitant prof. J. Baldžiaus darbus, stebina ne tik savo specialybės literatūros ir šaltinių pažinimas, bet ir nepaprastas apsiskaitymas tiek literatūros, tiek ir kultūros istorijos srityse" (VUB RS F 88–2, lap. 13). Prie tos charakteristikos pridurti nėra ko.

J. Baldžiaus darbų vieta Lietuvos moksle taip pat nebuvo išsamiau analizuota. Jo atžvilgiu pastebimas tam tikras paradoksas. Nors jis buvo kairuoliškų pažiūrų (ne, ne revoliucionierius), tačiau tarybiniais metais, kai dauguma kairuolių iškilo, jo darbams prikištas buržuazinis objektyvizmas (juk jis niekur pagrindu neėmė marksizmo–leninizmo klasikų nuostatų) ir tokiu būdu jo lyčių santykių sociologijos tyrimai, taip pat dauguma straipsnių pasirodė esą netinkami. Lietuvos etnografai ir folkloristai savo darbuose tik paminėjo „Pirktines vestuves" ir „Vogtines vestuves", tačiau be detalesnės analizės, o tik remdamiesi populiaraus tarybiniame moksle M. Kosveno bei kitų teiginiais, palaikė tai fantazija bei niekur neegzistuojančiais dalykais.

Tiesa, J. Baldžiaus darbuose yra eklektikos, skubėjimo, nepakankamo tautosakinės medžiagos istoriškumo ir tikroviškumo vertinimo. Jo dėstymas šiurkštokas, tiesmukas, vartojama savita leksika, tačiau negalima jam prikišti faktų stokos. Kiekvienas faktas pateikiamas su daugybe ekskursų į kitų tautų folklorą, etnografiją, istoriją, atitinkamos srities mokslo darbus. Jis gerai pažino ne tik lietuvių tautosaką, etnografiją, Lietuvos istoriją ir teisę, bet taip pat puikiai antikinę – graikų ir romėnų – kultūrą, germanų tautų kultūrą ir istoriją, buvo išstudijavęs Bibliją ir jos istorinę aplinką. Kaip matėme, neblogai pažįstama jam buvo Indijos kultūra, joje gyvavusios religijos ir raštija – Mahabharata, Vedos, Ramajana ir kt. Visa šita medžiaga jis laisvai operavo savo darbuose. Jei jis būtų rašęs anglų kalba ir nekentėjęs nuo lietuviško pavydo, jis galėjo atsistoti greta tokių šeimos istorijos tyrėjų kaip L.H. Morganas, E.A. Westermarckas ir kiti.

J. Baldžius į Lietuvos mokslą įsiveržė netikėtai, blykstelėjo ir pasiekęs apogėjų staiga užgeso ir nuėjo užmarštin. Jo darbai, kurių dauguma išsibarstę įvairiuose leidiniuose, jau nebepasiekia Lietuvos mokslininkų, kurie kartais tariasi atradę jau seniai atrastus dalykus. Todėl, švenčiant J. Baldžiaus šimto metų jubiliejų, pamėginta vienoje vietoje pateikti svarbesniuosius jo darbus, tuo pačiu pakviečiant dabarties mokslininkus diskusijai apie šeimos sudarymo sociologiją jau remiantis naujausiais tyrinėjimais ir folkloru.

Todėl visiškai tiks pabaigti šią mokslininko gyvenimo ir svarbiausiųjų darbų apžvalgą jo paties pasirinkta Horacijaus sentencija, įdėta „Pirktinių vestuvių“ baigiamajame žodyje: „Feci, quod potui, faciant meliora potentes“ – padariau, ką galėjau, kas gali, tepadaro geriau. Atrodo, jo amžininkai geriau nepadarė, bet kritikuoti – sugebėjo.

Sudarytojas jaučia malonią pareigą padėkoti akademikui Leonardui Saukai, draugiškai skatinusiam imtis šio sudėtingo darbo ir savo patarimais padėjusiam jį tobulinti, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakininkams, kurie įdėmiai rūpinosi raštų rengimu, taip pat kruopščiam ir dėmesingam redaktoriui Vitui Agurkiui, siekusiam išlaikyti J. Baldžiaus mąstymo dvasią.

Stasys Skrodenis

I skyrius

LYČIŲ SANTYKIŲ SOCIOLOGIJA

Pirktinės vestuvės

DISERTACIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO
DAKTARO LAIPSNIUI ĮGYTI

I. Nuotakų pirkimo pėdsakai mūsų dainose

– Vai, žente, žente,
Žente sūneli,
Tu n'užmokėsi
Man už dukrelę.
Bsn 401

Daug esama nuotakų pirkimo pėdsakų mūsų dainose, tačiau dažniausiai aptinkamas motyvas yra mokesnis užu žalias rūteles, rūtų vainikėlį, jaunąsias dieneles:

Už tą rūtų vainikėlį
Šimtą dorelelių,
O už mano jaunas dienas
Šimtą dukatelių.
Pakalniškis, p. 83

Mergos jaunosios dienelės yra josios mergavimo tarpas, trunkąs nuo josios lytinio brendimo iki nutekėjimo užu jaunojo bernelio. Mergavimo, jaunųjų dienelių nuolatiniai palydai yra žalioji rūtelė, rūtų vainikėlis, šilkų kaspinėliai:

Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Ko man reikia
Prie jaunų dienelių:

Šilkų kaspinėlių,
Rūtų vainikėlio –
To man reikia
Prie jaunų dienelių.
JSD 907

Tekėdama mergelė skundžiasi:

Reiks mum apverkti
Jaunąsias dieneles,
Atsižiūrėti
Žaliųjų rūtelių.
JSD 481

Nutekėjusi mergelė sako:

Vainikėlio ir nepinsiu,
Ant galvelės nenešiosiu; <...>
Su seselėms nevaikščiosiu.
JSD 649

Nes:

Jau nevadins jaunąja sesule,
Tiktai vadins jaunąja martele.

Jau prilygai jaunąjį bernelį,
Atsisėdai martelių suolely.
JSD 478

Jaunųjų dienelių negali būti be rūtų darželio, rūtų vainikėlio, šilkų kaspinėlių, todėl mokesnis už žalias rūteles, rūtų vainikėlį, šilkų kaspinėlius ir jaunąsias dieneles yra vieno ir to paties galo, vienos reikšmės ir paskirties:

Tik už mana jaunas dienas
Šimtą dorelėlių,
O už mana vainikėlį
Šimtą dakotėlių.
Leskien 125

Mano žalias vainikėlis
Šimtą dolerėlių,
O už mano jaunas dienas
Šimtą dakotėlių.
Kalvaitis 118

– Užu mano vainikėlį
Šimtas raudonųjų,
O už mano jaunas dienas
Pusantro šimtelio!
JLDn 614

Ir mokesnis užu išmintas rūteles darželyje yra to paties galo, tos pat reikšmės:

<...> Kam pririšei žirgelį
Prie rūtų darželio? <...>
Kų tas mano žirgelis
Iškados padare? <...>
Pamyne rūtelas,
Palauže lelijas. <...>
Ko tas vertas darželis
Žaliųjų rūtelių? <...>
Vertas mano darželis
Dviejų, trijų šimtelių.
NS 1214

– Sakyk tiesą, mergele,
Sakyk tiesą, jaunoji,
Ko tas vertas žiogrelis?
Ko yr verti rūteliai?

Penkių šešių dorelių,
Manęs jaunos mergelės,
Dabar penkis pridėsiu,
Tave jauną parvesiu.
Nes 181

– Pasakyki, mergele,
Kaip tie brangūs žolynai?

– Už rūteles du šimtu,
Už mėteles šimtelis, –

Už tas žalias žoleles
Teksi patsai berneli!

– Pastatyki stalelį,
Pavadinki tėvelį,

Pavadinki tėvelį,
Atskaitysiu šimtužius.

Sėsk, bernyti, už stalo,
Dėk šimtelius ant stalo! <...>

– Vesk žirgelį per vartus,
Mane jauną per antrus.
JLDn 940, var. 1016

– Mergelė mano, jaunoji mano,
Ko yr' vertas darželis žalių rūtelių?
– Berneli mano, jaunasis mano,
Yra vertas darželis šešių šimtelių.
– Oi, kad aš duosiu šešis šimtelius
Ir tave paimsiu po nevalele.
Pakalniškis, p. 100

Žodžiai: „tave paimsiu po nevalėle“ reiškia nuotakai vyro valion pakliūti, anytos šalin nutekėti, kur nuotakos būvis yra varginas, kur ji turi visus sunkiuosius darbelius dirbti, visų nenupelnytų priekaištų klausytis. Ir patsai bernas grasina mergelei:

Pasižiūrėki,
Manu mergele,
Kaip tas dreba žirgelis.

Taip tu drebėsi,
Manu mergelė,
Kaip mano valioj būsi.
JLDn 475

Šis motyvas, atpildas užu išmintas rūteles, nyko, ir mes matome tojo nykimo tarpus:

– Ei, cit, neverki,
Jauna mergele,
Aš tavei užmokėsiu:

O ne trečiokais,
O ne šeštokais, –
Vis baltais dorelėliais!

– O kad tu turi
Daug pinigėlių,
Daug baltų dorelėlių,

Kaldyk tiltelį
Per Nemunėlį,
Pas mano motinėlę,

Aš tuo tilteliu
Ryts vakarėlis
Pas savo motinėlę.
JSD 69

Poetinė formulė: „kaldinti tiltelį per Nemunėlį" šioje dainoje atsirado ne be reikalo, nes kitose dainose sakoma:

Oi kas tai bėda,
Kas tai bėdelė –
Už vandenų mergelė.

Nei ji pervesti,
Nei ji pervežti,
Nei laiveliu perirti.
Dovyd 291

Kaldinčiau tiltelį
Par Nemunėlį,
Lankyčiau mergelę
Kas subatėlę.
JLDn 675

Dirbinsiu laivelį
Per Nemunėlį,
Lankysiu mergelę
Kas vakarėlį.
Ness 207

Ma besemiant vandenėlį,
Ir atbėgu juods laivelis,

Ir atbėgu juods laivelis,
Tam laively jauns bernelis.

– Stok, mergelė, į laivelį,
Aš parkelsiu par jūreles, <...>
Į anytėlės dvarelį!
JLDn 817

Aš tave vešiu,
Mano mergelė,
Už jūrų, už marelių,
Už žaliųjų girelių.
JSD 66, var. 222, 234

Jau, manau, po šiųjų pavyzdžių aišku, jog „kaldinti tiltelį per Nemunėlį" reikia tik merginą vedus arba vedant, nes nuteka nuotaka paprastai užu vandens.

Taip toli žadėta, taip toli nuduota.
Stanevičius 23

[Teip toli nuduota,
Toli pažadėta –
Už du šimtu mylelių,
Už žaliųjų girelių.

Užlinko girelės
Užtvino upelės <...>]
Dauk 6

O tau nedėku,
Šelmi berneli,
Kad toli išviliojai:

Už jūrių marių,
Už vandenėlių,
Į kytriuosius žmonelius. <...>

Kelk, bernužėli,
Par ažerėlį,
Aš eisiu pas močiutę.
JLDn 830

Aš toli nuduota,
Toli pažadėta:
Už jūrelių marelių,
Už aukštųjų kalnelių,

O aš n'atlankysiu
Savo motinėlės
Per jūres mareles,
Per aukštuosius kalnelius.
JSD 815, var. 816, 953

Taigi nutekėjusiai dukrelei savo močiutę lankyti ir reikia „kaldinti tiltelį per Nemunėlį". Kitoje dainelėje mergelė jau nebenori atpildo už išmintą darželį:

– Mano verti žolynėliai
Dviejų, trijų šimtužėlių.

– Pastatyki staluželį,
Pavadinki tėvužėlį,
Atskaitysiu šimtužėlius.

– Nestatysiu staluželio,
Nei vadinsiu tėvužėlio,
Nei skaityki šimtužėlius, –

Vesk žirgelį iš stainelės,
Mane jauną už rankelės!
JSD 34

Darželį išmina paprastai jauni sveteliai, piršliai:

– Močiute mano, širdele,
Ką man padarė iškados,

Parlaužė vuosio tvorelę,
Išmynė žalią rūtelę,

Išmynė rūtą iš šaknų
Ir lelijėlę iš laiškų.

– Dukrele mano jaunoji,
Ne keno kito sveteliai,
Tik tavo jaunos piršleliai.
Bsn 46

Ši poetinė formulė „darželio rūteles išminti" atsirado, be kitų priežasčių, dar ir todėl, jog bernai, piršliuos pas mergas nuvykę, savo žirgą rišdavo prie rūtų darželio (JSD 34, 115, 117, 128, 152, 167, 201, 259, 263, 485, 543, 544, 775, 778, 863, 1014, 1045, 1073, 1086; JLDn 525, 668, 874, 875, 876, 877, 978, 1016, 1068). Derybos dėl išmintųjų rūtelių yra todėl derybos dėl norimosios mergelės:

– Nuo žiedelio po šimtelį, už rūtelę du šimteliu.
– Oi, mergelė lelijėlė, pavadinki tėtušėlį.
Užtaisyki baltą skomą, atskaitysiu šimtužėlius.
– Slaunas mano tėvužėlis ir be tavo šimtužėlių.
Fort-Miller 46

– Vai vuošvi, vuošvi, vuošvi tėveli,
Jau, girdžiu, leisi savo dukrelę.
– Vai žente, žente, žente sūneli,
Tu n'užmokėsi man už dukrelę.
– Vai vuošvi, vuošvi, vuošvi tėveli,
Tu atsineškie margus raštelius,
Tai aš užmokėsu tau už dukrelę.
Kaip aš paklojau porą šimtelių:
– Da' man negana už dukrelę. –
Tai aš paklojau trečią šimtelį:
– Tai dabar gana už dukrelę.
Bsn 401

Pastarojoje dainoje mokesnis jau įsakmiai mokamas užu pačią nuotaką, todėl atsirado dainoje formulės:

Dėvėk, dėvėk, sesytėle,
Žalią vainikėlį, <...>
Kad nueisi už bernyčio,
Būsi kaip parduota.
Kalvaitis 229, var. 216, 236, 237

Keta mane turgavoti,
Vainikėlį pardavoti.
JSD 602, var. Bsn 365

Šokit šokit, merguželės,
Pakol vainikuotos,
Kaip nustosit vainikėlių,
Būsit kaip parduotos.
Dauk 79; JSD 109; JLDn 1107; NS 892

Visos puikios, visos gražios,
Visos vainikuotos.
Eina mano panytėla
Lygiai kaip parduota.
NS 1016

Visos mergos vainikuotos,
O aš viena kaip parduota.
JLDn 933

Gludni galvela gražiai sušukuota,
Smūtni širdela berneliui parduota.
NS 525, var. 527

Mokama buvo užu mergelę, rūtų vainikėlį, jaunąsias dieneles, išmintąsias rūteles ne vienais pinigais, bet ir natūra – jauteliais, žirgeliais ir kuo kitu:

– Te tau bėrą žirgelį už aukselio žiedelį.
– Berneli mano, mano jaunasai,
Neatstoja žirgelis mano aukso žiedelio.
– Mergelė mano, mano jaunoji,
Te tau palšus jautelius už aukselio žiedelį.
– Berneli mano, mano jaunasai,
Neatstoja jauteliai mano aukso žiedelio.
– Mergelė mano, mano jaunoji,
Te tau didį dvaružį už aukselio žiedelį.
– Berneli mano, mano jaunasai,
Neatstoja dvaružis mano aukso žiedelio.
– Mergelė mano, mano jaunoji,
Aš pats būsiu bernelis už aukselio žiedelį.
Tai Dievui dėkui ir mano daliai,
Nusipirkau bernelį už aukselio žiedelį.
Fort-Miller 35

– Mergele mano jaunoji,
Turu du šimtu žirgelių,
O trečią palšų jautelių.

– Berneli mano jaunasis,
Brangesnis rūtų vainikas

Užu tuos du šimtu žirgelių,
O trečią palšų jautelių.
Bsn 209

– Aš mergelei šimtų,
Aš mergelei kitų,
Aš jai jaunai dovanosiu,
Kad ji mano būtų. <...>
Porų jaucių dovanosiu,
Kad ji mano būtų.
Krėvė, p. 28

Aš tau duosiu šimtų rublių
Ir šyvų žirgelį.

Šimtą rublių už vainikų,
O žirgelis ant muilalio.
Šimtakojis 19

Bėras žirgas už vainiką,
Šimtas ant muilelio.
Bsn 39, var. 40

– Kad tu taip puiki,
Per labai mandri,
Lik sveika, mergelė!

Trotysiu žirgelį
Ir tymo balnelį,
Gausiu kitą mergelę.
JSD 13

Kitose dainose dar ir šiaip pasakoma:

Parduočiau žagrę
Ir palšus jaučius,
Aš samdyčiau
Sau gulovėlę.
JSD 648; var. JLDn 321

Dainose gulova yra žmona:

– Ai, geneli, geneli,
Kod nesiženiji?
– Ką, Dievas, ženysiuos,
Kur gulovą gausiu?
JSD 38

Medūns – vyras diktas,
Ant gulovos piktas,
Pats karčemo geria,
Pati tvorą tveria.
JLDn 845

Kas reikštų „samdyti"? Šešioliktojo amžiaus aktuose „samdyti" reiškė „užpirkti" ir samdinys, *naimit* ar *naimička* buvo laikinas vergas (AVK, t. XVII, p. 161, 171, 172, 211, 227, 238, 239, 240, 246, 249, 268, 277, 289, 297, 354, 367).

Šiokių vergių ir guduose (*naimička*) ir pas mus (*puella pignorata*) buvo. Viename 1539 m. dokumente rašoma: „tuju devku kupil na torgu v gorodke za dve kope grošei" (AVK, t. XVII, p. 10).

Tačiau dainų gulovėlė vargu bau buvo vergė, nes tuokart vargu ji būtų atsakiusi:

– Neparduok žirgą
Nei tymo balną,
Aš būsiu audėjėlė.
Ness 172

Šioji mergelė nebuvo ir paprasta gulovė (concubina), nes konkubinato, teise pagrįsto, mūsų senovėje nebuvo. Viename 1322 m. dokumente minimas kažkokis prūsų bajoras Tyngė, užrašęs savo pavainikiui sūnui, tarnaitės gimdytam, dalį savo turto (Urkundenbuch des Bisthums Samland, 1891, p. 157), tačiau šiokie atsitikimai reti. Be to, kituose variantuose sakoma:

Parduočiau žirgą ir tymo balną,
Samdyčiau audėjėlę.

Šičia „audėjėlė" ar „verpėjėlė" nėra jokia samdinė darbininkė, bet žmona, kurią vyras veda vargui padėti vargti:

Oi jojau, jojau į svečią šalį,
Audėjėlės veizėti.
Dauk, p. 61

Taigi motyvas

Parduočiau žirgą
Ir kamanėles,
Samdyčiau verpėjėlę
JSD 356, var. JLDn 528

galima sieti su kitais nuotakos pirkimo pėdsakais mūsų dainose.

Vienoje dainelėje pirkimo motyvas šiokiu pavidalu randamas:

Vakar buvau Vilniaus mieste, <...>
Turgavojau mergų suolus <...>.

Mergų suolai labai pigūs, <...>
Vainikėliai dar pigesni <...>.

Mergų suolai po šimtelį, <...>
Vainikėlis po pusantro.
Dovyd 69

Pirma dirstelsiu į „mergų suolus". Mūsų dainų duomenimis, žmonės gyvenę pasiskirstę amžiaus kartomis (Altersklassen): vaikai, jaunuomenė, seniai. Vaikai – visi iki lytinio brendimo, jaunuomenė (tieji berneliai ir mergelės) nuo lytinio brendimo iki santuokos ir seniai – nuo santuokos iki mirties. Mūsų dainose dažniausiai minima jaunuomenės karta. Tosios kartos gyvenusios savarankiškai ir perėjimas iš vienos kartos kiton buvo lydimas tam tikromis apeigomis, tam tikrais požymiais. Mūsų dainų duomenimis, bernai, paaugę in „žmonių bernelius", gaudavo bėrą žirgą, tymo balną, aukso kilpas, sidabro pentinus, šviesų kardą, žodžiu, patapdavo vyrai ir, be to, nuo šiol pradėdavo lankyti savo mergelę, nuo šiol ligi santuokos visas šis tarpas dainose vadinamas bernavimu, bernautinėmis godomis:

Girdžiu bernužį
Bernaujantį, –
Berno svirnužis
Naujai dengtas.
JSD 1046

Mergelė dainų užtinkama nuo to meto, kuomet ji jau paauga į „žmonių mergeles". Nuo šiol ji ima nešioti vainikėlį, kaspinus, pinti kasas, sėti, auginti ir puoselėti žaliąją rūtą, dėvėti aukso žiedelį; tosios dienos vadinamos, dainų žodžiais, jaunosiomis dienelėmis, o jaunųjų dienelių metas dainose vadinamas mergavimu:

Pas močiutę būdama,
Merguže mergaudama.
JSD 1074

Arba:

Mergauk, mergauk, mergužėle,
Bent trejus metelius.
JSD 1073

Jeigut vedusiam bernui nuo jo santuokos iki mirties dainos atskiro vardo tam jo gyvenimo tarpui neturi, tai merginai nuo nutekėjimo iki mirties yra atskiras vardas: „moteriškė", „marti", „martelė", o nutekėjusių merginų gyvenimas dainose vadinamas „martavimu". Dainoje sakoma:

<...> Jaunos marčios, gražios mergos.
Jaunos marčios bemartauja,
Gražios mergos bemergauja.
Bsn 413

Bernai ir mergos, vyrai ir moterys viešose sueigose draugaudavo, būriuodavosi, būdavo kiti nuo kitų skyrium, iš čia susidarė dainose pastovios formulės: bernų, brolių ir mergų, sesių pulkeliai. Kadangi ir sėsdavosi ne sykiu, bet skyrium, skyrium mergos, skyrium moterys, todėl ir atsirado lygiagrečiai ir kitos pastovios formulės: mergų suolai ir marčių, atseit jau tekėjusių, suolai, dainose pavyzdžių turime:

Pilni suolužėliai
Jaunų sesužėlių (atseit mergelių).
JLDn 883

Prisėd aplinku
Balti suolužiai,
Balti suolužiai
Vienų mergyčių.
Ness 120

Sėdo, prisėdo
Mergelių suolai, kalėda.
Dovyd 70

Neturiu brolelio
Lauku palydėti,
Neturiu seselių
Suolely sėdėti.
Dovyd 377

Apie marčių suolus dainose sakoma:

Mariuti sesi,
Mariutyt sesi,
Ar tu durna,
Ar tu girta:
Ko įsėdai
Marčių suoli?
NS 559

Nutekėti = marčių suolan sėsti:

Jau prilygai jaunąjį bernelį,
Atsisėdai martelių suolely.
JSD 478, var. 486

Jau aš prilygau
Marčių suolelį
Ir šilkų nuometėlį.
Bsn 350

Minėjom jau, kad nutekėjusi merga dainose martauja, teikiam dar pavyzdį:

Aš nemokėsiu jauna martautie,
Nė anytėlės lenktis.
Bsn 258

Iš šių samprotavimų eidami galime prileisti, kad mergų suolai ir marčių suolai ilgainiui ėmė reikšti mergavimą, jaunąsias dienas ir martavimą ar nutekėjusios mergos dienas, todėl pasakymas minėtoje dainoje (Dovyd 69): „turgavojau [atseit derėjau] mergų suolus" reiškia „derėjau jaunąsias mergų dienas" arba dar ryškiau „derėjau pačias mergas". Dabar kyla klausimas, kodėl Vilniuje derėjo mergas, juk nei Vilniuj, nei kur kitur mūsų krašte merginų turgų, kuriuose merginos būtų pardavojamos, nebuvo, ar nebus kartais šios dainelės autorius tą dainelę sukūręs kitų dainų, nors ir šitokių pavyzdžiu:

Jomarkėly buvau,
Karčemėlėj gėriau,
Dukrelę pažadėjau.
JSD 388, var. [turguj] 419

O motina:

Obelėla nindrela, lylio,
Geria mano matute, lylio!
Obelėla nindrela, lylio,
Geria uliavoja, lylio!
Obelėla nindrela, lylio,
Pragėrė dukreli, lylio!
Obelėla nindrela, lylio,
Už arielkos čėrkeli, lylio!
NS 307

Arba:

Motinėlė nemeilinga,
Parduod dukrą už berlinką,

Už arielkos stikliukėlį
Pažadėjai dukterėlę.
JSD 364

Jeigut turguje merginos gali būti pažadamos, kaip jos pačios sako, prageriamos, parduodamos, tai šiųjų faktų įtakoje, suprantama, galėjo atsirasti šiokie motyvai:

Nečėslyvas
Tas turgelis,
Kur mergelės
Turgavojo;

Kur mergelės
Turgavojo,
Vainikėlį
Trotavojo.
JLDn 852

Arba:

Nečėslyva
Toji rinka,

Katroj rinkoj
Mergas rinko.
JLDn 853

Arba:

Vakar buvou kermošėlin,
Patrocinou vainikėlį.
Krėvė, p. 113

O turguje vainikėlio netekti galėdavo ir bernų prigaunama, suvedžiojama, bet visų dažniausiai suderama, pažadama, nes juk bernai turgun vykdavo mergų daboti, derėti:

Oi brolukas sakalukas,
Pabalnok žirgelį,
Oi, aš josiu kermošėlin
Mergelių dabocia.
Krėvė, p. 57

Bet:

Visą turgų papirkau,
Sau mergytės negavau.
JLDn 417; JSD 998

Mūsų vestuvinių apeigų duomenimis, mergų žvalgymas, dabojimas, net su jom ir su tėvais susipažinimas labai dažnai esti miestelyje, bažnytkaimy šventomis ar turgaus dienomis, kur suvažiuoja daug žmonių iš artimesnės ir tolimesnės apylinkės. Manykime, kad ir anoji dainelė (Dovyd 69) yra šiokio mergų turguje dabojimo, viliojimo, derėjimo atliepimas, nes duomenų, įrodančių mergų turgų pas mus buvimą, nėra, nors jų kitur ir yra. G. Krekas tvirtina, kad būta papročio mergaujančias merginas tam tikromis dienomis kasmet tam tikron vieton sukviesti, kur jas bernai rinkdavosi, imdavo. Šiokio papročio, būta pas rusus ir ukrainiečius[1], remdamos Herodotu[2], jis tvirtina tokį paprotį buvus tarp Ilirijos venetų ir, remdamosi Pomponijum Mela[3], tvirtina tokį paprotį buvusį tarpe trakų. Guillbert'as de Lannoy rašė, kad Naugardo respublikoje buvęs panašus paprotys: „Jie savo merginas pirkdavo ir parduodavo rinkoje, turguje užu vieną ar porą, gabalų aukso (tai buvę nelydyto aukso gabalai, nes pinigų vietoje vartodavę voverių ir kiaunių kailius[4], panašų paprotį aptikę Naugardo gubernijoje ir XIX a.[5], aiškių šiokio papročio pėdsakų dar XIX a. būta ir Tverės gubernijoj[6]. Šiokio papročio, periodiškai vienon vieton rinktis ir čia sau merginas imtis, rinktis, pirktis, būta Vengrijoj[7], pas irus[8] [= airius] jų pėdsakų būta Vokietijoj[9], o papročio – pas vahabitus, gyvenančius Arabijos aukštumoje[10] ir kitur, tačiau, jau minėjome, mūsų senovėje šiokio papročio nepaliudyta, vargu bau jis bus buvęs, na, o jei vienoje kurioje vietoje ir būtų pėdsakų palikęs, tektų manyti tokį paprotį slaviškos kilmės buvusį, vienoje panašios rūšies dainelėje sakoma:

Atvažiau kupčiai
Iš Senų Trakų,

1 G. Krek: „Zur Geschichte russischer Hochzeitsgebrauche“ in „Analecta Graeciensia“, Graz, 1893, p. 189.
2 Herodotus: „Historiarum Libri IX“: I, 196.
3 Pomponius Mela: „De chorographia (situ orbis) libritres“, II, 2, 21.
4 Guillbert de Lannoy: „Voyages de Guillbert de Lannoy“, in „Scriptores Rerum Prussicarum“, vol. III, p. 447.
5 Reinsberg-Düringsfeld: „Hochzeitsbuch“, 1871, p. 22.
6 P. V. Šein: „Velikoruss v svoich piesniach, obriadach, obyčajach, vierovanijach...“, t. II, d. II, 1900, p. 631, 632.
7 Reinsberg-Düringsfeld: o. c. p. 55.
8 H. d'Arbois de Jubainville: „Etudes sur le droit celtique“, I, 304, 312.
9 E. H. Meyer: „Deutsche Volkskunde“, p. 161, Pfannenschmid: „Germanische Erntefeste“, p. 264.
10 J. Grimm: „Deutsche Rechtsaltertümer“, IV Aufl., I, p. 583.

Kirto, iškirto
Eglę iš šaknų.

Darė, padarė
Du nauju laivu,
Yrė, nuyrė
Į tėvo dvarą.

Oi tėvai, tėvai,
Negerai darai,
Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei. <...>

Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei,
O jau vyresnę
Pats sau palikai.
Dovyd 1, var. 2

Nors šioje dainoje apie jaunesnės dukters pirkimą ir nieko nesakoma, bet, tenka manyti, dovanai jie jos negavo. Šios dainos variante sakoma, kad kalbamieji kupčiai [= pirkliai] jauną mergelę tuo laivu išsiveža, atseit veda, galbūt vesdami jie užu ją ir mokėjo, nors aiškiai iš šios dainelės to nematome. Tačiau kitoje dainoje, dainuojamoje vestuvėse sodą perkant, tieji kupčiai atvažiuoja sodo, atseit mergos jaunųjų dienelių, kurių simbolis, kaip matysime, sodas yra, pirkti:

Atvažiavo Rygos kupčiai,
Nori sodo iš mum pirkti.
NS 574, var. 575, 867

Turėdami dar galvoje, kad ir piršliai, kaip matysime, ir pas mus, ir pas latvius, ir pas slavus dažnai save pirkliais, ieškančiais perkamosios prekės, save vadina, galime manyti ir anuos kupčius buvusius to paties galo: mergos pirkti vykusius.

Vestuvėse vedliams norint nuotaką iš „seselių pulko" imti, pastarosios, nuotakos pamergės, savo „sesės" nuotakos neduodamos, dainuoja:

O be šimto,
Be pusantro –
Nė iš baltų rankų.
JSD 548, var. 549

Arba:

Mes pigiai neduosim:
Mes be šimtelio
Seselės neduosim.
JSD 546

Arba:

<...> Neleisim, neleisim
Seselės iš pulko. <...>

Kad padėsit
Šimtą timpų,
Leisim, leisim, leisim
Seselę mes jumis.
JSD 501

Nors dabar šios dainelės bėra tik apeiginės, realinės reikšmės nebeturinčios, bet kilmės neabejojamai jos yra pirkimo gadynės. Kitoje dainoje pamergės svotams, atseit vedliams, dainuoja:

Nevalna svoteliam in panas žiūrėt:
Nei rinktos, nei pirktos, nei jų vaduotos.
NS 782

Sugultuvių metu dainuojama:

– Eik, eik, berneli,
Pasienėliu eiki,
Nesumynioki
Tu patalėlių mano.

– Tu nesirūpink,
Mergužėlė mano,
Aš sumokėjau
Už patalėlius tavo.
JSD 651

Nors pastarojoj dainelėj žodžiai: „Aš sumokėjau už patalėlius tavo" reiškia mokesnį ne už nuotaką, bet užu jos kraitį, tačiau mokesnis už kraitį yra vieno kilimo su mokesniu užu nuotaką, todėl jį galime drąsiai laikyti nuotakos pirkimo išgyvenimu, tačiau dėlei kraičio dar skyrium kalbėsim.

Vienoje dainelėje, kuri prasideda žodžiais: „Siuntė mane motinėlė", sakoma:

Siuntė mane motinėlė
In Dunojų vandenėlio
Su moliniu puodu,
Molinėliu puodu.

Ir atjojo bernužėlis,
Baltas gražus dobilėlis,
Ir sumušė puodą,
Tą molinį puodą.

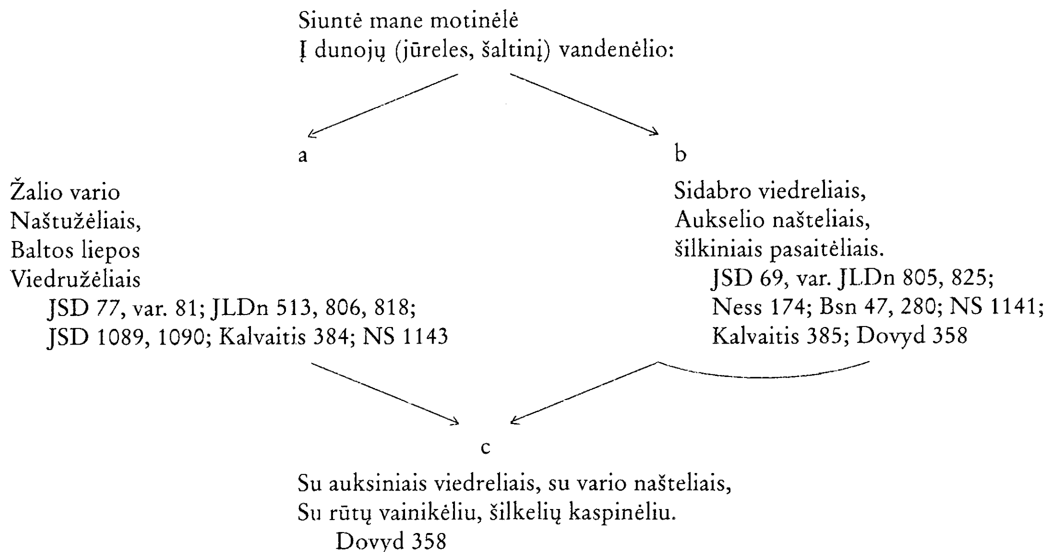
Gailiai verkė mergužėlė,
Balta graži lelijėlė,
To molinio puodo,
Molinėlio puodo.
Bsn 281

Bernas siūlo mergelei atpildo užu sukultą molinį puodą ir išlietą vandenį savo dvarą, žirgą, bet mergina neima nieko, bet, pačiam bernui užu molinį puodą pasisiūlius, ji džiaugdamos sako: „Aš gavau vyrą už molinį puodą". Stringa galvon klausimas, ar šios dainelės motyvas yra pirkimo reminiscencija. Tan klausiman atsakyti norėdami, turime pagvildenti kalbamosios dainelės variantus.

Jokia kita dainelė savo šakotumu, motyvų gausumu ir įvairumu, variantų daugumu negali lygintis su dainele: „Siuntė mane motinėlė". Tos dainelės motyvai šakojasi net visa dešimčia šakų, kurių viena yra ką tik minėtas motyvas, kur mergelei, einančiai vandens, sudaužomas molinis puodas (Bsn 281), molinė bonė (JLDn 809), margas, žalias ar šiaip uzbonas, uzbonėlis (Ness 175; NS 1149; Bsn 282; Kalvaitis 386).

Sudaužo juos jaunas bernelis (NS 1149; Bsn 281; Ness 175), ponas (Kalvaitis 252), prūsų ponas (Bsn 282), jaunas ponas (JLDn 809), bajorėlis (Kalvaitis 386), lenkų ponas (JLDn 808;

Kalvaitis 251). Užu sudaužytą uzboną, puodą kaltininkas siūlo tris skatikus, dolerį, porą žirgų, jaučių, dvarą (JLDn 808); bėrą žirgą, jungą jaučių, žalią girią, savo dvarą (JLDn 809); vieną, penkis, dešimt, šimtą grašių, vieną, penkis, dešimt, šimtą jungų jaučių, vieną, penkis, dešimt ūbų laukų, dvarą, bačką aukso (Kalvaitis 252); bėrą žirgą, dvarą (Bsn 281), bėrą žirgą, porą šimtų, dvarą (Bsn 282); šilkų raištį, šilkų barvą [=vienos spalvos drabužis], pusę dvaro, visą dvarą (Ness 175); šilkų skarą, aukso žiedą, visą dvarą (NS 1149). Siūlymai, matome, labai įvairūs, bet mergelė visų šių siūlymų atsisako, siūlomojo atpildo, dovanų nepriima, kol užu sudaužytą puodą, bonę, uzboną ir išlietą vandenį gauna bernužėlį (NS 1149; Bsn 281; Ness 175), poną (Kalvaitis 251, 252, 386; JLDn 809, 431), lenkų poną (JSD 105; JLDn 529, 808; Bsn 282). Dainos žodžiai: „Už žalią uzboną gavau lenkų poną" rodo svetimą šiai dainai įtaką. Lenkų dainose ir dainuojama: „Za zielony dzban dostał jej się pan"[11], o šiokių motyvų lenkų dainose yra daugiau[12]. Taigi minėtojo motyvo, kaipo lenkų, gal dar ir pietų slavų kilimo, pirminės reikšmės tektų jau ieškoti ne mūsų, bet lenkų ir pietų slavų dainose ir papročiuose. Mes dėlei šiojo motyvo ir nebūtumėm kalbėję, jeigut šiam skoliniui neturėtume savo paralelės, kuri panaši į šį slaviškąjį skolinį. Kalbamoji paralelė, turinti daug variantų, prasideda šitaipos:

Šitos dainos (a, b) atmainos teikiamos todėl, kad akin nekristų tasis basanavičiškas mūsų dainų „auksingumas bei sidabringumas": kuri šių atmainų (a ar b) senesnė, nepasakysime, nes reiktų dar atidžiau kalbamąją dainą patyrinėti. Statistiškai sunku apsverti, nes daugelyje šios dainos atmainų visai nieko apie „viedrus ir naščius" nesakoma. Kalbamoji dainelė, prasidėdama šiokiais variantais, baigiasi kartais maždaug šitaip:

Sulauže naščius,
Sudauže viedrus,
Išlaiste vandenėlį.

Tai graudžiai verke
Jauna mergele,
Gailėjos vandenėlio.

[11] Oskar Kolberg: „Lud", serya XVI, 1883, p. 282, nr. 457.

[12] Oskar Kolberg: „Lud", serya XII, 1879, p. 180–181, nr. 340, 341, 342, Serya VI, nr. 600, Serya I, nr. 211.

Cit, cit, mergele,
Neverk' jaunoji,
Už tai tav primokėsiu.

Ar dolerukais,
Ar dakotukais
Iškadą atlygysiu.

Jei pinigėliai
Mano netiktų,
Aš pats tave paimsiu.
Kalvaitis 385

Kitam šios dainos variante šiaip baigiama:

– Ei, cit, neverki,
Manu mergelė,
Aš tavei užmokėsiu:

O ne trečiokais,
O ni šeštokais, –
Muštiniais dorelaičiais!

– O kad tu turi
Daug pinigėlių,
Muštinių dorelėlių,

Kaldyk tiltelį
Per Nemunėlį,
Aš eisiu pas močiutę.

Aš tuom tilteliu
Ryts vakarėlis –
Pas savu motynėlę!

Nuo motynėlės
Pas anytėlę
Ma jaunai vaikštinėti!
JLDn 825

Abiejose šios dainos atmainose bernas merginą veda, abiejų šios dainos variantų mūsų dainose yra daug ir abu variantai minėtąjį lenkiškąjį skolinį esminėmis dalimis atitinka. Gal čia ir glūdi paslaptis, kodėl lenkiškasis vertimas taip plačiai prigijo mūsų dainose. Šios dainos prasmei suvokti reikia surasti priežastis, kurių dėlei bernas sulaužė naščius, sudaužė viedrus ir kurios reikšmės buvo patsai padarytasis nuostolis, žala. Priežastis, kurios dėlei bernas smurtą, vieką vartoja, pačioje dainoje paaiškinama:

O ir atjojo
Jaunas bernelis
Bėrų žirgų girdyti.
– Pastatyk viedrus,
Paguldyk naščius,
Pagirdyk bėrus žirgus.
– Nestatau viedrų,
Neguldau naščių,
Negirdau bėrų žirgų.
– Kai negirdysi

Bėrų žirgelių,
Sudaužau tau naštelius.
Ness 174

Smurtas berno buvo pavartotas todėl, kad mergina atsisakė jo žirgą girdyti, tai kodėl merga bijosi žirgo girdyti? Žirgelį šerti, girdyti reiškė jaunų dienų netekti, už bernelio nutekėti, bernelį prilygti. Tėvas, savo dukrą bardamas, sako jai:

Ir sušėrei vainikėlį
Su grynu abrakėliu,

Sugirdei jaunystėlę
Su čystu vandenėliu.
Bsn 139

Kitoje dainoje sakoma aiškiai:

Oi, aš neklausiau
Jauno bernelio,
Negirdžiau jam žirgelio.

– Sulaužei naštelius,
Sudaužei viedrelius,
Sudrumstei vandenėlį,
Nuėmei vainikėlį.
Dovyd 350

Taigi smurtas, pavartotas prieš viedrelius, yra smurtas prieš pačią mergelę. Tiktai kyla klausimas, ar šis smurtas tėra mergos vainikėlio nuėmimas, ar ir jos vedimas vogtinai. Vienoje dainoje matome, kad žirgą girdyti reiškia tekėti:

Priejau ežerėlį, radau bajorėlį.
Pastatyk viedrelius, paguldyk neštelius,
Padėk, padėk, panytėla, jautelį girdyti.
Nestačiau viedrelių, neguldžiau neštelių,
Nepadėjau bajorėliui jautelių girdyti.
Unkstį rytų kėliau, undenėlio ejau,
Ėjau, ėjau undenėlio, didei nenorėjau:
Priejau ežerėlį, radau bernužėlį.
Pastatyk viedrelius, paguldyk neštelius.
Pastačiau viedrelius, paguldžiau neštelius
Ir padėjau bernužėliui žirgelių girdyti.
NS 1140

Nes mergina nemylimam, nenorimam berneliui visuomet atsako, imkim kad ir šiokį pavyzdį:

Neeisiu namon,
Nebūsiu aš jo.
Prastas darbas šiaučiukėlio:
Ylelė rankoj <...>.
Ir eisiu namon,
Ir būsiu aš jo,
Gražus darbas artojėlio:
Arklelis rankoj.
Ness 196

Kitose tos pat „Siuntė mane motinėlė“ dainos atmainose, be to, aiškiai matome berną merginą pavogusį, kurią įkandin ir vyti baudžiasi (JLDn 824; Kalvaitis 423). Tose atmainose, kur merginai, vandenį besemiančiai, šiaurys vėjas vainikėlį nupučia, tai užu vainikėlio skęstančio ištraukimą bernas patsai reikalauja, kaipo atpildo, merginos, tojo vainiko savininkės:

Mes nenorim
Tris šimtus doreližių,
Tik mes tenorim
Tos jaunos pynėjužės.
JSD 1026, var. JLDn 813

Iš kitos tos pat rūšies dainelės galime spėti mergelę vagiamą buvusią:

Oi jojo, jojo raitų pulkelis
Ir jaunasai bernelis.
Šoko, šoko bernelis mano
Nuo bėrojo žirgelio,

Sudauže viedrus,
Sutrauke naščius,
Šilkinius pasaitėlius.
NS 1141

Šią dainelę sugretinus su kita tos pat rūšies atmaina:

– Oi išeike, merguželа,
In dunojų vandenėlio.
A kuku!
Aš atjosiu su pulkeliu,
Imsiu tavį merguželį <...>
Krėvė, p. 146

bus aišku, kad čia mergina esti vagiama, na, o jeigut čia mergina esti vagiama, tai aišku, kad siūlomasis atpildas yra atpildas užu merginą vagiamą. Kadangi mūsų dainose bėra tik tariamojo vogimo ir tariamojo pirkimo pėdsakų, tai aišku, kad atpildas gali būti ir pačiai merginai siūlomas, o juk tariamasis vogimas visuomet baigdavosi derybomis, išpirkimu ne tik mūsų, bet ir kitų tautų tarpe. Šitaipos svarstant kalbamąjį motyvą tektų laikyti tariamojo pirkimo atgarsiu.

Bet galimas yra ir kitas aiškinimas. Bernas, prie vandens merginą užklupęs, nukelia jos vainikėlį ir paskui užu žalą ir nuoskaudą siūlo atpildą. Šiokiam aiškinimui pritartų ir tosios dainos: „Siuntė mane motinėlė“ atmainos, kuriose bernas nori su mergina prie vandens meilės žodelį kalbėti ir moko todėl merginą savo motulę apgauti, būk [= tarsi] atlėkęs sakalas, sudrumstęs vandenį, reikėję laukti, kol vanduo nusistovės, ir todėl dukra su vandeniu taip sugaišusi (JLDn 519, 719, 720, 721, 805, 815, 957, 1548; Dovyd 358), tačiau kai kuriose ir šiųjų atmainų žymu vogimo pėdsakai, nes, motinai pagrasinus, duktė tuoj atšauna:

– Tu pasigesi
Manę, motynėlė,
Su vienu nedėlmetėliu,
Su pirmu vakarėliu.

Kaip tu nerasi
Svirne skrynuželių,
Saklyčio audėjužėlės,
Saklyčio audėjėlės.
JLDn 957

Tariamojo vogimo metu tai labai galima: bernas pradžioj paims norinčią užu jo tekėti merginą, o paskui ateis jos kraičio paimti.

Tačiau kitoje atmainoje motina ir broliai savo seselę tik sudraudžia:

Meluoji, dukrelė,
Neteisybę kalbi:
Kas ten buvo da paukštelis,
Bene bernužėlis?

Penki broleliai
Po penkias rykšteles
Pamokino seserėlę,
Kad daugiau netruktų.
NS 1136

Galėtume todėl manyti, kad: sulaužė naščius, sudaužė viedrus, išlaistė vandenėlį = nukėlė vainikėlį, ir todėl siūlomasis atpildas būtų *pretium propter virginitatem*, o šios rūšies pavyzdžių yra daugiau:

Oi man, Dievuliau,
Nebėr mano vainikėlio,
Oi man, Dievuliau.
Cit, tu, kvaila, neraudok,
Už vainykų tau užmok'.
NS 1381

Arba:

Nečėslyvi tie nameliai, <...>
Nutrotyjau vainikėlį. <...>
– Kam buvo darmai trotyti,
Ar nebuvo kam mokėti?
JLDn 873

Čia mokesnis „už vainiką" yra mokesnis užu prarastą nekaltybę, bet mergina ir tekėdama praranda savo vainikėlį, todėl, šį prileidimą priėmus, tektų manyti mokesnį užu vainiką ir mokesniu užu pačią mergelę buvusį. Taigi lygia dalia galime mokesnį užu sulaužytus naščius, sudaužytus viedrus mokesniu užu pačią merginą laikyti.

Dar vienoje kitoje juokų dainelėje minimas pirkimas, bet, mūsų manymu, jos buvo pramanytos juoko dėlei ir jokios sąsajos su žmonų pirkimu ir mokesniu užu mergelę neturi:

Eisim vedu ant Kintų,
Kur mergelių yr' mandrių;
Kad apveiziu mergas tas,
Pusę grašio yr' vertos.
Kalvaitis 279

Arba:

Girdžiu – Kaune pigios mergos:
Už skatiką penkios!
Už tabokos lapą,
Gausi mergų kapą,
Už tabokos puslapį
Gausi mergų puskapį.
JLDn 1368

Vaikai, mėgdžiodami tetervino uldavimą, jo balsu dainuoja pavasarį:

Parduosiu kailinius,
Pirksiu pačių.

O rudenį:

Parduosiu pačių,
Pirksiu kailinius.
NS 1429

Juk ir tekėjusios moterys, norėdamos savo piktų vyrų atsikratyti, savo tą norą dainuoja dainose, kur keta savo vyrus vesti turgun, jomarkėlin ir ten juos parduoti arba išmainyti:

Nuo prasto vyro,
Nuo girtuoklėlio
Veidužiai mėlynavo.

Ant švento Jono
Bus metturgėlis,
Vesim vyrus parduoti.

Jei neparduosim
Tuos prastus vyrus,
Cigonams išmainysim.

O dar aš turiu
Du peningėliu,
Tuodu yr' priedams.
Kalvaitis 275, var. 271

Arba:

Parduod vyrus
Kaipo jaučius,
Im pinigus,
Kaip už žalčius.
JLDn 556

Tačiau šios dainelės anaiptol nereiškė vyrus parduodamus buvusius.

Apsvarstę pirkimo pėdsakus mūsų dainose, radome, kad jųjų, tųjų pirkimo pėdsakų, esama dainų motyvuose ir jų variantuose apie mokesnį užu išmintas rūteles, rūtelių vainiką, jaunąsias dieneles ir net pačią mergelę, užu jos auginimą, darbų išmokinimą; taip pat motyvuose, kur perkami mergų suolai, sodas (vestuvių apeigose, apie tai dar kalbėsim), mokama užu nuotaką jos pulkui, pamergėms, kur mokama užu sulaužytus naščius, sudaužytus viedrus. Šiuose motyvuose mes matome tariamojo, apeiginio ir jau pranykusio pirkimo momentus. Apskritai paėmus, mūsų dainose pirkimo pėdsakų esama pakankamai, nors jų dalis ir gali būti aiškinama kaipo *pretium propter virginitatem*. Dabar dirstelsim trumpai į pirkimo pėdsakus mūsų kaimynų dainose.

Vienoje latvių dainoje matomas aiškus pirkimo ir vogimo mišinys:

Tenai joja, tenai veda,
Per aną kalną,
Tuščią žirgą, tuščius ratus.
Laisvas žirgas nor jojėjos,
Tušti ratai – vežėjos.

– Motulė mano, duok man raktus,
Eisiu svirnelin aš apsirengt.
Anksti rytelį sesuo prapuolė:
– Imk, brolau, žirgą, vykis seselę.
Pavijom ir radom ją svečių namuos:
– Svečiai turtingi, kiek įdavėt?
– Kiek metų močiutė ją vygėj lingavo?
Už metus supinio duosim šimtą markių,
Užu trejus metelius – duosim tris šimtus[13].

Jau žinome, kad laisvą žirgą vedėsi ir pulkas jaunų svetelių pavogtajai merginai parjodinti, čia, be to, matomi ir tušti ratai nuotakos kraičiui parvežti. Siūlomoji suma motinai užu dukters auginimą, jos vygėje lingavimą yra mokesnis užu pačią dukterį ir atliepia mūsų motyvą, kuriame sakome berną uošvei mokantį užu nuotakos auginimą, darbų mokinimą. Dr. A. Bielenšteino dainų rinkinyje yra dainelė, kurioje dainuojama:

Linguok mane, motinėlė,
Margoje vygelėje.
Atjos svečiai, duos pinigų,
Ims mane ir mano vygę.[14]

Šioje dainelėje, matome, aiškiai pasakoma, kad bernas būsimajai uošvei sumokės užu dukterį ir užu jos vygę ir abi jas pasiims. Taigi anoje dainoje minimasis mokesnis užu mergelės vygiavimą yra mokesnis užu pačią mergelę, jos jaunas dieneles. Kitoje dainelėje sakoma:

– Bernas siūlo šimtą dolerių
Man už sykį parodymą (dukters),
Duok, berneli, dar šimtelį,
Tai išvesiu aš mergytę,
Tai bus tavo ta mergelė,
Tavo namų šeimininkė,
Tavo pirštinių nėrėja.[15]

Arba:

Jaunas bernas Mariutės prašo
Rankoje mašną laikydams:
„Duosiu šimtą dolerėlių
Negut savo merguželę".[16]

Vienoje Barono užrašytoje dainelėje dainuojama:

Bernas davė šimtą markių
Už vainiko pamatymą,
Duok, berneli, dar šimtelį,
Rodysiu ir pačią jo dėvėtoją.
BW 13678

Vainikas, be abejo, čia yra pačios mergelės, kaip ir mūsų dainose, užvadėlis, ką mes kitoje dainoje taip ryškiai matome:

13 A. u. E. u. H. Bielenstein: „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie", 1896, p. 102-103.
14 A. Bielenstein: „Latviešu tautas dziesmas", nr. 1708, 1757, 1882.
15 Aronu Matis: „Mūsu tautas dziesmas" 1884, nr. 1116.
16 A. Bielenstein: o. c. nr. 2549.

– Tark, vyresnis broluželi,
Ko verts mano vainikėlis?
– Duok, svainy, man šimtą markių,
Veskis pačią merguželę.[17]

Latvių bernai visuomet turi sau žmonas užu pinigus pirktis:

Patsai aušta šviesus rytas,
Neperkamas, nevedamas;
Mūsų broliai savo žmonas
Turi pirktis, turi vestis.[18]

Arba:

Pinigų daviau aš saują
Už mažutę savo žmoną.
Argi eis pinigai man malti,
Kaip mergelė malti eina?[19]

Vienoje dainelėje, dainuojamoje vedliams metant dovanas pamergėms, tam nuotakos pulkui, užu nuotakos atidavimą:

Kelkit, broliai, meskit už mano sesę,
Juk jinai skaisti, balta, meskit užu ją sidabrą.
Meskit užu ją sidabrą ir imkit sėjėją rožių.[20]

Arba:

Tėvas davė sūnui pinigų: „Nusipirk, sūnau, mergelę!“
Nedaug smulkių pinigų, tik abu batai pilni —
Už juos pirksiu gerą žirgą, už juos — jauną merguželę.[21]

Kitoje dainoje vedliai, pasekėjus pajuokdami, dainuoja:

Broliai pardavė sesę už kopūstų šaukštą.
Išgėrę, išsrėbę braukia namo verkdami.[22]

Šiokių pašiepiamųjų motyvų latvių dainose yra daug, jų kelis pavyzdžius dar tiekiame:

Brolis pardavė seselę
Užu krepšą obuolių.
Ar padūkęs tu, broleli,
Obuolių ar nematei?[23]

Markę duota merguželė
Nei ugnelės neįkūrė.
Kam mokėjai, brolau markę,
Kam žirgelį suplukdei?[24]

17 A. Bielenstein: o. c. nr. 1044.
18 Aronu Matis: o. c. nr. 874.
19 Aronu Matis: o. c. nr. 873.
20 E. Volter: „Materialy dlia etnografii latyšskago plemeni Vitebskoi gubernii“, 1890, p. 207, nr. 68.
21 E. Volter: o. c. p. 207, nr. 69.
22 E. Volter: o. c. p. 218, nr. 89.
23 A. Bielenstein: o. c. nr. 1396, 6135.
24 A. Bielenstein: o. c. nr. [autorius neįrašė numerio].

Būkit linksmūs, jauni bernai,
Dabar mergos jau atpigo.
Pačiai gerajai močios dukrai
Penkių grašių nebemoka.[25]

Svardininkai savo mergas
Už taboką atidavė;
Blydininkai gi neduotų
Nei už aukso gabalus.[26]

Latvių dainose, kaip ir mūsiškėse, yra visi pirkimo momentai. Mes jau matėme vienoje dainoje perėjimą iš vogimo žmonų pirkiman, nes vogimas dėlei nuolatinių vaidų, vogimo sukeliamų, ilgai trukti negali. Nuolatinėse dėlei moterų kovose visų su visais niekas juk nebuvo tikras ir saugus dėlei savo gyvybės, turto ir namų. Kovos dėlei moterų ten, kur vogimas dar vartojamas, dažnai virsta tikru karu, kurio juk jokia padermė, kiemas, šeima nenorėdavo. Tikro karo metu vogimas moterų teriojamuose kraštuose buvo dar ilgai vartojamas, nes karo metu vienintelis įstatymas tėra jėga, kuri ir taikoma visomis jos formomis. Pirkimas – kas kita. Moteris yra darbo jėga, todėl ir turtas, kurio juk veltui iš savo tarpo atiduoti, išleisti niekas nenori. Be to, pirktoji žmona yra teisėtai įgyta. Vogtoji gali pabėgti nuo vyro, bet pirktajai pabėgti sunkiau. Vyras, jos savininkas, reikalaus arba ją vėl grąžinti, arba atiduoti įmokėtuosius pinigus, kurių nuotakos tėvai dažnai nebeturi, išleido. Pirktoji žmona, be to, yra teisėta vyro vergė, jos niekas neužstos, nes ji pilna vyro savastis. Tokią žmoną vyras laiko savo turtu, bet ji yra gyvas turtas, darbo jėga, gaminanti savo rankomis vartojamas gėrybes. Juo daugiau žmonų, juo daugiau darbo rankų, juo daugiau turtų, juo daugiau šansų vyrui gyventi ištaigingai savo žmonų sąskaiton. Tų sumetimų dėlei atsiranda poliginija, daugmoterystė. Daugmoterystė Oriente buvo turtingųjų žmonių lytinė prabanga, bet daugelyje kitų kraštų ir tarpe gamtotaučių jinai buvo bankas, kurin įdėtas kapitalas duodavo dažnai labai didelį procentą. Jeigut islamo kraštuose moterių haremai būdavo versmė visokeriopiems lytiniams smaguriavimams, tai gamtotaučių ir kitų tautų tarpe daugmoterystė buvo ir haremas, ir fabrikas, teikiantis lytinio smaguriavimo ir medžiaginę prabangą. Vidurinės Afrikos negrų turtuoliai savo turtą seikėdavo savo žmonų skaičium. Tūkstanties žmonų savininkas buvo tikras milijonierius, turįs pelningą įmonę. Todėl suprantama, kodėl žmonų pirkimas ir ilgai, ir plačiai buvo vartojamas visuose kraštuose. Čia, kol dar nebuvo kraičio, moteris buvo imama dėlei darbo jėgos, darbo rankų. Darbšti mergina turėdavo daug šansų nutekėti, o tinginė – ne. Ir mūsų dainose todėl buvo dainuojama:

Verpkis, močiute, labai plonai,
Tu mane leisi labai toli.
Verpkis, dukryte, dar ploniaus,
Aš tave leisiu ir dar toliaus.
Rėza 1825, p. 14

O juk toli dukrelę nuleisti buvo didelė garbė. Ir norinčios šalin eiti dukrelės dažnai klausdavo:

– Dukterėle mano, balta lelijėle,
Kad tu nori šalin eiti, ar tu moki austi?
Fort-Miller 90

Duktė pati, gerai suprasdama, kad ji vyro vedama ne pasižiūrėti, bet darbui dirbti, – dainuoja:

[25] A. Bielenstein: o. c. nr. 6185.
[26] A. Bielenstein: o. c. nr. 5740.

– Oi jūs, runkelas baltosios,
O kam jūs pateksit, meiliosios?
NS 1252, var. 1251

O „baltosios rankos“ yra darbo jėgos ekvivalentas:

Parodyk savo
Skaisčius veidelius,
Baltų rankelių
Sunkius darbelius.
JSD 7

Tik aš prilygau
Kojų žingsnužėliais,
Baltų rankų darbužėliais,
Baltų rankų darbeliais.
JSD 156

Moterų pirkimas tačiau turi savo prieštaravimus: turtingieji superka daug moterų, o mažiau pasiturintiems jų pritrūksta arba dėlei aukštos kainos jos jiems neprieinamos, grįžtama vėl prie vogimo, tik čia jau vagiama ar pabėgama su pačios merginos valia ir žinia. Šiokie faktai būdavo dažnūs, todėl nuotakos namiškiai turėdavo sumažinti merginų kainas arba laukti dažnų pavojų, nuostolių, vaidų. Šiųjų ir kitų (etinių, religinių...) priežasčių dėlei tikrasis pirkimas ėmė nykti, virsdamas tariamuoju, o paskui ir apeiginiu pirkimu. Šiųjų pirkimo momentų, kaip minėjome, yra pėdsakų latvių dainose. Štai tikrąjį pirkimą primena mums jau minėtos dainelės žodžiai:

Už metus supimo duosim šimtą markių,
Užu trejus metelius duosim tris šimtus.[27]

Arba minėtoji jau mūsų daina:

Kaip aš paklojau
Porą šimtelių:
– Da man negana
Už dukrelę.

Tai aš paklojau
Trečią šimtelį:
– Tai dabar gana
Už dukrelę.
Bsn 401

Kita latvių dainelė, kurioje bernas prašo savo vyresniųjų brolių (vecee bahlelini) skolinti pinigų užu brangiai sulygtą mergą sumokėti:

Vyresnieji broliužėliai,
Skolinkit man pinigų:
Rygoj mano merguželė
Labai brangiai suderėta.
BW 13651

yra irgi tikrojo galbūt pirkimo liudininkė. Šios dainelės variantų yra daug, viename jų sakoma:

Šelpkit, broliai, mane pinigais,
Dabar imsiu merguželę.

27 A. u. E. u. H. Bielenstein: o. c. p. 103.

Vieno kiemo gražuolėlė
Labai brangiai suderėta.
BW 13651[2]

Arba:

Kiemo bernai broluželiai,
Skolinkit man pinigų.
Toli mano merguželė
Labai brangiai suderėta.
BW 13651[3]

Tariamajam ir apeiginiam pirkimui tinka šie pavyzdžiai:

– Nejokit, jauni sveteliai,
Jūs tuščioms kišenėms;
Jei kišenės jūsų tuščios,
Sesės mes neduosim.
BW 13667

Arba:

Mokėk, berneli, mano močiutei,
Dolerį močiai užu supimą.
Tėvui skirk pusę savojo lauko,
Jaunajam broliui – bėrąjį žirgą,
Jaunajai sesei – karvę šėmargę.
BW 13662

Arba:

Mesk, berneli, ant kiemelio
Porą aukso gabalėlių,
Lai netrūksta mūsų močiai
Malėjėlės šios jaunos.
BW 13664

Arba:

Bernužėlis motinėlei
Tris grašius tik įdavė.
Tai nebuvo sumokėta
Net vienos nakties supimui.
BW 13682

Arba:

Trejus metus tarnavau (bernu),
Tris dolerius užpelniau.
Užu porą pirkau žirgą,
Užu trečią – merguželę.
BW 13683

Arba:

Markę duota merguželė
Nei ugnies man neįkūrė.
Kam, brolau, mokėjai markę,
Kam žirgelį tu plukdei?
BW 13661

Minėtieji latvių dainų pavyzdžiai jau patys vieni pirštu prikišamai rodo žmonų pirkimą buvusį latvių senovėje, bet tųjų pavyzdžių yra labai daug su gausingais variantais, visų jų suminėti nestengsime. Vienoje dainoje ryškiai matome, kad mergina perkama darbštumo dėlei:

Daviau pinigus, negailėjau,
Aš už savo malėjėlę:
Ne pinigai girnas traukia,
Bet mažoji malėja.
BW 15656

Užu mažą mergelę brangiai mokama:

Maža mano mergužėlė,
Reiks man brangiai jai mokėt.
BW 13663

Nors:

Linksmūs džiaugias jauni bernai,
Kad aš augau kresna, maža:
Pigiai pirko nuo močiutės,
Lengvai kėlė ją žirgelis.
BW 13660

Kitoje dainoje sakoma:

Pati aušta aušružėlė
Neperkama, nevedama,
Mūsų brolio mergužėlė
Tai perkama, tai vedama.
BW 13668

Latvių dainų pirkimo pėdsakai gerokai paspiria mūsų samprotavimus dėlei pirkimo mūsų dainose. Pirkimo pėdsakų, įvairių motyvų pavidalu pakankamai daug yra ir slavų dainose; vienoje rusų dainelėje dainuojama:

Tamsu tamsu mūsų kieme,
Dar tamsiau mūsų namuose.
Ponai stovi ten prie vartų,
Dera dera mūs Duniašą.
– Lygki, lygkis, mūs broleli,
Tu pigiai manęs neduoki:
Už mane tai šimtą rublių,
Tūkstantį už mano kasą,
Mano grožiui – nėra kainos.
Ei, bajorai, ei, bajorai,
Eikšet, laukiam jūs seniai.[28]

Arba:

Jau pardavei mane, mielas brolau,
Svetimon, tolimon šalelėn.[29]

[28] V. Sokolov i B. Borzakovskij: „Istoriko-literaturnaja chrestomatija", Odessa, 1887, p. 9.
[29] P. V. Šein: „Velikoruss v svoich piesniach, obriadach, obyčajach", t. I, d. II, p. 420.

Svečioji, tolimoji šalis rusų dainose reiškia vyro, anytos, šešuro kraštą:

Aš pas savo motinėlę,
Aš pas savo tetušėlį,
Nežinojau aš, mergelė,
Kur užuteka saulelė,
Kur skaisčioji nusileidžia.

Svetimojoj šalužėlėj
Sužinojau aš, jaunoji,
Kur užuteka saulelė,
Kur skaisčioji nusileidžia.[30]

Šios dainos tikroji prasmė šiokia: dukrelė pas savo tėvus anksti guldavo ir vėlai keldavo, o anytos, tolimojoj šalyje, – vėlai guldavo, anksti keldavo, atseit savo vargelį pamatė. Vienoje Oloneco gubernijos rusų dainelėje aiškiai matomas vogimo pėdsakų nykimas:

Atjojo svotai, plepiai dideli,
Išvedė dukrelę tėvo jaunają
Į naują priemenę spragotinę,
Ėmė klausinėt apie mergą jaunąją,
Derėti jos dalią laisvąją.
Sulygo tėvelis mano tikrasis:
Šimtą rublių už dalią laisvąją,
Tūkstantį už kasą rusvąją,
Jaunoji mergelė – neįkainojama...
Gudriai bet pasielgė svotas kytrasis,
Arti prie tėvo jisai prisėlino,
Žemai senajam labai nusilenkė,
Siūlijo tėvui jis prisispirdamas
Žaliojo vyno viedrų keturias dešimtis,
Tiek pat bačkų alučio svaigiojo.
Mano tėveliai pasigomėdami
Dalią išmainė jie mano į gėrimus,
Pragėrė jie ir prašvilpė
Savo dukrelės dalią laisvąją...[31]

Kitur tik:

Nepagailėjai manęs, tėve tikrasis,
Savo dukrelės užaugusios,
Išmainei mane, tėve senasis,
Tu į taurę vyno žaliojo,
Į ąsotį alaus svaigiojo.[32]

Suprantama, čia abiejų pastarųjų dainelių paskutinių žodžių žodiškai mes neimame, nes pirkimui nykstant arba jau išnykus kur gi tėvas jau bepragers savo dukrą. Čia galbūt tik atospindis papročio gerti magaryčias turgų (pirkimą – pardavimą) baigus[33]. Juk ir mūsų dainose dainuojama:

Pas tavo tėvulį
Ir gėriou ir valgiou,
Man tavį tėvulis
Tai pažadėjo.
Krėvė, p. 133

[30] P. V. Šein: o. c. p. 410.
[31] O. Miller: „Chrestomatija k opytu istoričeskago obozrėnija russkoi slovesnosti“, 1866, p. 19.
[32] P. V. Šein: o. c. p. 429.
[33] „Permskij sbornik“, I, 2, 62.

Arba:

Pas tavo tėvelį
Valgiau ir gėriau –
Man tave tėvelis
Jau pažadėjo.

Rūtelių darželį
Parandavojau,
Margaisias skryneles
Užraštavojau.
Bsn 22, var. 198

Vėl:

Vai kad aš gėriau,
Tai girta buvau –
Dukrelę pažadėjau.

Kaip išmiegojau,
Išpagiriojau,
Dukrelės gailavojau.
Bsn 350

Arba:

Vai kad aš gėriau
Per visą naktį –
Dukrelę pažadėjau.

Kaip išmiegojau,
Išsipagiriojau,
Dukrelės gailavojau.
Bsn 349

Šis gėrimas, gudų skoliniu magaryčiomis vadinamas (mohoryč), lenkų kalboje *litkup* vadinamas, vartojamas buvo mūsų ir lenkų istorijos bėgyje labai dažnai ir labai seniai. Dokumentuose minimasis *litkup* aptinkamas jau XIV a., o papročiuose net iki šių laikų[34]. *Litkup* geriausiai lenkuose išliko vestuvėse, nors anksčiau, kaip ir mūsų magaryčios, buvo vartojamas visokiose lygtuvėse, derėtuvėse, nepaisant jų tikslo nei formos[35]. Kalbamųjų magaryčių (litkup) reikšmė buvusi didelė: senovinėje lenkų teisėje buvo leidžiama dar atsimesti, atsisakyti sanderybų, bet po magaryčių jų atsisakyti nebebuvo galima, po magaryčių sutartis buvo nebesuardoma, o jos ardytojas baudžiamas[36]. Magaryčios teisėje viduriniais amžiais buvo dviejų susitarusiųjų pusių sandoros simbolis[37], o papročiuose ir apeigose, ypač vestuvių, magaryčios iki pat šiolei yra sutarties patvirtinimas[38]. Magaryčios, arba sugertuvės (gudų zapojini), vestuvėse buvo ženklas tėvų ar dukters sutikimo leisti arba tekėti užu vyro[39], jos buvo vartojamos ir kitų Europos tautų

[34] Przemysław Dąbkowski: „Prawo prywatne polskie", t. II, 1911, p. 402; W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem", 1925, p. 204, 205; Handelsman, „Litkup" in „Przegląd prawa i administracji", 1906, p. 777–793.

[35] P. Dąbkowski: o. c. p. 404.

[36] P. Dąbkowski: o. c. p. 403.

[37] P. Dąbkowski: o. c. p. 360–361.

[38] P. Dąbkowski: o. c. p. 401–404; W. Abraham: o. c. p. 202–208.

[39] P. Dąbkowski: o. c. p. 404.

tarpe[40]. Šioji mūsų pastaba rodo, kad sugertuvės nebuvo dar mokesnis užu merginą, bet tik sutarties (imti – leisti) patvirtinimas, nors tųjų užgertuvių, sugertuvių ar magaryčių išlaidos eidavo berno ar piršlio, šiaip apskritai pirkėjo sąskaiton[41]. Todėl mūsų minėtose dainose pirkimą primena ne žodžiai: „gėriau ir valgiau", bet „tave pažadėjo", „tave suderėjau". O minėtoje rusų dainoje pirkimo pėdsakai nykdami artėja prie sugertuvių, nors sugertuvės pačios, be abejo, buvo ir pirkimo metu, kaipo priedas, patvirtinąs dukters pirkimą. Tosios sugertuvės vartojamos mūsų, latvių, gudų ir rusų vestuvių apeigose[42].

Broliui, ketančiam savo seserį parduoti, sakoma:

Pasistenk, broleli,
Neparduok seselės
Užu rublį nei už auksą.
Broliui brangi sesuo,
Bet auksas brangesnis.[43]

Ten, kur nuotakos broliui mokoma užu jo seserį, broliui iš vedlių pinigus priėmus dainuojama:

Totorius brolelis, totorius,
Seselę pardavė už dolerį.
Rusvą kasą už šeštoką,
Baltą veidą užu nieką.[44]

Kitoje dainoje duktė skundžiasi savo motina:

Pasigomėjo mano motulė
Jojo auksinių pinigų,
Auksinių pinigų jauno bernelio.
Pardavė mane rūpintojėlė,
Mane jauną jaunutėlę,
Mane vargšę siratėlę
Į tą tolimą šalelę
Rūsčiajai anytai.[45]

II. Nuotakų pirkimo pėdsakai mūsų vestuvių apeigose

– O be šimto, be pusantro –
Nė iš baltų rankų.
JSD 548

Peržvelgę pirkimo pėdsakus mūsų dainose, mes dirstelsim į tuos pėdsakus mūsų vestuvių apeigose. Čia pirkimo pėdsakų jau mes randame pačioje pradžioje: piršlybose. Mūsų piršlybose

40 Reinsberg-Düringsfeld: o. c. p. 10, 11, 9, 82, 118, 119, 147, 203, 204, 240.
41 P. Dąbkowski: o. c. p. 404.
42 A. Juška: „Svotbinė rėda", p. 8; V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės", p. 29, 31; K. Petersons: „Latviešu kazas",. p. 88; E. Volter: „Materialy", p. 169, 170, 198, 199, 202, 203; E. R. Romanov: „Bielorusskii sbornik", vyp. VIII, 1912, p. 356, 378, 392, 393, 428, 429; P. V. Šein: o. c. t. I, d. II, p. 377, 386, 554.
43 A. Tereščenko: „Byt russkago naroda", I, 1848, p. 131.
44 Golovackij: „Piesni Galickoj i Ugorskoj Rusi", II, 109.
45 P. V. Šein: o. c. p. 408.

visuomet derimasi dėl kraičio ir pasogos[46], bet juk kraitis ir pasoga kilę iš mokamojo užu nuotaką mokesnio jos tėvams, giminėms, saviškiams, taigi ir derybos dėl kraičio ir pasogos anuo metu, kuomet užu vedamąją merginą buvo mokama natūra ar pinigais, buvo derybos dėlei mokesnio užu vesimą merginą su jos tėvais, giminėmis, saviškiais. Be to, kai kuriose vietose (čia, be abejo, rusų ir gudų įtaka) piršliai save vadina pirkliais, o ieškomąją merginą – preke. Zarasų krašte piršliai, kartais, apsimetę pirkliais, norimosios merginos tėvams sako: „Mums sakė, kad turite gerą prekę parduoti, mes turime gerą pirklį". Kalbinamieji tėvai atsako: „Prekę tai mes gerą turime, bet nežinome, kas tie pirkliai, kurie naktims važinėja, gal plėšikai kokie?"[47]. Šitaipos kartais prasideda piršlybos. Paprotys šis, jau minėjome, slaviškos kilmės ir mūsų vestuvėse retas svečias, bet guduose ir rusuose gan dažnai aptinkamas, jį žino ir lenkai. Vitebsko apskrityje piršliai vadina save pirkliais, o peršamąją merginą – preke[48]. Vitebsko gub. Gorodoko apskr. piršliai sako: „Turime gerą pirklį, jūs turite gerą prekę (nuotaką), norėtume sulygti kainą"[49], ir po to pradeda derėtis, pirštis. Mogiliovo gub. Rogačiovo apskr. atvykę piršliai byloja: „Mes pirkliai užjūriniai, ieškom prekės ne gulinčios, bet einančios", pamatę norimąją merginą sako: „Štai prekė gera, mums tinkama"[50]. Tos pat gubernijos Gomelio apskr. piršlys šitaip su mergos tėvu kalbasi. Piršlys: „Na, uošvi, kiek imsi už savo Marikę?", uošvis: „Ką čia imsi, duosi 10 rublių", piršlys: „Oi, ne, uošvi, brangu, tebūnie 5 rub.", uošvis: „Ne, neduosi aštuonių rublių, neleisiu savo dukters už tavo Sergėjaus", piršlys: „Nieko nepadarysi, reiks jau duoti aštuonius"[51]. Minsko gub., Slucko apskr. piršlys taip su mergos tėvu kalbėjosi. Piršlys: „Laba diena, žinai ko atvykome?", tėvas: „Na, ko?", piršlys: „Jūs turite prekę, o mes turime pirklį, gal galėtume turgų padaryti?"[52]. Mogiliovo gub., Rogačiovo apskr. vienose vestuvėse, nors piršliai ir nepasivadino pirkliais, vis dėlto tėvas, atvesdamas leisimąją dukterį, sako piršliui: „Vedu tau, piršly, prekę gerą, neaklą, neraišą"[53]. Vienose Gardino apskr. panemunės gudų vestuvėse piršliai atvykę klausė mergos tėvų: „Ar neturite telyčios parduoti?"[54], telyčia buvo merga suprantama. Šiokis vesimos mergos epitetas atsirado todėl, kad guduose bernas buvo lyginamas su jaučiu, o merga – su

[46] A. Juška: „Svotbinė rėda", p. 8; V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės", p. 28, 29, 31; J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės" in „Mūsų tautosaka", VII, 1933, p. 54, 55; P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" in „Tauta ir žodis", t. II, p. 166, 167; T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", Tauta ir žodis, t. II, p. 191. J. Staugaitis: „Zanavykai" in „Švietimo darbas", 1920, nr. 3–4, p. 78, 79; C. Cappeller: „Kaip senieji lietuvininkai gyveno", 1904, p. 29; V. Tulabaitė: „Vestuvės Simno valsčiuje", rankraštis Tautosakos komisijos archyve, p. 1, 2; A. B.: „Vestuvės Šakių ap. Paežerėlių v.", rankraštis T. k. ar, p. 1, 2; J. Rysov: „Opisanije litovskoj svadby v Veprovskoj volosti", rankraštis T. k. arch., p. 1, 2; V. Geisler: „Svadebnyje obriady u litovcev v Šadovskom prichodė" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubenii", 1899, p. 91; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii, zapisane przez naocznego swiadka w 1893 r.", rankraštis T. k. arch., p. 1; J. Rutkovski: „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda", rankraštis, T. k. arch., p. 4, 5, 6; A. Dėdelev: „Svatovstvo, dievičnik i svadba u žmudzinov Popelianskoi volosti" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii", 1890, p. 321, 322; A. Dėdelev: „Svatovstvo i svadba u litovcev Sėsikskoj volosti" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii", 1892, p. 182, 183; A. Kirkor: „Etnografičeskij vzgliad na Vilenskuju guberniju" in „Etnografičeskij sbornik", vyp. III, 1858, p. 143, 144; K. Gukovski: „Svadba u litovskich bielorussov" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii", 1894, p. 142, 143, 144; Jan Witort: „Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego", 1898, p. 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.

[47] K. Gukovski: „Svadba u litovskich belorussov" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoi gubernii na 1894 g.", p. 143.

[48] E. R. Romanov: „Bėlorusski sbornik", vyp. VIII, 1912, p. 356.

[49] E. R. Romanov: o. c. p. 392.

[50] E. R. Romanov: o. c. p. 473.

[51] E. R. Romanov: o. c. p. 452.

[52] P. V. Šein: „Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkago naselenija sėvero–zapadnago kraja", t. I, d. II, 1890, p. 205.

[53] P. V. Šein: o. c. p. 295.

[54] P. V. Šein: o. c. p. 366.

telyčia. Vienose Minsko gub. Borisovo apskr. piršlybose piršlys sakė piršimos mergos tėvui: „Mūsų jautis prie jūsų telyčios prijunko, kad taip Dievas duotų jūsų telyčią pas mūsų jautį parvesti“[55]. Rusijoj Viatkos gub. Jelabugos apskr. piršlienė, piršliuosna atvykusi, sakydavo piršimos mergos tėvui: „Mes turime pirklį, jūs turite prekę, pirškimės, giminiuokimės“[56]. Vologdos gubernijoj piršlys, atvykęs piršimos merginos namuosna, savo ilgoje „oracijoje“, tarpe ko kito, sako: „Girdėjome sakant, žmonės taip kalba turinčius jus puikią prekę, o mes turime pirmos gildijos pirklį“, merginos namiškiai atsako: „Turim mes kiaunių, lapių, sabalų užjūrinių, mergelių gražiųjų“[57]. Rusai dažnai merginą su kiaune gretina, štai vienose Naugardo gub., Bėloozersko apskr. vestuvėse vedliai, derėdami iš pamergių nuotaką, klausia pamergių: „Kuo prekiaujate – kiaunėmis, lapėmis ar gražiomis mergelėmis?“, pamergės atsako: „Prekiaujame ne kiaunėmis, ne lapėmis, tik gražiomis mergelėmis“[58]. Kartais piršliai, medžiotojais apsimetę, ieško tame kieme, kurin pirštis atvyko, pasislėpusios kiaunės[59].

Lenkijoj piršliai kartais nori „pirkti tą žiedą, kuris šią vasarą žydėjo“[60] arba klausia piršimosios merginos tėvų, gal jie turi kuiną ar telyčią parduoti[61], kitur teiraujasi, ko verta ieškomoji prekė; mergos tėvai piršliui atšauna: „Jos, prekės, kaina aukšta, neapsakoma“[62], vėl kitur teiraujasi, ar piršimos mergos tėvai neturį telyčios parduoti ar pagriebę, kurią reiktų vaduoti[63]. Mozūrų krašte vienose vestuvėse piršlys atsinešė apgraužtą kopūsto galvą, kurią piršimos mergos tėvams rodydams sakė, būk [= tarsi] ožka ar stirna atbėgusi ir žalos pridariusi, toji ožka ar stirna pabėgusi ir čion pasislėpusi, prašo ją parodyti, o paskui ima dėl jos derėtis[64]. Pastarajame pavyzdyje susipynę du motyvai: medžiotojų, ieškančiųjų pasislėpusio, pabėgusio medžiojamojo žvėries, ir pirklių, ieškančiųjų pirkti, derėti prekės – merginos. Visi suminėtieji motyvai (bernas = pirklys, merga = prekė), nors pas mus jie ir reti, rodo, jog jie, visuose rytų slavuose žinomi, nėra išlaužti iš piršto, bet kilę dėlei tam tikrų gyvenimo sąlygų, veiksnių, kurių tarpe galėjo šį tą sverti ir totorių paprotys derėtis dėlei kalymo, mokamo užu vedamąją merginą jos tėvams, tačiau totorių įtaka negalėjo būti lemiama, greičiausiai todėl kalbamąjį motyvą tektų kildinti iš pirkimo gadynės, kurios pėdsakų slavuose yra pakankamai, nes tiktai tuomet ir tasis apsimetimas pirkliais ir tosios derybos dėl prekės (merginos) turėtų savo reališką prasmę. Šios rūšies motyvą, jau apkitusį, žino ir latviai, vienoje jų dainelėje dainuojama:

– Labavakar, mergos motė,
Atvykau arklių mainyti:
Tamstos širmas, mano bėras,
Dėsi priedums dukrą dar.
Bielenstein 433

Suprantama, čia bernas, atjojęs arklių mainyti, galėjo anksčiau arklį užu vedamą dukterį siūlyti ir dėl dukters derėtis. Piršlybas buvusias derėtuvėmis, lygtuvėmis dėl mergos rodo ir kiti faktai. Piršlybas mes čia suprantame plačiau: visą tarpą nuo pažintuvių iki žiedynų, nes dėl vesimos

55 P. V. Šein: o. c. p. 128.
56 P. V. Šein: Velikoruss, p. 460.
57 P. V. Šein: o. c. p. 438.
58 P. V. Šein: o. c. p. 524.
59 J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, 1914, p. 3.
60 M. Żmigrodzki: „Lud polski i rusi wśród słowian i aryów“ I. Obrzędy weselne, 1907, p. 29.
61 J. Piprek: o. c. p. 69.
62 F. Machay: „Wesele w Jablonce na Orawie“ in „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzanskiego“, 1919–1920, p. 27.
63 Pruski: „Obchody weselne“, 1869, p. 74.
64 Reinsberg-Düringsfeld: o. c. p. 203, 204.

merginos derybos baigėsi tik per žiedynas, kurios vienur būdavo per piršlybas, kitur – jau po jų ir po ūkveizų. Deryboms gerai pasibaigus, jaunikis vesimai merginai duodavo pinigų, o mergina duodavo jam skarelę, šaliką, rūtų, paskui – mergos dovanos mažėjo, kol beliko tik žiedas, mažėjo ir nyko, suprantama, ir berno dovanos. Be dovanų, teikiamų per derėtuves derimajai merginai ar jos tėvams, dar ir sutartuvės[65] liudija pirkimo pėdsakus derėtuvėse[66] buvusius. Derėtuvės visuomet pradedamos pažintuvėmis ar piršlybomis[67], baigiamos sutartuvėmis ir žiedynomis. Sutartuvės ir žiedynos buvo svarbus aktas, dažnai atliekamas prie liudininkų, senovėje, kol bažnytinio vinčiaus [= sutuoktuvių] nebuvo, šis aktas galbūt sutapo su romėnų *in domum deductio* ar *detestatio sacrorum*. Ir mūsų žmonės šį aktą žiūrėjo rimtai, nes po jo abiem besituokiantiesiems leisdavo sykiu gyventi ir net lytinius santykius turėti[68], nes manydavo, jog jau jaunieji nebepasimes, o per sutartuves seniau mūsuose jaunieji krimsdavo keimarį riešutą[69], simbolį santuokos ir lytinio akto. Guduose per sutartuves jaunasis jaunąją apvesdavo trissyk aplink stalą ar apie kambarį[70], šis aktas primena mums *circumambulatio circa focum* (ėjimą apie šventąjį židinį), kuris romėnams ir kitoms tautoms atstojo šių dienų bažnytinį vinčių. Minėtieji faktai liudija, jog lygtuvės ir žiedynos senovėje atstodavo veik šių dienų vinčių.

Kalbamojo akto svarbumą liudija ir šiokis faktas, kad guduose vienoje vietoje (Minsko gub., Borisovo apskr.) per sutartuves stengėsi vedliai vesimąją merginą išvogti, o įsiveržę vidun turėjo vaduoti suolus, užsėstus nuotakos namiškių ir giminių, dovanomis, duodamomis sėdintiems suoluose[71]. Šiokį pat atsitikimą Valančius aprašo ir žemaičių vestuvėse[72], nors šiaip nuotaką išvogti vedliai, kaip jau matėme, tiktai pačiose vestuvėse ir tai dažnai tik po vinčiaus tesistengia. Jeigut sutartuvės ir žiedynos yra jau tokis svarbus aktas, tai dirstelsim atidžiau, ar nebus tik jame pėdsakų pirkimo. Šiųjų pėdsakų esama čia dvejopų – jaunojo dovanos nuotakai ar jos tėvams ir sutartuvės (Handschlag), lygtuvėms gerai pasibaigus. Jau Daukantas rašė, jog jaunasis prieš vestuves, atseit po sutartuvių, siųsdino jaunajai savo karės žirgą, ragotinę ir kardą[73]. Daukantas, tiesa, šį aktą aiškina, būk jaunasis tą darąs, norėdamas pasirodyti esąs „karės vyras“[74], tačiau šis aiškinimas nėra pilnas, nes kam jaunajai siųsti žirgą ir ginklus, jei ji šiokių dovanų nėra reikalinga. Greičiausiai šios dovanos kadaise buvo siunčiamos jaunosios tėvui ar broliams, kuriomis jie galėdavo pasinaudoti. Ilgainiui, kaip ir apskritai jaunojo mokesnis užu vesimą merginą, mokamas jos tėvams, pradžioj tik dalimi, paskui ir visai buvo grąžinamas nuotakai su jos kraičiu, todėl

65 Rus. rukobitje, vok. Handschlag, mūsiškai sutartuvės. Žr. J. Baronas: „Rusų lietuvių žodynas“, 1933, p. 493.

66 Derėtuvės = lygtuvės = ugovor, sgovor = umowa. Mylėjovos mudu, ale nebuvo derėtuvės žanytis. A. Juškevičius: „Litovsko - russkii slovar“, I, 1897, p. 312.

67 Piršlybos, piršti, prašyti yra vienos šaknies žodžiai. Senovės indų prašna - h = klausimas, gotų fraihuan = klausti, lotynų precari = prašyti, o procus = piršlys, jaunikis, atseit prašąs žmonos. Atseit piršlybos yra ieškojimas, prašymas, teiravimas žmonos ar, tiksliau, vedamos merginos. (K. Mühlenbach „Lettisch – deutsches Wörterbuch“, t. III, 1929, p. 377). Šią mintį patvirtina dar šiokis faktas, kad kartais piršlybose tik susipažįstama su norimos mergos namiškiais, o lygtuvėms atvykstama antru sykiu, šis antrasis sykis latvių vadinamas liels alus, o gudų – velikaja gorelka arba bolšaja svadzebnica, mūsų – lygtuvėmis, sanderybomis, sutartuvėmis. Čia dažnai dalyvauja artimieji nuotakos tėvų giminės ir kaimynai.

68 Carl Cappeller: „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“, 1904, p. 30.

69 Daukantas: „Būdas“, 1845, p. 51; 1892, p. 42.

70 P. V. Šein: „Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkago naselenija sėvero – zapadnago kraja“, t. I, d. II, 1890, p. 198.

71 P. V. Šein: „Materialy“ , t. I, d. II, p. 156.

72 M. Valančius: „Palangos Juzė“, 1863, p. 97.

73 Daukantas: „Būdas“, 1845, p. 53; 1892, p. 43; V. Jungfer: „Alt – Litauen“, 1926, p. 28.

74 Daukantas: „Būdas“ , 1845, p. 53; 1892, p. 43; V. Jungfer: „Alt – Litauen“, p. 28.

aulinkui tokias dovanas bernas jau ėmė duoti nebe jos tėvams, bet jai pačiai, vedamajai merginai. Tuosyk jau dovanos savo pirminės pirkimo reikšmės nebeturėjo ir jų tikslą galėjo aiškinti jau kitaip, kaip kad ir Daukantas mėgino aiškinti. Kad vestuvėse vedlys su savo draugais duoda dovanas pinigais bei daiktais ir nuotakos tėvams, broliams bei seserims, matysim paskui. Dabar norėtume pastebėti, kad Šeduvos parapijoj XIX a. gale derėtuvėse ir po jų jaunasis davė dovanas nuotakai, jos motinai, seserims[75]. Čia pat per žiedynas jaunasis davė jaunajai pinigų, vadinamųjų „žiedo pinigais“[76]. Nors žiedas pas mus atklydo iš Europos, tačiau jis jau yra gana senas svečias, atkilęs galbūt sykiu su krikščionybe. Mūsų dainose žiedas minimas gana dažnai, tačiau iš dainų spėjant seniau žiedą duodavo suderėtam bernui tik mergina, bernai suderėtosioms merginoms bene bus ėmę duoti žiedus vėliau. Mergos duodamasis bernui žiedas buvo simbolis jos pačios, ženklas jos jam pasižadėjimo, todėl pinigai užu žiedą buvo pinigai (senojo mokesnio likutis) užu ją pačią. Sutarčiai iširus, bernas grąžindavo mergai žiedą, o merga grąžindavo jam žiedo pinigus[77]. Papilės parapijoj mergina suderėtam bernui davė ne žiedą, bet rūtas, sakydama: „Dabok šią rūtų kvietkelę, kaip aš dabojau savo jaunas dienas“. Sutarčiai iširus bernas grąžina įduotąsias rūtas atgal, sakydamas: „Grąžinu aš tavo dovaną ir jaunas dienas“[78]. Rūtos, rūtų vainikas, rūtų darželis reiškia pačią mergelę, todėl duodama bernui rūtas mergina atiduoda jam tarsi save pačią. Mokesnis užu rūtas, išmintas rūteles, rūtų vainiką buvo mokesnis užu pačią merginą, galime čia dar pridurti, kad ir Papilės parapijoj buvo šiokis atsitikimas: vestuvėse, vedliams atvykus nuotakos pusėn, jaunikis turėdavo nupirkti nuotakos rūtą. Nuotakos motina sėdėjo stalo gale, o abiejose stalo pusėse sėdėjo pamergės, kurių vienos gyrė jaunąjį, o kitos – nuotaką. Motina laikė uždengtą lėkštę, kurioje buvo rūtų šakelės, jas tat ir turėjo iš uošvės jaunasis nupirkti, mokėdamas sulig išgalės tam tikrą pinigų sumą. Pinigai šie vadinami išperkamaisiais pinigais[79]. Nėra jokio abejojimo, kad šie išperkamieji pinigai buvo pėdsakas *pretium pro sponsis*, mokesnis užu nuotaką. Šis faktas ryškiau papildo aną minėtąjį, kur mergina, duodama bernui rūtas, sakės atiduodanti jam savo jaunas dienas. Dzūkuose ir degtinė, geriama derėtuvėse, vadinama vainikinė degtinė[80], atseit degtinė, geriama sutartuvėse vainiką arba mergą derint, o mergą derėjus dzūkų krašte liudija šis faktas, jog piršliai, apsimetę medžiotojais (vogimo pėdsakas), po didelio „smarkavojimo“ sutinka ieškomąją laputę (= mergaitę) išpirkti, užu ją jos tėvams sumokėti[81]. Žemaičiuose seniau „aprašų rašte“ jaunasis pažymėdavo tam tikrą kainą už vainiką, kuri tačiau dvigubai ar trigubai prašokdavo nuotakos atsineštosios dalies vertę[82], tačiau šioji vyro užrašomoji vedamajai žmonai dalis už vainiką gali būt siejama su vainiko laidu, minimu visuose trijuose mūsų Statutuose.

Vestuvių aprašymais remiantis, sunku būtų tvirtinti buvus faktų, kur dovanas derėtuvėse būtų davęs tik jaunasis derimajai merginai ar jos tėvams, bet šiokių faktų randame mūsų dainose. Vestuvių apeigose visų dažniausiai dovanos esti abipusės: jaunasis duoda nuotakai, bet gauna ir iš jos. Tačiau Vilnijoj vienas faktas minimas, kur dovanas gauna iš berno, tiksliau, piršlio, nuotaka

75 V. Geisler: „Svadebnija obriady u litovcev v Šadovskom prichodė“ in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1899 g.“, p. 92.

76 V. Geisler: o. c. p. 91.

77 J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, t. VII, 1933, p. 64.

78 A. Dėdelev: „Svatovstvo, dėvičnik i svabda u žmudzinov Popelianskoi volosti“ in „Pamiatnaja knižka Kovenskoi gubernii na 1890 g.“, p. 321, 322.

79 Jan Witort: „Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego“, 1898, p. 38; „Małżeństwo przez kupno i powstanie posagu“, „Wisła“ in 1896, p. 23.

80 V. Krėvė-Mickevičius: „Dzūkų vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, t. II, 1930, p. 31.

81 V. Krėvė-Mickevičius: „Dzūkų vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, p. 20.

82 J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, t. VII, p. 61.

(pyragas, sūris, taurėj vynu užpilti pinigai), ir nieko nepasakyta, ar nuotaka davė užu tai bent ką jaunajam ar piršliui[83]. Bet šiaip mergina, gaudama jaunojo dovanas, jam šį tą duodavo. Žemaičiuos jaunikis užu žiedo pinigus gauna iš nuotakos skarą, šaliką, žiedą[84]. Veliuonos apylinkėse jaunasis duoda nuotakai žiedą ir skarą, o iš jos gauna rūtų kvietką ir žiedą[85]. Zarasų krašte jaunasis duoda nuotakai (užu arklio uodegos atmezgimą) pinigų, o iš jos gauna gabalą naminės drobės[86]. Pasvaliečiuose bernas duoda mergai žiedą, tėvams ir namiškiams – dovanų, iš mergos gauna žiedą[87]. Tačiau kartais tėra užrašytos vienos nuotakos jaunajam duotosios dovanos. Prūsuose nuotaka duodavo piršliui rūtų kvietką[88]. Simno ir Paežerėlių valsčiuose nuotaka davė jaunajam stuomenį naminės drobės, rankšluostį[89]. Kupiškėnuose deryboms pavykus dovanų neduota, tik išgerta jaunojo atvežtosios degtinės[90].

Kalbant apie dovanų sąsają su pirkimu, tenka dirstelt į dovanas pas artimiausius mūsų kaimynus: latvius, gudus ir lenkus.

Latvijoj Jasmuižos valsčiuje, Daugpilio apskrityje piršliai derėtuvėse, vaišindami nuotakos namiškius, įmesdavo taurėn po sidabrinį pinigą. Paskui jaunasis nuotakai duodavo per stalą kurpes ar skarelę[91]. Kurpes nuotakai jaunasis duodavo ir guduose[92], jos turbūt primena slavų paprotį per vestuves nuauti jaunojo kojas. Tai simbolis nuotakos pavergimo[93]. Kitoje vietoje (Viškių vals.) piršlys per žiedynas veža pyrago ir kitokių dovanų jaunajai, o jaunasis visus nuotakos namiškius girdo degtine, kiekvieno stiklelin įdėdamas po pinigą, o jaunosios stiklelį pridengdamas popieriniu banknotu. Be to, nuotakai jaunasis duoda dar kurpes, o patsai gauna iš jos išsiuvinėtus marškinius[94]. Preilių valsčiuje per sutartuves piršlys kiekvienam vaišinamajam nuotakos namiškiui stiklelin deda po pinigą, vadinamą *čarkas nauda*, be to, duoda jis dar „rankpinigių" (dūdamu naudu): rublį ar 20, 10 kapeikų, skyrium dar duoda už karvę, avį, suderėtą kraitį[95]. Kitose latvių žemės vietose piršlys ar jaunasis duoda nuotakai ar jos motinai, kartais abiem sykiu, skarą, pyrago, degtinės, gaudamas iš nuotakos jos pačios rankdarbių sau ir savo namiškiams, jei gavėjas yra jaunikis[96]. Kartais jaunasis duoda jaunajai žiedą ar žiedo pinigus (5–10 rublių), o iš jos gauna skarą, pirštines ar kitokių dovanų[97]. Atsitinka, kad jaunasis duoda uošvei, jaunosios motinai, šilkų skarą, kurios kertėj įrišti penki rubliai, uošvė atsiteisdama duoda jam margas pirštines, o jo namiškiams – pirštinių, kojinių[98]. Kitoje vietoje piršliai atvyksta imti rožių (= mūsų rūtų) daržo sėjėjos, ravėjos, šeimininkės, kuri esti užsidariusi svirne ir reikalauja

[83] A. Kirkor: „Etnografičeskij vzgliad na Vilenskuju guberniju" in: „Etnografičeskij sbornik", vyp. III, 1858, p. 143.
[84] J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės" in „Mūsų tautosaka", t. VII, p. 63, 64.
[85] A. Juška: „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių, surašyta 1870", 1880, p. 9, 10.
[86] K. Gukovski: „Svadba u litovskich bėlorussov" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1894 g.", p. 144.
[87] P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" in „Tauta ir žodis", t. II, p. 165, 166.
[88] M. Praetorius: „Deliciae prussicae", 1871, p. 71, 72.
[89] V. Tulabaitė: „Vestuvių apeigos Simno valsčiuje", p. 2 (rankraštis); „Vestuvių apeigos Paežerėlių valsčiuje" p. 1. (rankraštis).
[90] J. Rutkauskas: „Opisanije litovskoi svadby Kupiškago prichoda", p. 4, 5 (rankraštis).
[91] E. Volter: o. c. p. 221.
[92] J. Piprek: o. c. p. 51.
[93] „Polnoje sobranije russkich lietopisei", I, p. 32; Kalinovski: „Opisanije svadebnych ukrainskich prostonarodnych obriadov" in „Archiv istorikojuridičeskich svėdenij", nr., 6, p. 84; J. Piprek: o. c. p. 175.
[94] E. Volter: o. c. p. 203, 204.
[95] E. Volter: o. c. p. 169, 170.
[96] K. Petersons: „Latviešu kazas" in „Rakstu Krajums Rigas Latviešu Biedribas Zinibu Komisijas", 16, 1912, p. 70, 71, 72, 87, 88, 91, 96, 97.
[97] K. Petersons: o. c. p. 88.
[98] K. Petersons: o. c. p. 93.

iš piršlių atpildo už rožių sėjimą ir ravėjimą, neįsileidžia piršlių tol, kol nepadeda ant slenksčio prašomųjų pinigų, padėjus sidabrinius, dar nesutinka, reikalauja auksinių[99]. Piršliai kartais apsimeta pirkliais[100], dažnai linų pirkliais[101]. Vienose vestuvėse Kreslaukų [?] valsčiuje, Daugpilio apskrityje, piršlys, apsimetęs pirkliu, su norimosios mergos broliu šiaip kalbėjosi:

Piršlys: „Kokią prekę turi?"
Brolis: „Turiu avelę."
Piršlys: „Kiek beprašai?"
Brolis: „Pinigų nesigailėkit, prekė gera."

Piršlys siūlo kapeiką, brolis prašo rublio, galop, po ilgų derybų, nuotaka „nuperkama" ir pasodinama greta jaunojo[102].

Latviai ir pačias piršlybas vadina *preciba* (= prekyba), piršlius – *precinieki* (= prekinininkai), o nuotaką – *prece* (= prekė), atseit piršlybose buvo kažkas perkama ir parduodama[103]. *Apprecēties* reiškė vesti, susituokti. Net sinonimas žodžio *pardot* žodis *izdot* reiškė nuduoti, nuleisti merginą užu vyro, o *izdevinas* reiškė nuduotuves arba vestuves vyro pusėje, namuose[104].

Nuotakos duodamosios dažnai savo rankų darbo dovanos buvo jos darbštumo, darbų mokėjimo įrodymas, bet ne dovis už dovį. O juk vyras vesdavo merginą darbininkę, ne kokią pliuškę. Be to, darbų nemokančios nuotakos būklė anytos namuose buvo labai varginga, todėl savo rankų darbų dovanomis norėdavo anytai ir jos namiškiams įsitiekti, juos gerai nuteikti. Nuotaka, neduodanti anytai, mošoms, dieveriams dovanų, ir po šiai dienai tebelaikoma tingine, apsileidėle, nevykusia. Dirstelsim trumpai pirkimo pėdsakus derėtuvėse slavų apeigose.

Guduose jaunasis, vaišindamas norimają merginą degtine, įmeta stiklelin pinigų, kuriuos mergina, išliejusi ar išgėrusi degtinę, pasiima[105]. Dažnai piršlys ar jaunasis dovanoja nuotakai kurpes[106]. Dažnai piršlys užgeria peršamąją merginą ir jos stiklelin deda pinigų, kuriuos jaunoji pasiima[107]. Kartais duodamos dovanos grynais pinigais, duodamos sulig išgalės, nuo 3 iki 15 rublių, tais atvejais, kuomet jaunoji duoda savo žiedą, tieji pinigai duodami užu žiedą, atseit tuosyk jie esti žiedo pinigai[108]. Atsitinka, kad dovanos, teikiamos jaunajai ar jos motinai, esti daiktai, dažnai valgomieji: saldainiai, pyragas, skanėstai, degtinė...[109]. Nuotaka dažnai duoda ar siųsdina savo rankų darbo daiktų jaunajam ir jo namiškiams, užu ką dažnai jai jaunikis atsimoka[110].

Vienose vestuvėse Gomelio apskrity po derybų [derybų dialogą žr. p. 52] piršlys su merginos tėvu sumuša rankomis (rukobitjė), paskui jis išima pinigus ir tuojaus sumoka merginos tėvui. Nuotakos motina atneša svečiams po skarelę[111].

To paties Gomelio apskrities tik kitoje vietoje piršlys, vykdamas derėti jaunajam nužiūrėtos merginos, veža jai dovanų kurpes, o jos tėvams – vainiko mokesnį, *vieno*, nuo 10 iki 15 rublių,

99 K. Petersons: o. c. p. 97.
100 Kr. Barons un H. Wissendorffs: „Latvju Dainas", t. III, d. 1, 1904, p. 4.
101 E. Volter: o. c. p. 203.
102 E. Volter: o. c. p. 230.
103 K. Mühlenbach: „Lettisch – deutsches Wörterbuch", t. III, 1929, p. 384, 385.
104 A. u. E. u. H. Bielenstein: o. c. p. 102.
105 P. V. Šein: „Materialy", p. 14, 69, 189.
106 P. V. Šein: „Materialy", p. 138, 189, 220, 235, 297.
107 E. R. Romanov: o. c. p. 393, 473.
108 P. V. Šein: „Materialy", t. I, d. II, p. 235; E. R. Romanov: o. c. p. 382, 393, 429, 439.
109 P. V. Šein: „Materialy", t. I, d. II, p. 297; E. Romanov: o. c. p. 429, 480.
110 P. V. Šein: „Materialy", p. 158, 297; E. Romanov: o. c. p. 382, 439.
111 E. R. Romanov: o. c. p. 452.

šis vainiko mokesnis, mokamas nuotakos tėvams užu jų dukters vainiką[112], yra pėdsakas senovinio mokesnio užu nuotaką. Jau patsai tojo mokesnio pavadinimas *vieno* sieja šią dovaną su pirkimu, nes jug *vieno* seniau ir buvo suprantama kaip *vykup za nevėstu*[113].

Be to, lingvistai žodį *vieno* kildina iš senovės indų veiksmažodžio *vasnayati*, reiškiančio derėtis, lygtis, kurio sinonimas yra daiktavardis *vasnam*, reiškiąs kaina[114]. *Vieno* dar gretinamas su lotynų *venus* = pardavimas[115], kuris net oskų ir umbrų tarmėse žinomas *eituam venalinam* pavidalu, reiškiąs *pecuniam venaliciam*[116]. Graikų kalboje *vieno* grupės žodžių esama: *onos* = kaina, *one* = pirkinys, *hednon* (iš *vednon*) = nuotakos išpirkimas, vestuvinės dovanos nuotakai, jos tėvams, anglosaksų *weotuma* = nuotakos kaina"[117]. Lingvistų manoma, jog *vieno* slavų senovėje reiškęs nuotakos kainą ar mokesnį už nuotaką, mokamą jos tėvams, namiškiams ar giminei[118], net gyvojoj rusų kalboj *vieno* šią reikšmę tebeturi[119], kalbamąją reikšmę turėjo ir lenkų žodis: *wiano*[120].

Dirstelsim į rusų vestuvių apeigas. Čia labai dažnai per derėtuves piršlys, kuriuo kartais esti jaunojo tėvas, derisi su peršamosios merginos tėvu dėlei mokesnio užu vesimąją merginą, vadinamo įvairiose vietose įvairiais vardais. Dažnoje vietoje šis mokesnis būtinas, be to, su nuotakos tėvais piršlys susidera ir dėlei nuotakos dovanų, kurias turės duoti nuotaka ar josios tėvai jaunajam ir jojo giminėms. Apskritai derybos būna kartais ilgos ir sunkios lyg tikrame turguje, jos veik visuomet baigiasi sutartuvėmis (rukobitje) ir sugertuvėmis, pastarosios dažnai vadinamos nuotakos pragertuvėmis, nes čia nuotaka esti lyg ir prageriama. Nižnij Novgorodo gubernijoj Makarjevo apskrityje nuotakos mokesnis vadinamas *stolovyje dengi*, stalo pinigais, kuriuos jaunojo tėvas turi sumokėti būtinai prieš vestuves; mokama pinigais (10–50 ir daugiau rublių) ir daiktais (mėsa, miltai, kartais nuotakai skrebučiai ar kailiniai), čia pat susideriama ir dėl nuotakos dovanų jaunajam bei jo giminėms[121]. Kitoje tos pat gubernijos vietoje (Pereskino kaime) minėtasis mokesnis vadinamas *kladka* (dėsena), jis sumokamas nuotakos tėvams tuojau, deryboms pasibaigus, pinigais, rūbais, maistu, jų pinigai lieka tėvui, rūbai kliūva nuotakai, o maistas skiriamas vestuvių pokyliui[122]. Tos pat gubernijos kitame kaime (Staroselje) mokesnis už nuotaką vadinamas irgi *kladka*, tik čia pinigais moka daugiau (10–50 rb) ir daiktais duoda daugiau (trinyčius, dvejus kailinius, 3–4 kibirus vyno, 2–4 pūdus mėsos), visa tai jaunajam atseina 80–200 rublių[123]. Bogorodo kaime (tos pačios gubernijos) rūpimasis mokesnis vadinamas *zapros* (paklausa) ir svyruoja tarp 15–60 rublių[124]. Voskresensko valsčiuje (tos pat gubernijos) jis

[112] P. V. Šein: „Materialy", p. 334.
[113] I. I. Sreznevskii: „Materialy dlia slovaria drevne–russkago jazyka po pismennym pamiatnikam", t. I, 1893, p. 486, 487.
[114] C. C. Uhlenbeck: „Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der Altindischen Sprache", 1898–1899, p. 279.
[115] A. Walde: „Lateinisches etymologisches Wörterbuch", 1906, p. 657.
[116] V. Planta: „Grammatik der oskisch – umbrischen Dialekte", t. I, 1892, p. 482.
[117] A. Preobraženskii: „Etimologičeskii slovar russkago jazyka", t. I, 1914, p. 108.
[118] Pr. Miklosich: „Lexicon paleoslovenico – graeco – latinum", 1862–1865, p. 121; Pr. Miklosich: „Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen", 1886, p. 389; R. Trautmann: „Baltisch – slavischer Wörterbuch", p. 350; A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego", 1927, p. 610, 611.
[119] V. Dal: „Tolkovyj slovar živogo velikorusskago jazyka", t. I, 1903, p. 813.
[120] A. Krynski i W. Niedzwiedzki: „Słownik języka polskiego", t. VII, 1916, p. 534; A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego", 1927, p. 610, 611.
[121] P. V. Šein: „Velikoruss", p. 692.
[122] P. V. Šein: o. c. p. 711.
[123] P. V. Šein: o. c. p. 715.
[124] P. V. Šein: o. c. p. 718.

vadinamas *vygovor* (išlyga) ir dydžio 10–50 rublių. Juos sumokėjus, derimasi dėlei nuotakos dovanų piršliui, jaunajam ir jo namiškiams[125]. Orenburgo gubernijoj mokesnis už nuotaką vadinamas dvejopai, rusiškuoju *kladka* (dėsena) ir tiurkų kalbų skoliniu *kalym* (nuotakos mokesniu), kurio esti pinigais 25–100 rublių ir dar duodama daiktais[126]. Samaros gubernijoj vienose lygtuvėse nuotakos tėvas sakė piršliui: „Dėk užu nuotaką 60 rublių, kailinius, du kibiru vyno (kladi za nevėstu 60 rublei, šubu, dva viodra vina) ir imkis dukterį". Mokesnis šis vadinamas *kladka*[127]. Vladimiro gubernijoj būdinamasis mokesnis vadinamas *stolovyje dengi* (stalo pinigai) arba *vykupnyje* (išperkamieji pinigai) ir jie (25–50 rublių sumoje) sumokami per derėtuves, nes be jų nuotakos tėvas ir nemano leisti savo dukters[128]. Kostromos gubernijoj anasis mokesnis vadinamas *vyvod za nevėstu* (užu nuotakos išvedimą), kuris derėtuvėse čia pat mokamas pinigais, nes be to tėvas dėl savo dukters nuleidimo derėtis atsisako[129]. Kai kuriose kitose vietose mokesnis už nuotaką mokamas be jokio vardo, šiaip dovanų pavidalu. Pskovo gubernijoj piršlys duoda nuotakos tėvui išderėtus 10 rublių nuotakai rūbams pirkti[130]. Naugardo gubernijoj nors turimam aprašyme derybų dėl mokesnio už nuotaką nėra, bet nuotaka norintiems jaunajam atsakyti tėvams sako: „Jis man šliūbinius rūbus už 70 rublių nupirko, pinigais 50 rublių ir šiaip dovanų davė"[131]. Nors ir nepasakyta, bet aišku, jog tieji 70+50 rublių buvo mokesnio už nuotaką ekvivalentas. Tulos gubernijoj dėl minėtojo mokesnio su nuotakos motina derisi, siūloma tik 4 rublius, bet nuotaka spiriasi, be 10 rublių nekalba, galop susitaria, sumoka[132]. Riazanės gubernijoj jaunasis po sutartuvių atsisveikindamas duoda nuotakai vos kelias dešimtis kapeikų[133]. Kitose vietose nei nuotakos tėvams, nei pačiai jokių pinigų, daiktų neduodavo, tačiau sunku manyti taip visuomet buvus. Tačiau kai kuriose vietose derybos dėl nuotakos virsta tikru turgum, kur derybų objektas yra pati nuotaka. Vienose Viatkos gubernijos derėtuvėse vyksta šiokis pašnekesys. Nuotakai ilgai iš kamaros neišeinant, jaunojo tėvas tris sykius ją kviečia, bet iš kamaros išeina berniukas, nuotakos brolis ar giminaitis, sėdasi stalan, prašydamas jaunąjį nuotaką išpirkti, nes kitaip ji jokiu būdu iš kamaros neisianti ir jojo žmona nebūsianti. Jaunojo tėvas gąsdina berniuką, bet šis spiriasi ir neina atvesti nuotakos, kol jaunojo tėvas neduosiąs jam pinigų[134]. Tverės gubernijoj vienose piršlybose atsitiko tokis dalykas. Prieš pat vestuves svotai ir jaunasis atveža nuotakai dovanas ryšuly surištas (kurpės, rankšluostis, muilas ir kitokie tualeto dalykai), vadinamas *peredat* (dovis). Svotas (jaunojo) ryšulį duoda nuotakos svočiai, prašydamas jį atrišti, bet svočia skundžiasi atrišti nestengianti. Svotas duoda jai alaus ir duodamas įmeta stiklinėn pinigą, kurį svočia, išgėrusi alų, pasiima. Po kiekvieno tokio dovio svočia atrišа po vieną mazgą. Nuotakos pamergės iš minėtojo svoto ir reikalauja išpirkų sakydamos: „Dabar vasara, darbymetis, darbininkės brangios". Po ilgų derybų ir kelių dovių pinigų iš pamergių nuotaka išperkama, bet dar turi išpirkti nuo jos tikrojo brolio, kuris po derybų užu tam tikrą dovį pinigų savo seserį „parduoda", t. y. perleidžia jaunajam[135].

[125] P. V. Šein: o. c. p. 725.
[126] P. V. Šein: o. c. p. 751.
[127] P. V. Šein: o. c. p. 738.
[128] P. V. Šein: o. c. p. 673.
[129] P. V. Šein: o. c. p. 686.
[130] P. V. Šein: o. c. p. 544.
[131] P. V. Šein: o. c. p. 498.
[132] P. V. Šein: o. c. p. 566.
[133] P. V. Šein: o. c. p. 555.
[134] P. V. Šein: o. c. p. 471.
[135] P. V. Šein: o. c. p. 633, 534.

Archangelsko gubernijoj piršlys, suderėjęs su nuotakos tėvais dėlei dovanų jaunajam ir jo namiškiams, kiek ko ir kam duoti, duoda nuotakos tėvams pinigų, kurie būva suvartojami vestuvių pokyliui, kitokio mokėjimo aprašyme nėra[136].

Lenkijoj įvairiose vietose per piršlybas, derėtuves, sutartuves duodamos dovanos (jaunojo – nuotakai ir jos namiškiams, nuotakos – jaunajam ir jo giminėms), jaunasis perka nuotakai žiedą, rūbus, vainiką. Patys piršliai kartais apsimeta pirkliais, iešką telyčios pirkti. Žiedynose (ten, kur jos esti, nes žiedynos ne visur esti) reikalaujama iš jaunojo nuotakai pinigų, kuriuos jaunasis beria arba nuotakos skreitan, arba deda jai skirtan pyragan, ar bent lėkštėn. Reikalaujama mokėti gan brangiai, auksiniais, užu duodamą jaunajam nuotakos rozmarinų vainiką ar šakelę[137]. Krokuvos apylinkėje po žiedynų imama derėtis dėl vainiko (następuje targ o wieniec), tosios derybos trunka kartais kelias valandas. Jaunasis stengiasi visomis išgalėmis nupirkti nuotakos vainiką, nors tai jam dėlei brangios vainiko kainos ir labai esti sunku. Jaunasis, pradėjęs siūlyti nuo kelių auksinių (złoty), įvaro iki keliolikos ir net daugiau, o nuotakos draugės vis rėkia, jog dar trūksta kaspinams, spilgoms [= smeigtukams su galvute] ir t.t., norėdamos įvaryti brangesnę už vainiką kainą[138]. Šitos vainiko derybos ir užu jį mokesnis primena mums mūsų dainose minimas derybas dėlei rūtelių ir jaunųjų dienelių, guduose ir Ukrainoj derybos dėlei merginos kasų, kurias parduoda jaunajam, o rusuose – mergos grožį (dėvičju krasu), kurį perka jaunasis, bet juk vainikas, rūtelės, jaunosios dienelės, kasa, mergelės grožis yra imami *pars pro toto*, todėl mokesnis užu juos yra mokesnis už imamąją mergelę, atseit mokamasis mokesnis užu vainiką yra mokesnis užu nuotaką. Tos pat rūšies mokesnis yra ir ką tik minėtasis mokesnis už vainiką Krokuvos apylinkėje. Dėlei ukrainiečių, neturėdamas po ranka žymiųjų Čubinskio vestuvių dainų ir apeigų rinkinių[139], tikslesnių ir smulkesnių žinių trūksta, bet tenkinsimės tuo, ką turime. Turimojoj medžiagoj (Beauplan, Kalinovski, Tereščenko, Volkov) tokių ryškių pirkimo pėdsakų, kokių radome pas rusus, nėra, tačiau manome, kad jos gali būti kitoje, mano nepasiektoje medžiagoj, todėl mano nuomonė dėl ukrainiečių šiuo tarpu tėra lygtina. Pas ukrainiečius įvairiose vietose jaunasis, piršlys ar jaunojo tėvas duoda nuotakai, jos tėvams, kartais ir kitiems namiškiams dovanų daiktais, dažnai valgomais ir geriamais, kartais pinigais, bet veik visuomet nuotaka ar jos tėvai stengiasi davėjams atsiteisti savo duodamomis dovanomis. Tačiau derybų dėlei kainos ar mokesnio užu nuotaką nematome[140]. Vienoje tik vietoje per ūkveizus nuotakos tėvai derisi su jaunuoju dėl dovanų, duosimųjų nuotakai, jos tėvams, namiškiams. Susitaria, jog jaunasis duos nuotakos broliui pinigų ir peilį, jos seseriai – kelis metrus drobės, jos motinai – kurpes ir batus, jos tėvui – pirštines[141]. Vienoje vietoje Voluinėje, kur piršliai atvyko apsimetę medžiotojais ieškoti dingusios telyčios, piemeniui, ieškomąją „telyčią“ (nuotaką) atvarius, duoda piršliai išgerti degtinės ir „moka“ jam skiedromis, akmeniukais ir t.t.[142].

Dovanas, jaunojo duodamas nuotakai ar jos tėvams, žino ir germanai, jos duodamos per derėtuves ar tuoj po jų. Duodama drobės, skaros, papuošalai, kurpės[143], dažnai duodama didesnė

[136] P. V. Šein: o. c. p. 377.
[137] J. Piprek: o. c. p. 70, 71, 72, 73.
[138] Pruski: „Obchody weselne“, d. I, 1869, p. 92.
[139] „Trudy etnografičesko–statističeskoi ekspedicii v zapadno–russkij krai“. Izd. P. P. Čubinski, t. IV, p. 716; t. V, p. 1209.
[140] J. Piprek: o. c. p. 21, 23, 24, 25, 26, 27.
[141] J. Piprek: o. c. p. 24.
[142] Oskar Kolberg: „Wołyń, obrzędy, pieśni, melodye“, wydał Józef Tretiak, 1907, p. 52.
[143] E. H. Meyer: „Badischer Volksleben“, 1900, p. 258, 259; Drechsler: „Sitte und Brauch in Schlesien“, I, 1903, p. 244; „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“, IV, p. 166, 167.

ar mažesnė suma pinigų[144], kitur tik žiedas[145], bet juk žiedas seniau ir buvo jaunojo dovana nuotakai[146], tąją dovanos reikšmę žiedas turėjo ir senovės Romoje[147]. Šiokių dovanų duodama ir kitų tautų tarpe. Kalbamosios dovanos aiškinamos ir siejamos su nuotakų pirkimu[148].

Derybas ir duodamus pinigus, buvusius mokesnio už nuotaką pėdsakus, rodo geriamosios magaryčios, arba išgertuvės, gudų *zapojini*. Žodis „magaryčios" atkilo pas mus per ukrainiečius ir gudus iš Arabijos, o arabų žodis *macharidz* reiškia išlaidas, bet, be tos reikšmės, jis dar reiškia nuobaigas vestuvinių derybų[149]. Tosios mūsų išgertuvės, kaip ir lenkų *litkup*, vartojamos paprastai kokį turgų baigus. Lenkų *litkup* vartojamas ir vestuvių apeigose, per derėtuves[150], jis yra germanų skolinys *Leihkauf*, švedų *lidköp*, ar, anot Brücknerio, litkouf = lit + kouf = karštas gėrimas + pirkimas[151]. Išgertuvės būdavo dažnai po sutartuvių (rukobitje, Handschlag), kitur po vadinamų sanderybų (zmovini) ar žiedynų. Sutartuvės, *mancipatio* (manus + capere = ranka + imti, griebti) jau nuo senų senovės suprantamos tam tikros sutarties, sandoros patvirtinimu. Jos derėtuvėse vartojamos ne tik pas mus, latvius[152], bet ir pas gudus[153], ukrainiečius[154], lenkus[155], rusus[156], vokiečius[157], prancūzus[158], romėnus[159], graikus[160], iranėnus[161], indus[162]. Pastarųjų, indų, sutartuvės (panigrahana) buvo būtina sąlyga teisėtai (dharmana) santuokai, *panigrahana* buvo šventas dalykas (samskara), kurios laužyti buvo negalima[163]. Sutartuvės vartojamos mordvinų [= mordvių][164] ir loparų [= samių][165] ir jos laikomos paprasčiausiu prekybinių derybų baigimu, patvirtinimu[166]. Perkant, parduodant sandėris veik visuomet baigiamas rankų sumušimu, ženklu nebesuardomos santoros[167], ir šis paprotys

144 Schönwerth: „Sitten und Sagen aus der Oberpfalz", I, 1857, p. 56, 57, 119, 120; K. Weinhold: „Die deutsche Frauen in dem Mittelalter", 1882, I, p. 342, 343, 343, 344.
145 E. H. Meyer: „Badisches Volksleben", p. 258, 259; K. Weinhold: „Deutsche Frauen", I, p. 342, 343.
146 P. Sartori: „Sitte und Brauch", I, p. 56; „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde", XIV, p. 282.
147 J. Marquardt: „Das Privatleben der Römer", t. I, 1886, p. 41.
148 K. Weinhold: „Deutsche Frauen", I, p. 320, 321, 322; J. Grimm: „Deutsche Rechtsaltertümer", I, 1922, p. 583, 584, 585; L. von Schröder: „Hochzeitsgebrauche der Ehsten", p. 24, 25, 26; M. Merker: „Die Masai", 1904, p. 45, 46.
149 „Sbornik svėdenii o kavkazskich gorcach", III, d. 3, p. 25.
150 P. Dąbkowski: „Prawo prywatne polskie", II, p. 402. 404; P. Dąbkowski: „Litkup. Studyum z prawa polskiego", 1906; Handelsman: „Litkup" in „Przegląd prawa i administracji", 1906, p. 777–793; W. Abraham: „Zawarcie małženstwa w pierwotnem prawie polskiem", 1925, p. 202–208.
151 A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego", 1927, p. 300.
152 K. Petersons: „Latviešu kazas", p. 87, 88.
153 P. V. Šein: „Materialy", t. I, d. II, p. 437, 457, 483.
154 J. Piprek: o. c. p. 26.
155 J. Piprek: o. c. p. 72, 73.
156 P. V. Šein: „Velikoruss", t. I, d. II, p. 377, 544, 646, 686, 690, 715.
157 K. Lehmann: „Verlobung und Hochzeit nach den nordgermanischen Rechten des früheren Mittelalters", 1882, p. 108; K. Weinhold: „Deutsche Frauen", I, p. 297, 298, 339, 340.
158 Carrence: „Le mariage cher nos péres", 1872, p. 101.
159 B. W. Leist: „Alt – arisches Ius Civile", I, 1892, p. 160, 169; II, 1896, p. 162, 163; B. W. Leist: „Alt–arisches Ius Gentium", 1889, p. 161.
160 B. W. Leist: „Alt–arisches Ius Civile", I, p. 160, 169; B. W. Leist: „Alt–arisches Ius Gentium", p. 150, 372.
161 H. Moulton: „Marriage customs of the Parsies", 1901, p. 41, 46.
162 „Narada", XII, 2, 3; Jolly: „Indo–arische Philologie", II, 8, p. 56, 57.
163 H. Zimmer: „Altindisches Leben", 1879, p. 312; „Atharva–Veda", XIV, 1, 51.
164 Mainov: „Očerki juridičeskago byta mordvy", 1885, p. 59.
165 Charuzin: „Russkije lopari", p. 276.
166 M. Kovalevski: „Sovremenny obyčai i drevnij zakon. Obyčnoje pravo osetin", 1886, I, p. 163, 164, 165.
167 Paul Sartori: „Sitte und Brauch", t. II, p. 140, 181.

vartojamas gana plačiai[168], tas paspiria ankstybesnį mūsų prileidimą, jog sutartuvės ir sumušimas rankų yra pirkimo požymis derėtuvėse. Negalima tvirtinti visokeriopą rankų sumušimą (rukobitje, mancipatio) esantį ar buvusį pirkimo požymį, tačiau kalbamuoju atveju rankų sumušimas tėra tik vienas iš daugelio pirkimo požymių visose derėtuvėse. Juk tosios derėtuvės dažnai be kraičio ir dėl jaunojo mokesnio už nuotaką, kurių taip daug radome rusų vestuvių apeigose, yra dažnai panašios į tikrą turgų, kur derisi dėl kokio parduodamo ar perkamo daikto. Vienoje Smolensko gubernijos vietoje derėtuvės vadinamos turkų kalbos skoliniu *baryš*[169], reiškiančiu sutikimą (bariš = sutikimas, sandėris), jau patsai tokis pavadinimas rodo derėtuves esamas prekybines. Be to, sandėrį visuomet lydėdavo išgertuvės, kurios, kaip gudiškosios magaryčios, lenkų *litkup*, turi ir prekybinį požymį. Išgertuvės, vadinamos magaryčiomis, iki pat šiol mūsų krašte plačiai vartojamos ką pirkus, pardavus, jos yra vieno galo su išgertuvėmis, vartojamomis derėtuvėse. Vestuvių sandėriui suskydus, anot papročių, kaltoji pusė išgertuvių išlaidas grąžina. Piršliai todėl stengdavos juo daugiau išgerti derėtuvėse degtinės, kad nuotaka ar jos tėvai nebegalėtų atsimesti, bijodami didelių užu išgertuves išlaidų[170]. Apsimetimas pirkliais, derybos, mokesnis už nuotaką, dovanos pinigais ir daiktais, sumušimas rankomis, išgertuvės pirštu prikišamai rodo buvus daug pirkimo pėdsakų derėtuvėse, kurios truko, kaip jau sakėm, nuo pažintuvių iki žiedynų.

Vienoje Rusijos vietoje nuotaka buvo apžiūroma it kokia parduodamoji vergė. Apžiūrėjimas vyko derėtuvėse. Nuotaka įeina vidun ir sėdasi vidury kambario ant suolo. Jaunasis ir jojo giminės, jei jie tik čia esti, prieina prie jos, apžiūro jos veidą, sprandą, ausis, rankas, jeigut tai daroma vakare, apžiūroma su žvake rankoje. Apžiūro, nuotaka patinka, bet, be to, dar prašo jos pavaikščioti, norėdami pažiūrėti jos eisenos. Jai vėl atsisėdus, jaunasis vaikščiodamas parodo savo eiseiną[171]. Panašus paprotys bene bus buvęs ir pas mus, nes dainos žodžiai šiokį paprotį primena:

Uždeki, močiute, dvi liktužes,
Žiūrėsiu mergelei į akužes,
Ar skaistūs veideliai, ar raudoni,
Ar puikūs rūbeliai, ar bagota.

Nuotaka pas mus[172], pas latvius[173], gudus[174], ukrainiečius[175], lenkus[176] ir rusus[177] dovanoja per ar po sandėrio jaunajam skarą, užu tai dažnai gaudama iš jaunojo piniginių ar daiktinių dovanų. Tačiau skarelė yra paskesnis vainiko užvadėlis, atseit ji prilygsta vainiką ir jos padovanojimas prilygsta vainiko padovanojimui[178], užu kurį, suprantama, jaunasis ir mūsų dainose atsiteisia. Rūtos, vainikas, žiedas, skara yra merginos jaunųjų dienelių simboliai; dovanoti vainiką, žiedą ar

[168] „Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde", p. 303; „Globus", 66, 275; P. Drechsler: „Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien", I, 1903, p. 24.
[169] P. V. Šein: „Materialy", p. 457.
[170] „Materiały antropologiczno – archeologiczne i etnograficzne", t. I, 1896, p. 20.
[171] A. Terescenko: „Byt russkago naroda", t. II, 1848, p. 231.
[172] A. Dėdelev: „Svatovstvo, dėvičnik i svadba u žmudzinov Popelianskoi volosti", p. 321.
[173] E. Volter: o. c. p. 166; K. Petersons: o. c. p. 88.
[174] J. Piprek: o. c. p. 54.
[175] J. Piprek: o. c. p. 26, 27.
[176] M. Żmigrodzki: „Lud Polski i Rusi wsród Slowian i Aryów", I. Obrzędy weselne, 1907, p. 33, 34, 35, 136.
[177] P. V. Šein: „Velikoruss", t. I, d. II, p. 674, 738, 744.
[178] A. Smirnov: „Očerki semeinych otnošenij po obyčnomu pravu russkago naroda" in „Juridičeskii vėstnik", 1877, XII, p. 133.

skarelę reikštų dovanoti savo jaunas dienas, atpildas ar dovanos užu kuriuos yra irgi atpildu ar dovanomis užu merginos jaunąsias dieneles. Kartais mergina duoda, tiesa, mišrias dovanas: rūtą, skarelę, žiedą; skarelę, žiedą; skarelę, rūtą, bet Zarasų krašte žinomas atsitikimas, kur skarelė atstojo ir rūtas, ir žiedą. Dalykas buvo šiokis. Žiedynoms piršlys paėmė dvi skareles (jaunojo ir nuotakos), padėjo jas greta kita kitos, lėkštėje, keliussyk juos apvertė ir sukeitė (jaunojo davė nuotakai, nuotakos – jaunajam) jas jaunųjų tarpe[179], atseit nei rūtų, kurios mūsų krašte taip plačiai buvo šiam reikalui vartojamos, nei žiedo, tojo ankstybojo Europos svečio mūsų krašte, nebematome, liko tik vienos skarelės, kurios nėra mūsiškos kilmės, bet greičiausiai atklydusios iš slavų pas mus, nes ten jos dažniau aptinkamos negu čion.

Derėtuvės ir žiedynos seniau, prieš bažnytinį vinčių įvedant, buvo svarbiausioji vestuvių dalis: bernas ir merga po sutartuvių ir žiedynų buvo vadinami jaunasis ir jaunoji arba vedys ir nuotaka[180], jiem nuo šiol leidžiama jau gyventi lyg vyrui su žmona[181], per sutartuves atliekamos kai kurios religinės, namų religijos, apeigos: ėjimas aplink stalą, sėdėjimas prie židinio, sėdėjimas ant kailių ar gaubimasis išvirkščiais kailiniais, rišimas rankų rankšluosčiu, maldos ir kitokios religinės apeigos[182] rodo labai aiškiai derėtuves, sutartuves ir žiedynas buvusias svarbiais tarpais santuokos akte. To dėlei tik apie minėtųjų tarpų pirkimo pėdsakus kalbėjome skyrium.

Kalbėdami apie pirkimo pėdsakus pačiose vestuvių apeigose, galime pasakyti, jog visus esamus „pirkimus" galime paskirstyti keliais skyreliais: vietos (nuo kiemo vartų iki stalo pirkioje) pirkimas, pirkimas vedamosios nuotakos (nuo tėvų, pamergių, brolio ar viso nuotakos pulko), pirkimas kraičio ir galop pirkimas vainiko, kasos bei sodo. Pastariesiems trims (vainiko, kasos ir sodo) pirkimams vieno galo esant, jie yra simbolinis pačios nuotakos pirkimas, todėl visus pirkimus mes keturiais skyreliais beskirstysim: pirkimas vietos, pirkimas nuotakos, pirkimas kraičio ir simbolinis nuotakos pirkimas. Antrąjį su ketvirtuoju skyreliu sujungę gauname: pirkimą vietos, pirkimą nuotakos (paprastą ir simbolinį) ir pirkimą kraičio. Pirmųjų dviejų grupių panašumą suradę padarytume tik dvi grupes: pirkimą nuotakos ir pirkimą jos kraičio. Todėl dabar stabtelėsim ties vietos pirkimu ir jojo reikšme. Kalbėdami apie vogimo pėdsakus mūsų vestuvių apeigose, mes matėme, jog du nedraugingi pulkai visuomet susigerindavo, susitaikindavo dėlei abiejų pusių nusileidimų ir pažadų: vienų išpirkti ieškomąją nuotaką, antrų – priimti nedraugingus svečius. Šitas abiejų pulkų susigerinimas buvo lydimas vietų pirkimu, vykusiu tuoj vedliams atvykus, grįžus po vinčiaus, kartais ir jaunojo namuose.

Dzūkijoj, prof. Brazio liudijimu, vedliai, nuotakos pusėn atvažiavę, randa duris uždarytas, užu įsileidimą nuotakos pulko žmonės reikalauja iš jų mokesnio, be to, vyrai, moterys, persirengę čigonais, reikalauja iš vedlių sau dovanų[183]. Veliuonos apylinkės lietuviai įsiperka vidun ir vaduoja pamergių užsėstus suolus dovanomis[184]. Dzūkijoj, prof. V. Krėvės liudijimu, atvykusiems vedliams nuotakos kieman įsiveržti nepavykus, piršlys ima su nuotakos pulko jaunimu derėtis dėl įleidimo, siūlydamas už „mergelės gelsvą kaselę" tam tikrą atpildą „žaliuoju vyneliu, geltonuoju miduliu", suprantama, pavaišintas jaunimas vedlius įsileidžia[185]. Vedlių siūlomosios dovanos už „mergelės gelsvą kaselę" yra dovanos užu pačią mergelę, nes nuotakos kasos pardavimas buvo pardavimas pačios nuotakos.

[179] K. Gukovskii: „Svadba u litovskich belorussov" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoi gub." 1894, p. 144.
[180] P. V. Šein: „Materialy", p. 2.
[181] Seifart: „Sagen, Märchen, Schwänke und Gebräuche", I, 1854, p. 168.
[182] „Am Ur–Quell", V, p. 45.
[183] T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" in „Tauta ir žodis", t. II, p. 222.
[184] A. Juška: „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių". Surašyta 1870. Kazanė, 1880, p. 29, 38.
[185] V. Krėvė-Mickevičius: „Dzūkų vestuvės" in „Mūsų tautosaka", t. II, p. 51.

Zanavykuose, kun. Staugaičio liudijimu, atvykę nuotakos pusėn vedliai randa suolus užsėstus, kuriuos turi išvaduoti „saldžiąja arielkėle, baltuoju pyragėliu"[186]. Veprių valsčiuje vedliai, nuotakos kieman atvykę, rado stalus nuotakos pulko žmonių apsėstus, piršlys vaišina nuotakos „brolius", o jaunojo svočia – pamerges, idant vietas užu stalo vedliams užleistų[187]. Kupiškio parapijoj jaunasis, atvažiavęs nuotakos pusėn, [ap]dovanoja nuotakos motiną ir pamerges pinigais, šiuo tarpu jaunoji garbsto: „Negiimk, motinėlė, šito vargelio dovanėlių. Neparduok, motinėlė, didžian vargelin visam amželin manęs jaunolytės. Negerkit, sesulės, neskirkit manęs nuo savo pulkelio. Negerkit, broliukai, šitų svetelių alučio, negiimkit visi dovanėlių nuo šitų svetelių". Taip jaunajai bevirkaujant, jaunasis dovanoja josios tėvams ir jos pulko žmonėms po pinigą, kartais sidabrinį. Pajaunys užgeria didžiąją pamergę ir, duodamas jai gerti, įmeta stiklinėn pinigų[188]. Kitur, Paežerėlio vals., iš pamergių suolas ir stalas išperkamas vedlių, grįžusių iš bažnyčios, po vinčiaus[189]. Joniškėlio valsčiuje nuotakos sodžiaus jaunimas, pamatęs vedlius atvažiuojančius, ūlyčgaly jiems užšauna kartis, jų neįsileidžia. Vedliai turi išsipirkti, duodami karties šovėjams dovanų, be kurių karties neatšauna[190]. Rytų aukštaičiuose jaunasis, nuotakos pusėn atvykęs, užgeria pačią nuotaką ir jos giminaičius, dovanodamas kiekvienam po šešiasdešimts skatikų[191]. Žemaičiuose, anot M. Valančiaus, vedliams nuotakos pusėn atvažiavus, piršlys davė nuotakos motinai rublį, o ši, savo dukterį už rankos paėmusi, tarė: „Atiduodu savo vaiką, imk sau!". Tuokart piršlys, prigėręs stiklą, sušuko: „Sveika, jaunoji!"[192]. Kitoje Žemaitijos vietoje, Papilės valsčiuje, vedliams atvykus, pamergės, nuotaka ir jos motina sėdi stale. Motina turi skarele pridengtą lėkštę, kurioje įdėtas pinigas. Dainuoja: vedliai giria jaunąjį, pamergės – nuotaką. Jaunasis turi tuo tarpu išpirkti iš uošvės nuotaką: siūlo jai tam tikrą sumą pinigų, bet uošvė nenuleidžia, neduoda, derisi, jaunasis, žinoma, prideda, motina, gavusi norimąją sumą (jaunasis mokėdavo nuo 1 iki 10 rublių), dukterį atiduoda, bet jaunasis turi ją dar išpirkti iš pamergių. Vedliai sumeta dar joms pinigų, kuriuos gavusios pamergės nuotaką vedliams atiduoda[193]. Kitoje Žemaitijos vietoje šiokis pat nuotakos išpirkimas esti ne tuojau, vedliams atvažiavus, bet po vakarienės[194]. Jonas Vytartas apie papilėniškius žemaičius rašė: išliko čia, papilėniškiuos, šiokis vestuvių paprotys. Vedliai, nuotakos namuosna atvykę, sėsdavo stalan priešais pamergių, sėsdavos čia ir nuotakos motina, laikydama rankoje lėkštę, pridengtą skarele, kurioje buvo šakelė rūtų ir smulkus pinigas. Pamergės tuo tarpu dainomis gyrė jaunąją, o brolaičiai – jaunąjį. Po to jaunasis turėjo išpirkti nuotaką, sumokėdamas jos motinai nuo 1 iki 10 rublių[195]. Dokumentuose šieji pinigai vadinami išperkamaisiais pinigais[196].

Iš turimųjų mūsų apeigų duomenų matome, jog vestuvėse pirmasis susitikimas vedlių su nuotakos pulku buvo lydimas dovanomis, tačiau tosios dovanos buvo senovinio mokesnio užu nuotaką pėdsakai, nes juk, kaip dabar jaunasis, bijodamasis [būti] apgaunamas, reikalauja tuojau atvažiavęs iš uošvių pasogos[197], taip anuo senoviniu metu, kuomet buvo užu nuotaką mokama,

[186] J. Staugaitis: „Zanavykai" in „Švietimo darbas", nr. 3–4, 1921, p. 82.
[187] J. Risov: „Opisanijė litovskoj svadby v Veprovskoj volosti, Vilkomirskago ujėzda", p. 3.
[188] J. Rutkauskas: „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda", 1885, p. 9, 10, 12.
[189] A. B. „Vestuvės Paežerėlių valsčiaus", 1912, p. 5.
[190] P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" in „Tauta ir žodis", t. II, p. 176.
[191] „Lietuvių vestuvės" in M. Valančius: „Palangos Juzė", 1863, p. 68.
[192] „Žemaičių vestuvės" in M. Valančius: „Palangos Juzė", 1863, p. 99.
[193] A. Dėdelev: „Svatovstvo i dėvičnik u žmudzinov Popelianskoj volosti", p. 323.
[194] J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės" in „Mūsų tautosaka", t. VII, p. 79.
[195] Jan Witort: „Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego", 1898, p. 38.
[196] „Małżenstwo przez kupno i powstanie posagu" in „Wisła", 1896, p. 23.
[197] Kupiškėno Juozo Žiurlio man suteiktoji žinia žodžiu 1931 m.

uošviai reikalaudavo tuojau atpildo užu leidžiamąją dukterį, bijodamies apgaunami, suvedžiojami. Tasis glaudus ryšys tarp vietų ir nuotakos pirkimo žinomas ne mums vieniems, bet ir mūsų kaimynams. Daugpilio apskrities latviai daro labai panašiai. Vienur (Viškių vals.) vedliams atvykus, jaunasis turi iš pamergių išpirkti jaunąją, dovanotieji pinigai tenka pačioms pamergėms[198], kitur (Kraslavos vals.) atvykę svotai perka nuotaką iš jos brolio it kokią prekę, kurią nupirkę sodina greta jaunojo[199], trečiur nuotakos pulkas iš atvykusių svotų reikalauja tabako, o jaunasis nuotakai duoda kurpes[200]. Kitose Latvijos vietose dovanomis ir pinigais pašalinamos visos vedliams daromosios kliūtys[201], dar kitur jaunikis atvykęs duoda pačiai nuotakai pinigų, kuriuos jinai du sykiu meta šalin, tik trečiu sykiu duodama priima[202]. Gudų apeigose pajaunys, svotas ar patsai jaunasis įsiperka nuo kiemo vartų iki pat stalo pirkioje, dovanomis ir pinigais pašalindamas visas kliūtis pakely į nuotaką[203]; jų esama pakankamai ir rusų vestuvėse, kur tačiau pirkimas vietų neskiriamai su nuotakos pirkimu susijęs[204]. Jų taip pat randama pas ukrainiečius[205], lenkus[206], bulgarus[207], pietų slavus[208].

Dirstelsim kiek atidžiau. Lydos apskrityje vienose vestuvėse atvykusiems vedliams buvo užkelti vartai, kuriuos vietinis jaunimas atkėlė tik užu „mokesnį" degtinės pavidalu. Tačiau ant ryto jaunasis turėjo išpirkti nuotaką[209]. Drysnos apskrityje, Vitebsko gubernijoj, pintuvių vakare atvykusių vedlių vardu svotas išperka vietą stale, bet nuotaka perkama buvo ant rytojaus[210], kaip kad ir Lydoj. Čia mes matėm porą faktų, kur vietų pirkimas nuo nuotakos pirkimo skiriamas ilgesniu laiko tarpu, tačiau yra faktų, kur vietų ir nuotakos pirkimas vyksta vienu metu. Imkim vienas Gomelio apskrities vestuves. Čia vedliai, nuotakos kieman įsipirkę, tuojau perka iš pamergių nuotaką ir iš jos brolio kasą[211]. Mstislavlio apskrity, Mogiliovo gubernijoj, vienose vestuvėse jaunojo pulkui vidun beeinant, pamergės apsėdo nuotaką aplinkui ir tol neužleido vietų, neatidavė nuotakos, kol pajaunys neapdalino jųjų dovanomis: degtine, skanėstais, žiedais, bet, prieš pamerges [ap]dovanodamas, pajaunys ilgai su pamergėmis dėl kainos derėjosi[212]. Borisovo apskrities, Minsko gubernijos, vienose vestuvėse pirkimas vietos ir nuotakos buvo visiškai sutapę. Vedliai veržiasi vidun, priemenėn. Nuotaka, pamergių ir namiškių apsupta, virkauja priemenėje; jaunasis turi ją sugauti, bet pamergės, nuotaką dabojančios, neleidžia. Jaunasis turi tuomet visas pamerges papirkti, toji papirkimo apeiga ilga ir vedys vargais negalais pasiekia, visas pamerges papirkęs, nuotaką[213]. Čia vedlių veržimos, pamergių jiems kliudymas yra vogimo pėdsakai, papirkimas visų pamergių – pirkimo, kuomet nuotaka buvo nuo visos jos

198 E. Volter: o. c. p. 207.
199 E. Volter: o. c. p. 230.
200 E. Volter: o. c. p. 172.
201 A. u. E. u. H. Bielenstein: o. c. p. 113, 114.
202 K. Petersons: o. c. p. 100.
203 P. V. Šein: „Materialy", p. 147, 174, 242, 260, 383, 429; E. R. Romanov: o. c. p. 387, 456, 467, 483, 496, 500.
204 P. V. Šein: „Velikoruss", p. 533, 583, 584, 655, 666, 688, 717, 745.
205 Th. Volkov: „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda" in „Ukrainski narod", 1914, p. 622; J. Piprek: o. c. p. 29, 30; N. Jančuk: „Maloruskaja svadba v Kornickom prichodė, ujezda Konstantinovskago", 1886, p. 74, 80, 81.
206 Pruski: „Obchody weselne", 1869, p. 191, 192.
207 J. Piprek: o. c. p. 142, 143, 144, 145, 146.
208 J. Piprek: o. c. p. 128.
209 P. V. Šein: „Materialy", p. 383, 384.
210 E. R. Romanov: o. c. p. 387, 388.
211 E. R. Romanov: o. c. p. 467, 468.
212 E. R. Romanov: o. c. p. 500.
213 P. V. Šein: „Materialy", p. 174, 175.

giminės perkama, pėdsakas. Taigi vietų ir nuotakos pirkimas yra vieno galo faktas. Kitoje tos pačios gubernijos vietoje, Naugarduko apskrityje, jaunasis, skindamas, tiksliau pirkdamas sau pirkion prie nuotakos kelią, siunčia nuotakos broliui 20 kapeikų, svočiai ir pamergėms po 10 kapeikų, nuotakai kurpes ir kojines, jos motinai – kurpes ir rublį pinigais, tik po visų šių „pirkimų" įleidžiamas pirkion[214]. Panašiai buvo ir tos pat gubernijos vienose Bobruisko apskrities vestuvėse[215]. Smolensko gubernijoj Duchovščinos apskrity atvykę vedliai beldžiasi į vartus, prašos įleidžiami. Šeimininkas atsako: „Jeigut mano svečiai sutiks, aš nedrausiu" (apsinakvoti). Tuomet pajaunys kreipiasi į pamerges klausdamas, ar neturinčios jos prekės parduodamos ir vietos laisvos. Pamergės atšauna: „Sumokėkit mums užu vietą, tuomet nakvoti galėsite ir prekę parodysim, tik prekė toji brangiai kainuos". Pajaunys: „Pinigų mes turime ir sumokėta bus, tik savo prekę parodykit". Tuomet [ap]dovanoja pamerges degtine, pyragu, o pamergės, gavusios dovanas, sako: „Na, nupirkot jau savo prekę" ir užleidžia jaunajam vietą prie nuotakos[216]. Vietos ir nuotakos pirkimas yra vieno galo faktai ne tik guduose, bet ir pas rusus. Čia, Tulos gubernijoj Jepifanės apskrityje, atvykus nuotakos pusėn vedliams, jaunasis perka iš pamergių vietą, mokėdamas joms du ar tris rublius[217]. Tačiau kitos vietos, Naugardo gubernijos Valdajaus apskrities vestuvėse atvykę vedliai, stovėdami užu slenksčio, neidami vidun, derisi dėl nuotakos su pamergėmis. Vedliai: „Ištuštinkit mums butą, ko vertas sumokėsim". Pamergės: „Mokėkit mums raudonaisiais". Vedliai meta joms variokus. Pamergės: „Mūsų kunigaikštytė (kniaginia) daugiau verta. Jeigut surasite auksinių, tai nuotaką pasiimkit, bet jei nesurasite, tuosyk jūsų nuotaką žalian ąžuolan pasodinsim, aukso raktais užrakinsim". Vedliai duoda sidabrinių pinigų, bet pamergės da neduoda nuotakos, tik vedliams dar pridėjus, jos nusileidžia, užleidžia vietą ir nuotaką[218]. Jaroslavlio gubernijoj Pošechonjės apskrity brolaičiai šiaip derėjos dėl vietos su nuotakos broliu. Pajaunys klausia šeimininko: „Kaip mums čion vietos atsisėsti gavus?" Šeimininkas nurodo jam nuotakos brolį (vietų pardavėją), į kurį ir kreipiasi pajaunys klausdamas: „Ar negalėtut, bernužėli, savo vietelę mūsų vedžiui užleisti, o mus jaunus užu ąžuolinių skobnių susodinti?". „Veltui aš savo vietos neužleidžiu, parduoti galiu", – atrėžia nuotakos brolis. „Na tai kuo tu, bernužėli, prekiauji, kiaunėmis, laputėmis ar vietomis kunigaikštiškomis?", – klausia vėl pajaunys. „Taip, aš prekiauju viskuo: kiaunėmis, laputėmis ir vietomis kunigaikštiškomis" – atšauna nuotakos brolis pajauniui. „Na, tai kiek benori, kokiais imi: auksiniais ar kitokiais?" – klausia pajaunys. „Duok rublius septynius, tegu linksmi bus visi", – sako nuotakos brolis, ir pajaunys tuojau atskaito jam pinigus. Po šito ir dar kelių klausimų mįslių, pajauniui įspėti patiektų, nuotakos brolis užleidžia ir vietą, ir nuotaką[219]. Čia vietą parduoda nuotakos brolis, bet jis paprastai parduoda ir savo seserį nuotaką bei jos rusvąją kasą. Jis čia, pardavęs vietą, atiduoda, atseit ir parduoda ir pačią nuotaką. Ten, kur iš jo perkama nuotaka, jo sesuo, jis, ją pardavęs, užleidžia savo vietą ir nuotaką jaunajam.

Mūsų vestuvėse jaunajam norint šalia nuotakos sėstis, josios brolis neleidžia, brolį kartais atstoja kitas kokis jos giminaitis. Piršlys ar pajaunys turi tą vietą iš nuotakos brolio išpirkti, tik tuokart pastarasis užleidžia savo vietą ir seserį jaunajam[220]. Vienose žemaičių vestuvėse vedliams jaunosios pusėn atvykus, tuoj po vakarienės turėdavo piršlys išpirkti nuotaką iš josios namiškių. Piršliui pirkti ją besiruošiant, nuotakos pulko merginos dainuoja:

[214] P. V. Šein: o. c. p. 241, 242.
[215] P. V. Šein: o. c. p. 260.
[216] P. V. Šein: o. c. p. 428, 429.
[217] P. V. Šein: „Velikoruss", t. I, d. I, p. 584.
[218] P. V. Šein: o. c. p. 533, 534.
[219] P. V. Šein: o. c. p. 655, 656.
[220] „Svad'ba litovskaja" in A. Tereščenko: „Byt russkago naroda", t. II, 1848, p. 483.

Dėk, dėk, piršly,
Aukso pinigėlį.
Nedėliok mums varinėlių,
Nelopysim katilėlių:
Nauji mūsų katilėliai,
Šį metelį pirkti.

Dėk, dėk, piršly,
Aukso pinigėlį.
Nedėliok mums bumaškėlių,
Nelopysim kailinėlių:
Nauji mūsų kailinėliai,
Šį metelį pirkti.

Padainavus piršlys nuotakos motinai duoda auksinį, tėvui – sidabrinį, seserims – mažiau[221]. Vienose Zarasų krašto vestuvėse nuotaka buvo jaunojo prieš pat vedliavimą išpirkta[222]. Kitose, Simno valsčiaus, vestuvėse nuotaka buvo išperkama tuoj, grįžus po vinčiaus iš bažnyčios. Ją iš pamergių pradžioj „perka" pyragu ir vynu ar degtine jaunojo svočia, paskui – jaunojo pulkas metė nuotakos motinai pinigus užu jos auginimą, metant pinigus dainuota pamergių:

Padėk, padėk, močiute,
Torielką ant stalo,
Primes rublių svečiai
Už auginimą dukrelės,
Už mokinimą darbelių.

Pirmoji meta pinigus jaunojo svočia, dėkodama jaunojo žodžiais motinai užu nuotakos auginimą[223]. Kupiškėnų vestuvėse nuotaka buvo perkama po vinčiaus ir tuojau po martuotuvių. Pajaunys bėrė lėkštėn pinigus, tardamas: „Mūsų marti pirkta!" Nuotakos tėvai tarsi varžydamiesi ir metė ton lėkštėn pinigus. Galop atėjęs mitulys bėrė lėkštėn iš samčio kelis skatikus, kuriuos jaunoji tuoj laukan išmetė. Sulig tuo sykiu nuotaka liko palaikyta jaunojo pirkta. Metant pinigus nuotaka virkavo: „Vaduokit mane iš tojo vargelio, vaduokit!"[224]. Vėlesnėse kupiškėnų vestuvėse, surašytose 1885 m., berandame šiokį nuotakos pirkimą. Po vinčiaus, nuotakai virkaujant, mitulys, vienas jaunojo pulko brolių, asloje kvietė išpirkti nuotaką. Nuotakos tėvai ir kiti jos pulko žmonės metė pinigų, bet galop jaunasis metė kelis rublius, tardamas: „Mūsų marti!" Nuotaka virkauja: „Vaduokit, tėveli, močiutė, broliukai!"[225] Anykščių apylinkės vienose vestuvėse po vinčiaus ties stale sėdinčia nuotaka dedama lėkštė, vienas josios brolių šaukia pavardėmis, nuotakos namiškiais pradėdamas, kviesdamas [ap]dovanoti nuotaką dovanomis, kurie dovanoja ją tai pinigais, ton lėkštėn metamais, tai daiktais. Paskui tarp nuotakos brolių ir jaunojo prasideda varžytynės dėl nuotakos. Pajaunys meta lėkštėn pinigą, sakydamas: „Mūsų marti", bet jaunosios brolis atmeta, sakydamas: „Mūsų sesuo". Varžytynes baigia jaunasis, mesdamas lėkštėn pinigą ir sakydamas: „Mano marti". Nuotaka atiduodama jaunajam[226]. Dzūkuose jaunosios brolis atveda prie stalo po vieną kitą didele skara apgaubtas mergaites, jų tarpe ir nuotaką ir klausia, kuri jų

[221] J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės" in „Mūsų tautosaka", t. VII, p. 79.
[222] K. Gukovski: „Svad'ba u litovskich bėlorussov" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1894 g.", p. 156.
[223] V. Tulabaitė: „Vestuvės Simno valsčiuje, Babrauninkų kaime", 1922, (rankraštis), p. 5.
[224] „Lietuvių vestuvės" in M. Valančius: „Palangos Juzė", 1863, p. 71, 72.
[225] J. Rutkauskas: „Opisanijė litovskoj svad'by Kupiškago prichoda", 1885 (rankraštis), p. 20, 21, 22.
[226] „Wesełne zwyczaje Oniksztynskiej parafii" (anoniminis 1893 metų rankraštis), p. 3.

nuotaka esanti, įspėjus nuotaka atsisėda jaunojo pulke prie jaunojo[227]. Bet vėlesniame dzūkų vestuvių aprašyme matome kitokį nuotakos „išpirkimą“. Prieš vinčių jaunojo pulkas, sumetęs pinigų, siunčia pajaunį nuotakos tėvams žodžiais: „Jaunojo gausus pulkelis siunčia jums skairias dovanėles auksu sidabru už dukrelės kaselę už jos žalią rūtelę siūlo meilę, taiką, gerą sugyvenimą“. Tėvai du sykiu siunčiamas dovanas atmeta, tik trečiuoju sykiu jas priima. Paskui vedliai panašiai [ap]dovanoja savo sumestais pinigais pamerges. Keltuvių rytą jaunoji su pamergėmis išeina apsigaubusios skaromis. Prasideda jaunamartės išpirkimas. Vyriausias jaunosios brolis veda jas visas prie jaunojo pulko ir klausia piršlio, kuri jų pasirinktoji mergelė. Piršlys nurodo. Pamergės dainuoja:

Mokėk, piršly, už mergelę
Grynuoju aukseliu,
O jei ne aukseliu geltonuoju,
Mokėk sidabrėliu.

Piršliui sumokėjus sidabrėliu, nuotaka jam atiduodama. Įspėtą ir nupirktą jaunamartę sodina šalia jaunojo[228]. Šeduvos apylinkėje keltuvių rytą vedliai tik vaišina pamergių pulką[229]. Paežerėlio valsčiuje po vinčiaus vedliai išperka tik pamergių užsėstą stalą[230]. Zanavykuose pamergės po vinčiaus iš vedlių išdainuoja dovanų, nors prašo „rinskojo vynelio“, bet gauna tik paprastos degtinės[231]. Vienose žemaičių vestuvėse po nuotakos išpirkimo, keltuvių rytą, jaunasis duodavo dar nuotakos motinai du ar penkis rublius[232].

Nuotakos pirkimo pėdsakų turi savo vestuvių apeigose ir mūsų kaimynai latviai. Štai Preilių valsčiuje, Daugpilio apskrityje, vienose vestuvėse, prieš pat važiuojant bažnyčion, svotui, jaunojo pulko atstovui, pastojo su paklode kelią nuotakos pulko žmonės ir reikalauja iš svoto lopšiapinigių, kuriuos ir gauna 20 ar 40 kapeikų pavidalu[233]. Keltuvių rytą bliūdan, kuriame jaunieji prausėsi, anyta ir dieveriai meta smulkių pinigų[234]. Kito to paties apskrities valsčiaus (Viškių vals.) vestuvėse vedliai, atvykę nuotakos namuosna, turėjo iš pamergių išpirkti nuotaką. Duotieji pinigai likdavo pamergėms. Pirkdavo ne tik iš pamergių, bet ir iš jos brolių[235]. Metant užu nuotaką lėkštėn pinigus dainuodavo:

– Kelkit, broliai,
Duokit už mano sesę,
Juk ji skaisti, balta,
Meskit užu ją sidabrą.

Arba:

Berkit, sveteliai (tautas), sidabrą,
Imkit sodintoją rožių.

[227] T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“ in „Tauta ir žodis“, t. II, p. 224.
[228] V. Krėvė: „Dzūkų vestuves“ in „Mūsų tautosaka“, t. II, p. 58, 59, 72.
[229] V. Geisler: „Svadebnija obriady u litovcev v Šadovskom prichode“ in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii“, 1899, p. 97.
[230] A. B.: „Vestuvės Paežerėlių valsčiaus“, 1912 (rankraštis), p. 5.
[231] J. Staugaitis: „Zanavykai“ in „Švietimo darbas“, nr. 3–4, 1921, p. 83.
[232] J. Mickevičius: „Žemaičių vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, t. VII, p. 117.
[233] E. Volter: o. c. p. 182.
[234] E. Volter: o. c. p. 189.
[235] E. Volter: o. c. p. 206, 207.

Arba:

Tėvas sūnui davė pinigų:
„Pirki, sūnau, sau žmonelę“.
„Mažai teturiu aš pinigų,
Už juos pirksiu gerą žirgą,
Už juos pirksiu sau žmonelę“.[236]

Tame pačiame valsčiuje keltuvių rytą jaunasis paliko gulėtoje lovoje pinigų ir indan, kuriame prausės, taipos meta pinigų[237], tieji pinigai kliūva nuotakos pamergėms. Jaunojo pusėn nuvykus, jaunojo pulkas meta nuotakos pulkui pinigų. Sumestuosius pinigus duoda nuotakos broliui kaipo atpildą (išpirkimą) užu nuotaką, jo seserį, bet brolis tųjų pinigų nepriima, supykęs su visomis dovanomis sudaužo lėkštę. Brolis dainuoja:

– Sudaužiau aš svečių (tautu) stalą
Į devynius gabalus.
Svečiai stalo taip gailėjos,
Aš seselės dar labiau.

Pasekėjai dainuoja:

Broliai pardavė seselę
Už kopūstų šaukštą.
Išgėrę, išsrėbę,
Važiuoj namo verkdami.[238]

Grįždami pasekėjai pavagia savo „seserį“ ir pavogtąją nuotaką beatgauna tik sumokėję tam tikrą pinigų sumą: du ar tris rublius[239]. Vienose Jasmuižos valsčiaus vestuvėse pasekėjai, norį išsivežti nuotaką, palieka ją vedliams tik už gerą vaišinimą[240]. Kraslavos valsčiaus vestuvėse prieš pat vinčių davė nuotakos motinai kokius tris rublius vadinamųjų lopšiapinigių, pinigų užu dukters auginimą[241]. Rankių apylinkėje, tarp Kuldygos ir Skrundos, prie Ventos, vienose vestuvėse pasekėjai stengėsi pavogti ir parsivežti nuotaką. Jeigut jiems tat pavykdavo, tai nuotaką paslėpdavo klėty, ir jos motina, klėties duryse stovėdama, neduodavo tol savo dukters, kol vedliai sumesdavo jai pinigų[242]. Dažnose latvių vestuvėse vedliai turi išpirkti pamergių paslėptą nuotaką, šiojo išpirkimo metu dainuojama:

– Užrakink, motule, klėtį,
Devyniais rakteliais,
Vedliai mes po šimtą markių
Už kiekvieną raktą.

Kitoje dainoje sakoma:

Neduok, neduok, motinėle,
Lai sumoka tris šimtus dorelių
Tau lopšiapinigių.[243]

[236] E. Volter: o. c. p. 207, nr. 67, 68, 69.
[237] E. Volteris: o. c. p. 216.
[238] E. Volter: o. c. p. 218.
[239] E. Volter: o. c. p. 219.
[240] E. Volter: o. c. p. 227.
[241] E. Volter: o. c. p. 231.
[242] K. Petersons: o. c. p. 260, 261.
[243] E. Bielenstein: „Wie die alten Letten gefreit haben“, in „Magazin“, Mitau, 1896, p. 172, 173.

Vietomis Latvijoje prieš vedliaujant nuotaka paslepiama klėty, vedliai gauna ją tik užu tam tikrą mokesnį, mokamą jaunosios motinai[244]. Kurše žodis *izdot* reiškia parduoti ir pačios nuleistuvės (izdevas, izdevinas) parduotuvėmis suprantamos[245]. Nuotakos pirkimas žymių pėdsakų paliko ir latvių dainose, ypač tose, kur dainuoja apie nuotakos, klėtyje paslėptos, iš josios motinos išpirkimą[246].

Gana daug nuotakos pirkimo pėdsakų yra gudų ir kitų slavų apeigose. Dirstelsim arčiau į gudų apeigas. Vitebsko gubernijos Drysnos apskrities vienose vestuvėse prieš pat nuotakos vedliavimą visi, kurie važiuos su jaunuoju, sėdasi stalan ir ima pirkti nuotaką. Jaunojo svotas perka nuotaką iš pamergių[247]. Tos pat gubenijos Gorodoko apskrities vienoje vietoje pajaunys tiesiai iš pamergių išperka nuotaką[248], o kitoje vietoje – pajauniui pamergės tol neleidžia apvilkti nuotakos jaunojo siųstais kailiniais, kol jis jos neišperka, duodamas visoms pamergėms po kelias kapeikas[249]. Tos pat gubernijos Nevelio apskrities vestuvėse atvažiavę vedliai jaunojo svotą ar pajaunį siunčia nuotakos pirkti. Svotas sako pamergėms: „Nuogirdais važiuojam prekės pirkti". Pamergės: „Mūsų prekė labai brangi: jos žingsniai po rublį, kasa – rublių šimtas, pačios kaina – neapsakoma. Už mūsų jaunąją jau davė mums tris miestus, tris kiemus, vyno kibirą – ir tai mes jos neatidavėm". Svotas parodo joms variokų, jos atšauna: „Šiokių mūsų vaikai neima, vištos nelesa, asloje mėtosi". Svotas deda joms rublį, tardamas: „Išpirkau lakštutę su visu lizdeliu". Svotas veda nuotaką jaunajam, o pajaunys neša priegalvį, ant kurio ji sėdėjo[250]. Mogiliovo gubernijos Bychovo apskrityje jaunasis keltuvių rytą duoda nuotakos svočiai kelias kapeikas išperkamųjų pinigų užu jaunąją[251], tos pat gubernijos Gomelio apskrity pamergės paslepia nuotaką savo būry ir vedliams, norintiems ją pirkti, po ilgų derybų tik užu tam tikrą mokesnį atiduoda[252]. Gardino gubernijos Muravjovo valsčiuje jaunasis pirko nuotaką iš josios brolio, mokėdamas jam 15 ar 20 rublių pinigais. Brolis, gavęs norimus pinigus, nuo savo sesers pasitraukia, užleisdamas vietą ir jaunąją savo svainiui[253]. Tos pat gubernijos Slonimo apskrityje po vinčiaus du jaunojo brolaičiai paperka pamerges: duoda joms pinigų, degtinės ir prašo pasitraukti nuo nuotakos. Pamergės po ilgų derybų, dar pinigų pridėtos, pasitraukia ir atiduoda nuotaką vedliams[254]. Gardino apskrities vienose vestuvėse jaunajam, grįžtančiam po vinčiaus, jaunosios sodžiaus bernai pavagia ir paslepia nuotaką, kurią jaunasis turi išpirkti[255]. Tos pat gubernijos viename Slonimo apskrities kaime, vedliams pirmusyk jaunosios pusėn atkilus, šiojo sodžiaus jaunuomenė jų neįleisdavo, reikalaudavo išperkamųjų užu nuotaką pinigų[256]. Kitoje Slonimo apskrities vietoje jaunasis, po vinčiaus išpirkdamas nuotaką, moka jos broliui, svočiai ir pamergėms po 15 kapeikų[257], kurie yra mokesnio už nuotaką likučiai. Vilniaus gubernijos Lydos

244 A. Winter: „Über Hochzeitsgebräuche der Letten nach ihren Volksliedern", p. 201.
245 A. Winter: o. c. p. 200.
246 B. W.: „Latvju Dajnas", nr. 16841, 16844, 16846, 16845, 16850, 16851, 16849, 16847, 16844, 16848, 16842.
247 E. R. Romanov: o. c. p. 388.
248 E. R. Romanov: o. c. p. 411.
249 E. R. Romanov: o. c. p. 398, 399.
250 E. R. Romanov: o. c. p. 445.
251 E. R. Romanov: o. c. p. 492.
252 E. R. Romanov: o. c. p. 468.
253 E. R. Romanov: „Materialy dlia etnografii Grodnenskoj gubernii", d. I, 1911, p. 175, 176.
254 E. R. Romanov: „Materialy", p. 199, 200.
255 E. R. Romanov: „Materialy", p. 217.
256 E. R. Romanov: „Materialy", p. 204, 205.
257 E. R. Romanov: „Materialy", p. 190.

apskrities vienose vestuvėse piršlys prašė nuotakos tėvą priimti mokesnį užu vedamąją dukterį ir nunešė jam jaunojo lėkštėn padėtus pinigus. Tėvas, pažiūrėjęs į pinigus, sako: „Mažai", vedlys pridėjo ir taip derėjosi tol, kol susiderėjo. Išpirkęs nuotaką iš jos tėvo, perka ją dar iš jos motinos ir pamergių. Po šių „pirkimų" jaunosios brolis, sėdėjęs šalip savo sesers nuotakos, staiga žiužiu pavejamas, ir jo vieton atsisėda jaunasis. Tuo pat metu nuotaka martuojama[258]. Minsko gubernijos Borisovo apskrities 1846 m. vestuvėse pajaunys ėmė iš pamergių derėti nuotaką, siūlydamas joms tris grašius, bet pamergės jos užu tiek neduoda, pajaunys prideda, pamergės nenusileidžia. Pajaunys nori jėga nuotaką atimti, bet pamergės neleidžia, kliudo, vienos griebia už kojų, kitos už rankų[259], čia žymu vogimo ir pirkimo pėdsakų mišinys. Kitose tos pat vietos vėlesnėse vestuvėse piršlys išpirko nuotaką pinigais ir degtine: pinigus davė pamergei, o degtinę – svočiai. Šiaip nuotaką išpirkus, vedys prie jos sėstis galėjo tik peršokęs nekliudydamas kojomis per stalą[260]. Vitebsko apskrityje vedys išperka savo nuotaką, duodamas pamergėms po kelias kapeikas[261], paskui abu jaunieji apeina trissyk apie stalą. Vienose Vitebsko gubernijos Suražo apskrities vestuvėse vedliai, pirmu sykiu jaunosios pusėn atvykę, klausia pamergių: „Čia yra mūsų nuotaka, atiduokit ją mums!". Pamergės atšauna: „Oi oi, per greit norit gauti, veltui (bez vykupa) neduosim!". Vedliai degtine vaišina pamerges ir prašo duoti jiems nuotaką, bet pamergės sako: „Jūsų nuotaka nėra jau tokia pigi, už stikliuką degtinės jos nepirksite". Tuomet pajaunys duoda pamergėms smulkių pinigų, bet šios vėl derisi, pajaunys prideda, galop duoda pamergėms po 15 ar 20 kapeikų, kuriuos gavusios pamergės jaunąją atiduodavo josios tėvui, o tėvas atiduoda ją vedžiui tardamas: „Duodu tau, žente, žmoną ne kreivą, ne šleivą, duosi linų – gausi marškinius, duosi rugių – gausi duonos"[262].

Ukrainoj, anot Volkovo, vedliai, norėdami jaunąją iš jos pulko paveržti, grasina jos broliams pakeltais vėzdais, lazdomis, bet paskui, matydami nuotakos brolių atsparumą ir drąsą, galvodami vieku nieko nepešią, ima žadėti nuotaką išpirkti, ima su jos broliais lygtis, derėtis, susidera, gavę iš vedlių pinigų ir dovanų, seserį atiduoda vedliams, patys pasišalina, apsimesdami nuveikti ir bėga slėptis, žinoma, ir pasislepia po stalu. Matydamos vieną nuotaką paliktą ir pamergės bėga iš užu stalo slėptis, kad jųjų vedliai neužkluptų ir nenuskriaustų[263]. Kitur net keliose Ukrainos vietose jaunosios pulkas vedlius, grasinančius juos nugalėti, suriša, suprantama, rankšluosčiais, vedliai norį iš šiokios belaisvės išsipirkti, ima derėtis, sulygsta, [ap]dovanoja nuotakos pulką dovanomis, kitur tasis pulkas reikalauja ir pinigų, kurių norimą sumą gavęs, nuotakos pulkas iš pirkios išeina, o jaunasis eina prie nuotakos. Charkovo gubernijoj nuotakos broliai, savo sesę pardavę net išjoja[264]. Kitoje Ukrainos vietoje, Konstantinavo apskrityje, vienose vestuvėse vedliams jaunosios namuosna atvykus ir pavakarieniavus jaunasis su savo broliu išeina priemenėn, nueina ir kiti vestuvininkai, užu stalo sėdėti lieka tik jaunoji su savo broliu. Pajaunys sako nuotakos broliui norįs pirkti iš jo vieną kurią merginą, su juo sėdinčią (užu stalo sėdi kelios pamergės). Jaunosios brolis siūlo pasirinkti. Pajaunys rodo tai vieną, tai kitą pamergę, vieną pagiria, kitą papeikia, bet jokia pamergių jam netinka. Nuotakos brolis užu kiekvieną pasirinktą pajaunio pamergę paprašo tiek daug, jog sulygti negalima. Paskui pajaunys pasirenka nuotaką ir ima derėti jos kasą. Lygtuvių metu pamergės dainuoja:

258 P. V. Šein: „Materialy", p. 384.
259 P. V. Šein: „Materialy", p. 88.
260 P. V. Šein: „Bėlorusskija narodnyja pėsni", 1874, p. 358.
261 P. V. Šein: o. c. p. 287.
262 N. Animelle: „Byt bėlorusskich krestjan" in „Etnografičeski sbornik", vyp. II, 1854, p. 176.
363 T. Volkov: „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda" in „Ukrainski narod", 11, 1914, p. 630.
264 J. Piprek: o. c. p. 38.

Atvažiavo pirkliai iš Chelmo,
Klausinėjo, po kiek vilnos,
Kuodą (vilnų) po kuodo dėjo,
Mūsų merginą derėjo,
Mūsų mergina gan brangi,
Toji Marytė jaunoji.

Lygstasi gan ilgai: brolis prašo brangiai, nenuleidžia, pajaunys prideda, stengiasi nupirkti. Sulygęs pajaunys kviečia iš priemenės jaunąjį sumokėti, kuris mokėjo vieną ar penkis rublius. Sumokėjus brolis atsikelia ir išeina, o jaunasis sėdasi greta nuotakos, jos brolio vietoje. Nors pajaunys derėjo kasą, bet nupirko nuotaką ir vietą iš jos brolio šalia jos, nes kasos niekas čia nelietė[265].

Lenkų vestuvėse dažnai buvo nuotakos išperkamos. Vienoje dainoje sakoma: „Onutė šoka nieko nebodama, nukrito žolelė (vainikėlis) iš jos rankelės, brangi gi buvo toji žolelė: keturius jaučius iš tvarto išvedė“[266]. Vienose Chelmo apylinkės vestuvėse pajaunys turėjo iš nuotakos brolio, šalia jos sėdinčio, jaunajam išpirkti vietą.[267] Kitose kitos vietos vestuvėse vienas kuris jaunojo brolaičių, žydu persirengęs, pinigų maišeliu ant kupros nešinas, ėmė klausinėti, ar neturįs kas parduoti karvės. Vestuvininkai žydą kolioja, laukan veja, juk čia nėsąs tvartas. Žydas tačiau atsikirto: jis ir mergaujančias merginas perkąs. Viena kuri kalbesnė moteris atveda nuotaką ir ima ją girti. Žydas tačiau peikia: tai kojos kreivos, tai dantų neturinti. Jis siūlo užu ją tik 50 dolerių, bet pasišovęs jaunasis siūlo daugiau, ima varžytis, galop žydas įsiūlo 200 dolerių, visą savo turtą, visus jo maišely esamus pinigus, bet jaunasis prideda dar 20 dolerių ir nuotaką pasiima sau, palikdamas be nieko vėpsantį žydą, kurį vestuvininkai netrukus išmeta laukan[268]. Poznanėje jaunojo pulko žmonės, žydais persirengę, pradžioj nori nuotaką pavogti, bet, matydami nestengią, ima derėti, žadėdami ją pirkti ir brangiai (doleriais, luidorais) mokėti. Besilygstant ateina pajaunys, žydus praveja ir patsai ima iš pamergių derėti nuotaką. Pamergės, rodydamos jaunosios grožį, padeda jos koją ant stalo, o pajaunys deda vieną pinigą ant batelio, kitą – ant kelio, trečią – ant peties, ketvirtą – ant galvos. Pamergės džiūgaudamos pasiima pinigus ir išeina. Derimoji nuotaka vadinama galviju (bydlątka), o pardavus ją geriamos magaryčios, čia vadinamos *litkup*. Pajaunys veda jaunąją šokti[269]. Tos pat Poznanės Kostžynės apylinkės vestuvėse jaunojo pulko žmonės, persirengę žydais, čigonais, galvijų pirkliais, lygsta iš pamergių nuotaką[270]. Vienose Čenstakavos apylinkės vestuvėse panašių derybų metu nuotaka dainavo:

Oi, Viešpatie, kas daryti,
Mano pirklio nematyti?
Gal jis upėn įbildėjo,
Gal su kita suderėjo?[271]

Kai kur šios derybos dėl nuotakos vadinamos pragėromis, nes čia jinai lyg ir prageriama. Ir dainoje juk sakoma: „Pragėrė močia dukrelę saldžiuoju miduliu“[272], o kitur buvo sakoma: „Rūtų vainikėliui, aukso žiedužėliui, kad, berneli, negailėtum už vainiką šimtelį paklojęs; patol ji

[265] N. Jančuk: „Malorusskaja svadjba“ in „Trudy etnografič. otdela imp. obščestva liubitelei estestvoznanija, antropologii i etnografii“, kniga VII, 1886, p. 85.
[266] J. Piprek; o. c. p. 79.
[267] J. Piprek: o. c. p. 83.
[268] J. Piprek: o. c. p. 80.
[269] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia“, XI, Poznań, d. 3, 1877, p. 177, 178, 179.
[270] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia“ , IX, Poznań, d. 1, 1875, p. 216, 217, 218; 194, 195.
[271] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia“, XXIII, Kalisz, d. 1, 1890, p. 141.
[272] Pruski: „Obchody weselne“, I, 1869, p. 263.

(nuotaka) neišeis, pakol mums nebus auksinių“[273]. Chelmo vestuvėse jaunojo vienas brolaitis perka jam nuotaką iš jos brolio, pamergės kursto pastarąjį brangintis, pigiai neduoti ir dainuoja:

Brolelis užvadėlis
Atsisėdo į krėslelį,
Jisai pratinas prekiauti,
Savo sesę pardavoti.

Deryboms pavykus brolaitis moka sulygtąją sumą jaunosios broliui, įeina jaunikis su visu pulku, prašo nuotakos brolio užleisti jam vietą ir savo seserį[274]. Kitoje tos pat srities vietoje, Tarnovo kaime, vedys užu nuotaką duoda auksinių pinigų jos tėvui, motinai, artimiems giminėms, tuo tarpu pamergės dainuoja:

Oi, šviesu, aišku už kiemo,
Bet dar neaišku už stalo.
Tenai jau mergelę martuoja,
Mergelę iš uošvio jau perka,
Rašo jau raštus ant popieros,
Beria auksinius į lėkštę jau.
Mes tų auksinių neimsime,
Savo seselės neduosime.[275]

Liublino apylinkėje nuotaka perkama simboliškai: perkamas jos vainikas (rózga, vieniec), užu kurį prašoma pasakiškos sumos, bet mokama tik tris ar keturius rublius[276]. Vienose Voluinės vestuvėse pajaunys pirko nuotaką iš jos brolio ar kito kurio giminaičio, mokėdamas užu ją keliolika grašių, pardavęs brolis ar giminaitis išeina, užleisdamas vietą ir nuotaką pajauniui ir jaunajam[277]. Kitose tos pat Voluinės vestuvėse pajaunys pirko iš jaunosios brolio arba nuotaką, arba vietą šalia jos, pamergės dainavo:

Pardavei, brolau, pardavei,
Seserį pardavei už grašį.
Druska reikėjo prekiuoti,
Ne seserį savo parduoti,
Druska sūri, sesuo daili,
Sėdi it gėlė už stalo.[278]

Vienose Lucko apylinkės vestuvėse pajaunys ilgai derėjos su jaunosios broliu dėl nuotakos, lygosi ir su pamergėmis, kol galop nupirko šalia jos vietą, jos kasą ir ją pačią[279].

Pinsko balų gyventojai, vadinamieji pinčukai, irgi vestuvėse perka nuotaką iš jos brolio, mokėdami jam pinigų ir duodami dovanų[280]. Čia dar prieš vinčių jaunasis duoda nuotakai pinigų (užu jos jam dovanotą skarelę), kuriuos jaunoji pasilieka sau, o keltuvių rytą bliūdan, kuriame prausėsi, meta pinigų, kuriuos pasiima sau nuotakos motina, prieš vinčių dovanojo dar jai pyrago kepalą ir kurpes[281].

Ir pinčukų dainose esama nuotakos pirkimo pėdsakų:

[273] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia“, XXIII, Kalisz, d. I, 1890, p. 131.
[274] Oskar Kolberg: „Chełmskie, obraz etnograficzny“, t. I, 1890, p. 196, 197.
[275] Oskar Kolberg: „Chełmskie, obraz etnograficzny“, t. I, 1890, p. 253, 254.
[276] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia“, XVI, Lubelskie, d. I, 1883, p. 195, 196.
[277] Oskar Kolberg: „Wołyń, obrzędy, melodye, pieśni“, 1907, p. 22.
[278] Oskar Kolberg: „Wołyń, obrzędy, melodye, pieśni“, 1907, p. 56, 57.
[279] Oskar Kolberg: „Wołyń, obrzędy, melodye, pieśni“, 1907, p. 56, 57.
[280] M. Dovnar-Zapolski: „Pėsni pinčokov“, 1895, p. 138.
[281] M. Dovnar-Zapolski: o. c. p. 137, 139.

Grįžo mergelė iš vinčiaus,
Išbėrė pinigus iš rankovės.
– Neimk, motule, neimki,
Dar, motule, pasibranginki,
Dar metelius bent palaikyti.[282]

Arba:

Atvažiavo sveteliai,
Beria pinigus ant stalo:
– Derėkis, motule, dar neimk (pinigų),
Aš juk tau geresnė užu juos.
– Kaip aš, dukryte, neimsiu,
Atvyko tavęs jie juk imti.[283]

Pas serbus Slepo apylinkėje prieš vinčių vedliams atvykus nuotaka pasislepia ir jos motina reikalauja stalo, nukloto doleriais, pajaunys deda tuomet ant vidurio stalo ir visuose jo keturiuose kampuose po dolerį[284]. Pas slovėnus nuotakos kiemo jaunimas įteikia vedžiui laišką, kuriame įrašyta mokesnio užu nuotaką suma. Jaunasis su bernais derisi ir tik sumokėjus suderėtą sumą, jis išleidžiamas iš nuotakos kiemo namo, šiokis paprotys aptiktas keliose vietose[285]. Čekai, bohemai ir moravai dažnai pirkdavo vestuvėse nuotaką iš jos brolio, tėvų ar pamergių. Dažnoje vietoje vedliai pirkdavo ir vietas, ypač įleidimą pirkion[286], pirmąjį žingsnį prie nuotakos.

Lupčos apylinkėje jaunasis pirko iš pamergių nuotaką pakelyje bažnyčion. Pas serbus ir kroatus atvykę nuotakos pusėn vedliai turėjo išsipirkti iš jos pulko vietas[287]. Bosnijoj ir Hercegovinoj prieš pat važiuojant vinčiun jaunojo tėvas susideri su nuotakos tėvu dėl vedamosios į marčias merginos, užu kurią jis jaunosios tėvui sumoka 15–20 guldenų[288]. Mednos apylinkėje jaunosios brolis gauna užu nuotaką iš jaunojo tėvo 5–10 guldenų[289]. Varkar-Vakufo apylinkėje pinigus už nuotaką gauna toji pamergė, kuri padarė *kurjuk*, obuolį, su įkišta į jį erškėtrožio šakele. Bosnijoj vedys turėjo savo nuotaką iš dviejų jos pulko moterų išpirkti[290]. Juodkalnijoj atvykę vedliai sakosi kiaunę medžioję ir bemedžiodami čion atsiviję, bet toji kiaunė čion pasislėpusi, jie norį ją surasti ir išpirkti. Pradeda derėtis dėlei nuotakos, piršlys deda kelis dukatus ant duonos, kuriuos nuotakos brolis pasiima[291]. Struga apylinkės bulgarai pintuvių vakare dainuoja: „Vaduok mane, broleli, vaduoki; nebrangiai už mane mokėjo, tik 200 ar 300 piastrų“[292]. Vestuvių dieną nuotaka su pamergėmis užsidaro, ir pajaunys turi ją trissyk iš pamergių išpirkti[293]. Toje pat Bulgarijoj, Kukuš apylinkėje vienoje dainoje pamergės kviečia dieverius išpirkti nuotaką, ir dieveriai moka pinigus sargui, kiemo vartus dabojančiam, pastarasis, gavęs pinigus, vedlius įleidžia[294]. Estijoj vienoje apylinkėje vienas vedlių atjoja pirmasis nuotakos namuosna, ir atjojęs

[282] M. Dovnar-Zapolski: o. c. p. 20, nr. 168.
[283] M. Dovnar-Zapolski: o. c. p. 14. nr. 113.
[284] J. Piprek: o c. p. 86.
[285] J. Piprek: o. c. p. 111, 112, 113.
[286] J. Piprek: o. c. p. 104.
[287] J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 128.
[288] J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 130.
[289] J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 130.
[290] J. Piprek: o. c. p. 133.
[291] J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 137.
[292] J. Piprek: o. c. p. 142.
[293] J. Piprek: o. c. p. 144.
[294] J. Piprek: o. c. p. 145.

meta vidun pirštinę, pilną pinigų, patsai apsisukęs grįžta atgal[295]. Po martuotuvių toje pačioje vietoje jaunasis ton vieton, kur nuotaka sėdėjo, deda rublį, dėkoja jos tėvams užu jaunąją ir veda ją sykiu į stalą[296]. Ir anykštėnų bei uteniškių vestuvių apeigose sakoma: „Kuopon, broliukai dobiliukai, seselės razėtėlės, seniai pypkoriai, bobelės raudonos ir vaikeliai nuogakeliai. Neškit maišą pinigų arba auksinių grūdų, pilkit ant stalo, vaduokit mūsų seselę. Nes išveš ją šitie galgonai, kupčiai nevidonai, vaduokim seselę mūsų"[297]. Šiaip sumetę pinigų uteniškiai užu juos pirkdavę sodą.

Sodas yra pačios nuotakos simbolis, todėl jojo pardavimas yra lygus pačios nuotakos pardavimui. Tiktai jis yra svetimojo, slaviškojo kilimo, todėl tik ir aptinkamas slavų pasieniuose: dzūkuose, Utenos, Rokiškio, Zarasų apskričiuose, bet jojo nežino žmonės, nuo slavų atokiau gyveną: žemaičiai, prūsų lietuviai, šiaurės, vakarų ir vidurio aukštaičiai. Mano šių kraštų turimojoj medžiagoj sodo nerasta. Mūsų sodo vaizdą paaiškinsim faktais. Dzūkų sodas yra didoka eglės šaka, papuošta žolynais, žiemą – popieriais, jis kabo palubėje virš stalo, aplink jį dega kelios žvakutės[298]. Uteniškių sodas yra papuošta gėlėmis ar popieriais eglaitė ar eglės šaka[299]. Tačiau anykštėnų 1893 m. sodas buvo palubėje pakabinti burokai, morkos, gručkai [= griežčiai], daržovės, vaisiai, saldainiai, papuošti spalvotais popieriais, uogomis, gėlėmis, žalumynais[300]. Kupiškėnų sodas 1885 m. buvęs daromas iš šiaudų ir gėlių, rutulio pavidalo ir kabinamas virš stalo[301], bet 1931 m. kupiškėnų sodas buvo šioks: padarytas iš sunarstytų šiaudelių rombo pavidalu, jame prikabinama gardumynų (obuolių, saldainių, riešutų, šiškų [= kankorėžių]) ir kabo jis pirkioj virš didžiojo stalo. Sodas čia esti bobų, atseit moterių žinioje, iš kurių jį turi išpirkti[302]. Papilio parapijoj, anot kun. A. Sabaliausko surinktųjų dainų, sodas esąs šitokis:

Atvažiavo Rygos kupčiai,
Nori sodo iš mum pirkti. <...>
Mūsų sodas labai brungus,
Mūsų sodi motos dungus.
Mūsų sodas yr nedykas:
Sėdžia sodi agrodnykas,
Agrodnykas nebejaunas,
Ir su barzda, – pravoslaunas.
Yra miško uogytėlių,
Yra sodo obuolalių,
Prošom sodo nedraskyti,
Atvažiuos mūm kupčiai kiti.
NS 574

Kitame šios dainos variante sakoma:

Mūsų sodas yra brungus,
Mūsų sodi motos dungus.
Mūsų sodi – serbintėliai,
Gieda visokie paukštėliai.
NS 575

[295] L. von Schroeder: „Die Hochzeitsbräuche der Esten", 1888, p. 218.
[296] L. von Schroeder: o. c. 219.
[297] Akiras: „Kaimo vestuvininkai", 1930, p. 21.
[298] T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" in „Tauta ir žodis", t. II, p. 221, 222, 223.
[299] Akiras; o. c. p. 23.
[300] „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii", 1893, (rankraštis), p. 3.
[301] J. Rutkauskas: „Opisanije litovskoi svadby Kupiškago prychoda", 1885, (rankraštis), p. 28.
[302] Kupiškėno Juozo Žiurlio man 1931 m. suteiktoji žinia.

Abiejų variantų žodžiai: „agrodnykas nebejaunas, ir su barzda, pravoslaunas" rodo tojo „agrodnyko" ir paties sodo slavišką kilimą. Vabalnink[ėn]ų sodas buvo šiokis:

Mūsų sodas obuoliuotas,
Bus nepigiai ir parduotas. <...>

Mūsų sodas ir nedykas,
Vidur sodo agradnykas.
NS 867

Nėra vienodas mūsų sodas, bet nėra jis vienodas ir pas slavus. Kalbėsim pavyzdžiais. Lenkai sodą vadina *rózga weselna*, jį taisė pintuvių arba mergų vakare nuotakos pamergės, ir patsai tas vakaras vadinamas jų *rózgowiny* arba *wieńczyny*. Radomo apylinkėje sodas (rózga) yra pušies arba kriaušės šaka, viršūnė, papuošta ir prikabinta obuolių[303]. Liublino apylinkėje sodas papuošiamas plunksnomis (povų), jo viršūnėje pakabinamas rūtų vainikas[304]. Krokuvos apylinkėje sodas (rózga) yra pluoštas gaidžio plunksnų kiaulės šeriuose, papuoštas juodos bei raudonos gelumbės gabalais, pjaustytais šiaudais, kurie judėdami šlama, visa tai iš apačios pakaišyta žąsies plunksnomis, tačiau yra čia sodų, daromų iš pušies šakų ar viršūnės[305]. Tarnovo apylinkėje sodas daromas iš jauno septynšakio ąžuoliuko[306]. Tai, kas Krokuvos ir Sandomyro apylinkėse vadinama *rózga weselna*, o palei Dnieprą ir Dniestrą *wilce derewce*, tai palenkėje ir Mazovijoje vadinama *wienec* ir daromas jis iš kadugio, eglės, balteglio, rozmarino, mirtų ir kartais rūtų šakos, viršūnės, kekės, papuoštos spalvotais kaspinais, iš apačios įvyniotos balton skarelėn. Jeigut toji kekė daroma ne iš rūtų, tai josios viršūnėje kabinamas mažas, penkių centimetrų diametro, rūtų vainikas su kaspinu[307]. Žešuvo apylinkėje sodas daromas iš skarotos pušies šakos, turinčios 5 ar 6 šakutes. Toji pušies šaka puošiama rūtomis, dirbtinėmis ir tikromis gėlėmis, obuoliais[308]. Poznanės apylinkėje sodas tėra žalia karklo ar gluosnio šaka, papuošta kaspinais ir gaidžio plunksnomis, kartais vartojama ir beržo šaka, plongalyje kurios yra pririštas kaspinas[309]. Kartais čia pušies šaka yra nusagstyta žvakutėmis ir tuomet ji vadinama žibintu (swiatło) dėlei jos šviesumo[310]. Kitur sodą daro iš buksmedžio[311]. Gomelio apskrity sodas, jų vadinamas *elca*, daromas iš skarotos vyšnės ar eglės šakos, kuri įsmeigiama pyragan ir papuošiama žiedais[312]. Rogačiovo apskrity pamergės, pintuvų vakare nuotaką parėdžiusios, ruošti ima sodą, puošdamos eglės šaką popierinėmis gėlėmis, šiaudiniais kryželiais, žvakutėmis, kurias uždega per pasėdą[313]. Taisydamos sodą pamergės kartais dainuoja:

Visas lankas išvaikščiojom,
Visus putinus išlaužėme,
Sesei eglę (elka) turim pinti (zvic),
Iš rūtos, mėtos, iš kadugio,
Iš putino raudonojo,
Visą iš putino raudonojo.[314]

[303] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia", XX, Radomskie, p. 138, 210.
[304] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia", XVI, Lubelskie, p. 158, 217, 218, 219.
[305] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia" , VI, Krakowskie, p. 30, 31, 39.
[306] K. Matyas: „Wesele Stalowskie" in „Wisła", t. IX, p. 236–247.
[307] Pruski: „Obchody weselne", 1869, p. 198, 199, 200, 201.
[308] J. Piprek: o. c. p. 74.
[309] Oskar Kolberg: „Lud", I. Sandomirskie, p. 31; Oskar Kolberg: „Lud", IX, „Poznanskie", p. 189.
[310] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia", X. Poznanskie, p. 249.
[311] Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia", XVIII, Kielickie, p. 94; E. R. Romanov: o. c. p. 454, 455, 466, 471.
[312] P. V. Šein: „Materialy", p. 298.
[313] P. V. Šein: o. c. p. 298.
[314] P. V. Šein: o. c. p. 298, nr. 5.

Šioji papuoštoji eglės ar vyšnios šaka kartais įbedama į karvojų[315]. Lydos apskrity kepė karvojų su jo vidurin įsmeigta jaunos pušaitės viršūne ir penkiomis be žievės šakelėmis[316]. Pintuvių vakare puošia vadinamąją *vilce*, arba *gilce*, ir ukrainiečiai. Ji yra žalia (vasarą – lapota, žiemą – spygliuota) šaka ar mažas medelis, papuoštas visu kuo, ką tuomet tik galima gauti: gėlių kekėmis, avižų varpomis, šermukšnių, putino uogomis, slenktenomis, rūtomis, auksintais riešutais, varsuotais [= spalvotais] kaspinais, žvakutėmis[317]. Iš minėtųjų pavyzdžių matome didelį sodo įvairumą įvairiose vietose. Nėra vienodas jo vardas; lenkai jį vadina *rózga, wiecha, wienec*..., čekai – *strom, stromek*, bulgarai – *iloja*, slovėnai – *kroval*, ukrainiečiai – *jelce, gilce, vilce, rizka*, gudai – *jėlce, sady, elce, ėlka*, rusai: *elka, sady, kurnik, dėvja krasota*, yra da ir kitokių vardų.

Mūsų sodas yra skolinys gudiškojo-rusiškojo pavadinimo *sady* (sodai). Dėlei *sodo* reikšmės vienokios nuomonės nėra, bet yra daug samprotavimų bei prileidimų, kuriuos visus ukrainietis Sumcovas yra sutraukęs, suglaudęs viename savo tyrinėjime[318]. Kadangi *sodo* senovinė reikšmė glūdi religijoje, tai mums čia ieškoti pirmapradės *sodo* reikšmės nerūpės, pasitenkinsim tomis jo reikšmėmis, kurias jam patys žmonės suteikia. Jaroslavlio gubernijoj Stanilovo parapijoje (prichode), mergavakaryje pamergės, ateidamos nuotakos rėdyti, atneša nuotakai pyrago, kuris yra papuoštas gėlėmis, kaspinais, įsmeigta eglaite viduryje, jis, tasis pyragas, kuris Rusijoj sutapęs su sodu, yra vadinamas *dėvja krasota*, merginos grožiu[319], mūsų dainos žodžiais tarus, jaunosiomis dienelėmis. Merginos grožiu, *dėvjei krasotoju*, sodas vadinamas ir kitose vietose[320]. Be to, Rusijoj sodas labai dažnai sutampa su karvojumi, kepamu mergvakaryje ir puošiamu tešliniais kankorėžiais, pušų šakomis, paukščiais, gėlėmis, kartais net visas karvojus pušies šakos ar viršūnės pavidalo padaromas[321]. Lenkijoj sodas vadinamas dar ir vainiku, *wienciem*. Veik visais atvejais jis taisomas mergvakary, vartojamas per pasėdą, išperkamas vedlių. Sodas, kaip ir karvojus, daromi tiktai merginoms nuotakoms, bet nedaromi našlėms. Matėm, jog kai kuriose vietose sodo viršūnėje kabinami rūtų, rozmarinų ar mirtų vainikai, mergos jaunųjų dienelių simboliai. Visi šie slavų sodo požymiai rodo, jog sodas iš tikrųjų buvo merginos grožio, *dėvjei krasoty*, jaunųjų jos dienelių simbolis ar net tiesiai mergos jaunosios dienelės, todėl mūsų rūtų vainikas ir slavų sodas yra veik vieno galo faktas, todėl mokesnis užu sodą yra tos pat reikšmės, ką ir mūsų dainose sakomasis mokesnis užu rūtų vainikėlį, žalias rūteles, žaliųjų rūtų darželį, užu jaunąsias dieneles, užu pačią vedamą mergelę. Sodo su vainiku tapatybę rodo ir šis Liublino apylinkės lenkų vartojamas faktas. Prieš pat važiuosiant vinčiun pamergės dainuoja: „Atverk, motule, kamarėlę, paduok man mano vainikėlį", motina eina kamaron ir išneša iš jos sodą (rózgę), duodami nuotakai sodą sako: „Duodame tau šį vainiką, idant tu jį gražiai nešiotumei"[322]. Poznanės apylinkės vestuvėse jaunasis turėjo nešiotis nuotakos sodą iki gaubtuvių, po gaubtuvių mesdavo jį kampan ar pro langą[323]. Jeigut gaubtuvės buvo daromos jaunojo pusėje, tai nuotaka, vykdama jaunojo namuosna, iškilmingai nešdavos ir savo sodą. Lenkijoj dažnai sodą turėjo pajaunys išpirkti iš pamergių[324]. Mūsų kai kurių vietų vestuvėse sodas esti moterų žinioje;

315 E. Th. Karskii: „Belorussy", t. III, p. 251.
316 P. V. Šein: „Materialy", p. 379.
317 Th. Volkov: „Etnografičeskija osobennosti ukrainskago naroda", p. 623.
318 N. Sumcov: „Kulturnyja pereživanija", p. 369–384.
319 A. Preobraženskii: „Prichod Stanilovskii na Sitė" in „Etnografičeskii sbornik", I, 185, p. 146.
320 Dimitry Zelenin: „Russische (Ostslawische) Volkskunde", 1927, p. 311, 312.
321 Dimitry Zelenin: o. c. p. 311.
322 K. Matyas: „Wesele Stalowskie" in „Wisła", IX, p. 240, 247.
323 Oskar Kolberg: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia", IX, Poznanskie. p. 208.
324 K. Zawistowicz-Kintopfowa: „Zawarcie małženstwa przez Kupno", 1929, p. 27.

atliepimų yra pas slavus, kur kai kada sodu rūpinasi nuotakos motina, jį slepia kamaroj ir atiduoda vestuvininkams tik prieš pat vinčių[325]. Ir mūsų dainose motina labai rūpinasi ir daboja savo dukros rūtų vainikėlį. Suprantama, kodėl be vainikėlio dukters neims, jei ir ims, tai motiną pajuoks, virkščių ar šiaudų vainiku papuoš, o juk sodas yra dukters jaunųjų dienelių simbolis. Ir mūsų krašto vienose vestuvėse po vinčiaus pamergės sodą įdėjo su gėlėm puodynėn ir padėjo ant stalo, paskui pačios už stalo susėdusios šaukė, ar niekas nenori sodo pirkti, nes jos jį turinčios parduoti, jos giria sodą ir teiraujasi visų, ar nėsą jų sodui pirklio. Po derybų bernai ėmė su pamergėmis peštis, peštynės baigėsi pamergių sodo sunaikinimu, sutrypimu[326]. Kadangi sodas, nuotakos jaunųjų dienelių simbolis, jau nebereikalingas, todėl suprantamas pamergių noras jį parduoti, t. y. gauti užu nuotakos jaunąsias dieneles atpildą. Sodas, be to, yra pirkimo pardavimo simbolis. Papročių teisėje nuo pat ankstybųjų vidurinių amžių iki naujausiųjų laikų sodas (rózga) Lenkijoj buvo vartojama pirkimo pardavimo nuobaigose: pardavęs kokį daiktą žmogus pirkliui, tą daiktą nupirkusiam, įduodavo į rankas žalio medžio šakelę, *rózga* vadinamą[327]. Ir lenkų valsčiaus dokumentuose sakoma: *virzekł się y pod zieloną rózgą zdał... y litkupem popili*, arba: *groszem dał zapiszacz y pod zieloną rózgą mu zdali i litkupem popily*, ar vėl *którą sumę zaraz pod rózgą przy litkupie położył*[328]. Ir vestuvėse, ten, kur sodas atiduodamas pajauniui ar jaunajam, yra tos pat galbūt kilmės simbolis, ką ir anoji *rózga*, vartojamoji *litkupo* prasme, atseit sodas yra dviejų simbolių (pirkimo bei pardavimo arba *litkupo* ir nuotakos jaunųjų dienų) junginys ir sunku būtų pasakyti, kuris šių dviejų simbolių bus ankstybesnis, tačiau abu liudija pardavimą. Sodas yra slavų skolinys, mūsiškis jojo užvadas yra rūtos, rūtų vainikas. Tačiau pas mus užu vainiką irgi mokama. Dzūkų vestuvėse vedliai, siųsdami nuotakos tėvams ir pulkui pinigų, sako: „Už dukrelės kaselę, už jos žalią rūtelę“[329]. Labai įdomus, minėtasis jau papilėniškių vestuvėse rūtos pardavimas: motina parduoda rūtos šakelę, padėtą ant lėkštės, balta skarele pridengtą, vedliams[330]. Veliuoniečiai savo vestuvėse, duodami nuotakai rūtų vainiką, duoda po vainiku padėję ir pinigų[331]. Šie pinigai, duodamieji užu vainiką, žalias rūteles, turi labai daug atliepimų mūsų dainose. Kasos pardavimą pas mus neaiškiai temini dzūkai[332]. Bet slavų dažnose apeigose nuotakos brolis parduoda savo sesers kasą, jos jaunąsias dieneles, atseit ir ją pačią[333]. Greta visų kitų pirkimų mes žinome dar išpirkimą iš nuotakos motinos, sesių, pamergių, brolių nuotakos kraitį[334], jį žino ir mūsų kaimynai slavai[335], mokesnis užu kraitį yra senovinis mokesnio už nuotaką apdilęs pėdsakas.

[325] K. Matyas: „Wesele Stalowskie“ in „Wisła“, IX, p. 230–247.
[326] Znicz: „Wesele w zakątku litewskim“ in „Wisła“, IX, p. 462.
[327] A. Łomnicki: „Symbol zielionej rózgi w wiejskiem prawie polskiem“, 1927, p. 149–158.
[328] Ulanowski: „Księgi sądowe wiejskie“, t. I, nr. 4078, 3775; žr. indekse: „rózga“ ir „litkup“.
[329] V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės“, p. 58.
[330] „Małżenstwo przeż kupno i powstanie posagu“ in „Wisła“, 1896, p. 23.
[331] A. Juška: „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių“, 1880, p. 51.
[332] V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės“, p. 58.
[333] P. V. Šein: „Materialy“, p. 178, 266, 311; E. R. Romanov: o. c. p. 359, 388, 399, 412, 468, 502; P. V. Šein: „Velikoruss“ p. 607, 613, 753, 767.
[334] A. Juška: „Svotbinė rėda“, p. 46; M. Valančius: „Palangos Juzė“, 1863, p. 99, 75; M. Praetorius: „Deliciae prussicae“, p. 80; Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“, p. 235; J. Staugaitis: „Zanavykai“, p. 84; J. Risov: „Litovskaja svadba Veprovskoi volosti“, p. 3; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii“, p. 2; V. Geisler: „Svadba u litovcev Šadovskago prichoda“, p. 98; V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės“, p. 82; K. Gukovskii: „Svadba u litovskich bėlorussov“, p. 156.
[335] P. V. Šein: „Materialy“, p. 178, 250, 316, 326; E. R. Romanov: o. c. p. 360, 412, 448, 478.

III. Nuotakų pirkimo pėdsakai mūsų praeityje

Kalbėdami apie nuotakų pirkimo pėdsakus mūsų praeityje, imsime mes sykiu esamuosius dokumentus ir duomenis prūsų ir lietuvių, nepaisydami kai kurių skirtumų jų tarpe, prireikus juos papildysim latvių ir slavų praeities kalbamųjų pėdsakų duomenimis.

Viename popiežiaus laiške, datuotame 1216–1217 m., bet greičiausiai gal vėlesnės datos, rašoma lietuviams: „Taip pat savo dukras leiskite krikščioniškojon moterystėn, be jokio atpildo (sine aliqua emptione), nes juk negražu būtų, kad laisva mergina lyg kokia vergė (ancilla) būtų vyrui į žmonas parduodama“[336]. Antrasis dokumentas, kuriame apie nuotakų pirkimą rašoma, yra Pomeranijos, Varmijos ir Natangijos gyventojų atstovų sutartis su kryžiuočių ordinu, žinoma Christburgo sutarties vardu. Toje sutartyje, padarytoje 1249 m. vasario 7 d., rašoma: „Taip pat pasižadėjo (prūsai) dviejų ar kelių žmonų nevesti, bet pasitenkinti viena žmona, su kuria prie gerų liudininkų susituoks ir šiąją santuoką deramu laiku viešai bažnyčioje paskelbs. Dar pasižadėjo jųjų niekas savo dukters į žmonas neparduoti, taip pat nei sau, nei savo sūnui žmonos nepirkti, nes dėl jojo (pirkimo) jųjų (prūsų) tarpe, kaip mes tai supratome, paplito tokis paprotys, kokio nėra nei pas pagonis, būtent: jų (prūsų) kai kuris savo tėvo žmoną vesdavo, nes tėvas bendrais pinigais pirkdavo sau ir sūnui kokią žmoną, kurią tėvas sau palikdavo, o po tėvo mirties jo žmoną paveldėdavo sūnus su kitu palikimu lygu kokį daiktą. Idant kas nors jų dėlei šios priežasties savo pamotės į žmonas negautų, jie (prūsai) pasižadėjo nepirkti ir neparduoti nuotakų. Bet jeigut jaunikis nuotakos tėvui ar motinai arba atvirkščiai duos ar pažadės rūbus, brangenybes, arba jeigut vyro vestuvinės dovanos arba pasoga nuotakai bus duotos ar pažadėtos įstatymų ribose, nieku būdu to nedraudžiame. Pasižadėjo dar minėtieji naujakrikščiai be popiežiaus leidimo nevesti į žmonas kurių bebūt sumetimų dėlei savo pamotės, brolienės nei kitos kurios pirmosios, antrosios, trečiosios giminystės kartos giminaitės“[337].

Metraštininkas Petras Dusburgietis rašė savo prūsų žemės kronikoje apie 1326 m.: „Kitą senovinį paprotį prūsai iki šiolei tebevartoja, jie perka nuotakas užu tam tikrą sumą pinigų“[338]. Dusburgiečio kroniką perdirbdamas Jeroschinas apie 1335 m. rašė: „Anot senovinių papročių, iki šiolei prūsų tebevartojamų, jie (prūsai) lygdamies perka sau žmonas užu pinigus“[339]. Erazmas Stela savo raštelyje „Apie prūsų senovę“ rašė, būk Vaidevutis, įvesdamas naujus įstatymus, uždraudęs: „Uždraudė taip pat vaikų gimdymo tikslui prisivilioti svetimiems priklausančią mergelę, negut ją derybomis užu pinigus būtų pirkęs“ (nisi non precio quasi aere emptam)[340].

Minėtuose dokumentuose mokesnis užu nuotaką neturi savo vardo, bet Mykolo Lietuvio 1550 m. rašte (spausdintame 1615 m.) rašoma: „Kadaise ir mūsų (lietuvių) tautoje buvo užu nuotaką mokami jos tėvams pinigai, žemaičių kriena (krieno) vadinami, bet dabar mes užu kraitį parsiduodame žmonoms ir tampam jų vergais, beieškodami šauniosios svainystės“[341]. M. Waisselius, pakartojęs Erazmo Stelos legendą apie Vaidevučio įstatymus, apie nuotakų pirkimą pas

[336] Philippi: „Preussisches Urkundenbuch“, t. I, 1882, nr. 13, p. 9.
[337] C. P. Woelsky und J. M. Saage: „Codex diplomaticus Varniensis, t. I, 1860, nr. 19, p. 32–33.
[338] Petrus de Dusburg: „Chronicon terre Prussie“, lib. III, cp. V; Cf. „Scriptores rerum Prussicarum“, t. I, 1861, p. 54.
[339] Nicolaus von Jeroschin: „Die Kronike von Pruzinlant“; Cf. Scriptores rerum Prussicarum, t. I, p. 350.
[340] Erasmi Stellae: „De Borussiae antiquitatibus“; Cf. Scriptores Prussicarum, t. IV, 1870, p. 293; Cf. Jonas Jonila Žilius: „Brutėnas ir Vaidevutas“, 1929, p. 25.
[341] Michalon Lituanus: „De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum“, 1615, p. 28; N. Kalačov: „Archiv Istoriko-Juridičeskich sviedenii“, II, d. 2, 1854, p. 50; Cf. K. Jablonskis: „Lietuviškieji žodžiai Lietuvos oficialinėje kalboje“, 1936, p. 21.

prūsus rašė: „Jaunikis, imdamas kieno nors dukterį, turėjo mokėti jos tėvui 1–10 markių, o turtingesnis ir daugiau, kuris pinigais duodavo mažiau, pridėdavo galvijais arba javais, nes tėvas nenorėdavo savo dukters veltui svetimam atiduoti“[342].

Kriena, minimoji Mykolo Lietuvio knygelėje, žinoma buvo, nors kiek kita prasme, latviams. Mancelius XVII a. rašė: „kriena nauda, krienos pinigai arba kriena yra tai, ką jaunikis duoda nuotakos tėvams, jos draugams duoda“[343]. Latvių Elgerio latviškai–lenkiškai–lotyniškame žodyne rašoma: krene = posag, wiano, dos[344].

Po šimto metų krieną mini savo žodyne pastorius Jokūbas Langė[345] ir verčia ją „dovanos nuotakai“, o „kriena nauda“ – šiam reikalui skiriamieji pinigai. Iš Langės žodyno kriena po šimto metų pakliuvo Ulmanio žodynan[346], o iš čia ir didijin latvių kalbos žodynan[347]. Leidžiamojoj latvių enciklopedijoj kriena aiškinama nuotakos kaina ar simboliškuoju nuotakos pirkimu[348].

Mūsų gyvojoje kalboje krienos nėra, o A. Juškos lietuvių kalbos žodynan pakliuvo ji iš Mykolo Lietuvio minėtojo rašto su ta pačia reikšme, kurią nusakė rusiškai *ciena za neviestu, kalym*[349], o ten teikiamieji pavyzdžiai (krieno moka penkiolika ilgųjų, krieno gavo tūkstantį skatikų) yra versti iš gudiškai rašytųjų dokumentų.

Šių dienų žemaičių tarmėje žodis *kriena* ir *krienyti* turi visai kitą, tolimą Mykolo Lietuvio krienos prasmei reikšmę. Mūsų gyvojoj kalboj krienos ana reikšme nežinojo prof. K. Būga[350]; matyt, jis nuo XVI a. iki XVIII a. išnyko, nors XVI, XVII ir pradžioje XVIII a. dokumentuose buvo dar dažnai aptinkamas.

Dažniausiai kriena minima mūsų inventorių aktuose antrojoje pusėje XVI ir pradžioje XVII a. ir minima ano meto Žemaitijos ribose. Tačiau ir čia kartais kriena maišoma su slaviškąja *kunica*, kuri inventorių aktuose yra lygiareikšmė mūsų krienai. Kalbamuose dokumentuose kriena lydima pažyminio *merg*, todėl dažnai parašoma: *s chreny devotčimy*, kur *devotčimy* yra veik neatskiriamas krienos pažyminys.

Inventorių aktuose parašoma keleriopai: *chren*, *chreny*, *kreny*, *kreni*, *chriny*, *kryiny*, *kryny*. Formos su *i* vietoje *e* čia yra iš Žarėnų ir Kartenos valsčių ir paaiškinama žemaičių tarmės įtaka. Ar ano meto gyvojoj žemaičių tarmėje buvo sakoma *kryna*, sunku pasakyti, nes patikrinti to negalima.

Kriena buvo vadinamųjų valstiečių duoklė savo ponui. Viename Raseinių teismo 1592 m. sprendime sakoma: „Mergaitės pagal gerus senovinius papročius sumokėjusios savo ponui krieną, arba kunicą, gali tekėti ir užu kito pono valdinio“[351]. Iš šiojo teksto matome, kad kriena buvo imama „pagal gerus senovinius papročius“, tai svarbu, nes, kilus kivirčui, dažnai nurodoma, jog kriena nėra naujai pramanyta, įvesta, bet iš seno, seniai įprastu būdu imama. Be to, sugretinimas krienos su kunica liudija abiejų šių sąvokų lygias reikšmes. Dokumento žodžiai: „Sumokėjusios savo ponui krieną, gali ir už kito pono valdinio nutekėti“ rodo, kad neatidavus krienos ponas savo valstietės už kito pono berno tekėti neleisdavo. Kitame, Josvainių valsčiaus,

[342] Matthaeus Waisselius: „Chronica alter Preuscher, Lifflendischer und Curlendischer Historien“, 1599, p. 13, 24.
[343] J. Mancelius: „Phraseologia Lettica“, 1638, cp. XXXII.
[344] G. Elger: „Dictionarium polono–latino–lottavicum“, 1683, p. 414, 581.
[345] J. Lange: „Vollstandiges deutsch–lettisches und lettisch–deutsches Lexicon“ 1777, L, p. 157, 11, p. 156.
[346] C. Ch. Ulmann: „Lettisches Wörterbuch“, I, 1872, p. 120.
[347] K. Mühlenbach und J. Endzelin: „Lettisches Wörterbuch“, 11, p. 284.
[348] Red. A. Švabe: „Latviešu konversācijas vārdnica“, p. 18237.
[349] A. Juškevič: „Litovskij slovar“, vyp. III, 1922, p. 237.
[350] K. Būga „Tauta ir žodis“, I, 1923, p. 400.
[351] K. Jablonskis: „Lietuviškieji žodžiai Lietuvos oficialinėje kalboje“, 1936, (spausdinama), p. 22, nr. 1.

dokumente rašoma: „Sumokėjus krieną, gali tekėti už vyro, už kurio nori"[352]. Viename Viduklės valsčiaus 1594 m. dokumente rašoma: „Krienos iš tųjų kiemų, kurių dukra svetiman valsčiun tekės, duoti 17 grašių"[353]. Krienos dydis buvo nevienodas, bet dažniausiai nuo merginų, kito pono žemėn tekančių, imdavo po kapą, atseit 60 lietuviškųjų grašių ir po pusę kapos grašių. Tytuvėnų dvaro viename 1581 m. dokumente rašoma: „Krienos nuo mergaičių, užu svetimo valdinio leidžiamų, imti 60 grašių, o užu savo valdinio leidžiamų – 12 grašių"[354]. Viename Kražių valsčiaus Tauragės dvaro 1571 m. dokumente rašoma: „Mergų krieną privalo mokėti visi, leidžiant mergą užu savo dvaro žemės ribų mokama ponams 30, o urėdui grašių 5, jeigut merga tame pačiame dvare užu vyro leidžiama, tuokart tik urėdui duoti 5 grašius"[355]. Dirvėnų valsčiaus Pikštupelkės dvaro 1593 m. dokumente rašoma: „Sumokėjus krienos pusę kapos grašių galės tekėti užu vyro"[356]. Viename Kelmės dvaro 1615 m. dokumente rašoma: „Krienos nuo mergaitės, užu svetimo žmogaus leidžiamos, 35 grašius"[357].

Imdavo krienos ir nuo mergų, to paties pono dvare nutekančių, tik imdavo jos mažiau, po 15 grašių[358]. Tačiau daugelyje dokumentų tepasakoma labai trumpai: *s chreny devotčymi*[359], matyt, kitkas buvo žodžiu pasakoma ar iš papročio žinoma.

Kyla dabar klausimas, kodėl mokėjo krieną ir to paties pono žemėn savo dukterį užu vyro leisdami. Šiam reikalui dirstelsim į kunicos variantus. Jau minėjome, jog kunica yra lygiareikšmė krienai, jos antrininkė, nes ir mūsų krašto dokumentuose pasakoma: *s chreny abo kunicami*[360], nors šiaip kunica yra slaviškos kilmės ir plačiai aptinkama ukrainiečių, gudų, rusų, net lenkų dokumentuose.

Žygimantas savo 1540 m. privilegijoj, duotojoj Svisločės miestelėnams ir valstiečiams, rašo: „Nuo mergų, tekančių tame pačiame valsčiuje, kunicos neimama"[361]. Viename Vyšakių miesto (Magdeburgo teisėmis) miestelėnų skunde karaliui 1550 m. rašoma: „Vietininkai buvo naujienas beįvedą: nuo vietoje užu vyro tekančios merginos sau kunicas ėmė"[362]. Karalius skundo išklausė ir vietininkui kunicą sau imti uždraudė. Šitokiais atvejais karalius pridurdavo: *My nikomu s poddannich našich noviny ne vvodim, a stariny ne rušajem*[363] arba *My nikomu ne velim novin vvoditė, a staryny rušyti*[364]. Šioji kunica, mokamoji leidžiant savo dukterį kitan valsčiun, buvo vadinama *kunica starodavna*[365], atseit senoviškoji. Net XVIII a. buvo vis dar draudžiama leisti dukteris užu vyro svetiman valsčiun be savo pono žinios[366], o ponas imdavo už tokią merginą, kito pono žemėn nutekančią, kunicą[367]. Kunicą imdavo užu merginą, nutekančią svetiman valsčiun vis tiek, ar ji buvo miestelėno, ar valstiečio duktė[368].

352 K. Jablonskis: o. c. p. 24, nr. 14.
353 K. Jablonskis: o. c. p. 23, nr. 9.
354 K. Jablonskis: o. c. p. 23, nr. 6.
355 K. Jablonskis: o. c. p. 22–23, nr. 5.
356 K. Jablonskis: o. c. p. 23, nr. 8.
357 B. z Mł. Grużewski: „Kościol ewangelicko-reformowany w Kielmiach", 1912, p. 129.
358 K. Jablonskis: o. c. p. 24, nr. 11 ir 12.
359 K. Jablonskis: o. c. p. 25–43.
360 K. Jablonskis: o. c. p. 22, nr. 1, p. 23, nr. 5, p. 42, nr. 107, 43, nr. 108.
361 „Akty, otnosiaščiesia k istorii Zapadnoj Rossii", II, 1848, p. 368, nr. 203.
362 „Akty Zapadnoj Rossii", II, p. 73.
363 „Akty Zapadnoj Rosii", II, p. 368.
364 „Istoriko-Juridičeskije Materialy", II, 1871, p. 231.
365 M. Dovnar-Zapolskij: „Očerki po organizacii zapadno-russkago krestjanstwa v XVI vieke", 1905, priedas, p. 106.
366 „Akty, izdavajemyje Vilenskoju komissijeju dlia razbora drevnych aktov", XXXVIII, 1914, p. 181, 239.
367 „Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosiaščichsia k istorii Sievero–Zapadnoj Rusi", I, 1867, p. 190.
368 „Akty vilenskoj komisii", t. XXV, 1898, p. 155, 324.

Tačiau nuo merginų, tekančių savo valsčiuje užu vyro, kunicos neimdavo[369]. Kuomet imdavo kunicą nuo merginų, čia pat tekančių, tai žmonės skųsdavos, jog *nam novinu činit, štož iz viekov čogo nebylo*[370]. Kunicos Lietuvos kunigaikštystėje būta ir kitokios[371], tačiau apie kunicą, nuo užu vyro leidžiamųjų mergų imamą, būdavo pasakoma *kunica od dievok*[372], *kunica svadebnaja*[373], *kunica vyvodnaja*[374] ir *kunica novožennaja*[375]. Vietoje kunicos vartota ir *nosatka svadebnaja*[376], tačiau šis terminas retai tėra aptinkamas. *Vyvodnaja kunica* buvo imamasis mokesnis užu merginą ar našlę, tekančią svetimo pono ar valsčiaus žemėn[377], toji kunica ir buvo *kunica starodavna*, o kunica, imamoji nuo merginos, leidžiamos užu to paties valsčiaus ar pono žemės berno, buvo vėlesnė, nes dėl jos kartais kildavo konfliktas ir žmonės skųsdavosi, jog ji esanti *novina*[378]. *Vyvodnaja kunica*, pagal senus, gerus papročius mokama, buvo 30[379] ir 12 grašių didumo[380]. Pradžioje, matyt, *vyvodnaja kunica* buvo užu vietinę (za tutošnogo) kunicą didesnė, bet ilgainiui tasis skirtumas vietomis išnyko, ir abiejų kunicų taksa suvienodėjo[381]. Tačiau skirtumas tarp vietinės ir išvestinės (vyvodnaja) kunicos buvo žinomas net XVII a. pabaigoje, 1778 m. viename Staroselės dokumente rašoma: „Merginos, tekėdamos užu savo valsčiaus vyro, jokios kunicos neduoda, nuo tekančių svetiman valsčiun imama tiek, kiek galima išspausti“[382].

Minėtieji faktai rodo, jog kunica išvestinė buvo ankstybesnė, svarbesnė, labiau reikalaujama, o vietinė kunica buvo vėlesnė, kartais ginčijama ir net draudžiama imti. Kadangi kunica ir kriena yra lygiareikšmės, tai tenka manyti, jog kriena, mokama užu svetur nuleidžiamas merginas, buvo senesnė, o vietinė kriena vėlybesnė, galbūt naujai įvesta (novina). Jeigut išvestinė kriena ir kunica yra senesnės, tai kyla klausimas, kas jąsias mokėjo.

Kriena ir kunica paprastai buvo imama iš tųjų žmonių, kurie savo dukterį leidžia užu vyro čia pat ar kitur. Nors dokumentuose ir nepasakoma, tačiau spėjama, kad krieną ir kunicą dažniausiai mokėdavo nuotakos tėvai. Tačiau dėl kunicos turime ir tokių faktų, kur sakoma, kad kunica buvo mokama ir vedžio jaunojo pusės.

Vienoje Žygimanto Augusto 1544 m. duotojoj ir 1555 m. patvirtintoj Ovručo pilies miestelėnams privilegijoj rašoma: „Dėlei kunicos, kurios dėlei jie skundės ant pono Kristupo Kmitico, mūsų viršininko, kad jis tą kunicą ne pagal senovinius papročius iš jų imąs, tai šitaipos: kuriam nors jų, mūsų valdinių, paėmus iš mūsų dvaro sau žmoną, kunicos Ovručo viršininkui mokėti nereikia, bet valstietis, imdamas iš pilies žmoną, kunicą mokėti turi. Ir tos kunicos neimti daugiau kaip 20 grašių“[383].

[369] „Akty vilenskoj komissii“, t. XXXV, 1910, p. 202, 518.
[370] „Belaruski archiv“, t. II, 1928, p. 285.
[371] „Belaruski archiv“, t. II, p. 41.
[372] „Istoriko–Juridičeskija materialy“, t. 30. 1903, p. 357.
[373] „Istoriko–Juridičeskija materialy“, t. II. 1871, p. 231.
[374] „Akty Zapadnoj Rossii“, II, p. 209.
[375] „Akty, sobrannyje v bibliotekach i archyvach Rossiiskoj Imperii archeografičeskoju ekspediceju imperatorskoj akademii nauk“, I, 1836, p. 11.
[376] „Russkaja istoričeskaja biblioteka“, t. XX, Litovskaja Metrika, I, 1903, p. 603.
[377] „Akty Zapadnoj Rossii“, II, p. 209, nr. 164; „Archyv Jugo–Zapadnoj Rossii“, d. VIII, t. V, 1907, p. (įvado) 114.
[378] „Archyv Jugo–Zapadnoj Rossii“, d. VIII, t. V, 1907, p. 105.
[379] K. Jablonskis: o. c. p. 43, nr. 109, 44, nr. 111.
[380] K. Jablonskis: o. c. p. 45, nr. 114.
[381] „Archyv Jugo–Zapadnoj Rossii“, d. VIII, t. V, p. (įvado) 114.
[382] K. Jablonskis: o. c. p. 45, nr. 119.
[383] „Archiv Jugo–Zapadnoj Rossii“, d. VIII, t. V, p. 105–106.

Kad krieną ir kunicą imdavo iš nuotakos namiškių, bet ne iš vedžio, visiškai suprantama. Vedys kadaise mokėjo ar galėjo mokėti užu imamąją nuotaką tam tikrą mokesnį jos tėvams, namiškiams, o jau ponai ilgainiui ėmė savintis sau dalį tokio mokesnio užu leidimą svetur tekėti, nes juk ponas netekdavo suaugusios darbininkės. Iš nuotakos namiškių krienos ir kunicos duoklę ėmė dar ir todėl, kad iš jųjų, jojo valioje esančių, lengvai galėdavo šiąją duoklę paimti. Tačiau seniau ir kunica buvo mokama vedžio, bet ne nuotakos pusės. Kijevo metraštyje rašoma, kad Olga „liepė iš jaunikių imti po juodą kiaunę (černa kuna) kunigaikščiui ir bajorams nuo savo valdinių“[384].

Be to gudų, ukrainiečių ir rusų tautosakoje kunica paliko ir kitokių pėdsakų. Juk posakiai: *zaplaci kunicu, dak i vozmiš dzevku*[385] arba *otdaj za kunicu krasnu dievicu*[386] galėjo kilti iš tojo meto, kuomet vedys užu nuotaką kiaunėmis mokėdavo ir, reikia manyti, mokėdavo ne ponui, bet nuotakos namiškiams, tėvams. Todėl tik, kad užu nuotaką kiaunėmis mokėdavo, tai ir ji pati buvo vadinama, net „Domostrojuje“ dar vadinta kiaune, kunka[387].

Kunica senovėje pas rusus ir mūsų istorinėje valstybėje reiškė mokesnį, pinigus, galbūt mokesnį ir pinigus todėl, kad kiaunių kailiai kadaise buvo vartojami pinigų vietoje, o paskui, keltine prasme, kunica ėmė reikšti pinigus. Viename Naugardo metraštyje sakoma, jog kiti „atsipirkę kiaunėmis“; viename 1170 metų Naugardo dokumente sakoma: „pirkau medaus po aštuonias kiaunes pūdui“, o viename 1128 m. dokumente sakoma: „prasidėjo brangymetis: pirkaus duonos (kepalą) po dvi kiaunes“; viename XII a. Smolensko dokumente kiaunė taip pat minima pinigo vietoje. Patys pinigai buvo irgi vadinami kiaunėmis (kunica, kuna). Šiokių pavyzdžių esama gana daug[388]. Vytauto laikais ir Lietuvos kunigaikštystėje duoklė kiaunėmis duota[389], net XV a. pabaigoje duokles kiaunėmis duota, mokesniai kiaunėmis vadinta, kiaunėmis mokesniai mokėta[390]. Šieji faktai liudija, jog terminas *kunica* kilęs iš tojo meto, kuomet kiaunėmis duoklės mokėtos, mokesniai kiaunėmis vadinta. Anuo metu terminu *kunica* buvo ir mokesnis užu nuotaką vadinamas, anoje gadynėje reikia ieškoti šaknų ir kunicos, ponų užu leidžiamąsias užu vyro mergas imamojo mokesnio duoklės.

Panašiai yra ir mūsų krienos evoliucija. Mūsų oficialinėje XV–XVIII a. raštų kalboje kriena buvo mokesnis, mokamas valdinių užu leidžiamąsias merginas užu vyro savo ponui. Tačiau latvių kalboje kriena (kriena nauda) – jaunikio dovanos nuotakai ir jos draugams, šioji dovana kilusi iš mokesnio užu nuotaką. O Mykolo Lietuvio liudijimu, kriena buvo pas žemaičius kadaise mokesnis užu nuotaką, mokamas jaunikio nuotakos tėvams. Latvių žodynininkų kriena nauda, kriena buvo verčiama pasoga, kraičiu. Tačiau pasogos kilmės reikia ieškoti mokesnyje užu nuotaką, o be to, mūsų kalboje esama pėdsakų, kad kadaise ir jaunikiai turėję savo pasogas ir kraičius.

Žmonių sakoma (Višakio Rūda): vyrai savo kraitį krovė į kraitkubilius, mergos – į skrynias. Arba (Veliuona): bene tai būtų mano sūnelis, kuriam nedaviau nei pasogėlio. Mūsų dainose kraitis nuo pasogos skiriamas, pasoga – mergai pasegta dalis pinigais ir galvijais, o kraitis – rankų darbai. Dainose pasakoma: mano kraitelis dar nesukrautas ir pasogėlis nesuaugintas. Kraitis, matyt, buvo senesnis už pasogą, nes pastarajai ir terminas slaviškas, skolintas. Slavų *posag*

384 S. Solovjev: „Istorija Rossii“, I, 1854, p. 125, priedas p. 41–42; St. Ciszewski: „Prace Etnologiczne“, I, 1925, p. 193.

385 I. Nosovič: „Slovar belarusskago narečija“, 1870, p. 269.

386 V. Dal: „Tolkovy slovar živogo velikorusskago jazyka“, 11, 1905, p. 561.

387 O. Schrader: „Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde“, I, 1923, p. 162.

388 I. Srieznevskij: „Materialy dlia slovaria drevne-russkago jazyka“, I, 1893, p. 1364, 1365, 1366, 1367.

389 Belaruski archiv, II, p. 41.

390 O. N. Leontovič: „Akty litovskoj metriki“, t. I, d. 1, 1896, nr. 21, 70, 161...; t. I, d. 2, 1897, nr. 623, 460, 469...

senovėje reiškusi ir santuoką, vestuves, o jo paralelė *siagnut*, *posiagat* reiškė tekėti, tuoktis, vesdinti[391], senovės bulgarų kalboje *sagati* reiškė tuoktis, o *segnonti* – tiesti ranką[392], A. Brückneris pasogą siejo ir su lietuviškuoju žodžiu *segti*, *saga*[393], tačiau dėl šios sąsajos tenka abejoti.

Mūsų kriena etimologiškai irgi reiškė pirkimą, kainą. Senovės rusų *krinuti* reiškė *pirkti*[394]. Rusų senovėje ir dokumentuose žodį *krinuti* aptinkame prasme pirkti. Smolensko kunigaikštis Mstislavas savo 1229 m. sutartyje su Ryga[395] ir Kijevo kunigaikštis sutartyje 945 m. su graikais[396] vartojo žodį *krinuti* prasme pirkti. Senovės bulgarų kalboje forma *ukrijenaago* reiškė pirktojo[397]. Keltų *crenim*, irų [= airių] *crenim* reiškė perku[398], graikų *priamai* reiškė perku[399], senovės indų *krinati* = perka, *kraya* – h = pirkimas, *krita* = pirktas[400], indoeuropinė forma buvusi *qurinami* = perku[401]. Nuo krienos, duoklės ponui, iki krienos, mokesnio užu nuotaką, tiesa, tolimas kelias, tačiau, turint galvoje latvių *kriena nauda* ir slavų *krinuti*, galima manyti, jog Mykolo Lietuvio XVI a. pusėje minėtoji kriena = pretium pro sponsis = mokesnis užu nuotaką, nėra pramanyta, nors jojo „kadaise" verčia manyti, jog anuo metu, kuomet Mykolas Lietuvis savo veikalėlį rašė, krienos = pretium pro sponsis jau nebebuvo. Mykolas Lietuvis savo veikalėlį *De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum* parašė 1550[402], tuo pat laiku parašė ir Jonas Maeletius (Maleckis) savo *Epistola de religione et sacrificiis veterum Borussorum*, kur Maleckis aprašė nuotakų vogimą pas lietuvius; aprašęs nuotakos vogimą, Maleckis rašė, kad: „Tik pavogus imta prašyti tėvų sutikimo", tačiau ar užu pavogtąją nuotaką jaunikis siūlė ką nors nuotakos tėvams, ar mokėjo jiems ką, nieko nesakoma.

Iš kur tat Mykolas Lietuvis ėmė savo žinią apie krieną, mokamą užu nuotaką josios tėvams? Gal tai nebuvo mokesnis užu nuotaką, bet buvo *vieno*, duodamas pačiai nuotakai vietoje laido užu jos įnašą, pasogą ir kraitį. Nors *vieno* savo kilmės atveju yra vieno galo su kunica ir kriena, tačiau *vieno* daug kuo ir skyrėsi nuo pastarųjų, tąjį skirtumą Mykolas Lietuvis, manau, žinojo, todėl jis ir nerašė *quod alias viano vocatur*, kaip kad paprastai paaiškinti derėtų. Mykolas Lietuvis visiškai yra teisus teigdamas, kad kriena yra žemaičių terminas (quod krieno a Samogitis vocatur), nes ir XVI–XVII a. dokumentuose kriena, kaipo techniškasis terminas, žemaičiuose tebuvo aptikta. Tačiau kodėl tokis skirtumas tarp krienos = mokesnio užu nuotaką ir krienos = duoklės ponui, argi Mykolas Lietuvis ponams mokamosios jo laikais krienos užu svetur nuleidžiamąsias merginas nežinojo? Turbūt buvo šitaipos. Mykolas Lietuvis rašė apie lietuvius ir suminėjo tik labiau akį veriančius, dažnai blogus, taisytinus jų savumus, o juk kriena ir kunica = duoklė ponui, jo meto akimis žiūrint, buvo visiškai normalus dalykas. Tačiau jojo laikais krienos = mokesnio užu nuotaką jos tėvams turbūt jau nebebuvo, nes kitaip būtų nesuprantami žodžiai *in nostra gente olim solvebatur*, mūsų tautoje seniau vartotą, įprastą.

391 F. Miklosich: „Lexicon paleoslovenico–graeco–latinum", 1862–1865, p. 632.
392 A. Walde: „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen", II, p. 482, 483.
393 A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego", 1927, p. 432.
394 E. Berneker: „Slawisches etymologisches Wörterbuch", I, 1913, p. 633.
395 „Russko–Livonskije akty, sobrannyje K. E. Napierskim", 1868, p. 405–447.
396 „Lietopis po Lavrentjevskomu spisku, izdanije archeografičeskoj kommissii", 1872, p. 47–52.
397 F. Miklosich: „Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen", 1886, p. 144.
398 H. Pedersen: „Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen", I, 1909, p. 128.
399 W. Prellwitz: „Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache", 1905, p. 384; S. Feist: „Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen", 1913, p. 277.
400 C. Uhlenbeck: „Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache", 1898, p. 68.
401 A. Walde: „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen", I, 1930, p. 523.
402 Išleista pirmusyk Bazely 1615 sykiu su Lasickio „De diis Samagitarum".

Šiek tiek krienos ir kunicos evoliuciją paryškins mums slaviškasis *vieno*, aptinkamas istorinės Lietuvos dokumentuose ir Statute. Galime, užbėgdami už akių, pasakyti, kad senovėje *vieno* buvo duodamas ne pačiai nuotakai, bet jos giminaičiams, tėvams[403].

Wiano žodis lenkiškas, reiškiąs lenkų kalboje mokesnį už nuotaką jos tėvams, užrašą nuotakai dalies savo turto, kraitį ar pasogą[404]. Rusų *vieno*, ukrainiečių *vino* ir gudų *veno* reiškia jaunikio mokesnį užu nuotaką, nuotakos išpirkimą, atpildą už nuotaką, mokamą ponui ar bendruomenei; stalo pinigus, mokamus nuotakos tėvui; pasogą, duodamą nuotakai[405]. Senovės bulgarų kalboje veiksmažodis *veniti* reiškė parduoti, o *veno* reiškė atpildą už nuotaką[406]. Kalbininkų žodis *vieno* siejamas su lotynų *venus* = pardavimas, graikų *onos* = kaina, *one* = pirkinys, *hednon* (iš *vednon*) = mokesnis už nuotaką, anglosaksų *weotuma* = nuotakos kaina, senovės indų *vasnam* = kaina, *vasnayaiti* = lygstasi[407]. Matome, jog *veno* visiškai neturi nieko bendra, nors šiaip rodosi panašus su *vienec, wianek*, vainiku. Slavų senovėje žodis *vieno, vieniti* buvo gana dažnai vartojamas prasme pirkti ir tik ilgainiui, germanų skolinį *kupit* (iš koupan) slavams pasiėmus, žodžiui *vieno, vieniti* beteko speciali, siaura reikšmė: pirkti žmoną, mokėti už nuotaką, mokesnis už nuotaką[408].

Kijevo metraštyje ties 988 m. rašoma: „Vladimiras davė graikams *vieno* Chersonesą" (už jo vestąją Bizantijos karaliaus dukterį). Kitoje to paties Nestoro metraščio vietoje, ties 1043 metais, rašoma: „Jaroslavas nuleido savo seserį užu Kazimiero (lenkų karaliaus) ir gavo iš Kazimiero *vieno* 800 vyrų (belaisvių)"[409]. *Vieno* XIV a. pabaigoje vienoje Jogailos privilegijoj vartotas ir mūsų pasogos prasme[410]. *Vieno* vartojamas buvo prasme = žmonos pasogai laidas. Šia prasme *vieno*, aptiktas 1398 m. dokumente[411]. Mūsų metrikoje *Vieno* seniausioji data 1488 m., Kazimiero duotasis Slonimo bajorui Falkui Nekraševičiui dekretas, kuriame svarstomas minėtojo bajoro skundas ant savo pamotės ir brolienių, kurios esą valdančios jojo tėviškę. Byloje paaiškėjo, jog pamotė valdanti dalį jo tėvo ūkio vietoje jos vyro, o jojo tėvo, *vieno*, o brolienės savo dalis valdančios vietoj savo vyrų, o jojo brolių, *vieno*. Šiame dokumente, be *vieno*, minima pasoga ir, matyt, abu: *vieno* ir pasoga, vartojami „pagal senus papročius"[412], atseit dalykas jau nebenaujas. Nors šiame dokumente aiškiai nėra pasakyta, jog *vieno* esąs žmonos pasogai laidas, bet iš pasakymo, jog žmona gali (vyrui mirus) atsiimti savo atneštąją mantą, ir iš kitų, paskesnių dokumentų, liudijimų spėjama čia buvus *vieno* pasogos laidu. Tačiau, kita vertus, minėtojo bajoro brolienės ir gavusios iš svainio vietoje *vieno* tolygų piniginį atpildą vis dėlto, karaliaus sprendimu, galėjo atsiimti savo atneštinę mantą"[413]. Žmonos pasoga mūsų aktuose senovėje buvo vadinama ir *vnesenije*, „įnašas", tačiau šitas „įnašas" buvo dviejų dalių: pasogos ir kraičio. Vyro pasoga (pridanoje muža) buvo vienareikšmė su *vieno* ir vadinosi „įnašas" (vnesenije). Vyro įnašas, *vieno*, – buvo ir dviejų dalių, kurių viena buvo vadinama *kontr–įnašu* (protivku vnesenija), o antroji –

403 O. Levickij: „Obyčnyja formy zakliučenija brakov v Južnoj-Rusi v XVI–XVII stol." in „Kijevskaja starina", t. 68, p. 5.

404 „Słownik języka polskiego", t. VII, 1916, p. 534.

405 V. Dal: „Tolkovyj slovar živogo velikorusskogo jazyka", t. I, 1903, p. 813.

406 F. Miklosich: „Lexicon paleoslovenico-graeco-latino", 1862–1865, p. 121.

407 F. Miklosich: „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen", 1886, p. 389; A. Preobraženskij: „Etimologičeskii slovar russkago jazyka", t. I, 1914, p. 108; R. Trautmann: „Baltisch slawisches Wörterbuch", p. 350.

408 A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego", 1927, p. 610, 611.

409 „Povėst vremennych lėt", p. 114, 151; „Monumentu Poloniae Historica", I, p. 662, 703.

410 A. Ch. Vostokov: „Opisanije russkich i slavianskich rukopisei Rumenceva muzeuma", 1842, p. 661.

411 Žr. „Gramota Benka, starosty Galickago i Sniatinskago", 1398. Šiojo dokumento rūpimoji citata žr. I. I. Sreznevskij: „Materialy dlia slovaria drevne russkago jazyka", t. I, p. 487.

412 Litovskaja Metrika, čast I. Kniga Zapisei, t. I, 1910, p. 421, 422.

413 Litovskaja Metrika, čast I. Kniga Zapisei, t. I, 1910, p. 422.

privienok. *Kontrįnašo*, arba tikrojo *vieno*, dydis XVI a. buvo aiškiai aprėžtas įstatymų (Statutas, 1529 m. IV skyrius), bet *privienok* buvo laisvas, nevaržomas. *Vieno*, anot Statuto, negalėjo prašokti viso vyro turto, o *privienok* pareidavo nuo laisvo vyro noro, nors paprastai jis nebūdavo didelis; jis būdavo duodamas nuotakai keltuvių rytą užu jos vainiką, našlės, nebeturinčios vainiko, jo negaudavo[414].

Mūsų kalbos dokumentai atitinkamo savo žodžio *vieno* sąvokai neturi. Suprantama, *vieno* atklydo pas mus iš slavų ir aptinkamas XV a. dokumentuose, slavų dokumentuose jis aptinkamas žymiai anksčiau. Lenkijoj *wiano*, turint galvoj lenkišką jo pavadinimą, aptiktas viename 1374 m. Krokuvos dokumente[415], nors kitais vardais jis žinomas buvo čia ir anksčiau. *Donatio propter nuptias* arba vestuvinės dovanos, minimos jau net pradžioje XIII a.[416], tačiau šios vestuvinės dovanos, *donatio propter sive ante nuptias*, galėjo būti atklydusios Lenkijon su romėnų teise[417], nes viduriniais amžiais kalbamosios dovanos, romėnų teise remiantis, buvo praktikuojamos, o jųjų kilmės reikia ieškoti romėnų imperatoriaus Justiniano 530 metų reformoje[418], kuriai turėjo didelės įtakos rytų ir graikų papročių teisė[419]. *Wiano* buvo vadinamas ir *dotalitium*[420], kuris ir buvo dažnai dokumentuose vietoje *wiano* vartojamas. Tačiau senovės lenkų dokumentuose *wiano* maišomas ne tik su *donatio propter nuptias* ir *dotalitium*, bet ir su *crinilis*, lenkiškai vadinamu *wieniec*[421], mūsiškai vainikas, o kitoje vietoje net ir su pasoga, lenkiškuoju *posag*[422]. Senovės lenkų aktuose skaitome: *pro dotalitio et pro crinali dicto vano*, *ratione crinalis vulgariter wyano*, *pro dotalitio seu crinali*[423]. Šie pavyzdžiai rodo, jog *wieniec* ir *wiano*, *dotalitium* ir *crinalis* buvo kitas su kitu maišomi, vienas nuo kito neskiriami.

Tačiau *wieniec* yra užu *wiano* ankstybesnis, nes iki galo XIV a. vyravo *wieniec*, bet jau XV a. įsigali ir jo vietą užima *wiano*, šiuomet jau ryškiai pradedamas nuo *wieniec* skirti. *Wieniec*, kitaip *crinalis*, *virginalis* arba *pro virginitate*, buvo senovėje atpildas užu merginos nekaltybę, jojo dydis nebuvo vienodas: vienur, pvz., 30 grivinų, kitur – 15 kapų grašių, kitur – daugiau. Šis *wieniec* išliko ir XVI, XVII a. rytmetinių dovanų (podarek poranny, Morgengabe), duodamųjų nuotakai keltuvių rytą, pavidalu, jei jinai buvo nekalta. Tačiau sunku manyti, jog *wieniec* (crinalis) ir *podarek poranny* (pretium virginitatis, donum nuptiale) senovėje buvo vieno galo faktai, nes *podarek poranny* buvo vyro malonės dalykas: jis jas, tąsias rytmetines dovanas, galėjo duoti ar neduoti, o *wieniec* (crinilis) buvo privalomas tai nuotakai, kuri ištekėjo būdama nekalta. Pagal paprotį senovėje užu *wieniec*, užu vainiką buvo mokama Lenkijoj – 30 grivinų, Lietuvoje – 30 kapų grašių, Mazovijoj – 15 kapų grašių[424], šisai vainiko mokesnis (wieniec) buvo kartais ir *przywianek* arba *privienok* vadinamas, atseit priedu prie *vieno*, duodamojo nuotakai[425]. Patsai

[414] P. Dąbkowski: „Zarys prawa polskiego prywatnego“, 1922, p. 123, 124, 125, 126; L. Veržbavičius: „Senoji Lietuvos šeimos teisė“ in „Teisė“, nr. 19, p. 33, 34, 35, 36.

[415] W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem“, 1925, p. 91.

[416] W. Abraham: o. c. p. 97, 98.

[417] W. Abraham: o. c. p. 101.

[418] V. M. Chvostov: „Istorija rimskago prava“, 1907, p. 397, 398.

[419] L. Mitteis: „Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches“, 1891, p. 254–312.

[420] P. Dąbkowski: „Prawo prywatne polskie“, t. I, 1910, p. 607.

[421] P. Dąbkowski: „Zarys prawa polskiego prywatnego“, 1922, p. 123.

[422] W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 107.

[423] W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 93, 94.

[424] P. Dąbkowski: „Zarys prawa polskiego prywatnego“, p. 123.

[425] „Statut Velikago Kniažestva Litovskago“, 1811, t. I, pars. V, cap. 2, 19; J. Adamus: „Uwagi o pierwotnem małżeństwie polskiem i slowiańskiem“, 1927, p. 26, 27,

vieno buvo dažnai vadinamas *protivku–vnesenije*, *oprava*, atseit laidas žmonos pasogai[426]. Tačiau *vieno* su *privienok* taip glaudžiai susijęs, jog ne visuomet jį galima atskirti[426], toji sąsaja siekia, matyt, gana senų laikų.

Vieno dydis senovėje, matyt, buvo tolygus nuotakos pasogai, bet ilgainiui jis buvo aprėžtas vieno trečdalio visų vyro turtų vertės pavidalu, tokis *vieno* liko ir mūsų Statute. Anot mūsų Statuto (I. St. IV, 1. III. St. V, 1.), *vieno* turėjo būti laiduojamas tam tikru raštu, vadinamu *vienovaja zapis*, *littera reformatoria*, tačiau šiokie *vieno* užrašai buvo žinomi gerokai dar prieš mūsų Statutą, dar viduriniais amžiais[427]. Tačiau manoma, jog prieš *vieno* rašytinį buvęs *vieno* žodinis, sutartinis, kur *vieno* laidui pakakę sutarties ar susitarimo žodžiu, tuomet *vieno* buvęs nustatomas abiejų besiderančiųjų pusių susitarimu[428], na, jeigut *vieno* buvo žodinis, suprantama, jog jis buvo vartojamas ir greta rašytinio ir prieš rašytinius. Šis sakytinis, žodinis *vieno* buvo ir kitais vardais (pvz., vyro pasoga, posag ar pridanoje muža) žinomas.

Turimais rašytiniais duomenimis, *vieno* gaudavo nuotaka ir gaudavo jį amžinai, su teise palikti ar pavesti jį, tą *vieno* sulig savo nuožiūra[429], tačiau manoma, jog senovėje *vieno* gaudavo ir pasilaikydavo sau nuotakos tėvai, duodami savo tekančiai dukrai tik pasogą ir kraitį[430], tasis tėvų gaunamasis iš žento *vieno* buvo *pretium pro sponsis*, atpildas tėvams užu dukterį. Rusų kalboje *vieno* reiškė irgi tą atpildą, kurį jie turkiškuoju žodžiu vadino *kalym*[431]. Rusų kalboje, be to, *vieno* reiškė mokesnį nuotakos tėvams užu nuotaką, mokesnį, mokamą ponui užu vedamą baudžiauninkę, kraitį, duodamą nuotakai, išperkamuosius pinigus (vyvodnyja dengi), mokamus nuotakos tėvams, ponui ar valdžios viršininkui[432]. *Vieno*, be to, reiškė dar mokesnį apskritai ir muitą, imamą kunigaikščio iždan už prekybą jo žemėje. Šiokia *vieno* reikšmė matoma kunigaikščių Mstislavo ir jo sūnaus Vsevolodo 1130 metų privilegijoj, duotojoj šv. Jurgio vienuolynui Naugarde. Viename popiežiaus Grigaliaus IX 1239 m. laiške pamarėnams, slavų giminaičiams, rašė, jog jie, pamarėnai, imą iš savo skolininkų palūkanas, imą tam tikrą mokesnį nuo parduotųjų galvijų bei gyvulių ir, be to, imą penkis solidus nuo leidžiamųjų užu vyro dukterų[433]. Reikia manyti, jog lenkų senovėje ir tokie mokesniai buvo, ir *vieno* buvo jųjų giminaitis. Todėl bus suprantamas žodžio *vieno* tokis daugiareikšmiškumas: mokesnis apskritai, mokesnis už nuotaką, mokesnis ponams užu baudžiauninkę, pasoga. Slavų senovėje žmonos buvo perkamos, ir tuomet *vieno* reiškė atpildą už nuotaką, ponas iš savo valdinių imdavo nuo parduodamųjų daiktų savotišką muitą, todėl vedant baudžiauninkę, tekdavo jos ponui tokį „muitą“ mokėti ir nuotakų tikrajam pirkimui išnykus; pradžioj, manoma, *vieno* gaudavo nuotakos tėvai, ilgainiui ėmė jį grąžinti dukrai su jos kraičiu, čia *vieno* esti antrasis kraitis, šarvas (alterum tantum), kuris paskui virsta nuotakos įnešimo laidu, galop šiam laidui nykstant, *vieno* prisišliejo pasogos ir ėmė ją reikšti. Šiokia yra schematiškoji *vieno* reikšmės evoliucija, tačiau šioji evoliucija, suprantama, tėra tik hipotetiška, nes nustatyti kalbamųjų reikšmių ribas nėra

426 Winiarz: „Polskie prawo mają̨tkowe małżeńskie“, p. 252, 253, 277, 282; P. Dąbkowski: „Prawo prywatne polskie“, I, p. 429, 432, 438.

427 P. Dąbkowski: „Prawo prywatne polskie“, I, p. 607.

428 J. Adamus: „Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku“, 1925, p. 77, 78; Kibort: „Żmudskie prawo zwyczajowe“ in „Wisła“, t. XI, p. 547; J. Witort: „Zarysy“, p. 39, 40; „Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie“, t. VII, nr. 38, 66.

429 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 97, 98.

430 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 107.

431 V. Dal: „Tolkovy slovar živogo velikorusskago jazyka“, t. I, p. 190.

432 V. Dal: „Tolkovy slovar“, t. I, p. 813; Miklosich: „Etymologisches Wörterbuch“, p. 389.

433 „Codex Diplomaticus Pomeraniae“, t. I, nr. 276. p. 591.

galima dėlei rašytinių faktų stokos. Kuomet slavų senovėje *vieno* reiškė mokesnį už nuotaką, pasakyti dėlei dokumentų stokos negalim, bet spėjama, jog *vieno* = mokesnis užu nuotaką siekia gilios senovės, iš kurios jokių dokumentų neturima[434], o XII ir XIII a. dokumentuose šia reikšme *vieno* jau neberandame[435], reikia manyti, jog XI, XII a. šviesuomenėj ir diduomenėje tąja reikšme *vieno* nebebuvo vartojamas, nors papročiuose ir apeigose kalbamasis *vieno* be vardo ar kitais vardais pavidalu mokesnio už vainiką, kasas, nuotaką, jaunąsias dieneles ilgai ilgai dar išliko. Tačiau nuotakų pirkimo pėdsakų slavų senovėje netrūksta. Nestoro kronikoje rašoma apie vieną slavų padermę, vadinama *poliane*: *ne chožaše ziat po neviestu, no privodiachu večer, a zavtra prinosachu po nei, čto vdaduče* (nėjo jaunikis nuotakos imti, bet vedė ją vakare, o rytą atnešė jai, kas duotina). Žodžius *prinosachu po nei čto vdaduce* galima suprasti dvejopai: ant rytojaus atnešė nuotakai duodamą kraitį, pasogą, arba atnešė jaunikis užu ją, nuotaką, jos tėvams mokesnį, pinigus. Pirmasis atvejis nesuprantamas: kodėl kraitį davė tik ant rytojaus, kuomet paprastai jis imamas iš anksto, kas kita antrąjį atvejį prileidus, mokesnį užu nuotaką mokėdavo dažnai po vestuvių, įsitikinę nuotakos nekaltumu, darbštumu[436], todėl būdinamieji žodžiai seniai jau buvo identifikuojami, prilyginami su *vieno*[437]. Šitaipos atvestosios žmonos vadinosi *vodimymi ženami* ir Vladimiro žmonas skaičiuodamas Nestoras sako: *i byša emu vodimyja* vieton *žena*[438]. Arabas Ibrahimas ibn Jakobas apie 965 m. rašė apie rusus: „Vestuvinės dovanos pas slavus yra labai svarbios, ir jų šie papročiai panašūs į šiokius papročius berberų. Ir jeigut gema kam dvi ar trys dukros, yra jo, tėvo, pralobimo priežastis, bet gimę du sūnūs yra nuskurdimo priežastis“[439]. Kitas arabas Kazvini, kartodamas Ibrahimo ibn Jakobo žinią, dar pridūrė, jog vedama čia karaliaus valia, karalius imąs truputį vestuvinių išlaidų[440], kas primena minėtąjį muito ar duoklės mokesnį. Legenda apie danų karalių Froto III, pamokiusį rusus nuotakas pirkti, nes pirktinės vestuvės (connubia venalia) esančios žymiai patvaresnės, jų patvarumą mokesnis už nuotaką laiduojąs[441], be abejo, lieka legenda, bet ji vis dėlto liudija rusuose XIII a. pradžioje pirktines vestuves buvusias. Guillbert'as de Lannoy rašė, jog 1413 m. Naugarde vyrai sau nuotakas rinkoje pirkdavo užu 6 ar 12 uncijų sidabro[442]. Apie lietuvius, galbūt ir prūsus, viename popiežiaus laiške, datuojamam 1216–1217 m., rašoma: „Savo dukteris krikščioniškojon santuokon duokit be jokio atpildo, nes negražu juk laisvą merginą lyg kokią vergę parduoti vyrui į žmonas“[443].

Vienoje rusų kronikoje rašoma, jog Riurikas turėjęs kelias žmonas, kurių labiausiai mylėjęs Efandę, šioji pagimdžiusi jam sūnų Igorį, Riurikas davęs jai seniai pažadėtą miestą *vieno* vietoje[444]. Tiesa, šis pavyzdys kiek miglotas, bet jį palyginus su *vieno*, duotuoju 988 m, Vladimiro graikams ir su *vieno*, duotoju 1043 m. Kazimiero Jaroslavui užu jojo seserį, kur kalbamasis *vieno* yra aiškus atpildas užu nuotaką, paaiškės, jog ir čia *vieno* Riuriko yra to paties galo, nors čia jis ir duodamas pačiai žmonai. Šį pavyzdį paryškina kitas lenkų XIII a. pusės pavyzdys. Lenkų karalius Mieško sumokėjo Mazovijos kunigaikščiui Konradui užu jo vestąją dukterį *vieno* 50 grivinų[445].

434 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 118.
435 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 117.
436 V. Sergiejevič: „Lekcii i izslědovanija po drevnej istorii russkogo prava“, 1910, p. 486.
437 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 119.
438 V. Sergiejevič. „Lekcii“, p. 487.
439 M. F. Vladimirskii-Budanov: „Obzor istorii russkago prava“, 1915, p. 414.
440 W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa“, p. 80.
441 Saxo Grammaticus: „Historia Danica“, ed. Hoider, p. 156, ed. Müller-Velschow, I, p. 235.
442 „Scriptores rerum prussicarum“, III, p. 446.
443 Philippi: „Preussisches Urkundenbuch“, t. I, 1882, nr. 13, p. 9.
444 A. Dobriakov: „Russkaja ženščina v domongolskij period“, 1864, p. 35, 47.
445 J. Lelewel: „Początkowe prawodawstwo polskie“, p. 78.

Šičia jau aišku, jog *vieno* buvo atpildas užu vedamąją nuotaką. *Vieno* mokesnio už nuotaką prasmė buvo ir pas čekus. Kosmo Prahiečio kronikoje ties 1029 m. rašoma, jog kunigaikštis Brzestyslavas, ketindamas vesti į žmonas Juditę, galvojo: ar ją pasivogti, ar pirkti (an dotalibus connubia paret), kur *dotalitio* taip pat reiškė pas čekus *vieno*, kaip ir kitur[446]. Slaviškasis *vieno* yra vienašaknis su lotyniškuoju *venus*, reiškiančiu pardavimas, lotyniškasis *vendere*, reiškiąs parduoti, padarytas iš *venum + do*, pirkimą, kainą duoti. *Connubia venalia* reiškia pirktines vestuves, pirktinę santuoką. *Connubia venalia* ir buvo slavų *vienovany brak*. *Vieno* tokiu būdu buvo slavų senovėje sąvoka, reiškianti nuotakos kainą, mokesnį užu nuotaką. Net tokis žymus skeptikas A. Brükneris sutinka, jog *vieno* pirminė reikšmė buvo mokesnis už nuotaką ar nuotakos kaina[447]. *Vieno* reikšmės evoliuciją ryškiai matome pas čekus, kur kadaise reiškė mokesnį už nuotaką, paskui – laidą užu pasogą ir galop – pačią pasogą[448]. Pietų slavai, kurie nuotakų pirkimą gana ilgai išlaikė, matyt, žinojo ir *vieno*, tik vienur jis buvo vadinamas turkiškuoju žodžiu *miraz*, o kitur rumuniškuoju – *dota*[449]. *Vieno* kalbamąja reikšme patvirtina ir paskesnieji nuotakų pirkimo papročiai. Keliautojas Blasius apie rusus rašė: „Rusijoj, ypač jos šiaurinėje dalyje, yra paprotys susirinkti kasmet vienu laiku bernams ir mergoms, norintiems susituokti, tam tikroje vietoje. Daugelis norinčių tekėti merginų nuo Jugo, Suchonos iki Ustjugo suplaukia su savo pasogoms, kraičiais. Atvyksta čion ir bernai, kurie pasirenka sau gyvenimo draugę iš čion susirinkusiųjų merginų“[450]. Tokį pat paprotį pas rusinus XVIII a. aprašo Božena Niemcova. Pas juos: „Du sykiu per metus Krasnoje Brodzieje arti bazilijonų vienuolyno susirinkdavo merginos, našlės ir bernai, norintieji susituokti, su savo giminaičiais. Dažnai bernas jau žinojo kurią imsiąs sau į žmonas, nes jau buvo anksčiau susitaręs su ja, dažnai žinojo ir merginos, kuris ją ves į žmonas, bet vis dėlto atsitikdavo, jog kai kurie čia matydavos pirmusyk. Pagal paprotį bernas prieidavo prie patinkamos merginos ir paduodavo jai savo ranką. Merginai jo ranką priėmus, tuojau čia pat suderėdavo ir bazilijonių vienuolyne priimdavo šliūbą. Bet atsitikdavo nemažai ir kivirčų, jei bernas merginai nepatikdavo ar jos giminės užu jo leisti nenorėdavo, arba jei merginos namiškiai užu turtingo, bet nenorimo tekėti spirdavo. Atsitikdavo, jog kartais bernas su mergina sutikdavo, tuoktis norėdavo, bet vieno ar antrojo tėvai prieštaraudavo, tuomet bernas šiokią merginą pasivogdavo, o su jos tėvais, namiškiais paskui derėdavos ir dažnai juos prispirdavo leisti užu jo norimąją merginą“[451]. Panaši į šį faktą ir apie mus Jono Maleckio minėtoji žinutė, anot kurios, „ir tik pavogus (nuotaką,) atlikdavo sutuoktuves, pirma tėvų (nuotakos) sutikimą gavę“[452].

Grįžtant prie *vieno* mūsų krašte, tenka pasakyti, jog jojo evoliucija buvo tokia pat, kaip ir pas rusus bei lenkus. Mūsų Statuto ir vėlesniais laikais *vieno* buvo, be abejo, kaip ir pas lenkus, laidas užu žmonos pasogą, tiksliau įnešimą (vnesenije), kuris galėjo būti trijų dalių: pasogos, kraičio, nejudomojo turto. Šiam „įnešimui“ vyro buvo vėl įnešama savo žmonai: *vieno* ir *privienok*, kurių *vieno*, kaip jau minėjome, buvo vadinamas dar *kontrįnašu* (protivku-vnesenije). Žmonos įnešimas, tiesa, tekdavo vyrui, bet kartais, kaip mūsų aktuose minima, ji tojo savo įnešimo likučius po vyro mirties galėdavo sau pasilikti. Bet užtat *vieno* yra visiška žmonos

446 Cosmas de Prague: „Chronica Bohemorum“, lib. I, cp. 40.

447 A. Brückner: „Słownik etymologiczny języka polskiego“, p. 610, 611.

448 J. Piprek: „Formy małżeństwa u pierwotnych słowian i plemion baltyckich“, 1930, p. 15, 16, 17.

449 Haniel: „Vieno v pravu slovanskem“ in „Pravnik“, 1881, X, XI.

450 Blasius: „Reise in Russland“, I, p. 213; G. Krek: „Analecta Graeciensia“, p. 189.

451 Božena Niemcova: „Časopis Českėho Musea“, t. XXXIII, p. 101.

452 J. Meletius: „De religione et sacrificiis veterum Borussorum“ in P. Oderbornius: „De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum etc.“, 1582, p. 49.

savastis, kurią paveldi josios įpėdiniai ar giminaičiai. *Vieno* buvo juk motinos turtas (bona materna), o motinos turtą paveldėdavo abiejų lyčių josios įpėdiniai[453], *vieno* vyras ar jo įpėdiniai galėjo iš savo žmonos įpėdinių ar giminių atpirkti, sumokėdamas jiems pilną *vieno* vertę. Jeigut *vieno* būtų buvęs tiktai nuotakos įnešimui laidas, tai kuriem galam jis bebūtų reikalingas po jos mirties? Be to, žmona persiskirdama, jei skirias ne dėl savo kaltės, gauna ne tik *vieno*, bet ir savo pasogą, kraitį, ir aktuose minima, jog tai daroma arba „pagal Statutą arba pagal gerus senus papročius", kurių karalius su ponų taryba nenaikindavo, bet net juos palaikydavo: „mes naujų papročių neįvedame, senųjų negriaujam" būdavo nuolatiniai karalių žodžiai įvairiose civilinėse bylose. *Vieno* buvo senovėje mokesnis užu nuotaką, be abejo, jos tėvams ar giminei. Ilgainiui tėvai šį mokesnį, atpildą „užu jos auginimą, darbelių mokinimą", grąžindavo ar pridėdavo atgal dukrai prie jos pasogos, kraičio. Taigi aulinkui vyras ėmė duoti arba užrašyti *vieno* mokesnį tiesiai jau pačiai žmonai, aišku, jog tokis *vieno* būdavo nuotakos visiška savastis.

Matome, jog ir žemaičių kriena, ir slavų kunica be *vieno* yra kilę iš nuotakų pirkimo įpročio, iš mokesnio užu nuotaką, žinomo praeityje ne tik aisčiams, bet ir slavų tautoms. Kunicos ir *vieno*, plačiai istorinės Lietuvos dokumentuose vartotųjų, vienokia kilmė papildo ir paryškina mūsų, kaip Mykolas Lietuvis rašė, žemaičių vadinamosios krienos kilmę ir evoliuciją. Tačiau krienos, kunicos ir *vieno* reikšmę bei kilmę dar labiau paryškinsime nuotakų pirkimo pėdsakų geografija žinomų Europos ir kitų kraštų tautų praeityje.

IV. Nuotakos pirkimo pėdsakų geografija

Indoeuropiečių santuoka buvo pagrįsta nuotakų pirkimu.
O. Schraderis

Jau matėm, jog aisčiai, lenkai ir rusai žinojo savo senovėje nuotakų pirkimą, tačiau senovėje nuotakas pirko ne vieni aisčiai, lenkai ir rusai, bet daugelis kitų Europos ir ne Europos tautų. Šiam reikalui pavaizduoti pasidairysim faktų plačiame pasaulyje, pradėdami nuo savo artimesniųjų kaimynų, kurių vakaruose buvo germanai. Germanai senovėje buvo skirstomi į rytų (gotai, jie buvo suskilę dviem šakom: ostgotai ir vestgotai), vakarų (langobardai, burgundai, tiuringai, alemanai, saksai, fryzai, anglosaksai) ir šiaurės (danai, švedai, norvegai, islandai) germanus. Jau romėnų istorikas Tacitas (Germania, p. 18) apie germanus, greičiausiai rytų germanus, rašė: „Kraitį (dotem) ne nuotaka (uxor) vyrui, bet vyras nuotakai duodavo"[454], atseit kraitis tas buvo senoviškojo mokesnio užu nuotaką užvadas. Apie rytų germanus apskritai mažai nuotakų pirkimo žinių tėra. Ostgotus kadaise nuotakas pirkusius sužinome tik iš jų karaliaus Teodoriko laiško savo žentui Hermanfriedui[455], kuriame sakoma: „pranešu jūsų (žento) pasiuntiniams, jog tautos papročiu (more gentium) priimsiu skiriamas dovanas, širmus žirgus, vertus būti vestuvių dovanomis", tik nežinia, ar tas dovanas Teodorikas sau pasiliko, ar dukteriai atidavė. Apie vestgotus vienur pasakyta: „Jeigut mergina dėlei suvedžiojimo svetimo vyro įžengs į namus ir jeigut jis (suvedžiotojas) ją savo žmona imti norės, jis tiek tesumokės tėvams jos,

[453] P. Dąbkowski: „Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskiem", 1916, p. 20, 21.
[454] Karl Muhlenhoff: „Die Germania des Tacitus", 1920, p. 328, 329.
[455] J. P. Migne: „Patrologiae cursus completus", series latina, t. 69, p. 611.

kiek šie pareikalaus“[456], be to, išsireiškimai įstatymuose nuotakos kaina (pretium filiae) ir pirkimas vietoje santuoka (*mercatio* vietoje *connubium*) rodo buvus čia nuotakų pirkimą[457]. Langobardijoj užu nuotaką mokėdavo jos tėvams dar VII a. 190–200 solidų[458], tačiau VIII a. toji suma jau žymiai sumažėjo, jog beatrodė tik tariamasis pirkimas[459]. Burgundijoj mokesnis užu nuotaką vadinosi *wittimon* ir jojo dydis buvo turtingiems – 50, šiaip žmonėms – 15 solidų; nuotakas pirkdavo dar čia penktajam amžy mūsų eros[460]; kaip ilgai čia kraitis (arrha) buvo *per solidem et denarium* užu nuotaką duodamas, nežinia, bet VI a. jis bereiškė tariamąjį pirkimą[461]. Pirkimo pėdsakų yra pas alemanus ir tiuringus[462]. Pas saksus nuotakų pirkimas išliko gana ilgai, dar 802 m. viename dokumente[463] rašoma: „Žmoną vesiąs duos jos tėvams 300 solidų“. Heliando giesmėje (eil. 295–298) sakoma: „Drąsa ir protas Juozapo pamišo, kaip taurią, kilnios giminės sau žmoną nusipirko“. Saksonijoj nuotakų pirkimas buvo dar vartotas iki XV amžiaus galo. 1227 m. bažnyčios susirinkimas Tryre draudė imti pinigus užu nuotakas, grasindamas bausmėmis[464]. Nyderlandai beišlaikė tik vieną nuotakų pirkimo vardą *verkocht* (parduota), išlikusį iki XIX a.[465].

Gana daug nuotakų pirkimo pėdsakų yra pas anglosaksus. Vienoje jų šakoje, pas fryzus, viduriniais amžiais buvo nurodoma nuotakos kaina, kuri turi būt sumokama nuotaką pavogus: už bajorę – 30 šilingų, už valstietę – 30 ir užu kitas po 10 šilingų mokėti[466]. Tryliktojo amžiaus fryzų įstatymuos nustatoma nuotakos kaina, vadinama *wetma*, už bajorę – aštuoni svarai, aštuonios uncijos, aštuoni šilingai ir aštuoni pfenigai, – tokia buvusi norma visiems fryzams. Kitame to paties amžiaus įstatyme pasakyta: paprastos nuotakos vertė (wetma) – aštuoni svarai, aštuonios uncijos ir aštuoni pfenigai, o bajorės – šimtas svarų![467]. Antroji šaka – anglosaksai labai aiškiai aprėžė nuotakos kainą. Viename 600 metų įstatyme, vadinamame Ethelberto įstatyme, sakoma aiškiai: „Jei kas merginą už pinigus pirks, tegul perka, jei tat nėra apgavystė, bet jeigut apgautų, tegul jis ją grąžina namo ir teatiduodie jam jo įmokėtus pinigus; kuris kito žmoną prigavo, tegul nuperka tas kitą žmoną užu savo pinigus ir tegul nuveda į nuskriaustojo namus“[468], nuotakos kaina vadinosi čia *weotuma*, *wituma*, *uuetma*. Nors pirkimas išnyko pas anglosaksus dar aštuntame amžiuje, bet vis dėlto dar vienuoliktojo amžiaus pradžios įstatymuose buvo draudžiamas: „Tegul neverčia nei merginos, nei moteriškės eiti už jai netinkamo vyro, tegul neparduoda niekas nuotakos užu pinigus, negut tik dovanas, laisvai duodamas“[469], o tosios laisvos dovanos buvo *wituma*, ankstybesniojo mokesnio už nuotaką liekana. Pas šiaurės germanus pirkimo pėdsakų, nors ne tokių aiškių, yra, ir yra jų pakankamai. Apie danus Saxo Grammaticus rašė, jog jų karalius Frotho III įvedęs, pamėgdžiodamas danus (ex imitatione Danorum), nuotakų

456 „Lex visigothorum“ in „Monumenta Germaniae historica“, legum sectio, t. I, p. 150.
457 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechtes in Deutschland“, t. I, p. 71.
458 „Monumenta germaniae historica“, legum sectio, IV, p. 46, 49.
459 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 26, 27.
460 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 11, 12, 43, 44.
461 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 55. 56.
462 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 46, 67, 68, 75.
463 Lex Saxonum in „Monumenta germaniae historica“, leges, t. V, p. 69.
464 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 79.
465 Heinrich Brunner: „Deutsche Rechtsgeschichte“, t. I, 1887, p. 74.
466 R. Schröder: „De dote secundum leges gentium germanicarum antiquissimas“, 1861, p. 33.
467 Karl von Richthofen: „Friesiche Rechtsquellen“, 1840, p. 74, 75, plg. p. 335, 389.
468 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 49, 50, 51.
469 R. Schröder: „Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 52.

pirkimą, kaipo pastovesnę santuokos formą, pas rusus; kitoje savo kronikos vietoje sako, jog „parduotos karaliaus dukters, nes kadaise (quondam) buvo vartojamos pirktinės vestuvės (connubia venalia)[470]. Danų dainose ir padavimuose pasakymai *gulli kaupa*, *mundi kaupa*, *brŭdkaup* buvo pirktinių vestuvių pavadinimai[471]. Senovės islandų ir norvegų *mundr* buvo, anot senovinių mitologiškųjų šaltinių, nuotakai duodamas[472], o juk tai buvo senoviškojo nuotakų pirkimo liekana, posakis *kono kaupsa* (žmoną pirkti) kilęs irgi iš senovinio pirkimo laikų[473]. Vienoje skandinavų sagoje (Eyrbyggja Saga) sakoma: „Kadangi esi beturtis, aš darysiu, kaip senoliai darė, leisiu jums įgyti žmoną darbu“[474], na, bet jei būtų turtingas, tuokart užu žmoną sumokėtų. Anglosaksų *weotuma*, langobardų *meta*, *mundium*, fryzų *mundsket*, skandinavų *mundr* lotyniškai buvo verčiami *pretium nuptiale* (vestuvių mokesnis), *pretium emptionis* (pirkimo mokesnis), kas liudija buvusį pirkimą[475]. Dokumentuose santuoka buvo vadinama *mercatio* (pirkimas), o vesti buvo sakoma *uxorem emere* arba *feminam vendere*[476]. Vokietijoj pasakymas žmoną pirkti buvo vartojamas iki pat vidurinių amžių pabaigos[477], o Norvegijoj jis pavartotas buvo Kristijono IV 1604 m. įstatyme[478]. Yra ir daugiau dar pas germanus pirkimo pėdsakų, bet juos skaitytojas ras Grimo vokiečių teisės senienose[479]. Pas visus germanus tėvai ar globėjai, pradžioje mokesnį už nuotaką pasilaikę sau, ilgainiui tai jo dalį, tai jau ir visą ėmė atiduoti, grąžinti nuotakai, ko dėlei mokesnis užu nuotaką aulinkui virto dovana, duodama vyro savo nuotakai[480]; šitas perėjimas aiškus burgundų įstatymuose[481]. Nuotakų pirkimą žinojo ir keltai, apie vieną jų padermę, kimbrus, XII amžiuje Giraldus de Barri rašė: „Todėl kimbrai merginas užu tam tikrą tėvams (jos) mokesnį nevesdavo, bet, šios tautos senoviniu papročiu, tartum pirkdavo“[482]. Žymusis keltų tyrinėtojas d'Arbois de Jubainville, remdamos vienu senu Valijos įstatymu, apie keltus rašė: „Trys yra merginos nelaimės; pirmoji, kuomet ją tėvas nuduoda užu vyro, antroji, kuomet ji su vyru susituokia pati, trečioji, kuomet ji skiriasi (sortaat du lit). Pirmuoju atveju *amobyr* gauna jos tėvas, antruoju atveju *cowyll* gauna ji pati, trečiuoju atveju *agweddy* savo dukters grąžina jos vyrui“[483]. *Amobyr* reiškia mokesnį už nuotaką, *cowyll* ir *agweddy* – kraitis, atseit matomas mokesnio už nuotaką virtimas vestuvių dovana, teikiama pačiai nuotakai. Irijoj [= Airijoj] nuotakų pirkimas aptinkamas padavimuose, kurių viename sakoma, jog Fraechas turėjęs Alilliui užu jo dukterį duoti 60 sartų arklių, 12 melžiamų karvių, kurių kiekviena duotų tiek pieno, jog jo pakaktų visai šeimynai, ir baltą veršį raudonomis ausimis[484].

[470] Saxo Grammaticus: „Historia Danica“, lib V, 235, 408.
[471] J. Grimm: „Deutsche Rechtsaltertümer“, 1922, t. I, p. 584.
[472] C. Lehmann: „Verlobung und Hochzeit nach den nordgermanischen Rechten des früheren Mittelalters“, 1882, p. 59, 60.
[473] C. Lehmann: „Verlobung“, p. 9.
[474] K. Weinhold: „Altnordisches Leben“, 1856, p. 242.
[475] R. Schröder: „Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte“, 1919, t. I, p. 330.
[476] Karl Brunner: „Deutsche Rechtsgeschichte“, I, 1887, p. 74.
[477] P. Labaud: „Die rechtliche Stellung der Frauen im altrömischen und germanischen Recht“, p. 154.
[478] S. R. D. K. Olivecrona: „Om makars giftorätt i bo“, IV laida, p. 150.
[479] J. Grimm: „Deutsche Rechtsaltertümer“, t. I, 1919, p. 583-590.
[480] R. Schröder: „Geschichte der ehelichen Güterrechts in Deutschland“, t. I, p. 53, 71, 72, 64, 65, 80, 81; R. Schröder: „Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte“, t. I, 1919, p. 329; R. Sohm: „Das Recht der Eheschliessung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt“, 1875, p. 33.
[481] R. Schröder: „Lehrbuch“, t. I, p. 329, pastaba 156.
[482] „Descriptio kambriae“, II, 6 in „Rerum Britannicarum medii aevi scriptores“, VI, p. 213, 214.
[483] H. d'Arbois de Jubainville: „Cours de littérature celtique“, t. VII, p. 234, 235.
[484] Thurneysen: „Sagen aus dem alten Irland“, p. 121.

Kitam padavime Mideris sumokėjęs užu savo žmoną derlingais laukais ir tiek aukso, kiek svėrusi ji pati[485], mokesnis užu nuotaką vadinosi čia *tinnscra*[486], kuris ilgainiui ėmė reikšti vestuvines dovanas nuotakai ir paskui – nuotakos kraitį; buvo ir kitas airių žodis, reiškęs mokesnį užu nuotaką, būtent *coibche*[487]. Irijoj [=Airijoj] mokėdavo užu žmoną auksu, sidabru, bronza, rūbais, žirgais, galvijais, kiaulėmis, žeme, namais[488]. Apie galus šiek tiek mini Cezaris (De bello gallico, VI, 19): „Vyrai tiek savo įkainuoto turto, kiek pinigais iš žmonos kraičio gaudavo, nuotakai duodavo prie jos kraičio. Šie pinigai (vyro ir žmonos) buvo bendrai vartojami ir duodavo pelną, kuriam vienam mirus, jo pinigai su visu pelnu antrajam atitekdavo“, nors šis Cezario liudijimas dar pirkimo nereiškia, bet manoma (Collinet, „Revue Celtique“, XVII, p. 321, 322) jį išrėdėjusį iš ankstybesniojo pirkimo nuotakų.

Nuotakas pirkdavo ir graikai. Aristotelis (Politica, II, 8) apie juos rašė: „Senovės įstatymai buvo visai paprasti ir barbariški: dėvėjo žmonės ginklus ir pirko moteris“ (χαὶ τάς γυναῖχος ἐμνουντο). „Iliadoje“ (XI, 243 sk.) sakoma, jog Trojos kunigaikščio Antenoro sūnus Ifidamantas mirdamas gailėjęsis savo žmonos, užu kurią tiek daug kraičio (ἑδνα) davęs: šimtą galvijų davęs, tūkstantį ožkų ir avių prižadėjęs. Boros [?] Polidorą ir [taip pat] gavo „užu begalines dovanas“. Hektoras iš Hetiono savo Andromachę užu begalines dovanas parsivedė (Iliada, XXII, 471 sk.). Hefaistas, nutvėręs Afroditę, Dzeuso dukterį ir savo žmoną, su Arėju bemeilikaujančią, reikalavo Dzeuso grąžinti visas dovanas (ἑδνα), kurias jis, būdamas jaunikis, jam davė (Odisėja, VIII, 318 sk.); daugelyje „Odisėjos“ vietų kalbama apie gausias nuotakai duodamas dovanas (Odisėja, XVI, 190, XI, 282, XV, 367, XIX, 529, XIV, 202 sk.). Pati nuotaka buvo vadinama *alfesibora* (Iliada, XVIII, 593), atseit „mergina, nešančia tėvui jaučius“, lygiai kaip seniau rusai kad vadindavo jaunąją „kunka“, užu kurią mokėdavo kunomis, kiaunių kailiais (O. Schrader: „Die Indogermanen“, 1919. p. 58). Žodis *hedna*, senovėje reiškęs mokesnį už nuotaką, duodamą jos tėvams, ilgainiui ėmė reikšti vyro dovaną (dos, veno) pačiai nuotakai, mūsų eros pradžioje jis jau reiškė nuotakos kraitį[489]. Vienas Trakų valdovas, *Seuthes* vardu, sakė Ksenofontui: „Aš duosiu tau, Ksenofonte, savo dukterį į žmonas, jei tu turi dukterį; aš, pagal trakų papročius, ją iš tavęs pirksiu“ (Xenoph. Anabasis, VII, 2, 38). Senovės romėnų tarpe buvo dveji pėdsakai nuotakų pirkimo: *coemptio*[490], žodiškai reiškiąs pirkimas, ir *arrha sponsalitia*[491], dovana vestuvinė, duodama vyro nuotakai. Gajus (Institutiones, I, 113) *coemptio* aptaria šitaipos: *coemptione in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem* (pirktinai vyro valion pakliūva per mancipaciją, tai yra lyg tariamai parduodama), suprantama, Gajaus laiku tikrojo pirkimo nebebuvo, todėl jis ir pabrėžia *per quandam imaginariam*; atseit tariamai, bet senovėje, mokslininkų manoma, tikrai užu nuotakas buvo mokama. Indijoj vedų gadynėje nuotakos buvo gaunamos tik didelėmis dovanomis[492]; vienoje vedų vietoje (R. V. I, 109, 2) sakoma: „Girdėjau aš, jog jūs abu, Indra ir Agni, dosnūs esate, lygu žentas savo nuotakai“, suprasti reikia, jog dievai turi duoti daugiau, nei duoda žentas už dukterį ar brolis seseriai kraičio. Indų epe Mahabharata Pandu mokėjo Madraso karaliui užu jo seserį auksu,

485 Thurneysen: „Sagen aus dem alten Irland“, p. 80.

486 Windisch: „Irische Texte“, I, p. 526.

487 P. W. Joyce: „Sodal History of Ancient Ireland“, 1903, t. II, p. 4.

488 E. O'Curry: „On the Manners and Customs of the Ancient Irish“, 1873, t. I, p. (įvado) CLXXIV.

489 E. Hruza: „Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Familienrechtes“, 1892, t. I, p. 8, 9, 10; L. Beauchet: „Histoire du droit privé de la République Athenienne“, 1897, t. I, p. 113, 114, 115; L. Mitteis: „Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs“, p. 97.

490 A. Rossbach: „Untersuchungen über die römische Ehe“, 1853, p. 80, 87, 88, 89.

491 O. Karlova: „Römische Rechtsgeschlchte“, 1901, t. II, p. 166.

492 Heinrich Zimmer: „Altindisches Leben“, 1879, p. 310.

brangenybėmis, drambliais, žirgais ir tūlais kitokiais daiktais, apskritai epe moteris in žmonas parduoti buvo įprasta (Mahabharata, I, 113, 9, 10, 11, 14, 15, 16). Indijoj, toje kastų šalyje, buvo aštuonios santuokos formos, pirkimas (asura), viena šių aštuonių formų, buvo leidžiama Manu įstatymų tik dviem žemosioms kastoms: *vaišyas* ir *šūdras*, visoms kitoms kastoms nuotakas pirkti buvo Manu įstatymų draudžiama. Manu įstatymuose buvo sakoma: „Jokis tėvas, žinąs įstatymus, negali imti užu savo dukterį jokios dovanos, nes žmogus, kuris dėl godumo paims kokią dovaną, bus pardavėjas savo vaikų“ (Manu, III, 24, 25, 26, 51, IX, 93, 98). Kita santuokos forma, pirkimo atžala, vadinama *arsha*, kurioje jaunikis siunčia karvę ar jautį nuotakos tėvams, buvo ir Manu įstatymų pripažinta (Manu, III, 29), mat buvo aiškinama, jog galvijai nėra dovana (Manu, III, 53), bet auka religinio pobūdžio. Gryhya-Sutros ir Manu įstatymų aiškintojai prileidžia galimu nuotakos tėvams duoti šimtą karvių, o Mannava mokyklos juristai mano, jog galima už nuotaką mokėti ir pinigais[493]. Tačiau, nepaisant Manu įstatymų ir jų aiškintojų, nuotakų pirkimas prastuomenės (šūdras) tarpe, o ir aukštosiose kastose yra praktikuojamas iki mūsų laikų[494]. Pietinėje Indijoje nuotakos tėvai viešai reikalauja mokesnio užu dukterį, kuris dažnai esti didelis ir keliems piršliams vienos benorint įvyksta varžytynės, kurias laimi daugiausiai užu nuotaką įsiūlęs[495], čia mokesnis užu nuotaką vadinamas yra *šulka*, o pirktinės vestuvės *šaulkavivaka*, kur žodis *šulka* reiškia mokesnį apskritai.

Nors pas senovės persus ir nėra aiškių nuotakų pirkimo liudijimų, tačiau apeigose jų netrūksta. Dvasiškis, klausdamas vedžio per vinčių, ar jis sutinka vesti savo nuotaką, priduria: „atitinkamai su mazdajazninėms apeigomis, pažadėdamas sumokėti jai 2000 dirhamų gryno sidabro, du dinaru grynojo aukso Nisapūro darbo“[496], be abejo, dabar šie žodžiai bėra apeiginiai, bet senovėje jie buvo realūs. Pirkimo išnykimo kaltininkė čia buvo santuoka artimujų tarp savęs giminaičių, vadinamoji *xvaetvadatha*, arba *xvetogdas* (xvaetu+vadatha=saviškis, giminaitis + santuoka), kurios dėlei susidarė didžiulės giminaičių šeimos, vedančios tik savo tarpo merginas, kurių tėvams, artimiems giminaičiams nebuvo didelio reikalo mokėti[497]. Šių dienų Persijoj nuotakų pirkimas aptinkamas ir užu nuotaką moka jos tėvams 500 dukatų[498]. Gretimose Kaukazo kalnų tautose pirkimas buvo dar XIX a. vartojamas. Osetinai vienur už nuotaką mokėdavo nuo 18 iki 818 = 144 galvijų[499], kitur nuo 12 iki 140[500]. Šiaurinės Osetijos osetinai, paties osetino Šanajevo aprašymu, XVIII a. gale mokėdavo užu nuotaką 100 jaučių arba 1000 sidabrinių rublių[501]. Mokėdavo kartais ginklais, kurių geras kardas atstodavo nuo 5 iki 10 jaučių arba nuo 50 iki 100 sidabrinių rublių[502]. Rusams Kaukazą paėmus, mokesnis užu nuotaką buvo numuštas iki 440, kitur iki 300 ir net iki 150 sidabrinių rublių, bet vis dėlto osetinams ir šiokis mokesnis buvo dar didelis. Tuomet 1866 metais Vladikaukaze susirinkę šiaurinės Osetijos atstovai nutarė nustatyti pastovias nuotakoms kainas, kurios ir buvo nustatytos nuo 200 iki 100 rublių ribose. 1877 m. mokesnis užu nuotakas buvo panaikintas[503]. Kurdai vienur mokėdavo užu nuotaką

[493] Keith: „Hindu Marriage“ in Hastings „Encyclopaedia of Religion and Ethics“, t. VIII, p. 451.
[494] E. A. Gait: „Census of India“, 1911, t. 1, d. I, p. 257.
[495] J. E. Padfield: „The Hindu at Home“, 1908, p. 99, 100, 101.
[496] „Iranian Marriage“ in Hastings: „Encyclopaedia of Religion and Ethics“, t. VIII, 1916, p. 456.
[497] „Iranian Marriage“ in Hastings: „Encyclopaedia of Religion Ethics“, t. VIII, p. 457, 458.
[498] J. E. Polak: „Persien“, 1865, t. I, p. 200.
[499] F. Spiegel: „Eranische Altertumskunde“, 1871, p. 371.
[500] A. von Haxthausen: „Transkaukasia“, t. II, p. 53.
[501] Šanajev in „Sbornik svėdenij o kavkazskich gorcach“, IV. „Svadba u sėvernych ossettin“, p. 13.
[502] M. Kovalevsky: „Coutume contemporaine et loi ancienne“, 1893, I, p. 161, 162.
[503] Malinin: „O svadebnych platežach u kavkazskich gorcev“ in „Etnografičeskoje obozrenije“, 1890, nr. 3, p. 28.

5–10 rublių ir 10–100 avių ar ožkų, 1–5 jaučių, vieną pabalnotą arklį, o kitur, turkų teritorijoje, nuo 5 iki 50 turkiškų lirų, kurių daugumą sudarydavo įkainoti gyvuliai[504]. Dagestano gyventojai derėdavo ir pirkdavo nuotakas. Kunigas, vinčiavodamas [= tuokdamas] jaunuosius, klausdavo nuotakos tėvo, ar jis atiduoda jam (jaunikiui) savo dukterį užu tokį ar tokį atlyginimą, tėvas atsakydavo „taip“, paskui kunigas klausdavo jaunojo, ar jis imąs nuotaką užu tokią ar tokią pinigų sumą, jaunasis atsakydavo „taip, imu“[505]. Čerkesai mokesnį už nuotaką sumoka tuoj po vestuvių, bet ne grynais pinigais, o dažniausiai ginklais, galvijais, vergais, arkliais[506]. Osetijoj, ten, kur nuotakos kaina 200 rublių, jaunikis uošviui sumoka tik 100 rublių, o antrąjį šimtą uošvis vestuvių sutarty užrašo dukteriai, kurį galės atsiimti persiskirdama. Dagestano kalnų gyventojai, lezginai, salatavai, andai, koisobulinai ir kiti moka užu nuotaką mažai, bet vestuvių sutarty pasižada sumokėti žmonai sutartą sumą persiskyrus ar mirus jam. Kitur mokesnis užu nuotaką pasidarė tiek mažas (vienas rublis), jog beturi jis tik apeiginę reikšmę[507]. Armėnijoj nuotakų pirkimas buvo Justiniano laikais, kuris stengėsi šį „barbarišką“ paprotį išgyvendinti[508], tačiau nepaisant draudimų, nuotakų pirkimas Armėnijoje buvo žinomas net XIX a., ypač turkų teritorijoje. Čia Siwas apylinkėje vedys mokėdavo užu nuotaką 1000 piastrų, antrą tūkstantį piastrų mokėdavo užu jos kraitį, 500 piastrų jos papuošalams, kitus 500 piastrų kitiems jos reikalams. Bitlio apylinkėje temokėjo tik 200–300 piastrų, kai kuriose Anatolijos apylinkėse temokėjo vos po 5 ar net po 3 $^{1}/_{2}$ piastrų. Rusijos teritorijos armėnai mokėdavo iki 100 ir 200 rublių užu nuotaką[509].

Albanijoj Riça apylinkės albanai turėdavo nuotakai (jos čion kraičio negaudavo) pirkti parėdnes ir, be to, pagal krašto papročius, tam tikrą pinigų sumą duoti, kuri tačiau neprašokdavo šimto piastrų. Skodo apylinkėje užu nuotaką mokama jos tėvams: tėvui – 300 piastrų, motinai – 30 piastrų, tačiau nuotakos dalis dažnai esti kur kas didesnė užu minėtąjį mokesnį. Pulačio apylinkėje užu nuotaką mokama nuo 400 iki 800 piastrų, o jos dalis (pasoga, kraitis) visai menka[510]. Apskritai Albanijoj net XX a. vyrai vesdavo žmonas užu mokamus jos tėvams pinigus, be tų atvejų, kuomet jaunasis nuotaką vieku pasiimdavo, pasivogdavo[511]. Apie jau mūsų minėtus trakus Herodotas (V, 6) rašė, jog jie „perka sau nuotakas nuo (jų) tėvų užu didelius pinigus“ (Χρημάτων μεγάλ νω). Makedonijoje senovėje nuotakų pirkimo pėdsakų ar būta, nežinoma, nes trūksta dokumentų. Curtius Rufus (De gestis Alexandri Magni, VIII, 4, 27), rašydamas apie Aleksandro Didžiojo vestuves su Roksana, nieko apie nuotakų pirkimą nesako. Naujaisiais laikais nuotakų pirkimo paprotys Makedonijoje bene bus atsiradęs kitų Balkanų tautų papročių įtakoje[512]. Pietų slavai nuotakas net dar XIX a. pirkdavo[513]. Kartais pas pietų slavus mokesnis užu nuotaką buvo labai mažas, vos vienas dukatas, bet vis dėlto užu nuotaką

[504] P. Stenin in „Globus“, LXX, p. 225; D. Tt. Löbel: „Hochzeitsgebräuche in der Türkei“, 1897, p. 78.

[505] A. Darinsky: „Die Familie bei den kaukasischen Völkern“ in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, 1899, p. 206, 207.

[506] M. Kulischer: „Intercommunale Ehe durch Kauf und Raub“ in „Zeitschrift für Ethnologie“, 1878, p. 220.

[507] Malinin: „O svadebnych platežach u kavkazskich gorcev“ in „Etnografičeskoje obozrenije“, 1890, nr. 3, p. 28, 29, 34, 31.

[508] J. Kohler in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. VII, 1887, p. 395.

[509] D. Th. Löbel: „Hochzeitsgebräuche in der Türkei“, p. 87, 88, 89; N. von Seidlitz: in „Globus“, LXXVIII, 244.

[510] J. G. von Hahn: „Albanesische Studien“, 1854, t. I, p. 143, 183, 195, 208.

[511] M. E. Durham: „High Albania and its customs in 1908“ in „Journal of the Royal Anthropological Institute“, 1910, p. 459, 460; S. Gopčević: „Oberalbanien und seine Liga“, 1881, p. 444.

[512] Th. Sakellarios: „Die Sitten und Gebräuche der Hochzeit bei den Neugriechen verglichen mit denen der alten Griechen“, 1880, p. 10; D. Th. Löbel: „Hochzeitsgebräuche in der Türkei“ , p. 128.

[513] F. S. Krauss: „Sitte und Brauch der Südslaven“, 1885, p. 275, sk. 272 sk; M. R. Wesnitsch: „Die Blutrache bei den Südslaven“ in „Zeitschrift f. vergl. Rechtswissenschaft“, 1891, p. 50, 51, 52.

mokama buvo[514]. Seniau pas pietų slavus buvo mokama daugiau, buvo mokama nuotakos tėvams, bet ilgainiui palengva, dalimis, mokesnis už nuotaką grįždavo pačiai nuotakai, paskui jis buvo vestuvinių dovanų pavidalu duodamas pačiai nuotakai, ėmė jis mažėti, kol visai išnyko[515], taigi mokesnis už nuotaką susiliejo su nuotakos pasoga, kita jo šaka virto vestuvinėmis dovanomis ir išnyko. Dunojaus vengrai pirkdavo nuotakas dar XIX a., užu nuotaką mokėdavo iki kelių šimtų guldenų ar kelis žirgus, sumokėta turėdavo būti dažnai dar prieš vestuves[516], nuotaka vengriškai vadinasi „eladó leány", parduodamoji mergina[517]. Maljsorai, kalnų gyventojai Albanijoj, užu nuotaką mokėdavo nuo 45 iki 600 vokiškųjų markių[518]. Votiakai [= udmurtai] mokėdavo po 150 rublių ir pridėdavo dar bandos ir paukščių, o mordvinai [= mordviai] iki 200 rublių plius dar javų, rūbų, maisto, čeremisai [= mariai] mokėdavo iki 500 rublių grynais pinigais[519], turtingas ostjakas [= chantas] užu nuotaką mokėdavo šimtą briedžių ir dar sulygtą skaičių kailių[520]. Nuotakų pirkimą žinojo ir suomiai, kas matoma *iš* jųjų senesniųjų dainų bei padavimų; mokėjimas mokesnio užu nuotaką buvo dažnas suomių gyvenime reiškinys[521]. Yra pirkimo pėdsakų ir suomių epe, „Kalevaloj" (X, 1–100, 281–462), kur kalvis Ilmarinas* nukala sampo, norėdamas užu jį gauti Pohjolos mergelę. Väinämöinas Ilmarinui sako:

Jei nukalt mokėsi sampą,
Margą dangtį išrašyti,
Gausi sau algos mergaitę,
Dailią mergą sau už darbą.
(X, 97–100)

Ir Pohjolos šeimininkė, gražiosios mergos motina, sakė Ilmarinui:

Ar gali nukalti sampą,
Margą dangtį išrašyti
Man iš gulbės plunksnos galo,
Iš bergždžiosios karvės pieno,
Iš mažučio miežio grūdo,
Iš avies vasarės pūko,
Taip algos tik gausi mergą,
Dailią dukrą užsidirbsi.
(X, 261–268)

Tiesa, užu nukaltą sampą Ilmarinas žadėtos mergos negauna (X 243–462), tačiau Väinämöinui su Ilmarinu nuvykus Pohjolon piršliuos, žadėtoji mergelė, nepaisant savo motinos patarimo tekėti užu Väinämöino, pati nuteka užu kalvio Ilmarino, nukalusio jos motinai sampą (XVIII 471–706) ir, per anksti žmonai mirus, Ilmarinas vyksta Pohjolon atsiimti savo nukaltojo sampo,

514 Reinsbero- und Reinsberg–Düririgsfeld: „Hochzeitsbuch", p. 65, 66, 87, 88.
515 Wesnitsch in „Zeitschrift für vergleichende Rechtwissenschaft", IX, p. 50, 51, 52.
516 Schwicker in „Völker Österreich–Ungarns", t. XII, p. 142.
517 F. Miklosich: „Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen", p. 389.
518 S. Gopčewić: „Oberalbanien und seine Liga", 1881, p. 444.
519 A. Hämäläinen: „Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta-ja häätavoista. Vertaileva tutkimus", 1913, p. 30, 104, 29, 190, 145, 103, 105. Plg. Hämäläineno knygos recenziją in „Etnografičeskoje obozrenije", 1914, nr. 1–2, p. 201.
520 A. Hämäläinen: „Mordavalaisten, tšeremissien ja votjakkien", p. 29, 103, 104, 145.
521 M. A. Czaplicka: „Aboriginal Siberia. A study in social Antropology", 1914, p. 126.
* J. Baldžius-Baldauskas, remdamasis Adolfo Sabaliausko vertimu, rašo smarkiai transformuotus suomių epo veikėjų vardus – Ilmarinas, Väinämöinas ir t.t., nors turėtų būti Ilmarinenas, Väinämöinenas, Lemminkäinenas ir t.t. Rengiant J. Baldžiaus raštus, „Kalevalos" veikėjų vardų formos eiliuotuose tekstuose netaisomos. *(Sudarytojo pastaba)*

tojo atpildo uošvei užu mirusią žmoną (XLII, 1–64), atsiimti sampo Ilmarinas vyko tik po nevykusių piršlybų prie mirusios žmonos sesers, kurios, nepaisant visų pastangų, jau nebegavo (XXXVIII, 1–286), kas pirkimo gadynėje visai natūralu, per anksti mirus žmonai reikalaudavo naujos žmonos, mirusiosios sesers, arba grąžinti atpildą, užu kurį patsai galėtų kitą žmoną nusipirkti. Nuotakų pirkimo pėdsakų, ypač savo dainose, turi ir estai, vienoje šiokioje dainelėje, vardu „Dingęs rūpesnis", dainuojama:

Išėjau miškan pavaikščiot
Šventos dienos rytą anksti,
Darbo dienos prieblandoj.
Sutikau beeidams mergą,
Tą gegulę ilgakasę:
Baltos rankos ir rankovės,
Balta galva, vainikas raudonas,
Aš pradėjau jąją kalbint:
„Ar esi jau parduodama?"
Ji suprato ir atšovė:
„Ar tu kvailas, berne jaunas,
Ar kely kas mergą perka,
Ar iš tolo kas parduoda?
Pirkti reik tėvų namuos,
Namuose senos močiutės,
Tiktai klėty tarp namiškių.
Kelyje gal perka kuiną,
Užu vartų – gal teliuką,
Laukuose – gal tiktai jautį,
Turguje – tabako pundą.
Merginas juk perka klėty,
Gražuoles prie gėrio lygsta.[523]

Kitoje liaudies dainoje bernas, sutikęs linus beraunančią mergelę, dainuoja jai, jog jis jau ją nupirkęs:

– „Supratau", merga atsakė,
„Kas parduot mane galėjo?"
„Tėvs pardavė, močia leido,
Tavo sesės pažadėjo,
Tavo broliai pirkt man leido,
O svainytės tiktai džiaugės".
„Supratau", merga atsakė:
„Pasakyk, kiek sumokėjai,
Kiek įsiūlei už mane tu?"
Bernas tuoj atsakė mergai:
„Kiek turėjau sumokėti,
Ristą žirgą daviau tėvui,
Kiek sulygt su tavo tėvu?
Motinai pieningą karvę,
Brangią sagtę daviau svainei,
Šaunius jaučius – tavo broliui,
Gražias kurpes tavo sesei".[524]

[522] A. Hämäläinen: „Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien", p. 28–31, 103–105, 145, 186, 187, 188; Z. Topelius: „De modo matrimonia jungendi apud Fennos quondam vigente", 1847, §. 8, 9, 10; Léouzon le Duc: „La Finlande, son histoire primitive", t. I, p. 238, 239, 240.

[523] H. Neus: „Estnische Volkslieder". Urtext und Übersetzung, p. 254, 255.

[524] H. Neus: „Estnische Volkslieder". Urtext und Übersetzung, p. 265, 266.

Šioje dainelėje, kaip matom, nusakomas ir mokesnis užu nuotaką josios tėvams, seserims, broliams, šie motyvai estų dainose, be abejo, atsirado dėlei senovinio tikro pirkimo.

Kitoje dainoje tiesiai sumini visus nuotakos kainos elementus:

Arklį perka gal tik gatvėj,
Ir drigantą gal ganykloj,
Mergą perka juk namuose,
Peršas jai aukštajam svirne,
Prie alaus putoto stiklo,
Tarp bačkų midaus ir vyno.
Žinoma kaina mergaitės,
Brangios yra geltonkasės;
Ką mokėti reik už mergą,
Kiek sulygt už geltonkasę?
Reik kviečių aruodų šimtą,
Tūkstantį bačkų reik miltų,
Sieką šilingų stambiųjų,
Pūrą dolerių pripilti,
Tiek mokėti reik už mergą,
Tiek mokėt už geltonkasę.[525]

Vienoje dainoje, kur apdainuojamas nuotakos pirkimas (neiu müük), sakoma:

Oi, jūs, kvailiai, jauni bernai,
Jūs apkvaišę vaikai sodžiaus,
Nepagausit jūs mergelės
Nei su tinklu, nei su lanku (šautuvu),
Mergas sveria grynu auksu,
Už jas moka aukso markėms,
Mergos veidas vertas šimto,
Josios kasos – tūkstantėlio,
Penkių dešimts – lašas kraujo.[526]

Šiųjų estų dainų pavyzdžius teikėme tyčia, idant skaitytojas pastebėtų jų panašumą su tos rūšies mūsų dainomis. Pasidairę nuotakų pirkimo faktų Europoje, mes dirstelsim jų dėlei užu Europos ribų, kol kas tarpe senųjų kultūrų tautų. Nuotakų pirkimą žinojo visos semitiškosios tautos. Babilone Hamurabio laikais jaunikis užu savo nuotaką mokėdavo josios tėvams nuotakos kainą (tirhatam) arba dovaną (terhatu), kurios dydis pareidavo nuo nuotakos luomo, nuo jaunojo turtingumo[527]; jaunajam pačiam reikiamos sumos sumokėti nestengiant, padėdavo jam jo tėvai[528], tačiau nuotakų pirkimas Hamurabio laikais nebuvo nei visuotinis, nei privalomas; žmonai mirus ir nepalikus vyrui vaikų, įmokėtasis mokesnis buvo grąžinamas[529]. Senovės asirai nuotakų pirkimą taip pat žinojo: nuotakos tėvas ir brolis būdavo jos pardavėjai, o jaunikis ir jo motina – pirkėjai[530]. Senovės Izraelyje, anot Senojo Testamento, Jokūbas tarnavo savo motinos broliui Labanui po septynerius metus už savo seserėčias Lėją ir Rachelę (Genesis, XXIX, 20, 21, 22), tačiau tarnavimas užu nuotaką buvo ne norma, bet išimtis. Senovės Izraely nuotakas pirkdavo, mokė-

[525] J. Bergmann: „Estų vestuvės“ in „Isaama Kalender 1884“, p. 73.
[526] Hurt: „Vanna Kannel“ (Sena Arfa), sąs. III, p. 211.
[527] B. Meissner: „Beiträge zum altbabylonischen Privatrecht“, 1893, p. 13, 14.
[528] P. Koschaker: „Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis“, 1917, p. 130, 131, 132.
[529] „Laws of Hammurabi“ translated by C. H. W. Johns, 1903, §. 138, 139, §. 163, 164.
[530] Oppert et Ménant: „Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldée“, p. 220.

dami mokesnį, hebrajiškai vadinamą *mohar* arba *mahr*[531]. Talmudo laikais paprastoji santuoka buvo vadinama: *kaseph* = pinigai, nes pasirinktajai merginai jaunikis prie liudininkų duodavo varinį smulkų pinigą, *peruta* vadinamą, sakydamas „būk mano“[532]. Senovės arabai mokėdavo nuotakos kainą, vadinamą *mahr*, nuotakos tėvui ar globėjui, ilgainiui, islamo laikais, tasis *mahr* susimaišė su *sadaq*, jaunojo dovana nuotakai, todėl ir patsai *mahr* islamo teisėje įgijo slavų *veno* XV a. reikšmę; Korano įstatymai sako, jog *mahr* ir *sadaq* esą moters savastis, nors praktikoje ne visuomet šitaip esti[533]. Kinijoje kinų jaunikio tėvas duodavo dovanas, kurių dydis abiejų pusių susitarimu nustatomas, nuotakos tėvams. Apskritai dovanų vertė svyruoja nuo 25 iki kelių šimtų dolerių, pareinamai nuo jaunojo išgalės, kol tosios dovanos nesumokamos, santuokos nedaroma. Dovanos esti duodamos ne tik pinigais, bet ir daiktais, duodamos jos nuotakos tėvui ar globėjui[534], nors šiandien tos dovanos žmonių ir nebevadinamos mokesniu užu nuotaką, bet nėra jokio abejojimo, jog jos seniau buvo atpildas užu nuotaką[535]. Beturtis kinas kartais nusiperka mažą mergaitę, užaugina ją, leisdamas užu vyro tikisi pelnyti, be to, jos darbas jam liko veltui[536]. Japonijoj nuotakų vogimas ir pirkimas senovėje buvo dažnai vartojamas, bet nuo Taiho-ryo (701–1192) laikų ėmė šis paprotys švelnėti ir nykti[537]. Turėdami galvoje pirmiau būdintus indus ir persus, galime pasakyti, jog nuotakų pirkimą žino ne tik Europos, bet Azijos tautos. Šią geografiją papildysim dar kai kuriomis, dar neminėtomis Sibiro tautelėmis, kurių didžiausioji savo plotu, teritorija yra jakutai. Jakutų užimamasis plotas yra trijų milijonų kvadratinių kilometrų didumo, ir vis dėlto tokiame dideliame plote tegyvena per 200 000 jakutų[538], taigi labai retai gyvenamas kraštas. Šieji jakutai nuotakas pirkdavo dar XIX a., mokėdami užu jas jų tėvams kalymą. Kalymas žodis ne jakutiškas, ne jų kalbos, bet tiurkų ir mongolų kalbų, atklydęs pas jakutus per rusus, todėl jakutas žodį *kalym* rusišku žodžiu ir vadina. Tiurkų ir mongolų kalbų žodis *kalym* reiškia *pretium pro sponsis*, mokesnį užu nuotaką, mokamą jaunojo nuotakos tėvams. Kalymo dydis nėra pastovus, jis svyruoja tarp kelių ir kelių šimtų, o kartais ir poros tūkstančių rublių, bet visa dažniausioji kalymo norma būdavo šimtas rublių, nors ir tųjų šimto rublių nestengtų sumokėti, jei žymi kalymo dalis negrįžtų nuotakos pasogoje. Kalymas, mokamas prieš ar per vestuves, suskyla trims svarbesnėms dalimis; viena kalymo dalis pinigais ar natūra skiriama vestuvių vaišių išlaidoms, ji vadinasi *kurum*, ir jos negrąžina vedžiui, sakysim, net tuoj po vestuvių mirus; ji duodama negrįžtamai, kurumo duodama dažniausiai galvijų iki 15 galvų. Antroji kalymo dalis yra mokesnis nuotakos tėvui užu nuotaką, jis vadinamas *sulu*, mokamas pinigais ar galvijais iki šimto galvų, žymi tojo sulu dalis uošvio grąžinama savo žentui su dukters pasoga, vadinama *anna* ar paprasčiau *enne*. Trečioji kalymo dalis yra svotams ir svočioms nuotakos duodamos dovanos, kurios vadinamos *tiungiur-chodogoi kesite*, jos grįžta nuotakos pulko dovanų, duodamųjų jaunajam, vadinamųju *törkiut*, pavidalu. Visų kalymo dalių dydis aiškiai nustatomas derėtuvėse, daromose visuomet prieš vestuves, jos jakutiškai vadinamos *kiltegan*. Minėjom, jog kalymo visos dalys, be *kurum*, grąžinamos atgal, pavidalu *enne* ir *törkiut*, jaunajam, grąžinamos

531 G. H. A. Ewald: „The Antiquities of Israel“, 1876, p. 200.
532 M. Mielziner: „The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times“, 1884, p. 77, 78.
533 W. Robertson Smith: „Kinship and Marriage in Early Arabia“, 1885, p. 76, 77, 78, 91.
534 J. H. Gray: „China, a History of the Laws, Manners, and Customs of the People“, 1878, I, p. 193; S. W. Williams: „The Middle Kingdom“, 1883, t. I, 785, 786, 787.
535 G. Jamieson: „Translations from the general Code of Laws of the Chinese Empire. VII. Marriage Laws“ in „The Chinese Review“, t. X, p. 78.
536 S. W. Williams: „The Middle Kingdom“, t. I, p. 789.
537 Nakajima in Hastings: „Encyclopaedia of Religion and Ethics“, t. VIII, p. 460.
538 V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, 1896, t. I, p. 2, 211.

betgi ne pačios dovanos, bet jųjų ekvivalentas. Nuotakos pasogoje *enne* yra tokio pat didumo, kokio didumo buvo *sulu*, bet nuotakos tėvai duodavo ir savo pasogą, vadinamą *siämsiä* veršiukų, kumeliukų pavidalu, šis *siämsiä kiltegane* dažnai nenustatomas ir pareina nuo tėvo malonės. Be šios, įprastinės, kalymo sudėties esti dar ir kitokių, į daugiau dalių skaldomų[539]. Kalymas senovėje buvo daug didesnis ir tėvai anuomet daug mažiau, vos pusę *sulu*, tegrąžindavo savo žentui *enne* pavidalu[540]. Nors kalymas būtų ir visai mažas, bet vis dėlto be jo jokiose vestuvėse neapsieinama; jakutas gerai žino, jog kalymas mokamas ir imamas nuo nepamenamų laikų. Ir pačios jakutės laikytų sau gėda tekėti be kalymo užu vyro, jos juokiasi iš rusių, kurios pačios primoka bernams (kraitis, pasoga), kad tik jas imtų. Jakutai šitaipos aiškina, kodėl jie imą kalymą: „juk tėvams nuostolis: augino, auklėjo, maitino, rūpino dukterį ir čia, vos užaugusi, išteka, juk turim užu tai ką nors gauti, juk netenkam darbininkės... Maitinom, auklėjom, o kiti, svetimi naudosis, vartos, ne, imsim užu auklėjimą kalymą. Juk niekas veltui užu vyro mergos neduoda“[541]. Jakutas, parduodamas dar mažą, neaugintą dukterį, aiškinasi taip darąs todėl, jog veltui mergos užu vyro niekas neduoda. Taigi matome čia ir kalymo ėmimo priežastis ir jojo virtimą pasoga. Šitas kalymas ir nuotakos kraitis bei pasoga buvo surašomi vadinamajam „šeimos užraše“, jakutiškai vadinamam *bepiska*, kuris primena slavų *vėnovuju zapis*. Bernui sumokėti kalymą, beturčiui, pačiam nestengiančiam, gelbsti jojo giminaičiai, jojo giminės, labiau pasiturį žmonės, duodami, tiksliau dovanodami jam kas veršį, kas karvę, kas arklį, kartais tokie žmonės tik skolina bernui gyvulius ir pinigus kalymui sumokėti, o juos jaunavedys prasigyvenęs grąžina[542]. Visų seniausioji kalymo dalis buvo *kurum*, paskui – *sulu*, bet kraičio, pasogos, tojo šių dienų *enne* senovėje nebuvo. Žodis *enne* seniau ir reikšmę kitą turėjo, anuomet **enne** reiškė dovaną apskritai, taip *enne – kulut* buvo dovanotas (enne) vergas (kulut) nugalėto karžygio savo nugalėtojui užu dovanotą gyvybę. Ir nūdien *enne* nėra daiktavardis, bet tik būdvardis, tai rodo jo nesavarankiškumą. *Enne–tangas* = dovanoti rūbai (kraitis), *enne–isit* = dovanoti indai (kraitis), *enne–siuösiu* = dovanoti galvijai (pasoga), *enne-kulut* = dovanoti vergai, jei vergės, jos tapdavo žento gulovėmis. Anot jakutų senų padavimų *enne* atsiradusi kovų metu, ypač kovose bevagiant nuotakas. Tose kovose merginos ir moterys visuomet dovanojamos nugalėtojams kaipo dovana (enne) užu dovanotą nugalėtiesiems gyvybę. Viename padavime sakoma, jog trys broliai jakutai, tunguzų įžeisti, susitarę užpuolė tunguzus, išsigandę tunguzai prašė taikos ir pasiūlė išsirinkti tris gražiausias merginas dovanų (enne); su pasiūlymu jakutai sutiko[543]. Taigi *enne* senovėje buvo sandoros dovanos nugalėtųjų savo nugalėtojams. Jeigut *ännä* (kraitis, pasoga) buvo dovana, tai nuotakos tėvai galėdavo savo žentui jo neduoti, ir atsitikdavo, jog ir neduodavo, bet kalymas buvo privalomas, ir jį turėdavo mokėti visi bernai užu savo nuotakas[544]. Taigi jakutų pavyzdys rodo vaizdų atsiradimą pasogos ir kraičio, tojo *enne*.

Nuotakas pirkdavo ne vieni tik jakutai, bet ir kitos Sibiro tautelės. Samojėdai mokėdavo kalymą rūbais, indais, padargais, briedžiais ir kitokiomis smulkmenomis, pirktomis iš rusų[545]. Tunguzai moka kalymą briedžiais[546], buriatai – galvijais[547], turtingas baškiras moka kalymo 3000

[539] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I, p. 544, 545, 546.
[540] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I, p. 547, 548.
[541] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I, p. 549, 550.
[542] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I, p. 551.
[543] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I, p. 551, 552, 553.
[544] V. L. Sieroševskii: „Jakuty, opyt etnografičeskago izslėdovanija“, t. I., p. 547, 549, 550.
[545] M. A. Czaplicka: „Aboriginal Siberia, a Study in social Anthropology“, 1914, p. 124.
[546] M. A. Czaplicka: „Aboriginal Siberia, a Study in social Anthropology“, p. 106.
[547] M. A. Czaplicka: „Aboriginal Siberia, a Study in social Anthropology“, p. 118.

rublių, bet nepasiturįs – tik vežimą šiaudų, malkų ar šieno[548], tačiau vidutiniškas tunguzų kalymas yra 20 briedžių[549]. Pietinio Sibiro gyventojai kačincai [= kačinai] moka kalymą arkliais[550]. Kalymą moka dar mongolai[551], kalmukai[552] ir kai kurios, ypač piemenų ūkiu besiverčiančios, tautos Vidurinės Azijos[553]. Nuotakų pirkimą žinojo ne vienos tik Europos ir Azijos, bet ir kitų pasaulio dalių tautos. Kalbėsim pavyzdžiais. Pietinėje Afrikoje užu nuotakas moka gyvuliais ar kokiais daiktais: ovahererai, namakai, bušmenai, hotentotai, bečuanai, barolongai, barongai[554]. Vidurinės Afrikos banjorai ne visi gali sumokėti nuotakos kainą, nestengiantieji susitaria su nuotakos tėvu, kuris kalbamąjį mokesnį išdėsto tam tikrais terminais ilgesniam laikui, šiokioje santuokoje gimę vaikai pridera nuotakos giminei, kuriuos jų tėvas turi išsipirkti, mokėdamas užu vaiką po karvę[555]. Ir Afrikos zulusai tos santuokos vaikus, kuomet vyras negali sumokėti užu nuotaką jos tėvams, uošviai paima žentų vaikus laido vietoje, kol žentas užsimokės uošviui užu dukterį[556]. Naujojoj Gvinėjoj vietiniai gyventojai papua plačiai vartoja nuotakų pirkimą, nuotaką parduoda padermės viršininkas ar padermės priekyje esanti šeimos galva, tačiau, kadangi nuotaka yra visos šeimos turtas, kartais tariasi dėl nuotakos kainos su jos namiškiais[557], užu merginas moka čia brangiai: vergais, geležim, sidabro apyrankėm ir kitais panašiais dalykais.

Reziumė

Visų seniausios nuotakų pirkimo žinios yra žinios apie prūsus, siekiančios pradžią XIII amžiaus. Popiežius Honorijus III rašė viename savo laiške prūsams, prašydamas jų mesti pagoniškuosius papročius, štai ką: „Leiskite savo dukteris krikščioniškojon moterystėn be jokio mokesnio, nes juk nedera laisvą moterį it kokią tarnaitę parduoti vyrui į žmonas“[558]. Šis laiškas imtas iš nespausdintojo Marino de Ebulo formuliaro 1216–1217 metams, bet kitų spėjama, jog šis laiškas būsiąs vėlesnės datos, nes tame formuliare mažai tėra popiežių laiškų prieš popiežiaus Grigaliaus IX pontifikatą, o yra laiškų, rašytų Lietuvai jau Mindaugo laikais. Todėl spėjama, gal ir minėtasis laiškas esąs rašytas ar diktuotas popiežiaus Grigaliaus IX. Tačiau vis dėlto šis laiškas, būdamas parašytas dar prieš 1249 m., yra vienas pirmųjų dokumentų, kur minimas nuotakų pirkimas pas prūsus XIII a. pradžioje.

Šiame laiške, be ko kito, sakoma, jog prūsai turėję daug žmonų, kurių viena buvusi tikroji, o kitos – gulovės, ir raginami prūsai atsisakyti kelių žmonų, o pasitenkinti tik viena žmona.

Suprantama, galima paabejoti šio laiško turinio tikrumu, gal, sakysim, popiežius buvo apie prūsus blogai informuotas, bet šiokią abejonę išblaško 1249 m. Christburgo sandora, padaryta kryžiuočių su Natangijos, Varmijos ir Pomeranijos gyventojų prūsų atstovais, tarpininkaujant

548 H. Vámbéry: „Die primitive kultur des turko-tatarischen Volkes“, 1879, p. 505.
549 J. Kohler: „Frauenraub und Frauenkauf“ in „Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss.“, t. V, 1884, p. 351.
550 J. Kohler in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. V, p. 340.
551 Meyer von Waldek: „Russland: Einrichtungen, Sitten und Gebräuche“, I, p. 202.
552 K. Friedrichs in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. XII, p. 470.
553 F. Bernhoft in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. XI, p. 359, 360.
554 P. Fritsch: „Die Eingeborenen Südafrikas“, 1872, p. 142, 235, 331, 365, 444.
555 „Emin Pasha in Central Africa“, 1888, p. 86.
556 J. Tyler: „Forty Years among the Zulus“, 1891, p. 119.
557 „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. VII, p. 371; t. XIV, p. 340, 342, 387.
558 Philippi: „Preussisches Urkundenbuch“, 1882, t. I, d. 1, p. 9, nr. 13.

popiežiaus Inocento IV legatui Jokūbui iš Lježo. Šioje sandoroje rašoma: „Pasižadėjo (prūsai) dviejų ar kelių žmonų nevesti, bet pasitenkinti viena, su kuria viena prie gerų liudininkų susituoks ir šią santuoką nutartu laiku bažnyčioje viešai paskelbs. Dar pasižadėjo, jog jųjų (prūsų) niekas niekam savo dukters į žmonas neparduos ir niekas nei sau, nei savo sūnui žmonos nepirks“[559]. Iš sandoros žodžių „bendrais pinigais sau ir savo sūnui žmoną pirkdavo“ sunku spėti, ar sūnus, tėvui gyvam esant, su šia žmona gyvendavo, ar ne, galbūt galėjo ir šitaipos būti, jog tėvas mažam vaikui žmoną pirkdavo ir, kol vaikas užaugdavo, patsai su ja gyvendavo. Tačiau sunku būtų tikėti, kad sūnus su tokia tėvo valia būtų sutikęs ir imtų už save žymiai vyresnę žmoną. Tiesa, pas rusus buvęs paprotys mažam sūnui imti žmoną, su kuria, kol sūnus užaugdavęs, patsai tėvas gyvendavęs, iš jos net vaikų sulaukdavęs. Suaugusiam sūnui tėvas šią nuotaką atvesdavęs ir tardavęs: matai, sūnau, savo žmoną ir savo vaikus? Tačiau sūnus čia šiokią nuotaką imdavęs tik tuomet, jeigut ji jam patikdavo, nepatikus – ieškodavęs kitos[560]. Nors, kita vertus, panašų paprotį turėjo ir keltai Britanijoj: po dešimt ir dvylika žmonų turėdavo bendrai, dažniausiai broliai su broliais ir tėvai su vaikais[561]. Šiokis paprotys tėvams su sūnumis turėti bendras žmonas buvęs pas germanus[562], anglosaksus[563], gotus[564]. Vaikų su suaugusiomis merginomis vestuvės buvo žinomos Kaukazo tautelėms[565]. M. Kovalevskis paprotį vesti bendrą tėvui ir vaikams arba broliams žmoną kildino iš grupinių vestuvių[566], tačiau sieti šį paprotį su grupinėmis vestuvėmis nėra reikalinga, nes ir pačios grupinės vestuvės yra gana problematiškos[567]. Juk žmona yra šeimos turtu pirktas daiktas, todėl šeima, jos vyrui mirus, nenori jos dovanai išleisti[568], todėl našlę žmoną vesdavo jos vyro brolis, šis paprotys buvo plačiai žinomas[569].

Iš šiojo papročio tektų kildinti šiokį tėvų su vaikais bendras žmonas turėti faktą[570].

Nuotakų pirkimą pas prūsus mini ir metraštininkas Petras Dusburgietis, tačiau sunku pasakyti, kuriam laikui jo žinią tektų priskirti, nes žodžiai *consuetudinem antiquam* liudytų, jog čia būta senovinio, gal jau ne jo meto, papročio. Tačiau turint galvoje Christburgo sandoros

559 C. P. Woelky und J. M. Saage: „Codex diplomaticus Warmiensis“, t. I, 1860, p. 32, 33.

560 „De russorum, religione, ritibus nuptiarum, funerum etc. Epistola ad D. Davidem Chytraeum recens scripta“, 1582, p. 15.

561 Caeser: „De bello Gallico“, V, 14.

562 E. Hermann in „Indogermanische Forschungen“, 1904–1905, p. 383.

563 F. Roeder: „Die Familie bei den Angelsachsen“, 1899, 40.

564 Prokopios: „Gotenkrieg“, IV, 20, 1895.

565 A. Haxthausen: „Transkaukasia“, 1856, II, p. 24, 33.

566 M. Kovalevski: „Pervobytnoje pravo“, 1886, I, 177.

567 Br. Malinowski: „The family among the Australian aborigines“, 1913, p. 95, 96, 106.

568 W. Crooke: „Tribes and castes“, 1896, I, p. CXC, VXCI, CXCII.

569 J. G. Frazer: „Totemism and exogamy“, 1910, 1, p. 426, 440, 450, 451, 469, 492, 500, 501, 541, 549, 552, 572.

570 E. T. Dalton: „Descriptive ethnology of Bengal“, 1872, p. 16; H. B. Rowney: „The wild tribes of India“, 1882, p. 154; Marco Polo: „Kingdoms and marvels of the east“, I, 1903, p. 253; Pinkerton: „Collection of voyages and travels“, VII, 1809, p. 33, 34; J. M. Hildebrandt: „Etnographische Notizen über Waamkba“, in „Zeitschrift für Ethnologie“, 1878, p. 406; G. Nachtigal: „Sahara und Sudan“, 1881, II, p. 176; R. W. Felkin: „Notes on the Waganda tribe“ in „Proceedings of the Royal Society of Edinburg“, 1886, p. 745; J. F. Canningham: „Uganda and its people“, 1905, p. 130, 322, 324, 338; F. Y. Clozel et R. Villamur: „Les coutumes indigènes de la Côte d'Ivoire“, 1902, p. 326; A. B. Ellis: „Yoruba-speaking peoples of the Have Coast“, 1894, p. 185; R. F. Burton: „Abeokuta and the Camaroons mountains“, 1863, t. I, p. 208; W. Bosman: „A new description of the Coast of Guinea“, 1814, p. 480; J. H. Weeks: „Among the Congo cannibals“, 1913, p. 111; W. Junker: „Travels in Africa during the years 1879–1883“, 1891, p. 189; L. Decle: „Three years in savage Africa“, 1898, p. 348; G. M. Theal: „Yellow and darkskinned people of Africa south of Zambesi“, 1910, p. 234; H. H. Johnston: „The Uganda Protectorate“, 1902, p. 794.

datą, galima Dusburgiečio žodžius taikinti XIII a. antrajai pusei. Savo kronikoje Dusburgietis sakė: „Antrąjį senovinį paprotį prūsai iki šiol tebevartoja: savo žmonas jie perka užu tam tikrą pinigų sumą“[571]. Pirktosios žmonos būklė, anot Dusburgiečio, pas prūsus buvusi vargana: ji buvusi vyro vergė, su kuria vyras nevalgydavęs užu vieno stalo, kai kuriomis dienomis ji plaudavusi šeimynykščių kojas. Šiokia pirktosios žmonos būkle stebėtis nėra ko, nes dar XVI ir XVII a., kuomet jau faktinojo nuotakų pirkimo Lietuvoje nebebuvo, vis dėlto nutekėjusios moters būklė šeimoje buvo labai vargana, vyro valia jai buvo įstatymas, vyras galėjo ją įkeisti užu skolas, vergovėn parduoti[572]. Marčios gyvenimas anytos pusėje liūdnomis varsomis [= spalvomis] piešiamos visose lietuvių liaudies dainose ir net literatūroj.

Dusburgiečio kronikos žinutę kartojo savo rimuotojoj kronikoj Nicolaus von Jeroschinas[573]; daugiau XIII ir XIV a. nuotakų pirkimo rašytinių duomenų neturime. Šešioliktojo amžiaus pradžios kronikininkas Erazmas Stela savo kronikoje, pavadintoje „Apie prūsų senienas“, mini, jog Vaidevutis, kuris prūsus tikrosios moterystės pamokinęs, uždraudęs prūsams pirkti užu pinigus žmonas[574], tačiau jojo žinute patikėti sunku žinant, jog ir patsai Vaidevutis yra legendarinis asmuo[575], nors, kita vertus, žmonių, pamokinusių ar įsteigusių žmonėms moterystės institutą, yra ir kituose kraštuose. Buvęs laikas, kuomet žmonės moterystės nežinoję, o gyvenę it gyvuliai, kaip pakliuvo, todėl buvęs reikalas šiokį netvarkingą žmonių gyvenimą sutvarkyti, įsteigti moterystę, ir štai egiptiečiams moterystę įsteigęs Menes, kinams – Fohi, graikams – Kekropas, indams – Svetaketu[576]. Kinų senieji metraščiai rašo, jog kadaise pas juos žmonės gyvenę palaidai, vaikai nežinoję savo tėvo, tik žinoję savo motiną, bet imperatorius Fohi šį dalyką, įsteigdamas kinams moterystę, sutvarkęs[577]. Mahabharatoje karalius Pandu sakė savo žmonai Kunti, jog senovėje indai moterystės nežinoję, bet ją įsteigęs Svetaketu, Uddalaka sūnus[578]. Atėnuose senovėje moterys ir buvusios visiems vyrams bendros, bet karalius Kekropas įsteigęs atėniečiams moterystę ir moterystės įstatymus[579]. Net šiaurės lapiai sako, būk ir jiems moterystę įsteigę kažkokie Njavvis ir Aujis ir įvedę moterystės priesaiką[580]. Suprantama, kaip kitur, taip ir pas mus galėjo būti legendoje apie Vaidevutį moterystės įsteigimo pas prūsus motyvas, tik gaila, kad Stela nenurodė tojo motyvo šaltinio, kur jis jį nugirdo ar sužinojo. Šešioliktojo amžiaus gale pastorius Waisselius, Laukiemio klebonas, rašė savo kronikoje apie prūsus, jog jokis prūsas neduodąs savo dukters veltui į žmonas, žentas turįs jam mokėti 1–10 markių, turtingesnis ir daugiau, jei pinigais mažai duoda, tai turėjo dar galvijais ar javais pridėti, nes tėvas nenorįs savo vaiko svetimam dovanai duoti[581]. Iš kur Motiejus Waisselius savo šią žinią paėmė – nėra žinios, bet vargu tai bus buvęs jo meto, XVI a. antrosios pusės, paprotys, galbūt tai tik legenda, iš žmonių nugirsta. XVII a. prūsų kronikininkai Hartknochas ir Praetorius nuotakų pirkimo pas prūsus, kaipo savo laikų fakto, jau nebemini. Jo nemini nei XVI a. vidurio pastorius Jonas

571 Petrus de Dusburg:“ Chronicon terre Prussiae“, in „Scriptores rerum Prussicarum“, I, 1861, p. 54.

572 M. F. Vladimirski-Budanov: „Čerty semeinago prava zapadnoj Rossiji v polovinė XVI v.“ in „Čtenija v istoričeskom občestvė Nestora lietopisca“, 1890, p. 56–65.

573 „Scriptores rerum prussicarum“, t. I, 1861, p. 350.

574 Erasmus Stella: „De Borussiae antiquitatibus“ in „Scriptores rerum prussicarum“, t. IV, 1870, p. 293.

575 Jonas Jonila Žilius: „Brūtenas ir Vaidevutas“, 1929, p. 31–55.

576 J. F. Mac Lennan: „Studies in ancient history“, 1896, p. 95.

577 A. Y. Goguet: „The origins of laws, arts, and sciences“, 1761, III, p. 311, 313.

578 J. Muir: „Original sanskrit texts“, 1869, 11, p. 327.

579 J. G. Frazer: „The magic art and the evolution of kings“, 1911, II, p. 284.

580 G. von Düben: „Om Lappland och Lapparne“, 1873, p. 530.

581 M. Waisselius: „Chronica alter Preusser, Liffländischer und Curländischer Historien“, 1599, p. 24.

Maleckis savo laiškuose, rašytuose Karaliaučiaus universiteto rektoriui Jurgiui Sabinui, apie senovės prūsų pagonybę, nors šiuose laiškuose jis mini pas sūduvius, kuršius ir lietuvius nuotakų vogimą, kuris baigdavosi su pavogtosios nuotakos tėvais susitaikymu[582]; ar žentas, su savo uošviu susitaikęs, užu savo žmoną uošviui kiek mokėdavo, Maleckis nieko nemini, nieko apie tai nemini ir jo sūnus Jeronimas Maleckis savo sūduvių papročių aprašyme XVI a. gale[583]. Nuotakų pirkimo pas prūsus nebemini Hartknochas[584] nei Praetorius[585].

Mykolas Lietuvis 1550 m. rašė savo lietuvių papročių aprašyme, jog „kadaise ir mūsų tautoje buvo užu nuotaką jos tėvams mokami pinigai, žemaičių kriena vadinami, bet dabar mes užu kraitį parsiduodam žmonoms ir tampam jų vergais“[586]. Pasakymas: ir pas mus kadaise (olim) mokėdavo... liudija, jog šieji žodžiai taikomi ne XVI a. pusės, bet ankstybesniojo tarpo Lietuvos gyventojams.

Žodis *kriena*, etimologiškai imant, reiškia kainą ir turi atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose[587]. Senojoje rusų kalboje veiksmažodis *krinuti* X–XIII a. tarpe reiškė irgi pirkti[588]. Senojoj latvių kalboje *kriena nauda* buvo vedžio dovanos nuotakai, jos tėvams ir draugams[589], o *kriena* buvo dovanos ar pinigai, duodami nuotakai užu jos vainiką[590].

Žodis *kriena*, pavidalu *chreny dėvočyje* (mergų kriena) buvo gana plačiai XVI a. dokumentuose, gudų kalba rašytuose, žemaičių krašte vartojamas[591]. Mergų kriena aptinkama žemaičių žemėje, gudų ir ukrainiečių žemėje buvo vartojama kunica, kiaunės duoklė, tiesa, XVI a. jau duodama pinigais ir natūra, bet jau nebe kiaunių kailiais[592]. Kriena ir kunica buvo mokama tam ponui, kurio žemėje gyveno nuotaka, mokėdavo josios tėvas, mokamoji suma buvo nustatoma pono, paisant papročių, nors paprastai tasis mokesnis buvo mažas, jog jį galima laikyti savotišku činšu, bet ne mokesniu užu nuotaką. Kriena ir kunica glaudžiai susijusios su feodalizmu, nykstant feodalizmui ima ir jos nykti, tai nereiškia dar, jog baudžiavos laikais šiųjų mokesnių neimta, bet baudžiavos laikais tąjį mokesnį ponas imdavo savo valia ir nuožiūra, todėl dokumentuose jau jie retai beminimi.

Mūsų kriena, gudų ir ukrainiečių kunica buvo mokama ponui ir mokama nuotakos tėvų, tačiau viename Ovručo pilies dokumente rašoma: apie kunicą, dėlei kurios jie ant pono Kristofo skundės, jog jis ją ne pagal senovinį įprotį iš jų imąs, tai šitaipos: kuris jų, mūsų valdinių, ims sau žmoną iš karaliaus valdinio, tas Ovručo viršininkui kunicos nemoka, bet jeigut iš jo ims žmoną valstietis, jis kunicą moka[593]. Vienoje Kijevo miesto ir apylinkės privilegijoj taip pat minima, jog žmogus, imąs sau žmoną iš kunigaikščio, pono valdinio ar iš valstiečio, moka vestuvinę kunicą

582 Johannes Maletius: „Epistola de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum“ in „Acta Borussica“, II, 1731, p. 409.

583 Hieronymus Maletius: „Warhafftige Beschreibung der Sudawen auff Samland sambt ihren Bockheiligen und Ceremonien“, 1583, p. 12–15.

584 M. Ch. Hartknoch: „Alt- und neues Pruessen“, 1684, p. 175–180.

585 M. Praetorius: „Deliciae prussicae oder Preussische Schaubühne“, parašyta 1698, 1871, p. 70–94.

586 Michalon Lituanus: „De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum“, in „Archiv...“ N. Kolačova, 1854, t. II, d. 2, p. 50.

587 A. Walde und J. Pokorny: „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen“, I, 1930, p. 523, 524.

588 J. Sreznevski: „Materialy dlia slovaria drevne-russkogo jazyka po pismennym pamiatnikam“, I, 1893, p. 1341.

589 J. Manzelius: „Phraseologia Lettica“, 1638, ap. XXXII.

590 J. Lange: „Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon“, 1777, I, p. 157; II, p. 156.

591 K. Jablonskis: „Istorijos archyvas“: XVI a. aktai, 1934, p. 365; B. M. Grużewski: „Kośćiol evangelicko-refonnowany w Kielmiach“, 1912, p. 129.

592 „Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii“, VII, 1, p. 623, 84, 96, 589, 595, 603, 146; VII, 2, p. 22, 29, 72; VIII, 5, p. 104–106; „Akty vileńskoj komisii“, t. 25, p. 155, 324; t. 35, p. 6, 202, 305, 306.

593 „Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii“, VIII, 5, p. 105, 106.

(kunica svadebnaja) tam ponui, kurio valdinio dukterį veda[594]. Senovinė kunica buvo taip vadinamoji vedamoji (vyvodnaja) kunica ir mokėdavo ją tuosyk, jeigut duktė kitan valsčiun nutekėdavo. Bobruisko valsčiaus 1639 m. inventoriuje rašoma: pagal senovinį paprotį vestuvinės kunicos, kuomet kuri kitan valsčiun už vyro teka, imti...[595] Višakių (Vysokago) miesto 1519 m. privilegijoje rašoma: vietininkas buvo jiems naujieną beįvedąs, vietoje žmoną vedant kunicą imdavo, bet karalius savo privilegijoj šiokią kunicą imti uždraudė[596]. 1540 m. Svisločiaus miestėnams ir valstiečiams duotojoj privilegijoj rašoma: mergaitėms, savo valsčiuje užu vyro tekančioms, kunicos mokėti nereikia, ir čia pat pridurіama: savo valdiniams mes naujienų neįvedame, senovinių papročių nekliudome[597]. Iš šių pavyzdžių galima spėti, jog senovėje kunica buvo mokama tik vedamoji ir, galima manyti, jog senovėje kunicą mokėjo vyras, vedąs nuotaką, o tik paskui ėmė mokėti nuotaka, tiksliau, josios globėjai, tėvai. Suprantama, XVI a., kuomet apie kunicą daugiausia duomenų randama, nuotakas pirkti paprotys jau buvo išnykęs, bet tojo papročio pėdsakai, privalomosios dovanos nuotakai, jos tėvams, giminei ir ponui dar liko, šias dovanas feodalai ėmė fiksuoti savo dokumentuose, duodamuose naujiems savininkams ir vietininkams, savo valdinių prievolių tarpe. Juo arčiau baudžiavos laikų, juo matomas didesnis ponų savaliavimas su savo žmonėmis, šis savaliavimas sutrikdė senovinius papročius, buvo įvestos naujoviškos kunicos, o baudžiavos laikais ponai pasipelnymo dėlei tųjų kunicų iš savo baudžiauninkų jau ėmė imti tiek, kiek tik iš jų buvo galima išspausti. Viename 1778 m. dokumente rašoma, jog nuo tekančių kitan valsčiun nuotakų kunicos imti tiek, kiek galima išspausti (ile wytargować można). Kunica ir kriena yra vieno galo faktai, patsai vardas *kunica* kilęs iš tųjų laikų, kuomet kiaunės kailis ėjo pinigų pareigas ir tais kailiais buvo mokami visokie mokesniai. Kiaunėmis Vytauto laikais ir pas mus duokles davę[598]. Šiomis kiaunėmis ir užu nuotakas bus kadaise vyrai savo uošviams mokėję, ką šiokie archajiniai posakiai liudija: sumokėsi kunicą ir gausi mergelę[599], arba duok už kunicą skaisčiąją mergelę (otdai za kunicu krasnuju dievicu).

Pirmosios žinios nuotakų pirkimo pas rytų slavus siejamos su pasakiškuoju danų karaliumi Frotho III, kuris pamokęs slavus už nuotakas imti pinigus, nes, girdi, pirktinės vestuvės darančios pačią moterystę pastovią, nesuardomą[600]. Tačiau Frotho III, gyvenęs neva Kristaus laikais, yra legendarinis, kaip mūsų Vaidevutis. Saxo Grammaticus, gyvendamas 1150–1220 tarpe, galėjo, be jokių rašytų šaltinių, visas apie Frotho III nugirstas pasakas tik pakartoti. Bet X ir XI a. nuotakų pirkimo faktų pas rusus buvo, ypatingai ryškiai nuotakų pirkimo faktus pabrėžia arabas Ibrahim ibn Jakob X a.[601], tačiau jau XII ir XIII a. pas rusus niekas nuotakų pirkimo faktų nebemini. Papročių teisių rinkinyje „Russkaja pravda“ jau pirktinių vestuvių nebeminima, nors posakį „ką vyras žmonai duoda, tai tas yra pilna žmonos nuosavybė“ galima aiškinti privalomąja vyro dovana žmonai, atitinkančia slavų *vieno*, lygiai taip pat galima aiškinti Nestoro kronikos pasakymą *a zavtra prinosachu po nei, čto vdaduče* (rytą atnešdavo, kas jai duotina)[602]. XII a. Naugardo arkivyskupas Jonas, skaičiuodamas visokeriopus santuokos būdus, jau nuotakų

594 „Akty, otnosiaščijesia k istorii Zapadnoi Rossii“, II, 1848, p. 35, nr. 30.
595 „Akty vileńskoj komissii“, t. XXV, p. 324.
596 „Akty, otnosiaščijesia k istorii Zapadnoj Rossii“, II, p. 73.
597 „Akty, otnosiaščijesia k istorii Zapadnoj Rossii“, II, p. 368.
598 „Bėlorusskij archiv“, II, 1928, p. 41. 1529–1530 m. dokumentas.
599 I. I. Nosovič: „Slovar bielorusskago nariečija“, 1870, p. 269.
600 Saxo Grammaticus: „Gesta Danorum“, ed. Holder, 1886, p. 156.
601 Westberg: Ibrahims ibn Jakubs: „Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahre 965“ in „Zap. imper. akad. nauk., istor. filol. otd“, III, p. 33, 55, 93.
602 V. Sergiejevič: „Lekcii i izsledovanija po drevnei istorii russkogo prava“, 1910, p. 486.

pirkimo nebemini[603]. XIII a. nuotakų pirkimo jau nebėra nei pas rusus[604], nei pas lenkus[605] nei pas čekus[606]. Klausiman, kodėl XIII a. pas prūsus dar buvo užu nuotakas mokama, galima atsakyti pagoniškosios kultūros poveikiu. Sunku manyti, kad ir Christburgo sandora būtų nuotakų pirkimo paprotį staiga panaikinusi, ne, šis paprotys, matyt, nyko lėtai, nes juk Dusburgietis, šešios dešimt metų po Christburgo sandoros dar mini nuotakų pirkimo paprotį. Nuotakų pirkimas ėmė nykti, reikia manyti, X ar XI a., tačiau šis nykimas truko ilgokai, nes dar XVI a. pusėje, Mykolo Lietuvio laikais, išliko tojo pirkimo reminiscencijos, ir patsai Mykolas Lietuvis krieną dar aiškino kaipo mokesnį užu nuotaką. Tiesa, inventoriuose ir aktuose kriena buvo mokesnis ponui, bet juk ten ir tebuvo surašytos valstiečių prievolės ir pareigos dvarui, bet kriena buvo mokama, anot Mykolo Lietuvio, tam, kieno dukterį vedė, atseit uošviui, gal uošvis ją grąžindavo dukteriai, bet juk tai, kaip gyveno savų tarpe valstiečiai, bajorams nerūpėjo, todėl niekas to ir nerašė.

Žemaičių kriena, gudų kunica buvo XVI a. valstiečių mokami. Bajorai ir apskritai privilegijuotasis luomas turėjo slaviškosios kilmės *vieno*. Senovėje *vieno* buvo *pretium pro sponsis*, duodamas nuotakos tėvams ar pačiai nuotakai. Nestoras rašė, jog šv. Vladimiras davė užu žmoną graikams *vieno* Chersonesą, o lenkų karalius Kazimieras davė savo svainiui Jaroslavui užu jo seserį *vieno* 800 belaisvių, Boleslovo karo metu paimtų. Lenkų karalius Mieško davė Mazovijos kunigaikščiui Konradui *vieno* užu jo dukterį 50 grivenų. Tačiau XIII a. viduryje jau *vieno* buvo duodamas nebe uošviui, o pačiai nuotakai vestuvinių dovanų pavidalu. *Vieno* iš nuotakos mokesnio (pretium pro sponsis) išvirto vestuvinėmis dovanomis (donatio propter nuptias) nuotakai XI–XIII a. tarpe. XVI a. pagal Lietuvos Statutą *vieno* buvo laidas žmonai užu jos pasogą ir kraitį, tačiau šis *vieno* buvo dviejų dalių: tikrasis *vieno*, kitaip kontrąįnašu vadinamas, ir *privienok*; *vieno* buvo lotyniškai *dotalitium*, o *privienok* – *crinalis* vadinamas. *Vieno* – *dotalitium* savo kilme yra kilęs iš senovinio *pretium pro sponsis*. *Vieno* buvo pilna žmonos nuosavybė ir, vyrui mirus, našlė jį pasilikdavo sau. Suprantama, vieno virto nuotakos įnašo (vnesenije) laidu tuomet, kuomet atsirado kraitis ir pasoga, kuomet *pretium pro sponsis* buvo uošvio grąžinamas tekančiai dukteriai, kuomet nuotakos mokesnis virto privalomąja vyro dovana pačiai nuotakai.

Iš turimųjų duomenų vedame, jog tikrasis pirkimas pas mus ir slavus (rytų ir vakarų) nyko jau XIII a., bet tojo pirkimo pėdsakai pavidalu krienos, kunicos, *vieno* išliko, tačiau tieji pėdsakai, būdami senovinio nuotakų pirkimo išgyvenimai, neliudija, kad po XIII a. būtų buvusios nuotakos iš tikrųjų perkamos.

Senovinio pirkimo pėdsakų daug išliko ir vestuvių apeigose bei dainose. Visi šie pėdsakai tėra apeiginiai, labai tolimo tikrojo pirkimo atgarsiai.

Vestuvių apeigose piršlių apsimetimas pirkliais, nuotakos vadinimas preke, derėtuvės, sutartuvės, magaryčios; žiedo, vainiko, rūtų pinigai, duodamieji nuotakai; visokeriopos dovanos nuotakos namiškiams ir net derybos dėl kraičio ir pasogos, išrėdėjusio iš nuotakos mokesnio (pretium pro sponsis) yra pirkimo pėdsakai. Visus pėdsakus vestuvių apeigose (be piršlybų) galima suskirstyti keturiomis grupėmis: a) vietų, nuo kiemo vartų iki pat stalo, pirkimas, b) nuotakos iš tėvų, brolių, seserų, pamergių, viso nuotakos pulko, pirkimas, c) simbolinis nuotakos pavidalu vainiko, kasos, sodo, pirkimas iš nuotakos pulko ir d) nuotakos kraičio bei pasogos išpirkimas. Visi šieji „pirkimai“ aptinkami ne tik mūsų, bet ir latvių, rusų bei lenkų vestuvinėse apeigose. Šis

[603] „Russkaja istoričeskaja biblioteka“, t. VI, p. 367.
[604] Krek: „Zur Geschichte russischer Hochzeitsbräuche“ in „Analecta Graeciensia“, 1893, p. 188.
[605] W. Abraham: „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem“, 1925, p. 86–89, 116 sk.
[606] L. Niederle: „Život starych slovanů“, t. I, d. 1, 1911, p. 70, 71, 72, 73.

vestuvinėse apeigose kalbamųjų „pirkimų" bendrumas aisčių, slavų ir net kitų tautų vestuvių apeigose rodo, jog tieji pėdsakai yra vienokių sąlygų, papročių, žmonos įsigijimo būdo, bet ne liaudies, žmonių vaizduotės padarinys ar net prasimanymas.

Mūsų liaudies dainose yra taip pat gana daug pėdsakų, atliepiančių senovinį nuotakų pirkimą. Mokesnis užu rūteles, vainikėlį, pačią mergelę, kur rūtelės, vainikėlis, net kasos ir kasnykėliai yra paprastos metonimijos, *pars pro toto* imamos; šiai pačiai kategorijai tenka priskirti ir mokesnį užu jaunas mergos dieneles, užu dukrelės auginimą, darbelių mokinimą. Iš šiųjų motyvų susidarė dainos formulė:

Kai nueisi už bernelio,
Būsi kai parduota.
Kalvaitis 216, var. 229

Anot dainos žodžių, užu mergelę buvo mokama pinigais, jaučiais, žirgais.

Broliai nori kartais sumetę pinigų savo seselę iš „nevalėlės" vaduoti; šie metamieji pinigai primena sąlygą, jog namiškiai, savo dukterį atsiimdami, turėdavo grąžinti užu ją sumokėtąją sumą.

Dainų motyvas „samdyti audėjėlę, gulovėlę" primena nuotakos pirkimą, nes seniau (ir anot XVI a. aktų terminų) samdyti reiškė pirkti.

„Turgavoti mergas" primena tuos sezoninius mergų turgus, žinomus slavams, net ir gamtotautėms, nors galbūt šis motyvas nėra savas, bet iš gudų ar ukrainiečių atklydęs.

Pamergių varžytynės ir derybos su vedliais vestuvėse (dainuojant) dėl mokesnio užu jų „seselę" primena senovines derybas visų namiškių dėl leidžiamosios užu vyro mergos.

Dainelėje „Siuntė mane motinėlė", kuri vargu yra sava, susipina vogimo ir pirkimo reminescencijos, kurių analizas duotas tekste.

Juokų, pašaipos dainelėse vienur kitur aptinkamas mergų pirkimo, pardavimo motyvas, bet jį vargu galima laikyti nuotakų pirkimo reminescencija.

Pirkimo reminescencijos mūsų dainose, matome, suskilo šešiomis nelygiomis grupėmis, kurių pirmoji yra didžiausioji, turinti daugybę variantų, atliepimų visose mūsų dainose.

Sutrumpinimų paaiškinimai

AVK: Akty vilenskoj archeografičeskoj komissii.
Brugmann: K. Brugmann und A. Leskien: Litauische Volkslieder und Märchen, 1882. Garliavos apylinkėje Brugmanno surinktosios dainos p. 90–156.
Bsn: J. Basanavičius: Ožkabalių Dainos, I, II, 1902.
Dauk: S. Daukantas: Dainos Žemaitju, 1846.
Dovyd J. Dovydaitis: Dainos, 1931.
Fort-Miller: K Fortunatov – Vs. Miller: Litovskija narodnyja piesni, 1872.
JLDn: A. Juškeviče: Lietuviškos Dainos, 1 – 1880, II – 1881, III – 1882.
J.S.D.: A. Juskeviče: Lietuviškos Svodbinės dainos, 1883.
Kalvaitis: V. Kalvaitis: Prūsijos lietuvių dainos, 1905.
Kolberg: O. Kolberg: Pieśni ludu litewskiego, 1879.
Krėvė: V. Krėvė-Mickevičius: Dainavos krašto liaudies dainos, 1924.
Leskien: A. Leskien žr. *Brugmann.* Leskieno Vilkaviškio apylinkėje surinktosios dainos, 1882, p. 13–78.
Ness: G. H. F. Nesselmann: Litauische Volkslieder, 1853.
NS: A. Niemi-A. Sabaliauskas: Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje, 1912.
Pakalniškis: J. Pakalniškis: Klaipėdiškių dainos, 1908.

Rėza: L. J. Rhesa: Dainos, 1825, 1843[2].
Stanevičius: A. Stanevičius: Daynos žemayczių, 1829.
Šimtakojis: J. Šimtakojis: Trakiečių dzūkų dainos, 1899.
BW: Kr. Baron un H. Wissendorff: Latvju Dainas. T. III d. 1 – 1904, d. 2 – 1906, d. 3 – 1909. Dainos cituojamos eilės numeriais.

Baigiamasis žodis

„Pirktinės vestuvės" tėra tik dalis mano darbo „Mūsų vestuvinių dainų ir apeigų socialiniai elementai", baigto rašyti 1934 m.

Bespausdindamas vietos taupumo dėlei šiąją dalį gerokai trumpinau, todėl neišvengiau tekste nelygumo, nevienodumo.

Išmečiau dalį lyginamosios medžiagos, porą ekskursų, dainų variantų, digresijų, bet stengiausi kiek galėdamas daugiau palikti faktų.

Vienur kitur yra tekste minimos vogtinės vestuvės, jos aprašytos ir paaiškintos kitoje dalyje, pavadintoje „Vogtinės vestuvės". Tos dalies medžiagos nevartojau čia, norėdamas išvengti būsimų pasikartojimų.

„Pirktines vestuves" bevertinant ir bespausdinant atsirado naujos mūsų vestuvių apeigoms medžiagos (M. Čilvinaitė: „Vestuvės Upynos apylinkėje", Gimtajam krašte 1935 m. p. 238–242, 294–301, 371–378; B. Buračas: „Kupiškėnų vestuvės", Tautosakos darbuose 1935 m. p. 195–278; Pr. Meškauskas: „Volksbräuche im litauischen Familienleben" 1936 m. p. 25–56), nebegalėtos suvartoti tekste. Šiokios papildomos medžiagos po metų kitų prisirinks daugiau, ją teks suvartoti vėliau, papildomajam straipsnyje.

Minėtojoj medžiagoj nuotakų pirkimo pėdsakų esama piršlybose, kur piršliai atvyksta žąselės (mergelės) derėti (žr. Čilvinaitė o.c. p. 240, Buračas o. c. p. 203, 204, 205). Šie faktai rodo, kad piršlys, pirklys apsimetėlis, žinomas net Žemaitijoje, kur galėjo jis atsirasti ir be slavų įtakos. Pirkimo pėdsakų esama čia ir daugiau (žr. Čilvinaitė o. c. p. 294, 296, 371, 372; Buračas o. c. p. 216, 217, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 239, 240, 241, 242, 243, 252, 253. 255; Pr. Meškauskas o. c. p. 40), bet panašių pėdsakų yra mano vartota, todėl skyrium dėl jų šiuo tarpu kalbėti neteks.

Išmestąjį ekskursą apie kraitį ir jo evoliuciją kuo trumpesniu pakeisti negalėjau, siūlau norintiems dirstelėti į šiojo darbo p. 83, 88, 89 ir į straipsnį L. V. Malinino „O svadebnych platežach i o pridannom u kavkazskich gorcev" (žurn. Etnografičeskoje obozrienije, 1890, nr. 3, p. 49–61) bei E. Westermarcko „The History of Human Marriage" 1925, t. 11, p. 401–403, 415–431.

Darbe matau trūkumų, esamų tai dėlei stokos kai kurios medžiagos, tai dėlei trumpinimo darbą jau bespausdinant; tuos trūkumus išlyginsiu papildomojoj medžiagoj, kurią teks suvartoti paskui, atskirame straipsnyje.

Baigiu poeto Horacijaus žodžiais: „feci, quod potui, faciant meliora potentes" [„Padariau, ką galėjau, kas gali, tepadaro geriau"].

Autorius

Vogtinės vestuvės

Vogtinių vestuvių pėdsakai mūsų dainose ir vestuvių apeigose

I. Egzogamija

Egzogamijos terminą pirmasis pavartojo škotas J. F. Mac Lennanas savo veikale „Primitive Marriage“ 1865, nuo tol šis terminas prigijo ir imtas plačiai vartoti etnologinėj literatūroj. Mac Lennanas greta termino *exogamy* vartojo ir terminą *endogamy*, ir jų reikšmes jis aiškino: *exogamy* = *marrying out*, o *endogamy* = *marrying in*. Iš tokios interpretacijos aiškėtų, jog egzogamija reikštų: vesti iš kitur, o endogamija – vesti iš čia pat savo nuotaką, žmoną. Šiuos terminus (egzogamiją ir endogamiją) lydėjo Polinezijos čiabuvių žodis *tabu*, reiškiąs draudimą, draudžiamą dalyką. Egzogamija buvo tabu, nes buvo draudžiama vesti sau nuotaką, žmoną iš čia pat, o turėjo ją imti iš kitur. Šių dviejų terminų, endogamijos ir egzogamijos, žodis *gámos* ar *gameīn* yra vienareikšmis ar lygiareikšmis, reiškiąs vestuves ar vesti. Skiriasi tiedu terminu tik savo priešdėliais *éndon* = čia ir *égzo* = ten, kitur, taigi ir kilo abejojimas, kokia skiriamoji riba bus tarp *éndon* ir *égzo*, kitaip tarus, tarp endogamijos ir egzogamijos, dėl šios skiriamosios ribos aiškinimo kilo daug ginčų, didelių painiavų, nebaigtų ir po šiai dienai. Dar Mac Lennanui rodės, jog terminai endogamija ir egzogamija yra nesuderinamai priešingi, kur taikomas vienas, ten negalėtų būti taikomas antrasis, bet iš tikrųjų tokio nesuderinamojo priešingumo nėra, nes socialinis junginys, kuris egzogaminiu vienetu laikomas, vienu atveju yra egzogaminis, bet kitu atveju – endogaminis. Štai Šiaurės Amerikos indėnų padermė (tribe) *winnebago* suskilusi dviem socialinėm grupėm: *wangeregi* ir *manegi*, kurių *wangeregi* vyras turi vesti žmoną iš grupės *manegi*. Taigi *wangeregi* ir *manegi* grupės yra egzogaminės, bet *winnebago* padermė yra endogaminė[1]. Australijoj yra padermė *kamilaroi*, ji suskilusi dviem grupėm: *dilbi* ir *kupathin*, šios grupės suskilusios porinėm pogrupėm: *muri* ir *kubi*, *ipai* ir *kumbo*. Padermė *kamilaroi* turi keturias pogrupes: *muri* ir *kubi*, *ipai* ir *kumbo*. Egzogaminis pogrupių santykis: *muri* su *kumbo*, *kubi* su *ipai*[2]. Taigi čia pogrupės *muri* ir *kubi* ir grupė *dilbi* yra egzogaminės, bet pati padermė *kamilaroi* – endogaminė. Imsim aštuonių pogrupių padermę, jos pavyzdžiui tiktų ir Centrinės Australijos padermė *warramunga*[3] ar Šiaurės Amerikos indėnų padermė *seneca*[4], taip pat Centrinės Australijos padermė *arunta*[5]. Aštuonių

[1] *P. Radin:* „Social Anthropology“, 1933, p. 54–55.

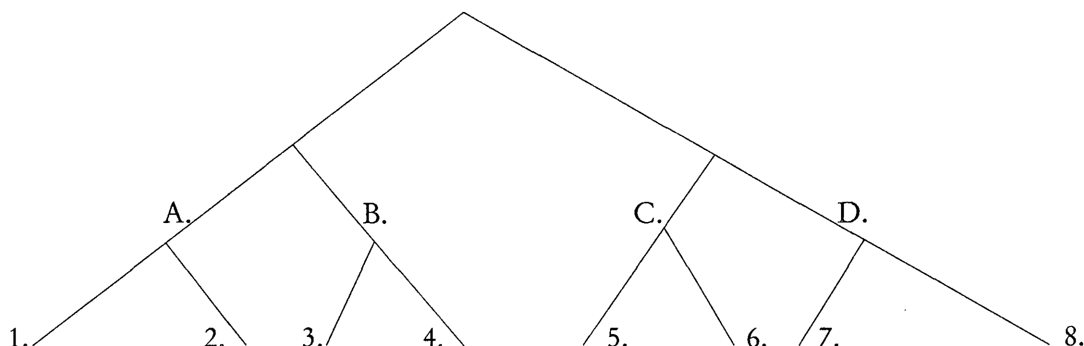
[2] *L. Fison* and *A. W. Howitt:* „Kamilaroi and Kurnai“, 1880, p. 37; *J. G. Frazer* „Totemism and egzogamy“, 1910, I, p. 68–69; *A. W. Howitt:* „The native tribes of South-East Australia“, 1904, p. 104 sk.

[3] *W. B. Spencer* and *F. J. Gillen:* „The Northern Tribes of Central Australia“, 1904, p. 28 sk.

[4] *A. Goldenweiser:* „Anthropology“, 1937, p. 336–337.

[5] *W. B. Spencer* and *F. J. Gillen:* „The native tribes of Central Australia“, 1899, p. 64–65, 71–72.

pogrupių padermės ne iš sykio tosna pogrupėsna suskyla, bet padermė pradžioje suskyla tai dviem, tai keturiomis grupėmis, o šios grupės vėl suskyla tai keturiomis (kur padermė dviem grupėm suskilusi), tai dviem (kur padermė keturiomis grupėmis suskilusi) pogrupėm. Aštuonių pogrupių padermėse paprastai būva egzogaminės ne tik padermės pogrupės, bet ir jos grupės, atseit vyras negali imti sau žmoną net savo grupės pogrupėse. Imsim schematiniai:

Pogrupės 1. vyras veda pogrupės 5. moterį, pogrupės 2. vyras veda pogrupės 6. moterį, pogrupės 3. vyras veda pogrupės 7. moterį, pogrupės 4. vyras veda pogrupės 8. moterį[6] ir t. t. Kartais padermės suskyla ir kitaipos, jų pogrupių skaičius kartais siekia net 32, o kartais jų skaičius būna anormalus, bet paprastai aptinkama šiokia padermės diferenciacija, kurios pavyzdžius teikėme. Šioji egzogamija galima vadinti grupių ar klanų egzogamija. Kartais socialinės grupės, kurios laikosi egzogaminio tabu, yra teritorinės, surištos su nuolatine gyvenamąja vieta, tuomet ir egzogamija virsta teritorine, aprėpiančia tam tikrą žmonių gyvenamą sritį. Kur yra šiokia teritorinė egzogamija, ją stengiasi paaiškinti giminystės ryšiais: „nevesi savo kiemo moters, nes ji tavo giminaitė", nors faktinai tos giminystės nėra ir jos buvimą įrodyti sunku. Brazilijos indėnai, Yaméos sodžiaus gyventojai, draudžia savo vyrams imti savo kiemo moteris, nes jos esančios „kraujo draugės", nors ne tik kraujo, bet ir apskritai giminystę įrodyti neįmanoma[7]. Ir Australijoj esama dvejopos egzogamijos: klano ir teritorinės, bet kur yra teritorinė egzogamija, ten jau nėra klano egzogamijos[8]. Viktorijos provincijos Australijoj padermėse *wotjobaluk*, *gournditch-mara* ir kitose draudžiama vyrams vesti žmoną to paties sodžiaus, kuriame gyvena jo tėvas ar motina, nes tokios nuotakos „mėsa" būtų perdaug artima jam, vedžiui[9]. Kitose Viktorijos provincijos padermėse draudžiama vesti žmoną net iš tos vietos, kur žmonės kalba tuo pačiu dialektu[10]. Naujosios Pietinės Valijos provincijoj Australijoj *muringa* ir kitose padermėse sakoma, jog vyras turi ieškoti žmonos ne tik kito vardo sodžiuje, bet ir apskritai kiek galima toliau nuo savo gyvenamosios vietos[11].

Indijoj įvairiose vietose draudžiama vesti savo sodžiaus moterį, nes visų manoma, būk [= tarsi] visi to paties sodžiaus žmonės esą giminūs, nors jokios giminystės iš tikrųjų nėra, nors vieno kaimo gyventojai esti įvairių kastų ir įvairios kilmės, tačiau senu įpratimu vyresnius savo kiemo

6 *A. Goldenweiser:* „Anthropogy", 1937, p. 345; *W. H. R. Rivers:* „Social organization", 1932, p. 196, 197; *E. Crawley:* „The mystic rose", 1927, II t., p. 244–249; *J. G. Frazer:* „Totemism and exogamy", 1910.

7 *C. F. Ph. von Martius:* „Beitrage zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerika's zumal Brasiliens", 1867, I, p. 117.

8 *A. W. Howitt:* „The native tribes of South-East Australia", 1904, p. 43, 134, 168, 269, 271, 282, 283.

9 *A. W. Howitt:* „The native tribes of South-East Australia", 1904, p. 241, 249, 250, 251.

10 *J. Dawson:* „Australian Aborigines", 1881, p. 26, 27.

11 *A. W. Howitt:* „The native tribes of South-East Australia", 1904, p. 262.

žmones vadina tėvu ar dėde, o sau lygaus amžiaus – broliu ar sesele[12]. Ir pas slavus nuotaka buvo imama iš kito, svetimo kiemo, iš „svečios šalelės", iš tolimo krašto[13]. Vienas svarbesniųjų egzogamijos veiksnių buvo išvengti artimųjų giminaičių santuokos, todėl tas giminumas visur pabrėžiamas: visi klano žmonės – giminės, visi sodžiaus žmonės – giminės, nors toji giminystė ir tėra spėjama, netikra. Klano giminystė buvo jungiama totemizmo: vieno totemo žmonės yra tarp savęs giminės, vienos kilmės, šis „giminystės" jausmas perėjo, atiteko ir lokalinei žmonių grupei, gyvenančiai vienoje vietoje, viename kaime. Taigi klano ir teritorinė egzogamija buvo pagrįsta tariamosios giminystės ryšiais. Bet egzogamija kartais pabrėždavo ir tikrosios giminystės ryšius. Daugelyje vietų Indijoje toleruojami lytiniai nevedusiųjų santykiai toje pačioje grupėje (gotra), bet griežtai draudžiama vesti savo grupės (gotra) moterį[14]. Nepaisantiems šių draudimų grasinama išmesti iš savo tarpo, nepriimt mirusiojo į savo *gotra* kapus ir dar kitokiomis bausmėmis[15]. Taip griežtai drausdavo todėl, kad manydavo, būk vienos *gotra* gyventojai esą tikrai tarp savęs giminės. Kinijoj egzogaminis vienetas buvo bendra pavardė. Buvo griežtai draudžiama vesti tos pačios pavardės moterį, nes ji esanti giminaitė, o santuoka, jei atsitikdavo vesti vienos pavardės moterį, buvo laikoma neįvykusi, bet visoj Kinijoj vargu buvo šeši šimtai pavardžių[16]. Giminystės laipsnis virsta lemiamoji egzogamijos funkcija istoriniais laikais Europos tautose. Senovės Romos valstybėje buvo draudžiama vesti moterį giminaitę iki šeštos kraujo giminystės (cognatio) kartos[17], santuoka su artimesne giminaite buvo peikiama ir laikoma *nefariae et incestuae nuptiae*[18], tiesa, po punų karų šis draudimas buvo sušvelnintas[19].

Rytų Bažnyčia draudė vesti moterį iki septintojo giminytės laipsnio[20], o Vakarų Bažnyčia irgi iki septintojo giminystės laipsnio[21], bet nuo 1215 m. buvo sušvelninta: iki ketvirtojo giminystės laipsnio[22], ir nuo tol šis draudimas ir pasiliko[23]; pas senovės germanus buvo draudžiama vesti žmoną iki septintos giminystės kartos[24]. Pas pietų slavus buvo draudžiama vesti moterį tos pačios „bratstvos"[25], o Albanijoj drausdavo vesti moterį vieno tėvo kilties iki dvyliktojo ir daugiau giminystės laipsnio[26]. *Cognatio* giminystės įtakoje buvo draudžiama vesti ir priimtuosius (adoptio)

[12] *E. A. Gait:* „Census of India", 1911, vol. I, pt. 1, 1913, p. 252, 237, 238, 243, 248; *R. V. Russell:* „The tribes and castes of the Central provinces of India", 1914, 1 t. p. 155; *W. Crooke:* „The tribes and castes of the North-Western Provinces and Oudh", 1896, III t., p. 139, IV t., p. 42, 279; *Sarat Chandra Roy:* „The Oraons of the Chota Nagpur", 1915, p. 396.

[13] *M. Kovalewsky:* „Marriage among the early Slavs" in „Folk-Lore", I, 1890, p. 475; *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs und Hochzeitsgebräuche", 1914, p. 139; *H. Biegeleisen:* „Wesele", 1928, p. 19.

[14] *R. V. Russell:* „The tribes and castes of the Central Provinces of India", 1916, II t., p. 121, 194, 245, 295, 302, 332, 401, 481, 491, 504, 520; III t., p. 5, 215, 282, 303, 371, 424, 441, 546, 556; IV t., p. 60, 152, 166, 251, 302, 326, 406, 547.

[15] *P. R. T. Gurdon:* „The Khasis", 1907, p. 77.

[16] *W. H. Medhurst:* „Marriage, affinity, and inheritance in China in „Transactions of the Royal Asiatic Society, China Branch", IV t., 1855, p. 21, 22, 23.

[17] *A. Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", 1853, p. 421–423, 431.

[18] *J. Marquardt:* „Das Privatleben der Römer", 1886, 1 t., p. 30, 31.

[19] *A. Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", 1853, p. 431.

[20] *J. Zhishman:* „Das Eherecht der Orientalischen Kirche", 1863, p. 217, 218, 241, 242.

[21] *J. Freisen:* „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. 393, 394.

[22] *Ph. Labbe-J. D. Mansi:* „Sacrorum conciliorum collectio", 1792, XXII t., p. 1037, 1038.

[23] *J. Freisen:* „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. 405.

[24] *F. Pollock* and *F. W. Maitland:* „The history of the English Law", 1898, II t., p. 387, 388.

[25] *M. E. Durham:* „Some Montenegrin manners and customs" in „Journal of the Royal Anthropological Institute", 1909, p. 88.

[26] *M. E. Durham:* „High Albania", 1909, p. 20, 21.

šeimos narius[27], o pas pietų slavus ir dirbtinai sugiminiuotus (pobratunstvo) narius [28]. Krikščionybės įtakoje atsirado *cognatio spiritualis*, dvasinė giminystė, ir draudimas vesti buvo praplėstas ir pritaikintas ir šiai „giminystės" rūšiai[29]. Bet kartais buvo leidžiama vesti savo kraujo giminystės (cognatio) moteris[30], o be to, esama sporadinių faktų, kad ir senovėje įvairiose tautose vesdavo kartais savojo socialinio tarpo, padermės, giminės, socialinės grupės moteris[31]. Giminystė ir gyvenamoji vieta, teritorija buvo veiksniai, turėję įtakos egzogamijos formoms. Kartais abu šie veiksniai sutampa, susilieja, kuomet socialinis junginys, tikrosios ar spėjamosios giminystės saitų jungiamas, gyvena vienoje teritorijoje. Tokis junginys buvo vadinamoji didžioji šeima[32]; o didžioji šeima aptinkama daugelyje, o ypač Azijos ir Europos tautų tarpe[33]. Didžioji šeima buvo žinoma slavams[34], pietų slavams[35].

Didžiosios šeimos būta ir pas mus, Lietuvoje[36], Latvijoje[37]. Lietuvoje didžiosios šeimos buvimą liudija pavardžių kilmės vietovardžiai, galūnėmis *-iškiai* (Pakalniškiai, Sirutiškiai, Vytautiškiai, Bugailiškiai, Variakojiškiai ir k.), *-iškės* (Smilgiškės, Meiliškės, Gintališkės, Jukniškės ir k.), *-aičiai* (Rudaičiai, Žiogaičiai, Juškaičiai, Šimkaičiai, Butkaičiai, Jakaičiai, Kurmaičiai, Digraičiai, Gudaičiai ir k.), *-nys* (Butrimonys, Šimonys, Genionys, Bugonys, Juškonys, Šukonys ir k.), *-ūnai* (Vainiūnai, Kubiliūnai, Sutkūnai, Norkūnai, Meiliūnai, Gailiūnai, Morkūnai, Butniūnai ir k.), *-ėnai* (Žvirblėnai, Bakšėnai, Alšėnai, Balsėnai, Repšėnai, Rudėnai ir k.), *-učiai* (Surgučiai, Giedručiai, Gimbučiai, Meškučiai, Ginučiai ir k.), *-ydžiai* (Narvydžiai, Buivydžiai, Gilvydžiai, Gedvydžiai, Širvydžiai ir k.) ir k. Šios pavardžių kilmės vietovardžių rūšys žymi vietovardžių ryšius su asmenvardžiais, su tųjų vietovių pirmūnais, kurių vardais vietos ir buvo pramintos. Šis kiemų vardų su pavardėmis panašumas nėra atsitiktinis, jis rodo, kad kadaise toje vietoje žmonių, šeimų gyventa, bendravardžių su kiemo vardu. Imsim keliolika pavyzdžių XVI, XVII a. mūsų etnografiniame krašte. Kaime, vardu Stirbaičiai, iš devynių gyventojų keturi yra Stirbaičiai[38]. Kitoje vietoje, Pašešupės vals., Meištaičių kiemas vienų Meištaičių šeimų gyvenamas[39]. Kelmės apylinkėje Syraičių kiemas irgi vienų Syraičių šeimų gyvenamas[40]. Jurbarko apylinkės Žindaičių kaime iš keturių šeimų trys buvo Žindaičiai[41]. Na, o faktų, kur kieme gyventų keli to vardo gyventojai, kuriuo vardu ir kiemas vadinamas, XVI a. inventorių sąrašuose gana

[27] *L. Beauchet:* „Histoire du droit privé de la République Athénienné", 1897, 1 t., p. 176; *A. Winroth:* „Offentligrätt", 1890, p. 182, 209.

[28] *H. S. Maine:* „Dissertations on early law and custom", 1883, p. 256.

[29] *J. Freisen:* „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. 508, 509; *J. Zhishman:* „Das Eherecht der Orientalischen Kirche", 1863, p. 265, 266; *O. D. Watkins:* „Holy Matrimony", 1895, p. 700, 701.

[30] *H. Rohleder:* „Die Zeugung unter Blutsverwandten", 1912.

[31] *E. Westermerck:* „History of human marriage", 1925, I t., p. 105–125.

[32] *R. Thurnvald:* „Die menschliche Gesellschaft", II t., 1932, p. 22–29; *E. Hermann:* „Sachliches und Sprachliches zur indogermanischen Grossfamilie", 1918; *M. Kovalevski:* „Rodovoj byt", 1902.

[33] *L. Krzywicki:* „Ustroje społecznogospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa", 1914, p. 380–460.

[34] *J. Krasnopierov:* „Antoškina obščina" in „Otiečestvennyja zapiski", 1882, VI, p. 220–228.

[35] *K. Kadlec:* „Rodinny nedil čili zádruha w pravu slovanskem", 1898.

[36] *J. Witort:* „Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego", 1898, p. 25, 26; *J. Witort:* „Litewska spólnota rodzinna" in „Wisła", t. IX, 1895, p. 1–10; *A. Mierzyński:* „Żródła do mitologji litewskiej", II t., p. 50, 1896; *A. Mierzyński:* „Romowe", p. 113–114; *P. Klimas:* „Lietuvių senobės bruožai", 1919, p. 41.

[37] *A. Švabe:* „Latvju kultūras vēsture", 1 t., 1921, p. 13–62; *A. Bielenstein:* „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten", I, 1907, p. 141–150.

[38] *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas", I t., 1934, p. 609.

[39] *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas", I t., 1934, p. 635.

[40] Akty vilenskoj kommissii, XIV t., p. 383.

[41] *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas", I, 1934, p. 589.

daug randama. Kretingos apskr. Pryšmančių kieme 1566 m. gyveno septynios Pryšmantaičių šeimos[42]. Pryšmantas, be abejo, buvo to kiemo kūrėjas, Pryšmantaičiai tėra Pryšmanto ainiai, palikuonys. Platelių apskr. Zabyčių kieme gyveno kelios Zabyčių ir kelios Zabytaičių šeimos[43]. Rietavo apskr. Rudgalvių kieme gyveno kelios Rudgalvaičių šeimos[44]. Kitoje vietoje Kybartų kieme buvo kelios Kybartaičių šeimos[45]. Kartenos apskr. Zutolčių kieme gyveno Zutolčių ir Zutoltaičių šeimos[46]. Kitoje vietoje Jucaičių ir Monkaičių kiemuose gyvena Jucaičių ir Monkaičių šeimos[47]. Kitur, Daukšių apskr. Kernių kieme beliko tik viena Kernaičių šeima, kiti išsikėlę artiman Paorlės kieman[48]. Kartais šeimos išmiršta. Štai Kurmaičių kieme 1566 m. dar buvo kelios Kurmaičių šeimos, bet po 1572 m. maro jau jų nebebuvo[49]. Išmarų vieton atvyksta kiti ir atsiranda naujų pavardžių gyventojai senų vardų kiemuose, sakysim Bartkų kieme atsiranda Vaitkų šeimos[50]. Be abejo, vardų migraciją veikė daug ir kitų priežasčių: užkurystė, baudžiava, veldėjimai, perleidimai, pirkimai ir k. Todėl visų šių priežasčių įtakoje atsirado šiokie pavardžių ir vietovardžių santykiai: a) visas kiemas gyvenamas jo vardo gyventojų, b) kieme tėra tik keli jo vardo gyventojai, c) kieme nebėra jo vardo gyventojų, bet jų dar aptinkama kur kitur ir d) kiemo vardui atitinkamų pavardžių jau neberandama. Šią schemą tenka turėti galvoje kalbant apie šio meto kiemų vardus ir žmonių pavardes. Šiam teritoriniam gyventojų kompleksui, kurį čia mes kiemu vadinome, esama ir kitokių vardų: kaimas ir sodžius, soda. Šie visi terminai ir mūsų dainose aptinkami.

– Kad aš ėjau per kaimelį,
Kaimelis dundėjo,
Viso kaimo bernužėliai
Ant manęs žiūrėjo.
Fort-Miller 20

– Iš to kaimo mergelę dabojau.
ŠTD 74

Retam kiemužy mergytė augo
Be tėvo, be motinėlės, be brolių, be seselių.
ŠlL p. 38

Kad neturiu šitam sodziuj
Sau jauno bernelio.
DLD 68

– Kulskių sodelė
Kaip Karaliaučius<…>.
JLDn 1526

Jokiva, broleli,
Papiškių kiemelį,
O Papiškių kiemužėlio
Peikiamos mergelės.
JSD 178

42 Akty vilenskoj kommissii, XIV t., 1887, p. 164.
43 Akty vilenskoj kommissii, XIV t., 1887, p. 302, 303, 458, 459.
44 Akty vilenskoj kommissii, XXV t., 1898, p. 417, 418.
45 *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas“ , I, 1934, p. 658.
46 *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 519–522.
47 *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 145, 146.
48 *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 459, 460.
49 Akty vilenskoj kommissii, XIV t, 1887, p. 121, 122, 166, 167.
50 *K. Jablonskis:* „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 626.

Ir čia pat paaiškinama: „Papiškiai ir Pupkaimiai – Veliuonos parakvijos sodos“. JSD p. 154; arba:

Kad mudu prijojov
Rūkščionių kiemelį.
JSD 37

Kitur paaiškinama: „Rūkščioniai, kaimas Vėluonos parakvijos“. JSD p. 79.

Mūsų dainų terminologijoj kiemas = kaimas sodžius = soda. Vienodumo dėlei vartosim kiemą. Šių kiemų mūsų dainose būta nevienokių.

Ir parodė vieškelėlį
Ant didžiojo kiemužėlio.
JSD 75, var. JLDn 572, 919

Aš nusijočiau
Į tą kiemelį,
Kur aug mano mergelė,
Tam didžiame kiemelij.
Ness 41

<...> Kam pažadėjai
Į vargų kiemą?
JSD 603, 884

Mūsų didįjį kiemą latvių dainose atliepia *dižš ciems*, *liels ciems*, o mūsų vargo kiemą latvių dainose atliepia *mazs ciems*. Latvių didžiojo kiemo pavyzdžiams tiktų BW 5898, 6308, 13867–13898 ir kt., o mažojo kiemo pavyzdžiui BW 11179, 11438, 13613, 15858, 19652, 22835, 26235 ir kt. Kiemas, koks jis bebūtų, ir buvo mūsų dainose egzogamijos vienetas. Labai retai dainose pasakoma:

Ir atjojo bernužėlis
Iš to paties kiemelio.
LVD 79

Ir labai dažnai aptinkama:

O ir atjojo jaunas bernelis
Iš tolimo kiemelio.
LVD 82

Kartais nusiskundžiama:

Nėra tam kiemely
Mylimo bernelio.
BGD 74

Ar net:

Ne Dievo duota,
Laimužės lemta,
Kad tam kiemely
Mergužė augo.
JSD 1085

Tik dainos paaiškinimas savotiškas:

Aš nepaspėjau
Žirgelį šerti,
Kas nedėlėlę
Mandriai jodyti.
JSD 1085

Geriau jau paaiškinama latvių dainose:

– Dieve mano, kur man eiti?
Kur aš imsiu sau mergelę?
Visos kiemo geltonkasės
Broleliu mane vadina.
BW 11015

Šioje girioj tiktai liepos,
Kur prikirsiu aš vežimą?
Šiame kieme tiktai sesės,
Kur mergelę sau paimsiu?
BW 11262, 112621–4

Vai, sesule, vai, sesule,
Kad tu būtumei mergelė,
Būtum mano merguželė
Į širdį man užaugusi;
Aš nejočiau savo žirgu
Užu nuovado ribų.
BW 11022, 11023

Oi, sesula, oi, sesula,
Kad tu būtumei mergelė (tautu meita),
Būčiau pats tave paėmęs,
Nebūč davęs bernužėliui.
BW 11024

Vai, sesule, vai, sesele,
Jei tu būtumei mergelė,
Nei kojų nesiaučiau,
Nei žirgo nebalnočiau,
Būtum mano merguželė
Į širdį užaugusi.
BW 110231

Aš, sesele, negausiu
Šiame kieme merguželės,
Visos kiemo geltonkasės
Broleliu mane vadina.
BW 110153

Vai, Dievuliau, kur aš eisiu,
Kur aš imsiu merguželę?
Visos kiemo merguželės
Broleliu mane vadina.
Aš nueisiu į tą žemę,
Kur manęs mergos nepažįsta,
Lai Dievulis lemia
Ten dėl manęs merguželę.
BW 110152

Vai, Dievulėliau, ką darysiu,
Nori brolis mane imti?
Geriau upės antytėle,
Nei brolelio nuotaka.
BW 13234

Latvių dainų brolelis (bāliņš) ir seselė (māsiņa) skiriami nuo brolio (brālis) ir sesers (māsa), o bernelis (tautu dēls) ir mergelė (tautu meita) dainose vadinami „svečių“ (tautu) sūneliais ar mergelėmis, kur žodis „tautas“ reiškė kitos giminės, kilmės[51]. Ir K. Barons, aiškindamas „bāliņi“ reikšmę, pastebėjo, kad *bāliņš* ar *bāliņi* esąs bendrinis vardas, reiškiąs saviškius, visus vieno kiemo drauge gyvenančius vyriškius, kurie pratę tarp savęs giminiuotis, vadintis giminaičiais“ (BW, p. 492). Iš latvių dainų pavyzdžių matome, kad to paties kiemo mergos buvo vadinamos seselėmis, o to paties kiemo bernai – broleliais, kad „brolelis“ nevesdavo savo kiemo „seselės“, o „seselė“ netekėdavo užu „brolelio“, kad brolelis eidavo ieškotis svečios mergelės (tautu meita) užu savo kiemo ribų. Latvių dainose „brolelių“ skaičius svyruoja: vienas (BW 27676), du (BW 26680), trys (BW 16624), penki (BW 14997), devyni (BW 18036, 18727), pulkas (BW 24329, 24000, 26723 ir k.). Mūsų dainose taip pat minimi „broleliai“ ir „seselės“.
Štai gulbinas:

Nusilėkė į tą dvarą,
Kur tėvelio daug sūnelių,

Kur tėvelio daug sūnelių,
Kur močiutės daug dukrelių,

Kur močiutės daug dukrelių,
Kur brolelių daug seselių.
JSD 520

– Kelkit, kelkit,
Sūnužėliai,
Balnokit žirgelius.

Pabalnoję
Žirgužėlius,
Vykite seselę.
JSD 682, var. 88, 151, 209, 210, 672, 673, 674

Mūsų brolelių skaičius nėra vienodas, jis svyruoja nuo vieno iki pulko, kur „pulkas“ yra neaprėžtas, neribotas dydis, būrys. Dažniau minima trys (JSD 431), penki (JSD 294, 705; JLDn 199), septyni (JSD 259; PKD 93), pulkas (JLDn 996; JSD 164, 385). Mūsų dainų „brolelis“ galėjo būti tikras giminaitis, kada sakoma: „kur tėvelio daug sūnelių“ (JSD 520), ar „kur tėvelio daug dukrelių“ (JLDn 725), bet kartais sakoma „kiemo broleliai“ (JSD 164) arba:

– Merguželė mano,
Lelijėlė mano,
Tai vis mano broluželiai
Suolely sėdėjo.
JSD 498, var. 499

[51] *A. Švabe:* „Latvju kultūras vēsture“, I, 1921, p. 97–100; *J. Plakis:* „Balelini un tautas“ in „Burtnieka pūrs“, I, 1912, p. 83–122; *P. Šmits:* „Sena latviešu dzimta“in „Etnogrāfisku rakstu krājums“, 1923, p. 3–29; *K. Mühlenbach:* „Lettisch–deutsches Vörterbuch“, IV t., p. 140–141.

Čia „broleliai“ gali reikšti ir to paties kiemo. Tačiau mūsų dainose skiriama:

– Oi, berneli, ne brolali,
Ar doug tavo giminėlės?
ŠTD 46

Arba:

– Oi, mergelė, ne seselė,
Šimtas mano giminėlės.
JMD, V t., p. 82

Ir tosios „mergelės, ne seselės“, „bernelis, ne brolelis“ čia pat negauna. Dainose sakoma:

Nėra tam kiemely
Mylimo bernelio.
BGD 74

– Žiūriu pro langelį, matau
Šio kiemo jaunimužėlius,
Vis mano draugalužėlius.
Nėra mano mergužėlės
Šiam visam jaunimužėlij.
Ness 38

Bet:

– Auginau mergytę
Svetimoj šalužėj.
Ness 211

– Ne tam kieme bernužėlis, –
Aš negaliu susieiti.
JSD 276, var. 291

Ir atėjo bernelis,
Ano kiemo svetelis.
Ness 391

– Ir atjojo bernužėlis
Tolymos šalies šalałės.
Krėvė, p. 221

Ir atjojo
Trys berneliai
Iš svečių šalelės <...>.
JSD 873

– Ar Dievo duota,
Laimužei lemta
Man taip toli mergelė?
JSD 503

– Ar Dievo duotas,
Laimužei lemtas
Man taip toli bernelis?
JSD 623

Toji šalis, kuri yra „už aukštųjų kalnelių, už giliųjų upelių“ yra „svečia šalis“.

Išleisim, išleisim
Savo seselę
Svetimon šalytėlėn.
DD 188

Oi, jojau, jojau į svečią šalį
Audėjėlės veizėti.
DDŽ, p. 61

Nėr ma kieme merguželės,
Reiks ma šalin joti.
LVD 7a

O ir atjojo
Jaunas bernelis
Iš tolimo kiemelio.
LVD 82

Ir atjojo bernužėlis
Tolymos šalies šalałės.
Krėvė, p. 221

Privažuos svetelių pilnas dvarelis,
Tai paims jiei mani jaunų mergełį.

Tai paims jiei mani jaunų mergełį,
Tai nuveš jiei mani svecimon šalin.
Krėvė, p. 290

Toji „svečia šalis“ esti „labai toli“:

Taip toli žadėta,
Taip toli nuduota:
Už aukštųjų kalnelių,
Už giliųjų upelių.
DDŽ, p. 10

Aš toli nuduota,
Toli pažadėta.
PKD, p. 45

Į šią „tolimą svečią šalelę“ bernas jaunikis jodavo viešu keleliu (JSD 41, 57, 58, 59, 137, 212, 235, 279, 378, 385, 522), žaliomis lankomis (JSD 59, 122, 212, 235, 279, 385), lygiais laukais (JSD 55, 57, 60, 64, 217, 235, 296, 304, 432, 439), žaliomis giriomis (JSD 21, 57, 58, 59, 119, 222, 369, 385, 439, 473), aukštais kalnais (JSD 139, 279, 432, 439, 618, 628), plaukdavo upes (JSD 59, 72, 104, 137, 212, 222, 235, 279, 385, 553), ežerus (JSD 79, 125), jūras (JSD 2, 73, 222, 234, 297, 473), nes dažnai merga būdavo užu vandens (JSD 3, 10, 21, 132, 396, 473, 851, 852, 1009; JLDn 962, 963), o į mergą jaunikiai, dainų duomenimis, dažniausiai jodavo raiti ir tik kartais plaukdavo laivu (JSD 27, 66, 67, 73, 81, 132, 134, 181, 234, 396, 435; JLDn 260, 870), važiuodavo važiuoti (JSD 23, 146, 222, 238, 286, 350; JLDn 918), eidavo pėsti (JSD 33, 49, 71, 121, 269, 271, 330, 1056). Bernas jaunikis todėl, kad jis dažniausiai raitas jodavo, buvo vadinamas bernelis raitelis (JSD 5, 27, 306, 484; JLDn 235, 421, 514, 839, 842, 988, 1104). Žirgas buvo berno jaunatvės, jaunų dienelių, požymis, jis buvo jo pažiba (žemę paprastai ardavo jaučiais, JSD 4, 16, 56, 72, 134, 417, 648, 694, 969, 1025, 1075; JLDn 174, 175, 502, 531), jis būdavo brangus (Lietuvos Statutas, 1811,111, p. 313; T. Czacki, „O litewskich i polskich prawach“, 1861, I t., p. 226, 227;

II t., p. 260, 261, 262, 284), todėl bernas teisingai savo žirgu didžiuodavos. Bernas rūpindavos savo žirgą nusišerti patsai (JSD 16, 25, 60, 86, 89, 111, 433, 122, 236, 278, 378, 417, 449, 489; JLDn 78, 570), prašo tėvo (JSD 17, 70, 80, 148, 150, 155, 198, 253, 378, 490, 1029; JLDn 466, 327, 573) ar brolio (JSD 26, 92, 112; JLDn 862, 944) duoti, nušerti ar nupirkti. Bernas jaunikis į savo mergelę jodavo vienas (JLDn 518, 668, 870, 872, 874, 878), dviese (JSD 14, 37, 64, 73, 96, 140, 176, 177, 178, 217, 226, 361, 458, 636, 926, 930; JLDn 368, 724, 890, 1484), tryse (JSD 21, 54, 165, 180, 181, 187, 214, 227, 247, 307, 311, 329, 349, 365, 431, 484, 550, 873, 922, 942, 1060, 1062), visu pulku (JSD 166, 167, 202, 257, 275, 314, 336, 360, 490; JLDn 525). Joti reikėdavo toli: šimtą (JSD 193), du šimtu (JSD 127), tris šimtus (Krėvė, p. 67) mylelių ar net

Už jūrių marelių,
Už aukštų kalnelių,
Už žaliosios girelės.
JLDn 1250, var. 1251

Duktė leidžiama „svečių šalelėn" (JSD 258, 420, 472, 787, 788, 865, 790, 813, 836, 902, 1065), mergina kartais nepažįsta nei berno, nei jo giminės (JSD 277, 303, 417, 419, 864, 874, 918; 974), ir bernas kartais nežino, kur auga jojo mergelė (JSD 129, 194, 230), tačiau paprastai bernas žino, kur jojo mergelė gyvena (JSD 25, 56, 71, 154, 157, 170, 330, 435), jis ją jau lankydavo ir anksčiau (JLDn 334, 490; Krėvė, p. 50, 101, 133, 178; BOD I, p. 168; PLD p. 50). Mergina irgi laukia jaunų svetelių atjosiančių (JSD 245, 261, 262, 263, 314, 336, 360, 421, 472, 490, 508, 581, 583, 673, 776).

Toli nuleisti dukrą net norėdavo:

– Verpki, močiutė,
Labai plonai,
Rasi išleisi
Labai toli.

– Verpkis, dukrytė,
Tu dar ploniau,
Rasi išeisi
Tu dar toliau.
JSD 104; var. RD I, p. 8

Anoj „svečioj šalelėj" mergina tampa „žmonių martele" (JSD 216), o bernas – „žmonių ženteliu" (JLDn 1264). Norimoji mergina vadinama „kiemo mergelė" (JSD 853), o bernas – „kiemo bernelis" (JSD 216), kartais net aiškiau pabrėžiama:

O ir atėjo jauna mergelė,
Ano kiemo viešnelė ...

O ir atėjo jaunas bernelis,
Ano kiemo svetelis...
BOD, I, p. 165

Kartais mūsų dainose bernai ima sau merginą ar mergina teka užu vyro ne tik toli, bet net visai svetur.

Ir atjojo du berneliu
Iš Prūsų, iš Prūsų,
Išvedlava tą mergelę
Nuo mūsų, nuo mūsų.
JLDn 1485

Ant' atvažiuoja,
Ant' atliūliuoja
Iš Varšuvos bernelis
Pas Lietuvos mergelę.
JLDn 987; var. JSD 66, 234, 428

Ir atvažiavo
Iš Berlyno bernelis,
Ei, kalbin, šnekin
Iš Lietuvos mergelę.
JSD 584; var. 222; JLDn 1520

Atvažiavo sveteliai
Iš Vengrijos žemelės,
Ai prašė, meldė
Seną motinėlę:
– O ar leisi dukrelę?
JSD 238

Nusieičiau
Į Rygelę,
Rinkčiau sau mergelę.
JLDn 941

– Eik, mergyte, už mozūro,
Eik, jaunoji, už mozūro.
JSD 256

Ei, močiute, motinėle,
Ar ne dukra buvau,
Kam tu mane
Už gudo nudavei?
JSD 842

Parsivedžiau merguželę,
Balto gudo dukružę.
JSD 848

Kad aš gavau lenkų poną
Už molinį puodą.
JLDn 529, var. 431, 808, 809, 895

Kazokų dvaras
Pilnas prijoju,
Jūsų seselę
Jau pavilioju.
JLDn 687, var. 217, 318, 340

O ir sugavu
Kazokai dukrelę,
Kazokėliai dukrelę!
JLDn 582, var. 846, 317; JSD 77, 180

Kazokai buvo kareiviai:

– Tekėk už manęs,
Kazokiuko,
Už manęs jauno
Žalnieriuko.
JSD 322

Tačiau kitoje dainoje ir žemaičių plėšiko Raginio bendrai apie save padainuodavo:

O mes jaunieji vaikeliai,
Ant Žemaičių kazokėliai,
Naktį miego nemiegojum,
Dieną uliavojum.
JLDn 402

Ne tik pas mus, mūsų dainose, ne tik latvių dainose, bet ir slavams buvo žinoma egzogamija. Rusų dainose sakoma, kad mergelę nuleidžia toli, „svetimon šalelėn" (SVNP, III, 20, 21, 24, 25, 27, 29, 31, 46), „į svetimus žmones" (SVNP, III, 28, 32, 35, 37, 38, 45). Vedys bernelis rusų vadinamas *čužanin*, *čuženin*, o jojo šalis vadinama *čužbina*, *čužaja staronuška*, tas pat buvo pas ukrainiečius ir gudus[52] ir kitus slavus[53]. Net slaviškasis terminas *nevėsta* (nuotaka) aiškinamas, kad ji buvusi vyro giminei, kiemui nežinomoji, atseit iš kitur, iš toliau atvestoji[54]. Indijos kai kuriose vietose, kur visi kiemo gyventojai laikomi vienos kilmės, giminaičiais, nuotakas ima iš kitur, nes tikima, kad to paties kiemo merginą vedus, grės visam kiemui, visai giminei visokeriopos nelaimės[55]. Kiek galima toliau ieškodavos sau nuotakos ir Australijos kai kurių padermių gyventojai[56]. Egzogamija, kokios formos ji bebūtų, yra labai senas dalykas ir sunku tikrai pasakyti, nepaisant gausių jos kilmei aiškinti hipotezių[57], kurių priežasčių dėlei ji atsirado, tačiau ji įpratino žmones ieškoti sau nuotakos kiek galima toliau, kur nors kitur, ne čia pat, kur augo ir gyvena jaunikis, ne savo kieme, giminėj, teritorijoje.

Kuomet jaunikis negalėjo gauti sau žmonos čia pat, jis turėjo jos ieškoti kitur. Kitos giminės ar teritorinio vieneto žmonės dovanai nuotakos neduodavo. Jaunikis turėdavo arba užu savo nuotaką atidirbti[58], arba už ją nuotakos giminės vyrui duoti savo giminės merginą[59], arba už ją „sumokėti" pinigais, daiktais, gyvuliais, dovanomis[60], arba, susitaręs su savo nuotaka, pabėgdamas[61], arba iš nuotakos giminės, tėvų ją išprašydamas, išsiderėdamas[62], arba ją jėga pasiimdamas, pasiverždamas, parsivesdamas, pasivogdamas, anksčiau dėlei to su nuotaka susitaręs ar kartais ir be jos žinios[63], pastaroji nuotakos ėmimo forma galima vadinti vogtinėmis vestuvėmis.

52 *V. Dal:* „Slovar žyvogo velykorusskogo jazyka", IV t., p. 1372; *B. D. Grinčenko:* „Slovar ukrainskago jazyka", II t, p. 986; *Sokolov i Borzakovski:* „Istoričeskaja literaturnaja chrestomatija", 1887, p. 9; *M. V. Dovnar-Zapolskij:* „Izsledovanija i statji", I t., 1909, p. 68; *M. Kowalewsky:* „Marriage among early Slavs" in „Folk-Lore", 1890, p. 475.

53 *L. Niederle:* „Byt i kultura drevnich slavian", 1924, p. 26; *Pruski:* „Obchody weselne", 1869, p. 78, 185, 203; *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbung- und Hochzeitsgebräuche", 1914, p. 139, *Th. Volkov:* „Svadebnyje obriady" in „Ukrainskij narod", 1914, II, p. 625.

54 *A. Brückner:* „Słownik etymologiczny języka polskiego", p. 362.

55 *R. W. Russell:* „The tribes and castes of the Central provinces of India", 1916, I, p. 155.

56 *A. W. Howitt:* „The native tribes of South–East Australia", 1904, p. 43, 134, 168, 241, 249, 250, 262, 271, 282.

57 *J. G. Frazer:* „Totemism and exogamy", 1910, IV t., p. 70–160; *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 162–239; *S. Freud:* „Totem und Tabu", 1925, p. 145 ir t. t.; *E. Crawley:* „The mystic rose", 1927, II t., p. 204–250; *M. Kovalevskij:* „Proischoždenije semji, roda, plemeni etc." in „Itogi nauki", X t., 1914, p. 46, 47; *E. Durkheim:* „La prohibition de l'inceste et ses origines" in „L'Année Sociologique", I t., 1898, p. 1–70.

58 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 360–375.

59 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 354–359.

60 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 371–400; *W. Abraham:* „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem, 1925, p. 78–122; *E. Hermann:* „Zur Geschichte des Brautkaufs bei den indogermanischen Völkern", p. 1–44; *K. Zawistowicz-Kintopfova:* „Zavarcie małżeństwa przez kupno", 1929; *J. Baldauskas:* „Pirktinės vestuvės" in „Mūsų tautosaka", X t., 1936, p. 1–123.

61 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 319–326.

62 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 278–350.

63 *E. Westermarck:* „History of human marriage", 1925, II t., p. 240–277.

Vogtinės vestuvės esti įvairios: nuo tikrojo jėga nuotakos vogimo, be nuotakos ir jos namiškių, giminės sutikimo, iki tariamojo, apeiginio vogimo, kuomet patsai „vogimas“ beliko tik simbolinis vestuvinių apeigų priedas.

II. Nuotakų vogimo pėdsakai mūsų vestuvinėse dainose

– Oi išeike, mergužėla,
In dunojų vandenėlio.
Aš atjosiu su pulkeliu,
Imsiu tavį mergužėlį.
DLD 305

Iš kitos giminės, svečios šalelės bernas vogtinai parsivesdavo sau nuotaką į savo namus. Nuotakos imti bernas su savo pulku vykdavo naktį:

Ir išvežė dukrelę
Į svetimą šalelę,

Į svetimą šalelę
Viduryje naktelės.
JSD 23

– Nesirūpink,
Senasis tėveli,
Aš parvesiu
Tau jauną martelę.

Parvažiavau
Vidury naktelės,
O dar mano
Tėvelis negulęs.

Im martelę
Už baltų rankelių,
Ved martelę
Į aukštą svirnelį.
JSD 154

– Keliesi, tetušėl, tu jilgai miegi,
Tu jilgai miegi, nežinai nieko <...>
Pilnas kiemas raitelių,
Kiemely sujojo, kiemely sustojo.
NS 338, var. 341

O ir prijojo
Pilnas dvaras svečių
Viduryje naktelės,

O ir išvežė
Mūsų seserėlę
Viduryje naktelės.
JSD 673

– Vai, žirge, žirgeli,
Ar turi jėgelės,
Ar nuneši
Pas mergelę naktį?
DD 328; var. JSD 137; BOD, II, p. 108

Mergelės nuotakos imti bernas jodavo ne vienas, su pulku:

Jočiau, jočiau
Pas mergelę
Su brolelių pulku.
JSD 166

Jokit, broleliai,
Vienu keleliu,
Vienu keleliu,
Didžiu pulkeliu.

O kaip prijosit
Uošvės dvarelį,
Susistabdykit
Bėrus žirgelius.
JSD 59

Broložėliai mano,
Dobilėliai mano,
Imkit visi, broložėliai,
Po margą plintelę. <...>

O kaip prijosim
Uošvelės dvarelį,
Šaukit visi, broložėliai,
Į vario vartelius.
JSD 498

O ir prijojo
Pilnas dvaružėlis
Jaunų svetužių.
JSD 167, var. 202, 257, 275, 314, 336, 360

O aš pamačiau:
Par tėvo laukelį,
Atjoj raitų pulkelis.
JSD 490

O aš išvydau
Pro stiklo langelį:
Atjoj raitų pulkelis.
JSD 261, var. 262

Ei, išeik, išeik,
Sena motinėle,
Priimk mano pulkelį.
JSD 260

Bernai būdavo ginkluoti kardais (JSD 26, 153, 259, 421, 500, 502, 504), šautuvais (JSD 58, 86, 92, 119, 185, 224, 498). Nujoję jie šaudydavo į uošvės vario vartelius:

O kai prijosim
Uošvelės dvarelį,
Šaukit visi, broližėliai,
Į vario vartelius.
JSD 498

Ant dvarelio jojau,
Ant mūrelių šoviau.
LNP 24

Nes atjos raitų pulkelis,
Visas pulkas šaudydamas <...>,
Tik tas vienas tyliai joja <...>
Vainikėlio nuimtojas.
DD 110

Oi, atjoja raitų pulkas,
Visi raici šaudzydami,
Ciktai vienas liūdėdamas,
Tavį jounų dabodamas.
DLD 42

Prijojau dvarelį,
Šoviau int mūrelį,
Kad išeitų mergužėlė,
Balta lelijėlė.
BOD, I, p. 1, var. 60, 121, 147, 11, 46, 47, 48, 141

Kai prijojau vuošvės dvarą,
Garsiai šoviau į mūrelį.
BGD 37

Prie dvarelio jojau,
Į mūrelį šoviau ...
JSD 198; var. JSD 14, 17, 19, 86, 185, 217, 236,
255, 300, 498, 499, 597, 958, 1047, 1058

Šaudymo į dvarelį, mūrelį, vario vartelius priežastys dainose nurodomos šiokios, kad išgirstų mergelė, uošvelė, kad atkeltų vartelius ir įleistų svetelius. Tačiau uošvė ne visuomet nugirsta, o dažnai ir nepajunta, kaip išvežama dukrelė. Anksti rytą, kartais net po pusiaunakties pakilusi motina nebranda savo dukrelės:

Nei gaideliai negiedojo,
Kai motušė kėlė.
Eit motušė per kiemelį .
Sūnelių žadinti.
– Kelkit, kelkit, sūnužėliai,
Seselės nebrasit.
MTŽ 1913, p. 20

– Ko tujei, motinėlė,
Ilgai pamiegėle?
Miegą bemiegančiai
Užvažiavo svetelių,
Išvežė dukrelę
Ir dukrelės kraitelį...
LNP 5

Dar gaideliai negiedojo,
Kaip motuše kėlė.
Svirno durys atdarytos,
Dukraitės nebėra.
MLG, V t., p. 277

Kas šią naktį per naktelę
Ant dvaro dundėjo?
Až nebūta piršlių, vedžių?
Dukrelė išvežta, skrynelės išneštos. <...>
Vaikščiodama motinėlė sūnelius kildino:
Kelkit, kelkit, sūnužėliai, balti dobilėliai,
Vykit, vykit, sūnužėliai, jauną dukružėlę.
VD, 1911, p. 68

Ai, kelkit, kelkit,
Sūnyčiai mano!
Jau mūsų dvarą
Vaiskas apstojo
Ir mūsų sesytes išvajavojo.
PLD, p. 335

Privažiavo svetelių
Pilnas tėvo dvarelis

Ir išvežė dukrelę
Į svetimą šalelę,

Į svetimą šalelę
Viduryje naktelės.

Vaikščioj sena močiutė
Po margąjį dvarelį,

Baltas rankas grąžino,
Sūnytelius kilnojo:

– Kelkit, kelkit, sūneliai,
Balnokit žirgelius,

Pabalnoję žirgelius,
Vykit savo seselę.
JSD 23, var. 151, 209, 210, 211, 672, 673, 682

Paprastai „močiutės dukrelė“ dingdavo naktį iš svirno:

Svirno durys
Atdarytos, –
Jau seselės nėra.
JSD 212, var. 209; NS 1188; DLD, p. 103, 223; BOD, I, p. 153; PKD, p. 19

Bet kartais duktė dingdavo ir iš kamaros, maltuvės, kur ji naktį grūdus maldavo:

Einu į kamarą
Pas juodas girneles:
Nėra mano dukrelės,
Kvietelių malėjėlės.
DD 358

Ir patsai bernas tiesiai drožia savo mergelės imti į maltuvę:

Vai mala, mala,
Mano mergelė,
Net kamarėlė skamba.

Aš į kamarą,
O pas mergelę,
Mergelė už girnelių.
DD 140, var. 136

Ryškesnių nuotakos vogimo iš maltuvės pėdsakų esama latvių dainose:

Valioj durys, langai valioj,
Negirdėt sesers maltuvėj.
Eik, motule, pažiūrėki,
Ką malėja mūsų daro?
Atein močia verkdama,
Ašaras šluostydama:
– Kelkit, broleliai,
Aukit čebatus,
Balnokit žirgus,
Vykit šimtą mylių,
Pavykite sesę.
SP, p. 261

Bernas kartais, savo mergelės atjojęs, randa „uošvės vartus" užkeltus:

Vario vartai uždaryti,
Sargai sustatyti.
JSD 64, var. 124, 138, 143, 184, 193; NS 1062

Ir dajojau uošvio dvarą,
Vartai užkilnoti.
DD 355

Kai prijojau uošves dvarų, –
Vartai užrakinti,

Uošve žinto nepažino,
Vartus užrakino.
NS 1208

O jei užkelti
Vario varteliai,
Atmuški, žirgeli,
Nors su kojelėms.
JSD 193

Vaikščiojo tėtužis
Po margą dvarą,
Aukso rakteliais skambindams,
Savo sūnyčius jau keldamas:

– Ai, kelkit, kelkit,
Sūnyčiai mano!
Jau mūsų dvarą
Vaiskas apstojo
Ir mūsų sesytes išvajavojo.

– Vėlai išjosim,
Pirma pristosim,
Ir tą vaiskelį
Mes išvajavosim,
Ir mūsų sesytes
Vaiske pažinsim.
RD 36

Iš nakties dingusią motulės dukrelę, brolių seselę skatina vytis:

– Ai, kelkit, kelkit,
Mano sūneliai,
Vykit pavestą seselę.
RD 42

Eit mamužė per kiemelį
Į margą klėtelę,
Neb'rand savo dukrytelės,
Visų mylimiausios.
– Kelkit, kelkit, brotuželiai,
Nebėr seserelė;
Pabalnokit šešius žirgus,
Visus šešius širvus:
Jokit, vykit, palydėkit,
Savo seserėlę.
PKD, p. 19

Iš vakarėlio vėjeliui pučiant,
Lelijoms linguojant,
Išvežė mano mielą dukrytę
Per žaliąją girelę.
Ei, kelkit, kelkit, mano sūneliai,
Vykit, vykit seselę.
DDŽ, p. 126

Et mamuže per kėmel'
Į aukštą svirnel,
Nebrand savo dukružėles,
Savo mylimosios.

Kelkit, bratei, brotirėle,
Balnokit žirgel,
Genkit, vykit, palydėkit
Savo sesužėlę.
LF, p. 23

Da gajdelej ne gidaja,
kajp matulia po dvaru vaikščioja,
suniali kiłoja.

Kelkis, kelkis, sūnuteli,
nebier tava sesutėlės
aukštame svirnele.
Kolberg 72

Da gaideliai negiedojo,
Kai motute kėla <...>.
Ejo, kėla, uliavojo,
Po dvarų vaikščiojo <...>.

Svirno durys pusvirėlas,
Nebėr dukterėlas <...>.
Sukinkykit, broliai, žirgus,
Visus šešius širmus <...>.
Vykit, vykit, brosutėliai,
Šešiais vieškełėliais <...>.
NS 1191

Kas šian naktį per naktelę
Ant dvaro dundino?

Negiedojo raibi gaidžiai,
Kai močiutė kėlė.

Atsikėlus motinėlė
Neranda dukrelės.
BOD, I, p. 153

– Kelkit', kelkit', sūnytėliai,
Neb' yra seselės <...>.
Pabalnokit šešis žirgus,
Visus šešis širvus <...>.
Ginkitės, vykit skubriai
Šešiais vieškelėliais <...>.
PLD 254

Seredos rytą, anksti rytą
Prapuolė tėvo dukryte.

Nedėles rytą, anksti rytą
Išjojo broliai jieškoti.
PLD, p. 290

Iš šiųjų dainų pavyzdžių matome, kad vedliai jodavo nuotakos ginkluoti, prie nuotakos kiemo šaudydavo, kiemo vartus rasdavo užkeltus, o be to, nuotaka dingdavo, buvo išvežama naktį, o rytą močiutė keldavo savo sūnelius, sesutės brolelius ir skatindavo dingusios sesers ieškoti.

Šiokių motyvų yra ir latvių dainose.

Girias bernai mane vogsią,
Kur jūs mane pagausite?
Su seselėms malti einu,
Su broleliais į laukelį.
BW 13384

Jokim, broliai, vienu pulku,
Tenežvengia mūsų žirgai,
Teneslepia uošvužėlė
Savo dukros malėjos.
BW 13419

Didis pulkas bernų joja,
Bėg mergelė pas brolelius,
Neslėpkit jau, broliužulėliai,
Patys bernai jau pamatė.
BW 13441

Eikit lygiai, brolužėliai,
Viena eit aš negaliu,
Bernai kelią jau nugulę
Lyg pilkieji vanagai.
BW 13475

Latvių bernai, nuotakos ieškoti jodami, vedasi laisvą žirgą (lieku kumeliņu), kuriuo parjodys paimtąją nuotaką namo (BW 13383, 13484). Latvių mergelė nedrįsta viena, be savo brolelių, iš namų išeiti, nes svečios šalies bernai tyko ją pagauti (LD, VII t., 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659), nuo šių nekviestųjų svečių, svečios šalies bernelių, mergelė slepias pas savo brolelius (LD, VII t., 660, 661, 662). Ir svečios šalies bernas taip pat vagia, – o jis ir vadinamas *meitu zaglis*, mergelių vagis, – mergelę nuo jos brolelių:

Aš perkirtau aukso slenkstį
Sidabriniu kardužiu,
Imu savo mergužėlę
Nuo devynių brolužėlių.
LD, VII t., 681

Ir tą mergelę jis ima naktį:

Tamsi naktis, baltas kelias,
Juodbėrį žirgą balnoju,
Tenemato brolužėliai, –
Kur išveda jų seselę.
LD, VII t., 701

Ir pati mergelė skundžiasi, jog ją bernai tamsią naktį veda, kad ji pas savo brolius kelio nežinotų (LD, VII t., 707, 708, 709). Ilgose latvių liaudies dainose, zingėmis vadinamose, dainuojama ir šitaip: močiutės dukrelė eidavo grūdų malti maltuvėn, rytą jos močia eina lankyti savo dukros malėjos:

– Ein močiute pažiūrėti,
Ką beveikia malėjėlė,
Nebeūžia jau girnelės,
Nebdainuoja malėjėlė.
Ein motulė raudodama,
Ašarėles šluostydama:
Valioj durys, langai valioj,
Nėr jau pačios malėjėlės.
Ko belaukiat, brolužėliai,
Aukit kojas su čebatais,
Pabalnokit savo žirgus,
Vykitės paskui seselės.
LD, VII t., 753; var. 759, 760, 761, 762, 756, 757

Ir ne tik zingėse, bet ir paprastose latvių dainose dainuojama:

Vai sergėkit, brolužėliai,
Jūs visus kelelius,
Bernai (tautas) vogs mūs seselę
Gulamu laiku.
LD, VII t., 718

Valioj durys, langai valioj,
Bernas ima mūs seselę.
Aš prašau savo brolelį:
Balnok bėrą žirgelį.
LD, VII t., 722

Bernas sesę išsivedė,
Skujas neša ji rankoje.
Vykitės, broluželiai,
Kur skujų pribirę.
LD, VII t., 728

Mat latvių nuotaka gudri, per mišką vedama nusilaužė skujų šaką, kurią laikė rankoje, skujos jojamu keliu byrėjo ir paliko pėdsakus, kur sesuo išvežta (LD, VII t., 729, 730). Broliai, sekdami dingusios savo sesers pėdsakus, pakely randa:

– Atsikėlė motinėlė gaideliams negiedant,
Rado veją išmindžiotą, kryžeivių būta.
Kelkis, sūneli jauniausias, balnoki žirgelį.
Pabalnojęs žirgelį vykis seserėlę.
Kai davysi tyram lauke, nedaryk alaso.
– Kai dajojom žalią girią, ugnelė kūrinta,
Ant liepsnelės, ant kaitriosios vainikai deginta,
Ant jovaro miklių šakų šilkeliai vėdyta.
Didžiuos mūruos ant dvarelio sesutė vaikščioja,
O pulkelis kryžokėlių akimis daboja,
Kad neišbėgtų mieloji mūs sesutė
Ir nepagrįžtų atgal pas mamutę.
– Vai tu, sesut, seserėle, grįžki pas tėvelį.
– Jau nemažna, mylimas broleli,
Jau sudegino mano vainikėlį,
Ir dabar daboja šimtas bernužėlių.
VM, p. 162

Šis Tomo Zikaus užrašytas Trakų ap. dar XIX a. romansas vargu bėra liaudies kūrinys, jį čia pakartoju tik kaip kuriozą, bet panašių dalykų esama ir liaudies dainose:

Raibi gaidžiai negiedojo,
Kaip močiutė kėlė,
Užsikėlus motinėlė
Dukrelės nerado.
– Kelkit, kelkit, sūnelėliai,
Balnokit žirgelius,
Vykit, vykit seserėlę
Visaisiais keleliais.
Kur sesutės nuvažiuota,
Rūtelėms barstyta,
Kur dieverėlių nujota,
Žemelė skardyta.
Jokim, jokim, broluželiai,
Dagi toliau jokim.
Kaip prijojom lygų lauką,
Žirgeliai ganyta.
Kaip prijojom sraunią upę,

– Žirgeliai girdyta.
Kaip prijojom žalią girią,
Žaliąją liepelę,
Apie liepą, liepužėlę
Jaunimėlio šokta.
Ant liepelės, ant šakelės
Kasnykai vėdyta,
O ant josios viršūnėlės
Vainikai džiovyta.
Kaip prijojom tąjį dvarą,
Dvaras užrakytas,
Šoviau sykį, šoviau antrą,
Niekas negirdėjo.
Ir išeina seserėlė,
Balta lelijėlė:
– Kad jūs būtut, broluželiai,
Vakar atvažiavę,
Mažu būtut, broluželiai,
Mane išvadavę,
Vakar buvau su vainikais,
Su šilkų kasnykais,
O jau šiandien, broluželiai,
Baltam nuometėly.
MTŽ, 1912, p. 33–34

Šioj ilgoj dainelėje matome kelius momentus: atsikėlusi močiutė neranda savo dukters, ji ragina savo sūnus vytis iš nakties dingusią sesę, broliai vejasi savo sesę jos pėdsakais, paveja, tiksliau, randa broliai savo sesę jos anytos dvare, atseit namuose, broliai grąžina sesę namo, bet ji atsisako grįžti, nes jos broliai atvykę jos vaduoti jau per vėlai, pavėluotai. Šie svarbesnieji momentai, – normalus jų skaičius šeši, – aptinkami pilnai ar dalimis visose pasekėjų, brolių, vejančių ar ieškančių savo sesės, dainose, kurioms variantų esama gana daug. (MTŽ, 1913, p. 20–21; VD, 1911, p. 68; MLG, V t., p. 277–278; BOD, I, p. 98, 153, 155; PLD, p. 183, 207, 135–136; PKD, p. 19; LF, p. 11, 23; DLD, p. 9, 103, 223; ŠTD, p. 16; Kolberg 72; JSD 23, 88, 151, 180, 212, 209, 210, 211, 674, 673, 682, 853, 854; NS 368, 1188, 1189, 1190, 1191 ir kt.)

Ir latvių dainose broliai vejasi išvestą sesę jos pėdsakais: skujų nuobiromis, rasos nuobraukomis (LD, VII t., 728, 729, 730), vejasi mylių šimtą ir kitą, kol, pasiklausdami būgnininkų ir smuikininkų, sužino ir atseka savo sesę aukštam kalne, didžiam kieme, kurin jie įjoję priimami, sodinami, užgeriami ir vaišinami. Ir pamato savo sesę gale stalo besėdinčią, nuometėlį bemūvinčią, ašarodama ji broliams aiškina: girnos ūžė, negirdėjus, kaip bernai pas ją atjoję ir išsivedę. Brolių kviečiama namo ji atsisako grįžti, nes jai patinka svečioj šaly. Ji siunčia savo vainiką jaunesniajai seselei ir „šimtą labų vakarų" savo motulei už auginimą (LD, VII t., 756, 757, 758, 759, 760, 761). Mūsų dainose sakoma:

Buvo atjot,
Broluželiai,
Vakar vakarėly,

Kai aš buvau
Po vainiku,
Po šilkų kasninku.
JSD 212, var. 211; NS 1189

Kitoje dainoje dar ir taip paaiškinama motinai, grąžinančiai dukterį:

– Nebečėsas, matutė,
Nebečiesas, senutė:
Jau surištos baltos runkos,
Sumainytūs žiedeliai.
Kai ežeri žemė stos,
Unt rytojaus ars, akės;
Kai saulutė užtekės,
Užtekėjus nebesės:
Tai tada, motinyt,
Aš pas tavi sugrįšiu.
Kai su šaukštu duonų rieks,
O su peiliu barščius srėbs,
Tai tada, motinyt,
Aš pas tavi sugrįšiu.
NS 1289

Kitoje dainoje sakoma:

– Sugrįžk, sesele, rūtelių sėti,
Jaunoji viešnele, vainiko pinti!

– Negrįšiu, broleliai, rūtelių sėti,
Jaunieji broleliai, vainiką pinti:

Palikau matužę sėjėjužę,
Jauniausią seselę – pynėjužę!
JSD 88

Krinta akin, kad iš nakties dingusią mergelę vaduoja ne tėvas, ne močia, bet broleliai ar brolelis. Mūsų (ir latvių) dainose broleliai yra nuolatiniai ir nepakeičiami savo seselių globėjai. Broleliai gina savo seselę nuo šelmio bernelio:

– Atduok rūtų vainikėlį
Su geru žodeliu,
Ba kaip neatduosi
Su geru žodeliu,
Pastos mano brolužėliai
Tau viešą kelelį.
Pastojo broleliai
Jam viešą kelelį,
Ir nukėlė tymo balną
Nuo bėro žirgelio.
Fort-Miller 34

Broleliai lanko savo seselę, nutekėjusią svečių šalelėn (SDŽ 121, 39). Kaip bernelis savo mergelei pagraso:

Pasižiūrėki,
Manu mergelė,
Kaip tas dreba žirgelis.

Taip tu drebėsi,
Manu mergelė,
Kaip manu valio būsi.
JLDn 475, var. 536, 603

Nutekėjusi mergelė prašo savo brolelių:

Prašyčiau broluželių,
Brolelių dobilėlių,
O ben' ateitų
Mano broleliai
Su aštriaisiais kardeliais;

Kad ateitų broleliai
Su aštriaisiais kardeliais,
O ben' iškirstų
Mano vargelį
Iš anytos vartelių.
JSR p. 58;
var. JSD 619, 623, 634, 635

Bernas, nuotaką imdamas, paprastai jai visokių gėrybių žadėdavo:

Tu už manęs
Gerai pabūsi,
Sunkių darbelių
Nedirbsi;

Sunkių darbelių
Nedirbsi,
Nei kalne rugelių
Nepjausi,

Tik po sodelį
Vaikščiosi,
Gražius obuolius
Rankiosi,

Tu nusieisi
Į šlaitą
Brandžių riešutų
Pasirinkti.
JSD 114

Tačiau paskui bernas paaiškina:

Kai plūksnela galan skįs,
Akmenėlis viršun plauks,
Tada tujei, mergytėł,
Savo valių turėsi.
NS 1290

Ir niekas anytos namuose nutekėjusios mergelės neužtaria, net jos motina, tėvas:

Močiutė barė, nieks neužtarė,
Bernužis mušė, nesigailėjo.
– Nemušk, nebark,
Šelmi berneli,
Pasiskųsiu tėveliui.

Mano tėvelis ateidamas,
Rankoj rykštelę atsinešdamas:
– Bausk, mokyk,
Mano ženteli, –
Tavo valioj dukrelė.
JSD 833

Tiktai brolelis, seselės balsą išgirdęs, ateina jos paguosti:

Visi mane barė,
Nei viens neužtarė.
Mano brolytis per kiemą ėjo,
Ir kardužėlį rankoj turėjo:
– Dabar, svainyti,
Ką tu darai sesytei?
Nulėks galvelė
Kai kopūstėlis <...>.
RD 44

Tai ir suprantama, kad tie broleliai, kurie savo seselių likimu net anytos šalyje rūpinosi, vyksta vaduoti savo dingusios seselės (JSD 23, 88, 120, 151, 209, 210, 211, 212, 672, 673, 674, 682, 853, 854).

Mūsų dainų duomenų per mažai įrodyti, kad mūsų dainų brolelių savo seselėms globa būtų buvusi paveldėta iš senybinės matriarchinės šeimos formos.

Kartais mūsų dainose nuotaka mergelė imama ir prie vandens, atseit tuomet, kuomet ji išeina parnešti vandens:

– Oi, išeike, mergužėla,
In dunojų vandenėlio <...>.

Aš atjosiu su pulkeliu,
Imsiu tavį mergužėlį.
DLD, p. 146

Pauliaus Einhorno liudijimu, senovėje prie vandens vogdavę vandens atėjusias merginas ir latviai (Scriptores rerum Livonicarum, II t., 1848, p. 594) ir taiposgi, Nestoro liudijimu, senovėje slavų gentis *drevliane* (Lavrentjevskaja lietopis, 12). Sumcovas manė, kad slavų senovėje pačios vedybos, pati santuoka buvusi atliekama prie vandens (šulinio, šaltinio ar ežero), tas sakralinis vandens vaidmuo paaiškinąs ir nuotakos vogimą prie vandens (N. Sumcov, „O svadebnych obriadach“, 1881, p. 100–105), tačiau vogimas ar ėmimas merginos prie vandens ir be to suprantamas: mergina vandens eidavo viena ir nueidavo tolokai nuo namų, todėl ją čia pasiimti būdavo nesunku. Vogimas nuotakos prie vandens buvo žinomas ir Indijoj („Anthropos“, 1910, p. 795.). Tačiau mūsų daina:

Siuntė mane motinėlė
Į jūreles vandenėlio.

Man besemiant vandenėlį
Ir ištiko šiaurus vėjas,

Ir ištiko šiaurus vėjas,
Ir nupūtė vainikėlį.
JSD 520

Šioji daina, turinti pas mus labai daug variantų, turinti gana daug paralelių ukrainiečių dainose, šioji daina vargiai galėtų būt siejama su motyvu nuotakos prie vandens ėmimo.

Kartais mūsų dainose pasitaiko ir tokis motyvas:

Ir atėjo trys mergelės
Tų uogelių rinkti,
Ir atjojo trys berneliai
Tų mergelių imti.
JSD 109

Tačiau šiokių motyvų yra nedaug.

Yra dar viena dainų rūšis, tai satyrinės, pašiepiamosios dainos vestuvių apeigose. Vestuvėse dalyvauja du pulkai: jaunojo ir nuotakos. Abu šie pulkai susitinka nuotakos namuose, atvykus vedlių pulkui su piršliu ir jaunikiu nuotakos namuosna. Iš vestuvių apeigų matome, kad vedlių pulkas nuotakos namuose sutinkamas gana nedraugingai, jam užšaunamos ant kelio kartys, užkeliami vartai, uždaromos durys. Ir vedliams vidun įsiprašius negreit jie dar už stalo sodinami: užsėsti suolai, užimti stalai, vedlius kamantinėja, klausinėja, kvočia, kol galų gale užleidžia jiems suolus ir stalus. Kai kur vedlius susodindavo atskirai, už atskiro stalo ir iki giminių maišymo, atseit susodinimo abiejų pulkų už bendrojo stalo abu pulkai vienas antrą apdainuodavo pašiepiamomis dainomis. Ir visą laiką, nuo vedlių atvykimo nuotakos namuosna iki nuotakos išvedliavimo anytos namuosna, netrūkdavo satyros ir pašiepimo vienų antriems. Čia pašiepiami piršlys, svotai, svočios, jaunojo „broliai“, jaunosios pamergės. Pavyzdžiai:

Mislinom – bernelį „broliai“ atlydėjo,
Ažna su juo piemenukai atriedėjo.
Mislinom – broleliai žirgeliais atjojo,
Ažna tie broleliai kiaules pažaboję.
MT, II, p. 53

Gražus bernelio pulkelis,
Garsūs jaunojo broleliai.
Jų žirgeliai – kuineliai,
Jų balneliai – alksniniai.
Kuineliai pažaboti
Rezginių pasaitėliais,
Kuineliai pakaustyti
Kručkų pasagėlėmis.
Kai laukeliu jojo,
Visos varlės kvarkė,
Kai sodžiun įjojo,
Visos kiaulės žviegė.
MT, II, p. 53–54

Mislinom: svokelės
Garsios giminėlės,
Ažna mūsų svokelės
Kiaulių padermėlės.
Mislinom: svokelės
Važiu atvažiavo,
Ažna mūsų svokelės
Šiknom atšliūžiavo.
MT, II, p. 52

Po svokelės nosim
Voras musę korė.
Regėt – svoka nenauda:
Voro nenuvijo.
Ant pirštelio pliko
Visi šunys šiko.
Regėt – piršlys nenauda:
Šunų nenuvijo.
MT, II, p. 51

Susėskit, susėskit,
Svoteliai į suolą.

Pažiūrėsim, pažiūrėsim,
Kokios svotų lūpos, –

Veršialūpiai, arklialūpiai
Suolely sėdi <...>.

Škapladančiai, veršiadančiai
Suolely sėdi.
JSR, p. 30

Susėdo, susėdo
Svotai už stalo,
Padėjo, padėjo
Barzdas ant stalo.

Alutį gėrė,
Snarglys varvėjo,
Per aslą ėjo,
Vyžos šliuksėjo.
JSR, p. 31

Atvažiuoja svočia ratais,
Užsidengus save lapais.

Atvažiuoja svočia ratais,
Apsikaišius galvą krapais.
JSR, p. 63

Ėskit, svotai,
Neužsirykit.

Suėdėt kiaulę
Su paršiukais, –

Žviegia, rėkia
Kiaulė po pilvą.
JSR, p. 52

Važau svotas pro pircį,
Bajorėlis, pro pircį.
Jis mislino – bažnyčia,
Bajorėlis, bažnyčia.
DLD, p. 211

Gyreis, piršleli,
Kad tu razumnas –
Pamatęs pirtį,
Sakei – bažnyčia.

Gyreis, piršleli,
Kad tu razumnas –
Pamatęs pečių,
Sakei – altorius.
DD 224

Mūs svoteliai kaip stuobreliai,
Stovit jūs visi aslelėj,
Tai jums, tai jums
Ir suolelio nėra.
JSD 528

– O iš kur tie svotai,
Tie aukštakvietkiai?
O kam tos jų kvietkos?
– Vortinkliams šluostyt. <...>
– O iš kur tie svotai,
Paplokštagalviai?
O kam tos jų galvos?
– Pabalkėms landyti.
JSD 533

– O ko jūs, svoteliai, vėlavot,
O ko jūs, jaunieji, vėlavot?
Skolinti rūbai vėlavo,
O ir bateliai ne savo.
GKr, 1935, p. 372

Anos šalies svočia, anos šalalas,
Ji nieko neturi, pastalalan žiūri.
TD, I, p. 248

Anos šalies svotai, anos šalalas,
Badu nudvesį ažugarėjį.
Surijo rijo, svotai surijo,
Kiaulalį šeriuotų, šunelį plaukuotų.
TD, I, p. 249

Ir pati nuotaka nusiminusi, liūdi, ji tųjų pašiepiamųjų dainų nedainuoja, bet ji baimisi, nes:

– Mergelė jaunoji,
Ko liūdna vaikščioji?
Ar nematei šį pulkelį,
Ar jauną bernelį?
O kai pamatysi
Šį didį pulkelį,
Išves tave tas pulkelis
Į svečią šalelę.
Svetimoj šalelėj
Svetimi žmoneliai:
Neįtiksi, kaip kalbėti
Nei darbelio dirbti.
MT, VII, p. 114

III. Nuotakų vogimo pėdsakai mūsų vestuvinėse apeigose

Ir atjoja raitų pulkas,
Visi raici šaudzydami.
DLD, p. 25

Pereitame skyrelyje dirstelėjome į vogimo pėdsakus mūsų dainose, dabar truputį stabtelėsim ties vogimo pėdsakais mūsų vestuvių apeigose. Pradėsime *piršlybomis.* Čia turime tuojau pabrėžti, kad jaunasis su piršliu, savo pulku norimojon nuotakon *raitas joja.* Raitą jojantį jį mes matome mūsų dainose ir labai retai mūsų dainose piršliuosna važiuoti važiuoja, nors šiek tiek dažniau laivu plaukia, mat anuo metu vandens kelias – upės, ežerai, pajūriai buvo geriausias

susisiekti būdas, o juk didelė dalis kiemų būdavo prie vandens. Tačiau raiti bernai į mergą joja ne tuščiomis, bet, kaip jau matėme, ginkluoti kardais, šautuvais. Ir dainoje todėl dainuojama:

– O ar jau gieda
Raibieji gaideliai?
Ar bus čėsas, tėveli,
Pas mergelę joti?

– Sūnužėli mano,
Dobilėli mano,
Susikviesk, sūneli,
Savo draugalėlius.

– Draugalėliai mano,
Broliužėliai mano,
Imkit visi plinteles
Su savimi drauge.

O kai mes prijosim
Prie uošvelės dvaro,
Šausime kartužiu
Į uošvelės dvarą.
JSD 499, var. 498

Tačiau bernas piršliuosna joja raitas ne vienų tik dainų liudijimais, bet ir iš tikrųjų ir ne vienoje kurioje vietoje, bet įvairiose mūsų krašto vietose: Veliuonos[1] apylinkėje, dzūkų[2], zanavykų[3] krašte, žemaičiuose[4] ir kitose Lietuvos vietose[5], ir ne tik dabar, bet ir senovėje[6], tačiau tasis jojimas buvo senoviškas paprotys, o dabar jau dažnai važiuoja važiuoti[7], galbūt raiti senovėje tejodavo bajorai, kurie ir tąsias dainas kurdavo[8], bet galbūt žirgo gadynėje[9] jodavo ir visi, o tik paskui, gadynėje arklio, gyvenimo būdui pasikeitus, kuomet žirgą ūkio darbams vartoti ėmė, ėmė važiuoti.

1 *A. Juška:* „Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių“, 1880, p. 6.
2 *V. Krėvė-Mickevičius:* „Dzūkų vestuvės“ in „Mūsų tautosaka“, II, p. 26, 27; *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“ in „Tauta ir žodis“, II, p. 192.
3 *Kun. J. Staugaitis:* „Zanavykai“ in „Švietimo darbas“, 1921, nr. 3–4, p. 78.
4 *M. Valančius:* „Palangos Juzė“, 1863, p. 96.
5 *G. V. Rutkovski:* „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda, Vilkomirskago ujezda“, 1885 (rankraštis Rusų geografijos dr-jos archyve 36 sąsiuvinio puslapių), p. 3; *Carl Cappeller:* „Kaip senieji lietuvininkai gyveno?“ (Stalupėnų apylinkėj 1876 m. užrašytos vestuvinės apeigos), 1904, p. 29; *V. Geisler:* „Svadebnyje obriady u litovcev v Šadovskom prichode, Šavelskogo ujezda“ in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1899“, p. 91; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii, zapisane przez naocznego swiadka w 1893 r.“ (rankraštis 8 mažų smulkaus rašto puslapių Rusų geografijos dr-jos archyve), p. 1.
6 *S. Daukantas:* „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“, 1845, p. 53; *S. Daukantas:* „Būdas“, 1892, p. 43; *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija“, I, p. 63; *V. Jungfer:* „Alt-Litauen“, 1926, p. 27; *M. Praetorius:* „Deliciae prussicae“, 1871, p. 71.
7 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 19, 26; *P. Būtėnas:* „Vestuvių apeigos“ in „Tauta ir žodis“, II, p. 165; *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“ in „Tauta ir žodis“, p. 191, 193.
8 V. *Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 26, 27.
9 Žirgo gadynėje žemę ardavo jaučiais:
Aš užsiarsiu ūbą laukelį
Su palšaisiais jauteliais.
JLDn 174
Žirgai tuomet tik karui ir medžioklei tebuvo vartojami:
S. Daukantas: „Lietuvos Istorija“, I, p. 62, 63; *V. Hehn:* „Die Culturpflanzen und die Haustiere“, p. 28 sk.
Žirgai anuo metu buvo brangūs ir tik turtingiesiems prieinami, suprantama, žirgas būdavo berno jaunųjų dienelių pažiba, pasididžiavimas. Ir patsai bernas anuo metu buvo *raiteliu* vadinamas, šis priedėlis buvo irgi pažibos epitetas:

Raiti piršliuosna jodavo ir latviai: veik visame Kurše buvo įprasta tik raitiems joti[10], Dundagos apylinkėje jodavo ir vyrai, ir moterys raiti. Dažnai berno pulkas vesdavosi čia vieną laisvą žirgą (lieks zirgs) nuotakai parsijodinti:

Ir kas metai bernai (tautas) joja,
Laisvą (lieku) žirgą vesdami.[11]

Apskritai latviai, kaip ir lietuviai, garbingu dalyku laikydavo joti raitiems piršliuosna, ko dėlei kiekvienas bernelis (tautas dēls) augdamas augindavosi sau ir žirgą[12], ir dainose buvo dainuojama:

Tris metelius auginau
Stainėj savo juodbėrėlį,
Ketvirtiesiems metams stojus
Pirkau balną, kamanėles,
O penktaisiais metais josiu
Mergužėlių žvalgavoti.[13]

Arba:

Jau juk laikas, mergužėle (tautu meita),
Kodėl lauki taip ilgai?
Tavo kraitis jau sukrautas,
Mano bėris užaugintas.[14]

Turime pažymėti, kad piršlybos, kaipo paruošiamasis vestuvėms veiksmas, atsirado vėliau, kuomet tarpininkas piršlys, žmogus pagyvenęs, gudrus, guvus, patyręs, žinąs gerai jaunojo ir nuotakos giminę, buvo reikalingas derėtis, kivirčams baigti, susipykusiems sutaikinti. Ankstyboje vogimo gadynėje tokis tarpininkas piršlys buvo bereikalingas, nes anuo metu bernas buvo reikalingesnis jaunų draugų talkininkų, vogti ir peštis su mergos giminės vyrais padedančių, už kokį seną diplomatą taikintoją. Šiuo požvilgiu žiūrėdami suprantame, kodėl tųjų gamtotaučių tarpe, kurių tarpe vogti merginas yra „mada“, mes piršlio nematome[15]. Piršlį mes randame visose Europos tautose[16], tačiau neturime pamiršti, kad Europos tautos istoriniais laikais gyveno

---

Stovi brolelis,
Jaunas *raitojėlis,*
Ant pervazelio tilto.
JLDn 514
Stovi brolelis,
Mūs *raitojėlis,*
Ant sidabro tiltelio.
JLDn 421
Ir atjojo trys berneliai, <...>
Trys berneliai *raitojėliai* <...>.
JSD 484
Visi broliai *bajorai,*
Visi broliai *raitoriai.*
JLDn 1104
Ir atjojo trys bernyčiai,
Trys bernyčiai *raitojėliai.*
JLDn 839, var. 842

[10] *A. u. E. u. H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archaeologie, Ethnographie und Mythologie“, 1896, p. 67.

[11] *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas“, 1874, nr. 476.

[12] *A. Winter:* „Über Hochzeitsgebräuche der Letten nach ihren Volksliedern“ in „Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat“, 1894, p. 167.

[13] *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas“, 1874, nr. 4544.

[14] *A. Bielenstein:* o. c. nr. 1870.

[15] *Paul Wilutzky:* „Vorgeschicte des Rechts“, t. I, 1903, p. 138–160.

[16] Piršlį, be lietuvių ir latvių, žino visos slavų giminės: *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, 1914: gudams – p. 47, 48; ukrainiečiams – p. 21, 22; lenkams – p. 69, 70; rusams – p. 2, 3; čekams, bohemiečiams, slovakams – p. 88, 89, 100, 101, 102; sorbams – p. 84, 85, 86; slovėnams – p. 109, 110; kroatams, serbams – p. 115, 116; bulgarams – p. 137, 138. germanams – *Weinhold:* „Die deutschen Frauen in dem Mittelalter“,

vogimo nykimo gadynę, ir galime manyti, kad buvo turbūt ir Europoje gadynė, kuomet žmonės apsieidavo be piršlio. Juk ir mūsų dainose piršlys retas svečias ir turbūt vėlesnių laikų įterptinukas, nes didelis daugumas mūsų vestuvinių dainų piršlio ar svoto (nuo slaviškojo svat) nemini, nežino[17]. Senovėje Europoje, gamtotaučių tarpe, vietomis ir dabar, jodavo tiesiai bernas su pulku mergos vogti, kurią, be jokių derybų pavogę, tuoj vesdavosi namo. Ilgainiui, atsiradus piršlyboms, jaunojo pulko žygis merginos vogti dalimi asimiliavos su piršlybomis, bet didele dalimi šliejosi vakaronių, berno su vedliais žygio nuotakos pusėn. Piršlybos, asimiliuodamos su vogimo žygiu, įgijo porą požymių, merginų vogimą primenančių: piršlių žygis naktį ir slėpimas jų atvykimo tikslo arba apsimetimas pirkliais, medžiotojais, ko pražuvusio ieškančiais. Vogimo gadynėje ir šiokis vėlybas žygis, ir apsimetimas buvo visiškai suprantami, to tačiau nemokėtume paaiškinti kalbamųjų faktų su vogimo gadyne nesusiedami. Pas mus piršliai kartais ir jodavo vėlai vakare[18], apsimetę medžiotojais[19], kokio pražuvusio daikto ieškančiais[20]. Be to, piršliai, vidun suėję, kepurių nenusiima, nesi-

---

1882, t. I, p. 316. Indams – *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder nach den Grihyasutra" in *Webers* „Indische Studien", t. V, 1862, p. 291 sk. Visiems apskritai – *P. Sartori:* „Sitte und Brauch", t. I, 1910, p. 52, 53, 54.

17 Piršlys, būtinai melagis, minimas, bet retai mūsų dainose:
V. Kalvaitis: o. c. nr. 361, 362, 363, 364, 366; p. 329; J. *Dovydaitis: o.* c. p. 124, 135, 154, 155, 106; Ness 277, 278; *Daukantas:* o c. p. 65, 87; *A. Janulaitis:* „Malavėnų dainos", IV, p. 510; JSD 240, 247, 254, 476, 482, 507, 551, 552, 763, 764, 765, 781, 813, 913, 1072. Turime tačiau pastebėti, kad didelė dainų dalis, kuriose piršlys minimas, yra naujos formacijos. Senesnėse dainose piršlys visai neminimas.

18 *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 63, 64.
Mūsų dainose aiškiai pabrėžiama, kad pas mergą jodavo naktį:

– Kas ten šiąnakt per naktelę
Ant dvaro dundėjo? <...>
– O čion būta piršlių, vedžių, –
Dukrelė išvežta.
BOD, I, p. 155

Iš vakarėlio vėjeliui pučiant,
Lelijėlėms linguojant, –
Išvežė mano mielą dukrelę
Per žaliąją girelę.
BOD, I, p. 129

Vėlybi svoteliai, vėlybi,
Kas jumis, svoteliai, vėlino.
JSD 525

– Kelkis, miela dukrelė,
Tu ilgai miegi,
Tu nežinai nieko,
Kas mūsų kiemely,
Kiemely sujojo,
Kalnely sustojo?
NS 341

Vai žirge, žirge juodbėrėli,
Ar būsi laimingas in kelelį,
Ar nuneši nakčią pas mergelę?
BOD, II, p. 108

19 *V. Krėvė* savo „Dzūkų vestuvėse" (p. 19) rašo: „Svotas (piršlys) turi turėti didelį kailinį krepšį. Ideališkiausias krepšys – tai iš *„barsuko"* (opšrinis) kailio. Tasai krepšys – tai simbolis, kad piršlys yra medžiotojas, kurs medžioja mergelę". Mokytojas *J. Risovas* savo užrašytose Veprių valsčiuje vestuvių apeigose ir mini: „Piršlys išima iš krepšio, pasiūto tyčia piršliui iš *barsuko kailio,* butelį degtinės". (*J. Risov:* „Opisanije litovskoj svadby v Veprovskoj volosti, Vilkomirskago ujezda", rankraštis Rusų geografijos dr-jos archyve, p. 2.)

20 Jeigut piršliai apsimeta medžiotojais, tai ieško jie medžiojamųjų sutvėrimų: laputės, anties, žąsies, karvelio ir kt. Mokytojas *Jonas Rutkauskas* savo vestuvių apeigose, užrašytose Kupiškyje, mini: „Svotas (piršlys) ima aiškinti, kurių galų jie į šiuos namus atvykę: toli važiavome ir plūkėme ieškodami pražuvusios žąselės ir atradom, kad pas tamstas atsirado". (*J. Rutkovski:* „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda, Vilkomirskago ujezda", p. 4; rankraštis Rusų geografijos dr-jos archyve).
Šeduvoje *V. Geislerio* užrašytose apeigose nors nieko neminima, kad piršliai esą medžiotojai, bet piršlys sako: „Senis Dočkus Žilienuose turi balandį, jauną, gražų. Oi kokis šaunus balandis... Tik *balandėlės* jam trūksta. Iš užu kalnų girdėjome, kad jūs balandėlę turite. Ar negalima būtų tų balandžių sutuokti? Kiek atsirastų balandžiukų, baltų, auksinių, deimantinių..." (*V. Geisler:* „Svadebnyje obriady u litovcev v Šadovskom prichode" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1899 g.", p. 91).

sveikina, nenusivelka, elgiasi nuotakos namuose lyg nukariautojai nukariautame krašte[21]. Piršliams atjojus merga veik visuomet slepiasi[22]. Pas latvius piršliai ir jodavo naktį[23], apsimetę ieškančiais lapės, žąsies, anties, stirnos, kiaunės, kurias pėdomis iki čia atsiviję, bet kurios šiuose namuose pasislėpusios[24], nuotakos namuose nenusivelka, kepurių nenusiima, elgiasi lygu priešininkai[25],

---

Nežinomo autoriaus užrašytose vestuvių apeigose Anykščiuose sakoma: „Esame alkani, klaidžiojom, ieškodami *žąsies, avies*... Jojom per tiltą, tiltas įlūžo, poilsio negavome" („Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii, zapisane przez naocznego swiadka w 1893 r.", p. 1. Rankraštis Rusų geografijos dr-jos archyve).

V. Krėvė rašo: „Įėję pirkion piršliai kepurių nenusiima, su nieku nesisveikina, bet, daužydami rimbais į suolus, ima kalbėti, kad bemedžiodami užklupo lapukę, kurios pėdai juos privedė prie šios trobos durų, ir todėl reikalauja, kad jiems lapukę išduotų... Jei jos neišduosią, graso sudeginsią „aukštuosius dvarus", dūmais paleisią „baltuosius rūmus", kad išrūkytų pasislėpusią žvėrelę. Neva nugąsdinti vyrai (nuotakos pusės) ima derėtis, sakydami, kad išduosią laputę tik tada, kai medžiotojai sutiksią ją išpirkti" (*V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 19, 20).

21 Mūsų dainose dainuojama:

Nemandagūs ponai svotai
Su kepurėms stovi.
Yra senas tėvužėlis,
Reik didelės pakaros.
DD, p. 153
Nepakarnūs broleliai
Prieš mumis,
Prieš mumis
Su kepurėms stovi.
– Jei nuimsit kepurėles
Ir palenksit galvužėles,
Tai leisim, tai leisim
Į suolelį sėsti.
DD, p. 156

Nepakarnūs mūsų svotai,
Nenusiim kepurėlių.
NS 533
Nepakarnūs mūs svotukai,
Nepadorūs mūsų svotai;
Prieš mums, prieš mums
Su kepurėms stovi.
<...>
Kad neimsit kepurėlės,
Nerodysit pakarėlės,
Neleisim, neleisim
Į suolelį sėsti.
JSD 528, var. 530, 531, 541

V. Krėvė rašo: „Įėję pirkion piršliai kepurių nenusiima, su nieku nesisveikina, bet, daužydami rimbais į suolus, ima kalbėti" (*V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 19).

22 *V. Krėvė* rašo: „Kai piršliai įvažiuoja kieman, mergelė tuojau slepiasi ar kitan trobų galan, ar klėtin, bet pirkioje jos neranda, kai piršliai jon įžengia" (V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės", p. 19).

– „Mergelė, piršlius atvažiuojant pamačiusi, greičiausiai išbėga kamaron pasislėptų" (*T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 191).

– „Dukra, supratusi piršlius atvažiuojant, tuojau išbėga iš gryčios į maltuvę ir ilgai arba visiškai nesirodo piršliams" (*P. Būtėnas*: „Vestuvių apeigos", p. 165).

– „Tuo tarpu merga-nuotaka (piršliams atjojus) bruškin per duris iš po akių ir slepiasi jabkur" (*A. Juška:* „Svodbinė rėda veluoniečių lietuvių" 1880, p. 7).

23 Dažnai piršliais jodavo naktį, *A. Winter:* „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern", p. 168.

Dainoje dainuojama:

Plauk, laiveli, skubink, laive,
Šimtą mylių per naktelę,
Kad suspėčiau dar prieš aušrą
Aš pas uošvę dar nuvykti.
Bielenstein 439

– Kur, gaideli, kiūtini
Su kauliniu snapeliu?
– Einu kieman mergų kelti,
Piršliai joja pas mergas.
Bielenstein 568

Arba:

Dar radau aš merguželę
Iš vakaro bemiegančią.
Bielenstein 3019

24 Vienur piršliai apsimeta iešką lapės, kiškio, kurių uošvis kartais liepia patiems pasiieškoti (E. Volter: „Materijaly dlia etnografii latyškago plemeni Vitebskoj gubernii" 1890, p. 198), kitur kiaunės (caunis dzīšana) iešką, kurios pėdomis iki šių namų atsekę (*E. Volter:* „Materijaly...", p. 202), trečiur stirnos, šiuose namuose pasislėpusios (*Karlis Petersons*: „Latviešu kāzas" in „Rakstu krājums Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijas", 1912, p. 71).

25 *E. Volter:* „Materijaly...", p. 202.

merga veik visuomet piršliams atjojus slepiasi kamaroj, maltuvėje ar kur lauke[26]. Panašių dalykų piršlybų metu atsitinka ir kitų tautų tarpe. Piršliais važiuoja ar joja naktį pas estus[27], prancūzus[28], indus[29], gudus[30], ukrainiečius[31], lenkus[32], rusus[33], germanus[34]. Apsimeta jaunos pražuvusios karvikės (mullikas) čionais atbėgusios, beiešką, pas estus[35], kartais pas juos piršliai apsimeta iešką ėriuko, veršio, paukščio, žąsies, avies[36], pas vengrus apsimeta iešką čionai nuskridusios balandėlės, pas suomius paukštės[37], pas gudus ieško prapuolusios žebenkšties[38], pas ukrainiečius – dingusios kiaunės, kurios pėdomis jie ją čion atsiviję[39], paklydusios žąsies, žąsino ar veršio ieško piršliai pas lenkus[40], pabėgusios stirnos ieško Rumunijoje[41], pašautos stirnos vakarų Prūsijoj[42], kokio pražuvusio gyvulio germanuose[43]. Merga, patyrusi piršlius atjojančius, slepiasi pas estus[44], gudus[45], ukrainiečius[46], lenkus[47], rusus[48], germanus [49]. Surinktieji piršlybų duomenys rodo, kad piršliai jodavo naktį ar vėlai vakare, jodavo apsimetę medžiotojais pražuvusio kokio paukščio, žvėries, gyvulio ieškodami, mergos jų vengdavo, slėpdavos, mergos namiškiai nelabai norėdavo jų įsileisti ir įsileisdavo tik po apklausinėjimo[50], vidun įėję piršliai elgdavosi atšiauriai ir šaižiai, net grasindavo kokiomis negerovėmis, jei mergos namiškiai jų ieškomojo daikto

[26] *E. Volter:* „Materijaly...", p. 166 (Nuotaka, piršliams atvykus, pasislepia ir paskui tik dideliu vargu suieškoma. Šitas pranešimas yra iš 1806 m. spausdinto vestuvių apeigų Mintaujos apylinkėje aprašymo), Idem, o. c. p. 198, 203; *A. Winter:* „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern", p. 168; A. Bielenstein, o. c. nr. 1057.

[27] *F. R. Kreutzwald:* „Über einige festliche Gebräuche bei den Ehsten" in „Inland", 1837, p. 194; *A. W. Huper:* „Topographische Nachrichten", t. II, 1777, p. 174; *F. J. Wiedemann:* „Aus dem inneren und ausseren Leben der Ehsten", 1867, p. 311.

[28] *O. von Reinsberg-Düringsfeld:* „Hocheitsbuch", p. 259.

[29] *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder", p. 380.

[30] *A. Z-č:* „Bielorusskije svadebnyje obriady", p. 9.

[31] *T. Volkov:* „Etnograficeskije osobennosti ukrainskago naroda" in „Ukrainski narod", t. II, 1914, p. 621.

[32] *Pruski:* „Obchody weselne", część pierwsza, 1869, p. 70.

[33] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", 1914, p. 2.

[34] *O. von Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", 1871.

[35] *Fr. R. Kreutzwald:* „Über einige festliche gebräuche bei den Ehsten", p. 195; *F. J. Wiedmann:* „Aus dem inneren und ausseren Leben der Ehsten", p. 311.

[36] *J. C. Petrè:* „Ehstland und die Ehsten", t. II, 1802, p. 280, 281.

[37] *O. von Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 44, 45.

[38] *O. von Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch" p. 31. Pas rusus: *J. Piprek*, o c. p. 3, 4.

[39] *T. Volkov:* „Etnograficeskija osobennosti ukrainskago naroda" in „Ukrainski narod", t. II, p. 622.

[40] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 70.

[41] *O. von Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 53.

[42] *Treichel:* „Hochzeitsgebräuche besonders aus Westpreussen" in „Zeitschrift für Ethnologie", t. XVI, p. 113.

[43] *P. Sartori:* „Sitte und Brauch", I, p. 53.

[44] „Kalewipoeg, eine estnische Sage", 1861, I, 190–296, 389–596.

[45] *P. V. Šein:* „Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkago naselenija severo zapadnago kraja", t. I, d. II, 1890, p. 128.

[46] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 22.

[47] *J. Piprek:* o. c. p. 70.

[48] *A. Z-č:* „Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni sravnitelno s velikorusskimi", 1897, p. 9, 14.

[49] *P. Sartori:* „Sitte und Brauch", I, p. 53.

[50] Ukrainoje piršliai, atvykę vėlai vakare, beldžiasi langan, prašydami įsileisti nakvynės. Namiškiai tariasi: įsileisti ar ne, galop, žinoma, nutaria įsileisti. *T. Volkov:* „Etnograficeskije osobennosti..." in 1, p. 621 [?]. Panašiai ir pas gudus. *A. Z-č:* „Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni", p. 9. Pas rusus namiškiai prieš įsileisdami piršlius gerai apklausinėja: kas jie, iš kur atvyko, ko nori? *J. Piprek: o. c.* p. 2, 3. Pas lenkus piršliai pradžioj beldžiasi į langą arba į duris sudaužo molinį puodą, namiškiai įsileidžia juos tik apklausinėję. *Pruski:* „Obchody weselne", p. 72, 73, 74.

neduosią. Visi šie požymiai yra požymiai vogimo, ir sunku būtų juos kildinti vien iš mėgdžiojimo, prasimetimo, vaidybinio polinkio, nes vestuvinės apeigos nėra spektaklis, bet misterija, sudaryta iš mimiškų, chorinių veiksmų[51], vaizduojančių visuomeninio ir religinio gyvenimo reikšmingesnius momentus, išgyvenimus, kalbamąjį veiksmą (žmonos vedimą) liečiančius[52]. Todėl liaudies apeigose, papročiuose, padavimuose, burtuose, dainose, pasakose galima rasti daugybę socialinio ir religinio žmonių gyvenimo duomenų, išgyvenimų, kurių nemini jokie metraščiai[53]. Mes nesame linkę tvirtinti, kad socialiniai vestuvinių apeigų elementai esą ankstybesni už religinius, kaip kad dr. von Henke am Rhyn tvirtino[54], nes mūsų manymu ir socialiniai, ir religiniai elementai yra veik vienodo senumo – seniausias minimųjų apeigų elementas egzogamija yra abejopos, socialinės ir religinės reikšmės[55], – tačiau manome, kad abiejų rūšių elementai tikrai yra tam tikrų gadynių, kultūrinių tarpų dokumentiniai faktai, nors vienur kitur šie apeigų elementai ir galėjo susipinti, susikryžiuoti, asimiliuotis, išnykti[56], bet šios priežastys negali dar atgrasinti ieškoti sąsajos tarp apeigų ir tam tikrų įvykių tam tikros gadynės gyvenime, negali versti žiūrėti į apeigas lyg į laisvą žmogaus vaizduotės kūrybą, nes ir laisvoji žmogaus kūryba, giliau įžvelgus, tėra pasąmoningas tolimųjų amžių, išgyvenimų atspindys. Rodos, niekas nėra laisvesnis už pasakas ir sapnus, bet ar tarp pasakų, sapnų ir tikrojo, būtojo ar esamojo gyvenimo nėra jokios sąsajos? Pasakų ir sapnų tyrinėtojai atsakys teigiamai: toji sąsaja yra[57]. Negali būti iš piršto išlaužtas nors ir šiokis Valančiaus aprašomasis piršlybose faktas: „Jau brėkštant jaunasis, su dešimčia draugų atvykęs, pradėjo paukš! paukš! šaudyti. Vietos jaunuomenė iš trobos iššokusi lygia dalia pliaukš! pliaukš! šaudydama atliepė. Ką padariusi šmurkš, šmurkš sušoko į trobą, užsklendė skląsčius, užraišiojo ir užramstė duris. Atkeliavę svečiai išdraskė žiogrius, atkėlė karklus ir bruzdu bruzdu įsiveržė į kiemą. Atradę uždarytas ir užrakintas duris, ėmė tas laukan, iškėlė iš kaškų ir išvertė. Kiti brakš, brakš brazdino į langus sakydami: įleiskit svečius“[58].

Suprantama, Valančiaus laikais tikrojo vogimo jau nebebuvo, ir šioji piršlybų scena buvo tik vogimo mėgdžiojimas, bet tasis mėgdžiojimas nėra iš piršto išlaužtas, jis turi atliepimų mūsų dainose ir kitų tautų apeigose, jis turi gilias šaknis, todėl jo vienos tik vaizduotės padariniu laikyti negalime. Panašių dalykų, tik daug gausiau, yra vestuvių apeigose. Stabtelsim ties nuotakos vedlavimu. Vedlauja nuotaką vedliai. Žodis vedlys, vedliai esti trejopos reikšmės: vedlys = jaunojo pulko žmogus, kuris nuotaką su vestuvininkų pulku anytos pusėn parveda, parvedlauja[59]. Vedliais vadinama: a) jaunojo visi talkininkai ir b) visas jaunojo pulkas su jaunuoju pačiu, kuris dažnai vedžiu vadinamas[60]. Vedlius mes imsime trečiąja prasme: visą pulką, vykstantį nuotakos

[51] *A. Veselovski*: „Tri glavy istoričeskoj poetiki“in „ Sočinenija“, t. I, p. 270.

[52] *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda“ in „Ukrainski narod“, II, 1914, p. 635; *M. Kulischer:* „Intercommunale durch Raub und Kauf“ in „Zeitschrift für Ethnologie“, 1878, p. 197.

[53] *M. V. Dovnar-Zapolski*: „Issledovanija i statji“, t. I, 1909, p. 386, 387.

[54] *Otto Henke am Rhyn:* „Hochzeits- und Vermählnugsgebräuche“ in *R. Kossmann's* und *J. Weiss:* „Mann und Weib“, t. II, p. 154.

[55] *J. F. McLennan:* „Studies in ancient History“, 1886, p. XVI, 9 sk., 22 sk., 31 sk., 75 sk., 90. *E. Westermarck:* „The Origin and Development of Moral Ideas“, t. II, 1908, p. 368–371; *Emil Durkheim:* „La prohibition de l'incesto et ses originnes“ in „Lannée sociologique“, 1898, p. 40, 47, 50, 52, 53.

[56] *E. Westermarck:* „Marriage ceremonies in Marocco“, 1914, p. 98, 327, 120, 210 ir passim.

[57] *S.* de *Sanctis:* „Psychologie des Traumes“ in *Kafka:* „Handbuch der vergleichenden Psychologie“, 1922, t. II, p. 233–329; *E. Müller:* „Traum und Märchenphantasie“, 1930; *C. G. Jung:* „Dream Analysis“, 1930.

[58] *M. Valančius:* „Palangos Juzė“, 1863, p. 97.

[59] *A. Juška:* „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių“, 1880, p. 102.

[60] *A. Juška:* „Svodbinė rėda veluoniečių lietuvių“, p. 102.

pusėn. Jaunasis mat ir mūsų dainose nejoja vienas, bet su savo talkininkų pulku joja nuotakos pusėn:

Ant' ir atjoja pulkelis,
Per lygųjį laukelį.
JSD 273, var. 270

– Jokit, broleliai,
Vienu keleliu,
Vienu keleliu,
Didžiu pulkeliu.
JSD 385

O ir prijojo
Pilnas dvaras svetužių,
O ir pristatė
Pilnas staines žirgužėlių.
JSD 421

Šiokių pavyzdžių yra mūsų dainose labai daug. Ir latvių dainose:

Oi dievuliau, kas daryti,
Pulku joja čion piršliai!
BW 14176; var. 364i

Krūmais auga baltos gėlės
Mano brolio kiemelyje.
Pulkais joja svetužėliai (sveši laudis)
Baltų gėlių pažiūrėt
BW 14246

Prijojo svečių pilnas kiemas,
Aš gulėjau dienos viduryje.
BW 14365

Pilnas kiemas pristatytas
Leišių bėrų žirgužėlių.
BW 14459

Taigi ir mūsų, ir latvių dainų duomenimis, nuotakos pusėn jodavo visas pulkas bernų. Dabar dirstelėsim į vestuvines apeigas. Krėvė rašo: „Jojo (Vinco Pacalio Vinkšninių sodžiuje) pulkas buvo tiek didelis, jog vienų „brolių" buvo trisdešimt žmonių, ir visi jie buvo raiti, prijodami sodžių, kur merga gyveno, kėlė didžiausią triukšmą ir net šaudė iš muškietų"[61]. Jaunojo pulką mini Brazys[62], Būtėnas[63], Valančius[64], Juška[65], Staugaitis[66]. Šis pulkas aptinkamas Šeduvoje[67], Kupiškyje[68], Anykščiuose[69], Papilėje[70], Vilnijoj, ypač Dysnos ir Ašmenos apylinkėje[71], nenurodytoje vietoje, bet greičiausiai Dzūkijoj[72], tačiau šioji Kukolniko žinia galėjo būti pakartota iš Jucevičiaus, kuris, nenurodydamas vietos, tokį pat faktą mini[73]. Jaunojo pulko pėdsakų būta ir prūsų Lietuvoje[74] ir turbūt vargu kur buvo mūsų krašte kampelis, kur jaunasis būtų apsiėjęs be

[61] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 27, 33, 48, 49, 50.
[62] *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 198, 205.
[63] *P. Būtėnas*: „Vestuvių apeigos", p. 177.
[64] *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 66.
[65] *A. Juška:* „Svodbinė rėda", p. 22.
[66] *J. Staugaitis:* „Zanavykai", p. 81, 82.
[67] *V. Geisler:* „Svadebnyje obriady...", p. 93.
[68] *I. Rutkovski:* „Opisanije litovskoj svad'by Kupiškogo prichoda", p. 6, 7, 8, 9, 10.
[69] „Weselne zwyczaje oniksztynskiej parafii", p. 1, 2, 7.
[70] *A. Dėdelev:* „Svatovstvo, dėvičnik i svad'ba u žmudzinov Popialianskoj volosti" in „Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii na 1890 g.", p. 323.
[71] *A. Kirkor:* „Etnografičeskij vzgliad na Vilenskuju guberniju" in „Etnografičeskij sbornik", vyp. III, 1858, p. 144, 145.
[72] *P. Kukolnik:* „Svad'ba" in *A. Kirkor:* „Čerti v istorii i žizni litovskogo naroda", 1854, p. 104, 105.
[73] *Ludwik z Pokiewia:* „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów", 1846, p. 263, 264.
[74] *E. Gisevius:* „Beschreibung einer litauisch.-tilsenischen Heimführung" in „Neue Preussische Provinzialblätter", 1847; *M. Praetorius:* „Delicia prussicae", 1871; *V. Kalvaitis:* „Prūsijos lietuvių dainos"; *J. Pakalniškis:* „Klaipėdiškių dainos"; *Erhard Wagner:* „Vita et mores lithuanorum in Borussia sub districtu Insterburgiensi et Ragnitensi" in „Acta Borussica", I, 1730 (pirmusyk spausdintas 1621), p. 540.

savo pulko. Pulku pas nuotaką jojo ir latviai[75], gudai[76], ukrainiečiai[77], rusai[78], lenkai[79], pietų slavai[80], bulgarai[81], čekai ir slovakai[82] ir apskritai visi slavai[83]. Ir ne tik slavai, bet ir indai[84], škotai ir skandinavai[85], airiai ir germanai[86], vokiečiai[87], prancūzai[88] jodavo pulku. Mūsų[89] ir latvių[90] dainų duomenimis, tasis pulkas jodavo ginkluotas. Ginkluotą jaunojo pulką aptinkame ir mūsų[91], ir latvių[92] vestuvinėse apeigose. Ginkluoto pulko būta slavų[93] ir kitų tautų tarpe[94]. Šie ginklai, kurie dabar vartojami tik dekoracijai, senovėje buvo tikrai reikalingi, kuomet žmonos buvo jėga imamos, net ir dabar dar, nors juokais, tyčia, kartais, šaudo iš šautuvų ar pištolietų, kovoja kardais[95], pasamoningai anuos senus laikus prisimindami. Mūsų dainose „brolelių pulkas" prie „uošvės dvaro" šaudydavo iš „plintelių" daug dažniau, veik visuomet[96], nes, matyt, dainose daug daugiau vogimo gadynės išgyvenimų išliko nei vestuvinėse apeigose.

75 *A. Winter*: „Über Hochzeitsbräuche der Letten", p. 192, 201, 202; *E. Volter:* „Materialy...", p. 170, 205, 220, 166, 206.
76 *E. Karskij:* „Bėlorussy", t. III, 1916, p. 244; *P. V. Šein:* „Materialy. ..", 1890, p. 6, 7, 72, 80, 135, 146.
77 *T. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda", p. 624, 625.
78 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 8, 9.
79 *Pruski:* „Obchody weselne", p. 185, 186, 202.
80 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 111, 112, 127, 128.
81 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 145, 146.
82 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 92, 93, 103, 104.
83 *N. F. Sumcov:* „O svadebnych obriadach, preimuščestvenno russkich" 1881, p. 6–24; „Obyčnoje pravo južnich slavian" in „Juridičeskij vestnik", 1877, I, p. 100, 107.
84 *V. Miller:* „Očerki arijskoj mifologiji", p. 25; *E. Haas*: „Die Heiratsgebräuche der alten Iuder" in *Webers:* „Iudische studien", V, p. 300.
85 *M. Kovalevski:* „Pervobytnoje pravo", II, p. 105, 106.
86 *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", 1883, p. 103, 134 et passim.
87 *Zingerle:* „Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol", 1859, p. 456.
88 *Garrence:* „Le mariage chez nos péres", p. 218, 219, 224.
89 JSD 498, 499.
90 BW 15991–15998.
91 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 26, 27; *M. Valančius*: „Palangos Juzė", 1863, p. 97, 100, 101, 66.
92 *A.* u. *E.* u. *H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archaeologie, Ethnographie und Mythologie", p. 69, 70.
93 *T. Volkov:* „Etnografičeskija osobennosti ukrainskago naroda", p. 629; *O. Miller*: „Christomatija", 1866, p. 18, 19.
94 *Wiedemann:* „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten", p. 314; *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 90.
95 *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 66, 97, 100, 101; *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 49, 27; A. *u. E. u. H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archaeologie, Ethnographie und Mytologie", 1896, p. 69, 70; *Ernst Dünsberg:* „Kāzu ieražas Dundagas apgabalā dzimtlaikōs" in „Rīgas L. B. Zinību Komisijas VI. Rākstu Krājums", 1890, p. 90, 91, 96; *J. W. L. von Luce:* „Wehrheit und Mutmassung. Beitrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel", 1827, p. 81, 82, 91, 92; *F. J. Wiedemann:* „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten", 1867, p. 314; *Pruski:* „Obchody weselne", 1869, p. 290, 293; *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsbräuche", p. 3, 8.
96 Vai atjoja raitų pulkas,
Visi reiti, šaudydami.
Visi reiti, šaudydami,
Ir kardeliais dziarškydami.
Krėvė, Dzūkų vestuvės, p. 38, var. 50
Per dvarelį jojau,
Iš strielbelės šoviau.
Kad ne žirgas, ne balnelis,
Būtau pats prapuolęs.
Krėvė, Dzūkų vestuvės, p. 30
O kaip prijojau
Uošvelės dvarą,
Tai šoviau į mūrelį.
JSD 1047
O kaip prijosim
Uošvelės dvarą,
Šaukit visi, broližėliai,
Į vario vartelius.
JSD 498, var. 499

Šitam vedlių pulkui, nuotakos vedlauti jojančiam, pakelyje daromos kliūtys, užkeliami vartai, uždaromos durys ir apskritai jis nuotakos namiškių, josios pulko sutinkamas nedraugingai, lygu priešininkų pulkas, kartais net įvyksta tariamosios kautynės, kurios yra kadaise tikrai buvusiųjų kautynių pasąmoningas mėgdžiojimas. Dirstelsim kiek atidžiau. Jau dainoje dainuojama: „Vai prašysiu senąją motulę, kad užkeltų vario vartelius, sidabriniais juos užrakintų rakteliais, neįsileistų seklytėlėn svetimosios šalies bernelių, kad vaduotų savo dukrelę nuo didžio vargelio, nuo sunkios svetimoje šalelėje buitelės“[97], nuotaka taip virkaudama prašo ne tik savo motinos, bet ir savo brolių: „Kad svetimo pulkelio į didįjį tėvelio dvarą neįsileistų, mindžioti žaliosios rūtelės neduotų, neleistų pražūti josios jaunoms dienelėms, atsiskirti nuo tėvo, motinėlės, nuo jauno jaunimėlio“[98]. Vedliams atjojant, nuotakos namiškiai ir pulkas „užkelia vartus, jei sodžiaus gale yra vartai. O jei jų nėra, pasistengia skersai kelio pastatyti šatrą. Prie jaunosios kiemo vartų mergos pulkas irgi ruošia tam tikras kliūtis. Vartai irgi užšaunami šatra. Prie vartų iš gatvės, iš vienos ir kitos vartų pusės, dedami loviai, pelenų pilni, ant lovių įtaisomi ratai taip, kad juos galima būtų sukti už pritaikytų rankenų. Ratai apipinami šiaudinėmis „uodegomis“. Ratus sukant „uodegos“ dulkina pelenus, „pelenų debesis kelia“. Už tvoros, darželyje, susėda senesni vyrai, užsitaisę šautuvus, suprantama savaime, tuščiais šūviais“[99]. Vedlių pulkui kiemą privažiavus, „vieni vietinio jaunimo ima sukti ratus ir dulkinti pelenais, kad nubaidytų arklius, kiti, stovėdami už šatra užstatyto įvažiavimo, rėkia ir mosteguoja rankom, arklius irgi baidydami. Pasislėpę su šautuvais už tvoros ima šaudyti tiesiog į arklius“[100]. Vedliai „įvažiavę kaiman leidžia arklius šuoliais, vydami juos, kiek galėdami, kad įsibėgėję jie sulaužytų užtvarą ir įsiveržtų jaunosios kieman“[101]. Žemaičiuose „brėkštant jaunasis, su dešimčia draugų atvykęs, pradėjo paukš, paukš šaudyti. Vietos jaunuomenę iš trobos iššokusi lygia dalia pliaukš, pliaukš atliepė, ką padariusi šmurkš, šmurkš sušoko į trobą, užsklendė skląsčius, užraišiojo ir užramstė duris. Atkeliavę svečiai išdraskė žiogrius ir bruzdu, bruzdu įsiveržė į kiemą. Atradę uždarytas ir užrakintas duris, ėmė tas laukan, iškėlė iš kaškų ir išvertė. Kiti brakš, brakš brazdino į langus, sakydami „įleiskit, įleiskit“[102]. Šiokį vedlių žygį nuotakai imti lydėjo plačiai išsišakojusi, turinti daugybę variantų dainelė:

– Ai broliukai balandžiukai,
Kai nujosi pas mergelę,
Nebūk labai mandras:

Nekelk vartų ligi galo,
Neduok žirgui visos valios,
Nevirkdink mergelės!

– Kelsiu vartus ligi galo,
Duosiu žirgui visą valią,
Virkdinsiu mergelę!
JSD 79, var. 483, 487, 650

Šioji dainelė, turint galvoje visas nuotakos pulko vedliams daromas kliūtis, kurias vedliai jėga turėdavo įveikti, pašalinti, visiškai suprantama ir savo vietoje. O vedliams juk dažnoje mūsų

Prijojau prie dvaro,
Į vartelius šoviau,
Kad išgirstų uošvužėlė,
Atkeltų vartelius.
JSD 217, var. 236, 255, 300, 119, 124, 127, 597, 198, 185, 86, 19, 17

97 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 41.
98 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 50.
99 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 49.
100 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 50.
101 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 50.
102 *M. Valančius:* „Palangos Juzė“, 1863, p. 97.

krašto vietoje visokeriopai kliudydavo. Štai Veliuonos apylinkės gyventojai 1870 m. vestuvių metu vedliams, nuotakos imti atjojantiems, ant kelio užrisdavo akmenis, rąstus, ant vartų smaluotus apivarus užtiesdavo ir kitokias pinkles taisydavo[103]; einantiems vidun vedliams duris užblokšdavo ir jų vidun neįleisdavo[104]. Daukanto liudijimu, mūsų senovėje vedliai pradžioj su nuotakos pulku tik dainomis varžėsi, bet ilgainiui ėmė ir kardais kautis ir, „nors vedliai turėjo pasekėjus (nuotakos pulką) pergalėti ir marčią nuo jų išvežti, vienok be kraujo praliejimo visą tą kovą taip padoriai ir bukliai atliko tarp savęs, jog patys monininkai savo klajume geresnės mūšos nebūtų parodę, kaip kad vedliai nuo pasekėjų marčią išveždami. Paskui išvedę vedliai marčią laukan, įsodino į ratus su jaunomis merginomis ir vedliavo ją į namus jaunojo, apklėstą būriu jaunuomenės, kuri visa raita ir ginkluota dainavo ir krykštavo, leliodama kaipo pergalėtoja"[105]. Šitas dviejų pulkų nedraugiškas susitikimas, tos tariamosios kautynės, grumtynės būdavo juo ryškesnis todėl, nes vedliavimas pas mus veik visuomet įvykdavo naktį ar bent vėlai vakare[106], kas ir mūsų dainose dažnai minima:

O ir prijojo
Pilnas dvaras svečių
Viduryje naktelės,

O ir išvežė
Mūsų seserėlę
Viduryje naktelės.
JSD 673

Šią naktelę
Per naktelę
Dvarelis dunzgėjo.

O čia būta
Didžių ponų,
Išvežta dukrelė.
JSD 682

Da gaideliai negiedojo,
kaip matulia po dvarų vaikščiojo,
sūnelį kiłojo:

– Kelkis, kelkis, sūnuteli,
nebier tava sesuteles
aukštame svirnele.
Kolberg 72

Da gaideliai negiedojo,
Kai matute kėla <...>.
Po dvarelį vaikščiodama,
Sūnaičius budino.
Svirno durys pusvirėlas,
Nebėr dukterėlas.
NS 1189, var. 1188, 1190, 1191, 338, 341

– Ei kelkit, kelkit,
Sūnyčiai mano!
Jau mūsų dvarą
Vaiskas apstojo <...>
Ir mūsų sesytes išvajavojo.
Ness 355; Rėza 36; Kalvaitis, p. 335

Tuosius vėlybus vedlius, svečius nebuvėlius ten, kur tariamųjų kautynių nežymūs pėdsakai beliko, nuotakos pulkas vis dėlto iš sykio jų vidun neįsileidžia, juos kamantinėja, klausinėja; teiraujasi jų, kas, iš kur ir ko jie atvykę, ir tik po ilgokų derybų vedliai dovanomis, išpirkais, pažadais įsiprašo nuotakos vidun. Bet ir viduje nuotakos pulko visi suolai apsėsti, vedliams vietos nėra. Čia vedlių pulko atstovai piršlys ir kvieslys arba ir patsai pulkas turi suolus dovanomis, išpirkais vaduoti, šiąja proga nuotakos pulko atstovas suolsėdis piršlį, kvieslį ar jaunojo talkininkus broliačius kamantinėja, egzaminuoja visokeriopais painiais, suktais, gudriais klausimais, ir

[103] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 23.
[104] *A. Juška:* „Svodbinė rėda", p. 23.
[105] *S. Daukantas:* „Būdas", 1892, p. 45, 46; *S. Daukantas:* „Būdas", 1845, p. 55; *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija", I, p. 64; *V. Jungfer:* „Alt-Litauen", 1926, p. 32, 33.
[106] *S. Daukantas:* „Būdas", 1845, p. 55, 56; *S. Daukantas:* „Būdas", 1892, p. 45, 46. *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija", I, p. 64, 65; *V. Jungfer:* „Alt-Litauen", p. 33; *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 97; *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 22, 23; *J. Staugaitis:* „Zanavykai", p. 81.

tik po didelio vargo vedliai įgyja nuotakos namuose svečių teises. Bet to dar mažai, vedliams kartais skiriamas atskiras stalas ir visuomet vedlius pamergės, nuotakos pulko merginos, visaip kaip savo dainuojamomis dainomis pašiepia, pajuokia[107]. Latviams neiškęsim nepacitavę puikaus vedlių sutikimo ir priėmimo iš Dinsbergio Dundagos apylinkės vestuvių apeigų aprašymo: „Kaip tik vedliai atjojo prie vartų, norėjo pro juos prajoti, bet negalėjo, nes vartai buvo užkelti ir du vyrai, stovį prie vartų, vedlių nepraleido, tūrėdamies ir spirdamies jiems rankomis ir kojomis. Vedliai šankino ir baidė arklius šaukdami ir rėkdami, nuotakos pulkas kieme ir atliepė jiems šaukimu ir rėkimu. Abiejų šalių merginos dainavo, ir buvo begalinis triukšmas ir sąjūdis. Kas vestuvininkų turėjo šautuvus, šaudė tarpais... ir buvo tokis baisus triukšmas, užu kurį baisesnio ir įsivaizduoti sunku. Svarbesnieji jaunojo pulko žmonės įleidžiami, kiti nori įsiveržti, ko dėlei triukšmas ir kova aršėja. Kiti vedlių pulko žmonės, kurie eiklesnius žirgus turėjo, peršoko su jais per tvorą ir, visu smarkumu per kiemą jodami, norėjo trobon įjoti. Bet čia stovėjo vyrai, vadinamieji *nūjenieki* (vestuvininkai, kurie nevažiavo sykiu bažnyčion), prie durų su aglišakiais, šluotomis ir kitokiais pabūklais, priešinosi šaukdami ir savo „ginklais" mosuodami, stengėsi įsidrąsinusius vedlius nuo durų nuvyti. Tiems prie durų besikaujant, likusieji už vartų stengėsi visaip kieman įsibriauti. Nors ir stengėsi, bet neįstengė kiti savo žirgų per tvorą peršokdinti, kitas su visu žirgu griuvo atgal ir griūdamas sprandą nutrūko. Galop ir šieji vis dėlto kieman įsiveržė ir norėjo raiti vidun įjoti. Ir *nūjenieki* nebevaliojo savo spėkomis jų atlaikyti. Drąsesnieji per *nūjenieku̧* galvas su savo eikliais žirgais šoko trobon ir lakstė ten šen ir ten lygu širšės. Kartais net du ar keli raiti įsibriauna vidun ir čia bejodinėdami išvarto stalus. Moterys žerstekliais, pečšluostėmis, žibintais ir balanomis ginasi rėkdamos, jų žirgus mušdamos, pačius vedlius bakštydamos ir bardamos *uja, ojari*[108], uja, ojari, ko jūs čia ieškot, kam minat ir teršiat pirkią it gyvuliai? Laukan, *uja ojari*, laukan! Jos taip veja ir bakšto, kol iš vidaus laukan visai išveja"[109].

Šis latvių vedlių karingumas žinomas ir latvių dainose:

Motinėlė man įsakė
Tris darbelius padaryti:
Stalus, suolus sulaužyt,
Pirty krosnį sudaužyti[110].

Sudaužiau aš svečių (tautu) stalą
Į devynius šipulius,
Jei svečiams (tautam) stalo gaila,
Man sesytės juo labiau[111].

Ir vidun suėję vedliai dar nesusibičiuliauja tuojau, bet jie vaišinami skyrium prie atskiro stalo, jiems valgant nuotakos pulkas juos pašiepiamai apdainuoja[112], tik pavalgius abu pulkai, abi giminės eina kieman taikintis *sētsvidū mieru derēt*[113]. Kieme abiejų pulkų dainininkės dainuoja:

[107] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 23–29, 30, 31, 32, 33, 34; *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 51, 52, 53, 54, 58, 66, 67, 68, 69, 71; *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 222, 223, 224. *P. Būtėnas:* „Vestuvių apeigos", p. 177, 178; *M. Valančius*: „Palangos Juzė", 1863, p. 66, 97, 98, 99, 100, 101; *J. Staugaitis:* „Zanavykai", p. 81, 82; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii", p. 2, 3, 7; *Ludwik* z *Pokiewia:* „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów ir zwyczajów", 1846, p. 264, 265; *M. Praetorius:* „Deliciae prussicae", p. 71, 73.

[108] *Uja, ojari* bene bus kilęs iš *uja urja*, kuriuo šūkiu vilkus vaiko. *Uja, ojari* atlieptų mūsų pasakymui: laukan, biaurybės!

[109] *Ernst Dünsberg:* „Kāzu ieražas Dundagas apgabalā dzimtlaikōs" in „Rigas L. B. Zinību Komisijas VI. Rakstu Krājums", 1890, p. 90.

[110] *Pērkons:* „Ka priekš 40. gādiem Bruknas-Šenbergas apgabalā kāzas swineja" in „Jelgavas L. B. Rakstniezības Nodalas Rakstu Krājums", II, 1893, p. 51.

[111] *A. Bielenstein*: „Latviešu tautas dziesmas", 1874, nr. 1487, 2320, 854, 599.

[112] *Volter*: „Materialy...", 1890, p. 209.

[113] Nuotakos pulko merginos, eidamos kieman, ištrauko iš sienų vagius ir dainuoja: „Bėkit, bėkit, sveteliai, namai griūva" – „Austrums", 1891, p. 1334.

Anei žingsnio neisiu kieman,
Nei žodelio svečiams nepratarsiu;
Nors svečiai labai norėtų,
Kad derėčiaus, kad derėčiaus.

Nederėsmės, nederėsmės,
Jūs nesantaiką pradėjot,
Jūs nesantaiką pradėjot,
Jūsų brolis mergą ėmė.[114]

Visos tos kautynės, be abejo, baigiasi susitarimu, todėl ir dainoje dainuojama:

Suderėjom mūsų sesę,
Mūsų žemėj jau taika. –
Rusai, lietuviai savo ginklus
Jau į arklus iškalė.[115]

Dviejų pulkų peštynės, nedraugingas vedlių priėmimas žinomas slavams. Gudijoj atvažiuojantiems vedliams užkeliami vartai, vedliai joja zovada, ant kelio užšaunamos kartys, pajaunys ateina su rimbu ir nori jėga atimti nuotaką, nuotakos pulkas pagauna ir suriša jį lygu priešininką; kiti jaunojo brolaičiai ateina irgi su rimbais; vedliai dažnai atjoja vakare ar naktį, kartais vedliai sodinami užu atskiro stalo, skyrium nuo nuotakos pulko; nuotaka vedį vadina *čužanic*, svečios šalies sveteliu, nuotakos pulkas vedlius pašiepia. Nuotakos pulkas jaunojo neįleidžia bažnyčion. Ties vartais vedliams atjojus ištinka kautynės, kur nuotakos pulkas žvangina dalgiais, pjautuvais, barškina spirgintuves [= keptuves], šaudo[116] ir tik po ilgų derybų įsileidžia vedlius vidun. Ukrainoje jaunasis renkasi sau pulką ir pulku joja nuotakos pusėn. Šis pulkas ginkluotas šautuvais ir (nors kartais tik mediniais) kardais. Šis pulkas prieš išjodamas dainuoja karingos nuotaikos dainelę:

Kelkitės, bajorai, kelkitės, į žirgus sėskite,
Josim pilies grauti, Marytės imti.[117]

Pulkas vedlių, nuotakos namus prijojęs (joja dažnai naktį ar vakare), randa vartus užkeltus, iš vidaus užgriozdytus, nuotakos namai apstoti josios pulko vyrų, kurie saugo juos iškeltomis lazdomis, kuriomis grūmoja ir mostiguoja jaunajam po pat nosim, kartais dar šaudo tuščiais šoviniais. Vedliai stengiasi jėga pro vartus įsiveržti, bet jų neįleidžia, netrukus po šių pastangų ima derėtis, ir nuotakos pulkas įsileidžia du jaunojo svotus. Duktė virkaudama prašo motinos ir savo pulko neįsileisti vedlių, kurie įjoję išmins visas gėles sodnely, bet motina atsako savo dukrai: „Ne tam juk tie žmonės atjojo, kad be tavęs namon grįžtų". Dažnai vedliai sueina vidun su kepurėmis[118]. Rusijoj jaunojo pulkas jodavo vakare, naktį ar rytą nuotakos pusėn, atjoję rasdavo vartus užkeltus, nuotakos pulką kiemą besaugojantį, apsimesdavo keleiviais tolimo kelio, medžiotojais, pražuvusios kiaunės beieškančiais, kurią pėdomis čionai atsiviję ir prašo todėl grasindami tąją kiaunę išduoti, tiktai po ilgų derybų ir dovanų nuotakos pulkas įsileidžia vedlius vidun. Bet viduje vedliai randa pulką merginų, suolus prisėdusių, ir turi iš jų sau suolus išvaduoti[119]. Lenkijoj Krokuvos apylinkėje jaunasis su būriu raitų palydų joja nuotakos pusėn, bet nuotakos namų vartai užkelti, ir vedliai dainuodami prašo vartus atkelti:

[114] „Austrums", 1891, p. 1334.
[115] *E. Bielenstein:* „Wien die alten Letten gefreit haben" in „Magazin der lettischliterärischen Gesellschaft", 1886, p. 141.
[116] *E. Karskij*: „Bėlorussy", III, 1916, p. 270, 271; *A. Z-č*: „Bėlorusskije svadebnyje obriady i pėsni", 1897, p. 38, 51; *E. Romanov:* „Bėlorusskij sbornik", VIII, 1912, p. 430; *P. V. Šein:* „Materialy", I, 2, 1890.
[117] *Čubinski:* „Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno russkij kraj", t. I, nr. 843.
[118] *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda", II, 1914, p. 624, 625, 627, 628, 629, 630.
[119] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 8, 9.

Atkelk, oi atkelk,
Mergele, vartelius,
Kad nereikt nuo žirgo
Man purvynan lipti.

Oi uošvelė mūsų,
Dukrelė neb jūsų,
Vieną dukrą teturi,
Ją mums atiduoki.

Dažnoje vietoje atjodami vedliai šaudo[120]. Panašiai esti pas sorbus[121], čekus ir bohemiečius[122], slovakus[123], slovėnus[124], kroatus ir serbus[125] ir bulgarus[126]. Daugelyje vietų pas slavus ne tik kiemo, bet ir kaimo vartai atjojantiems vedliams uždaromi, užkeliami[127], o vienoje vietoje, Lausitze, serbų vedlių pulko atstovas eidavo pas kaimo seniūną atsiklausti, ar galės svečios šalies žmonės tan kaiman įjoti. Kaimo seniūnas atsakydavo: „Važiuokit, bet tik su sąlyga, jei senų žmonių ir jaunų vaikų pasigailėsite". Vis dėlto, nepaisant kaimo seniūno leidimo, vedliams buvo ant kelio kartys užšaunamos. Ir vedliai buvo tik po ilgų derybų įleisti[128]. Šis vedlių ir nuotakos pulko nedraugingumas matomas visose vestuvių apeigose. Štai jaunajam vainiką nuotakai duodant, pamergės, nuotakos pulko dalyvės, stengiasi tą vainiką pavogti[129], atseit savo draugės vedžiui neduoti. Arba, vedžiui bažnyčion važiuojant, nuotakos pulko jaunuomenė pagadina jaunojo vežimą, pakinktus, kad bevažiuodamas sugriūtų, sulūžtų[130]. Vedlys su savo pulku važiuoja bažnyčion pirma, su nuotakos namiškiais neatsisveikinęs, lyg susipykęs[131]. Nuotakos pulkas, kurio vedliai laukia kelyje, apsimeta paklydę ir grįžta dar namo, lyg norėdami pabėgti[132]. Tiesa, giminių maišymo metu (bendrųjų abiejų pulkų pietų po vinčiavos [= sutuoktuvių] metu) abu pulkai lyg ir susigerina[133], bet netrukus, nuotaką vedliaujant, tasis nedraugingumas vėl iškyla aikštėn. Vedliai, vedliaudami nuotaką, kelia didelį ermiderį, trukšmą, vagia ir imasi su savim ką galėdami iš nuotakos namų: galvijus, maisto produktus, ūkio padargus, namų ruošos reikmenis ir kitokius po ranka pakliuvusius daiktus[134], nuotakos namai po šiokio „vogimo" atrodo lyg priešininkų nuterioti.

Kartais nuotakos pulkas paslepia nuo vedlių nuotaką[135], norėdami ją nuo vedlių išsaugoti ir savo pulke palikti. Kai kurie mokslininkai ir žiedą supranta vogimo simboliu[136], tačiau mes to tvirtinti nedrįstame. Mūsų dainose (JSD 10, 46, 55, 46, 74, 85, 241, 250, 250, 269, 289, 299, 305,

[120] *Pruski*: „Obchody weselne", p. 186; *J. Piprek*, o. c. p. 79.
[121] *J. Piprek*, o. c. p. 85.
[122] *J. Piprek*, *o. c.* p. 92.
[123] *J. Piprek*, *o. c.* p. 104.
[124] *J. Piprek*, *o. c.* p. 112.
[125] *J. Piprek*, *o. c.* p. 127.
[126] *J. Piprek*, *o. c.* p. 145.
[127] *O. Miller:* „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti", 1865, p. 103.
[128] *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf" in „Zeitschrift für Ethnologie", 1878, p. 208.
[129] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 51.
[130] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 60.
[131] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 61.
[132] *E. Volter:* „O rezultatach etnografičeskoj pojezdki k prusskim litovcam", atspaudas iš „Izvėstiji imper. russk. geograf. obščestva", t. XXI, p. 11, 12.
[133] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 74, 75.
[134] Šiokį nuotakos namų vogimą mačiau patsai savo kaimynų Valentino ir Zofijos Baldauskaitės vestuvėse 1912 m. Sodybų kaime, Kuršėnų valsčiuje.
[135] *B. Buračas*: „Kupiškėnų vestuvės" in „Tautosakos darbai", I, 1935, p. 239.
[136] *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf", p. 208, 209; *L. von Schröder:* „Die Hochzeitsgebräuche der Ehsten und einiger andrer finnisch-ugrischer Völkerschaften, in Vergleichung mit denen der Indogermanischen Völker", 1888; *K. Weinhold:* „Die deutsche Frauen in dem Mittelalter", 1882, I, p. 226, 227.

333, 439, 443, 444, 442, 446, 449, 458, 463, 467, 464, 971, 1060, 1061, 1062, 1100) ir apeigose[137] žiedais pasikeičia abu jaunieji ir nuo žiedynų jie vadinasi sužadėtiniais, tačiau šiame žiedais pasikeitime jokių vogimo pėdsakų nežymu. Latvių ir abu jaunieji keičiasi žiedais[138], kai kur žiedas, dainų liudijimu, buvęs, germanų pavyzdžiu[139], ant kardo pamautas paduodamas[140], tačiau šis paprotys, būdamas aiškus germanų skolinys, latviuose vogimo nereiškė, nes ir kitur, be germanų, šiojo papročio neaptinkame. Nors žiedas vestuvėse vartojamas jau nuo senų laikų[141], tačiau toje vartosenoje niekur vogimo žymių nerandame. Germanų kraštuosna žiedas vietoje mazgų rišimo ir pinigų laužymo įsigalėjo gana lėtai ir vėlokai[142], Skandinavijoj žiedo net iki galo XVII a. nevartota vestuvėse[143], todėl suprantama, kad žiedas, būdamas vėlybas vestuvių apeigose svečias, prisitaikė prie karingų germanų papročių ir padavimas žiedo, ant kardo rankenos padėto, ar dainelės pasakymas: „Eikš, eikš, Maryte, duok šen savo rankutę, čia yra tau žiedas ir raištis rankai" (raiščiu belaisvių rankas senovėje rišdavo) dar nereiškia žiedą buvusį vogimo simboliu. Tokis pat dalykas ir su nuotakos virkavimu vestuvėse, kurį irgi kiti tyrinėtojai manė vogimo atspindžiu esantį. Virkavimas, tiesa, aptinkamas daugelio Europos tautų tarpe[144], tačiau jis esti daugelio, ne vieno tik vogimo, socialinių ir religinių priežasčių (skyrimosi su savo namais, namų religija, pakliuvimo vyro valion) padarinys. Virkavimą gal tik ten galima su vogimu sieti, kur nuotaka pati vogimą priežastimi nurodo:

Vai broleli mano, broleli sakalėli,
Kodėl neapgynei jaunos sesulės
Nuo svetimos šalies pulkelio?..
Kodėl neužstojai svetimam berneliui
Plataus kelelio, skersaus takelio
Į žalios rūtos darželį?[145]

Šis vedlių pulko su nuotakos pulku nedraugingas susitikimas yra priežastis visų kitų vestuvių apeigose veiksmų, reiškiančių vogimą.

Vedliams išvažiavus ar sykiu su jais vyksta nuotakos įkandin ir nuotakos pulkas, vadinamas pasekėjais, kurių kartais esti dvigubai daugiau nei vedlių[146]. Dabar tieji pasekėjai bėra tik dekoracija, bet seniau, tikrojo vogimo laikais, jųjų tikslas buvo vaduoti pavogtąją seselę, ką mes taip aiškiai dainose regime:

137 *A. Juška:* „Svodbinė rėda", p. 9.

138 *E. Bielenstein:* „Wie die alten Letten gefreit haben", p. 148–150; *Kr. Barons* un *H. Wissendorff:* „Latvju Dainas", III, 1, p. 510–531; *K. Peterson:* „Latviešu kāzas", p. 88, 93.

139 *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf", p. 209; *K. Weinhold:* „Die deutsche Frauen in dem Mittelalter", I, p. 226, 227.

140 *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas", nr. 1720, 472, 610, 788, 868.

141 Žiedą vestuvėse vartoja senovės indai: *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder", p. 299; senovės romėnai: *J. Marquardt:* „Das Privatleben der Römer", I, 1886, p. 41; viduriniais amžiais visoj krikščioniškoj Europoj: *H. Bachtold:* „Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz", I, 1914, p. 155 sk.

142 *J. Brand:* „Observations on popular antiquities", 1888, p. 347, 349 sk.

143 *T. F. Troels-Lund:* „Dagligt Liv i Norden i det XVI Aarhundrede", IX t., p. 159 sk., 163.

144 *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 21, 33, 37; *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 40, 41, 42, 54, 55, 56, 57; *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 195, 200, 203, 209; *J. Staugaitis:* „Zanavykai", p. 82; *J. Rutkovski:* „Opisanije"..., p. 8, 9, 10; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii", p. 4, 7; *E. Bielenstein:* „Wie die alte Letten gefreit haben", p. 144, 145, 146, 147; *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 5, 6, 10, 17, 33, 55, 77, 78, 83; *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder", p. 327 sk.; *A. de Gubernatis:* „Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-Europei", 1878, p. 153 sk.; *M. Winternitz:* „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs" in „Transactions of the International Folk-Lore Congress", 1892, p. 275 sk.

145 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 55.

146 *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 22, 67.

Privažiavo svetelių
Pilnas tėvo dvarelis.

Ir išvežė dukrelę
Į svetimą šalelę,

Į svetimą šalelę
Viduryje naktelės.

Vaikščioj sena močiutė
Po margąjį dvarelį,

Baltas rankas gręžino,
Sūnytėlius kilnojo:

– Kelkit, kelkit, sūneliai,
Balnokit žirgelius.

Pabalnoję žirgelius,
Vykit savo seselę.
JSD 23, var.151, 209, 210, 211

– Kelkit, kelkit, sūnytėliai,
Balnokit žirgelius.
Balnokit žirgužėlius
Vykite seselę.
JSD 672, var. 88, 212, 673, 674, 682, 853, 854.

O ant' atjoja
Šimtas brolelių,
Keturi šimtai
Žirgų kojelių.

Aš paprašyčiau
Jaunų brolelių,
Kad sumindžiotų
Mano vargelį. <...>

Mindžiot mindžiojo,
Kardais kapojo,
Mano vargelis
Nieko nebojo.
JLDn 216; var. JSD 619, 623, 634, 635

Tieji broleliai dažnai yra nuotakos kiemo draugalėliai. Nuotakos vargelį anytos vartuose iškapoti reiškia – nuotaką vaduoti, kurios, be abejo, neatvaduoja todėl, kad ji jau po vinčiaus [= sutuoktuvių], o juk moterystė ir mūsų dainose amžina (JSD 23, 88, 151, 152, 182, 209, 210, 211, 212, 217, 221, 227, 236, 324, 396 500, 504, 597, 605, 655, 673, 674, 683, 1081). „Brolelių" pareiga mat buvo savo „seselę" lauku lydėti, juk ir dainoje dainuojama: „sietyns brolelis – lauku lydėti" (JSD 480; Ness 74, 76, 77; DD, p. 260), o šiaip „broleliai" dainose visuomet savo „seselę" anytos pusėn lauku lydi (JSD 182, 204, 257, 432, 566, 620, 628, 684, 778, 959). Tieji „broleliai" seka, vejasi savo „seselę" naktį minėtose dainose, bet mūsų dainose bernai dažniausiai paimdavo „seselę" naktį, kartais vėlai vakare ar anksti rytą. Vėlai vakare ar naktį vedliauja nuotaką ir mūsų vestuvių apeigų duomenimis[147]. Nuotaką bevedliaujant ar ją jau išvedliavus išsiruošia nuotakos pasekėjų pulkas ją sekti, bet pasekėjų anytos namuosna neįsileidžia, „jaunosios pulkas ne taip greitai patenka pirkion. Jam kelią pastoja priemenės duryse persirengę „čigonais", „meškomis", „gervėmis" bernai ir neįsileidžia, reikalaudami „nupirkti" iš jų „kelią į jaunojo dvarą, į aukso skobnes, į žalią vyną, į geltoną midų". Jaunosios pulkas turi „įsipirkti": „broliai" sumeta pinigų; „draugužėlės" pavaišina saldainiais „neregėtus žmones, negirdėtus dyvus"[148]. Suprantama, nūdien šiokis „dimnas" pasekėjų sutikimas bėra tik graži dekoracija ir geras būdas iš pasekėjų pulko dovanų gauti, bet seniau pasekėjų neįsileisdavo todėl, kad bijojos, idant jie nuotakos neatsiimtų atgal:

[147] *S. Daukantas:* „Būdas", 1845, p. 55, 56; *S. Daukantas:* „Būdas", 1892, p. 45, 46; *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija", I, p. 64, 65; *V. Jungfer:* „Alt-Litauen", p. 32, 33.

[148] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 80.

– Ai, kelkit, kelkit,
Sūnyčiai mano!
Jau mūsų dvarą
Vaiskas apstojo
Ir mūsų sesytes išvajavojo.

– Vėlai išjosim,
Pirma pristosim
Ir tą vaiskelį
Mes išvajavosim;
Ir mūsų sesytes
Vaiske pažinsim.
Rėza 36; Ness 355; Kalvaitis, p. 335–336

Atsikėlė motinėlė gaideliams negiedant,
Rado veją išmindžiotą, kryžeivių būta.
– Kelkis, sūneli jauniausias, balnoki žirgelį.
Pasibalnojęs žirgelį, vykis seserėlę.
Kai davysi tyram lauke, nedaryk alaso.
Kai dajojom žalią girią, ugnelė kūrinta.
Ant liepsnelės, ant kaitriosios vainikai deginta,
Ant jovaro miklių šakų šilkeliai vėdyta.
Didžiuos mūruos ant dvarelio sesutė vaikščiojo,
O pulkelis kryžiokėlių akimis daboja,
Kad neišbėgtų meilioji mūsų sesutė
Ir nepagrįžtų atgal pas mamutę.
– Vai, tu, sesut seserėlė, grįžki pas tėvelį!
– Jau nemažna, mylimas broleli,
Jau sudegino mano vainikėlį
Ir dabar daboja šimtas bernužėlių.[149]

Ši dainelė E. Volterio paimta iš T. Zikaus rankraščio: „Lietuvių vestuvės Kruonio valsčiaus, Trakų apskrities“[150]. Nors cituotoji dainelė vargu bau buvo liaudies dainelė, greičiausiai gal kokio ano meto liaudies inteligento sukurta, tačiau paralelių su ja mūsų dainose yra, tik jose „kryžeivių“ neužtiksime, bet „kryžeivių“ vietoje minima „seržentas“, „dragūnas“, „kazokas“ (JSD 88, 180, 853, 854), kurie dukrelę nuo močiutės išviliojo ar pavogė. Minėtose dainelėse matome ne tik karingą nuotaiką, bet ir svetimus, ne lietuvius, žmones. Tačiau jau matėme, kad mūsų mergelių imti atkildavo vokiečiai (gal tie patys Zikaus minimieji kryžeiviai), lenkai, gudai ir kiti (žr. JSD 66, 234, 222, 77, 238, 256, 311, 428, 842, 584, 529, 808, 809, 895, 431, 1002, 1029; JLDn 582, 846, 987, 1485, 1520, 185, 217, 317, 318, 340).

Imdavo ir lietuviai svetimos šalies moteris:

Parsivedžiau merguželę,
Balto gudo dukružę.
JSD 848

Nusieičiau
Į Rygelę,
Rinkčiau sau mergelę.
JLDn 941

Turėdami galvoje šias paraleles, galime manyti, kad ir anoji Zikaus dainelė nebuvo iš piršto išlaužta, bet liaudies dainų pavyzdžiu sukurta. „Sesers“ vadavimas ne dėl meilės ar gailesčio buvo ruošiamas, bet dėlei tųjų nuostolių, tos žalos, kurią padarė vedliai, pavogdami merginą. O toji žala – pati pavogtoji mergaitė, kuri tėvams ir giminei yra turtas, darbo jėga. Užu ją, užu jos auginimą, mokinimą reikia atpildo, na, o jeigut nenorėtų atsiteisti, atsiimti pavogtąją dukterį. Ir dainoje juk sakoma:

[149] *E. Volter:* „Materialy...“, p. 162.

[150] Šis rankraštis, p. Volterio liudijimu, esąs archyve Rusų geografiškos draugijos, tačiau šio rankraščio gauti man nepavyko.

Padėk, močiute,
Torielką ant stalo,
Primes rublių svečiai
Už auginimą dukrelės,
Už mokinimą darbelių.[151]

Tiesa, nuotakos broliai kartais pasiryžę užu sesers grąžinimą pamokėti:

– Cit, neverki, seserėle,
Išvaduosim mes, broleliai:

Šešis žirgus atiduosim,
Seserėlę išvaduosim.
JSD 674

Šis atpildas yra vieno kilimo su atpildu už vadavimą „nevalioj" esančių mergelių ar bernelių (BOD I, p. 126; Ness 119, 125), nes ir latvių dainoje dainuojama:

Aš regėjau mūs sesutę
Lietuvių šaly vergaujant,
Meskim, broliai, smulkių pinigų,
Atpirkim savo sesutę.
BW 13715, 229_1, 225

Šioji vergija galėjo būti dvejopa: tikroji vergija ir pavogtosios žmonos būklė, kuri, be abejo, buvo labai apgailėtina. Kitoje latvių dainoje apie šiokį pavergimą dainuojama:

Lietuvninkai, velnio vaikai,
Nuvedė mane Lietuvon.
Aukšti žirgai, žemi vartai,
Nurovė mano vainikėlį.
BW 22466_2

Arba:

Rusas, rusas bernužėlis (tautų dēls),
Nuvedė mane rusų šalin,
Aukšti žirgai, žemi vartai,
Nurovė mano vainikėlį.
BW 22466, 324e, 22466_1

Pasekėjus žino ir latviai. Nuotaką išvedliavus, josios „broliai" balnoja žirgus jos vytis:

Balnoj bernai savo žirgus,
Balnoj juos ir mano broliai,
Balnoj bernai norėdami,
O broleliai neduodami
BW 17234, var. 36r, 87a, 181h

Latvių dainose, kaip ir mūsų, broliai vejasi savo pavogtąją seselę:

– Eik, močiutė, pažiūrėti,
Ką malėja (sesuo) mūsų daro.
Verkdama močiutė grįžta:
– Jau nebėr sesers maltuvėj!

[151] „Babrauninkų kaimo, Simno valsčiaus vestuvių apeigos", užrašė V. Tulabaitė. 1922 m., p. 5 (rankraštis).

– Ko dar gaištat jūs, broleliai?
Vykit greitai savo sesę!
Aukit kojas pentinuotai,
Pabalnokit bėrus žirgus,
Apsivilkit lūšio kailiais,
Maukit kiaunių kepures!
Vykit greitai savo sesę!
Šimtą mylių jokit naktį,
Du šimtu nujokit dieną
Ir pavykit savo sesę.[152]

Šioji ilga latvių *zinge*, turinti daugybę A. Bielensteino surinktų atmainų, visiškai atliepia mūsų taip pat turinčią daugybę variantų dainelę:

– Kelkit, kelkit, sūnytėliai,
Balnokit žirgelius.
Pabalnoję žirgelius,
Vykit savo sesę.

Broleliai latviuose taip, kaip ir lietuviuose, yra savo sesers, svetimon šalin tekančios, palydai, kurie lydi ją iki pat anytos namų (BW 17994, 17995, 17996, 17997, 17998, 18003, 18006, 18007, 18008, 18015...). Tųjų ir mūsų, ir latvių (*panaksnieki* iš veiksmažodžio *panakt* – pasekti, *panakstis* – vestuvės nuotakos pusėje) pasekėjų tikslas – atvaduoti, atsiimti, atvogti paimtą savo seselę. Todėl ir matome pasekėjų pastangas vestuvėse jaunojo pusėje atgauti, atimti, atvogti nuotaką, bet piršlys ir vedliai ją daboja, saugo ir todėl pasekėjai nuotakos atsivogti nebegali"[153]. Latvių pasekėjai, pasigavę nuotaką, važiuoja, kiek tik arkliai iškerta, o jaunasis su vedliais ir alaus bačka vejasi juos. Kiti svotai, bėgdami pas anytą, šaukia: buvome tamstai parvežę, bet iš mūsų pavogė! Jaunasis pavijęs ir alumi pavaišinęs pasekėjus, nuotaką atgauna ir atgavęs sako: „Ačiū, dabar būsim gudresni, labiau saugosim!"[154] Išvogti nuotaką pasekėjai stengiasi ir kitose Latvių vietose[155]. Nuotaka kartais ir pati nori iš anytos namų į savo namus pabėgti[156]. Nuotakos pastangas pabėgti matome ir latvių vestuvių apeigose[157], ir dainose. Latvių dainose dainuojama:

Penki ėjo, šeši ėjo
Ieškot mano pėdų.
Bet aš šitaipos nubėgau,
Kad pėdų jie nepažino.
Bielenstein 1557

Mano kojos – geros kojos,
Vertos berno juodbėrėlio,
Kolei berns balnojo žirgą,
Aš per šilą jau namuos.
Bielenstein 1636

[152] *J. Lautenbach:* „Liga", 1880, p. 137; *E. Bielenstein* „Wie die alten Letten gefreit haben", p. 109–111; *J. J. Spruogis:* „Pamiatniki latyškago narodnago tvorčestva",1868, p. 261–262; *E. Volter:* „Materialy...", 1890, p. 158–161; *A. Winter*: „Über Hochzeitsgebräuche der Letten nach ihren Volksliedern", p. 164–165.

[153] *V. Tulabaitė*: „Vestuvės Babrauninkų kaime, Simno valsčiuje", p. 7 (rankraštis).

[154] *E. Volter:* „Materialy...", 1890, p. 195.

[155] *E. Volter:* „Materialy...", 1890, p. 219, 227; *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 259, 260, 261.

[156] Nuotaka nori pabėgti iš jaunojo namų namon vestuvėms baigiantis pas lietuvius; *B. Buračas*: „Kupiškėnų vestuvės" in „Tautosakos darbai", I, 1935, p. 278.

[157] *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 259, 260.

Aš nuo berno slėpdamos,
Po ąžuolu palindau.
– Ąžuolėli plačiašaki,
Paslėpk mano vainikėlį.

Ąžuolas atsako:

– Šekit, bernai, brolių sesę.

Supykusi nuotaka dainuoja:

Tegu lemia tau dievai
Tris metelius nelapoti,
Tris metelius nelapoti,
Seno amžiaus nesulaukti.[158]

Nuotakos pastangas, be aisčių, iš anytos pusės pabėgti žino dar ir kitos tautos: estai[159], vengrai[160], romėnai[161], germanai[162], vokiečiai[163], lenkai[164] ir kitos. Pasekėjus taip pat, be aisčių, žino rusai[165], ukrainiečiai[166], gudai[167], lenkai[168], bulgarai[169], germanai[170]. Vedlių kova su nuotakos pulku, pasekėjais yra centrinė žmonų vogimo ašis, apie kurią sukasi daugelis kitų vogimo gadynės pėdsakų, faktų, išgyvenimų. Štai vienas pasekėjų, nuotakos brolis, neleidžia nuometo uždėti ant savo sesers galvos jaunojo broliui: „Kurį (nuometą) kartą ir antrą brolis jaunosios nudrėskęs nuo galvos teškia ant viškų klėties arba ant aruodų, arba laukan sakydamas: ne tokia mano sesuo buvo"[171]. Nuometuoti nuotaką kliudo nuotakos pulko žmonės ir latviuose[172]. Vainikas kai kada nuimamas naktį, čia pat kartais tuojau ir nuometuojama[173]. Nuėmimas vainiko ir nuotakos gaubimas senovėje buvo bene svarbiausias santuokos aktas, jais buvo žymimas nuotakos įžengimas tekėjusių moterų luoman, tą paliudija dar ir tokis faktas, kad vietomis buvo gaubiami ir jaunikiai senoviška kepure[174]. Turime mes kitą pavyzdį – jaunojo ir nuotakos pasėdą. Mano

[158] *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 260.
[159] *Wiedemann*: „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten", p. 320; *Anonym:* „Gebräuche der Ehsten bei ihren Hochzeiten, wie sie in der Oberpahlschen Gegend gefeiert werden" in „Inland", 1844, p. 24.
[160] *L. von Schröder:* „Hochzeitsgebräuche der Ehsten...", 1888, p. 143.
[161] *A. Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", 1853, p. 329.
[162] *K. Weinhold*: „Die deutsche Frauen in dem Mittelalten", I, p. 384.
[163] *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch. Brauch und Glaube der Hochzeit bei den christlichen Völkern Europa's, 1871, p. 146, *N. Jančuk*: „Malorusskaja svadba" in „Trudy Etnografičeskago otdela imperatorskago obščestva liubitelej jestestvoznanija, antropologii i etnografii pri moskovskom universitete", knig. VII, 1886, p. 111, 175, 176.
[164] *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 209, 212.
[165] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 19.
[166] *D. Zelenin:* „Russissche Volkskunde", 1927, p. 307, 308, 309.
[167] *A. Z-č*: „Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni", 1897, p. 44, 45, 51.
[168] *K. Moszyński:* „Polesie wschodnie", 1928, p. 183, 184, 190, 191, 192.
[169] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche.
[170] *P. Sartori:* „Sitte und Brauch", I, p. 102, 103, 53, 54; *Reinsberg-Düringsfeld:* Hochzeitsbuch, 1871, p. 146, 147,
[171] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 62.
[172] *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 185, 186, 187; *E. Volter:* „Materialy...", p. 185; *E. Bielenstein:* „Wie die alte Letten gefreit haben", p. 152, 153, 154; *Barons* un *Wissendorffs:* „Latvju dainas", III t., 1 d., p. 10, 12, 23, 35, 47, 50, 54, 62, 67, 77, 85, 98.
[173] *K. Petersons*: „Latviešu kāzas", p. 185; *Barons* un *Wissendorffs:* „Latvju dainas", III t., 1 d., p. 14, 73, 75, 77, 85; *P. Sartori:* „Sitte und Brauch", I t., p. 100; *Schönwerth* „Aus der Oberpfalz: Sitten und Sagen", I d., p. 97, 107, 109.
[174] *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 186; *K. Barons* un *H. Wissendorffs:* „Latvju dainos", III t., 1 d., pp. 14, 23; *P. Drechsler:* „Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien", 1903, 1 d., p. 277; *Ebeling:* „Blicke in vergessene Winkel", II t., 1889, p. 200; *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 154 (Hessene).

turimomis žiniomis, pas mus, lietuvius, jaunojo pusėje pasėdo nėra, bet manau, kad kadaise jo būta, nes pirmoji pasėdo dalis, ėjimas apie židinį (apie stalą) yra pas mus ir jaunojo pusėje[175], tačiau aiškesnių pėdsakų matome guduose, kur pasėdo būta skyrium jaunojo, skyrium nuotakos pusėje[176]. Pasėdas yra mišinys: toteminės (sėdimasis ant išvirkščių avies kailių), manistinės (ėjimas aplink židinį) ir brandos švenčių (kirpimas plaukų) elementų, tie patys elementai įsiterpė ir į gaubtuves, kurios buvo tik pasėdo tęsinys. Jeigut anksčiau jaunojo pusėje būta pasėdo, tenka manyti, kad galėjo būti ir pasėdui artimų bei giminingų gaubtuvių jaunojo pusėje, kurios ilgainiui įvairių priežasčių veikiamos išnyko. Šia proga pažymėsime, kad pasėdo ar gaubtuvių metu nuotakai pakirpimas kasos, kuris žinomas lietuviams[177], latviams[178], slavams[179] ir kitoms tautoms[180], reiškęs mergaitės vogimą, nes, girdi, senovėje būta papročio pavogtoms mergaitėms nukirpti kasas, kurių nuokirpas būdavo berno rankose liudijimas, kad nukirptos kasos savininkė prideranti tajam, kurio rankose yra jos kasos nuokirpos[181]. Nuometavimo nuotaka kiek galėdama vengė, nuo jo bėgo, slėpėsi[182], jo bijojo, tačiau šioji gaubimo baimė buvo veikiama ne tiek vogimo, kiek vyro valios, valdžios, kuri nuotakai buvo labai sunki, tačiau šiokios vargingos nuotakos būklės dalina priežastimi buvo ir vogimas, nes juk pavogtosios žmonos buvo dažnai vergių vieton dedamos[183].

Vogimą primena mums nuotakos apgaubimas ją vežant anytos pusėn. Mes, tiesa, šiokio apgaubimo nuotakos ją vežant neturime, bet tat dar nereiškia jojo visai nebuvus. Dzūkijoj nuotaka įeidavo anytos namuosna visai apsisupusi skara, „kad josios nepažintų", žmonių pasakymu[184], nors tikroji josios apsigaubimo reikšmė buvo visai kitokia. Apgaubta, tiksliau, užrištomis akimis, nuotaka anytos pusėje būdavo vedžiojama po visus pašalius ir senovėje[185]. Šis nuotakos gaubimas anytos pusėje pas mus buvo vartojamas seniau, gal ir dabar[186], nuotaką į anytos namus vedliaujant, ką mums rodo latvių pavyzdžiai. Štai Alšvangos [Alsungos] apylinkėje

175 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 47.

176 „Viestnik russkago geografičeskago obščestva" ,1857, d. IV, p. 39, 51, 55, 261, 264; *E. Karskij:* „Narodnyja bielorusskija svadby v Ošmianskom ujiezde", 1888, p. 21, 23 sk; *P. Šein:* „Materialy", I t., II d., p. 231; *N. V. Dovnar-Zapolski:* „Izsliedovanija i statji", p. 103, 104.

177 *S. Daukantas:* „Būdas", 1845, p. 56, 57; 1892, p. 46; *T. Narbutt:* „Dzieje Starożytne narodu litewskiego", I t., 1835, p. 340, 341.

178 *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 186, 188, 191; *E. Volter:* „Materialy...", p. 177; *Barons* un *Wissendorffs*: „Latvju dainas", III t., 1 d.

179 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebrauche", p. 176; *Sumcov:* „O svadebnych obriadach", 1881, p. 150, 151; *A. Tereščenko:* „Byt russkago naroda", 11 t., 1848, p. 132, 133; „Kijevskaja starina", 1883, III t., p. 510–514.

180 *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Juder", p. 319, 405, 406; *Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", p. 216, 286, 287; *V. Dorsa:* „La tradizione greco-latina negli usi e nelle credenze popolari della Calabria citeriore", 1879, p. 36; *G. Pitré:* „Usi e costumi credenze e pregindizi del popolo siciliano", II t., 1889, p. 33; *W. Tegg:* „Marriage ceremonies of all nations" , 1877, p. 172 (Abisinijoj), p. 156 (Persijoj); *L. von Schröder:* „Die Hochzeitsgebräuche der Ehsten", 1888, p. 147.

181 *D. Zelenin:* „Ženskije golovnyje ubory vostočnych (russkich) slavian" in „Slavia", t. V, 1926–1927, p. 318; *L. Dargun:* „Das Mutterrecht und Raubehe", p. 82.

182 Nuometavimas yra ir pas mus, ir pas kitas tautas atsisveikinimas su jaunosiomis dienelėmis, kurių simboliai dainose: gelsvos kasos, rūtų vainikėlis, šilko kaspinėliai.

183 *H. Łowmiański:* „Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego", I, p. 390.

184 *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 233.

185 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", 1868, p. 22; *M. H. Hartknoch:* „Alt- und Neues Preussen", 1684, p. 180; *S. Daukantas:* „Būdas", 1845, p. 57; 1892, p. 47.

186 „Gimtasai kraštas", 1935, p. 373; „Tautosakos darbai", 1935, p. 239, 258.

nuotaka, važiuodama bažnyčion ir grįždama iš jos, apsisupa drobule[187]. Užavos apylinkėje vedliaujamosios nuotakos galva aprišta (taip, kad ji beveik nieko matyt negali) balta vilnone skara (villaine), kurią nuriša tik anytos namuose[188]. Estijoj vedliaujamą nuotaką visiškai apsupdavo drobule, idant ji sugrįžti kelio nežinotų[189]. Pietų slavų padermė Krainoje uskokai buvo ir pratę vedliaujamą nuotaką apsupti: vedys, atjojęs prie jaunosios namų, pagriebdavo, įsodindavo nuotaką balnan, galvą jos apsupdavo skara, kad jinai, žmonių pasakymu, savo tėvų namuosna kelio neatsektų, ir jodavo zovada bažnyčion[190]. Šioji pastaba „kad jinai kelio savo tėvų namuosna neatsektų" nurodo aiškiai glaudžią šiojo papročio sąsają su vogimu. Mordvinai [= mordviai], pasivogę merginą, veždavosi skara apsupę jos galvą[191]. Pas mus, lietuvius, nuotaka esti slepiama su savo draugėmis po paklode jaunajam atvykstant, ir jaunasis ar pajaunys turi jąją po paklode draugių tarpe surasti[192]. Dzūkijoj prieš pat vedliavimą anytos pusėn nuotakos brolis atveda vieną po kitos kelias, didele skara apsigaubusias, mergaites, kurių tarpe yra ir nuotaka, jaunasis turi įspėti savo sužadėtinę[193]. Rytų aukštaičiuos, Kupiškio apylinkėj, jaunajam atvažiavus nuotaka su savo draugėmis stovi apsigaubusios ir jaunasis turi daug vargo, ik ją suranda[194]. Rusijoj, Voronežo gub., nuotaka, jaunajam nuotakos pusėn atvykus, sykiu su savo pulko draugėmis esti apgaubtais veidais, ir nuotaką iš pulko vedys turi dideliu vargu išsiskirti[195]. Lenkijoj dažnoje vietoje jaunajam į nuotakos namus atvykus, vedžio draugalėlis eina ieškoti kamaroj pasislėpusios su savo draugėmis nuotakos, bet draugės nuotakos nenori duoti. Jaunojo pulko draugas pagavęs veda vieną po kitos pamerges jaunajam, klausdamas: ar toji, kol galop atveda pačią nuotaką, kurią vedys ir priima[196]. Žešuvo apylinkėje keltuvių rytą svočiai nuotakos muturui iš vestuvininkų dovanas renkant, nuotaka apgaubtu veidu stovi pirkioje ir vestuvininkai, mesdami svočiai dovanas, klausia vedžio: „Kuri tavo žmona?" Bet vedys atsako: „Nežinau, nes negaliu jos pažinti!"[197] Gudijoj, Vitebsko gub., Gorodoko apskr., jaunajam nuotakos pusėn atvykus, eina jaunosios pirkion vedžio draugas, nešdamas skarelę ir kailinius, nuotakos ieškoti. Jis, priėjęs prie nuotakos, nori ją apvilkti atneštais kailiniais, bet nuotakos pamergės neleidžia sakydamos: „Jūsų kailiniai pilni blusų ir utėlių, užės jos mūsų sesulę"; šitaipos kartojasi tris sykius, kol pajaunys neįsiperka dovanomis. Paskui nuotaka apsivelka kailiniais, apsigaubia skarele, o pajaunys išeina kieman, kur, paėmęs jaunąją už rankos, veda vidun. Priemenėje juos sulaiko pamergės ir, išleisdamos iš vidaus po vieną pamergę, klausia: ar toji?[198] Šitie papročiai, nuotakos su visomis draugėmis apsigaubimas, yra vogimo laikų išgyvenimas, kuomet vedžio talkininkams tekdavo nuotaką imti iš „seselių" ir „brolelių" pulko, kurie gera valia josios neduodavo, gindavo. Bragelis [= baldakimas], drobulė, skara galėjo atstoti pasislėpimo vietą, nes pas gudus minėtajam pavyzdyje

[187] *A.* u. *H.* u. *E. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie", 1896, p. 90.

[188] *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 166.

[189] „Gebräuche der Ehsten bei ihren Hochzeiten, wie sie in der Oberphalschen Gegend gefiert werden" in „Inland", 1844, p. 20, 21.

[190] *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 90.

[191] *L. von Schröder:* „Die Hochzeitsgebräuche der Esten", p. 75, 76.

[192] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 34.

[193] *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse", p. 224.

[194] *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 67.

[195] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 20.

[196] *J. Piprek:* o. c. p. 80.

[197] *J. Piprek:* o. c. p. 81.

[198] *E. R. Romanov:* „Bielorusskij sbornik", VIII, 1912, p. 398, 399.

nuotakos pulkas slepiasi kambaryje. Latvijoj, Daugpilio apskr., nuotaka savo namuose (po vinčiaus) su pamergėmis esti apsigaubusios baltomis skaromis ar drobėmis, iš kurių tarpo vedys turi išskirti nuotaką, apsirikus vedys pašiepiamas ir moka baudą[199]. Zarasų apylinkėje nuotakos pamergės, gindamos savo „seselę" nuotaką, nuginkluoja vedžio „maršelgą", atima jo lazdą, kurią turi paskui išpirkti[200].

Kiti tyrinėtojai siejo su vogimu ir nuotakos gaubimą išvirkščiais kailiniais arba sodinimą ant išvirkščių kailinių[201]. Nors šis motyvas tokiu ar kitokiu pavidalu aptinkamas mūsų[202], slavų[203], latvių[204], estų[205], romėnų[206], graikų[207], indų[208] vestuvių apeigose, tačiau jis reiškė vaisingumą[209], aukavimą namų dievams[210], bet ne vogimą. Vogimo gadynės išgyvenimu, rodos, tektų laikyti ir mūsų piršlio korimą, aptinkamą berods tiktai mūsų vestuvių apeigose[211], nes nei latviai, nei rusai, nei gudai, nei ukrainiečiai, nei bulgarai, nei lenkai, nei germanų tautos šio papročio neturi. Nežinau dar tikrai piršlio korimo kilmės ir raidos, trūkau medžiagos suvokti jo mūsų krašte geografijai[212], nemokėčiau paaiškinti atsiradimo dekreto, kuriuo piršlys mirti teisiamas (šis dekretas šabloniškas, veik visose vietose tokis pat), tačiau toji pasekėjų su vedliais dėl piršlio melagio kova, tasis, nors ir tariamas, bet vis dėlto abiejų pusių nirtimas dėl jojo, toji pasekėjų jam giežiamoji apmauda rodo šio motyvo sąsają su vogimu. Suprantama, piršlio korimas geriausiai galėjo bujoti [= klestėti] vogimui nykstant ir pirkimui beįsigalint. Kupiškėnuose piršlio nekaria, bet nugirdo, įverčia į ratus, ant jo galvos užmauna popierinę kepurę, pakinko arklį ir taip paleidžia namo, iš kur atvykęs[213].

199 *E. Volter:* „Materialy...", p. 199.

200 *K. Gukovskij:* „Svad'ba u litovskich bielorussov" in „Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii na 1894 god", p. 151, 152.

201 *L. von Schröder:* „Hochzeitsgebräuche der Esten", p. 86, 88.

202 *P. Būtėnas:* „Vestuvių apeigos", p. 180.

203 *J. Piprek*: o. c. p. 13, 14, 36, 185 sk.

204 *K. Petersons:* „Latviešu kāzas", p. 187, 188.

205 *L. von Schröder:* „Die Esten als Bewahrer altindogermanischen Hochzeitsgebräuche" in „Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat", 1886, p. 146; *L. von Schröder:* „Hochzeitsgebräuche der Esten", p. 87, 88.

206 *M. H. Servius:* „Commentarii in Virgilium", 1826, IV, 374; *A. Rossbach*: „Untersuchungen über die römische Ehe" 1853, p. 112, 113.

207 *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch", p. 57.

208 *M. Winternitz:* „On a Comporative Study of Indo–European Customs, with special reference to the Marriage Customs", p. 273 sk.

209 *E. S. Hartland:* „Primitive Paternity", 1909, I, p. 133; *Proeller*: „Römische Mythologie", p. 243; *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder", p. 207, 208.

210 *B. W. Leist*: „Alt–Arisches Ius Gentium", 1889, p. 136, 137, 153, 154; *M. Winternitz:* „Das altindische Hochzeitsrituell",1893, p. 23, 64, 71, 73, 74.

211 *A. Juška:* „Svodbinė rėda", p. 71–78; *P. Būtėnas:* „Vestuvių apeigos", p. 184; *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 102–105; *S. Daukantas:* „Būdas" ,1845, p. 59; 1892, p. 48, 49; *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija", I, p, 65; *V. Jungfer:* „Alt–Litauen", p. 37; *V. Geisler:* „Svadebnyj obriad u litovcev, von šadovskom prichode, Šavelskago ujezda", p. 101–104; „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii", p. 4; *A. Dėdelev:* „Svatovstvo, dievičnik i svad'ba u žmudzinow Popelianskoj volosti", p. 234, 325; *S. Žemdarbis:* „Dekretas piršliui melagiui" in „Lietuvių tauta", 1907, p. 147–149; *O. Misiukaniutė:* „Ištarmė arba dekretas piršliui", rankraštis, p. 22–26; užrašytas šis dekretas Klevų km., Seinų parapijoje.

212 Piršlio korimo duomenų mažai turiu iš rytų aukštaičių, jo nemini Krėvė, Staugaitis, Brazys Zanavykų krašte. Jo nežino Hartknochas, Praetorius, Gisevius, Hintzas („Die alte gute Sitten in Ostpreussen", 1862), Tetzneris, Cappelleris prūsų Lietuvoje, nei Lasickis, Mykolas Lietuvis, Jucevičius Lietuvoje.

213 *J. Rutkauskas:* „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda", p. 32, 33.

Vogimą liudija ir tasis jaunojo ir nuotakos pulkų, vedlių ir pasekėjų žosčiavimas, nedraugingumas, skersavimas, kitas kito užkabinėjimas, pajuokimas, pašiepimas, einąs raudonu siūlu per visas vestuvių apeigas ir dainas. Šios rūšies pavyzdžių ir dainose, ir vestuvių apeigose yra devynios galybės, visų jų suminėti neįmanoma, patieksim nors keletą.

Dirstelsim truputį į šių dviejų pulkų santykius mūsų dainose. Atvykstant vedlių pulkui, nuotaka virkauja:

> Kogi šitas svetelis atvažiavo: ar kelelio klaustis, ar ugnelės imti? Aš turiu brolelį ugnelei paduoti, aš turiu seselę keleliui parodyt. Paduok, broleli, šlapių anglelių, parodyk, sesule, blogą kelelį, tegu važiuoja šitie sveteliai. Man nereikia tų svetelių, man pakanka giminėlių. Duokit šitiems sveteliams šalto vandenėlio, neduokit tiems sveteliams gardaus alutėlio[214].

Atjojusių vedlių neįsileidžiant nuotakos pulkas dainuoja:

> – Stovėk, bernyti, stundužį,
> Stovėk, jaunasis, ir antrą,
> Stovėk, bernyti,
> Trečią stundelį
> Ant oro.
> JSD 518, var. 517, 516

Panašiai dainuoja ir latviai:

> Stovėkit, berneliai, už vartų,
> Nėra vietos kieme.

Arba:

> Važiuokit, bernai, namolio,
> Meskit aukso gabalus.[215]

Tai vėl:

> Šalin, šalin, šunies kviesti sveteliai,
> Šuo jumis kvietė, šuva palydės.[216]

Įėjus vedliams vidun, nuotakos pulkas dainuoja:

> Tai jums, svotai, ne giliukis,
> Tai jums, tai jums nei suolelio nėra.
> Tai jums, svotai, ne giliukis,
> Prieš mumis, prieš mumis
> Be kepurių stovit[217].

Latvių dainose dainuojama:

> Ura, ura, pilki vilkai,
> Išsinešė mūs močiutės
> Baltą avytę.
> Vysmės juos iš paskos.
> Jei neatsiimsim,
> Tai nors gerai juos išjuoksim.[218]

[214] „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii", p. 7; *J. Rutkauskas:* „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda", p. 8, 9; *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 41.

[215] *E. Volter:* „Materialy...", p. 170.

[216] *E. Volter:* „Materialy...", p. 174.

[217] *A. Juška:* „Svotbinė rėda", p. 29; var. JSD 528, 529, 531.

[218] *A. E.* u *H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie", p. 78, 79.

Arba:

Nejok šauniai, bernužėli,
Juk ne tavo šitas žirgas.
Labai gerai, labai gerai,
Kad ta tavo kepurytė.
BW 14455, var 14455 1–5.

Mūsų dainose ir sakoma:

Ne savo žirgeliu
Pas mane jojai,
Ne savo žiedelį
Ma dovanojai.

Brolelio žirgeliu
Pas mane jojai,
Seselės žiedelį
Ma dovanojai.
JSD 10, var. 516, 517; JLDn 1012

Priėmus vedlius viduje, nuotakos pulkas dainuoja:

– Pasakyk, sesula, kur svečius guldysim?
Pasakyk, sesula, kuo svečius priimsim?
– Piršlį alučiu, piršlio brolį midučiu,
O tą jauną jaunutėlį šaltu vandenėliu.
– Pasakyk, sesule, kaip svečius lydėsim?
– Piršlį patvoriais, piršlio brolį paganiais,
O tam jaunam jaunikėliui blogą kelią parodysiu.[219]

Suprantama, nuotakos širdyje rungiasi ambivalentiškas meilės ir baimės jausmas. Ji žino puikiai reiksiant ištekėti, o už mylimo bernelio ir pati dar nori eiti, todėl kitoje dainoje dainuojama:

Mergyte mano,
Smūtna širdis tavo, –
Pasakyki, merguže,
Kuo svečius priimsiv? <...>

– Piršlį kiauliena,
Suolsėdį žąsiena,
O aš savo bernužį
Balta vištienėle.
JSD 243

Šioji pastaroji dainelė dainuojama jau vogimui išnykus, bet vogimo gadynėje ji galėjo būti kitokia. Nors merginos jausmas linkui ją vagiančiojo berno ir anuo metu buvo nevienodas, jis pareidavo nuo to, ar bernas vogdavo ją su jos valia, ar be jos. Mylimajam bernui vagiant ją, suprantama, josios jausmas galėjo būti ambivalentiškas, nes jinai, nors ir mylėdama savąjį bernelį, bijojosi svetimos šalelės, rūsčios anytos. Bet ją nemylimajam bernui vagiant, josios jausmas linkui jojo buvo aiškiai nedraugingas.

Čia turime pridurti piršlį, vedlį, svotą, svočią, esančius jaunojo pulko atstovus, pamergės, juos pajuokdamos, visą vedlių pulką pajuokia. O svotus ir svočias pamergės, visam nuotakos pulkui atstovaudamos, dažnai ir smarkiai pašiepia.

– Susisėskit, susisėskit,
Svoteliai, į suolą.

Pažiūrėsim, pažiūrėsim,
Kokios svotų akys.

– Stypynakiai, kukulakiai
Suolely sėdi <...>.

– Veršialūpiai, arklialūpiai
Suolely sėdi.
JSD 535, var. 534, 533

[219] „Weselne zwyczaje Oniksztyńskiej parafii", p. 7.

Svotukai mažasis
O ar tu vedęs?
O jei nevedęs,
Sakykis mums.

Mes tau nupiršim
Gražią mergelę,
Gražią mergelę,
Miesto kalelę: <...>

Vedama gulti,
Po suolu lenda,
Prigulus urščia,
Bučiuojant kanda.
JSD 760

Aš tariau, svotukas
Geros giminėlės <...>.
O tai beesąs
Vagių giminėlės <...>.
Ir pavogei
Skauradėlę <...>.
Ir pavožei
Po kepurėle.
JSD 766

Gražūs svotukai,
Pasidabinę;
Į suolą sėdo,
Snarglys varvėjo <...>.
Po nosia lašas,
Pakaušy šašas <...>.
Kalnieriai ilgi,
Utėlių pilni.
JSD 753

Svotukai mažasis,
Kiaulių migy rastasis,
Karklų vyžoj vežtasis,
Bridai balą, gavai galą.
JSD 745

Ne tik svotus pamergės dainomis pašiepia, – tųjų pašiepiamųjų dainų yra labai daug ir labai įvairių, visų jų suminėti neįmanoma, – bet ir svočias, suprantama, jaunojo, vedlių pulko:

– Pajuodėliai svotai,
Kokia jūsų svočia,

Kokia jūsų svočia,
Kokie svočios rūbai? <...>

Ir išeina svočia
Iš jautelių tvarto,

Iš jautelių tvarto,
Jaučių subadyta, –

Svočios tarnai netikę,
Jaučių nenuvarė.
JSD 723

– Eiva, sesele,
Pažiūrėti,
Kokios mūsų
Svočiutės akys?

– Apuoko galvelė,
Pelėdos akys,
Žilos kiaulelės
Blakstienėliai.
JSD 717

Gyreisi, svočia,
Labai bagota, –
Ar mes nežinom,
Ką, svočia, turi?

Vienam aruode
Pelė penima,
Antram aruode
Katė pririšta.
JSD 732

Kliūva nuo pamergių gerai ir visam jaunojo pulkui:

Mislinom – bernelį „broliai“ atlydėjo,
Ažna su juo piemenukai atrėdėjo,[220]
Mislinom – „broleliai“ žirgeliais atjojo,[221]
Ažna tie „broleliai“ kiaules pažaboję.
Mislinom – „brolelių“ rankoj kančiukėliai,[222]
Ažna jų rankelėj kanapių pasaitėliai,
Mislinom – „broleliai“ visi čebatuoti,
Ažna tie „broleliai“ ne visi vyžuoti.[223]

Gražus bernelio pulkelis, garsūs jaunojo broleliai.
Jų žirgeliai – kuineliai, jų balneliai – alksniniai.
Kuineliai pažaboti rezginių pasaitėliais,
Kuineliai pakaustyti kručkų pasagėlėmis.
Kai laukeliu jojo, visos varlės kvarkė.
Kai sodžiun įjojo, visos kiaulės žviegė.
Kai pro vartus jojo, nuo kuinelių krito,
Kai per kiemą ėjo, ties durimis virto.[224]

Gyrėsi broliai, kad jie protingi.
Paregėjo pirtį – sakė: bažnyčia.

Vai, tie, broleliai mažieji,
Tai gale lauko rastieji.
Jie šiaudų kūly vystyti,
O rezginėse užsupti.
Jie lokių koše penėti
Ir kačių pienu girdyti.

Mes turim sveteliams tai zopastėlį –
Rūgytų varliukių tai giraštėlį.
Rūgytų varliukių kiaulė neėdė,
O mūsų sveteliai tai sutriuškino.[225]

Pačiam jaunajam pamergės prikiša:

Kai tu jojai, jaunas berneli,
Svetimon šalelėn,
Kad būtų tavo žirgelis
Suklupęs ant visų kojelių.

Kad tu, jaunasai berneli,
Būtai aklu užgimęs,
Tai mūsų jaunos sesulės
Nebūtai išviliojęs.[226]

Vedžio pulkas ir neatsilieka peikdamas nuotaką anytos pusėje:

Gyrėsi bernelis audėjėlę gavęs –
Dyvai, ne audėja, dyvinosi žmonės.
Ant tvorelės metė – tvorelę sulaužė, –
Dyvai, ne drobė, dyvinosi žmonės.

220 *V. Krėvė*: „Dzūkų vestuvės“, p. 53.
221 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 53.
222 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 53.
223 *V. Krėvė*: „Dzūkų vestuvės“, p. 53, 54.
224 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 53, 54.
225 *V. Krėvė*: „Dzūkų vestuvės“, p. 76.
226 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 75, 77, 78.

Arba:

Džiaugės bernelis, audėjėlę gavęs –
Ant kuolo apmetė, akėčiose audė.
Ežeran pamerkė – ežeras išdžiūvo,
Ant pievos patiesė – pievelė nuvyto.[227]

Martute sesute,
Gyreis bagota, –
Ar mes nežinom,
Kur tu gyveni? <...>
Ar mes nežinom,
O ką tu turi?

Vienoj skrynelėj
Karnų kūlelis,
Antroj skrynelėj
Vyžų porelė.
JSD 589

Šitas minėtųjų pulkų nedraugingumas mūsų vestuvinėse dainose ir apeigose reiškiamas ne tik žodžiais, bet ir veiksmais, kurių, be jau minėtųjų, minėtina dar nuotakos pulko elgsena su vedliais ir jaunuoju lygu su svečiais iš svečios, tolimos šalelės[228], taip pat elgiasi ir jaunojo pulkas su nuotakos pulku.[229] Įdomi viena smulkmena, tai nuotakos pulko elgsena su mituliais[230], kuriuos valgydina spaliais, bulvių skutmenomis, riešutų kiautais, pakulomis ir girdo burokų rasalu[231]. Šitas dviejų pulkų nedraugingumas, žosčiavimas, įžūlumas, kitas kito lygu nedraugo traktavimas aptinkamas ne tik pas mus, bet ir pas latvius[232], slavus[233], germanus[234] ir kitas tautas[235].

[227] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 82.
[228] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 49, 55, 57, 58, 61, 68, 71, 73, 75; *A. Juška*: „Svotbinė rėda", p. 24, 27, 28, 48.
[229] *V. Krėvė*: „Dzūkų vestuvės", p. 78, 79, 80, 84, 86, 90, 91, 92.
[230] Apie *mitulius* tiek žinau, kiek apie juos teikia žinių *M. Valančius* ir mokytojas *J. Rutkauskas* savo vestuvinių apeigų Kupiškio apylinkės aprašymuose, anot kurių, nuotaka su savo pulku ir jaunasis su savo draugais iš bažnyčios po vinčiaus važiuoja katras sau: nuotaka į savo ir jaunasis į savo namus. Su nuotakos pulku į jos namus taip pat važiuoja vienas ar keli *mituliai.*
Rutkauskas rašo: „Vakaro dešimtą valandą jaunasis su savo brolaičiais ir svečiais važiuoja į savo namus, o nuotaka su pamergėmis ir pajauniu, vadinamu *mituliu,* grįžta į savo namus, kur kelia savotiškas vaišes. Mituliui atneša krepšį spalių, ąsotį burokų rasalo ir pakulų ir siūlo valgyti ir gerti. Mitulys atsisakinėja, girdi, esąs sotus, bet nuotakos pulkas vis dėlto prašo valgyti, aiškindami, būk jis baisiai esąs sulysęs, o nuo šiokio maistingo valgio greit atsigausiąs, pariebėsiąs. Mitulys sutinka ir bando gerti rasalą ir valgyti spalius, su dirsėmis maišytus. Ryto metą anksti atvažiuoja jaunasis su savo pulku ir jaunojo brolaičiai, teiraujasi, ar gyvas dar jų mitulys, ar davė jam valgyti. Pamergės atsako: „Davėm, nejima, labai buvo ryklus, du krepšiu spalių suėdė, minkštų sėleninių pelų krepšį ir ąsotį rasalo išgėrė". Jaunojo broliai dėkoja: „Dėkui užu išmitinimą" (*G. J. Rutkovski:* „Opisanije svad'by Kupiškago prichoda", 1885, p. 15, 16, 17).
Valančius rašo: „Dar turėjo priduotus taip vadinamus mitulius, *kurie daboja, idant nuotaka nepabėgtų.* Kiti jaunikaičiai neapkentė *mitulio,* žodžiuose ne kartą jam prikišdavo, duodavo vietoje valgių spalius, bulvių skutmenas, riešutų kiautus ir t. t. *(Kad lietuviai pagonimis tebebuvo, tie mituliai galėjo gulėti* per *veselę su draugėmis, vežusiomis nuotaką prie šliūbo. Jei kuris mitulys to nedabodavo, pasišaukdavo paprastai kitas vaikinas ir paskiau tyčiojos iš lėto mitulio.* Tą nedorą paprotį katalikų kunigai, nors nespėriai, išnaikino). Tas pats mitulys keltuvių rytą: „Įbėrė į lėkštę iš samčio kelis skatikus, kuriuos jaunoji tuoj laukan išmetė. Sulyg tuo kartu Domicelė (nuotaka) paliko jau paskaityta už pirktą pas Domininką" (vedį). Po to ėmė nuometuoti nuotaką. (*M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863, p. 69. 70, 72.).
[231] *M. Valančius:* „Palangos Juzė", 1863, p. 69, 70; *G. J. Rutkovski:* „Opisanije svad'by Kupiškago prichoda", 1885, p. 15, 16, 17.
[232] *Ernst Dünsberg:* „Kāzu ierašas Dundagas apgabalā dzimtlaikos", p. 95, 97, 98.
[233] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", passim.
[234] *Reinsberg-Düringsfeld*: „Hochzeitsbuch", p. 50, 51, 52, 82, 257.
[235] *P. Sartori*: „Sitte und Brauch", I, 80 sk. ir passim.

Suglausdami galim pasakyti, kad vogimo pėdsakų mūsų dainose ir apeigose esama gana daug. Mūsų vestuvių apeigose (čia varžosi du pulkai: jaunojo pulkas, arba vedliai, ir nuotakos pulkas, arba pasekėjai) vedlių ginkluotas apsimetėlių medžiotojų pulkas naktį atjoja, pasekėjai jiems ant kelio daro kliūtis, užkelia vartus, uždaro duris, neįsileidžia, nuotaka slepiasi. Vedliai su pasekėjais kaujasi, jėga įsiveržia kieman ir vidun ir kartais viduje daug jeibių pridaro. Viduje vedliai turi išsivaduoti suolus, kartais jie čia elgiasi nedrausmingai su nuotakos pulku. Pasekėjai priima ir elgiasi su jais lyg su svečiais neprašytais: sodina užu atskiro stalo, pajuokia, vinčiun važiuoti kliudo, nuotakos išsivežti neleidžia, jaunojo vainiką nori pavogti, nuotaką su pulku pamergių apgaubia, slepia. Vedliai išvažiuoja nedraugingos nuotaikos, viską vagia, terioja; nuotaką veždami apgaubia, kad atgal kelio nerastų, pasekėjų į savo namus neįsileidžia. Pasekėjai anytos pusėj nuotakos nuometuoti neleidžia, apmaudą giežदami karia piršlį, abu pulkai kitas kitą pašiepia dainomis. Grįždami pasekėjai nori pasivogti nuotaką ir parsivežti, kartais nuotaka pati nori pabėgti namo.

IV. Nuotakų vogimo pėdsakai mūsų praeityje

Ne vedamos, bet vagiamos buvo moterys, vagiamos ne paties jaunojo, bet dviejų jojo giminaičių. J. Lasicius, De diis samagitarum, 1868, p. 22.

Vestuvių apeigos, galima pasakyti, buvo didelė dviejų pulkų drama, kurios pagrindinis motyvas buvo jaunojo pulko su nuotakos pulku kova žodžiais ir veiksmais. Šioji drama šių dviejų pulkų kova prasidėdavo ir baigdavosi. Jau po vestuvių, kalbamosios dramos gale, pasekėjai, atseit nuotakos pulkas, grįždami namo nori ir stengiasi vėl atsivogti savo „seselę“ nuotaką[236], ko dėlei vėl kyla paskutiniu sykiu minėtųjų dviejų pulkų kova, nes vedliai atiduoti nuotakos nenori, nemano. Atėmę iš šios vestuvių dramos visus religinius elementus (apie juos kalbėsim skyrium) ir visus simbolinius bei magiškus veiksmus, mes gautume tiktai dviejų pulkų dėl nuotakos kautynes ir varžytynes. Tųjų pulkų dalyviai būdavo arba jaunojo ir nuotakos artimieji kraujo giminaičiai, o visų dažniausiai vieno kiemo netekėjusi, to paties maždaug amžiaus jaunuomenė. Ir dabar dar mes matome, kad jaunojo pulką sudaro nevedę bernai, „broliai“, jojo jaunatvės draugai[237], o nuotakos pulką – netekėjusios merginos, „seselės“, jos jaunatvės draugės.[238] Tą patį matėme mes ir mūsų dainose, kur bernelis, mergelėn jodamas, telkėsi savo „brolužėlius“, draugalėlius. Tieji pulkai, kurių skaičius nėra aprėžtas, vogimo gadynėje bernui buvo gyvai reikalingi talkininkai mergai pavogti, o mergai jie buvo reikalingi talkininkai nuo bernų vagių apsiginti. Ir mūsų dainose, jau matėme, „broleliai“ yra nuolatiniai savo „seselių“ gynėjai, dabotojai, vaduotojai, į kuriuos „seselės“ visokeriopose bėdose kreipiasi pagalbos ar paguodos. Šiokiomis sąlygomis, aišku, bernas vienas pats nesiryždavo eiti mergos vogti, bijojo mat savo kailį įkliudyti, todėl jodavo mergų vogti su talkininkų pulku, būriu. Šiuo būdu šie du pulkai ir išliko, kaipo vogimo gadynės išgyvenimas, vestuvių apeigose, kurių dviejų dėl nuotakos varžytynės ir sudaro vadinamąją vestuvinių apeigų dramą.

[236] *V. Tulabaitė*: „Babrauninkų kaimo, Simno valsčiaus vestuvinės apeigos“, p. 7.
[237] *J. Staugaitis*: „Zanavykai“, p. 81, 82.
[238] *V. Krėvė*: „Dzūkų vestuvės“, p. 32.

Mes jau matėme, kaip mūsų[239] ir latvių[240] vestuvių apeigose jaunojo pulkas grumiasi su nuotakos pulku. Panašiai atsitinka guduose, kur atvykę nuotakos vedliauti vedliai randa nuotakos pusėje visus vartus užkeltus, duris uždarytas, o kieme laužą degantį, aplink kurį stovi nuotakos pulkas, kurio žmonės save kariais vadina, ir stengiasi kiemą nuo vedlių apginti. Po derybų, dovanų ir sugertuvių vedliai su jaunuoju kieman įleidžiami, bet vedys su savo pulku joja per degantį laužą, viską suardo, sulaužo, sudaužo kieme, įsiveržia vidun, čia sudaužo puodus, bliūdus, lėkštes, veidrodžius ir kitus dūžtamus daiktus, po šiokio triukšmo išdidžiai vaikščioja, kol nuotakos pulkas neima jų prašyti taikos ir ramybės[241] – aiškios vogimo meto dviejų pulkų imtynės.

Matėm jau vedlių su pasekėjais grumtynes, kovas su visomis peripetijomis Ukrainoje[242], Lenkijoje[243]. Pas rusus, anot Pipreko, šioji dviejų pulkų piršlybose ir vestuvėse kova šitaipos išrodžiusi: „Nuotakos motina atvykusius piršliuosna piršlį ir jaunikį perjuosia rankšluosčiais sakydama: kas žino, kas jūs per žmonės esate, reikia jus surišti ir pas kaimo seniūną nuvesti! Šis jųjų juosimas, sako Piprekas, galimas tik tuosyk paaiškinti, jei piršliai nuotakos vogti atvyko, juos nuotakos pulkas įveikė ir surišo. Tuo pat būdu galima paaiškinti ir gudų faktą, kur pamergės pajauniui užpakaly rankas rankšluosčiu suriša ir nuo jo galvos kepurę žemėn numeta užu kėsinimosi nuo jų nuotaką „seselę“ vieku paimti[244]. Rytų Lenkijoj, Stryjo apylinkėje prieš vykstant vedliams nuotakos namuosna jaunojo svokos dainuodavo: „Mielas vedly (starosta), mes vyksim tolimon šalelėn, labai toli, užu gilių jūrelių, užu sraujų upelių, užu tamsių girelių. Nepamiršk, mielas vedly, šviesaus kardelio pasiimti, nes teks mums miškus kirsti, per jūras tiltus statyti, mes jūras mareles pereisim ir mergelę parsivesim“[245]. Pas didžiarusius vedliai, prieš važiuodami nuotakos pusėn, pasižada kitas kitą ginti iškilmingai, lygu karan jodami[246]. Tverės gubernijos gudai panašiai elgdavos: rytą pirmosios vestuvių dienos vedys sėdi su vedliu godos kampe, jaunojo tėvas sako vedliui: „Duodu tau vieną, bet parvežk man du“, vedlys žada atvežti keturis, bet tėvas sako, kad jis tęsąs reikalingas tik dviejų. Paskui jaunąjį aprėdo, asloje stato spirgintuvę, kurion abiem kojom įsilipa vedys, o vedliai, kurie su juo nuotakos važiuos, sustoja aplinkui ratu dešines kojas įdėdami spirgintuvėn, šiaip stovėdami visi jie pasižada šventai *stojat drug za druga, brat za brata, za edinuju krov' kapliu* (ginti vienas kitą lyg brolis brolį iki paskutinio kraujo lašo)[247]. Dovnar-Zapolskis dėlei šio fakto priduria: „Šis faktas aiškus ir be aiškinimo: jaunasis renkasi pulką (družinu) moteriai imti, jiems teks kovoti, sutikti pavojų, vargą, todėl jie

[239] *M. Valančius:* „Palangos Juzė“, 1863, p. 97, 100, 101, 66, 76; *S. Daukantas:* „Būdas“, 1845, p. 55, 58, 59; 1892, p. 45, 46, 48, 49; *S. Daukantas:* „Lietuvos istorija“, t. I, p. 64, 65; *V. Jungfer:* „Alt–Litauen“, p. 32, 33, 36, 37; *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“, p. 19, 20, 27, 41, 49, 50, 51, 52, 55, 60, 69, 80.

[240] *Ernst Dünsberg:* „Kāzu ierašas Dundogas apgabalā dzimtlaikos“ in „Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu Krājums“, VI, 1890, p. 88, 89, 90, 91, 96, 100, 101, 110, 112; *E. Volter:* „Materialy...“, p. 185, 194, 195, 199, 202, 203, 209, 219, 220, 221, 224, 227, 231; *K. Petersons:* „Latviešu kāzas“, p. [autorius nenurodė puslapio]; *E. Bielenstein:* „Wie die alten Letten gefreit haben“ in „Magazin“, Mitau, 1896, p. 89–154; *A. Winter:* „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern“, p. 162–165, 168, 192, 194.

[241] *G. Kupczanko:* „Hochzeitsgebräuche der Weissrussen“ in „Am–Urquell“, t. II, 1891, p. 161, 162, 163.

[242] *Th. Volkov:* „Etnografičeskija osobennosti ukrainskago naroda“ in „Ukrainski narod v ego prošlom i v nastojaščem“, II t., 1914, p. 622, 623, 624, 627, 628, 629, 630, 631.

[243] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, 1914, p. 70, 78, 80, 81, 82, 83; *Pruski:* „Obchody weselne“, 1869.

[244] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 160.

[245] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 160.

[246] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 161.

[247] „Etnografičeskij sbornik Imperatorskago russkago geografičeskago obščestva“, t. I, p. 245–246.

ir pasižada šventai kitas kitą ginti".[248] Šeinas, aprašydamas Tverės apylinkės vestuvines apeigas, nors šios priesaikos vedlių nemini, bet patiekia karingos nuotaikos dainelę:

– Užverskite kelią jūs griozdais,
Užkelkit, užrakinkit vartus.
Prie vartų pastatykite sargus,
Prie durų pastatykite sargus,
Neįleiskit tolimos šalies svetelių.
Jau ir griozdus nugriozdino,
Jau ir vartus atkėlė,
Ir duris atvėrė:
Svečia šalis kieman įėjo.[249]

Šioji dainelė atliepia ir mūsų nuotakos virkavimą: „Vai tada prašysiu senąją motulę, kad užkeltų vario vartelius, sidabriniais juos užrakintų rakteliais, neįsileistų seklytėlėn svetimosios šalies bernelių, kad vaduotų savo dukrelę nuo didžio vargelio"[250] ir prikaišiojimo broliui:

– Vai, broleli mano, broleli sakalėli,
Kodėl neapgynei jaunos sesulės
Nuo svetimos šalies pulkelio
Kodėl neužstojai svetimam berneliui
Plataus kelelio, skersaus takelio
Į žalios rūtos darželį?[251]

Ir kitose vietose rusai vedliai urmu puola su lazdomis nuotakos pulką, nenorėtų duoti jiems nuotakos ir nori ją iš jų jėga paveržti.[252]

Vienoje gudų dainelėje dainuojama:

– Supinkit mano rusvą kasą,
Užrakinkit rusvą kasą
Devyniais rakteliais,
Kad totoriai neatjotų
Ir atjoję neišpintų
Man rusvos kaselės.[253]

Jau kalbėjome, kad kasa yra jaunų dienelių, mergavimo simbolis, kasą išpinti, nukirpti = luoman moterystės įžengti, jaunas dieneles prarasti. Totoriai buvo ilgą laiką rusų ir lietuvių nenumaldomi priešininkai, todėl palyginimas jaunojo ir jojo pulko, mergą, josios kasą ir jaunas dienas vagiančio, su aršiais priešininkais totoriais yra visiškai suprantamas. Gudijoj dažnoje vietoje vedliai grumdavosi su nuotakos pulku ir vietomis besigrumdami dainuodavo:

Oi, neįsk, Lietuva,
Kovosime mes su jum,
Kovosim narsiai mes,
Kardus mes paimsime, –
Marytės neduosime.[254]

[248] *Dovnar-Zapolski:* „Izsledovanija i statji", t. I, 1909, p. 68.
[249] *P. V. Šein:* „Velikoruss v svoich piesniach, obriadach, obyčajach", t. I, d. II, 1900, p. 638.
[250] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 41.
[251] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės", p. 55.
[252] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 161.
[253] „Etnografičeskij sbornik imperatorskago russkago geografičeskogo obščestva", II t., p. 168.
[254] *Metlinski:* „Sbornik ukrainskich piesen", II, 215; *O. Miller:* „Christomatija k opytu istoričeskago obozrenija ruskoj slovesnosti", 1866, p. 18.

Vedliams nuotakos pulką įveikus, dainuojama:

Lįskit, padolėnai,
Iš kertės užupečkin,
Tesisėd Lietuva
Su savo lietuve,
Mūsų padoliete![255]

Kitoje dainoje sakoma:

Paleisime strielą perlinę,
Pramušim sieną mūrinę,
Paimsim Marytę jaunąją.[256]

Nuotaka vedį vienoje dainoje būdina:

Štai atjojo mano pražudytojas,
Štai atjojo mano driokotojas,
Štai atjojo kasos išpintojas,
Grožio, jaunųjų dienų atimtojas.[257]

Pas slovėnus, laukdamas vedlių, stovi prie vartų, vedliams atvykus abi pusės susišaudo. Pas serbus vedliai sutinkami patrankos šūviu, kuriam vedliai šautuvų šūviais atliepia[258]. Veik visų slavų dainose vedys vadinamas svečiu svetimos šalies, nedraugu, taip pat vadinamas ir jojo pulkas, anytos šalis vadinama atšiauria nedraugų šalimi[259]. Čekai, išvydę atvykstančius vedlius, sakydavo: „Priešininkai jau arti!“[260] Šiokiems neprašytiems svečiams nuotakos pulko žmonės pas aisčių, slavų, germanų, romanų tautas jau iš anksto ant kelio, kuriuo vedliai atvyks, stato visokeriopas kliūtis, jų atvykimą pasunkinančias[261]. Tosios kliūtys buvo priemonė nuo nelauktų puolimų apsisaugoti, nuo nekviestųjų svečių apsiginti. Italijoj šiokis kliūčių griozdimas ant kelio atvykstantiems vedliams yra žinomas *fare il seraglio o la barricata* vardu, o Olandijoj *schutten* arba *keeren*. Čia dažniausiai tomis kliūtimis esti ant kelio suversti rąstai, skersai kelio pertiestos virvės, užšautos kartys ir vedliai turi pinigais ir dovanomis sau kelią išpirkti. Anglijoj Gloucestershire ir Valijoj[262] kliūtimis dažniausiai būva skersai kelio pertiestos virvės. Valijoj buvo nuotakos

[255] *O. Miller*: „Christomatija...“, 1866, p. 19.

[256] *Metlinski*: „Sbornik ukrainskich piesen“, II, 109; *O. Miller*: „Christomatija...“, 1866, p. 19.

[257] *O. Miller*: „Christomatija...“, 1866, p. 19.
„Von priechal pogubitel’ moj,
Von priechal razoritel’ moj,
Von priechal raspleti–kosa,
Von priechal poteriaj–krasu.“

[258] *J. Piprek*: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 161.

[259] *O. Miller:* „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“, 1865, p. 102.

[260] *O. Miller*: „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“, 1865, p. 102.

[261] *M. Winternitz:* „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs“, p. 268 sk; *Reinsberg-Dünringsfeld:* „Hochzeitsbuch“, p. 50, 51, 81, 104, 105, 169, 197, 260; *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“, p. 14, 16, 45, 82, 85, 86, 93, 95, 97, 104, 105, 112, 127, 128, 135; *A. de Gubernatis:* „Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-Europei“, p. 182 sk; *E. Samter:* „Geburt, Hochzeit und Tod“, 1911, p. 162 sk; *E. H. Meyer:* „Deutsche Volkskunde“, 1898, p. 168, 169; *E. H. Meyer:* „Badisches Volksleben im neunzenten Jahrhundert“, 1900, p. 276, 277, 321; *F. Tetzner:* „Die Slawen in Deutschland“, 1902, p. 258, 278; *J. A. Heyl:* „Sagen, Bräuche und Meinungen aus Tyrol“, 1897, p. 768, 770, 780; *P. Sébillot:* „Le Folk-Lore de France“, t. III, p. 400 sk; *P. Sartori:* „Sitte und Brauch“, I, p. 85.

[262] *E. S. Hartland:* „Discussion on Dr. M. Winternitz’s paper: „On a Comparative Study of Indo-European Customs“ in „Transactions of the International Folk-Lore Congress 1891“, 1892, p. 289 sk.

pulkas, be ant kelio užspęstųjų kliūčių vedliams, pasiruošęs karingai vedlius sutikti ir susitikus tiem dviem pulkam įvykdavo smarkios peštynės, kurias vedliai laimėdavo. Po vinčiaus jaunajam reikalaujant nuotakos, josios pulkas griežtai spyrės nuotakos vedliams neduoti ir vėl abu pulkai susipešdavo: vedliai norėdami nuotaką atimti, o pasekėjai nenorėdami josios vedliams duoti. Vienas nuotakos pulko „brolių" paėmęs savo „seselę" nuotaką, užsodinęs ją gret savęs ant žirgo, jodavo zovada tolyn, o vedliai vydavos iš paskos šūkaudami. Pavargus žmonėms ir arkliams, nuotakos pulkas buvo priverstas nuotaką išduoti, kurią pasiėmę vedliai džiūgaudami jojo namo, anytos pusėn. Ir šitaipos darydavo Valijoj ne tik XVIII a., bet ir devynioliktojo amžiaus gale[263]. Panašiai būdavo Škotijoj[264] ir Irijoj [= Airijoj][265].

Irijoj po sutuoktuvių jaunasis su pulku važiuodamas kely susitinka su nuotakos pulku, kuriame yra ir nuotaka. Abu pulkai smarkokai susigrumia ir ima laidytis strypais, bet tokiu atstumu, kad nepasiektų. Bet vis dėlto vienose tokiose grumtynėse lordui Goat išmušė akį. Minėtuose pulkuose būdavo kartais net po 300 žmonių, lygu du kariuomenės pulkai. Pietų slavų (Serbijoj, Bosnijoj) tarpe dar XIX a. pradžioje buvo dažnas atsitikimas, kuomet būrys ginkluotų bernų traukdavo merginų vogti. Dažnai su nuotakos namiškiais taip susipešdavo, kad abiejose pusėse būdavo užmuštų. Bernai, iš šiokio žygio grįžę be mergų, buvo aršiai dainomis pašiepiami[266]. Šiokių pavyzdžių yra gana daug. Visi jie yra aiškūs vogimo liudininkai.

Merginų vogimą ne karo, bet taikos metu ir savo krašte žinom ir mes. Štai Lasickis rašo: „Ne vedamos, bet vagiamos buvo merginos moterystėn, vagiamos buvo betgi ne paties jaunojo, bet poros jojo giminaičių[267] ir šitaipos būdavo „pas sūduvius, kuršius, žemaičius ir lietuvius"[268]. „Ir tik paskui, jau merginą pavogus, atlikdavo santuoką, gavę jos tėvų sutikimą"[269]. Šioji žinia ne Jono Lasickio pramanyta ir ne Žygimanto Augusto revizoriaus Jokūbo Laskowskio jam patiekta, bet iš Jono Maleckio laiškų „apie senovės prūsų, livų ir kitų gretimųjų tautų stabmeldybę ir atnašavimą", rašytų pirmajam Karaliaučiaus universiteto rektoriui Jurgiui Sabinui ir pirmu sykiu 1551 m. atspausdintų[270], paimta [271]. Maleckio žinutę pakartojo netrukus Upsalos arkivyskupas Olaus Magnus[272] ir Gaya[273]. Apskritai šioji Maleckio žinutė buvo kartojama dažno žmogaus,

263 *H. H. Kames:* „Sketches of the History of Man", 1813, t. I, p. 450; *Marie Trevelyan:* „Folk-Lore and Folk-Stories of Wales", 1909, p. 271, 272.

264 *J. E. Simpkins:* „Country Folk-Lore", 1914, V, p. 164 sk.

265 *Wood-Mortin:* „Traces of the Elder faiths of Ireland", 1902, II, p. 32.

266 *A. Strauss:* „Bosnien, Land und Leute", t. I, p. 323.

267 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", 1868, p. 22.

268 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", p. 22.

269 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", p. 22.

270 *Jono Maleckio* knygelė toji nebuvo 1551 m. skyrium išleista, bet buvo priedu pridėta knygoje: „Livoniae Historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. De Sacrificiis et idolatria veterum livonum et borussorum. Libellus de Joanis Menecii (korektūros klaida vietoje Melecii). 1551". Skyrium pasirodė tik 1563 m. vardu: „Libellus. De Sacrificiis et Idolatria veterum Borussorum, Livonum, aliarumque vicinorum gentium. Scriptus per Ioannem Maeletium", Regiomonti, 1563.
1582 m. atspausta priedais net dviejose knygose – Rygos pastoriaus *Pauliaus Oderborno* „De russorum religione" ir *Barnardo D'albino* „De russorum, moscovitorum et tartarorum religione". Nuo šiol buvo daug sykių įvairiuose leidiniuose kartotinai toji knygelė perspausdinta, kurių tarpe minėtoje *Lasickio* knygelėje „Apie žemaičių dievus" pirmusyk 1615 m. atspausdintoje ir 1731 m. in „Acta Borussica", t. II, p. 401–412; „Scriptorum rerum livonicarum", t. II, 1848, p. 389–392. Vėlesnių leidimų nei skyrium, nei priedu, rodos, nėra.

271 Lasickis žodžiais: „Die Gregorii sacrificium facere..." pradedant (1615 m. laidos p.) visą Meletiaus knygelę nieko nekeisdamas perspausdino.

272 *Olaus Magnus:* „Historia de gentibus septentrionalibus", 1555, Lib. XIV, p. 481.

273 *Lonis* de *Gaya:* „Ceremonies nuptaiales de toutes les nations", Paris, 1681, p. 35.

rašiusio apie lietuvius[274]. Dabar kyla klausimas, ko verta paties Maleckio žinutė, kurią taip visi kartojo. Jonas Maleckis, būdamas grynai lenkiško kilimo (ad Krakowiae fines ortus), nors pabėgęs prūsų kraštan ir dažnai su lietuviais susitikdavo, lietuviškai patsai nemokėjo. Kalbos nemokėdamas vargu galėjo jis šią žinutę gauti iš pirmųjų rankų. Be to, iš nors labai menkos Maleckio biografijos[275] žinome Maleckį betarpiai žinojusį tik sūduvių ir nadravų kraštą, tat kodėl jis taip drąsiai kalba žemaičių, lietuvių ir kuršių vardu, kurių krašte jis nebuvo? Savo laišką Jurgiui Sabinui rašė be jokių mokslinių sumetimų, tik norėdamas papildyti Sabino elegiją[276], rašytą kardinolui Petrui Bembui, ir įsitiekti Sabino malonę ne tiek sau, kiek savo sūnui Jeronimui, tuosyk buvusiam Albertinos studentui. Bet iš kur ėmė medžiagą? A. Brückneris sako, kad jis ėmęs sau medžiagos iš abejojamų šaltinių, kaip štai iš 1530 m. prūsų agendos[277], tačiau neturint minėtos agendos po ranka sunku patikrinti; kita vertus, Johannes Sembrzycki, rašydamas apie Maleckį, prūsų agendos nemini, nors ji jam ir buvo prieinama[278]; Brücknerio priekaištais tikėti ir nėra lengva, nes jis savo didelio skepticizmo dėlei linkęs daug ko mūsų mitologijoj nepripažinti, kas kitų kartais ir patikimai būtų užrašyta[279]. Maleckiui meluoti nebuvo jokių sumetimų, nes jis iš tųjų savo laiškų, kurių spausdinti jis nei nemanė, jokios praktiškos naudos neturėjo. Jis galėjo būti kitų suklaidintas, bet juk Maleckį kartojo Hartknochas ir Praetorius, kurie prūsų lietuvių papročius geriau užu Maleckį žinojo; Praetorius, be to, gerai mokėjo lietuviškai ir Maleckį vertino kritiškai, jei būtų buvę sumeluota, būtų pažymėjęs. Dėlei vieno klausimo, dėlei valgymo ožio ar lokio pautų sugultuvių vakare[280] Praetorius rašė: „Labai stropiai teiravaus, ar jauniesiems ožio, lokio pautai ar tolygūs dalykai buvo duodami valgyti, bet girdėjau, deja, atsakymą, kad jie negirdėję“[281]. Atseit Praetorius stengės Maleckį patikrinti, bet jojo žinią apie vogimą vis dėlto pakartojo, kaip jis pakartojo ir daug kitų Maleckio surašytų žinių apie dievus. Maleckis savo minėtiems laiškams turėjo ar galėjo turėti tris šaltinius: kokias nors rašytas žinias (A. Brücknerio minėtoji agenda 1530 m. etc.), lietuvių emigrantų (Abraomas Kulvietis, Rapa[ge]lionis...) pranešimai, su kuriais, reikia manyti, ar jis pats, ar jo sūnus Jeronimas buvo pažįstami, ir jo paties sūnaus Jeronimo, turėjusio gerų pažinčių su ano meto jaunuomene, pasakojimai. Kuriuo tųjų šaltinių Maleckis bus daugiausiai pasinaudojęs, sunku spėti, nes nei jis pats, nei jojo sūnus apie tai jokių žinių nepaliko. Maleckis nemokėjo lietuviškai, todėl jo laiškuose vietoj lietuviškųjų išsireiškimų aptinkami slaviški: „y procz ty mene umarl? y za ty nie miel szto yesty albo pitų etc.“, tačiau šios slaviškos įtarpos galėjo atsirasti todėl, kad pranešėjai su juo kalbėjosi ne lietuviškai, bet lenkiškai, bet visai ne todėl, kad būk [= tarsi] Maleckis naudojęsis kokiomis gudų žiniomis. Ar Maleckis galėjo turėti žinių iš visų jo minimųjų provincijų (sūduvių, kuršių, žemaičių, lietuvių), pasakyti sunku, nes patikrinti negalima. Greičiausia ir bus turėjęs žinių tik iš prūsų lietuvių ir ano meto žemaičių, nes iš kur, jei ne iš žemaičių, gavo jis šią žinutę „žemai-

274 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum“ in Michailon Lituanus „De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“, 1615; *M. Hartknoch:* „Alt- und neues Preussen“, 1684, p. 177; *M. Praetorius:* „Deliciae prussicae“ (rankraštyje), 1698, lib. VI, ep. VII, p. 19 (W. Piersono laidos 1871, nr. [autorius nenurodė numerio], p. 69); *Teodor Narbutt:* „Dzieje starożytne narodu litewskiego“, t. I, 1835, p. 335.

275 *Johannes Sembrzycki:* „Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius und der ersteren Brief: „De Sacrificiis et Idolatria veterum Borussorum“ , in „Altpreusiche Monatsschrift“, 1888.

276 Šios savo elegijos gale Sabinus rašė apie prūsus.

277 „Wielka Encyklopedya Powszechna Illustrowana“, t. 45–46, 1911, p. 306.

278 žr. *J. Sembrzyckio* straipsnį apie Maleckį in „Altpreussische Monatschrift“, 1888, p. 629–651.

279 Tas *A. Brücknerio* skepticizmas žymus visuose jo raštuose apie mūsų senovę ir mitologiją.

280 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum“, 1868, p. 22.

281 *M. Praetorius:* „Deliciae prussicae“, 1871, p. 88.

čiuose yra kalnas prie upės Nevėžio (ad fluvium Nauvassam), kurio viršūnėje kadaise amžinoji ugnis kunigų buvo saugoma garbei Perkūno (Pargni), kurį prietaringi žmonės tikėjo griaustinio ir audros viešpačiu esantį"[282].

Maleckis patiekia dar ir kitą žinutę: „Pas sūduvius, kuršius, žemaičius ir lietuvius suaugusios (nubiles) mergaitės dažnoje vietoje dėvi ant šniūrelio pririštus, iki pat kelių kabančius skambalėlius"[283]. M. Praetorius, kartodamas šią Maleckio žinutę, priduria, kad šiuos skambalėlius merginos dėvėjusios „kad piršliai žinotų, jog vaisius jau prinokęs"[284]. Ar šią pastabą Praetorius iš Erasmus Franciscus „Sittenspiegel" (lib. III, ep. 3) paėmė, ar pats pridūrė, pasakyti sunku. Narbutas, šią Maleckio žinutę iš antrų rankų kartodamas, dar priduria: „Jaunos netekėjusios lietuvės dėvėjo skambalėlius, o vakarais tamsoje nedrįsdavo nei žingsnio nuo namų paeiti, net ir namuose turėjo vaikščioti su žiburiu, kad tėvai girdėtų ir matytų, kur duktė vaikščioja"[285] ir pastaboje dar priduria: „Žmonės, Rusijos gilumoje gyvenantieji, žinomi Mordvos vardu, taigi mordvinai iki šiol išlaikė paprotį: mergaitės dėvi apskritus skambalėlius, mažesnius ant kaklo, didesnius prie juosmens, prie marškinių prisiūtus. Mažiausias tokios mergaitės pajudėjimas galimas yra išgirsti"[286]. Iš kur Narbutas gavo šią žinią apie mordvinus, nepasako, ir jeigu mordvinai ir tikrai šį paprotį Narbuto laikais turėjo, būtų nelengva jį su lietuvių kalbamuoju papročiu susieti. Tačiau naujesnis tyrinėtojas Albert Hämäläinen šiokio papročio nemini, nors vogimo pėdsakų ir randa[287].

Jono Maleckio sūnus Jeronimas, savo tėvo pėdomis sekdamas, paliko ir knygelę vardu „Teisingas sūduvių aprašymas" [288], tačiau toje savo knygelėje nieko nemini nei apie merginų vogimą, nei apie skambalėlių dėvėjimą[289]. Šiąją knygutę, spėjama[290], Jeronimas Maleckis parašė 1561 ar 1562 metais, ir jis jos prakalboje mini, kad šios rūšies veikalėlio spausdinto dar nesą[291], atseit jis manė, kad jojo knygelė būsianti pirmasis žmonėms prieinamas šaltinis apie senovės prūsų stabmeldybę. Rodos, lyg jis apie savo tėvo spausdintą 1551 m. knygelę nieko būtų nežinojęs. Nežinoti tačiau jis negalėjo, greičiausiai jo žodžius „kadangi apie religines apeigas ir stabmeldybę senovės prūsų, sūduvių ir kuršių nieko nėra spausdinta ir paprastam žmogui suteikta"... [reikėtų] suprasti nebuvus nieko žmonėms prieinama kalba parašyta ir spausdinta. Ten, toje knygelėje, surašė jis savo pastabas ir žinias, o savo tėvo laiško nekartojo gal ir todėl, kad jis pats ruošė jį išleisti naujai, jis ir buvo 1563 m. atskira knygute išleistas. Šitaipos, rodos, ir tegalėtume paaiškinti tą prasilenkimą sūnaus su tėvu. Tačiau vis dėlto baigtinai šį klausimą išspręsti sunku dėlei tikrų duomenų stokos.

Jeigut yra tokia abejonė, kyla klausimas, ar galima tikėti iš viso Jono Maleckio žodžiais. Šį klausimą padeda išspręsti lyginamoji medžiaga.

Mes jau matėme, kad mūsų ir mūsų kaimynų vestuvių dainose ir apeigose merginų vogimo pėdsakų yra pakankamai. Matėme taip pat, kad mūsų senovėje merginos ir moterys buvo vieku

[282] *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", 1868, p. 21.

[283] *J. Lasicius:* „De diis samagitarum", 1868, p. 22; „Acta Borussica", 1731, II, p. 409.

[284] *M. Praetorius:* „Deliciae prussicae", 1871, p. 69.

[285] *Teodor Narbutt:* „Dzieje starożytne narodu litewskiego", I, 1835, p. 335.

[286] *T. Narbutt:* „Dzieje starożytne narodu litewskiego", I, 1835, p. 335, pastaba nr. 1.

[287] *Albert Hämäläinen:* „Mordvalaisten, tseremissien ja votjakkien kosinta-ja häätavoista", Helsinki, 1913, p. 23–28, 100–103, 141–144, 186 sk.

[288] *Hieronym Maeletius:* „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auf Samland sambt ihren Bockheiligen und Ceremonien", 1562, p. 21.

[289] žr. *H. Maeletius:* „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen", p. 12–15.

[290] *J. Sembrzycki: o. c.* in „Altpreussische Monatschrift", 1888, p. 639.

[291] *H. Maeletius:* „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen", p. 3.

imamos kare, jų dalis būdavo gulovomis ir žmonomis, o mūsų proseniai turėjo po daug žmonų[292]. Tačiau apie vogimą taikos metu turime tik Maleckio liudijimą, kurį, kaip jau minėjome, kartojo dažnas po jo rašęs apie lietuvių papročius. Jeigut Maleckio liudijimas tebūtų vienas, jeigut vogimo liudijimų neturėtų mūsų kaimynai, tuomet mes lengva ranka Maleckio žinutę atidėtume šalin. Bet dabar, turėdami vogimo pėdsakų kitur, turėdami jų pakankamai savo vestuvių dainose ir apeigose, to padaryti negalime. Juk metraštininkai, apie mus rašydami, daug ko neparašė ir tat nereiškia dar, kad to, ko jie neparašė, visai ir nebuvo.

Dirstelsim, kokių rašytinių duomenų, liudijančių moterų vogimą, turi mūsų kaimynai*. Pastorius Paulius Einhornas XVII a. apie latvius rašė: „Šis blogas paprotys pas juos buvo visuomet vartojamas: vyras nesipiršdavo merginai, josios tėvams ar giminėms, bet bernas, noręs sau įsigyti žmoną, imdavo ją (būsimąją žmoną) jėga arba gudrumu ją nuo tėvų pagrobdavo. Vaikinas, noręs vesti merginą, su keliais savo gerais draugais, kuriuos jis pasitelkdavo, vykdavo pas norimos mergos tėvus ir sugalvodavo priežastį, ko jie pas juos atjoję. Jei jie būva gerai priimami, tai vieni jų palieka lauke prie arklių, kiti sueina vidun. Prašant valgyt jie sako mergos tėvams, kad dar kiti jų draugai likę lauke prie arklių, todėl merginos, kurią jie nori pavogti, prašo juos pakviesti. Šiai laukan išėjus, tieji, kurie prie arklių buvo, ją pagauna ir nusiveža, o juos greit paseka tieji, kurie viduje buvo. Bet mergos giminėms ir namiškiams juos pasivijus, jie, vedliai, gynėsi ir pavogtąją merginą namon nusivežė. Pasekėjai, matydami nieko nebepadarysią, nusileisdavo ir sutikdavo merginą išleisti. Jeigut jie šitaipos merginos pasivogti negalėdavo, tai kur arti (mergos namų) pasislėpę laukdavo mergos iš namų vandens ar ko kito išeinančios, ją netikėtai užklupdavo ir nusivesdavo. Dažnai tėvai nežinodavo, kur jų duktė dingo, tik paskui apie tai patirdavo“[293]. Dionysius Fabricijus savo kronikoje rašė: „Vogtomis mergaitėmis savo santuokas atlikdavo“[294]. Mūsų tolimesnieji kaimynai estai rašytinių moterų vogimo liudijimų turi pakankamai. Šiokių liudijimų esama metraščiuose[295]; dar šešioliktojo amžiaus pradžioj vogimas čia buvo tokis dažnas, kad valdžia turėjo griežtomis priemonėmis tą blogą paprotį naikinti[296]. Saloje Mohn buvęs paprotys švęsti kasmet vogimo (mergų) metą (tõmbamise aeg) iškilmingai: bernai vogdavo tuo metu merginas ir, mergų namiškiams pavogtųjų mergų neatvadavus, jos praleisdavo naktį su pavogėjais, o rytą merginos turėdavo apsisverti, ar liktis su pavogėjais, ar grįžti namo pas tėvus[297]. Estai seniau, pastoriaus E.P. Koerberio liudijimu, merginas vogdavę panašiai kaip Einhorno aprašomieji latviai: bernas su savo draugais talkininkais kur arti mergos namų pasislėpęs tykodavo išeinančios iš namų mergos, kurią, tik iš namų išėjusią, staiga puldavo iš užupakalio, užsodindavo ant žirgo ir dumdavo greit namo. Nuotakos namiškiai, išgirdę triukšmą, ginkluoti šokdavo įkandin ją vytis. Jeigut jie mergos pavogėjus įveikdavo, tai su merga grįždavo namo, bet pavogėjams mergos vaduotojus įveikus, šie nusileisdavo ir imdavo su pavogėjais dėl pavogtosios mergos derėtis[298]. Estų dainų liudijimu, mergos buvo vagiamos ir prie vandens –

[292] „Codex diplomatiens warmiensis“, t. I, 1860, p. 32; „Urkundenbuch des Bistums Samland“, nr. 233; Dusburg III, cp. 190.

* Nuotakų vogimą pas latvius mini įvairūs bažnyčių vizitatoriai savo reliacijose XVI ir XVII a. Žr. W. Mannhardt. Letto-preussische Götterlehre, 1936, p. 414, 416, 426, 434, 492, 494.

[293] *Paul Einhorn:* „Historia Lettica“, 1649, p. 39–40; arba in „Scriptores rerum livonicarum“, t. II, 1848, p. 593–594.

[294] *Dionysius Fabricius:* „Livonicae Historiae Compendiaosa series“, 1795, p. 11; arba in „Scriptores rerum livonicarum“, t. 11, 1848, p. 442.

[295] *H. Neus:* „Estnische Volkslieder“, 1850–1853, p. 262.

[296] *Amelung:* „Baltische Culturstudien“, p. 250–253.

[297] *F. J. Wiedemann:* „Aus dem inneren und ausseren Leben der Ehsten“, 1867, p. 311.

[298] *L. von Schröder;* „Hochzeitsgebräuche der Esten“, p. 19, 20.

einančios vandens parnešti[299]. Apie vieną rusų padermę, vardu *drevliane* (medėnai ar girėnai), Nestoro kronikoje rašoma: „Jie, girėnai, gyveno it gyvuliai gyvuliškai, kitas kitą žudė, valgė visą nešvarų, santuokos jie nežinojo, bet merginas vogė prie vandens"[300]. Apie kitas rusų padermes šioje pačioje kronikoje rašoma: „ir radimičiai, ir viatičiai, ir severėnai (sėviariane) turėjo vienokį paprotį: gyveno miškuose lygu žvėrys, valgė visą nešvarų, su tėvais ir močekomis bjauriai kalbėjosi (sramoslovije), būdavo tarp (kelių) kiemų vakaronės (igrišča meždu sely), suseidavo į tas pramogas ir šokius ir čia sau žmonas vogdavo, su kuriomis jau buvo susitarę (snejuže k'to s'vėščavašesia)"[301]. Kitas vėlesnis metraštininkas, kartodamas Nestoro kronikos minėtą žinutę, rašė: „Girėnai (drevliane) santuokos neturėjo, bernai jodavę arti kiemų ir kur prie vandens mergaitę ar jauną moterį pasivogę gyvendavo su ja"[302]. Danų karalius Frotho III, Saxo Gramatico liudijimu (žr. Saxo Grammaticus „Historia Danica" ed. Holder, p. 156), įveikęs slavus (rutenus), liepė nuo tol pirktis žmonas, nes pirktinė santuoka, girdi, geresnė užu vogimą. Jaroslavo statutas (XI a.) baudė užu mergos vogimą piniginėmis baudomis svietiškai ir dvasiškai (vyskupui) valdžiai[303]. 1156 m. dokumentas liudija, kad Smolensko vyskupui buvo pavesta bausti žmones ir užu mergaičių vogimą[304]. Aštuonioliktojo amžiaus pradžioje rusų caras Petras patsai išleido įstatymą, draudžiantį vogti sau moteris[305]. Lenkijoj karalius Kazimieras III (1333–1370) išleido įstatymą, kuriame buvo sakoma, kad mergos pavogėjo likimas esąs pavogtosios mergos ir josios giminaičių rankose (vita ipsius est in oppressae virginisgratia et amicorum eiusdem)[306]. Mazovijos 1386 m. statutas draudžia pavogėjo giminėms keršyti užu pavogėjo mirtį, jei pavogėjas taptų kovoje su pavogtosios mergos giminėmis užmuštas[307]. Viename lenkų statute 1496 m. pavogėjas užu merginos pavogimą buvo liepiamas bausti garbės atėmimu[308]. Kitame 1532 m. statute buvo rašoma: bausti pavogėją garbės atėmimu, jei mergina pavogta prieš jos pačios valią ir norą, bet jei ji pavogta su jos pačios žinia ir pritarimu, tai bausti tik merginą, atimant jai teises prie savo dalies ūkyje ir neduodant jai pasogos[309]. Lietuvos Statute taip pat rašoma, kad pavogėją, pavogusį merginą be jos ir namiškių valios, reikia bausti mirtimi, o jei duktė pati leidosi pavagiama, tai ji netenka savo dalies ir pasogos[310]. Lietuvos Statuto nutarimai buvo kartojami ir tvirtinami 1588 ir 1607 metų seimo nutarimais[311]. 1631 metų Seimo nutarime buvo sakoma: pavogėjas turi būti ir tuo atveju nubaustas, jei jis pavogė merginą ir su jos pačios sutikimu[312]. Užu pavogimą merginos pavogėjas buvo baudžiamas mirti visuose trijuose mūsų Statutuose[313], tik pavogtoji mergina, užu jo ištekėdama, galėdavo jį nuo šios bausmės išvaduoti[314].

299 „Isamaa Kalender", 1884, p. 76.
300 „Polnoje sobranije russkich lietopisej", t. I, 1845, p. 6.
301 „Polnoje sobranije russkich lietopisej", t. I, 1845, p. 6.
302 *Aleksandr Vostokov:* „Opisanije russkich i slavianskich rukopisej Rumiancevskago muzieja" p. 357.
303 *Špilevski:* „Semejnyja vlasti u drevnich slawian i germancev", 1869, p. 11.
304 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs und Hochzeitsgebräuche", p. 163.
305 *Špilevski:* „Semejnyja vlasti u drevnich slavian i germancev", 1869, p. 11.
306 *Jan Bandtkie:* „Ius Polonicum", 1831, p. 106; *Turner:* „Slawische Familienrecht", p. 18.
307 *Jan Bandtkie:* „Ius Polonicum", 1831, p. 420.
308 „Volumina legum", t. I, p. 126.
309 „Volumina legum", t. I, p. 248.
310 „Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego", Cp. XI, art. XIII, §§ 1, 2.
311 „Volumina legum", t. II.
312 „Volumina legum", t. III, p. 326.
313 I. Statutas, cp. VII, art. 6; II. Statutas, cp. XI, art. 9; III. Statutas, cp. XI, art 13.
314 *Abraham:* „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem", 1925, p. 71, 72, 73.

Jau mūsų minėtasis J. Lasickis dar XVI a. rašė apie rusus, kad nuotakos tėvams savo dukterį leisti užu jos norinčiojo berno jo siųstiems piršliams atsakius, bernas „kitu būdu savo tikslo siekdavo, ir laukdavo progos bei laiko, kuomet merga išeis. Ir jai iš tikrųjų iš savo namų išėjus, jo pasitelktieji draugai staiga ją į medžiotojo jaunikio spąstus įvydavo“[315]. Pabaltės slavams, 1237/38 m. dokumentų liudijimu, buvo griežtai draudžiama vogti merginas, o užu jų pavogimą smarkiai bausdavo[316]. Pietų slavų 1605 m. Poljicos statutų liudijimu buvo leidžiama laisvai keršyti pavogėjams užu mergos pavogimą[317] ir apskritai kai kuriose slavų padermėse kildavę vaidų dėlei pavogtųjų moterų[318]. Ukrainoje (XVII a.) Beauplanas dėl merginų vogimo rašė (1650 m.): „Nors čia valstiečiai ponų it vergai pavergti, bet vis dėlto jie nuo senų laikų naudojasi teise ir privilegija vogti, jei tik tai gerai jiems pavyksta, vakaronių metu (daus l'assamblée de la dance) dvariškę merginą (une damoiselle), nors ji ir jų pono (leur seigneur) duktė būtų, jei tik pavogs taip vikriai ir guviai, kad nieks nepagautų, kitaip pavogėjas mirties neišvengtų. Pavogėjas todėl turi visą parą prabūti nesurastas pasislėpęs (su pavogtąja mergina) tankiam miške, nepaisant mergos namiškių ieškojimo, – tik tuomet jam dovanojama vogimu padarytoji skriauda, merginai panorėjus užu jos pavogėjo tekėti, pavogėjas turi ją būtinai vesti, kitaip turėtų žūti (il ne la peut réfuser sans perdre la teste), tik tuomet (ją vesdamas) jis nebėra atsakingas užu savo kaltę ir nebegali būti baudžiamas. Bet jei jį (pavogėją) dar parai nesukakus pagautų, tuomet jo galva būtų be jokio teismo nukirsta.“ Tačiau Beauplanas toliau aiškina: „Nors šiame krašte (Ukrainoje) pragyvenau 17 metų ir mačiau daug piršlybų, pasibaigusių jauniems žmonėms pasekmingai, bet šiokio atsitikimo nei matyti, nei girdėti neteko. Minėtasis atsitikimas yra labai rizikingas, pilnas pavojų, nes vieku pavogti merginą ir pabėgti su ja visos minios akivaizdoje (a la face d'une compagnie) ir būti nepagaunamam, – tokis bernas turi būti greitų kojų (de bonnes jambes) ir apskritai tai be susitarimo su vagiamąja mergina iš anksto neįmanoma“[319]. Nors Beauplanas nepasisako, iš kur ėmęs savo medžiagą, bet tenka manyti, kad jam vietiniai gyventojai papasakojo, vis dėlto reiktų manyti tokių atsitikimų buvus dažnų, ne kokis vienas, kaip Liaskoronskis mano[320], nes ukrainiečių vestuvių apeigose vogimo pėdsakų yra gana daug[321]. Rusų sektantai (raskolniki), labai senųjų papročių laikąsis, įvairiose Rusijos vietose net XIX a. vogdami merginas tuokdavosi, nors vogimas tasis būtų su merginos ir jos tėvų žinia daromas[322]. Net Suvalkų miesto rusai sektantai dar XX a. pradžioje vogdavo vesimas merginas, dažnai su jų pačių ir jų tėvų žinia, vesdavo jas artimiausin miškan, apvesdavo trissyk apie medį ir šiaip susituokdavo, kitokios santuokos nelabai bevelydavo [= norėdavo][323]. Rusijos šiaurėje dažnai jaunikis su savo pulku, tėvams savo dukters užu jo neleidžiant, pavogdavo ją lauke, gatvėje; jos namiškiai ir jos kaimo žmonės, tai patyrę, vydavosi, įvykdavo dviejų pulkų kova, kuri dažnai būdavo smarki; su pasivogtąja mergina artimiausiam bažnytkaimy susituokęs, eidavo josios tėvų sutikimo ir dovanojimo prašyti[324]. Panašių

[315] *J. Lasicius:* „De Russorum religione“, p. 241.

[316] „Meklenburgisches Urkundenbuch“, nr. 463, 479, 490.

[317] *Leontovicz:* „Kroatisch-dalmatinische Gesetzgebung“, p. 133.

[318] *Turner:* „Slawische Familienrecht“, p. 19.

[319] Guillaume le Vasseur de *Beauplan:* „Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Boyaume de Pologne“, p. 120, 121; *V. Liaskoronski:* „Guillaume le Vasseur de Beauplan i ego istoriko-geografičeskije trudy otnositelno južnoj Rossii“, Kijev, 1901, p. 29.

[320] *V. Liaskoronski:* o. c. p. 29, pastaba nr. 1.

[321] *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ukrainskago naroda“, o. c. p. 622, 623, 624, 628, 629, 630; *J. Piprek:* „Slawische Hochzeitsgebräuche...“, p. 22, 37, 38, 39, 45, 46.

[322] *I. Nilski:* „Semejnaja žizn v ruskom raskole“, 1869, t. I, p. 366.

[323] *Prof. I. Jonyno* žodiškas autoriui pranešimas.

[324] *Dovnar-Zapolski:* „Izsliedovanija i statji“, p. 402.

atsitikimų būdavo įvairiose Rusijos vietose net ir ne slavų padermių tarpe. Orenburgo gubernijoj čeremisai [=mariai] veda ir vogtas merginas: jaunikis su savo pulku nutykojęs pavagia vesimą merginą ir bėga su ja, ginkluoti pasekėjai juos vejasi. Po santuokos abu pulkai susitaiko[325]. Kita finų padermė taip pat žino panašų paprotį: jaunikis, neįstengdamas sumokėti brangaus kalymo (mokesnio užu nuotaką jos tėvams), vesimą ir norinčią užu jo tekėti merginą, iš anksto apie tai su ja susitaręs, vagia ją kur lauke ar miške, tyčia ta dingsčia ton vieton atėjusią ir lekia pasivogęs zovada namo[326]. Savotiškai įdomus merginų vogimo būdas yra pas mordvinus, kurį mordvinai *lissehs* vadina. Jaunikis, prieš vogdamas merginą, susitaria su kunigu, turinčiu jį sutuokti. Po to jaunasis su savo pulku joja risčia in nuotakos kiemą ir sustoja arti jo. Jaunasis pritykojęs įsėlina nuotakos namuosna, pasigrobia ją ir lekia pas savo pulką, o mergina kiek galėdama jam priešinasi, nes to reikalauja papročiai. Atvykęs savo pulkan sodina savo nuotaką vežiman, užmeta ant jos galvos skarą ir leidžiasi su visais sykiu. Nuotakos riksmas sujudina visą jos kiemą, ir jos kiemo žmonės šoka įkandin ją vytis. Pasivijus įvyksta smarkios, kartais kruvinos peštynės, kuriose laimi visuomet jaunojo pulkas ir, peštynes laimėjęs, vyksta bažnyčion, kur kunigas juos sutuokia. Tačiau nuotakos tėvai, po vinčiaus atvykę prie jaunojo namų, triukšmauja ir grasina reikalaudami grąžinti savo dukterį ir atsisako eiti vidun. Išėjęs jaunojo tėvas ima atsiprašinėti užu savo sūnaus kaltę, išgiria marčią ir susitaiko[327]. Pietų Slavijoj Fočos apylinkėje dar vogė net 1893 m.: viena mergina dirbo su savo broliu lauke. Bernas tykojo, kol jos brolis pasišalins, ir tik jam pasišalinus, jis nuėjo pas merginą, ėmė ją kalbinti eiti su juo, jai to daryti nenorint, jis, užrišęs jos burną, vilko ją miškan, kur jo laukė jojo draugai. Pavogtosios mergos brolis, apie tai sužinojęs, pavogėjus vijosi, tačiau jau pavogėjas spėjo nuotaką paslėpti. Panašių atsitikimų buvo Krajinos kieme, Drinos, Fočanerio, Vlasenicos, Leskovaco ir kitose pietų Slavijos apylinkėse[328]. Ir apskritai pietų slavų padermių tarpe moterys buvo dažnai vagiamos net iki pat XIX a.[329], o Albanijoj merginas vogė gan dažnai dar ir XX a. pradžioje[330]. Kaukazo kalnų tautelių tarpe merginos vagiamos buvo dar XIX a. Jie pasivogę merginą ją defloruodavo, atimdavo josios nekaltybę ir nuo tol pavogtąją merginą laikydavo savo žmona[331]. Vokietijoj buvo dažnai merginos vagiamos, kartais dar mažos, užu jų vogimą pavogėjus smarkiai bausdavo, dažnai mirtimi, bet vis dėlto, tųjų bausmių nepaisant, merginos čia buvo vagiamos dar viduriniais amžiais[332]. Skandinavijoj būdavo dažnos kovos ir peštynės dėlei pavogtųjų ir grobiamųjų merginų (propter raptas virgines aut arripiendas)[333]. Santuoka su vogtomis merginomis buvo dažnai praktikuojama pas senovės germanus[334] ir vakarinių skandinavų *brüdlaup* (nuotakos bėgimas), švedų *bröllop*, danų *bryllup* buvo tolygūs moterystei, o mokslininkų suprantami kaip vogimo gadynės atliepimas (reminiscencija)[335].

325 *S. K. Kuznecov:* „Izvestija imp. russkago geografičeskago obščestva", XXI t., p. 454.
326 *Max Buch:* „Die Wotjaken" in „Acta Societatis Scient. Fennicae", XII t., p. 526.
327 *L. von Schröder:* „Hochzeitsgebräuche der Esten", p. 21, 22, 23.
328 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche", p. 157, 158, 159.
329 *Krauss:* „Sitte und Brauch der Südslawen", p. 245, 246, 247.
330 *M. E. Durham:* „High Albania and its Customs in 1908" in „Journal of the Royal Anthropological Institute", 1910, p. 459.
331 *A. Darinsky:* „Die Familie bei den kaukasischen Völkern" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XIV t., 1899, p. 198, 199, 205.
332 *Weinhold:* „Die deutschen Frauen in dem Mittelalter", I t., p. 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313; *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe und ihre Reste im germanischen Recht und Leben", p. 111, 112, 113, 114.
333 *Olaus Magnus:* „Historia de gentibus septentrionalibus", Roma, 1555, p. 328.
334 *F. Pollock and F. W Maitland:* „History of the English Law before the Time of Edward I", II t., 1898, p. 364.
335 *H. Brunner:* „Deutsche Rechtsgeschichte", I t.[2], p. 98.

Merginų vogimą praktikavo viduriniais amžiais irai [= airiai][336], keltai[337] ir galai[338]. Senovės romėnai, anot jų herojinių legendų, turėdavę vogti savo pirmąsias žmonas arba jas pasiimti jėga[339]. Spartoje Likurgo laikais vyrai merginas sau į žmonas vieku imdavo, vogdavo[340], manoma, kad šis paprotys vogti merginas dorėnų buvo plačiai praktikuojamas[341], o Dionisijaus iš Halikarnaso liudijimu kadaise vogdavę merginas visi graikai[342]. Moterų vogimo gadynės žymių pėdsakų aptinkame ir naujojoje, šių dienų Graikijoje, ypač vestuvių apeigose[343]. Senovės Indijoje santuokos su vogtomis moterimis buvo dažnai praktikuojamos, nors vogti merginas buvo leista tik kšatrijų, kariškių luomui, toji santuoka vadinosi *rāksasa vivaha* (velnio santuoka), bet vis dėlto ji buvo legali santuoka[344]. Merginas vogdavo ir su vogtomis tuokdavosi ir Europos suomiškosios padermės[345].Vogdavo moteris ir su jomis tuokdavosi senovės semitai[346], arabai priešmahometinėj gadynėje[347], su vogtomis moterimis karo metu tuokdavosi ir senovės hebrajų kariškiai, nors šiaip įstatymai ir draudė tuoktis su ne hebrajų padermės merginomis[348]. Merginų vogimas paliko savo pėdsakų ir kai kurių tautų epuose. Tautos, savo epo neturinčios (jų tarpe aisčių tautos), suprantama, ir tųjų pėdsakų turėti negali. Ne visuose ir epuose tųjų pėdsakų randama, pavyzdžiui, prancūzų „Rolando giesmėje" tųjų pėdsakų nėra, bet jųjų yra kitose prancūzų epinėse dainose, atitrūkusių nuo įvairių epų ciklų arba ir žuvusių epų nuotrupose[349]. Bet kalbamųjų pėdsakų yra estų epinėse dainose[350] ir estų epe[351]. Suomių epe esama itin ryškių vogimo pėdsakų: Lemminkäinas pasivagia Saario mergelę Kyllikkę iš vienų pramogų pro šalį važiuodamas:

Vieną kažkokią te dieną,
Vieną vakarą kokį
Lakstė linksmos sau mergaitės,
Šokinėjo sau gražuolės

Salos šone, kur žemynas,
Lygumoj vienoj gražioj,
Tarp kitų te ir Kyllikkė,
Saario ta gėlė garsioji.

336 *W. G. Wood-Martin:* „Traces of the Elder Faiths of Ireland", 1902, 11 t., p. 35. 37.

337 *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 102; *J. Kohler:* „Studien über Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", V t., 1884, p. 363, 364, 365, 412; *H. d. Arbois de Jubainville:* „Le famille celtique", 1905, p. 149, 150, 151.

338 *Emil Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den Französischen Epen des Mittelalters" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XII t., 1897, p. 129, 130, 161, 162.

339 *J. Ortolan:* „Histoire de la législation romaine", 1876, p. 81; *A. Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", 1853, p. 213, 214, 215.

340 „Lycurgus" in *Plutarch's:* „Lives of Illustrious Men". Transl. by *John Dryden*. Philadelphia, by *David McKay,* t. I, p. 80.

341 *A. Rossbach:* „Untersuchungen über die römische Ehe", p. 213; *W. A. Becker:* „Charikles", 1877–1878, III, p. 303.

342 *Dionysius de Halicarnassus:* „Antiquitatum romanorum quae supersunt", 1886, II, 30, 5.

343 *Ph. Sakellarios:* „Die Sitten und Gebräuche der Hochzeit bei den Naugriechen verglichen mit denen der alten Griechen", 1880, p. 6.

344 *B. W. Leist:* „Alt-arisches Ius Gentium", 1889, p. 126, 127; *Julius Jolly:* „Recht und Sitte", p. 49, 50; *Jacob Meyer:* „Das Weib im altindischen Epos", 1915, p. 43, 44.

345 *A. Hämäläinen:* „Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta-ja häätavoista", 1913, p. 23, 141, 23–28, 100–103, 141–144, 186, 187, 188.

346 *W. Robertson Smith:* „Kinship and Marriage in Early Arabia", 1885, p. 72, 73.

347 *J. Wellhausen:* „Dei Ehe bei den Arabern" in „Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-August-Universität zu Göttingen", 1893, p. 435, 436.

348 Deuteronomy, XXI, 10, 11, 12, 13.

349 *E. Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den französischen Epen des Mittelalters", o. c., XII t., p. 129, sk. 161.

350 „Acht alte estnische Volkslieder" in „Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft", XVI t., p. 245, 254, 271.

351 „Kalewipoeg", 1851.

Šit padauža raudonikis,
Važiuoj lengvas Lemminkainas
Savo eržilu gražiuoju,
Savo arkliu rinktiniu
Viduriu žaidimo vietos,
Šokiman gražių mergyčių;
Capt tik Kyllikkę in roges,
Sviedė mergiškę sėdynėn,
Traukė ją viršum ant kailio,
Įsidėjo rogių lubnion.
Kirto arklį botagu,
Pleksterėjo su vadelėm,
Smarkiai ėmė jisai lėkti,
Dar važiuodamas kalbėjo:
– Niekumet jūs, mergyčiukės,
Apie man žinios neduokit,
Kad aš šičia vaikštinėjau,
Iš čia išvežiau mergaitę.
Jei manęs nepaklausysit,
Aš jums pikta padarysiu:
Jaunikius nubursiu karan,
Jaunus vyrus tuos po kardu,
Kad jūs jų nebegirdėsit,
Savo amžių nebmatysit,
Vaikštinėdamos po gatvę,
Važinėdamos skynimais.
– Jau gan skundžiasi Kyllikkė,
Aimanuoj gėlelė Saario:
– Leisk mane šalin sau eiti,
Leisk iš savo valdžios vaiką,
Leisk į savo namus vykti,
Bėgt pas verkiančią močiutę.
Jei manęs tu nepaleisi
Eiti sau laisvai namo,
Man yra penki dar broliai,
Dėdės sūnūs septyni,
Kas numins kiškeliui koją,
Sugrąžins mergaitės galvą.[352]

Čia ir vogimas prie vandens (kaip ir pas slavus), ir karingos nuotaikos požymiai, dviejų pulkų imtynių atbalsiai.

Kalvis Ilmarinas taip pat pasivagia nenorinčią geruoju užu jo tekėti Louhės, Pohjolos šeimininkės dukterį:

Čiupo pačią tik mergaitę,
Apkabino savo gniaužtais,
Leidos dargana iš pirkios,
Siautėsi į savo roges;
Grūdo rogėsna mergaitę,
Metė ją tik ant sėdynės,
Greitai leidosi važiuoti,
Stengėsi keliauti greitai,
Viena ranka už vadelių,
Antra mergai ant krūtinės.[353]

Kun. A. Sabaliauskas, mūsų kalbon „Kalevalos“ vertėjas, vienoje savo pastaboje dėlei vogimo rašo: „Vogti moteris senovės suomių buvo įprasta; jei reikalaujamų užu mergaitę pinigų jaunikis tėvui išmokėti nestengdavo, tai jis ją sau pasivogdavo“[354]. Šie duomenys rodo suomius senovėje buvus merginas vogti pratusius. Senovės graikų padavimuose yra gana daug moterų vogimo pėdsakų. Visiems labai gerai žinomas graikų aukso obuolio mitas, neskiriamai susietas su gražiosios Elenos, Menelajo žmonos, pavogimu[355], kurio dėlei, anot padavimų, ir garsusis Trojos karas kilęs. Nors „Iliadoje“ ir pati Elena, ir kiti vogimą neužgiria, bet vis dėlto, matyt, pagal senovės papročius vogtoji žmona buvo laikoma teisėta, nes juk ir Elena Aleksandrą (Parį), Trojos karaliaus Priamo sūnų, laikė savo vyru ir Paris (Aleksandras) vogtąją Eleną laikė savo žmona[356]. „Įsidėmėtina, rašė lordas J. Maclaurinas, kad ir Elenos pavogėjui Pariui žuvus, trojėnai privertė ją, pavogtąją Eleną, ištekėti užu Pario brolio Deifobo, bet negrąžino jos graikams. Matyt, trojėnai vogimą nelaikė didele kalte“[357]. Ir kituose graikų padavimuose apie Jasoną, Medėją, Kastorą,

[352] „Kalevala“, 1922, XI, 189–234.
[353] „Kalevala“, 1922, XXXV, 111–124.
[354] „Kalevala“, 1922, p. 405.
[355] „Ilijada“, 1930, III, 1–170; *E Oswald:* „The legend of the fair Helene“, 1905, p. 30–50.
[356] „Ilijada“, 1930, III, 129, 136, 137, 171; VI, 340–341, 354, 347.
[357] *J. Lubbock:* „Načalo civilizaciji“, 1896, p. 365.

Polideuką, Tesėją, Leukipo dukterų pavogimą, apie pavogimą Persefonės ir Europos ir Ariadnės mite yra labai daug vogimo gadynės atbalsių[358]. Tos pat rūšies yra romėnų legenda apie sabiniečių išvogimą[359]. Moterys, matyt, buvo dar vagiamos ir Mahabharatos laikais, nes pačioje Mahabharatoje yra moters vogimo epizodas, kur Ardžūna viename dideliame pokylyje Jadavos krašte pavagia Krsnos seserį, gražiąją Subhadrą[360], Mahabharatos priede, vadinamajam Harivamša, pasakojama apie Vidarbos karaliaus Bhismakos dukters, vardu Rukmini, pavogimą, kurią pavogė Krsna su savo broliu Rama[361], abejais atvejais dėlei pavogtosios merginos kyla vaidai, net karas. Nibelunguose ir Edoje Zigfridas-Sigurdas pagrobia savo būsimajam svainiui Gunteriui-Gunnarui žavingąją amazonę Brunhildą[362]; šis grobimas turi glaudžią sąsają su kovomis ir varžytynėmis dėlei moterų. Vogimo pėdsakų yra keltų[363] ir irų[364] epuose, prancūzų epinėse dainose[365] ir senovės germanų padavimuose[366]. Matome, vogimo pėdsakai aptinkami daugelio tautų epuose. Vogimas moterų paliko savo pėdsakus ir teisėje. Mes jau matėme, kad mūsų Statute, lenkų statutuose ir seimų nutarimuose, rusų įstatymuose smarkiai buvo baudžiamas, ujamas. Žymiai vogimo nykimą pagreitino bažnyčia savo ujimu, baudimu, grasinimu, santuokos nedavimu. Pas senovės germanus dar papročių teisės gadynėje buvo teisėtai vedamos vogtosios moterys prieš jų tėvų valią, bet joms pačioms norint ir sutinkant[367]; ir senovės švedų papročių teisė nedrausdavo bernui pasivogti prieš jos tėvų valią mylimą merginą, jai pačiai sutinkant, ir su jąja susituokti[368]. Senovės keltų įstatymai leisdavo tuoktis su vogtomis moterimis ir net aprėždavo, kad pirmaisiais mėnesiais po pavogimo gimę vaikai pridera nuotakos giminei[369]. Senovės skandinavų ir anglosaksų statutuose dažnai minimas moterų vogimas, ir nebaudžiamas, jei vagiama pačiai merginai sutinkant[370].

Ir kai kurių tautų santuokos pavadinimai ar nusakymai liudija senovėje žmonas buvusias vedamas, atseit gal ir vieku imamas. Mūsų vestuvės nuo vesti, rusų *brak* iš *b'rati* (imti, senovėje, anot Bernekerio, *b'rati* buvęs *terminus technicus* moterystei, santuokai išreikšti), germanų *brüdlaup, brydlop, bryllop, brautlauf* (nuotakos tekėjimas, vadinas, jos buvo vedamos), lotynų *uxorem ducere, capere* (plg. *ita te, amata, capio*), graikų *gynaika ágesthai*, sanskrito *vivaha* ar *vahatu* iš *vah* (vesti) tą paliudija.

Po šios trumpos lyginamosios vogimo pėdsakų apžvalgos grįšime dar prie jau minėtosios Maleckio žinutės. Jau minėjome, anoji Maleckio žinutė yra veik vienintelis XVI a. liudijimas

[358] *Apollodorus Atheniensis:* „Bibliotheca", 1854, p. 3, 11, 2, 1. 3, 10, 7, 1; *Plutarch:* „Questiones graecae", 21; *A. Esmein:* „Les contumes primitives dans les écrits des mythologues graecae et romains" in „Nouvelle reviu histoire de droit", XXVI t., p. 115, 113, 117, 118, 119.

[359] *W. Soltau:* „Anfange der römischen Geschichtsschreibung", 1909, p. 31–36.

[360] *M. Winternitz:* „Geschichte der indischen Literatur", I t., p. 285, 286.

[361] *M. Winternitz:* „Geschichte der indischen Literatur", I t., p. 383, 384.

[362] „Nibelungenlied", 1931, Abenteuer VI–VII.

[363] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 102.

[364] *P. W. Joyce:* „A social history of ancient Ireland", 1902, t. II, p. 10–19; *J. Rhys* ir *D. Brynmor-Jones:* „The Welsh people", 1902, p. 207–214.

[365] *E. Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den französischen Epen des Mittelalters", p. 129, 130, 131.

[366] *Saxo:* „Gesta danorum", V, 160; VII, 225; VII, 240 sk.; VII, 281 sk.; I, 18 sk.; VIII, 274 sk.; V, 145 sk.; *Paul Hermann:* „Die Heldensagen des Saxo", 1922, II, 354, 485, 486; *Axel Olrik* „Sakses Oldhistorie", 205, 206, 234, 235.

[367] *H. Brunner:* „Deutsche Rechtsgeschichte", t. I, 1887, p. 72, 73.

[368] *A. Heusler:* „Institutionen des Deutschen Privatrechts", t. II, 1886, p. 277, 278 sk.

[369] *J. Kohler:* „Studien zur Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf", p. 363, 364, 412.

[370] *Karl von Amira:* „Nordgermanische Obligationsrecht", I, p. 137, 138; II. p. 148, 662; *F. Roeder:* „Die Familie bei den Angelsachsen", 1899, p. 75,

apie merginų moterystėn vogimą mūsų etnografiniame krašte, ją pakartojo daugelis paskesniųjų istorikų. Ar jis iš viso tebuvo tokis vienintelis atsitikimas visam mūsų krašte? Maleckis rašė, kad šitaipos darą sūduviai (sūdinė), kuršiai, žemaičiai ir lietuviai; čia Maleckis galėjo perdėti, nes ano meto dažnas rašytojas, apie mus ką rašęs, mėgsta kalbėti apibendrindamas. Čia galėjo klysti ir ne patsai Maleckis, bet jojo informatoriai, vietos ir laiko nenurodydami. Ar tai buvo vienintelis atsitikimas, tan klausiman, trūkstant šaltinių, atsakyti sunku. Prileiskim, kad taip, gal ir vienas subendrintas įvykis. Kyla klausimas kitas, ko tad tas įvykis vertas? Šešioliktajam amžiuje, aišku, vogimas plačiai negalėjo būti praktikuojamas, kitaip kunigai, su merginų vogimu smarkiai visur kovoję, būtų neiškentę jo kur nepažymėję, neparašę, o vis dėlto jų liudijimų neturime. Neturime liudijimų šios rūšies ir ankstybesnėse kronikose. Ankstybesnės kronikos buvo rašomos dažnai pašalaičių, jie užrašė tai, kas jiems, jų manymu, buvo svarbiausia. Ano meto viešasis gyvenimas vyko politikoje, karuose, apie juos ir rašė, todėl apie moterų vogimą karo metu žinių turime. Mūsų vidaus gyvenimas buvo tamsus, miglotas, svetimas, tolimas. Jie patys mūsų krašto nematė, pranešėjai daug ko nepranešė, daug galbūt į ką ir pranešti dėmesio nekreipė, dabon nedėjo, juk dar XV a. dažnai ir Vakarų Europoje, ypač germanų kraštuose, merginas įvairių priežasčių dėlei vogdavo, atseit dalykas galėjo būti paprastas, neminėtinas. Mūsų krašto žmonės apie savo šalį ėmė rašyti vėlokai, jų laikais, suprantama, vogimo galėjo jau nebebūti. Bet mūsų teisiniuose nuostatuose kartotinai, iki pat 1631 m., draudžiama vogti merginas, didinamos užu jų vogimą bausmės, juk jei niekas nebūtų jų vogęs, kam tie įstatymai, tos bausmės? Įstatymus anuo metu leido ir jais naudojosi privilegijuoti luomai: ponai, bajorai, atseit turbūt ir vogimas buvo jųjų praktikuojamas tegu ne nuolatos, bet vis dėlto ir ne taip jau retai: dėl vieno kito atsitikimo įstatymų, nutarimų niekas neleistų. Mūsų ponai vogdavo merginas, kovodavo, pešdavosi dėl jų, kildavo net dideli naminiai [= pilietiniai] dėlei jų karai, kurie kartais ilgokai trukdavo, bet kariaudavo ne dėlei pačių moterų, bet dėlei jų turto, kraičio, paveldėjimo, ypač tuomet, kuomet duktė, sakysim, buvo vienintelė turtų paveldėtoja, įpėdinė. Šiokių kovų dėlei šiokių merginų mūsų ponų tarpe mes žinome[371], ponus pasekdavo bajorai, ir vogimo karštligė galėjo siausti krašte. Tačiau šiokio vogimo priežastys yra grynai ekonominis noras padidinti savo turtus, čia vagiamos ne moterys, bet jųjų turtas. Kyla tat klausimas, ar šis vogimas yra vogimo gadynės reminiscencija. Ir taip, ir ne, apibendrinti sunku, juk jakutas, čiukčis, kalmukas, vogdamas merginą dėlei nestengimo sumokėti kalymo, mokesnio užu merginą jos tėvams, ir turi ekonominių sumetimų: vienas pasivagia negalėdamas, o kitas ir nenorėdamas tojo kalymo mokėti. Juk ir senovinio vogimo priežastys buvo įvairios, nevienalytės: vieni vogdavo iš svetur, negalėdami savo padermėje gauti (įvairių priežasčių dėlei) sau žmonos, kiti vogdavo (kur vartojamos mainytinės vestuvės) nenorėdami duoti užu imamą merginą savo padermės merginos, treti vogdavo (kur vartojamos pirktinės vestuvės) nestengdami merginos nusipirkti, ketvirti – nenorėdami užu ją mokėti, penkti – kurios nors pusės tėvams neleidžiant tuoktis, šešti (kur vartojamas kraitis) vogdavo ir todėl, kad su pavogtąja mergina gautų ir jos dalį. Reikėtų surinkti visus pasaulyje vogimo atsitikimus, paskirstyti juos rūšimis pagal vogimo priežastis, tuokart tik matytume, kuri priežastis vogimui pirmauja. Šiuo tarpu, šiokio tyrinėjimo trūkdami, vogimo rūšių pagal priežastis neskirstysim. Kita vertus, vogimas – žygis gana rizikingas ir pavojingas, todėl vogdavo dažniausiai tik kitaip merginų gauti nebegalėdami. Bet žmonės, kurie galėdavo vogti be didelės rizikos, kuriems dėl merginos kiti, samdytieji, liepiamieji, kovodavo, tieji, norimos merginos ar jos turto gražiuoju negaudami, galėdavo ir dažniau vogimo pramogomis

[371] *L. Finkel:* „Pani Litaworowa" in „Ateneum Wilenskie", I, 1923, p. 527–530.

pasmaguriauti. Galime manyti, mūsų ponų ir bajorų kovos žygiai dėl merginų buvo pastarosios rūšies tik jų vienų tarpe vartojamos. Nenoromis tat klausiame, kas su vogimu mūsų krašte, kas su tais vogimo pėdsakais mūsų dainose ir vestuvių apeigose, kur tieji vogimo duomenys, kurių dėlei kalbėjome? Gal vogimo tojo visiškai ir nebūta? Deja, Maleckis minėjo mūsų jaunas merginas dėvėjusias žvangančius skambalėlius, o Narbutas rašė jas tamsoje vaikščiojusias su žiburiu ir nedrįsusias naktį nei žingsnio paeiti nuo namų. Minėtieji žvangučiai berods vieno Maleckio tėra paliudyti. Narbuto žinia apie tokį paprotį pas mordvinus, kuriuos kiti lietuvių giminaičiais laiko[372], nėra patikrinta, todėl nepatikima. Be to, mūsų merginos galėjo iš tikrųjų dėvėti kokius metalinius žvangučius, bet juos dėvėjo puošmenų, auskarų, karolių vietoje, o ne norėdamos apsisaugoti nuo bernų, norinčių jas pavogti. Žvangančius skambalėlius girdėdami žinojo tėvai, kur jų duktė, bet juos girdėdami bernai žinojo, kur yra tykomoji pavogti mergina ir galėdavo geriau ją nutykoti pavogti, tai jie buvo jokia apsauga nuo bernų, ją pavogti tykančių. Greičiausia tieji žvagučiai buvo merginų jaunųjų dienelių puošmens, kaip ir kitur kad būdavo; tas ir paragino Erasmų Franciscų parašyti juos buvusius prinokusio vaisiaus (vestinos merginos) ženklu, atseit mergaujamų dienų ženklu.

V. Nuotakų vogimo pėdsakų geografija

> Moterų vogimas buvo, be abejo, jei ne pati seniausioji, tai bent viena seniausiųjų santuokos formų, aptinkamų beveik visoje žemėje.
>
> Dr. L. von Schroeder,
> Hochzeitsgebräuche der Esten, 1888, p. 15

Keliame du klausimu, ar vogimo gadynės, kurią taip dažnai minėjome, iš viso būta, ir ar mūsų svarstytieji duomenys yra anos gadynės liudininkai. Šiųjų klausimų nekeltume, jei moterų vogimo gadynės hipotezė nieko nebūtų prikišama, bet šiuo tarpu, minimajai hipotezei priekaištus žinodami, turime jų bent svarbiausius pasvarstyti. Be kitų smulkių, visų svarbiausias priekaištas yra prikišamas, kad vogimo, girdi, leidžiamo įstatymų, papročių, religijos nebuvo; vogimas, girdi, aptinkamas greta kitų (pirkimo, mainymo, tarnavimo) santuokos formų; vogimas, girdi, dažnai buvo ne įprastinė, bet išimtinė, nepaprastoji santuokos forma, kurią pavartodavo kitų santuokos formų vengdami[1]. Vogimo moterų pasekmė būna kerštas, peštynės, vaidai, karai[2],o juk niekas net ir gamtotaučių tarpe vaidytis, kovoti, kerštauti nenori, bet nori ramumo, taikos, ramaus gyvenimo[3], taika ir gamtotaučių tarpe esanti norma, o vaidai, kovos, peštynės esančios ramaus gyvenimo išimtys[4], be to, sakoma, tikrų moterų vogimo faktų net tarpe gam-

[372] *Dr. J. Šliūpas:* „Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mitologija", 1932, p. 199, 200, 201.

[1] *Alex. Sutherland:* „Proischoždenie i razvitie nravstvennago instinkta", 1900, p. 204, 205, 206; *R. Hildebrand:* „Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaflichen Kulturstufen", 1896, p. 10, 15; *E. Grosse:* „Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft", 1896, p. 105; *J. Abercromby:* „Marriage Customs of the Mordvins" in „Folk-Lore", 1890, p. 453, 454.

[2] *Paul Wilutzky:* „Vorgeschichte des Rechts", t. I, 1903, p. 139, 140; *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf", p. 193, 194, 195, 197, 210.

[3] *E. Westermarck:* „Origin and Development of the Moral Ideas", I t., 1912, p. 334.

[4] *R. Holst:* „Relation of War to the Origin *of* the State", 1913, p. 16, 17, 18; *G. C. Wheeler:* „The Tribe, and Intribal Relations in Australia", 1910, p. 149, 160, 161.

totaučių terandama nedaug, paskirai[5], o dažniausiai aptinkamas tik tariamasis vogimas, pačiai merginai ar ir josios tėvams žinant ir sutinkant[6], ką ir mūsų neseniai svarstytieji faktai liudija. Tačiau sunku manyti, kad taika esanti norma, o karas išimtis, yra šiam reikalui ir kitokis tvirtinimas, kad taika tesanti išimtis[7], be to, sunku patikėti ir gamtotautes nuolatinėje taikoje gyvenančias, nes esama pakankamai faktų, rodančių gamtotautes tik dėlei moterų dažnai tarp savęs kariaujančias. Štai tarp amerindų padermių Kalifornijoj didesnioji kovų dalis dėlei moterų grobimo įvykstanti[8]. Dov. Livingstone'o liudijimu, *maconde* padermėje (Afrikoje) kai kurie kaimai užbarikaduojami, aukštomis tvoromis užtveriami dėlei baimės, kad gretimosios padermės *mohiba* bernai nepavogtų merginų[9]. Pas karajibus dažnos kovos vykdavusios merginų vogimo dėlei[10]; kitur tokiose kovose dalyvauja ir pačios merginos ir moterys, padėdamos savo padermės vyrams vogti užpultosios padermės moteris[11]. Vienoje Brazilijos amerindų padermėje *tupis*, kuri dažnai kovojanti, visos tik merginos ir moterys, paimtos belaisvėn, paliekamos gyvos ir tampa jos nukariautųjų žmonomis ar gulovomis[12]; kitoje amerindų padermėje Kalifornijoj vienoje karo dainelėje sakoma: „Leisk mums, vade, karan eiti, leisk mums eiti ir jaunų merginų prisigrobti"[13]. Didesnė dalis amerindų padermių Brazilijoje dažnai vaidijasi ir pešasi dėlei merginų[14]. Australijoj dažnoje padermėje vagiamos merginos, ir dėlei tojo vogimo kyla dažnai tarpu savęs vaidai, peštynės[15], taip pat ir Afrikoje, ypač vidurinėje[16] ir įvairių padermių tarpe Sibire[17]. Vienoje senovės Bengalijos indų legendoje sakoma: „Pradžioje buvo taika ir ramybė. Bet pirmajam metų tūkstantyje pradėjo kunigaikščiai kovoti dėl moters, vardu Dem Daruka, po pusantro tūkstančio metų vėl kilo kovos dėl moters, vardu Devi Sinta, po dviejų tūkstančių metų kilo vėl karas dėl moters, vardu Devi Drupadi, ir po dviejų tūkstančių penkių šimtų metų dar ėmė kariauti dėl vieno šventojo dukters, taigi matote, kodėl žmonės kariavo"[18]. Galime manyti indų kunigaikščius kariavusius ne tiek dėlei moterų, kiek dėlei jųjų turto, bet vis dėlto moterys, kurias vesdami galėtų tuos turtus nusavinti, sau pasiimti, buvo dalinė tųjų karų priežastis. Šiokios rūšies karų buvo pilna viduriniais amžiais visoje Europoje, jų buvo ir mūsų krašte istoriniais laikais. Afrikos ir Azijos sakytoji ir rašytoji istorija bei keliauninkų aprašymuos mirgėte mirga kovomis dėlei moterų ir dažnai dėlei tųjų moterų turto. Kartais buvo griebiamasi tam tikrų priemonių tai

5 *Hobhouse, Wheeler* and *Ginsberg:* „The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples", 1915, p. 154.

6 *Hobhouse, Wheeler* and *Ginsberg:* „The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples", p. 157, 159, 160.

7 *R. Holst:* „Relation of war to the origin of the State", p. 15, 17, 19.

8 *A. Bastian:* „Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde", 1872, p. 176.

9 *Waller:* „Letzte Reise von Livingstone, David", I t., p. 51.

10 *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", III t., p. 374.

11 *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", III t., p. 375, 376, 374. 101.

12 *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", III t., p. 421.

13 *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", IV t., p. 242.

14 *K. von den Steinen:* „Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens", 1894, p. 500.

15 *C. P. Hodgsan:* „Reminiscences of Australia", 1846, p. 243; *A. W. Howitt:* „The Native Tribes of South–East Australia", 1904, p. 195, 208, 216, 220, 225, 235, 236, 267, 280.

16 *H. H. Johnston:* „Georgie Grenfell and the Congo", II t., 1908, p. 674, 676; *A. Werner:* „The Natives of British Central Africa", 1906, p. 133; *A. B. Ellis*; „The Ercve-speaking Peoples of the Slave Coast of West Africa", 1890, p. 212.

17 *M. A. Czaplicka:* „Oboriginal Siberia", 1914, p. 101; *W. Bogoras:* „The Chukcher" in „Publications of the Jesup North Pacific Expedition", t. VII, p. 590; *W. Jochelson:* „The Koryak" in „Publication of the Jesup North Pacific Expedition", t. VI, 1908, p. 743, 753; *I. N. Smirnov:* „Les Populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama", t. I. 1898, p. 119, 120; *H. Vámbéry:* „Das Türkenvolk", 1885, p. 541.

18 *A. Bastian:* „Der Mensch in der Geschichte", III t., 1860, p. 294.

kovai mažinti. Paprastai užpuolus kurios nors giminės kaimą, išvogus merginas, tojo kaimo bernai užpuldavo pavogėjų kraštą, išvogdavo jų merginas. Todėl užpuolėjai, norėdami revanšo apsisaugoti, užpultojo kaimo bernus romydavo, tai buvo praktikuojama rytinės Afrikos padermėse, kuriose, kad revanšu neišvogtų jų pačių merginų, nupjaudavo vyrams lytines dalis, lyties organus[19]. *Galla* padermės vyrams rytinėje Afrikoje buvo leidžiama vesti savo padermės merginas tik tuomet, jei jie išromys bent po vieną berną tos padermės, kurios vyrai galėtų pavogti jų padermės merginas[20]. Šis paprotys, romyti tos padermės bernus, kurie galėtų dėlei egzogaminio įpročio jų padermės merginas vogti, bene bus sušvelnintas ankstesnis įprotis tokius bernus visiškai žudyti, ką anksčiau Borneo salos gyventojai darydavo[21]. Šie keli faktai, jų yra daug daugiau, rodo gamtotautes ne tokioje jau tariamojoje taikoje gyvenusias, kaip kieno manoma.

Kitas mūsų minėtas vogimo gadynei daromas priekaištas yra tokis, kad, girdi, vogimas niekuomet nebuvusi įstatymų, papročių pripažintoji santuokos forma, ji būdavusi, toji vogtinė santuoka, tik atsitiktinė, kitų santuokos formų vietoje vartojama, nieku būdu ne įprastinė, retai aptinkama savo gryna forma, kur būtų vagiamos merginos prieš jų pačių ir jų tėvų valią, atseit išimtinė santuokos forma. Aleksandras Sutherlandas rašė, kada jis iš 212 jo peržiūrėtų tautų ir rasių merginų vogimą aptikęs grynąja ar menamąja forma pas 31, atseit pas kas septintą tautą, ir tai, sako jis, esąs pakankamai didelis procentas[22]. Anglai etnologai L.T. Hobhouse'as ir G.C. Wheeleris rašė, kad iš 435 visam pasauly išbarstytų jų peržiūrėtų tautų ir padermių jie aptikę vos 41 atsitikimą tikrojo vogimo, o visi kiti atsitikimai, kurių skaičiaus nenurodė, esą atsitiktiniai, tariamieji, tačiau tųjų atsitiktinių vogimų tarpan priskirti visi vogimai, vykstą su žinia vagiamosios mergos ar ir josios tėvų[23]. Ir Edwardas Tyloras iš 350 ištirtųjų padermių teradęs tikrojo vogimo apie 40 sykių[24]. Tačiau Tyloras priėjo išvados, kad didžiausias merginų vogimų procentas buvęs pereinamajame iš materniteto į paternitetą tarpe, gadynėje. Merginų vogimą Tyloras skirstė trimis rūšimis: vogimas tikrasis, vogimas taikingasis ir vogimas formališkas ar apeiginis. Pagal šeimos raidos gadynes (maternitetinę, maternitetinę patriarchinę arba pereinamąją ir patriarchinę) Tyloras moterų vogimą paskirstė šitaipos: tikrojo vogimo (be vagiamosios ir josios tėvų sutikimo ir žinios) maternitetinei gadynei tenka tik 6, pereinamajai – 19 ir patriarchinei – 15 sykių; taikingojo vogimo (su žinia ir valia vagiamosios ir josios tėvų) tenka maternitetinei gadynei nulis, pereinamajai – 21 ir patriarchinei – 25 sykiai; o apeiginio vogimo (vogimo gadynės reminiscencija, atliepimas) tenka maternitetinei gadynei – nulis, pereinamajai – 21 ir patriarchinei – 23 sykiai[25]. Iš Tyloro padarytosios koreliacijos matome patriarchinės gadynės pradžioje nykstantį tikrąjį vogimą, bet didėjantį taikingąjį ir apeiginį vogimą. Iš jo 130 svarstomųjų faktų moterų vogimo tikrajam vogimui teko 40, taikingajam vogimui – 46 ir apeiginiam vogimui – 44 faktai. Tylor'as minėtąjį tyrinėjimą tyrė 25 metus (1863–1888), ištyrė per 400 įvairių pasaulio kraštų tautų ir padermių, bet naudingos darbui medžiagos terado tik pas

[19] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", II t., p. 515, 502.

[20] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", II t., p. 515.

[21] *W. Tegg:* „Marriage ceremonies of alle nations", 1877, p. 165.

[22] *A. Sutherland:* „Proischoždenije i razvitije nravstvennago instinkta", 1900, p. 204.

[23] *Hobhouse, Wheeler* and *Ginsberg:* „The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples", p. 154; *L. Hobhouse:* „Morals in Evolution", 1915, p. 153.

[24] *E. B. Tylor:* „On a Method of Investigating the Development of Institutions; applied to Laws of Marriage and Descent" in „Journal of the Royal anthropological Institute", 1889, p. 259. Rusiškam vertime: „O metode izsledovanija razvitija učreždenii v priloženii k zakonam o brakė i proischoždenii" in „Etnografičeskoe obozrėnije", 1890, nr. 2, p. 16, 17.

[25] *E. B. Tylor:* „On a Method of Investigating the Development of Institutions", p. 259, 260.

350 padermes (jo darbas buvo nedidelis, vos 28 puslapių, žurnale „Juornal of Royal Anthropological Institute“ XVIII, p. 245–272), bet anuo metu medžiagos buvo žymiai mažiau nei dabar, bet, gaila, šiais laikais niekas Tyloro kryptim naujos medžiagos netyrė, todėl naujesnės koreliacijos mes neturime, bet, jei tokia būtų, neabejojame, kad išvados naujų faktų Tyloro hipotezę patvirtintų. Tyloro išvadomis remiantis, tenka prileisti, kad vogimo gadynė buvo gadynėje toje, kuomet maternitetas virto paternitetu, tiksliau tarus, patriarchatu, atseit tikrojo vogimo gadynę tektų lokalizuoti pereinamojoje ir ankstyboje patriarchato gadynėje, tačiau kalbamųjų gadynių pėdsakų ne visur ir pakankamai nedaug teturime. Tačiau šeimos formos rėdėjo pareinamai nuo ūkio formų. Mūsų minėtieji profesoriai Hobhouse'as ir Wheeleris 1915 metų tyrinėjime priėjo išvados, kad maternitetas pirmauja tarpe padermių, besiverčiančių medžiokle, o patriarchatas – tarpe tautų, besiverčiančių gyvulininkyste, bet ankstybosios žemdirbystės gadynėje maternitetas ir patriarchatas susilygina, kartais net vėl pirmavimas nusvyra materniteto pusėn[26], tačiau ir patys tyrinėtojai sako, kad jųjų išvados tesančios lygtinos, ir dėlei patriarchato pastebi, kad jis „daug bendresnis ir dažnesnis tarpe padermių, besiverčiančių gyvulių ūkiu – nei tarpe padermių, besiverčiančių pirmine žemdirbyste“. Šios prof. Hobhouse'o ir jojo bendradarbių padarytosios išvados maždaug sutinka ir su kitų, ankstybesniųjų tyrinėtojų išvadomis[27]. Anot šios hipotezės, dažnesnio merginų vogimo reiktų laukti piemenų ir žemdirbystės gadynėje, bet vienoje ir kitoje gadynėje greta vogimo aptinkame ir pirkimą moterų, ir abi šiedvi santuokos formos pinasi kita kitą pakeisdamos, čia ir kilo nuomonė, kad vogimo, kaipo legalės santuokos formos, nei nebuvę. Taip, vogimas yra jėga, jėgos pritaikymas, vogimo pasekmė – vaidai, kovos, kerštas, pasekmės žalingos, jų juk niekas sau nevelija [= negeidžia], todėl tokio vogimo teisinti niekas nenorėjo, bet dažnas jį vartojo, vogimas galėjo būti teisės tik toleruojamoji, kaipo kartais neišvengiamoji santuokos forma. Suprantama, egzogamimo draudimo metu, kuomet vyrai savo padermės moterų vesti negalėdavo, turėjo tų moterų ieškotis kitur. Anais laikais merginos buvo ne tik tėvų, bet ir padermės turtas, ir dovanai jos nei tėvai, nei padermė duoti kam nenorėdavo, turėdavo arba užu moterį duoti moterį (mainytinė santuoka), arba sumokėti atpildą gyvuliais, javais, pinigais (pirktinė santuoka) arba užu ją atsiteisti darbu (tarnautinė santuoka). Bet žmonės, negalį ar nenorį minėtaisiais būdais tuoktis, turėdavo merginą sau į žmonas pasiimti vieku, atseit pasivogti. Ir čia vogti galėdavo dvejopai – visos padermės jaunuomenė ir paskiri žmonės, ir abu tie vogimo būdai buvo vartojami, ko dėlei žinome kolektyvinį ir individualinį vogimą. Individualinio vogimo pėdsakų turime ir tarpe gamtotaučių, ir tarpe kultūringųjų tautų gana daug, bet nemažai turime pėdsakų ir kolektyvinio vogimo, ypač tarpe gamtotaučių. Štai Indijoj Chittagongo kalnų gyventojai tųjų padermių, kurios mažai teturi moterų, eina visi vogtis moterų iš silpnesniųjų padermių[28]. *Kei* arba *Ewaabu* salų gyventojai žmonas ima vieku karo metu svetimose padermėse, kurios paskui esti pagrobėjų savastis[29]. Filipinų salų negritai dar XVII a. pradžioje vogdavo merginas iš kaimyninių padermių, ko dėlei kildavo dažnūs, veik nuolatiniai karai[30]. *Erromanga* salos gyventojai labai dažnai vogdavo svetimų padermių merginas, kurių vogimo dėlei būdavo amžini karai[31]. Tasmanijos salos gyventojai tasmanai veik nuolatos vagia moteris iš svetimųjų, nedraugingųjų

[26] *Hobhouse, Wheeler* and *Ginsberg:* „Material Culture and Social Institutions of theh Simpler Poeples“, p. 153.

[27] *E. Grosse:* „Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft“, 1896, p. 104, 110, 131; *H. Cunow:* „Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie“, II t., p. 120–133.

[28] *F. H. Lewin:* „Wild Races of South-Eastern India“, 1870, p. 92.

[29] *J. G. F. Riedel:* „De Sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua“, 1886, p. 236.

[30] *F. Blumentritt:* „Versuch einer Ethnographie der Philippinen“, 1882, p. 7.

[31] *H. A. Robertson:* „Erromanga, the Martyr Isle“, 1902, p. 392, 396,

[32] *F. R. Nixon:* „The Cruise of the Beacon“, 1857, p. 29.

padermių[32]. Australijoj dažnoje vietoje, padermėje vagiamos merginos į žmonas, bet, teisingai pastebi Johnas Mathew, visų dažniausiai vagiamos merginos nedraugingųjų padermių, kurių veik visi vyrai išžudomi, o merginos ir moterys imamos nelaisvėn[33]. Vidurinėje Australijoj ir Naujajam Pietų Velse (Valijoj) nors moterys vagiamos, bet dėlei žalingų jų vogimo pasekmių (užpuolimų, plėšimų, karų, keršto) stengiamasi šį paprotį išgyvendinti, ir todėl labiau proteguojami kiti, taikingi santuokos būdai[34]. Vidurinės Afrikos dažnoje negrų padermėje merginos vagiamos jau minėtu būdu, tik kartais čia bernai su pavogtomis merginomis slėpdavosi miškuose, kur kartais gyvendavo, kol mergina sulaukdavo pirmojo vaiko[35]. Vakarinėje Afrikoje *ewhe* kalba kalbančios negrų padermės vagia merginas kasmetiniuose vogimo žygiuose iš svetimųjų padermių, pavogtąsias merginas ima sau į žmonas, ir šiokis vogimo paprotys buvo dar XIX a. pabaigoje[36]. Pietinėje Amerikoje Ugnies Žemės (Tierra del Fuego) *onas* padermės gyventojai dažnai užpuola savo kaimynines padermes, žudo jų vyrus ir imasi vieku merginas į žmonas. Bet tuo metu, kai jie neužpuola nieko, imasi sau į žmonas savo pačių padermės merginas[37], – tai kolektyvinio vogimo pavyzdžiai; individualinio vogimo faktų jau minėjome pereitajam skyriuje, nors jųjų skaičių norėdami galėtume gerokai padidinti. Kolektyvinis vogimas buvo tikrasis vogimas, nes čia galėdavo silpnesnės ar nedraugingos padermės visas moteris pasivogti, o vyrus ir vaikus išžudyti. Tačiau, kita vertus, šiokis vogimas, jeigut užkluptosios padermės visiškai nesunaikino, turėjo blogas pasekmes: nuskriaustųjų kerštas, nes paprotys keršyti užu nuoskaudą buvo žinomas ne tik gamtotaučių tarpe, bet ir visoje Europoje[38]. Todėl, suprantama, padermės ir tautos gyventi nuolatinių karų būvyje negalėjo ir ieškojo galimojo iš tokios būklės išėjimo, kurį rado kitokiose santuokos formose (mainymas, tarnavimas, pirkimas). Tačiau vogimas individualinis, tasai kolektyvinio vogimo palikuonis, išliko žymiai ilgiau, net vietomis, kaip esame jau minėję, iki mūsų laikų. Individualinis vogimas skyrėsi nuo kolektyvinio tuomi, kad čia vogdavo vienas kuris bernas su keliais artimiausiais savo talkininkais vieną kurią norimą merginą dažnai su pačios merginos valia, kartais ir prieš jos valią, tačiau padermė, kaipo kolektyvas, čion nebesikiša.

Ilgainiui padermės valdovai ar viršininkai ima drausti ir šiokį vogimą, drumsčiantį padermės ramybę ir skaldantį pajėgas; šiokiems draudimams veikiant, vogimas menkėjo, virto taikinguoju, o paskui tik apeiginiu. Tačiau įstatymai tik silpniesiems privalomi, todėl jų šieji ir tebijodavo, bet galingieji ilgai dar įvairiuose kraštuose ir vietose vogimą dar vartojo, ypač tais atvejais, kuomet vogdami moterį galėjo pavogti ir josios turtą. Suprantamas šiokis vogimo paskirstymas tėra lygtinis, nes sunku pravesti liniją, sakysim, laike ir erdvėje, tarp vogimo kolektyvinio ir individualinio, tarp vogimo tikrojo ir taikingojo, tarp vogimo taikingojo ir apeiginio; vargais negalais tokią liniją vesdami, mes niekuomet negautume tiesiosios, bet visuomet kreivąją, sudarytą iš zigzagų, vingių, parabolių, kurios mažai gelbėtų mums susivokti gausybėje faktų laiko ir vietos atveju. Todėl terminai tikrasis vogimas, taikingasis vogimas, apeiginis vogimas, kolektyvinis vogimas, individualinis vogimas tėra tik paprastos lygtinės koordinatės faktams organizuoti, skirstyti. Tačiau ir šiaip samprotaudami negalime sutikti su taisiais*, kurie tvirtina vogimo

[33] *John Mathew:* „Eaglehawk and Crow", 1899.

[34] *W. H. Willshire:* „The Aborigines of the Central Australia", 1891, p. 13; *E. M. Curr:* „The Australian Race", I t., 1886, p. 108.

[35] *H. H. Johnston:* „George Grenfell and the Congo", II t., 1908, p. 674, 676.

[36] A. B. *Ellis:* „The Ewe-speaking Peoples of the Slave Coast of West Africa", 1890, p. 212.

[37] *C. R. Gallardo:* „Tierra del Fuego-Los Onas", 1910, p. 214.

[38] *J. Kohler:* „Nachwort zu Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz", 1884, p. 130–185.

* Žr. *E. Crawley:* The mystic Rose, II, 1927, p. 76–100.

visiškai, kaipo normos, nebuvus, nes tuomet nebūtų galima suprasti ir paaiškinti gausių vogimo faktų, randamų etnologų įvairiose pasaulio vietose. Taigi nors vogimo gadynė, apibendrintai imant, tėra hipotezė, bet toji hipotezė yra paliudyta daugelio įvairių vietų faktų, patikrinančių josios tikrumą ir teisingumą; šiokią vogimo gadynę mes turėjome galvoje, kalbėdami apie josios pėdsakus mūsų, mūsų kaimynų ir kitų Europos tautų senovėje; gali, žinoma, kilti klausimas, ar mūsų minėtieji faktai yra tikrai vogimo gadynės, o ne paskirų žmonių kaprizo, plėšikavimo faktai. Galėtume mes kalbamuosius faktus laikyti ir tos rūšies faktais, jeigu jie iš tikrųjų būtų paskiri, paskirų žmonių faktai, bet dabar juk tųjų faktų pilna net Europos tautose, kurios istoriniais laikais tikrojo vogimo nebežinojo, o praktikavo, kaip teisingai O. Schraderis pastebi, pirkimą[39]. Dravidų tautoje vardu *gond* Indijoje moteris vogdavo dar XIX a. gale[40]. Fidži (Fiji) salų gyventojai veik nuolatos vogdavę į žmonas moteris[41], Naujoj Gvinėjoj seniau dažnos kovos kildavusios dėlei moterų, jose vyrus žudydavo, merginas ir moteris vogdavo, o žmogėdžių padermėse užmuštųjų vyrų mėsą valgydavo vestuvių pokyliuose[42]. Australijoj, George'o Gray'aus aprašymu, merginos, ypač gražiosios, esti nuolatinių kivirčų ir kovų priežastis, jas kovose kiekvienas vyras nori paglemžti sau[43]. Šiaurės Amerikoje buvęs amerindų tarpe paprotys keliems konkurentams dėl merginos eiti ristynių ir tajam, kuris tąsias ristynes laimėdavo, tekdavo toji mergina[44], nors apskritai čia amerindai dėlei merginų dažnai pešdavosi, kovodavo[45]. Grenlandijoj ir pačios merginos vagiamos ir vogimo pėdsakų yra gana daug vestuvių apeigose[46]; čia tose vietose, kur tikrasis vogimas jau išnykęs, yra vartojamas dar apeiginis vogimas: mergina tyčia vagiama, nors jau iš anksto su josios tėvais dėl vestuvių buvo susitarta[47]; eskimai vietomis (Š. Amerikoj) eina ristynių su pačia mergina ir pasivagia tik tuomet, jei jis ją nugali[48]; čia mums primena Siegfrido imtynes su Brunhilda ir panašius motyvus. Naujojoj Zelandijoj karingesnėse padermėse merginos tikrai kovoje vagiamos, kartais net sužeidžiamos, bet taikingesnėse padermėse vogimas bėra apeiginis, jo vis dėlto paisoma ir laikomasi[49]. Australijos negritų tarpe žemesnės kultūros padermėse vartojamas tikrasis ar taikingasis vogimas[50], bet aukštesnės kultūros padermėse vogimas jau išvirtęs apeiginiu, bevartojamu tyčia tik dėl akių[51]. Ir Naujojoj Gvinėjoj greta tikrojo vogimo matome vogimą taikingąjį, kur tuojaus, pavogę merginą, dažnai su jos pačios žinia, su josios tėvais susitaiko[52], o greta kitur merginų vogimas bevartojamas tik dėl akių, vestuvių apeigose, kur atvykusiam jaunikiui ir jo būriui užkeliami vartai, bet jie vėl po trumpų derybų atkeliami[53]. Afrikoje, be jau

[39] *O. Schrader:* „Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde", I t.

[40] *J. Kohler:* „Indische Gewohnheitsrechte" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", VIII t., 1889, p. 144, 145.

[41] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", 1883, p. 81, 86.

[42] *J. Kohler:* „Das Rechte der Papuas auf Neu-Guinea" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. VII, 1887, p. 378.

[43] *J. Kohler:* „Zur Urgeschichte der Ehe" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XII t., 1897, p. 419.

[44] *M. Kulischer:* „Die geschlechtliche Zuchtwohl bei den Menschen in der Urzeit" in „Zeitschrift für Ethnologie", VIII t., 1876, p. 142, 143.

[45] *H. H. Bancroft:* „The Native Races of the Pacific States of North America", I t., 1875, p. 380, 411, 412.

[46] *A. E. Nordenskiöld:* „Grönland", 1886, p. 467.

[47] *J. Kohler:* „Zur Urgeschichte der Ehe", p. 379.

[48] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 88.

[49] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", VI t., 1872, p. 126; *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 88.

[50] *L. Fison* and *A. W. Howitt:* „Kamilaroi and Kuruai", 1880, p. 200, 201, 202, 343, 344, 348, 349, 350.

[51] *J. Kohler:* „Das Recht der Papuas auf Neu-Guinea", p. 350, 351, 352.

[52] *O. Finsch:* „Neu-Guinea und seine Bewohner", 1865, p. 86.

[53] *O. Finsch:* „Neu-Guinea und seine Bewohner", p. 102.

minėtųjų negrų padermių, kur vartojamas tikrasis vogimas, esama padermių, kur bevartojamas tik apeiginis vogimas. Kai kuriose Senegambijos padermėse po susitarimo dėlei dukters nuleidimo nuotakos tėvai ir namiškiai išsislapsto, jaunikis bando nuotaką vogti, josios namiškiai gina, įvyksta tariamosios peštynės, kurias visuomet jaunikis laimi ir, pasigavęs nuotaką, dumia namo[54]. Rytinėje Afrikoje *wakamba* padermėje nuotaka prieš pačias vestuves, dėlei kurių su jos tėvais jau buvo susitarta, kokį reikalą išradusi, eina iš namų parnešti vandens, jaunojo draugai, šį jos žygį iš anksto žinodami, jos ten jau tyko ir prie vandens pagavę nusiveda namo[55]. Šiąja proga turim pažymėti, kad prie vandens vogdavo įvairiose vietose: *makonda* padermėje vidurinėje Afrikoje[56], Serbijoje[57], dravidų padermėje *gand* Bengalijoj[58]; minėtieji faktai (prisiminkime mūsų dainų, latvių, slavų duomenis) rodo, kad vogimas prie vandens nebuvo tokis jau atsitiktinis dalykas ir savo kilme galėjo būti savarankiškas. Vienoje pietinės Afrikos padermėje, vardu baronga, vartojamas taikingasis ir apeiginis vogimas, nors seniau būta čia ir tikrojo vogimo[59]. Vienoje masajų padermėje, gyvenančioje Kilimandžaro kalnuose rytinėj Afrikoj, bevartojamas apeiginis vogimas[60], nors kitose masajų padermėse esama taikingojo, net tikrojo merginų vogimo[61]. Grenlandijos eskimų tarpe aptinkami visų trijų vogimo rūšių faktai, tik vietose, kur vartojamas taikingasis ar apeiginis vogimas, jau beveik išnykęs tikrasis vogimas[62]. Birmoje (Indijoje), kur dar aptinkamas pirmų dviejų rūšių vogimas, vogtinė santuoka laikoma teisėta, jei apie ją žino nuotakos tėvai ir jeigu jie dukters neatsiima atgal[63]. Šie faktai rodo įvairiose gamtotaučių padermėse buvusį vogimą, bet jį nykstantį ar jau išnykusį ir bepalikusį pėdsakų tik apeiginio vogimo pavidalu. Apytikriai ir lygtinai galėtume apibendrinti vogimo gadynėje vogimo formas, rėdėjusias šitaip: tikrasis vogimas > taikingasis vogimas > ir apeiginis vogimas. Tačiau mes jau minėjome, kad tikrojo vogimo būta dvejopo: kolektyvinio ir individualinio, todėl papildydami galime schematizuoti: kolektyvinis vogimas > individualinis vogimas > taikingasis vogimas > ir apeiginis vogimas. Minėjome, kad šioji schema tėra lygtinė, nes, sakysim, individualinio vogimo buvo pilna viduriniais amžiais Europoje, nors tasis vogimas turėjo grynai ekonominius sumetimus ir priežastis, nes čia dažniausiai vagiamoji mergina ar našlė būdavo priemonė josios turtui pavogti, kitaip tarus, vogdavo ir pešdavos ne dėl merginos, bet dėl josios turto. Europos tautos ir tautos indoeuropiečių šeimynos istorijos laikais, apskritai imant, bevartojo daugumoje taikingąjį ir apeiginį vogimą, kuris rėdėjo greta, kaip ir daugelyje gamtotaučių, pirkimo ir būdamas senoviniu priedu naujai pirktinių vestuvių dramai. Todėl, kiek kliudo Europos, o ypač slavų ir aisčių tautas, visos pastangos atstatyti pirmykštę vogimo gadynę nebus vaisingos, nes tieji atstatymai bus lygtini ir nepilni, tačiau tojo negalėtume pasakyti apie gamtotautes, kurių duomenimis remiantis

[54] *J. Kohler* in „Zeitschrift für vergleichende Reichtswissenschaft", XI t., 1896, p. 436.

[55] *G. Nachtigal:* „Sahara und Sudan", I t., 1879, p. 739; *J. M. Hildebrandt:* „Ethnographische Notizen über Wakamba und ihre Nachbaren" in „Zeitschrift für Ethnologie", t. X, 1878, p. 401.
Seniau, rašo čia pat p. Hildebrandtas, vogdavę moteris iš tikrųjų, vogimo metu vykdavusios kruvinos kovos, o. c. p. 401.

[56] *Waller:* „Letzte Reise von Livingstone", I t., p. 51.

[57] *O. Miller:* „Istoričeskoje obozrenije russkoj slovesnosti", 1865, p. 104.

[58] *C. Hayavadana, Rao:* „The Gonds of the Eosteru ghauts, India" in „Anthropos", V t., 1910, p. 795.

[59] „Zeitschrift für vergleichende Rechtwissenschaft", XIV t., 1900, p. 466.

[60] *H. H. Johnston:* „Kilimanjaro Expedition", 1886, p. 406, 412.

[61] *M. Merker:* „Die Masai", 1904.

[62] *Bessels:* „Die amerikanische Nordpolar-Expedition", p. 367; *J. Kohler:* „Das Recht der Urvölker Nordamerikas" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XII t., 1897, p. 379; *Nordenskiöld:* „Grönland", 1886, p. 467.

[63] *J. Kohler:* in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", VI t., 1886, p. 168.

atstatyti apytikrį pirmykščio vogimo vaizdą galima. Ir mūsų, be abejo, visi turimieji vogimo duomenys, kuriuos savo vietoje minėjome, yra arba taikingojo, visų dažniausiai apeiginio vogimo rūšies, o mūsų ponų ir bajorų tariamasis vogimas buvo ne moters, bet josios turto medžiojimas. Visų daugiausia apeiginio vogimo pėdsakų turime mes, kaip jau matėme, mūsų dainose ir vestuvių apeigose; kyla klausimas, ar tieji ten randami pėdsakai yra senovinio vogimo išgyvenimai.

Žmonės, kurie linkę į vestuvių apeigas žiūrėti lyg į žmonių vaizduotės padarinį ar į religinę magišką apeigą, prikiša, būk [= tarsi] vestuvių apeigos tesančios paprastas žaismas[64], būk šaudymas vestuvėse derąs tik nuo blogųjų dvasių apsiginti[65], būk apeigos ir jose rodomasis karingumas tesąs paprastas karingųjų žmonių mėgdžiojimas[66], būk vestuvių apeigos su visomis kliūtimis, periferijomis tesančios nuotakos nuo namiškių atsiskyrimo apeigos[67]. Tačiau, turime pastebėti, kiti vestuvių apeigų tyrinėtojai mano, kad ir daromosios visokeriopos vestuvėse jaunojo ar nuotakos pulkui kliūtys, ir karingoji abiejų pulkų nuotaika esanti vogimo gadynės pėdsakų grupė[68]. Šiam klausimui apsvarstyti vieno ar kito mokslininko nuomonės nepakanka, turime pradžioj dirstelti faktų, kurie ir bus pagrindas mūsų išvadoms. Svarstydami mūsų vestuvių apeigas vogimo pėdsakų atveju esame pasakę, kad minimosios apeigos yra dviejų nedraugingų pulkų (dabar galime pridurti – apeiginės) kovos drama, ir tosios apeiginės kovos pėdsakų daugiau ar mažiau radome ne tik mūsų įvairių vietų, ne tik mūsų kaimynų, bet ir kitų Europos tautų vestuvių apeigose. Dabar mes dar truputį kalbamuoju reikalu dirstelsim į gamtotaučių vestuvines apeigas, gal ir ten rasim vogimo gadynės pėdsakų, dviejų pusių, giminių, pulkų, kovos pavidalu.

Vienoje Naujųjų Hebridų (Pentecost) saloje vestuvių metu įvyksta jaunojo su nuotakos namiškiais kova, kurioje kai kas ir sužeidžiamas, sužeidus kurį nuotakos brolių, jaunojo talkininkai atsiprašo jį dovanomis[69]. Filipinų salų gyventojai *tagbanuas* ir *busuanga* padermėse vestuvių metu daro šitaipos: jaunasis siunčia savo pasiuntinius, kurie prie nuotakos namų durų susitinka su nuotakos pulko pasiuntiniais, ir jie prie durų susikauja, suprantama, jaunojo pasiuntiniai laimi, ir nuotaka paimama[70]. Formozos saloje *vonum* padermėje yra įprasta imti į žmonas merginą vieku. Jaunasis su pulku savo talkininkų vyksta į nuotakos namus ir, nepaisydami jos namiškių priešinimosi, paimdavo ir vesdavosi nuotaką in savo namus. Kai kuriose šios salos vietose įvyksta jaunojo namiškių kova su nuotakos namiškiais, ir jei kurį toje kovoje sužeidžia, laiko geru ženklu[71]. *Roro* padermėje britų Naujojoj Gvinėjoj vestuvių metu būrys žmonių, priderančių jaunojo giminei, bet be paties jaunojo, apstoja nuotakos tėvų namus ir velka juos dideliu įnirtimu, triukšmu, šaudydami, rėkdami. Paskui pasigauna nuotaką ir vedasi ją, pastaroji stengiasi visaip kaip ištrūkti iš jųjų, jei tat jai pavyksta, tuoj ji bėga kiek kojos neša nuo vedlių tolyn, bet vedliai greit vėl ją pagauna, bet gaudoma ji visaip ginasi: rankom, kojom, dantimis. Tuo pat metu įvyksta peštynės tarp jaunojo ir nuotakos pulkų, tųjų peštynių įkarštyje besipešančiųjų tarpan atbėga nuotakos motina su lazda ar vėzdu ir švaistosi juo vedlių tarpe, bet matydama nieko nepadarysianti, krinta

64 A. *Brückner:* „Wzory etymologii i krytyki żródłowej" in „Slavia", V t., 1926–1927, p. 422.

65 *E. Westermarck:* „The Marriage Ceremonies in Morocco", 1914, p. 180, 186, 198, 199, 223, 210, 211.

66 *E. Westermarck:* „The Marriage Ceremoines in Morocco", p. 97, 102, 106, 113, 118, 274, 361.

67 *A. van Gennep:* „Les rites de passage", 1911, p. 175, 176, 179, 180.

68 *M. Winternitz:* „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs", p. 268, 269; *A. de Gubernatis:* „Storia comparata degli usi nuziali", p. 187; *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 107; *A. Hillebrandt:* „Ritualliteratur, Vedische Opfer und Zauber" in *Bühler's* „Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde", III t., II d., 1897, p. 3; *M. Winternitz:* „Das altindische Hochzeitritual" in „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philologische Historische Klasse", 1892, p. 68.

69 *R. H. Codrington:* „The Melanesians", 1891.

70 *D. C. Worcester:* „The Philippine Islands and their People", 1898, p. 493.

71 *J. W. Davidson:* „The Island of Formosa Past and Present", 1903, p. 569.

ant žemės cypdama, verkdama dėlei savo dukters praradimo; jai padeda verkti ir kitos moterys, jos kaimynės, užjausdamos jos sielvartą. Nuotakos motina nuduoda susikrimtusi, sielvartaujanti dėl pavogtosios dukters kelias dienas ir dėl tos širdgėlos nelydi savo dukters anytos pusėn. Tųjų dviejų pulkų peštynių metu vedliai terioja namus, kiemą, daržą, vogdami nedidelės vertės daiktus, bet kartais pavagia ir brangesnių daiktų: tinklą žuvims gaudyti ar ką kita[72]. Vidurinių provincijų dravidiškosios padermės Indijoje vestuvių metu abiejų pusių (jaunojo ir nuotakos) pešasi, kartais net sugriaudami pastovą, kuriame keliamos vestuvės, o dažnai net sudraskydami visus vestuvių šventės puošmenis[73]. Madrase padermės *bagata* žvejai irgi karingai vestuvėse nusiteikę: nuotakos broliai lupa jaunąjį, kartais skaudžiai, kol jaunasis atsiperka nuo tos nelaimės dovanomis, vaišėmis[74]. Chittagongo kalnų padermėje *magh*, kuomet jaunasis atvyksta prie nuotakos namų laiptų, tėvas ar ir kiti nuotakos giminaičiai, namiškiai jam pastoja kelią, neleisdami lipti pastraipomis aukštyn, bet jaunikis užsispirdamas veržiasi ir jau būtų prasmukęs, tik štai nuotakos brolis atbėga su lazdute rankoje, kuria kelis sykius neskaudžiai suduoda jaunajam[75]. Birmoje yra paprotys ant kelio statyti vedliams kliūtis, pertiesti skersai kelio virves, peršauti kartis, ir nuotakos pulkas pastoja dar jiems kelią, nuo jų vedliai turi atsipirkti dovanomis, vaišėmis, pinigais[76]. *Nagas* padermėse Asame nuotakos jaunų vyrų pulkas per vestuves kovoja su vedlių pulku, tųjų peštynių čempionas esą ilgiausiai gyvensiąs[77]. Kandžarų padermėje ir gretimose nomadiškose bene dravidiškos kilmės padermėse šiaurvakarinėje Indijoje jaunikis, norįs vesti žmoną, eina su savo tėvu ir savo vienmečiais draugais talkininkais į vesimos merginos namus, dėl jos vedimo su josios tėvais jau iš anksto buvo susitarta, visas pulkas ginkluotas, ir jie, atvykę į nuotakos namus, grasindami ir žvangindami ginklais, reikalauja uošvio ir namiškių išduoti dukterį, nuotaką, kitaip žada ją patys jėga pasiimti; po trumpo pasižodžiavimo, triukšmavimo, žinoma, nuotaką jiems išduoda, nes juk dėl to buvo jau iš anksto susitarta[78]. Pendžabe *spitit* padermėje per vestuves jaunojo pulkas, atvykęs imtis nuotakos iš jos tėvų namų, esti sutinkamas nuotakos pulko žmonių, kurie vedliams pastoja kelią, įvyksta smarkios šių dviejų pulkų peštynės, kuriose jaunasis ir jojo draugai smarkiai aplupami rykštėmis, lazdomis[79]. Pas mongolus atvykus ginkluotiems, bet paslėptais ginklais, vedliams, nuotakos pulkas, jiems pastojęs kelią į nuotakos tėvų namus, klausia, ko jie atvykę. „Norime įžengti į jūsų namus“ – atsako vedliai. „Tat kovokite, geruoju į juos neįžengsite!“ – atsako nuotakos pulko žmonės ir prasideda kova, kurioje kiti kitus gana smarkiai apkulia. Po šios kovos nuotakos pulkas duoda vedliams į nuotakos tėvų namus kelią ir susigerina su jais[80]. Pas kirgizus, nuotakos draugėms apdainavus nuotaką ir jos jaunas dienas, jaunojo draugams apdainavus jaunojo žygius, jo dalyvavimą įvairiuose plėšimuose, jo visus pavogtuosius tuose plėšimuose galvijus, po viso to jaunasis turi įžengti palapinę, kurioje sėdi nuotaka, ją pasiimti ir išsinešti, bet čia ir įeinant, ir išeinant kliudo jam nuotakos pulko vaikinai ir merginos, su kuriais turi jis „kovoti“; pačių kirgizų aiškinimu, šioji kova esanti liekana senovinės tikros kovos, kuomet į žmonas merginos iš tikrųjų buvo vieku imamos[81]. Pietinėje

[72] C. G. *Seligman:* „The Melanesians of Brittish New Guinea“, 1910, p. 268, 269.
[73] *R. W. Russell:* „Tribes and Castes of the Central Provinces of India“, I t., 1916, p. 148.
[74] *W. Francis:* „Census of India“, XV t., 1902, p. 143, 144.
[75] *R. H. S. Hutchinson:* „Account of the Chittagong Hill Tracts“, 1906, p. 119.
[76] *Shway Ioe:* „The Burman“, 1910, p. 58.
[77] *T. C. Hodson:* „The Naga Tribes of Manipur“, 1911, p. 145.
[78] *W. Crooke:* „Tribes and Castes of the North-Western Provinces and Oudh“, III t., 1896, p. 139, 140.
[79] *C. L. Tupper:* „Punjab Customary Law“, II t., 1881, p. 92.
[80] *Gilmour:* „Among the Mongols“, 1888, p. 275, 276.
[81] *E. Schuyler:* „Turkistan“, I t., 1876, p. 43.

Amerikoje (Čili) araukaniečiai per vestuves būtinai vagia nuotaką: jaunasis su savo draugais pasislepia kur nors arti nuotakos namų ir tyko išeinančios nuotakos, kurią išėjusią tuojau čiumpa, sodina ant arklio ir rėkiančią patys šūkaudami vedasi namo, o parsivedę kelia vestuves[82]. Įvairiose amerindų padermėse Amazonės srityje jaunikis su savo draugais pačių vestuvių įkarštyje pasigauna besipriešinančią nuotaką ir išsiveža ją namo[83]. Pas *ipurinus* Brazilijoj jaunasis, jau susitarus ir tėvui jau pažadėjus užu jo leisti savo dukterį, turi dar ją pasigauti, nes ji, nuotaka, tuojau pradeda bėgti, o jaunasis tuoj ima ją vytis, ją pagavus santuoka laikoma atlikta[84]. Pas koriakus tėvas, pažadėjęs jaunajam savo dukrą, dar priduria: pasiimk, pasigauk. Motina įspėja dukterį, kad ją tėvas jau pažadėjo, ji tuojau bėga ar slepiasi ir jaunikio pavyta ar surasta priešinasi, nepasiduoda. Bet pasivogti, pasigauti nuotaką reikalauja papročiai, ir be to neapseina jokios vestuvės[85]. Lygiai tokio pat papročio būta seniau ir pas kamčadalus[86]. Malajaus pusiausaly jaunikis, norėdamas vesti žmoną, veik visuomet turi ją pasigauti bebėgančią, besislapstančią, besipriešinančią[87]. *Lisu* padermėje kinų Birmoje vestuvių dieną jaunojo kaimo seniai, lydimi to paties kaimo jaunuomenės, eina į nuotakos namus imti nuotakos. Pradžioje nuotakos pulkas kaujasi ir priešinasi, bet paskui nusileidžia, o tuo tarpu kiti nuotakos namiškiai šaukiasi prosenių vėlių pagalbos, skųsdamiesi patys nestengią imamos dukters apginti[88]. Pas Sinajaus beduinus nuotakos, eidamos už vyro, turi stengtis pabėgti, slėptis, priešintis, kartais net iš tikrųjų pasislepia kelioms dienoms, nes to reikalauja papročiai[89]. Ir Sirijoj nuotaką, visuomet besislapstančią, per pačias jungtuves ar tuoj prieš jas, turi sau išsikovoti, atseit pasiimti[90]. Dažnoje rusų totorių padermėje per vestuves vyksta kovos dėlei nuotakos pavogimo, tose kovose kartais vieni kitus sužeidžia ar net ir užmuša. Vienoje jų padermėje, vardu *adigher*, per vestuves, nors dėlei nuotakos ėmimo su jos tėvais jau susitarta, vis dėlto pagal paprotį vyksta nuotakos vogimas: ginkluoto pulko lydimas joja jaunikis ton vieton, kur sutartu laiku turi atvykti nuotaka, radę ją pasigauna ir joja risčia, o nuotakos namiškiai tuojau įkandin juos vejasi, šaudo, bet bloga būtų jaunikiui, jei pasekėjai jį pagautų, viskas būtų atimta: nuotaka, ginklai, arkliai, viskas; o jis pats būtų kuo šlykščiausiai išjuoktas. Bet jam pabėgti pavykus, pasislepia jis savo draugo namuose ir iš ten nebeišeina[91]. Paskui jaunikis po šiokio vogimo ilgai dar vengia žmonių, ypač senių, nežiūri jiems į akis lygu kokį blogą darbą padaręs[92]. Kitoje Kaukazo kalnų padermėje, pas cheuzurus, jaunasis per vestuves atjoja nuotakos imti ginkluotas lygu in karą, ir išsiveda ją verkiančią, o nuo šūvių jojo ir jį besivejančiųjų aidi kalnai, lyg būtų plėšikų antpuolis, o ne vestuvės[93]. Šiokių pavyzdžių yra Bengalijoje[94], pas lapius

[82] *E. R. Smith:* „The Araucanians", 1855, p. 215.
[83] *Th. Whiffen:* „The North-West Amazons", 1915, p. 164.
[84] *P. Ehrenreich:* „Beiträge zur Völkerkunde Braziliens" in „Veröffentlichungen aus dem königlichen Museum für Volkskunde", 1891, p. 65.
[85] *W. Jochelson:* „The Koryak", 1908, p. 741, 742.
[86] *G. W. Steller:* „Beschreibung von dem Lande Kamtschatka", 1774, p. 344, 345.
[87] *P. J. Begbie:* „The Malayan Peninsula", 1834, p. 13.
[88] *A. Rose* and *J. C. Brown:* „Lisu Tribes of the Burma-China Frontier" in „Memoirs Asiatic Society of Bengal", 1910, p. 263.
[89] *E. H. Palmer:* „The Desert of the Exoders", 1871, p. 90, 91.
[90] *H. J. Van-Lennep:* „Bible Lands", 1875, 552, 553.
[91] *A. Darinsky:* „Die Familie bei den Kaukasischen Völkern" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XIV t., 1899, p. 201, 202.
[92] *A. Darinsky: o. c.* p. 184.
[93] „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", V t., p. 343.
[94] *R. W. Russell:* „Tribes and Castes", I t., p. 148 sk.

[samius][95], votjakus [= udmurtus][96], kalmukus[97], turkomanus[98], Filipinų negrus[99], Afrikos negrus *bagauda* padermėje[100], Maroke[101] ir daug kur kitur.

Sutrumpinimai

AVK – Akty vilenskoj archeografičeskoj komissiji.
Bielenstein – A. Bielenstein. Latveeschu tautas dzeesmas, I–II, 1874–1875.
BGD – K. Brugmann und A. Leskien. Litauische Volkslieder und Marchen, 1882, p. 90–156.
BOD – J. Basanavičius. Ožkabalių dainos, I–II, 1902.
BW – Kr. Baron un H. Wissendorf. Latvju dainas, I–V, 1922.
DD – J. Dovydaitis. Dainos, 1931.
DDŽ – S. Daukantas. Dainės Žemaitju, 1846.
DLD – V. Krėvė-Mickevičius. Dainavos krašto liaudies dainos, 1924.
Fort-Miller – F. Fortunatov-Vs. Miller. Litovskija narodnyja piesni, 1872.
GKr – Gimtasai kraštas.
JLDn – A. Juškeviče. Lietuviškos dainos, I–III, 1880–1882.
JMD – A. Janulaitis. Malavėnų dainos (Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft, IV, 1898; V, 1904).
JSD – A. Juškeviče. Lietuviškos svodbinės dainos, 1883.
JSR – A. Juškeviče. Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių, 1880.
Kalvaitis – V. Kalvaitis. Prūsijos lietuvių dainos, 1905.
Kolberg – O. Kolberg. Pieśni ludu litewskiego, 1879.
LD – R. Klaustinš un J. Endzelīns. Latvju tautas dainas, I-Xn, 1928–1932.
LF – A. Bezzenberger. Litauische Forschungen, 1882.
LNP – J. Juškevič. Litovskija narodnyja piesni, 1867.
LVD – K. Brugmann und A. Leskien. Litauische Volkslieder und Märchen, 1882 (p. 13–78).
MLG – Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft.
MT – Mūsų tautosaka, I-X, 1930–1935.
MTŽ – Mūsų tautinės tverybos žiedai. (Ateities priedas), 1911–1914.
Ness – G. H. F. Nesselmann. Litauische Volkslieder, 1853.
NS – A. Niemi – A. Sabaliauskas. Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje, 1912.
PKD – J. Pakalniškis. Klaipėdiškių dainos, 1908.
PLD – V. Kalvaitis. Prūsijos lietuvių dainos, 1905.
RD – Liudo Rėzos Dainos, [3]1935.
Rėza – L. J. Rhesa. Dainos, 1843.
SDŽ – A. Stanevičius. Daynos žemayczių, 1829.
SP – J. Sprogis. Pamiatniki latyšskago narodnago tvorčestva, 1868.
ŠTD – J. Šimtakojis. Trakiečių dzūkų dainos, 1899.
SVNP – A. I. Sobolevskij. Velikorusskije narodnyje piesni, I–VII, 1895–1902.
ŠlL – A. Schleicher. Litauisches Lesebuch, 1857.
TD – Tautosakos darbai, nuo 1935.
VD – Vasaros darbai (Aušrinės priedas), 1910–1912.
VM – E. Volter. Materijaly dlia etnografiji latyšskago plemeni Vitebskoj gubernii, 1890.

[95] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 90.
[96] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 90.
[97] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 86, 88.
[98] *H. Vámbéry:* „Travels in Central Asia“, 1864, p. 323.
[99] *R. Lala:* „Philippine Islands“, p. 96.
[100] *L. Decle:* „Three Years in Savage Africa“, 1898, p. 445, 446.
[101] *E. Westermarck:* „Marriage Ceremonies in Marocco“, p. 163 sk.

Šeimos kilmės problemos

Bachofeno teorija

Įžanga

Straipsnio tikslas – supažindinti su šeimos kilme, svarbesnėmis šiuo klausimu teorijomis bei literatūra. Šeimos kilmės ir evoliucijos klausimus anksčiau svarstė visi: teisininkai, istorikai, etnologai, psichologai, kultūros istorikai. Tačiau pastaruoju laiku vis daugiau ir daugiau stengiamasi šeimos formų tyrinėjimą išskirti, paverčiant savarankiška mokslo šaka. Toji šaka, nors nevienodai, jau vienų kitų net atskiru vardu vadinama: šeimos sociologija, geneonomija, šeimokilme, tačiau vardas nėra tiek svarbus, kad dėl jo šiame trumpame straipsnyje imtume ginčytis.

Šis straipsnis, be to, turi ir savo progą: *70 metų* sukaktis nuo Bachofeno knygos „Das Mutterrecht" pasirodymo (išleista 1861 m.), o „Das Mutterrecht" buvo pirmasis veikalas, padaręs geneonomijoj perversmą, sugriaudamas senąjį patriarchalinės šeimos vaizdą. Todėl sukakties proga ties Bachofeno teorija truputį sustosim.

I. Senovinis šeimos supratimas pavojuje

Įsivaizdinkit šeimą, kurioje yra tėvas, motina ir vaikai. Tėvas yra visos šeimos galva, turįs vaikų gyvybės ir mirties teisę, t. y. galįs vaikus auginti ar nužudyti. Tokio tėvo, šeimos despoto, klauso ir bijo ne tik vaikai, bet ir motina, jo žmona, žodžiu – čia šeima patriarchalinė (gr. pater + arche = tėvas + valdžia), tėvo valdžios ir autoriteto. Tėvas – vyras, aišku, – nes Šventajame Rašte taip rašyta, – turi tik vieną žmoną, su kuria surištas moterystės iki gyvos galvos. Vesti ar tekėti gali tik vienam moterūnų ([Domo?] Šidlausko terminas) mirus. Vadinas, šeima monogaminė (gr. monos + gamos = viena + moterystė), vienmoterystė. Šiokia šeima nuo dorovinio ištvirkimo saugoma dorovinių įsakymų: jaunos mergaitės turi daboti savo nekaltybės ik ištekės, o ištekėjusios turi nesvetvyrauti, būti savo vyrui ištikimos. Vaikams šiokios šeimos duodama tėvo pavardė. Vaikai, gimę ne moterystėje, vadinamieji pavainikiai, negerbiami, niekinami, skriaudžiami. Tėvo ūkį ir turtus visuomet paveldi tėvo vyresnysis sūnus (ne duktė, nes dukterys dažniausiai išleidžiamos už vyrų); na, tėvas savo nuožiūra galėdavo ir kitiems sūnums skirti dalis. Religiniu atžvilgiu irgi jaučiama tėvo valia (potestas patris): tėvo religija – šeimos religija, tėvo valia – šeimos valia, šeimos nariai – privatinė tėvo savastis, juk ir lotyniškasis žodis *familia* = šeima, šeimyna = grupė vergų vieno pono (dominus) valdžioje; *familia* savo kilme giminaitis *famulus* = vergas, o patsai žodis *familia* kilęs iš oskų kalbos žodžio *famel* = vergas. Taigi jau

žodis *familia* reiškė visų pirma namų lobį, mantą, savastį, sudėtą iš negyvų daiktų ir vergų, ir paskui šeimą, iš vieno protėvio ar tėvo kilusią. Dvylikos lentelių romėnų įstatymuose (įstatymas penktas) skaitome: „Jei tėvas mirtų niekam nepalikęs savo turto, nepalikdamas savo šeimoje jokio tikro paveldėtojo, tai tuosyk paveldi agnatas, artimiausias tėvo giminaitis, paveldi familiją arba visokeriopą šeimos savastį. Nesant tokio agnato, paveldi tėvo genties (gens) kuris narys". Tokis tat buvo patriarchalinis, monogaminės šeimos vaizdas, kildinamas nuo pat Abraomo laikų. Šiokią šeimos formą žmonės matė ir skaitė žydų, graikų, romėnų, persų, indų, germanų senovės dokumentuose. Ir manė, ir tikėjo, jog tokia šeima sena, pastovi, amžina, nepajudoma. Jei ir aptikdavo senovės istorikų, geografų raštuose kitokių, šiokiai šeimos formai neatitinkamų faktų, tai laikydavo juos išimtimis, nukrypimais, pagoniškos religijos, dorovinio sugedimo, pagadintų papročių rezultatais, bet nieku būdu ne normaliais faktais, kuriems paaiškinti tektų pasirausti giliau kultūros, visuomeninio gyvenimo, ekonominių sąlygų ir religinių formų istorijoj.

Bet jūs, gerbiamieji skaitytojai, įsivaizdinkite tokį drąsų, tokį akiplėšą žmogų, žmogų pamaldų, giliai tikintį, labai gerai išauklėtą, tikrą džentelmeną, kuklų ir ramų didelį mėgėją senovinių archeologinių liekanų, alpstantį ties graikų ar romėnų senovės liekanomis, nemačiusį vargo, platoniškos, parinktųjų išminčių valdomos respublikos ideologą, dešimties milijonų aukso frankų savininką, ignoravusį savo laiko visuomeninį ir politinį judėjimą, todėl ir jį patį jo miesto (Bazelio) gyventojai ignoravo, – tiksliau, nežinojo jo kaip revoliucinio mokslininko teoretiko, bet žinojo jį tiktai kaip kuklų Bazelio tribunolo teisėją, ėjusį tas pareigas ištisus 25 metus. Taigi įsivaizdinkit jūs tokį žmogų, kuris vieną gražią dieną (1861) viešai ir pagrįstai pasakė, kad tokis idilinis šeimos vaizdas nėra amžinas, kad anksčiau būta visai kitokios, į šitokią nepanašios šeimos. Senovėje, sakė jis, būta šeimos gineokratinės (gr. gyne + kratos = moteris + valdžia), moters valdžios šeimos, kur moteris turėjusi lemiamojo balso ir šeimoje, ir valstybėje, kad senovėje būta matriarchato (gr. mater + arche = motina + galia, valdžia), kur motina buvusi šeimos galva, vaikai buvo vadinami motinos pavarde, paveldėdavo lobį motinos linija ir iš motinos rankos; kad prieš tai buvo dar heterizmas (gr. hetaira = draugė, meilužė, sangulovė), kur vyrai su moterimis gyvendavę lytiškai be jokių normų, nevaržomi jokių įstatymų, kur tėvas galėdavo turėti lytinių santykių su savo dukteria, o sūnus – su savo motina, kur nebuvo jokios moterystės ir lytinio įgeidžio nevaržė jokie giminystės ryšiai, kur kasdien būdavo galima kraujomaiša (incestas), kur apie nekaltybę neturėta jokio supratimo, o mergaitė, turinti daug meilužių, net buvo gerbiama, kur lytiniai santykiai iki vestuvių būdavo šiokiadienis faktas, kur motinos ir seserys apvesdindavo vyriškos lyties prieauglius, o vyrai nešdavo moterims kraitį. Juk visa tai taip griežtai priešinga senai, gražiai, bet naiviai šeimos idilijai. Taigi šitas žmogus, padaręs tokį perversmą šeimos supratime, buvo šveicaras, Bazelio miesto gyventojas, stambaus šilko fabriko ir milijonieriaus sūnus Jonas Jokūbas Bachofenas, juristas ir istorikas, didelis graikų ir romėnų senovės žinovas, gyvenęs nuo 1815 iki 1887 m., sulaukęs 73 metų amžiaus ir miręs apopleksija. 1861 metais išleido jis savo knygą, padariusią tokį perversmą šeimos formų tyrinėjime. Knyga jo vadinosi: „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gyneokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur", Stuttgart, 1861.

Mes žinome, kad vienas žmogus, kad ir koks jis būtų didelis genijus, revoliucijos nepadarys, todėl ir mums tenka dirstelti į tarpą iki 1861 metų, ar nebuvo kas kitų šiuo reikalu mėginta, ieškota, surasta, pastebėta, svarstyta, formuluota. Iš atskirų mokslų istorijos žinome, kad kiekvienas genijus yra daugybe nematomų, sunkiai apčiuopiamų siūlų surištas su savo gadyne, jos aplinka ir ankstybesnėmis, mažai žinomų protų pastangomis. Galime todėl tvirtinti, kad mes žinome paprastai ne tuos, dažnai bevardžius, gausius išradėjus mėgintojus, bet tik vykusius jau išbarstytų, sporadiškai pasėtų idėjų, minčių formuluotojus. Taigi dirstelėsim, kas buvo iki 1861 metų.

II. Bachofeno pirmtakūnai

Sporadiškai išbarstytų žinių apie šeimą randama jau pačioje senovėje: Herodotas, Strabonas ir daugybė kitų senovės istorikų, geografų davė savo raštuose nemažai faktinės medžiagos, tačiau aiškinti tos medžiagos jie neaiškino, nesvarstė. Tik naujaisiais amžiais tūli istorikai mėgina, tiesa, itin silpnai šeimos formų faktus svarstyti, lyginti. Šiam reikalui daug gelbėjo naujų šalių ir žemių atradimai ir jų kolonizacija. Tačiau iš senovinio šeimos vaizdo neišeidavo, laikydami kriterijum monogaminę patriarchinę šeimą, o į kitus, su šiokia šeimos forma nesutampančius faktus, žiūrėdavo kaipo į išimtį, iškrypimą. Prancūzų ir anglų keliautojai, geografai, istorikai dar XVI ir XVII amž. kalba ir kartais daug kalba apie senovinę šeimos formą, tačiau jokios mokslinės vertės tosios jų nuomonės neturi, be vieno kito rašto, kuriuose buvo tiekiama kiek neapdirbtos etnografinės medžiagos. Aštuonioliktasis amžius šiuo reikalu jau dėkingesnis, nes čia jau šviečiamosios gadynės įtakoje dažnas rašytojas, kalbėdamas apie istoriją, papročius, natūrtautes, pamini ir šeimos formų faktus ar senovės, ar tos pačios gadynės Europoje ar tarp natūrtaučių aptiktus.

Taip pat mokytas jėzuitas J. F. Lafitau dar 1721 metais („Moeurs des sauvages americuains comparées aux moeurs des premiers temps" 2 tomu, Paris 1724) apie Amerikos indėnus, nūdien vienu vardu amerindais vadinamus, rašo, kad jų, amerindų, moterys turinčios didelių teisių, luominių privilegijų, jomis remiasi žmonių genealogija, giminystės ryšiai, paveldėjimas ir giminės saugumas. Tai yra pirmas mėginimas formuluoti amerindų matriarchinę šeimą. Tačiau pirmasis jau sistemingai svarstęs geneonomiškus klausimus buvo anglas Millaras, Hume'o ir Smitho draugas, 1771 metais išleidęs knygą „The Origin of the Distinction of Ranks", kurioje, anot škoto Mac Lennano, puikiai aprašyti tūli geneonomiški klausimai, ypač matriarchatas, kad jį beveik galima palyginti su Bachofenu (Mac Lennan, „Studies in Ancient History", p. 420). Tiesa, dar J. J. Rousseau 1775 rašė kiek apie šeimą, tačiau jojo mintys, būdamos grynai idealistinės ir apriorinės, gali būti lengvai praeinamos dėlei silpnos jų mokslinės vertės. Tačiau 1787 metais tūlas prancūzas Rolland'as savo knygoje (Recherches sur les prerogatives des dames chez les Gaulois, Paris 1787) rašo apie matriarchatą Galijoj, apie buvusius ten moterų parlamentus, apie dvilypius vyrų ir moterų parlamentus senovės Airijoj, apie paveldėjimą bajorijos moters linija tūlose Prancūzijos vietose dar autoriaus laikais, žodžiu sakant, – apie tai, ką Bachofenas pavadino gineokratija. Nors autorius dar nesugeba tinkamai viso to formuluoti, tačiau jau jis nuvokia aiškią šiokių faktų istorinę ir visuomeninę vertę šeimos evoliucijoj. Dar rastume kelias pavardes XVIII a. gale, rašiusias apie šeimą, tačiau jos visos nėra tiek svarbios, kad ties jomis tektų ilgiau sustoti. Net austras teisininkas ir politikas J. Ungeris (1828–1913) savo disertacijoj „Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung" 1850 m., specialiai rašęs apie šeimos evoliuciją, neįžiūrėjo matriarchato ir gineokratijos kaipo šeimos evoliucijos formų. Jis monogamijai priešpastato poligamiją su jos dviem formom: poliginija (gr. poly + gyne = daug + moteris) ir poliandrija (gr. poly + andros = daug + vyras).

Nors autorius (didelis Hegelio šalininkas) aprėpė daug tautų: kinus, indus, persus, semitus, egiptiečius, turkus, graikus, romėnus, germanus, trumpai perbėga vidurinius amžius ir net kliudo naujuosius ir kritikuoja socialistų utopistų nuomones apie šeimą, tačiau išeinamuoju tašku palieka monogamiją. Pvz., Graikijos senovėje jis, pastebėjęs agamijos (gr. a + gamo = be + moterystė) faktus, aiškina juos atsiradusius Likurgo įstatymo įtakoje, nes, girdi, Likurgas, norėdamas išauginti fiziškai sveiką ir gražią kartą, leidęs nevaržomai gyventi ir gaminti vaikus fiziškai gražiai ir sveikai jaunuomenei. Taigi šį veikalėlį, kuris visai teisingai buvo net specialistų

pamirštas, galėtume laikyti pamfletu, bet ne rimtu šeimos evoliucijos tyrinėjimu. Tačiau jis vis dėlto buvo pirmasis specialiai apie šeimos evoliuciją parašytas raštas. 1851 metais išėjo Lewiso Henry Morgano (1818–1881), įžymaus amerikono etnologo knyga, vardu „The League of the Iroquois". Kitas įžymus vėlesnio meto Amerikos antropologas J. W. Powellas visai teisingai pastebėjo, kad tai buvo pirmoji apie amerindus moksliškai parašytoji knyga. Autoriaus čia išstudijuota penketas irokėzų tautelių. Morganas dar 1847 m. buvo priimtas irokėzų sąjungos *senecos* tautelės Sakalo giminės tarpan, todėl puikiai galėjo susipažinti su visais tais papročiais, institutais, kurie pašaliečiui paprastai būtų neprieinami. Jis ten apie šeimą, pav., rašo: „Irokėzų tarpe šeima niekuomet nėra buvusi kilmės atžvilgiu vieno ir to paties tėvo vaikai, nes vaikai ir tėvas niekuomet čia nepriklauso tai pačiai giminei, ir pati irokėzų šeimos organizacija visiškai skiriasi nuo europiečių, nes giminystė visuomet eina motinos, o ne tėvo, linija" (o. c. p. 79). „Vyro turtas paprastai čia tekdavo ne jo, tėvo, vaikams, bet vaikams ir giminaičiams moters linijos, iš motinos pusės; tėvui tik kartais buvo leidžiama liudininkų akyse palikti savo turtą savo vaikams" (o. c. p. 327). Irokėzų sąjungos tyrinėjimas paskatino Morganą jų giminystės ir šeimos formas tirti giliau, palyginamai, tųjų studijų rezultate ilgainiui išėjo du jo dideli veikalai, sudarę epochą geneonomijos moksle, apie kuriuos kalbėsim paskui. Tačiau šioji Morgano knyga anuo metu liko nepastebėta. Tiek tai buvo padaryta šioje mokslo šakoje iki 1861 metų.

Jeigu kiti autoriai apie matriarchatą ir gineokratiją kalbėjo tik prabėgom, nurodydami į atskirų padermių ir tautų faktus, tai Bachofenas – čia ir yra visas jo nuopelnas – į matriarchatą ir gineokratiją pažiūrėjo kaipo į visuotinę šeimos evoliucijoj formą, buvusią tam tikrais tarpais visose žemės rutulio dalyse.

III. Bachofeno darbai

Savo pažiūras į šeimos evoliuciją Bachofenas išdėstė savo veikale „Das Mutterrecht", išleistame 1861 m. Tačiau dar neformuluoti mėginimai naujoviško požvilgio šeimos evoliucijon pastebimi ir jo pirmajam darbe „Die Geschichte der Römer" (1851), kurio dėl skaudžios jo amžininko Mommseno kritikos teišėjo tik vienas tomas. 1870 m. išleido jis raštą iš legendinės Romos senovės „Die Tage von Tanaquil" ir netrukus „Mommsen's Kritik", atsakymą Mommsenui, atsakymą griežtą, vietomis sarkastišką. Jojo teoriją paskleidus Prancūzijoj – Girand-Teulonui, Amerikoj – Morganui, Anglijoj – Mac Lennanui ir Lubbockui, – Vokietijoj pirmasis jį pripažino Curtius, graikų istorijos žinovas. Bachofenas savo teoriją pagilina, papildo faktais savo šalininkų ir išleidžia dar porą storų tomų savo senovinių laiškų: „Antiquarische Briefe, vornehmlich zur Kentniss der altesten Verwandschaftsbegriffe" tom. I (laišk. I–XXX) 1880 ir tom. II (laišk. XXXI–LXI) 1886. Šiame trumpame straipsnyje negalėdami visų jo raštų tinkamai peržvelgti, sustosim ties pirmuoju, svarbiausiuoju ir sunkiai gaunamu, ties jo „Das Muterrecht". Šioji jo storulė knyga – ne knyga, bet netvarkinga chaotiška enciklopedija, apimanti visą antikinį pasaulį, kur aibės įdomių faktų, labai kartais originaliai nušviestų, bet surašytų be jokios tvarkos, paskirstymo, su dažnomis, didelėmis digresijomis, nutolimais, grįžimais, pasikartojimais. Bachofenas šiame savo veikale sutvarkė šiuos dalykus: paaiškino matriarchatą ir gineokratiją, iškėlė heterizmo problemą, *ius primae noctis* (pirmosios nakties teisės) problemas ir, patsai dar šio termino nevartodamas, couvade'os (skaityti kuvados) liekanas. Kiekvieną šiųjų dalykų svarstysim skyrium, šiuo tarpu tik bendrai pabrėšim Bachofeno teorijos silpnumus ir trūkumus. Žmogus, būdamas neabejojamo gabumo, didelės erudicijos, geros intuicijos ir suvokimo, vis

dėlto nesugebėjo išvengti metafizikos. O toji jo metafizika glūdi šeimos formų kitimo aiškinime. Jis manė, kad šeimos formos kitusios grynai dėlei religinių priežasčių. Taip jojo prileistoji heterizmo, laisvo, visiškai nevaržomo lytinio santykiavimo forma labai glaudžiai buvusi susijusi su žemės garbinimu, kurią, t.y. žemę, graikai išreikšdavo deive Demetra, žemės ir derliaus globėja, o romėnų mitologijoj atitiko deivė Cerera. Žemės garbinimas, kaip ir heterizmas, esti pati prasčiausioji religijos forma, kokią tik žmonija žinojo. Todėl vyras tuomet buvęs tik paprastas apvaisintojas kiekvienos laisvai to norinčios moters, o vaikai, tie vešlieji balos augalai, buvę bendra visų savastis. Bet, autoriaus nuomone, žmoguje glūdi įgimtas linkimas tobulėti. Ir štai jis, žmogus, tojo linkimo ir aukštesnės religijos formos, mėnulio garbinimo, vedamas tobulėjo, šito dėlei susidaro ir tobulesnės šeimos formos: matriarchatas su gineokratija. Galiausiai įsigalėjus saulės – Apolono, stipraus gražuolio vyro kultui, atsiranda vėl nauja šeimos forma: patriarchatas ir monogamija. Taigi šeimos formų evoliucijos, kaip ir kultūros progreso, pagrinde tūni religinės idėjos, šeimos evoliucija ir kultūros progresas tėra tik tų idėjų pasėkos.

Šios savo pažiūros jis neatsisakė net paskui, susipažinęs jau su Morgano, Mac Lennano, Girand-Teulono ir Lubbocko darbais. Pav., jis dar 1880 m. rašė: „Dievų pasaulyje turi įvykti anksčiau tas, kas paskui įvyks žemėje“ (Antiquar. Brief. I. p. 68). Vadinas, kaip danguj, taip ir žemėje, jis visai nesuprato, kad danguj viskas dėjosi taip, kaip žemėje. Kad dangus, dievai ir gražusis pranašas tėra žemiškojo gyvenimo atspindys, ir tai dar iškraipytas. Paskui, po darbų ir tyrinėjimų Ernst Grosso, R. Hildebrando, H. Cunowo ir W. Schmidto tapo visai aišku, kad tųjų šeimos formų kitimo priežasčių reikia ieškoti ne danguje, bet žemėje, medžiaginėje kultūroje, ūkio formose, gamybos santykiuose.

Tačiau šia savo pastaba mes nemažiname Bachofeno nuopelnų, tik pabrėžiame, kad jis buvo savo gadynės ir tam tikros visuomenės sluoksnio idėjų reiškėjas. Autoriui, be abejonės, rūpėjo ir ūkio formos, nes jis kalba ir teikia faktų apie pirminį antikos komunizmą („Mutterrecht“, p. 369), kur moterys vaidinusios didelį vaidmenį. Tąjį komunizmą jis patvirtina ir Platono autoritetu: „Turtų ir moterų bendrumas buvo dieviškojo teisingumo pradžia“ („Mutterrecht“, p. 384), tačiau ryšio tarp jo ir šeimos formų nenumano.

IV. Bachofeno teorija

Aprašysim trumpai Bachofeno pagrindines mintis. Turim čia pabrėžti, kad autorius labiausia vertėsi tik mitine medžiaga ir faktais, rastais pas senovės istorikus, metraštininkus, geografus. Jojo metodas – lyginamasis, tokis pat, kokiuo vertėsi paskui anglas teisininkas Henry Maine'as, studijuodamas papročių teisę. Į mitus ir legendas Bachofenas žiūrėjo kaipo į schematišką realybės vaizdą, kuriam suprasti reikalingi komentarai. Daug vietos, pav., jis skiria Oresto mitui ir atskiriems senovės indų epo Mahabharatos mitiniams fragmentams. Visų jo analizuojamų faktų mes neatpasakosime dėlei vietos stokos, imsim tik jų charakteringesnius. Nors, kaip jau minėjau, „Motinos teisėje“ viskas sujaukta be jokios sistemos, tačiau mes patogumo dėlei išdėstysim jo teoriją šia tvarka, mūsų manymu, iš viršaus žiūrint patogiausia: 1) heterizmas, 2) matriarchatas, 3) gineokratija, 4) *ius primae noctis* (pirmosios nakties teisė), 5) *couvada*.

1. Heterizmas, Bachofeno manymu, buvusi pirmiausioji šeimos forma, kur buvę visiškai netvarkingi lytiniai santykiai, kur galėję lytiškai gyventi broliai su seserims, tėvai su vaikais.

Senovės Airijos gyventojai viešai gyvendavo su visomis moterimis, net su savo motinomis ir seserimis („Mutterrecht“, p. 198). Pas persus senovėje, nors moterystė ir buvusi, tarčiau vesti

galėjo seserį, motiną ir dukterį (o. c. p. 112, 201). Apie etiopų giminę, vadinamą ausijais, dar Herodotas (Historia, IV, 180) rašė, kad jie su moterims gyvena lytiškai lyg galvijai (o. c. p. 11). Sextus Empiricus rašo, kad tūlos indų padermės lytiškai gyvena viešai su kuo pakliūva, vadinas, netvarkingai. Etiopai Harmantijoj nežino individualinės, porinės moterystės, bet kiekvienas jų gali turėti viešai su bet kuo lytinių santykių (o. c. p. 11). Atėnų senovėje moteris buvusi visų vyrų, ne kurio vieno savastis, jie gyvendavę su ja lygu galvijai taip, kad niekas vaikų nežinojęs, kas jojo tėvas ir kas jojo motina. Tačiau šiokį lytinį komunizmą likvidavęs Kekropas, pirmasai atėniečių karalius, įvesdamas moterystę ir josios taisykles. Žinoma, heterizmas ar lytinis komunizmas, kurį Mac Lennanas paminė bendrine moteryste (common marriage), o šių dienų anglai etnologai vadina *promiscuity*, taigi šis heterizmas dažniausiai reiškėsi arba poliandrijos, daugvyrystės, arba poliginijos, daugmoterystės, formomis. Ir vienos, ir kitos formos faktų aptinkama pakankamai daug. Taip tūlos giminės, gyvenusios Tibete, vyrai turėję po 10 ir 12 bendrų žmonų, kurių tarpe būdavę labai artimų giminių. Panašių faktų aptinkama arabų ir kitų klajoklinių giminių tarpe (o. c. p. 12, 13). Indijoj Mahabharatos laikais, kaip toji didžiulė epopėja liudija, buvusi poliandrija („Mutterrecht“, p. 196–197). Kitur, plėtodamas šią mintį, analizuoja pašnekesį Draupados tėvo su Pandu giminės atstovu Judištira, kalbinančiu tėvą išleisti savo dukterį išsyk už 5 vyrų – brolių panduidų. Tėvas, nesuprasdamas tokio siūlymo, protestuoja, sakydamas, kad jokia moteris negali būti kelių vyrų žmona. Ir tik įsikišęs Vyasa paaiškino, kad reikalavimas šiokis nėra beprasmiškas ir negalimas, nes juk ir dievas Šyva vienai žemės gražuolei dovanojęs išsyk 5 vyrus (Ant. Brief. I. 16 sq.). Istorikas Polibijas, rašydamas apie Spartą, sako, kad lakedaimoniečiai pagal savo senovinį paprotį turėdavę keli vyrai vieną bendrą žmoną, o vaikai jų būdavę bendri. Na, o jei toji bendroji žmona jau pagimdė pakankamą skaičių vaikų, tai visai buvo laikoma padoru tokią žmoną perleisti kitiems savo draugams („Mutterrecht“, p. 198). Panašiai rašo ir kitas graikų istorikas Mikalojus Damaskietis (o. c. p. 18). Tertulianas, vienas pirmųjų bažnyčios tėvų, rašo apie makedoniečius, kad jie, pirmąsyk pamatę Oidipo tragediją, naiviai juokęsis iš Oidipo kankinimos dėlei kraujomaišos (incesto), sakydami: jis, Oidipas, nubėgo pas motiną („Mutterrecht“, p. 204). Komedijų rašytojo Plauto liudijimu, senovės Italijoj etruskų tarpe mergaitės susidėdavusios sau kraitį bepardavinėdamos savo meilę iki jungtuvių *ex tusco modo tute datem quaeris corpore*. Geografas Strabonas (XI, 14) mini savo amžininką romėną patricijų Katoną, atidavusį savo žmoną savo draugui pagal senovės romėnų papročių reikalavimus („Mutterrecht“, p. 19). Apie Malabaro pakraščio karinguosius najirus žinoma, kad jie esti visos giminės vaikai, nežino savo tikrojo tėvo, nes najirų moterys bendros visiems to paties luomo vyrams (Antiquarische Briefe I, 239). Herodotas ir Strabonas rašo apie masagetus, kad jųjų vyrai, nors ir turėdavę po žmoną, tačiau visuomet laisvai ir viešai sueidavę lytiškai su kitomis moterimis, ir šis jų paprotys nebuvęs ujamas. Mikalojus Damaskietis apie galaktofagus rašo, kad jųjų savastis ir moterys buvę bendros ir kad jie senus vyrus vadinę tėvais, jaunus – sūnumis, o sau amžiumi lygius – broliais (Morum mirabilium, V, 73). Herodotas rašo apie agatirsus, gyvenusius anuomet dabartinėje Transilvanijoje, kad jie turėję žmonas bendras, todėl negalėję kitas kitam pavydėti, kitas kito nekęsti (Herodotus, IV, 104). Sakoma, bendrosios žmonos ir lytinis komunizmas buvęs įprastas mosynams, gyvenusiems Ponto pakraščiuose (Pomponius Mela „Chorographia“ I, 19). Heterizmas buvęs įprastas ir vaikai priklausę visai giminei tarp tūlų etiopų giminių: ichtiofaguose, hyliofaguose, spermatofaguose, garamantuose ir troglodituose (Ex Agatharchide de Mari Erythraeo, V, p. 31, 51, 61; Plinius „Historia naturalis“, V, 8, 45). Vienos libiečių giminės tarpe, nesamoniečiuose, aliai vienas vyras turėjęs po keletą žmonų, su kuriomis gyvendavę bendrai (Herodotus, IV, 172).

Bachofenas dar nežinojo tųjų heterizmo faktų, paskiau aptiktų įvairiose Europos vietose ir Azijoj, kurie buvo ištirti kitų etnologų, tačiau vis dėlto ir jo turimieji faktai leido jam apibendrinti heterizmą kaipo spėjamąją formą šeimos evoliucijoj. Na, bet jau matriarchato problemą jam pavyko pagrįsti ir įrodyti kur kas geriau, nes jis tokiu sugabumu mokėjo surasti jojo pėdsakų Europos ir Azijos tautų mituose. Čia tenka pridurti, kad vėlesnieji etnologai geneonomistai turi būti dėkingi Bachofenui, nes jie dažnai vertėsi Bachofeno paskelbtais faktais, dažnai net pamiršdami paminėti, iš kur paėmę (ypač Mac Lennanas).

2. Matriarchatas ir gineokratija yra tokia forma šeimos evoliucijoj, kur pirmuoju atveju giminystė, pavardžių teikimas, paveldėjimas eina motinos linija, o antruoju – šeimoje ir valstybėje moteris turi didelį, kartais lemiantį svorį. Mes jau matėme, kad tūlos tautelės ir giminės nežino porinės, monogaminės moterystės, todėl, sako Bachofenas, suprantama, kad tik motinos tegali žinoti savo vaikus, o tėvo vardas ir neminimas, ir negerbiamas. Nes kas galėjo žinoti savo tėvą tokio ištvirkimo būklėje („Mutterrecht" II). Taigi, mūsų manymu, Mac Lennanas klydo, sakydamas apie Bachofeną, kad jis matęs tik matriarchato faktus, bet ne jųjų priežastis, ir kad visai neatkreipęs dėmesio į svarbiausiąją priežastį: į nebuvimą monogamijos ir į sunkumą surasti savo tikrąjį tėvą (Mac Lennan, Studies in Ancient History, p. 418). Toji priežastis Bachofenui buvo žinoma. Mac Lennanas padarė ir visai teisingų priekaištų Bachofeno matriarchatui (o. c. p. 88), tačiau apie tai kalbėsim paskui. Šiuo tarpu Bachofeno tvirtinimą iliustruosim jo paties surinktais faktais. Herodoto liudijimu, likiečiai, kurie jau buvo išgyvenę heterizmo laikotarpį, savo giminystę veda tik motinos linija. Likietis, paklaustas, kas jis, atsakys, nurodydamas savo motinos gentę ir išvardydamas savo motinos genealogiją. Likijoj laisvos moters, susituokusios su vergu, vaikai būdavo laisvi, bet vergės, susituokusios su laisvu – vergai. („Mutterrecht", p. 1). O tatai pirštu prikišamai rodo moters šeiminį ir socialinį svorį.

Turint moterims šiokį svorį, aišku, ir pažiūra ano meto žmonių į jas buvo kitokia: jas gerbdavo, su jomis skaitydavosi. Kiekviena priauganti mergaitė buvo gerbiama, kaipo būsimoji šeimos motina ir galva. Mikalojus Damaskietis, rašydamas apie etiopus, pabrėžia, kad etiopai ypatingai gerbią savo seseris. Net karaliai savo valdžią palieką ne savo, bet savo sesers vaikams. Tacito (Germania, p. 20) liudijimu, seserų vaikai germanuose jų dėdžių buvo taip pat gerbiami, kaip ir jųjų pačių vaikai. Net daugiau – kartais sūnėnus labiau brangindavo už tikruosius vaikus, nes manydavo, kad jie ir širdy daugiau vietos turi ir namie didesniam kiekiui giminaičių rūpi. Todėl kartais laido vietoje labiau reikalaudavo sūnėnų už tikruosius savo vaikus („Mutterrecht", p. 78). Tas visai suprantama ano meto akimis žiūrint, nes sesuo ir jos brolis, motina ir jos vaikai visuomet būdavo toje pat giminėje (Sippe), o žmona ir vyras, tėvas ir vaikai – įvairių, kartais kita kitai priešingų giminių. Nėra jokio abejojimo, kad ir matriarchato metu vyras, kaipo darbininkas, gynėjas, globėjas, buvo savo vietoje, tačiau tas pareigas atlikdavo tos pat giminės vyrai, to paties amžiaus, taigi broliai, ir dažniausiai ten tas pareigas, kurias nūdien atlieka tėvas, eidavo vyresnysis motinos brolis.

Apie tokio brolio dėdės reikšmę Bachofenas kalba jau paskui, kitam savo veikale („Antiquarische Briefe", I, p. 55 sqq). Senoviniuose laiškuose Bachofenas vienoj vietoj aprašo tokių brolių dėdžių svorį, vaidmenį ir reikšmę Fidži (Fiji) salų gyventojų tarpe („Antiquar. Briefe", II, p. 97–112). Tarp kita ko, tenka pastebėti, kad Bachofenas buvo geras mitologas ir teisininkas. Lyginamoji mitologija – tai šaka, kur jis savo metu jautėsi šeimininkas. Visi epai, mitai, legendos nuo Mahabharatos ir Vedų iki Edos ir Nibelungų buvo jam puikiai žinomi. Šiokiomis savo studijomis jis priėjo išvadą, kad visur (epuose, ypač rytų ir antikos) mes matome motinos brolį ten, kur paskui atsiranda tėvas, ir sūnėną ten, kur paskui atsiranda tikras sūnus („Antiqu. Br.", I,

p. 51). Antrajam „Senovinių laiškų“ tome, ypač nuo 55 laiško, daug vietos skiriama dėdės ir sūnėno santykiams Mahabharatoje, kur labai daug faktų teikia tėviško dėdžių linkui sūnėnų (jų seserų vaikų) pasiaukojimo ir sūnėnų linkui savo dėdžių (motinos brolių) prisirišimo. („Antiqu. Br.“, II, p. 97–188). Morgano įtakoj beanalizuodamas romėnų giminystės sistemą, priėjo išvadą, kad romėnų *avus* ir mažybinis *avunculus*, taip pat *nepos* reiškė motinos brolį ir sesers vaiką.

Beanalizuodamas germanų epus, jis prieina išvados, kad Gudrūna už Nibelungus senesnė, nes pirmoji – Gudrūna keršija savo vyrui už savo brolio mirtį, o antroji – Krimhilda keršija savo broliams už savo vyro mirtį („Antiquar. Brief.“ I. 169–188). Dėlei šiųjų epų analizo gal ir teisingai Bachofenui C. N. Starcke prikiša, kad tokie faktai dar nieko neįrodo, nes ir dabar vienos moterys nužudo savo vyrus dėl brolių, o kitos – dėl vyrų ir t.t. („Die primitive Familie zu ihrer Entstehung und Entwiclung“, Leipzig, 1888, p. 123–124).

Didelės svarbos patsai Bachofenas teikė Oresto mitui. Orestas, kaip iš graikų legendų žinome, buvo Agamemnono ir Klitemnestros sūnus. Agamemnonui dalyvaujant Trojos kare, jo žmona Klitemnestra susidėjo su Aigistu, kuris grįžusį iš karo Agamemnoną ir Priamo dukterį Kasandrą su savo talkininkais ir su Klitemnestros žinia pasmaugė. Orestas, patyręs, kuo būdu mirė jo tėvas, nutarė savo motinai atkeršyti už tėvo mirtį; jis pasmaugė savo motiną Klitemnestrą. Erinijos, kurių pareiga nubausti šeimos piktadarius, persekioja Orestą, kažin kaip būtų buvę, bet Orestą deivė Atėnė nuvedė dvylikos Atikos teisman. Čia įvyksta pasikalbėjimas Oresto, gynusio tėvo teisę, su Erinijomis, gynusioms jo motinos teisę. Teismas, matyt, vyko jau patriarchato laikais, nes teisėjų balsams pasidalinus per pusę, Atėnė balsavo už Orestą, ir Orestas buvo išteisintas; už tai atsidėkodamas jis pastatė Atėnei aukurą. Tačiau Aischilo tragedijoje dar matome ir matriarchato pėdsakų, kurie ypač ryškūs Oresto pasikalbėjime su Erinijomis dvylikos teisme.

> Erinijų choras: Ar pranašas tau liepė užmušt savo *tikrąją motiną?*
> Orestas: Taip *lemta likimo*, o likimo ašai neniekinu.
> Choras: Ką pasakysi paskui, išgirdęs sprendimą?
> Orestas: Nesibijau, man *tėvas* savo siunčia pagalbą.
> Choras: Ach, taip, tikėk mirusiems tu, nužudęs savo motiną!
> Orestas: Du nusikaltimu papildė mano motina.
> Choras: Kokius? Apie juos tu tuoj pasakyk teisėjams.
> Orestas: Nuo jos rankos krito *jos vyras, o mano tėvas.*
> Choras: Mirusioji negali būti kalta, bet tu dar gyvas.
> Orestas: Kodėl tad dar gyvos nepersekiojot mano motinos?
> Choras: Su nužudytuoju ji nebuvo *kraujo giminystėje.*
> Orestas: Na, ar su motina *esu aš vieno kraujo?*
> Choras: Bet kas *įsčiuje*, kas nešiojo tave, piktadary. Tu *motinos kraujo* jau nori išsižadėti?
> *Apolonas*, gindamas Orestą, sako:
> Ne *motina gimdo kūdikį, bet tėvas,*
> O ji tik užaugina pasėtąją sėklą,
> Ji saugoja jai patikėtą gyvybę,
> Ji tik draugė vyrui, – jei su tuo sutiks dievai.
> („Mutterrecht“, p. 45)

Šiame dialoge aiškiai matyti kova dviejų pasaulėžiūrų dėl dviejų šeimos formų teisių. Erinijos, senosios, matriarchinės pasaulėžiūros reiškėjos, kovoja su Orestu naujos, patriarchinės šeimos formos gynėju. Šioji Oresto legenda buvo dar persvarstoma paskui: Mac Lennanas („Studien in Ancient History“), Lubbockas („Origin of Civilization“, p. 129–130), Lippertas („Die Geschichte der Familie“, p. 80–81) ir net Paulis Lafargue’as („Nouvelle Revue“, 1886 m.).

Jeigu matriarchatą Bachofenui pavyko įrodyti, tai dėl gineokratijos – reikalas buvo pašlijęs. Gineokratiją, kaip ją Bachofenas suprato, po jo mažai kas begynė. Gineokratija, autoriaus supratimu, susijusi su moters lemiamuoju svoriu ne tik šeimoj, bet ir valstybėj. Strabonas (III. 165), kalbėdamas apie ispanų giminę kantabrus, sako, kad kantabriečiai vyrai moterims neša kraitį, įpėdiniais esti tik dukterys, brolius seserys išleidžia už moterų. Herodotas rašo apie skitus, kad vyrai čia gyvena bekariaudami ir bemedžiodami, o moterims pridera namų ūkis: padargai, banda, vergai. Mikalojus Damaskietis apie likiečius rašo: moterys čia labiau gerbiamos už vyrus; turtą palieka ne sūnums, bet dukterims. Tą patvirtino ir likiečių kapų užrašai. Net naujesniais laikais tūlose Graikijos salose buvęs paprotys paveldėti turtą moterims ir moters linija („Mutterrecht", p. 1, 151–152, 391, 417).

Malajiečiuose šeima susideda iš motinos su vaikais, tėvas jon neįeina. Kiekvieno malajiečio turtas pereina jo giminės (matriarchatas!) broliams ir seserims, seserų vaikams, bet niekuomet jų žmonoms ir jų vaikams. Pinigus čia saugoja vyresnioji sesuo („Antiqu. Br.", I, 55–56). Pietinės Indijos vakarų pakraščio gyventojų tarpe vienos princesės baliuje jos vyras ir tėvas neturėjo jokio autoriteto, nesėdo į stalą („Antiqu. Br." I, 250). Najiru tarpe vyro turtą valdė jo motina, po jos mirties – vyresnioji sesuo. Niekas čia nežino tėvo, įpėdiniai esti sesers vaikai iš motinos pusės („Antiqu. Br.", I, 218). Pridėjus dar legendą apie amazones ir Tanaquilę, bus visa jo rankose buvusioji medžiaga gineokratijai įrodyti. Bet dvi pastarosios legendos abejotinos. Suprantama, kodėl Mommsenas, jį kritikuodamas, galėjo prikišti, kad gineokratija tik Bachofeno graži svajonė. Nors su gineokratija jis jungė pirminį komunizmą, tačiau pagrįsti jos ir apginti nepavyko. Ir pirmutinį smūgį sudavė jam čia Mac Lennanas, nuo kurio idilinė gineokratijos teorija ilgam apraišo.

Heterizmas išnyko ne iš sykio, bet palengva, įsigalint žemės ūkiui ir patriarchatui su juo. Heterizmas pradžioj išvirto religiniu, vienkartiniu heterizmu, arba religine prostitucija, paskui pastaroji išvirto į *ius primae noctis* („Mutterrecht", p. 188, 321, 12, 18). Religinis heterizmas, kaipo pereinamoji šeimos forma į monogamiją, tiksliai tarus, kaipo aiškūs pėdsakai pirminio heterizmo sindiasminėje (porinėje, gr. *syndyasmos* = poravimas, porinis), net ir pastovioje šeimoje geriau buvo ištirti po Bachofeno, tačiau mintys, tam reikalui išreikštos, buvo jau jo. Jau Herodotas rašė apie babiloniečius, kad jų aliai viena moteris turėjusi sykį savo amžiuje vykti Mylitos, Ištaros ar Astartos šventyklon ir ten paaukoti savo nekaltybę svetimšaliui. Ir moteris, sykį jau ten nuvykusi, nebegalėjo grįžti namo tol, kol kokis svetimšalis, mesdamas bet kokio didumo sidabrinį pinigą josios skreitėn, paimdavo ją su savim. Sidabrinio pinigo atsakyti priimti negalėjo, nes jis buvo metamas deivės vardu, taigi šventas. Ir moterys be jokio pasipriešinimo turėjo eiti su pirmuoju jai metusiu pinigą vyru. Taip patenkinusi deivės norą, ji eidavo namo ir nuo šiol jokios dovanos, nors ir didelės, nebegalėdavo jos sugundyti. Pinigai šie buvo aukojami deivei ir tekdavo šventyklos naudai (Herodotus, I. 199). Tą patį mini ir Strabonas (XVI, 20), žmogus, savo akims tai matęs, 300 metų prieš Kristų, paliudija Pseudojeremijaus laiškuose. Kipro saloje, Herodoto ir Justino liudijimu, buvęs paprotys siųsti savo netekėjusias dukteris tam tikromis dienomis prieš jų vestuves į pajūrį, kur jos turėdavusios paleistuvauti su vyrais, tuo būdu užsidirbti kraičiui pinigų ir tuo pačiu metu atlikti religinę pareigą deivei Venerai (Justin „Historiae Philippicae" XVIII, 5). Sirijoj, bažnyčios istoriko Socrates liudijimu, Heliopolio gyventojai teikdavo svetimšaliams savo dukteris, kad jie su jomis paleistuvautų („Historia ecclesiastica" I, 18). Armėnijoj Anajitės garbintojai, taip pat ir aukštojo luomo šeimos leisdavo savo dukterims paleistuvauti prieš ištekant, ir tat visai nekliudydavo garbingai ištekėti už gero jaunikio. Pabrėžtina, kad turtingųjų tėvų dukros daug daugiau duodavo savo meilužiams nei

gaudavo iš jų (Strabo, XI, 14, 16). Panašus paprotys buvęs ir Lidijoj, nes čia Tralleis'e rastuose įrašuose (II amž.) tūla ponia, vardu Turelia Aemilija, pasididžiuodama sako, kad ji paleistuvavusi šventykloje orakulo liepiama, kaip kad ir josios prosenės dariusios savo metu (Farnell „Greece and Babylon", p. 275). Tokių pavyzdžių mes rastume ir daugiau, bet pakaks ir šiųjų faktų.

Ilgainiui šis religinis heterizmas sąryšyje su falo ir priapo garbinimu virto savotiška šventyklų prostitucija, apie kurią mums čia kalbėti nebetenka kaipo apie faktą, atitrūkusį nuo pirminio heterizmo. Religinė prostitucija, suvesdama heterizmą į šventyklų ribas, padarė žingsnį priekin, kad heterizmo teisę pavedė visuomenės ponams: dvasininkams ir feodalams, tatai paskui mes matome taip ryškiai pirmosios nakties teisėje, vadinamoje *ius primae noctis*. Toji *ius primae noctis* buvo paskutinis heterizmo pėdsakas šeimos formų evoliucijoj, nes josios pėdsakų aptikta pakankamai daug jau pastoviajai monogamijai įsigalėjus, dar viduramžiais. Patsai Bachofenas *ius primae noctis* suprato kaipo atsipirkimą nuo heterizmo teisės ir papročio.

Vienoj etiopų giminėj (augiluose) buvęs paprotys, pagal kurį nuotaka vestuvių pirmąją naktį turėdavo praleisti su kiekvienu atvykusiu pas ją su dovanomis; ir juo su daugiau vyrų tą naktį ji praleisdavo, juo didesnė jai buvo garbė (Pomponius Mela „De chorographia situ orbis" I, 8). Balearų salų gyventojų tarpe buvęs paprotys per vestuves pirmajam su nuotaka lytiškai suseiti vyresniajam jos draugų, paskui iš eilės ėjo kiti jos pažįstami pagal amžių, o jaunajam šis malonumas tekdavęs tik paskutiniajam (Diodorus Siculus „Bibliotheca Historica" V, 18).

Jau ką tik minėjome, kad *ius primae noctis* buvo praktikuojama ir Europoj viduramžių feodaliniais laikais dažnai girdimu vardu *droit du seigneur*, feodalo ar pono teisė. Iš škotų istorijos karaliaus Evenus III laikais, to pat meto, kai Romą valdė Augustas, žinoma, kad buvo išleistas įstatymas, kuriuo remiantis jis ir jojo įpėdiniai turėjo teisės miegoti su aliai viena nuotaka, suprantama, jei toji nuotaka yra gero kilimo, o tik paskui jos vyras galėjo pas ją eiti. Šis įstatymas, be to, suteikė tokios pat teisės daugeliui ponų naudotis jųjų vasalų ir tarnų nuotakomis. Ir paskui, po kelių šimtmečių, tą įstatymą panaikinus, likosi dar atsipirkimo teisė, vadinamoji *mercheta mulierum*, kuria remiantis vasalai ir tarnai galėjo atsipirkti nuo pirmosios nakties teisės, sumokėdami nustatytą sumą pinigų (Leslie, „De origine moribus et rebus gestis Scotorum", p. 96). Vieno italų rašytojo Bonifacio Vannozzi, gyvenusio XVII a. pradžioje, yra pasakyta, kad anksčiau Pjedmonte buvusi pirmosios nakties teisė, apie kurią jam pasakojęs kardinolas Rovere, kuris patsai sudeginęs dokumentus, teikiančius tos teisės ponams (Bayle „Dictionnaire historique et critique", XIII, p. 335). O Rusijoj pirmosios nakties teisė buvusi net iki XIX a. (K. Schmidt „Ius primae noctis", p. 221). Laktancijaus liudijimu, imperatorius Maksimianas draudė kelti vestuves be jo sutikimo, nes jis, girdi, norėtų patsai naudotis tokiomis vestuvėmis (Lactantius „De moribus persecutorum", p. 38 ir Christian Ulrich Grupen „Von der Teutschen Frau", p. 1 sq.). Žinoma, kad net Pilypas VI ir Karolis VI net XIV amžiuje stengęsis dar įvesti pirmosios nakties teisę ta prasme, kad kiekvienas jų miesto gyventojas užleistų jiems savo nuotaką pirmosioms trims naktims. O Albanijoj *ius primae noctis* buvusi net XIX amžiuje. Tokių pavyzdžių rastume ir daugiau.

Buvome minėję, kad matriarchato pėdsakais Bachofenas laikė ir tuos faktus, kuriuos etnologai paskui pavadino prancūziškos kilmės žodžiu *couvada* (iš prancūziško couver = perėti, tos pat šaknies lot. žodis cubare = gulėti, ilsėtis). Visa šiojo papročio paslaptis tokia, kad moteriai gimdžius, jos vyras gula lovon, apsimeta ligoniu, vaitoja, dedasi sunkias gimdymo kančias kenčiąs, kartais net patį gimdymo vyksmą, ir „serga" taip ilgesnį laiką, o tuo tarpu tikroji motina ligonė turi daboti sergantį, apeiti ir prižiūrėti jį ir gimusį kūdikį. Taigi trumpiau *couvadą* (tarti kuvadą) galėtume pavadinti vyro tėvo pseudogimdymu ir su juo susietas apeigas. Vokiečiai

couvada išsiverčia terminu Männerkindbett (sudurtinis iš Männer = vyrai, Kind = vaikas, kūdikis, Bett = lova). *Couvada*, anot Bachofeno, galėjo atsirasti tiktai pereinamuoju laikotapiu iš matriarchato į patriarchatą. Žinome, kad matriarchato metu tėvas buvo nežinomas, žinoma buvo tik motina, kuri vaiką išauklėjo. Tam reikalui, kad galėtų jis pasakyti, jog tas vaikas yra jo, turėjo įrodyti savo teisę į vaiką. Anais laikais žmonės, nežinodami fiziologijos, nesuprato vyriškosios sėklos vaidmens embriono formacijai; vienintelis aiškus įrodymas buvo vaiko gimdymas, reikėjo *pačiam* pagimdyti, kaip kad motina *pati* pagimdo. Šis homeopatinės magijos aktas, pseudogimdymas, arba *couvada*, ir buvo vienintelis aiškus įrodymas tėvo savasties teisės į savo vaikus. Suprantama, *couvada* labai daug prisidėjo ir padėjo giminystei vyro tėvo linijai susidaryti, išaugti ir įsigalėti. Taigi *couvada* buvo graži iliuzija patriarchatui pateisinti, ir, ano meto akimis žiūrint, suprasti, tačiau, kita vertus, *couvados* buvimas prileidžia ankstybesnį būtiną buvimą matriarchato, kitaip pati *couvada* neturėtų jokios realinės reikšmės.

Bachofenas, jau tyrinėdamas Bakcho gimimo, Heraklio įsūnijimo mitus, belygindamas juos su faktais, aprašytais Strabono, Herodoto, nustatė *couvados* buvimą graikų mitologijoj. Bet, be mitų, daug *couvados* faktų aptikta senovės istorikų, geografų raštuose – Diodoras Sicilietis („Bibliotheca historica“, I, 80) rašo apie korsus: „Labai keisti jų vartojami papročiai vaiką gimdant. Moteriai pagimdžius kūdikį, vyras ja visai nesirūpina, bet patsai keletai dienų atsigula lovon, lyg jį skausmas kokis geltų“.

Geografas Strabonas (III c. 17) rašo apie iberus: „Jųjų moterys, pagimdžiusios kūdikį, sargina savo vyrus, kurie, apsimetę gimdę, suserga ir atsigula“. Apolonijus iš Rodo rašo („Argonautica“ II, 1011 sq.) apie tibarenus, Juodosios jūros pakrašty gyvenusius, kad vyras čia moteriai pagimdžius kūdikį garsiai verkdamas ir dejuodamas gula lovon, jį moteris turi apeiti, apžiūrėti, vonias jam daryti. Francisque'as Michelis dar 1857 („Le pays Basque“, p. 201) rašė apie Biskajos gyventojus baskus: „Moterys jų pagimdžiusios tuoj keliasi ir eina namų apyvoką, o vyras gula greta gimusio kūdikio lovon ir priiminėja savo kaimynų sveikinimus bei linkėjimus“. Marco Polo („De regionibus orientalibus“, II, cap. 41) rašo apie vieną kinų provinciją XIV amžiuje: „Šioje provincijoje yra įprasta, kad moteris, ką tik pagimdžius, apleidžia lovą ir atlieka visus namų darbus, o jos vyras gula lovon ir išguli 40 dienų, besirgdamas ir besirūpindamas gimusiu vaiku. Motina vaiku tik tiek tesirūpina, kad suteikia jam savo pieno. Draugai ir giminės lanko sergantį vyrą su ta intencija, su kuria Europoj lanko ką tik gimdžiusias motinas. Ir sako jie jam, kad moteris buvo nėščia, dabar pagimdė ir ilgai kentėjo, tačiau jau dabar viskas tvarkoje ir ji, moteris, 40 dienų sunkaus rūpesnio ir ligos pakelsianti; tačiau taip kalbasi čia su *vyru, jam linki* ir atiduoda dovanas ir atneša *gulinčiam* lovoje valgyti“. Apie kinus rašo dar ir Kunnicke („Zeitschrift f. Ethnol. 1911 – „Das Sogenannte Männerkindbett“): „Matome lovoje gulintį vyrą, laikantį prispaustą prie krūtinės naujagimį kūdikį, o motiną, atnešančią vyrui valgyti, ir jis, vyras, turi būti taip sarginamas visą mėnesį, o jei kitaip, tai gali atsitikti negerai“. Thutston („Ethnographie Madras“ 1906, p. 547–551) rašo apie indus, kad ir ten buvusi *couvada*, paaiškindamas priduria: „Vyro gyvenimas yra už moters vertesnis, ir vyras didesnį vaidmenį vaidina gimdyme, todėl vyrui tenka ir rūpintis daugiau už moterį“. E. Tyloro liudijimu („Researches into the early History of Mankind“, p. 296) pietinėj Indijoj esąs paprotys, kad vyras, gimus pirmajam sūnui ar dukteriai, mėnesiui turi atsigulti lovon, misti tiktai ryžiais, nevalgyti erzinančių valgių ir nerūkyti pypkės. Mėnesio gale jis keliasi, išsimaudo ir kelia savo draugams puotą“. Apolonijus iš Rodo („Argonautica“ II, 1011–1015) rašo apie tiborenus, vieną skitų giminę:

„Ir moterims, vyrų pradėtosioms, gimdyti laikui atėjus, vyrai tuoj guldavo dejuodami lovon, galvas apsirišę, tarytum jie sirgtų; moterys slaugo juos ir kalbas su jais lyg su gimdyvėmis, vonias

gi ir maistą jiems ruošia". Aiškių *couvados* pėdsakų randame ir Dioniso gimimo bei Heraklio įsūnijimo mituose. Be to, senovės istorikų liudijimais, tarpe iberiečių, korsikiečių, pas Kipro salos gyventojus būta aiškių *couvados* liekanų dar istoriniais laikais („Mutterrecht", p. 254). Apie Antilų salų gyventojus rašoma, kad čia tėvas, gimus kūdikiui, turi laikytis dietos 10–12 dienų, tuo metu minta jis tik mažais gabalėliais kasavo duonos ir vandeniu. Paskui davinys jam kiek padidinamas, tačiau dar kokį 10 mėnesių turi užsilaikyti be mėsos, žvėrienos, paukštienos, nes, jų manymu, tokie valgiai gali kūdikiui pakenkti. De Rochefort („Histoire naturalle et morale des Isles Antilles de l'Amerique") priduria, kad tokio pasninko laikomasi tik pirmajam vaikui gimus, tačiau antrajam, trečiajam ir t. t. gimus, gavėjimo laikas ir dietos aštrumas lengvėja. Du Tertre'as („Histoire générale des Antilles habitues par les Français", p. 372) rašo, kad gavėjimo laikui praėjus, sukviečiama giminės ir geri pažįstami ir, jiems susirinkus, prieš sėsdami stalan, suraižo agučio dantim nelaimingojo tėvo „ligonio" odą taip, kad kartais iš tikrųjų padaro jį tikru ligoniu. Suraižę taip odą, ima karčiųjų indiškų pipirų, sugrūda ir vandeniu užpila, tuo mišiniu paskui plauna tėvo žaizdas. Du Tertre'as sako, kad nuo tokio „balzamo" tėvas kenčia tiek pat, lyg jį gyvą ugnim svilintų, tačiau tą visą kankinimą tėvas turi kęsti su didžiausiu kantrumu, nes kitaip užsipelnytų sau nešlovę. Po šiokios ekzekucijos tėvą, jau tikrai sergantį, nuneša lovon, o svečiai patys sėdasi stalan puotautų. Dabar vėl šešius mėnesius jis nieko nevalgo mėsiško: žuvies, paukščių, gyvulių mėsos, nes valgant jųjų ydos gali naujagimiui pareiti. Galėtume dar daug kalbėti apie *couvadą* tarp natūrtaučių, tik vietos stokos dėlei turime to atsisakyti. Turime dar sykį priminti, kad Bachofeno nuomonė dėlei *couvados* reikšmės ir prasmės šeimos formų evoliucijoj yra tikra („Mutterrecht", p. 256–259), kitos, paskui sugalvotos teorijos *couvados* klausimą labiau tik supainioja, suvelia jį negu išsprendžia.

Taigi tik dabar jau galim kalbėti apie susidarymą agnatinės, patriarchinės, monogaminės šeimos, apie kurią taip ramiai ir idiliškai galvojo mūsų dar XIX a. pradžios proseniai. Tik apžvelgę Bachofeno darbus, supratome, kokią didelę revoliuciją padarė jis šeimos formų tyrime. Tiesa, šis tas jau buvo rašyta ir prieš jį, tačiau visus tuos atskirus fragmentus, visus faktus iš mitų, istorikų ir geografų bei keliautojų raštų suruošė, išrinko, sutvarkė mokslinėn sistemon Bachofenas. Juk ir apie pačią *couvadą* rašė dar net XVII a. tūli keliauninkai, tačiau šeimos formų evoliucijai jos reikšmę įrodė Bachofenas. Todėl Bachofeną, nepaisant jojo tūlų silpnybių, vis dėlto turime laikyti pirmuoju geneonomistu mokslininku.

Lyčių santykių sociologija

Tyrinėtojų nuomonės kalbamuoju klausimu

> Šeimos problema tokia pat opi
> kaip ir lyties klausimas
> *Prof. dr. med. H. Rohlederis*

> Šeima yra ne tik teisėta lytinių
> santykių norma, bet socialinis ir
> ekonominis institutas.
> *Prof. dr. E. Westermarckas*

Senoji žydų Senajame Testamente užrašyta pasaka esą šeimą įkūręs patsai Dievas, sukurdamas viengungiui Adomui žmoną Ievą, mokslininkų jau seniai sukritikuota, ir todėl šeimos bei moterystės kilmės reikia ieškoti, kaip rašo Westermarckas, vienas stambiausiųjų šeimos kilmės ir evoliucijos tyrinėtojų, savo „Šeimos istorijoj", priešistorinėj nekultūrinių žmonių gadynėj, jų gyvenimo būde ir sąlygose. Net daugiau, esą šeimos kilmės tenka ieškoti net antropoidų ir gyvulių tarpe, kur mes matom jau ir šeimos, ir lytinių santykių tam tikras normas.

Tačiau jau pačioje pradžioje pasisakome, kad mums terūpi žmonių šeima, nes žmogus, kaip sakė Franklinas, yra *toolmaking animal* – darbo įrankius gaminąs gyvulys. O būdamas tokis gyvulys ir savo paties pagamintais darbo įrankiais keisdamas gyvenimą, jis keičia ir savo prigimtį. Todėl tokiose tat sąlygose yra galima šeimos formų evoliucija, šeimos keitimasis. Kalbėdami apie žmonių šeimą, nepamirštame, kad patsai šeimos pavadinimas lotynų kalba (familia) buvo dvejopos prasmės. Pirmoji ir senesnioji tojo žodžio prasmė yra nuosavybė. Romėnai žodį *familia* skolino iš oskų kalbos žodžio *famel*, reiškusio vergą, šeimininko nuosavybę, o ir pačioje lotynų kalboje *familia* reiškė, be kita ko, vergus, žodžiu *famulus* tiesiai vergus ir tevadindavo. Taigi žodis *familia* senovėje reiškė žmonių ir daiktų nuosavybę.

Pirmuose romėnų rašytuose įstatymuose, vadinamuose Dvylikos lentelių įstatymais, nes buvo surašyti jie dvylikoje lentelių, penktame įstatyme, kur kalbama apie įpėdinystę ir paveldėjimą, sakoma, kad teisėtasis įpėdinis paveldi *familią*, arba visokeriopos rūšies šeimos turtą. Antroji žodžio *familia* reikšmė jau romėnų buvo suprasta kaipo giminystės ryšys. Čia šeima, arba *familia*, jau reiškė grupę žmonių, kilusių iš vienų tų pačių protėvių. Šitaip šeimą suprato romėnai.

Dabar šeima suprantama daug siauresne prasme: šeima yra grupė žmonių, susidedanti iš tėvo, motinos ir vaikų. Kadangi šiokia šeima yra namų ūkio pagrindas, o namų ūkis yra mažutė

valstybė, tai manyta, kad šeima yra valstybės pirmapradė. Senovėje ir manyta esą atskiros giminės, valstybėlės, išsiplėtojusios iš šeimų, pav., žydų semitai iš Semo, chamitai iš Chamo ir jafitai iš Jefeto šeimos.

Ne tik senovėje, bet ir pas mus daugelis sodžių tėra šakotos šeimos, kurie jų pirmuonių vardais net praminti. Pvz., Kušleikiai yra kilę iš Kušleikos, Šipyliai – iš Šipylos, Daugeliškiai – iš Daugėlos šeimos. Nors šiandien to giminystės ryšio ir nebėra tokio sodžiaus gyventojų tarpe, tačiau senų žmonių pasakojimai liudija čia buvus didelę, šakotą, vienų protėvių šeimą.

Kiek mūsų senoliai atmena ir rašyti dokumentai liudija, tai ne tik mūsų, lietuvių, bet ir kitų tautų šeimoje, šakotoje ar paprastoje, vyriausiuoju šeimos valdovu, galva, buvo tėvas, tėvo brolis ar šiaipjau tėvo giminės seniausias žmogus; žodžiu, šeima buvo patriarchinė (tėvo valdoma), tėvui ar artimiausiam tėvo vyriausiajam giminaičiui mirus, visas teises ar pareigas paveldėdavo vyresnysis tėvo sūnus.

Ir manė žmonės, kad tokia šeima buvo jau nuo amžių. Todėl graikų išminčius Aristotelis, taip manydamas, ir tvirtino, kad tokios šeimos būta nuo nepamenamų laikų, ir tokia šeima buvusi visuomenės junginių pagrindas: iš jų kilusios giminės, padermės, valstybės. O pačioje šeimoje tėvas buvęs visiškas ir neaprėžtas savo žmonos, vaikų valdovas ir turto valdytojas. Tokis tėvas turėjęs gyvybės ir mirties teisę savo žmonai ir vaikams ir galėdavęs elgtis su jais lyg su kokiais daiktais, kaip jam patiko. Giminystė ėjusi tėvo puse, todėl šeimos nariais, tėvo turtų paveldėtojais, galėjo būti tik tojo tėvo vaikai.

Taip žiūrėta į šeimą nuo Aristotelio iki XIX a. pusės, iki 1861 m. 1861 m. šveicaras Bachofenas (apie jį ir jo teoriją žiūrėk „Kultūros“ 1931 m., Nr. 12 ir 1932 m., Nr. 1) kitaip pažiūrėjo į šeimą, įrodydamas, kad anokia šeima nebuvo nei pirmapradė, nei amžina. Jis, remdamasis senovės medžiaga, įrodė, kad būta kitokių, ankstybesnių, šeimos formų, ir net buvęs tokis metas, kada žmonių lytiniai santykiai buvę visai palaidi ir vargu ar buvusios šeimos mūsų prasme.

Tačiau tais pačiais metais, visai nuo Bachofeno atskirai ir nepareinamai – jis Bachofeno tyrinėjimų nežinojo – išėjo teisininko Henry Sumnerio Maineo (skaityk Meno) knyga, vardu „Senovinė teisė“, padariusi didelės įtakos tūliems lyginamosios teisės tyrinėtojams. Maine'as, remdamasis rašytine Indijos, Graikijos, Romos, senovės germanų ir anglosaksų medžiaga, stengėsi įrodyti, kad visur ten būta tik patriarchinės šeimos ir tai dažniausiai monogaminės. Poligamija (daugmoterystė: polu + gamos = daug + moterystė), kaipo nukrypimas nuo paprastosios šeimos, poliginijos (daugpatystės) pavidalu, buvusi Rytuose, bet tokia šeima atsiradusi islamo, Mahometo religijos, veikiama.

Taigi 1861 m. jau prasidėjo nuomonių skirtumas dėlei šeimos formų, kilmės ir evoliucijos. Tačiau Bachofenas buvo laimingesnis: jis greitu laiku susilaukė stiprių šalininkų, kurių pirmasis škotas Mac Lennanas savo veikalu „Pirminė šeima“ (1865) aiškiai stojo Bachofeno pusėn, sakydamas, kad žmonijos istorijoj buvo metas, kada šeimos ir lytinių santykių normų nežinota, tatai liudija legendos apie šeimos „įkūrėjus“, žmones (valdovus ar vyriausiuosius kunigus), įstatymais uždraudusius palaidą gyvenimą ir vertusius žmones tuoktis teisėton moterystėn. Taip įsteigę moterystę: Kinijoj – karalius Fou-hi, Graikijoj – pirmasis Atėnų karalius Kekropas, Senovės Egipte – faraonas Menes, Senovės Indijoj – išminčiaus Udalakos sūnus Svetaketu, Lapu'oj [Laplandijoje] (Suomijoj) – Njavvis ir Attjis. Na, suprantama, jei esama legendų apie moterystės įkūrimą, tai, tenka manyti, prieš tąją gadynę buvo tarpas, kada moterystės nebuvo. Paskui kiti tyrinėtojai surado ir faktų, apie kuriuos kalbėsim paskui. Nesileisdami į kitas Mac Lennano išvedžiojimų smulkmenas, pastebėsim tik, kad šeimos evoliucijos schemą pirmasis sudarė amerikietis Lewisas Henry Morganas, aprašydamas ją savo žymiausiam veikale „Senovinėje

visuomenėje" (1877), tačiau pagrindines mintis jis išdėstė savo „Giminystės sistemoje" (1871), o tosios sistemos pradmens jau buvo aprašyti „Irokėzų lygoje" (1851); taigi, kaip matome, Morganas, remdamasis Amerikos indėnų šeimos tyrinėjimu, dar net prieš Bachofeną paskelbė dalį jo minčių. Tačiau, kaip jau minėjom, šeimos evoliucijos schemą aprašė jis savo „Senovinėje visuomenėje".

Kokia tat buvo toji schema?

Aprašysim ją trumpai. Šeimos evoliucijoj Morganas skyrė penkis tarpus, kurie, juo arčiau mūsų eros, juo labiau linko į monogamiją (vienmoterystę, monos + gamos = vienas + moterystė, mūsų supratimu – vienpatystė; susituokimas vieno vyro su viena moterim). Suprantama, juo labiau mes eisim atgal senovėn, juo šeimos formos bus paprastesnės, nepastovesnės, o lytiniai santykiai palaidesni, lytinių normų mažiau.

Pačioj šeimos evoliucijos pradžioj Morganas dėjo bendrakrauję šeimą, jo paties *konsangvinine* vadinamą, kur tėvai galėjo gyventi su vaikais, broliai su seserimis, ir niekas to nedrausdavo. Čia pastebėsime du tarpu: ankstybesnį, kada tėvas galėjo gyventi su savo dukterim, motina su sūnumi, broliai su seserimis, ir vėlybesnį, kada tam tikrais draudimais uždraudė tėvams gyventi su savo vaikais, bet dar galėjo gyventi broliai ir pusbroliai su savo seserimis ir pusseserimis.

Antrajam šeimos evoliucijos tarpe, kurį Morganas pavadino *punalua,* tiksliau grupine šeima, kur tuokdavosi, tiksliau, lytiškai gyvendavo ir gamindavo vaikus grupėmis: tam tikros giminės vyrai ir moterys galėdavo, tiksliau, turėdavo gyventi su kitos tam tikros giminės vyrais ir moterimis kaip vyrai su žmonomis.

Trečias iš eilės šeimos evoliucijos tarpas buvo porinė, kaip ją Morganas pavadino, sindiasminė (= porinė) šeima. Čia tuokdavosi poromis vienas vyras su viena žmona, tačiau jųjų moterystė būdavo nepastovi, persiskirti buvo lengva, greta teisėto vyro ir žmonos turėdavo sangulovų ir sangulovių. Čia, kaip ir pirmuose dviejuose tarpuose, giminystė eina motinos puse, nes tėvas ne tik vaikams, bet ir pačiai motinai nežinomas*, bet motiną, su kuria vaikas augdavo, visuomet vaikas galėjo atsiminti, taip pat ir motina lengvai atsimindavo savo vaikus. Todėl vaikus vadindavo motinos pavarde ir giminystė eidavo motinos puse. Vienos motinos vaikai buvo broliai ir sesers, bet vieno tėvo vaikai (tėvas juk galėjo su keliomis moterimis prigyventi vaikų) niekuomet nebuvo giminės; tad suprantama, kad vieno tėvo vaikai galėjo tuoktis moterystėn, taigi net ir čia brolio ir sesers susituokimas buvo galimas.

Ketvirtasis šeimos evoliucijos tarpas buvo patriarchinė poligamiška ir porinė šeima, čia giminystę ėmė vesti jau nebe motinos, bet tėvo puse. Vieno tėvo vaikai buvo broliai ir seserys, bet vienos motinos vaikai nebuvo tarpusavy giminės. Suprantama, dar ir čia galėdavo atsitikti, kad brolis galėjo vesti, kaipo negiminę, savo seserį iš motinos (ne iš tėvo) pusės. Pati moterystė čia irgi dar nebuvo nesuardoma. Poligamija (daugpatystė ar daugvyrystės pavidalo) čia buvo plačiai praktikuojama (net ir pas mus, Lietuvoje, metraštininkų liudijimu). Gyvenančių daugpatystėje žmonos, tiksliau, sangulovės, kurių skaičius būdavo neaprėžtas (pareina nuo vyro turto, kiek jis galėjo tokių sangulovių išlaikyti); tos sangulovės buvo laikomos atskiruose namuose, vadinamuose haremais, kuriuose vyras lankydavo savo sanguloves dažniausiai tik naktimis. Nuo svetimų vyrų tokias sanguloves haremuose saugodavo romyti vyrai, vadinami eunuchais. Tokia poligamija dar ir dabar aptinkama Rytuose, o senovėje jos būta visame pasaulyje.

* Anuo metu ir į lytinį gyvenimą kitaip žiūrėjo: lytiniam aktui ir vyro sėklai nesuteikdavo dažnai reikšmės, nes manydavo, kad įsikūnijusi moters iščiuje dvasia yra kūdikis, o toji „dvasia" galėdavo įlįsti kokį vaisių suvalgius, vėjui pūstelėjus, vandens atsigėrus; ir tik paskui ėmė manyti, kad toji „dvasia" įlenda lytinio akto metu.

Penktasis ir paskutinis šeimos evoliucijos tarpas – pastaroji patriachinė porinė šeima, vadinamoji monogamija (vienmoterystė = monos + gamos = vienas + moterystė) yra pastovus susituokimas vieno vyro su viena moterim. Vaikai čia pradžioje giminystės ir paveldėjimo atveju sekdavo tėvą, o paskui ir abu: tėvą ir motiną sykiu (greta tėvo pavardės pridurdavo ir motinos, jei ji būdavo „aukštos" giminės, paveldėdavo tėvo ir motinos turtą).

Tokia tat, kaip matome, buvusi toji šeimos evoliucija pagal Morgano schemą, dėlei kurios kilo daug ginčų, bet kuri susilaukė visų daugiausia šalininkų mokslininkų tarpe, kurių pavardžių prirašytume visą katalogą. Šioji Morgano schema, pataisyta, papildyta, patobulinta, tebegalioja ir šiandien, ji turi ir turės dar daug savo šalininkų. Josios šalininkais tapo ir mokslinio socializmo kūrėjai Karolis Marxas ir Friedrichas Engelsas.

Marxas skaitė Morgano knygą „Senovinė visuomenė" 1878 m. ir pasidarė sau jos santrauką, manydamas, matyti, ją paskui sunaudoti, tačiau tatai jam nepavyko: stigo laiko, bet jį čia pavadavo jo draugas Engelsas, išleisdamas 1884 m. knygelę „Šeimos, nuosavybės ir valstybės kilmė", kuri, kaip ir Morgano „Senovinė visuomenė", buvo išversta į visas kultūringojo pasaulio kalbas. Engelsas trumpai išdėstė Morgano teoriją, papildydamas naujai surinktais faktais.

Svarbesni klausimai, dėlei kurių ginčijosi, buvo bendrakraujė šeima, arba, kaip anglai ją pavadino, promiskvitas (promiscuity = netvarkingumas; netvarkingi lytiniai santykiai, stoka lytinių normų), matriarchatas (mater + arche = motina + valdžia; motinų valdoma šeima), tiksliau, maternitetas (šeima, kur giminystė ir paveldėjimas eina motinos puse, dėl jos nesiginčijama). Visos kitos Morgano sehemoje žymėtosios formos net ir jo priešininkų pripažįstamos. Dar dėl vieno dalyko smarkiai ginčijamasi, ko aš čia dar neminėjau, – tai dėl malajinės arba klasifikacinės giminystės terminologijos ar net sistemos, kaip ją Morganas vadino. Klasifikacinės giminystės sistemos paslaptis buvo tokia, kad kurios nors giminės ar padermės (žmonių skaičius čia būdavo aprėžtas ir nedidelis) žmonės (vyrai ar moters) vienodo amžiaus žmones vadindavo broliais ir seserimis, už save gerokai vyresnius – tėvais ir gerokai už save jaunesnius – vaikais. Morganas manė esą tokia klasifikacinė (classifico = paskirstyti, grupuoti; vienu vardu vadinama visa grupė žmonių – brolių, seserų, tėvų, vaikų) sistema reiškusi giminystę, būdama promiskvitinės ir grupinės šeimos rezultatas, bet paskui (1894 m.) marksistas Heinrichas Cunowas savo veikale „Australijos negrų giminystės organizacija" paaiškino, kad toji klasifikacinė, tiksliau, grupinė, giminystės sistema tėra tik bendriniai žodžiai atskiroms amžiaus atveju žmonių kartoms žymėti, bet giminystės jie nereiškė. Pvz., kurioj nors giminėj visus senius vadino tėvais, maždaug savo amžiaus – broliais, už save mažesnius – sūnais, dukterimis. Juk ir pas mus net ir dabar kas kreipdamasis į seną, nors ir svetimą žmogų, pavadina jį tėvu, o senis, kreipdamasis į jauną, nors ir svetimą žmogų, pavadina jį sūnumi, visai nesuprasdamas jokios giminystės ryšio. Visa kita, be minėtųjų, kaip sakiau, priimama net ir Morgano priešininkų.

Mokslininkai, besiginčydami dėl promiskvito ir grupinių jungtuvių, suskilo dviem nuomonėm: vieni tvirtina ankstybąją šeimos formą buvus promiskvitą, kiti – porinę šeimą (monogamija). Pirmosios nuomonės mokslininkų skaičius keleriopai didesnis už antrosios. Ginčas dėl šiojo hipotetinio (prileistinio) klausimo, mūsų manymu, yra daina be galo, nes trūksta duomenų jų ankstumui patikrinti. Mat visos tautos, kad ir kaip jos būtų nekultūringos, laukinės, vis dėlto turi ilgą istoriją, praeitį, kurioje, gyvenimo sąlygoms kintant, daug kas pasikeitė, taip pat ir šeima. Ir kokios tautos bepaėmus pavyzdį, vis vien būtų galima prikišti: čia nėra pradžiapradis faktas.

Mums šitas bergždžias klausimas todėl ir nerūpi, o rūpi atskiri šeimos evoliucijos tarpai, nušviesti patikimais faktais, supažindinti žmones su šeimos raida, nušviesti gyvenamąjį mūsų šeimos krizį ir nurodyti tas gaires, kurlink mūsų šeima eina. Suprantama, kiek tat bus reikalinga, kliudysim lyties, lytinių santykių, lytinių normų ir lytinių santykių reformų klausimus.

Laisvosios meilės gadynė

Moterystė turi būti laisva, jokių bažnyčios ar valstybės įstatymų nevaržoma.

Prof. dr. Hermannas Rohlederis

I

Laisvoji meilė, rašo prof. Rohlederis savo kelių tomų „Paskaitose apie žmonių lytinį gyvenimą", yra laisvi dviejų priešingos lyties žmonių lytiniai santykiai su visomis jų pasekmėmis. Nenoromis prisimena filosofo Kanto moterystės aptartis, kurią jis aptarė šitaip: „Moterystė yra dviejų priešingos lyties asmenų krūvon susidėjimas teisėtam lytinių organų vartojimui". Kad „lytinių organų vartojimas", kaip Kantas sako, yra šeimoje itin svarbus dalykas, mums liudija ir Edvardas Westermarckas, sakydamas, kad moterystė yra teisėti lytiniai santykiai, nes juos visuomenė laiko leistinais, net būtinais susituokusiųjų įgeidžiams patenkinti. Jei moterystė bebūtų tik teisėti lytiniai santykiai, tai dėl jos daug nesiginčytume, nes žinome, kad ir dabar baudžiama ne už lytinius santykius, bet už tųjų santykių pasekmes. Šiandien juk pasaulyje labai retas yra žmogus, neturėjęs vadinamųjų „neteisėtųjų" lytinių santykių su svetimais vyrais arba su svetimomis moterimis. Ir jeigu teismas už tokius santykius baustų, tai, esu tikras, kalėjiman tektų padėti 80% visų žemės gyventojų. Ir ne tik dabar, bet, tikras esu, niekuomet ir istorijoj nebuvo tokios gadynės, kad daugumas žmonių nebūtų turėję šiokio ar tokio pavidalo neteisėtų lytinių santykių, jų neturėjo gal tik pasakiškasis Adomas, nes nebuvo su kuo. Tą sakome todėl, kad lytiniai santykiai be jųjų pasekmių (vaikų gaminimo) tokis jau mums opus dalykas. Nors, kaip sakė prancūzų rašytojas Beaumarchais, žmogus nuo gyvulio tuo skiriasi, kad gali gerti ir netrokšdamas ir turėti lytinius santykius apskritus metus (gyvuliai ir žvėrys tokius santykius turi tik tam tikrais pasikartojančiais tarpais), tačiau ir tokie lytiniai santykiai nėra betiksliai, o jų svarbiausias tikslas – gaminti vaikus. Vaikų gamyba, suprantama, reikalinga žmonių veislei žemėje palaikyti, bet ji yra susijusi su visokiais gretimais keblumais. Vaikas, kol jis subręsta, reikalingas tėvo, o ypač motinos globos, ir tas globojimo tarpas trunka keliolika metų. Tėvas (ir motina), nuosavybei atsiradus, panorėjo savo turtą palikti tik savo, ne bet kieno kito, vaikams.

Žemės ūkio gadynėje vyras, norėdamas sulaukti užaugant vaikų, turėjo padėti juos motinai auginti, aprūpinti ir ginti pačią motiną bei vaikus nuo visokių pavojų. Taip atsirado monogaminė šeima. Taigi mums ir rūpės tik tieji žmonių lytiniai santykiai, kurie yra susiję su vaikų gamyba ir tosios gamybos pasekmėmis. O čia jau tieji lytiniai santykiai yra visuomeninio pobūdžio, su visuomenės organizacija ir santvarka susiję, todėl mes ir savo straipsnį pavadinom lytinių santykių sociologija, bet ne kuriuo kitu vardu. Apie tokių lytinių santykių laisvę mes čia ir kalbėsim.

Laisvoji meilė, reikšdamos laisvų lytinių santykių su visomis pasekmėmis pavidalu, yra jau nebe šios dienos dalykas. Jau graikų išminčius senis Platonas, kalbėdamas apie būsimąją komunistinę visuomenę, sakė, kad tam tikro amžiaus sulaukę vyrai ir moters galėsią turėti niekieno nevaržomus lytinius santykius, vadinas, mylėtis ir gyventi, kaip ir kol tinkama, o gimusius vaikus globos ir augins pati visuomenė. Laisvosios meilės klausimą šiokia prasme ėmė svarstyti vėl XVIII a., o ypač gyvai XIX ir XX amžiuose, Claude'as Henri de Saint-Simonas savo veikaluose „Europos visuomenės pertvarkymas" ir „Naujoji krikščionybė" – kartkartėmis kliudo lytinius santykius ir šeimą, prieidamas tas pačias išvadas, kurias priėjo ir Platonas. Charles'is Fourier,

Proudhonas ir kiti socialistai utopistai tojo klausimo nepamiršo. Romanistai, sociologai ir pedagogai smarkiai tą klausimą disputuoja, prieidami tas pačias išvadas, kurias priėjo Marxas ir Engelsas ir kurias trumpai suglaudė Augustas Bebelis savo knygoje „Moteris ir socializmas", kad „socialistinėje visuomenėje lytiniai santykiai bus asmeninis reikalas, teliečiąs tik suinteresuotus asmenis, kur visuomenė neturės teisės kištis". „Nes, – sako toliau Bebelis, – lytinio geismo patenkinimas yra tokis pat asmens reikalas, kaip daugelis kitų natūralinių reikalų. Kaip aš valgau, miegu, apsirengiu, tėra mano asmens reikalas, taip ir mano santykiai su priešingos lyties asmenim tėra irgi privatinis reikalas, kuriuo pašaliniai neturi rūpintis". O Engelsas savo knygoje „Šeimos ir savasties kilmėje" rašė: „Ir atsiras naujas dorovinis saikas lytiniams santykiams: niekas nebeklaus, moterystėje ar be jos įvyko lytiniai santykiai, tik paisys, ar jų priežastis buvo abipusė meilė, traukimas, ar ne. Išaugs nauja vyrų karta, kuriem neteko pirktis už pinigus svetimos, nemylinčios moteriškės kūną, ir nauja karta moterų, kurios leisis mylimos ne už pinigus, bet tik dėl meilės. Ir neteks tokiai moteriai bijoti mylėti mylimą vyrą dėl kokių pašalinių priežasčių: nėštumo, neturto, nes visi bus viskuo aprūpinti, o vaikus auklės tam tikros auklėjimo įstaigos, specialistų pedagogų vedamos. Vadinas, laisvoji meilė tikra to žodžio prasme bus galima tik socialistinėj santvarkoj". Panašiai galvojo švedas romanistas Almquistas (romanas „Jau ateina"), Ellen Key („Apie moterystę ir meilę"), Gumplowiczas („Moterystė ir laisvoji meilė") ir daugelis kitų.

II

Tokia tai turėtų būti, tūlų socialistų ir liberalų manymu, toji laisvoji meilė. Tačiau toji laisvoji meilė savotišku promiskvito pavidalu jau buvo anksčiau, kaip kad buvo ir senovinis komunizmas žemės ūkio gadynės pradžioje. Tačiau anuo metu lytinių santykių formos nebuvo tokios tobulos, kokias jas vaizduojamės socialistinėje visuomenėje. Anuo metu buvo galimi lytiniai santykiai artimų giminaičių, net tėvų su vaikais tarpe, šito socialistinėje visuomenėje eugenikos sumetiniais neturės būti.

Kyla klausimas, ar iš tikrųjų kada nors tokie palaidi lytiniai santykiai bus buvę; gal kartais tokie santykiai buvo tik atsitiktiniai, ne nuolatos ir ne visur? Juk, pavyzdžiui, aš pats skaičiau vieną knygą, kurioje aprašytas šiokis įvykis. Rusijoj buvusi šeima: tėvas, motina, brolis ir mažutė sesuo. Didžiojo karo metu tėvą ir brolį paėmė kariuomenėn, namie liko motina su dukterim. Revoliucijos metu tėvas žuvo, brolis, motina ir duktė pabėga į užsienį, bastosi Europoj kits apie kitą nieko nežinodami. Motina miršta, jauna graži duktė pakliūva ant slidaus paleistuvystės kelio. Atsiduria ji Paryžiuje; čia gyvena jos brolis. Kartą, norėdamas pasilinksminti, jis parsiveda jauną mergaitę, maloniai praleidžia naktį, – vienas antro nepažįsta. Rytą jojo meilužė, bevartydama brolio albumą, aptinka savo motinos foto[grafiją], klausia, kaip ji čia pakliuvusi, brolis paaiškina, tai esanti jojo motina. Sesuo pasisako, jis esąs jos brolis, nes toji moteris esanti ir jos motina. Atsitiko mat ir čia brolio su seserimi lytinių santykių, bet čia tai įvyko atsitiktinai, vienas antro nepažino. Atsitinka kartais girdėti vienur kitur slaptai besimylinčius ir begyvenančius brolį su seseria, seserį su broliu, tėvą su dukterim, motiną su sūnum. Bet šiokie atsitikimai yra labai reti, mes į juos žiūrime kaipo į liguistų žmonių nenormalinius iškrypimus. Atsitikdavo kartais vienur kitur artimų giminaičių susituokimas valdovų tarpe, trūkstant tolimos giminystės moters, nenorint leisti savo dinastijai išmirti; na, bet ir šiokie atsitikimai būdavo reti ir tai būdavo ypatingų aplinkybių padaras. Pvz., Egipte, Kinijoj, Indijoj ir dar kitur sosto įpėdinis vesdavo savo seserį.

Bet paprastųjų, šiaip jau žmonių tarpe?

Taip, buvo ir šiaipjau žmonių tarpe. Štai mes turime šiokią pasaką. Graikijoj Tėbų karalius Lajas gyvena su savo žmona Jokaste. Jie neturi sūnaus. Lajas eina į Delfų orakulą pasiteirauti apie savo likimą; orakulas lemia jam baisų dalyką: jo sūnus nužudys jį, savo tėvą, ir ves savo motiną Jokastę. Lajas todėl paskui liepia gimusį sūnų nužudyti, tačiau tarnas jo nenužudo, bet atiduoda vienam bevaikiui karaliui, kur jį augina kaip tikrą savo sūnų. Suaugęs Oidipas (tokis buvo jo vardas) eina Delfų orakulan, kur jam irgi išpranašauja tą pačią nelaimę. Oidipas, manydamas, kad jo namiškiai yra jojo tėvai ir norėdamas išvengti tos nelaimės, bėga iš augintojo namų ir eidamas pasuka keliu Tėbų linkui. Kelyje susitinka žmogų, nenorintį duoti jam kelio, su juo susiginčija ir jį užmuša, – o tai būta jo tėvo, karaliaus Lajo. Prie pat Tėbų stovi bjaurus, žmones žudąs sfinksas, kuris kiekvienam praeiviui užmena mįslę: kas rytą eina keturiomis, dieną dvejomis, vakare trijomis (žmogus: mažas, jaunas ir senas), ir visus, tos mįslės neįspėjusius, žudydavęs. Oidipas įspėja mįslę, ir sfinksas miršta. Tėbiečiai, sužinoję mirus savo karalių ir Oidipą išvadavus juos nuo sfinkso, nutaria atsiteisti geradariui: išrenka jį Tėbų karaliumi ir išleidžia už jo našlę karalienę Jokastę. Pranašavimas įvyko: sūnus nužudė savo tėvą ir vedė savo motiną. Šioji Oidipo legenda, turinti atliepimų Persijoj (kova Rostomo su Zuraba), Estijoj (Kivi–al [?] kova su savo sūnum), Kirgizuose (kova Gali su sūnum Saidilda), Vokietijoj (kova Hildebrando su Alubrandu), Keltuose (kova Klizamoro su sūnum Kartonu), Rusijoj (Ilja Muromeco kova su sūnum) ir net mūsų, lietuvių, dainose (motina nori tekėti už savo sūnaus) keli motyvai (vienas jų Jurgio Dovydaičio „Dainose“, p. 46; kiti – Juškevičiaus dainose) – aiškiai liudija šitą atsitikimą ne iš piršto išlaužtą buvus, bet, reikia manyti, buvo tokis tarpas, kada tikrai šitaip galėdavo atsitikti.

Prof. S. F r e u d a s, psichoanalizo kūrėjas (žr. doc. dr. V. Lazersono straipsnį 1932 m. „Kultūros“ 2, 3 ir 4 numeriuose), aiškindamas šią Oidipo legendą, priėjo išvadą, kad ji yra promiskvito, palaidų lytinių santykių rezultatas, be to, betirdamas bręstančių žmonių psichologiją, priėjo išvadą, kad aliai vieno vyro sieloje tam tikram gyvenimo tarpe esti linkimas prie savo motinos, o moteries – prie tėvo, vadinas, aliai vieno žmogaus sieloje glūdi linkimas prie kraujomaišos (incesto), kurį nuslopina tik įstatymai, papročiai, religija, mokslas. O šitas linkimas prie kraujomaišos, Freudo manymu, tėra anų senų gadynių, promiskvito gadynės, atgarsiai. Nesileisdamas į Freudo teorijos smulkmenas, pasakysiu, kad Morgano prileistasis promiskvitas turi savo tvirtą pagrindą. Oidipo legenda liudija buvus tėvų ir vaikų kraujomaišą (incestą), na, o kraujomaišos brolių su seserimis ar šiaipjau artimomis giminėmis rasime kiek tik norime.

III

Kinijos metraščiai, pvz., kalba, kad senų senovėje niekuo žmogus nesiskyręs nuo gyvulio ar žvėries. Žmonės gyvenę medžiuose, ir vyrai bendrai naudodavęsi moterimis; be abejonės, vaikai niekuomet nežinodavę savo tėvo ir retai težinodavę savo motiną. Indijoj, sprendžiant iš indų didžiulio epo Mahabharatos, senovėje nebuvę moterystės, ir žmonės gyvenę be jokios šeimos, bendrai, it gyvuliai. Pagal senovės graikų padavimus Atėnuose senovėje moterys buvusios visų vyrų bendra nuosavybė, su kuriomis gyvendavo tiesiai gyvuliškai, palaidai, ir nors dažnas žinojo savo motiną, bet niekas vaikų nežinojo savo tėvo. Graikų istoriko Herodoto ir geografo Strabono liudijimu, masagetai naudodavęsi moterimis bendrai ir lytinius reikalus atlikdavę viešai be jokios gėdos. XIII a. kinų rašytojo Ma-Touan-Lin liudijimu, masagetuose (gyv. vieta Turkestane) buvęs paprotys keliems broliams susidėjus naudotis viena moterimi nepaisant giminystės. Skitų giminė, vadinama galaktofagais, Mikalojaus Damaskiečio liudijimu, turėjusi turtą ir moteris bendras;

vyresniuosius vadinę tėvais, lygaus amžiaus – broliais, seserimis, jaunesnius – sūnumis, dukterimis. To paties autoriaus liudijimu, Ilirijos liburnai turėję bendras moteris, vaikus iki penkerių metų augindavę bendrai, nuo penkerių metų vaiką skirdavę tam tėvui, į kurį jis labiausiai panašus būdavo. Agatirsai, Transilvanijos gyventojai, Herodoto liudijimu, turėję bendras moteris, ir tieji, kurie bendrai moterimis naudodavęsi, negalėdavę tarpusavy pyktis, vadindavęsi jie broliais. Mosinai, Juodosios jūros pakraščių gyventojai, geografo Pomponijaus Melo liudijimu, irgi neturėję moterystės, žmonų, o naudodavęsi savo moterimis bendrai. Etiopų giminės – ichtiofagai, hiliofagai, spermatofagai ir trogloditai, Diodoro Siciliečio liudijimu, gyvenę taip pat laisvai, neturėję moterystės nei žmonų. Ausijai, Tritono ežero pakraščių gyventojai, Herodoto liudijimu, nesituokdavę, bet gyvendavę netvarkingai lyg gyvuliai bandoje. Užaugusius vaikus suvesdavę jie į savo žmonų susirinkimus, kurie įvykdavę kas trečias mėnuo, ir atiduodavę tiems „tėvams", į kuriuos vaikai buvę labiausiai panašūs. Nasamonų, lidų tautos giminė, to paties Herodoto liudijimu, vyrai, pagal savo šalies papročius, turėję po kelias žmonas, ir su jomis visi jie lytiškai gyvenę bendrai, tik prieš lytinį aktą su bet kuria moterim vyras pastato ties jos durim lazdą – ženklą, kad ji jau „užimta". Numidijoj, arabo Marmolo Caravajalo liudijimu, dar viduriniais amžiais vienam mieste buvusi šventykla, kur vyrai ir moterys atlikdavę lytinius reikalus kas metai vieną naktį tam tikru metų laiku; ten atvykusioms moterims drausdavę tol miegoti su savo vyru, kol ji pasijusdavo esanti kokio sveiko vyro apvaisinta. Šitaip pradėti ir pagimdyti vaikai buvę skiriami šventyklai aptarnauti ir todėl suaugę jie tapdavę šventyklos tarnais. Naktį, po šitokios „paleistuvystės", buvo aukojama dievams. Maroke, Salmono, Doutté ir E. Westermarcko liudijimais, net dabar dar toks paprotys praktikuojamas: abiejų lyčių žmonės sykį per metus susirenka mečetėj, Mahometo šventykloj, visai nakčiai, šventykloj užgesina šviesas, visi gula ant grindų, ir kiekvienas vyras atlieka lytinius reikalus su arčiausiai gulinčia moterim, nepaisydamas nei moterystės, nei giminystės ryšių. Taip gyventa žmonių ne tik Mažojoj Azijoj, Afrikoj ar Balkanuose, bet arčiau mūsų, pačiam vidury Europos. Vienuoliktojo šimtmečio metraštininko Kosmo Prahiečio liudijimu, čekų ir bohemų moterys buvusios bendros, jie moterystės nežinoję, nelyginant miško žvėrys paleistuvaudavę ištisomis naktimis kas su kuo pakliuvę. Ką kur užklupdavusi naktis, ten jie ir guldavę. Vienuolis Pamphilas net XVI a. kalba apie tokį netvarkingą bohemų gyvenimą. Vienuoliktojo amžiaus rusas vienuolis Nestoras, rašydamas apie rusų giminę, vardu *drevliane*, sako esą jie gyvenę gyvuliškai, nežinoję moterystės ir vogę jaunas mergaites paupiais. Tas pats Nestor apie kitas tris rusų gimines radimičius, viatičius ir sieverėnus rašė: jie moterystės nežinoję, rinkdavęsi žaisti už sodžių, kur jie prasimanydavę visokių velniškų žaislų, ir čia kiekvienas vyras pasigriebdavęs po mergaitę, su kuria jau buvo susitarta. Turėdavę jie po dvi ir tris žmonas. Dešimtojo šimtmečio arabo rašytojo Abūl-Quassimo liudijimu, čerkesai gyvendavę bendrai ir su ištekėjusiomis moterimis, kitų vyrų žmonomis. Priežastimi, kurios dėlei taip gyventa, jis laiko čerkesių, Kaukazo kalnų moterų, gražumą ir aistringumą. Lordo Averbury (J. Lubbock) liudijimu, Afrikos gyventojai bušmenai gyveną be jokios moterystės, kas su kuo pakliuvo. Andamanų salų gyventojai, Edwardo Eelchero tvirtinimu, vyras su žmona gyveną sykiu tol, kol motina atitraukia nuo krūtų kūdikį, paskui vėl kiekvienas jų ieškosi naujo partnerio. Karalienės Šarlotės salose gyventojai moterystės visiškai nežiną, ir moterys gyvena su savo giminės vyrais, nepaisydamos jokių giminystės ryšių. Vakarinėj Šiaurės Amerikos daly, kapitono Jacobseno liudijimu, indėnai, tenykščiai gyventojai, net vyrai laisvai leidžią gyventi savo žmonoms su svetimais vyrais. O Kalifornijos pusiasaly, kaip Baegertas rašo, tenykščiai gyventojai net žodžių *vesti, moterystė, ištikimybė* savo kalboje neturi. Jie imdavos tiek moterų, kiek norėdavo ir gyvendavo su jomis tol, kol patikdavo.

Galėtume šiokių pavyzdžių iš Indijos, Ramiojo vandenyno salų, Afrikos, Australijos bei Pietų Amerikos surašyti be galo daug, tačiau ir tųjų pakanka, kad įsitikintume, jog dauguma žmonių giminių nežinojo moterystės mūsų prasme, jog žmonės gyveno palaidai, promiskvitiškai, jog nebuvo lytinių normų, jog buvo lytinis komunizmas, arba, kaip Averbury rašė, bendrinė moterystė.

Suprantama, kad tokioj palaido lytinio gyvenimo gadynėje neapsieidavo ir be kraujomaišos, be lytinių santykių su artimais giminėmis: broliais, seserimis ir kt., nes tuomet vaikai, težinodami tik savo motiną, lengvai galėdavo turėti lytiškų santykių su savo artimais giminaičiais iš tėvo pusės, net ir su pačiu tėvu. Kad tarpe artimų giminių būta lytinių santykių, mes galim spręsti iš visos eilės draudimų, esančių visų tautų tarpe, nes jei tokio linkimo ir atsitikimų žmonėse nebūtų buvę, tai tieji draudimai būtų buvę nereikalingi.

Kalbėsim pavyzdžiais.

Iš Nestoro pasakymo, kad radimičių, viatičių ir sieverėnų giminių žmonės savo tėvams, uošviams bjaurias kalbas kalbėdavę, vedam, jog būta lytinių santykių artimų giminių tarpe. Otono biografijoj, kuris 1124 m. aplankė ir apkrikštijo pamarėnus (Pabaltijy) [matyt, yra klaida, nes Otonas III nekrikštijo. – S. S.], skaitome, kad jis uždraudęs pamarėnams tuoktis su pamotėmis ir kitais artimais giminėm iki septintosios kartos. Ir rusų dokumentuose aptinkama draudimų, kur draudė tuoktis pusbroliams ir kitiems giminaičiams, o metropolitas Jonas už tokias sutuoktuves ketino susituokusius iškeikti, t. y. atskirti nuo bažnyčios. Prahos vyskupas XVI amž. savo rašytuose pamoksluose, drausdamas čekams vogti moteris, draudė ir tuoktis artimiems giminėms. Ir pas mūs lietuvių giminaičius prūsus 1249 m. Christburgo sutarty draudžiama turėti tėvui su vaikais bendras žmonas ir tuoktis giminėms iki penktosios kartos. Senovės Indijoj ir Persijoj taip pat draudžiama buvo tuoktis giminėms. Tačiau senovės persų šventojoj knygoj „Avestoj“ artimų giminių – brolių ir seserų – susituokimas buvo net pagiriamas, patariamas. Patsai senovės persų dievas Ahura Mazda pasakęs: „Dievočiausias iš visų tarpo bus tas, kuris garbins savo dievą Mazdą ir dabos, t. y. laikysis moterystės su artimom giminėm“. Vadinas, tatai liudija Persijoj tokius susituokimus buvus leistinus, normalius. Persų legendose sutuoktuvės artimųjų giminių tarpe vaidino didelį vaidmenį. O persų karaliai Kambizas, Atos, Artakserksas, Terituchmes vedė savo tikras seseris. Net ir šiandien persai veda arba išteka už artimų giminių, tatai paaiškinama senovės papročių liekanomis. Kraujomaišos pobūdžio susituokimai buvo praktikuojami Egipto faraonų šeimose, kur faraonai, norėdami išlaikyti savo, valdovų, gryną kraują, vesdavo savo tikras seseris.

Šis artimųjų giminių tarpe vedybų klausimas smarkiai ginčijamas, todėl mes ir norim didesnio patikimumo dėlei duoti daugiau faktų.

Antilų salų gyventojai, prancūzų geografų Du Tertre'o ir De la Bord'o liudijimu, tuokdamies nepaiso giminystės ryšio; pvz., tėvas gali vesti savo dukterį, o sūnus savo motiną. De la Borde'as sakėsi patsai matęs, kad tūlas tų salų gyventojas turėjęs vedęs savo dukterį. Ekvadoro gyventojai, Simsono tvirtinimu, buvo pratę vesti artimus gimines: našlė vesdavusi savo sūnų, o našliai savo dukteris. Viena amerindų giminė, Hearne pranešimu, gyvenanti incestiškai: dažnas gyvena su savo motina ir veda savo seserį. Grenlandijos gyventojai, pasak Dalagers, vesdavę savo dukteris, o vidurinės Afrikos negrai, Wilsono ir Felkino aprašymu, vesdavę ne tik brolius ir seseris, bet tėvą ar motiną. Čia haremuose esą galėjai aptikti ne tik seserėčią ar seserį, bet ir tikrą dukterį. Naujosios Kaledonijos gyventojai nežino jokių draudimų vesti gimines, net motiną ar seserį; Kiwai salos tengimiai dažnai veda savo dukras. Vienoj Saliamono salų gyventojų grupėj tėvas tuokiasi su savo dukra ir susilaukia vaikų. Havajų salos gyventojai dažnai praktikuoja kraujomaišas: tėvo su dukterim, o brolių su seserims vedybos žinomos plačiai. Maršalo, Pelevo, Malajų ir Javos salų gyventojai praktikuoja plačiai susituokimą tėvų su vaikais, brolių su seserimis. Javos tengimiai, vadinamieji kalangai, mano, kad

motinos su sūnum susituokimas esąs net palaimintas. Graikų geografo Strabono liudijimu, senovėje airių didysis kunigaikštis Lugaidas vedęs savo motiną, o kitas Lemsterio kunigaikštis vedęs savo seserį. Egipte Ptolomejidų laikais žemdirbių ir amatininkų tarpe buvo praktikuojamos pusbrolių su pusseserėm ir brolių su seserimis jungtuvės. Brazilijoj tengimiai dagnai brolis su seseria gyvena kaip vyras su žmona. Afrikoje *obongo*, *washauga* ir *wateita* padermėse praktikuojama susituokimas artimųjų giminių, net brolių ir seserų tarpe. Tibeto gyventojai, Sarat Chaudra Das liudijimu, gyvenę promiskvitiškai, brolis vedęs seserį, šiaipjau vyras – savo pamotę ar tetą.
Mitologijoj dažnai atsitinka kraujomaiša; žinodami, kad mitologija yra žemės gyventojų santykių atspindys, galime be didelio perdėjimo sakyti, kad tokių įvykių būta ir tųjų tautų tarpe, kur tie mitai buvo sukurti. Pvz., Senovės Egipto dievai Oziris ir Setas vedė savo seseris Izidę ir Nephthys (Neftidę). Graikijoj Kronas veda Rėją, Dzeusas – Herą, o šeši Ajolo sūnūs – savo šešias seseris. Senovės Indijoj Rigvedoj ir budistų legendose minima daug atsitikimų, kur tuokdavosi broliai su seserimis. Skandinavų mitų Niordas vedė savo tikrą seserį ir įstatymai to jam nedraudė. M. Kovalevskio liudijimu, net Rusijos sodiečių epinėse dainose minimi brolių su seserimis susituokimai. Tokių faktų aptinkame *niase*, Javos salos gyventojų, santalų, eskimų ir daugelio kitų padermių mituose.

Visi šie faktai pirštu prikišamai rodo buvus palaidą, jokių dorovinių įstatymų nedraudžiamą, lytinėmis normomis nevaržomą promiskvitinį gyvenimą, kurio faktų, pėdsakų galėtume dar daug daugiau prirašyti. Juk net latvių tautos vestuvių ir mūsų Juškos bei Niemi – Sabaliausko surinktose dainose randame brolių su seserimis ir net motinų su sūnumis susituokimo pėdsakų. Minėtieji faktai rodyte rodo Morgano prileistąjį promiskvitą turėjus tikrą pagrindą žmonių visuomenėje. Susituokimų tolimesniųjų gimimų tarpe: tarp pirmos, antros, trečios kartos, pusbrolių ir šiaipjau tarp tolimesniųjų, nei pirmos kartos, genčių yra tiek daug nekultūrinių ir kultūringųjų tautų tarpe, kad jų galėtume visą knygą prirašyti.

Įdomu tačiau, kad tokios artimųjų giminių sutuoktuvės buvo daromos ir ekonominių sumetimų dėlei. Pvz., žymaus semitų tyrinėtojo Robertson Smith liudijimu, senovės arabai, galėdami vesti savo *bint'-amm*, arba savo tėvo brolio dukterį, pralobsta, nes turtas lieka vienuose namuose. Garsusis mokslininkas Jamesas George'as Frazeris, kalbėdamas apie senovės žydų sutuoktuves, sako, kad jų tarpe dažnai vesdavo tėvo arba motinos brolio dukras pigumo dėlei, nes vyras, žinodamas, kad daugelis jo pusseserių laukia jojo rankos, galėdavo sau žmoną gauti veltui arba už nedidelius pinigus, nes šiaipjau žmoną įsigyti brangiai atsieidavę: reikėdavę brangiai sumokėti dukters tėvams už jos užauginimą. Pusbrolių su pusseserėmis sutuoktuvės praktikuojamos buvo Arabijoj, Palestinoje, Maroke, Indijoj mahometonų tarpe, Madagaskare, pietų ir vakarų Afrikoj, Ceilone, Kinuose (He-miao padermėje), Sibire, Naujoj Kaledonijoj, Fidži salose, Australijoj (*urabuuna* padermėje), daugelyje Ramiojo vandenyno salų ir tūlų amerindų giminių tarpe. Ir, tenka pasakyti, didelis daugumas šį paprotį praktikuojančių žmonių priduria, girdi, vesti pusseserę atsieina daug pigiau už svetimos šeimos moterį.

IV

Aš patarčiau iki vestuvių jums nesibučiuoti.
Mefistofelis („Fausto" libretas)

Matėme, kad giminės, padermės ir tautos anais laikais gyveno be jokių lytinių normų; žmonės, besituokdami šeimon, senovėje nepaisydavo giminystės ryšių, ir tik paskui, vėlesniais laikais, visokiais religiniais, doroviniais, teisiniais ir kt. draudimais atpratina žmones nuo tojo įpročio. Kyla savaime klausimas, kaip tuomet jaunuomenė gyveno lytiškai iki vestuvių, ar priešvedybiniai lytiniai santykiai buvo smarkiai draudžiami, ar leidžiami, ar tik, taip sakant, toleruojami?

Šventajam Rašte, šv. Mato evangelijoj buvo juk pasakyta, kas pažiūrės į moterį geisdamas jos, tas jau paleistuvauja su ja savo širdyje. Vienas Šiaurės Amerikos socialistas publicistas Clementas Woodas šypsodamasis rašė, jei, girdi, teismai baustų už „paleistuvavimą su moterim savo širdyje", tai tektų kalėjiman padėti ilgiems metams ne tik visus iki vieno žmones, bet ir jų ganytojus bei pačius teisėjus. Ir iš tikrųjų, paėmę Europos, Amerikos ir kitų šalių miestų gyventojus, pamatysime, kad sunku bus surasti nors vienas procentas subrendusių, vadinamų dar „nekaltų" mergaičių, mergaičių, neturėjusių iki vedybų su vyrais lytinių santykių. Apie vyrus sunku kalbėti, nes jųjų „nekaltybę" patikrinti sunku. Tuo būdu drąsiai galime sakyti, kad šių dienų jaunuomenė gyvena promiskvitiškai, palaidu lytiniu gyvenimu. Tokis jųjų gyvenimas turi savas biologines, psichologines, sociologines ir ekonomines priežastis, kurių čia nesvarstysime, nes jas paliekam kitai temai, kai kalbėsim apie lytinio gyvenimo ir šeimos reformą. Šiuo tarpu pasakysim tik, kad ir senų senovėje jaunuomenė iki vedybų nesaugodavo arba neišsaugodavo savo „nekaltybės", turėdami dažnų priešvedybinių lytinių santykių.

Jau patsai Westermarckas, vienas stambiųjų šeimos istorijos žinovų, rašo, kad visiems, girdi, žinomas faktas, jog nekultūrinių tautų tarpe abiejų lyčių jaunuomenė iki sutuoktuvių naudojasi kuo didžiausia lytinio gyvenimo laisve. Tą patį tvirtino ir tokie žymūs mokslininkai, kaip teisininkas Postas, etnologas Wilkenas, papročių teisės istorikas Wilutzky, psichologas medikas Blochas, sociologas Hartlandas ir kultūros istorikai Hobhouse'as, Whelleris ir Ginsbergas.

Australijos, Naujosios Gvinėjos, Fidži, Naujųjų Hebridų, Tahiti, Madagaskaro, Patagonijos, Kalifornijos, Grenlandijos, Sibiro, Indijos, Mažosios Azijos, Kinijos, Japonijos, senovės Europos tautų, Afrikos ir abiejų Amerikų gyventojų jaunuomenė iki vedybų turėdavo gausius ir dažnus, ne su vienu, bet su keliais ir keliolika partnerių lytinius santykius. Faktų teikia labai daug minėtasis Westermarckas savo dviejų tomų knygoje „Dorovės kilmė ir evoliucija", o apie naujus ir naujausius laikus skaitytojas ras pakankamai medžiagos Blocho, Plosso, Buchmano, Hawelocko, Rohlederio ir J. Müllerio tyrinėjimuose.

Šitas jaunuomenės lytinio gyvenimo palaidumas buvo senovėje susietas su visokiomis apeigomis, kurios kartais būdavo periodiškos ir baigdavos didžiulėmis orgijomis. Tam tikri grožio, meilės, lytinio gyvenimo dievai būdavo tokio lytinių santykių palaidumo globėjai. Patsai toks palaidumas dažnai buvo siejamas su religija, su dievų kultu, su tikybinėmis apeigomis, apie kurias greit kalbėsim, bet ir be religijos šiokių atsitikimų būdavo dažna.

Patieksim truputį faktų.

Eskimai į lytinius nevedusiųjų santykius žiūri lyg į paprastą flirtą; Saliamono salų gyventojai net skatina savo jaunas, subrendusias dukras „išdalyti" savo meilę sodžiaus jaunuomenei. Line salų Gilberto grupėje moterys naudojasi visiška laisve: priešvedybiniai ar tikriau palaidi lytiniai santykiai čia yra norma, o moterystė – išimtis, moteris gali čia priiminėti tiek vyrų, kiek tik jų nori. Madisono salos gyventojai leidžia savo jaunoms mergaitėms tiekti savo meilės visiems, kas tik jos gali pirkti; ir gražiomis dukromis tėvai džiaugiasi, nes jos savo gražumu, nors laikinai, laiduoja savo tėvams turtą ir prabangą. Daugelis amerindų tautelių teikia savo jaunoms mergaitėms didelę lytinę laisvę, kuria jos moka naudotis; taip yra Sibiro ir Kaukazo kalnų, Malajos salyno ir Naujosios Gvinėjos tautų tarpe. Australijoj ir Afrikoj retai vedamos moters klausiama apie jos nekaltybę; pvz., Afrikoj Kongo gyventojai leidžia savo moterims ir mergaitėms glamonėtis bet su kuo pirmai aistrai kilus. Ilgainiui, kai vyras, tapęs žmonos ir šeimos savininku, ne tik savos žmonos, kaipo nuosavybės, nebenori niekam kitam duoti, bet ir iš nuotakos ima jau reikalauti nekaltybės; nekalta moteris, kaip rašė Hartlandas, rinkoje įgijo didelę vertę, todėl ir tėvai ėmė daboti savo dukterų nekaltybės, o už josios praradimą – bausti. Bet ir tuokart plačiai dar praktikavo bandomąją meilę dviejų susimylėjusių, ketančių tuoktis, iki mergaitė tapdavo nėščia, nes juk šeima – vaikams gaminti įstaiga, ir niekas nevelijo [= nenorėjo] sau bevaisės moters. Škotijoj, pvz., dar viduriniais amžiais buvo toks paprotys: per muges vyras išsirinkdavo sau mergaitę išbandyti vieneriems metams, šiam laikui praėjus, jie būdavo laisvi: norėdavo – vesdavo, norėdavo – išsiskirdavo. Toks paprotys buvo Airijoj ir Velse, jo būta ir kitų tautų tarpe.

Jau buvome minėję, kad lytinis palaidumas šliejos prie religijos, buvo tam tikrų dievų globojamas, tam tikrų apeigų lydimas.

Babely, Herodotas rašo, kad aliai viena moteris (netekėjusi) sykį per savo gyvenimą turėjo ateiti Mylitos šventyklon ir čia turėti su svetimos šalies žmogumi (vyru) lytinių santykių. Moteris, sykį Mylitos šventyklon atėjusi, nebegalėdavo iš jos beišeiti tol, kol koks svetimšalis neįmesdavo jos skreitan bet kokio didumo pinigą ir neatlikdavo su ja lytinio akto. Pinigo šito nepriimti negalėjo, tai draudė papročiai ir įstatymai, nes toks pinigas būdavo šventas ir skiriamas dievams aukos pavidalu. Moteris, atlikusi tuo būdu šventykloje savo pareigas, eidavo namo, o pinigus paaukodavo deivei, tiksliau – tosios šventyklos dvasininkams. Toks paprotys buvęs ir Kipro saloje, kur tėvai siųsdavo savo dukteris pajūrin pardavinėti savo meilę už pinigus, kurių dalį paaukodavo Venerai, o iš kitos dalies susikraudavo sau kraitį. Heliopoly Sirijoj mergaitės už pinigus parduodavo savo nekaltybę svetimšaliams, dalį pinigų aukodavę deivei Afroditei. Bible, kur žmonės dievo Adonio gedėjimo dieną kirpdavo savo plaukus ir skusdavo savo galvą, moterys, nenorinčios netekti savo plaukų, turėdavo tam tikromis šventėmis pardavinėti savo meilę už pinigus, kuriuos atiduodavo deivei. Armėnijoj mergaitės, net aukštos kilmės, paleistuvaudavo Anaitis šventėse, ir tat nekliudydavo jom paskui sudaryti gerą partiją: išeiti už gero vyro. Tokio papročio būta ir Lidijoj.

Ilgainiui toks religinis paleistuvavimas išvirto paprastais ištvirkavimo namais, kur dalyvaudavo tos moterys, dažnai davusios įžodžius netekėti ir likusios prie šventyklų tam tikromis tarnaitėmis, su savo artimesniais pažįstamais. Tokio tipo moteris mes turime devadaši, arba šventyklų šokėjas, Indijoj. Religinių apeigų metu jos šokdavo rytą ir vakare šventus apeiginius šokius ir dainuodavo linksmas dainas, bet, apeigoms pasibaigus, atsiverdavo pragaro vartai ir šventyklą paversdavo jos gašlios orgijos vieta. Jos paleistuvaudavo ten su braminais ir šventyklų lankytojais. Panašios religinės prostitucijos būta plačiai tarpe semitų, net ir pačioj Judėjoj. O Kartaginoj, Erikse, Komanoj, Korinte, Lidijoj ir kitur šis paprotys irgi buvo paplitęs. Pradžioj moterys savo meilę teikdavo tik svetimšaliams, bet paskui ir saviškiams, žinoma, už pinigus. Šis paprotys, būdamas susijęs su falo (vyriškos lyties organo dalis) kultu religijoj, vis dėlto, kaip teisingai pastebi Frazeris, yra lytinio nenorminio gyvenimo išgyvena, nes, nykstant ankstybajam lytiniam komunizmui ir augant porinei moterystei, lytinis palaidumas vis labiau tampa nebepakenčiamas. Bet senus papročius prisiminus, leidžiama jam kartkartėmis pasireikšti tam tikromis legaliomis formomis, kurių viena ir buvo religinė prostitucija ir religinių apeigų lydimas nekaltybės atėmimas (defloracija), kurį tam tikro papročio dėlei (apie jį kalbėsim paskui) taip pat atlikdavo svetimšaliai. Kitur toji defloracija atliekama ne šventykloj, o paprastai. Pvz., Australijoj Kvinslando giminėje mergaitę, pasirodžius jos lytinio subrendimo ženklams, paima keli vyrai, nusiveda į krūmus ir, paguldę ant žemės, vienas jųjų atlieka defloraciją, o kiti iš visų pusių eina priekin ir iš eilės atlieka lytinius reikalus. Po šiokios tai ekzekucijos ji tampa verta ištekėti. Šis paprotys, praktikuojamas itin plačiai nekultūrinių tautų tarpe, primena mums grupines jungtuves, kada tuokdavosi ne poromis, bet grupėmis: grupė vyrų turėdavo vieną žmoną, grupė moterų turėdavo tik vieną vyrą ir grupė vyrų bendrai vesdavo visą grupę moterų ir gyvendavo bendrai.

Apie tas grupines jungtuves kalbėsiu jau kitam skyrely. Tačiau čia turim nepamiršti, kad kaip pačios grupinės jungtuvės, taip ir anas minėtasis australų paprotys, tėra ankstybojo lytinio komunizmo, promiskvito gadynės išgyvena. Kitam skyriuje kalbėsim apie lytinių normų bei moterystės atsiradimą ir apie ekonominius veiksnius, aprėžiančius lyčių lytinius santykius.

Lytinės normos, ūkis ir religija

Šeima, kurios senų senovėje nebuvo, atsirado ne lytinių santykių, bet ūkiškų sumetimų dėlei.
Ferd. v. Reitzensteinas

Pirma moteris ir tik paskui vyras įkūrė šeimą.
B. Schidlofas

I

Ką tik minėtasis Ferdinandas von Reitzensteinas, vienas stambiųjų šeimos evoliucijos tyrinėtojų, rašė, kad senų senovėje žmonių gyventa nedidelėmis grupėmis, vadinamomis ordomis, užimančiomis tam tikrą aprėžtą teritoriją (plotą), kur jie ieškojo sau maisto. Tokiose ordose vyrai su moterimis gyveno laisvai, nevaržomi; šeimos (mūsų prasme) ir lytinių normų tada nebuvo, o visi per tokius santykius gimę vaikai buvę laikomi visos ordos savastimi. Anatominiai ir fiziologiniai lyčių skirtumai vertė vyrą ir moterį pasiskirstyti darbą ir pareigas. Nėštumas, gimdymas ir maitinimas vaikų vertė moterį būti namie, rinkti augalus, gaudyti smulkius gyvulius ir paskui verstis žemės ūkiu. Vyras turėjo medžioti ir ginti ordą nuo priešininkų.

Ir tokio tat darbo pasiskirstymo esama plačiai pirminių (primityvinių) tautų tarpe.

Australai, bušmenai, vedachai, patogoniečiai, rytinės Afrikos tengimiai, Sumatros gyventojai, Bolivijos indėnai, daugelis Pietų Amerikos indėnų aiškiai tat paliudija. Australai, pvz., savo žmonai paveda dirbti namų darbus, gaminti valgį ir aptarnauti jį patį. Juo daugiau jis turi žmonų, juo geriau ir lengviau jam gyventi. Turkmėnai dvigubai brangiau moka už jaunas našles nei jaunas merginas, nes našlės labiau įgudusios namų ūkio darbuose. Moteris sau ir vaikams buvo reikalinga mėsos, o vyras – vaisių, augalų, daržovių; moteris buvo reikalinga gynėjo nuo užpuolikų, vyras – pirkelės ir ugnies, kur galėtų ramiai pailsėti ir sušilti; moteris buvo reikalinga tiekėjo odų ir kailių, o vyras – nešiotojo daiktų besikraustant kur ar medžioklėje.

Šitų ir kitų, čia nesuminėtų, priežasčių dėlei atsirado šeima, kuriai moteris buvo reikalinga kaipo darbininkė, vyro talkininkė ir paskui, privatinei nuosavybei atsiradus, kaipo teisėtų įpėdinių (vaikų) tiekėja ir augintoja. Suprantamas todėl garsaus graikų kalbėtojo Demosteno pasakymas: „Moterys sukurtos teisėtiems įpėdiniams gimdyti ir namų žygiams apeiti".

Teisingai todėl kitas žymus šeimos sociologijos tyrinėtojas A. W. Nieuwenhuisas sakė, kad šeimos pamatuos glūdi medžiaginiai sumetimai ir gamyba vaikų. Jokios meilės, jokių romanų besituokiančiųjų tarpe nebuvo, nes meilė, kaip mes ją dabar suprantam, tėra tik, kaip teisingai F. Müller-Lyeris pastebi, kultūros dovana. Pirminių žmonių meilė tebuvo paprastas lytinis traukimas, kurį visuomet jie lengvai per lytinį aktą patenkindavo. Todėl į besimylinčius žiūrėdavo jie prastai: arabai, pvz., nenoromis leisdavo savo dukterį už žmogaus, kuris ją myli; rytinės Afrikos *ben-amer* tautelės negrai mano, kad moteriai mylėti savo vyrą nepadoru; kafirai sako, kad mergina, tekėdama už vyro iš meilės, elgiasi negražiai, o indai „susituokimą iš meilės" (gaudharva) niekina. Ir atvirkščiai, besituokiantieji ir jų tėvai žiūrėdavo, kad būtų energijos, drąsos, sugebėjimo ir įgudimo darbą dirbti. Kartais jaunieji apklausiami ir bandomi, ar sugebėsią atlikti tuos ūkio ir apsaugos darbus, kurių dėlei jie tuokiasi. Visa tat liudija, kad šeima pačioj savo kilimo pradžioje buvo socialinis ir ekonominis institutas, tatai mes jau anksčiau sakėme. Todėl šeimai ir moterystei jokiu būdu netinka Kanto pasakymas, kad moterystė esanti dviejų priešingos lyties žmonių susituokimas teisėtam savo lytinių organų vartojimui.

Anoje nevaržomų lytinių santykių gadynėje tieji lytiniai santykiai prieš sutuoktuves buvo dažnai laisvi ir tik po sutuoktuvių ten, kur privatinė nuosavybė buvo jau nusistojusi, vyras griežtai

drausdavo žmonai turėti lytinių santykių su svetimais vyrais; už tokius santykius jis kartais bausdavo mirtimi. Šis lytinių santykių suvaržymas įvyko dėl baimės turėti ne savo, o svetimų vaikų, kurie taip pat reikalaus ir sau dalies. Toje privatinės nuosavybės gadynėje į pavainikius, arba mergos vaikus, ėmė žiūrėti blogai, ir mergaites bei moteris, sulaukusias neteisėtų vaikų, ėmė bausti, žinoma, ne už pačius lytinius santykius, bet už tųjų palaidų santykių pasekmes.

Pvz., Velio-Levelio ir Kristobalio salų gyventojų papročiais aliai viena subrendusi mergaitė apšaukiama *mangotta*, t. y. kiekvienam vyrui lytiniams santykiams prieinama, ir tat trunka tol, kol ji išteka, bet po vestuvių bet kokie lytiniai santykiai ne su savo vyru baudžiami mirtimi. Panašiai esti pas malajiečius ir Naujosios Gvinėjos gyventojus. Papuasai už išžaginimą mergaitės nieko nedaro, bet smarkiai baudžia moterų žagintojus. Konijagietės mergaitės gali laisvai gyventi su visais vyrais, bet ištekėjusios turi būti ištikimos savo vyrui. Tokių pavyzdžių tiek daug, kad visų jų čia mes nesuminėsime.

Ir kaip jau minėjome, visa tat buvo daroma ne dėl lytinės dorovės, bet kad apsisaugotų nuo svetimų vaikų. Dar labiau tą patvirtina ir toji aplinkybė, kad nevaisingas moteris (kartais ir nevaisingus vyrus) laiko netekėjusiomis. Kitaip tarus, moters nevaisingumas buvo laikoma pakankama priežastimi persiskirti, mat ji nepagimdys teisėtų įpėdinių. Batakai nevaisingą moterį grąžina atgal jos tėvams, kurie jos vieton turi duoti kitą, vaisingą seserį. Taip daro ir Naujosios Gvinėjos gyventojai. Mabuiago salos ir Basuto gyventojai leidžia persiskirti, jei jų moterys nevaisingos. Visų dažniausioji persiskyrimo priežastis pirminių tautų tarpe yra moters nevaisingumas ir labai retai tėra tokia priežastis vyrų nevaisingumas (impotencija). Vienur kitur nevaisingas moteris liepia pakeisti vaisingomis jų seserimis, tačiau tokio papročio nedaug kur tesama. Nežinant, ar vesimoji moteris bus vaisinga, daugelio tautų tarpe leidžiamos ir praktikuojamos bandomosios sutuoktuvės tam tikram laikui (vienieriems, dvejiems metams), kurių metu išbandydavo moters vaisingumą. Jei ji būdavo nevaisinga, tuosyk vyras ją pamesdavo.

Pvz., vidurinės Afrikos gyventojai visuomet išbando vesimųjų moterų vaisingumą. *Angami nagas* tautelės jaunuomenė taip pat išbando vesimas žmonas, ar jos bus vaisingos. *Akamba* tautelės vyrai veda nėščias ar jau gimdžiusias moteris. Škotijoj prieš reformaciją vyrai per šventes išsirinkdavo po merginą sau, su kuria gyvendavo metus, ir po to abi pusės būdavo laisvos, žinoma, jei mergina netapdavo nėščia. Velse jaunasis prieš vesdamas išmėgindavęs savo sužadėtinės vaisingumą ir tik paskui susituokdavo, panašiai buvę Airijoj.

Pirminių tautų tarpe tokios bandomosios jungtuvės plačiai praktikuojamos, kur tam tikram laikui arba jaunikis parsiveda merginą į savo namus, arba patsai nueina merginos tėvų namuosna. Ir apskritai laisvi lytiniai santykiai verčia tuoktis pirminių žmonių jaunuomenę tada, jei mergina tapo nėščia. Nėštumas ir darbštumas buvo pakankama salyga ištekančiai merginai.

Visi minėtieji faktai verčia manyti, kad šeima atsirado darbo ir pareigų pasiskirstymo, geresnio darbo organizavimo, savo turtų didinimo ir savų vaikų teisėtų įpėdinių gaminimo ir auklėjimo dėlei. O šeima, tas socialinis ir ekonominis institutas, ir buvo lytinio gyvenimo normų palaikytojas ir sargas, nors pačios lytinės normos ir gerokai ankstybesnės už šeimą mūsų prasme.

II

Visi šeimos įstatymai tvarkomi tuo būdu,
kad jokiu budu nemažėtų, bet didėtų šeimos turtas.
Dr. A. W. Nieuwenhuisas

Lytinių santykių tvardymas prasidėjo įvairiausiais draudimais arba tabu (žodis *tabu* aptiktas Polinezijoj ir reiškia: uždrausti, drausti vartoti, liesti, daryti ką), ir vieni pirmųjų tokių draudimų

buvo draudimas imtis iš bet kur moteris sau žmonomis. Šiokių draudimų buvo du: endogamija (gr. endon+gamein=viduje, čia pat+vesti, tuoktis), arba toks susituokimas, kur tuokiasi abu (vyras ir mergina) tos pat giminės, grupės, padermės, rasės, kiemo, sodžiaus, luomo, tautos ar religijos žmonės, ir egzogamija (gr. exo+gamein=lauke, kitur+vesti, tuoktis), arba toks susituokimas, kur tuokiasi (vyras ir moteris) ne vienos kurios, bet įvairių giminių, grupių, padermių, rasių, kiemų, sodžių, luomų, tautų, religijų žmonės. Pastebėsim, kad endogamija labai dažnai esti sykiu su egzogamija, nes kita kitą panaikina tik tada, kai vienos (endogamijos) ir antros (egzogamijos) pagrindas yra vienas ir tas pats: giminė, grupė, kiemas, sodžius, padermė, rasė, luomas, tauta ar religija, tačiau labai dažnai vienos pagrindas esti vienokis, antros kitokis: pvz., seniau bajorai vesdavo tik bajoraites (luominė endogamija), bet tas pats bajoras nevesdavo savos artimos giminaitės (giminės egzogamija). Tuo būdu mes gausime tūleriopų pagrindų endo-egzogamiją, kur, iš vieno taško žiūrint, susituokimas bus endogaminis, bet iš kitojo taško – egzogaminis. Šeimos istorija tačiau žino atsitikimų, nors labai retų, luomo ir giminės endogamijos, pvz., Egipte Ptolomejidų (Ptolomėjaus ainių) dinastijos ilgus laikus broliai vesdavo savo tikras seseris, norėdami tyrą savo giminę išlaikyti.

Pradėdami kalbėti apie endogamiją ir egzogamiją, turime susitarti dėl terminų, ypač tarptautinių, plačiai etnologinėj literatūroj vartojamų žmonių didesnėms grupėms, sykiu gyvenančioms, pavadinti. Tokių, dažniausiai aptinkamų, terminų turime: *clan, tribe* ir *sib* (vok. Sippe). Žodis *clan* (tarti: *klan)* yra gališkos kilmės, jis yra kilęs iš žodžio *clann,* ar *cland,* reiškusio šeimą, šeimyną, vaikus, gentkartę. Dabar žodžiu *clan* vadinama didesnė vienoj vietoj gyvenančių žmonių grupė, vadinama vienu vardu, valdoma vieno viršininko; šie žmonės mano, kad jie visi (to *klano* žmonės) kilę iš vieno kurio spėjamo protėvio. Lietuviškai, tokiu būdu, *klaną* vadinsime paderme. T r i b e, lotynų kilmės (*tribus,* romėnų senovėje dar Romulas visus romėnus paskirstęs trimis tribomis) žodžiu anglai etnologijoj vadina grupę žmonių, kilusią iš vieno protėvio, taigi siejamų giminystės ryšiais, nors kartais gyvenančių ir ne vienoje vietoje. Lietuviškai žodį *tribe* versim *gimine* plačia to žodžio prasme. Anglosaksiškąjį „s i b“ ir vokiškąjį „S i p p e“ versim taip pat gimine. Totoriškuoju žodžiu *horde* (mūsiškai – ordė, orda) vadinam giminę ar šiaip grupę žmonių, gyvenančią ne vienoje vietoje, klajojančių, beieškant maisto, grobio ar ganyklų, iš vienos vietos kiton.

Tuo būdu trumpai aptarę kelis čia mums rūpimus terminus, kalbėsim toliau apie minėtuosius draudimus, tabu endogamijos ir egzogamijos pavidalu. Pradžioj kalbėsim apie endogamiją, kuri, būdama ne vieno, bet keleriopų pagrindų, nėra vienos, bet kelių rūšių, paisant priežasties, kuria mes endogamiją pagrįsim.

III

> Lytinę atranką veikė ne tik polinkiai, bet ir draudimai.
> Dr. E. Westermarckas

Draudimai šeimai, tam socialiniam institutui, turėjo didesnės reikšmės, nes juos rėmė įstatymai, papročiai ir religija. Ir niekur dar iki šiolei visuomenė neatsikratė besituokiantiesiems draudimų, kliudančių laisvai pasirinkti vyrui ar merginai sau gyvenimo draugą. Niekur dar nebuvo tokių įstatymų ar įsakymų, liepiančių ar raginančių tuoktis tik dėl grožio, meilės, vienas antram patikimo. Vienas tokių draudimų, pagrįstas ne meile, ne grožiu, ne patikimu, bet padermės, tautos, rasės ambicija, neapkentimu, baime, luomų privilegijomis, religiniu fanatizmu (apjakimu)

ar sumetimais pasipelnyti. Ir buvo endogamija, liepianti tuoktis žmonėms vienos giminės, vienos padermės, tautos ar rasės, vieno luomo, vienokio turtingumo ar vienos religijos žmonėms. Niekur, tiesa, nėra rašytų įstatymų, liepiančių tat daryti, bet nerašytų įstatymų, papročių pavidalo, dažnai ir dažnai kur aptinkame.

Endogamija plačiąja šio žodžio prasme yra paprotys ar taisyklė tuoktis žmogui su žmogumi, nes mes nežinom atsitikimų, kad kur tuoktųsi žmonės su antropoidais (bezdžionėmis) ar kurios kitos rūšies gyvuliais, nes žinoma, kad juo labiau skirsis gyvulys nuo žmogaus, juo pasekmės veisimosi tarpe jųjų bus mažesnės. Ir gyvulių tarpe tokios endogamijos esama: vienos veislės gyvuliai paprastai su kitos veislės gyvuliais nesituokia. Endogamija siaurąja to žodžio prasme yra paprotys tuoktis artimiems giminaičiams: broliui su seseria, pusbroliui su pussesere.

Buvo manoma esą artimųjų giminaičių susituokimas nesveika, nes mažinąs vaisingumą ir ilgainiui taip begyvendami žmonės išsigimstą, tačiau mokslininkai tos nuomonės nepatvirtino. Žinomas psichiatras Oswaldas Bumke, remdamasis savo ir Schilleris Tietzas, Peipersas, Kraussas, Maye tyrinėjimais, priėjo išvadą, kad anoji nuomonė esanti klaidinga, nes incestas (kraujomaiša, artimųjų giminaičių susituokimas) labiau stiprinąs ir plėtojąs ne tik blogus, bet ir gerus savumus, polinkius. Juk, rašo Bumke, Ptolomėjidų dinastijoj net aštuonios kartos tuokėsi incestiškai (brolis su seseria), bet paskutinė tos dinastijos atstovė Kleopatra buvo visai normali, net gabi, ir apskritai, rašė kitas mokslininkas Lorenzas, apie jokį tos dinastijos žmogų neturime jokių žinių, kad jie būtų buvę nenormalūs ar išsigimėliai. Vidurinės Amerikos Peru valstybės gyventojai inkai (jų valdovai) ilgai, net kelis šimtmečius, tuokėsi incestiškai be jokių išsigimimo pasekmių. Taigi, sako savo išvadoje Bumke, artimųjų giminaičių susituokimas net per ilgesnį laiką neverčia išsigimti žmones, tai ką bekalbėti apie atsitiktinius susituokimus brolio su seseria ar pusbrolio su pussesere. Šioji mokslininkų nuomonė padeda mums atsakyti į klausimą, kodėl žmonės, kadaise gyvendami incestiškai, neišsigimė. Susituokimų artimųjų giminių tarpe būdavo dėl tam tikrų, dažniausiai ekonominių sumetimų. Egipto, Persijos, Peru ir kitų senovės valstybių valdovai dažnai vesdavo savo seseris, norėdami išsaugoti „tyrą savo giminės kraują", tiksliau, išsaugoti savo rankose valstybę, kurią anuomet jie laikė savo nuosavybe, nes tuosyk joki pašaliniai pretendentai negali ieškoti savo dalies. Savo brolius, norinčius kibti prie sosto, dažnai žudydavo arba kartais kastruodavo, kad iš jų nebūtų vaikų, naujų sosto pretendentų. Šioji priežastis – neskaldyti savo turto versdavo vesti artimas giminaites ne tiktai valdovus, bet ir šiaipjau žmones.

Jau anksčiau minėjau, kad senovės arabai džiaugdavosi, galėdami vesti savo pusseserę, nes tatai ne tiktai sustiprindavo giminystės sąsajas, bet ir išsaugodavo turtus vienoje šeimynoje. Arabai Maroke net užmušdavo savo dėdę, išleidusį savo dukterį ne už broliavaikio, bet už kito. Indai galvoja, kad brolvaikių susituokimas saugojąs šeimą nuo kitų luomų priemaišos ir palaikąs turtą vienose rankose. Madagaskaro gyventojai, kurie brolvaikių susituokimą plačiai praktikuoja, sako, kad jos esančios geriausios, nes išsaugojančios turtą vienoje šeimoje. Artimesniųjų nei brolvaikių giminaičių susituokimus vadina neskaldančiomis turto jungtuvėmis. Pietų Afrikos bantu padermės gyventojai dažnai veda savo pusseseres, kad išlaikytų savo šeimoje turtą. Net ir Lietuvoje, girdėjau, daug kur susituokdavo brolvaikiai tų pačių sumetimų dėlei: turtus vienoje šeimoje palikti.

Kitos rūšies endogamijai, luominei, pagrindinis tikslas yra apsaugoti savo luomo „kraują", tiksliau – savo luomo teises ir privilegijas, o tuo pačiu būdu ir palyginamąjį visuomeninį svorį ir savo įtaką visuomenėje. Aukštesnysis, privilegijuotas luomas daug kur esti užkariautojų luomas, pasisavinusiųjų sau daug teisių nukariautųjų žmonių sąskaiton. Tą mes taip ryškiai matome Indijoj, toje skurdžioje Gandhi tėvynėje, kur luomą vadina *varna* (varna = varsa [= spalva]), o tat aiškiai jau rodo, kaip luomai ten atsirado. Mat senų senovėje Indijoj gyveno tamsios rasės žmonės, kuriuos nukariavo baltosios rasės žmonės, vadinęsi arijais (kilniaisiais). Nukariau-

tiesiems jie primetė savo sanskrito kalbą, religiją ir kultūrą. Nukariautuosius jie pavadinę paniekinamu vardu *šūdras* ir, nenorėdami saviškėms leisti maišytis su tais *šūdrais*, uždraudė vesti jų merginas ir saviškėms merginoms tekėti už *šūdras* vyrų. Žinovai mano, kad pačioje pradžioje Indijoj ir buvę tik du luomai: baltųjų arijų ir tamsiųjų šūdras, kiti du atsiradę paskui. Anglų kolonijose, Afrikoj, kur anglai ir kiti baltieji sudaro privilegijuotąjį luomą, joks baltasis neves juodukės negrės jau vien tik rasinės neapykantos dėlei, ir toji rasinė neapykanta padeda labiau atskirti baltuosius nuo juodukų ir palaikyti „vieningą baltųjų frontą“ prieš juodukus.

Privilegijuotasis luomas, kaip teisingai pastebi istorikas Tocqueville'as, galvojo, jautė, turėjo teises, papročius, gyveno ir elgėsi ne taip, kaip prastuomenė. Jie manė esą ne tik kitokio sudėjimo kaip prastuoliai, bet ir galvojo, kad vargu ar jie esą tos pat žmonių veislės kaip ir prastuoliai. Vidurinių amžių vienuoliai arba kad ir pasauliečiai metraštininkai, kurie kilmės ir auklėjimo buvo privilegijuotųjų klasės, ašarodami papasakodavo kokio bajoro staigią mirtį, bet visai šaltai ir ramia širdimi aprašinėdavo masines žmonių skerdynes, jų kankinimą, lyg taip jau ir reiktų. Visai suprantama, kad tokie privilegijuoti žmonės niekuomet nedarys sau mezalianso (susituokimo su žemesniojo luomo žmogumi), nors jų ir niekas nevaržytų; čia tatai daryti jiems draudžia papročiai, mėlynas kraujas. Mezaliansas būdavo vesti ar tekėti už žemesniojo luomo žmogaus, už prastuolio, bet mezaliansu nelaikydavo niekas, jei pralobusio biurgerio duktė ar sūnus tuokdavosi su privilegijuoto luomo žmogumi, nes čia mėlyną kraują ir valdovų privilegijas (ypatingus valdovo malonės raštus) atstodavo turtas ir pinigai. Privilegijuotųjų susituokimus su prastuoliais ar vergais drausdavo papročiai, įstatymai. Graikijoj, Romoj ir senovės germanuose drausdavo vergams tuoktis su laisvaisiais, o jei susituokdavo, tai jų vaikai tapdavo vergais. Kadangi tokių mėlyno kraujo žmonių buvo visur, tai suprantama, kad luominė endogamija buvo plačiai praktikuojama, ji aptinkama visame žemės rutulyje, visų kultūringųjų ir pirminių tautų tarpe.

Pvz., senovės germanuose laisvasis, vedęs vergę, patsai tapdavo vergu, o moteris, turėjusi lytinių santykių su vergu, buvo nužudoma. Dar net tryliktam amžiuje germanų moteris, turėjusi lytinių reikalų su vergu, netekdavo savo laisvės. Švedijoj irgi buvo draudžiama tuoktis su žemesniojo luomo žmogumi. Prancūzijoj susituokimas bajoro su miestiete buvo laikomas mezaliansu. Romoje iki 445 m. prieš Kristų patricijus (bajoras) negalėdavo tuoktis su plebėja (valstiete) nei ponia su savo klientu. Laisvosios moterys Romoje galėjo turėti vergų sangulovų, bet už jų tekėti negalėdavo. Afrikos Kongo juodukai sakydavo: vergas turi vesti vergę, laisvasis – laisvą; laisviesiems net sangulovės vergės buvo draudžiamos. Vidurinės Amerikos *istmi* padermės gyventojai ponai vesdavo tik mėlyno kraujo tėvų dukteris, o Gvatemaloje laisvasis, vedęs vergę, patsai tapdavo vergu. Tahiti salos gyventojai, jei aukšto luomo moteris pasirinkdavo vyrą iš žemesniojo luomo, tai vaikus tokios moterystės užmušdavo. Line salose, jei *aomata*, aukštojo luomo vyras, vesdavo merginą *rau* (valstietę), tai turtas tokio „prasikaltėlio“ būdavo konfiskuojamas.

Be luominės, plačiai dar buvo praktikuojama ir religinė endogamija, kur leisdavo tuoktis vienos kurios religijos žmonėms. Krikščionims tuoktis su žydais draudė ne tik Konstantinas, bet ir daugelis bažnyčios susirinkimų per visus viduramžius.

Apaštalas Paulius draudė krikščionims tuoktis su pagonimis, o Tertulianas šitokį susituokimą laikė paleistuvavimu. Dvyliktajam amžiuje, paskelbus garsųjį Gratiano dekretą, katalikų su nekatalikais susituokimas buvo laikomas neteisėtas, nors kartais šiam reikalui bažnyčios valdininkai ir duodavo savo leidimą. Nors kartais kunigai agitacijos dėlei ir leisdavo „mišrių religijų“ (mixtae religionis) žmonėms tuoktis, tačiau tam reikalui didelė kunigų dalis priešindavosi, ir dažnas bažnyčios susirinkimas savo nutarimais tokius susituokimus drausdavo, kol bažnyčios susirinkimas Tridente katalikams visiškai uždraudė tuoktis su nekatalikais be ypatingo bažnyčios leidimo. Ir protestantai draudė tuoktis protestantams su neprotestantu. Rytų bažnyčia Trullo susirinkime (septintame amžiuje) paskelbė katalikų susituokimus su eretikais esant neteisėtus, o graikų stačiatikių bažnyčia drausdavo tuoktis net su katalikais, jei kartais tokį susituokimą ir pripažindavo, tai tik su ta sąlyga, kad vaikai augtų stačiatikių tikybos. Islamas, Mahometo religija, irgi skelbė savo Korane:

„Nevesk katalikės moters, kol nepriims islamo religijos". Taip pat jokiu būdu neleidžiama tekėti islamietei merginai už kataliko vyro. Žydai pradžioj draudė tuoktis saviškiams su kananiečiais ir kitais pagonimis, o Kristaus laikais – su romėnais ir pagonimis. Rabinų įstatymuos aiškiai draudžiama tuoktis žydams su pagonimis, tųjų pagonių tarpan jie skyrė ir krikščionis. Tiktai didžiojo žydų sinodo (1807 m.) metu buvo nutarta leisti žydams tuoktis su krikščionimis, jei toks susituokimas atitinka civilinius įstatymus ir nenusipelno prakeikimo. Tik rabinų konferencijoj Braunschweige (1844) buvo nutarta leisti žydams tuoktis su krikščionimis ir kitų monoteistinių religijų išpažintojais, tik pageidaujama, kad vaikai būtų auklėjami judaizme. Tačiau, nepaisant tų nusileidimų, žydų rasinė ir religinė endogamija tvirtai dar tebesilaiko, nes mišriųjų su katalikais susituokimų procentas yra mažas. Pvz., 1900 m. Prūsijoj 4799 susituokimų buvo žydų su žydais, ir tik 474 susituokimai su kitos tautos ir religijos žmonėmis. Kitur šitas santykis, suprantama, dar mažesnis.

Taip pat plačiai praktikuojama yra tautinė ar rasinė endogamija, kur draudžiama tuoktis su svetimos tautos ar rasės žmonėmis.

Senovės semituose drausdavo Abraomo giminės žydams tuoktis su kananiečiais. Ir Graikijoj Periklio laikais, ir vėliau drausdavo graikui vesti svetimšalę, taip pat ir Romoje romėnes galėdavo vesti tik Romos piliečiai. Senovės Velse tuoktis galėjo tik tos pat padermės (klano) žmonės. Masajų padermės vyras galėdavo vesti tik savo padermės moterį, nes jei parsivesdavo moterį iš kitur, jį užmušdavo. Rifų padermėj Maroke siūloma tuoktis su savo padermės žmonėmis, nes tuo būdu padermė esti apsaugojama nuo svetimų elementų, todėl čia netenka dalies ir palikimo tos moterys, kurios apleidžia savo padermę. Mozė, drausdamas Zolophehadai tuoktis su svetimais ir liepdamas tuoktis su jos tėvo giminės vyru, paaiškina: esą tatai reikią daryti todėl, kad jų turtas ir dalia paliktų jos tėvo giminėje (senovinio komunistinio ūkio gadynėje).

Esama ir rasinės endogamijos, kur baltosios ar kitos kurios rasės žmonės nesituokia su ne savo rasės partneriu. Šioji rasinė endogamija buvo ir yra dar kai kieno aiškinama biologinėmis priežastimis: esą rasių maišymas, kryžiavimas darąs žmones negabius, nevaisingus, bukapročius, esą dėl rasių maišymo žmonės išsigimstą ir t. t., tačiau faktai tos nuomonės nepatvirtino. Anglas profesorius Paulis Broca, vienas žymesniųjų išsigimėlių ir benkartų tyrinėtojų, manė, kad baltieji žmonės Australijoj ar kitose anglų kolonijose su juodukėmis negrėmis nesituokią todėl, kad tokios jungtuvės esti nevaisingos, ir tokių susituokimų vaikai dažnai tampą visai nevaisingi. Tačiau, pvz., vakarinės Australijos vyskupas Juozapas Johustonas, pragyvenęs ten daugiau kaip 40 metų, 1888 metais Londono universiteto profesoriui Edwardui Westermarckui rašė: „Pažįstu daug čia mišriosios rasės (baltųjų su juodukais) žmonių, turinčių po šešis, septynis, aštuonis, kartais ir daugiau vaikų. Taip pat žinau, kad daugelis čia europiečių, vedusių juodukes, susilaukia gražaus būrio stiprių, sveikų ir gabių vaikų. Mes čia turime ir mokyklų mišriosios rasės vaikams ir galiu tikrai pasakyti, kad jųjų vaikai dažnai esti gabūs ir samojingi, daug gabesni, pvz., už Polinezijos grynosios rasės vaikus". Kitas australų tyrinėtojas George'as Taplinas rašė: „Grynųjų Australijos juodukų vaikai nėra tokie sveiki kaip gimę iš mišriųjų susituokimų". Tokių liudijimų yra labai daug, ir visi jie neigia tvirtinimą esą rasių maišymas verčiąs žmones išsigimti. Rasinės endogamijos šalininkai skatina nesituokti su kolonijų vietinių rasių žmonėmis tik todėl, kad baltosios rasės žmonių autoritetas (orumas, įtaka) nesumažėtų valdomųjų žmonių akyse.

Tokia tat buvo toji endogamija, ilgiau skyrusi giminę nuo giminės, padermę nuo padermės, tautą nuo tautos, rasę nuo rasės, luomą nuo luomo, religiją nuo religijos. Ir tik naujoji civilizacija, sulygindama visas gimines, padermes, tautas, rases, luomus, amatus ir religijas prieš dolerį, panaikino ar bent žymiai sumažino visas kliūtis, skiriančias tautą nuo tautos, rasę nuo rasės ir vienos tikybos išpažintojus nuo kitos. Tačiau ir dabar tebėra klasinė endogamija, kur tebepraktikuojamas susituokimas turtingųjų su turtingaisiais ir kur būtų didelis mezaliansas, jei kokio milijonieriaus duktė ištekėtų už savo fabriko darbininko. Šitos endogamijos kapitalizmas panaikinti neįstengė, ją panaikins tik socializmas, socialistinė santvarka, kur visi žmonės bus

lygūs ne prieš dolerį, bet prieš darbą, kur kiekvienas žmogus bus vertinamas ne pagal jo turtą, bet pagal jo gabumus, darbštumą, nuopelnus visų žmonių labui.

Nuo endogamijos, apie kurią ką tik kalbėjome, eisim prie egzogamijos, arba draudimo tuoktis tos pačios giminės, to paties tarpo žmonėms. Šis egzogaminis tabu pačioje pradžioje, matyti, turėjo du tikslu: uždrausti vesti savo artimą giminaitę ir uždrausti vesti savo padermės merginą, tačiau egzogaminiai draudimai itin painūs, ir apie juos teks plačiau kalbėti.

IV

Egzogamija yra vienas painiųjų socialinių klausimų.
Prof. E. R. Mowreris

Egzogamija, praktikuojama beveik visų pirminių žmonių tarpe, dažniausiai remiasi tikrąja ar spėjamąja giminyste, ir juo toji giminystė esti artimesnė, juo draudimai griežtesni. Vienas pirmųjų egzogaminių draudimų buvo draudimas tuoktis tėvų su vaikais, paskui – brolių su seserimis, pusbrolių – su pusseserimis ir galiausiai – vienos giminės, vienos padermės žmonėms. Nors visi tie tabu rėmėsi giminyste, tačiau, turime pastebėti, giminystės supratimas įvairiais tarpais nebuvo vienokis. Reikia manyti, kad giminystė yra tokia pat kultūros dovana, kaip ir meilė. Senų senovėje pirminiai žmonės, reikia prileisti, vargu bus turėję bet kokį giminystės supratimą. Morgano klasifikacinė giminystės sistema, kaip mokslininkų įrodyta, giminystės ryšių nereiškė. Imkim, pvz., Sandwicho salų tenykščių gyventojų giminystės pavadinimus. Čia havajiečiai, tų salų gyventojai, žodžiu *kupuna* vadina senelį, prosenelį, senelio ir prosenelio brolius ir seseris. Žodžiu *vagina* vadina žmonas, jų seseris, savo ir žmonos brolių žmonas, senelių sūnų, motinos brolių ir seserų vaikų žmonas. Tie patys gyventojai žodžiu *kana* vadina savo vyrus, savo vyro brolius, savo seserų vyrus. Žodžiu *makua kana* vadino jie savo tėvus, jų brolius, svainius, senelių brolių ir seserų sūnus. Žodžiu *makua vagina* vadindavo savo motiną, jos seseris ir svaines, tėvo seseris ir svaines. Žodžiu *kaiki kana* vadindavo savo sūnus, seserų ir brolių sūnus, seserų ir brolių vaikų sūnus, motinos seserų ir brolių vaikų sūnus. Giliau į šiuos pavadinimus įsigilinę, pamatysime, kad čia *kana* = vyras, *vagina* = moteris, *makua* = didelis, *kaiki* = mažas, *kupuna* = senis. Todėl turime *kupuna* = seniai, *makua kana* = suaugę vyrai, *makua vagina* = suaugusios moterys, *kaiki kana* = maži vyrai, vaikai. Taigi čia tariamieji giminystės pavadinimai reiškė tik amžių, bet ne giminystės laipsnį. Tokiu būdu amžiaus atveju vienos padermės žmones paskirstė trimis kartomis ar generacijomis: *kupuna* = seniai, nuo jų vaikų lytinio subrendimo iki mirties; *makua* = suaugėliai, nuo jų pačių lytinio subrendimo iki lytinio subrendimo jųjų vaikų ir *kaiki* = prieaugliai, vaikai, nuo gimimo iki lytinio jųjų subrendimo. Tą patį galėtume padaryti ir su kitos kurios pirminių žmonių padermės giminystės pavadinimais. Pvz., vienos Australijos tenykščių padermės žmonės žodžiu *kumbaja* vadina didelį, suaugusį žmogų ir žodžiu *kombija* vadina tėvą. Kitoje, *vaimbo*, padermėje: *kumbaia* = didelis, suaugęs, *kimbia* = tėvas. Šiaurės Kvinslande *yunga* = didelė, suaugusi = motina.

Taigi klasifikacinė giminystės nomenklatūra reiškė amžių, amžiaus tarpą, žmonių generacijas, kartais, kur iš vieno tarpo į kitą perėjimas buvo lydimas tam tikrų apeigų, kurias, tas apeigas, mes ryškiai matome brandos švenčių pavidalu, o kitur, senovės Indijoj ir Persijoj, kiekvienas tarpas buvo žymimas tam tikromis apeigomis. Juk ir mūsų, indoeuropiečių, giminystės pavadinimai yra susiję su amžium ir visuomenine būkle. Pasak kalbininkų Bopo, Kuhno, Ficko ir Delbrücko, žodis *tėvas,* kitose kalbose *pater,* reiškė saugotoją (vaikų), *motina* = valdančioji,

dabojančioji (vaikus), *sūnus* = pagimdytasis ir gamintojas (vaikų, naujos kartos), *duktė* = žindančioji ar žindysiančioji, *brolis* = laikytojas, aprūpintojas, *sesuo* = gimdysiančioji. Šiems samprotavimams galėtume ką ir prikišti, tačiau vis dėlto sutiksim, kad ir mūs giminystės terminologija daug turi amžiaus, visuomeninės būklės reikšmės. Na, be to, mes juk retkarčiais vadiname, kreipdamies į juos, senus ir *svetimus* žmones – tėvu, motina, sau amžiumi lygius – broliu, seserimi ir už save mažesnius – sūnumi, dukterimi, nors aiškiai žinome, kad tat jokios giminystės nereiškia. Be to, ir tikroji mūs giminystė tris sykius keitėsi: vienokia ji buvo gadynėje *materniteto* (kuomet giminystė būdavo vedama motinos linija), tada, pvz., vyro brolis nebūdavo giminaitis; kitokia gadynėje *paterniteto* (kada giminystė būdavo vedama tik tėvo linija), tada nei motinos brolis, nei ištekėjusi sesuo nebebūdavo giminaičiai; ir dar kitokia *mišrioje gadynėje* (kada giminystė vedama ir tėvo, ir motinos linija).

Šie visi faktai dar labiau verčia manyti senų senovėje vadinamąją klasifikacinę giminystės sistemą buvus ne giminystės ryšiams, bet tik amžiaus atveju kartoms reikšti. Būdami šiokių samprotavimų akivaizdoje, galime aukščiau nusakytuosius egzogaminius draudimus kiek kitaip pakeisti, būtent: pirmieji egzogaminiai draudimai draudė savo padermės viduje tuoktis įvairių kartų žmonėms, seniams su jaunais. Tatai buvo naudinga ir jauniesiems, ir seniams, nes jauniesiems nebuvo pavojaus susituokti su seniais, o seniai gaudavo jaunus, energingus rūpintojus, pas kuriuos geriau buvo karšti.

Ir tik paskui atsirado kitas draudimas, tabu, draudžiąs tos pačios kartos žmonėms tuoktis savo padermės ribose ir įpratinęs jaunuomenę ieškotis sau žmonos svetur, kitoje padermėje. Tačiau egzogaminiai tabu nesibaigia tiktai padermės egzogamija, jie draudžia dar ir giminėms tuoktis (vadinamoji giminystės egzogamija), kur draudžiama tuoktis arba giminaičiams iš vyro ir tėvo pusės, arba iš vyro – tėvo ir žmonos – motinos pusės iki tam tikros kartos (laipsnio). Pirminių tautų tarpe visų dažniausiai aptinkama padermės, kiek rečiau ir giminystės, egzogamiją, o kultūringųjų tautų tarpe tiek jų senovėje, tiek dabar – tik giminystės egzogamija. Egzogamija pirminių tautų tarpe yra tampriai susijusi su totemizmu, apie kurį mes truputį tarstelsim.

V

> Totemizmas yra religija arba giminystė žmogaus su jo totemu.
> *Sir J. G. Frazeris*

Žodis *tótem*, kuris dabar plačiai etnologinėj literatūroj vartojamas, buvo dar 1791 m. aptiktas Šiaurės Amerikos indėnų *ojibway* padermėje, kur jis reiškė tosios padermės ženklą herbą gyvulio ar žvėries pavidalu. Toji padermė tojo žvėries, savo totemo, vardu vadinosi, iš tojo žvėries savo padermės kilmę vedė, tą žvėrį it šventą saugojo ir puoselėjo, jo vaizdą savo padermės ženklu, herbu vartojo. Ir ne kokį žvėrį, bet visus tos pat rūšies žvėris, kiek ir kur jų buvo, savo totemais, savo giminaičiais, savo padermės pirmuonimis, saugotinais ir šventais laikė. Totemu galėjo būti ir būdavo ne tik vienos kurios rūšies ar veislės žvėrys, bet bet kurios rūšies, ir ne tik žvėrys, bet ir šiaipjau gyvi daiktai, augalai, dangaus kūnai ir kartais negyvosios gamtos kokie dalykai. Bet visų dažniausiai, kaip Frazeris, vienas geriausiųjų totemizmo žinovų, rašo, totemais esti gyvuliai, žvėrys arba augalai, – žodžiu, gyvosios gamtos daiktai,

Pagrindinė totemizmo žymė yra prileidimas ar įsitikinimas, kad totemai tos padermės žmonėms, kurios jie totemais esti, esą giminaičiai, kad tos padermės protėvis, pirmuonis buvęs pats tuo totemu arba bent iš jo kilęs. Totemai yra paveldimi. Vieno totemo žmonės mano esą vieni

kitiems giminaičiai. Taigi totemizmas turi eilę ypatybių, kurių Solomonas Reinachas, įžymus prancūzų archeologas, suskaitė šitiek: duotojo totemo padermė vadinas savo totemo vardu; savo totemą piešia vėliavose, ginkluose, savo kūno odoj herbo vietoje; visi padermės žmonės mano, kad totemas buvęs jų padermės pirmuonis, todėl tos pat padermės žmonės manosi esą vieni kitiems giminaičiai; totemas laikomas šventu; totemas savo padermei (jei jis yra plėšrus ar nuodingas padaras) nekenkia, bet saugo, daboja ją, įspėja savuosius apie nelaimę, gresiantį pavojų, išpranašauja savo padermės žmonių ateitį, esti jų vadovas, patarėjas ir sargas.

Dėl tokių totemo santykių su savo padermės žmonėmis atsirado eilė draudimų, tabu, privalomų tik savo totemo padermės žmonėms. Savo totemo negalima užmušti, jo valgyti, jam kenkti (kad jo neužrūstintų). Mirusį totemą reikia apverkti ir palaidoti taip pat, kaip laidoja savo padermės žmones. Reikalui spiriant (jei totemas yra valgomas gyvulys ar žvėris) užmušus totemą, reikia tam tikromis apeigomis išmelsti jo (totemo) kaltės dovanojimą, jo mirtį apverkti, o užmušimo kaltę suversti ant kokio daikto, kuriuo totemą užmušo, ir tą daiktą tinkamai nubausti. Aukojant totemą savo dievams, turi dalyvauti kalbamojo totemo visi padermės žmonės, pasipuošę savo totemo kailiais, jei jis gyvulys ar žvėris, ar lapais, jei jis augalas. Tam tikrais periodiniais laikotarpiais (kasmet ar rečiau) turėdavo vieną ar kelis užmuštus totemus *visi padermės* žmonės iškilmingai, su tam tikromis religinėmis apeigomis suvalgyti ir *visi* turėdavo prašyti užmuštojo totemo užmušimo kaltės atleidimo, šituo prisipažindami visi buvę kalti už totemo nužudymą.

Iš suminėtųjų totemizmo ypatybių ir draudimų aišku, kad totemizmas buvo savo totemo padermei religija ir, be to, totemas, būdamas padermės pirmuonis, buvo ir savo padermei giminystės jungėjas. Totemizmas arba grynos formos, arba išgyvenų (perežitok, Überlebnis) pavidalo aptinkamas visame žemės rutulyje, viso pasaulio padermėse ir tautose. Pirminių žmonių tarpe totemizmas dažnai aptinkamas gryna forma, o kultūringųjų tautų tarpe išgyvenų pavidalo, aptinkamas tųjų tautų mituose (padavimuose) ir religijoj bei papročiuose, iš kurių lengvai kartais galime susekti buvusias totemizmo formas ir vietą.

Totemizmo geografijos dėl vietos stokos čia nebeminėsim.

Mums, turintiems šiokį totemizmo vaizdą, bus suprantama, kad ir tose padermėse, kur totemizmas jau išnykęs, egzogamija buvo pagrįsta toteminiu tabu: ir nevesk savojo totemo moters, nes ji tavo giminaitė. Kadangi tokio totemizmo būta visoje žemėje, suprantama, kad ir egzogamijos taip pat būta visoje žemėje. Totemizmas, būdamas medžioklės, piemenų ūkio ir vaisių rinkimo gadynės padarinys, žemdirbystės gadynėje tapo išstumtas mirusiųjų vėlių, mirusiųjų tėvų ir protėvių kulto (garbinimo), vadinamo manizmu (manes = mirusių vėlės, dii manes = mirusiųjų vėlės, tapusios savo giminei dievais). Manizmas buvo taip pat paveldimas, kaip ir totemizmas, tiktai jau griežtai tėvo linija: nuo tėvo sūnui, ypač vyresniajam, kuris negalėdavo tos manizmo religijos atsisakyti, ir dukteriai, kol ji ištekės, nes ištekėdama ji atsisakydavo savo tėvo religijos (detestatio sacrorum = išsižadėjimas dievų) ir, perėjus į savo vyro namus, priimdavo savo vyro tėvų religiją (confarreatio = komunija; in sacra transire = naujon religijon pereiti). Manistinėj religijoj egzogaminis tabu skambėjo: ir nevesk moters, garbinančios tuos pačius protėvius, kuriuos garbini ir tu, nes ji tavo giminaitė. Tačiau, kadangi manizmas buvo paveldimas griežtai tėvo linija, broliui nebuvo giminaičiai sesers vaikai, nes jie garbino jau kitus protėvius; nebuvo giminaičiai brolių ir seserų vaikai, nes jie negarbino tų pačių protėvių, o negalėjo tuoktis, nors ir tolimiausios kartos, tėvo linijos giminaičiai, nes jie garbino tuos pačius protėvius, aukodavo ir melsdavos tų pačių protėvių vėlėms. Mūsų laikais, kada maternitetas su paternitetu susikryžiavo, susimaišė, egzogaminis tabu draudžia tuoktis tiek tėvo, tiek motinos

pusės artimiems giminaičiams iki tam tikros kartos. Pvz., graikų, romėnų, indų senovėje vienos motinos, bet ne vieno tėvo vaikai galėdavo tuoktis, nes negarbindavo tų pačių protėvių, nebuvo giminaičiai, bet dabar, kai pagrindan dedama ne religinė, bet kraujo giminystė, jie tuoktis nebegali, tai materniteto ir paterniteto susikryžiavimo padarinys.

VI

Totemizmas ne visur ir ne visuomet buvo egzogamijos priežastis.
Sir J. G. Frazeris

Mes čia nurodėm totemizmą ir jo palikuonį manizmą, buvusius egzogamijos priežastimi, tačiau galime pasakyti, kad egzogamija buvo veikiama ir daugelio kitų priežasčių. Tųjų kitų priežasčių tarpe buvo karai, politika ir savoje padermėje moterų stoka. Jeigu vienas vokietis profesorius, suskaitęs statistiškai taikos ir karo metus nuo XIV amžiaus iki šių dienų, pasakė, kad, girdi, karas buvęs norma, o taika – išimtis, tai senų senovėje, galim sakyti, kariavo nuolatos, buvo *bellum omnium contra omnes*, karas visų su visais. Nugalėtojai nukariautųjų giminių vyrus dažnai nužudydavo (kad sunaikintų savo būsimuosius ir esamuosius priešininkus), o moteris, ypač jaunas ir gražias, pasiimdavo sau sangulovėmis, o kitas ir žmonomis. Ilgainiui kareiviai ir kariaujančioji jaunuomenė taip įprato parsivesti nukariautųjų padermių moteris ir mergaites sau žmonomis, sangulovėmis ar vergėmis, kad retas kuris neturėdavo svetimos moters sangulovės ar žmonos. Tųjų padermių vyrai, kur arba moterų trūkdavo, arba jas išvogdavo, turėdavo sau žmonų pasirūpinti iš kitur ir pasivogdami.

Tokiu būdu žmonų vogimas iš svetur, iš kitos padermės, arba vogtinės jungtuvės, plačiai praktikuotos visose žemės vietose, visose tautose ir padermėse. Suprantama, pavogtosios merginos broliai ir giminės, keršydami už savo tarpo merginos pavogimą, užklupdavo pavogusiuosius, ir dėlei merginų bei moterų kildavo vaidai, peštynės ir karai. Todėl jauni bernai, vengdami artimųjų giminių ar padermių keršto, eidavo vogti merginų kuo toliausiai, kad pavogtosios merginos namiškiai ne taip jau lengvai surastų ir pasiektų pavogusiuosius. Suprantama, ir pavogusieji, keršytojų užklupti, merginų negrąžindavo, su jų namiškiais derėdavosi ir galiausiai už pavogtąsias merginas atsiteisdavo pinigais, galvijais, gyvuliais ir kitokiomis vertybėmis. Tokiu būdu ilgainiui vogimas išvirto pirkimu, kur bernai pirkdavos sau žmonas už didesnį ar mažesnį atlyginimą – tai vadinamosios pirktinės jungtuvės, praktikuotos taip pat visoje žemėje. Ir ilgainiui tik dukters tėvai žento mokesnį už dukterį grąžinti ėmė dukteriai, kartais pridėdami dar ir nuo savęs, ir čia atsirado dukterų kraitis. Ilgainiui, laikams kintant, uošviai iš žento visai mokesnio ar dovanų už dukterį nebereikalaudavo, bet žentas iš uošvių kraičio reikalavo, taigi atsirado kraitinės jungtuvės, plačiai praktikuojamos ir dabar. Tačiau egzogamija kitur galėjo atsirasti ir be vogimo, politiniais sumetimais. Juk jungtuvės senovėje buvo plačiai vartojama priemonė „geriems santykiams" su savo kaimynais palaikyti. Ją ypač vartojo atskirų giminių vadai, valdovai, ponai, feodalai, karaliai. Tokia, sakysim, politinė egzogamija vartojama ir šiandien skirtingų politinių įsitikinimų pavidalu: žmona – tautininkė, vyras – socialdemokratas, vieniems valdant žmona gina vyrą, kitiems valdant vyras gina žmoną. Tačiau plačiausiai buvo vartojamos vogtinės jungtuvės, nes mat vogtoji žmona buvo ir beteisė, todėl lengviau suvaldoma, ją galėjai laikyti vergės ar lėlės vietoje, mažai pasipriešins. Vogtinės jungtuvės toteminės egzogamijos nenuneigia, tik ją papildo. Suprantama, vogtoji žmona, būdama beteisė, būdavo ir smarkiai vyro baudžiama už tariamąjį paleistuvavimą arba lytinius santykius su kitu vyru.

Tokios tat buvo lytinės normos endogamijos ir egzogamijos pavidalo. Apie lytines normas ir lytinio gyvenimo bei santykių suvaržymą nevedusiems kalbėsim paskui. Kita mūsų tema bus moters vargai vyro valdžioje.

Moterų valios gadynė

I

Ne vyras, bet moteris buvo šeimos galva. Turtą ir ūkį paveldėdavo ne sūnūs, bet dukters. Vaikai, net ir vyrai, vadindavos motinų ar žmonų pavardėmis. Vyrų moterys turėdavo daug ir keisdavo juos pagal savo norą.

Paulis Lafargue'as

Vadinamasis *manus*, arba vyro valdžia, (in manum convenire = vyro valdžion pakliūti) ir *patria potestas*, arba tėvo valdžia, šeimoje atsirado tik vadinamoj patriarchato (pater+arche = tėvas + valdžia), arba tėvo valdžios gadynėje; toji tėvo valdžios gadynė nėra visų pirmoji žmonijos istorijoj, nes prieš ją buvo vadinamoji *motinos teisės* (= Mutterrecht = materinskoje pravo = mother right) arba kitų vadinamoji *motinos valdžios*, matriarchato (gr. mater+arche = motina + valdžia) gadynė. Toji motinos teisė, būdama glaudžiai susijusi su ūkio formomis, buvo ne tik lytinių ar lyčių santykių pasekmė, bet ir ūkio formų bei visuomeninės būklės. Apie matriarchato pareinamybę nuo ūkio formų kalbėsim netrukus, svarstydami jojo atsiradimo priežastis. Šiuo tarpu tik pastebėsime, kad kraštutinė matriarchato forma gineokratijos (gr. gine + kratos = moteris + valdžia, galia) arba moterų valdžios ir galybės, kuri buvo, nors anaiptol ne visur, žemės ūkio gadynės pradžioje pavidalu; o paskui, žemės ūkio kultūros ir feodalizmo įsigalėjimo metu, kada išsiplėtojo androkratija (gr. andros + kratos = vyras + valdžia, galia), arba vyrų valdžia, vyrų galia, moteris tapo vyro aistrų, įgeidžių ir valios vergė, kukli, beteisė darbininkė ir laisvomis valandomis vyrui pasmaguriauti ir pažaisti lėlė.

Nemanykime, kad tam tikros androkratijos nebuvo ir motinos teisės gadynėje. Josios ten būta, tik valdžią arba galią anuomet savo rankose turėjo ne moteries vyras, bet josios ar josios motinos brolis; šis motinos brolis, lotyniškai vadinamas *avunculus*, mūsiškai – avynas, rūpinos savo sesers šeima, rūpindamasis, dabodamas ir gindamas ją ir jos teises. Šitas avunkulatas (avyno valdžia jo sesers šeimoje) buvęs tiek paplitęs motinos teisės gadynėje, jog tūli šeimos raidos (evoliucijos) tyrinėtojai manė, kad vargu, girdi, anuomet bus kokios nors valdžios motina savo šeimoje turėjusi, nes visa toji valdžia priderėjusi avynui, motinos broliui, kuris vedęs ūkį, tiekęs maisto ir valdęs bei gynęs savo sesers šeimą, jos vaikus. Vyras avunkulato metu dažnai savo žmonos pusėje negyvendavęs; tiktai, jei jis būdavęs savo žmonai ištikimas, pas savo žmoną nakvodavęs, o šiaip dažnai ateidavęs žmonos pusėn tik darbo dirbti, visu kitu laiku gyvendavęs ir dirbdavęs savo motinos namuose. Vaikai anuo avunkulato metu vadinęsi savo motinos pavarde; giminystė buvusi vedama motinos puse (vieno tėvo vaikai nebuvę giminės); paveldėdavo irgi ne tėvo, bet motinos linija; vyras, jei apsigyvendavęs savo žmonos pusėje, išeidavęs užkuriais, pakliūdavęs savo žmonos brolio valdžion, jo turėdavęs klausyti, bijoti ir lenktis. Dukterys tuomet labiau buvo vertinamos už sūnus, nes dukterys dažnai parūpindavusios savo giminei darbininkų, savo vyrų, o sūnūs priešingai dažnai išeidavę svetur, jų žmonų giminėms dirbti, ir todėl būdavę jie savo giminei tik nuostolis. Kadangi moterys, savo giminei darbininkų vyrų

parūpintojos, ūkiškais sumetimais buvo savo giminės vyrų gerbiamos, tai iš čia ir atsiradusi pakankamai gera moterų būklė savo giminėje. Tokios tat buvo, apskritai paėmus, avunkulato žymės.

Suprantama, tokiomis sąlygomis jokios didelės valdžios moterys nei savo šeimoje, nei giminėje turėti negalėjo; jųjų, kaipo motinų, teisės baigdavosi tuo, kad vaikai vadindavosi savo motinos pavarde; giminystė ėjo motinos, ne tėvo, linija; vaikai paveldėdavę motinos linija. Todėl tokis matriarchatas kitaip dar vadinamas maternitetu (lot. matenus = motinos...), arba motėseka (Mutterfolge = Mutter + folgen = motina +s ekti); toks matriarchatas priešingas tvarkai, atsiradusiai pereinamuoju iš matriarchato į patriarchatą tarpu, vadinamu paternitetu (lot. paternus = tėvo...), arba tėvoseka (Vaterfolge = Vater + folgen = tėvas + sekti)), kada vaikai ėmė vadintis tėvo pavarde; giminystę ėmė vesti tėvo linija ir paveldėti turtą iš tėvo, – žodžiu, vaikai ėmė sekti tėvą. Viso šito dėlei tą tarpą vadiname tėvoseka, kaip anajį – maternitetą – kad pavadinome motėseka.

Tokiu būdu motinos teisės gadynė prasideda maternitetu, arba motėseka, ir baigiasi paternitetu, arba tėvoseka, tačiau tiksliai tos gadynės atsiradimo laiko nurodyti negalima. Tiktai galime tvirtinti, sako garsusis etnologas J. G. Frazeris, kad motinos teisė yra ankstesnė už tėvo teisę todėl, kad matriarchatą virstant patriarchatu matome, o patriarchato virstančio matriarchatu nematome (juk jeigu patriarchatas būt buvęs ankstesnis, tai jis žemės ūkio gadynės pradžioje būtų išvirtęs matriarchatu, tačiau tokio vyksmo mes nepastebėjome); be to, tvirtina didysis prancūzų sociologas E. Durkheimas, Australijoj, kur gyvena labiausiai nuo kultūros atsilikę žmonės, taip yra aišku, kad matriarchatas esąs ankstesnis už patriarchatą, jog dėl šito ir ginčytis netenka. Pati pirmoji šeimos forma bus greičiausiai buvusi porinė, monogaminė (monos + gamein = vienas + tuoktis = vienos moters susituokimas su vienu vyru) patriarchinė šeima, sakė prof. E. Westermarckas, nes porinę šeimą aptinkam dar gyvulių, žvėrių ir antropoidų (gr. antropoid = antropos + eidos = žmogus + panašus = panašūs į žmones gyvuliai = beždžionės) tarpe, o patriarchatą dažnai kur randame ir greta matriarchato kartais vienodame kultūros lygyje (niveau); tačiau, rašė dr. E. Sidney Hartlandas, „galime be baimės tvirtinti, kad nežinome jokio fakto, jokio pėdsako, rodančio, kad kur nors patriarchatas būtų buvęs anksčiau už matriarchatą, kur jis būtų virtęs matriarchatu, tuo tarpu priešingos rūšies faktų yra pakankamai daug. Gali būti faktų, kad atskiros patriarchinės padermės ir nebeturi jokių pėdsakų buvusio jose matriarchato, tačiau vieno tokių faktų buvimo nepakanka sugriauti nuomonei, kad matriarchatas ankstesnis už patriarchatą“ (jo: „Pirminė tėvoseka“, t. II, p. 3).

Tačiau nemanykite, kad motinos teisės gadynėje nebuvo androkratijos, vyrų valdžios bet kuriuo pavidalu. Moterų valdžios padidėjimas ar matriarchato (motinų valdžios), ar gineokratijos (moterų valdžios apskritai) pavidalu labai pastebimas žemės ūkio gadynės pradžioje, kol tasis žemės ūkis savo pirminėje formoje dar tebebuvo apskritai moters rankose, bet ilgainiui, tam žemės ūkiui pakliuvus į vyrų rankas ir išsiplėtojus privatinei nuosavybei, vėl atsiranda androkratija (vyrų valdžia), tik jau dabar patriarchato: *manus* (vyro valdžios) ir *patria potestas* (tėvo galios) pavidalu. Suprantama, šis patriarchatas neišlindo staiga it yla iš maišo, bet plėtojosi pereinamai. Tuose perėjimuose ir randame matriarchinių ir patriarchinių elementų mišinį: vienas vaikas priklauso motinai, kitas – tėvui; motinos vaikai paveldi turtą motinos linija, tėvas savo mantą palieka savo vaikams; turtas irgi dalijamas – motinos ir tėvo dalia. Kartais padermėje, kur buvo išsiplėtojusi gineokratija, net dviejų valdžių esama: vyrus valdo vyrai, moteris – moterys; tėvai dažnai dalijasi valdžia su žmonos broliu, nors čia dar vaikai avyną, savo motinos brolį, ir labiau gerbia ne kaip savo tėvą, o avynas savo ruožtu kartais labiau rūpinasi savo sesers vaikais

negu jos vyras (pas senovės germanus). Be abejonės, kalbamuose perėjimuose ir daugiau dar kitokių išgyvenų (perežitki) esti, kurių visų čia suminėti negalim.

Žemės ūkio gadynės pradžioje, kaip minėjom, matriarchatas pasireiškia visu savo pilnumu, ir tik todėl tasis žemės ūkis tūlą, nors galbūt neilgą laiką buvo moters, tos pirmosios žemdirbės, rankose. Čia moteris daug svėrė šeimoje, ūkyje, teisėje, valdyme, politikoj ir kitose gyvenimo šakose (kultūra, religija...). Galime pasakyti, kad visas anuometinis gyvenimas buvo feminizuotas (femina = moteris), sumoterintas ar sumoterėjęs.

Dėl vietos stokos nesigilindami ūkio formų istorijon, pastebėsime, kad jau L. H. Morganas (1871) ieškojo sąsajos tarp šeimos ir ūkio formų ir matriarchatą dėjo žemės ūkio gadynės pradžion, prieš jį dėdamas grupines jungtuves, kur tam tikros grupės vyrai gyveno su visomis tam tikros kitos grupės moterimis lyg su savo žmonomis. Fr. Engelsas (1884) pagilino šią Morgano mintį, o marksistas dr. Ernstas Grosse (1896) parašė net storą knygą („Šeimos ir ūkio formos"). Netrukus tyčia apie „Ekonominius matriarchato pamatus" rašo kitas marksistas prof. dr. H. Cunowas; truputį vėliau (1912) dar labiau motinos teisės pareinamybę nuo ūkio formų, nuo ankstybosios žemdirbystės pagrindžia austras marksistas F. Müller-Lyeris savo knygoje „Šeima"; statistika, skaičiais, koreliacijomis tą mintį įrodo prof. dr. L. T. Hobhouse'as su savo bendradarbiais savo knygoje „Pirminių žmonių medžiaginė kultūra ir socialiniai institutai" (1914). Šiam klausimui, matriarchato ūkiškiems pagrindams, skiria dar vieną storą knygą vokietis marksistas dr. Paulis Krische, antrašte „Matriarchato klausimas" (1927); daug vietos šiam reikalui skyrė ir prof. S. J. Volfsonas savo knygoje „Šeimos sociologija" (1929). Visa tat liudija matriarchato klausimą esant itin svarbų, rimtą ir reikšmingą šeimos formų evoliucijai. Norėdami palikti vietos faktams, nesileisim į minėtųjų tyrinėtojų samprotavimus, pasitenkinsim tik svarbesnėmis jųjų išvadomis.

Mūsų jau minėtasis Grosse rašo minėtoje knygoje: „Klajoklių ir piemens ūkio gadynėje moterys buvo vyrų valdomos. Nors vyrai ir labai buvo reikalingi moterų paramos, bet vis dėlto vyrai kariai ir piemens turėjo didelės reikšmės šeimynoje. Vienintelis ano meto turtas – galvijai ir gyvuliai – buvo vyrų rankose, o moterys, būdamos beturtės, buvo ir bejėgės prieš vyrus. Žemdirbystė – moterų darbas, todėl čia jau moteris įgyja teisių, pagarbos, nes nuo jos darbo vaisių pareidavo dažnai ir visos šeimos likimas bei gerovė". „Motinos teisės kilmės, – rašė mūsų minėtasis F. Müller-Lyeris, – priežasties reikia ieškoti žemdirbystėje: moteris greičiau už vyrą tapo sėsli ir todėl anksčiau už jį pradėjo dirbti žemę. Dėlei mažų vaikų jinai seniai jau geidė pastovaus gyvenimo. Dar medžioklės gadynėje, kada vyras ištisas dienas bastydavosi kovodamas ir medžiodamas, moteris likdavo namie. Namų ūkis, moters vedamas, tapo vis didėjančiu šeimos organizacijai židiniu. Žinome, kad dar medžioklės gadynėje buvo jau pasiskirstyta darbu: vyras parūpindavo žvėrių, moteris – augalų, vaisių, šakniavaisių. Ilgainiui moteris, matydama augalų ir vaisių naudingumą, ėmė juos veisti, auginti arti namų, tokiu tat būdu jinai ir tapo pirmutinė žemdirbė. Į jos žemės ūkį vyras pradžioje nesikišdavo, bet kadangi žemdirbystė buvo mažiau rizikinga už medžioklę, tai žemės ūkio gaminiai, moters rankų pagaminti, įgijo didelės reikšmės maisto tiekimui, o tuo pačiu jau ir moters, kaipo nulemiančios šeimos būklę, vaidmuo pakilo, ir teisė pasviro jos pusėn. Nuo šiol moteris tampa šeimos centru, apie kurį vyras sukasi, lyg planeta apie saulę". „Visi mano tyrinėjimai parodė, kad matriarchatas labiau aptinkamas žemės ūkio nei klajoklių, piemenų ar medžioklės gadynėje", – rašė mūsų minėtasis prof. L. Hobhouse'as.

Tokiu būdu matriarchatas, visa to žodžio prasme, net tam tikromis gineokratijos formomis, pasireiškė ir truko trumpą laiką, kol žemės ūkis, o su juo ekonominė ir teisinė persvara pakliuvo į vyro nagus. „Natūralus moters linkimas į pastovų gyvenimą suteikė jai ekonominės,

visuomeninės ir kitokios persvaros, bet tiktai trumpą, iš klajoklių į sėslųjį gyvenimą perėjimo laikotarpį, – rašė mūsų minėtasis dr. Paulis Krische, nes nuo to laiko, kai ėmė gaminti daugiau, negu patiems reikėjo, gyvenimo ir pragyvenimo reikalavimai pasikeitė, padidėjo, tapo reikalingi kitų vietų ir kitokios rūšies gaminiai; čia vėl, ir dabar jau ilgam, gyvenimo priekyje atsistojo vyras, tas amžinas nenuorama, linkęs nuolatos klajoti, keliauti; jis ėmė prekiauti, tarpininkauti, kurti ir valdyti gyvenimo techniką". „Toji ekonominė, teisinė, politinė ir kitokia vyro pusėn nulinkusi persvara buvo skaudus pasaulinės reikšmės smūgis moterims. Vyras paėmė šeimoje valdžios vadžias į savo rankas, moteris prarado savo garbingą būklę šeimoje, tapo pavergta, paversta vyro aistrų ir įgeidžių verge, paprasta vaikams gaminti mašina" (Fr. Engelsas).

Tačiau nemanykime, kad šiokia „tėvo valdžia" išlindo staiga kaip yla iš maišo: šis vyksmas (procesas) vyko lėtai, tam tikrais perėjimais, kiekvienas tokis perėjimas paliko savo pėdsakų ir šeimos evoliucijoj. Tūli tokiu pereinamuoju tarpu linkę laikyti jau mūsų minėtąjį avunkulatą, tačiau turime pastebėti, kad avunkulatas labai plačiai aptinkamas maternitetinėse padermėse; manoma, kad avunkulatas yra senas ir buvo nuo pat atsiradimo egzogamijos, nes juk ir nomadų (nomos = piemuo, klajoklis) gadynėje moterys buvo reikalingos vyrų pagalbos, paramos ir apsaugos. Tokiais talkininkais paprastai būdavo savo padermės jauni ir pagyvenę vyrai, vadinamieji broliai, kurie globodavo, valdydavo ir gindavo savo seserų šeimas, nes tikrieji moterų vyrai anuomet dažnai pas savo žmonas negyvendavo, tiktai lankydavos ir nakvodavo, o vaikai juk augdavo motinos padermėje. Vyras, kaip jau minėjome, savo žmonos padermėn nusikėlęs, pakliūdavo jeigu jau ne pačių moterų, tai tos padermės vyrų, žmonų brolių, naguosna. Iš šito lengva suprasti, kodėl vyrai nelabai teeidavo užkuriais, o juk motinos teisės gadynėje jungtuvės dažniausiai būdavo matrilokalinės (mater + locus = motina + vieta), arba užkurinės, kur vyrai keldavos į savo žmonų padermes, arba atskirosios, separatinės (separatus = atskiras, skyrium), kur vyras ir žmona gyvendavo kiekvienas savo padermėje.

Pereinamuoju tarpu ir patriarchato pradžioje atsiranda patrilokalinės (pater + lokus = tėvas + vieta), arba tekėtinės jungtuvės, kur žmona nutekėdavo ir gyvendavo savo vyro padermėje. Suprantama, kadangi pirminiai žmonės žiūrėjo į žmogų kaipo į *animal laborans* (animal = gyvulys, laborans = dirbąs), arba dirbantį gyvulį, tai nenorėdavo be nieko iš savo padermės darbininko išleisti; šiuo atveju, suprantama, nenorėdavo broliai be nieko išleisti savo padermės sesers. Todėl vyras turėdavo kuo nors būdu savo nuotakos giminei atsiteisti už jos išvedimą: darbu, gyvuliais, javais, pinigais ar žmonėmis, na, buvo ir dar vienas būdas – jėga, pasivogti. Minėtų priežasčių dėlei atsirado keturios patrilokalinių jungtuvių formos. Tarnautinės jungtuvės, kur vyras už savo žmoną tam tikrą laiką tarnaudavo (dirbdavo) jo žmonos padermėje; šiokių jungtuvių italas sociologas I. Mazzarolla aptiko 130 padermių tarpe įvairiose pasaulio šalyse. Mainytinės jungtuvės – savo svainio padermės sau žmoną; šiokių jungtuvių aptinkama irgi įvairiose pasaulio šalyse: Australijoj, Torres Straits salose, Naujojoj Gvinėjoj, Naujųjų Hebribų salose, Saliamono salose, Sumatroje, tūlų Sibiro tautelių tarpe, tūlose vietose Indijoj, senovės Arabijoj, Palestinoj, Sudane, tūlose Afrikos padermėse. Pirktinės jungtuvės: čia už nuotaką jos padermei ar jos motinos broliui (paskui, patriarchato gadynėje, jos tėvui) vedęs vyras mokėdavo gyvuliais, žemės ūkio produktais, paskui ir pinigais; šiokių pirktinių jungtuvių būta tiek dažnai visose pasaulio šalyse pirminių ir kultūringųjų padermių tautų tarpe, kad suminėti jų visų nieku būdu negalime. Ir pagaliau paskutinė patrilokalinių jungtuvių forma: vogtinės jungtuvės, kur vyras arba vyrai sau žmonas vogdavo įvairių priežasčių dėlei; šiokių jungtuvių būta ir labai dažnai beveik visų pirminių ir kultūringųjų padermių tarpe. Vogdavo dažniausiai kariai iš nukariautųjų tautų ar padermių (visus didelius ir mažus vyrus išžudydavo, jaunas ypač gražias moteris

parsivesdavo ir jas paversdavo sangulovėmis ar žmonomis); vogdavo susibaudę bernai, nenorį ar negalį kuo nors būdu mergų padermėms atsiteisti; vogdavo bernas ne vienas, bet pasitelkęs savo padermės brolius; vogdavo iš arti, bet dar labiau iš toli, nes iš tolimųjų padermių vogti mergą saugiau: mergos padermės vyrai ne taip greit užklups už jų sesers pavogimą atkeršyti, ir pati merga ne taip jau greit namo, savo padermėn, nubėgs. Vogimas, suprantama, būdavo senų senovėje daugelio vaidų ir kovų priežastis. Tačiau, kita vertus, vogtoji moteris leidosi lengviau pavergiama: niekas jos neužstos, nepaguos, nepadės. Josios būklė šeimojo dažnai būdavo varginga. Į klausimą, kuri šių keturių jungtuvių formų (tarnautinės, mainytinės, pirktinės ar vogtinės) ankstesnė, neatsakysime, nes, mūsų manymu, visos jos galėjo atsirasti trumpu laiku, kuone sykiu, nes vienokio kultūros lygmens padermės ir vienoje gadynėje galėjo prasimanyti ir vartoti kelius žmonų įsigijimo būdus.

Be minėtųjų ketverių patrilokalinių jungtuvių formų, pereinamuoju matriarchato į patriarchatą metu buvo dar savotiškų šeimos formų ir su jom susijusių papročių. Prisimename, kad matriarchato metu buvo maternitetas, arba motėseka, lydima avunkulato arba gineokratijos. Dabar, kalbamuoju metu, atsiranda paternitetas, arba tėvoseka, dažnai dar avunkulato lydimas, nes čia avynas, motinos brolis, turi vis dar didelės reikšmės. Pvz., *buginese, macasar* ir *savunesų* padermėse vaikai pasiskirstomi šitaip: pirmasis vaikas – motinai, antrasis – tėvui, trečias – motinai, ketvirtas – tėvui... Motina savo turtą palieka savo, o tėvas savo turtą – savo vaikams. *Nery* padermėje pati motina paskirsto vaikus. Amerikos indėnų *miami, schawnee* ir *delaware* padermėse vaikas priklauso tai padermei, kurios vardu tėvas su susirinkusiais senais kaimynais vaiką pavadina. Pas senovės airius vaikas tol nebuvo laikomas tėvo savu, kol tėvas jį savu viešai pripažindavo. Afrikos Palau salose net ir valdžia esti skyrium vyrams, skyrium moterims: vyrus valdo karalius, moteris – karalienė. Tėvosekos ir net patriarchato metu motinos brolis dar ilgai turi įtakos savo sesers šeimai: tūlose Australijos, Amerikos, Rytų ir Vidurinės Azijos, Indijos, Afrikos, Naujosios Zelandijos ir kai kurių kitų salų padermėse dukterį leisdami už vyro būtinai klausia ir nuotakos motinos brolio sutikimo, kai kur avynas ir mokesnį už savo sesers dukterį priima arba neišsigalinčiam savo sesers sūnui ir žmoną įsigyti padeda. Senovės germanai labai gerbdavo savo motinos brolį ir už jo mirtį labiau keršydavo nei už mirtį savo tėvo, o šiokių pavyzdžių yra gana daug ir kitur. Ir dar vienas įdomus šiojo pereinamojo tarpo paprotys – kuvada (couvade), tačiau apie šį paprotį tenka kalbėti plačiau.

Dalykas mat tokis: senovėje, promiskvito (lytinio komunizmo) bei grupinių jungtuvių ir paliandrijos gadynėje sunku buvo žinoti vaiko tėvą (motiną kartais vaikas žinodavo), nes moteris turėdavo lytinių santykių su daug vyrų, bet buvo dar ir blogiau. Žiloje senovėje žmonės nemokėjo suprasti gemalo (embriono) ir naujos gyvybės atsiradimo motinos iščiuje. Mes gerai žinome, kad nuo lytinio akto ir apvaisinimo praeina keletas mėnesių, kol motina savo iščiuje pajunta naują gyvybę. Šiandien mes, žinodami vyro ir moters lytinių organų sudėtį ir jų veiksmus, žinodami kraujo apytaką ir maisto apykaitą bei ląstelių skaidymos ir augimo būdą ir priežastis, mokame puikiai paaiškinti embriono išsiplėtojimą. Pirminiai žmonės viso to nežinojo, todėl, suprantama, nėštumo su lytiniu aktu susieti nemokėjo; tuščiojo kelių mėnesių nuo lytinio akto iki pajutimo iščiuje gemalo tarpo kuo nors užpildyti nesugebėjo, todėl lytiniam aktui tinkamos reikšmės nesuteikė. Koitus (coitus = susiėjimas = lytinis aktas) jiems buvo tik smaguriavimas arba geriausiu atveju priemonė kokiai dvasiai moters iščiuje įlįsti, kuri ir buvusi tikroji nėštumo priežastis. Tuo būdu atsirado nekaltojo prasidėjimo, *conceptio sinc concubitu* (apvaisinimo be lytinio akto), partenogenezės (gr. parthenos + gennao = mergaitė + gimdyti), *immaculatae matris* (nekaltos motinos) sąvoka. Pvz., Spencerio ir Gilleno, geriausių Australijos vietinių

žmonių tyrinėtojų, manymu, Australijoj daugelis žmonių netiki, kad koitus esąs nėštumo priežastis. Arunta padermės žmonės mano, kad jų pasakiškasis protėvis Alcheringa tūlose vietose padėliojęs vaikų dvasias, kurios, moterims pro tas vietas einant, įlendančios moters iščiun, įsikūnijančios žmogaus pavidalu, todėl moterys tampančios nėščios. Loritja padermės negrai mano, kad vaikų dvasios (ratapa) lytinio akto metu įlendančios moters iščiun, taigi lytinis aktas tesąs gera proga toms dvasioms įščion patekti, kitaip joms ten kelias esąs užkirstas. Naujosios Gvinėjos gyventojai tiki, kad jų moterys tampančios todėl nėščios, kad jų iščiun įlendančios vaikų dvasios (waiwaia) ar mirusiųjų vėlės (baloma). Bakongo gyventojai mano, kad mirusiųjų vėlės, įlindusios moters iščiun, tik tuomet įsikūnijančios kūdikio pavidalu, kai lytinio akto metu tampančios vyro sėklos suvilgytos. O kiek daug esama padavimų, sakančių moteris tapusias nėščiomis nuo praryto vabalėlio, suvalgyto riešuto, išgerto vandens, užpūsto vėjo, aplankyto angelo, dvasios dievo, suvalgytų vaisių, uogų...

Tasis tat gimdymas be vyro (conceptio sine concubitu) buvo viena priežasčių materniteto, pagrindinė motėsekos priežastis buvo lytinis komunizmas netvarkingų lytinių santykių ar grupinių jungtuvių pavidalu. Pereinamuoju iš matriarchato į patriarchatą metu tėvas, norėdamas įrodyti savo teisę į gimusį kūdikį (anuomet tokios teisės įrodymas buvo gimdymas), simpatinės magijos įtakoje dėdavosi patsai gimdąs savo kūdikį. Tėvas motinai kūdikį pagimdžius tuojau guldavo lovon, dejuodavo, skųsdavos, apsimesdavo sergąs nuo gimdymo, o kaimynai ateidavo jo, ne motinos, gimdžiusio lankyti, sveikinti, o tikroji ligonė, jo žmona, kūdikį pagimdžiusi, tuoj keldavos, dirbdavo visus darbus ir sargindavo tariamąjį ligonį. Šis tariamojo gimdymo paprotys vadinamas kuvada (pr. couvade iš couver = gulėti, perėti), arba vyrų gimdymu. Toji kuvada, tokiu ar kitokiu pavidalu, aptinkama ar aptikta keltuose, Korsikoj, Sardinijoj, šiaurės Ispanijoj, pietų Prancūzijoj baskuose, tiberėnuose, Azijoj, Kinijoj, Indijoj, Malajaus salose, Afrikoj (Kongo), Pietų Amerikoj (Amazonės upyne), yra labai įdomus pereinamojo tarpo reiškinys, paaiškinamas tėvo teisės tvirtėjimu. Tariamuoju gimdymu tėvas norėjo pasakyti, kad kūdikis ne motinai, bet jam, tėvui, priklauso, kad, kaip Aischilo „Eumenidėse" Apolonas kad sakė:

> Ne motina gimdo savo kūdikį,
> Maitintoja pasėtosios sėklos,
> Jį gimdo tėvas, ji saugo tik vaisių
> Vyrui, jei jai to dievai nesukliudys.

Šią Apolono mintį neseniai (1927) pakartojo ir prof. A. V. Nemilovas, sakydamas, kad „ne moteris gimdo kūdikį, bet kūdikis gema joje be jos valios ir noro, moteris vaidina tik vaidmenį inkubatoriaus, kuriame bręsta nauja gyvybė".

Kuvada buvo vaizdingas pareiškimas tėvo teisės į savo sūnų, tąjį teisėtąjį įpėdinį, kuriam jis norėjo palikti savo turtą, bet su tąja teise pasiėmė jis ir savo vaikų likimą į savo nagus: jis turėjo savo vaikų gyvybės ir mirties teisę (ius vitae et necis). Net daugiau, tėvas pasisavina ne tik savo, bet ir kito (savo brolio ar svetimo) vaikų teisę, kurie buvo tojo kito su jo žmona sugyventi pačiam tėvui nevaisingam esant. Tai vadinamasis leviratas (levir = dieveris), kur vyras būdamas nevaisingas leidžia savo broliui ar net ir svetimam gyventi su savo žmona, kol sulauks vaikų, ypač sūnaus, kurie buvo laikomi tikrais tojo bevaisio tėvo vaikais. Šis leviratas dažnai aptinkamas įvairiose pasaulio vietose, jis, be abejo, yra kraštutinė tėvo valdžios demonstracija, saugoma religijos ir papročių. Čia jau patriarchato gadynė.

Tėvo valdžios gadynės pradžioje tėvui rūpėjo nustatyti agnatinę (lot. agnatio = ad + natus = dėl + gimęs = gimęs tėvui) giminystę, paremtą tėvoseka, kad įpėdiniai būtų jo vaikai. Čia todėl buvo svarbu įrodyti, kad jis esąs savo vaikų gimdytojas (lot. genitor = gimdytojas, tėvas;

gener = žentas, abu iš gignere = gimdyti), nes anksčiau, matriachato gadynėje, tėvas gimdytojo reikšmės neturėjo. Pvz., Kavala salos gyventojų žodis *baba* ir *tata*, kuriuo jie vadina tėvą, reiškia ne gimdytoją, bet globėją ir rūpintoją. Vakarinės Afrikos *ewhe* kalba kalbą negrai tėvą vadina žodžiais *to* ir *fofo*, bet abu šie žodžiai reiškia valdytoją, gynėją, bet ne gimdytoją. Semitų žodis tėvui pavadinti *ab* ar *abu* niekuomet, prof. Robertsono Smitho išvadomis, nereiškė gimdytojo sąvokos. Ir daugelio indoeuropiečių (kurių kalbos giminingos senovės indų kalbai) šeimynos tautų tėvui pavadinti žodis *pater*, kalbininkų nuomone, nereiškęs gimdytojo, bet tik globėją, rūpintoją. Šiokių faktų yra ir daugiau, jie atsirado toje gadynėje, kada arba tėvo nežinojo dėl monogamijos, arba vienmoterystės nebuvimo, arba lytinio akto ir vyro sėklos (semen virilis) nelaikė nėštumo priežastim. Norėdamas įrodyti į savo vaikus gimdytojo teises, tėvas, vaikui gimus, pamėgdžiodamas motiną, patsai dar jį „gimdydavo“, tuo rodydamas, kad vaikas ne motinai, bet jam priklauso. Šiokios gimdytojo teisės įrodymas ir buvo mūsų minėtoji kuvada.

II

Nekaltųjų mergaičių vėlės neidavo į dangų.
Duarte Barbosa

Ką tik minėtieji žodžiai buvo XVI a. nugirsti portugalo keliauninko Duarte Barbosa pietų Indijoj, *nairi*, arba *nayar*, padermėje. Kitas portugalas, Pedro Alvares, XVI a. pačioj pradžioj aplankęs *nairi* padermę, apie juos rašė: aliai viena mergaitė stengdavos kuo greičiau prarasti savo nekaltybę, motinos pačios parūpindavo savo dukroms jaunų vyrų jų nekaltybei atimti, mergaitės stengdavos turėti kuo daugiausia jaunikių meilužių, nuo kurių gausumo pareidavo mergaitės garbė. *Nairi* padermėje anuomet buvo matriarchatas. Motinos teisės gadynėje ne moterys vyrams taikėsi, stengėsi įtikti, bet vyrai moterims, todėl iniciatyva (pradžia, pirmas žingsnis) meilėje, vedybose priklausė moterims. *Imanau* padermės moterys gražios ir protingos, joms surengus koncertą, vyrai iš visų kampų subėgdavo klausytis pasipuošę lyg strausai [= stručiai]. Berberijos moterys kas vakarą dainuodavo pritardamos smuiku, ir tose dykumose jos vykdydavo *courg d'amour* (meilės lenktynes). Provanse tekėjusi moteris juo labiau gerbiama, juo daugiau ji turi meilužių. Kaukazo gyventojai (pšavai ir cheusurai) laisvai leidžia savo mergaitėms pasirinkti sau meilužius, vadinamuosius cacalus. Kamčadalų moterims geriausia rekomendacija – jų meilužių skaičius, juo šis skaičius didesnis, juo ji tikresnė bus gauti sau gerą vyrą. Pas garus peršasi ir veda moterys, ir negražiu palaiko, jei tat padaro vyrai. Žinome legendą (padavimą), kaip Potifaro žmona gundė Juozapą ir kaip Argo karaliaus žmona Stenobėja norėjo sugundyti karaliaus Belerofonto sūnų, ir tos legendos atitinka motinos teisės gadynę. Dr. M. Vaertingas rašė, kad dažna negrų karalienė turėjusi vyrų haremus (haremas = uždara namo dalis, kur pašaliniams įeiti uždrausta), kur laikiusi savo meilužius, dabojamus senų moterų, kurių lydimi tegalėdavo išeiti pasivaikščioti. Marianų salų vyrai smarkiai baudžiami už neištikimybę savo moterims, bet moterys nuo šito laisvos. Pas Šiaurės Amerikos indėnus irokėzus viengungiams vyrams drausdavo kalbėtis su mergaitėmis, ir vesdavo jie tik jų motinoms leidus, o mergaitės buvo nevaržomos. Afrikos negrų *asanti* padermėje vyrai turėdavę po savo žmonų mirties nusižudyti, šiaip buvę ir Šiaurės Amerikos indėnų *natchez* padermėje. Nesiginčydami dėl Vaertingo tvirtinimo, kad valdančiosios lyties grožio skonis esąs bespalvis, o valdomosios – ryškus, nurodysim, kad senovės Egipte rūbai moterų buvę paprasti, dailūs, vienodi, neryškūs, o vyrų – brangūs, ryškūs, įvairūs. Libietės moterys būdavo paprastos, bet jų vyrai raitydavo plaukus ir nešiodavo brangius auskarus. Kondų

padermės vyrai labai dabodavo savo plaukus ir šukuodavo juos visokeriopomis šukuosenomis (frizūromis). Hebridų salų vyrai augindavo ilgus plaukus ir pindavo juos keliais šimtais smulkių kaselių. Šie faktai rodo vyrams labai rūpėjus įtikti moterims, kaip nūnai moterims kad rūpi patikti vyrams.

Moterys anuomet daug svėrusios ir religijoj. Pvz., Egipte, kur matriarchatas buvo labai išbujojęs [= suklestėjęs], deivė Izidė valdė savo vyrą Ozirį, o deivė Nut sukūrusi pasaulį, saulę, dievų ir žmonių gemalus; be to, prastuomenė čia labai garbinusi gyvatės pavidalo deivę Meret-Seger. Chaldėjos padavimai sako, kad dar prieš dievo Belo, pasaulio kūrėjo atsiradimą, chaosą (gr. chao = atsiverti = netvarkingas mišinys, iš kurio dievai kūrė pasaulį) valdžiusi deivė Omorka. Babely moteris demonas (gr. daimon = dvasia, dievybė) Tiamat valdžiusi prieš pasaulio sukūrimą tamsųjį chaosą, ją paskui nuveikęs dievas Mardukas. Kamčadalai irgi labiau gerbia deivę moterį, kuri protu ir kitais gerais savumais pralenkia savo vyrą.

Moters valdžia padermėje kartais esti ir labai didelė. Irokėzų moterys tokios galingos, kad nuo jų valios visiškai pareidavo jų karo vadų likimas, nes jos jiems visuomet galėdavo aplaužyti ragus ir vadus paversti vėl prastais kareiviais. Padavimai kalba apie karingąsias moteris amazones Skitijoj, Afrikoj, pietų Amerikoj, Kaukaze, Arabijoj ir net Latgalijoj (Latvijoj); visa tai kalba apie buvusią moterų galybę. XI a. arabas Ibrahim-Ibn-Jacobas apie tokias amazones, gyvenusias vakaruose nuo šalie Rüs (tos šalies vieta nenustatyta), rašo: jos valdo žemę ir turi vergų. Nėščios jos tampa nuo savo vergų, o pagimdžius sūnų, jos jį užmušdavo. Jos vikrios, drąsios, gražios, sumanios, gerai jodinėjančios ir kovojančios. Irokėzų (iroquois) padermėje *senecoje* namus valdo moterys, maistu naudojasi bendrai, bet vargas vyrui ar meilužiui, neatnešusiam savo dalies, kiekvienu atveju galėjo paliepti moterys jam išsikraustyti. Šiaurės Amerikos indėnų *natchez* padermėje moterys galėdavo savo vyrus nužudyti. Pietų Indijoj *nairi* padermėje šeimą valdė moterys, tiksliau, motina, jai mirus, jos vyresnioji duktė. Senovės Egipte, pasak dr. Albrechto Kindo, prieš penkis tūkstančius metų moters galybė buvo labai iškilusi ir laikėsi beveik tris tūkstančius metų. Čia moterys, vesdamos vyrus, darydavo itin smulkias ir painias su jais sutartis, kur buvo numatomos vyrams bausmės už jų prasikaltimus bei neištikimybę, bet palikdavo pilną teisę moterims naudotis vyro turtu ir uždarbiu. Moteris čia tvarkydavo ūkį, galėdavo mesti savo vyrus, o vyrai turėdavę jos klausyti. Čia, be abejo, jau gineokratija; motinos teisės gadynėje moterys tokios galybės neturėjo, tik giminystė ir kartais paveldėjimas eidavo motinos linija. Likiečiai vadinosi motinos pavarde, giminystė buvo vedama motinos linija ir moterys turėjo daugiau teisių už vyrus: pilnateisei moteriai susituokus su vergu, jų vaikai būdavo pilnateisiai, bet nors ir įžymiausiam didikui susituokus su verge, jų vaikai būdavo vergai. Taip buvo lokruose, etiopuose, finikiečiuose, egiptiečiuose, pšavuose, svanetuose, osetinuose, senovės germanuose, čerkesuose. Arabai žodžiu *batn* vadino šeimą ir giminę, o šis žodis reiškė motinos įsčių. Giminaičius arabai vadino žodžiu *sabawahfereut* = gimusiais iš vieno įsčiaus. Tos pat šeimos narius vadindavo žodžiu *senatoan*, žmonėmis, žindusiais vieną pieną (toto). Daugelis arabų giminių vadinasi *banu-chindif*, moters (chindif) palikuonis, bet niekuomet nesivadino tėvo (ilhas) palikuonimis. Negalėjo arabai vesti giminaičių, bet moteris galėjo tekėti už savo tėvo brolio, matyti, jis nebuvo giminaitis. Laisvos moters ir vergo vyro vaikai būdavo laisvi. Senovės žydų visuomeninė vaikų būklė pareidavo nuo jų motinos būklės. Senajam Testamente sakoma: tat buvo mano broliai, sūnūs mano motinos, vadinas, buvo motėseka. Graikijoj vaikams vadintis savo motinos pavarde uždraudęs tiktai karalius Kekropas; čia senovėje vieno tėvo vaikams tarpusavy tuoktis leista, bet vienos motinos vaikams – drausta. Romoje karalius Tarkvinijus Išdidusis, bijodamas netekti savo sosto, persekioja savo sesers sūnus. Už Lukrecijos gėdą jos

vyrui dar gyvam tebesant keršija jos motinos giminaitis Brutus. Buvo draudžiama įsūnyti sesers sūnų, bet brolio sūnų įsūnyti buvo galima; buvo draudžiama tuoktis giminaičiams iš motinos pusės, vadinas, būta materniteto. Rusų senovės įstatymuos keršytojais pirma minimas sesers ir tik paskui brolio sūnūs. Serbai senovėje [pri]siekdavę teismuose sesers vardu, jos nesant – savo ginklu, prikišdami motinai, kodėl ji jam nedavusi „brangiosios sesers“. Baskų, senovės pietų Prancūzijos gyventojų, vyresnioji duktė buvusi visos šeimos turto ir teisių paveldėtoja. Susituokus ji likdavo savo tėvų namuose, vyras ateidavo pas ją užkuriomis, priimdavo žmonos pavardę; šitaip buvę keltuose, kontabruose, lokruose, Šiaurės Amerikos indėnuose upsarokuose. Motinos teisės gadynėje motinos brolis, kaipo šeimos globėjas, turėjęs didelės reikšmės. Gruzijoj motinos brolis globoja savo sesers šeimą ir keršija už jos skriaudimą. Ingušų padermėje avynas savo sesers vaikui, sulaukusiam 17 metų, turėdavo dovanoti arklį. Cheusurų padermėje motinai mirus, jos vaikus globodavo jos, bet ne jos vyro brolis. Tūlose Amerikos, Australijos, Afrikos, Kinijos, Indijos, Naujosios Zelandijos ir kai kurių kitų salų vietinių gyventojų padermėse išleidžiant už vyro dukterį labai paisoma ne tik nuotakos motinos, bet ir jos motinos brolio sutikimo. Dažnai kur šitas motinos brolis už nutekančios savo sesers dukters iš jos būsimojo vyro mokesnį pasiima (pirktinės jungtuvės) arba savo sesers sūnui padeda nusipirkti žmoną, jei jis vienas jos nusipirkti neišsigali. Senovės germanuose ir romėnuose avynas, motinos brolis, buvo labai gerbiamas; germanai už savo avyno mirtį smarkiau keršydavo nei už mirtį savo tėvo.

Jau anksčiau minėjome, kad moteris tapo pirmoji žemdirbė, ūkininkė, pirmoji pradėjo dirbti žemę. Tai buvo moteris, rašė 1927 m. Bostono universiteto prof. Ernestas B. Grovesas, kuri pirmoji pradėjo prie namų jaukinti ir veisti augalus, javus, šakniavaisius. Pačioje pirminėje kultūroje mes matome vyrus visuomet užimtus medžiokle ar žūkle. Moterys ten taisydavo valgius iš sumedžiotų žvėrių, darydavo rūbus iš kailių ar lapų, gamino indus bei padargus. Žemės ūkio gadynės pradžioje vyrams kartais šių dienų moteriški darbai tekdavo dirbti. Afrikos Kongo negrai vyrai dažnai augindavo, dabodavo ir maitindavo vaikus. Senovės Egipte irgi vyrams tekdavo auginti ir auklėti vaikai, didikų rūmuose vaikų auklėmis dažnai būdavo vyrai. Šiaurės Amerikos kai kurių padermių ir kai kurių padermių Melanezijos, Mikronezijos, Naujosios Zelandijos moterys dirbdavo žemės ūkio darbus: sėdavo, sodindavo, pjaudavo, kuldavo, verpdavo, ausdavo ir net lipdydavo puodus. Formozos salos moterys dirbdavo žemę, sėdavo kviečius, sodindavo bulves, augindavo tabaką, darydavo vyną, ir būdavo valgomųjų bei plačiai vartojamų daiktų tiekėjos. Taip buvo tūlose šiaurės ir pietų Amerikos, rytinės Azijos, Australijos ir Afrikos padermėse, kurių visų, neturėdami pakankamai vietos, negalim čia suminėti.

Šie keli motinos teisės gadynės faktai, manome, padės suprasti šiek tiek ir pačią motinos teisės gadynę, ir moters būklę toje gadynėje. Šioji motinos teisės gadynė, prasidėjusi maternitetu, yra tokia sena, kad mes galim drąsiai patvirtinti ją esant senesnę už bet kokios formos patriarchatą. „Motinos teisė buvo visų seniausioji šeimos forma, tatai daugelis tyrinėtojų surinktaisiais faktais ir išvadomis patvirtino“, – rašė dr. Sidney Hartlandas („Pirmutinė tėvoseka“, t. I, p. 256).

Kalbėdami apie motinos teisę, mes nieko dar nekalbėjome apie moterystės formas, nes kalbamoje gadynėje moterystė buvo kitokia negu mūsų laikais. Anuo metu moteris galėdavo pasakyti: parvesiu sau vyrą darbui dirbti ir vaikams gaminti. Anuo metu moterys nebūdavo savo vyrų, bet būdavo savo padermės savastis, todėl kokis vyras negalėjo pasakyti: toji moteris mano, nes anuomet nebuvo oteliškojo vyrų pavydo, antra, patrilokalinės jungtuvės atsirado paskui, patriarchato gadynės išvakarėse, gi matriarchato gadynės jungtuvėse moteriai buvo lengva vyrą pamesti, persiskirti. Be to, ir porinių jungtuvių ne visur būta, nes be jų buvo dar grupinės jungtuvės. O grupinėse jungtuvėse juk sunku kalbėti apie „savo“ moterį. Tačiau, antra vertus,

anuomet ir viengungių nebūdavo, nes tuo ar kitu būdu moterų visiems pakakdavo, o vaikai ir moterys gyvendavo savo padermėje. Vyras visuomet už darbą naudodavos tosios padermės moterimis, kur egzogaminis tabu jam nurodydavo. Lytiniai santykiai buvo nevaržomi.

III

Nevedę žmonės buvo pašiepiami, pajuokiami.
Dr. E. Westermarckas

Kafirų padermėje, Vidurinėje Azijoje, manoma, kad jauna netekėjusi mergaitė turi būti labai blogo būdo. Santalo padermėje (Bengalijoj) tik kvailiai ir idiotai neveda. Sumatros saloje vienoj vietoj iš 8000 žmonių net 10 nevedusių žmonių nerasta. *Igorot* padermėje tik du žmonės buvo nevedę, ir tie patys vienas buvo kurčias, antras nebylys. Afrikos *namib*, *ondonga*, *latuka*, *basuta*, *thonga*, *bantu* padermėse neaptiksi viengungių: subrendę vyrai ir mergaitės tuojau vedasi, ir našlėms ilgai našlauti ten neleidžiama. *Araucaniaus* padermėje viengungius vadina *vuchiapra*, senmerges – *cudepra*, t. y., tinginiais, nevykėliais, niekam netikusiais. *Tupi* padermėje Brazilijoj jokiam viengungiui vyrui neleidžiama dalyvauti pokyliuose. Čiukčiai subrendusį ir nevedusį vyrą pajuokdami vadina niekam netikusiu, žiopliu, driskiu, tinginiu, besibastančiu iš vienos vietos kiton. Minėtieji santalai nevedusius lygina su vagimis ar raganomis. *Raganda* padermėje nevedusiems neleidžiama įsigyti žemės. *Futuna* padermės žmonės mano, kad kiekvienas norįs po mirties gyventi turi vesti, visi viengungiai smarkiai turi kankintis, kol paklius į *fale-mate*, arba mirusiųjų namus. Fidži salos gyventojai mano, kad viengungių vėles po mirties dievas Nangananga pakelyje į rojų sutrinąs į šipulius. Malabaros gyventojai mirus kokiai subrendusiai nekaltai merginai pasamdo kokį vargšą vyrą jos nekaltybei atimti, už tą darbą jam gerai sumoka, bet jam tą darbą atlikus, visi ima mėtyti jį akmenimis, kad vargšas vos ne vos pasprunka. Kachinų padermės žmonės mirusiems viengungiams ar senmergėms iškelia pašiepiančias laidotuves. *Tadas* padermės žmonės mano, kad negera mergaitei būti nekaltai, todėl mergaitei, nesugebančiai pačiai susirasti kavalieriaus, tėvas stengiasi jai papirkti kokį berną, duodamas kyšio buivolą. Šiokių pavyzdžių yra labai daug.

Kalbant apie ano meto sutuoktuves ir moterystę, reikia turėti galvoj, kad ano meto moterystei mūsų mastas netinka. Moterystė nuo pat egzogamijos atsiradimo iki mūsų laikų labai pasikeitė. Iš mūsų laikų monogamijos, arba vienmoterystės, išeinant moterystės istoriją galime suskirstyti šiokiais laiko tarpais: 1) nepastovi ir negryna moterystė, 2) nepastovi, bet gryna moterystė, 3) pastovi, bet negryna moterystė ir 4) pastovi ir gryna moterystė, kur žodžiu „pastovi" suprantame ilgai trunkančią, o „nepastovi" – trumpalaikę moterystę; žodžiu „gryna" – vieno vyro su viena moterim arba porinę (sindiasminę), „negryna" – vienos moters su keliais vyrais, vieno vyro su keliomis moterimis arba kelių vyrų su keliomis moterimis susituokimą. Į suminėtuosius moterystės tarpus neįeina sangulovės ir prostitucija, nes imdami galvon pastaruosius du elementus, mes vargu kada nors ir kur nors rasime monogamiją pilna to žodžio prasme. Be to, suprantama, nustatyti tųjų moterystės formų datų negalime, tik galime nurodyti, kad visos šios formos plėtojosi monogamijos link. Be to, moterystė, pareidama nuo medžiaginių gyvenimo sąlygų, galėjo prisitaikyti prie vietos salygų. Pvz., patriarchato gadynėje neturtinguose kraštuose ar žmonėse išsiplėtoja pastovioji ar nepastovioji monogamija, poliandrija ir, kur vyrai moterų darbu gyvena, poligamija. Motinos teisės gadynėje kai kur praktikuojama grupinės jungtuvės, kai kur poliandrija, kai kur porinė ir labai retai, kur mažai tėra vyrų, poligamija.

Tuo būdu minėtosios moterystės formos vietomis gali susikryžiuoti visos, pareidamos nuo vietos socialinių, ekonominių ir kultūrinių sąlygų. Visos šios moterystės formos, be abejo, yra išsiplėtojusios iš tosios senos gadynės, kada moterystės nebuvo, kada žmonės gyveno laisvai kas su kuo norėjo, o vaikus augino motinos padermės žmonės. Tokios nepastovios ir negrynos moterystės, kurią anglai vadina promiscuity (= netvarka) būta andamanuose, bušmenuose, nairuose, tiguruose, kaliforniečiuose, kuskovinuose, čaidachuose ir daug kur kitur. Mokslininkai – prancūzas dr. Paulis Descamps'as (1925) ir amerikietis prof. Ch. W. Magoldas (1928) – patiekia ilgą sąrašą padermių, kur randamas promiskvitas.

Joks mokslininkas, gynęs promiskvitą, neginčijo, kad aptinkamasis pirminių žmonių tarpe promiskvitas tebėra grynas, nes juk visos, nors ir pirminių žmonių, padermės, turi savo ilgą istoriją, kurioje labai apkito ir lyčių santykiai, todėl čia išsiplėtojo tam tikros normos, tam tikri tabu, draudimai, kurie tuo ar kitu būdu suvaržė pirminį promiskvitą. Tačiau toji didelė lytinių santykių laisvė nuo kūdikystės iki pat mirties, aptinkama minėtose padermėse ir kai kuriose padermėse vidurinės Afrikos, Naujosios Gvinėjos, Indijos, Markizų, Filipinų, Naujosios Zelandijos salų, leidžia spręsti prieš tai buvus dar didesnę laisvę, nors ir esamąją pilnai galima pavadinti promiskvitu.

Ir motinos teisės gadynėje toji lytinė laisvė esti labai didelė, nors dažnai ir varžoma egzogaminių tabu. Mergaičių nekaltybė visai nebranginama, net peikiama, lytiniai santykiai dažnai prasideda nuo pat vyrų ir mergaičių lytinio subrendimo. Grupinių susituokimų, tiksliau, grupinės moterystės gryna forma, kaip ją aprašė Morganas, Lubbockas, Spenceris, beveik neaptinkama, bet užtat daug kur aptinkama grupinė moterystė apkitusia forma „gerų draugų" ir „antrininkių žmonų" (Nebenfrau) pavidalo. Grupinė moterystė yra tokia moterystė, kur vienos kurios padermės ar giminės vyrai turi tam tikros kitos padermės ar giminės visas moteris savo žmonomis. Pvz., Australijoj *Mount Gambier* padermės vienos giminės vyrai turi žmonas kitoje giminėje. Kitoje Australijos vietoje *kumite* padermės vyrai turi moteris *kroki* padermėje. Vidurinėj Australijoj gyvena padermė *diėri*, suskilusi dviem egzogaminėmis pogrupėmis. Čia esama dvejopos moterystės: *tippa-malku*, arba porinė, ir *pirraūru*, arba grupinė, tačiau, kaip dr. Howittas pastebi, matome abiejų mišinį. Moteris, kuri turi savo *tippa-malku* (tikrą vyrą), gali dar turėti keletą *pirraūru* (netikrų, antrininkų vyrų). Vyras, turįs vieną savo *tippa-malku* (tikrą žmoną), gali dar turėti keletą *pirraūru* (netikrųjų, antrininkių žmonų); tokiu būdu visi ten gyvena grupinėje moterystėje. Kitoje australų *kurnandaburi* padermėje Kvinslande taip pat esama porinės (nubaia) ir grupinės (dilpa-malli) moterystės. Tikrasis vyras (nubaia) nesipriešina savo žmonai, norinčiai turėti antrininkų vyrų (dilpa-malli), kurių jai jis leidžia tiek turėti, kiek tik jinai jų nori. Kitoje Australijos padermėje *urabunna* vyras turi tikrą žmoną, savo tikros ar tik padermės motinos vyresniojo brolio arba savo tokio tėvo vyresnės sesers dukterį, vadinamą *nupa*, bet tas pats vyras gali turėti keletą antrininkių žmonų (piraungaru), su kuriomis lytiškai susieiti gali arba jų vyrams (nupa) leidus, arba, jei jų nėra namie, jų nesiklausus. Moterys savo rėžtu gali turėti po keletą antrininkų vyrų (piraungaru). Pietų Australijos padermėje *kamilari*, kuri yra suskilusi dviem egzogaminėm pogrupėm, vienos pogrupės vyras laiko savo žmonomis visas kitos pogrupės moteris. Sachalino gyventojų tarpe, Leo Šternbergo (1893) pranešimu, vyras lytiškai gyvena lyg kad būtų moterystėje su visomis savo brolių žmonomis ir visomis savo žmonos seserimis. Jo žmona savo rėžtu gyvena taip pat su visais savo vyro broliais ir su visais savo seserų vyrais. Vienoje Abisinijos padermėje (galla), W. Zahno (1923) pranešimu, jaunojo tėvas savo būsimai marčiai paieško meilužį, vadinamą *alangé*, kuris tuojau po vestuvių aplanko jaunojo žmoną ir praleidžia su ja naktį. Be meilužio, vadinamo *alangé*, žmona dar turi „draugą", pas kurį ji nueina praleisti naktį; „draugas" jos vyrui siunčia dovanų ir nuo tol gyvena su ja lyg

vedę. Taigi čia kiekvienas vyras vienu metu gali būti savo žmonos vyras ir kitoms moterims *alangé* ar „draugas", o kiekviena moteris, be savo vyro, dar gali turėti *alangé* ir „draugą". Turint galvoje, kad vyras, *alangé* ir „draugas" yra vedę, aišku, kad kalbamieji žmonės gyvena grupinėje moterystėje. *Banaro* padermė (Naujoji Gvinėja), prof. R. Thurnwaldo aprašymu, skyla dviem pogrupėm, kurių vienokio amžiaus žmonės vadinasi draugais: vyrai – *mundu*, moterys – *munama*. Pirmas lytiškai sueiti su nuotaka turi teisės jaunojo tėvas, kuris tačiau tą savo „teisę" perleidžia savo *mundu* (draugui); tikrajam vyrui lytiškai su savo žmona gyventi draudžiama ligi gims pirmasis vaikas. Po to ima gyventi patsai vyras, bet ir čia gali su jo žmona gyventi jojo draugas, *mundu*, kaip kad anksčiau su ja gyveno jo tėvo *mundu*. Tuo būdu *banaro* moteris gyvena lytiškai: su savo uošvio draugu, su vyru ir su savo vyro draugu, o vyras savo rėžtu gyvena taip pat su savo žmona, su žmona savo draugo ir su savo draugo sužadėtine, – vadinas, irgi gyvena grupinėje moterystėje. Vienoj pietų Indijos padermėje (todas), pasak dr. Shortto, jei keturių brolių vienas veda, tai jo žmona turi gyventi su visais savo vyro broliais lyg su savo vyrais, ir jeigu jo žmona turi seserų, tai visos jos tampa „žmonomis" jos vyro ir jos vyro brolių. Kitoje indų padermėje (tottiyar) broliai, dėdės, brolių, seserų vaikai ir kiti giminaičiai gyvena su savo žmonomis bendrai. Sinhalesuose taip pat buvo įprasta keliems vyrams naudotis savo žmonomis bendrai. Afrikoje herero padermėje yra paprotys, vadinamas *oupanga*: grupė vyrų naudojasi turtu ir žmonomis bendrai. Sandvičo salų gyventojai vartojo grupinę moterystę, vadinamą *punalua*: keli broliai su savo žmonomis ar kelios seserys su savo vyrais gyvena bendrai arba, kaip dr. Bertlettas rašė, vyrai turi daug žmonų, žmonos turi daug vyrų ir keičiasi kiti su kitais kaip nori. Žmonės, kurie lytiškai gyveno bendrai, vienas kitą vadina *punalua* (punalua = draugas = artimas draugas) arba gerais draugais, todėl ir tokią jų moterystę Morganas pavadino *punalua*. Šiokių grupinių jungtuvių pėdsakų yra dar daug ir kitur, tačiau ir minėtųjų pavyzdžių pakanka suprasti grupinės moterystės reikšmę šeimos raidoje.

Iš tųjų grupinių jungtuvių ilgainiui išsiplėtojo sororatas (soror = sesuo), kur vyras galėdavo lytiškai gyventi su žmonos seserimis, ir leviratas (levir = dieveris), kur žmona galėdavo gyventi su vyro broliais. Sororatas dažnai praktikuojamas, kai vedama ar gyvenama su jaunesniąja žmonos seserim žmonai mirus, bet kartais ta teise pasinaudoja ir gyvai žmonai tebesant, visai nepaisant, ar žmonos seserys bus ištekėjusios, ar ne. Sororato būta labai plačiai išsiplėtojus: Amerikoj 40 padermių, kai kuriose padermėse, J. G. Frazerio liudijimu, Afrikoj, Madagaskare, Indijoj, Australijoj, Okeanijoj, Sumatroj leviratas praktikuojamas taip pat plačiai, tik dažnai tuosyk, kai vyras esti nevaisingas, vadinas, norint susilaukti vaikų, kurie, kaip jau sykį minėjom, esti laikomi tikraisiais nevaisingojo vyro vaikais. Todėl leviratas praktikuojamas dažnai patriarchinėse padermėse: nevaisingas vyras, bijodamas likti bevaikis, leidžia žmonai gyventi su kitu, dažnai savo broliu, kol ji sulauks vaikų, ypač sūnaus, tojo savo įpėdinio, kuriuos paskui laiko tikrais savo vaikais. Taip santaluose (Bengalijoj) jaunesnysis brolis dažnai „veda" visų savo vyresniųjų brolių (jau mirusiųjų) žmonas.

Moterys vyrų valdžioje

I

Vyrų valdžios, arba androkratijos (andros + kratos = vyras + valdžia), gadynėje, kuri su tam tikromis atmainomis tebėra ir šiandien, skiriame dvi formas: tėvo valdžia savo šeimynoje,

romėnų vadinama *patria potestas* (patria = tėvo, potestas = valdžia, galia), ir vyro valdžia, romėnų vadinama *manus* (manus = ranka, valdžia; in manum convenire = vyro rankon ištekant, taigi jo valdžion, valion pakliūti). Šitos dvi vyrų valdžios formos, ilgainiui sutapusios, yra nevienokios kilmės: tėvo valdžia, smulkioms padermėms ir giminėms nykstant, kilo iš padermės, giminės senių valdžios savo padermėje, o vyro valdžios kilmė susieta su žmonos įsigijimo būdu. Vyras, įsigijęs žmoną pirkimu, ėmė į ją žiūrėti kaip į jam priderantį daiktą, savo nuosavybę, todėl, suprantama, elgdavosi su ja lygiai taip pat, kaip su kitais jam priklausančiais daiktais: vyro valia ir noras žmonai buvo būtini.

Plačiausiai ir ilgiausiai praktikuotas žmonos įsigijimo būdas buvo pirkimas, kur vyras, gaudamas žmoną, sumokėdavo jos tėvams suderėtą kainą galvijais, gyvuliais, javais, pinigais ar ir dar kitomis gėrybėmis. Nupirktoji žmona jau būdavo vyro nuosavybė, todėl, aišku, ji turėjo bijoti, klausyti, lenkti savo vyrą. Žmona, žinoma, galėdavo nuo savo vyro pabėgti, bet tada vyras, netekęs savo pirkinio, reikalaudavo iš jos tėvo grąžinti jam jo sumokėtuosius pinigus, kurių pabėgusios žmonos tėvai kartais ir nebeturėdavo. Tarp vyro ir žmonos tėvo tuosyk kildavo ginčas, dėlei kieno kaltės žmona pabėgo. Jei žmona pabėgdavo dėl vyro kaltės, tada žmonos tėvas sumokėtosios sumos negrąžindavo, bet jei vyras įrodydavo, kad žmona pabėgo dėl savo pačios kaltės, tada vyras savo pinigus atgaudavo. Vyrui įrodyti, kad žmona pabėgo dėl savo pačios kaltės, nebūdavo sunku, nes jis galėdavo apkaltinti ją buvus tinginę, apsileidėlę, nežiūrėjus jo, vagišiavusią, raganavusią, bėgusią nuo savo vyro iš namų, buvusią neištikimą savo vyrui, esančią nevaisingą, nesugyvenamo būdo, sergančią sunkia liga ir t. t. Minėtųjų priežasčių dėlei vyras galėdavo reikalauti iš žmonos tėvo grąžinti už ją sumokėtuosius pinigus ne tik jai pačiai pabėgus, bet ir patsai ją atskyręs, pas josios tėvus pasiuntęs. Bet, deja, žmonos tėvai dažniausiai savo žentui pinigų grąžinti negalėdavo, nes jųjų nebeturėdavo. O žentui savo rėžtu sunku buvo išsižadėti taip brangiai pirktos žmonos. Todėl persiskyrimas, vienintelė proga moteriai ištrūkti iš blogo vyro nagų, tiek vyrui, tiek jo uošviui nebuvo malonus, o tik nuostolingas, sukeliąs barnius, nesantaiką ir ūkio suardymą. Todėl šitokiomis sąlygomis abi pusės – ir uošvis, ir žentas – stengdavos moterį nuo persiskyrimo sulaikyti ir patį persiskyrimą suvaržyti.

Tai buvo ekonominės sąlygos pastoviosios moterystės, kuri gerokai dar prieš krikščionybę nusistojo ir kurią krikščionybė tik pripažino ir užgyrė.

Melanezijos gyventojams vyrams persiskirti kliudydavo sumokėtieji už žmoną pinigai, kurių nenorėdamas netekti vyras dažnai savo pabėgusią žmoną grąžindavęs atgal į savo namus. Pietinės Gvinėjos žmonos tėvai, dažnai negalėdami grąžinti žentui už ją sumokėtųjų pinigų, ragindavo dukterį gyventi su savo vyru, nesiskirti, kad ir vyras jos ir nemylėtų, kad ir blogai elgtųsi. Pietinės Afrikos kafirai labai vengia skirtis su savo žmona, nes skirdamiesi netekdavo darbininkės ir nebegalėdavo, nors ir turėdavo teisę, beatgauti sumokėtųjų už žmoną pinigų. *Basuto* padermėje persiskiria dažnai ten, kur žmonos pigios, ir retai ten, kur jos brangios. Šiaurinės Rodezijos padermėse, kur galvijai ir žmonos brangūs, vyrai skiriasi retai, nes bijo netekti ir žmonos, ir galvijų. Karolinų salose, kur žmonos neperkamos, susituokusieji skiriasi dažnai.

Taigi ekonominės priežastys, apsprendusios moterystės (matrimonium) pastovumą, pririšo moterį prie vyro namų, kad ji ilgainiui nebegalėjo nė persiskirti, nes persiskyrimo teisė ir iniciatyva atiteko vyrui, ir ja naudodamasis vyras galėdavo savo žmoną atskirti be josios noro ir sutikimo.

Senajam Testamente yra parašyta: „Jeigu vyrui nepatiks žmona dėlei savo nešvarumo, teparašai jis jai atsiskyrimo raštą (hebrajiškai vadinamą „Get“), teįteikie jį jai ir teišsiuntie ją iš savo namų“ (Deuteronom, XXIV, 1). Ir niekur Senajam Testamente nepasakyta, kad nuo vyro atsiskirti gali žmona. Graikijoj Atėnų pilietis visuomet galėdavo savo žmoną pasiųsti pas josios tėvus, vadinas,

atsiskirti be jokių motyvų. Hamurabio įstatymuose pasakyta, jei vyras atleistų žmoną, nepagimdžiusią jam vaikų, jis turi duoti jai tiek pinigų, kiek vertas buvo jos kraitis ir pasoga, bet jei žmona elgėsi prastai, ardė vyro ūkį, tada vyras gali ją atleisti be nieko. Kinijoj moterys negalėdavo reikalauti atsiskirti; o Romoje, moterystėje su *manus*, atskirdavo žmoną vyras; senovės germanų moterys irgi negalėdavo skirtis, bet būdavo vyrų atskiriamos. Mahometonų tarpe persiskyrimo iniciatyva priklauso vyrui; o Indijoj ortodoksų (ortho+doxa = įstatymas + nuomonė = aklas laikymasis tikėjimo, įstatymų, įsitikinimų) indusų tarpe, kur persiskyrimas neleidžiamas, žmoną už neištikimybę vyras gali išvaryti, žinoma, be teisės susituokti, ir dažniausiai tokia žmona lieka vyro namuose vergės vietoje.

Šie pavyzdžiai priklauso gadynei, kada žmonų pirkimas buvo jau išnykęs, jie aiškiai liudija sunkią, nuo vyro valios pareinančią moters būklę, kur jos viešpačiu buvo vyras. Svarbiausios ydos – nevaisingumas ir neištikimybė, prikišamos moterims, dėl kurių vyras galėdavo suardyti moterystę, – vyrams buvo leistinos, nes dorovės įstatymai, taikomi tik moterims, vyrams šias kaltes nutylėdavo, todėl rados toji dvilypė dorovė ar etika (ethos = elgsena, įprotis), pakirtusi sveikos šeimos pagrindus ir privedusi pačią šeimą prie griuvimo.

II

Vyras vesdavo žmoną, nes be jos negalėjo laikyti ūkio, patenkinti svarbiųjų savo gyvenimo reikalų. Moteris privatinės nuosavybės gadynėje vyrui buvo darbininkė ir vaikų, tųjų teisėtųjų įpėdinių, gimdytoja ir augintoja. Vyras kariauja ir valdo, moteris klauso ir dirba; o ir klusni ir pigi darbininkė buvo toji moteris: dirbdavo neatlyginama, pati savo darbu gyvendavo ir vyrui turtą sukraudavo. Taigi, aišku, kad moteris vyrui buvo pelno ir turto aruodas, savotiškas aitvaras, todėl kiekvienas vyras stengdavosi kiek galėdamas daugiau žmonų įsigyti: juk anuo senu metu moteris buvo toji nedegamoji spinta, kur vyro įdėtas kapitalas duodavo labai gerus procentus. Savaime aišku, kad anuo metu moterys būdavo brangios, ir ne bet kuris vyras galėdavo jų daug įsigyti, o jau sykį įsigijęs nebepaleisdavo.

Tuo būdu turtingųjų žmonių tarpe išsiplėtoja daugpatystė, arba poliginija (polü+gyne = daug + moteris), o neturtingų žmonių tarpe – daugvyrystė, arba poliandrija (polü+andros = daug+vyras), kur keli vyrai, dažnai broliai, bendromis jėgomis įsigydavo vieną bendrą žmoną. Susimaišius kur tom dviem šeimos formom, susidarydavo grupinė šeima, kur tam tikra grupė vyrų gyvendavo bendrai su tam tikra grupe moterų. Vienpatystė, arba monogamija (monos + gamos = vienas + moterystė, santuoka), ekonominių sąlygų apsprendžiama, išsiplėtojo greta minėtųjų formų ir ilgainiui buvo įstatymų ir didžiųjų religijų pripažinta patogiausia šeimos forma, nors dar ilgai tų pačių religijų, kurios moterystę paėmė savo žinion, buvo pakenčiama ir visokio pavidalo daugpatystė. Ir pirminės šeimos formos, išgyvenų (= perižitkov) pavidalu, ilgai dar veikė monogaminę šeimą. Toji tiktai moterims privalomoji monogamija buvo slidus kelias tariamajai tobuliausiajai šeimos ir moterystės formai.

Kalbėsim pavyzdžiais. Jau minėjome, kad vyras moterį imdavo darbui dirbti darbinio gyvulio vietoje, jos darbo vaisiais jis pralobdavo. Pietų Afrikos zulų negras, paklaustas, kodėl daug žmonų turįs, atsakė: „Jei vieną žmoną teturėčiau, kas man virtų valgyti jai susirgus?" Kalifornijos *madoko* padermės vyras aiškinosi turįs vieną žmoną namų apyvokai apeiti, kitą – medžioti, trečią – šakniavaisiams rinkti. Šortlendo salos gyventojų viršininkas smarkiai pyko ant misionierių, raginusių mesti daugpatystę, nes jie tuo būdu atimą jų moteris, nudirbančias laukus ir tiekiančias visai šeimynai maisto. Vidurinės Afrikos negrai aiškina, kad moterys juos užlaikančios ardamos,

maldamos, virdamos ir atlikdamos kitus darbus be atlyginimo. Pietų Afrikos *tonga* padermės negrai mano, jog žmogus esąs juo turtingesnis, juo daugiau turįs žmonų: kiekviena žmona kas vakaras atneša vyrui ko nors pataisiusi valgyti, todėl vyras riebėja ir storėja, o juo jis esti riebesnis ir storesnis, juo labiau jis esti kitų lenkiamas ir gerbiamas, juo labiau didėja jo orumas ir įtaka. Dažnai žmogaus turtingumas, įtakingumas, galingumas esti nusakomas jo žmonų gausumu. Jei Kongo negras panorės jums nusakyti savo vado galingumą, jis jums suminės jo žmonas. Matome, ką tiekdavo vyrams darbininkės žmonos.

Tačiau, kadangi žmonos būdavo dažniausiai perkamos ir kartais brangios, tai tik turtingieji galėdavo įsigyti daugiau žmonų. Pietų Amerikos *araukanijos* padermėje vadai ir turtuoliai turi po keliasdešimt žmonų, o beturčiai po vieną, retokai po dvi. Nikobaro salų gyventojų tik vadai ir turtuoliai turi daug žmonų, prastuomenė, negalėdama įsigyti daugiau, tenkinasi po vieną. Malajų salose daugpatystė ir konkubinatas (concubina = gulovė) buvo tik keliems galingiesiems prieinama prabanga. Palau salose daug žmonų turi tik turtingieji. Šortlendo salose vadai turėdavo po 100 žmonų. *Benin* padermės karaliai turėdavę po 600, po 1000, po 3000 ir net po 4000 žmonų, kurių dalį dovanodavę ypačiai nusipelnusiems savo piliečiams. *Ašanti* padermės valdovas turėjęs 3333 žmonas. *Uganda* padermės karalius Metessa turėjęs 7000 žmonų. Australijos turtingieji seniai tiek prisipirkdavę sau jaunų žmonų, kad jų jauniesiems pritrūkdavę. *Batta* ir *subanu* padermėse daugpatystė mažai tepraktikuojama tik dėl lėšų stokos žmonai įsigyti. Chittagongo aukštumų gyventojai mano, kad daugpatystė esanti prilikta tik turtingiesiems, nes kitiems ji neįmanoma dėl jų menko kišenio.

Suskurdusiems ir skurstantiems gyventojams kartais ir viena žmona būdavo per didelė prabanga, todėl keli broliai susidėję įsigydavo vieną bendrą žmoną. Tuosyk vienai moteriai tekdavo po kelis vyrus, ir todėl šitokią moterystę vadina daugvyryste. Pvz., Tibete, jei tėvas mirdamas savo turtą padalytų savo sūnums, tai kiekvienas sūnų skyrium nepajėgtų patenkinti savo būtinųjų reikalų, o jei kiekvienas jų dar turėtų savo žmoną ir vaikų, tai tėvo namuose jie nebeišsitektų, todėl jiems belikdavę tik susitarus įsigyti vieną bendrą žmoną, nes tada ir pragyvenimo išlaidos sumažėdavo, ir tėvo ūkis likdavo nesuskaldytas. *Bhutan* ir *kanavar* padermėse daugvyrystė praktikuojama tik todėl, kad neskaldžius ūkio ir kad broliai, krūvoj dirbdami, geriau galėtų aprūpinti žmoną ir vaikus. Pietų Indijoj vartojamoji daugvyrystė teisinama ūkio neskaldymu ir broliškų ryšių sustiprinimu. Vienas senas *kandya* padermės vadas aiškinęs: beturčiai praktikuoją daugvyrystę, neišsigalėdami kiekvienas įsigyti nors po vieną žmoną, turtingieji vartoją ją, norėdami sukoncentruoti turtą ir, be to, geriau aprūpinti vaikus, kurie, mirus vienam tėvui, turės dar kitą, jo brolį. Tų pačių priežasčių dėlei daugvyrystė praktikuojama buvo Spartoj ir Arabijoj. Afrikoj *bahima* padermės vyras, norėdamas vesti žmoną, turi turėti daug karvių, nes už žmoną čia mokama karvėmis; beturčiai, mažai teturį karvių, turi arba išsižadėti prabangos turėti žmoną, arba susidėjus su kitais įsigyti bendrą keliems žmoną.

Iš viso šito matome, kaip šeima ir moterystė yra ekonominių sąlygų apsprendžiamos. Dr. E. Westermarckas aiškina, kad, be ekonominių priežasčių, daugpatystę ir daugvyrystę veikė ir moterų perteklius ar trūkumas. Mes ir šias priežastis suvedam prie ekonominių, nes juk jeigu moteris yra prekė, už kurią vyras moka pinigus josios tėvams ar giminei, tai, aišku, esant moterų pertekliui, jų kainos krinta, jos tampa prieinamos ir viduriniams sluoksniams, o trūkstant moterų, jų kainos kyla, jos tampa prieinamos labiau pasiturintiems. Pirmasis atvejis, apskritai paėmus, yra palankus daugpatystei, antrasis – daugvyrystei.

Kiti aiškina, girdi, daugpatystė atsiradusi dėl vyrų lytinio instinkto nepastovumo, nes tasis instinktas esąs reikalingas įvairumo (varietas delectat = įvairumas smagina). Vienas Maroko

arabas, vienos anglės paklaustas, kodėl jis turįs daug žmonų ir nepasitenkinąs viena, atsakė: „Ar Tamsta galėtum misti viena žuvim, ar tik nenusibostų?" Kitaip tarus, viena moteris vyrui greitai nusibostų. Tačiau mes žinome, kad lytinis geismas sotinamas didėja, virsdamas kartais liguistu, ir lytiniam instinktui tada tenkinti reikia daug lėšų, taigi turtingųjų lytinis instinktas ir būdavo tokis, kurį tik *varietas delectat*, o beturčių ir šiaip dirbančiųjų žmonių lytinis instinktas darbu vėsinamas (darbas – geriausias vaistas nuo visokių lytinių iškrypimų), nurimdavo, nusilpdavo, ir todėl tojo įvairumo čia nereikalavo. Taigi Fr. Engelsas teisingai sakė, kad proletariatas yra monogamiškas tikra to žodžio prasme. Ir samprotavimas, kad esą vyro laimei ir sveikatai reikia ne vienos, bet daugelio žmonų, tėra tik paprastas prietaras.

III

Jau esame minėję, kad ekonominių sąlygų apspręstoji monogamija ir josios pastovumas ilgainiui buvo patvirtinti papročių, teisės, religijos. Kristaus buvo pasakyta aiškiai, kad ką Dievas sujungė, to žmogus teneperskiria. Trumpai tarus, moters ir vyro susituokimas yra nesuardomas iki vieno susituokusiųjų mirties. Šiokia monogamija esti pastovi ir gryna, tačiau ji, kaip dr. I. Blochas rašė, tėra idealas, ir tai idealas nepasiekiamas, tokios monogamijos gyvenime beveik nėra. Nesirausdami gilioje senovėje, rasim, kad jau mūsų krikščionybės gadynėje ir krikščioniškose šalyse buvo praktikuojama daugpatystė tokio ar kitokio pavidalo. Ir pati krikščionybė pradžioje daugmoterystės neujo, jokio valdovo dėl daugpatystės nuo bažnyčios neatskyrė ir svetimoterystės nuodėmes už tam tikrą atlyginimą atleisdavo. Šeštojo amžiaus viduryje airių karalius Diarmaitas turėjo dvi žmonas ir dvi sanguloves. Karolis Didysis turėjo dvi žmonas ir daug sangulovių, o jo laikais kunigai turėdavo net po kelias žmonas (A. Thierry, „Merovingų gadynės legendos", p. 17 ir t. t.). Vėliau Pilypas iš Heseno ir Prūsijos karalius Fridrichas Vilius II vedė po dvi žmonas. O Liuteris ir Melanchtonas net leido vesti po dvi žmonas. Liuteris net ir daugpatystės nepeikęs, nes, girdi, ir patsai Dievas kai kuriems žydams ir net pačiam Abraomui tam tikromis sąlygomis leidęs vesti dvi pačias. Ir kriksčionims, norintiems pasekti Abraomo pėdomis, reikia tik įrodyti, kad jų sąlygos panašios į Abraomo sąlygas, ir jiems tat būsią leista. Daugpatystę Liuteris geriau bevelijęs už persiskyrimą (Koestlin, „Martin Luther", t. I, p. 347, 693...; t. II, p. 257). Po Vestfalijos taikos, kai dėl 30 metų karo daug žmonių sumažėjo, 1650 m. frankų kreistagas Niurnberge nutarė nuo šiol leisti visiems vyrams vesti po dvi žmonas (Hellwald, „Žmonių moterystė", p. 559). 1531 m. anabaptistai Miunstery viešai agitavo už daugpatystę, nes, pasak jų, kiekvienas padorus krikščionis galįs turėti po kelias žmonas. Kita krikščionių atskala, vadinama mormonais (įsikūrusi 1830 m. Amerikoj), skelbė esą daugpatystę patsai Dievas įkūręs, ir jie turėdavo po kelias žmonas, kurių pirmoji būdavusi vyriausioji, jai tekdavusi vyro pavardė ir titulas (R. Burton, „Šventųjų miestas", p. 518).

Daugpatystė buvo praktikuojama krikščioniškoj Europoj ir čičisbeizmo pavidalu. Seniau Florencijos geros giminės mergaitė reikalaudavo vestuvių sutarty sau teisės pasiimti sau (greta vyro) meilužį, jei ji tik to panorėsianti. Ponia Montagu, 1716 m. aplankiusi Vieną, rašė, kad ten diduomenės tarpe esąs paprotys ponioms turėti po du vyru: vienas jų esąs tikrasis, kurio pavarde ji pati vadinama, antrasis – meilužis, namų draugas, kuris greta vyro eina taip pat vyro pareigas. Itališkai jis buvo vadinamas čičisbeo (cicisbeo = namų draugas, pagalbininkas, meilužis), todėl tuo žodžiu (čičisbeizmas) ir tokia šeima vadinama. Šis paprotys, sakė ponia Montagu, taip gerai čia žinomas, kad būtų nedovanotinas įžeidimas, jei pakviestų poną į svečius pietų be jos dviejų palydovų: vyro ir meilužio, kurių tarpe ji sėdi rimtai ir išdidžiai.

IV

Vienas negrynosios moterystės, be svetimoteriavimo ir prostitucijos, žymesniųjų faktų buvo pirmosios nakties (ius primae noctis), arba vadinamosios ponų teisės (droit du seigneur), kur teisė praleisti pirmąją naktį su ką tik ištekėjusia moterim priklausė ne josios vyrui, bet ponui, viršininkui, pasauliečiui ar dvasininkui. Ilgainiui ponai tą savo teisę už tam tikrą atlyginimą parduodavo jaunavedės vyrui, sudarydami sau tuo būdu naują pajamų šaltinį.

Senovės škotų karalius Evenus III, imperatoriaus Augusto amžininkas, išleidęs įstatymą, pagal kurį jis ir jo sosto įpėdiniai gali su kiekviena aukštesniojo luomo jaunavede moteriške praleisti pirmąsias naktis; tokia pat teisė buvo suteikta ir ponams, leidusi jiems naudotis jų vasalų jaunavedėmis. Šis įstatymas buvo pakeistas karaliaus Malcolmas Cammorr 1075 m. ta prasme, kad vyras, noris pirmąsias po vestuvių naktis su savo žmona patsai praleisti, galėdavo tą malonumą turėti, sumokėdamas savo ponui už pirmosios nakties teisę nustatytą pinigų sumą, įstatyme vadinamą *mercheta mulierum*. XVII amž. pradžioj italas rašytojas Bonifacio Vannozzi tvirtino pirmosios nakties teisę buvus Pjemonte, ir kardinolas Rovere patsai jam sakęs sudeginęs dokumentą, duodantį Rovere giminei teisę praleisti pirmąsias naktis su savo valdinių žmonomis. Imperatorius Maksimianas neleidęs niekam didikų tuoktis be jo žinios, kad jis pats per visas vestuves galėtų būti išmėgintoju (ut ipse in omnibus nuptiis praehustator esset). Viename Ciuricho kantono 1538 m. dokumente buvo pasakyta, kad ponas ar jo įgaliotinis turi teisę praleisti pirmąsias naktis su savo baudžiauninko žmona, o jei jos vyras to nepanorėtų, tai jis turi savo ponui sumokėti 4–5 ciurichiškus pfeningus. Apie vokiečius Jokūbas Grimmas sakė, kad tuoj po vestuvių vyras turi savo žmoną užleisti pirmosioms naktims dvaro urėdui arba išsipirkti, sumokėdamas urėdui 6 šilingus ir keturis pfeningus. Švabijoj Adelbergo vienuolyno baudžiauninkai turėjo arba tuoj po vestuvių savo žmoną užleisti vienuolyno viršininkui, arba, jei to nenorėdavo, vyras turėdavo atnešti kibirą druskos, o jo žmona sumokėdavo vienuolynui arba vieną svarą ir septynius šilingus, arba tokio didumo spirgintuvę (petelnę), kurion tilptų jos pačios pasturgalis. XIV amžiuje Pilypas VI ir Karolis VI veltui stengėsi prikalbėti Amjeno vyskupą mesti seną paprotį reikalauti iš savo miesto ir diecezijos jaunavedžių mokesnio už jam priderančią teisę praleisti pirmąsias tris naktis su jaunavedžio žmona. Senovės Airijoj mūšio Gabhra (283 m.) aprašyme skaitome, kad Cairbre, Arto sūnus, turėjęs gražią dukterį, kuriai piršos valdovo Decieso sūnus. Bet Fionnas tą sužinojęs, siunčia pas Cairbre pasiuntinį priminti, kad sumokėtų 20 uncijų aukso mokesnį už pirmosios nakties teisę. Kitam airių Ulsterio valdovui Conchobarui, gyvenusiam Kristaus laikais, visi jo valdiniai užleisdavę jam savo nuotakas dukteris pirmosiom naktim, kuris atimdavęs jų nekaltybę. Albanijoj net 1903 m. *bekchi* rinkdavo iš savo kaimų nuotakų mokesnį, kurį sulig nuotakos tėvų ir vyro pasiturėjimo nustatydavo, o negalint sumokėti, minėtasis *bekchi* pavartodavo pirmosios nakties teisę.

Šis pirmosios nakties teisės paprotys, taip ilgai išlikęs, yra senos kilmės ir susijęs, iš vienos pusės, su pirminiu lytiniu komunizmu, iš kitos pusės, su žmonų vogimu ir, iš trečios – su tam tikrų asmenų (svetimšalių, kunigų) subrendusioms mergaitėms nekaltybės atėmimu.

Šiuo atveju mums rūpi pabrėžti kalbamojo papročio sąsaja su moterų vogimu. Australijoj *kurnai* padermėje pavogtoji moteris turėdavo tūlą laiką pagyventi su savo vyro „broliais“ amžininkais; *kuinmurbura* padermėje pavogtąją žmoną vyras pradžioj užleidžia savo padermės vyrams, padėjusiems jam ją pavogti; *narrinyeri* padermėje jaunasis duoda pradžioj savo žmoną savo talkininkams, padėjusiems ją pavogti, ta sąlyga, kad jie jam padės gintis nuo užpuolančių pavogtosios žmonos saviškių. Rytų Afrikos *vatoveta* padermėje, kur bėra tik tariamasis vogimas,

nuotakos, kai ji iš jaunojo namų parbėgusi pasislepia, surasti ir parvesti jaunasis siunčia keturis savo draugus, kuriems visiems už parvedimą leidžia su ja pagyventi penkias dienas, ir tik paskui prie jos eidavo patsai. Ilgainiui ėmė savo nuotaką „skolinti" tiktai padermės viršininkams, ypač karo vadams, kurie tos „teisės" reikalavo ir vogimui pranykus. Viduramžių feodalai, tieji padermių viršininkų ir karo vadų palikuonys, tą paprotį pasilaikė ponų teisės (droit du seigneur) pavidalu.

V

Ponų teisė, taikoma savo baudžiauninkams, galėjo būti ir kito kilimo, nes juk baudžiauninkai, būdami savo ponų nuosavybė, turėdavo pildyti visas savo ponų užgaidas. Į baudžiauninkus ponai žiūrėjo kaip į darbinius gyvulius, todėl buvo suinteresuoti tokių „gyvulių" prisiveisti kuo daugiau. Baudžiauninkų moterystė ponams buvo vaikams gaminti priemonė, kurią ponai savo ir savo interesų nuožiūra ir vartodavo. Feodalas savo vergams gaminti savavališkai suleisdavo ir vėl išskirdavo savo baudžiauninkus su baudžiauninkėmis; vergų moterystė buvo ardoma dėl kiekvienos jų pono užgaidos. Ponai labai dažnai į prastuomenės moterystę žiūrėjo taip, kaip nūnai žiūri ūkininkas į kergimą arklių, karvių, kiaulių ar šunų, reikalingą tik naujiems baudžiauninkams gaminti. Aliai vienas bernas ir aliai viena merga, aliai vienas našlys ir aliai viena našlė visuomet turėjo būti pasiruošę susituokti savo pono parenkami ir nurodomi. Baudžiauninkės moterys ir merginos, be to, būdamos paliktos visiškai ponų sauvalei ir jų lytinių įgeidžių nuožiūrai, visuomet turėjo būti pasiruošusios „patarnauti" dažnai liguistoms savo ponų lytinėms aistroms. Aišku, tokiomis sąlygomis pirmosios nakties teisė kilmės atžvilgiu buvo tik eilinis ponų reikalavimas jaunos mergaitės kūno, niekuo nesiskiriąs nuo paprasto jų smaguriavimo, paleistuvavimo, naujų meilės „nuotykių" ieškojimo. Šiaip ši teisė ponams buvo reikalinga labiau naujiems mokesčiams, naujoms pajamoms imti, „teisėtai" ir taip jau naudojamiems baudžiauninkams naudoti, nes „moteriškos mėsos" ir taip jiems pakakdavo: niekas juk negalėjo uždrausti ponui „prieiti" prie vedusių ir nevedusių baudžiauninkių, tokios meilės egzekucijos ponų būdavo atliekamos vergės moteriškės vyrui, tėvui ir namiškiams matant.

Vienas stambus pietų Rusijos bajoras sykį prieš baudžiavos panaikinimą sumanęs robinzoniškai „pasilinksminti", suvarė į vieną salą visas savo baudžiauninkes nuogas ir patsai, tyčia šiam reikalui kastruotų baudžiauninkų būrio lydimas, nuėjo ton salon gaudyti gražiausių baudžiauninkių ir su joms ten paleistuvauti. Ir Lietuvoj baudžiavos gadynėje vieno kunigaikščio sūnus, patsai dėl lytinės impotencijos (bejėgiškumo) nebegalėdamas atlikti lytinio akto, vertė savo baudžiauninkus paleistuvauti jo akyse, kad nors savo akimis galėtų dar pasmaguriauti. Tokių ir panašių atsitikimų Lietuvoj ir kitur buvo be galo daug, ir jų visų nesuminėsi. Jie visi tik liudija tą vargingą, skurdžią ir apverktiną moterų būklę feodalizmo ir baudžiavos gadynėje.

Tokios moters būklė buvo nepakenčiama ir ištekėjus: čia ji dvigubai kentė nuo pono ir nuo vyro, kuris dar netekėjusiai grasino savo „tvirta" ranka. O užtarti jos niekas neužtarė. Bažnyčia, kuri pati gyrėsi išlaisvinusi moteriškę, eidama ranka rankon su šio svieto [= pasaulio] galingaisiais, ne tik nieko jai nepadėjo, bet dar ją niekino, spigindama jai į akis žmonijos ir vyro suvedžiotojos, Ievos, pirmosios nuodėmės kaltę. Bažnyčios tėvai rėkė moteriai: tu, girdi, esi pragaro vartai (janua diaboli), vyro gundytoja, žmonijos pražudytoja. „Argi jūs (moterys) nežinote, kad jūs kiekviena esate Ieva? Dievo rykštė tebekybo ant jūsų, todėl tik turim ir mes (vyrai) kentėti. Jūs esate pragaro vartai velnio karalystėn. Jūs pirmosios sulaužėt Dievo įsakymą, jūs sugundėt vyrą, kurio patsai šėtonas nedrįso sugundyti. Jūs bežaisdamos sugriovėte pirmąjį Dievo

paveikslą vyrą". Taip rašė apie moterį Tertulianas (jo „De sultu feminarum", I, 1), vienas pirmųjų bažnyčios tėvų. Bažnyčios teisė, vadinama kanonais, sako, kad moteriškė nebuvusi sukurta pagal Dievo paveikslą, ji turi klausyti vyro ir būti beveik jo tarnaitė (Kanonų teisės tezė XXIII). O bažnyčios susirinkime Makone 585 m. buvo svarstoma, ar moteris turi dūšią [= sielą], ir tik vienu balsu daugiau buvo nusverta, kad turi. Tokia tat buvo apleistosios moters būklė.

Privilegijuoto luomo moterims buvo geriau, bet ir jos jautė sunkią vyro ranką, varžančią jos laisvę. Ji prirakinta prie vaikų, namų, virtuvės, atstumta nuo viešojo gyvenimo ir aklai pajungta savo vyro valiai. Viename senovės anglų įstatyme buvo pasakyta: jei kuri moteris nusikals vyrui paleistuvaudama, bausmė jos tebūnie jos vyro rankose. XI a. anglų vyskupas Elfrikas pasakęs: „Kaip vyras baudžia neištikimą žmoną, taip Dievas baudžia neištikimą vyrą". O popiežiaus Siksto V paliepimu vyras, nuslėpęs šiokią žmonos kaltę, turi patsai būti baudžiamas. Ir toji baisiausioji kaltė, už kurią taip bausdavo moterį, būdavo neištikimybė. Šie vadinamosios dorovės įstatymai būdavo taikomi tik moteriai, nes vyro neištikimybės niekas netikrindavo, nepaisydavo. Pakakdavo mažiausio įtarimo, kad „neištikima" moteris būtų nužudyta, pasmaugta, nunuodyta, padėta kalėjiman ir t. t. Kartais žudydavo žmonos meilužius; juos užklupus nusikaltimo vietoje žmonos akyse kastruodavo arba įtūžęs vyras kartais ant savo įtariamos žmonos užleisdavo tiek vyrų, jog ji po tokios egzekucijos mirdavo. Ilgainiui, tiesa, iš meilužių, pagautų nusikaltimo vietoje, imdavo reikalauti baudos (vokiškai Wehrgeld), kurios dydį nustatydavo pagal suvedžiotosios žmonos vyro turtingumą. Savo žmonoms nuo meilužių apsaugoti feodalai išgalvojo nekaltybės juostą, kurią kur išvykdami uždėdavo savo žmonai, užrakindavo ir raktą pasiimdavo su savim. Tačiau, nors vyras užrakindamas savo žmonos „pragaro vartus" metaline juosta manydavo padaręs kitiems vyrams „neprieinamus", žmonos meilužiai už gerus pinigus nusipirkdavo iš juostos meisterio raktą, atsirakindavo ir, vyrui nė neįtariant, abu smaguriaudavo iki soties.

Svetimoterystė ir paleistuvystė, nepaisant visų varžomųjų priemonių, eidavo pilna vaga. Kitaip ir negalėjo būti. Norint apsaugoti moteriškės nekaltybę, reikėjo užrakinti ne tik moters „pragaro vartus", bet ir vyro „meilės žirgą" infibulaciniu būdu. Šito nepadarius, tikslas nepasiekta. Ir ponų giminėse margavo tūkstančiai išmanginių, svetimų vyrų vaikų, o grafų dukterys dažnai eidavo pas jos tėvą viešinčius riterius ir priversdavo juos su jom turėti lytinių reikalų. Pilyse ir rūmuose atsitikdavo didžiausių orgijų, lydimų natūralių ir nenatūralių lytinių santykių. Tos pat rūšies buvo ir viduramžių riterių meilė, kuri, prasidėjusi tolimu, atitrauktu „damos" dievinimu, labai dažnai baigdavosi lytiniais santykiais su ta ar kita „dama". Tiesa, viešai riteriai skelbdavo, kad „vieno tik palietimo „damos" rūbo jos riteriui pakaktų visiems metams", tačiau dažnai nusiskųsdavo, kad „šitaip tarnauti savo „damai" be atlyginimo esą apverktina, kitas riteris kukliai niurna, kad jis „negalįs nuskinti ir paragauti vaisiaus nuo tavo (damos) medžio", bet iš tikrųjų didelė dauguma tųjų damų meilužių riterių buvo akiplėšiški bernai pramuštgalviai, nenuoramos, besiverčią nuotykiais, dvikovomis, gėrimu ir lytinių aistrų tenkinimu. Prisiminę, kad beveik aliai viena tokio riterio „dama" būdavo ištekėjusi, kokio nors feodalo žmona, mes turėsim aiškų anos gadynės „monogamiškos" šeimos vaizdą, t. y. šeimos, paskendusios svetimoterystėje ir ištvirkime. Nei žvėriškas vyrų lytinis pavydas, nei baisus oteliškas už neištikimybę kerštas, nei pagaliau jokios nekaltybės juostos šeimos nuo paleistuvavimo apsaugoti neįstengė.

Viduramžių tariamoji monogaminė šeima buvo panaši į gražią moterį, uždarytą bokšte, kurio durų raktai buvo prieinami tiems, kas tą moterį turėti norėjo. Vienpatystė buvo tik daugpatystės išimtis ir tai nelabai vykusi išimtis.

VI

Meilės, tos paprastos meilės, nudažytos visokiomis erotiškomis varsomis [= spalvomis] anuometinėj šeimoj dažniausiai nebūdavo, nes susituokiant ne dėl meilės, bet dėl materialinių ar kitokių sumetimų, tokios meilės ir būti negalėjo. Įvairūs sumetimai, tas svarbiausias anuometinės šeimos variklis, viešpatavo visų tautų, visų privilegijuotų luomų tarpe. Tų sumetimų dėlei taip uoliai buvo anuomet saugoma luomo, turto ir amato endogamija. Endogamija toji, tiesa, buvo saugoma nuo mezalianso, arba susituokimo su prastesne „partija" (žemesnio rango, mažesnio turto, prastesnio amato), bet jos retai paisydavo susituokiant su geresne „partija", ir grafo ar kunigaikščio duktė kartais ištekėdavo už tokio turtingo pirklio sūnaus, o meisterio žmona našlė ištekėdavo už savo vyro gizelio [= mokinio, padėjėjo], galinčio savo amatu didinti jos šeimos turtą, nes amatas, toji kvalifikuotoji darbo jėga, būdavo irgi kapitalas, tiekiąs nemažą procentą. Vyras, vesdamas moteriškę, dažniausiai ieškodavo ne grožio, išminties, meilės, bet bet kokio pavidalo kraičio: luomo privilegijos, žemės, plačių pažinčių, galimos protekcijos, pinigų, įmonės ir žemojo luomo tarpe darbštumo, darbo jėgos. Jau mūsų minėtasis Leoni Alberti, XV a. rašydamas apie šeimą, sakė: „Norėdami sukurti šeimą, ieško turto". Vienas vokiečių dainius rašė:

> Visų žmonių dėmesys nukreiptas
> Tik į meilę ir turtą,
> Bet vis dėlto daugumui
> Turtas brangesnis už meilę.
> Kad ir kažkaip bemylėtų vaikus ir žmoną,
> O turtą myli dar labiau...

Viduramžių tyrinėtojai tvirtina, kad jau anuomet $^9/_{10}$ visų susituokimų buvo daroma dėl turto. Mergaitės turtas: pasoga ir kraitis, kilę iš savo laiku vyro už žmoną mokamosios sumos, tapo nuolatiniai tekančios mergaitės palydovai, be kurių jai ištekėti net už sau lygaus buvo neįmanoma. Moteriškė tapo priedas prie iš jos gaunamo kraičio, priedas, tiesa, dar reikalingas vyro namų ūkiui. Moteris, ekonomisto Bücherio tvirtinimu, vyro namuose verpdavo, ausdavo, siūdavo, nerdavo, gamindavo duoną, valgius, darydavo alų ir eidavo kitus namų apyvokos darbus. Anuo metu didelė gaminių dalis, kuriuos nūdien gatavus perkame rinkoje, buvo gaminama namie moterų. Namų ūkis buvo nuolatinė moters veiklos vieta, o vyras, jos savininkas, valdovas ir teisėjas, paėmė visą visuomeninį, kultūrinį, politinį, ekonominį, teisinį ir religinį gyvenimą į savo nagus, kur moteriškės beveik niekuomet neprileisdavo. Žmona vyrui buvo jo ūkio įnagių dalis, į kurią jis ramiai žiūrėjo kaipo į savastį, nuosavą daiktą. Minėtasis Leoni Alberti apie šeimyną rašė: „Mano šeimyna yra mano žmona, vaikai, tarnai, vergai ir kitokis turtas". Todėl nesistebėsim skaitydami viduramžių kronikose aprašymus, kur rašoma, kad žmona negalėdavusi sėsti su vyru už vieno stalo, rodytis svečiams, o kartais atsitikdavo taip, jog namuose būdavo du galai, kurių vienas buvo skiriamas šunims ir moterims. Moteris kaipo turtas galėdavo būti parduodama vergijon, įkeičiama už skolą, paskolinama, prageriama ir net sumainoma. Didžiausios kaltės, kuriomis galėdavo ją apkaltinti – nevaisingumas ir neištikimybė, – vyrui nebuvo privalomi, nes nevaisingas vyras „talkon" pasitelkdavo kitą, o nevaisingoji moteris būdavo pravejama, neištikima moteris būdavo baudžiama savo vyro, o neištikimą vyrą palikdavo Dievo valiai. Tad visai suprantama, kad ištekėjusios moters būklė pareidavo nuo tojo „atramos taško": dalies, pažinčių, jos tėvų turtingumo bei įtakingumo. Vyro su žmona santykiai pareidavo ne tiek nuo jų jėgos ir būdo, kiek nuo jų ekonominių santykių.

VII

Persiskyrimas, kuris viduramžiais buvo bažnyčios rankose, buvo suvaržytas ir ypač veikė mažiau pasiturinčius, nes turtingieji feodalai už pinigus persiskyrimą gaudavo ir nelabai tojo draudimo paisydavo. Bažnyčia savo rėžtu moterystės sakramentą pavartodavo ir savo politikai.

Čia mes truputį dirstelsim, kaip bažnyčia viduramžiais žiūrėjo į persiskyrimą, arba divorsą (divorce = persiskyrimas, suardymas moterystės). Jau minėjom, kad Kristus sakė: „Ką Dievas sujungė, to žmogus teneperskiria“ (Morkus, X. 9), vadinas, susituokusius gali perskirti tik mirtis. Tačiau kitoje vietoje jau tas pats Kristus sakė, kad vyras gali atskirti žmoną, bet tik dėl paleistuvavimo (Matas, V. 32, XIX. 9); o apaštalas Povilas sakė, kad jei krikščionis vedęs nekrikščionę ir jei toji nuo jo atsiskirs, tai krikščionis šiokiu atveju lieka laisvas. Moterystė atlikta su sakramentu yra amžina, bažnyčia tokios suardyti negali. Tridento susirinkimo buvo nutarta baigtinai, kad dėlei paleistuvavimo ir kitokių kūniškų nuodėmių bažnyčia gali duoti susituokusiems atskiro gyvenimo – atskiro stalo ir lovos – teisę, bet vėl vesti, kol abu gyvi, negali (divortium imperfectum sive separatio quoad thorum et mensam). Tačiau dar Augustino manyta ir Gratiano priimta, kad atskirą gyvenimą gali duoti ir dėl dvasios nuodėmių: atsisakymo krikščionybės, erezijos, skatinimo prie blogų darbų. Ilgainiui buvo apibendrinta, kad atskirą gyvenimą gali duoti dėlei gresiančio vienam susituokusiųjų kūnui ar dvasiai pavojų. Bažnyčia, tiesa, visai atleisdavo nuo moterystės ryšių (dissolutio a vinculo matrimonii) dėl neteisėtų arba neįvykusių jungtuvių: giminystės ryšių, ankstyvesnio susituokimo, nevaisingumo... Tačiau, pasak teisininko lordo Jamesas Bryce'as, nurodymų ir taisyklių tųjų minimoms kliūtims surasti tiek daug, ir jos tokios painios, kad norint lengva būtų beveik visas jungtuves išaiškinti neteisėtomis, neįvykusiomis, tiktai, suprantama, tai nepigiai atsieitų. Nekrikščionių moterystė, remiantis minėta apaštalo Povilo nuomone (Privilegium Paulinum), buvo suardoma vienam susituokusiųjų priėmus ar tapus krikščioniu, nes bažnyčia jokio reikalo su anokia moteryste neturinti.

Rytų bažnyčioje buvo leidžiama kiek laisviau persiskirti: dėl valstybės išdavimo, ant vieno susituokusiųjų gyvybės kėsinimosi, neištikimybės, nevaisingumo, nesveikatos, pakliuvimo kurio susituokusiųjų nelaisvėn ar vergijon.

Civiliniuose įstatymuose nuo Konstantino ir Justiniano iki Karolio Didžiojo laikų nors ir būdavo leidžiama tam tikrų suminėtų priežasčių dėlei persiskirti, tačiau tieji persiskyrimai lengvi ir naudingi būdavo tik vyrams, kurių dažniausiai ir buvo praktikuojami, o nuo IX a. visi Europos civiliniai įstatymai buvo moterystės atžvilgiu bažnyčios įtakoje. Reformacijos laikais moterystės ir persiskyrimo klausimas buvo kitaip suprastas, bet tieji laikai pridera jau naujiesiems laikams ir apie tai kalbėsim paskui.

Meilės rinka ir meilės birža

Šeima, jau graikų filosofo Aristotelio galvojimu, yra visuomenės organizmo pamatinis narvelis, kurių organizuota suma sudaro visuomenę. Naujaisiais, kapitalizmo gadynės, laikais šeima irgi buvo ir yra visuomeninio organizmo narvelis, kurio svarbiausias uždavinys yra saugoti asmeninės nuosavybės teisę ir parūpinti teisėtų tajai nuosavybei paveldėti įpėdinių. Šeima, be kita ko, būdama mažo masto turtų gamintoja ir vartotoja, buvo ir yra gyvas savo ekonomimų reikalų rodiklis ir variklis; todėl galime pasakyti, kad šeima buvo ekonominių interesų atspindys.

Nors psichologinė šeimos pusė buvo ir tebėra dangstoma skystos biurgeriškos (miesčioniškos) dorovės šydu, tačiau ji seniai jau nebeturi jokios reikšmės šeimos gyvenimui. Meilė, tasis vienintelis natūrališkai šeimai pamatas, čia pamirštas ir pakeista visa nusverianča materialine nauda. Meilė, kuri nuolat ir nuolat visokeriopomis varsomis vaizduojama literatūroje, dailėje, teatre, muzikoje ir kine, toji meilė miesčioniškoj visuomenėj beliko graži tik iš tolo gėrėtis nepilnamečiams. Suaugusiems, „gyvenimo praktikos“ patyrusiems meilė tėra tik keliolikos minučių gyvuliškos aistros pakilimas, kuri po lytinio pasitenkinimo visuomet supliūkšta, išblėsta. Dėl tokios trumpalaikės meilės niekuomet neverta vesti, nes žmona, kad ir kaip ji būtų graži ir norima, nusibos, įgris po kelių pirmųjų nakčių arba po pirmojo „medaus“ mėnesio. O nusibodus abu, vyras ir žmona, eina tenkinti savo lytinio instinkto už šeimos ribų. Mūsų laikų visuomenėje iš šeimos į prostituciją kelias neilgas, ir dažnai labai sunku nurodyti, kur baigiasi miesčioniškoji „šeimos dorovė“, kur prasideda vadinamasis paleistuvavimas. Lytiniam instinktui patenkinti, aišku, neverta būtų vesti, todėl į vedybas tokioj visuomenėj pažiūrėta iš kitos pusės ir imta žiūrėti į žmoną kaip į priemonę savo turtams padidinti. Vedybos dėl turto, dėl pasipelnymo, dėl materialinės naudos tapo didelei daugumai normališkomis vedybomis, kurių ne tik kad niekas nepapeikia, bet į jas visi žiūri šiokiadieniškomis akimis. Niekas juk net nepagalvoja, kad beturtis, nors ir gražus, išlavintas, kartais aukšto mokslo vaikinas, vesdamas seną našlę, neišlavintą, blogo būdo, gyvenimo vėtytą ir mėtytą moterį, parsiduoda patsai už pinigus, gausimus pasogos pavidalu, tajai moteriškei ir jos turtingiems giminėms, kurie paskui tampys jį už nosies lygu motina blogai auklėjamą vaiką; arba jauna, beturtė, graži, gero būdo, pamokyta mergaitė, tekėdama už kokio seno, turtingo, kartais bemokslio, išsekusios energijos, iškrypusių aistrų, palaužtos sveikatos vyro nė nemano, kad ji už pinigus ir kelis metus „plataus“ gyvenimo parduoda tajam pakrikusių nervų seniui savo jaunatvę, pati savo noru užsidarydama tojo senio hareme, kuris, iščiulpęs iš jos nepaliestos jaunatvės energiją, grakštumą, aistrą ir grožį, gal net pames ją, kaip pameta kokis palaidūnas jo liguistoms aistroms įgrisusią meilužę. Ir tieji, kurie tuokdamies ieško sau „lygios“ partijos, kitaip tarus, sau atitinkamo turto bet kokiu pavidalu, nepagalvoja, kad čia tuokiasi ne žmonės, paisydami meilės, būdo, lytinės atrankos, bet turtas, ūkiai, kapitalai, įmonės, rentos, privilegijos, rangai, karjeros, protekcijos, kurie, nepaisydami pačių žmonių, dažniausiai susituokusius padaro nelaimingus tuojau po jų sutuoktuvių. Kur vyras ieško ne žmonos, jos proto, būdo, meilės, bet turto; kur moteris ieško ne vyro, sveiko, energingo, jauno, protingo, atitinkamo sau būdo, bet rango, pinigų, rentos, įmonės ir kt., ten laimingo susituokusiųjų gyvenimo būti negali. Todėl nesistebėsim, kad aristokratijos (didikų) ir biurgerių (miesčionių) tarpe nusivylimų šeimyniniu gyvenimu nuošimtis yra itin didelis; taip pat čia didelis nuošimtis ir „sugriautųjų“ šeimų su visomis jų pasekmėmis.

Tokis tat liūdnas vaizdas šeimos, paremtos materialinės naudos sumetimais. O juk tokių šeimų Europoje ir Amerikoje, prof. I. Blocho skaičiavimu, esą 75 %, Maxo Nordau – 86 %, o Mowrerio, Groveso, Havelocko Ellis skaičiavimais – net 94 %. Taigi biurgeriškoj visuomenėj (proletariato šeima dažnai kuriama kitokiomis ekonominėmis sąlygomis, todėl apie ją teks paskui skyrium kalbėti) susituokimų be medžiaginės ar kitos kurios naudos nuošimtis labai mažas, svyruojąs nuo 25 % iki 6 %.

Žinoma, tūlas prikiš, girdi, be naudos sumetimų jungtuvių niekuomet nebuvo: žmonų vogimo ir pirkimo laikais irgi būdavo kuo nors už žmoną atlyginama. Iš tikrųjų anuomet atlygindavo už žmoną jos tėvams ar giminėms už jos užauginimą dar ir todėl, kad tekėdama mergaitė atima savo namiškiams darbo jėgą. Tiesa, paviršium žiūrint, dabar, kai vyras parsiduoda turtingai žmonai arba tėvas už pinigus nusiperka žentą, lyg ir geriau: anuomet žmona būdavo vyro namų

vergė, dabar ji laisva. Taip, bet turim pabrėžti, kad žmonos vergija nepranyko, tik ji pakeitė savo formą. Tokios piniginės jungtuvės yra gera proga itin bjaurioms ir šlykščioms spekuliacijoms, kur pati žmona tėra nereikalingas priedas prie iš jos gaunamojo kraičio ir pasogos. Laisvi čia lieka tik pinigai, visai paslepią besituokiančiųjų veidus.

Ne meilės, gero būdo, energijos, širdies, proto, sveikatos, valios, ištvermės, stiprių nervų dabar ieškoma, o tik pinigų, pinigų ir pinigų. Pinigai jau tiek apjakino didelę daugumą žmonių, kad jie dėl jų nebemato nieko kito, net fizinės ir dvasinės sveikatos, kurios juk pinigai atstoti negali. Labai dažnai turime daug tokio apjakimo padarinių: liguistų, nesveikų, iškrypėlių tėvų liguistus, nesveikus vaikus. Dėl pinigų auginama išsigimstanti jaunoji karta.

Greta šios meilės spekuliantų masės milijonai kitų žmonių priversti yra nevesti, nekurti šeimos, neturėti vaikų, nors jie būtų sveiki, energingi, protingi ir labai norėtų turėti sveikų savo vaikų; jie to negali todėl, kad jie neturi... pinigų. Tą milijoninę masę naudoja stambusis kapitalas, iščiulpdamas jos sveikatą, darbo jėgą ir atimdamas jai galią turėti palikuonis, augančius normaliomis gyvenimo sąlygomis... Juk ar daug kas ims beturtę ir ar daug kas tekės už beturčio...

Turto ir pinigų godumas ne tik sutrikdo normalinę lytinę atranką, bet žymiai pablogina susituokusiųjų, ypač moters, būklę, tatai mes aiškiai matėme prieškarinės Vokietijos kariuomenėj. Armijos karininkas, rašė prof. Aug. Forelis, būdamas nepasiturintis, gali vesti žmoną tik turtingą, su gera dalia, pasoga, kapitalu. Mat armijos leitenanto šeima turinti gyventi atitinkamai, kaip pridera jo luomui: šauniai pasirodyti baliuose, gausiai laistyti brangius gėrimus, lošti kortomis ir verstis dar kitokiomis prašmatnybėmis. Taigi, sako minėtasis Forelis, beturtis žmogus negali būti karininku minėtųjų aplinkybių dėlei, o norėdamas juo būti, turi parduoti save, vesdamas turtingą tam tikro luomo moteriškę. Kitaip tarus, karininkas, jei jis patsai nėra turtingas, negali vesti žmonos iš meilės. Suprantama, yra maža karininkų dalis, vedančių iš meilės savo žmonas, tačiau tokių žmonių likimas nėra pavydėtinas. Suprantamas todėl ir tokis anekdotas, kurį girdėjo viena artima Forelio giminietė iš vienos turtingos vokietės motinos. Toji motina turėjusi dukterį, kurią tėvas bevelijo [= pageidavo] išleisti už turtingo fabrikanto, tačiau jos motina sakė jai: „Jei jis tau netinka, nesidrovėk, atsakyk, neik už jo, versti tavęs mes neverčiam. Mes turim pakankamai daug pinigų ir, tau panorėjus ištekėti, nupirksim tau tokį karininką, kokio tu tik panorėsi". Tai, kas Forelio pasakyta apie vokiečių armijos karininkus, su mažomis atmainomis tinka ir aristokratams, fabrikantams, pirkliams.

Kapitalizmas, apspręsdamas žmonių galvojimą ir skonį, tapo nenumaldomas viešpats šeimos. Jeigu anksčiau, feodalizmo laikais, lemiančiu faktoriumi buvo kilmė, mėlynas kraujas, valdovų privilegijos, tai nūnai visa tai pakeitė visagalis auksas. Ir jei kokis inteligentas ir mėgintų sukurti paprastą, kuklią, meile pagrįstą šeimą, jei jis imtų paprastai gyventi, rengtis, valgyti, apsieiti be tarnų, visa namie dirbti savo rankomis, tai į tokį keistuolį „inteligentiškoji" visuomenė žiūrėtų ironiškai šypsodamos, aliai vienas pažįstamas, krautuvės pardavėjas, restorano kelneris žiūrės į jį lyg į nenormalų, neišauklėtą originalą, šykštuolį ir pan. Ir vadinamojoj „inteligentiškoj" visuomenėj negalėsi nė akių parodyti. Imkim studentą beturtį, kuris drįstų vesti sau atitinkamą beturtę mergaitę. Tegu jie sutiktų gyventi tik vienam kambary, vilkėti ir valgyti kukliai, patys atlikti namų apyvoką, atsisakyti balių, kabare, restoranų, svečių, teatro ir kitokių pramogų. Norėtume paklausti, ar daug atsiras vadinamųjų „inteligenčių", nors ir beturčių mergaičių, sutinkančių šiomis sąlygomis už kalbamojo studento tekėti. Na, o jei šis studentas tomis pat sąlygomis gyventų nevedęs, turėtų savo meilužę, tai nei toji „inteligentiškoji" visuomenė, nei pati meilužė čia nematytų nieko bloga: viskas būtų tvarkoje. Taigi kapitalizmas, diktuodamas madą, papročius, pavergdamas skonį, stumte stumia dalį visuomenės į konkubinatą ir į prostituciją.

Mums, prie viso šito pripratusiems, nieko čia nėra nuostabaus, nes, prof. Forelio žodžiais, juk ir pati šeima kapitalizmo gadynėje tėra elegantiška prostitucija. Kitaip ir negali būti šeimoje, kur moteris už pinigus nusiperka vyrą arba gyvenimo sulaužytas senbernis už pinigus nusiperka 17–20 metų mergaitę. Biurgeris, galvodamas praktiškai, suprato, kad mylėti = išleisti, o vesti = pelnyti, todėl, atmetęs meilę, vedybas pavertė pinigine spekuliacija; na, o jei būsimoji žmona jo nemylės, ar jis jos nemylės – bėda menka: už pelnytus pinigus nusipirks meilę už šeimos ribų – restorane, klube, viešbuty ar net paleistuvystės namuose. Suprantama todėl, kad ne tik pati šeima dažnai virsta elegantiška prostitucija, bet ir tikroji baltųjų vergių prostitucija tapo nuolatinis, beveik neatskiriamas šeimos palydovas. Be to, varžomų ir šeimai nepalankių sąlygų dėlei tam tikrų žmonių, tam tikro amžiaus ir luomo tarpe išsiplėtoja plačia vaga sanguliavimas, o uždarose įstaigose ar organizacijose (mokyklų pensionatuose, studentų korporacijose, kariuomenėje ir karo mokyklose) įsigali lytiniai iškrypimai homoseksualizmo (tos pat lyties meilės) ir kitokių nenormalumų pavidalu. Lytinis instinktas viena ranka yra žabojamas šeimos dorovės įstatymų (religinių ir pasaulinių), kita ranka vedamas ir skatinamas prie anormalinio padidėjimo ir iškrypimų.

II

Jeigu vedybos tėra būdas svetimais pinigais pralobti, tai visai suprantama, kad tokiam pelningam bizniui reikia biržos, reklamos ir tarpininkų, trumpai tariant, reikia priemonių, kurios padarytų tą gešeftą [= spekuliacinį sandėrį] tikrą, jį pagreitintų ir kandidatų surastų. Šiam reikalui pavartoja visokias pramogas, klubus, jų nepakakus, atsirado vedybų biurai ir vedybų skelbimai. Didesnių miestų centruose atsirado vedybų biržos didelių balių, klubų, šokių salių (dansingų), kavinių pavidalu. Ir į tokias vedybų biržas, kaip pašiepdamas rašė senis Aug. Bebelis, pasiutusiai skuba paskendę skolose, bet dar galį pasigirti savo „kilme“ armijos karininkai; nusibankrutiję ir prasilošę paleistuviai, pakrikusių nervų aristokratai, kurie vedybomis nori „atgauti“ dvasią ir kurie reikalingi slaugytojos, gailestingosios sesers; fabrikantai, bankininkai, dažnai stovį prie pat bankroto ar prie kalėjimo durų, norintieji žmonos pinigais atsipirkti nuo bausmės; visokio plauko avantiūristai, norį vedybomis pralobti ar padidinti savo kapitalą; belaukią aukštesnio rango ar kategorijos valdininkai, kurie nori svetimais pinigais „įtaisyti“ sau atitinkamą jų rangui gyvenimą; vėjavaikiai, padaužos gražuoliai, tikį savo gražumu „sužavėsią“ kokios turtingos našlės ar senmergės atšipusią širdį, – visi jie skuba ten, visi jie derasi. Ir jiems beveik vis tiek, kokia bus būsimoji žmona: jauna ar sena, graži kaip angelas ar bjauri kaip ragana, liesa ar riebi, aukšta ar žema, tiesi ar kuprota, išsilavinusi ar bemokslė, protinga ar kvaila, rimta ar padauža, dora ar paleistuvė, krikščionė ar žydė, – juk ji vis tiek bus nereikalingas priedas, balastas prie iš jos gaunamojo kraičio. Kadangi savo metu Vokietijoj turtingos buvo žydės, tai tokis smarkus vyras Bismarckas net patardavo: sutuokti krikščioniškus eržilus su semitiškomis kumelėmis, nes tokie susituokimai, Bismarcko manymu, labai ir labai naudingi ir praktiški. Pinigai juk vis tiek išlygins kupras, padailins veidą, panaikins tautybę, religiją, rasę.

Vedybų biržose sėdi gudrūs, apsukrūs, sukti, gerai prityrę agentai makleriai, kurie už tam tikrą atlyginimą, honorarą, nustatomą susitarus procentais nuo gausimos pasogos, prireikus maloniai patarnauja kiekvienam klientui. Jie susižino su visomis kitų kraštų panašiomis biržomis, leidžia tam reikalui skiriamus periodinius leidinius, kur skelbia savo klientų pasiūlymus. Tokių vedybų biurų biržų tinklas itin didelis, apimąs visą žemės rutulį, kur pirmoje vietoje yra Vokietija ir Amerika. Viename, pvz., Štutgarte viešai veikia 34 tokie biurai, o Niujorke yra jų keli šimtai.

Klientai su tokiais gešeftsmacheriais [= biznieriais, kurie imasi bet kurių priemonių] susirašinėja laiškais, kurių porą pavyzdžių čia teikiame. Du prūsų gvardijos karininkai, nusususių bajorų vaikai, kreipias į vieną vedybų biržos agentą, žadėdami priimti jo patarimus ir sąlygas, nes atvirai jie pasisakė turį per 60000 markių skolos. Savo laiške agentui jie rašė: „Pinigų mes iš kalno nesumokėsim, sumokėsim juos po jungtuvių. Rekomenduokit mums tik tokias paneles, kurių giminės ir jos pačios būtų apsipažinusios su mandagumu; labai geistina daili jų išvaizda". Kitas austras baronas rašo laišką agentui į San Franciską: „Turto jokio neturiu, kilimo – bajoras, 34 m. jaunikaitis, buvau kavalerijos karininkas, dabar dirbu prie geležinkelio", – ieško, aišku, turtingos „panelės". Tūlas vokietis bajoras Hansas von H. rašo savo agentui: „Kilimo bajoras, tarnauju diplomatu. Per nepavykusias lažybas praradau visą savo turtą, todėl savo reikalams atitaisyti priverstas esu ieškoti turtingos mergos". Vienas vokietis agentas gyrėsi per savo rankas perleidęs tris princus, 15 hercogų ir daugybę ponų, grafų, baronų, bajorų... Kraičio ir turto medžiotojai dažnai sakosi esą neprietaringi, laisvų pažiūrų ir už gerą pasogą žada nekreipti dėmesio į moters praeitį, jos padarytas klaidas, paslydimus, žodžiu, jie imtų ir prostitutę, jei tik ji būtų turtinga. Be minėtųjų susituokti, tiksliau, pasogai medžioti priemonių svarbų dar vaidmenį vaidina vedybų skelbimai. 1921 m. Vokietijoj šiam reikalui buvo leidžiami penki laikraščiai, kuriuose per metus buvo įdėta 6400 vedybinių skelbimų, abiejų lyčių pasiūlymų. Tųjų laikraščių tikslas – padėti suinteresuotiems kits su kitu susirašinėti. Vedybiniai skelbimai paprastai spausdinami ir šiaip laikraščiuose. Tuose skelbimuose ekonominis motyvas, nauda visuomet nusveria. Jeigu norinčioji ištekėti dama ir sakosi esanti švelni, graži, gero būdo, geros širdies, išlavinta, laisvų pažiūrų, geidžianti tik meilės; jeigu norįs vesti vyras ir skelbiasi esąs gražus, grakštus, mėgstąs muziką, ir meną, geros kilmės, išauklėtas, mokytas, energingas, doras, taurus, tai visa tai tik figos lapeliai, už kurių slepiasi jų tikri norai: turto, dalies, pelno, rentos, algos, įmonės, pinigų... Jei kuris besiskelbiančiųjų giriasi esąs „laisvų" pažiūrų, tai tik norėdamas pasakyti, kad sutiktų „atleisti" „damos" praeities „kaltes", jei tik bus gera pasoga. Vedybų rinkoje visiška demokratija: luomai, rasės, aristokratinis išdidumas, diplomai, rangai, laipsniai, kategorijos, amatas, ūgis, amžius, grožis – visa tatai išblykšta, pranyksta prieš laukiamą visagalintį pinigą, kuriam nėra „nei graiko, nei romėno, nei žydo, nei krikščionies", kuriam visi žmonės – lygūs mėsos gabalai.

III

Vedybiniais skelbimais gali pasigirti ne tik Europa ar Amerika, bet ir mes, lietuviai; šiuo atveju mes smarkiai vejamės kultūringąsias tautas. Šimtą sykių ačiū turim čia tarti „Dienos" redakcijai, kuri per kelerius metus savo laikraštyje išspausdino kelis tūkstančius vedybinių skelbimų. Prileidę, kad geroka tųjų skelbimų dalis galėjo būt išspausdinta pačios redakcijos ar šiaip žmonių juoko dėlei ar kitais kuriais sumetimais, vis dėlto, manome, didelė dauguma tų skelbimų buvo ir norinčiųjų vesti ar ištekėti. Juk ir Vokietijoj prof. Viktoras Mataja, paskelbęs abiejų lyčių vardu kelis šimtus visokio turinio vedybinių skelbimų, gavo kelis tūkstančius įvairių laiškų, kuriuos atitinkamai suskirstęs kartu su skelbimais išleido įdomioj knygoj, vardu „Vedybų skelbimai ir tarpininkavimas". Ši knyga ir jos atitinkami paaiškinimai puikiai būdina anuometinės (1910–1920) vokiečių visuomenės moralę, pažiūras į šeimą, visuomeninį interesą, skonį ir net kultūrinį niveau (lygį). Panašią štuką [= pokštą] galėtų kas padaryti ir su „Dienos" skelbimais... „Dienoje" perskaitytuose skelbimuose nemačiau pasigyrimo titulais, kilme, bet visur mirgėte mirga ūkis, pajamos, pinigai, alga, kategorijos, žodžiu, pinigai, pinigai ir pinigai visokių vertybių pavidalu.

Aiškumo ir vaizdingumo dėlei patiekiu keletą (iš kelių tūkstančių) įdomesnių pavyzdžių, rodančių beprotišką mūsų visuomenės vaikymąsi turto, begalinį jos godumą pinigų. Skliausteliuose skaičiai rodo eilinį, ne metinį, „Dienos" numerį, iš kur imamas skelbimas. Štai pavyzdys. „Turtingas vaikinas, simpatiškas ir *labai gerai* suprantąs gyvenimą. Kaune turi du namu, iš kurių gauna daug pelno. Dar turi pastovią tarnybą su alga mėnesiui 700 Lt ir *padoriai gyvena.* Noriu susipažinti apsivedimui su *gražiomis panelėmis*" *(107).* (Pabraukimai mano, kalba netaisyta). Čia, rodos, pinigų iš „panelės" nereikalaujama. Tačiau kitame skelbime yla ima iš maišo lįsti. Štai: „Vaikinas 28 m., rimtas, blaivus, turįs tarnybą ir 20000 Lt, nori vedybų tikslu susipažinti su *jo padėčiai atitinkama panele*" *(106),* vadinas, su panele, kuri savo turtu *prilygtų* jam. Arba štai vėl dirbtinis kuklumas: „Esu 28 m. pasiturįs ūkininkaitis, baigęs aukštą specialų mokslą, turiu tarnybą, į gyvenimą žiūriu rimtai. Ieškau gyvenimo draugės 20–30 m., *pasoga* nesvarbu, *bet jeigu turės,* bus ne pro šalį" *(107).* Kitas jau daug atviresnis: „31 m. valdininkas, gaunąs mėnesinių pajamų 1500 Lt, aukšto ūgio, gražios išvaizdos, griežto būdo, doras, ramus, nori susipažinti vedybų tikslu su gražia, gerai išauklėta, gero būdo, pasiturinčia panele" ir didesnei įtaigai priduria: „rašyti 1000 Lt Nr. 6876 savininkui" *(106).* Apetitas neprastas, reikalavimai pusėtini. To dar nepakanka, kitas parašo dar aiškiau: „Turtingoji gražuolė, atsiliepk jaunam turtingam, susibičiuliausim" *(107).* Kitas, nutylėdamas apie save (matyti, bijo parodyti savo bankrotą), rašo dar trumpiau: „Ieškau apsivesti turtingos panelės" *(128),* ir viskas. Kartais panašūs skelbimai net iki ašarų juokingi. „Daili ir pasiturinti merguželė, atsiliepk, aš tavo romano išsvajotas riteris" *(113);* spėja lyg žinodamas, panašių „riterių" pilnos vidurinių amžių skandalinės chronikos (Le chronique scandaleuse), tai paprasti padaužos, vėjavaikiai, pramuštgalviai. Arba vėl: „Jaunas *idealistas* valdininkas nori vesti *turtingą* panelę" *(113).*

Daug esama „idealistų", kurie stato kelių aukštų mūrinius namus, geria apelsinų sunką ir *aliaticum,* valgo lašišą ir juoduosius ikrus. Juk ir Kroizas ir Lukulas gražiai pasvajodavo po gardžių vienų povo liežuvėlių pietų, bet per brangus visuomenei tokis „idealizmas", dėl kelių šimtų tokių „idealistų" pasaulyje milijonai žmonių neturi nei darbo, nei duonos. Tačiau, mūsų laimei, skelbimuose tokių „idealistų" prie dolerio yra mažai, kiti kalba tiesiau ir atviriau, net nurodydami sumą, kurią nori gauti: „Vaikinas, turįs gerą tarnybą, ieško gyvenimo draugės 18–25 m., turinčios 15000 Lt arba nuosavą ūkį" *(106),* viskas suminėta, tik ūgis, storumas, svoris ir grožis pamiršta, bet, jei bus pinigų, grožis nebesvarbu: „Jaunas, gražus, bet biednas kavalierius ieško negražios, bet turtingos panos" *(119).* Tačiau ne visi tokie atviri ir tokie nuolaidūs, linkę dėl turto dovanoti amžių ir grožį: „Jaunas ir gražus inteligentas vaikinas ieško sau nesenos ir ne negražios inteligentės gyvenimo draugės, turinčios kelis tūkstančius pasogos arba nuolatinę tarnybą" *(104).* Vadinas, ieško tokios, kuri savo turtu ar pajamomis išlaikytų savo būsimą vyrą. Kitas ir čia atviresnis: „Vesiu simpatingą, pasiturinčią moterį, padėjusią baigti studijas" *(106),* vadinas, atiduok savo pinigus, na, o juos išleidęs, jei patiks, gal tave ir vesiu, gešeftas visiškai neblogas. Bet juk ir tie žmonės, kurie sumini savo „geruosius" savumus, užimamą vietą ir turtą, tuo pačiu, minėdami ar neminėdami, reikalauja iš moters atitinkamos kompensacijos, jei ne turto, tai mokslo, specialybės pavidalu. Štai tūlo amerikono apetitas: „Dikčiai turtingas amerikietis norėčiau susipažinti su lietuvaite geros širdies vedyboms. Pirmenybė baigusioms aukštesnį mokslą arba turtingoms" *(128).* Suprantama, kokis pakrikusių nervų turtingas senbernis gali, geisdamas jaunos „šviežienos", ir be turto apsieiti, tokiu kuklumu prisidengęs skelbiasi: „Penki amerikonai ves tas mergeles, kurių širdys trokšta meilės, bet ne pinigų, pageidaujama inteligenčių" *(115),* mat, apmokamoji meilė įgrysta. Dar vienas tos pat rūšies numeris: „Atvažiavęs laikinai amerikonas ieško linksmos, mėgstančios paskraidyti po pasaulį žmonos" *(116).* Kitas vėl padauža, norėdamas linksmai po

pasaulį „paskraidyti", ieško net jau ne žmonos, bet tik „palydovės", kurią greičiausiai nusibodus kur nors pames: „Atsiliepk, mergelė, kuri sutinki lydėti jauną inteligentišką bernelį kelionėje motociklu per platųjį pasaulį" *(118)*. Arba: „Jaunas, gražus, aukšto mokslo svetimtautis ieško turtingos ponios arba panelės maloniai laikui praleisti. Jei patiksime – vesimės" *(149)*. Noras visai aiškus: moteris, svetimtaučio skelbėjo supratimu, tėra vyro lytiniams geiduliams dirginti ir tenkinti mašina, ir, be to, pinigų melžiamoji karvutė: pinigai užtrūks, pati nusibos ir pames, taip, mūsų supratimu, reiktų suprasti pastabą: „jei patiks – vesimės".

Ne tik vyrai, bet ir moterys, siūlydamos skelbimuose vyrams save, pirmon galvon ir girdamosi ne savo būkle, dalia, pasoga, reikalauja ne vyro, bet priedo: turto, pajamų, kategorijos, rango, laipsnio, pinigų. Štai pavyzdžiai: „Inteligentiška, darbšti, rimta, graži, pilna, juodbruvė 19 m. panelė ieško turtingo vyro" *(128)*. Kita, kažkokio „strioko" spiriama, skelbiasi: „Jauna ir graži panelė *rimtai* ir *skubiai* ieško pasiturinčio gyvenimo draugo, metai nesvarbu" *(130)*. Taip, mūsų manymu, „bėdai" ištikus, turėtų būti ne tik metai, bet ir pinigai nebūti svarbūs. Arba: „27 m. panelė, turiu ūkį, ieškau gyvenimo draugo, turinčio 7000 Lt" *(109)*; matyti, ūkio skoloms apmokėti, bet kur dėti pinigus išleidus nemylimą vyrą, juk katalikų bažnyčia persiskirti neleidžia. O gal čia esti kaip toj vokiškoj patarlėj sakoma: „Erst kommen die Güter, dann kommen die Gemüter" (pradžioj turtas, o paskui ateina ir meilė), bet praktikoj dažniausiai būna atvirkščiai. Vėl kita: „20 m. dvarininkė ieško vyro, pageidautina kariškio. Kuris patiks – atlankysiu". Kad uniformuoti ir visokiais blizgučiais apsikarstę vyrai labiau tinka mergaitėms, ypač jaunoms, už civilius, tą žinau iš kultūros, papročių ir literatūros istorijos. Galiu priminti šia proga ir Lermontovo romano „Mūsų laikų didvyris" vyriausiojo veikėjo Pečiorino žodžius: „Oi tie epoletai (antpečiai), epoletai, kiek jūs jaunų merginų viliojate, jų širdims nerimo įvarote". Bet šičia jaunoji „dvarininkė" karininko įsigeidė ne dėl jų antpečių, naujų akselbantų, blizgančio kardo ar žvangančių pentinų, bet, patsai paskui sužinojau, dėl lengvo ir puošnaus gyvenimo, dėl pinigų, nes „dvaras" visiškai praskolintas. Kitoji rašo kukliau: „Inteligentė panelė nori susipažinti, pirmenybė valdininkams ir kariškiams" *(131)*. Kariai, suprasdami savo vertę ir privilegijuotą būklę, irgi nesilanksto, kalba trumpai ir drūtai: „Kariškis, 27 m., alga 600 Lt *(163)*, – nori eik, nori – neik". Kitas: „Apoloniškas vaikinas karys ieško mūzos visam gyvenimui" *(130)*. Tačiau iš kitų skelbimų aiškėja, kad „mūza" toji turi būti „inteligentiška", „specialistė", „pasiturinti", vienos tik mūzos, be priedo, ir „Apolonas" nenori. Moterys, lyg tyčiodamos iš tokio vyrų godumo, irgi neatsilieka: „Esu jauna su didelėm pretenzijom į prabangą ponia, pašėlusiai mėgstu šokti čarlstoną. Ponai, turį tokius pat palinkimus, atsiliepkite" *(105)*. Čarlstonas dar pusė bėdos, bet kas „prabangos" sąskaitas apmokės: ponia ar ponas su „tokiais pat palinkimais". Jeigu jau rinka, tai rinka. Nuo „apoloniško" vaikino, ieškančio sau „mūzos", vienas tik žingsnis iki meilės ir vedybų varžytynių, kur nulems viską ne pati „mūza", bet ją lydinti pasoga, o pati „mūza" gali būt ir sena, ir bjauri: „Vedybų varžytynės: vesiu tą, kuri pasiūlys daugiaus turto. Esu šaunus ir inteligentingas vyras. Varžytynėse gali dalyvauti panos ir našlės iki 70 m." *(132)*. Še tau ir vedybos, meilė ir šeima.

Tose „vedybų varžytynėse" pinigams medžioti ne tik užsieny, bet ir mūsų mizername krašte yra maklerių tarpininkų. Štai pavyzdys: „Kas prisiųs savo adresą ir 70 cnt pašto ženklais, tas gaus patarimą, kaip susirasti sau vyrą ar žmoną. Biuras „Patarimas" *(106)*. Patarnavimas krizio metais pigus ir visiems prieinamas pasisekimas, deja, nepatikrinamas, nelaiduojamas. Tokiu tempu eidami mes greitai ne tik pasivysim, bet ir pralenksim Europą.

Ten, kur paisoma ne žmogaus, bet pinigų, šeimyniniame gyvenime meilės ir laimės nėra; tatai supranta net ir nevedusieji, todėl meilės, tiksliau, savo lytinių aistrų patenkinimo, neieško

šeimoje, bet laisvuose lytiniuose santykiuose, kuriems duomenų pakankamai yra ir „vedybiniuose" skelbimuose. Tieji laisvosios meilės pareikalavimų skelbimai pradedami kartais atsargiai šiokiu turiniu: „Studentas nori pradėti *iki vedybų* einantį *flirtą*" *(105)*; „Jaunas, rimtas (nerimto nėra nė vieno) vaikinas noriu susirašinėti *meilės* bei *vedybų* tikslu" *(104)*, arba vėl: „Baigęs aukštąjį mokslą 24 m. jaunuolis nori *susirašinėti* (tiktai?) su panelėmis" *(104)*; „Noriu susipažinti ir *draugauti* su *įdomia* moterim" *(104)* (o kokia privalo būti toji „įdomi" moteris?); „Noriu susipažinti ir draugauti su rimtu vyriškiu" *(105)*; „Su gražia, turtinga (aišku su tokia, kuri apmokėtų kelionės išlaidas *J. B.)* noriu išvykti pasaulin" *(106)*. Net nosies kaip reikiant nenusišluostę vaikai: „Penkių klasių berniukas ieškau *draugavimui* panelės" *(106)*; aišku, nes vesti tėvai dar neleistų; „16 m. blondinė, *trokštanti nuotykių*, ieško pažinčių su *rimtais vaikinais*" *(108)*; „Gimnazistas (kažin kelintos klasės) nori susirašinėti (tik!) su gimnazistėmis" *(110)*. Ir šitokie: „Studentas nori susirašinėti su inteligentėmis poniomis našlėmis" *(141)*; „Valdininkas ieško *laiką praleisti* panelės" *(131)*; „Nuobodžiaujanti gyvanašlė *nuoboduliui nuvaikyti*, (bet kaip? *J. B.)* ieškau linksmo draugo" *(107)*; „Jauna panelė nori susipažinti su *laisvų pažiūrų* vyriškiu" *(107)*; „Jaunutė, baigusi kelias klases gimnazijos cenzuota šeimininkė ieško vietos pas viengungį" *(104)*; „Jauna studentė nori susipažinti su karininkais" *(175)*.

Vadinasi, nėr ko skųstis dėl „laisvosios meilės": ją jau turime, ją reklamuojame net vedybų skelbimuose. Po šiokių laisvosios meilės reklamų gyvu disonansu ar pasityčiojimu skamba šiokie skelbimai: „Jaunas, 25 m. inteligentiškas vaikinas vedybų tikslu noriu susipažinti su *jokiam vyrui nepriklausiusia* panele" *(106)*; arba net dar „gudresnis": „*Išlaikymas nekaltybės iki vedybų – aukščiausia šių laikų dorybė, garbė ir laidas mergelės būsimai ištikimybei ir šeimyniškai laimei. Bet kadangi šiuose laikuose nedaug kam pasiseka tą nekaltybę užlaikyti ir dar daugiau,* tai aš savo vedyboms, kaipo ištikimybės laidą būsimos šeimyniškos laimės, *statau sekančias sąlygas:* be pasogos *vesiu tą panelę,* kuri nenustojusi nekaltybės, panelę, *nustojusią nekaltybę,* vesiu su *tiek tūkstančių* litų, *kiek turi metų;* panelę dar *su vaikeliu* vesiu *tik tuomet, kuomet duos tiek pasogos, kiek ji turi metų ir plius dar už vaikelį 15000 Lt.* Kas nori ištekėti šiomis sąlygomis, *rašykit – nesigailėsit*" *(134)*.

Šiokį „skelbimą" skaitant reikia ne „nesigailėti", bet už jo autoriaus kvailumą rausti iš gėdos. Autorius, matyti, šiokiu savo „grasinimu" nori pasijuokti iš moterų, bet pasijuokė ir, sakysim, labai kvailai pasijuokė, pats iš savęs. Čia man nerūpi ginti moterų „nekaltybę", „cnatą", ne. Iš etnologijos, dorovės, šeimos, kultūros ir papročių istorijos žinau, kad visais laikais, visur ir visuomet, nepaisant jokių, nors ir aštriausių, draudimų, buvo, yra ir bus žymi dalis jaunuomenės, turėjusios lytinių santykių dar prieš vedybas. Šios rūšies faktų galima prirašyti storiausias knygas. Turint galvoje, kad žymi dalis jaunuomenės įvairių, dažniausiai medžiaginių priežasčių dėlei ir seniau, ir dabar laiku negali vesti, sukurti šeimą, yra visai aišku, kad tomis sąlygomis priešvedybiniai lytiniai santykiai buvo ir yra neišvengiami. Tad į „nekaltybės" praradimą tenka žiūrėti kaip į liūdną, blogų gyvenimo sąlygų faktą, ir nėra ko čia dėl šito juoktis bei tyčiotis. Be to, juk tą „nekaltybę" atima joms ne iš dangaus atskridę angelai, bet galbūt nepaprastesni už tokio kvailo skelbimo autorių vyrą Don Žuanai. Nebūtų tokių iškrypusių lytinių aistrų Don Žuanų, netektų verkti ir dėl moterų prarastos „nekaltybės". Juk apmokamoji meilė prostitucijos pavidalu atsirado todėl, kad buvo tų ar kitų priežasčių dėlei perkamojo moters kūno reikalaujančių vyrų. Mantegazzo, Lombroso ir Ferrero samprotavimai apie prostitutę moterį iš prigimties (donna prostituta e deliquenta) yra klaidingi ir šališki, padaryti Nietzsche's samprotavimų įtakoje, nes lytiniai liguistumai ir iškrypimai paveldimi lygiai ir vyrų ir moterų.

Normalūs lytiniai santykiai yra reikalingi žmogaus sveikatai. Tatai tvirtina lyties klausimo autoritetai, kaip prof. Hermannas Rohlederas, Aug. Forelis, S. Freudas, Havelockas Ellis,

A. Mollis. Žmonės, negalėdami jų atlikti moterystėje, „legaliai" (filosofo Kanto pasakymu, moterystė yra dviejų priešingos lyties asmenų susijungimas bendram savo lyties organų vartojimui), atlieka juos „nelegaliai", turėdami priešvedybinių lytinių santykių, tačiau dėl šito kaltinti tik moteris netikslu ir nenuoseklu. O jei jau kaltinti, tai lygiai tenka kaltinti ir vyrą, ir moterį ar, tiksliau, suprasti gyvenimo sąlygas, kliudančias patenkinti lytinį jausmą „legališkai", moterystėje. Panašaus galvojimo vyrai, kaip to mandro skelbimo autorius, turi žinoti, kad moterys lygia dalia gali atsukti antrąjį lazdos galą ir pareikalauti vyro įrodyti savo nekaltybę. Gal autorius mano, kad dorovės įstatymai tik vienoms moterims tėra taikomi? Tikime, kad kalbamojo skelbimo autorius giliau pagalvojęs tokio savo „skelbimo" nebūtų parašęs ar bent nebūtų jo spausdinęs. Nesistebėsim todėl, kad atviresnės moterys, tokių vyrų „dorovingumu" pasipiktinusios, klausia „Trimito" redakcijos patarimo: „Esu pradžios mokyklos mokytoja, *noriu kūdikio.* Kadangi *dabartinių laikų vyriškiai labai patvirkę,* o *ypatingai inteligentai* ir *nežiūri savo šeimų,* tad *tekėti bijau.* Jei *būdama mergina pagimdyčiau kūdikį,* ar Švietimo ministerija mane *už tai atleistų iš tarnybos* ir ar gaučiau vaikų priedą, turėdama kūdikį, ar ne?" („Trimitas", 1933 m., Nr. 6). Štai ką atsako tamstai moteris, nekaltų moterų ieškotojau! Šis balsas yra protestas prieš tik vienoms moterims rašytus dorovės įstatymus. *De profundis exclamavit,* iš gilumos šaukia, bet balsas šis lieka šauksmu tyruose be atgarsio. Ką gi galėjo jai patarti „Trimito" redakcija? 1. Paimti iš prieglaudos auginti kokį našlaitį; tai, be abejonės, dalykas labdaringas ir geras, bet juk ji nori *savo* kūdikį turėti, ji nori būti motina. 2. Ištekėti už gero žmogaus; bet gal ji dėl tam tikrų priežasčių (ir be minėtųjų) negali už gero ir dar mylimo žmogaus ištekėti; kas jai tada daryti? Na, o jeigu jinai, spjaudama į tradicinę dorovę, susilauktų iš mylimojo žmogaus kūdikio be jungtuvių, tai, „Trimito" redakcijos manymu, pasipiktinę jos mokomųjų vaikų tėvai nebeleistų jos mokyklon vaikų, o ją pačią apskųstų mokyklų inspektoriui. Tolimesnės pasekmės suprantamos.

Štai kur veda vyrų diktuojamoji tik vienoms moterims dorovė. Kitaip ir negali būti tada, kai vesdamas vyras ir tekėdama mergaitė tegalvoja apie turtą, bet ne apie žmogų, jo būdą, meilę ir kitus laimingai šeimai būtinus dalykus. Vedybos virto piniginiu gešeftu, kur tiek vyras, tiek moteris tarpiškai ar betarpiškai visą savo energiją nukreipia pinigams medžioti. Čia figūruoja litai, markės, doleriai, sterlingai, visoki judamo ir nejudamo turto pavadinimai, o pačių žmonių iš už tokio vedybinio balasto nebematyti. Moterys išteka jau nebe už vyro, bet už anglies, geležies ar vario kasyklų, naftos šaltinių, visokių įmonių, didelių prekių magazinų, namų, gerų vietų, aukštų laipsnių ir t. t.; o vyrai veda jau nebe žmonas, bet tam tikras sumas dolerių, sterlingų, litų, einamąsias sąskaitas, vynuogių, kavos, šilko plantacijas, madų salonus, ūkius ir t. t. Apie milijonus abiejų lyčių jaunų ir senų žemės rutulyje žmonių galima pasakyti tai, ką anglų romanistas Arnoldas Benetas parašė savo romane „Figūroje" apie vyriausiąją tojo romano veikėją, kuri „buvo tyčia išmiklinta ir įgudusi pagauti turtingą vyrą. Šis darbas jai itin sekėsi. Ji ištekėdama už hercogo Šel tuo patim ištekėjo už 20 000 akrų žemės Anglijoj, 4000 akrų Škotijoj, už namų Pikadily, septynerių namų provincijos miestuose, garinės jachtos ir anglų geležinkelių akcijų 500 000 sterlingų vertės". Apie būdą, meilę – nė žodžio. Todėl nerasdami šeimoje laimės ir meilės ieškojo josios meilės rinkoje už turtą, pinigus, todėl apmokamoji meilė, prostitucija išsiplėtojo neregėtu mastu ir tapo nuolatiniu „suardytų" šeimų palydovu.

IV

Kai žmona tapo nereikalingas priedas prie iš jos gaunamojo kraičio, tai šeimoje laimės, santaikos ir meilės nebeliko, o moterystė tapo šalto naudingumo buhalterija. Vedusieji, neturėdami laimės

savo šeimoje, ima plačiu mastu „saldinti" savo gyvenimą meilės surogatais perkamosios meilės pavidalu.

Perkamoji meilė, užmauta ant pinigo ašies savo rėžtu tapo pelningu „bizniu", kuriuo versdamiesi keli šimtai tūkstančių „meilės" spekuliantų krauna sau turtus iš nelaimingųjų „baltųjų vergių" ašarų, kančių ir skurdo. Sukurta milžiniška baltųjų vergių prekyba, organizacija, su jos centru Buenos Aires mieste (Argentinoje); į tą „prekybą" deda milžiniškus kapitalus, duodančius 20%–30% metinio pelno. Medžiojimas tųjų pelningų „prekių" Vengrijoj, Lenkijoj, Galicijoj, Rumunijoj ir Balkanuose pasiekė neregėtą mastą; ir iš čia baltąsias verges, įkainotas ir surūšiuotas, gabena įvairiais keliais į Argentiną, Braziliją, Pietų Afriką, Mažąją Aziją, į Europos ir Šiaurės Amerikos didmiesčius. Perkamoji meilė randa čia vietos ir „prisiglaudžia" varjetė, kabare, dansinguose, kavinėse, angliškuose *leicestersquare*, vokiškuose *Animierkneipen*, viešbučiuose, masažų kabinetuose, aristokratiškuose *maison de passe*, grožio institutuose (institut de beauté), pansionuose, meno ateljė, užeigos namuose, tarnaičių nuomojimo kontorose, paprastose smuklėse, *revue* teatruose ir prostitučių namuose, kur kartais vargšė moteris turi per parą priimti net keliasdešimt ištvirkėlių. „Jei prostitucijos namai, – rašė senis Bebelis, – galėtų apsakyti savo paslaptis, tai pasirodytų, kad jų gyventojos, dažnai neturinčios vardo, išsilavinimo, mokslo, bet turinčios gražų kūną, turi artimiausių ryšių su visuomenės šulais, išlavintais ir mokytais vyrais. Ten eina ministeriai, slapti patarėjai, kariuomenės viršininkai, teisėjai, diplomatai, parlamento atstovai, profesoriai, aristokratai: bajorai, grafai, hercogai; bankininkai ir net tie garbingi vyrai, kurie dedasi uoliais gynėjais dorovės, tvarkos, šeimos ir šventosios moterystės, kurie pirmininkauja draugijoje kovai su... prostitucija". Prostitucija verčiasi ne tik suvedžiotos, apgautos, pavergtos ar medžiaginių reikalų spiriamos, bet ir pasiturinčiųjų tėvų dukros. Minėtasis Bebelis rašo: „Baisiai išsigąstų ir nusimintų rimtas pilietis, pastorius, mokytojas, aukštas valdininkas ar karininkas sužinojęs, kad jo duktė slaptai paleistuvauja ir, jei tik suminėtume visas tokias dukteris, tai visuomenėj turėtų kilti arba sumišimas, arba turėtų labai pasikeisti visuomenės pažiūros į garbę ir dorą".

Prostitucija turi savo rašytus ir nerašytus įstatymus, turi savo turtų šaltinius, savo medžiojimo (verbavimo) vietas nuo menkiausių pirkių iki puikiausių rūmų, turi nesuskaitomus savo hierarchijos laipsnius nuo žemiausio iki aukščiausio, kultūriškiausio; ji turi savo pasilinksminimus ir viešas vietas susirinkimams; turi savo policiją, savo ligonines, savo kalėjimus, laikraščius ir net savo literatūrą. Didmiesčiuose, nakties tamsa prisidengus, viešuose ir privatiniuose namuose dažnai vyksta toks ištvirkimas, tokios orgijos, kurių net didžiausias ištvirkėlis nedrįstų aprašyti.

Ir tokia tai prostitucija yra neatskiriamas palydovas mūsų monogaminės šeimos, ji yra „būtina ir neišvengiama blogybė", jos reikalingumą gina daktarai, mokslininkai, įvairiausiais būdais motyvuodami: vieniems tai „priemonė" gimimų skaičiui sumažinti, antriems – šeimos „laimei" apsaugoti, tretiems – vyrų lytiniam instinktui patenkinti; o vieno daktaro manymu, „prostitucija yra būtinai reikalingas priedas prie mūsų civilizacijos įstaigų" (dr. Fockas). Kitas daktaras (F. S. Huegel) sako: „Būsimoji civilizacija prostituciją tik sušvelnins, bet ji išnyks tik pasauliui pasibaigus". Net šv. Augustinas sakė: „Jei mes panaikintume viešąsias moteris, tai lytinės aistros jėgos suardytų viską". Ir toji „neišvengiamoji blogybė" savo plačiu tinklu apgaubė ne tik miestą, bet ir kaimą. Štai 1889 m. Saksonijos baronas dr. von Waechteris rašė apie vokiečių kaimo dorovę: „Dažnai čia kaime patys šeimininkai, net ir vedę, gyvena su savo tarnaitėmis lyg su žmonomis, lytinių santykių pasekmės apmokamos pinigais arba pašalinamos abortais. Kaimą tvirkina ne tik iš miestų grįžusios patvirkusios merginos, kariuomenėj su paleistuvyste susipažinę vaikinai, bet taip pat tvirkina ir pratina paleistuvauti ir inteligentai: dvarų prievaizdos, provincijos valdininkai, manevruojanti kariuomenė, ypač manevrų metu ar atostogaują karininkai. Todėl labai mažai

bėra kaime merginų, kurios sulaukusios 17 metų nebūtų dar praradusios savo nekaltybės". Tą patį kalba ir pastorius Wagneris savo straipsnyje „Kaimo dorovė".

Šiokio palaido gyvenimo padarinys yra žymiai pašokęs pavainikių skaičius, jų teisinė būklė kapitalistinėje visuomenėje labai ir labai pasigailėjimo verta, tačiau apie juos teks dar kalbėti paskui. Moterystės pavertimas piniginiu gešeftu, plačiu mastu išaugusi prostitucija ir sanguliavimas pakirto biurgeriškos šeimos dorovinius pagrindus, ir toji šeima, dorovinės ir ekonominės aplinkos veikiama, ėmė irti, griūti, čia prasideda šeimos skilimas, krizis, dezintegracija, apie kurią kalbėsime kitame straipsnyje.

Šeimos krizis

I

Šeimos irimas prasidėjo nuo tos valandos, kada tėvų, ypač motinos, ryšiai su vaikais ėmė silpnėti, trūkti. Tų ryšių silpnėjimo pagrindinė priežastis – pelno, turto, tvirto gyvenimo ieškojimas, tačiau tosios pastangos nevienodai reiškėsi visuomenės klasėse.

Visų pirma mes dirstelsim darbininkų šeimon.

Nėra jokios abejonės, kad čia šeimai, kaipo auklėjamai vaikų instancijai, pakenkė moters įtraukimas pramonės darban. Moteris, norėdama laiduoti savo savarankiškumą ir savo vaikų gerovę, ėmėsi darbo. Ji galėjo lengviau už vyrą rasti darbo, nes jos medžiaginiai reikalavimai buvo kuklesni nei vyrų. Dėl daugelio priežasčių (fiziško silpnumo, ligų, nėštumo ir gimdymo) darbdavys darbo rinkoje galėjo daug pigiau nupirkti moters darbo jėgą negu vyro. Be to, moterys, būdamos pastovesnės, geriau už vyrus prisiriša prie vienos vietos ir prisitaiko prie gyvenamų sąlygų. Tekėjusios moterys dirba su didesniu atsidėjimu, rūpinimasis vaikais verčia ją dirbti dantis sukandus, idant uždirbtų vaikams ir sau pragyvenimo minimumą.

Darbininkė, ypač ištekėjusi, būdama daug kantresnė ir nuolaidesnė darbo sąlygoms, dažnai buvo naudojama darbdavių kovojant su vyrais darbininkais dėl atlyginimo, darbo laiko ir sąlygų, nes ji, būdama menkai susipratusi politiškai ir menkai organizuota, visai lengvai leidosi darbdavių naudojama, o šie visa tai gerai suprasdami dažnai sodindavo moteris į vyrų darbininkų vietas. Moteris greit buvo įtraukta į pramonę ir dirbo popierio ir drobės fabrikuose, gelumbės ir flanelės dirbtuvėse, audeklų audimo ir dažymo įmonėse, plieninių plunksnų, segtukų, smeigtukų, cukraus, šokolado, kakavos, saldainių, tabako ir papirosų pramonėj; stiklo, purpuro, fajansinių indų, akmens indų, rašalo, tušo, siūlų, muilo, žvakių, guminių ir kaučiuko gaminių, cheminio valymo, vatos, ragažių [= pintinių], kilimų, kartono, tinklų, batų, odos, juvelyrinėse, galvanoplastikos, sviesto, pieno gaminių, aliejų, taukų, chemikalų, apynių ir bronzos gaminių gamyklose. Skrybėlių, žaislų, linų, plaukų, laikrodžių, dažų, čiužinių, veidrodžių, degtukų, parako, arseniko gamyboje naudojama jų darbo jėga. Ji dirba geležies liejyklose, skardos, brangių akmenų, litografijos, fotografijos, raidžių liejimo, spaustuvėse, plytų, metalo, elektros, anglių kasimo, akmens skaldymo, cemento, upių laivų, odos išdirbimo, stalių, knygų taisymo, tekstilės, vaisių apdirbimo, maisto gaminių pramonėje. Be jos darbo rankų neapsieinama ūkio, daržininkystės, gyvulių veisimo, namų apyvokos darbuose. Kvalifikuotos, pamokytos moterys dirba mokyklose, biuruose, kontorose, didelėse krautuvėse. Jaunos ir gražios merginos tarnauja restoranuose, kavinėse, teatruose padavėjomis, darbininkėmis, artistėmis, šokėjomis, tačiau čia jų darbas daugiau ar mažiau yra susijęs su prostitucija, apmokamąja meile.

Marksas, kalbėdamas apie moterų darbo jėgos naudojimą „Kapitale" (t. I, sk. 13) rašė: „Mašinos, pakeisdamos raumenų jėgą, davė progos pritaikyti mažesnę raumenų jėgą, bet užtat vikresnius darbininkus – moteris. Tuojau buvo pavartotas moterų ir vaikų darbas. Be amžiaus ir lyties skirtumo buvo įtraukti kapitalistų naudojimo plotmėn visi šeimos nariai. Anksčiau tik vyras parduodavo savo darbo jėgą, o dabar jis jau parduoda žmoną ir vaikus. Jis tampa jų darbo jėgos pardavėju".

Labiausiai kapitalistai naudodavo vedusias moteris, nes jos, anot jų, „ne tik noriau tarnauja, dirba labiau atsidėjusios ir yra labiau ištikimos už netekėjusias, bet jos rečiau apleidžia vietą, būna klusnios ir, mažiau tereikalaudamos, atlieka tuos darbus, kuriuos atsisako atlikti jaunesnės, netekėjusios. Be to, jos gerai veikia savo jaunąsias drauges savo klusnumu, kuklumu, darbštumu ir prisirišimu prie savo darbo ir vietos". Skurdo ir vargo atvytoji dirbtuvėn ištekėjusioji moteris darbininkė, eidama darban, gyvenamųjų sąlygų yra priversta savo vaikus palikti „Dievo valiai", kaimynų ir gatvės vaikų globai, jų draugystei ir įtakai. Varginančio darbo naudojimo slegiama ji nebegali sukurti „šeimos židinio". Tatai tūliems šeimos tyrinėtojams (Ernst Groves, „Socialinės šeimos problemos", London, 1927, p. 165) davė progos moters darbą lyginti su šeimos mirtimi, nes, girdi, jinai, įsitraukdama darban, pakirtusi sveikus šeimos pagrindus. Viena feministė, Elena Lange („Moterų klausime", p. 14) rašė apie tai: „Suskaldymas moters jėgos namams ir uždarbiui suplaišė moters gyvenimą. Nuo šiol moters gyvenimas priklauso dviem sistemom, kurių kiekviena turi savo tikslus ir dėsnius. Šeimos ir uždarbio interesai jos gyvenimą paverčia dviejų priešingumų kovos lauku".

Tėvai proletarai, vyras proletaras negali aprūpinti dukters ir žmonos; ji yra spiriama pati užsidirbti duonai ir pragyvenimui, kartais per anksti pakliūva į aršaus žmonių naudojimo mašinos ratus. Tosios moters ekonominės emancipacijos padarinys – naujas požvilgis į moterystę, į kurią jaunos merginos nebenori žiūrėti kaip į turtui medžioti priemonę. Jausdamos ekonomiškai savarankiška, ji labiau paiso žmogaus, atitinkančio josios linkimus, arba, nebūdama reikalinga vyro duondavio, iš viso susilaiko nuo moterystės, patenkindama savo lytinius reikalus be moterystės, todėl dažnai atsiranda vaikų pavainikių, gimusių taip pat už šeimos ribų; jų nuošimtis kartais būna itin didelis. Visuomeninė tokių pavainikių, gamtos ir meilės vaikų, būklė yra prasta, doroviškai paneigta; vykusiai apibūdina pavainikis Edmundas (Shakespeare'as, „Karalius Lyras"):

> – Tat kokia priežastis
> Prikaišiot man? Akysna rėkia man visi:
> „Mergos tu vaike", nieku mane jie verčia,
> Šiukšle, šlamštu vadina. Bet juk
> Šlykštu girdėti tai, – klausiu: ar ne daugiau
> Tik šansų yra kūno ir dvasios geresnės
> Būt meilės ir aistros audringos vaikui
> Už tuos, kuriuos gležni, liguisti tėvai pradėjo
> Iš miegų ir žiovaudami įprastai.

Teisinė tokių vaikų būklė būna sunki: Napoleono kodeksas draudė jiems ieškoti savo tėvo, vokiečių civiliniuose įstatymuos pasakyta, kad nesąs jis savo tėvui giminaitis, o Argentinos įstatymuos sakoma, kad tokie vaikai (pavainikiai) neturi nei tėvo, nei motinos; jiems draudžiama ieškoti savo tėvo ar motinos, ir patys jie negali būti nei tėvu, nei motina. Pavainikiai miesčioniškų filisterių apšaukiami išsigimėliais, benkartais, proto atsilikėliais, doroviškai neatspariais, beverčiais žmonijos elementais, gyvenimo jūros atmatomis.

Prieš tokią mandrią „mokslininkų" teoriją protestavo net jų pačių stovyklos mokslininkas Hugo Schröderis, prieidamas savo veikale išvadą, kad „didelė dauguma pavainikių savo dvasios

gabumais ir gajumu prilygsta gimusiems moterystėje... Tvirtinimas esą didelis jų procentas esąs iškrypėlių, liguistų, atsilikėlių, nėra įrodytas ir pagrįstas. Apskritai pavainikiai niekuo nesiskiria nuo gimusiųjų moterystėje" (Pavainikių klausimas, p. 25, 26). Pedagogas Otto Rühle rašė: „Pavainikių tarpe, suprantama, yra išsigimėlių, bet jų procentas nėra didesnis už procentą išsigimėlių, gimusiųjų moterystėje" (jo „Proletariškas vaikas", p. 68).

Visokiais būdais ujant pavainikius, mirtingumo procentas jų tarpe gerokai pašoko, pasiekdamas kartais net 26 % ten, kur moterystėje gimusiųjų vaikų mirtingumas esti tik 12%. Minėtojo Schröderio skaičiavimu, kūdikių žindymo metu miršta: gimusių moterystėje – kas septintas, o pavainikių – kas ketvirtasis, „ir vis dėlto, – sako Schröderis, – Vokietijoj (1923 m.) yra 2 500 000 pavainikių, gyvenančių tokią nepakenčiamą būklę".

Aišku, kad šiomis sąlygomis vienas vokietis (Andreas Königas) galėjo prieiti išvadą, kad „moterystės jau nebėra". O teisininkas Otto Marxas apie moterystę rašė: „Ji nėra laisva dviejų priešingos lyties žmonių sąjunga, bet viduramžių pilis, kurios langai užtverti įtaigingų paragrafų grotais" (jo „Apsisprendimas moterystėje ir meilėje", p. 15). Šitaip atrodė vidutinių sluoksnių šeima.

Turtingųjų sluoksnių tarpe dar blogiau: šeima ten seniai virto tik taupomąja kasa. Apie jų šeimą Jule'is Guesde'as, prancūzų proletariato tribūnas, sakė: „Vis dažniau ir dažniau tųjų, kurie gimė su sidabriniu šaukštu burnoje, šeimos funkcijos atliekamos pašalinių žmonių už pinigus: samdyta auklė žindyvė peni ir prižiūri vaiką, samdytos tarnaitės prausia, valgydina, apvelka ir vedžioja pavaikščioti vaiką ponaitį, samdytas namų mokytojas parodys ir pramins jo protui kelią, samdyti mokytojai už pinigus visa ko išmokys vaiką, ko kartais nei mama, nei tėtis nežino. Turtingoji šeima bėra tik taupomoji kasa visokeriopoms šeimos išlaidoms apmokėti" (jo „Miesčioniškos visuomenės šeima", p. 21–22). Turtingųjų sluoksnių moterys, dažnai už didesnius pinigus nusipirkusios sau vyrus, pačios nieko nedirbdamos, bet norėdamos gražiai ir smagiai gyventi, tampa itin išlaidžios turtų eikvotojos. Visą namų ūkį nuo rūbų siuvimo iki valgio virimo atidavusi samdytoms tarnaitėms, ji panoro net vaikų gimdymu atsikratyti, nes gimdymas ir nėštumas gadina jos grožį ir kliudo nevaržomai smaguriauti, bet aklai ir tvirtai įsikibusi laikosi paskutinės savo teisės: eikvoti savo ir vyro uždirbtus pinigus, eikvoti laisvai, nevaržomai, kiek ir kur norėdama, be kontrolės, vaduodamos tik savo kaprizais. Todėl nepasitenkinimo, nusivylimo procentas tokioje šeimoje itin didelis; visa tai, psichologiškai imant, ardo šeimos pagrindus.

Turtingųjų tėvų dukros, norėdamos susirasti sau tinkamą partiją, medžioja vyrus, einančius pro jas. Visi moteriai prigimties suteikti savumai priešingai lyčiai patraukti dirbtiniu būdu paryškinami, prisilaikant kelis sykius per metus besikeičiančios mados. Jųjų būdas esti iškraipomas, perdirbamas taip, kad galėtų valandėlei sužavėti vyrą, ir ji pati tampa tik trumpalaikė kintančių madų reklama. Iki vedybų ji gyvena laisvosios meilės aplinkumoje, nes negali suvaldyti savo dažnai išlepinto lytinio instinkto, bet jos sąžinė, nepaisant lytinės ir šeimos dorovės nuostatų, lieka rami, nes ji puikiai pasiteisina: „Kas jam, girdi, darbo, ką aš dariau, ką mylėjau prieš tekėdama. Argi ne aš pati esu savo kūno šeimininkė? Negi aš, mylėdama ką nors, save suteršiau, pažeminau, padariau darbą, priešingą gamtos įstatymams? Ne! Sąžinė mano rami ir siela švari, jokia nuodėmė manęs neslegia!" Na, o ištekėjus, jeigu nepasidabos, galima skirtis. Taip žiūri į gyvenimą turtingų tėvų dukros, kurios pas tėvus gyvendamos nemato vargo, o kuriom moterystė, atmetus visas šeimos funkcijas, tėra tik nuolatinis tinginiavimas, smaguriavimas, žaidimas kaprizais ir eikvojimas uždirbtų pinigų.

II

Turtingojo vyro požvilgis į šeimą toks pat, nes jis iš dalies nereikalingas jo laisvę varžančių vaikų; moteris – tik smaguriavimo įrankis; jis pats tėra reikalingas jos kraičio. Prieš vedybas jo gyvenimas taip pat buvo palaidas, tik vienur jis skiriasi nuo moterų: jis nenori išlaidžios žmonos, bet ir čia dažnai „susitaria". Vedybos, jau seniai virtusios gešeftu, pačios ardo normalinės šeimos pagrindą, nes čia paisoma tik turto, pinigų, tatai taip ryškiai iš dalies pastebime iš vedybinių skelbimų, spausdinamų laikraščiuose.

Prieš pat Didįjį karą Jokimas Werneris per vieną savaitę dvylikoje vokiečių laikraščių surinko 1302 vedybinius skelbimus; o 1927 metų rudenį vienos savaitės tarpe dvylikoje laikraščių surinkta jau 2734 vedybiniai skelbimai, tat liudija tųjų skelbimų pasisekimą ir naudingumą. Viename tik „Lokal Anzeiger" numeryje buvo išspausdinta 314 vedybinių skelbimų. Tokių skelbimų po karo, nuo 1929 metų atsirado ir mūsų laikraščiuose, apie juos jau rašėme šio žurnalo puslapiuose, kur davėm jų charakteristiką ir pagrindines tendencijas. Tos pačios tendencijos, tik daug ryškiau, matyti ir vokiečių skelbimuose. 85% tųjų skelbimų kvepia kraičio ir turto medžiojimu, kur aiškiai nurodoma ieškomos pasogos, turto, rentos, algos ar kitokių pajamų dydis. Iš vokiškos feodalinės šeimos, pagrįstos trejopu reikalavimu: Geist (dvasia), Körper (kūnas), Geschäft (biznis) nūnai pirmiesiems dviem reikalavimams atkritus, beliko tik Geschäft (biznis). Todėl ir vedybų skelbimuose, apeidami žmogų, sako norį tuoktis jau nebe su žmogumi, bet su įmonėmis, turtu, renta, pinigais, pajamomis, pelnu. Vokiečių laikraščiuose galima rasti ir šiokio turinio skelbimų: „Jauna turtuolė, milijonierė, nori susituokti su pasauline medžio (miško) eksporto firma"; „Energingas, išlavintas ir gabus komersantas nori tuoktis su didele galanterijos įmone"; „Didelė tekstilės įmonė nori tuoktis su gera šilko plantacija"; „Stambi laivams statyti firma ieško vesti banko su 6 000 000 RM pagrindinio kapitalo". Tiesa, viename kitame tokių skelbimų nurodomas vesimos žmonos ūgis, plaukai, akys; reikalaujama „mėgimo gamtos, sporto, muzikos, meno, poezijos, net gyvulių"; ieškoma moters „gražiomis kojomis"; pirklys nori žmonos „galinčios vykti už miesto pasivaikščioti", bet iš užu visų tųjų „reikalavimų" girdėti rėkiantis balsas: „Pinigų, pinigų, pinigų!" Dr. Leo Perry paskelbė 200 vedybinių skelbimų; gautus atsakymus su pačiais skelbimais išleido 1927 m. knygoje: „Meilės rinka vedybų skelbimuose", jos prakalboje pasipiktinęs rašė: „Šiurpulinga..., kokie bjaurūs tie žmonės, kuriuos mes sutinkam gatvėj, su kuriais mes sėdim teatre, valgom už vieno stalo, su kuriais mes privalom rimtai apsieiti visuomenėje, kuriem taip mandagiai keliame kepurę, spaudžiame ar bučiuojame ranką". Toji jo knygelė, gyvas dokumentas, rodantis, kuo virsta šeima ir moterystė, pagrįsta nauda ir bizniu.

Liguista, iškrypusi erotika ir dolerio geismas – štai du nūdienės šeimos varikliai. Milijonai žmonių gyvena nelaimingai vedę todėl, kad jie veda ne žmogų, bet turtą; milijonai sugriautųjų šeimų gyvena poligamiškai todėl, kad savo šeimoj dėl meilės stokos negali sugyventi, patenkinti lytinio geismo ir auginti vaikų; milijonai jaunų žmonių priversti „paleistuvauti", turėti „nelegalius" lytinius santykius todėl, kad neturėdami pakankamo turto negali sukurti šeimos; milijonai pasiturinčių biurgerių neveda todėl, kad nori turėti laisvas rankas, kad galėtų pakankamai pasmaguriauti, o senatvėj už pinigus nusipirkti jauną žmoną; milijonai jaunų mergaičių pakliūva prostitucijon todėl, kad jaunos dar vyrų prigautos, skurdo ir vargo spiriamos, dėl neturto ištekėt negalėdamos, turi apmokamos „mylėti" viengungius, kartais sąmoningai nevedančius vyrus, kurie moterystės ryšiais nenori savęs pririšti prie vienos vietos ir varžyti „skaisčios" savo jaunatvės; milijonai jaunų vyrų, būdami tam tikrose organizacijose (ypač kariuomenėje), sąmoningai kliudomi vesti, todėl jie turi verstis sangulavimu, pirkti moters kūną už pinigus arba pasukti

slidžiais iškrypusios meilės keliais (tos pat lyties meilė, arba homoseksualizmas, vaikų meilė, arba pederastija, savęs meilė, arba narcizmas, ipsacija...); milijonai žmonių visai negali vesti todėl, kad negali patenkinti būtiniausių šeimos medžiaginių reikalavimų; milijonai žmonių tuokiasi jau praradę besmaguriaudami savo sveikatą ir paskui gimdo liguistus, nesveikus vaikus; milijonai žmonių apserga neurozais todėl, kad negali vesti ar gyventi dažniausiai dėl ekonominės nelygybės mylimojo žmogaus; milijonai moterų, ištekėjusių ne dėl meilės, kenčia vyro tironiją todėl, kad vyras jos nemyli ir, išeikvojęs jos turtą, paverčia ją savo faktinąja verge; milijonai moterų ir vyrų ima gerti, nežiūrėti namų, vaikų, svetimoteriauti todėl, kad tuokdamies jie nepaisė žmogaus, būdo, meilės; milijonai žmonių priversti yra meluoti, apgaudinėti, apsimesti todėl, kad ištekėtų už turtingo vyro ar vestų turtingą žmoną (o juk ir pati moterystė nūdien 85% tėra tik melas, apsimetimas, prigaudinėjimas medžiojant pinigus ir turtą), todėl tokia moterystė skęsta sangulavime, poligamijoj ir prostitucijoj.

Ir teisingai tat sakė prof. I. Blochas, kad mes visi nūnai gyvename poligamijoj ir kad monogamija tėra tik menka poligamijos išimtis. O anksčiau filosofas Schopenhaueris rašė: „Gana to melo, būkim atviri: visi mes gyvenam poligamiškai“. Būdamas nuoseklus savo samprotavimuos, jis sakė: „Jeigu kiekvienas vyras gyvena poligamiškai, tai būtų teisingiausia poligamiją padaryti viešą, legalizuoti ją ir leisti jam (vyrui) gyventi su keliomis moterimis. Tuomet moteris grįš savo pirmykštėn būklėn, ir „dama“, toji Europos civilizacijos baidyklė, reikalaujanti sau nuolankumo ir pagarbos, pranyks, o liks tik moteris. Moters ištikimybė meilėje – tikra, bet vyro – dirbtinė, todėl moterims svetimoteriavimas nedovanotinas“. Taigi vyrui, jo nuomone, leista gyventi su daugeliu moterų, bet moteriai su keliais vyrais gyventi draudžiama; vyrui reikalinga poligamija, bet moteriai privaloma monogamija. Čia jau nebe dama, bet patsai Schopenhaueris yra Europos civilizacijos baidyklė ir pamaiva su savo tokia juokingai kvaila teorija. Juk Schopenhaueris turėjo žinoti, kad Rytų tipo poligamija, kur moterys bus saugomos nuo kitų vyrų uždaruose haremuose, bus prieinama tik turtuoliams, kurie galės tas savo „žmonas“ išlaikyti ir apsaugoti. Taip esant, kas belieka vyrui beturčiui? O gal, Schopenhauerio manymu, poligamija bus tik turtuolių privilegija, tuomet atsirastų vėl Saliamonų su keliais šimtais žmonų ir keliolika šimtų gulovių ir, keliems pasaulinio masto turtuoliams susigrobus moteris, atsirastų moterų krizis ir mažiau pasiturintiems pritrūktų moterų dėl jų brangumo ir stokos. Na, o jei tos „žmonos“ gyventų skyrium, tada toji daugpatystė mūsų gyvenimo sąlygomis niekuo nesiskirtų nuo apmokamosios meilės, kurią mes jau turime prostitucijos pavidalu. Dar keistesnis Schopenhauerio reikalavimas atskirti moterį nuo viešojo gyvenimo ir prirakinti ją prie vaikų ir virtuvės. „Moters vieta namie, bet ne žmonėse, visuomenėj; moterys turi būti gerai išauklėtos, religingos, bet ne joms kištis į politiką, mokslą ir meną; duokit jom tik maldaknyges ir vadovėlį valgiams gaminti; pramokykit jas muzikos, paišybos, šokių ir žemdirbystės bei daržininkystės“. Visas pilietines moters teises Schopenhaueris suvaržo vardan moters... išlaidumo. „Turtas, vyrų ilgu ir sunkiu darbu sukrautas, pakliuvęs į moters rankas, esti trumpu laiku ir lengva ranka išeikvojamas, tat yra didelė žala, kurios dėlei reikia suvaržyti moterims paveldėti ir valdyti turtai teises, ji niekuomet neturėtų turėti teisės ir savo turtui: namams, ūkiui, pinigams valdyti. Jos nuolatos reikalingos globėjo, ir, žinoma, tokiu globėju turi būti vyras, uždarąs ją virtuvėj su maldaknyge ir virimo knyga rankoje“.

III

Rašytojas Gerhardas von Amyntoras savo knygoje („Pastabos gyvenimo knygai“) rašė apie moters, prirakintos prie virtuvės, vargus. „Jas, moteris, ėda smulkūs, kasdien besikartoją rūpesčiai,

kurie iščiulpia visas jų gyvenimo sultis. Milijonai gražių ir jaunų moterų, betarnaudamos namų darbams, pavirto į susiraukusias, išdžiūvusias, sustingusias, raukšlėtas mumijas. Amžinai stovėjęs klausimas, ką virti rytoj, amžinas reikalas šluoti, dulkinti, šveisti, valyti, štai tie taiklūs ir skaudūs lašai, pražudą moters dvasią ir kūną. Virtuvė – tai vieta, kur suvedama liūdnas pajamų ir išlaidų balansas, vieta nuolatinės baimės dėl brangstančių maisto produktų, dėl sunkumo surasti reikalingiausioms išlaidoms pinigų. Ant liepsnojančio ugniakuro, kur puode verdama valgyti, paaukojama moters jaunatvė, savarankumas, dailumas, linksmumas; ir kas bepažins senoje rūpesčių ir vargų palaužtoje, prigesusiom akim virėjoje kadaise buvus puikią, žydinčią, rūtų vainiku pasipuošusią jaunamartę". Štai kuo kvepia Schopenhauerio siūlymai uždaryti moterį virtuvėje su maldaknyge ir virimo knyga rankoje. Ir iš tikrųjų milijonai moterų pasaulyje esti amžinai pririštos prie virtuvės, prie tojo prakeiktojo Nietzsche's trilypio K (Küche – virtuvė, Kinder – vaikai, Kleider – rūbai, baltiniai), nuo kurio negali atitrūkti visą savo vargingą gyvenimą. Ir vyrams, matyti, patinka tokia įstatymų saugojama moterų vergija. Jie savo prašmatniųjų filosofų lūpomis tyčiojasi iš moterų kovos dėl savo laisvės ir iš tosios kovos rėmėjų vyrų sakydami: „Tie silpnapročiai moterų prieteliai norėtų sulyginti moteris su vyrais prieš įstatymus, norėtų jas išlavinti ir išmokyti taip, kad jos imtų skaityti laikraščius ir politikuoti", nors jos: „turėtų tik atlikti svarbiausią savo pareigą: gimdyti sveikus vaikus" (Nietzsche), esą: „Moteryje viskas yra mįslė ir vienas jai tėra įspėti raktas – nėštumas", „vyras turi būti auklėjamas karui, o moteris – vyro kario poilsiui, visa kita – niekai" (Nietzsche). „Vyras nori valdyti, o moteris – būti valdoma" (Nietzsche), štai kur visos mandrybės paslaptis, todėl „eidamas pas moterį nepamiršk botago" (Nietzsche), o „jei moteris linksta prie mokslo, tai kažkas jos lytiniam gyvenime netvarkoj" (Nietzsche), to mat neturėtų būti, nes moteris iš prigimties esanti kvaila ir melagė: „Kieno dėka esu aš laiminga – Dievo ir savo siuvėjos" (Nietzsche) ir nieko gudresnio nebegalinti ji sugalvoti. Tad kaip nevaldyti, nepažaboti ir nepririšti prie židinio tokį kvailą ir niekam netikusį padarą! Moteris turi būti kvaila, nes kvailą žmogų lengva ir pigu valdyti. Moteris turi būti tokia, kokios nori biurgeris vyras, nes esą tokie jau gamtos įstatymai. „Jaučiai sukurti buljonui iš jų mėsos virti, asilai – sunkioms naštoms nešioti, o žmonės – buljonui valgyti ir nebūti panašiems į asilus; tokie jau gamtos įstatymai", juokėsi reto meistriškumo Heine. Ir moteris sukurta tik vyrui valgyti virti, lopyti baltinius ir būti poilsiu, kitaip tarus, tenkinti jo lytinius geidulius. Moteris vyro pajungta, atskirta ir valdoma tapo akla jo įgeidžių vergė, klusni jo tarnaitė ir atperkamasai ožys jojo tulžiai išlieti. Tokia varginga moters dalis vaizduojama ir mūsų dainose:

Nesirūpink, mergužėle, gerą vyrą gausi.
Nesirūpink, lelijėle, gerą vyrą gausi –
Nereiks tau, mergužėle, anksti rytą kelti,
Prikels tave bernužėlis su beržo rykštelėms.
Nereiks tau, mergužėle, burnelę nuprausti,
Nupraus tave bernužėlis graudžiom ašarėlėm.
Nereiks tau, mergužėle, galvelės šukuoti,
Iššukuos bernužėlis su savo nageliais.
Nereiks tau, mergužėle, žlugtelis išskalbti,
Išskalbs tavo bernužėlis ant tavo petelių.
Nereiks tau, mergužėle, aslelės iššluoti,
Iššluos tavo bernužėlis geltonoms kaselėms.

Šitokių motyvų yra visų tautų dainose.

Kas belieka tokiai pavergtai moteriai daryti? – Atsiskirti. Bet atsiskyrimas ne nuo vienos moters valios pareina. Čia susiduriama su daugybe visokeriopų kliūčių: vienur persiskirti drau-

džia bažnyčios, kitur – valstybės įstatymai; ten, kur persiskirti ir leidžiama, patsai persiskyrimas susietas su daugeliu visokių painiavų ir labai brangiai atsieina. Moteriai yra daug sunkiau persiskirti negu vyrams ir ne visuomet pavyksta atgauti savo įneštą pasogą, o tieji vyrai, kurių rankose yra įstatymai, nesirūpina jų pakeisti, kaip to teisybė reikalauja. Štai vokiečių teisingumo ministeris 1925 m. reichstage išdrožė norintiems pakeisti persiskyrimų ir jungtuvių įstatymą grasinančią kalbą: „Aš galiu tik pakartoti, kad aš niekuomet nesutiksiu pakeisti jungtuvių ir persiskyrimų įstatymą palengvinančia persiskyrimą prasme. Jis (tas įstatymas) liks nekeistas tol, kol patsai dangus neparodys man kito kelio". Be įstatymų, moteris dar suvaržyta ir medžiagiškai. Vieno švedų romano moteris šitaip galvoja apie persiskyrimą: „Persiskirti... persiskirti su savo turtais, prabanga, pažintimis ir eiti tamsion, klaikion, nežinomon ateitin? Baisu? Nepaisant noro skirtis, nepaisant meilės, kuri mane riša su kitu žmogumi, aš vis dėlto liksiu su tuoju, kuris turi turtą". Tai bus vienas svarbiausiųjų motyvų, kliudančių moteriai skirtis nuo vyro. Ir vis dėlto, nepaisant visų tųjų kliūčių, kliudančių skirtis, skiriasi labai dažnai. Beturčiai, darbininkai, neturėdami kuo apmokėti persiskyrimo išlaidų, skiriasi paprastai susitarę, kits kitą apleisdami, palikdami, kits nuo kito pabėgdami. Tokių neteisėtų, juridiškai nepripažintų persiskyrimų yra itin daug, ypač Amerikoj, kur juos amerikiečiai net tam tikru vardu vadina beturčių persiskyrimais (the poor man's divorce) arba bėgimu nuo šeimos. Na, o turtingosios amerikiečių poros, nusibodus drauge gyventi, važiuoja linksmi Paryžiun pas persiskyrimų specialistą advokatą Pašmaną, kur, pasirašę reikiamus dokumentus, dar bylai nesibaigus, bėga abu į skirtingas puses ieškoti pasilinksminimų, kokių tik jų sudužusioms širdims už pinigus gali Paryžius suteikti, o rytojaus dieną perkasi naujus rūbus ir ruošias naujoms jungtuvėms. „Visi jie, – sako advokatas Pašmanas, – atvyksta pas mane su viltim kaip ligonis pas gydytoją, ir aš nemačiau nė vieno savo amerikiečių klientų nuliūdusio veido".

Šeima atsidūrė prieštaravimų verpete: medžiojimas turto, negalėjimas jauniems laiku vestis, moterų įtraukimas pramonės ir kitokin darban, plačiai organizuota prostitucija, moters pavergimas šeimoje, kryžiaus kelias iki gyvos galvos moterystės, persiskyrimo apsunkinimas darbo žmonių klasei, ištekėjusių moterų naudojimas darbo rinkoje, visų šeimos funkcijų pavedimas apmokamiems samdiniams, didelė gyvenimo dinamika pakirto monogaminės šeimos šaknis, ir toji šeima ėmė irti. Nors pagrindinė tojo irimo priežastis buvo ekonominė, turto vaikymosi, pinigų medžiojimo ir kitokių išrokavimų [= išskaičiavimų] pavidalu, tačiau mokslininkai iš biurgerių tarpo ir šiokiadieniai pamaldūs piliečiai yra linkę šeimos griuvimo priežasčių ieškoti visur, tik ne visuomenės klasių santykiuose, tik ne ekonomimo gyvenimo ir nūdienės visuomenės santvarkos pagrinduose. Kada vyras veda ne moterį, bet tik josios turtą, mūsų kunigo Strazdelio žodžiais betariant, „nereik jam mergelės, kuri išmintinga, vestų jis ir ožką, jei ji būt turtinga"; kada darbininkė moteris palieka gatvėje savo vaikus visai dienai, išeina į fabriką; kada smulkūs biurgeriai, abu – vyras ir žmona, norėdami pralobti, leidžiasi į visokeriopas spekuliacijas; kada stambus kapitalistas, būdamas nuolat kelionėje, per ištisus beveik metus nemato savo žmonos ir vaikų; kada amerikiečiai, brangindami laiką (time is money = laikas – pinigai), dirbdami ir valgydami ne namie (valgo visus tris sykius restoranuos) namo pareina tik miegoti; kada darbininkas, kartais dirbdamas po keliolika valandų per parą, retai matosi su savo vaikais; kada vaikų auklėjimas, mokymas ir prusinimas vyksta vaikų darželiuose, mokyklose, pensionuose, šeimos faktiškai jau nėra; liko, tiesa, šeimos forma, vaizdas, bet toji forma, deja, be turinio.

IV

Nors šeimos krizis buvo jaučiamas ir net svarstomas gerokai prieš karą, tačiau po karo apie tą krizį ėmė visose pastogėse net žvirbliai rėkti. Kapitalistinė, fašistinė ir klerikalinė spauda ėmė visais balsais šaukti apie šeimos irimą, kad net nuo tokių garsų koktu darosi. „Zusammenbruch der Ehe“ (šeimos krachas), „Zerstörung der Ehe“ (šeimos griuvimas), „Fiasko der Monogamie“ (monogamijos galas), „Disorganization of the family“ (šeimos irimas), „Desintegration de la famille“ (šeimos byrėjimas) – šiokiais pavadinimais knygelių, brošiūrų, laikraščiuose straipsnių ir net storų knygų, parašytų rimtų profesorių, aptiksi dažnai, net per dažnai Europos ir Amerikos (USA) rinkoje. Visų rūšių biurgeriai dėl šeimos krizio triukšmauja ne todėl, kad jie gerbtų moterystės šventumą, dabotų ištikimybės, vengtų svetimoteriauti, ne, juk jie daugumoje patys kasdien laužo, mindo ir juokiasi iš moterystės. Jie rėkia todėl, kad šeimos krachas bus ir jų pačių, jų visuomeninės santvarkos, pagrįstos plačia darbo žmonių naudojimo sistema, krachas. Visoms šeimos funkcijoms sumenkus, sunykus, šeima beliko tik legali teisėtų vaikų gamybos įstaiga, be kurių būtų vargiai įmanoma privatinė nuosavybė, o juk privatinė nuosavybė yra kapitalistinės visuomenės santvarkos pagrindas.

Šeimos griuvimas didelėmis nelaimėmis gresia kapitalizmui. Štai kodėl visi jojo šalininkai neprašomi, nekviečiami subruzdo ginti šventos, amžinos (deja, tik jau sugriuvusios) šeimos neliečiamybę. Kadangi šeimos krizis labiau pasireiškia kapitalistinio ūkio vis augančios netvarkos metu, tai karas, sukrėsdamas ekonominio gyvenimo pagrindus, sukrėtė ir pačią šeimą, todėl tasis šeimos krizis po karo tapo itin opus reiškinys. Karas ardo šeimą, sutrauko šeimos ryšius, stumia vyrą ir moterį trumpalaikių lytinių santykių glėbin, sukelia kariuomenę lydinčius būrius prostitučių, paskatina jaunuomenę (esančią kariuomenėj) lengvai žiūrėti į lytinius santykius, sutrikdo lytinį instinktą, atima iš krašto vyrus, tuo ardydamas gyventojų vyriškos ir moteriškos lyties santykį, didelę vyrų dalį padaro luošais, invalidais, nebegalinčiais atlikti lytinių pareigų; be to, kariuomenė žymiai užkrečia kraštą lyties ligomis; išžudydamas galybes vyrų, sumažina vyrų skaičių, kurių, monogamiškai žiūrint, nebepakanka krašto moterims. (Prieš karą Europoj 1000 vyrų teko 1036 moterys, o po karo 1000 vyrų tenka 1111 moterų; taigi visoj Europoj buvo 20 milijonų moterų, kurioms neliko vyrų, vadinas, 20 milijonų moterų perteklius). Todėl suprantami amerikiečio sociologo prof. E. R. Groveso žodžiai: „Jokio kito socialinio instituto karas taip nepalietė, kaip šeimą, niekur karo žaizdos nėra tokios skaudžios ir ryškios, kaip šeimoje“ (jo „Socialinės šeimos problemos“, Philadelphia, 1927, p. 172–173).

Ir visų labiausiai karas palietė stambiosios pramonės kraštų šeimą: Vokietijos ir Amerikos. Apie Vokietijos šeimą rašė dar 1910 m. Albertas Friedentalis, kad vokiečių moteris „visa savo širdžia tenori tik padaryti laimingą savo vyrą ir išauklėti vaikus gerais, naudingais žmonėmis. Savo ištikimybe vokiečių moteris eina pirmoje vietoje“. Bet Karolis Storck 1916 m., jausdamas vokiečių šeimos krachą, jau rašė: „Ar atlaikys vokiečių šeima būsimas negeroves“. O po karo 1921 metais vokietė moteris Grete Meisel-Hess gąstavo: „Priešas jau prie durų ir tasis priešas – lytinė revoliucija“. Populiarus romanistas Jokūbas Wassermannas savo romane „Laudin und die Seinen“ rašė: „Prakeikimas krito ant šeimos. Aš tikiu, kad esamosios formos šeimos nebeatitinka gyvenimo reikalavimų ir kad tųjų formų atgaivinti nebepavyks... Tebūnie visa, kas tik gali atsitikti, bet teneliekie to, ką mes vadinam šeima ir moteryste. Nesibijokim dorovės sutrikimo ar visuotinio pasileidimo, ištvirkimo, nes nieko nebegali būti blogesnio už tai, kas dabar slegia mūsų širdis ir temdo mūsų protą“.

Šiokiam pavojui gresiant imta ieškoti tosios negerovės priežasčių, nes, girdi, negerovę galima bus pašalinti tik josios šaknis pakirtus. Prasidėjo šeimos krizio priežasčių medžioklė, ieškojimas

tojo ar tųjų kaltininkų, dėl kurių šeima prarado savo tariamai sveikus pagrindus. Vieni pirštu prikišamai nurodė į Ameriką (USA), tardamies čia suradę tikrąjį kalbamos negerovės kaltininką. Šeimos krizis Europoje esąs Europos šeimos suamerikonėjimo rezultatas, o amerikoniškosios šeimos krizė esanti pasekmė amerikoniškojo gyvenimo sąlygų. Karolis Storckas (jo „Vokiečių šeima") ir kiti tvirtina, kad Amerikos gyvenimas, versdamas visus besivaikant aukso, ieškotis verslo, darbo, amato, įtraukė moterį tan aršujin biznieriškų spekuliacijų sūkurin, versdamas nusilenkti amerikoniškojo dievo atstovui doleriui, ir tuo būdu, einant savo tėvo ir vyro pėdomis, varyti biznį ir dirbti dolerius (to make dollars). Daryti pinigus (to make money), leisti juos apyvarton tapo vienintelis dienos šūkis tėvo, vyro ir žmonos. Laikas – pinigai, laikas dirba pinigus, laikas ir pinigai buvo tie skatinamieji varikliai, vertę amerikietį taupyti ir leisti pelningon apyvarton ne tik pinigus, bet ir laiką, todėl moteris motina lieka atitraukiama nuo vaikų, namų, arba stengdavos vaikų, tųjų laiko gaišintojų, turėti kuo mažiausiai, kol galiausiai vaikų gimdymas šeimoje priėjo nulį. Vyras ir tėvas, būdamas iki ausų paskendęs reikaluose, biznyje, nebeturi laiko, visuomet skuba, namams ir šeimai beskirdamas vos kelis pusvalandžius per parą. Vyro pėdomis eina ir žmona; o ir jaunos merginos, norėdamos užtikrinti savo medžiaginį savarankiškumą, vejasi, skuba, neatsilieka nuo vyrų. Jos – darbininkės, valdžios ir privatinių įstaigų tarnautojos, specialistės, verslininkės, amatininkės. Laisvąjį nuo darbo laiką jos, kaip ir vyrai, dirba visuomeniniam, politiniam, profesiniam gyvenime, kovodamos drauge su vyrais dėl savo ekonominės būklės pagerinimo. Jos eina į susirinkimus, posėdžius, mitingus, kavines, sporto klubus, kiną, teatrą lygiai su vyrais. Šeima kaipo namų židinys dingo, net ir valgyti nebesusirenka namie, vis dažniau valgydami restoranuose, klubuose, kavinėse, kad ten bevalgydami atliktų su savo prieteliais visokius biznieriškus reikalus, nes laikas – pinigai. Norint pakirsti šeimos krizio šaknis, pamaldžiųjų biurgerių manymu, reikia moterį pririšti prie namų, vaikų ir virtuvės. Tos rūšies „kaltintojų" esama ir pas mus. Štai 1928 m. į „Sekmadienio" penktajam numery išspausdintą anketą „Kur šeimos krizio priežastys?" atsiliepdamas kažkokis mokytojas J. K-as (Sekmadienis, 1928 m., nr. 6), rašo, kad pagrindinė šeimos krizio priežastis esanti moters emancipacija (išsivadavimas), jos susilyginimas su vyrais, jos savarankiškumas. „Noras būti savaiminga visur: namie, gatvėj, visuomenėj tą moterį visai žudo". Autorius, didžiai moterų laisvės nekęsdamas, pyksta: „Kuomet moteris kartu su manim ateina pas kirpėją, kuomet ji laisvai uždeda koją ant kojos (supančiot tą laidokę, tada ji nepajudintų savo kojų. J. B.), išima iš savo ridikiulio sidabrinį portsigarą – aš nustojau gerbęs moterį (Oi, kokia didi autoriaus rūstybė! Uždraust visoms moterims rūkyt. J. B.), ir nustojau ją gerbęs todėl, kad perėmusi iš vyro jo nepriklausomumą ir neceremoningumą, ji nustojo būti moterimi". Vietomis autorius nusileidžia: „Aš suprantu įgimtą moters jausmą būti elegantiška ir graži, todėl atleidžiu jai aš (tik kažin ar ji tojo tamstos atleidimo prašo. J. B.) ir dažytas lūpas, paišytas akis ir tualetus". Bet kerštingu tonu prabyla mūsų išmintingasis autorius: „Šių laikų moteris nuėjo prieš savo pašaukimą visuomenėj ir šeimoj. Mūsų žmonos išėjo iš šeimos, jos užsiima visuomenės ir politikos darbu, jos virto klubų nariais, jos būna visur: kavinėse, restoranuose, šokių namuose, jų nebūna tik namie. Aš turiu visu balsu sušukti, kad tas prakeiktas emancipacijos skonis atėmė iš manęs žmoną ir iš dukters motiną".

Taigi matome, kur šeimos negerovės kaltė: moters ekonominis, kultūrinis, politinis savarankiškumas. Ne, neduoti daugiau moterims tojo savarankiškumo; ne, uždrausti joms žaisti šioje autoritetų gadynėje laisve ir uždaryti devyniais raktais su vaikais virtuvėje su maldaknyge rankoje. Beje, girdėjome, kad tautos vadas Hitleris jau pažadėjo parodyti moterims, kur jų vieta, pririšti jas prie trilypio K (Kinder = vaikai, Küche = virtuvė, Kirche = bažnyčia), tada praeis negerovės, tada grįš tie gražūs seni laikai, kada moterys pas kirpėjus neidavo, kojos ant kojos nekeldavo ir

sidabrinių portsigarų nenešiodavo. Kitas, nežinomas autorius, tame pačiame „Sekmadienio“ numery, atsakydamas į minėtą anketą, be daugelio kitų priežasčių, laiko šeimos krizio priežastim moters ožį, kaprizą (vyrai, matyti, nesiožiuoja). Autorius rašo: „Pažįstu žmogų, kuris išsiskyrė todėl, kad jo žmona, kartą nenuvesta teatran, per dažnai dėl to savo vyrui prikaišiojo, kad vyras to nepakęsdamas ėmė ir atsiskyrė“. Šiokiam kriziui išvengti, suprantama, reikia visuomet savo žmoną vesti teatran arba jai neinant, palikti namie. Jei ir po šito nepaklausys, ožiuosis, tai, atsiminus Nietzsche's protingąjį patarimą, einant pas žmoną nepamiršti pasiimti botago, geriausio nuo visokių kaprizų vaisto.

V

Kita žmonių rūšis linko šeimos krizio priežasties ieškoti šių dienų Rusijoj, manydami čia esant visų negerovių kaltininkę. Vienas vokietis žurnalistas Galinas rašė: „Rusijoj šeima ne tik pairusi, bet visiškai pakrikusi: vyras nežino žmonos, žmona nežino vyro, vaikai – savo tėvų. Moteris yra trumpalaikio smaguriavimo įrankis, visoj Rusijoj negirdėtas ištvirkimas“. Ir ne tik šis lengvos rankos laikraštininkas, bet ir profesorius W. Sorge, storos „Prostitucijos istorijos“ autorius, rašė apie kažkokį Saratove įsikūrusį anarchistinį klubą, kur buvę nutarta „suvisuomeninti“ moteris ir laikyti jas bendra visų vyrų nuosavybe. Tačiau su prof. Sorge ir minėtu Galinu sunku būtų sutikti, nes, viena, persiskyrimų procentas, nepaisant visų persiskirti esamų lengvumų, nėra tokis jau didelis (1924 m. 100 000 gyventojų teko persiskyrimų: Rusijoj 120, Amerikoj (USA) – 150, Japonijoj – 100). Aišku, yra ir ten negerovių – buvo beįsigalinti vadinamoji stiklo vandens teorija, pagal kurią meilės ir lytinius reikalus atlikti esą tiek lengva, kaip išgerti stiklą vandens, tačiau su tuo ten kovojama, ir ne be pasekmių; o ir pati jaunuomenė bevelija gyventi ilgiau moterystėje, tatai matome iš įvairiose vietose padarytos statistikos (studentų ir šiaip jaunuomenės atsakymai į anketų klausimus).

Kiti manė šeimos negerovių tikraisiais kaltininkais esant žydus, jie, girdi, sukėlę šią baisią lyties revoliuciją, jie ir yra atsakingi už visas negeroves, nelaimes, kokių žmonija iki šiol nežinojo. Žydai, girdi, savo neribotu, nežabotu lytiniu instinktu šia visuotinio ištvirkimo liga užkrėtė visus žmones; jie išgalvoję istorinį materializmą, socializmą, komunizmą, sugriovusius sveikus šeimos pagrindus. Jie literatūra, laikraščiais, kinais, madomis ištvirkinę milijonus jaunų žmonių. Jie išugdė Šnitclerį, Nordau, Freudą, Wassermanną, Alfredą Adlerį, pateisinusius lytinį ištvirkimą mene, literatūroj, moksle, filosofijoj. Jie pirmieji išmokė žydę moterį dėvėti trumpą, nesiekiančią kelių, dideliais priekyje ir užpakalyje iškirpimais suknelę ir kirpti *bubikopf*. Aišku, už tokį didelį „prasikaltimą“ turi jie būti atsakingi, lyg be žydų nebūtų atsiradę trumpų suknelių, didelių dekolte ir *bubikopfo*, lyg be žydų nebuvo, kas rašo erotinių romanų ir psichoanalitinių tyrinėjimų. Jei kaltininko nėra, tai reikia jis išgalvoti ir ant jo visa tai suversti kaip ant atperkamojo ožio; visuomenės sąžinė mat bus ramesnė.

Buvo net ir tokių gudruolių, kurie šeimos krizio kaltes norėjo suversti darbininkams, proletariatui. Vokietis nacionalistas Paulis Ernstas rašė: „Proletariatas, gyvendamas be jokio kilnesnio tikslo, idėjos, nejausdamas jokios pareigos, jokio atsakingumo, griauna ir ardo visa, kas pakely pakliūva. Dirbdamas tokį žalingą žmonijai darbą jis yra nenumaldomas bet kokios moterystės priešas iš viso, o tojo jo neigiamojo viską griauti palinkimo niekas negali sulaikyti. Šį moterystės neigimą iš proletariato pasiėmė buržuazija. Kraštutinumams susieinant, nėra jokio skirtumo tarp milijardierės amerikonės, švenčiančios savo dvidešimt penktąjį persiskyrimą, ir fabriko darbininkės, einančios iš darbo su pirmu pasitaikiusiu vyriškiu kavinėn, vakarėlin ar pas jį į namus, su kuriuo praleidusi naktį, gal niekuomet daugiau nebesusitiks. Nėra jokio skirtumo

tarp moters daktarės, kuri eidama pas ligonius, savo vaikus palieka tarnaitei, ir darbininkės motinos, kuri, eidama darban, savo vaikus pasiunčia gatvėn, pati galvodama padedanti tuo būdu kurti santvarką, kur vaikais rūpinsis visuomenė“. Gaila, oi gaila tokio žlibo germaniškosios veislės mokslininko, kuris vargu atskirtų persivalgiusį, nuo apsirijimo praradusį apetitą ir todėl kokią dieną, daktarui liepus, „badaujantį“ apetitui atgauti milijonierių nuo badu mirštančio bedarbio darbininko. Niekas juk nekaltas dėl tokio nacionalistų teoretiko žlibumo, ir mirs jis neatskirdamas dramblio nuo adatos. Darbininkė palieka gatvėj savo vaikus skurdo priversta, o milijonieriaus žmona savo vaikus tarnaitei palieka su svetimais vyrais smaguriauti eidama; darbininkė *negali* prižiūrėti savo vaikų, o turtuolė *nenori* jų žiūrėti, nes jie „varžo“ jos laisvę. Štai kuo skiriasi darbininkė motina nuo turtingos amerikietės, bet Paulis Ernstas tojo skirtumo nematė.

Kita vargšė lietuvė moteris, atsakydama jau minėtajai „Sekmadienio“ anketai (Sekmadienis, 1928 m., Nr. 7), rašė, kad šeimos krizio priežasčių reikia ieškoti ne šeimos narių tarpe, bet pačiam likime, prieš kurį žmogus bejėgis. Tik autorės šeimos „krizis“ buvo liguisto pobūdžio: „Mirė viens po kito du sūnūs, tretysis nusikaltimo nuvestas kalėjiman, jauniausioji duktė prieš porą metų nuvežta psichiatrinėn ligoninėn. Vyras, iki tol rimtas, ėmė gerti ir lėbauti naktibaldų kompanijoj“, na... paskui teko skirtis. Čia, matyti, kažkas buvo netvarkoj, ir tokį šeimos „krizį“ turėjo šalinti lyties ar dvasios ligų gydytojas. Šiandien net homoseksinius (erotinių linkimų prie tos pat lyties) paveldėtus linkimus gydytojai pagydo persodindami lyties liaukas; manau, aną pavojų galėjo laiku pašalinti; taigi žmogus nėra jau tokis bejėgis prieš likimą, kaip autorė mano.

Kiti autoriai, atsakydami minėtojon anketon (Sekmadienis, 1928 m., Nr. 7 ir 8) nurodo ir kitų šeimos krizio priežasčių. Pvz., tūlas pilietis E. P., daug „svieto“ matęs, nes jam „pažįstama Šiaurės Amerika, veik visa Rusija, Lenkija ir Italija“, skųsdamasis sako, kad šeimos krizio reikią ieškoti būdų ir išsilavinimo nevienodume, nelygume, tautybės skirtume. Jis vedė fabriko darbininkę latvaitę, bet, žmonai jo „idėjų, siekimų, pasiaukavimo savo kraštui nesupratus, jis, išcentrinės jėgos stumiamas, nuo žmonos atsiskyrė ir vedė paskui savo tarnaitę bemokslę, kuri, neprilygdama jam savo išsilavinimu, greit tapo irgi įžūli, ir vėl nauja išcentrinė jėga bloškė jį nuo jos į šalį. Žmogus, rodos, jau pagyvenęs, vieną sykį latvės darbininkės pamokytas, galėjo kitą kartą nebeklysti ir sau nelygaus išsilavinimo moters nebeimti, bet... „patraukimas prie moters buvo ir yra didelis, išbadėjęs todėl nutariau pasamdyti tarnaitę. Po dešimties mėnesių pagimdė ji man sūnų“. Nesuprantamas tačiau dalykas, kaip žmogus, „visą amžių stengęsis gyventi padoriai“, turėjo lytinių reikalų su tarnaite, kuri, kaip jis pats sako, jau turėjusi du vaiku iš kitų vyrų. Vadinas, čia ne kokis krizis, bet sąmoningai užsitraukta nelaimė, dėl kurios, aišku, ir turi kentėti. „Absurdas yra manyti, – rašo toliau autorius, – kad turtas teikia laimę... Meilė tik lygaus su lygiu, bet nebus meilės tamsuolio su šviesuole ir atvirkščiai, nebus taip pat meilės tarp dviejų kitataučių, išauklėtų atskirose valstybėse“. Tai aišku: autorius tegu elgiasi kaip mano – tegu veda savo tautos išlavintą mergaitę, ir jokio šeimos krizio nebus. Kitas autorius (J. M.) mano, kad vedybos esančios nelaimingos dėl stokos „idealios meilės“, dėl neištyrimo vienas antro prieš vedybas (ydos iki vedybų slepiamos); suprantama todėl, kad prieš tuoksiantis reikia vienas kitą pažinti ir išmėginti – kitaip visos slepiamos ydos po vestuvių tuoj it ylos iš maišo išlys ir sugriaus gražią šeimos laimę.

Kunigas P. Malakauskas (Šaltinis, 1932 m., Nr. 20) didžiausį šeimai pavojų mato civilinėse jungtuvėse, todėl šiai negerovei pašalinti išdrožia prieš civilines jungtuves savo dešimt garsiųjų kaltinimų: „Civilinės jungtuvės įžeidžia viešą dorovę, nes palengvina ir skatina paleistuvauti viešai. Šaukiama prieš reglamentaciją, o čia pati valstybė lengvina paleistuvavimą. Be to, civilinė moterystė yra viešas konkubinatas, šiaip konkubinatas visur ujamas, o čia jis glamonėjamas ir legalizuojamas. Šiandien leiskim civiliniai tuoktis, rytoj reiks leisti vogti, žmones žudyti ir t. t., juridine prasme bus tas pats. Ko blogesnio bereikia! Šeima – valstybės pagrindas, padėta bomba po

šeima, padėta mina po pačia valstybe: anksčiau ar vėliau bus sprogimas... Moterystė šventa, tokius dalykus gali paliesti tik tam tikri pašvęsti asmens – bažnyčia. Čia tą šventenybę čiupinėja šiaipjau asmens – valstybė ir t. t. Tai maitojimas arba profanacija šventos moterystės". Gudrus, matyt, tas mūsų kunigėlis, drožia lyg dvasios šventosios įkvėptas. Nesuprantu, kodėl mūsų valstybiški vyrai (prof. M. Römeris, senis dr. J. Šliūpas) dar nepaklauso jo tokių protingų žodžių ir nemeta rūpinęsis tąja prakeikta civiline metrikacija. Juk iš tikrųjų leidus civiliškai tuoktis, teks leisti „civiliškai" gimti ir „civiliškai" mirti, ir tada nekrikštytos dūšelės nenueis dangaus karalystėn.

Dar vienas autorius (Sąžinė), atsakydamas „Sekmadienio" anketon, rašo: „Šeimos krizio ieškokime savo doros krizėje" ir pataria „nusikratyti eroso dievaičiu ir žiūrėti į šeimą kaip į pareigų ir pasišventimo šaltinį". Reformas tenką pradėti kiekvienam nuo savęs: reformuoti savo pažiūras į šeimą, neieškoti šeimoje jausmų pasitenkininio, moteryje – vergės ar lėlės, bet eiti moterystėn atlikti šventos savo pareigos. Kitas autorius (Sekmadienis, 1928 m., Nr. 8) šeimos negerovių priežastimi laiko karą, išvirkinusį žmones, pakirtusį tikėjimą. „Iki karo mūsų platesnieji visuomenės sluoksniai buvo daugiau tikintieji, lėtesni, daugiau gerbdavo moterystės sakramentą iš dievobaimingumo, nors šeimoj gražaus sugyvenimo ir nebūdavo. Karo metu mūsų visuomenės dalis gyveno kitų tautų tarpe, kur, rodos, šeimyninė būklė nėra pavyzdingesnė. Visuomenė, kuri karo metu tupėjo namie, tapo vietoje žymiai ištvirkinta okupantų kareivių, kurie moterystėje paliko bjaurių, neišdildomų pasėkų". Suprantami autoriaus gailestavimai: okupantai ištvirkino, sakysim, Rusijos (buvusios) vakarus, rusų kariuomenė ištvirko Vokietijoj ir Austrijoj, karo belaisviai gyveno su tojo krašto moterimis, kur buvo jų stovyklos ar kur jie dirbo, bet juk karas visuomet ir visur tvirkindavo žmones, ir karo meto žmonių dorovės sutrikimas pareina ne nuo vieno karo, bet ir nuo tųjų priežasčių, kurių dėlei karas ir karai apskritai kyla, nuo ūkiškų atskirų valstybių savitarpių prieštaravimų, todėl norint pakirsti šeimos krizio šaknis tenka pakirsti ir visokių karų priežastis, o to padaryti šių dienų santvarkos šalininkai negali.

Griūvančios šeimos „gydymu" susirūpino ir „Lietuvos aidas" (1933 m., Nr. 28), skirdamas šiam reikalui savo vedamąjį. „Du didžiausi šeimos priešai, – rašo gudrus straipsnio autorius, – yra mūsų laikams charakteringas dorovės nepripažinimas ir ekonominis skurdas. Pirmasis (= dorovės nepripažinimas) šeimos nebelaiko šventa žmogaus pareiga, tad kiekvienai didesnei kliūčiai kilus šeima lengva širdimi išardoma persiskyrimais. Antra, ekonominis skurdas neleidžia imtis ant pečių atsakingų šeimos pareigų ir žmonėms išmuša pasitikėjimą galėsiant pakelti tų pareigų materialinius sunkumus... Nuolatinis kraustymasis ir kilnojimasis iš vienos vietos kiton neigiamai atsiliepia šeimos pastovumui ir jos saugumui". Neapgalvotos vedybos, dažni persiskyrimai, šeimų nevaisingumas gresia rimtu pavojumi, ir nuo tųjų negerovių apsiginti autorius siūlo: „Bene viena pačių tikriausių priemonių mūsų šeimos sveikatai išlaikyti būtų tradicinės pažiūros į šeimą ir ypač į vedybas atgimdymas. Todėl neatidėliojamai visuomenei reikia pradėti formuoti apie šeimą tokią nuomonę, kuri skelbtų, kad šeima yra dviejų asmenų pažadas visuomenei, giminėms, valstybei ir bažnyčiai išlaikyti nusistojusius papročius, įstatymus, dorovę". Tačiau sunku tųjų „tradicinių pažiūrų" į šeimą atgimdymu tikėti, nes istorijos ratas atgal nepasukamas, o ir patsai autorius tokiu „atgimdymu" abejoja, nes, pasak jo, „šeimos gyvenimo žinovų tvirtinimai skelbia, kad esą galima vis daugiau ir daugiau kalbėti apie šeimos tradicinės formos išnykimą ateityje". Šeimos gyvenimo žinovai, turiu pridurti, kalba ne tik apie „tradicinių šeimos formų" išnykimą, bet jie sako, kad jau ir nūnai iš monogaminės šeimos, tos „tradicinės šeimos formos", beliko tik šešėlis, kurį „atgimdyti" vargu kam ar bepavyks. Vakarų Europos ir Amerikos liberališkieji ir radikališkieji šeimos gyvenimo žinovai apie tradicinių šeimos formų atgimdymą nebegalvoja, jie galvoja, kuo būdu reformuoti baigiančią griūti šeimą, kol dar nevėlu, kad dėl jos griuvimo padarinių nenukentėtų per daug visuomenė <...>.

Vaikai, pavainikiai, moterystė

Nors priešvedybinių lytinių santykių mūsų dainose ir vestuvių apeigose pėdsakų esama, vis dėlto anokie santykiai tėvų ir žmonių buvo draudžiami, peikiami, smerkiami ir kartais smarkiai baudžiami. Išeina, kad moterystė, kaip ir filosofas Kantas manė, kuriama tik lytinių santykių dėlei (usus membrorum et facultatum sexualium alterius), bet nei mūsų, nei kitų Europos tautų senovėje (net ir dabar) lytiniai santykiai nėra buvę vyriausias moterystės tikslas. Kadangi monogamija išrėdėjo dėlei privatinės nuosavybės, turtų koncentracijos, darbo organizavimo ir pasiskirstymo, tai svarbesnis už lytinius santykius moterystės tikslas buvo savo vaikų, teisėtų įpėdinių, veisimas, jų auginimas ir auklėjimas. Todėl jau senovės romėnai sakydavo: vesiu sau žmoną vaikams gaminti (uxorem se duxisse liberorum quaerendorum causa) ar, kaip graikai sakydavo, savo (teisėtiems) vaikams gaminti, tat suprantama, nes indų buvo manoma, kad tėvas savo sūnuje iš naujo užgemąs, vedų gadynėje buvo sakoma: žmona (jaya) tavo skirta dievų tave iš naujo pagimdyti, be to, vaikai ir motinos reikalingi vyro tėvo turtams paveldėti ir daboti, nes tėvo turtus pas graikus, indus, persus, romėnus, germanus, slavus ir aisčius paveldėdavo tikrasai, dažnai vyresnysis, sūnus ir tik jo nesant – įsūnis.

Suprantama todėl buvo baimė svetimųjų vaikų, pretendentų prie svetimo žmogaus turtų. Štai Aupajandhani, vienas indų vedų gadynės išminčių, sakė, kad tik a u r a s a, tikrasis tėvo sūnus, tesąs teisėtas įpėdinis. Jis sakė savo meto Videhos srities karaliui Janakai: „Saugok tu savo žmonas, idant į jas svetimo žmogaus sėkla nepatektų, budriai dabokit vaikų gimdymą, idant svetimos sėklos neaugtų tavo dirvoje. Tas, kuris nedabos to, pražudys šeimą ir nusidės dievams", o juk savo šeimos netekti – viską prarasti.

Tokia paveldėjimo sistema buvo aprobuota monistinės religijos, ir paveldėjimas turto buvo susietas su paveldėjimu namų religijos ir ritualo: čia jau svetimas vaikas būdavo ir nuodėmė, dievų užrūstinimas, ir pavainikio motina nusidėdavo savo namų dievams, ko dėlei ir religiniu atveju ji buvo ujama, nekenčiama. Į pavainikius ir pas mus, mūsų dainų liudijimais, žiūrėta prastai, o jų motinos, močiutės dukrelės, rūtų vainikėlį praradusios, buvo jaunuomenės pašiepiamos, tėvų baudžiamos, ujamos, nieku verčiamos; pačios dukros, savo kaltę suprasdamos, labai savo kaltės gailėdavos, krimsdavos, sielvartaudavo dėl jos. Kalbėsime dainų pavyzdžiais:

Oi, mergeła mano, baltoj lelijėła,
Kałba tavį žmonės, kų tu ne mergełė.
  Kałba tavį žmonės, kad tu ne mergełė,
  Kad tu ne mergełė, kų sūnų turėjai.
An tavo galvełės vainikėlio nėra,
An baltų rankelių auksalio žiedelio.

Ciucei, liulei mažų, kad tu neužsikeltai,
Aš už tavį mažo sarmatų turėjou.
Po man jou mergełe muzikos negraina,
Su manim mergełi jaunimėlis nešoko.
Šimtakojis 35

Kai dėl žmonių ir net paties berno kalbų apie mergos rūtų vainiką, galime pasakyti, jos, tos kalbos, dažnai esti pramanytos, ir merga apkalbama pavydo, keršto ar kitų sumetimų dėlei, bet šiuo atveju, kur pati merga kalta prisipažįsta, žmonių kalbos tikrumu abejoti netenka. Bet ten, kur klausiman neatsakoma, galim įžiūrėti paprastą žmonių liežuvavimą:

– Oi, mergela mano,
Balta lelijėla,
Kalba tavį žmonės,
Kad tu ne mergełė,
Kų sūnų turėjai.
Krėvė, p. 79

Dažniausiai betgi dukterį u ž k l u m p a motina ar tėvas. Su motina dukra susikalba švelniau, nors, suprantama, ji ir pakankamai savo dukterį bartų:

– Teresyte, dukteryte,
Kas kamarų varsto?
– Mamutyte, širdelyte,
Eina bernai maltų.
– Teresyte, dukteryte,
Ko lovela girgžda?
– Mamutyte, širdelyte,
Žalių medžių dirbta.
– Teresyte, dukteryte,
Ko pilvelis drūtas?
– Mamutyte, širdelyte,
Žalių žirnių valgiau. *
– Teresyte, dukteryte,
Ko dukrela verkia?
– Mamutyte, širdelyte,
Vystykłėlių reikia.
NS 1380

Arba:

– Duktė mano, Simonienė,
Kur gavai tu vaiką? <...>
– Mamuž, mamuž, garbužėlė,
Per sapnus parėjo. <...>
– Duktė mano, Simonienė,
Į ką tu vystysi? <...>
– Mamuž, mamuž, garbužėlė,
Į marginės kampą.
ŠlL, p. 9–10; Rėza, 1825 m.

Žmonių ir berno apkalbinėjimus pavaizduosiu pavyzdžiais:

Kiek girioj medelių,
O medzi lapelių,
Ciek an many jounos
Neteisų žodelių.
Atais rudenėlis,
Šalta žiemužėłė,
Kris nog medzių lapai,
Nog many žodeliai.
Krėvė, p. 187; var. Daukantas, p. 102;
Dovydaitis, p. 231; Ness 50, 109;
JLDn 16, 22; Bezzenberger, p. 34;
Rėza, 1825, p. 60

Kartais bernas ir patsai savo mylimą mergą apkalba, norėdamas nuo jos konkurentus atgrasinti:

– Eikš, eikš, merguže
Jaunoji, artyn,
Duok man baltą rankelę,
Keisiva aukso žiedelius.

* Kursyvu spausdinamų eilučių originale nerasta.

– Neisiu artyn,
Neduosiu ranką,
Kalba mudu žmoneles
Daug žodelių nevierną.

– Dėl to kalbėjau,
Kad pats norėjau,
Kad kitam pavydėjau
Savo gražią mergytę.
Ness 312

Apkalba žmonės ne tik bernui mergą, bet ir mergai jos mylimą berną, jį nuo jos atgrasinti ar paveržti norėdami:

– Primanė žmonės
Mane girtuoklį,
Primanė mane
Ir tinginėlį,
Mergužėle mano.

– Tič, nebok nieko,
Mano berneli,
Mink tus žodelius
Vis po kojelių,
Bernužėli mano.
Ness 310, 309, 170

O dėmesio į žmonių kalbas kreipti neverta, nes jie visuomet linkę paliežuvauti, apkalbėti, ir įtikti žmonėms veik niekuomet negalima:

Cielam sviete ieškot reikia,
Kurį žmogus nepapeikia:
Niekas svietui neįteikia,
Ir geriausį žmogų peikia <...>.

Blogas būsiu, kad kalbėsiu,
Ir netikęs, kad tylėsiu,
Kurs razumnas, tą už durną
Apsūdija žmonių burna <...>.

Tai, kas geria, tas girtuoklis.
Kurs negeria, tas šykštuolis.
Tai, kas rėdos, tas yr pliuškis,
Kurs nerėdos, tas yr suskis.
JLDn 9

Tačiau kartais tos kalbos savo tikslo pasiekia:

– Neleisk, močiute, mane,
Neleisk, širdelė, mane –
Išpeiktas bernelis
Visame kaime.
Dovydaitis, p. 88

Tačiau ir pati duktė jaučia, kad šiokia nelaimė menki jai pačiai ir jos tėvams juokai:

Kas tai liustas, per liustelis,
Kas per uliavonė,
Kad vaikelis ant rankelių,
Kaipo maliavonė <...>.

Atsišaldė visos šalys
Ir jauni berneliai, –
Kaip bus miela motinėlei
Ir senam tėveliui?
BOD 158

Yra ko jai ir bijotis, nes mergos be rūtų vainiko niekas nebnori, nebeima, ji tampa ir jaunųjų, ir senųjų *pašaipos* ir *pagiežos* dalykas.

Merga:

Neduok, Diev, sutikti
Tokį neprietelį,
Kad aš nepaklysčiau
Ant šio blogo kelio.
Už necnatlyvystę
Ir paleistuvystę,

Troty vainikėlį
Ir savo jaunystę.
Žiedelį skandina,
Vainiką trotija,
Savo jaunas dienas
Kai uolą dildina...

Bernas mergai be rūtų vainiko sako:

– Nebūsi mergelė
Nei moteriškėlė,
Nei su vainikėliu,
Nei be vainikėlio.

Sudievu, sesutė,
Mano mylimoji,
Paskutinį kartą
Pas tave atjoju.
M. Slančauskas, p. 413

Tačiau jei jau tokius savo dukters dalykus tėvas kuo nors būdu sužino, tai tuomet:

Tėvas dukrelę trotino,
Į Dunojėlį skandino.
Fort-Miller 59; var. Šimtakojis 45; Ness 361, 362; Kolberg 29

Lygia dalia taip pat mirtim už šiokią kaltę seserį savo b a u d ž i a ir brolis, jei jis jos globėjo pareigas eina:

– Ui, seselė, seserelė,
N'eik į margą karčiamelę.

N'eik į margą karčiamelę.
Nemėginki žalnieriuką <...>.

Ans gal tave perkalbėti,
Aukso žiedus numaustyti,
Aukso žiedus numaustyti,
Vainikelį nukeldyti <...>.

Parjoj' brolis iš krygelio,
Atrand ses'rę prie vygelio.

– Ui, seselė, seserelė,
Kieno yra žals vygelis <...>,
Tame vygyj' balts vaikelis ?

<...> – Ui, seselė, seserelė,
Tavo yra tas vygelis;

Tavo yra tas vygelis,
Ir tas mažasis vaikelis.
Ui, seselė, seserelė
Turi mirti per kardelį.
PKD, p. 60–61

Merga tokios aršios nelaimės galėtų išvengti kitu būdu, bet ji bijo:

– Oi, oi, oi, Dievuli mano,
Kur man dėt vaikelis?
Užauginsiu – sarmatėlė,
Nutrotysiu – bijau grieko...

Užauginsiu mažą vaiką,
Bus mum didis užvadėlis,
Bus karaliui žalnierėlis.
Fort-Miller 13

Žudyti vaiką, be to, ne tik religija, bet ir įstatymai drausdavo.

Minėtieji faktai liudija, kad ir merga, pavainikį pagimdžiusi, ir patsai vaikas pavainikis žmonių ir namiškių buvo nekenčiami, ujami, jie abu visuomenei ir namiškiams buvo absolutinis t a b u, ką suprasdavo ir žmonės, ir pati nelaimingoji pavainikio motina, todėl pavainikio motina skundžiasi sielvartaudama:

Kad aš ėjau pamarėmis,
Dievas davė man vaikelį,

Dievas davė man vaikelį,
Prie vaikelio ir vargelį.
Fort-Miller 20

O tas „vargelis" buvo toji ją slegiančioji aplinkuma plius vaiko auginimas. Pavainikio motina todėl stengdavos kiek galėdama greičiau ištekėti:

<...>Jau vaikelis ant rankelių
Mažutėlis rados <...>.

Drobės duočiau du stuomeniu,
Kad mane išpirštų,

Ir kelines dar pridėčiau,
Kad tik neužmirštų.
BOD 112

Arba

Jau veideliai ein balty,
Ir žiurstelis ein trumpy,

Jau papeliai ein kiety
Ir pilvelis ein didy,

Jau dabar, mana mamužyte,
Atsitraukti (nuo berno) negaliu.
ŠlL, p. 45.

O pavainikiai vaikai pačių jų motinų supratimu tinka tiktai kariuomenėn:

– Atiduok jį in Varšavą,
Tegu bus jo mandra galva.

Atiduok jį in Liubliną,
Tegu lupa mergos sūnų.
Fort-Miller 51, var. 13

Arba

– Aš neleisu in Varšavą, <...>
Ten nuvargins mažiulėlį <...>.
BOD 223

Ar net dar blogiau:

Nunešk, inmesk in Liublyną –
Tegul auga, kaip jis žino.
BOD 224

Kadangi aisčių ir mūsų šeima istoriniais laikais buvo patriarchinė, su giminystės sistema tėvo vyro linija, toji patriarchinė šeima, kaip ir kitur, buvo saugoma monistinės religijos, papročių ir teisės, tai, suprantama, pavainikiams tokioje šeimoje nebuvo vietos, todėl vaikų, kurie būtų šeimos pagrindas, kurie būtų galėję p a v e l d ė t i ūkį, turtą, pareigas ir namų religiją, turėjo pasigaminti tikrų, teisėtų religijos, papročių ir teisės atveju, tokių vaikų galėdavo pasigaminti tik religijos, papročių ir teisės pripažintoje moterystėje, todėl ir vyras, norėdamas šeimą sukurti, turėdavo prideramu būdu vesti sau žmoną. Vadinas, vestuvės ir moterystė buvo daromos teisėtų vaikų gamybos dėlei, ką pakankamai liudija kitų tautų ir mūsų dainos ir vestuvių apeigos.

Dainose, tiesa, apie vedusiųjų vaikų gamybą nieko nerandame, nes čia daugiausia nuotakos vargai, jos socialinė, ekonominė ir teisinė būklė dainuojama, bet vestuvių apeigose duomenų esama pakankamai. Čia pirmon eilėn krinta akin gaubtuvių metu ceremonijos su mažu vaiku: kas nors iš jaunojo giminių atneša mažą vaikutį ir sodina jį ant nuotakos kelių. Šis paprotys žinomas latviams, slavams, germanams, romaniškoms ir kitoms tautoms. Šis paprotys vaiką ant nuotakos kelių sodinti yra simbolis būsimojo nuotakos vaisingumo, kilęs iš simpatinės magijos, kur sodinama dažniausiai sūnus todėl, kad tėvas labiau nori sūnų, šeimos ramsčių, įpėdinių susilaukti.

Kitas simbolinis motyvas, liudijąs vaisingumo troškimą, buvo sėdėjimas ant išvirkščių kailinių ar gaubstimos tokiais kailiniais, kuris mūsų vestuvėse aptinkamas, jis žinomas mūsų kaimyninių ir kitų Europos tautų tarpe. Nors šitas ant kailio sodinimas galimas ir iš toteminės religijos kildinti, tačiau jis suprantamas ir vaisingumo simboliu.

Trečias motyvas, vaizduojąs jaunavedžių vaisingumą ar tojo vaisingumo linkėjimą, norą, yra barstymas jaunųjų grūdais, sėklomis, vaisiais, kad jie būtų tokie vaisingi, kaip barstomosios sėklos. Pas mus, lietuvius, Lasickio liudijimu, nuotaką barstė kviečių, rugių, avižų, miežių, žirnių, aguonų maišytais grūdais, ir, Daukanto liudijimu, mūsų senovėje žynys bėrė ant nuotakos galvos grūdus tardamas: dievai mūsų laimins tave visam gyvenime, jei seksi jų įsakymus ir triusiai vilksi savo ūkį, – tačiau šio papročio esama ne tik pas mus, bet ir kitų tautų tarpe. Dėlei šio papročio reikšmės jau Šraderis rašė, kad jis neabejojamai reiškė vaisingumą. Rusų žmonės, berdami javus ant nuotakos, sakydavo, kad jie, jaunieji, būtų vaisingi, o jų dvasiškiai, berdami ant nuotakos galvos apynius, tardavo: būk tokia vaisinga kaip šitie apyniai. Kai kurių kraštų žydai, berdami ant jaunavedžių galvų grūdus, sakydavo: veiskitės ir dauginkitės, žodžiu, grūdais barstymas jaunųjų, kilęs dėlei simpatinės magijos, kad augalų derlingumas turįs įtakos žmonių vaisingumui, reiškė jaunųjų vaisingumą ir tojo vaisingumo linkėjimą jauniesiems jų artimųjų, giminių. Be to, mūsų vestuvėse sugultuvių metu jauniesiems buvo duodama valgyti ožio ar lokio kiaušinėlius (ožys ir lokys mūsų ir kitų tautų mitologijoj buvo šventi gyvuliai), idant jaunieji būtų vaisingi. Guduose, Minsko gubernijoj Borisovo apskrity buvo pratę jaunosios tėvai tuojau po piršlybų apžiūrėti jaunojo lytinius organus, kad įsitikinus, ar jis tikrai galėsiąs eiti jų dukteriai vyro pareigas.

Kalbant apie duotus jauniesiems valgyti ožio, lokio, kartais jaučio kiaušinėlius (testiculi), galėtume pamanyti, kad čia esama savotiška auka, susijusi su senovės religija, nes šie gyvuliai tai mūsų, tai kitų tautų mitologijoj buvo šventi, bet, turėdami galvoje Lasickio tolesnį paaiškinimą, kad vestuvėms jokio romyto gyvulio neskersdavo, idant jaunųjų vaisingumui nepakenkus, galime tvirtinti, kad ir anas patinų kiaušinėlių valgymas buvo magiškos reikšmės vaisingumui sustiprinti.

Be šių minėtųjų priežasčių yra dar pora dalykų, rodančių betarpiai, kad moterystė daroma savo vaikų gamybos dėlei, vienas jų: moters nėštumas verčia vyrą, kurio priežasties dėlei moteris tapo nėščia, tąją moterį vesti ir kitas: nevaisinga moteris yra pakankama priežastis persiskirti. Jei pirmasai atvejis dar gali būti paaiškinamas ekonomiškais sumetimais, teisinėmis priežastimis, tai antrąjį atvejį galime paaiškinti tik romėniškuoju posakiu: vesiu sau žmoną vaikams gaminti, ar kaip graikai pabrėždavo: savo teisėtiems vaikams gaminti. Suprantama, savų, teisėtų vaikų gamyba tik patriarchinės monogamijos gadynėje, nes tik čia religiniu ir teisiniu atveju įpėdiniais gali būti vien tėvo vaikai, ypač sūnūs, ir tik tėvui bevaikiui, nevaisingam mirus, toji pareiga (parūpinti mirusiajam bevaikiui tėvui vaikų, ypač sūnų), tenka mirusiojo broliui. Jis turi gyventi su bevaikio brolio žmona, kol ji sulauks sūnaus, kuris bus pramintas mirusiojo brolio vardu ir taps jojo ūkio įpėdinis, idant mirusiojo bevaikio žmogaus giminė neišnyktų. Šį dalyką patvirtina senovės indų paprotys, vadinamas niyoga (skr. niyoga = įsakymas, reikalas, būtinumas, likimas) ir senovės žydų paprotys, vadinamas leviratas, kur abiejuose atvejuose nevaisingojo vyro giminei išsaugoti turi jojo brolis su jojo žmona prigyventi sūnų, būsimąjį jo įpėdinį. Šis paprotys, kaip jau paskutinėje pastaboje matėme, yra plačiai aptinkamas įvairiose pasaulio tautose bei padermėse.

Ekonominiai sumetimai mūsų vestuvių dainose

Dabar, kapitalistinio ūkio salygomis, moteris vyrui tėra nereikalingas priedas prie iš jos gaunamojo kraičio.
W. Sombartas

I

Respublikos meto romėnas, paklaustas, kas yra šeima, lotyniškai vadinama *familia*, atsakytų: šeima, arba *familia*, yra mano žmona, vaikai ir vergai; vadinas, šeima buvo visi jo valdžioje esą žmonės. Žodis *familia* oskų, pirmųjų Kampanijos gyventojų, kalba reiškė šeimininko nuosavybę, vergus. Patys pirmieji romėnų rašytieji įstatymai, vadinamieji Dvylikos lentelių įstatymai (pavadinti taip todėl, kad jie buvo dešimties vyrų penktame amžiuj prieš Kristų surašyti dvylikoje lentelių, varinių ar medinių, tikrai nežinia), sako, kad įpėdinis paveldi „familiją (šeimą) ir visą kitokį lobį". Net jei galėtume pasiklausti XV a. italo menininko ir mokslininko Leono Alberti, ką jis supranta žodžiu *famiglia*, jis atsakytų: „vaikus, žmoną, tarnus, darbininkus, vergus ir kitokį turtą".

Šie pavyzdžiai pirštu prikišamai rodo, kad šeima buvo vyro tėvo nuosavybė, o šeimos narių likimas visiškai pareidavo nuo tėvo valios. Vedybos ir moterystė, tėvų (paskui ir pačių vaikų) naudingumo sumetimais pagrįsta, retai kada būdavo daromos „iš meilės", o visų dažniausiai tik pralobimo dėlei. Jungtuvės – ar jos būdavo užkurinės (matrilokalinės), ar tėvo namuose (patrilokalinės) – būdavo daromos tuo pat sumetimu: prasigyventi, pralobti, o vaikai, tėvų valios nepaklausę, negaudavo tėvų palaiminimo ir, tėvų apleisti, turėdavo kur kitur įsikurti, pasitikėdami savo jėgom bei pasiryžimu (neutralinės jungtuvės). Suprantama, jungtuvės be tėvų pritarimo jauniesiems būdavo sunkios ir skaudžios, nes čia jaunieji negaudavo ne tik tėvų palaiminimo, – šito seniau labai paisydavo, – bet ir dalies bei kraičio. Todėl suprantama, jei jaunieji, kartais kad ir kaip besimylėdami, tėvų spiriami veikiau išsiskirdavo ne tiek dėlei tėvų meilės, kiek vengdami tųjų nuostolių, surištų su tėvų malonės netekimu. Tųjų sumetimų dėlei vaikai dažnai tėvams nusileisdavo, pasiduodami savo tėvų valiai, o tėvai savo sumetimais vaikus kartais net iš mažens sutuokdami, visai nesiklausdami jų sutikimo, noro ar meilės. Mūsų dainose matome ne tik motyvą su daugybe variantų à la

Pas tavo tėvelį
Gėriau ir valgiau:
Man tave tėvelis
Jau pažadėjo,
BGD, p. 166

bet ir

Ką, močiute, padarei!
Mane jauną tu išleidei
Už to šelmio bernužio <...>
Kur' nei kartą nemačiau,
Nei žodelį nesakiau.
Ness 405*

* Dainos, nepažymėtos puslapiais, cituojamos numeriais. *J. B.*

Iš minėtosios dainelės nespręsime apie didelę motinos valią šeimoje, nes tos tariamosios valios ne tik mūsų (Łowmiański, p. 372...), bet ir kitų tautų senovėje nebuvo (Dargun, p. 4...), nes kultūringųjų Europos ir Azijos tautų senovėje šeima jau buvo patriarchinė (Vinogradov, p. 235, Wundt, p. 402), o patriarchinėje šeimoje ieškoti motinos valios nėra prasmės: jos ten nerasime. Duktė dažnai kreipiasi į savo močiutę ne todėl, kad ji jos valioje būtų, bet tik todėl, kad ilgainiui išliko tokios sustingusios poetinės priemonės iš tojo meto, kada duktė buvo motinos prižiūrima tik todėl, kad labai dažnai tėvo ir paaugusių sūnų nebūdavo namie, tada dukters ryšiai su motina buvo daug glaudesni negu su tėvu. Naujesnėse dainose matome, kad duktė, be motinos, dažnai klausiasi ir kalbasi dėl savo mylimo ar nemylimo bernelio ir su tėvu. Nes, jei galėtume taip pasakyti, *žirgo gadynėje* (tuomet laukus ardavo jaučiais), kaip dainoje sakoma:

Reiks man rytoj anksti keltis,

Anksti į laukelį eiti,
Jaučius jungti, lauką arti,
Ness 295

techniškųjų gyvenimo salygų dėlei sūnų žygiai buvo tėvo, o dukterų – motinos prižiūrimi, ko dėlei ir atsirado poetinės formulės, besiremiančios trinariais: sūnelis – žirgelis – tėvelis, dukrelė – kraitelis – močiutė, tatai matome dainose à la

Senai nekenčia
Manęs tetužis,
Nei bėrojo žirgužio.

Kad aš išeisiu,
Kad išvažiuosiu,
Išvesiu ir žirgužį.

Senai nekenčia
Manęs mamutė
Nei margosės skrynužės.

Kad aš išeisiu,
Kad ištekėsiu,
Išvešiu ir skrynužę.
Ness 253

Ir pasakymai todėl à la

Dar aš ne jūsų martelė:
Penkių brolelių seselė,
Senos močiutės dukrelė
DDŽ 66

tėra tik poetinės priemonės, mažai tepaliudijančios moters valdžios (matriarchato) gadynės pėdsakus, nes, kaip jau minėjau, naujosiose dainose močiutę, taip dukrelės mylimą ir gerbiamą, išstumia tėvelis, pvz.:

<...>Sės mergelė prie šalies,
Klaus bernelis jos dalies.

Leis pas tėvą (mergos J. B.) šešis tarnus,
Ten užrašo penkis margus,
Duos tėvelis dalelę,
O močiutė kraitelį.
DD, p. 167

Duktė, nuo tėvų, tiksliau, nuo tėvo valios priklausydama, ir pagalvoti negali apie savo likimą, nes dažnai ją išleidžia tėvai už tokio bernelio, kuris patinka ne jai, būsimajai žmonai, bet josios tėveliui ar močiutei.

Jie, tėvai, rūpinasi, kur savo dukrelę išleisti:

Rūpinasi motinėlė, <...>
Kur nuleisiu dukrelę?
Ar į didį kiemužėlį,
Ar į margą dvaružėlį,
Ar į Tilžės miestelį?
BGD, p. 24

Arba:

Oi žada, keta
Tėvas dukrelę
Išduoti į šalelę.*
LVD, p. 71

O kad turės „šalin išleisti", aišku, nes močiutė:

Auginau dukrelę ne sau, ne sau.
BOD, I, p. 65

Be tėvų valios sūnui „martelę parvesti" buvo labai sunku, nes visuomet galėjo išgirsti tėvų burnojimą:

Oi sūneli, oi vaikeli,
Kodel be mano valios?
DLD, p. 122

Nes tėvams ne sūnaus meilė rūpėjo:

Kad nedavė man tėvulis
Vai tai jounam ženycis.
Kad nedavė man tėvulis
Imć mergełį, ką myłėjou.
DLD, p. 269

Tėvų išrokavimas [= išskaičiavimas] – gauti turtingą marčią:

Ui sūnyti mano,
Ui jaunasis mano,
Sūnyteli, ką padarei?
Per jauną vargdienužėlę
Vesi į tėviškę.
Ženykis, sūneliau,
Bagotą šeirelę,
Su raudonais auksinėliais,
Ant kožno piršto žiedeliu,
Su didžu kraiteliu.
Ness 171

Patsai sūnelis, suprasdamas turto ir pinigo vertę, galvoja:

– Duok man, Dievuli,
Duok man, Dievuli,
Gerą dalelę, gerą dalelę.
Bagotą uošvelį,
Razumną mergelę,
Bagotą uošvelį.
DD, p. 111

Tačiau tokis kuklus „tėvelio sūnelio" idealas retai pasitaiko ir dažnai tenka dėlei turto atsisakyti meilės, proto ir grožio:

Jei tu turi
Didžius turtus,
Būsi mano miela.
O jei savo razumėlį,
Lik sveika mergele.
DD, p. 200

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Arba:

Ir sutikau merguželę
Gasukej' ateinant.
Aš jai daviau labus rytus,
Ji man ney žodelį <...>.

Aš pakėliau kepurėlę,
Ji man ne vainiko.

Mergytele, lelijėle,
Ko tu didžiavaisi?
Ar dėl tavo didžio turto,
Ar skaistaus veidelio?

Jei dėl tavo didžio turto,
Tikrai mano būsi,
Jei dėl savo skaistveidėlio,
Pasilik sav viena.*
Ness 166

Merga, žinodama berno norus, pasididžiuodama giriasi:

Turiu motulę
Labai turtingą,
Devynios skrynios
Tankių drobelių,
DD, p. 239

ir todėl bet kam nenusilenkia, su bet kuo nesikalba:

Jis man davė labus rytus,
Aš jam nei žodelio,
Jis pakėlė man kepurę,
Aš jam nei vainiko,**

bet

O aš sutikau
Karaliaus sūnų,
O jis man davė
Labą rytelį.
Aš jam pakėliau
Mano vainiką.
Ness 398

Bernas, savo „kiemo draugelėliams" savo turtu ir kilme besididžiuodamas, dažnai pasisako:

Aš neprastas tėvelio sūnelis,
Aš neprastą ir mergelę vesiu.
Aš Palangoj nupirksiu žirgelį,
Iš bajorų mergelę parvesiu.
DDŽ, p. 107

Kartais ir abudu besirungdami giriasi savo turtais:

– Mergelė mano, jaunoji mano,
Mano tėvelis labai bagotas:
Devynios stainios šyvų žirgelių,
O jau dešimta palšų jautelių.

– Berneli mano, raiteli mano,
Mano motulė dar bagotesnė:
– Devynios skrynios tankių drobelių,
O jau dešimta baltų talierių.***
DLD, p. 60

Vargo berneliui, besiperšančiam turtingai mergai, kartais ir nepavyksta, nes toji merga jam atšauna:

Aš neprašau, nemylėki,
Nei už savo neturėki,
Aš gausiu ir kitą
Sau jauną bernelį:
Bus už tamstą turtingesnis
Ir kalbelėj malonesnis.
DDŽ, p. 96

* Cituojama ne iš to šaltinio.
** Cituojama ne iš to šaltinio.
*** Cituojama ne iš to šaltinio.

Ji drąsiai taip kalba vargo berneliui, žinoma, su tėvų žinia, žinodama gausianti sau lygų ar net vertesnį turto ir kilmės atžvilgiu, ir, jei kartais tėvai nori ją nuleisti už nusigyvenusio kokio berno, tuosyk ji atrėžia ir tėvams:

– Tėvuli širdela,
Neisiu už šito,
Ba šitas bernelis
Daug skolų turi.
DLD, p. 88

Bernas, kaip ir merga, būdamas tėvo valioj ir žinodamas, ko tėvas iš marčios nori, nenorėdamas jam priešintis, sako:

Nebarke, tėvuli, už nendrełį
Parvešiu tau bagotų martełį.
DLD, p. 78

Jei kartais bernas, būsimasis šeimos galva, nors retkarčiais ir drįsta pasipriešinti tėvų valiai, tiksliau, tėvo godumui ir išrokavimams, sakydamas:

Nebark, nebark, tetuželi,
Daugiaus aš negrįšiu,
O aš savo merguželę
Po kojų nemįsiu,
Ness 303

tai vargo ar ir šiaipjau mergelei nieko kito nelieka, kaip tik gailiai nusiskųsti:

Meldžiu, mamulyte,
Mano garbužėle,
Nežadėk dukrytę
Nemielam bernyčiui.

Jei tu pažadėsi
Nemielam bernyčiui,
Tankiai atlankysiu,
Graudžiai suvirkdysiu.*
Ness 176

O tas „nemielas bernytis“ yra žentas, mergos tėvų parinktas pagal jų naudą. Toms „vargo mergelėms“, kurioms niekas neskiria dalies, nekrauna kraičio, visai riestai:

Oi tai tiap sunku
Jaunai mergełei,
Kuri neturi
Tėvo, motulės.

Jos baltas šarvas
Dar nesukrautas,
Jos pasogėlis
Nesuougytas.
DLD, p. 155

Tokiai belieka tik eiti už sau lygaus vargo bernelio ir konstatuoti:

Vargely gimiau,
Vargely augau.
Už vargo bernelio
Ir nutekėjau.
Kolberg, p. 36

* Cituojama ne iš to šaltinio.

II

Vestų jis ir ožką,
Jei tik būt turtinga.

Tėvo ir tėvų valios vaikai turėjo paisyti ne todėl, kad liepiama tėvus mylėti, gerbti, ne todėl, kad jų fizinė jėga vaikus gąsdintų, jos suaugę vaikai ir nelabai tepaiso, bet tik todėl, kad nuo tėvo malonės ar nemalonės pareidavo palikimo reikalas. Monogaminė šeima atsirado dėlei koncentracijos turto į vienas rankas, suprantama, į vyro rankas, ir dėlei stengimosi palikti tuos turtus tik tojo, bet ne kurio kito vyro vaikams. Suprantama, tokia monogamija buvo privaloma tik moteriai, bet ne vyrui (Fr. Engels, p. 91) [autorius nenurodo veikalo]. Tokia monogaminė šeima, tėvo valia ir valdžia paremta, buvo visiškai tėvo ekonominėje ir juridinėje vergijoje, kur žmona eidavo kuklias šeimininkės pareigas (kurių daboti vyras neturėdavo laiko ir noro) ir gimdydavo savo vyrui vaikus, tą gyvąją darbo jėgą ir būsimuosius įpėdinius. Tiek privilegijuotų luomų tarpe, tiek tarp valstiečių baudžiauninkų tokiai šeimai moterystė būdavo tik būdas legališkai pasavinti kitos šeimos turtą, nes jau feodalizmo gadynėje niekas nebenorėjo vesti mergos be kraičio, nepaisant, kokio tas kraitis bebūtų pavidalo. Tas kraitis, pradžioje buvęs tik išperkamasai mokesnis už mergą, už jos užauginimą (Michalon Lituanus, p. 28, Scriptores rerum prussicarum I, p. 54, IV, p. 293, Lietuvos Statutas 1774, p. 203–204) ilgainiui tapo visų svarbiausias piršlybų ir santuokos derybų objektas. Nerasite jokiam Lietuvos (etnografinės ir istorinės) kampely piršlybų, kuriose nebūtų deramasi dėl pasogos ir kraičio, nerasit ir tokių vestuvinių dainų, kur nebūtų minima turtas, kraitis arba pasogos. Jaunųjų, ypač jaunosios, jei kartais ir atsiklausiama, ar jai patinkąs peršamasai bernas, tai tik dėl formos, nes vis vien ir be tojo sutikimo mergą išleistų, arba tėvai įtikins ją mylėti, ypač tuo atveju, jei bernas turtingas ar geros giminės. Tėvų filosofija čia visai paprasta: kad tik yra turto, kad tik gera bus gyventi, paskui – susigyvens, susimylės, visai nepagalvodami, kad turtas nėra būtinoji meilės sąlyga, kad dažnai meilei turtas ir kilmė pastoja kelią.

Kapitalistinės gadynės riteriams, mylintiems tiktai dolerį, pirmon galvon rūpi ne meilė, bet turtas, pinigai, renta, o meilė... pačioje paskutinėje vietoje. Santuoka iš meilės – jiems neįmanomas dalykas, nes „su meile sotus nebūsi", o jie nori ne tik būti sotūs, bet patikrinti dar sau gerą gyvenimą, prabangą, ištaigą. Tai kur čia vietos meilei? Santuoka – verslas, gešeftas, legalus būdas nusavinti svetimą turtą, ir piršlys, dar neperžengęs mergos namų slenksčio, jau klausia kraičio ir pasogos, o kiek atsitikimų būta, kad jaunasis prieš patį šliūbą [= sutuoktuves] pabėga tik nesumokėjus pinigų, nepatikrinus pasogos, nekalbame jau apie tuos gausius atsitikimus, kur „piršliui melagiui" pavyksta jaunąjį ir jo tėvus ar jaunąją ir jos pusę prigauti. Piršlio mirties dekretas yra juokingai skaudus, nors tik lietuviškas tokio prigavimo kerštas. Nelikus moterystėje meilės, joje beliko tik gešeftas, kurį ir varo taip guviai tie meilės makleriai piršliai vedybų ir santuokos biržoje. Žmona tapo nereikalingas priedas prie iš jos gaunamojo kraičio.

Tą mes taip ryškiai matome ne tik Vakarų Europoj, Šiaurės Amerikoje, stambaus kapitalo ir stambios pramonės šalyse, kur monogaminė šeima, priėjusi liepto galą, gyvena krachą, savo paskutiniąsias dienas, kurio dėlei Amerikos ir Vokietijos biurgeriai kelia tokį didelį triukšmą, – bet ir mūsų feodalinės gadynės išvakarėse sukurtose dainose, kur materialinė nauda visai nustelbė meilę. Bernas mergos neklausia, ar ji jį myli, bet

Klausė mane bernužėlis:
Ar turiu pasogą?
Kolberg, p. 74

Arba:

Aš melsčiau Dievą.
Per visą dieną
Bent bagotą mergelę:
Su penkiais ūbais,
Su šešiais dvarais,
Su devyniais šimteliais.*
LVD, p. 64

Broleliai, tie *Altersklassen* (terminas Schurtz'o „Altersklassen und Männerverbande“, 1902) gadynės „seselių“ globėjai, saugotojai, gynėjai, ir jie, žinodami, ko „bernelis iš svečios šalelės“ iš mergos reikalaus, jau iš anksto sako savo seselei:

Auki, sese, greitai!
Auki, lelijėle.
Mes tave išduosim,
Pasogėlį duosim:
Palšuosius jautelius,
Ristuosius žirgelius,
Plonąsias drobeles.**
Kolberg, p. 6

Tėvai net priežastį piršliams atsakydami nurodo:

Nepaaugo dukrelė,
Nesuklojo kraitelio,
Dar nečiesas su jumis kalbėti.
DDŽ, p. 150

Pasogą tėvai ne bet kam duoda – žiūri vietos, kuriai apžiūrėti prieš vestuves ūkveiziai skiriami. Turtingesniam daugiau žada, duoda:

Pasigyrė mano mielas
Šešis dvarus turįs,
Prižadėjo man tetušis
Šešis žirgus duoti.
Janulaitis, p. 613

Ir patsai bernas, senių pėdomis sekdamas, daug kreipia dėmesio į mergos turtą, spręsdamas apie turtą dažnai iš jos parėdnių [= puošnių drabužių], à la

– Uždek man, močiute,
Tris žvakeles,
Žiūrėsiu mergelei
Į akeles.
Ar skaisčios akelės,
Ar mėlynos,
Ar puikūs rūbeliai,
Ar bagota?
DD, p. 92

O besididžiuojančiai mergai prikiša:

Mergele mano,
Jaunoji mano,
Kodėl neini už manęs?
Kodėl neini už manę?
Ar aš nepuikus,
Ar ne turtingas,
Ar ne mandras žirgelis,
Ar ne gražus bernelis?
DD, p. 88

Ir merga tokiam besimeilinančiam frantui atrėžia:

Bernelio žiedelis bekalama,
Ir mano vardelis berašoma.
Bet aš jo neimsiu, nenešiosiu,
Ant baltų rankelių nemūvėsiu.
Jau aš turiu dar gražesnį,
Nuo bernelio bagotesnio.***
BOD, I, p. 150

* Cituojama ne iš to šaltinio.
** Cituojama ne iš to šaltinio.
*** Cituojama pernelyg laisvai.

Motinos klausiama duktė irgi atsako:

Dukrele mano, mano jaunoji,
Ant ko palaužei savo širdelę?
Mano močiute, mano širdele, –
Kuris keleliu šešiais važiavo,
Iš šalių jojo šeši tarneliai.
BOD, II, p. 3

Vadinasi, pati merga pasisako norinti eiti už turtingo. Kartais, nors tat labai retai, ir turtingų tėvų sūnelis atjoja pas vargo mergelę, bet tuomet pastaroji, nujausdama savo blogą vyro valioje gyvenimą, atkerta:

Ko užsipuolei tu, bernužėli,
Ant manęs siratėlės,
Ant vargelio mergelės?
BOD, I, p. 160

Kad tai „didžturčio bernelio“ būta, aišku mums iš kitos dainelės:

Ant ko atjojai,
Tu didžturįs bernyti,
Juk tu žinojai,
Kad aš vargi mergytė.
Ness 75

Tokis turtingų tėvų bernas vargo mergelės geidžia dėl jos grožio, meilių žodelių, kurią savo namuose poilsio metu lėlės vieton dėtų:

Vargo mergelės meilingi žodeliai,
O kuri turtinga, kaip eglė šakota.*
DLD, p. 25

Kartais ir dėl kitos priežasties veda vargo mergelę:

Nebuvo bagotos tam jaunimėlij,
Tai pasidabojau vargo mergelę.
BOD, II, p. 111

Nors šiaip vargo mergelės:

Kurioji buvo iš jų gražiausia,
Tai toj pateko koraliūnu <...>.
Kurioji buvo laiba ir plona,
Tai toj pateko kunigėliu <...>.
O toj mažiausia mergełė,
Tai toj pateko bernužėliu.
DLD, p. 46–47

Juk ir gražioje, bet nepatikimoje legendoje apie Birutę (Polnoje sobranije russkich lietopisėj, tom. XVII, skirsniai 262 ir 494), Kęstutis, kaip Valiūnas rašė,

Išvydęs tikrą grožybę pas mares,
Jaunai Birutei tokiais žodžiais tarė:
– Kas nors tu esi, deivė ar mergelė,
Primk tą mano ranką ant šio kelio.
JSD 295

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Tačiau šioki atsitikimai reti, kaip retos ir Birutės legendos. Dažniausiai vargo mergelę veda tik todėl, kad ji gera darbininkė, visokių darbų moka:

Negal palaužti širdelės mano
Ant turtingos mergelės:
Jinai papratus valelėj būti,
Su berneliais ulioti.
Ne kaipo rankų anos darbeliai,
Ne kaipo svieto ir audeklėliai.

Kaip linkti linko mano širdelė
Ant vargo mergelės.
Jinai papratus vargely būti,
Sunkius darbelius dirbti.*
DLD, p. 145–146

Darbo rankos yra taip pat turtas, kurių naudojimu tūkstančiai dykaduonių sau pilvus augina, pinigus krauna, iš rentos gyvena. Spekuliantui, kaip Marxas mokė, vienintelis šaltinis ir tėra pralobti: naudoti žmogaus darbo jėgą, kurią naudoti jis gali mažindamas atlyginimą už darbą, ilgindamas už tą patį atlyginimą darbo valandų skaičių, o jei vienu bei antru būdu pasinaudoti negali, tai už tą patį atlyginimą per tas pačias darbo valandas stengsis kuo daugiausiai iščiulpti iš darbininko darbo jėgos. Kartais jis pavartoja ir visus tris būdus, tatai mes matom dabar, kapitalistinio ūkio kracho išvakarėse. Taigi darbo jėga yra irgi turtas, kapitalas, kurį vyras gali greit paversti pinigu, o vargo mergelė dirbti pratusi ir moka, nebūdama tokia lepūnė, kaip vienturtė turtingų tėvų duktė, todėl dažnai bernas ir bevelytų [= pageidautų] ir vargo mergelės, nes ji:

Vargo mergelė
Drobeles audė,
Turtingo mergelė
Už stalo snaudė.

Vargo mergelė
Mala, dainuoja,
Turtingo mergelė
Lovoj dejuoja.**
DD, p. 89

Ir į vyro nagus pakliuvusi toji „vargo mergelė“ nepasidžiaugs, nes kieta vyro ranka smarkiai ją prispaus, varžys:

Nereiks tavi, mergužėle,
Anksti rytą kelti,
Prikels tave bernužėlis
Su beržo rykštelėms.
Nereiks tavi, mergužėle,
Burnelę nuprausti,
Nupraus tave bernužėlis
Gailioms ašarėlėms.
Nereiks tavi, mergužėle,
Galvelės šukuoti,

Iššukuos bernelis
Su savo nageliais.
Nereiks tavi, mergužėle,
Žlugtelis išskalbti,
Išskalbs tavi bernužėlis
Ant tavo petelių.
Nereiks tavi, mergužėle,
Aslelę iššluoti,
Iššluos tavi bernužėlis
Geltonoms kaselėms.***
PKD, p. 106

Štai ką reiškė romėniškasis *in manum convenire*, vyro valion pakliūti, ypač vargo mergelei – visi sunkieji žygiai jai kliuvo:

O kap aš patekou
Tam šėlmiu berneliu,
Naktełė temė,

Rugelius dar pjoviou <...>.
Gaideliai giedojo,
Kapelas dar kroviou.
DLD, p. 89

* Cituojama ne iš to šaltinio.
** Cituojama ne iš to šaltinio.
***Cituojama ne iš to šaltinio.

Vyras dar netekėjusią savo sužadėtinę gąsdina savo valia:

Įsižiūrėki,
Mergyte mano,
Kaip dreba bėrs žirgelis.

Taip tu drebėsi,
Mergyte mano,
Kai mano valioj būsi. <...>

Kad aš ištarsiu
Vienų žodelį,
Kaip letuže užgesi.

Kad aš pakelsiu
Vienų piršteli,
Kaip vaškelis sutirpsi.

O kad tu eisi
Pro mano šalį,
Tad tu kaip lendružė siūbuosi.

LF, p. 14

Ir pasiskųsti nėra kur, nes, savo tėvui ar namiškiams pasiskundus, atsakoma:

Bausk, bausk, mokyk, žentyti,
Tavo valio dukrytė.
Ness 275

Vadinas, vargo mergelė, berno valion pakliuvusi, tampa vyro nuosavybe, jo darbo įrankiu, sunkios jos ekonominės būklės verge, kuri, būdama amžinai prie savo vyro pririšta, iš tos vergovės išsivaduoti negali, vienintelė jos paguoda ir užuovėja bėra mirtis:

Oi pūtė, pūtė
Šiaurus vėjelis,
Oi barė, barė
Mane bernelis.

Nustojo pūtęs
Šiaurus vėjelis,
Nustojo baręs
Mane bernelis.

Oi varge, varge,
Vargeli mano,
Kada išvargsiu
Vargelį savo? <...>

Kai aš nueisiu
Pas motinėlę,
Tai aš pabaigsiu
Vargelį vargti.
DD, p. 264

Tokis tat liūdnas „vargo mergelės" galas. Todėl suprantama josios skundas ir nenoras tekėti už turtingo berno:

Tik neperlauši
Širdužį mano
Ant bagočiaus bernyčio.

Bagots bernytis
Nedirbs darbelio
Nei žin mane pajausti <...>.

Varga bernytis
Tas dirbs darbelį,
Tas žin mane pajausti.

LF, p. 19

Tokiai vargo mergelei tėra tik vienas kelias:

Vargužy gimiau,
Varge užaugau,
Už vargo bernelio
Ir nutekėjau.*
BOD, I, p. 161

„Gerų tėvų" turtingam bernui reikalinga turtinga žmona, ir ne žmona, bet josios kraitis, pasoga, na, jei jis ima neturtingą vargo mergelę, tai ima ją tik darbo gyvulio ar vergės vietoje

* Cituojama ne iš to šaltinio.

namų žygiams apeiti, bet ne dėl meilės. Net ir tėvas, žinodamas nutekėjusios dukters būklę, klausia:

– Tėvužėli mano,
Širdužėle mano,
Ar leidi, tėvužėli,
Už bernelio eiti?

– Dukterėle mano,
Lelijėle mano,
O ar moki, dukterėle,
Visus darbus dirbti?
DD, p. 121

Ir anyta, marčios laukdama, sako savo sūnui:

Mals mano martelė, ne dukrelė,
Mals mano martelė raudodama.
DDŽ, p. 62

Na, o kas beliko daryti „vargo berneliui"? Turtingosios už jo netekės o beturtės gyvenimą pasunkins:

Neturiu dvaro
Nei tėviškėlės,
Kur dėsiu mergelę
Jauną parvedęs.
Ness 207

Ir „kiemo draugalėliai", norinčiai už vargo bernelio mergai tekėti, pataria:

Jei nori sunkiai būti,
Sunkias dienas turėti,
Tekėk, jauna mergyte,
Už baudžiavos bernyčio,
Kalvaitis, p. 177

kuris, kaip dainoje sakoma,

Pareis iš baudžiavatės,
Parneš gražių žodačių
Ir gailų ašaračių.
Ness 201

Nekliudydamas luomų santykių (šiam trumpam straipsnely) mūsų vestuvinėse dainose, galiu baigdamas pabrėžti, kad beveik nėra dainose duomenų, kur merga ištekėtų už berno iš meilės be jokių pašalinių medžiaginių sumetimų. Net ir mėgiamiausias mūsų mergelių tipas – artojas, ir tas pasirenkamas tik todėl, kad žemė ir žemės darbas buvo 80 % mūsų gyventojų vienintelis verslas ir pragyvenimo šaltinis. Turint galvoj didelę neapykantą mūsų valstiečio miestiečių ir bajorų tarpe vidutinio valstiečio duktė ir nenorėjo pakliūti ją slegiančion neapykantos atmosferon, todėl, to vengdama, iš kelių siūlymų: bajoras, amatininkas, miestietis, karys (žalnierius) ir artojas, visų dažniausiai pasirinkdavo sau artimą iš luomo ir profesijos tipą – artoją, suprasdama, kad čia ji bus mažiausiai aplinkos varžoma, nors į kokio girtuoklio ir mušeikos nagus patekus ir labai prastai gyventų.

Norėjo strielčius
Ir legeružis,
Ir pilies valdonėlis;
Neteksiu strielčiui
Nei legeružiui,
Nei pilies valdonėliui;
Aš tikt teksiu tokiam
Bernyčiui mielam,
Laukų artojui <...>.
Kalvaitis, p. 185

Arba:

O ir palinka
Mana širdelė
Ant artojo bernelio,
BGD, p. 75

todėl kad

Bernužėlio artojėlio
Juodos rankos, balta duona,
BGD, p. 119

kad

Turtingas nubars,
Puikus nutars,
O vargo bernelis (= artojas)
Dar pas'gailės.
DD, p. 91

Išvados:

1. *Jaunųjų santuoka buvo daugiau jų tėvų, o ne jų pačių reikalas.*
2. *Tėvai parinkdavo vaikui partnerį savo medžiaginių sumetimų vedami.*
3. *Tųjų sumetimų pagrinde būdavo kraitis bet kokio pavidalo.*
4. *Jei bernas patsai rinkdavos sau žmoną, tai jis ir visuomet tepaisydavo kraičio.*
5. *Vargo mergelę jis imdavo ne iš meilės, bet tik kaip darbo jėgą, reikalingą jo ūkiui.*
6. *Santuoka iš meilės buvo labai retas, beveik neįmanomas dalykas.*
7. *Ir medžiaginių sumetimų vedami jaunieji stengdavos susituokti tokis su tokiu.*

Darbštumas – lytinės atrankos faktorius mūsų vestuvių dainose

Šeima buvo pirmasis organizuotasis darbo vienetas privatinės nuosavybės gadynėje, todėl, suprantama, abiejų besituokiančiųjų darbštumo ir darbumo buvo labai atsižvelgiama. Ypač bernas, vesdamas sau žmoną, be kitų gerų ypatybių, labai paisydavo ir josios darbštumo.

Mūsų senovėje moteriai kliūdavo visi namų žygiai, apyvoka, ūkis. Merga, pas tėvus būdama, turėdavo dirbti, darbų mokintis, savo rankų darbų kraitį sukrauti, kurio kartais pakakdavo jai ištekėjus ilgiems metams. Tokios darbščios ir darbios „tėvo močiutės" dukrelės bernas ir gedaudavo, ieškodavo; darbščios ir darbios mergos jaunikių neatsigindavo, dėl jų bernai varžydavos; todėl ir mūsų dainose mergų darbštumas ir darbumas labai gerbiamas. Mergos savo keliu, to paties reikalauja iš bernų ir labai skundžiasi už kokio tinginio, girtuoklio nutekėjusios. Tačiau mergos, turėdamos mažiau teisės ir iniciatyvos pasirinkti sau moterūną už vyrus, negalėdavo tųjų reikalavimų taip plačiai pritaikinti, kaip kad vyrai. Kalbėsim dainų faktais.

Mano mergelė
Kamaroj mala,
Net kamarėlė skamba.
Fort-Miller 8

Joju per kiemą,
Girdžiu per sieną:
Ai audžia, dunzga
Plonas drobeles.
JSD 7

Aš nujosiu in kaimelį,
Padabosiu sau mergelę,
Vai nors mažą, bile gražią,
Ant rankelių – darbininkę:
Baltų linų verpėjėlę,
Plonų drobių audėjėlę.
Fort–Miller 14

– Parduočiau žirgą
Ir kamanėles,
Samdyčiau audėjėlę.

O ir išgirdo
Jauna mergelė,
Darželу stovėdama:

– Neparduok žirgą
Nei kamanėles,
Nesamdyk audėjėlės.

Jaunam berneliui
Kaip dobilėliui
Aš būsiu audėjėlė.

Plonai suverpsiu,
Tankiai išausiu,
Prigulsiu prie šalelės.
JSD 35, var. 356

Mūsų žmonės jau nuo seno vertėsi žemės ūkiu. Suprantama, kodėl žemės ūkis* ir jojo darbai mūsų dainose vaidina lemiamąjį vaidmenį. Juk ir merga iš daugelio jos norinčių jaunikių dažniausiai pasirenka artoją, taigi žemdirbį, ūkininką:

Norėjo strielčius
Ir legeružis,
Ir pilies valdonėlis.
Neteksiu strielčiui
Nei legeružiui,
Nei pilies valdonėliui.
Aš tiktai teksiu tokiam
Bernyčiui mielam
Laukų artojui...
Kalvaitis p. 185

Brolyčiai raitojužėliai,
Jūs mane nekęsdami
Žvejužiams pažadėjot.
JSD 27

– Eik, dukre, namo,
Eik, širdie, namo,
Atjoju pas tavies kriaučiukėlis,
Ar nebūsi jo?
– Neeisiu namo,
Nebūsiu aš jo,
Kriaučiukėlio lengvas darbas,
Neeisu už jo.
Kolberg 14; var. JSD 251, 267, 274, 308, 400;
JLDn 476

– Neisiu namo,
Nebūsiu aš jo,
Prastas darbas bajorėlio,
Šoblelė rankoj.**
Ness 19; var.
JSD 274, 357

Už žalnieriaus neisiu nei tekėsiu,
Nei žalnieriaus vartus nevarstysiu.
Ness 192; var. JSD 308, 522, 523;
JLDn 476

Karininkai, kurie senovėje bajorų luomo būdavo, į valstiečių dukras nežiūrėdavo, bijodami mezalianso, tik jas kartais prigaudavo ir prigavę palikdavo, ko dėlei ir tėvai savo dukrai sakydavo:

Reikėj' jaunei neulioc,
Aficierous nepristoc. <...>
Žalias vynas ne vanduo.
Aficierus ne piemuo.
Šimtakojis 57

Bajoraičio, bijančio savo gryną kraują su neprivilegijuotojo luomo krauju maišyti, valstiečio dukra ir norėdama ne visuomet sulaukdavo, o kartais ir sulaukusi jam atsakydavo:

– Oi atsitrauki, jaunas dvarionėli,
Nuo manęs.
Ness 151

Tiktai sutiko puikus bajorėlis,
Bet neužkviete mane nakvynėlas.
NS 1072

Aš nepaprastas tėvelio sūnelis,
Aš nepaprastą ir mergelę vesiu.
Aš Palangoj nupirksiu žirgelį,
Iš bajorų mergelę parvesiu.
Dauk, p. 107

* Lietuvius jau senų senovėje buvus žemdirbius ir sėsnas liudija duomenys mitologiški: būta dievų, žemės ir javų globėjų: Laukosargis – javų globėjas, Javinė ar Krūminė – javų globėja, lietuvius javus sėti pamokiusi... (J. Šliūpas: „Baltų mitologija", p. 87–89; M. Pretorius: „Deliciae prussicae", 1871, p. 7, 17, 18, 23–24, 25, 26, 60–64).

** Cituojama ne iš to šaltinio.

Dėlei to, kad valstiečio dukros už ją geresni nelankydavo, o kartais ir lankančių nenorėdavo, prastesniųjų už save nemėgdavo, kariškių dėlei nepastovaus gyvenimo, amatininkų dėlei amatų negerbimo, kitokio verslo žmonių kitų priežasčių dėlei dažnai nesirinkdavo, todėl visų dažniausiai valstiečio dukra linkdavo į artoją, ūkininką, kuris visu kuo jai būdavo artimas:

Vargely gimiau,
Vargely augau,
Už vargo bernelio (= artojo)
Ir nutekėjau.
Kolberg 36; var. BOD, I, p. 161

Nes

Turtingas nubars,
Puikus nutars,
O vargo bernelis
Dar pas'gailės
DD, p. 91.

O kartais žemdirbio dukra ir pati atšaudavo kitiems, artojaus bemeilydama:

– O tai neisiu,
O tai neisiu,
Netekėsiu
Už dvarūno:

Dvarūnėlio
Dvarūnėlio
Baltos rankos,
Juoda duona <...>.

O tai eisiu <...>,
Tai tekėsiu
Už artojo:

Artojėlio,
Artojėlio
Juodos rankos,
Balta duona.
JSD 357

O ūky, kur veik visi vartojamieji daiktai, pradedant duona, baigiant rūbais, pačių namie savo rankomis gaminami, darbų rūšys ir jų dydis puikiai žinomi: moterims tenka visa namų ruoša, vyrams – laukų darbai ir šie v y r ų i r m o t e r ų d a r b a i ir dainose trumpai nusakomi.

Merga:

– Tai audėjėlė,
Tai verpėjėlė,
Stakliužių taisėjėlė,
Drobužių audėjėlė.

Bernas:

Tai artojėlis,
Tai šienpjovėlis,
Žagružės taisėjėlis,
Laukelio artojėlis.
BGD, p. 77

<...> Išmokinčiau, pamokinčiau
Mergužę darbelių:

O ir anksti kelti,
O ir vėlai gulti,
Ir vasaros dienužėlę
Lankoj šieną grėbti,

Ir šienelį grėbti,
Ir rugužius pjauti,
Ir ūkanoj dienužėlėj
Žalius linus rauti.
JSD 101

Mano bernužėlis
Tai darbininkėlis:
Dienužėj arė laukus,
Naktužėj ganė jaučius.
JSD 142

Kur šviesusis dalgelis,
Plačiausia pradalgėlė, –
Mano bernelis darbininkėlis,
Šienelio pjovėjėlis.
JSD 241, 249, 444

Linelių verpėjėlės, daulėliu lėliu,
Drobelių audėjėlės, daulėliu.
Šienelio grėbėjėlės, daulėliu lėliu,
Rugelių piovėjėlės, daulėliu.
JSD 637a

Čia imami svarbesnieji ūkio darbai, be smulkmenų. Suprantama, šiokiomis sąlygomis bernas ieškos geros audėjos, grėbėjos, rugių rinkėjos, o merga savo keliu benorės gero artojo, pjovėjo, kaip paprastai dainose ir esti. Dažnai todėl abiejų, berno ir mergos, paklausiama, ar jie *moka darbo*:

– Kad tu nori šalin eiti,
Ar tu moki austi?..
– Kad tu nori šalin joti,
Ar tu moki arti?
BGD, p. 100;
JSD 208, 425

Nes gali atsitikti, kad, kaip dainoje sakoma:

Aš sutikau merguželę
Darbuželių nemokančią.
Ji nemokė' plonai verpti,
Plonai verpti, tankiai austi.
Rėza, 1825, p. 54

Žvejų mergatė
Pajuodakatė,
Nemok trijų darbačių:
Nei tankiai austi,
Nei plonai verpti,
Nei staklužes taisyti.
Rėza, 1825, p. 32; var. JSD 123

Dažnai darbų nemoka turtingų tėvų dukros:

Negal palaužti širdelės mano,
Ant turtingos mergelės:
Jinai papratus valelėj būti,
Su berneliais ulioti.
Ne kaipo rankų anos darbeliai,
Ne kaipo svieto ir audeklėliai.
DLD, p. 145*

Taip pat ir turtingų tėvų sūnūs:

Bagots bernytis
Nedirbs darbelį,
Nei žin manį pajausti, <...>
Varga bernelis
Tas dirbs darbelį,
Tas žin mane pajausti.
LF, p. 19

Vargo mergelė
Drobeles audė,
Turtingo mergelė
Už stalo snaudė.

Vargo mergelė
Mala, dainuoja,
Turtingo mergelė
Lovoj dejuoja.
DD, p. 89

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Kur puikūs rūbeliai –
Dvarūnėlė,
Kur skaisčios akelės –
Tinginėlė.
DD, p. 93

Vai kad aš ėjau
Par didį kiemelį,
Par didįjį kiemužėlį,
Pro bagočiaus langelį, –

Žalių rūtų vainikėliai –
Ūkio gaivintojai,
Žibantieji vainikėliai –
Ūkio gaišintojai.
Ness 64

Neūžia staklelės,
Nei plonos drobelės,
Nei jovaro šaudyklėlės:
Mergelė tinginėlė.
JSD 97

Todėl bernas dažniausiai pasirenka vargo mergelę, smulkių valstiečių dukrą, kuri jam namų darbus nudirbtų:

Da' aš palaukčiau dvejus trejus metelius,
Rasi išleistų bagočius tinginėlę,
Rasi man tektų mergelė vargdienėlė.
BOD, II, p. 159

Nes juk bernas ir veda žmoną darbui dirbti:

Turėjau mergelę,
Žadėjau ją vest,
Ji būtų man vargą
Padėjusi kęst.*
DD, p. 275

Pati merga ir supranta imama darbo jėgos dėlei:

O jūs, rankelės
Baltosios, baltosios,
O kam jūs tekste
Mielosios, mielosios?
JSD 332, var. 248; NS 1251, 1252

Nemokančią darbų mergą bernas žada pamokinti dirbti rykšte:

Tas kančiukėlis
Šimtadratelis
Prikels anksti rytelij,
Ta nendružėlė,
Ta švytruonėlė
Mokys darbelių dirbti.
BOD 29, var. 301, 326

<...> Nemoku daug dirbti:

Aš nemoku rugių rišti,
Nei miežačių rinkti,
Nei vasaros dienužatę
Lankoj' šieną grėbti.
Ness 161

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Todėl ir merga, darbų nemokėdama, dažnai bijosi tekėti, nenori berno darbų pamokoma:

– Mergytė mano,
Ar būsi mano?
– Roda, būčiau,
Bernužėli,
Nemoku darbo.*
JSD 8

Nutekėjusiai močiutės dukrelei tenka visi s u n k i e j i d a r b a i dirbti:

Oi kap aš patekou
Tam šelmiu berneliu,
Naktelė temė,
Dar rugelius pjoviou;
Naktelė temė,
Dar rugelius pjoviou;
Gaideliai giedojo,
Dar kapełas kroviou.
Gaideliai giedojo,
Dar kapełas kroviou,
Auštrełė aušo,
Dar kełeliu ėjou.
Auštrełė aušo,
Dar kełeliu ėjou,
Saułałė tekėjo,
Dar aš večerojou.
Dar sana anyta
Žodelį kałbėjo:
Aikie, jauna marteła,
Šulnin vandenėlio.
Aikie, jauna marteła,
Šulnin vandenėlio.
Tu tį, marteła,
Tynai atsiłsėsi.
Linksta tavo kojełės,
Kap aguonėłė,
Dreba tavo kojełė,
Kap krapyłėlis.
Ir parnešiou vandenio
Iš šałto šalcinio,
Dar sana anyta
Žodelį kałbėjo.
Dar sana anyta
Žodelį kałbėjo:
Jou para, čėsas,
Jauteliai gįc.
Aš išginiou jautelius
In lygias lankełas,
Atšalou kojełas
In gailių rasałį.
Aš atšalou kojełas
In gailių rasałį,
Apsidraskiou burnelę
In rakštus krūmelius.
Šimtakojis 78

* Cituojama pernelyg laisvai.

Oi, oi, martele, vėlai gulsi,
Oi, oi martele, anksti kelsi:
Kai giedos gaideliai laktelėse,
Kai čiauškės paukšteliai slyveliuose,
Jau būsi, martele, prie darbelio,
Prie sunkaus darbelio, prie vargelio.
Slančauskas, p. 437

Vai ir uždavė man anytėlė
Vieną dienelę devynius darbus:
Nedėlios rytą žluktelį skalbti,
Per marias plaukti, girioj kukuoti.
Fort-Miller 66

Ei, siuntė, siuntė mane anyta
Žiemužės šėko, vasaros sniego,

Nuotakos sesuo paaiškina:

Pušies šakelė – žiemužės šėkas,
Marių putelė – vasaros sniegas.

Anytos klausiama, kas ją pamokė, atsako:

Šaunūs žodeliai tai mun pasaky,
Rūščes dineles tay pamokyna.
SDŽ 22

Suprantama, čia anytos rūstumas ir nuotakos vargai perdėti, bet ir neperdedant matoma, kad anytos ar vyro namuose nuotakai tenka daug vargo vargti. Pati anyta jau sako savo sūnui, marčią į namus vesinčiam:

Mals mano martelė,
Ne dukrelė,
Mals mano martelė
Raudodama.
Daukantas, p. 62

Mergos nuotakai prikiša:

O kaip tu prilygai
jauną bernužely,
tu, seserely,
vargelį pamatei.*
SŽD 13

Ir pati nuotaka galop pasipasakoja:

Aš atsikelsiu ir nekeliama,
Kursiu ugnelę neraginama;
Už anytėlę ugnelę kursiu,
Už mošytėles vandens parnešiu.

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Ir patsai vyras tvirtina nuotakos vargus, savo motinai prikišdamas:

Jau mano martelė rasą braukia,
O tavo dukrelė po patalais.
Ness 39

Bernas todėl, žinodamas nuotakos sunkią dalią, vilioja ją gražiais pažadais, lengvu darbu, linksmu gyvenimu, nors tuo jo viliojimu jokia merga netiki:

Tekėk, mergelė, už manęs,
Balta lelijėlė, už manęs:
Sunkių darbelių nedirbsi,
Kaline rugelių nerišì.
Kalne rugelių nerišì,
Pakalnė linelius nerausi,
Svirne riešutėlius gvaldysi,
Sodne obuolėlius lasysi.
NS 1028

Minėtieji pavyzdžiai aiškiai liudija, kad darbas, darbštumas, darbumas daug svėrė bernui sau žmoną renkantis, todėl darbščios ir darbios mergos vardas plačiai garsėjo ir tokią mergą daugelis jaunikių lankė. Seniau dukterį toli nuleisti buvo geras dalykas, o dukters darbštumas ir darbumas buvo pakankamas laidas jai toli nutekėti:

– Verpki, močiutė,
Labai plonai,
Rasi išleisi
Labai toli.
– Verpkis, dukryte,
Tu dar ploniau,
Rasi išeisi
Tu dar toliau.
JSD 104

– Verpkis, močiute, labai plonai,
Tu mane leisi labai toli.
– Verpkis, dukryte, ir dar ploniaus,
Aš tave leisiu ir dar toliaus.
Rėza, 1825, 4

Kalbamųjų mergos ypatybių reikalauta ne tik pas mus, bet ir pas mūsų kaimynus. L a t v i a i:

Imk, broleli, vargdienėlę,
Ne turtingos močios dukrą,
Vargdienėlė yra pratus
Visus sunkius darbus dirbti*.

Tinginės(-io) nenori:

Klausė mane bernužėlis:
Ar aš moku verpti, austi?
Bet ar moki tu, berneli,
Kiaulėms lovį nors padirbti?**

Kuršo mergos raudonskruostės
Moka dailiai megzti tinklą,
Moka dailiai megzti tinklą
Jūrų žvejui, bernužėliui.

Tiktai duoną veltui ėda
Mano merga vokietikė:
Žiemą duonos malt nenori,
Nei laukų darbų atlikti.

* Bielenstein: „Latweešu tautas dzeesmas", 2299 ir 1034.
** Fr. Brivzemnieks: „Latišskije narodnyje pesni", V. A. Daškovo leid., kn. II, 1873, čia ir toliau 767, 806, 808, 803, 846, 845, 391, 396.

Mergos garsios savo darbais, todėl bernas:

Toli jojau mergos imti,
Nes čia visos tinginės.

Merga ir nenori tinginio berno:

– Močia leido už bernelio,
Bet pabėgau aš šilan,
Geriau pušį pamylėsiu,
Nei bernelį tinginėlį,
Iš pušies balanų bus,
Tinginėlis niekam tikęs.

Merga, kaip ir pas mus, nori artojaus:

Ten aug mano artojėlis,
Kur aušrinė nusileidžia,
Baltaveidis, glodniagalvis,
Su auksinėm garbanom.

Bernas ieško taip pat, kaip ir pas mus, mergos verpėjos, audėjos:

Pažinau savo mergelę
Tarp tūkstančio audėjėlių
Aukso staklės, šautuvėlis,
Tai mano mergužėlė,
Drobelių audėjėlė.

Ne tik pas mus ir pas latvius, bet ir pas s l a v u s reikalaujama darbo mokėjimo, nuotakos darbštumo ir darbumo, ką mes matome arba dainose, arba vestuvių apeigose, kur nuotakai, atvykusiai anytos namuose, duodama visokeriopi ūkio darbai atlikti. Šie duodamieji darbai yra savotiški kvotimai nuotakos darbštumui bandyti*.

Kai kurių tautų epuose moterų darbštumas labai giriamas, pageidaujamas, net reikalaujamas, ypač smulkiai nuotakos darbai suminimi s u o m i ų epe[1]; tai liudija, kad vyrai darbščių moterų ieškodavo. Ir ne tik pas europiečius, bet ir tautų mažos kultūros tarpe darbščių ir darbių žmonų norima, ieškoma, reikalaujama, nes darbščios moterys, kaip ir darbštūs gyvuliai, labai branginamos, jos savo darbu didina ir tauso vyro turtą, patikrina jam gerą gyvenimą. Vienas pietų Afrikos z u l ų sykį atšovė vienam anglų antropologui, kad, girdi: „Jei aš vieną žmoną tevesiu, kas dirbs ir virs man valgyti, jai susirgus?“[2], vadinas, moters darbo jėga skatina vietomis vyrus prie daugpatystės. U g n i e s Ž e m ė s ir G r e n l a n d i j o s gyventojai vesdavo moteris, norėdami turėti nuosavas laivų virėjas. K a l i f o r n i j o s gyventojai, vadinami madokai, veda daug žmonų, kad turėtų vieną namams daboti, kitą – medžioti, trečią – šaknims kasti, kitą vėl – kitiems darbams dirbti[3]. Čiukčis galvoja šitaip: „Jei aš turiu vieną galvijų bandą, aš reikalingas vienų namų ir vienos žmonos jai daboti; bet jei aš turiu dvi bandi, aš turiu turėti dvejus namus ir dvi žmonas joms daboti“[4]. Š i a u r ė s A m e r i k o s guronai [= huronai] turėdavo tose vietose

* P. V. Ocin: „Materialy dla izučenija byta i jazyka russk. naselenija sev. – zap. kraja“, 1840, 1, č. 2.

1 „Kalevala“ 1922. XXIII. 120–404.

2 J. Tylor: „Forty among the Zulus“, 1891, p. 117.

3 S. Powers: „Tribes of California in U. S. Geograph and Geologic. Survey of the Rocky Moureutain Region“ in „Contributions to North American Ethnology“, 1877, p. 259.

4 W. Bogar: „The Chukchee“, p. 598.

po žmoną, kur jie sustodavo medžioti, idant jos, jų žmonos, atliktų visus darbus ir padėtų medžioti[5]. Vidurinės Australijos *arunta* padermės didikas turi iki dešimts žmonų, kurios gyvena įvairiose vietose ir, jam apsilankius, jos turi jį aprūpinti daržovių, šaknų, vaisių ir kitokiu maistu[6]. Šortlando salų valdovas pyko ant misionierių už draudimą daugpatystės, nes jie tuo atima tų salų žmonėms darbininkes, nudirbančias visus darbus namie, darže ir lauke ir aprūpinančias vyrus ir vaikus maistu[7]. Rytų Vidurinėje Afrikoje moteris nudirba veik visus darbus: aria, mala, verda, visa tai daro be algos, jos maitina savo vyrus, uždirba jiems duoną[8]. Daugelyje vietų žmonos tingėjimas esti persiskyrimo priežastis: vyras meta teisėtą savo žmoną, jei ji tingi, nemoka ar neatlieka savo darbų, neina apyvokos, namų žygių, neverda valgyti.

Visi minėtieji pavyzdžiai rodo, kad moteris jau senų senovėje buvo imama darbinio gyvulio vietoje, ji buvo darbininkė neapmokama ir dar pati save išsimaitinanti. Net ir žmonų pirkimo gadynėje, kuomet vyras už žmoną josios tėvams mokėdavo, žmona buvo geras ir pelningas daiktas. Afrikos Kongo negrai manė, kad žmona yra toji saugioji spinta, kur vyras be rizikos gali dėti savo pinigus (ten žmonos perkamos), nes jis niekuomet tųjų pinigų nepraranda.

Žmonai mirus, jis iš jos tėvų reikalauja kitos darbininkės, žmonos mirusios sesers, sau į žmonas, o jeigu jos tėvai to neturėdavo, jis tuomet reikalaudavo jų grąžinti įmokėtus už mirusią žmoną pinigus, ir tie pinigai būdavo pilnai grąžinami[9].

5 P. F. X. de Charlevoix: „A Voyage to North – America“, 1766, t. II, p. 36.
6 C. Strehlow: „Die Aranda – und Loritja – Stämme in Zentral – Australien“, 1913, t. IV, d. I, p. 98.
7 T. H. B. Guppy: „The Solomon Islands“, 1887, pp. 44 sk.
8 D. Macdonald: „Africana“, 1882, t. I, 141 sk.
9 J. H. Weeks: „Among the Primityve Bakongo“, 1914, p. 147.

Egzogamija mūsų dainose

Ir atjojo
Trys berneliai
Iš svečių šalelės.
JSD 873

Ir atjojo bernelis
Iš to paties kiemelio.
LVD 79, 10

Įprotis nevesti savo giminės, kilties, kiemo merginą, bet jos ieškoti kitoje giminėje, kitam kieme vadinamas egzogamija (exo + gamos = anapus, užu + santuoka, vestuvės); šis įprotis yra griežtai priešingas kitam, labai plačiai pasauly praktikuotam įpročiui, vadinamam endogamija (endon + gamos = viduje, čia pat + santuoka, vestuvės), anot kurio, mergina vedama savo giminės, kilties, tarpo, kiemo. Endogamijos ir egzogamijos klausimų keblumas pareina kartais nuo sumaišymo pagrindų, skiriančių endogamines vestuves nuo egzogaminių. Tųjų pagrindų gali būti labai įvairių: veislė, rasė, tauta, padermė, luomas, turtas, religija, pasaulėžiūra, verslas, kraujo giminystė, vietinė (lokalinė) organizacija (draugė). Aliai viena žmonių santuoka vienu pagrindu paėmus bus egzogaminė, kitu – endogaminė, trečiu – egzogaminė, ketvirtu – vėl endogaminė. Paėmę kurią vedusiųjų porą, matysime, kad jų vestuvės veislės atveju bus visuomet endogaminės, nes žmonės visuomet tuokiasi su žmonėmis, bet ne su gyvuliais ar žvėrimis, o visais kitais atvejais gali būti abejopai: ir taip, ir ne. Vedusieji gali būti vienos tautos, bet ne vienos padermės, kilties, luomo, verslo, turto, religijos, pasaulėžiūros. Suprantame, kaip svarbu vieno kurio pagrindo laikytis egzogamijos ir endogamijos klausimą svarstant. Mes šiuo tarpu rūpimojo klausimo pagrindu dėsime vietinę (lokalinę) draugę (organizaciją), kiemu, kaimu vadinamą. Šiuo atveju mūsų vestuvės, dainų duomenimis paėmus, yra aiškiai egzogaminės, be vieno kito atsitikimo, buvusio endogaminio pobūdžio:

Šerki, tėveli,
Bėrą žirgelį,
Šiame kiemely
Auga mergelė.
JSD 920, var. 1100

Lygioj' łankoj žirgelį bałnojou,
Iš to kaimo mergełį dabojau.
Šimtakojis 74

Tačiau

Nėra tam kiemely
Mylimo bernelio.
BGD 74

Kad neturiu šitam sodziuj
Sau jauno bernelio.
DLD, p. 68

Kad aš jaučiu – tam kiemely
Nėr mano bernelio.
JSD 565

Ne tam kieme bernužėlis –
Aš negaliu susieiti.
JSD 276, var. 291

Ir atėjo bernužėlis,
Ano kiemo svetelis.
Ness 391

Ir atjojo bernužėlis
Tolymos šalies šalałės.
DLD, p. 221

Tasai egzogaminis t a b u giliai, matyt, buvo žmonių galvon įstrigęs, kad žmonės, dainos žodžiais tarus, labai bijojo vesti savo kiemo mergų, o mergos – tekėti už savo kiemo bernų:

Ne Dievo duota,
Laimužės lemta,
Kad tam k i e m e l y
Mergužė augo.

Aš n e p a s p ė j a u
Žirgelį šerti,
Kas nedėlėlę
Mandriai jodyti.

Tai Dievo duota,
Laimužės lemta,
Kad p e r l a u k e l į
Mergužė augo.

Tai aš p a s p ė j a u
Žirgužį šerti,
Kas nedėlėlę
Mandriai jodyti.
JSD 1085; var. JSD 59, 385

Toliau šioje pačioje dainelėje mergelės tas pat ir dėlei bernelio pasakoma:

Ei, neduok, D i e v a i,
Laimužei lemti,
T a m p a č i a m k i e m e
Mergelei augti.

Aš n e p a s p ė s i u
Žirgelį šerti,
Žėdną dienelę
Linksmai jodyti.

O t a i d u o k, D i e v a i,
Laimužei lemti,
Bent p e r m y l e l ę
Mergytei augti.

Tai aš p a s p ė s i u
Žirgelį šerti,
Kas nedėlėlę
Muštrai jodyti.

Ei, n e d u o k, D i e v a i,
Laimužei lemti,
T a m p a č i a m k i e m e
Bernyčiui augti.

Aš n e p a s p ė s i u
Žlugtelį skalbti,
Žėdną dienelę
Baltai vaikščioti.

O t a i d u o k, D i e v a i,
Laimužei lemti,
B e n t p e r m y l e l ę
Bernyčiui augti.

Tai aš p a s p ė s i u
Žlugtelį skalbti,
Kas nedėlėlę
Baltai vaikščioti.
JLDn 218; var. Ness 105

Aiškinamosios priežastys: „nespėsiu žirgelio šerti“, „nespėsiu žlugtelio skalbti“, nors čia nieko nereiškiančios, nesveriančios, aikštėn keliamos tikrųjų, jau pamirštųjų priežasčių vietoje. Juk ir gamtotautės klausiman, kodėl vyrai neveda savo g i m i n ė s, k l a n o (irų [= airių] clan, cland – ainiai, giminė, padermė) moterį, atsakydavo: tai yra tabu, draudžiama, bet tojo draudimo

priežasčių nuvokti nebegalėdavo, suprantama todėl, kodėl mūsų dainose gilesnių egzogamijos priežasčių nenurodoma, bet egzogaminis įprotis reiškiamas pasąmoningu posakiu:

Ar Dievo duota,
Laimužei lemta
Man taip toli mergelė!
JSD 503

Ar Dievo duotas,
Laimužei lemtas
Man taip toli bernelis.
JSD 623

Berno tėviškė, kuri yra nuo mergos namų „už aukštųjų kalnelių, už giliųjų upelių“, mergos ir jos namiškių vadinama „ana, svečių šalis“:

Močiutė verkė,
Senoji verkė,
Jauniausią dukrelę
Šalin leisdama.
DD, p. 142

Išleisim, išleisim
Savo seselę
Svetimon šalytėlėn.
DD, p. 133

Bernas mergos tėviškę ir „svečia šalim“ vadina:

Oi, jojau, jojau
Į svečią šalį
Audėjėlės veizėti.
Daukantas, p. 61

Nėr ma kieme merguželės,
Reiks man šalin joti.
LVD 7 a

Bernelis, mergos žodžiais tariant, į mergą atjoja iš tolimos, svetimos šalies:

O ir atjojo
Jaunas bernelis
Iš tolimo kiemelio.
LVD 82

Ir atjojo bernužėlis
Tolymos šalies šalałės.
DLD, p. 221

O bernas ir jojo pulkas vadinami jaunais sveteliais:

Atvažiuos sveteliai
Iš svecimos šalies,
Tai nuveš mani
Svecimon šalałėn.
DLD, p. 251; var. p. 290

<...> Iš svečios šalelės,
Ir pririšo bėrą žirgą
Pri rūtų darželio.
Ness 266, var. 264, 188, 189

O atėjo bernelis,
Ano kiemo svetelis.
Ness 391

Mergelė motinos leidžiama labai toli:

Teip t o l i žadėta,
Teip t o l i nuduota:
Už aukštųjų kalnelių,
Už g i l i ų j ų u p e l i ų.
Daukantas, p. 10

Aš t o l i nuduota, t o l i pažadėta,
Aš negaliu pareiti matušelės lankyti.
PKD, p. 45

Bernui į mergą būdavo tolimas kelias, jis jodavo į ją viešu keleliu (JSD 41, 57, 58, 59, 137, 212, 235, 279, 378, 385, 522), žaliomis lankomis (JSD 59, 122, 212, 235, 279, 385), lygiais laukais (JSD 55, 57, 60, 64, 217, 119, 122, 14, 235, 296, 304, 432, 439), žaliomis giriomis (JSD 21, 57, 58, 59, 14, 119, 222, 369, 385, 439, 473), aukštais kalnais (JSD 139, 279, 432, 439, 618, 628), plaukdavo upes (JSD 59, 72, 104, 137, 212, 222, 235, 279, 385, 553), ežerus (JSD 79, 125), jūras (JSD 222, 234, 73, 2, 297, 473), nes dažnai merga būdavo užu vandens (JSD 3, 10, 21, 132, 396, 473, 851, 852, 1009; JLDn 962, 963), o į mergą jaunikiai, dainų duomenimis, visų dažniausiai (93%) j o d a v o raiti ir tik retkarčiais p l a u k d a v o l a i v u (JSD 27, 66, 67, 73, 81, 132, 134, 181, 234, 396, 435; JLDn 260, 870), v a ž i u o d a v o v a ž i u o t i (JSD 23, 146, 222, 238, 286, 350; JLDn 918) e i d a v o p ė s t i (JSD 33, 49, 71, 121, 269, 271, 330, 1056), bernelis todėl, kad jis visų dažniausiai raitas jodavo, buvo r a i t e l i u vadinamas ir r a i t e l i s buvo nuolatinis jo palydas, pažyminys (JSD 5, 27, 306, 484; JLDn 235, 421, 514, 839, 842, 988, 1104). Žirgas – berno jaunatvės požymis, jis buvo prabangos dalykas (žemę ardavo j a u č i a i s, JSD 4, 16, 56, 72, 134, 417, 648, 694, 969, 1025, 1075; JLDn 174, 175, 502, 531), tinkąs karan, medžioklėn, kelin joti, jis būdavo brangus (Lietuvos Statutas, 1811, II, p. 313; T. Czacki: „O litewskich i polskich Prawach“, 1861, I, p. 226, 227; II, p. 260, 261, 262, 284), todėl bernas visai teisingai juo didžiuodavosi, jį puoselėdavo. Geras žirgas liudydavo ir gerą berno kilimą (plg. dainos žodžius: „rūpi, rūpi kelionėlė; aš neturiu žirgužėlio; kad ir turiu žirgužėlį, ale mažą, nedidelį“, JSD 139), todėl rūpindavosi augdamas bernas sau žirgą į s i t a i s y t i, n u s i š e r t i (JSD 16, 25, 60, 86, 89, 111, 433, 236, 122, 277, 278, 378, 417, 449, 489; JLDn 78, 570), prašo tėvo (JSD 17, 70, 80, 148, 155, 155, 198, 194, 253, 378, 490, 1029; JLDn 466, 327, 573) ar b r o l i o (JSD 26, 92, 112; JLDn 862, 944) duoti, n u p i r k t i ar n u š e r t i ž i r g ą. Turėdamas žirgą bernas jį balnodavo į mergelę joti; jodavo v i e n a s (JLDn 518, 668, 870, 872, 874, 878), d v i e s e (JSD 14, 37, 64, 73, 96, 140, 178, 176, 177, 217, 226, 361, 458, 636, 926, 930; JLDn 368, 724, 890, 1484), t r y s e (JSD 21, 54, 165, 180, 181, 187, 214, 227, 247, 307, 311, 329, 349, 365, 431, 461, 484, 550, 873, 922, 942, 1060, 1062); v i s u p u l k u (JSD 166, 167,202, 257, 275, 314, 336, 360, 490; JLDn 525), joja dažnai n a k t į (JSD 23, 24, 151, 211, 95, 112, 137, 154, 384, 442, 459, 500, 504, 672, 673, 682, 674, 773, 866, 1016; JLDn 614) ir joja, kaip jau minėjom, toli:

Už jūrių marelių,
Už aukštų kalnų,
Už žaliosios girelės,
JLDn 1250, var. 1251

š i m t ą (JSD 193), d u š i m t u (JSD 127), t r i s š i m t u s (DLD, p. 67) mylelių. Merga dažnai žino bernus atjosiančius ir laukia j a u n ų s v e t e l i ų (JSD 245, 261, 262, 263, 314, 490, 412, 336, 360, 421, 508, 383, 581, 583,673, 776; 472), nes bernas, žinodamas, kur jojo merga gyvena (JSD 25, 56, 71, 154, 157, 170, 330, 435), dažnai jąją ir anksčiau l a n k y d a v o (JLDn 334, 490; Ness 123; DLD, p. 50, 101, 133, 178; BOD, I, p. 168; Kalvaitis, p. 50; Schleicher, p. 110). Duktė vedama, teka ar leidžiama į s v e č i ų š a l e l ę (JSD 258, 420, 472, 787, 788, 865, 790, 789, 813, 836, 902, 1065), kartais merga nei berno, nei jo giminės visai n e p a ž į s t a (JSD

277, 303, 417, 419, 383, 864, 874, 822, 918, 974), kartais ir bernas n e ž i n o, kur auga jo mergelė (JSD 129, 194, 230).

Kadangi bernas:

Oi, jojau, jojau į svečią šalį,
Audėjėlės veizėti,
DDŽ, p. 61

tai toliau galėdavo toji nutekėti, kuri savo darbštumu, savo rankų darbais buvo plačiai žinoma, todėl:

– Verpki, močiute,
Labai p l o n a i,
Rasi išleisi
Labai t o l i.

– Verpkis, dukryte,
Tu dar p l o n i a u,
Rasi išeisi
Tu dar t o l i a u.
JSD 104; var. Rėza, 1825, p. 14

Šitas tolumas, žinoma, žymiai perdedamas:

O viešu keleliu
Š i m t a s mylelių,
O antru d u š i m t e l i u
Šios žaliosios girelės.
JSD 662

Klausis juodbėrėlio:
– Ar toli atbėgai?

– D u š i m t e l i u per girelę,
T r i s š i m t e l i u s per laukelį,
Mano merguželė,
Šią tamsią naktelę.
JSD 774

Šiokio atstumo Lietuvoj ir būti negalėjo, negalėjo būti ir tokio pasakiško žirgo greitumo:

Ar nubėgsi, žirgeli,
Su p u s a n t r o s t u n d e l i o
Š i m t ą m y l e l i ų?
JSD 235, var. 279

Tačiau vis dėlto, šių perdėjimų nepaisant, lieka faktas:

Aš nejaučiu
T a m k i e m e l y
Augančio bernelio.
JSD 186

Kad bernas savo kiemo mergos nevesdavo, liudija ir tai:

Kai jau prilygau
Savei bernelį,
Kai jau pastojau
Ž m o n i ų m a r t e l ė.
JLDn 1242

Ž m o n i ų čia reiškia kitų, svetimų, juk sakoma:

Ž m o n i ų laukeliai
Užarti, užakėti,
Mano bernelio
Nearti, neakėti.
JLDn 1028

Kai jau prilygau
K i e m o m e r g e l ę,
Kai jau pastojau
Ž m o n i ų ž e n t e l i u.
JLDn 1264

K i e m o m e r g e l ė čia reiškia kito, ne savo, kiemo mergelę:

Palikau s e s e l ę
Sėjėjužę
Ir k i e m o m e r g e l ę
Pynėjužę.
JSD 853

O ir atėjo jauna mergelė,
Ano kiemo viešnelė.

O ir atėjo jaunas bernelis,
A n o k i e m o svetelis.
BOD, I, p. 165

Todėl pasakymas

Kai jau prilygau
K i e m e b e r n u ž ė l į,
Kai jau pastojau
Ž m o n i ų m a r t u ž e.
JSD 216

reiškia tą patį, ką ir

Paviliojo mane jauną
Į s v e č i ą š a l e lę.
JSD 1065

Egzogamijos būta ir pas mūsų kaimynus l a t v i us:

Atjoj svečias (tautas), atjoj svečias,
Kur tie mano broliužėliai?
VM, p. 264

– Ko, sesele, tu neverki,
Kai svečiui (tautam) ranką davei?
VM, p. 265

Akmenuota svečia žemė (tautu zeme),
Eidama aš ugnį skėliau.
VM, p. 265

Tu, sveteli (tautiet), manęs laukei,
Aš, sveteli, tavęs laukiau.
VM, p. 268

Latvių t a u t a = mūsų tauta; t a u t i e t i s = tautietis ir jaunikis, t a u t u d ē l s = bernas, jaunikis, kiemo bernelis; t a u t u m e i t a = merga, jaunoji, kiemo mergelė, t a u t ā s i e t, j ā t = šalin, į mergelę, piršliais eiti, joti; t a u t a s = jaunieji, piršliai, jauni sveteliai mergos laukiami. Seniau ir mūsų kalboje žodis „tauta" turėjo daugiau reikšmių, jis reiškė aukštumą (Oberland), aukštumos gyventoją (Oberlander), Vokią [= Vokietiją] ir vokietį (243), o dar seniau galbūt ir kitą padermę, kraštą, ką kitų kalbų to paties kamieno žodžiai liudija (244). Nors latviai berneliui ir mergelei pavadinti turi ir kitų žodžių (līgavains – mylimasis, līgaviņa – mieloji nuo līgot arba līgt; laudaviņa – nuo laudis, kaip tautas nuo tauta; dzeltainīte ar zeltenīte – aukso mergelė), tačiau visų seniausias ir dažniausiai aptinkamas yra tautas, kuris, dr. A. Bielensteino manymu, pradžioje reiškė svetimus, ne savo, žmones ir tik paskui įgijęs ir „savųjų" reikšmę, juk rusų *čužoi*, *čudo*, to paties kamieno žodis, reiškia svetimus žmones, svetimą šalį, o ir latvių dainoje tautas svetimais, svečiais vadinami:

Svečiai svečiai tie žmoneliai (ļautiņi),
Kaip ne svečiai? Vieni tautas.
Bielenstein (245) 828

Ar vėjas tave atpūtė,
Svečios žemės tėvo sūnau?
Bielenstein 2053

Ko atvykote, sveteliai, mūsų žemėn žiedų raut,
Ar jau jūsų pačių žemėj šiokie žiedai nežydėjo.
Bielenstein 841

Anoje gadynėje, kuomet žmonės gyveno mažomis giminėmis, kuomet visi kiti, ne jų giminės, žmonės buvo jiems svetimi, *tautas*, o jų pačių giminės – broliai, *baliņi*, tuomet žodis tauta, *tautas* reiškė svečią, svetimą. Bet ilgainiui, giminėms jungiantis, šnekamojoj kalboj žodis tauta, tautietis ėmė reikšti savišką, tik dainose jie reiškė jaunikius, atseit svečius iš svečios giminės, nes savos giminės mergų dėlei egzogaminio draudimo vesti negalėdavo, net ir vieta, iš kurios jie joja, vadinasi dainose svečių šalis, svečių žemė: *sveša vieta, sveša zeme. Tautas*, atseit svečiai, jodavo dažnai pulku (Jājam, brāli, vienu pulku...) užu kelių šimtų mylelių sau mergų ieškoti.

O jau laikas, tautu meita,
Ko dar lauki tu taip ilgai?
Tavo kraitis jau sukrautas,
Mano žirgas pabalnotas.
Bielenstein 1870

Jojo tautas dėlei mergų
Šimtą mylių tolumo,
Aš dėl berno nenueičiau
Mažo žemės gabalo.
K. Petersons (246) p. 79

Aš užaugau su berneliu (tautieti),
Tiktai upės skiriama.
Bernas mane šnekindavo
Savo žirgą girdydams.
Petersons, p. 77

– Sakyk tiesą, tautu dēls,
Kur mane tu pamatei?
– Tavo motinos namuose,
Kur tu plonas drobes audei.
Bielenstein 16

Ir rusų dainose sakoma:

Mane nuleido
Svetimon šalelėn.
Sobolevski (247), III, 20, var. 21, 24, 29, 31, 46

Toli mane nuleido
Svetimon šalelėn.
Sobolevski, III, 25, var. 27

Į svetimus žmones nuleido.
Sobolevski, III, 28, var. 32, 35, 37, 38, 45

Bernelis, jaunikis slavų vadinamas *čužanin*, *čuženin*, o jojo šalis vadinama *čužbina*, *čužaja storonuška*, atseit taip pat, kaip pas mus ar latvius: jauni sveteliai, *tautas*, svečių šalis, *svešu vieta*. Ukrainiečiai leidžia savo dukras irgi „in svečių šalelę“:

Ir prie tėvo margo dvaro
Jaunas svečias (čužoj čužanin) jau prijojo,
Su pulku drąsių raitelių.

– Naktį aš mažai miegojau,
Aukštą kalną sapnavau,
Ant kurio aukštos viršūnės
Buvo akmuo it saulė skaistus.
O ant jo tupėjo aras,
Snape baltą gulbę laikydams.
– Pagalvok tu, mano miela,
Ką šis tavo sapnas reiškia:
Aukštas kalnas – svečia šalis,
Plėšrus aras – jauns bernelis (čužanin),
Balta gulbė – tu, mergelė.

U k r a i n i e t ė motina sako savo dukrai, rodydama jai atjojančius piršlius, „ne todėl tie sveteliai atjojo, kad be tavęs namo grįžtų“. Viename Kijevo metrašty sakoma: „braci u nich ne byvachu, no igrišča m e ž i u s e l y“, kur bernai sau žmonas pasivogdavę, pasakymas, kad buvę žaidimai *mežiu sely*, tarp kiemų, liudija čion susirinkusią įvairių kiemų jaunuomenę, ir žmoną ėmė ne savo, bet kito kiemo. Bernus sau žmonas iš kito, ne savo paties, kiemo ėmusius liudija ir etnologiški faktai, daugelyje Rusijos vietų aptikti.

G u d a i irgi vesdavo žmonas iš kito, ne savo, kiemo, nors priežasčių tojo papročio paaiškinti ir ne visuomet temokėdavo.

L e n k i j o j kartais irgi mergos imti kitan, tolimesnin kieman jodavo ir mergos tėvų nepažįstamais svečiais buvo laikomi.

B u l g a r i j o j nors dabar imamos žmonos ir iš savojo kiemo, bet seniau buvo jos iš kito, tolimesniojo kiemo imamos. Dainose dažnai dainuojamos nuotakos, iš svetimo kiemo kilusios, bernai, tolimon kelionėn mergoms pirštis išsiruošę.

I n d i j o j dažnai vedama kurio kito, svetimo kiemo mergina, nes vieno kiemo žmonės laikomi giminėmis, todėl savo kiemo merginos vesti negali, ir šitaipos daroma dažnoje Indijos padermėje. Vidurinės Indijos padermėse tikima visus vieno kiemo gyventojus esančius giminaičius, nors jie būtų ir kelių kartų, šeimų. Todėl žmogus už save gerokai senesnius savo kiemo gyventojus vadina dėde, o gerokai už save jaunesnius – sūnaičiais, dukteraitėmis. Vedusios merginos vyrą visas kiemas vadina žentu, nors nei tikros kraujo, nei santuokos giminystės nėra. Jie taip jau įtikėję, kad giminės esą todėl, kad sykiu su jais vienoje vietoje gyveną. Kitur indai mano, kad santuoka vieno kaimo žmonių gresia abiem vedusiem visokeriopomis nelaimėmis, tokių padermių Indijoj, kurios vengia savo kiemo merginas į žmonas sau imtis, yra daug.

A u s t r a l i j o j žmonės yra dvejopai organizuoti: fratrijomis ir ordėmis, kur ordė yra dažnai kelių fratrijų, klanų krūvoj gyveną žmonės. Ir vyrams ten visai draudžiama turėti lytinių santykių ar vesti savo ordės merginą, nes jie gyveną „per arti“, nors jokios giminystės jų tarpe nėra ir būti negali. Įvairiose Australijos padermėse, matriarchinėse ar patriarchinėse, draudžiama vesti iš tos vietos, ordės, kurioje jis pats gyvena, merginą, nes ji esanti „per arti“ jo motinos, senelės, tėvo mėsos, ir todėl liepiama ieškotis sau žmonos kiek galima toliau nuo savo gyvenamosios vietos.

Šitas stengimas imti iš kiek galima toliau merginas buvo pasekmė keršto baimės, kad pavogtosios mergos artimieji nekeršytų ir jo ar jojo padermės neužkluptų. Užkluptas keršytojų greičiau galėjo būti vogdamas merginą iš arti, o juo ją vogs iš toliau, juo užklupimas bus sunkesnis, keblesnis, neįmanomas. Šitas porrotropizmas, stengimasis juo toliau ieškoti sau žmonos, siekia labai toli: svetimos padermės, tautos, valstybės. Mes turėjom artimesnių santykių su gudais, lenkais, vokiečiais, todėl iš anųjų kraštų ir bernai į mūsų mergas atjodavo:

Ir atjojo du berneliu
Iš P r ū s ų, iš Prūsų,
Išvėdlavo tą mergelę
Nuo mūsų, nuo mūsų.
JLDn 1485

O ir atjojo
Iš Varšuvos ponelis,
O ir atėmė
Mano porą avelių.
JLDn 185

Ant' atvažiuoja,
Ant' atliūliuoja
Iš V a r š u v o s bernelis
Pas Lietuvos mergelę.
JLDn 987, var. JSD 66, 234, 428

Kad aš gavau l e n k ų p o n ą
Už molinį puodą.
JLDn 529, var. 431, 808, 809, 895

Ir atvažiavo
Iš B e r l y n o bernelis,
Ei, kalbin šnekin
Iš Lietuvos mergelę.
JSD 584, var. 222; JLDn 1520

Atvažiavo sveteliai
Iš V e n g r i j o s žemelės:
Ai, prašė, meldė
Seną motinėlę,
O ar leisi dukrelę?
JSD 238

Eik mergyte, u ž m o z ū r o,
Eik, jaunoji,už mozūro.
JSD 256

Ei močiute, motinėlė,
Ar ne dukra buvau?
Kam tu mane
Už g u d o nudavei?
JSD 842

Parsivedžiau merguželę,
Balto g u d o dukružę.
JSD 848

Nusieičiau
In R y g e l ę,
Rinkčiau sau mergelę.
JLDn 941

Atskirą, mūsų manymu, motyvą sudaro k a z o k ė l i a i, k a z o k a i, dažnai į mūsų merginas lankydavęsi, jas viliodavę, paverždavę, išveždavę:

K a z o k ų dvaras
Pilnas prijojo,
Jūsų seselę
Jau paviliojo.
JLDn 687, var. 217, 318, 340

O ir sugavo
K a z o k a i dukrelę,
Kazokėliai dukrelę.
JLDn 582, var. 317, 846; JSD 77, 180

Su kazokais mūsų merginų santykiai pakankamai glaudūs ir geri, tačiau jie vargu bus tie tikrieji Ukrainos kazokai, greičiausiai šiaip kareiviai, nes:

Tekėk už manęs,
K a z o k i u k o,
Už manęs jauno
Žalnieriuko.
JSD 322

O mes jaunieji vaikeliai,
Ant Ž e m a i č i ų k a z o k ė l i a i:
Naktį miego nemiegojom,
Dieną uliavojom.
JLDn 402

Šiaip dainuodavo žemaičių plėšiko Raginio talkininkai apie save.

Nuo XVI a. kazokais pas mus buvo vadinama lengvoji kavalerija, kurios buvo pilna mūsų ponų ir stambiųjų bajorų dvaruose. Kariuomenė anuo metu, taip pat ir šioji kavalerija, buvo laisvai samdoma, todėl josios sąstatas būdavo labai mišrus. Ponas susamdyti savo dvarui kavalerijos pulką pavesdavo tam tikram viršininkui, kuriam ir terūpėdavo kuo greičiausiai ir pigiausiai reikiamą pulką surinkti, todėl ir rinkdavo jis neskirliodamas, taigis tokiam kazokų pulke būdavo ar bent galėdavo būti lenkų, lietuvių, gudų, Ukrainos kazokų ir gal net ir kitų tautų žmonių, bet visi jie vadinosi kazokais. Reiktų manyti, šieji tat kazokai ir būdavo dainuojami mūsų dainose, jie tat ir buvo mūsų dainų b a l t i b r o l i a i k a z o k ė l i a i. Pagal šiuos kazokus galėjo būti pramintos ir plėšikų vadų gaujos, kurios juk būdavo ginkluotos ir dažnai jodavo raitos. Su šiais ponų dvarų kazokais ir susitikdavo taip dažnai mūsų merginos, kurioms jie grasindavo nukelti vainikėlį, nukirpti kasas, nurišti kaspinus.

II skyrius

TAUTOSAKA, PAPROČIAI, LITERATŪRA

Darbo dainos

Darbas ir žodis

Žymus vokiečių dainologas Karlas Bücheris savo garsioje knygoje „Darbas ir ritmas" sako, jog „dainų kilmės reikia darbe ieškoti" (K. Bücher [Arbeit und Rhytmus. – Leipzig, 1896 – S.S.], p. 386). Kad dėl pačios „darbo" sąvokos nedvejotumėm, tas pats autorius kitoj minėto veikalo vietoj paaiškina, jog darbu esą tik tokį veiksmą tegalima vadinti, kuriuo norime kokį nors ne jame pačiame glūdintį tikslą pasiekti; visi kitokie veiksmai, kurių tikslas glūdi juose pačiuose, nėra darbas (K. Bücher, p. 2). Tiesa, natūrtautės turi daug su menu susijusių judesių, kurie pirmu pažvelgimu visiškai neatrodo esą darbas, tačiau giliau panagrinėti – kaip paskui pamatysim – pasirodo vis dėlto turį gilių šaknų darbo vyksme.

Dainos susideda iš žodžių, be žodžių jos neįmanomos. Kai kurie kultūros istorikai tvirtina, jog buvęs metas, kada žmonės nekalbėję, taigi savaime iškyla klausimas, kokiu būdu susidarė toji dainų medžiaga – žodis? Garsus rusų mokslininkas A. Bogdanovas į šį klausimą atsako: „Žmogaus kalba kilo iš darbo šūksnių" (А. Богданов. Наука об общественном сознании, p. 54). Fiziologas P. Oppenheimas, savo laiške, rašytam Bücheriui, sako: „Sunkiai dirbąs žmogus, labiausiai įtempęs savo raumenis, paprastai atsidusdamas sustoja, kada, raumenims susitraukus, užsidaro gerklė, kad sutūrėtų plaučiuos esantį orą. Nuo darbo raumenims įvargus, gerklė atsidaro ir, balso stygoms virpant, įvyksta skardus alsavimas, kur girdėti skardūs ir duslūs garsai". Tie garsai mums yra visai suprantami darbo aktų ženklai... „Tas garsas, matyt, kiekvienu atveju buvo vienodas pas visus giminės narius, kadangi jie visi drauge gyveno vienodomis gamtinėmis sąlygomis" (А. Богданов, p. 55).

Šitokiu būdu ir atsirado interjekcijos, kurios ilgainiui virto pradžiapradėmis žodžių šaknimis. Primintina, jog atskiros darbų rūšys duodavo skirtingas interjekcijas, pagal kurias būdavo galima pažinti patį darbą. Šiaip atsirado boasų *hau, hau*, indų kuli *yo, ho!* ir *ho, ho!*, siamiečių *ao, pho, pho!*, kiniečių *hu, hu, ahu!*, japonų *ha sa aye, onaaa!* ir t. t. (K. Bücher, p. 171). „Šitokių pražiapradžių žodžių šaknų, aišku, buvo visai nedaug, tik keletas dešimčių. Tačiau ilgainiui jos kito, plėtojosi, augo" (А. Богданов, p. 55).

Iš indoeuropiečių prokalbės žodžio šaknies *mard*, kuris reiškė veiksmą: trinti rankomis (ką nors), besiplėtojant atsirado ir lotyniškasis *mollis* – minkštas, ir gotiškas *mufda* = puri žemė, ir vokiečių: *Mühle, Mehl, Smalz, Smelzen, Erde, Meer*, lotynų – *mare*, prancūzų – *mer*, rusų *море*, o taip pat rusiški – *молоть, мельница, мелкий, малый* ir graikų – *malachos* bei *mėlos* (juodas), lotyniškas *mordeo* = kandu, vokiškas *Mord*, lotyniškas *mori* = mirti ir *morbus* = liga, prancūzų – *mort* = mirtis, rusų – *смерть* ir *морда* ir t. t.

Dar vienas pavyzdys. Sakysim, pirmykščiam žmogui bekasant žemę išsprūdo iš burnos garsas *cu*, ilgainiui virtęs arijų kalbos pradžiaprade šaknimi, kuri yra žodžiuose: lotynų *cavus* = tuščias, *sculpo* = skopti, rusų – *копать* ir t. t. Kadangi tokių pradžiapradžių šaknų tebūdavo nedaug, tai jų reikšmė buvo labai plati, neaprėžta. Minėta šaknis *cu* galėjo reikšti ir ten kasa, ir iškasta duobė, ir kauburas iškastų žemių ir įrankis kasti ir t t.

Panašių pavyzdžių mes galėtumėm pateikti labai daug, ir jie visi mums parodytų, jog žodžiai kilo iš darbo proceso. Tatai gausia medžiaga ir tvirta moksline argumentacija įrodė tiek lingvistai Lazarus Geigeris ir Liudvikas Noire, tiek ekonomistai Karlas Bücheris ir A. Bogdanovas, tiek iš dalies ir psichologas Wundtas. Nors vėliau, tiesa, ir atsirado visa eilė teorijų, bandančių kalbos kilmę kitomis priežastimis išaiškinti (pavyzdžiui, norvegų lingvisto H. Sperberio teorija, tvirtinanti, jog kalbai atsirasti ir išsiplėsti daug padėjęs seksualinis interesas), tačiau ir tos teorijos, išskyrus kai kuriuos rezervus, sutinka, jog pačios pirmosios žodžių šaknys vis dėlto bus atsiradusios bedirbant.

Ilgainiui, atsiradus sąvokoms ir pradžiapradei metaforai, šioji primityvioji kalba, glaudžiai priklausydama nuo laiko interesų, plėtojosi toliau. Jos plėtotė, kaip ir visų antstatų, priklausė nuo kultūros, ekonomikos ir politikos interesų. Taigi kalba, pati būdama socialinis reiškinys, pareina nuo socialinio gyvenimo sąlygų. Tą puikiai įrodo garsus šių dienų lingvistas, romanų, ypač prancūzų kalbos tyrinėtojas, Müncheno universiteto prof. Karlas Vossleris rimtame savo veikale „Prancūzų kultūra jų kalbos plėtotės veidrodyje“ (1921 m.), kur jis sako: „Tiesiog nuostabus ir prancūzų tautos dvasiai charakteringas yra tas nuolatinis, nepaprasto glaudumo paralelizmas tarp šalies politinės, kultūrinės ir kalbinės plėtotės“ (p. 3). Toliau mes matysime, kad socialinio gyvenimo sąlygos veikė ne tik kalbą, bet ir daugelį primityviojo meno šakų.

Darbo sąvokos analizas

Aptarę žodžio ir kalbos iš darbo proceso kilmę, mes galėtumėm imtis paties dainų atsiradimo analizo, bet kadangi, kaip jau pradžioj sakėm, dainos taip pat kilo darbo procese, tai mums dar teks keliais žodžiais aptarti pačią darbo esmę. Mes jau sakėm, kad darbu vadintini tik tokie judesiai, kuriais norima koks nors ne juose pačiuose esąs tikslas pasiekti. Tačiau tą sakant reikia atsiminti, jog mūsų darbas nuo natūrtaučių darbo savo organizuotumu ir disciplina daug kuo skiriasi. Kai kurie ekonomistai, kalbėdami apie natūrtaučių darbingumą, kaltina jas tingumu, inertingumu. Kaltintojai argumentuoja, jog pats žodis *darbas* tūlose kalbose esąs susijęs su nemalonumo sąvoka.

O kiti, priešingai, įrodinėja, jog natūrtautės kaip tik visada buvusios net pernelyg darbščios, jog darbas joms buvęs malonus ir t. t. Šios priešingos nuomonės tik vienu atžvilgiu pilnai sutaria, būtent, jog natūrtautės iš tikrųjų nemėgsta vienodo, ilgo ir intensyvaus darbo, kuris reikalauja daug proto ir valios pastangų.

Kalbėdamas apie darbo sąvoką, K. Bücheris sako: „Kiekviename darbe, kurio žmogus gali griebtis, galima atskirti dvi puses – psichišką ir fizišką“ (K. Bücher, p. 21). Psichiškosios pusės uždavinys – surasti tokias techniškas priemones, kuriomis darbo tikslas būtų kuo lengviausiai ir kuo greičiausiai pasiektas. Fiziškosios pusės uždavinys – atlikti visokeriopus darbo judesius. Savaime aišku, kad antra, t. y. fiziškoji darbo sąvokos pusė apima tik raumenų judesius, susietus su jų fiziologiniais procesais. Turint galvoj šiuodu darbo sąvokos elementu, mums bus daug lengviau suprasti ir natūrtaučių darbo pobūdį.

Jau minėjom, jog tūli mokslininkai natūrtautes kaltina inertingumu, nerangumu, darbo vengimu. Net pats K. Bücheris šiuo reikalu pateikia misionieriaus Nicholo nuomonę: „Retai tepamatysi naujazelandietį stropiai vieną ir tą patį darbą bedirbantį. Jis nebrangina laiko, jam vis viena, kada jis baigs vieną, o pradės kitą darbą. Jis gyvena netvarkingai, jam ir galvon neateina sureguliuoti savo darbus, paskirstant juos pagal laiką. Jis vos išalkęs tuoj priryja, vos nuvargęs tuoj gula ir t. t." (K. Bücher, p. 11). Tačiau nei iš šio pavyzdžio, nei iš kitų tvirtinimų dar neseka, jog natūrtautės dirba mažiau kaip mes. Jos galbūt dirba tik kitaip negu mes: be sistemos, be valios įtempimo, prišokdamos. Žymus suomių mokslininkas, meno kilmės tyrinėtojas, prof. Yrjö Hirnas savo studijoj „Meno kilmė" [„The Origins of Art", 1900 – S.S.] rašo: „Tūlos tautelės, pvz., Vakarų Afrikos negrai, malajiečiai ir Polinezijos žvejai stebina mus savo darbo reguliariškumu. Nors, antra vertus, visi keliautojai šį jų reguliariškumą aiškina rezultatu ritmiškų darbo dainų, kurias dainuodami jie dirba" (Y. Hirn, p. 194). Taigi matyti, jog natūrtautės savo darbą reguliuoja ritmu.

Ritmas

Pati ritmo sąvoka mums gerai žinoma, todėl ir jos definicija nereikalinga. Šiuo atveju mes tik norėtumėm pastebėti, jog ritmas gali būti dvejopas: objektyvus ir subjektyvus. Objektyvus glūdi pačioj gamtoj, subektyvus atsirado žmogui darbą bedirbant. Objektyviuoju ritmu remiasi visa visumos buitis. Ir sunku pasakyti, ar be jo būtų įmanoma ir pati visuma. Visų dangaus kūnų judesiai ir mikrokosmiškojo pasaulio judesiai, šviesos, šilumos ir garso bangos bei daugelis kitų gamtos reiškinių yra ritmiški. Žodžiu sakant, objektyvusis ritmas glūdi pačių daiktų prigimty, jis yra neatskiriamas jų atributas.

Kiek kitaip yra su subjektyviuoju ritmu. Subjektyvusis ritmas atsirado iš jėgų ekonomijos principo. Norint jėgos sutaupyti, reikalinga suderinti jos eikvojimą su judesio pradžios ir galo momentais. Nes tik toks darbas yra mažiausiai varginantis ir nuosaikus. Tatai, žinoma, ne iš karto, o tik po ilgo pratinimosi tepavyko pasiekti. Tokiu būdu tai, kad „judesiai vyksta vienodu raumenų įtempimu vienodais laiko tarpais" (K. Bücher, p. 23), yra tik įpročio pasekmė. „Patirtis rodo, kad darbas tada labiau įvargina, kada jis, darbas, yra neįprastas" (ten pat, p. 23). Aišku, kad darbo ritmas yra glaudžiai susijęs su įpročiu.

Energijos momentą su judesio momentu suderinti galima tuo geriau, juo pats momentas trumpesnis. Bet juk kiekviename judesy mes randame dvi jo dalis: viena – stipresnė, antra – silpnesnė; kėlimas – nuleidimas, stūmimas – traukimas, išsitempimas – susitraukimas ir t. t. Taigi patys judesiai jau savaime susiskaldo į dalis, „o jų pakartojimą vienoda jėga ir vienodai lygiais momentais mes ir suvokiam kaip darbo ritmą" (ten pat, p. 23). Taigi kiekvienas nuoseklus darbas, jėgų ekonomijos principu remiantis, savaime jau linkęs virsti ritmišku. Tuo būdu Platonas ir Aristotelis, išvesdami darbo ritmą iš pačios žmogaus prigimties, neklydo.

Kad būtų galima geriau šį darbo ritmą suvokti, yra reikalingas tam tikras jo rodiklis, kuris fiksuotų judesio pradžią ir galą. Tas rodiklis, susidurdamas su medžiaga, duoda garsą. Šis garsas rodo judesio galą ir naujo judesio pradžią, jis padeda geriau suderinti energijos ir judesio momentus, jis yra darbo ritmo rodiklis. Tuo atveju, kai šis garsas skiriasi stiprumu, aukštumu ir ilgumu, jis tada virsta garsiniu ritmu. Šis garsinis ritmas visiškai sutampa su darbo ritmu. Vienrankiu pjūklu pjaunant medžius, judesio momentas sudėtas iš stipresniojo elemento – stūmimo ir silpnesniojo – traukimo atgal, ir garsinis ritmas pirmu atveju stipresnis, antru

silpnesnis, taigi ir judesio elementai, ir jo ritmas visiškai tarpusavy sutampa. Ir dar viena: šis garsinis ritmas jau nėra tik darbo ritmo rodiklis, bet savo primityviu muzikališkumu virsta paraginimo ir paskatinimo momentu.

Talkos darbas

Negana aptarti ir suvokti judesio momentus ir darbo ritmą, bet reikia dar juos deramai pritaikyti. Pastebėta, kad pirmykščiai žmonės, dirbdami po vieną, po kiekvieno judesio momento stengias nevienodai stabtelti, o tatai juos slegia. Taigi po vieną dirbant sunku yra darbo ritmas išlaikyti arba tam reikalui būtina geroko įgudimo ir valios.

Kas kita dirbant keliese. Talkos darbas pats savaime skatina, – konkurencijos ar kitokiais motyvais, – išlaikyti vienodą darbo tempą, o tuo pačiu ir ritmą. Pavyzdžiui, pjovėjai, keliese pjaudami, negali kas kaip nori pjauti, bet kiekvienas turi taikytis prie vidutinio darbo tempo. Talkoj darbo ritmas savaime yra vidutinio darbo tempo reguliuojamas. O garsinis ritmas, be to, reguliuoja ir dirbančiųjų nuotaiką. Taigi dabar bus suprantama, kodėl taip anksti atsirado tendencija darbus, kuriuos tik galima, dirbti talkomis, ir kodėl ši tendencija ten, kur darbas neįgijo naujų industrinių formų, tiek ilgai, net ligi mūsų dienų, išsilaikė. Todėl natūrtautės, kur tik galima, dirba talkomis, nes, „keletos ritmu sujungtų darbininkų jėga didesnė negu kiekvieno, skyrium dirbančio; dar net daugiau, – pats darbas atliekamas daug greičiau, negu vienas darbininkas įstengtų padaryti, nors jis dirbtų daug ilgiau, negu normaliai reiktų“ (K. Bücher, p. 303). Tuo būdu jau nuo senų senovės buvo pastebėta, jog darbo ritmas žymiai palengvindavo patį darbą. „Ritme glūdi ta galingoji, kuriamoji žmogaus galia, kuri padaro jį stipriausią ir galingiausią visų gyvūnų tarpe“ (E. Aničkov).

Ritmo galia virsta reikšmingesnė, juo labiau ryškėja ir stiprėja pats garsinis ritmas. Garsinis ritmas, induktyviai veikdamas žmogaus psichiką, sukelia norą jį sustiprinti, pamėgdžiojant savo garsais. „Prie garsinio ritmo, kilusio susiduriant darbo įrankiui su dirbamąja medžiaga, prisijungdavo pamėgdžiojančiojo žmogaus garsas, ir gimdavo darbo daina“ (K. Bücher, p. 299). Aišku, kad šiame, tariant, kūrybiniame momente svarbiausias elementas yra paties ritmo melodija, sudaroma iš tos pačios pirmapradės medžiagos, iš kurios susidarė ir žodis, t. y. iš tūleriopai kaitaliojamų interjekcijų. Kad taip iš tikrųjų būta, tvirtina ne tik daug kartų mūsų čia minėtas Bücher'is, bet ir kitas vokiečių dainologas Otto Böckelis savo garsioj studijoj „Psichologie der [deutschen – S. S.] Volksdichtung“ [1906 – S. S.], kur rašo: „Šūkis, trumpas tiesioginis dvasinio susijaudinimo išsiveržimas yra pirmoji ir seniausioji kūrybos forma“ (O. Böckel, p. 2). Daugelio natūrtaučių pirmykštės dainos primygtinai patvirtina šį faktą. Taip pat galvoja šiuo klausimu ir W. Wundtas, ir Ernstas Grosse, ir Yrjö Hirnas ir daugelis kitų meno kilmės tyrinėtojų. Taip pat manė ir didysis rusų mokslininkas Aleksandras Veselovskis.

Tiesa, pastaruoju metu dabartinis rusų dainologas, Veselovskio ir vokiečių filosofo [kalbininko – S. S.] Sieverso šalininkas, B. Kazanskis, savo darbuose (žr. jo str. „Istorinės poetikos idėja“, 1926 m., 6–23 p.) dainologijos pamatan deda melodiją, iš poetinių žanrų sinkretizmo eina prie žodžio sinkretizmo ir pačią poetiką paverčia melodika, ir iš dalies jis elgiasi teisingai. Pirmykštėse darbo dainose iš tikrųjų svarbiausias elementas yra darbo (taigi ir garsinis) ritmas, o juk iš jo ir prasidėjo darbo dainų melodija.

Jeigu jau taip, jeigu pirmykštė darbo daina atsirado žmogui garsinį darbo ritmą pamėgdžiojant, – o tas galėjo atsitikti bedirbant, – tai ir pati daina yra iš darbo kilusi. Ir aišku, kodėl

„natūrtautės savo dainas sudėdavo bedirbdamos“ (K. Bücher, p. 260). Kadangi, kaip anksčiau jau sakėm, daugumą darbų atlikdavo talkomis, tai ir choralinių dainų, arba mūsiškai tariant, giesmių atsiradimas visiškai aiškus.

„Tuo būdu darbas yra pradžia ir gimdytojas meniškai besiformuojančių žodžių, o vėliau – ir primityviosios poezijos“ (K. Bücher, p. 263). „Pas natūrtautes darbas, muzika (melodija) ir poezija savo pradžioje buvo glaudžiai tarpusavy susiję, o toj sąsajoj svarbiausiu elementu buvo darbas ir jo ritmas“ (K. Bücher, p. 264). Dabar tampa mums aiški ir Kazanskio žodžio sinkretizmo bei melodikos teorija, nors jis ją, pagal Sieversą, mėgino kiek kitaip išaiškinti.

Nuo giesmės ligi dainuškos

Kol daina susiformavo nuo tų pirminių savo elementų, interjekcijų choralų, ligi visiškos giesmės susiformavo – daug laiko prabėgo, daug kolektyvaus darbo buvo įdėta, kol sąmoningasis giesmės tekstas po ilgos kovos visiškai išstūmė refreną. Šioj dainos plėtotėj tenka nustatyti net keletą evoliucijos momentų. Prof. dr. B. Sruoga bandė sudaryti net tam tikrą tos evoliucijos atskirų etapų schemą (žr. jo „Dainų poetika“), kuria mes čia su kai kuriais korektyvais ir pasinaudosim.

Mes, lietuviai, dainų, sudėtų tik iš vienų interjekcijų, jau nebeturime arba jos išliko gerokai apkitusios. O jeigu vienur kitur dar ir užtinkame dainos įvedamąjį posmą, sudėtą iš interjekcijų, tai jos yra vis dėlto jau gerokai „sukultūrėjusios“. Pvz.:

a) Sadūto, tūto,
Sadūto, tūto,
Sadu, sadu, tūto,
Sadūto, tūto!

b) Tūto, sadūto,
Tūto, sadūto,
Tūto, sadūto,
Tūto, sadūto!
NS 366*

Čia gerai įsižiūrėjus, dar lyg ir matome dvi dainuojančiųjų grupi. Juk daugumą darbų dirbdavo talkomis. Bedirbant vienas tarsi koks pristovas pradėdavo „dainą“, o kiti dirbantieji, pagavę jo žodžius, choru kartodavo. Jau minėtoje savo knygoje K. Bucheris rašo: „Pietinių Viktorijos pakrančių gyventojai, nianiečiai, bet kokį darbą dirbdami, papratę dainuoti. Darbininkams nešant akmenis ar žolę, lydi juos vedžiotojas (Chorsänger) ir bėgdamas šalia jų dainuoja, o jam visi choru pritaria. Pas *sato* giminės negrus choras dažnai interjekcijomis „įveda dainon“, o tik paskui vedžiotojas solo tęsia pradėtąją dainą. Kiekvieną pauzą choras užpildo savo posmu“ (K. Bücher, p. 36). Prie to reikia dar atsiminti šį K. Bücherio pastebėjimą: „Pirmasis bandymas dainuoti, tatai natūrtautės darė bedirbdamos, buvo šitokio pobūdžio: dainuojantysis kaitaliojo interjekcijas tam tikra tvarka, atitinkančia darbo ritmą, kad tuo palengvintų darbą“ (K. Bücher, 261 p.).

Jeigu mes įsižiūrėsim į aukščiau pacituotą posmą, mes pastebėsim, kad pirmoji (a) dalis lankstesnė, liaunesnė už antrają (b). Taigi pirmoji dalis bene ir bus buvusi dainuojama vedžiotojo. Tenka pastebėti, kad čia dar nejaučiamas skirtumas tarp vedžiotojo ir choro, jie abu dirba kartu, choras lydi jį refrenu, tarsi akompanimentu. Tatai ir yra pirmas dainos evoliucijos momentas, kada „ištisa daina susideda iš beprasmių žodžių, kurių ne tik prasmė nėra įmanoma, bet ir žodžių šaknies atžvilgiu sunku nustatyti giminystę su prasmingais žodžiais“ (B. Sruoga).

* Kaip šitoji, taip ir kitos toliau cituojamos dainos imtos iš dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko rinkinio „Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje“. Trumpumo dėlei mes šaltinį žymim autorių inicialais, o skaičius reiškia dainos numerį tame rinkinyje. *J. B.*

Sekančiame dainos plėtotės etape vedžiotojas, nebepasitenkindamas tik interjekcijų kaitaliojimu, ima jų tarpan įsprausti atskirus žodžius, derindamas juos su darbo ritmu. Šie žodžiai iš pradžių jokios prasmės dainon neįneša, o tik paskui jie dainoj sudaro šiokį tokį pasakojamąjį atspalvį. Kadangi atrenkamieji vedžiotojo žodžiai buvę derinami su darbo ritmu, tai jie buvo kraipomi, apkarpomi, laužomi tarsi kokioj Prokrusto lovoje, ir labai dažnai kitiems be paties vedžiotojo komentarų buvo nesuprantami.

Dobiłėl, dagiłėl, dobiłėl, čiūto,
Dobiłėl, dagiłėl, dobiłėl, čiūto,

refrenas

Dobilio, dagilio, dobilio, čiūto,
Dobilio, dagilio, dobilio, čiūto!
NS 300

Ratu, bitel, ratu, ratujo!
Ratu, pilkoji, ratu, ratujo!
Ratu, sesiula, ratu, ratujo!
NS 322

Ilgainiui vedžiotojas galėjo prie atrinktų ir nusistojusių žodžių pridėti dar žodį kitą, kitoj vietoj ar su kitu choru dainuodamas, ir tokiu būdu susidarė jau atskiri posakiai, kurie savo pasakojamąja prasme aiškiai skyrėsi iš interjekcijų, sudarydami autonominį vienetą, suprasminantį pačią dainą. Be abejo, ir čia žodžiai, tiksliau sakant, posakiai, buvo lamdomi, todėl taip pat įgijo savotišką charakterį, kuris be komentatorių dažnai kitiems visiškai nesuprantamas. Tokiu būdu šalia paprastosios, šnekamosios kalbos susidarė savotiška „poetiška" kalba, kurią vedžiotojas klausytojams kartais turėdavo net aiškinti. Deja, mūsų, lietuvių, dainose, rodos, toki štuka [= pokštas] neužtinkama.

Eisim, sėse, dauno,
Dauno, dauno, dauno, lylio.
Mes laukėlin, dauno,
Dauno, dauno, dauno, lylio.
NS 113

Eisma sėses, siudi,
Mas piršlalas',
Siudi – siudi – siuda –
la – liudi – ta – ta – ta! refrenas
NS 401

Bitins sodų praskrisdamas,
Ryto ratutoj, lilio.
Jei ryto rytelio, refrenas
Rytelio ratutoj.
Kas čia guli tam sodely,
Ryta ratutoj, lilio.
Jei ryto rytelio, refrenas
Rytelio ratutoj.
NS 116

Nėra jokios abejonės, kad kiekvienas vedžiotojas naudojosi jau atrinktais ir nusistojusiais tam tikros dainų rūšies žodžiais, ir tik prie turimųjų improvizuodamas vienur kitur vieną antrą savo, atseit naują pridurdavo, tuo būdu keisdamas dainos turinį, kiek tatai buvo reikalinga atsižvelgiant į tą aplinką, kurioje dainuota.

Tokiu būdu vis labiau beaugąs dainos sąmoningųjų žodžių tekstas nustūmė interjekcijas antrojon vieton, iš kurių (interjekcijų) susidarė autonomiškas refrenas, bekartojamas tik choro.

Putins augo su šarmukšniu,
Sadautoi, lingo.
Katras katrų prasiaugo?
Sadautoi, lingo.
Šermukšnėlis putinėlį praaugo,
Sadautoi, lingo.
Katro uogos baskaistasnas?
Sadautoi, lingo ir t. t.
NS 74

Kam, kam, motutė,
Mani mažų ūgei?
Oi, lylia, tūtoj,
Liliūla, tūtoj.
Reikė, matute,
Mani neūginti.
Oi, lylia, tūtoj,
Liliūla, tūtoj ir t. t.
NS 355.

Atrenkamasis sąmoningasai dainos tekstas tolydžio augo. Improvizatoriui vedžiotojui darėsi vis lengviau vieną antrą savo žodį, kartais net ir posakį, dainon įsprausti. Susikrovė apstus pastovių ir nuolat besikartojančių formulių bagažas. Todėl neretai vedžiotojas, improvizuodamas vieną kitą žodį, ir į choro dainuojamąjį refreną įspraudavo. Taip ir atsirado sąmoningųjų žodžių refrenai:

Pasejau sode žilvitį, tūto,
Tėvelio sode žilvitį, tūto.
Tu žilviti, tūto, tūto, refrenas
Žilvitėli, tūto!
Užaugo sode žilvitis, tūto!
Tėvelio sode žilvitis, tūto,
Tu žilviti, tūto, tūto,
Žilvitėli, tūto!
NS 369

Pasėjau kanapi
Unt marių kraštelio,
Ak, liulia kanapėla,
Unt marių kraštelio. refrenas
Išdygo kanape
Unt marių kraštelio.
Ak, liulia kanapėla,
Unt marių kraštelio ir t. t.
NS 133

Interjekcijas suvarius į refreną, atrinkimas poetiškųjų formulių nesibaigė. Juk kol tų formulių buvo mažai, tai choru kartojamas refrenas palengvindavo vedžiotojui improvizuoti. Bet atsiradus jų iki valiai, vedžiotojas be didelio vargo galėdavo jas sujungti ir tuo būdu patsai išdainuoti visą savo strofą. Kartojimas refreno tokiu atveju tik kliudydavo vedžiotojui.

Choras tada ėmė bekartoti tik paskutinius posmo žodžius, šituo padėdamas vedžiotojui improvizuoti naują posmą. Tuo būdu vietoj refreno atsirado nauja poetiška formula – pakartojimas.

Pakartojimai

Antras dainų individualizacijos evoliucijos etapas yra pakartojimų susidarymas ir nykimas. Šitame etape ypačiai ryški vedžiotojo kova su choru. Bet pakartojimas atsirado ne vien tik ta tvarka, jog jis išstūmė refreną. Jo atsiradimo šaknys tvyro kiek giliau. Mes randame daug dainų, kur pakartojimas yra glaudžiai susijęs su refrenu. Pakartojimų kilmė, atrodo, bus toki pat, kaip ir refreno. Refrenas ir pakartojimas skirsis gal tik savo sudedamaisiais elementais: viename – „beprasmės" interjekcijos, antrame – prasmingieji žodžiai. Pirmu atveju randam vedžiotoją ir chorą, tą patį užtinkame ir antru atveju. Skirtumas pakartojimo atžvilgiu yra gal tik tas, jog čia kartais randame kelius vedžiotojus ir kelius chorus, o, be to, ryškiai pastebim vedžiotojo tendenciją atsikratyti choro. Tačiau pakartojimas, kaip ir refrenas, ne išmislas [= prasimanymas], ne poetiško liuksuso dalykas, bet konsekventiška jėgų ekonomijos prado pasėka, o to prado prasmė yra ta: „surasti tokias priemones, su kurių pagalba tikslas būtų atsiekiamas per trumpiausį laiką sunaudojant kuo mažiausiai energijos" (K. Bücher, p. 22). Juk improvizatorius vedžiotojas

nebūtų spėjęs bedirbdamas improvizuoti, jei pakartojimai nebūtų jam to darbo palengvinę. Pagaliau juk patys pakartojimai, anot Veselovskio, yra kolektyvinės kūrybos atrinkta medžiaga. Sunku bus mum, trūkstant tam reikalui teoretiškosios medžiagos, nustatyti pakartojimų evoliucijos momentus, juoba kad, kiek mum žinoma, maža tuo klausimu tepadaryta ir svetur. Net didysai mokslininkas Veselovskis maža rūpimuoju klausimu tėra padaręs. Bet šiek tiek medžiagos jis mums paliko savo straipsnyje „Epičeskije povtorenija, kak chronologičeskij moment". Čia jis rašo: „Episkųjų pakartojimų chronologijoj mes pastebim keletą momentų: 1) seniausias dainos atlikimas choru, kai dainuoja pakaitom choras ir vedžiotojas; 2) kai dainuoja du chorai; 3) antifonizmas, kai dainuoja du ar daugiau dainininkų ir 4) atskiro asmens dainavimas" (Veselovskis, p. 8).

Tuo būdu, pagal Veselovskį, pirmasai pakartojimų chronologiškas momentas yra ne kas kita, kaip dainavimas pakaitomis vedžiotojo ir choro, kur choras, analogiškai kaip ir refreno atveju, kartoja vedžiotojo žodžius. Jei žemiau teikiamoji dainelė būtų vedžiotojo su choru pakaitomis dainuojama, tai mūsų manymas visiškai pasitvirtintų:

a) Augo kalni serbintai,
b) Augo kalni širdalas serbintai,
a) Džiauges didi paukštėliai,
b) Džiauges didi širdalas, paukštėliai,
a) Nesidžiaukit, paukštėliai,
b) Nesidžiaukit širdalas paukštėliai:
a) Ne dėl jūsų serbintai,
b) Ne dėl jūsų širdalas serbintai.
NS 997

Žemiau teikiamojoj dainelėj matom du besiginčijančiu vedžiotoju, chorui pritariant:

a) Suminjojo geri svečiai,
c) Čiūto, čiūto!
b) Kū čia, giri negiriamus,
c) Čiūto, čiūto!
a) Širmaisiais žirgeliais,
c) Čiūto, čiūto!
b) Žilaisiais oželiais,
c) Čiūto, čiūto!
NS 572

Teikiamojoj dainelėj choras atlieka dviejų besibarančių vedžiotojų taikintojo vaidmenį:

a) Aš viena martala
Linėlius pasėjau.
b) Ne tu viena sėjai,
Ir ošei padėjau <...>.
c) Citat, citat martalas,
Citat, nesiborkit.
NS 55

Antrasai pakartojimų chronologijos momentas yra, kada dainuoja du ar keli chorai pakaitomis. Mums dar nežinoma, ar yra mūsų dainų tarpe tokių dainų, kur dainuotų pakaitomis keletas choru, bet dainų, kur du choru pakaitomis dainuoja, yra gana daug:

a) Eisma, sėses, siudi,
Mas piršlalas', siūdi-siudi-siuda-
la-liudi-ta-ta-ta!

b) Kū jūs piršit, siudi,
Kū žvalgysit, siudi-siudi...
a) Mas jūm piršim, siudi,
Čigonėlį, siudi-siudi...
b) Mūm nereikia, siudi,
Čigonėlio, siudi...
NS 401

Teikiamojoj dainelėj ginčijasi du chorai, čia dar žymu refrenas:

a) Jūsų linai nesėti,
Dar lineliai nesėti.
Daililia, daililia,) refrenas
Daililiute, daililia! <...>

b) Pasės mūsų broliukai,
Pasės mūsų jauniejie.
Daililia, daililia, refrenas
Daililiute, daililia!
NS 395

Šiose dainelėse pajuokiama jaunasis ir jaunoji. Neabejojamai jos buvo choru ir greičiausiai rungčiomis dainuojamos:

a) Koks činai svainis,
Koksai ne svainiukas?
Striukabukaburnis,
Agurko nosis,
Storalūpelis,
Retaduntis;
Par retuosiuos duntelius
Kysełėlį sunke,
Par tas storas lūpelas
Kate pełi vilko.
NS 648

b) Koki či marti,
Kokia ne martala:
Striukabukaburna,
Agurko nosis,
Storalūpala, retadunta.
Par storas lūpalas
Kata pałi vilko,
Par ratus duntėlius
Kiselālį sunke.
NS 690

Trečiasai pakartojimų evoliucijos chronologinis momentas, pagal Veselovskį, yra dviejų ar keletos asmenų dainavimas pakaitomis arba jų antifonizmas. Sunku suvokti pereinamieji momentai nuo choralo prie individualio dainavimo, bet netenka abejoti, kad gerokai praėjo laiko, kol šis procesas pasibaigė. Kaip matyt, šios dainos jau tiek individualizavos, kad atitrūko jos ne tik nuo darbo, bet ir nuo tam tikrų apeigų, ritualo, kuris, kaip paskui pamatysim, taip pat yra iš darbo kilęs. Tose dainelėse daugiausiai jau dainuojama apie individualius psichikos pergyvenimus, jose daug lyriškosios nuotaikos:

a) Sugrįžk, Mariute,
Sugrįžk, jaunoji,
Šilkelių verpti,
Drobelių austi,
Daržely žemčiūgėlių
Sodinti, lylio!

b) Kad ir sugrįšiu,
Kad ir lunkysiu:
Linelius verpsiu,
Drobelas ausiu,
Daržely kopūstėlius
Sodinsiu, lylio!
NS 553

Šioj teikiamojoj dainelėj ginčijas dėl savo lemties vargo mergelė ir vargo bernelis:

a) Gerk, gerk, berneli,
Dumok ir namia:
Rugoj mergela,
Kodel nelunkai? <...>

b) Gerk, gerk, mergyte,
Dumok ir namia:
Rugoj bernelis,
Kodel nelunkai?

a) Kū aš lunkys',
Vargely būdams,
Kas balt dienela
Dvarely eidams. <...>

b) Kū aš lunkys',
Vargely būdam',
Kas baltą dienela
Purvyni brisdam'.
NS 956

Ketvirtasai ir bene paskutinysai, pagal Veselovskį, chronologiškas pakartojimų evoliucijos momentas bus vykęs vienam dainuojant. Čia, kaip ir keletos asmenų antifonizme, pakartojimai siejas su dainos tekstu ir yra nebe taip stangrūs, kaip anksčiau. Šiuo atveju dažniausiai arba kartojama paskutinieji posmo žodžiai, arba naują posmą pradeda senojo posmo žodžiais. Čia, kaip ir kitur, naudojamasi bendromis, pastoviomis poetiškomis formulėmis, kurios dainininkui improvizatoriui gerokai palengvina patį darbą:

Atskrend sakalėlis
Par žalių girełi,
Atmušė sparnelius
Unt sausų egłeli,
Atmušė sparnelius
Unt sausų egłeli.

Užvožok panela,
Unt sausų medelį,
Kodel nežaliuoja,
Ko jisai baluoja?
Kodel nežaliuoja,
Ko jisai baluoja?
NS 968

Arba ši plačiai visiems žinoma dainelė:

Berniukai mūsų,
Nekraipyk ūsų,
Nevyliok, nevyliok
Mergaičių mūsų;
Nevyliok, nevyliok
Mergaičių mūsų.

Mūsų mergytės
Didžiadarbelės:
Sužlugo žlugtelį
Ant ežerėlio;
Sužlugo žlugtelį
Ant ežerėlio.

Žemiau tiekiamojoj dainelėj posmai jau nebekartojami, tik naujas posmas pradedamas senojo žodžiais:

Devinti metai
Kaip viena diena,
Kaip man' bernelis mylėjo.
Myłėt myłėjo,
Širdį turėjo,
Par laukelį lydėjo.
NS 975

Paskubomis peržvelgę dainų kilmės ir evoliucijos etapus, mes pastebėjom juose tendenciją, kurią rusų dainologas Aničkovas vadina dainos individualizacija. Šiam procese atsirado tendencija atsikratyti nuo darbo, ilgainiui ir nuo apeigų. Tas procesas, kaip ir visa pasauly, rėmėsi jėgų ekonomijos principu. Todėl daina ne tik atitrūko nuo darbo, bet ir pati po ilgo atrinkimo konsolidavos. Šis evoliucijos procesas ėjo kartu su besiindividualizuojančiu socialiniu gyvenimu. Tos individualizacijos proceso gale atsirado kupina individualios, dažniausiai erotinės lyrikos, judri, bet trumpaamžė dainuška, kuri, anot Aničkovo, greit atsiranda, bet dar greičiau ir pranyksta.

Dainų individualizacija

Pradžioj buvo sakyta, kad „der Ursprung der Poesie ist in der Arbeit zu suchen“ (K. Bücher, p. 386), po tūlų išvedžiojimų ir patys pamatėm, kad ne tik poezija, bet ir jos pradžiapradė medžiaga – žodis irgi iš darbo proceso kilęs, todėl čia visiškai galim pritaikyti Goethe's Fausto lūpomis ištartus žodžius: „Im Anfang war die Tat“. Iš darbo proceso kilęs ir nespėjęs dar abstrahuotis žodis be darbo neįmanomas, idėjos, taip pat atsiradusios, irgi glaudžiai su darbu susijusios, todėl mums aišku bus psichoanalitiko Sigmundo Freudo tvirtinimas, kad „pas natūrtautes mintis tučtuojau virsta darbu“ (S. Freud, p. 169) [autorius nenurodė veikalo]. Tas ir šiandien dar pastebima pas neurotikus ir net tada, kada, žmogui giliai susimąsčius, nejučiomis virpa jam lūpos, nes mintis turi tendencijos būti ištarta, o juk galvojimas yra kalba be garso.

Kaip matėm, pradžiapradės kultūros metu darbo dainos ne tik buvo iš darbo kilusios, bet jos dar, sustiprindamos darbo garsinį ritmą, lengvino ir našino darbą, kėlė žmonių nuotaiką, taupė energiją, jos buvo gyvas reikalas, ne liuksusas, ne pramoga, ne estetinių interesų dalykas. Pradžiadžiapradės ir vėlybesnės kultūros metu dainavo medžiodami, jodami į karą, taisydami namų padargus, dirbdami žemę, nešdami sunkius daiktus, pjaudami, verpdami ir visokį kitokį darbą dirbdami. Kiekviena darbo rūšis turėjo savo dainą, kuri tik prie jo tebuvo dainuojama ir visiškai atitiko jo ritmą. Nes tik darbo ritmas, pasireiškęs dirbančiojo judesiuos, apręždamas jo alsavimo tempą, indukcija sudarė ir darbo dainos ritmą. Buvo dainuojama talkomis ir po vieną dirbant. „Talkos darbu mes vadinsim tokį darbą, kur dirba keletas bendrai, norėdami vieną ir tą patį tikslą pasiekti. Ne talkos darbas bus toksai, kada kiekvienas skyrium savo darbą dirba, nors jis gali būti ir bendras. Pav., gali keletas verpėjų kartu verpti, bet juk tai nebus talkos darbas. (K. Bücher, p. 41). Jeigu jau taip, tai choralinės dainos galėjo atsirasti ir prie netalkos darbo, kiek jas patsai darbo ritmas subendrindavo. „Choralinėse dainose vedžiotojas dažnai būdavo ir darbo organizuotojas“ (K. Bücher, p. 42). Tas ypač aiškiai matyti anksčiau patiektam pavyzdy. Kiek darbo dainos svėrė natūrtautėm, mes matom iš keliautojo Salvado aprašymo, kurį mes randame Hirno studijoj „Meno kilmė“. Jis rašo: „Kiek kartų man teko naudotis jų šokių dainelėmis, kad paskatinčiau juos dirbti. Ne kartą, bet tūkstančius kartų mačiau aš juos pailsusius, paslikomis begulinčius, bet jie, vos išgirdę mane dainuojant „makijėlio, makijėlio“, – populiarią ir mėgstamą jų šokių dainelę, – jie staiga sukildavo ir imdavo man pritarti. Jie, matydami mane dainuojantį ir šokantį, bematant imdavo šokti ir šokdavo iki surinkant man „mingo, mingo“ (vikriau), ir tuomet vėl imdavo dirbti ir dirbdavo vėl taip atsidėję ir stropiai, lyg tas šokis būtų jiems suteikęs naujų jėgų“. (Y. Hirn, p. 190). Deja, mes šiame pavyzdy susiduriam su darbo daina, susijusia su šokiu. Tiesa, Bücheris sako, kad „daina (darbo J. B.) paprastai yra šokio lydima“ (K. Bücher, p. 269) ir Ernstas Grosse savo veikale „Anfange der Kunst“ sako: „Šokis žemesnėse kultūros stadijose dažnai yra susijęs su daina“ (E. Grosse, p. 50). Jeigu jau taip, tai stabtelėjus teks kiek prasitarti ir apie šokių kilmę.

Šokis ir jo kilmė

Jei mes pažiūrėsim į pradžiapradžius šokius, tai pamatysim, kad jie labai su tam tikromis darbo rūšimis yra glaudžiai susiję. Taip „Ostjakų [= chantų] šokiai vaizduoja arba įvairių žvėrių bei paukščių medžioklę, arba žūklavimą, arba vertesniųjų gyvulių judesius“ (K. Bücher, p. 233). Yra tam tikra sėjimo ir pjūties šokij darbai“ (Wundt, p. 492). Anot to paties Wundto, „karo šokiuose

šokėjai tik karo veiksmus, o medžioklės šokiuose tik medžioklės veiksmus ir gyvulių judesius, iš kur ilgainiui susidarė gyvulių pantomima, tebevaizduodavo" (Wundt, p. 498). Panašių pavyzdžių galėtume kur kas daugiau prirašyti, bet ir iš šių bus aišku, kad ir šokis bus tos pačios, kaip ir darbo daina, kilmės. Jis galėjo atsirasti arba bedirbant, kada pats darbas virsdavo šokiu, arba prieš ar po darbo. Darydamas savo išvadas Bücheris vienoj vietoj sako: „Bedirbant ritmas parodo savo godumą; vis trumpesnis tampa dainos taktas, judesiai greitėja, pagaliau ateina pats darbo įkarštis, kuris, visiškai išsekus jėgoms, nutraukiamas. Kad šitokiais atvejais beveik negalima tarp darbo ir šokio pravesti ribos, sutinka daugelis tyrinėtojų" (K. Bücher, p. 228). „Daugely tautų net darbą ir šokį vienu vardu vadina" (ten pat, p. 231). Šokis po darbo galėjo atsirasti arba norint patį darbą gerai atvaizduoti, arba, apie jį bepasakojant, tai, ko žodžiais negalėjo išreikšti, gestais ir mimika papildyti. Šitokių šokių prasmė buvo gana aiški. Pvz., Hirnas tvirtina, kad (natūrtautės, J. B.) grįždamos iš karo, medžioklės ar žūklės, dažnai atpasakodavo savo įspūdžius vaikams ir moterims dramatiškais šokiais (Y. Hirn, p. 121). Kadangi natūrtaučių žodynas buvo menkutis, ir juo, kaip ir dabar dar, savo įspūdžių pilnai išreikšti negalėjo, tai gestai ir mimika buvo vienintelė visiems įmanoma priemonė savo mintis išreikšti. Dėl šito Hirnas prileidžia, kad mimikos drama būsianti bene seniausioji, senesnė net už kalbą meno šaka. (Y. Hirn, p. 114). Šokiai, atliekami prieš darbą, turėjo dvejopą reikšmę: papasakoti apie būsimą darbą, to darbo pamokyti ir pačiam darbui žmoguje nuotaiką sudaryti. Taigi dabar bus aišku, kad, anot Grosse: „Nė vienas primityviųjų menų neturėjo tokios didelės praktiškos reikšmės, kaip šokis". (E. Grosse, p. 217–218). Taip pat mano ir ekonomistai – Būcheris ir Bogdanovas. Pagaliau aiški bus dabar mums ir garsaus rusų kritiko Plechanovo mintis, kad „žaidimas yra darbo kūdikis" (G. V. Plechanov: „N. G. Černyševskij"). Jeigu šokis iš darbo kilęs, tai aišku, kad ir darbo dainos turėjo būti su jais susijusios. Taip iš tikrųjų ir buvę. Šokiuose, anot Bücherio ir Karlo Grosse, buvę ir choras, ir jų vedžiotojas, kurio pareigas, suprantama, ėjęs tas pats darbo organizatorius. Netenka abejoti, kad ir šokių evoliucija būsianti analogiška darbo dainų evoliucijai.

Tik dabar mums suprantama tas pradžiapradis sinkretizmas, kada pradžiapradės kultūros metu darbas, šokis, muzika ir poezija sudarė dar vieną nedalomą vienumą, nes darbas dažnai išvirsdavo dramatišku šokiu, o poezijos pamatinis elementas buvo darbo ritmas arba melodija, taigi ir muzika. Nesunkiai galėtume įrodyti, kad ir muzikos įrankiai iš darbo įrankių kilę. Tiesa, individualizacijos procese kaip daina, taip ir šokis nuo darbo ilgainiui atitrūko ir išvirto religinių ritualų dalimis. Bet, anot Bücherio, visai nesunku įrodyti, kad ir religinio ritualo šaknys glūdi darbo procese. „Darbo dainos su dievų kultu sutapo nuo tada, kada jos prie darbų, dievams skirtų, buvo dainuojamos". (K. Bücher, p. 270). Analogiškai bus atsitikę ir su šokiais.

Magijos elementas dainose

Tiesa, dainos individualizacijos procese jon įsimaišo ne tik religinis, bet ir magiškas elementas. Svarbu mums nors kiek ir su tos sąvokos aptartim susipažinti. Pagal Tylorą, Frazerį ir Freudą, „magija yra minties visagališkumas (Allmacht)". Pagal etnologą Frazerį, „Žmonės apsiriko prileisdami, kad jų idėjų virtinė esą ir daiktai, kad tąja galia, kuria jie valdė savo mintis, gali valdyti ir daiktus" (S. Freud, p. 95). Tam pritaria ir Wundtas, sakydamas, kad su magijos pagalba „norėjo žmogus pavergti gamtą" (Wundt, p. 387).

Negana mums susekti tos magijos aptartis, bet lygiai, o gal net daugiau, svarbu suvokti, kodėl ir kaip tas ar kitas daiktas atsirado. Šiam reikalui mes labai gražų pavyzdį randame pas Yrjö

Hirną. Jis rašo: „Daugelis darbo dainų turi magiškos reikšmės. Poetiškosios magijos mintis atsirado iš psichologiškos apie sugestyvią žodžio galią patirties. Polinezijoj ir Suomijoj laivus buvo lengviau daryti, jei darbininkai bedirbdami dainuodavo „laivines dainas". Jie manė, kad daina, veikdama daiktą, padėjo jiems. Mums aišku, kad tie „burtai" padėjo dirbančiajam, o neveikė dirbamo daikto" (Y. Hirn, p. 191–192). Kalbėdami apie ritmą, mes jau matėm, kiek jis padeda dirbančiajam. Mes matėm, kaip „darbas, dirbamas su to darbo dainos taktu, nuostabiai palengvėdavo" (K. Bücher, p. 306). Jie manė, kad daina, žodis jiems, veikdamas daiktą, padėjo dirbti. „Tuo būdu, anot Bücher'io, darbo daina įgijo magiškos prasmės". Tiesa, nuo magijos tenka skirti kerėjimus, kuriais, anot Freudo, „stengdavos paveikti įvairias dvasias, jas kur reikia palenkdami" (S. Freud, p. 89). Arba su tų kerėjimų pagalba, Wundto žodžiais betariant, „žmogus stengėsi demoniškąsias jėgas priversti sau tarnauti" (Wundt, p. 387). Kadangi darbo dainos, ypač jų melodija, buvo panašios į darbo garsinį ritmą ir pastarąjį konsolidavo, o tuo pačiu suteikė darbininkui jėgos ir geros nuotaikos, tai todėl imta galvoti, kad „pirmapradė magija yra įsitikinimas, jog kuriais nors veiksmais sukeliami į juos panašūs reiškiniai, arba kad pasekmė yra panaši į savo priežastį" (E. Aničkov, p. 64). Žinoma, natūrtautėm nebuvo suprantama, kad ritmas, konstruktyviai veikdamas žmogaus psichiką, įgalino galvoti, kad jų mintis, ypač žodis, esas visagalis. O įtikėjimas visagaliu žodžiu, anot Freudo, yra intelektualis narcizmas (S. Freud, p. 100). Kadangi narcizmo pamatas yra egocentrizmas, tai aišku mums bus, kad su žodžio magija žmogus virto pasauliniu centru, pavergė gamtą ir pats didingai atsisėdo narcizmo soste. Su žodžio magija žmogus galėjo kovoti su tokiomis galybėmis, nuo kurių, reališkai imant, jis tikrai būtų pražuvęs. Su šio intelektualaus narcizmo pagalba jis, anot vienos suomių dainelės, visa stebuklingai padarydavo:

Oški oški, žalia giria,
Jūs skambėkit, jūs skambėkite, laukai,
Duoki aidą tu, miškeli,
Atsiliepk, miške lapuočiau,
Tu į balsą atsiliepki,
Atsiliepk į mano gerklę,
Mano dainon atsiliepki.
Ten, kur balsas mano skambtels,
Luš krūmokšniai,
Patys grius aukštieji medžiai,
Jie atšliauš į kiemą patys,
Patys sienosna sulips
Be vikrių bernų pagalbos,
Be kirtėjų gražuolių.

Tik dabar mum bus suprantama toji pasakymo „pradžioje buvo darbas" Goethe's metamorfozė į „pradžioje buvo žodis", nors, tiesa, nuo pirmojo fakto iki antrojo praėjo nemaža laiko.

Išvados žodis

Nors paskubomis šiuos meno žanrus akims permetę, galim vis dėlto kartu su ekonomistu Bogdanovu pasakyti, kad „menas atsirado iš kolektyviško darbo sąlygų ir tarnavo priruošiamosios darbo jėgų organizacijos parengimui" (A. Bogdanov, p. 71). Tam kosmiškam diferenciacijos procese menas, taigi ir daina, nuo darbo atitrūko. O atitrūko todėl, kad „Nuo darbo

vis atkrinta visi pašaliniai elementai; jis atsiskiria nuo dinamiškojo meno ir nuo religinių apeigų; jis virsta svarbus gyvenimo reikalas; vienarūšiai darbai grupavos ir virto specialybėmis. Kada plūgas pakeitė strypą, voliūga – plūkėją, presas – stuopą, veliamoji mašina ir sraigtuotasis presas – vėlėjų ir mynėjų kojas; kada ratai pakeitė palankiną, burės – irklus, arklys – vežiotoją; kai vėjo, vandens ir garo malūnai pakeitė piestą ir rankines girnas, tada iš tikrųjų nuo žmogaus pečių atkrito milžiniškas darbas" (K. Bücher, p. 309, 456). Darbas intensifikavos, žmogaus judesius išstūmė mašina. „Darbininkas jau nebe viešpats savo judesių, įnagis jau jam nebetarnas, bet jo viešpats, jis valdo jo judesius: tempas ir darbo ilgumas jau nepareina nuo jo, bet nuo mašinos, jis tapo prirakintas prie negyvo, bet kartu ir gyvenančio mašinos mechanizmo. Prie greito darbo tempo dabar nebesigirdi ritmo, tik neaiškus ir spiegiąs ūžimas. Žmogaus balsą nustelbė ratų tarškesys ir transmisijų ūžimas. Išnyko ir darbo dainos" (K. Bücher, p. 260). Tiesa, „pastaruoju metu amerikiečių išgalvotas tailorizmas, kuris tiek įgarsėjo noręs kuo daugiausia išnaudoti darbininkų psichiškus momentus bei individualius palinkimus atskirų darbininkų paties darbo padidinimui ir darbininko jėgų produktingumui" (K. Bücher, p. 461), vėl bando sujungti meną su technika, bet apie tai jau ne mūsų reikalas kalbėti. Mums svarbu buvo aptarti dainų genezį, parodyti pradžią jų evoliucijos tam, kad suvoktume jų gilią tektonišką prasmę ir kad, anot Aničkovo, suprastume, jog „naują liaudies poezijos formą sukuria tik nauja visuomenė" (E. Aničkov, p.15), kad, anot Grosse's, „menas yra socialinė funkcija, ir kiekviena funkcija turi tarnauti sociališkajam organizmui palaikyti ir tobulinti" (E. Grosse, p. 300), kad pagaliau dainos atsirado ir plėtojosi ne be priežasties, ne be reikalo. Besiindividualizuojant socialiam gyvenimui nuo pradžiapradės ordos iki moderniškojo kapitalizmo individualizavos ir daina. Ir juo daugiau ji individualizavo, juo toliau atitrūko nuo darbo, juo daugiau ji tapo liaunesnė, kintanti, nepastovi, juo daugiau ji prigėrė emocionalaus elemento. O darbo dainos tik prie talkos ir sunkiųjų darbų bedainuojamos, ir tai jau gerokai dabar „sukultūrėjusios". Pastovesnės išliko dar dainos, susijusios su apeigomis. Šiaipjau darbo giesmė, dažnai keliese dainuojama, ilgainiui išvirto modernine lyriška, trumpaamže dainuška, kurios motyvai dažniausiai imami iš individualaus gyvenimo.

Jeigu, anot Goethe's, „Pradžioje buvo darbas'", jeigu, anot Bücherio, „Poezijos kilmės reikia darbe ieškoti" (K. Bücher, p. 386), tai pradžiapradės kultūros metu darbo dainos jei jau ne vienintelė, tai bent plačiausioji ir įtakingiausioji dainų šaka bus buvusi. Jos buvo prie kiekvieno darbo dainuojamos, kur tik jos galėdavo žmogui padėti, savo ritmu organizuodamos ir gaivindamos žmogaus psichiką ir jėgas. Jos, anot garsiosios Bücherio studijos, visam pasauly lydėjo įvairius darbus. Ir juo kuri tauta daugiau dainuodavo, juo ji buvo darbštesnė. Iš tautos dainingumo beveik visuomet spręsdavo apie jos darbštumą. Visos kitos dainų rūšys tėra tik darbo dainų individualizacijos proceso išsišakojusios atžalos.

1926

Dainų berneliai

Mūsų dainose *dainų bernužėlis* dažnai aptinkamas :

Aš bernužėlis
Dainų dainelių,
Dainelių dainorėlis. <...>

Kas nor išmokti
Dainų dainuoti,
Tas tur prie manęs stoti.
Dovyd 299

O aš dainorius,
Aš dainorėlis,
Aš dainų špilmonėlis.

Aš atdaryčiau
Dainų skrynelę,
Paleisčiau ant liustelio.
JSD 356

Arba

Aš padainuosiu dainų dainelę,
Aš dainų bernužėlis.
Aš atdarysiu dainų skrynelę,
Paleisiu in liustelį.

Matome, kad *dainų kūrėjams ir platintojams* pavadinti kelių žodžių būta: dainų bernužėlis, dainų dainorėlis, dainų špilmonėlis ir kiti. Tačiau pas mus ne vienų tik vyrų dainininkų būta, bet ir moterų :

Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų merguželė.

Aš atdarysiu
Dainų skrynelę,
Paleisiu į liustelį.
Dovyd 302

Tačiau visai galimas dalykas, kad šis *dainų merguželės* motyvas nėra savarankiškas, bet išrėdėjęs *dainų bernužėlio* motyvų įtakoje, nes šis *dainų merguželės* motyvas dažniausiai aptinkamas *dvilypėse* dainose, t. y. tose dainose, kur du būriai ar du žmonės, dažniausiai bernai ir mergos dainuoja besivaržydami pakaitomis. Aišku, kad šitokiose dainose merga ar mergos galėjo ir sauvališkai dainų merguželes pamanyti dainų bernužėlio motyvo nusiklaususios. Merga ar mergos, bernams nenusileisdamos, dėl garbės ir garso varžydamosis, pradėdavo savo dainą taip pat, kaip ir bernai, tik bernų vardų ir pavadinimų vietoj moteriškąsias sąvokas įterpdavo, dėl ko susidarydavo dainos motyvų dvilypumas (paralelizmas). Pvz.:

I. Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų b e r n u ž ė l i s;
\- - - - - - - - - - -
Aš b e r n u ž ė l i s,
Aš jauns b e r n e l i s
Be jaunos m e r g u ž ė l ė s.

Parduosiu *ž i r g ą*
Ir t y m o b a l n ą,
Samdysiu a u d ė j ė l ę ir t.t.

II. Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų m e r g u ž ė l ė.
\- - - - - - - - - - -
Aš m e r g u ž ė l ė,
Aš v a r g d i e n ė l ė
Be jauno b e r n u ž ė l i o.

Parduosiu ž i e d ą
Ir v a i n i k ė l į,
Samdysiu a r t o j ė l į.
BOD, I, 57

Šitoksai dainos dvilypumas žymiai palengvina dainuoti, sutaupo laiką, energija, kurią tektų išeikvoti visai savarankišką dainą kuriant, todėl, suprantama, kad jau girdėtų žodžių pakartojimas seniau dainininkų buvo labai mėgiamas. Suprantama, šitoki pamėgdžiojamoji dvasia neturi tojo savarankumo, kokį ji turėtų būdama savarankiškai sukurta. Juk ir ką tik minėtoj dainelėj mergelė samdytis, t.y. pirktis artojėlį vargiai galėdavo, gal nebent tik tais atvejais, kai tėvas sūnų užkuriais, įsodais į žentus išleisdavo, bet šitokių atvejų būdavo retai. Todėl ir motyvas artojėlį samdytis bus atsiradęs bemėgdžiojant savarankiškajį motyvą samdytis audėjėlę.

Dainų bernužėlis ir dainų mergužėlė ir kitokiose dainų atmainose, kur jie minimi, nieko smulkiau nei apie juos, nei apie dainų skrynelę nepasakoma, nes visos šios dainelės, apdainuodamos jaunųjų žmonių meilę, nėra pilnos, nes vos tik pradėjus *apie dainorėlius* ir *dainų skrynelę*, tuoj nušokstama šalin, į kitus dalykus. Labai dažnai šios rūšies motyvai baigiasi samdymu, tiksliau, ketinimu samdyti artojėlį ar verpėjėlę, audėjėlę, o kitos baigiasi tuo, kad dainuojamą dainą *nugirs bernelis ar mergelė*, dar kitos *mergos vedimu*, vėl kitos *dukters nuleidimu*, kitos – *žirgo ir mergos pragėrimu*, kitos – berno jaunikio *atsilankymu*, o kita net ir šitaip:

Nuo Tilžės miesto
Į Karaliaučių
Dainuote nudainuosiu.

Nuo Karaliaučiaus
Iki Berlyno
Ryluote nuryluosiu.
Kalvaitis, p. 1

Turimoji medžiaga liudija, kad dainų bernelių ir dainų mergelių motyvas eina tik kitoms dainoms vedamuoju, toms dainoms, kurių mes ir be tojo įvado aptinkame, tačiau, reikia manyti, seniau šis motyvas su dainos visuma buvo glaudžiau susijęs. Mes turim ir dainų bernelių nuo dainos atitrūkimo pereinamąjį tarpą:

I. K a s n o r i š m o k t i
D a i n ų d a i n e l i ų,
T a s t u r p r i e m a n ę s s t o t i.

O a š d a i n o r i u s,
A š d a i n o r ė l i s,
A š d a i n ų š p i l m o n ė l i s.

A š a t d a r y č i a u
D a i n ų s k r y n e l ę,
P a l e i s č i a u a n t l i u s t e l i o.

A k m u o be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių, –

Taip ir aš jaunas,
Jaunas bernelis,
Be jaunosios mergelės.
JSD 356

II. O kas išmanė
Dailias daineles,
Jei ne tie galvočėliai.

Akmuo be šaknų,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių. <...>

Parduosiu žiedą
Ir vainikėlį,
Storosiuos artojėlio.
JSD 376

III. Šalta žiemelė,
Šalts rudenėlis,
Šalt man vienai gulėti.

Parduočiau stakles
Ir plonas drobes,
Samdyčiau artojėlį.
JSD 35

Matome, vienur dainų bernužėlis minimas aiškiai, kitur tiktai vos suprantamai, o trečiur jis jau visiškai nebeminimas, net ir posmas „Akmuo be šaknų...“ dingęs, o jo vieton įsiterpęs kitas: „Šalta žiemelė, šalts rudenėlis...“ Šis posmas, būdamas logiškai glaudžiau susijęs, be abejo, išstūmė mažiau suprantamą, nors senesnį posmą „Akmuo be šaknų“..., nes pasakymas: „šalta žiemelė, šalts rudenėlis, šalta man vienai gulėti“ visai paaiškina vedimo priežastį, o taip pat nurodo vedybų laiką.

Taip atitrūko dainų bernelio motyvas nuo tų dainų, su kuriomis jis, mūsų manymu, buvo glaudžiai susijęs. O jis glaudžiausiai buvo susijęs su „artojėlį, audėjėlę, verpėjėlę, gulovėlę samdyti“ motyvu; su kitais motyvais jis daug silpniau susijęs. Iš turimų duomenų atstatyti, rekonstruoti dainų bernužėlio vaizdą, pareigas, vaidmenį gana sunku. Tenka šiuo reikalu dirstelėti į mūsų kaimynų latvių dainas. Nors latvių dainose daug kalbama apie *dainavimą*, bet *dainų bernužėlio* jų dainos nemini. Suprantama, jų ponai (kungi) ir lemininkai (leimani), kurių dvaruose galėdavo tokie dainų berneliai dainuoti, daugiausia buvo vokiečiai ateiviai, ir jiems latvių dainų berneliai, dainuojantieji latviškai, buvo nereikalingi. Todėl latviai turi paprastų dainininkų, bet ne išprusintus dainų bernelius:

O dievuliau, mano *sesė*,
Tavo balsas griaudus.
Tavo dainą girdint
Byr ašaros gailios.
Brivzemnieks 4

– Klausyk, mano motė,
Ar linksmai dainuoju ?
– Tu, dukryt, liūdnai dainuoji,
Tu liksi siratėlė.
Br 3

Anksti rytą atsikėlus
Gražią dainą dainavau:
Apie uosį, apie klevą
Ir ąžuolą plačiašakį.
Br 6

Turėjau dainų tris pūrus
Apynių daržely.
Dainavau trejus metus
Neuždengdama pūro dangčio.
Br 24

Kai aš augau tarp brolelių,
Turėjau pilną skrynią dainų,
Svečių šalin važiuodama
Skrynią kalne apverčiau.
Br 31

Aš jauna, ganydama bandą,
Giesmes kamuolin vyniojau.
Svečių šalin eidama
Tą kamuolį išvyniojau.
Br 29

Suminėtieji latvių *giesmių* pavyzdžiai rodo, kad tos giesmės buvo dainuojamos mergų mergaujančių, kurios, svečių šalin nutekėjusios, vargu jas bedainuodavo. Bernai, latvių dainos žodžiais betariant, dainuodavo *zinges*, ilgas epines dainas, kurių nuotrupos yra šių dienų trumpos latvių giesmės. Dainoj sakoma:

Bėk, upeli, nebanguodamas,
Tebanguoja ežerėlis.
Dainuok „dziesmas", o ne „zinges", sesė.
„Zinges" brolis tedainuoja.
Br 9

Mūsų dainų pasakymai „Aš atdarysiu dainų skrynelę, paleisiu ant liustelio" ir „Kas nor išmokti dainų dainelių, Tas tur prie manęs stoti, Aš dainų bernužėlis", verčia manyti tuos dainų bernužėlius bei špilmonėlius buvusius dainų mokovus, dainininkus specialistus, kurie patys dainas *pramanydavo* ir jas kur reikiant dainuodavo (palyg. pasakymą: „O kas išmanė dailias daineles, jei ne tie galvočėliai"). Žinodami tokių dainininkų buvus Europos tautų tarpe (graikų aiodai ir rapsodai, skandinavų skaldai, provanso trubadūrai, prancūzų truverai, rusų skomorochai, germanų minezengeriai), turime pilną pagrindą manyti buvus jų ir mūsų krašte.

Žygimantas Augustas, didis mėgėjas vaišių, maskaradų, vaidinimų, dainų, pramogų, turėjo savo dvare keliolikos žmonių orkestrą, be to, juokdarių, šposininkų, dainininkų, daugiausia atvykėlių iš Italijos, kurių net pavadinimai *mentivagi* (itališkai menti + vagi yra meluoti, juokauti, klajoti; *mentivagi* tai klajojantieji juokdariai) itališki paliko. Šitokių žmonių buvo pilna ir Varšuvos, ir Vilniaus karaliaus rūmuose. Lietuvos didikai, karaliaus rūmų įpročius sekdami, įkurdino šitokius žmones savo dvaruose. Ir taip, 1547 metų liepos mėnesį Trakų vaivados kanklininkas dainavęs karaliui Žygimantui Augustui lietuviškas dainas. Neturėdami tikslesnių apie minimą kanklininką žinių, nežinodami jo kilmės, pavardės, verslo, dainuotųjų dainų teksto ir melodijos, negalime tiksliai pasakyti, ar to kanklininko būta lietuvio, ar jo tikrai lietuviškos, bet ne gudiškos (juk mūsų didikai buvo sugudėję) dainos dainuota, o tik galime spėti, kad ano meto mūsų didikų dėl Lietuvos savarankiškumo įkarštyje *galėjo* toks dainininkas būti lietuvis, *galėjo* jis dainuoti lietuviškai. Nors karaliaus rūmuose šios rūšies žmonės daugiausia buvo italai bei vokiečiai (minimas žymesnis juokdarys vokietis Kleindistas), bet yra žinių, kad jų tarpe taip pat buvę ir iš Žemaitijos atvežtų karlikų [= neūžaugų], aprengtų žaliais rūbais, apautų raudonais batais. Jeigu lietuvių buvo karaliaus rūmuose, juo labiau galėjo jų būti Lietuvos didikų dvaruose.

Nors ir be tikslesnių smulkmenų, vis dėlto šis faktas liudija buvus mūsų ponų dvaruose dainininkų specialistų, kurie vien tuo versdavosi. Ir todėl galimas dalykas, kad mūsų *dainų bernužėliai* taip pat buvo jų tarpo žmonės, pas kuriuos reikėdavę dainų mokytis stoti.

Siratėlių dalia

Siratėlis yra slavų skolinys mūsų kalboje, kurio senybinė reikšmė slavų kalbose buvo vergas, baudžiauninkas, vargšas, skurdžius, apleistasis. Slavų senovėje ne tik vergus ir baudžiauninkus taip vadino, bet ir šiaip beturčius, kampininkus, smulkius ūkininkus, net smulkių ūkių nuomininkus. Dar XV–XVI a. rusų bajorų ir vienuolynų darbininkus siratomis vadinta, o ir patys tokie žmonės save siratomis vadindavo: „aš, sirata, labai noriu jūsų klausyti ir jums tarnauti, pone", – buvo tradicinė kreipimosi formulė. Taigi socialine prasme slavų skolinys *sirota* atklydo pas mus su savo socialine charakteristika, mūsų dainose tokia siratėle būdavo ir vargo mergelė vadinama, o dažnoji vargo mergelė būdavo ir siratele ar našlaitėle pramenama:

– Ko užsipuolei,
Jaunas bernužėli,
Ko užsipuolei,
Jaunas dobilėli,
Ant manęs siratužėlės,
Ant vargužių mergužės.
JSD 358.

Arba:

Ženykis, broleli,
Tu siratėlę,
Vargdienę mergelę,
Prociauninkėlę.
JSD 367

Rūpinosi motinėlė,
Kad vargų mergelė,
Kad ji siratėlė.
JSD 161

Aš siratėlė,
Purvabridėlė,
Aš vargužio mergelė.
JLDn 588

Šiokia siratėlė, vargo mergelė, vargely gimusi, vargely augusi, vargo kieme gyvenusi (mūsų dainose minimi ir didis kiemas, didis dvaras, puikus kiemas) už vargo bernelio ir nuteka:

Vargely gimiau, vargely augau,
Už vargo bernelio ir nutekėjau.
Kolberg 36

Tačiau mūsų dainose *siratėlė* suprantama ir toji mergelė, kuri yra a p l e i s t a, neturi savo tėvelio, močiutės, brolių, seselių. Dainose ji šitaipos išrodo:

Neturiu močiutės
Kraiteliui sukrauti,
Neturiu tėvelio
Dalelei atskirti.

Neturiu brolelio
Lauku palydėti,
Neturiu seselių
Suolely sėdėti.

Saulelė močiutė
Kraitelį sukrovė,
Mėnesis tėvelis
Dalelę atskyrė.

Sietynas brolelis
Lauku palydėjo,
Žvaigždutės seselės
Suolely sėdėjo.
Dovyd 377

Arba

O aš neturiu
Nei tėvo, nei močiutės,
Nei jokios giminėlės.
RD 54

Kitam šios dainos variante sakoma:

O aš siratėlė,
O aš vargdienėlė,
Aš neturiu močiutės.

Augu giružėlėj
Žalia l i e p u ž ė l ė, –
Tai aug mano močiutė. <...>

Augu giružėlėj
Žalias j o v a r ė l i s,–
Tai aug mano tėvelis.<...>

Augu giružėlėj
Žalias ąžuolėlis,–
Tai aug mano brolelis.<...>

Augu giružėlėj
Žalia sedulėlė,–
Tai aug mano seselė.<...>
JLDn 1260

Nors po kiekvieno posmo kartojama:

– Liemuo – ne tėvelis, (ne motulė, brolelis, seselė),
Šakos – ne rankelės,
Lapeliai – ne žodeliai,

vis dėlto tasis sugretinimas žmonių su medžiais yra būdingas dainų epitetas.

Tasis sugretinimas žmonių su dangaus kūnais kilęs iš senovės mūsų religinių formų, iš dangaus kūnų, saulės ir mėnesio bei žvaigždžių kulto, garbinimo. Dar vienuolis Petras Dusburgietis rašė, kad prūsai garbinę saulę, mėnesį ir žvaigždes. Tasis saulės ir mėnulio kultas žinomas ir mūsų dainoms:

Mėnuo saulužę vedė
Pirmą pavasarėlį.

Saulužė ankstį kėlės,
Mėnužis atsiskyrė.

Mėnuo viens vaikštinėjo,
Aušrinę pamylėjo.

Perkūns, didei supykęs,
Jį kardu perdalijo:

– Ko saulužės atsiskyrei,
Aušrinę pamylėjai,
Viens naktį vaikštinėjai ?
RD 27

Latvių dainoje sakoma:

Saule mēnesi sacirta
Ar asaju zobeni,
Kam panema auseklam
Saderētu līgavinu.

Saulė mėnesį perkirto
Aštriu kardeliu,
Kam jis paėmė aušrinio
Suderėtą mergelę.
BW 33950

Kitoje latvių dainoje sakoma:

Perkūno buvo trys dukrelės,
Visos trys suderėtos:
Viena dievo sūneliui,
Kita ryto aušriniui (auseklam),
Ši trečioji, jauniausioji,
Ta saulužės.
BW 33890

Variantuose sakoma, kad tos dukrelės buvusios pačios Saulės.

Mėnuo ėmė saulės mergą,
Perkūns jojo vestuvėsna,
Visi dievai stebėjosi, –
Kur jis gavo tokį žirgą.
BW 33845[1]

Kitur sakoma:

Aušrinis anksti lekia
Saulės dukters norėdamas,
Lėk, saulyte, pati anksti,
Neduok dukros tu aušriniui.
BW 33745

Vienoje latvių pasakoje sakoma, kad Mėnuo vedęs Saulę, su ja laimingai gyvenęs, sulaukęs daug vaikų – žvaigždžių. Vieną rytą Saulė atsikėlusi anksti, Mėnesio neberado, ėmė jį sekti ir vieną rytą, anksti kėlusi, susekė, kad Mėnuo meilaujasi su viena Saulės dukra, skirta aušriniui, ausekliui, o variantuose minima, kad Mėnuo įsimylėjęs ir į pačią Aušrinę, čia Austra vadinama. Įširdusi Saulė neištikimajam savo vyrui keršija: perkerta jį kardu. Variantuose sakoma, kad Mėnesį perkerta Perkūnas, norėdamas jį nubausti, kodėl Mėnuo buvęs savo žmonai Saulei neištikimas, kodėl jis pasigavęs ar pasivogęs Saulės dukrą. Iš dangiškųjų vestuvių, tojo mitinio, dievų gyvenimo fragmento kilo ir giminystė dangaus kūnų su žemės gyventojais, žmonėmis. Juk, pagal pasakų, mūsų ir latvių, variantus, ir pati Žemė buvusi Mėnesio ir Saulės duktė. Jeigut Mėnuo yra Žemės tėvas, Saulė jos motina, tai žvaigždės, Saulės dukros, yra Žemės sesers, tokis pat giminystės ryšys tiko ir žmonėms. Jau ir latvių dainose Saulė buvo vadinama motule, o mėnuo tėveliu. Rusų dainose ir šiaip žmonės buvo su dangaus kūnais lyginami: šeimininkas su mėnesiu, šeimininkė su saule, jų vaikai su žvaigždėmis. Kitoje rusų dainoje vaikas sakosi, kad jojo tėvas – mėnuo, močia – saulė, sesuo – aušrinė. Vienoje didžiarusių dainoje lyginama:

Lyg mėnuo sėjėjas su žvaigždėmis,
Toks mano tėvelis su sūnumis;
Tokia mano motulė su dukrelėmis,
Lyg šviesi saulė su aušrinėmis (so zariami).
(N. Sumcov, O svadebnych obriadach.., 1881, p. 42)

Visiškai suprantama, kad jeigu jau gyvus tėvus su mėnesiu ir saule lygindavo, mirusius tėvus ir brolius turėdavo pavadinti dangaus kūnais, dėl tokios koncepcijos ir atsirado sugretinimas: mėnuo – tėvelis, saulė – motulė, sietynas – brolelis, žvaigždės – seselės.

Antrasis sugretinimas, sugretinimas žmonių su medžiais, paaiškinamas net lengviau, vienų mūsų dainų duomenimis. Pirmon eilėn mūsų senovėje būta medžių kulto, medžių garbinimo. Mūsų senovėje buvo minimi šventieji medžiai ir šventieji miškai (arbores sacres et luci sacres), tiek medžiai, tiek miškai dėl savo šventumo buvo neliečiami, žmonėms ten, tosna šventosna

vietosna, įžengti drausdavo, nes ten dievai gyvendavo ir juos tik dievų tarnai lankyti tegalėdavo, šiaip žmones, šventon girion įžengusius, sunkiai, net mirtim, bausdavo. Ką dievų tarnai tose šventose giriose darydavę, kaip jie ten medžius garbinę, neturime žinių, tik žinome, kad būdavę ir atskiri dievinamieji medžiai, kuriuos ypatingai gerbdavę. Šiokie paskiri medžiai ir šiaip kur kitur buvę dievinami, juos žmonės lankydavę, jiems aukas aukodavę.

Medžiams, jų dvasioms, jų dievams aukodavo juodą ožį, juodą ar baltą gaidį, kiaušinius, vištą, sūrį, sviestą, pieną, daržoves, javus, alų, duoną, net daiktus: rankšluoščius, juostas, kaspinus, vainikus, pakeles, pinigus, plaukus, kartais žirgą, juodą jautį, juodą ožį, kartais medų. Vyrai aukodavę savo aukas ąžuolui, šermukšniui, moterys – liepai, eglei, bet kartais ir vyrai, ir moterys aukodavę kartu. Aukojamuosius daiktus vyniodavę šventojo medžio lapais, tojo medžio, kuriam aukodavę. Šventųjų medžių neliesdavo, nekirsdavo, jų šakų nelaužydavo, žievės nelupdavo, jų dvasių keršto bijodavo. Dažnai šventuose miškuose, po šventais medžiais lavonus laidodavo, vyrus po ąžuolais, moteris po liepomis. Ant tokių kapų vyrams ąžuolo, moterims liepos medžio paminklus, krikštus statydavo.

Medžių, ypač ąžuolo, kultas mūsų senovėje buvo svetimšalių klaidingai su žalčio kultu siejamas, būk [= tarsi] medžiams ir kepsniai žalčio pavidalo buvę aukojami. Šventuose medžiuose ne tik dievai gyventi mėgdavo, bet juosna ir mirusiųjų vėlės įsikūnydavusios. Medžiai buvę pranašingi, vaidilos iš jųjų kalbos žmonių ateitį, gresiamas nelaimes sužinodavo. Šventosioms girioms globoti buvo atskira vaidilų rūšis, vadinamieji medžionys (medones). Jie šventųjų medžių priežiūra, veisimu ir aukomis rūpindavos. Jie galėdavo ir paprastus medžius įšventinti, šiam reikalui 3–7 dienas pasninkaudavo, paskui dievus į medžius šaukdavo. Nors medžiams aukodavo bet kada, tačiau buvo ir specialios jiems šventės skiriamos pavasarį (gegužės–birželio mėnesiais) ir rudenį (rugpiūčio–rugsėjo mėnesiais). Šiomis šventėmis žmonės medžiams aukodavo, juos puošdavo, jų šakomis ir lapais patys puošdavos, gerdavo midų, alų, išgėrę šokdavo, dainuodavo aplink šventąjį medį (choreas circa arbores ducere et cantare incipirent). Kartais tose šventėse ir kai kurias šeimynines kitas apeigas atlikdavo. Tos šventės sutapdavo su saulėgrąžomis. Tų švenčių pėdsakų randame Joninėse.

Medžius globodavo tam tikri dievai. Mūsų senovėje ąžuolus globojęs Perkūnas, šermukšnius Pušaitis, klaidingai Puškaičiu rašomas, riešutus Lazdona, beržus Beržulis, ievas Ievulis, klevus Klevelis, visus medžius globoję Girykštis ir Medeina. Kai kurių dar minimi medžių dievais Kirnis, Pergrubis, Ganyklis, Vaižgantas. Latvių dainose minimi Medžio dievas, Medžio tėvas ir Medžio motė. Jie globojo girias ir visus jų gyventojus, kurių vardus ir balsus žinodavo. Kartais medžiuose gyvendavo atskirų giminių dievai, tos girios būdavo tik toms giminėms šventos, giminių alkais (salvae sacrae gentiles) vadinamos.

Šiokioje medžių garbinimo įtakoje imta tikėti, kad medžiai esą artimi žmogaus giminaičiai. Žmogaus ne tik vėlė, bet ir jis pats manosi galįs pavirsti medžiu. Nuotaka, anytos ujama, nekenčiama, dainuoja:

Aš pasiversiu žalia liepele,
Oi aš pastosiu šaly kelelio.

Nuotakos vyro kertamoji liepa prabyla:

– Berneli mano, mano jaunasis,
Žalia liepelė – tavo mergelė,
Tankios šakelės – baltos rankelės,
Drabni lapeliai – meilūs žodeliai.
VLCh 3, p. 434

Arba:

Kad mudu auguv
Pas tėvužėlį,
Pas tėvužėlį,
Kaip anžuolėliu.
JLDn 1159

O kad aš jojau
Per žaliąją lankelę,
O aš išvydau
Liepelę siūbuojančią.

O aš dingojau,
Kad tai žalia liepelė,
O tai te buvu
Manu sena močiutė.

O kad aš jojau
Per žaliąją girelę,
O aš išvydau
Anžuolą linguojantį.

O aš dingojau,
Kad žalias anžuolėlis,
O tai te buvo
Manu senas tėvelis.
JLDn 1172

O aš pamačiau
Gale laukužėlio
Anžuolėlį linguojantį,
Viršūnėlę siūbuojant.
Aš vis dingojau,
Kad anžuolužėlis,
Buvęs mano bernužėlis,
Pagiružiais vaikščiojęs.
JLDn 65

Iš šiokių dainų paralelių ir išaugo sugretinimai ąžuolas – tėvelis, liepa – močiutė, jovaras – brolelis, sedulė – sesulė ir t.t.

Siratėlei, neturinčiai tėvo nei motinos, brolio nei sesers, juos pavaduoja dangaus kūnai, medžiai. Siratėlių dainose yra keleriopų, vieni jų neturi nieko:

Netur tėvo nei močiutės,
Nėr kam pamokinti,
Nei brolelių, nei seselių
Lauku palydėti.
JSD 103

Variante sakoma:

Aš neturiu tėvo
Anei motinėlės.
JSD 116

Kad aš neturiu
Seno tėvužio.
JLDn 664

Aš neturiu motinėlės,
Kas ma taisys patalėlį.
JLDn 505

Siratėle dainose vadinama ne tik vargo mergelė, mergelė be tėvų, brolių, seserų, bet ir mergelė, berno suviliota ir apleista:

Vakar bernužėliu
Vis meilūs žodeliai,
O jau šiandien bernužėliu
Nėra ni žodeliu.

Uui, ui, ui Dievai,
Dievulėliau manu,
Kur aš būsiu, pasidėsiu,
Viečna siratėlė?
JLDn 596

Siratėlė, vargo mergelė:

Varguž̆y gimiau,
Varguž̆y augau,
Už vargų bernelio
Ir nutekėjau.
JSD 861

Kelios pastabos dėl demonologijos

Kalbant apie velnius, praverčia visuomet žinoti keletas faktų apie demonus, kurių kilmę, evoliuciją ir psichologiją aiškina demonologija. Demonologija yra religijų mokslo šaka, aiškinanti demonų ne tik kilmę, bet ir jų santykį su kitomis dvasinėmis būtybėmis bei žmonėmis. Demonai, dvasinės esybės, buvę tarp dievų ir mirusiųjų vėlių, yra gana įvairios kilmės. Dalis tųjų demonų buvo aukščiau girių, kalnų, vandens, oro dvasios, jos animistinės gadynės, animistinio pasaulėvaizdžio padariniai. Mirusiųjų vėlės, artimųjų gyvųjų pamirštos ir apleistos, vėlės savažudžių, nepalaidotų, staiga ne namie mirusiųjų virsdavo demonais, kerštingomis, daugelio nelaimių ir negerovių kaltininkėmis. Padermių kultūros gadynėje ir paprastosios vėlės būdavo demonai toms giminėms, padermėms, kurios nedraugingai su vėlių globojama paderme ar gimine gyveno.

Visuomeniniai santykiai veikė ir anojo pasaulio gyventojus. Senovėje žmonės, nežinodami mikrobų nei mikrobiologijos, manė, kad visų ligų kaltininkės esančios dvasios, blogos dvasios, atseit demonai. Isterija, konvulsijos, šv. Vito šokis, neuritas, visokie neurozai, paralyžius, mėšlungis, išgąstis, lekiančios rožės ir daugybė kitų ligų buvo laikoma demonų išdaigomis, velnio apsėdimais, nuo visų ligų anais senais laikais gydydavo ne vaistais, o burtais, kerėjimais, magiškomis formulėmis, egzortais. Maži vabzdžiai, ligų mikrobų nešiotojai, jau senovėje buvo laikomi įsikūnijusiais demonais: musės, blusos, blakės, utėlės ir t. t. Didžiosios epideminės ligos: maras, stabas, cholera, raupai, drugys, maliarija, vidurių šiltinė ir kt. buvo laikomos mirties demonų išdaigomis, o maras net turėjo savo atskirus globėjus: graikų Thanatos, romėnų Mors, latvių Mara, mūsų Maro Merga, Giltinė.

Liguisti žmonių apsigimimai įvyksta dėl daugybės biologinių priežasčių (moterys su barzda, vyrai su krūtimis, žmonės su plaukais ant nugaros, veido, žmonės su šešiais rankos ar kojos pirštais ir kt.) buvo žmonių laikomi piktųjų demonų padariniais, o tokie žmonės buvo laikomi demonų apsėstais ar net įsikūnijusiais demonais. Įsikūnijusiais demonais buvo laikomi ir nelaimingi dvynukai: prie vieno liemens ir dviejų kojų dvi galvos ir keturios rankos (iš jų kai kur išaugo sirenos), dvynukai suaugusiomis krūtinėmis, viduriais, nugaromis, galvomis buvo laikomi ir demonais (iš jų kai kur atsirado drakonai, slibinai). Net žmogaus gyvenimą, jo žygius, likimą atskiri demonai globoję (graikų Moira, romėnų Fortūna, aisčių Laima).

Graikų kultūros gadynėje buvo g e r i e j i ir b l o g i e j i daimonai, demonai, blogųjų demonų apsėsti žmonės buvo vadinami *kakodaimon*. Kakodaimonai graikams buvo visi isterikai, epileptikai, lunatikai, paranoikai, burtininkai, žavėtojai, raganiai ir kt. Kosminiai reiškiniai (tamsa, šviesa, perkūnas, debesys, kometos, meteorai, saulės ir mėnesio užtemimai) buvo irgi arba demonai, arba demonų veiksmai. Net augmenijos pasauly ir faunoje įvairios rūšys augalų,

gyvulių, žvėrių, paukščių globojamos atskirų demonų, kurie, nuskriausti ar užrūstinti, dažnai būva kerštingi, keršija nevešėjimu, nederliumi, ligomis ir t. t.; žmonės stengdavos su tokiais svečiais nebuvėliais sugyventi, jų neerzinti, nekiršinti.

Demonais virsdavo kai kur ir nugalėtieji dievai, nukariautojų tautų dievai nustelbdavo nugalėtųjų tautų panteoną, miestų dievai nustelbdavo provincijos dievus, feodalinei dangaus santvarkai griūvant ir vykstant dangaus centralizacijos procesui, neklusnieji dangaus feodalai irgi virsdavo demonais ar net demonų valdovais. Demonais išvirto oro, vandens, žemės ir žemės gelmių dievai.

Dievų antropomorfizacijos procese, kada dievai gyvulių, žvėrių, paukščių, šliužių, net medžių pavidalo ėmė virsti žmogaus pavidalo (antropomorfiniais) dievais, tai nespėję „sužmonėti", žmogaus pavidalu virsti, teromorfiniai ar dendromorfiniai dievai kartais pakliūdavo demonų kategorijon. Neįprastų formų demonai (sfinksai, kentaurai, slibinai, drakonai ir kt.) kildavo iš toteminės piktografijos, toteminių stulpų, sapnų, iliuzijų, vizijų, miražų, haliucinacijų, šešėlių, gyvavaizdžių, paveikslų.

Senovėje demonai buvo tik dvasinės būtybės, menkesnės už dievus, bet galingesnės užu vėles. Blogais demonais buvo laikomos tokios dvasios tuomet, kuomet jos žmonėms kenkdavo, tačiau ir blogieji demonai būdavo geri, kada jie žmonėms nekenkdavo. Demonams dviem grupėm (geriesiems ir blogiesiems) suskilti padėjo Babelio ir Persijos religijos. Senovės žydų religijoj, po Babelio nelaisvės, visi demonai (šedim, seirim, robeset ir kt.) virto piktomis būtybėmis, keikiamosiomis dvasiomis. Nuo šiųjų blogųjų dvasių žmonės gynėsi amuletais, burtais, talismanais, kerėjimais, magija.

Graikų religijoj demonai buvo dvireikšmis žodis, juo vadino ir geras, ir blogas dvasias, prikergdami po atitinkamą būdvardį (geras, blogas). Filosofas Talis iš Mileto demonais laikė visas dvasias, esančias tarp dievų ir vėlių. Aischilo ir Pindaro metu demonais buvo laikomos ir vėlės. Paskui atsiranda kerštingasis demonas, *daimon aloster*, kurio apsėstasis žmogus yra pragaištingas. Pitagoro mokykla demonais laikė visas dvasias, nuo dievų iki vėlių. Empedoklis visus demonus paskirsto į gerus ir blogus. Sokratas ir Platonas demonais vadina slaptas jėgas, tobulinančias žmogaus sielą, tai naujieji demonai (kaina daimonia), visi šie demonai geri, jų tikslas ugdyti ir daboti gerą. Todėl išmintim ir dorybėm apdovanotas žmogus buvo vadinamas demoniškas (daimonion). Po Platono vėl ima demonais vadinti tik blogąsias dvasias, jau Plutarcho metu demonais buvo vadinamos blogosios dvasios, nes gerosios dvasios imtos vadinti dievais.

Naujųjų laikų velnio formai ir psichologijai turėjo didelės įtakos senovės žydų religija. Žydų religijai turėjo didelės įtakos Babelio religija, su kuria žydai susipažino būdami Babelio valstybės nelaisvėje (VI a. pr. Kr.). Prieš žydų nelaisvę demonai buvo Jahvės pasiuntiniai, angelai (malak). Tik penktojoj Mozės knygoje (32, 17) sakoma, kad žydai aukavę *šedim*, ne Eloah, demonui, ne Dievui, bet čia *šedim* reiškia „svetimam dievui", nes *šedim* yra skolintas iš asirų žodis, o pas asirus *sedu* buvo jaučio pavidalo dievas.

Po Babelio nelaisvės demonai žydams tapo kaltininkais viso pikto, jų valdovas ir vadovas buvo Satana, šėtonas, kuris buvo Jahvės šeimos narys. Minima tamsos deivė Lilit, drakonai Rahab ir Leviatanas ir demoniškas dievas Azazel, kuriam Jahvė pataria aukoti ožį. Šiaip demonai buvo vadinami *sirim* (gauruotieji) ar *šed*; senovės Kanaano gyventojų tarpe gauruotasis dievas panašus į graikų satyrą. Ir *sirim*, ir *šed* buvo ožio kilmės ir plauko demonai. Tie ožio savumai buvo paveldėti vėliau ir krikščionių demonologijoj, kur velniai buvo vaizduojami ožio pavidalo ar bent su kai kuriais ožio savumais.

Krikščionių kultūros gadynėje nuo Klemenso, Justino, Origeno iki šventojo Tomo Akviniečio demonologijoj buvo visokių pakitimų, tačiau esmėje velnio sąvoka buvo glaudžiai su amžinojo blogio mintim susieta: jis – visų blogumų šaltinis, nenumaldomas žmonių gundytojas. Viduriniais amžiais buvo mesta mintis: *ubique daemon* – visur velniai, visur jie tyko pagauti žmogaus sielos. Ne tik oras, vanduo ir žemė, bet ir visa erdvė buvo pilna demonų. Vietoje šio meto atomų, elektronų, jonų anuo metu buvo vis velniai, demonai. Daug jų buvo, bet kiek jų buvo – sunku pasakyti. Buvo mėginta skaičiuoti, vieni tikino, kad velnių esą 10 000 bilijonų, kiti kad 15 milijonų, dar kiti, kad jų esąs skaičius, išreiškiamas vienetu su šimtu šešiasdešimts nulių, dar kiti tikino, kad velnių kiekvienam žmogui tenka po 11 000, kurie stovį prie mirštančiojo žmogaus 10 000 kairėje pusėje, o 1000 dešinėje pusėje.

Ubique daemon, velnias gali pasiversti bet kuo, net gyvuliu, žmogumi, jis gali būti jaunikis, vesti nuotaką, būti tarnas, gulovas, pasiuntinys. Buvo tikima, kad velnio pradėtas iš senos moteriškės gimsiąs Antikristas. Velnio vardas magiškas, minėti draudžiamas, todėl velnias turėjo daug sinonimų, kuriais galima buvo apeiti velnio tikrąjį vardą. Velnių talkininkai buvo žavėtojai, raganiai ir raganos. Velnias galėdavo žmogui parūpinti visokių turtų, gėrybių, bet žmogus turėdavo savo piršto krauju pasirašyti sutartį, kurioje savo sielą užrašydavo velniui. Velniui iššaukti ir su juo bendrautis vartodavo juodosios magijos formules, surašytas juodose knygose baltomis raidėmis. Velnius iššaukdavo nuo saulės laidos iki vidurnakčio. Nuo velnių gindavosi baltosios magijos formulėmis.

Mūsų dainų erotika

(Rūtos erotinė simbolika)

Kas toji erotika? Senovės Graikijoj buvo dievas, vardu Eros (Erotas). Jis buvo jaunas, gražus, žavingas, viliojantis, jam negalėjo atsispirti nei dievai, nei žmonės. Jis buvęs jaunatvės, grožio, meilės ir lytinės traukos dievas, jis buvęs visų dievų gražiausias. Jungdamas atskirus paskirus elementus krūvon, jis iš chaoso padaręs darną, harmoniją. Jis išriedėjęs iš kiaušinio, padėto dievo Krono į dievo Chaoso antį. Pradžioje Erotas buvęs grožio, kosminės traukos, o paskui tapęs ir atkakliu jaunatvės, grožio, meilės, lytinės traukos dievas. Dėl to graikai žodžiu *eros* ėmė vadinti ir meilę, aistrą, žodžiu *erotikos* – mylintį, įsimylėjusį žmogų. Iš to jau galime vesti, jog erotika yra visa tai, kas su meile, aistra, lytine trauka normalinėse ribose susiję; lytinio gyvenimo iškrypimai, ištvirkimas nebus jau erotika, bet pornografija, kurią nuo erotikos lengva atskirti.

Mūsų dainose yra gana daug erotikos, bet tosios erotikos yra pakankamai daug ir kitų Europos ir ne Europos tautų dainose bei tautosokoje, o tai yra todėl, jog mūsų gyvenimas yra gana erotingas, jog erotika yra vienas svarbiausiųjų gyvenimo, kultūros, literatūros atramos taškų. Dr. H. Rohlederis, Havelockas Ellis ir S. Freudas yra pasakę, jog žmogus erotizuotas nuo galvos iki kojų. Alkis ir meilė – tai mūsų kultūros motina, visa kita, ką mes dabar turime, išsišakojo iš dviejų instinktų – savisaugos (alkis) ir veislės palaikymo (meilė).

Suprantama, erotikai tokį didelį vaidmenį vaidinant gyvenime, ji atsispindi ir literatūroje, tautosakoje, dainose.

Mūsų dainose esama trejopos erotikos, viena – **natūralinė,** daiktinė, kur visi daiktai vadinami savo vardais (žmonės šiokią erotiką vadina p a t a u š k o m i s, t a u š k a l a i s, t a l a l u š k o m i s), antra – **realinė,** apčiuopiamoji, kur aišku, ką žmogus nori pasakyti, trečia – **simbolinė,** įmanomoji, kur žmogus savo mintis reiškia vaizdais, simboliais, alegorijomis, palyginimais, sugretinimais (paralelėmis), keltinės prasmės žodžiais ir posakiais. Šiuo tarpu mes kalbėsim apie simbolinę erotiką, trumpai stabtelėdami ties kiekvienu svarbesniu šios rūšies simboliu. Labai didelį vaidmenį mūsų dainų erotinėje simbolikoje vaidina r ū t a.

Rūta, meilės dievams skiriamas augalas, nuo nepamenamų laikų buvo jau tausoma, puoselėjama, gerbiama, gydymo, magijos, prietarų ir religiniams reikalams vartojama Šiaurinės Afrikos, Mažosios ir Pietinės Azijos, pietinės ir vakarinės Europos, vidurinės Amerikos tautų ir tautelių. Pas mus rūta, manoma, atkilo iš Balkanų per pietinę Rusiją, Gudiją, per čekus, lenkus. Rūta buvo ne tik šventas augalas, bet ir vaistas nuo daugelio negalavimų. Ją, jos sultis, arbatą įvairiomis formomis su įvairiais kitokiais priemaišais vartodavo nuo prietvaro, viduriavimo, nuo apsinuodijimo bet kuriais mirštamais nuodais, nuo nuodingo gyvatės įkandimo, nuo kosulio, vidurių, šono ir krūtinės dieglių, skausmo strėnose, dusulio ir plaučių uždegimo, nuo reumatizmo, vidurių išpūtimo, didžiosios žarnos ir gimdos patinimų, nuo mėšlungių bet kurios kūno

dalies, nuo kirminų ir soliterio, nuo vandenligės, sopėjimo akių, blakstienų, akių regėjimo nusilpimo, skaudėjimo galvos, plūdimo kraujo per nosis, odos išbėrimo ir daugelio kitų negalavimų, žodžiu, rūta buvo toji pasakiškoji senovės ir vidurinių amžių gydytojų ieškoma panacėja (visoms ligoms vaistas). Mūsų reikalui svarbiausia, jog rūta buvo vartojama lytiniam jausmui padidinti (afrodiziaka), lytiniam jausmui sumažinti (anafrodiziaka) ir gemalui ar sėklai moters įsčiose sunaikinti (remedium abortivum). Rūta turi daug eterinio aliejaus, kuris mažomis dozėmis veikia erzinančiai, didelėmis dozėmis – nuodingai, o stipriomis dozėmis – iššaukia mėšlungį (konvulsijų) ir net mirtį (graikų gydytojai Hipokratas V a. pr. Kr., Dioskuridas I a. po Kr., Soranas Efezietis II a., prancūzas Helie de Nantes, vok. Huberis XIX a., romėnas Celsus I a., indas Gopalas XIX a. ir indų medicinos literatūra).

Tiktai todėl, kad rūta buvo ir *aphrodisiaca* ir *abortivum* (čia suprantama ir anaphrodisiaca), jau senovėje rūta buvo i r m e i l ė s i r n e k a l t u m o s i m b o l i s; tokiu būdu ji buvo laikoma ir krikščionybės; rūta buvo *herba sacra* (šventa žolė) ir *herba sacrata* (pašvęstoji žolė). Viduriniai amžiai rūtą vartojo prie egzortų. Jeronimas Braunšveigietis (XV a.) rūtą vadino *herba de fuga demoniis* (žolė velniams baidyti) ir sako, jog taip ji jau buvo vadinama dar ankstybaisiais viduramžiais. Dr. J. Seppas (Das Heidentum und dessen Bedeutung für das Christentum) rašė, jog rūta ankstybajam viduramžy buvo bažnyčios tiek pat gerbiama, kiek ir verba, Žolinės šventėje buvo šventinama rūta ir iš jos nupinti vainikai, šventosios rūtos buvo saugojamos namie, o rūta, tapusi nekaltumo ir mergystės simboliu, buvo skiriama Dievo Motinai. Rūta tapo šventas augalas ir, Jeronimo Braunšveigiečio (Destillierbuch) liudijimu, žmogus su rūta galėdavęs atskirti velnio apsėstuosius: jie nepaduodavę rankos žmogui, turinčiam savo rankoje rūtos šakelę. Oswaldas Grolius (Traktat von den Signaturen) rašė, jog rūta esanti tokia pat relikvija, kaip ir gabalėlis kryžiaus. Anot Pruck-Mayerio (Die heiligen Pflanzen der Deutschen), rūta buvo dedama karstan, idant apgintų vėlę nuo blogųjų dvasių, Visų šventųjų ir Vėlinių dienose dėdavo rūtų vainikus ant morų gedulingųjų pamaldų metu, todėl rūta buvo vadinama ir mirusiųjų gėlė (herba mortuum), kadangi ji buvusi Dievo Motinai skiriama, vadinosi dar ir nekaltybės gėlė (herba immaculata).

Mūsų dainose rūtos simbolinė reikšmė yra sudėtinė, atsiradusi dviejų kultūrų įtakoje: krikščioniškosios ir pagoniškosios. Bažnyčia, paėmusi globoti rūtą, pavertė ją mergystės luomo (mergystės ar panystės stono) simboliu, kuomet seniau jinai buvo tik mergos mergavimo (nuo jos lytinio brendimo iki nutekėjimo) simbolis. Mergystės luome esti ir mažos, ir senos, nepažinusios vyro, o senesniųjų dainų žiniomis, nei mažos, nei senos rūtų neaugina, rūtų vainiko nepina ir jo nenešioja.

Iš dainos sugretinimų matome:

Augo rūta, augo mėta,
Augo lelijėlė,
Augo mano jaunos dienos
kaip žalia r ū t e l ė.

Skyniau r ū t ą, skyniau mėtą,
Skyniau lėlijėlę,
Skyniau savo jaunas dienas,
Kaip žalią r ū t e l ę. <...>

Vežė r ū t ą, vežė mėtą,
Vežė lelijėlę,
Vežė mano jaunas dienas,
Kaip žalią rūtelę.

Ataugs r ū to s, ataugs mėtos, ataugs lelijėlės,
*N e a t a u g s mano jaunos dienos, kaip žalios r ū t e l ė s**
JSD 468, 474, 469

jog žalios rūtelės yra simbolis jaunųjų dienelių.

* Kursyvu spausdinamų eilučių originale nerasta.

Kitoje dainoje šioji prasmė dar labiau paryškinama:

– Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Ko man reikia
Prie jaunų dienelių.

Žaliųjų rūtelių,
Skaisčių kaspinėlių,
Tų man reikia
Prie jaunų dienelių.
Ness 267

Žmogaus amžiaus ir gyvenimo pasikeitimai seniau įvairiose tautose (gamtotautėse ir dabar) buvo lydimi tam tikrų apeigų: gimimo apeigos, vestuvių apeigos, laidotuvių apeigos, reikia manyti, jog pas mus, kaip ir kitur, buvo ir brendimas apeigomis palydimas, atseit galbūt buvo ir brandos apeigos, kurias atitikdavo lytinio brendimo ar subrendimo tarpai. Iš tųjų brandos apeigų liko daug pėdsakų kitose tautose, jų, be abejo, buvo ir pas mus. Tųjų brandos apeigų, kurių dalis paskui prilipo prie krikštynų, dalis prie vestuvių, svarbiausias motyvas buvo merginoms – rūta ir rūtų vainikas, bernams – žirgas, pentinai, kartais kardas, tymo balnelis, kiaunių kepurėlė. Tarpe gamtotaučių brandos apeigos yra gana sudėtingos, čia vartojamas jaučiabirbis (bullroarer), šaukiamos dvasios, padermės dievai, inscenizuojama „prisikėlimas“ arba antrasis „gimimas“, žalojamas kūnas, tam tikros jo dalys, daromi ištvermės bandymai. Senovės tautose (pas indus, persus, semitus, graikus, romėnus, keltus, germanus, slavus) brandos apeigos buvo sujungtos su namų religija (sacra privata) ir tam tikrais ištvermės bandymais (bernams). Mūsų brandos apeigos, be abejo, padermių gadynėje buvo surištos su namų religija, bet šiųjų apeigų aprašymų, liekanų neturime, jų pėdsakų galime atsekti vestuvių ir gimimo apeigose.

Brandos apeigomis pas mus prasidėdavo bernelių ir mergelių jaunosios dienelės, kurios baigdavosi vedimu ar nutekėjimu. Šiose jaunose dienelėse bernas bernauja, o merga – mergauja. Mergos mergavimas, jaunosios dienelės tampriai susijusios su rūta, rūtų vainikėliu, o berno bernavimas, jo jaunosios dienelės – su bėruoju žirgeliu. Bernas dainoje sako:

Vai, kaip aš paaugau ik žmonių bernelių,
Aš po stonią vaikščiodamas žirgeliais gėrėjaus.
Fort-Miller 90

Šerk, šerk, tėveli, bėrą žirgelį,
Aš josiu pas mergelę.
O kaip užaugsiu, protužį gausiu,
Aš pašersiu žirgelį.
Pats nusišersiu, pats pabalnosiu.

Arba:

Dar nebuvau stainely,
Dar nešėriau žirgelį,
Ak, neleisk, neleisk
Bałtas tėtušėli,
Dabar jaunas tebesu.
JLDn 1480

Bernas gailisi:

Gaila pentinėlių, bėrojo žirgelio
Ir jaunųjų dienelių. (Mano užrašyta)

Ir skundžiasi:

Tėveli mano, senasis mano,
Kur dėsiu pentinėlius?
Vai, kur padėjai jaunas dieneles,
Vai, kur padėjai bėrą žirgelį,
Ten dėk ir pentinėlius. (Mano užrašyta)

Štai:

Kad aš sugrįžčiau į tas dieneles,
Labiau mylėčiau bėrą žirgelį,
Pats pas mergužę josiu.*
JSD 80

Arba:

Tankiai pašerčiau
Ir pagirdyčiau,
O kur ketėjęs,
Tenai nujočiau.
JLDn 518

O tos jaunosios berno dienelės yra jo bernavimas:

Girdžiu bernužį bernaujantį,
Berno svirnužis naujai dengtas.
Mano užrašyta ir var. JSD 1046

Iš šių pavyzdžių matome, jog bernas, imdamas bernauti, jaunas dieneles gyventi, turėjo savo žirgelį, tas žirgelis būdavo berno jaunųjų dienelių pažiba, jo netekdavo savo jaunąsias dieneles prarasdamas. Bernelis bernaujantis ir jo bėrasis žirgelis buvo neperskiriami, todėl, suprantama, jog bėrasis žirgelis pavaduodavo savo šeimininką, jaunąjį bernelį:

Neilgai stovėjau,
Neilgai kalbėjau (su bernu),
Ir pavyto vainikėlis
Ant mano galvelės.
Dauk, p. 25

– Oi sakiau, sakiau mergelei savo:
Neeik pro juodbėrelį;
Kad tu praeisi pro judbėrelį –
Nustosi vainikėlio.
Pakalniškis, p. 93

Mergelė mergaudama irgi sėja rūteles, pina vainikėlį, kurie yra būtini jos jaunųjų dienelių palydovai, suprantama, jog prapuldžius vainikėlį ar sušėrus rūteles, dingsta jos jaunosios dienelės negrįžtamai, todėl rūtų vainikėlis pavaduoja dainose ir pačią mergelę:

Ir atjojo trys berneliai
Pas tą vieną vainikėlį.
JSD 349

Iš šių pavyzdžių turime, jog bernelio bernaujančio, jo jaunųjų dienelių neatskiriamas yra bėrasis žirgelis, todėl bernelis kartais = bėrajam žirgeliui. Mergelei nuo jaunųjų dienelių neatskiriama žalioji rūtelė, rūtų vainikėlis, todėl mergelė = rūtų vainikėlis, tai viena simbolių pora.

Bet vainikas buvo ir erotinės reikšmės, ko dėlei ankstybajame viduramžyje vainikas buvo bažnyčios laikomas nepadoriu, buvo ujamas, net draudžiamas. Tertullianus (Tertulianas) (De mulieribus) vainiko dėvėjimą vadina begėdyste, viliojimų pagunda, drovumo praradimu. Vainikai pietų Europoje, toje mirtų, rozmarinų, rūtų vainikų tėvynėje, buvo bažnyčios ujami iki V a., kol Grigalius iš Nozianso patsai grąžino, tiksliau, įvedė, paprotį šliūbo [= tuoktuvių bažnyčioje] metu jaunajai bažnyčioje būti su vainiku. Bažnyčia vainikui suteikė nekaltybės reikšmę, kuri ilgainiui įsigalėjo Europoje. Žalias vainikėlis = nekalta mergelė. Vainikas senovėje buvęs jaunatvės, grožio, meilės, lytinis traukos simbolis. Graikijoj ir Romoje vainikai, vartojami dažnai ir religinėse apeigose, buvo dažnai pinami iš mirtų, augalo, skiriamo Afroditei ir Venerai, meilės deivėms. Mūsų rūta buvusi ir M i l d o s, meilės deivės, globojama, tačiau erotinė vainiko reikšmė pas mus buvo krikščionybės nustelbta.

* Cituojama ne iš to šaltinio.

Vainikėlio, tojo mergelės jaunųjų dienelių perlo, likimas liūdnas, jis berno nukeliamas, sunaikinamas, pametamas, žirgams sušeriamas, ugny sudeginamas.

Dainoje sakoma:

Už nuskįtases rūtikes
Bus kitos įsėtos,
Už nukeltą vainikėlį
Brangiai bus mokėta.
Kalvaitis, p. 79

Tačiau merga sako bernui:

– Nors tu užmokėsi,
Bet jau rūtų vainikėlio
Daugiau nenešiosiu.
Fort-Miller 48

Su bernu kalbant vainikėlis vysta:

– Neilgai stovėjau,
Neilgai kalbėjau,
Ir pavyto vainikėlis
Ant mano galvelės.
Dauk, p. 25

Suprantama, nes bernai ne veltui merginas kibina:

Vienai pirksim midų,
Untrai žalių vynų,
Tai teip mes panelas viliosim.
Nuo šio žalio vyno,
Nuo geltono midaus
Nenešios panytėla
Rūtų vainikėlio.
NS 1123

Vainikėlį mergina kartais pameta:

Prieš dienałi užsnūdau,
Vainikėlį pražudžiau,
NS 960

ir

Jei bernelis radu
Manu vainikėlį,
Nenešiosiu, nedėvėsiu
Nei vienos dienelės.
JLDn 306

Visuose minėtuose atvejuose rūtų vainikas turi mišrią, dvireikšmę prasmę: nekaltumo ir erotinės traukos:

Vesčiau (šokti) merguželę,
Duočiau tris šimtelius:
Žali, gražūs vainikėliai
Ant josios galvelės.
Fort-Miller 23

Vainikėlis ir žirgui sušeriamas:

– Senai sušėriau rūtų vainiką
Žirgeliui juodbėrėliui,
Dauk, p. 166

atsako bernas mergai, reikalaujančiai grąžinti jai vainiką.

Bernai gąsdina merginas:

Iš rūtelių vainikėlio
Bus žirgeliams abrakėlio <...>

Iš šilkelio kasnykėlių
Bus žirgeliams kamanėlės.
Bsn, 129

Tėvas bara savo dukrą:

Ir sušėrei vainikėlį
Su grynu abrakėliu,

Sugirdei jaunystėlę
Su čystu vandenėliu.
Bsn 139

Bėrasis žirgelis atstoja čia jaunąjį bernelį, ką mes ryškiai iš šios dainelės matome:

– Vesk žirgužį į rūtužių daržą,
O bernytį prie jaunos mergytės.

Išmindžiavo žirgužis rūtužes,
Nubučiavo bernytis mergužę.
Ness 52; var. Kalvaitis, p. 318

Tuokart suprantama:

Oi, sakiau, sakiau mergelei savo:
Neeik pro juodbėrėlį;

Kad tu praeisi pro juodbėrėlį –
Nustosi vainikėlio,
Pakalniškis, p. 93

jog bernelis suvartos merginos rūtų vainikėlį.
Ir dainoje:

Kelsiu vartus ligei galei,
Leisiu žirgų savo valei,
Virkdinsiu paneli.
NS 1009; JSD 79, 483, 650

Būdavo įprasta atjojus piršliuosna žirgą rišti prie rūtų darželio, mergelę rasdavo ir rūtų daržely, todėl, suprantama, susidarė vaizdas rūtų darželį išmindžioti – merginą nuskriausti ir atbulai: merginą nuskriausti – rūtų darželį išmindžioti. Rūtų vainikėlis ir apskritai vainikas, anot psichoanalitikų, buvęs simbolis vulvos, suprantama, šiokis simbolis buvo vulgarizuotas, ko dėlei jo įtakoje atsirado šiokia dainelė:

Mūsų brolelio vis stačias, vis stačias
Bėras žirgelis.
Mūsų seselės vis skečias, vis skečias
Žalios rūtelės.

Ž i r g a s, vyro genitologų [= genitalijų?] simbolis, buvo žinomas ir senovėje. Mergų vainikas kartais ugnyje deginamas. Bernas kalbina merginą:

– Mergužėle mano,
Balta lelijėle,
Kai tu ginsi palšus jaučius,
Gyki vieškelėliu.

Ten mudu ganysim,
Ugnelę kūrysim,
Žalių rūtų vainikėlį
Ugnelėj degysim.

Vainikėlis dega,
Dūmeliai mėlyni <...>
Stovi mano mergužėlė
Rankeles nuleidus.
Dovyd, p. 287; var. Kolberg 26

Kad vainikėlį ugny deginti reiškia bloga, tą mergelė ir pati žino:

Ji skindama dabindama
Su vainiku kalba:
– Vainikėli žalių rūtų,
Kur aš tave dėsiu?

Ar aš tave į ugnelę,
O ar ant galvelės?
Kai tu žalias ugny degsi,
Aš jauna beverksiu <...>.
Kai uždėsiu ant galvelės,
Žalias bežaliuosi.
JSD 48; var. JLDn 815; Ness 236

Ugnies įžiebimo, atsiradimo, atnešimo, pavogimo mite jau senovėje buvo pastebėta daug erotiškojo elemento, patsai ugnies įžiebimas buvo prilyginamas lytiniam aktui, pagalėliai, ugniai įžiebti vartojamieji, buvo prilyginami vyro (penis, testes) ir moters (vulva) gimties aparatui (L. von Schröder: Mysterium und Mimus im Rigveda, 1908, p. 260–261, Leo Frobenius: Das Zeitalter des Sonnengotes, 1904, p. 338 ir sk., A. Kuhn: Die Herabkunft des Feuers, 1859, passim.).

Arnobius (Arnobijus; IV a.) rašė, jog buvęs senovėje paprotys alegoriškais posakiais bjaurius dalykus pagražinti, jiems gražią varsą [= spalvą] suteikti, švelnų skambesį pagaminti, žodžiu, erotinę kalbą sušvelninti. Rūtos simbolika pas mus, mūsų dainose, buvo irgi priemonė erotinei kalbai sušvelninti, negražiems daiktams gražų antspalvį suteikti, viešai nevartojamiems daiktams gražius vaizdus parūpinti.

Mūsų patarlės

Bendros pastabos

Kalbant apie patarles, tuojau kyla mintis, kas yra tos patarlės. Mūsų terminas *patarlė* kilęs iš žodžio *patarti*, tačiau kitose kalbose patarlės ir kitais vardais vadinamos. Štai arabų kalboje *mathal* ir senovės hebrajų kalboje *mashal* reiškia prilyginimą, ir čia tais semitiškais vardais vadinamos ir patarlės, ir prilyginimai, ir net pasakos. Kinų kalboje patarlės vadinamos žodžiu *yen*, *yen-yü* ar *su-hua*, kas reiškia puošnūs žodžiai ar liaudies žodžiai. Estų *vana-sõna* reiškia seni žodžiai, seni posakiai. Suomių *sanalasku* reiškia krintantieji ar lašantieji žodžiai ar posakiai. Gruzinų *andaza* reiškia pavyzdžiai. Senovėje gruzinai patarles vadino *igavi*, kas reiškė ir patarlė, ir prilyginimas. Vengrų kalboje *köz-mondás* reiškia liaudies posakiai, *példabeszéd* – pavyzdingi posakiai, o *szokasmondás* – įprastiniai posakiai. Airių *sean fhocal* reiškia senoviški posakiai. Japonų kalboje *koto-waza* reiškia veiklieji posakiai, t. y. posakiai, kurie veikia žmones. Sanskrito kalboje patarlės vadinamos *su-bhasita*, tai reiškia gerai pasakyti žodžiai, puikūs žodžiai. Turkų kalboje *atalar sözu*, tai reiškia senuolių posakiai, prosenių posakiai. Slavų kalbose patarlės vadinamos *poslovicy, przysłowie, přislovi*, romanų kalbose – lotynų kalbos žodžiu *proverbium*, vokiečių kalboje – *Sprichwörter*, visi šie pastarieji terminai, kaip ir mūsų kaimynų latvių kalboje *sakamvardi*, atitinka mūsų terminą patarlės.

Iš minėtųjų terminų matome, kad posakių, patarlėmis vadinamų, įvairiose kalbose yra skirtingi vardai, kuriuose vienur keliamos vienos, kitur kitos savybės. Paprastai patarlėmis vadinami tokie posakiai, kurie esti trumpi, sklandūs, kartais vaizdingi, plačiau liaudies vartojami ir turi didaktinę reikšmę. Ypatingai ryškūs trys patarlių savumai – trumpumas, sklandumas, didaktiškumas. Įvairūs patarlių savumai, tiek liečią patarlių formą, tiek liečią jų turinį, bus aptariami įvairiuose skyriuose. Šis mano straipsnis apie mūsų patarles trijų skyrių: a) patarlių poetika, kur mes pažiūrėsim patarlių formos savumų, b) patarlių genetika, kur mes aptarsim patarlių kilmės klausimus ir c) patarlių tematika*, kur mes dirstelsim į patarlių turinį ir jo keliamas problemas. Patarlių tematikoj mes išskirsim vieną poskyrį visai savarankiškai, kurį pavadinsim patarlių sociologija, kur bus parodoma, kaip patarlėse atsispindi luomai, klasės, socialinė ir klasių kova, socialinė struktūra įvairiose savo formose. Šiuo tarpu pradėsim mūsų patarlių problemas nuo patarlių poetikos.

* Studijos dalis apie patarlių tematiką nebuvo paskelbta.

Patarlių poetika

Mūsų patarlės labai dažnai pasižymi savo ritmingumu:

Gražiai nešiosi, || ilgai dėvėsi.
Kai tu man šersi || ir aš nestovėsiu.
Katei juokai, || pelei mirtis.
Gudrus sugalvos, || piktas padarys.
Per plyšį žiūrėsi, || velnią pamatysi.
Lauko nearsi, || duonos nevalgysi.
Koks artojas, || toks ir arklas.
Daug darbo, || mažai pelno.
Nemeski kelio || dėl mažo takelio.

Šiuose pavyzdžiuose matome, kad patarlės skyla dviem ritmingom dalim. Tačiau esama ir neritmingų patarlių:

Iš didelio debesio mažas lietus.
Gerai už svetimo stalo sėdėti.
Kiekvienas obuolys turi savo kirminą.
Rytdiena atsineš savo duoną.
To paties vežimo ratas rato nepavys.
Ant palinkusio karklo visos ožkos lipa.

Šiose minėtose patarlėse mes anojo ritmingumo nejaučiame. Suprantama, ritmingosios patarlės yra sklandesnės už neritmingąsias. Esama patarlių ir rimuotųjų, kurių ritmingosios galūnės turi panašius sąskambius:

Mėnulis neboja, || kada šuva loja.
Dievo neapgausi, || velnio nepagausi.
Gyrėsi puodas, || kad katilas juodas.
Gyvenimas be žmonos || lyg daržas be tvoros.
Nakties darbai, || dienos juokai.
Visos bėdos || žmogų apsėdo.
Gražiai gyvename || ir tvoras kūrename.
Gera galva sumanys, || geros rankos padarys.
Kol saulė patekės, || rasa ir akis išės.
Gavai svetur žmoną, || gauk ten ir dirvoną.
Geras bernas į mergas, || tik ne tokis į vagas.

Rimas yra pilnas galūnių sąskambis, jis patarlėms yra didelės reikšmės, nes ritmingos ir rimuotos patarlės lengviau žmonių įsimenamos. Esti patarlėse ir nepilnas sąskambis, vadinamas aliteracija:

Koks artojas, || toks ir arklas.
Ten gera, || kur mūsų nėra.
Lobis budina, || vargas migdina.
Senam meluoti, || turtingam vogti.

Aptinkama patarlėse ir anafora, ne galūnių, bet ritmingųjų dalių pradžių panašumas:

Gavai nosin, || gausi ir paakin.
Geri gaspadoriai, || gerai ir valgydina.
Gimė diena, || gims dienai ir maistas.
Gaila žento, || gaila ir varškės.

Patarlių struktūra būna keleriopa, vienos patarlės esti ilgos (hipernormalinės), kitos trumpesnės, normalinės, kitos visai trumpos (anormalinės). Imsim pavyzdžiais.

Ilgosios patarlės:

Maži vaikai, | maži vargai, || didi vaikai, | didi vargai.
Kur gyvensi, | ten namai, || kur numirsi, | ten kapai.
Ilgas plaukas, | trumpas protas, || trumpas plaukas, | ilgas protas.
Nėra to namo, | kur nebūtų vagies, || nėra to miško, | kur nebūtų žvėries.

Ilgosios patarlės turi keturias ritmines dalis, kurios skyla dviem grupėm ir kiekvienoje grupėje yra po porą ritminių dalių.

Normalinės patarlės:

Kokis darbas, || tokia ir alga.
Ką jaunas įprasi, || tą senas teberasi.
Kokie tėvai, || tokie ir vaikai.
Kaip pasiklosi, || taip išmiegosi.
Kol saulė patekės, || rasa ir akis išės.
Toks jo prigimimas, ||o gal įpratimas.
Duodamas imk, || mušamas bėk.
Kiti metai, || kiti lapai.

Trumposios patarlės:

Kiauro maišo nepripilsi.
Alkanam duona rūpi.
Dvilinka netrūksta.
Šuns balsas dangun neina.
Su saule negyvensi.
Žodis galvos nepramuš.
Šaukštu upės neišsemsi.
Visų dantys balti.
Giltinė į dantis nežiūri.

Šiose trumpose patarlėse mes jau nepastebim ritmo, ritmingųjų patarlės dalių. Trumposios patarlės esti dvejopos kilmės: vienos jų yra sutrumpėjusios iš ilgesnių patarlių, o kitos savaimingos kilmės.

Sutrumpėjusių trumpųjų patarlių pavyzdžiams tinka ir šios patarlės:

Gavai nosim žemę paarti,

šiai patarlei tinka ir pilnoji patarlė:

Gavai nosim žemę paarti, žinok, kaip senesnį barti.

Arba:

Geram visi geri, –

šią patarlę atitinka pilnoji patarlė:

Geram visi geri, blogam visi blogi.

Štai vėl:

Gavai beržo košės.

Šią patarlę atitinka pilnoji patarlė:

Gavai beržo košės, gal sugudrėsi ir dirbti netingėsi.

Prasmės atveju patarlės esti įvairios, vienos jų suprantamos taip, kaip pasakomos, o kitos keltine prasme. Keltinės prasmės patarlės yra vaizdingosios. Štai vaizdingųjų patarlių pavyzdžiai:

Nuo vilko bėgo, ant meškos užbėgo.
Vainojo puodas, kam katilas juodas.
Laukas akylas, miškas ausylas.
Kiti metai, kiti lapai.
Nakties darbai, dienos juokai.
Iš tų šiaudų nebus grūdų.
Varnas varnui akies nekirs.
Per vieną ausį įėjo, per kitą išėjo.

Nevaizdingosios patarlės:

Eisim save parodyti ir kitų pažiūrėti.
Kas turi, tam ir reikia.
Senas protu, jaunas jėga.
Vaikai žalą daro, tėvams atsakyti.
Kas nedirba, tas ir nevalgo.

Suprantama, vaizdingosios patarlės yra įspūdingesnės ir labiau mėgstamos, bet yra gana didelis procentas ir nevaizdingųjų, tiesioginės prasmės patarlių. Vaizdingumo patarlėse pasiekiama kartais belyginant vieną dalyką ar veiksmą su kitu:

Ėdrus kaip prūsas.
Tinka kaip šuniui balnas.
Gavo kaip rudis dešros.
Myli kaip vilkas ožką.
Urzgia kaip šuo su kaulu.
Staugia kaip šuo prieš mėnesį.
Blaškosi lyg laumė po jaują.

Vaizdingosios patarlės esti įvairių rūšių, kaip ir patys vaizdai.
Metaforinės patarlės:

Žodis žvirbliu išlekia, o jaučiu grįžta.
Neartas laukas akis bado.
Vasaros prakaitas žiemą šildo.
Vėją pasėjęs, audros susilauksi.

Metoniminės patarlės:

Bėga vilkas – tunka vilkas, guli vilkas – lysta vilkas.
Svetimu protu netoli tenueisi.
Gaspadoriaus akimi gyvuliai tunka.

Sinekdochinės patarlės:

Ranka ranką mazgoja, abi nori būt baltos.
Vilką kojos peni.
Neravėtas linas mergai veidus trina.
Svetimi dūmai akis graužia.
Geros rankos netinginiauja.

Hiperbolinės patarlės:

Graži kaip pavasaris, linksma kaip vasara, turtinga kaip ruduo.
Iš adatos vežimą priskaldė.
Surietė vargai, liko vieni kaulai.
Jo galvoje devyni avinai mušasi.
Guli kaip lokys lauže.

Alegorinės patarlės:

Tušti indai ir varpai garsiai skamba.
Auksas kreivais keliais vaikšto.
Gyrėsi gaidys vanagą pagausiąs.
Gyrėsi telias vilką papjausiąs.
Bepigu kiaulei, nei burną prausti,
nei kojos auti, nei galva šukuoti.
Lupk žievę, kol brazdas atšokęs.
Žiemą – brolis, vasarą – molis.

Prozopopėjinės patarlės:

Darbas ne vilkas, miškan nepabėgs.
Mėnuo juokias, kai šuva loja.
Duona verkia tinginio valgoma.
Žodis žvirbliu išlekia, bet jaučiu grįžta.
Saulė džiaugias, kai žmonės dirba.

S i m b o l i n ė s patarlės.
Pačių patarlių simbolinių yra nedaug, tačiau plačiai vartojami sutrumpėjusių patarlių simboliai šiokio tipo:

Raseinių Magdė, Molio Motiejus,
Kauno Vėpla, Telšių Pliumpis,
Labanoro Dūda, Grigo bitės,
Zablockio muilas, Viešintų ilgarankis ir kt.

Patarlėse esama gana daug s a t y r o s:

Giria kaip pelėda savo vaikus.
Devyni gudai vieną gaidį pjauna.
Išėjo šuniui šėko pjauti.
Reikalingas kaip šuo penktosios kojos.
Skrido kaip sakalas, tūpė kaip vabalas.
Aš tave mylėsiu, kai vilkas neš, per tvorą pakylėsiu.

Esama patarlėse daug ir s ą m o j a u s:

Kur velnias nepajėgia, ten bobą siunčia.
Medum sėjau, pipirais dygo.
Atiduos skolą, kai akmuo žydės.
Didelį vagį ir ponai gerbia.
Rodyk jam širdį, o jis – mėsos gabalas.

Esama patarlėse ir guvios p a š a i p o s:

Vyras kaip ąžuolas, galva kaip kopūstas.
Dievas davė, velnias parovė.

Susidraugavo kaip šuo su kate.
Pakenkė kaip vagiui tamsi naktis.
Tiek naudos kiek iš ožio pieno.
Čia teisybė kaip pečiaus šviesybė.
Sprogo kaip muilo burbulas.

Patarlių įspūdingumas sustiprinamas kartais p r i e š t a r a v i m a i s:

Dievui meldžias, velnią už uodegos tampo.
Iš žodžių – Saliamonas, iš darbų – avinas.
Glostai katę, o ji tau nagus rodo.
Glostė žodeliais, kandžiojo darbeliais.
Prie valgio pirmutinis, prie darbo paskutinis.

Kartais [įspūdingumas sustiprinamas] k a r t o j i m a i s:

Ėjo ėjo ir priėjo liepto galą.
Kuodi kuodi, kodėl tavo plaukai juodi.
Pirk pirk iš šunies dešrą.
Kosėk nekosėk, vėdaro negausi.
Gyveno gyveno, kol nusigyveno.
Žodis skriaudžia, žodis glaudžia.

Kartais k l a u s i m u:

Kuris arklys papiltų avižų neėda?
Veršis lankoje, paršas aruode – kada nenutuko?
Ar ilgai šuniui dešra po kaklu?
Ar šuva turi gėdą?
Argi gyvą sutvėrimą marinsi?

Kartais š ū k t e l ė j i m u:

Ir geležis nudyla!
Ir arklys arklio dykai nekaso!
Iki laiko puodas vandenį neša!
Kiauro maišo nepripilsi!
Šiluma kaulų nelaužo!

Kartais k r e i p i m o s i:

Nekišk piršto tarp durų – nuvers.
Ateik privalgęs, ir čia gausi.
Daug klausyk, mažai kalbėk.
Nelipk kaip varlė ant dalgio.

Patarlių genetika

Savo kilme patarlės yra arba literatūrinės, arba liaudies. Literatūrinės patarlės savo keliu būva tradicinės, imtos iš liaudies, perdirbtos, atseit suliteratūrintos, ir individualinės, atskirų autorių sukurtos. Suprantama, pravesti skirtumą tarp liaudies patarlių ir individualinių patarlių nėra lengva. Liaudies patarlės savo keliu gali būti skirstomos: v a r d i n ė m i s , b e n d r i n ė m i s ir s k o l i n i a i s. Vardinėmis patarlėmis vadinamos tokios patarlės, kuriose yra tikriniai vardai: asmenvardžiai ar vietovardžiai.

Vardinės patarlės:

Platus kaip Biržų ežeras.
Grynas kaip Platelių ponas.
Grūdasi kaip Gruzdžiuos per šventą Roką.
Gudri kaip Nočios davatka, cūdus pramanydama.
Garsus kaip Prienų vagis.
Eina kaip į Gardiną gudų pažiūrėti.
Giria kaip Viekšnių puodžius savo darbą.
Nudriskęs kaip Alytaus žydas.
Pasipūtęs kaip Mantvilų šlėkta.
Gudravoja kaip Zablockis su muilu.
Greitas kaip Darbėnų viršaitis į karčemą.
Durnių ir Trakuose pažinsi.
Pavaišino kaip latviai Biržų ponus.
Taisos lyg į Plungės mugę važiuoti.
Aukštas kaip Nemakščių varstas.

Vardinės patarlės yra pačios paprasčiausios, jos glaudžiai susijusios su įspūdingais gyvenimo įvykiais, tačiau ir jų amžius yra glaudžiai susijęs su amžium tų įvykių, dėl kurių jos atsirado. Vardai, asmenvardžiai ar vietovardžiai, žinomi aprėžtos srities žmonėms, o su jais siejamieji įspūdingieji įvykiai žinomi tik tam tikrame aprėžtame laiko tarpe.

Suprantama, juo žymesnis žmogus, juo žymesnė vieta, juo svarbesnis įvykis, juo jie plačiau žinomi, ilgiau pamenami. Tačiau viskas turi savo ribas: vardinių patarlių amžius ir teritorijoj, ir laike yra gana aprėžtas. Vardinėse patarlėse vardai yra patarlės gyvybinis nervas: pamirštami vardai, pamirštama ir patarlė, nebesuprantami vardai, nebesuprantama ir patarlė. Tik nedaugeliui patarlių pavyksta, praradus vardus, patekti bendrinių patarlių tarpan. Vardinės patarlės beveik visos yra liaudies kūrinys. Bendrinės patarlės yra tokios patarlės, kurios daugiau ar mažiau žinomos visos tautos žmonėms. Savo kilme bendrinės patarlės esti gana įvairios, vienos jų kilusios iš literatūrinių šaltinių, kitos iš dainų, pasakų, anekdotų, papročių, istorinių įvykių, metų. Imsim pavyzdžiais. Iš dainų kilusios patarlės:

Kukavo rytą ir vakarėlį, kol sukukavo močios dukrelę.
Geras patars, blogas nutars, piktas subars.
Graži iš veidelių, paika iš darbelių.
Nepapustęs dalgelio, nepapjausi šienelio.
Atrasi anytą, ne motinėlę, rasi šešurą, ne tėvelį.

Iš pasakų kilusios patarlės:

Yra pasauly teisybė, bet ji akla.
Sugyvena kaip šuo su kate.
Kas kam lemta, tas ir išsipildo.
Boba iš ratų, ratams lengviau.
Melagiui ir tiesą sakant netiki.
Gerai kaip lapei pas vištą svečiuose.
Giriasi lapė kiškį pagavusi, o šunys jau uodegon kimba.

Iš anekdotų kilusios patarlės:

Plaukia prieš vandenį, glosto prieš plauką.
Kas lanktį kirs, to pati mirs.
Velnio bitės, velnio medus.
Jei nebūt arklys nudvėsęs, būt ir nuo ėdimo atpratęs.
Kur velnias negali, ten bobą siunčia.
Kas pirmiau į maišą, tas paskiau iš maišo.

M i t i n ė s k i l m ė s patarlės:

Laksto lyg aitvaras.
Giltinė neveiz į dantis.
Mėnuo saulę pagavo.
Atein liga ir nešaukiama.
Laumės žino lino žiedą.
Nei saulės duktė negal jam įtikti.
Ožys keikiamas tunka.
Gudri kaip laumės auginta.

I s t o r i n ė s k i l m ė s patarlės:

Pučiasi kaip penkių pilių valdovas.
Suiro kaip Aukmergės pilis.
Aukšti tavo namai kaip Veliuonos pilis.
Perkūne dievaiti, nemušk žemaitį, tiktai
mušk gudą kaip šunį rudą.
Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus.
Maža garbė svetimomis kalbomis kalbėti,
gėda savosios nemokėti.

P a p r o č i ų k i l m ė s patarlės:

Gajus kaip ragana skandinama.
Mandras kaip rudenį šlėktelė.
Engia kaip per kunigystę.
Neklausysi tėvo, šuns skūros klausysi.
Gaila varškės, gaila ir žento.
Užkasti pinigai nešildo.
Blaškos kaip dūšia be vietos.
Bijo kaip velnias kryžiaus.
Negirk dienos be vakaro, mergos be ryto.

T e i s i n ė s k i l m ė s patarlės:

Senam nemeluoti, bagotam nevogti.
Yra žemėj teisybė, bet ji akla.
Turtai ne visuomet doriems kliūva.
Su stipresniu nesigrumk, su turtingu nesipešk.
Kas nusidėjo, pabūgst ir vėjo.
Kieno galia, to ir valia.
Su teismu prasidėk, tai ir kelnes pasidėk.
Didžiųjų vagių nekušina, mažuosius karsto.
Be aukso ir šviesybė temsta.
Ar mes dalis dalinamės, kad nesutiksim.

S o c i a l i n ė s k i l m ė s patarlės:

Bajorystė – menka ponystė.
Alus ne vanduo, kunigas ne piemuo.
Kol riebusis sulys, liesasis padvės.
Kožnas bajoras – bieso tavoras.
Kas gimė kovu – tas kovas, kas povu – tas povas.
Varnas varnui akies nekirs.
Ponas ir juokdamos kailį nudyžia.
Vandeniu neremkis, ponu nedenkis.
Sermėga sermėgą ėda.

Mužikas – aukso guzikas, bajoras – šunų tavoras.
Kol ponui įtiksi, nuo Dievo atliksi.
Kiaulių neganęs ponu nebūsi.

Ūkinės kilmės patarlės:

Koks darbas, toks ir pelnas.
Ne tiek pelno, kiek vargo.
Devyni amatai, dešimtas badas.
Kas ars – nepavargs, kas vogs – nepralobs.
Svetimo nenorėk, savo nepaleisk.
Bendras arklys visados liesas.
Atsarga gėdos nedaro.
Namai – pragarai, be namų – negerai.
Tėvas sudėjo dūsaudamas, vaikas praleido klykaudamas.
Mainai varnoms, priedai – vaikams.

Filosofinės kilmės patarlės:

Daug žinosi, greit pasensi.
Daug žinok, mažą bylok.
Padaryk mane žinančiu, aš tave padarysiu turtingu.
Nesidžiauk radęs, neverk pametęs.
Daug girdėt, maž kalbėti.
Diena dieną moko.
Protas išmintį vadžioja.
Ir vilkas sotus, ir ožka sveika.

Meteorologinės kilmės patarlės:

Rytas be rasos – vakaras šlapias.
Kokia žiema, tokia ir vasara.
Šv. Martynas su ledu, tai Kalėdos su lietu.
Ligi šv. Jono prašykim visi lietaus,
paskui ir aš vienas išprašysiu.
Gaidys gieda prieš oro atmainą.

Literatūrinės kilmės patarlės esti gana įvairios. Daug patarlių kilo iš pasakėčių, didaktinių aforizmų, iš rinkinių pasakėčių Ezopo, Fedro, Lafonteno ir kt. Ezopo pasakėčios Europos tautoms davė šiokias patarles:

Pučiasi kaip varlė prieš jautį.
Vilkas vis į mišką žiūri.
Nekask kitam duobės, nes pats jon įkrisi.
Kakta sienos nepramuši.
Nuo savų atstosi, prie kitų nepristosi.
Geriau žvirblis rankoje nei sakalas padangėje.
Kur du pešasi, trečias naudojasi.
Puošiasi svetimomis plunksnomis.
Kitiems teikia, o pačiam nebereikia.
Su kuo sutapsi, tuo ir patapsi.
Melagiui ir tiesą sakant netiki.
Viena kregždė nereiškia pavasarį.
Daug norėsi, viską prarasi.
Kiekvienas pirklys savo prekę giria.

Daug patarlių kilo iš Biblijos, betarpiai ar per pamokslus, sakomus kunigų bažnyčiose:

Akis už akį, dantis už dantį.
Mylėk savo artimą kaip pats save.
Pas kitą mato krislą, pas save nei rąsto.
Vilkas avies kailyje.
Bloga sėkla ir nesėta auga, o geroji ir pasėta nedygsta.
Kitas ir nesėjęs pjauna.
Sunku tau spardytis prieš akstiną.

Daugelis patarlių padaroma žmonių pagal jau žinomų patarlių pavyzdžius. Iš Ezopo pasakėčios „Lakštingala ir vanagas" buvo žinoma patarlė: geriau žvirblis rankoje nekaip sakalas padangėje. Šios patarlės pavyzdžiu atsirado patarlės lotyniškos:

Plus valet in manibus passer,
quam subdubis grus,

arba:

Plus valet passer in dextra,
quam quattor extra,

arba angliškos:

A bird in the hand is
worth two in the bush.
A bird in the hand is worth
ten in the wood.

Ir lietuviškoji:

Geriau žvirblis rankoje negu briedis girioje.

Buvo lotyniškoji patarlė:

Lux vespere laudatur, hospes mane probatur.

Šios patarlės pavyzdžiu atsirado vokiškoji patarlė:

Schöne Tage soll man abends loben, schöne Frauen morgens.

Jų pavyzdžiu atsirado lietuviškoji:

Negirk dienos be vakaro, mergos be ryto.

Iš lotyniškos patarlės

Homo proponit, deus disponit

atsirado vokiškas variantas

Mensch denkt, Gott lenkt.

Iš jų – lietuviški variantai:

Žmogus šaudo, velnias kulkas gaudo.

Dalis patarlių yra kitų tautų patarlių vertimai:

Gyvena su bėda per pusę (iš rusų).
Neturėjo boba bėdos, nusipirko paršelį.
Svetimom rankom tik žarijas žarstyti.
Durna galva, kojoms klapatas.
Paskubėsi, žmones prijuokinsi.
Muštas nemuštą veža.
Ir mūsų ūlyčioj bus šventė.

Yra patarlių individualinių, atskirų autorių:

Si vis pacem, para bellum. Vegece, IV a.
Times hominem unius libri. Thomas de Acquino.
Every nation for itself and god for us all. Canning.
Le roi règne et ne gourverne pas. Thiers.
Я тебя породил, я тебя и убью. Гоголь.
Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein Leben lang. M. Luther.

Šiokių individualinių, atskirų žinomų autorių patarlių yra gana daug. Vienu atveju žmonės pamena ir žino patarlės autorių, bet gana dažnai tiek kalboje, tiek raštuose tokios patarlės kartojamos be autoriaus, ir jis tampa nežinomas. Tokios individualinės autorių patarlės, patekusios liaudies vartosenon, esti keičiamos. Taip posakis:

Le roi règne et ne gouverne pas (karalius karaliauja, bet nevaldo) buvo pakeistas į variantą *karalius karaliauja, bet neprekiauja.* Anglų politiko Canningo patarlė *Every nation for itself and god for us all* (kiekviena tauta už save, Dievas už visus) buvo pakeista į *kiekvienas už save, o Dievas už visus.*

Lutherio dvieilis:

Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein Leben lang
(Kas nemėgsta vyno, moterų ir dainų,
tas liks paikas visą savo gyvenimą),

sutrumpėjo į posakį

Wein, Weib und Gesang.

Yra tačiau patarlių, bendrų kai kurioms indoeuropiečių tautoms. Šiokios patarlės paplito įvairiais keliais iš literatūrinių ar kitokių šaltinių, o kitos buvo paveldėtos iš antikinės kultūros.

Dalis šiokių patarlių atsirado ir savaime dėl panašių kultūros sąlygų:

Pavyzdžiai:

1. Laukas akylas, miškas ausylas.
   Mežam ausis, laukam acis (latvių).
   Лес слышит, а поле видит.
   Der Wald hat Ohren, das Feld hat Augen.
   Fields have eyes, and woods have ears (anglų).
   Les bois à des oreilles et le champ des yeux (prancūzų).
   Campus habet oculos, silva aures (lotynų).
2. Ne viskas auksas, kas auksu žiba.
   Ne viss zelts, kas spīd (latvių).
   Не все золото, что блестит.
   Es ist nicht alles Gold, was da gleisst.
   All is not gold, that glisters (anglų).
   Ce n'est pas tout or ce qui reluist (prancūzų).
   Non aurum est, quodcunque nitet (lotynų).
3. Kalk geležį, kol karšta.
   Kalk dzelzi, kamēr karsts (latvių).
   Куй железо, пока горячо.
   Schmiede das Eisen, solange es heiss ist.
   Strike while the iron is hot (anglų).
   Il faut battre le fer, tandis qu'il est chaud (prancūzų).
   Ferrum quando calet, cudere quisque valet (lotynų).

4. Ką pasėsi, tą ir pjausi.
Ka sēsi, ta plausi, (latvių).
Что посеешь, то пожнешь.
Was du saest, das wirst du ernten.
What you sow, you must mow (anglų).
Comme tu semeras, tu moissonneras (prancūzų).
Ut sementum feceris, ita metis (lotynų).

5. Katės iš namų, pelės iš kampų.
Kad kake nav maājās, tad pelem laiks (latvių).
Коли нет кота в дому, играют мыши по столу.
Wen die Katze nicht zu Haus, hat die Maus freien Lauft.
When the cats away, the morese may play (anglų).
Quand le chat n'est pas là, les souris dansent (prancūzų).
Fele comprehensa saltant mures in mensa (lotynų).

6. Varnas varnui akies nekerta.
Varna varnai acies neknabj (latvių).
Ворон ворону глаз не выклюет.
Eine Krähe hackt der anderen kein Auge aus.
One crow will not pickout another crow's eyes (anglų).
Un corbeau narrache point l'oeil a l'autre (prancūzų).
Corvis corwi oculum non eruit (lotynų).

Šie pavyzdžiai, o jų esama gana daug, čia minimi tik keli iš daugelio, rodo, jog esama daug patarlių, bendrų kelioms tautoms. Šiokioms bendroms Europos tautų patarlėms aiškinti yra kelios hipotezės: kultūros paralelių hipotezė, pagal kurią, patarlių bendrumas atsiradęs dėl kultūros bendrumo. Kita hipotezė – kultūros difuzija, pagal šią hipotezę bendrosios patarlės paplitusios iš kurio vieno kultūros centro ar net kelių kultūros centrų. Kitų manoma, kad šios bendrosios patarlės atsiradusios iš literatūros: religinės, didaktinės, grožinės. Iš tikrųjų gi šios bendrosios patarlės kilusios yra iš gana įvairių šaltinių, todėl jų kilmei aiškinti geriausiai tinka poligenetinė hipotezė.

Krivūlė

Krivūlė yra kreiva lazda, tą jau pastebėjo Ostermeyeris (gale XVIII a.) ir Rėza (pradžioj XIX a.). Rėza net pridūrė, kritikuodamas Thunemannas, jog ir krivė kilęs nuo krivūlės, bet ne nuo gotų *grewe* (teisėjas). Krivė buvęs, anot Rėzos, savininkas krivūlės (Rhesa: „Donalitius, vier Jahrgesange", 1818, p. 159). Krivūlė kitaip vadinosi dar ir k r i v ė, ką mes matome pasakyme: „Krivę atnešė, reik eit in kuopą" (A. Juška: „Litovskij slovar", t. III, 1922, p. 248). Be to, Juškos minėtame žodyne randame, jog „krivis" reiškė ir „kreivas", kreivas medis, net paaiškinta, jog kas yra kreivas,... vadinas krivis (o. c. p. 248). Bet krivūlė buvo irgi kreiva lazda. Juškos žodyne aiškinama: krivūlė – kreiva lazda, kreiva kaimo seniūno ar viršaičio (valsčiaus) lazda. Krivulis – kreivas medis. Krivas = kreivas, posakis: mano vienas sūnus krivas (kreivas). Taigi turime žodžius: k r i v ū l ė, k r i v u l i s, k r i v u t i s (pvz., kuris krypuodamas eina, tas krivutis), k r i v a s, k r i v i s, k r i v ė.

Iš šios žodžių grupės matome, jog parėjimas nuo formos *krivūlė* iki formos *krivė* yra visiškai aiškus, todėl galėjo Rėza ir pastebėti, jog krivė bus kilęs iš krivūlės, gal greičiau iš krivės, ir bene bus buvęs šitaipos pramintas dėl jo lazdos (krivės ar krivūlės), jo valdžios ženklo simbolio. O kad krivė siuntinėjo savo pasiuntinį su savo krivūle (nuntius cum baculo) į žmones, matome mes iš Petro Dusburgiečio kronikos (lib. II, cp. 5). Anuo metu, kuomet žmonės rašto nemokėjo, krivės „krivūlė" (baculus) buvo jo pasiuntiniui įgaliavimas [= įgaliojimas], liudijimas, krivės valdžios ženklas, kurio vardu pasiuntinys pranešdavo žmonėms krivės žinias, valią, įsakymus, norą, kviesdavo jo vardu susirinkti žmones tam tikron vieton, paties krivės žodžių, kalbos išklausyti.

Taigi krivūlė anuo metu buvo tiek pat svarbi kiek šiandien antspauda ar parašas. Kadangi pasiuntinys su krivūle ir susirinkiman, kuopon kviesdavo, tai tuo pat vardu ėmė ir patį susirinkimą vadinti, ir todėl krivūlė ėmė reikšti ir susirinkimą, sueigą, o krivuliauti ėmė reikšti kviesti kuopon, sueigon, susirinkiman. Juškos žodyne sakoma: krivūlę neša viens nuo kito, ragindami susirinkti, o ant greito reikalo – ragu trūbydavo (o. c. p. 248). Ir pas Donelaitį „Žiemos rūpesčiuose" pasakyta:

> Jau gana, kaimynai, Pričkus šaukti pagavo,
> Kas k r i v ū l e i reik, išmanomai pasisakėm (206, 207 eil.).

Matome, jog krivūlė reiškė ir viršininko, siunčiančio savo pasiuntinį į žmones, lydimą ženklą, ir žmonių susirinkimą, viršininko kviečiamą, ir tan susirinkiman kvietimą, šaukimą. Taigi krivūlė buvo keliareikšmis žodis. Aštuonioliktojo ir septynioliktojo amžiaus raštuose krivūlė buvo jau perdėm kaimo seniūno rankose. Krivūlės raida nuo krivės iki kaimo seniūno bus būdinama

kitame straipsnyje. Jau M. Praetorius (Deliciae prussicae, 1871, p. 38) rašė apie krivūlę, jog ji Gumbinės apylinkėje buvusi seniūno ženklas, kurią siųsdavo per sodiečius, kviesdamas juos sueigon. Šiam reikalui krivūlė ir Vilnijoj buvo vartojama žymiai seniau (J. Kraszewski: Wilno, I, p. p. 64, 69). Anot Rėzos, seniūnas, norėdamas sušaukti kaimo gyventojus sueigon, paleisdavęs iš kiemo į kiemą savo krivūlę, kurią paskutinysis gavęs ją vėl seniūnui sugrąžindavo. Krivūlė buvo, be to, dar ir kaimo panaktinio ženklas, kuri buvo įteikiama tam, kas eidavo nakties sargybą; panaktiniui ji buvo ženklas įpareigojimo ir teisės daboti visą kaimą nuo pašalaičių ir vagių.

Su krivūle seniau ir karan vyrus kviesdavo (E. Gisevius: Neue Preussische Provinzial Blätter, III Folge, III Bd., p. 47).

Krivūlė buvo vartojama ir daugybei kitų reikalų. Ją siųsdavo šeimininkas ar ponas, savo darbininkams d a r b ą paskirstydamas, ją siųsdavo ponas savo valdiniams, n a k t i e s sargybon kviesdamas, net aukšti mūsų krašto valdininkai senovėje savo įsakymus su krivūle skelbdavo...

Kokių būta krivūlių? Visokių. Visos senesnės krivūlės buvo kreivos, daromos iš jaunų šaknų, jaunų medžių liemens, beaugant sulinkusio arba tyčia sulankstyto. Krivūlę darydavo iš įvairiaus m e d ž i o: kadugio, beržo, lazdos (riešuto) ir kt. Ilgainiui atsirado ir tiesių krivūlių, dažniausia iš lazdos darytų. Krivūlės kiekviename kaime buvo vis kitokios f o r m o s, sulinkimų, idant išsyk būtų žinoma, kurio kaimo krivūlė. Suprantama, krivūlių formų, pavidalų įvairumas labai didelis, bet ir variantų yra gana daug. Krivūlė buvo ir savotiškas kaimo h e r b a s, paveldimai ėjęs iš kartos į kartą.

Kodėl krivūlės būdavo r i e s t o s ? Visai paprastai, tiesaus medžio lazdą visi piemenys pasidarydavo. O čia reikėjo padaryti krivūlę savotišką, iš kitų išsiskiriančą, sunkiai pamėgdžiojamą. Krivūlės, kaip ir pinigų, dirbimas turėjo būti saugojamas nuo padirbimų.

L i t e r a t ū r a:
Ant. Mierzyński: „Nuncius cum baculo", 1895;
„*Wisła*" eilėje tomų (nuo pat pirmojo), anketoje III skyrius.
A. Treichel: „Die Kluke und die Kriwule-Schulzenzeichen, aus Westpreussen und Litauen" in „Verhandlungen der Berliner antropologischen Gesellschaft", 1882.

Dvasios atsiradimas

Mankind is the same all over the globe
and one law rules the human mind.
Prof. dr. M. Winternitzas

1. A n i m a t i z m a s. Didysis etnologas anglas E. B. Tyloras dar 1867 m. religijos moksle, tiksliau, religijoms tirti pavartojo terminą *animizmas*. Paties Tyloro supratimu, šis terminas reiškė organinio ir neorganinio pasaulio daiktų sudvasinimą, nes patsai lotynų kalbos žodis *anima* reiškia dvasią. Nors animizmas daug padėjo religijos dalykams paaiškinti, tačiau viso ko juo išaiškinti negalima, nes animizmas, sudvasinimas, reikalauja dvasios, dvasios atskiros nuo kūno ir daiktų, galinčios keliauti iš vietos į vietą. Tačiau žmonijos evoliucijoj buvo tarpas, kuomet žmonės tokios dvasios nežinojo.

Upsalos universiteto (Švedijoj) profesorius Nathanas Söderblomas savo knygoj „Werden des Gottesglaubens" pastebi, kad priėmus Tyloro terminą *animizmas* pačiai pirminei religijos formai pavadinti, tektų šį religijų evoliucijos tarpą skelti keturiais poskyriais:

1. Visi daiktai laikomi gyvais, tačiau juose dar nesama atskiros nuo pačių daiktų dvasios.
2. Visi daiktai sudvasinami ir juosna įdedama atskira nuo daiktų dvasia (kaip žmogus savyje jautė „dvasią").
3. Daiktų, kaip ir žmogaus, dvasia yra judri, keliaujanti.
4. Visuose daiktuose yra nuosavios ar mirusiųjų žmonių įsikūnijusios dvasios.

Taigi šiame paskirstyme matome ir tokį tarpą, kada dvasių dar nesama, tuo metu ir apie žmogaus dvasią, sielą neturėta dar jokio supratimo. Kaip tuojau pamatysim, žmogaus dvasia susidarė iš jo organų: akių, jaknų, širdies, žarnų, inkstų, kraujo, lyties liaukų „dvasių", tiksliau, kaip Amerikos Jeilio universiteto profesorius E. W. Hopkinsas vadina, *gyvybės jėgų* (the power of life). Taigi šį prieš žmogaus dvasios–sielos susidarymo tarpą tiksliau bus pavadinti *animatizmu*, kur lotynų būdvardis *animatus* būtų verčiamas sugyvintas, bet ne sudvasintas.

Gyvybės supratimą žmogus įgavo pats iš savęs, iš savo judesių, pastangų. Aplinkoj jis irgi matė nuolatinį judėjimą, kitimą. Jis matė upėje tekantį vandenį, jūroj ir ežeruos dideles bangas, sistematinius jūrų potvynius, riedinčius ir „augančius" akmenis, augančius medžius ir augalus, giedančius žvėris, gyvulius, paukščius, vabzdžius, judančius dangaus kūnus: mėnulį, saulę, žvaigždes, retkarčiais pasirodančias kometas; jį patį veikė šiluma, šaltis, vėjas; lijo lietus, kilo audros, žaibavo, trankėsi perkūnas, slankiojo visokių formų, dydžio ir varsos [= spalvos] debesys, retkarčiais nukrisdavo žvaigždės, meteorai; drebėjo žemė, išsiverždavo ugniakalniai; kildavo didelės vėtros, siūbuodavo augalai ir medžiai, vėtros sukeldavo dulkių debesius, susukdavo

vandens stulpus, išardydavo ir sunaikindavo gyvenamąsias sėdybas, pagaudavo ir nunešdavo gyvulius, daiktus ir vaikus, išraudavo didelius medžius. Visoj aplinkumoj matė jis judėjimą ir jėgą.

Natūržmogiui teko atsakyti, kodėl auga ir juda gyvuliai, paukščiai, medžiai, augalai, žmonės, kodėl auga ir „riedi" akmenys, kodėl juda dangaus kūnai, upės vanduo, jūros bangos, kodėl karštis ir šaltis kankina žmogų, garina ir sušaldo vandenį, kodėl žaibuoja, kodėl verčiasi ugniakalnių lava. Bet anais senais laikais žmogus nežinojo ir nemokėjo geologijos, meteorologijos, astronomijos, fizikos, fiziologijos ir kitokių nūdien žinomų dalykų. Aišku, visus tuos reiškinius žmogus aiškino kaip mokėdamas, kaip sugebėdamas.

Šiaurės Amerikos indėnas tą, ką minėtasis prof. Hopkinsas vadino „gyvybės jėga" (power of life), vadino žodžiu *orenda*, ir jam buvo labai aišku, kad medžiai auga, jūros banguoja, saulė ir mėnulis juda, gyvuliai, žvėrys, paukščiai, lygiai ir žmonės, auga ir juda, nes visi jie turi savyje *orendos*. Medžiotojas, užmušdamas gyvulį ar žvėrį, nugali jojo *orendą*.

Ar imsim kitą pavyzdį. Sumatros salos gyventojai, *tobabatakais* vadinami, gyvybės jėgą vadina žodžiu *tendi* ar *tondi*. Kaip tųjų gyventojų tyrinėtojas W. Volzas pastebi („Nord Sumatra: I. Die Batakuländer"), toji *tondi* yra medžiagiškoji gyvybės jėga (stofflich gedachte Lebenskraft), kuri visuose organizmo sąnariuose esti, todėl ji yra priežastis to, kad atskiri žmogaus sąnariai juda, jaučia, veikia. Kuo kuris sąnaris daugiau tos *tondi* turi, tuo jis vertesnis, brangesnis, tuo daugiau juo reikia rūpintis, jį prižiūrėti.

Daugiausia tos *tondi* esą galvoj, kraujuje, jaknose. Todėl žmogus, gerdamas savo priešininko kraują, sugeria ir jojo *tondi*, o karys su nukirsta priešininko galva parsineša ir jojo *tondi*. Vieni čiagimiai gyventojai mano, kad žmogus turįs tik tris *tondi*, o kiti – kad septynias: pirmos dvi randasi pulse, trečioji ir ketvirtoji – rankų staibūkauluose, penktoji – viduriuos, šeštoji širdyje ir septintoji – kakle. Sumaišant dviejų žmonių kraują, susimaišo ir jųjų *tondi*, todėl jie tampa giminėmis (palygink pietų slavų *pobratimstvo*). Plaukuose esti daug *tondi* (mat jie greit auga!), todėl jie laikomi šventais. Nukirptuosius plaukus štai kodėl gražiai kur pakabina, kad niekas jų nei jųjų *tondi* nepaimtų. Naguose irgi yra daug *tondi*, todėl nupjautuosius nagus užkasa žemėn, kad jųjų niekas nerastų. Seilėse yra daug *tondi*, todėl jos yra gydančios. Aukuotojas apspjaudo seilėmis auką, sveikasis – ligonį, turtuolis – beturtį, kad apturėtų jųjų *tondi*. Menkos iškalbos žmogelis leidžiasi iškalbingajam sau burnon įspjauti, kad būtų iškalbingesnis. Ir prakaite yra *tondi*, todėl suprakaituoti rūbai ir baltiniai turi savy daug *tondi*, ir todėl garsiųjų žmonių tokie rūbai yra labai gerbiami. Dantyse, ašarose, šlapume ir išmatose yra daug *tondi*. Gyvuliai, žvėrys, augalai ir net negyvi daiktai turi savyje *tondi*; juo žvėris plėšresnis, energiškesnis, juo jis daugiau turi savy *tondi*. Naudingi ir valgomi augalai ir vaisiai turi daug savy *tondi*. Tieji valgiai, kuriuose daugiausia *tondi* esti, yra maistingiausieji.

Tuo pačiu žodžiu *tondi* jie vadina ir tąją sąvoką, ką mes vadiname siela (mūsų siela giminingа su sielotis = stengtis ir su slaviškuoju *syla*). Aišku, kas tai per siela, – tai yra veikla, energija, jėga, gajumas, tai yra medžiaginė siela (vokiečiai vadina ją *Stoffseele*). Tai, ką Šiaurės Amerikos irokėzai vadina *orenda*, o Sumatros salos gyventojai *tondi*, aišku, atitinka gyvybės jėgą (apie sumatriečių *tondi* žr. W. Volz: „Nord Sumatra" 1. „Die Batakuländer", 1909, p. 329 sgg., ir Johannes Warneck: „Die Religion der Batak", 1909). Šiai gyvybės jėgai išreikšti Šiaurės Amerikos *sioux* genties indėnai turi žodį *wakan*, *shoshone* – *pokunt*, algonkinai – *manitou*, *kwakinti* – *nauala*, *tlinki't* – *yek*, *haida* – *sgana*, Melanezijos salyne – *mana*.

Prof. Hopkinsas teisingai pastebi, kad religijų tyrinėtojai be reikalo sudvasino sąvoką žodžio *mana*, paversdami ją vienalytės dvasinės atitrauktos jėgos sąvoka, kokios natūržmogis, be abejo, net nežinojo. Galėtume daug dar tos rūšies pavyzdžių parinkti, tačiau ir šių pakanka suprasti,

kas tai yra gyvybės jėga ir sugyvinimas visos aplinkumos. Tas sugyvinimas buvo lydimas tam tikrų apeigų.

Pvz., sugyvintus akmenis garbino įvairiose žemės vietose. Mes negalim sutikti su Granto Alleno teorija, kad akmens pradžioj buvę tik kapų paminklai, kad su mirusiųjų garbinimu buvo susijęs jųjų kultas, nes tokiais paminklais niekuomet nebuvo paprasti laukų akmens ir uolos, kurios tačiau taip gausiai buvo garbinamos.

Akmenų kultą žinojo suomiai, romėnai, graikai, Afrikos gyventojai, egiptiečiai, peruviečiai, kinai, sirijiečiai, semitai, dravidai, indai, Indijos vandenyno salų gyventojai, Š. Amerikos *yankee* ir tos pat Amerikos indėnai, Sibiro tautelės, Australijos ir gretimųjų salų gyventojai ir savo senovėje europiečių kultūringosios tautos. Amerikos indėnai manė, kad akmenys kyla iš žemės ir veikia savo valia. Viduriniais amžiais Europos sodiečiai manė, kad akmens gali judėti lyg gyvi daiktai, todėl dažnai ties akmenimis darydavo apžadus ir jiems aukuodavo. Suomiai, Afrikos gyventojai, graikai manė, kad akmens gali veistis ir, kaip tikėjo graikai, net žmonės gali gimti iš akmenų. Juk Graikijoj Dzeusas iš Kasios, Indijoj – Šiva, Mekoj – Kaaba, žydų – sandoros skrynioj Jahvė buvo akmens. Žinoma, labiau buvo garbinami visokie aerolitai, iš oro, dangaus, nukritę akmens.

Be paprastųjų akmenų, garbinta ir laikyta gyvais visi dangaus kūnai – saulė, mėnulis, žvaigždės, planetos, oro reiškiniai – aušra, vaivorykštė, perkūnija ir t.t. Vaivorykštę garbino Indijoj ir indų padavimuos vadinama ji Indros juosta, graikams Homero laikų ji buvo dievų pasiuntinys, žydams – Jahvės ženklas, Polinezijos gyventojams – dievybės, šių dienų indiečiams [?] ir afrikiečiams (Dahomey giminės) vaivorykštė yra dangaus gyvatė. Didžiojo vandenyno salų gyventojams vaivorykštė – galingas dievas (pavyzdžių pakankamai galima rasti Herberto Spencerio „The Descriptive Sociology").

Visų plačiausiai praktikuojamas buvo saulės garbinimas (kultas). Nuo Grenlandijos iki Pietų Afrikos, nuo Australijos iki Šiaurės Sibiro, nuo Meksikos iki Japonijos ir Didžiosios Britanijos salų – visur buvo žinomas saulės garbinimas. Tačiau labiausiai įsigalėjęs, prigijęs ir paplitęs jis buvo Europoj (to kulto centras buvo Iranas). Čia jį žinojo persai, graikai, romėnai, germanai, lietuviai bei latviai ir kitos čia nesuminėtos tautos ir tautelės. Mūsų ir latvių dainose pakankamai yra saulėgarbos pėdsakų. Tai neorganinis pasaulis. Teisingai sako prof. Hopkinsas, kad natūržmogis garbino – laikė gyvais, lenkėsi, nes laikė galingesnius už save – debesis, vaivorykštę, audrą, perkūniją, mėnesį, žvaigždes, saulę, nes jis tik šitaip temokėjo paaiškinti ir suprasti neorganiškojo pasaulio reiškinius.

Tą patį padarė žmogus ir su organiniu pasauliu – augalais, medžiais, gyvuliais. Labai gausiai čia surinkta medžiagos vokiečio W. Mannhardto ir anglo J. G. Frazerio (W. Mannhardt: „Wald und Feldkultus", ir Frazer: „The Worship of Nature", two volumes).

Iš to, kas buvo išdėstyta, aišku, kad animatizmas yra toji religijų forma, kada visi žmogaus aplinkos daiktai dėl jų jėgos, augimo, judėjimo ypatumų tapo sugyvinti.

Tasai animatizmas tikriausiai ir bus pirminė religijų forma, davusi pradžią paskesnėms, o ypač animizmui. Tačiau tuoj betarpiškai pereiti prie animizmo, kuris remiasi atskira nuo daiktų dvasia, negalime nesusipažinę su dvasios–sielos sąvokos išriedėjimu.

2. Atskirų žmogaus organizmo organų sielos. Gyvybė yra jėga, šioji jėga yra siela, o mirus – vėlė. Nors šios jėgos esti pakankamai visam žmogaus organizme, tačiau atskiruose, judresniuosiuose organuose jos yra, natūržmogio manymu, daugiau, gyvulys ir paukštis šios jėgos turi daugiau už akmenį ar uolą. Jau žiloje senovėje į judresnius, veiklesnius organus žiūrėta, kaipo į jėgos–sielos buveinę. Dėl nevienodo sielos patalpinimo atsiranda vadinamosios atskirų organų sielos (Organenseelen); pilvo, širdies, jaknų, blužnies, žarnų, lyties

liaukų, pulso, galvos, akių, rankų ir kitų organų sielos. Senais kanibalizmo laikais žmonės noriai valgydavo tuos žmogaus organus, kur daugiau būdavo tos sielos, manydami sykiu ir sielą suvalgysią. Dar ir nūdien tūlos pietų Afrikos negrų giminės tiki esant žmogaus organizme ne vieną, bet daug, kartais net iki 30 sielų, kurios esančios įvairiuose žmogaus organuose paskirstytos. Mes pamėginsim, nors ir ne per gausiai (dėl vietos stokos), nušviesti pavyzdžiais atskirų organų sielas.

Akys. Senovės indų Vedų knygose kalbama, kad žmogaus akyse esanti siela: dešiniojoj – vyriškoji, kairiojoj – moteriškoji. Savaime aišku, kad ši indų legenda tėra anų senų laikų išgyvena, kuomet žmogus iš tikro manė akyse esančią sielą. Šiam reiškiniui buvo savos priežastys: žmogaus akys ir pykty, ir meilėj daug daugiau reikšdavo už žodį. Be to, žmogus akies viduje galėjo pastebėti miniatiūrinį savo paveikslą. Natūržmogis, nežinodamas optikos nei šviesos bangų teorijų, visuomet šiame atspindyje galėjo įsižiūrėti miniatiūrinę būtybę, gyvenančią akyje. Kad akys plačiai buvo laikomos sielos buveine, liudija tos gausingos išgyvenos, kur akys laikomos geromis ar blogomis ir kur tikima, kad žmogus akimis gali kitus nužiūrėti. Iš religinių apeigų mes žinome, kad magiškus veiksmus žmogus atlieka tomis priemonėmis, kurios kadaise pačios buvo dieviškos (pavyzdžių šiam reikalui skaitytojas ras dviejų tomų daktaro S. Seligmanno knygoje: „Der böse Blick und Verwandtes").

Kraujas. Kad tekėdamas kraujas pasiima su savim iš organizmo ir gyvybės jėgą, natūržmogis matė plėšriųjų žvėrių ir kanibalų gyvenime. Todėl jo galvoj kilo mintis: kraujas yra gyvybės jėgos, sielos organas. Ir net Senajam Testamente sakoma: „kraujas yra gyvyenimas" (Deut. 12, 23), ergo ir siela. Afrikos negrai ir Amerikos indėnai dažnai gerdavo savo priešų kraują, manydami tuo sugersią jų drąsą, jėgą, sielą. Pietų slavuose dar XIX a. buvo aptiktas paprotys, vadinamas *pobratimstvo*, susibroliavimas, kur kraujo sumaišymu susigiminiuodavo (prisiminkim, kas buvo sakyta apie Sumatros *tondi*). Viduriniais amžiais krauju žmogus užrašydavo velniui savo sielą. Graikų filosofas Empedoklis aiškiai sakė, kad siela esanti kraujuje, o Naujajam Testamente rašoma: „vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra" (Trumbull: „The Blood Covenant").

Malajų salyno gyventojai sielą patalpina kraujuje. Naujosios Gvinėjos papuasai mano sielą esančią kraujuje. Kinų filosofai Sung dinastijos gadynės aiškino, kad kraujas esąs *tsing*, t. y. gyvybės jėga, siela, ir jų medicinos anų metų knygose rašoma, kad kraujas ir širdis esą *scheu* – dvasia, siela.

Kvapas. Ne tik natūrtaučių, bet ir kultūringųjų tautų tarpe kvapas buvo laikomas sielos buveine. Dažnos tautos prietaruose aptinkama, būk [= tarsi] žmonės matę iš burnos skrendančią dvasią, o juk ir mūsų žodis dvasia ir slaviškasis *duchi* giminingi dvėsti – kvėpti ir *dychati*. Vokietijoj, Austrijoj, Pietų Slavijoj buvo paprotys mirštančiojo dvasią pagauti šitaip: mažą vaiką laikydavo ties mirštančiojo burna ir tuo būdu mirštančiojo dvasia – kvapas pereidavo į vaiką. Wundtas net patiekia įdomų kvapo–dvasios perliejimo paveikslėlį (Wundt: „Mythus und Religion", 1 Bd. II., Th. 1, Abteil. 3. kap.).

Apskritai imant, kvapas, kaipo sielos buveinė, kaipo gyvybės jėgos nešiotojas labai ir labai paplitęs. Hebrajų žodis *ruah*, graikų *psyche*, lotynų *anima*, jau minėtieji lietuvių dvasia, slavų *duchi* – visi jie, be kitko, reiškia ir kvapą. Kitas graikų žodis sielai pavadinti *thūmos*, giminaitis graikų veiksmažodžio *thūo* – kvėpuoti, savo keliu kilęs iš tos pat šaknies, ką ir sanskrito *dhūma*, lotynų *fumus* ir mūsų dūmai, vadinas, labai artimos žodžiui *anima* reikšmės. Siela, kaipo kvapas, žinoma Kinijoj, Amerikoj, Australijoj. Australų negrų žodis *wang* reiškia kvapą ir sielą. O *mohawk* giminės žodis *atonritz* – siela yra išvestinis iš *atonrion* – kvėpuoti. Prisiminkim Genezės pasakojimą, kaip Dievas Jahvė įkvėpė Adomui sielą. Šitokias legendas randame visam žemės rutuly. Labai dažnai ir pas mus pasakoma apie mirštantįjį, kad jis išleidžiąs paskutinį kvapą (Brandstetter: „Die Indonesische und Indogermanische Volksseele", Luzern, 1921).

Tyloras visai teisingai sako: „Kvėpavimas yra tokis charakteringas aukštesnės gyvijos požymis, taip arti susijęs su jos gyvata ir mirtim, kad visai natūrališkai buvo suplaktas su pačia siela" (Tylor: „Primitive Culture", 1903, I., p. 432).

Šešėlis. Natūržmogiui, nežinančiam, kad tam tikros medžiagos nepraleidžia saulės spindulių, šešėlis, tas nuolatinis žmogaus ir visų daiktų palydovas ir gyvavaizdis, buvo ne tik realus, bet kitaip ir nesuprantamas kaip žmogaus sielos projekcija erdvėje. Amerikos indėnai žodžiu *chemung* vadina sielą ir šešėlį, pietuose quichés giminės žodis *natub* = siela, šešėlis. Vienas misionierius, paklausęs bojango giminės vado, kaip atrodanti siela, gavo tokį atsakymą: „Aš savo sielą matau kasdien, atsistoju saulėje ir matau šešėlį, šešėlis ir yra mano siela. Mirus toji siela mane apleidžia, nes lavonas neturi šešėlio" (A. Mannsfeld: „Urwalddokumente", p. 220).

Misionierius Kraujitas sykį paklausė *halmaheros* giminės žmogaus, ar negyvas gimęs vaikas turįs sielą. „Žinoma, nes vaiką švieson išnešus matysim jojo šešėlį, jo sielą", – atsakė natūržmogis.

Naujajam Meklenburge žodis *tanua-na-ri* = siela, šešėlis. *Baining* padermėje žodžiu *a nėmki* vadina gyvųjų žmonių sielą, tas pat žodis reiškia ir šešėlį. Vidurinės Australijos negrai tiki, kad šešėliai net gali daugintis, veistis. Vakarų Afrikos juodukai mano, kad, pranykus jų šešėliui, kas nors yra jų dvasią pavogęs. Melanezijoj dviem žodžiais vadina sielą: *jautu* = kvapas ir *arugo* = šešėlis. Fidži salų gyventojai tiki žmogų turintį dvi sielas ir viena ju esąs šešėlis.

Amagulu mano, kad siela esąs šešėlis, tačiau trumpi šešėliai mirštą sykiu su kūnais, bet ilgi virsta *tongo* vėle. Šia proga turim pridurti, kad sielų–šešėlių grupei pridera atvaizdai, gaunami vandeny ir kitur. Samoa, dajakai ir kitos Vidurinės Australijos giminės, *thongos*, kinai ir dar kiti fotografus vadina sielų medžiotojais, gaudytojais, o į paveikslus žiūri kaip į savo pavogtą sielą, todėl daug baisiau nei velnias kryžiaus vengia fotografijos aparato (Julius Negelein: „Bild, Spiegel und Schatten im Volksglaube" in „Archiv für Religionswissenschaften", tomas V, p. 1–37).

Plaukai. Trečiojoj Mozės knygoj (19, 27) Dievas Jahvė draudžia žydams kirptis plaukus ir barzdas, tą patį pakartoja toj pat Mozės knygoj (21, 5) ir kiek sušvelnintai pranašo Ezekielio (44, 20). Jei Naujojoj Gvinėjoj kam iškritę plaukai pavogti ir žemėn užkasti, toksai žmogus turįs mirti. *Ho* giminėje manoma, kad jųjų dievas plaukuos gyvenąs, todėl mirtim baudžiamas plaukų kirpimas. *Massaji* giminės vadams ir burtininkams draudžiama buvo plaukus ir barzdas kirptis, nes kitaip jie nebeturėsią jėgos lietui iššaukti. Pietų Amerikos abiponų padermėj tik gimusiam vaikui nukirpdavo plaukus, vieton pirmesniojo pirmojo dievams atnašavimo, ir juos (plaukus), sielos nešiotojus, aukodavo dievams. Dažnos tautos legendose ilgi plaukai surišti su jėga, stiprumu, ir juos praradus gali netekti jėgos, sveikatos (prisiminkime žydų Samsono legendą), o tokių legendų dažnai kur aptinkama. Plaukai, sielos nešiotojai, artimiausiųjų žmonių buvo dedami numirėlio karstan vieton ankstybesniojo sykiu su numirėliu laidojimo jojo artimiausiųjų gyvulių. (žr. M. Hofler: „Das Haaropfer" in „Archiw für Anthropologie", IV).

3. Žmogaus dvasia ir jos likimas. Iš minėtųjų organų sielų vienos žmogaus sielos vaizdas gavosi ne iš sykio. Pradžioj vis dar buvo daug sielų, ir vienos jų pereidavo į aplinkos daiktus, o kitos gyvendavo ore, arti lavono, o net ir pačiame lavone. Prasideda sielų kraustymas (migracija). Šiai migracijai progos galėjo duoti panašūs atsitikimai: mirusiojo lavone privisdavo visokių kirmėlių ir vabzdžių, kartais išsliaužḋavo kokia gyvatė, nepalaidotus lavonus sulesdavo paukščiai, lavono vietoje vėliau augdavo žolė. Tai natūržmogio ir buvo suprasta kaipo sielos įsikūnijimas, perėjimas iš žmogaus į kitus daiktus.

Miegas ir pabudimas, gyvųjų žmonių vaizdai matomi sapnuose davė progos manyti, kad ir gyvųjų žmonių siela gali laikinai apleisti savo kūną ir apsilankyti kur į vaišes. Žmogus iš analogijos dabar daleidžia [= prileidžia, taria], kad ir kitų neorganinio ar organinio pasaulio daiktų siela panaši į žmogaus sielą ir net gali kraustytis iš vietos vieton. Atsiranda orutinės, ne žmogaus

asmenybėje esančios sielos sąvoka. *Ojibwoy* giminės žmonės tiki, kad ne tik žmonės, bet ir gyvuliai, medžiai, įnagiai, indai, ginklai, rūbai turi savo nemarias sielas, ir jie todėl tol esti, kol jų sielos jųjų neapleidžia. *Mentawei* salos gyventojai tiki, kad kiekvienas laivas, namas turi savo sielas, ir, kuomet sielos juos apleidžia, jie genda, pūva. Vienas europietis tokiam natūržmogiui parodė medžiogalį, kurio viena pusė jau buvo supuvusi, bet antroji dar sveika. Natūržmogis paaiškino, kad supuvusią pusę siela jau apleidusi ir pasilikusi tik sveikojoj. Vakarų Afrikos negrai tiki kiekvieną daiktą turintį savo sielą. Perkūnas, trenkdamas į medį, užmuša medžio sielą, ir medis miršta. Sudužusių indų sielos irgi žūstančios. Eskimai tiki akmenis, kalnus, įnagius turinčius savo sielas, *inua* = siela, šešėlis. Peru gyventojai mano, kad visi aplinkumos daiktai turį savo nuolatinį palydovą, gyvavaizdį, sielą.

Tačiau ir šioji orutinė siela (Aussenseele) turi medžiaginių požymių, nes juk ji kilusi iš gyvybės jėgos, kurios pasireiškimą aplinkumos daiktuose mes taip aiškiai matėm kalbėdami apie *tondi*. O ir paties žmogaus, nors jau vienalytė, siela tiek yra medžiagiška, kad ir savo nešiotojui, kūnui, mirus, ji vis dar tebegyvena medžiagišką, žemišką gyvenimą. Artimiausieji mirusiojo gyvieji, bijodamies velionies keršto ir rūstybės, stengiasi jo vėlę visu kuo aprūpinti. Prancūzas Charlevoix dar gale XVIII a. apie kanadiečius šitaip rašė: „Iš degančiojo kaimo pirmiausiai jie stengdavos išgelbėti (jei jame tokis būdavo) numirėlį, lavoną. Ir, nutraukę nuo savo burnos, nešdavo jam valgio ir gėrimo. Jį laidodavo oloje, kurią išklodavo samanomis, išmušdavo kailiais ir išpuošdavo gražiau už savo gyvenamąją pirkelę“.

Kronikininkas Petras Dusburgietis ir apie mūsų giminaičius prūsus rašė, kad jie tikėję mirusiųjų prisikėlimu, kurių gyvenimas esąs visai žemiškas. Tiktai, mūsų nuomone, krikščionis istorikas be reikalo įterpė žodžius „mirusiųjų prisikėlimu“ (resurrectionem carnis), nes anų laikų žmonės manė, kad ir miręs žmogus dar gyvena tą patį gyvenimą, tik gyviesiems sunkiai įmanomą.

Trumpai imant, gyvieji manė mirusiųjų gyvybės jėgą, vėlę gyvenant arti ar net pačiame lavone. Atskiroji vėlėms gyventi vieta atsirado jau palyginti gana vėlybais laikais. Todėl gyvieji stengdavos kuo ilgiau užlaikyti lavoną, saugodami jį nuo gedimo, kad vėlės turėtų kur gyventi, neliktų dvasiomis be vietos (Egipto mumijos). Gyvendami žemišką gyvenimą, numirėliai, jų vėlės reikalingi to paties, ko ir gyvieji: maisto, rūbų, įnagių. Kaukazo gyventojai osetinai taip uoliai rūpindavos numirėliais, jog kasdien juos maitindavo per kiaurus metus. Našlė mirusiojo klodavo ištisus metus savo vyrui (vėlei) patalą, kas savaitė keisdavo jam baltinius. O germanų, slavų ir net mūsų papročių liudijimais, vėlėms kūrendavo pirtį, kur kviesdavo jas pertis. Numirėlis viską galėjo veikti kaip ir gyvas. Todėl australai savo užmuštiems priešininkams nupjaudavo nykščius, kad jie nebegalėtų mėtyti strėlių ir jų sužeisti. Amerikos indėnai užmuštiems priešininkams nupjaudavo lyties organus, kad jie po mirties nebesiveistų. Senovėje egiptiečiai šalia moteriškųjų mumijų dėdavo dirbtinį falą (vyro lyties organą), kad jos juo galėtų naudotis. Samojėdai savo mirusiems įdėdavo dvi pori pirštinių, kailinius, baltinių, pypkę, tabako ir pinigų, kad jiems nieko netrūktų. Čeremisai mirusiųjų karstan dėdavo blynų, ir porą blynų pražiodinę įkišdavo mirusiojo burnon, kad jis nealktų. Atskirų Sibiro tautelių žmonės mirusiems įpildavo burnon degtinės, kad jis būtų linksmas. Pietų Australijos gyventojai sykiu su lavonu, greta jo dėdavo jojo ginklus, tinklus, įnagius. Vokietijos provincijos žmonės numirusiems duodavo visa, kas jam gyvam priderėjo, ir dar klausdavo, ar daugiau ko nenori. O juk ir mūsų pačių senovėje su mirusiais sykiu laidojo arklius, kurtus, ginklus, įnagius ir visa, kas gyvam jam priderėjo. Savaime aišku, kad anų laikų žmonių supratimu visa tai duodavo ne vėjams, bet mirusiajam, kuris, jų manymu, tikrai jais pasinaudos (žr. Lest: „Alt-Arisches jus gentum“, to paties: „Alt-Arische jus civile“; Fustel-de-Coulanges: „Cité antique“, Maine: „Ancient Law“).

Reikia pridurti, kad daug laiko prabėgo, kol žmogaus vėlė pradėjo gyventi su žemišku, bet abstraktišku, dvasiniu gyvenimu, daug laiko prabėgo, kol dematerializavosi dvasia. Bet dar daugiau laiko prabėgo, kol toji mirusiųjų dūšia [= siela, dvasia] rado savo vietą, kol atsirado vėlių kalneliai, elizėjaus laukai, hadas, šeolas, nirvana, walhalla, dangus ir pragaras. Tik nuo tų laikų galima pradėti kalbėti apie sielą mūsų dienų supratimu; iki tol, reikia pasakyti, sielos lyg ir nebuvo, bet buvo tik medžiaginė dvasia (Stoffseele) ar gyvybės jėga (the power of life), kaip sako prof. Hopkinsas.

Be minėtųjų tekste veikalų, rekomenduotini dar:

1. W. W u n d t: Mythus und Religion, nuo IV tomo jojo „Völkerpsychologie".
2. E. W. H o p k i n s: Origin and Evolution of Religion.
3. J. G. F r a z e r: Goldenes Zweig.
4. A. E. C r a w l e y: The Idea of Soul.
5. G é z a R ó h e i m: Das Selbst in „Imago", VII t.

Lyties įtaka religijai

Falo kulto geografija

Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum: quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio, aquae multae non potuerunt extinguere charita tem, nec flumina obruent illam. – Canticus canticorum Solomonis, VII, 6–7.

1. Ugnies atnešimo mitas

Niekas taip gražiai nebūdina lyties įtakos religijai, kaip kad ugnies atnešimo mitas. Juo tat ir pradėsim geografinį šios įtakos aprašymą.

Indijoj maždaug 4000 metų prieš Kristų, Vedų gadynėj ugnies gavimas buvo dvasiškių monopolis. Jie ugnį gaudavo trindami kitas į kitą du sausu pagaliu. Šiokis ugnies gavimo būdas tampriai buvo susiję̨s su lytiniu aktu jų abiejų panašumo dėlei. Į šitą faktą atkreipė mokslininkai akį vos XIX amž. vidury: mitotyris Kuhnas, o paskui tuo susidomėjo ir kiti indų kultūros tyrinėtojai L. Schroederis ir kt. Nors Kuhnas tosios išvados priėjo tirdamas graikų ugnies atnešimo mitą (Prometėjo mitą), tačiau indų mitas yra šiuo reikalu labai krintantis į akį, todėl jis reikalingas pacituoti.

Žmogus, norįs išgauti ugnį, imdavo du pagaliu. Imdamas pirmąjį pagalį, braminas sakydavo: „Tu esi gimdytojas, vyriškoji dalis, duokit šen moteriškąją, mes gausime ugnį senoviniu būdu". Imdamas antrąjį pagalį jis tardavo: „Tu esi gimdančioji, moteriškoji dalis. Ugnis jumyse abiejuose esti lyg gemalas, glūdįs moters įsčiose. Jon, kurios kojos jau išskėstos, įkišiu lyg tikras žinovas vyriškąjį pagalį vidun, ir vos tik apvaisinta, ji tuoj pagimdys raudoną, skaistų jautį. Jis, Agni (ugnis), deivės Idom atgaivio sūnus, sūnus, gimęs jos atgaivio vietoje ties žemės bamba. Jį, Agnį, pasodinsim mes aukoti dievams skiriamoms aukoms. Taigi, vyrai, pagimdykim, kitas kitą betrindami šiuos medžiogalius, linksmabūdį, gyvąjį Agnį. Kai jūs juos trinsite, tai Agni žibės juose lyg raudonas žirgas".

Braminas, imdamas vieną po kito abu pagaliu, sakydavo: „Tu esi *urvasi*, moteriškė; o tu esi *pururavas*, vyriškis, ką šioji pora pagimdys bus *ayu* (= pirmasis žmogus)". Ugniai įsidegus, braminas, dėdamas ugnin pagalį, sakė: „Tu esi ugnies gimimo vieta", ant jo dėdamas du virbu tarė: „Jūs esate pautai", dėdamas ugnin apatinįjį pagalį, kurį trynė ugniai išgauti, tarė: „Tu esi moteriškė", o dėdamas viršutinįjį – „Jūs esate vyro lyties padargai" (L. von Schroeder: „Mimus im Rigveda", p. 260–261; „Rigveda" 1, 31, 11; 1, 14, 7; 10, 20, 7; 1, 122, 4).

Afrikos tyrinėtojo L. Frobenijaus liudijimu, pietų Afrikos gyventojai ne tik panašiai įžiebia ugnį, du sausu pagaliu trindami kitas į kitą, bet ir tuos pačius pagalius aiškiai jau vadina: pagalį,

kurį trina, vadina moters gėda, *vulva*, o pagalį, kuriuo *trina*, vadina vyro lyties organu, falu, peniu (Leo Frobenius: „Zeitalter des Sonnengottes", p. 338 sq.).

Šis ugnies atnešimo mitas pirštu prikišamai be jokių aiškinimų rodo buvimą lytinio elemento religijoje, arba buvimą lyties įtakos religijai ir josios apeigoms.

Lyties žymes aptinkam mes ir dievų vaizdavime, ir dievų garbinime, arba kulte, ir visokeriopų tikybinių mitų simbolikoj. Šiuo tarpu mes peržvelgsime tiktai lyties įtaką patiems dievams.

Nėra jau jokio abejojimo, kad žmogus sutvėrė dievą panašų į save, apdovanodamas jį visomis jo paties turimomis savybėmis. Kadangi senovėje žmogui lytinis geidulys (libido) dažnai nustelbdavo kitus geidulius ir instinktus, todėl galėtume manyti pirminį žmogų buvusį daug aistringesnį lytiniu atveju už šių dienų žmogų. Šį jojo aistringumą paliudija tos gausingos erotinės dainos ir apeigos, kuriose lytinis geidulys, visa kita nustelbdamas, vaidindavo vyraujamą vaidmenį.

Natūrtaučių (Naturvolk) tarpe plačiai praktikuojami erotiniai žaidimai, kuriuos graikai faloforijomis vadindavo. Tųjų žaidimų metu visi dalyviai su didžiuliais vyro lyties padargais, falais, šokdavo, dažnai pamėgdžiodami patį lytinį aktą. Tokie žaidimai buvo neskiriamoji religinių apeigų dalis. Žaisdami jie dainuodavo erotines dainas.

Panašių apeiginių dainų galėtume daug patiekti, bet paliekame jas tam sykiui, kada kalbėsim apie lyties įtaką religinėms apeigoms. Šiuo tarpu mums rūpi tik lyties įtaka dievams.

Žiloje senovėje žmonės, vaizduodami dievus dar gyvulių (jaučio, ožio, avino) pavidalais, labai pabrėždavo jųjų lytines dalis. Ilgainiui, dievus gyvulius pakeitus dievams žmonėms, žmonės irgi, norėdami pabrėžti tąją slėpiningąją jėgą, jųjų, dievų, lytines dalis vaizduodavo nepaprastai dideles, krintančias į akį. Daug būdavo atsitikimų, kur žmonės vieton viso dievo pasitenkindavo svarbiausiąja jojo dalimi, kuriamąja spėka, lyties padargais. Žmonės garbindavo lytines dalis ir jose glūdančią jėgą. Šis lytinių padargų garbinimas mokslininkų vadinamas falo kultu.

Reikia pažymėti jau iš anksto, kad plačiausiai garbinta vyro lyties organai – falas, priapas; bet dažnai kur aptinkama ir moteris: *ktenois, vulva*. Falo kultas taip giliai buvo žmonėse prigijęs, kad ir pakeitus religines formas, pasikeitus kultūrai ir gyvenimo aplinkai, vis dėlto jis, prisitaikindamas prie naujos aplinkos ir pasaulėžvalgos, ilgai dar išliko, o vienur kitur tebėra dar mūsų laiku net ir krikščioniškuose kraštuose, nepaisant didelių krikščionybės pastangų jį nustelbti, panaikinti.

2. Falo kultas Europos kraštuose

Mūsų kaimynai vokiečiai turėjo dievą Freyrą, kuris senovėje buvo vaizduojamas tiktai falo pavidalo, bet paskui, romėnų įtakoj, virto žmogum su nenatūralinio didumo falu. Taip pat jųjų meilės deivė Freija buvo vaizduojama moterim su falu rankoje. Viduriniais ir naujaisiais amžiais falo kultas Europoj buvo itin ryškus. Būdavo vaizduojami visokie šventieji su falu – pagoniškos religijos pėdsakai. Dažnai tokių šventųjų stovylėles statydavo arti šventyklų, o maldingieji žmonės jas lankydavo, prašydami jųjų pagalbos ypač vaisingumo reikaluose.

Tokių šventųjų Prancūzijoj išliko iki XVI, o Italijoj net iki XIX amžiaus.

Pavyzdžiui, Prancūzijoj pirmojo Liono vyskupo Saint-Foutino stovylėlė, dažnam mieste aptinkama, buvo vaizduojama su falu, kurį žmonės garbindavo. Tokie pat buvo Saint-Guerlichoe, Saint-Gilles'e ir Saint-Guignole'yje, turėjusieji visas falo garbinimo savybes. Moterys, senos ir nevaisingos, vykdavo į juos prašyti vaisingumo dovanos. Geisdamos vaikų, jos apkabindavo jųjų stovylas, nusišluostydavo nuo jųjų falų dulkes, kurias parsinešusios namo su vandeniu

sumaišiusios gerdavo kaipo vaistą nuo nevaisingumo. Labai dažnai atnašaudavo čia moters vulvą, padarytą iš vaško, ir užmaudavo ją ant vyriškojo falo.

Pačios stovylos, pvz., Guignole'io stovyla, buvo aprūpintos dideliais falais, kuriuos galėdavo įstatyti ir išimti, kad, dulkes nuo jųjų bešluostant nudilus, galima būtų jis pakeisti kitu, nauju. Patys tie falai buvo žmonių gaudomi ir laikomi amuletų ir talismanų vietoje.

Sykį net keli Prancūzijos miestai savitarpy varžėsi dėl „tikrojo" Saint-Foutino falo, norėdami kiekvienas jį sau turėti. XVI amžiuj, jau Prancūzijoj prasidėjus reformacijai, dažnai šventykloj ar šalia jos galėdavai aptikti falo pavidalo statulėles, senovinio priapo kulto vietininkus.

Panašūs dalykai Renesanso laiku dėjosi ir Italijoj. Keptos tešlos priapai ir apžadų falai buvo viešai pardavinėjami miesto gatvėse ir atnašaujami šventyklose. Lygiai tokių pat apžadų falų atnašavimą žinojo ir Graikija, tikriau, Bizantija viduriniais amžiais.

Vienam Prancūzijos kaime Saint-Fiavre, arti Monceau, buvo jau naujaisiais amžiais aptiktas šiokis paprotys. Čia nuogos moterys sėsdavos ant kampe esančiojo akmens, o Orcivalio šventykloje moterys bučiuodavo į falą panašų stulpą vaisingumui atgauti. Maldininkai, lankydami tokias vietas, apsikabinėdavo visokiais ženklais, turinčiais aiškių falo kulto pažymių: mažomis žmonių stovylėlėmis su didelėm krūtim ir su *scroto et peni in erectio*, arba su stovylėlėmis, panašiomis į paukštį su žmogaus kojomis, bet galvos vietoje *glans penis* su skambalėliais.

Tokios mažos stovylėlės, kurių arti Ruano rasta didelė daugybė, antrojoj, užpakalinėj pusėj, aprūpintos špilkutėmis [= smeigtukais], matyt, kad galėtų į rūbus įsegti, kiti – su skylutėmis, kad galėtų ant virvelės užmauti. Matyt, juos lyg kokius talismanus nešiojo arba rūbuose įsegtus, o gal ir ant virvelės parištus dėvėdavo.

Prancūzijoj, Ruane, kiekvienų metų vasario 11 d. susirinkdavo jauni bernai ir mergaitės Saint Veronica šventyklon. Tokis susirinkimas buvo dar 1643 m. Rankose jie nešdavo kepsnius falo su dviem testikuliais pavidalo, į kuriuos paskui įstatydavo po palmės šakelę. Arba, pvz., Saintes mieste moterys ir vaikai Verbų sekmadienį eidavo šventyklon, nešini tokio pat pavidalo kepsniais, kuriuos, šventyklose palaiminus, moterys paskui visus metus lyg kokius amuletus nešiodavo. Panašūs dalykai dėjosi ir kitose Prancūzijos vietose.

To paties fališkojo kilimo yra plakimo paprotys, plačiai žinomas Vokietijoj, Šveicarijoj, Austrijoj, Švedijoj, Rusijoj ir kitur, kur tam tikromis dienomis, pvz., pirmąją Kalėdų dieną, nekaltųjų bernelių dieną (gruodžio 29 d.), per Užgavėnes, Velykas, Sekmines, Jonines ir kitas šventes žmonės, dažniausiai moterys, plakdavosi rykštėmis, kur rykštė reikšdavo medžio dvasios falą, senovinio priapo išgyveną, teikiąs moterims ir galvijams vaisingumo.

Kad plakimas yra fališkojo kilimo, matome ir iš šio, kad seniau vyte plakdavo nuogoms moterims tik lytines dalis, paskui ilgainiui ėmė plakti jaunavedes moteris per visą kūną. Pvz., Brandenburge dar XIX amžiuje buvo paprotys pirmąjį gegužio sekmadienį susirinkti jaunoms merginoms tam tikroj vietoj. Susirinkusios jos sustodavo dviem eilėm, viena prieš kitą; viena jų, jaunavedė, turėdavo pro tas dvi eili eiti, o stovinčios iš lengvo plakdavo einančiąją rykštėmis. Ilgainiui, kada plakimo fališkoji reikšmė buvo pamiršta, ėmė plakti visas moteris, net ir vyrus, bet savo kilme plakimas buvo erotinio religinio ritualo dalis.

Falas arba jojo erzacai buvo labai dažnai vartojami apsiginamąja, mgiškąja priemone, bet magija buvo neskiriamoji religinio ritualo dalis, todėl ir magiškosios priemonės yra tos pat religinės kilmės. Pvz., Italijoj, Neapolio mieste ir apylinkėj, prastuolių žmonių tarpe sunku buvo rasti žmogų, neturintį fališkojo amuleto, saugojančio jį nuo blogųjų akių ir kitokių nelaimių. Etnologijos muziejuje Berlyne galima matyti moderniškąjį Neapolio fališkąjį amuletą, kurį galėdavo pirkti visur. Amuletas bronzinis, aplink vyriškąjį falą apsivyniojusi gyvatė, kuri savo galvą priglaudusi prie *glans penis*. Žmonės, šiokių fališkųjų amuletų neturį, jų vieton vartodavo

paprasčiausiąjį fališkojo amuleto erzacą – špygą, kuri savo keliu yra fališkojo kilimo. Špyga, italų sodiečių nuomone, taip saugojanti žmogų nuo blogų akių, kerėjimų ir piktosios dvasios, kaip vyro lyties padargai – priapas ar *phallus*.

Italijoj, be to, buvo, kaip ir Prancūzijoj, šventųjų stovylėlių su falu. Pvz., Tnani mieste dar XVIII amžiuje buvo sena medinė stovyla su milžinišku, iki pat barzdos falu, kurį žmonės šventuoju nariu, *il santo membro,* vadino. Isernioj, Campobono provincijoj, dar 1780 m. tam tikromis dienomis moterys būriais traukdavosi į tas vietas šventųjų Kosmų ir Damianų lankyti, kad jųjų vaisingumo išprašytų. Atnašaudavo jiems mažus vaškinius falus ar net priapo stovylėles.

R. Payne'o Knighto, savo knygoje „Le Culte du Priape", Bruxelles, 1883, teikia daug šios rūšies vaškinių falo stovylėlių, vartojamųjų įvairiems apžadams, ir t. t. ir t. t. (smalsiajam skaitytojui galima patarti pasiskaityti jau minėtojo Knigto knygą, be jos, dar J. A. Dulaure'o: „Die Zeugung in Glauben, Sitten und Bräuchen", Leipzig, 1903, ir Josepho Müllerio: „Das sexuelle Leben der christlichen Kulturvölker", Leipzig, 1904).

3. Falo kultas M. Azijoj ir Graikų–Romos pasauly

Jau senovės Azijoj ir Babely vyro lyties padargai, falai vaidindavo itin didelį vaidmenį. Į šiuos kraštus falo kultas atkilo iš senosios faraonų šalies, Egipto, nes ten jau senų senovėje žmonės statydavo falo pavidalo stovylėles. Egipte falo kultas buvo susijęs su Ozirio mitu.

Mat dangaus deivės Nut ir žemės dievo Sebko sūnus Oziris buvo savo brolio Seto į 14 gabalų supjaustytas ir išbarstytas. Jo sesuo ir žmona Izidė surinko visus Ozirio gabalus krūvon, tik neberado jo lyties padargų, kuriuos prarijo žuvis. Tikrajam falui žuvus, Izidė jojo falo pavyzdžiu padarė dirbtinį. Šis tat naujai padirbtas Ozirio falas ir buvo plačiai visam Egipte garbinamas ir pampilijose, Ozirio iš mirusiųjų prisikėlimo šventėje, iškilmingai nešiojamas. Šiose iškilmėse nešiodavo arba didelį dirbtinį falą, arba žmonių stovylėles su dideliais falais, o mažus porceliano falus nešiodavo vietoj amuletų ir kartais dėdavo mirusiems, ypač moterims, į karstą. (Frazer: „Adonis, Attis, Osiris", London, 1905, p. 269–276; A. Erinann: „Die ägyptische Religion", 1909, p. 38–41).

Iš Egipto falo kultas atkilęs Sirijon. Čia, Saulės dievo Apdo šventyklos angoj, stovėję du gigantiški falai; įrašo liudijimu, juos pastatęs čia dievas Bakchas deivei Junonai.

Frigijoj falo kultas buvo susijęs su Adonio garbinimu. Falo kultas netrukus atkilo ir į Izraelį. Jo čia buvimą liudija kad ir tokis faktas, kad žydai prisiekdami vieną ranką laikydavo ant savo lyties organo. Be to, Judėjoj lyties organų parodymas buvo garbingas dalykas. Karalius Dovydas, šokdamas prieš skiniją, per aukštai kilojo savo rūbus, bet jo žmona, už tat jį papeikusi, tapo nubausta nevaisingumu. Iš Nilo upyno ir M. Azijos falo kultas atkilo Europon, į graikus ir romėnus.

Graikijoj jį ryškiai matome Dioniso šventėse, per kurias Dioniso garbei buvo nešiojami dideli falai, o italų choras dainuodavo, mūsų supratimu, nepadorias dainas. Šias šventes vadino faloforijomis, arba falo, vyro lyties padargų nešiojimo, šventėmis.

Be to, falas didelį vaidmenį vaidino meilės deivės Afroditės šventėse. Šio kulto centrai buvo: Dioniso – Atėnai, Afroditės – Kipro sala, Cereros – Eleusinas. Ilgainiui atsirado ir savarankiškas falo kultas, dievo Priapo vardu žinomas. Priapo kultas iš pradžių atsirado M. Azijos pakraščiuose, Lampsakos mieste; iš čia jis paplito ir pačioj Graikijoj. Marmuro jūros pakrašty įsikūrė net miestas Priapus, dievo Priapo vardu pavadintas. Ilgainiui tokių Priapo miestų atsirado ir daugiau.

Dievo Priapo stovylėlės – žmogus su dideliu vyro lyties organu, peniu – buvo ne tik šventyklose, bet ir ant kelių, laukų, kryžkelių, gatvių. Juos vadindavo *Hermes*. Žmonės šioms stovylėlėms atnašaudavo gėlių, vaisių, vyno. Vainikai ir mažos falo stovylėlės buvo jiems skiriamos dovanos. Šias dovanas kabindavo ant Hermio stovylų, o jų falus pamaldūs piliečiai bučiuodavo.

Graikijoj įvedus krikščionybę, falo kultas nepranyko, tik pakeitė savo formą, ir Fano vardu vėl buvo garbinamas, o jojo stovyla buvo aprūpinta dideliu falu. Graikų istoriko Enagriaus Scholastiko liudijimu, net mūsų eros VI amžiuje dar falo kultas buvęs pilnai praktikuojamas.

Romėnai, būdami visose kultūros šakose graikų mokiniai, daug dievų ir religinių apeigų skolinosi iš savo mokytojų graikų. Be abejo, iš tų pat graikų pasiskolino ir falo kultą, kuris jų liberalijų šventėse, skiriamose dievui Bakchui, buvo nešiojamas ir garbinamas. Patsai falas, kurį romėnai vadino *mutinus* ir *tutinus*, buvo, kaip ir Graikijoj, statomas laukuose, pakelėse, kryžkelėse. Jis būdavo iškilmingai Romon įvežamas, kur jam kilniosios Romos matronos uždėdavo kasmet vainiką.

Hermio stulpai čia, dažnai dideliu peniu aprūpinti, buvo statomi soduose, gatvėse, laukuose vaisingumui pakelti, o moterys, dažniausiai jaunavedės, ar net jaunos dukters, savo tėvų lydimos prieš ištekant eidavo prie šių Hermio stulpų, kur jos, savo lytinėmis dalimis Hermio stulpo penį paliesdamos, simboliškai aukodavo savo nekaltybę.

Falo kultas buvo žinomas ne tik pačioj Romoj, bet ir jos plačiose provincijose. Romos gyventojai nešiodavo mažus falus, jų *fascinum* vadinamus, norėdami apsisaugoti nuo blogųjų akių ir kerėjimo. Šiokius *fascinum* labai dažnai tuo pat reikalu namuose kabindavo viršum durų – namams nuo blogųjų dvasių apsaugoti. Namų indai dažnai būdavo falo figūromis dabinami, o juos žmonės labai mėgdavo. Tačiau ilgainiui čia falas prarado savo pirminę reikšmę, jau cezarių laikais jis bebuvo laikomas paprasta baidykle laukams nuo paukščių apginti.

4. Falo kultas ne Europos kraštuose

Gal niekur visoj Azijoj nebuvo tiek prigijęs Priapo garbinimas, kaip Indijoj, egzotiškoj pasakų ir didelės vaidentuvės šaly. Čia net po šiai dienai falas tebėra labai gerbiamas ir šventu laikomas. Falo stovylėlės ir figūros čia buvo vadinamos *lingam*. *Lingamo* kultas itin buvo popularus Šivos pasekėjų tarpe. Šivos šventyklose galima buvo aptikti didelius lingamus, kelių, net keliolikos metrų ilgumo. Jo šventyklos sienos buvo dekoruotos, mūsų akimis žiūrint, nepadoriais ir šlykščiais paveikslais. Maldingieji žmonės mažus lingamus dėvėdavo užsikabinę ant kaklo amuletų vietoje. Šventyklose čia labai dažnai galėdavai aptikti vyro ir moters lytinių padargų kombinacijas, žmonių *pullicar* vadinamas. Šivos sektos dvasininkai kasdien atnešdavo savo priapui gėlių, kvapiųjų medžių, o maldingieji žmonės liedavo jį vandeniu ar pienu, kurį, į tam tikrus indus suvarvinę, laikydavo šventu, net stebuklingu.

Nevaisingosios moterys savo seksualinėmis dalimis lytėdavo priapo viršūnę, o ištekančios mergaitės aukodavo savo nekaltybę sėsdamos ant jojo pačios. Kanaroje dvasiškiai ir atgailaujantieji turėdavo vaikščioti nuogi gatvėmis ir leisti be lytinio jaudinimos bučiuoti savo falą nevaisingoms moterims.

Kitų Azijos tautų tarpe žinomiausias falo kultas buvo, gal net labiau nei Indijoj, Japonijoj, jos senosios religijos, Šinto išpažintojų tarpe. Pačius falus žmonės čia vadindavo *sahe no kami*, nuo viso pikta, blogųjų dvasių sergėtojais, kurios, piktosios dvasios, japonų nuomone, gyvenančios miškuose, todėl ir priapo stovylas dažnai statydavo ant kelio miškuose. Labai dažnai čia

falai, stulpai, vyriškojo penio pavidalo, japonų *wo – basdrira* vadinami, buvo statomi ant kelių, kryžkelių, tiltų, gatvių ir palei namus; keleiviai ir praeiviai dažnai jiems nešdavo visokeriopas aukas, o į juos pačius žiūrėdavo kaipo į globėjus nuo viso pikto. Net medžių šakos, statūs ir smailūs akmens, turį panašumo į penį, būdavo tiek pat, kaip ir priapas, gerbiami, kartais net ir aukų jiems atnašaudavo. Žmonės, norintieji apsisaugoti viso pikta, parodydavo savo lyties organus arba juos nupaišydavo ant namų viršum durų.

Nors senovėje Japonijoj Priapas ir neturėjo savo šventyklų ir buvo garbinamas atvirame ore, kartais tam tyčia padarytose palapinėse, kur didelės maldininkų minios su visokeriopomis aukomis suplaukdavo, tačiau ilgainiui prisiglaudė jis, kiek paskui net garbinga vietą gavo, Šinto maldyklose. Čia altoriuose buvo statomi milžiniško didumo, raudonos varsos [= spalvos], kartais net auksiniai falai, kuriems Šinto dvasiškiai ir žmonės melsdavosi ir aukodavo. Dažniausiai lankydavo ir atnašaudavo jiems senos moterys, vienos jų prašydamos sau vyro, kitos vaikų, vėl kitos sveikatos ir kitokios palaimos. Dažnai ant altorių žmonės statydavo visokių apžadų falus, kuriuos kunigai surinkę vėl dalydavo žmonėms amuletų vietoje, ypač ligoniams. Ligoniai pasveikę ne tik grąžindavo duotąjį, bet pridėdavo ir vieną ar kelis naujus falus (plačiau: Krauss, „Das Geschlechtsleben der Japaner“).

Trumpai, kiek trumpo straipsnio ribose tat galima, permetėm akim falo kulto geografiją, sustodami tik ties Europos ir Azijos tautomis. Norėdami šios geografijos ribas galėtume kur kas toliau praplėsti: iki Afrikos, Australijos, Amerikos. Tačiau jau ir minėtųjų faktų pakanka falo kulto visuotinumui įrodyti.

Norintieji priapo geografines ribas tiksliau aprėžti, tepasiskaito: Josef Müller: „Das sexuelle Leben der alten Kulturvölker“, Leipzig, 1902; „Das sexuelle Leben der Naturvölker“.

Bendriniu falo kultui tirti vadovėliu tinka C. Howardo knyga „Sex Worship,“ Washington, 1898.

Kitame straipsnyje kalbėsim apie erotinę simboliką religijoj ir apie erotinį elementą religinėse apeigose ir paaiškinsim lyties padargų garbinimo priežastis. Čia Freudo psichoanalizė ir jojo vadinamasis Oidipo kompleksas padės mums nustatyti teorines gaires.

Šiuo tarpu baigsim Saliamono Giesmių Giesmės (VII, 6–7) Šventojo Rašto žodžiais, gražiai būdinančiais lyties įtaką žmogaus būdui ir psichikai:

„Padėk mane lyg žymėspaudį ant širdies savo, lyg žymėspaudį ant pečių savo: stipri, lyg mirtis yra meilė, aršus lygu pragaras pavydas. Gausūs vandens neįstengia užgesinti meilės, nei didelės upės jos neužlieja“.

Kaip kinta dievai

I

Antrajam „Vagos“ numery (p. 72–83) straipsnyje „Dvasios atsiradimas“ svarstėm klausimą, kaip išrėdėjo dvasios sąvoka, ir priėjome išvados, kad toji sąvoka tėra gyvybės jėgos (sielos, nes siela vienos kilmės su slaviškuoju *syla*), prof. Hopkinso vadinamosios *the force of life* projekcija aplinkoje ir joje esamuose daiktuose. Šios, gyvybės jėgos, sąvokos priežastis buvo judėjimas, charakteringas visiems aplinkumoje esamiems daiktams, o ypač žmogui. Tiesa, tūli etnologai, jų tarpe ir prancūzas Émile'is Durkheimas, gyvojo žmogaus sielą skiria nuo mirusiojo žmogaus dvasios, mūsiškai vėlės vadinamos, ir nuo dvasios apskritai, esančios aplinkos daiktuose, ne žmoguje, vokiečių *Aussenseele* vadinamos. Tačiau arčiau dirstelėję, matysim, kad tarp šių trijų sąvokų – siela, vėlė, dvasia – jokio esminio skirtumo nėra. Tą liudija tųjų žodžių kilmė ir reikšmė. Jau tik mūsų kalbos šie žodžiai gali būti paaiškinami šitaipos. Minėjome jau, kad mūsų žodis siela bendros kilmės su slaviškuoju *syla* tiek reikšmės, tiek formos atveju, todėl jis reiškia jėgą, spėką, kas pilnai atitinka minėtąją gyvybės jėgos sąvoką. Mūsų žodis vėlė kilęs iš šaknies *vė*, kuri, prof. Būgos nuomone, reiškia pūsti, taigi ir vėlė atitinka sąvoką, reiškiančią judėjimą, kurį graikai reiškė žodžiu *anemos* – vėjas, o lotynai – *anima* = dvasia. Mūsų žodis *dvasia* bendrašaknis su *dvėsti, kvėpuoti.* Pastarieji du žodžiai – vėlė ir dvasia – atitinka prasmę termino, vokiškai išreiškiamo *Hauchseele*. Šiaip ar taip visų šių trijų sąvokų pagrinde esti spėkos ir judėjimo požymiai, taigi visos jos trys atitinka gyvybės jėgą, jos projekciją aplinkoje, kas visiškai sutampa su pirmine sielos sąvokos reikšme. Paisydami šių trijų sąvokų forminių skirtumų, matytume, kad siela reiškia dvasią, esančią žmoguje, vėlė – dvasią, esančią aplinkumoje, bet tampriai nesurištą su tam tikrais daiktais, na, o dvasia – atskirų aplinkos daiktų ar jų atskirų rūšių dvasią. Siela, būdama tampriai su žmogaus organizmu surišta, yra lyg jojo valdinė, kalinė, negalinti ilgesniam laikui pasprukti iš savo kalėjimo. Tačiau, kitaip vertus, žmogaus organizmas visiškai pareina nuo sielos ir jos kaprizų, nes jis gyvena patol, pakol esti jame jojo siela. Sielai dingus, dingsta ir organizmo gyvybė. Vėlė, jau senovės žmonių supratimu, esanti toji pati siela, bet jau gyvenanti kur aplinkoje savarankiškai. Ji gali, žinoma, įsikūnyti kokiuose aplinkos daiktuose, tačiau šis įsikūnijimas nėra pastovus nei amžinas. Pastarosios gadynės supratimu, vėlė esanti žmogaus pavidalo, labai švelnios substancijos esybė. Tačiau, turime pridurti, kad buvo metas, kuomet toji vėlė nebuvo į žmogų panaši. Vėlės panašumas pareina nuo to, kas buvo žmonių protėviai, trumpai tarus, kokio pavidalo buvo pirmieji žmonės. Žinoma, iš pirmosios Mozės knygos mes sužinome, kad Dievas sutvėrė žmogų į save panašų. Tačiau tuo dar paties klausimo neišsprendžiame. Kyla klausimas, o į ką, tverdamas pirmuosius žmones, buvo patsai Dievas panašus? Į ką buvo panašus

žydų Jahvė, Mozės knygose nepasakyta, tačiau iš religijų formų istorijos mes žinome, kad buvo metas, kada dievai nebuvo panašūs į žmones. Buvo gadynė ir dabar natūrtaučių tarpe dar yra daug faktų, liudijančių, kad kadaise dievai panėšėjo į karves, jaučius, kates, šunis, žalčius, pelėdas, medžius, augalus, akmenis ir t. t. Aišku savaime, kad šitie dievai, tverdami į save panašius žmones, turėjo sutverti bent pirmuosius žmones karvėmis, buliais, kiaulėmis, pelėdomis, žąsimis, žalčiais, medžiais, augalais, akmenimis. Ir iš tikrųjų kadaise žmonių galvota, kad atskirų jų genčių pirmuonys protėviai ir buvo gyvuliais, žvėrimis, paukščiais, medžiais, akmenimis ir t. t. Taigi, jei buvo kadaise žmonės kitokio, ne žmogaus pavidalo, tai ir jųjų vėlės turėjo būti kitokio pavidalo nei nūnai.

Senovėje žmonės ir mūsų laikų natūrtautės ir manė, kad ne tik jų protėviai, bet ir jie patys nesą žmonės. Amerikos indėnas, garbinąs raudonąją papūgą, mano, kad jis ir papūga yra tas pats. Na, o jam mirus, jojo vėlė pereinanti papūgon. Su šiąja mintim jis taip apsipratęs, kad nieku būdu neįtikės aiškinimu, kad raudonoji papūga nėra jis. Prancūzas etnologas Levy-Brühlis šį itin keistą reiškinį paaiškina sandalyvavimo dėsniu (loi de parcipation), apie kurį kalbėsim rašydami apie magiją. Viduriniais amžiais vidurinės Amerikos gyventojai manė įsikūnijęs aplinkos daiktuose jų *nagual* (dvasia) nėra jie patys, bet tarp tokių daiktų ir jųjų, žmonių, yra tamprus pareinamybės ryšys. Nuo likimo, įsikūnijusio *nagual*, pareina žmonių likimas. Ir sykį ispanai, kovodami su vidurinės Amerikos indėnais, stengdavos žudyti ne tik indėnus, bet ir tuos paukščius, kuriuose esti įsikūniję jų *nagual*. Ir vienas ispanų karininkas buvo liudininkas atsitikimo, kada užmušus vieno indėnų vado žalią paukštį, kuriame gyveno jo *nagual*, krito ir patsai vadas. Nors tas artimumas žmogaus su aplinkos daiktais buvo pagrįstas magija, tačiau, Darvino šalininkų akimis žiūrint, jis ir dabar įmanomas kaipo nujautimas evoliucijos esmės, jungiančios ilgos tolydinės raidos siūlu žmogų su žemesnėmis gyvijos rūšimis. Todėl, paradoksiškai tariant, ano meto religijoj būta daugiau evoliucionizmo nei šių dienų stambesnėse religijose. Tokis dalykas buvo su vėlėmis. Plačiau dėl vėlių evoliucijos teks kalbėti rašant apie garbinimą mirusiųjų ir prosenių. Kiek kitaip atrodė dvasios (ghosts). Dvasios buvo stichijos, gamtos gaivalinės jėgos, neorganinio pasaulio atskirų daiktų gyvybės jėgos nešiotojos. Žinoma, dvasia yra rezultatas aplinkos ir jos daiktų sugyvenimo, suasmeninimo. *Wakana, mana, tondi, orenda* juk tėra žmogaus sielos, jo gyvybės jėgos projekcija gamtoje. Dvasia, be to, būdama tam tikrų gamtos galių reiškėja, esti tam tikrų gamtos daiktų, reiškinių, sričių valdovė (vandens, oro, perkūnijos, vėjo, ugnies...), visatoje atlieka tam tikras aprėžtas funkcijas (audros, potvyniai, degimas, griausmas ...), jos valdomoji ir gyvenamoji sritis yra pilna jos savastis. Šiokis yra forminis tų trijų sąvokų skirtumas, tačiau esmėje jos kita nuo kitos mažai kuo tesiskiria, nes visoms joms bendras judėjimo ir jėgos požymis. Deja, jas gretina kita prie kitos ne tik šie požymiai, bet ir jų kilmė. Trumpai tardami, galim pasakyti, kad siela yra „nemarioji" žmogaus dalis, siela minus kūnas bus vėlė. Na, o dvasia yra aplinkoj esamųjų daiktų, be žmogaus, siela. Na, o juk toji aplinkos daiktų siela tėra žmogaus sielos projekcija gamtoje. Pati siela, kaip mes minėtajam straipsny įrodėme, yra atskirų žmogaus organų sielų, gyvybės jėgos nešiotojų, jungtinė sąvoka (sintetinė koncepcija). Šiai jungtinei sąvokai išriedėti padėjo televizijos (tolregystės), sapnai, haliucinacijos ir kt. Šioji tat vienalytė žmogaus siela ir buvo kertinis akmuo visokiariopoms žmogaus išgalvotoms religijoms.

II

Graikų filosofas Ksenofanas sykį pasakė, kad žmonės esą tokie sutvėrimai, kurie savo keliu sutveria dievus į save panašius, kuriems jie, žmonės, suteikią visas savybes: pradedant pavidalu, baigiant kalba. Jei jaučiai, sako toliau Ksenofanas, galėtų piešti, tai ir jie savo dievus nupieštų į

save panašius. O Homeras ir Hesiodas mūsų (graikų) dievus apdovanojo visomis žmogiškomis savybėmis, net ir tokiomis, kurios žmonių laikomos bjauriomis, nedorovingomis, baustinomis ir draustinomis. Ir, turime sutikti, kad šioji Ksenofano nuomonė yra teisinga. Religijų formų istorija liudija, kad mūsų planetos, žemės, gyventojų sutvertieji dievai visuomet buvo panašūs arba į juos pačius, arba į jųjų prosenius. Taip buvo ir esti todėl, kad siela, viso žmogaus organizmo siela, buvo dievų evoliucijos leitmotyvas. Tiesa, dievai galėjo atsirasti ir atsirasdavo dėlei daugelio, ne dėlei vienos kurios priežasties, tačiau visi jie būdavo sugyvinami ir suvalinami. Bekultūriai žmonės, kurių inteligencija buvo menka, išeidami iš savo gadynės pasaulėžiūros, manė, kad tie aplinkos daiktai, kurie juda, yra gyvi, na, o visi gyvi daiktai turi savo norus, valią, todėl ir dievai turi savo norus ir valią, tačiau ir toji gyvybė, norai bei valia buvo tolygūs gyvojo žmogaus gyvybei, norams, valiai. Kadangi visos žmogaus savybės dievuose buvo perdėtos, todėl ir patys dievai išėjo arba geresni, arba blogesni už pačius žmones. Tuo būdu dievai buvo tokie gyvi ir valingi aplinkos daiktai, arba sugyvinti ir suvalinti, kurie buvo galingesni teigiamai ar neigiamai už patį žmogų.

Pačioje žmonių kultūros pradžioje žmonėms visa aplinka, visa prigimtis buvo gyva, dvasinga ir valinga. Todėl žmogus lenkėsi ir gerbė aliai vieną daiktą: vienus dėl baimės, kitus iš meilės, trečius kitų sumetimų dėlei. Anuo metu žmogaus visa pasaulėžiūra buvo religinga, žinoma, ano meto šio žodžio prasme. Ilgainiui, kaip teisingai prancūzas archeologas Solomonas Reinachas pastebi, šis religingumas mažėja, siaurėja, užleisdamas vietą mokslui, kuris patsai išaugo iš magijos ir religijos. Tuo būdu mūsų religingosios pasaulėžiūros nuolat ir nuolat virsta svietiškomis, pasaulietiškomis. Tačiau pačioje pradžioje visas žmonių gyvenimas nuo pradžios iki galo buvo religingas, jei mes religiją imsim pasaulėžiūros prasme. Anais laikais garbino žmonės medžius, uolas, akmenis, kalnus, jūras, žvaigždes, mėnulį, saulę, meteorus, debesis, perkūniją ir kitus neorganinio pasaulio dalykus, nes ano meto žmogus neskyrė gyvo nuo negyvo, organiško nuo neorganiško. Negalima jau ir abejoti, kad organinio pasaulio dalykai buvo be išimties visi garbinami ir gerbiami, dievais laikomi. Keli parinktieji ir patiektieji pavyzdžiai tą paliudys.

Indijoj, pietinėj jos dalyje, garbinta tigras, gyvatė, varlė, vėžlys, o karvė Bengalijoj dar ir po šiai dienai šventa tebelaikoma. Naminių gyvulių Indijoj dar garbinta arklys ir avis, naminiai jaučiai ir buivolai irgi tūlose gentyse buvo šventais laikomi. Be to, čia garbino dar katę, gimimo ir vaisingumo dvasios nešiotoją, ir šunį – namų dievo atstovą, namų nuo blogų dvasių saugotoją. Vietomis čia šuo buvo laikomas net žmonių protėviu, protoplastu, ir Bengalijoj vieno radži šeimoje yra šunų kapai su šunų relikvijomis. Žąsis buvo garbinama ir šventa laikoma Indijos pakraščiuos, senovinėj Romoj, Meksikoj ir žydų Palestinoje. Varna buvo gerbiama, garbinama ir saugoma veik visoj Bengalijoj.

Tam tikros jūrų žuvys laikomos buvo šventomis, nes jos išgelbėjusios tėvą Manu, indų Nojų, nuo tvano. Dar ir šiandien Bengalijoj laikomos namuose šventosios gyvatės ir tebetikima dar, kad jose esą įsikūnijusios prosenių vėlės. Visam Velse buvo gerbiama ir saugojama šventieji kiškiai, vištos, žąsys, šunys, arkliai, meškos, bebrai, gyvatės. Jautis, be Indijos, buvo šventu laikomas Graikijoj ir Egipte, o karvė – Skandinavijoj. Arklius gerbė visoj senovinėj Germanijoj, o pelėdas – Germanijoj, Šiaurės Afrikoj ir Amerikoj. Tūlas žuvų rūšis gerbia daugelis natūrtaučių, o Sirijoj ir Palestinoj žuvis buvo šventa ir lyginama su kitais dievais. Pirmieji krikščionys irgi žuvį gerbė, žuvis buvo jųjų religinis ženklas ir simbolis.

Natūrtautės ir šiandien dar daug kur tebegerbia ne tik žuvis, bet ir varles, vėžlius, krokodilus, gyvates ir visokius vabzdžius. Unguriai buvo gerbiami Indijoj ir bramistų, ir mohametonų. Žalčius senovėj garbino ir Germanijoj, ir Lietuvoj. Be to, jį garbino ir šventu laikė Skandinavijoj, Egipte, Babely ir Palestinoje. Kinijoj žalčių kultas virto smakų [= drakonų, slibinų] kultu. Visam

Egipte gerbė kates, romėnai ir svetimšaliai, tą žinodami, pavogdavo kates, egiptiečiai, kaip tikri ir nuoširdūs jų garbintojai, jas išpirkdavo, na, o svetimšaliai iš to pelnydavos. Egiptiečių dievas Oziris buvęs jautis, o jo sesuo, Izidė, ilgai dar dėvėjo veršio galvą su ragais. Daugely Egipto vietų garbino, saugojo ir laidojo žuvusius jaučius, kates, avis, krokodilus, ibisus ir ichneumonus. Ptolomėjaus laikais Egipte romėnas netyčia nužudęs katę, vietos gyventojai, už savo šventąją keršydami, pakėlę maištą. Ir Graikijoj jau nustatyta, kad jų dievai kadaise buvę: Dzeusas buvęs aras, Atėnė – pelėda, Artemidė – ožka, Poseidonas – delfinas, Dionisas – ožys, Demetra su savo dukra Persefone – šernai. Senovinėj Romoj buvę daug auguralinių, šventų gyvulių – žąsys, šernai, vilkai, arai; jų paveikslais dažnai romėnų legionai puošdavo savo vėliavas. Istoriko Tacito manymu, visi romėnų vėliavose piešiami gyvuliai ir paukščiai buvę kadaise šventi.

Vienas romėnas Numa, graiko Pitagoro mokinys, norėdamas apsiginti nuo blogųjų dvasių, mėtydavęs per galvą užpakalin pupas, paaiškėjo, kad seniau jų šeimoje pupos buvo šventas augalas. Arabai gerbdavo ir nevalgydavo panteras ir driežus, bijodami suvalgyti savo protėvius, be to, jie manė, kad šie sutvėrimai buvę kadaise žmonės. Apie senovės žydus jų pačių pranašas Ezekielis rašė: „Įėjęs (į gyvenamus namus) išvydau aš visokeriopų šliužų, bjaurių gyvulių ir visokių balvonų paveikslus Jeruzalės namų sienose. Prieš juos stovėjo septynios dešimtys (70) senių, kiekvienas laikė rankose smilkylą, ir dūmai kilo iš jų“, reiškia, garbino visokių balvonų paveikslus, tai anksčiau, prieš tai, garbino ir tuos pačius balvonus. Didis žydų religijos tyrinėtojas anglas Robertsonas Smithas savo tyrinėjimais tą išrodė dar 1888 m. Iš žydų istorijos žinome, kad senovėje žydai buvo suskilę gentimis, kurių buvę dvylika. Kiekviena tųjų genčių, R. Smitho manymu, garbinusi savo šventąjį, kokį gyvulį ar paukštį, kurio vardu ir ji pati vadinosi. *Rachil* gentis (rachil = avis) garbinusi avį, buvusį savo genties protoplastą, *lija* gentis (lija = antilopė) garbinusi antilopę, *chaleva* gentis (chaleva = sabalas) garbinusi sabalą. Galėtume dar daug suminėti dievų iš žydų panteono, buvusių gyvulių, žvėrių, paukščių ar net neorganinio pasaulio daiktų pavidalais garbinamų, tačiau straipsnio trumpumo dėlei jų nebeminėsim.

Minėjome jau anksčiau, kad Mozės knygose nepasakyta, į ką buvo senovėje panašus vyriausias žydų Dievas Jahvė arba Senajam Testamente Jahovu vadinamas. Nors betarpių paaiškinimų Šventajame Rašte neturime, tačiau iš semitų apeigų galime pirminį Jo pavidalą suvokti.

III

Cum tubae (= šofar) terribilis sonitu concusserit orbem exitaeque animae sursum in sua vasa redibunt. Thessal. 4, 16. Corinth. I. 14, 52.

Ir šiurpus trimito (šofaro) balsas sudrebino pasaulį, ir kelsis mirusieji, ir sielos vėl įeis į savo kūnus. Šiokis tat šiurpus rago – trimito garsas pasigirs paskutinio teismo dieną, tokį pat šiurpų balsą savo Dievo Jahvės girdėjo žydai iš Sinajaus kalno, apreiškiantį Izraelio sūnums savo dešimtį įsakymų. Tokį pat šiurpų balsą girdime Naujų metų išvakarėse žydų sinagogoj, kada esti pučiamas *šofar*. Šitas *šofar* yra paprastas ragas, dažnai avino, kartais ir kito kurio gyvulio, tik ne jaučio, nes jaučio ragą žydams talmudas vartoti uždraudė. Šofaro balso tegalėjo klausyti tik vyrai, moterys ir vaikai jo klausyti negalėdavę, jiems šis balsas buvęs uždraustas vaisius. Talmudistai šį šofarą riša su Izaoko auka ir tuo avinėliu, kurį Dievas vieton Izaoko atsiuntęs, tačiau šis talmudistų aiškinimas nėra išsamus. Senovės žydų kalboj ragui pavadinti turėta du žodžiu = *queren* ir *jôbel*, pirmasis – *querin* – yra indoeuropiškos kilmės. Antrasis, *jôbel*, tėra žinomas tik semitų kalbų grupėj. Šiuo žodžiu seniau žydai vadindavo avino ragą, šofarą, nors patsai žodis *jôbel* reiškė ragą

iš viso. Tačiau gimininogoje žydams arabų kalboj žodis *jôbel* reiškia tik avino ragą. Specialistų manymu, šofaro tonai, melodija, kurią girdėdavo tam tikrais atvejais, panėšėjo į jaučio baubimą. Ir tai neatsitiktinis dalykas, bet turįs savo istoriją. Ir Senajam Testamente rašoma: „Ir užbaubs (wird brüllen) Dievas iš Siono, ir išgirsim Jo balsą iš Jeruzalės" (Amos, 1, 2). Ir dažnoje šventraščio vietoje minima, kad trimito – šofaro balsas yra Jahvės balsas, kas kartotinai minima ir talmude. Tat reiškia, kad šofaro melodija yra Dievo Jahvės balsas, bet šofaro melodija panaši į jaučio baubimą, reiškia, tarp jaučio baubimo ir Jahvės balso yra kokis nors ryšys. Žinoma, to ryšio ir būta. Pasakysim jau iš anksto: *žydų Dievas Jahvė senovėje buvo jaučio pavidalo, taigi – bulius.* Judėjoj ne vienoj vietoj garbinta jautis. Kanaaniečiai žinojo jaučio Baalo kultą, o Izraely – Dane, Bethely ir kitur buvo garbinamas jautis (Karalių knyga, I, 12, 28). Antrojoj Mozės knygoj rašoma apie aukso veršio garbinimą (Exodus, 32). Rytinėj Jordano upės pusėj archeologų surasta bronzinės jaučio stovylėlės, jaučio kulto liekanos. Matyt, ir pranašų gadynėje Jahvę dar garbino jaučio pavidalu, nes Jahvės prievardis *Abjr*, kuris reiškia jautį, tą paliudija. Žinoma, dievų galvijų buvo ne tik Judėjoj, bet ir kitur, dažnai tieji dievų pavidalai būdavę raguoti, o ir jųjų balsas panėšėdavęs į tųjų galvijų balsą, net ir kalbėdavę jie tojo galvijo ragais. Graikų Tritonas, germanų Heimdallis, indų Brahma, egiptiečių Chunas, Anubis, Babely dievai dažnai dėvėdavo prievardį *buru*, reiškiantį jautį, o jųjų dievas Mardukas buvo net jaučiu vaizduojamas, be to, jųjų vėjo dievas Adad ir kitas dievas Elul buvo didžiaisiais jaučiais vadinami, jų mėnesio dievas Sinu himnuos buvo jaunu jautuku vadinamas. Graikų dievas Dionisas Kirikos šventovėj buvo galvijas, o Eliso šventovėje Dionisas šaukdavęs lyg jautis, Argo šventovėje Dionisas buvo vadinamas *bougenės*, jaučiagimiu. Graikų dievas Poseidonas tūlose vietose buvo vadinamas jaučiaformiu, *taureios*, o jojo šventė buvo vadinama jaučio šventė, *tauria*. Vyriausias graikų dievas Dzeusas jaučio pavidalu nuvyko pas deives Europą ir Ijo. Net iš rytų romėnų pasiskolintas dievas Amonas turėjo kaktoj jaučio ragus. Taip pat Bakchas ir satyrai buvo visi raguoti, kaip ir panai. Jei mes dirstelėtume kiek į ritualą, kuris savo keliu yra dievų biografijos vaizdus komentaras, pamatytume taip pat įdomių dalykų. Žmonės, dievų gyvulių pavidalais garbintojai, visaip stengdavosi panėšėti į savo dievą. Tam reikalui jie rengdavos tųjų žvėrių kailiais, kurių pavidalo buvo dievas, užsidėdavo ant savo galvos ragus tųjų gyvulių ir giedodavę giesmes, tųjų galvijų garsus pamėgdžiodami. Žodžiu sakant, tokių dievų garbintojai, ypač kunigai jų, norėję save su savo dievais identifikuoti, sutapatybinti, norėdavę į savo dievus panašauti. O šio panašumo siekdavę apdarais, rūbais, dekoracija, gestais, mimika, garsais ir aukavimu.

Ožkenas, kuriomis puošdavo deivės Atėnės stovylą, dėvėdavo ir libietės moterys; garbintojai dievo Dagono dėvėdavo žuvies odos apdarą. Kipro saloje avių deivei aukodavo josios kunigai avis, vilkėdami patys avies kailiais. Dievo Dioniso garbintojai giedodavo jam ditirambus, kurių gaida panėšėdavo į ožio bliovimą, o jojo kunigai per šventes vilkėdavo ožio kailiais. Rytuose labai dažnai kunigai panašaudavo į savo dievus. Šumerų ir Babelio kunigai dėvėjo su dviem ragais kepurę todėl, kad jų dievai kadaise buvo galvijai. Salier ir Marso kunigai dėvėdavo kepurę su vienu ragu, kas primena tuos dievus buvusius galvijais. Tūlų Sibiro genčių šamanai ir burtininkai, Šiaurės Amerikos indėnų dvasiškiai dėvėdavo kepurę su ragais, norėdami panėšėti į savo dievus. Natūrtautės, kurių tarpe dar daug kur yra dievų galvijų, gyvulių, žvėrių, paukščių, per šventes rėdydavos panašiai į savo dievus, su kaukėmis ir, pamėgdžiodami savo dievus, staugdavo, baubdavo, rėkdavo taip, kaip kad būtų darę ir jųjų dievai. Šiaurės Amerikos indėnai *lulem*, arba lokio, genties, garbinusios lokį, jaunikliai vyrai brandos švenčių, pagoniškojo krikšto metu, norėdami tapti pilnais piliečiais ir savo dievų išpažintojais, prieš pat šventę lokio kailiu apsivilkę kelioms dienoms eidavo miškan. *Jojo* genties jo amžininkai kasdien eidavo *jojo* ieškoti, šaukdami *Ii kalulem* (eik šen, loky!), o pabėgėlis atsiliepdavo urgzdamas meškos balsu. Paklaustas, kas jis

esąs, atsakydavo: lokys. Visa tą darydavo norėdamas panėšėti į savo dievą lokį. Na, ir žydai Naujųjų metų išvakarėse užsidėdavo avino galvą ar jo kaukę ir pūsdavo avino ragą, *jôbel*, neva priminti tą nuotykį, kuomet jų Dievas Jahvė Abraomui vieton Izaoko atsiuntė aviną (Kirchmer: „Judisches Zeremoniell", p. 112). Na, o ir Jahvės vyriausiajam žydų kunigui nurodyti ir aprašyti rūbai buvo paties Jahvės rūbai. O Jahvė juk pirmiesiems žmonėms davė kailio, odinius rūbus (Genesis, 3, 21). Taigi iš aukščiau pasakyto jau aišku, kad Jahvė baubė kaip bulius, kad *jôbel* balsas buvo Jahvės balsas, kad *jôbel* balsas buvo panašus į jaučio baubimą, kad patsai Jahvė turėjo prievardį jautis, kad semitų gentys plačiai garbino dievą jautį, kad jaučio kultą plačiai žinojo rytuose ir Europoj, kad žydai apeigose vartojo kaukes, kad pats Jahvė pirmiesiems žmonėms davė odinius (reikia manyti, kad toji oda buvo jaučio) rūbus, iš to išvada – ir patsai Dievas Jahvė buvo kadaise jaučio pavidalo, taigi jautis. Dar kyla klausimas, jei *jôbel* (*šofar*) balsas ar gaida panašus į jaučio baubimą, tai kodėl pūtė ne jaučio, bet avino ragą? Žydų senovės ir kultūros tyrinėtojai (Benzingeris, Štade) mano, *kad žydai, prieš atvykdami Kanaano žemėn* (1400–1200 prieš Kristų), *buvę stambiųjų raguočių augintojai. Jautis ir karvė tuomet buvę jų svarbiausieji gyvuliai.*

Baalo jaučio kultas tuomet semitų tarpe buvo labai paplitęs. Atvykę Palestinon žydai ėmę veisti smulkiuosius galvijus: avis, ožkas, nes sausi ir kalnuoti Palestinos laukai stambiesiems raguočiams netiko, todėl smulkieji galvijai išstūmė stambiuosius ir jautį pavadavo avinas bei ožys, kurie semitų tarpe ilgai dar buvo šventais laikomi. Anglo žymaus etnologo Frazerio liudijimu, dar pranašų gadynėje žydai prisiekdavę ožio vardu, o savo priesaikai patvirtinti po priesaikos ožį išromydavę ir abu prisiekusieji, jei jų būdavo du, po vieną ožio *testiculum* laikydami rankoje, sakydavo: jei savo priesaiką sulaužysiu, tebūsiu ir aš tokis pat nevaisingas, kaip šitas ožys. Benciungeris mano, kad tuo metu ir žydų religijoj avinas išstūmė jautį. Todėl kunigų imta drausti jaučio Baalo garbinimą kaipo nepadorų dalyką. Prisiminkim tik, kad Biblijos redakcijos metu jau buvo draudžiamas jaučio garbinimas, ir Jahvė nubaudė aukso veršio garbintojus. Atvirkščiai, tuo metu Jahvė Abraomui vietoj sūnaus Izaoko atsiuntė avinėlį. Iš religijų istorijos žinome, kad gadynėje, kurioje dievai buvo dar gyvulių ar pusiau gyvulių pavidalo, labiausiai mėgdavo tas aukas, tuos gyvulius, kurių pavidalo jie patys buvo. Kadangi Jahvė žydams jau rekomendavo aviną, reikia manyti, *kad Jahvė patsai jau buvo avino pavidalo.* Šia proga prisiminkim tik, kad ir *Kristaus simbolis buvo avinėlis, o ir jis patsai metaforiškai buvo maldose avinėliu nekalčiausiu vadinamas. Kadangi Kristus buvo Dievo Jahvės sūnus, tai, reikia manyti, kad Jo Tėvo Jahvės pavidalą, aviną, paveldėjo ir Jojo sūnus.* Kad aviną plačiai gerbė Judėjoj, liudija tą ir jų gentis *rachil* (rachil = avis), buvusi avies vardu pavadinta, o mes žinome iš pirminių žmonių religijų, kad ten dievai buvo žmonėms vardų tiekėjai. Šia proga turim priminti, kad daug žmonių vardų pas žydus – Rubenas, Rachil [Rachelė], Zea, Debora, Simeonas, Jona, Terochas, Hamoras, Tola, Elonas – buvę gyvulių vardai (sk. Georg Kerbel: „Die religionsgeschichtliche Bedeutung der hebraischen Eigennamen des alten Testamentes", 1897, p. 71 sg. 9). Yra dar viena charakteringa smulkmena, liudijanti buvus Jahvę dar prieš aviną kitokio pavidalo. Mozės pirmojoj knygoj skaitome: „Ada pagimdė Jubalą, tėvą visų skambinančių citrą ir pučiančiųjų fleitą" (Genezis 4, 20). Vadinas, Jubalas, paprastas žmogus, buvo išradėjas muzikos ir jos instrumentų. Kitų tautų mitologijon dirstelėję pamatysim, kad muzikos, jos instrumentų išradėjai ir globėjai buvo vis dievai: Orfėjas, Arejonas, Hermis, Apolonas, Oziris, Atėnė, Marsas..., na, o pas žydus – paprastas miruolis žmogus. Bet, semitologų manymu, žodis *jubal* yra bendrašaknis su arabiškuoju žodžiu *ôbel*, reiškiančiu avino ragas, anksčiau ir aviną; Wilhelmas Gesenius tvirtina, kad šie abu žodžiai yra vienareikšmiai. Vadinas ir *Jubal* ir *Jôbel* reiškė aviną. Metaforiškai gi *jôbel* reiškė ir avino ragą, *šofar*. Taigi *jubal* = *jôbel* = avinas = avino ragas = *šofar*. Reiškia, čia bendrinis

vardas pavartotas tikriniu, todėl tenka manyti, kad Jubalo, kaip žmogaus, ir nebuvo. Levitų, žydų kunigų, šioji legenda buvo sugalvota pakeisti kitai, ankstybesnei buvusiai legendai, kurioje buvo turbūt aiškiai pasakyta, kas tikrai buvo žyduose muzikos tėvas. Reikia manyti jos tėvu buvusį patį Jahvę, anoj gadynėj dar buliaus pavidalo, nes juk avino rago balsas buvo jo balsas. Už tą kalba ir šis faktas, kad šofaro melodija buvo panaši į jaučio baubimą. Na, o pirštu prikišamai rodo, kad vietoj avino rago anksčiau vartojo buliaus, jaučio ragą, nes kitaip kuriem gi galam levitai ir rabinai būtų uždraudę daryti šofarą iš jaučio rago? Juk jei jaučio rago nebūtų vartoję, kam būt reikėję drausti? Taigi anksčiau pūtė jaučio ragą, kuomet dar ir patsai Jahvė buvo jautis. Na, Biblijos redagavimo meto žydų kunigai, savo kultūringesnių kaimynų įtakoj (persų, Babelio) būdami, stengdamies įvesdinti vieno Jahvės kultą, naikino visa, kas tik primintų senovinę daugdievybę gyvulių ir galvijų pavidalais. Jie panaikino legendą apie muzikos ir jos instrumentų atsiradimą, uždraudė šofarą daryti iš jaučio rago, o šofaro kilmę mechaniškai surišo su Izaoko auka. Tačiau nepaisant tųjų pastangų, vis dėlto nors ir nežymių užsilikusių pėdsakų galima atsekti ir pirminę šofaro kilmę, ir paties Jahvės pirminį pavidalą. Šį straipsnelį norėdami galėtume išplėsti ir šofarą pastatyti greta graikų *rombos*, natūrtaučių vartojamojo instrumento, kurį anglai vadina *bull–roarer*, jaučiabaubiu. Šios etnologiškos paralelės mūsų išvadas dar labiau pagrįstų, tačiau šiuo tarpu straipsnio trumpumo dėlei turim atsisakyti. Tiktai prabėgomis priminsim, kad *bull–roarer* vartoja labai plačiai, kad jo balsas yra irgi dievų ir prosenių balsas ir kad anglų etnologai seniai jau šofarą, *rombos* ir *bull–roarer* traktuoja vieneriopai.

Dievai ir moterys

I

Religija yra pasaulėžiūra, aprėžta duotojo
laiko ir duotosios aplinkos sąlygų.
Prof. *De-Greef*

Iš religijų formų istorijos žinome, kad religija yra ne kurių nors antgamtinių jėgų, bet pačių žmonių produktas. Toji religija buvo savo metu žmonių pasaulėžiūra ir pastangos suprasti bei paaiškinti tai, ką žmogus mato ir jautė aplink save, savy ir visatoje. Tųjų pastangų rezultate tūliems klausimams paaiškinti sudaromos teorijos, kurios, būdamos savo laiko ir aplinkos produktas, tinka tik savo laikams. Didelė klaida ir nelaimė, kad tūli žmonės ar jų organizuotos grupės iš paskutiniųjų stengiasi prie šių dienų aplinkos ir sąlygų taikinti ir primesti teorijas bei išvadas, tikusias kelis tūkstančius metų atgal. Šiųjų pastangų vykdymas yra bjauriausioji žmonijos rykštė, juodžiausioji dėmė, didžiausias progreso stabdis ir žmonijos gerbūvio liga. Todėl kova, kova ne vienu, dviem, bet visais keturiais frontais, kova su tokiomis pastangomis yra būtina, nepaisant kas tųjų pastangų būtų kaltininkas: žmogus, bažnyčia ar politinė organizacija.

Dabar, ekonomimo krizio laikais, kapitalistinio ūkio *Zusamenbrucho*, politinių sverdikuliavimų, misticizmo atraugų neoskolastikos ir metafizikos kliedėjimų, naujų socialinio gyvenimo formų išvakarių gadynėje itin svarbu kiekvienam sąmoningam ir pažangiam inteligentui stovėti laisvo kultūrinio ir dvasinio gyvenimo sargyboje, idant tamsūs požemio vaikai neapsvaigintų žmonijos proto. Akis už akį, dantis už dantį, kaip Senasis Testamentas sako, – be jokio kompromiso, dvejojimo ir delsimo reikia pilnu naujojo gyvenimo tempu varyti paskutinę žmonijos protinimo ir išlaisvinimo vagą.

Visomis priemonėmis reikia valyti žmonių dvasią nuo misticizmo, neoskolastikos, metafizinių ir panašių jiems rūkų, moksliškai, rimtai, bet prieinamai paaiškinant pagrindinius gyvenimo klausimus, kuriais rėmėsi, remiasi ir, be abejo, dar remsis visokio plauko senųjų tradicijų ir pasaulėžiūrų gynėjai. Viena tokių skaudžiųjų problemų yra, be abejo, religija ir josios pagrindiniai elementai – stebuklai. Na, o du svarbiausieji stebuklai – stebuklingas gimimas ir stebuklingas iš mirusiųjų prisikėlimas yra seniai jau mokslo išaiškinti dalykai. Pirmąjį šių dviejų dalykų, stebuklingąjį gimimą, gimimą be vyro, be vyriškosios sėklos, moksliškai vadinamą *conceptio simmaculata*, nekaltąjį prasidėjimą reikia čia nors trumpai paaiškinti. Geriausiai bus kalbėti faktais, kurie yra puikus vaistas visokiai metafizikai ir panašios rūšies ekvilibristikai nuo smegenų uždegimo, pilvo sugedimo ir kitų nelaimingų priepuolių.

II

Nuomonė, kad naujos gyvybės atsiradimas galimas be vyro, be vyriškos sėklos, vien tik iš dvasios, dievų, medžių, vaisių, vėjo, vandens, paukščių ir kitokių gamtos bei antgamtinių dalykų, šioji nuomonė buvo paplitusi visame pasaulyje.

Prof. dr. *A. W. Nieuwenhuisas*

Gimdymas *sine concubitu* (mūsų terminu tarus, nekaltas prasidėjimas) yra pirminių žmonių pasaulėžiūros rezultatas.

Dr. *Sidney Hartlandas*

Manau, visi skaitytojai puikiai pamena pasaką, kurioj sakoma, kad naujagimius kūdikius atneša garnys iš kūdros, upės ar balos. Aš pats būdamas vaikas dažnai tą pasaką girdėjau ir, norėdamas savo smalsumą patenkinti, dažnai tyčia eidavau prie kūdros žiūrėti, ar kokis garnys atskridęs neištrauks iš kūdros mažo vaikučio. Kartais paklausęs tyčia tėvo ar motinos, kodėl niekaip negaliu pamatyt garnio, nešančio mažą kūdikį, išgirsdavau atsakymą: garniai vaikus neša tik naktim, vidurnaktį, visiems miegant. Aš vėl paklausdavau. Gerai, bet kodėl kūdroj nėra nei vieno vaiko? Tėvas man atkirsdavo: „Matei vandeny mažas žuvytes, kurios dažnai ir tau kojas sukapoja, – jos ir yra tie vaikai, kurių garniai atneša“. Norėdamas patenkinti mano smalsumą, pridurdavo: „Tos žuvytės vidurnaktį pavirsta žmogum“.

Jau baigęs universitetą, beskaitydamas kažkokią knygą, aprašančią papročius, susijusius su lytiniu gyvenimu (Albert Moll), sužinojau, kad garnio būta simbolio vyro genitalijų (lyties organų), ir net mačiau kelis paveikslėlius, kur garnys nupieštas buvo nešąs ne kūdikį, bet vyro genitalijas: nagais laikydamas *testes* (sėklininkus), o snapu – penį. Ilgainiui susipažinęs su Freudo teorija sužinojau, kad žuvys taip pat yra simboliai vyro genitalijų. Tik tuosyk supratau garnio pasakos tikrąją reikšmę.

Nemanau, kad žmonės, tokias pasakas sugalvodami, būtų norėję tik sumeluoti ir apgauti. Ne, žmonės, tolimi nuo kultūros ir mokslo, norėjo paaiškinti gimdymo paslaptį taip, kaip jie ją suprato. O juk jie, nežinodami žmogaus fiziologijos, kraujo apytakos ir maisto apykaitos, vargu būtų sugebėję kitaip šį reikalą paaiškinti.

Juk Pietų Amerikos indėnai, suprasdami ryšį tarp apvaisinimo ir gimdymo, vis dėlto nesugeba užpildyti tuščio tarpo tarp lytinio akto ir gimdymo. Jie, tie indėnai, norėdami kitiems pasakyti, kad jie jau esą tėvais, parodo savo genitalijas. Tačiau nemokėdami paaiškinti, kaip viena sėklos ląstelė ilgainiui pavirsta organizmu, jie sugalvoja pasakas, kuriose sakoma, kad, moteriai pajutus nėštumą, jų protėvių dvasia įlindusi moters įsčiun ir ten pavirtusi nauja gyvybe. Žinoma, jiems, tikintiems dvasių įsikūnijimu atskiruosna organizmuosna, visai lengva paaiškinti naujos gyvybės atsiradimą kaipo dvasios įsikūnijimą.

Paimkim kitą pavyzdį, pasaką apie Pagranduką, kurioj sakoma – gyvenęs diedas ir boba, neturėję vaikų. Diedas parnešęs iš girios dvylikos paukščių kiaušinių, iš kurių boba išperėjusi dvylika vaikų. Žinoma, žmonės matė, kad paukščiai iš kiaušinių išperi paukščius, na, o jeigu žmogus perės, gali išperėti jau ką kitą. Išvada šioji padaryta dėlei panašumo paties veiksmo.

Panašiai kalbama ir pasakoje apie nykštuką. Tokią pat pasaką aptinkame ir mūsų kaimynų estų pasakose: buvusi bevaikė karalienė, kuriai tūla sena moteris dovanojusi kiaušinį, liepdama jį tris mėnesius nešioti užanty. Iš jo tam laikui praėjus, išrėdėjusi mergaitė.

Suomių pasakose aptinkamas motyvas, kur moteris tapusi nėščia tik todėl, kad suvalgiusi bruknių uogų.

Žinoma, yra dar įdomesnių ir labai supintų pasakų apie gimdymą *sine concubitu*. Pvz., Indijoj, didžiuliam indų epe, vadinamam Mahabharata, randame šiokią legendą. Pauravų karalius, Uparicara, savo protėvių liepiamas, išeina tolimon medžioklėn, palikdamas savo žmoną namie. Bemedžiodamas jis nesvietiškai išsiilgo paliktosios žmonos. Karalius savo nubėgusią ant medžio lapo sėklą davė sakalui, kad jis nuneštų ją jo žmonai. Tačiau kely sakalą užklupo kitas sakalas ir jiems bekovojant lapas su karaliaus sėkla nukrito upėn Yamuna, kur ją prarijo į žuvį paverstoji nimfė Adrika. Šioji Adrika buvo žvejų pagauta ir karaliaus Uparicaro žmonai nunešta. Karalienė, šios žuvies pavalgius, tapo nėščia ir pagimdė dvynukus: sūnų ir dukterį.

Šioje indų pasakoje nors ir matoma vyriškosios sėklos reikšmė naujos gyvybės atsiradimui, tačiau tarpas ar, trumpiau tarus, tikroji nėštumo priežastis dar nėra aiški.

Slavų pasakose aptinkamas šiokis motyvas: gyveno bevaikis karalius, kurs turėjo žuvytę auksiniais sparnais. Tą žuvytę liepė karalius išvirti ir duoti karalienei suvalgyti. Žuvytės vidurius atidavė kalei, jos (žuvytės) kaulus apgraužė virėja, o mėsą suvalgė karalienė. Visos trys: kalė, virėja ir karalienė tapo nėščios ir pagimdė po sūnų. Visus tris juos pakrikštijo Jonais, tačiau stipriausias buvo kalės sūnus.

Tokios pat pasakos kitame variante sakoma – buvęs bevaikis karalius. Jis sykį sužvejojęs lydį, kurį išvirus liepęs karalienei atiduoti. Virėja, lydį nuplovusi, vandenį tą atidavė karvei, o žuvį išvirti pavedė juodai tarnaitei. Toji tarnaitė, išvirtą žuvį karalienei benešdama, truputį pati atsikando; likusią suvalgė karalienė. Visos trys: karvė, juodoji tarnaitė ir karalienė, tapusios nėščios, pagimdė po sūnų, kurių stipriausias buvo karvės sūnus.

Šioj pasakoj viena tik nelauktina – kam kalė ir karvė vedė ne šuniuką ar veršiuką, bet po sūnų, bet šis dalykas – laisvos žmogaus vaizduotės reikalas. Nes daugely kitų pasakų gyvuliai veda gyvulius.

Pvz., vienoj vokiečių pasakoj vienas ūkininkas sugavo auksinę žuvytę, kuri pagauta žvejui tarė: „Neškis mane namo ir supjaustyk į šešis gabalus, porą jų duok savo žmonai, porą – savo kumelei ir likusius du gabalus įkask žemėn". Iš įkastųjų žemėn gabalų išaugo dvi auksinės lelijos, kumelė atvedė porą auksinių kumeliukų, o ūkininko žmona pagimdė du sūnu.

Žinoma, nėra jokios abejonės, kad svarbiausioji nėštumo priežastis – žuvis yra ne kas kita, o tik simbolis vyriškų genitalijų. O gretimieji faktai, kad gimdo kalė ar karvė, tėra simpatinės magijos reikalas.

Simpatinė magija remiasi dviem dėsniais: panašumu ir lietimu. Mažas vaikas mato, kad motina kitą vaiką valgydina, na, o lėlė yra vaiko vaikas, todėl vaikas valgydina savo lėlę. Afrikos negras mato, kad prieš lietų kyla vėjas, sukelia dulkes, kurios su lietaus lašais nukrinta žemėn. Todėl tas pat negras, įsigeidęs lietaus, beria oran smiltis, purkščia vandeniu: ir mano, kad pradės lyti. Tai homeopatinės magijos, paremtos panašumo dėsniu, pavyzdžiai.

Taigi homeopatinės magijos dėlei žmogus mano, jei žmogus gimdo žmogų, tai panašiai ir galvijas – galviją, paukštis paukštį, augalas augalą, akmuo akmenį. Aš pats puikiai dar pamenu, kaip man mažam tėvas sakydavo, kad naujas kėdes ar naujus šaukštus atvedę, pagimdę senieji, ir tokiu aiškinimu buvome patenkinti.

Panašų dalyką matome vienoj italų pasakoj. Čia vienas karalius ilgai nesulaukęs vaikų, nors sulaukti jų be galo norėjęs. Sykį karaliui tūlas senis šitaip pataręs: pagauti jūros smaką [= slibiną], išlupti jo širdį ir išvirtą duoti karalienei suvalgyti. Tik virti tą širdį turi jauna, dar nekalta mergaitė. Karalius išsiuntė visus žvejus žvejoti jūrų smako, kurie sužvejoję užmušė ir išluptą širdį parnešė karaliui. Tą širdį virė gražiausioji rūmų mergaitė ir, vos pradėjus kepti, pradėjo rūkti iš kepamosios širdies juodi kaip smala dūmai, nuo kurių tapo nėščia ne tik toji gražuolė, ne tik visos rūmų moterys, visi galvijai, paukščiai ir gyvuliai, bet net visi rūmų baldai. Žinoma, pati karalienė, keptą smako širdį suvalgiusi, tapo tuoj nėščia ir pagimdė puikų sūnų. Bet, be to, netrukus ėmė gimdyti: vištos –

viščiukus, antys – ančiukus, žąsys – žąsiukus, kiaulė – paršiukus, kumelė – kumeliukus, kalė – šuniukus, kas įdomiau dar, lovos ėmė gimdyti lopšius, skrynios – dėžes, lėkštės – lėkštutes, šaukštai – šaukštukus, krėslai – krėsliukus, stalai – staliukus, puodai – puodukus ir t. t.

Savaime aišku, kad visos šios paralelės tėra homeopatinės magijos dalykas.

Afrikoj yra daug pasakų, kuriose kalbama, kad mergaitės ar bevaikės moterys tampančios nėščiomis išsimaudžiusios jūroje ar atsigėrusios vandens. Vienoj Afrikos tautelių, zulų tarpe, yra net šiokia pasaka.

Viena sena bevaikė moteris žaidė su karveliais palei ugnį (karveliai – simbolis vyriškųjų genitalijų, o ugnis – simbolis lytinio akto; pakanka tik prisiminti ugnies gavimo pasaką Indijoj, kuri buvo aprašyta „Vagos“ 4–5 numery). Karveliai patarė moteriai panaudoti ragą (ragas ne tik Afrikoj, bet ir pietų Europoj daugelyje vietų yra vyriškojo falo, lyties organo, simbolis; etiopų ir egiptiečių kalboj žodis ragas reiškė ir *phallus*, italų liaudies kalboj žodis ragas reiškia irgi *phallus*, o vidurinių amžių pasaka apie mitinį jautį vienaragį irgi kilusi iš lytinės simbolikos. Žr.: Starfer: „Marias jungfräuliche Mutterschaft“, Berlin, 1914.). Ragu, vadinas vyriškuoju falu, moteris turėjo pradrėksti savo kūną, o kraują, nulašintą atskiran indan, aštuoniems mėnesiams uždaryti, iš kur išriedėsiąs mažas kūdikis.

Šiaurės Afrikos atskirose vietose aptinkama šitokios rūšies pasakos. Tūlas vyras turėjęs septynias žmonas, tačiau jos visos buvusios bevaikės. Jų vyras iš užu jūrų parvežęs septynetą obuolių, kuriuos davęs po vieną kiekvienai žmonai. Kiekviena žmona po pusę obuolio suvalgiusi, o kitą pusę davusi savo vyrui (prisiminkit, kaip Ieva suvalgė su Adomu obuolį). Nuo tųjų obuolių visos jos tapusios nėščios ir kiekviena pagimdžiusi po sūnų (obuolys, Dr. Otto Ranko įrodymu, yra vyriškųjų genitalijų simbolis. Žr. jo „Beiträge zur Mythenforschung“).

Egipto legendoj apie du broliu Anupą ir Batą Egipto karalienė, buvusi Batos žmona, tampa nėščia nuo medžio skiedros, patekusios gerklėn.

Kaukaze [?] kirgizų tautelėje yra pasaka, kurioj kalbama apie karalių ir karalienę. Karalienė pagimdžiusi dukterį skaisčią kaip saulę, gražią kaip mėnesį. Karalius, slėpdamas nuo žmonių, laikė ją požemy, kur ją pridabojo tūla sena moteriškė. Sykį toji gražuolė mergaitė įprašė savo globėjos parodyti pasaulį, kur saulė šviečia. Sena auklė sutiko. Vos tik mergaitė pažvelgė į šviesųjį pasaulį, dievų akis pamatė ją, ir nuo to ji tapo nėščia. Ji pagimdė sūnų.

Šiaurės Amerikoj, kur dabar per kelias dešimt metų išaugo miestai, pirminių gyventojų indėnų tarpe plačiai buvo žinoma šitokia pasaka. Buvo metas, kuomet žemėje nebuvo šviesos, o visi žmonės gyveno tamsybėje. Tuo metu gyveno vyras su savo žmona ir seserim. Jojo sesuo, berydama akmenis ir gerdama vandenį, pasijuto nėščia ir pagimdė sūnų.

Dar įdomesnių pasakų aptinkama Australijoj. Vienoj Australijos padermių šiokia pasaka randama. Pačioj pradžioj nieko nebuvę, tik buvęs dievas Balu. Ilgainiui šis dievas Balu, vaizduojamas mėnesiu, tapo moteriškių patronas. Jis yra toji dvasia, kuri sutveria naujas mergaites. Naujas mergaites Balu tveria ne vienas, bet padedamas Wahu, varnos pavidalo. Mergaitės, sutvertos Balu, yra blogos, piktos ir kerštingos. Balu mėgstamoji vieta mergaitėms tverti yra kažkur apie upę Kulgoą. Vienoj mažoj upelėj kaitros metu, kuomet ji išdžiūsta, matoma ola. Kai tik vanduo pakilęs ima bėgti upokšnio vaga, tolydžio akmens lenda iš tos olos. Šie akmens yra dvasių akmens, arba *gumar*, akmens dievo Balu. Niekam nevalia tųjų akmenų paliesti, nes juose yra mažųjų gimsiančiųjų mergaičių dvasios. Netoliese tos vietos yra šaltinis vardu Dau, iš jo trykšta skaidrus vanduo. Šią versmę vadina dievo Balu gyvačių susitikimų ir pasimatymų vieta. Žmogus, atvykęs tan šaltinin gerti, nematydavo jokios gyvatės, tačiau tojo vandens atsigėręs išvysdavo tytveikas gyvačių. Tosios gyvatės būdavo įsikūnijusios vaikų dvasios, ir visuomet nuo tokio vandens moterys tapdavusios nėščios.

Žalčiai ir gyvatės yra simboliai vyriškų genitalijų, ką mes matom iš Zend-Avestos knygų, kur persų Ieva sako savo vyrui: „Matau, tavo gyvatė jau atsistojo, ateik todėl pas mane". Žaltys, be to, pas semitus buvo falo simbolis (Schneider: „Babylonische und semitische Religion"). Mažų vaikų dvasios šičia dažnai išsikarsčiusios kabo medžių šakose, dažnai paliesdamos praeives moteris, dėl ko jos tapdavusios nėščios.

Ir apskritai Australijoj vargu koks nors kūdikis gema be dievo Balu pagalbos, nes jis visais galimais būdais stengiasi moterims padėti, siųsdamas joms naujagimių dvasias, kurios įsikūnija moters ysčiuje.

Kitoj Australijos vietoj, *aranda* padermėje, žmonės nesupranta ryšio tarp vyriškosios sėklos ir nėštumo, todėl mano, kad nėštumo priežastis yra įsikūnijusi moters ysčiuje dvasia. Senieji šios padermės žmonės nors ir supranta, kad be vyro niekas gimti negali, tačiau jauniesiems jie to niekuomet nepaaiškina, bet slepia nuo jų.

Ne tik *aranda*, bet ir kitų Australijos giminių manymu, nėštumo priežastis yra dvasia, *ratapa*, apie kurią gyventojai turi nelygų ir ne visai aiškų supratimą. Vieni gyventojai *ratapa* supranta kaipo mažus, bet jau susiformavusius vaikus, o kiti mano, kad toji *ratapa* yra labai mažos dulkelės, įeinančios moters ysčiun pro jos bambą, nuo ko moteris tampa nėščia. Vietinių gyventojų nuomone, toji *ratapa* vis dėlto esanti fizinė, ne dvasinė, būtybė, kurioje slepiasi protėvių dvasia, kūrėja naujų gyvybių. Toji *ratapa* dažniausiai gyvenanti medžiuose, uolose, versmėse, upėse ir kitur, iš kur jos pakliūvančios į pro šalį einančių moterų įsčių.

Nėra visoj Australijoj tokios vietos, kur vietiniai žmonės nemanytų, kad nėštumo priežastis yra kieno kito rezultatas, bet ne įsikūnijančios moters ysčiuje dvasios. Visai nesvarbu, iš kur, kaip ir kuo būdu toji dvasia tampa nėštumo priežastim, tačiau faktas lieka faktu, kad jokis australas nemano ir galvon jam neateina mintis, kad vyriškoji sėkla, bet ne kita kuri priežastis yra nėštumo ir vaisingumo priežastis.

Kartais kokis australas, medžioklėje užmušęs kengūrą, liepia jos dvasiai sekti paskui jį, medžiotoją. Parėjęs namo liepia vėl tai kengūros dvasiai įlįsti moters pilvan ir padaryti moterį nėščią.

Žinoma, visi patiektieji pavyzdžiai, o jų norėdami galėtume patiekti keleriopai daugiau, liudija, kad nėštumo priežasčių senovėje ieškota ne vyro sėkloj, bet dvasių pasaulyje. Tačiau nemanykime, kad senovėje žmonės jokios reikšmės nesuteikdavo vyro sėklai ir lytiniam aktui. Tačiau tojo tarpo, tarpo nuo užvaisinimo iki nėštumo, nieku būdu nežinodami fiziologijos negalėjo užpildyti ir manydavo, kad naujos gyvybės priežastis yra dažniausiai dvasios įsikūnijimas. Suprantama, kad anais senais laikais motina būdavo naujos gyvybės kaltininkė ir savininkė. Todėl vėlesniais laikais, kuomet ekonominė vyro padėtis šeimoje, atsiradus nuosavybei ir žemės ūkiui, sustiprėjo ir kuomet vyras tėvas norėjo ir vaikus padaryti savo nuosavybe, tai teisei į savo, tikriau pasakius, į savo žmonos vaikus įrodyti norėdamas, turėdavo pergyventi fiktyvinį gimdymo aktą, vadinamą mokslišku terminu kuvada.

Žmonai pagimdžius vaiką, vyras tuoj guldavo lovon, apsimesdavo ligoniu, dejuodavo ir tokį fiktyvinį ligonį turėdavo sarginti keliolika dienų, o tikroji motina nepaisant savo ligos tuoj turėdavo eiti darban ir prižiūrėti naujagimį vaiką ir savo vyrą ligonį. Vyras, apsimetęs ligoniu ir nuduodamas gimdymo kančias, norėdavo įrodyti savo, tėvo, teisę į naujagimį, kūdikį, ir toks tat paprotys daugiau ar mažiau buvo žinomas visame pasaulyje.

Senovės romėnės, įsūnydamos savo įsūnį ar įdukrą, liepdavo listį įsūnijamam pro savo kojas, kad tuo būdu primintų gimdymo aktą, kuriuo įrodys teisę į įsūnijamojo priklausomybę jai, kaipo motinai. Taigi *kuvados* paprotys dar labiau patvirtina nuomonę, kad senovėje tėvo vyro vaidmuo naujos gyvybės atsiradimui buvo labai menkas arba joks.

Šventajam Rašte skaitome apie gimimą Kristaus: „O angelas jai tarė: „Nebijok, Marija, nes radai malonę pas Dievą. Štai tu pradėsi įsčiose ir pagimdysi sūnų, kurį pavadinsi Jėzumi". <...> Marija paklausė angelą: „Kaip tai įvyks, jeigu aš nepažįstu vyro?". Angelas jai atsakė: „ Šventoji Dvasia nužengs ant tavęs, ir Aukščiausiojo galybė pridengs tave savo šešėliu; todėl ir tavo kūdikis bus šventas ir vadinamas Dievo Sūnumi" (Lukas, I, 30–35).

Abejojančiam Juozapui, Marijos vyrui, angelas tarė: „Juozapai, Dovydo sūnau, nebijok parsivesti į namus savo žmonos Marijos, nes jos vaisius yra iš Šventosios Dvasios" (Matas, 1, 18–20).

Aišku, kad šiuose Evangelijos žodžiuose paliudyta *conceptio immaculata*, gimdymas be vyro, ką matome dar iš šios Evangelijos vietos: „Jėzaus Kristaus gimimas buvo toksai. Jo motina Marija buvo susižadėjusi su Juozapu; dar nepradėjus jiems kartu gyventi, Šventosios Dvasios veikimu ji tapo nėščia" (Matas, 1, 18).

Palyginę šią legendą su ką tik aprašytoms australų legendoms, matome jų tarpe didelį panašumą. Tiesa, Biblijos rašymo laikais legenda jau pakito, čia mes juntame Juozapo protestą, sąmoningai suprantantį, kad kūdikio gimimo priežastim gali būti tik vyras. Tačiau Australijoj, Javos saloj ir Melanezijos salyne aptinkama faktų, liudijančių, kad ir ten kartais suprasta vyro reikšmė nėštumui: kai kur romijami naminiai gyvuliai, kartais įvairiais sumetimais ir žmonės jų veisimuisi sukliudyti. Tačiau nepaisant šito, vis dėlto žmonės tenykščiai tebemano, kad tikroji nėštumo priežastis esanti protėvių dvasios, o lytinis aktas, *coitus*, ir vyriškoji sėkla tėra tik proga tai dvasiai įsikūnyti.

Tą paliudija dar ir tokis faktas, kad tarpe natūrtaučių buvo paprotys *subincizijos*, t. y. jauniems vyrams brandos švenčių metu būdavo išilgai perpiaunama nuo *glans*, galvutės iki penio *scrutum* apatinė penio dalis išilgai. Po šiokios operacijos vyras, suprantama, nebegalėdavo apvaisinti nieku būdu moters, bet vis dėlto moterys ir šiokius vyrus laikydavo vaikų tėvais. Tas galėjo atsitikti tik todėl, kad ano meto žmonės žiūrėjo į lytinį aktą tik kaipo į progą, suteiktą protėvių dvasioms į[si]kūnyti moters įsčiuje. Kaip matome, ir Šventajame Rašte užsiliko dar aiškūs pėdsakai tos senovinės pasaulėžiūros, kad nėštumo priežastis nėra vyras nei vyriškoji sėkla, bet dvasios, įsikūnijusios moters įsčiuje. Lytinis aktas ano meto žmonėms buvo tik viena progų toms dvasioms įsikūnyti.

III

> Ir pradėjo daugintis žmonės žemėje ir pagimdė dukteris. Ir matė Dievo sūnūs žmonių dukras, kad jos buvo gražios ir išsirinkę ėmė jas sau per žmonas. (Genesis, VI, 1–4)

Nemanykim tačiau, jei anų laikų žmonės taip žiūrėjo į lytinius santykius, kad patsai lytinis gyvenimas senovės žmonėms buvo bereikšmis. Tiesa, daug kas sako, kad nūdienis gyvenimas esąs per daug erotinis, per daug palaidas, tačiau tie, taip kalbantieji žmonės, tepamėgina tiktai dirstelti į lytinį gyvenimą natūrtaučių, į lytinį gyvenimą senovės indų, persų, arabų, semitų, egiptiečių, graikų, romėnų, meksikiečių, japonų. Jie pamatys tada, kad nūdieniai žmonės, su anais palyginus, bus labai dori, tiesiog asketai.

Nereikia net tiek toli siekti. Tepamėgina tie ponai palyginti mūsų gadynę su viduriniais amžiais, su renesansu, humanizmo, katalikų reakcijos gadynėmis, – jie pamatys, kad vis dėlto mūsų laiko žmonės yra visais atvejais nepalyginamai doresni už anų gadynių žmones. Ne tik paties palaidumo, bet ir tųjų rafinuotųjų lytinio ištvirkimo priemonių anais laikais daugiau žinota,

kaip dabar. Žmonių gyvenimas visuomet buvo erotinis. Juk paėmę žmogų tokį, koks jis yra iš tikrųjų, žmogų nuogą, atpalaiduotą nuo cenzūros papročių, socialinių normų, dorovinių imperatyvų, etiketo, gero tono, pamatytume, kad toks žmogus turės tik du įgeidžiu, du palinkimu: savisaugos, egoistinį, ir lytinį. Egoistinis ir lytinis palinkimas yra visų kitų žmogaus palinkimų pagrindas. Nes visi kiti palinkimai tėra antriniai, išvestiniai, sublimuoti iš tųjų dviejų palinkimų.

Alkis ir meilė, štai tuodu pagrindiniai palinkimai, glūdį aliai vieno žmogaus psichikos pagrinde. Ir iš tikrųjų jokie kiti žmogaus linkimai taip neišsišakojo, nesusipynė, kaip šie. Juk alkis išugdė tas painias visuomeninio gyvenimo formas, o meilė buvo pagrindas visokeriopam menui, literatūrai, filosofijai, skoniui, papročiams... Lytinis žmonių traukimas toks galingas, kad jojo įtaką mes matom nuo pat nepamenamų laikų ne tik žmogaus ir žmonių psichikai, bet, jei ne visiems, tai daugeliui žmogaus proto ir dvasios produktų. Žymią, net nepaprastą žmogaus lytinio traukimo įtaką mes matome ne tik religijoj, bet ir pačiuose santykiuose dievų su žmonėmis bei žmonių su dievais.

Patys dievai, būdami žmogaus jausmų, vaidentuvės, proto ir gyvenamosios aplinkos produktas, tieji dievai buvo gausiai apdovanoti visomis žmogiškomis ypatybėmis, taip pat ir lytine trauka. Senovėje, pasakojama, buvusi Graikijoj tokia deivė, kurios lytinė trauka buvusi tokia didelė, kad vienas josios kunigų kasmet turėdavęs, vis save patsai išromydamas, savo lytinėmis liaukomis patenkinti tosios deivės gašlumą. O kiek tokių buvo nelaimingų kunigų! O kiek buvo tokių deivių, kurioms jų kunigai aukodavo neromytų galvijų arba paskiau dirbtinių vyriškų lyties organų!

Visa tai liudija, kad senovėje ir deivės turėdavo savo meilužius žemėje. Kitaip būtų visai nesuprantama apeiginė šventoji prostitucija, kuri buvo labai paplitusi Rytuose ir Mažojoj Azijoj. Taip, senovėje ne tik deivės turėdavo savo meilužius žemėje, bet ir žemės sūnūs, stovį arčiau dievų, turėdavo savo meilužes deives, dangaus gyventojas. Niekas juk neesti arčiau dievų už tuos, kurie jiems tarnauja, už tuos, kuriems patys dievai suteikė dieviškosios galios, už dvasiškius, kunigus, magus, burtininkus, šamanus.

Ir štai pažiūrėkime, kaip atskirų Sibiro giminių ir tautų burtininkai ir šamanai sako apie savo santykius su deivėmis, dangaus gyventojomis. Vienos giminės, vadinamos *golda*, šamanas sako: „Sykį man bemiegant atėjo dvasia deivė. Tai buvo maža, bet be galo graži moteriškė. Atvykusi ji tarė man: „Aš esu Ajami, tavo protėvių dvasia, išmokinsiu tave burti ir kerėti. Senieji burtininkai visi jau išmirė, todėl tu turi tapti burtininku šamanu, kad būtų kas žmones gydo, nuo blogųjų dvasių apgina. Aš myliu tave. Aš neturiu savo vyro, todėl tu būsi mano vyru, o aš būsiu tavo žmona, ir mes miegosim sykiu. Aš duosiu tau talkon savo drauges dvasias, kurios tau padės kerėti, o žmonės užtat maitins ir užlaikys mus. Bet jei nepaklausysi manęs, vargas tau, užmušiu tuomet tave“.

Nuo tol ji lankėsi pas šamaną, šamanas miegojo su ja lyg su tikra žmona, tik vaikų jie neturėjo. Ir, kas svarbiausia, be tos moteriškės, be Ajami, jokis šamanas negali burti, o ji, Ajami, vyrui šamanui pasireiškia visuomet moters pavidalu, o moteriai šamanei visuomet kaipo vyras. Kitas kitos giminės šamanas turėjęs visą haremą tokių Ajamių, kuriomis jis lytiniai smaguriaudavo. Turėjęs jis ir tikrą savo žmoną, žemės dukterį, tik su pastarąja nebegyvenęs. Ajami, būdama dvasia, galinti priimti pavidalą kokį norėdavo. Štai ką tik minėtajam šamanui Ajami atvykdavo tai šerno, tai meškos, tai kiaulės ar kurio kito žvėries pavidalu, o šamanas su ja smaguriaudavęs. Būdavęs tikras šabašas, tikra bakchanalija.

Viena sibirietė, kandidatė į šamanes, kuri jau buvo tekėjusi, savo dar jaunam vyrui mirus, labai jo gailėdama, laukė valandos, kuomet atvyks į ją koks Ajami jauno gražuolio pavidalu. Ir iš tikrųjų vienos didelės šventės metu atvykęs Ajami, jos mylimojo mirusiojo vyro dvasia, kaipo jaunas žmogus, su kuriuo ji aistringai šokusi ir paskui naktimis smaguriavusi lyg su tikru savo vyru.

Kitam tungusų giminės šamanui vaidendavosi jo senelės dvasia senio su žila barzda pavidalu, paskui ji rodydavosi kokia tai medine stovylėle lokio kailiais apsivilkusi, tačiau paskui netrukus ji atsiuntusi tris mergaites, tikras tunguses, su kuriom šamanas gyvenęs 10 metų. Tosios mergaitės buvusios tikros tungusės, vienos motinos dukros, su kuriom šamanas gyvenęs lyg su tikromis savo žmonomis.

Vienoj plačioj Sibiro giminėj tarpe jakutų plačiai tikima, kad dvasios, jų vadinamos *abasy*, mėgsta turėti lytinių santykių su žemės sūnums ir dukterims. Tosios dvasios esančios vyriškos ir moteriškos lyties. Vyriškojo pavidalo dvasia naktimis miegančioms mergaitėms pasivertusi mažais sutvėrimėliais įlįsdavo užantin, priversdavo save mylėti, sukeldamos jųjų aistrą, o paskui pavirtusi jaunu, nepaprastai gražiu vaikinu, gražaus apsiėjimo, miegodavo sykiu ir turėdavo ištisomis naktimis lytinių santykių.

Na, o jei toji dvasia *abasy* yra moteriškė, tuosyk ji gražios mergaitės pavidalu kartkartėmis vaidenasi vaikinui. Jei vaikinas jau buvo susižiedavęs, tai ji atgraso nuo jos, pavergia visai taip, kad vaikinas nebenori nei su kuo kitu turėti reikalo, tik su ja. Toji dvasia apsireiškia vaikinui sapne gražuolės pavidalu, smaguriauja per naktis su juo ir tojo smaguriavimo metu vaikinas junta lytinio akto iliuziją ir sėklos tekėjimą. Neseniai miręs etnologas Šternbergas, patsai ilgus metus gyvenęs Sibire, daug pririnko panašių pavyzdžių.

Kartais atsitinka tarpe jakutų, kad tosios dvasios, *abasy*, apsireiškia tikrųjų vyrų ar žmonų pavidalu. Tas atitinka egiptiečių legendas, kuriose kalbama, kad Egipto faraonų žmonoms dažnai apsireikšdavo dievas Amonas paties faraono pavidalu, nuo kurių sulaukdavo vaikų.

Charakteringa, kad XVIII a., Antanavičiaus liudijimu, buvusi byla pietinėj Rusijoj, kur kaltino tūlą popą svetimoteryste. Tas popas teisme pasakęs, kad galbūt nelabasis jo pavidalu ir papildęs tą nuodėmę, bet tik ne jis, popas. Anų laikų teisėjai tokiu pareiškimu patikėjo.

Pakaks tos minties, kad Sibiro tautelių šamanams ir žmonėms gyvenimas su dvasiomis buvo tikras faktas, o ne kokia pasaka. Tą paliudija ir tas faktas, kad šamanas su savo „dvasiškąja" žmona vesdavosi lygiai tomis pat apeigomis, kaip ir su tikra žemės dukra. Etnologo Jochelsono liudijimu, šamanai, jei jie būdavę jauni, turėdavę po kelias „dvasiškas" žmonas ir po kelias nekaltas mergaites, kuriomis jis priviliodavęs vyriškos lyties dvasias, nes vyriškos lyties dvasios labai mėgdavusios dar nekaltas mergaites.

Dievai ir dvasios taip pat mėgdavę ir lytinius iškrypimus, žinomus žmonėms. Pvz., vienas šamanas, vardu Kimikaji, vienos ligos metu gavo dvasios įsakymą, kad jis pagijęs pavirstų į moterį, kad jis dvasiškai galėtų su tuo šamanu smaguriauti. Įsakymas, matyt, buvo tokis grasus, kad, nepaisant to, kad jis buvo vedęs ir kaip gabus karvedys turėjo gerą vardą ir karjerą, įmanomą tik vyrui, tačiau, nepaisant visokių atkalbėjimų, jis, šamanas, klausydamas vyriškos dvasios įsakymo, metė viską, persirengė moteriške ir nuėjo tarnauti savo viešpačiui.

Šitokis lytinis iškrypimas, tos pat lyties santykiai dievų, dvasių su žmonėmis žinomi ne tik Sibire, bet ir visame pasauly (pavyzdžių norintieji susiras J. G. Frazerio veikale „Adonis, Attis, Osiris", p. 429–435).

Frazerio surinktųjų pavyzdžių tarpe matome tik vyriškosios lyties komponentus, bet norėdami surastume jų ir kitos, būtent, moteriškosios lyties. Medicinoj šiokią vienos lyties meilę vadina homoseksine, vadinas, ir dievai žino homoseksinę meilę, kurią žmonės vadina lytiniu nenormalumu, iškrypimu. Turint minėtuosius faktus akyse, turbūt bus mums aišku, kad ir Senojo Testamento vieta, kurioj sakoma: „Ir matė Dievo sūnūs gražias žmonių dukteris ir išsirinkę ėmėsi jas sau per žmonas" (Genesis, VI, 1–4) yra tos pat rūšies faktas, ką ir Sibiro tautelių šamanų lytiniai santykiai su dvasiomis. Žmogus sutvėrė dievus ir apdovanojo juos visomis žmogiškomis silpnybėmis. Viena tųjų didžiųjų silpnybių, vedančių dievus pagundon, yra lytinė trauka.

Iš kur tas *prima aprilis*

Aprilis yra lotyniškas mėnesio vardas, ir pas mus jis atklydo su romėnų civilizacija bei katalikų bažnyčia, kuri perėmė senovės romėnų Julijaus Cezario metu astronomo Sosigeno 46 m. prieš Kristų reformuotą kalendorių. Senovės romėnų kalendorius buvo pagrįstas mėnesio atmainomis, ir metai turėjo 351 dieną, atseit tokie metai buvo 11 dienų trumpesni už saulės metus. Šie mėnesio, ar lunariniai, metai buvo padalyti į dvylika nelygių mėnesių, kurių *Mars, Maius, Julius* ir *October* turėjo po 31 dieną, *Februarius* 28 dienas, o visi kiti – po 29 dienas. Senovės romėnų metai prasidėdavo *Mars* (kovo) mėnesį. Visi senovės romėnų mėnesiai turėjo neporinį, nelyginį dienų skaičių, tai buvo dėl prietaro, kad nelyginiai skaičiai ir jais žymimos dienos esančios laimingos, taigi nelyginių skaičių mėnesiai buvo laimingi, ir visos romėnų šventės būdavo tokiais mėnesiais. Paskutinis metų mėnuo turėjo 28 dienas, atseit lyginį skaičių, ir jis buvo skiriamas mirusiųjų kultui.

Tačiau tokie mėnesio atmainomis pagrįsti metai buvo nepatogūs, nes labai atsilikdavo nuo saulės metų, ir agrikultūrinės apeigos bei šventės negalėdavo būti pastoviomis dienomis.

Romėnų vyriausias kunigas,
pontifex maximus, sudaro keturių metų
ciklo kalendorių,

kurių pirmieji metai turėdavo 355 dienas, antrieji 377 dienas, tretieji 355 dienas, ketvirtieji 378 dienas. Pridedamosios dienos būdavo įterpiamos tarp gegužės ir vasario mėnesių. Keliamąsias dienas kilnodavo irgi *pontifex maximus*. Keturių metų ciklas sudarydavo sumoje 1465 dienas, ir metams kliūdavo po 366 $^1/_4$ dieną, tai jau buvo visa para daugiau už saulės metus. Julijaus Cezario tikslas buvo romėnams parūpinti saulės kalendorių, kuris su tam tikromis klaidomis kitur jau buvo vartojamas. Astronomas Sosigenas sudarė metus 365 dienų, vadinamuosius saulės metus, jie buvo ilgesni už lunarinius metus; tas dešimts dienų Julijus Cezaris, kaip *pontifex maximus*, pridėjo prie atskirų mėnesių: po dvi dienas prie sausio, rugpjūčio ir gruodžio ir po vieną dieną prie birželio, balandžio, rugsėjo ir lapkričio. Iš senovės romėnų kalendoriaus tik vasaris, *Februarius*, pasiliko su 28 dienomis. Kadangi naujasis saulės kalendorius sutapo su saulės sezonais, tai šventės paliko savo vietose, jų nebereikėjo kilnoti.

Didelę reformą Cezaris padarė nukeldamas metų pradžią iš kovo į sausio mėnesį.

Naujam kalendoriuje balandis, *aprilis*,
tapo ne antrasis, bet ketvirtasis
metų mėnuo.

Pats *apriliaus* mėnesio vardas nevienodai aiškinamas. Vieni manė, kad *aprilis* kilęs iš žodžio *aperire*, atverti, kadangi šis mėnuo atveria pavasarį. Kiti spėjo, gal jo vardas kilęs iš kažkokio

dievo vardo Aprus. Buvo ir tokių, kurie tikino, kad *aprilis* esąs sulotynintas graikų meilės deivės Afroditės vardas. Kitose tautose mėnesis *aprilis* ir kitaip vadinamas. Sakysim, mūsų balandis ir karvelis. Tačiau pas mus *apriliaus* mėnuo buvo ir kitaip vadinamas: gegužis, birželis, sultekis, žiedis, Velykų mėnuo ir kt. Mūsų balandis – karvelis nusistovėjo *apriliaus* mėnesiui vadinti tik pusėje XIX a. Senovės slavų *aprilis* buvo vadinamas *brezen* (nes beržai tuomet skleisdavo lapus), *kvieten* (nes gėlės imdavo žydėti). Senovės graikų *aprilis* buvo vadinamas Eoster – monat, kur Eoster buvo pavasario deivės vardas.

Čia tenka pabrėžti, kad daugumoje Europos tautų *aprilis* buvo ne tik pavasario, bet ir naujų metų pradžia, kai kur metus skaičiuoti nuo *apriliaus* mėnesio paprotys išliko net iki XVII a., nors Julijaus Cezario kalendoriuje dar prieš Kristų buvo nauji metai pradedami nuo sausio mėnesio.

Apriliaus mėnuo buvo pirmasis pavasario mėnuo, todėl kai kur buvo gal ir gera pradėti naujus metus nuo pirmųjų pavasario darbų. Kai kur šie gaspadoriški metai ėjo greta Cezario ir net Grigaliaus reforminių kalendorių. Juk ir

mūsų bajorai buvo pratę savo
kumečius samdyti ir atleisti ne nuo
Kalėdų, kaip mūsų ūkininkai kad
daro, bet nuo šv. Jurgio, atseit
pirmojo pavasario mėnesio.

Senovės romėnai *apriliaus* mėnesį turėjo daug švenčių. Pirmomis dienomis buvo apeigos, vadinamos *ludi Megalenses*, skiriamos dievų motinos ir derlingumo deivės Kibelės garbei; toji Kibelė Romos pasaulin atklydo iš Mažosios Azijos, iš Frigijos. Po šios šventės sekė šventės *Fortunae Publicae*, laimės deivės. Senovės romėnų religijoj deivė Fortūna, laimės deivė, buvo globėja pasisekimo žemės derliaus, gyvulių prieauglio, moterų vaisingumo ir visos tautos laimės.

Vienai tųjų Fortūnų buvo skirta ir pirmoji balandžio, ji kitur buvo skirta ir meilės deivės Veneros garbei. Šioji Fortūna žmonėms pranašaudavo, jos žodžiai būdavo įrašomi ąžuolinėse lazdelėse, kurias kaip burtus traukdavo. Labai dažnai tos laimės deivės pranašavimai būdavo apgaulingi, o ir ją pačią romėnai laikydavo gana vylinga, nes visi jos lėmimai priklausydavo nuo jos kaprizo. Tačiau Fortūna vis dėlto buvo labai populiari. Plinijus rašė, kad visi visur ir visuomet balandžio mėnesį kartoja Fortūnos vardą. Ją vieną tiktai kaltina dėl nepasisekimo, ją vieną tik giria pasisekus. Visi ją laiko vylinga ir nepastovia, kiti ją laiko akla, apgaulinga, kerštinga, amžinai nepastovia, jos sąskaiton suveriama ir žmonių pelnas, ir jų nuostoliai. Tokia buvo toji vylingoji deivė Fortūna, garbinama įvairiais vardais nuo *Fortuna originalis* iki *Fortuna publica populi Romani* ir *Fortuna Augusta*, garbinama imperatoriaus dvare.

Apgaulingos Fortūnos kultas buvo
daug kaltas, kad žmonės ir į pirmąsias
apriliaus dienas ėmė žiūrėti
abejingai, kurios yra tokios
pat vylingos kaip ir jų deivė
Fortūna.

Po Fortūnos švenčių būdavo žaidimai cirke, arklių lenktynės, skiriamos deivės Cereros, žemės darbo, derliaus ir vaisingumo deivės, garbei. Po jų buvo vėl Romos įkūrėjo Rom[ul]o gimimo metinės šventės, per kurias gerdavo pereito rudens vynuogių vyną. Po šių vėl šventės, per kurias prašydavo apsaugoti javus nuo rūdijimo, o paskui vėl džiaugdamies garbino gėlių, augmenijos ir pavasario deivę Florą. Senovės romėnams visas balandžio mėnuo buvo nuolatinis meilės, laimės, derliaus ir vaisingumo šventės.

Tai buvo linksmas mėnuo,
bene linksmiausias per visus metus.

Savotiškas balandžio mėnesio paprotys vieni kitus apgaudinėti, net pajuokti, pašiepti žinomas dabar visoms Europos tautoms. Tačiau šis paprotys anaiptol nėra toks senas, nes kai kurios tautos jo nežinojo iki XVI, XVII, o kitos net iki XVIII amžiaus. Apgaudinėjimo formų yra visokių. Vienur stengiasi apgauti melagingom žiniom, pramanytais gandais, kitur stengiasi pajuokti, pašiepti laiškais, atvirukais, kartais siunčia žmogų atnešti negaunamo daikto, sakysim, juodos kreidos, šaltos ugnies, paukščio pieno ar ko kito.

Iš kur šis polinkis apgaudinėti, pajuokti, kvailu versti bus kilęs? Suprantama, kad įvairiose vietose papročiai galėjo būti įvairios kilmės. Vienas paprasčiausių aiškinimų yra tas, kuris remiamas balandžio oro nepastovumu, kuris lyg tyčia suvedžiojąs ir apgaudinėjąs žmones. Atsirado legenda, pagal kurią Italijoj, Neapoly, pirmą balandžio snigę ir šalę. Šis oro kaprizas virtęs anekdotu, kuriam niekas netikėję, bet kurį dažnai kartoję. Suprantama, gal oro atmainų staigmenos pietinėje Europoje ir buvo priežastis kurių anekdotų, tačiau tie anekdotai vargu būtų prigiję visoje Europoje. Kitas kiek patikimesnis aiškinimas kildinamas ir siejamas su Kristaus kančių misterijomis, kurias rodydavę prieš Velykas, kurios dažnai būdavusios balandžio mėnesį. Tų misterijų, vaidinamų dažnai balandžio pradžioje, įtakoje atsiradusi mintis, kad

Kristus balandžio pirmą dieną
buvęs siuntinėjamas nuo Erodo prie Piloto,
nuo Ainošiaus prie Kaipošiaus.

Kadangi jie apgaudinėję Kristų, tai tą dieną imta siuntinėti paikus žmones, kuriuos išjuokdavę ir ėmę apgaudinėti vieni kitus. Įtakoje apokrifų, bažnyčios atmestųjų evangelijos papildymų, imta tikėti, esą Judas Iskarijotas gimęs ir pasikoręs pirmą balandžio. Todėl pirmoji balandžio buvo laikoma nelaiminga diena, kurioje jokio rimto darbo atlikti neverta, o galima tik juokauti. Vokietijoj buvo susidaręs dar ir tokis aiškinimas, siejamas su Augsburgo reichstago 1530 metų nutarimu sutvarkyti pinigų ūkį, kurio data buvusi paskirta irgi balandžio pirmoji, paskui praminta *Münztage*, monetų diena. Tačiau tą dieną niekas pinigų ūkio netvarkė, indėlių ir kreditų netikrino, o tik vertėsi spekuliacija, tai žmonės ėmę ta monetų diena nebetikėti, iš jos tyčiotis, o ilgainiui tą dieną net apgaudinėti.

Buvo vėl žmonių, kurie *prima aprilis* apgaudinėjimo ir pašaipos dieną norėjo kildinti iš senovės romėnų juokingų apeigų, atliekamų Kvirinalijų šventėje, šventėje Romulo dangun žengimo. Tačiau Kvirinalijos buvo švenčiamos vasario pabaigoje ir nuo *prima aprilis* buvo atskirtos visu mėnesiu. Indijoj buvo švenčiamos pagal mūsų kalendorių kovo 31 d. šventės, vadinamos Huli šventėmis. Tačiau nors šios indų šventės ir primena Europos karnavalus, nors ten žmonės ir apgaudinėdavo ir juokdavos iš kitų, nors ir buvo ten tipų tokių à la mūsų pasakų Jonelis durnelis, nors ten tos apeigos kartais buvo siejamos su deivės Majos, tokios pat vylingos, kaip romėnų Fortūna, kultu, bet vis dėlto sunku patikėti, kad tolimoji Indija būtų turėjusi tiek daug įtakos Europos *prima aprilis* apeigoms. Juk vietoje tolimosios Indijos viliokės Majos Europoje buvo romėnų *Venera Aprilis*, kuriai buvo skiriama pirmoji balandžio, kuri taip pat buvo neištikima ir vylinga, kaip ir indų Maja, žmonių ydų, silpnybių ir pagundų globėja. Manoma, kad

senovėje apgaudinėjo dievai dievus,

sakysim, graikų dievas Kronas sugalvojo suėsti savo vaikus, bet kai gimė Rėjai sūnus Dzeusas, tai ji Kroną apgavo: vietoje kūdikio davė ožiuko kailin įvyniotą akmenį. Jei apgaudinėjo dievai, tai kodėl negali apgaudinėti žmonės, ypač moterys. Bet manau, kad *prima aprilis* dienos apeigoms daugiau įtakos turėjo už kitus veiksnius šie trys veiksniai. Jau minėjau, kad senovėje romėnų pirmosios balandžio dienos buvo skiriamos Fortūnos, laimės deivės, o pirmoji balandžio – ir

meilės deivės *Venera Aprilis* garbei. Šios šventės buvo lydimos pilnų visokių išdaigų, sąmojaus apeigų.

Be to, daug kur Europoje pirmoji balandžio buvo Naujųjų metų pradžia, ir savo keliu pradžia pavasario. Šioji diena buvo lydima pavasario švenčių apeigų, o vietomis net misterijų, kaip Prancūzijoje. Prancūzijoje tos misterijos buvo vadinamos *poisson d'avril*, balandžio žuvis, nes balandžio pirmą dieną, astrologų aiškinimu, saulė apleido žuvies zodiako ženklą ir įžengė į avino zodiako ženklą, žyminčio pavasario pradžią. Tačiau *poisson d'avril* apeigos žinomos ne tik Prancūzijoje, bet šiek tiek Ispanijoj, Šveicarijoj ir Vokietijoj. Čia *aprilis* buvo vaizduojamas jauno, gražaus vyro pavidalu, vežančio šviežių uogų, daržovių, vaisių, o prie jo kojų buvo avinas, to mėnesio zodiako ženklas.

Jaunasis *Aprilis*, suasmeninta pavasario pradžia, buvo simbolis jaunatvės, derliaus, pavasario nuotaikos, saulės laimėjimo ir gimimo naujo pavasario. Pavasario pradžia ir kitur buvo laikoma džiaugsmo, laimės ir derliaus, o kitur – ir meilės švente. Tos šventės įvairiose vietose trukdavo nevienodai, kitur jos būdavo švenčiamos visą savaitę. Šventės buvo lydimos džiaugsmo, gyvos nuotaikos, visokių išdaigų, apeigų, panašių į karnavalus ar kaukių balius, būrimų, spėjimų dėl būsimojo derliaus. Pietų Europoje tuo metu būdavo ištaigingi karnavalai su kaukėmis, persirengimais, ugnies (saulės) apeigomis, žiemos (šalčio) laidojimo, gamtos (vegetacijos) atgimimo apeigomis. Į šias visas balandžio pradžios apeigas krikščionybė žiūrėjo nedraugingai, jas smerkė, ujo, draudė, iš jų juokėsi, kartais pagoniškųjų švenčių vieton dėdavo bažnytines, norėdama nustelbti pagonybės liekanas. Šių dviejų pasaulių, krikščioniškojo ir pagoniškojo, kryžkelėje ir atsirado skeptiškai ironiškas požvilgis į *prima aprilis*, lydimas deformuotų, iškreiptos minties ir prasmės pagoniškųjų apeigų, jų tarpe ir apgaudinėjimo, pašaipos, pasityčiojimo, paiku vertimo papročių.

Joninės – vasaros ir derliaus šventė

Šiandien mes manome, žinome ir įrodome, kad saulė yra milžiniškas aukštos temperatūros rutulys, aplink kurį skrieja mūsų žemė, suprantame, kad tariamoji saulės dangaus skliautais kelionė priklauso nuo žemės sukimosi aplink savo ašį, o jos kelio dangumi svyravimas priklauso nuo žemės kelionės aplink saulę. Senovėje žmonės dangaus mechanikos nežinojo, bet manė, kad saulė esanti gyva, neapsakomos skaistybės dievybė, kuri įprastu dangaus keliu keliauja ar ugnies vežimu važiuoja žiūrėdama žemę ir visus jos gyventojus. Kadangi saulė buvo gyvas padaras, tai buvo lengvai paaiškinti jos fazių reiškiniai. Sakysim, saulė kartais užtemsta. Saulės užtemimą šiandien aiškina kaip mėnesio atsidūrimą tarp saulės ir žemės, kuris kaip tamsus kūnas užstoja saulę, ir saulė pasidaro nematoma. Senovėje apie mėnulio kelionę aplink žemę žmonės nieko nežinojo, o manė, kad mėnuo esąs tokia pat gyva esybė, kaip ir saulė, todėl niekam galvon neateidavo mintis saulės užtemimo priežastį sieti su mėnulio kelione.

Žmonės senovėje manė, kad ten toli danguje yra galingos ir milžiniškos pabaisos, kurios kovoja su saule ir kartais ją užpuola, nori pavogti, nužudyti, paslėpti ir tuomet palikti žmones be gerojo šilumos, šviesos ir gyvybės dievo. Saulės užtemimas buvo saulės kova su piktaisiais milžinais, kuriuos saulė įveikdavo. Saulė danguje važiuodavo ne vienu keliu: vasarą ji pakildavo aukštai, arčiau zenito, o žiemą nusileisdavo žemyn, arčiau horizonto. Šis saulės kelio svyravimas buvo aiškinamas kaip pačios saulės, o paskui saulės dievo amžiaus kitimas: saulė ar saulės dievas gema, auga, sensta, miršta ir vėl atgimsta, kelias iš mirusiųjų. Mitas apie dievus, mirštančius ir vėl atgimstančius, atsirado iš saulės, o paskui iš jos dievo gyvenimo mito. Nuo saulės gyvenimo priklausydavo ir žemės, ypač

augmenijos gyvenimas.

Saulei senstant ir mirštant, sendavo ir mirdavo visa augmenija, bet jai atgimstant visa augmenija vėl atgydavo, atgimdavo. Augmenijos gyvenimo priklausomybę nuo saulės žmonės seniai suvokė, todėl manė, kad saulė ar jos dievas esąs ir augmenijos bei derliaus globėjas.

Šiltuose kraštuose, kur nebūdavo žiemos, augmenija mirdavo ne dėl šalčio, bet dėl karščio. Bet ir ten, nepaisant jos didelės kaitros, saulė buvo laikoma gera ir žmonėms draugingа esybe. Suprasdami didelę saulės įtaką žemės gyvenimui, žmonės jau seniai ėmė sekti saulės atmainas, nuo kurių priklausydavo mūsų dienos ilgumas. Iš dienos ilgumo buvo spėjama apie saulės gyvenimą. Saulei mirštant, būdavo trumpiausios dienos, dienoms ilgėjant, saulė atgimdavo, ilgiausių dienų metu saulė triumfuodavo, dienoms trumpėjant, saulė imdavo senti. Saulės, kaip ir augmenijos, gyvenimas apimdavo vienerių metų ciklą.

Joninių metu buvo ilgiausioji diena,
atseit saulės galybės ir triumfo šventė.

Bet po birželio 24 dienos vėl ima trumpėti. Taigi Joninių šventėse buvo du svarbūs momentai: saulės triumfas, bet ir artėjanti jos senatvė. Saulės triumfas keldavo žmonėms didelį džiaugsmą, bet jos artėjanti senatvė keldavo ir nerimą. Saulės simbolis žemėje buvo ugnis, saulės simbolis mene buvo ratas, sujungus tuos abu simbolius krūvon, buvo gautas degantis ratas, tas pats degantis ratas, kuris kaip tik Joninių vakare buvo nuo kalno paleidžiamas upėn ar ežeran. Degantis ratas, riedąs nuo kalno upėn, turėjo reikšti dangaus saulę, riedančią dangumi žemyn, arčiau horizonto, senatvėn. Bet žmonės norėjo saulei ir padėti. Jie manė, kad saulės gyvybės pagrindas yra šiluma, nes ji juk šildo visus. Todėl žmonės norėjo padėti senstančiai ir šalstančiai saulei. Jie kurdavo laužus ir manydavo magijos būdu suteiksią saulei energijos ir apsaugosią ją nuo senatvės. Šie degantieji laužai buvo dvireikšmiai. Antroji jų reikšmė buvo žmonių džiaugsmo pareiškimas, kad saulė yra tokia galinga ir gaji šviesos, šilumos ir gyvybės tiekėja. Kadangi saulė buvo dar ir augmenijos bei derliaus globėja, tai žmonės šios saulės šventės proga su deglais eidavo per laukus ir javus, kalbėdavo burtažodžius, atlikdami magiškas apeigas, kurių tikslas buvo javų derlių pakelti.

Vienas vidurinių amžių metraštininkas, rašydamas apie pietinės Europos Joninių šventes, sakė – tose šventėse yra trys svarbūs elementai: *degą laužai, eisena su deglais per laukus ir ritinimas degančio rato.* Tiesa, tas pats metraštininkas priduria, kad per Jonines buvę leidžiami aštrūs deginamo mėšlo dūmai iš laukų blogosioms dvasioms išvaikyti.

Tenka manyti, kad pačioje pradžioje Joninių apeigose ir buvo šie trys pagrindiniai elementai: ugnis, degantis ratas, žygis į laukus. Tačiau įvairiose vietose prie šių pagrindinių elementų pritapo daug įvairių kitų dalykų. Ypatingai ryškus

p a p a r č i o ž i e d a s .

Niekas nematė paparčio žydint, nežinojo, kad jis nežydi, todėl manė, kad papartis žydįs žmonėms nematant, šv. Jono naktį. Paparčio žiedas esąs labai stebuklingas, tik labai jis sunku pagauti, nes jis žydįs labai trumpai, pačiam vidurnakty, o, be to, visokios jėgos, ypač nelabosios, trukdo žmogų prie jų prieiti. Tas žmogus, kuriam pavyksta paparčio žiedą rasti, esąs labai laimingas, nes jis viską matąs, viską žinąs, ypač gerai matąs paslėptus turtus, o kartais žinąs ir amžinos jaunystės paslaptį.

Paparčio žiedas ne visur taip gerbiamas. Vakarų ir pietinėje Europoje labiau gerbiamas amalas, ypač kuris auga prie ąžuolo. Amalo stebuklingumas senas, jis žinomas net Plinijaus laikais ir buvo laikomas šventu augalu nuo Italijos iki Skandinavijos. Papartis labai populiarus slavų ir aisčių tautoms.

Kitas svarbus Joninių vakaro įvykis yra

r a g a n ų s ą s k r y d i s .

Raganos, be abejo, yra palikuonės tų burtininkų, kurie Joninių šventėse burdavo derlių ir taikindavo magiją žemės ūkio reikalams. Anie burtininkai buvo geri žmonės, nes jie pranašaudavo ateitį. Krikščionybės įtakoje apie raganas susidarė kita nuomonė: jos esančios tokie padarai, kurie savo vėlę pardavė velniui, o velnias joms suteikė jėgos daryti kai kuriuos stebuklus ir pranašauti. Tačiau raganos, velnio sąjungininkės, nieko gero žmonėms padaryti negali. Visa, kas jų žmonėms daroma, yra žmonėms žalinga tiek jų kūnui, tiek sielai. Joninių vakare mūsų raganos skrendančios ant Šatrijos kalno. Skrisdamos jos daug blogo pridarančios, gyvulius, galvijus (ypač karves) gadinančios, todėl tą vakarą visus galvijus ir gyvulius reikia laikyti namie, o Joninių rytą išleisti ganyklon tik rasai nukritus, nes Joninių ryto rasa ypatingai esanti galvijams kenksminga.

Latvių dainose minimas ir Janis, kuris raitas apjojąs rugių laukus. Latvių Janis, mūsų Joninės, slavų *Ivan Kupalo* (Jonas Krikštytojas), šie vardai atsirado bažnyčios šventojo šv. Jono Krikštytojo įtakoje.

S e n o v ė j e t o s š v e n t ė s b u v o v a d i n a m o s
v a s a r o s , v i d u r v a s a r i o , s a u l ė s a r u g n i e s š v e n t ė m i s .

Tačiau tos šventės buvo tokios įtakingos ir reikėjo jas sukrikščioninti.

Krikščionių bažnyčia vedė visai paprastą ta prasme politiką: pagoniškųjų švenčių vieton dėdavo krikščioniškas. Kilo klausimas, kokis šventasis tiktų toms vasaros šventėms. Parinko šventą Joną, kurio nei gimimo, nei mirimo datos nėra žinomos. Joninės ir gavo savo vardą nuo šv. Jono Krikštytojo. Teologai pasiskubino ir paaiškinti savotiškai Joninių švenčių kriksčionišką prasmę. Joninės – saulės šventės. Šv. Jonas buvo taip pat saulė, nušvietusi kelią Kristui. Joninės – saulėgrąžos šventės. Šv. Jonas irgi mirė (nusileido) užleisdamas vietą dar skaistesnei saulei (Kristui). Joninių vakarą jaunimas aplink laužą šoka, sakoma, būk [= tarsi] šokusi ir Herodiada, išvydusi šv. Jono nukirstą galvą. Joninių naktį degami laužai, sakoma, būk šv. Jono lavonas buvęs irgi ant laužo sudegintas.

Šiokiomis fantastinėmis pseudobiografinėmis žiniomis buvo įprasmintos Joninių šventės bažnyčios perspektyvoje. Bažnyčia pasistengė nustelbti ir

g a n a g a u s ų J o n i n i ų e r o t i n į e l e m e n t ą ,

kuris senovėje turėjo stiprinti žemės derlių. Štai latvių dainose vartojamas refrenas: lygo, lygo. Net visos Joninių apeigos buvo vadinamos *lygošana*. Buvo manoma, kad *lygo* esąs vienareikšmis su mūsų žodžiu linguoti, nes jaunuomenė dainuodama linguoja. Tačiau indų kultūros žinovas, savo metu Dorpato universiteto profesorius Leopoldas fon Šrederis, atkreipė dėmesį, kad žodį *lygo* reikia gretinti su sanskrito žodžiu *lingam*, kuris reiškia falą (vyro lyties organą).

Po šios prof. Šrederio pastabos vėliau ir patys latviai savo Joninių apeigose surado falo elementų ir apeigų. Šis erotinis elementas buvo ne tik pramogos dalykas, bet religinė magiška apeiga laukų derliui padidinti. Mūsų Joninių apeigose šios erotinės apeigos jau išnykusios. Joninių šventės paprastai yra

j a u n i m o š v e n t ė s .

Vaikai ir seniai nedalyvauja. Šūkaudamas, dainuodamas, šokdamas šis jaunimas kūrė laužus, šokinėjo per ugnį, degino deglus, padegdavo dervuotas bačkas, smaluotas kartis, smaluotas stebules, smaluotą, šiaudais apraišiotą ratą. Ugnis, dainos, džiaugsmas tęsėsi kiaurą naktį. Netrūkdavo žmonių, kurie Joninių vakarą vykdavo ir ant Šatrijos kalno pamatyti raganų su velniais šokančių, tačiau, reikia manyti, nuvykę ten jie nieko nerasdavo.

Kalėdos ir jų papročiai

Kalėdų vardas į mūsų kraštą atklydo iš Vakarų Europos per slavus. Senovės romėnai žodžiu *Kalendae* vadino kiekvieno mėnesio pirmąją dieną, taip *Kalendae Januariae* buvo sausio pirmoji, o *Kalendae Aprilis* – balandžio pirmoji diena. Ilgainiui žodžiu *Kalendae* ar *Kalenda* bebuvo vadinama tik pirmoji metų, atseit naujųjų metų diena. Kadangi viduriniais amžiais Naujųjų metų diena sutapdavo su pirmąja Kalėdų diena, todėl Kristaus gimimo diena, kaip pirmoji Naujųjų metų diena, buvo vadinama *Kalenda* ar *Kalendae*, o pati toji šventė buvo vadinama *Festum Kalendarum*, Kalėdų šventė, nors mūsų bažnyčios šioji šventė buvo vadinama *Dies natalis* (Gimimo diena), arba *Dies natalis Domini nostri Jesu Christi* (Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus gimimo diena). Slavų kalbose šioji diena buvo vadinama *Kolenda*, paskui *Koliada*, mūsų kalbon šis žodis pakliuvęs virto *Kalėda, Kalėdos*. Tokia yra žodžio K a l ė d o s kilmė. Juo senovėje ligi įvedant reformuotąjį popiežiaus Grigaliaus XIII kalendorių ligi XVI–XVII a. buvo vadinama ir Kristaus gimimo šventė, ir Naujųjų metų šventė, nes anuo metu abi šios šventės, Kristaus gimimas ir Naujieji metai, buvo vieną ir tą pačią dieną, gruodžio 25 d.

Senovėje Kalėdos būdavo ne vienu laiku. Vienur jos buvo švenčiamos gruodžio 25 d., kitur sausio 6 d., dar kitur net kovo 25 d. Buvo manoma, kad senovėje ir pačioje Romoje Kalėdos buvo švenčiamos sausio 6 d. Tik popiežius Liberijus 553 metais nukėlęs jas į gruodžio 25 dieną, nuo tol paplitęs paprotys visur Kalėdas švęsti gruodžio 25 d.

Galime pasiklausti tik, kodėl buvo tokis Kalėdų švenčių svyravimas, kodėl jos nebuvo iš sykio švenčiamos kurią vieną dieną. Mat senovės Romoje nuo lapkričio 24 ligi sausio 6 dienos buvo švenčiamos ilgos rudens šventės, kurios buvo dalijamos keturiais nelygiais tarpais. Ilgiausios ir linksmiausios jų buvo brumalijos, skirtos dievo Dioniso garbei, jos truko nuo lapkričio 24 ligi gruodžio 17 dienos, nuo gruodžio 17 ligi 24 buvo Saturnalijos, romėnų dievo Saturno garbei skirtos šventės, nuo gruodžio 24 ligi sausio 1 dienos buvo įžadų ir būrimų šventės, vadinamos *festum votalis*, ir galop dievo Jano, senovės romėnų vyriausiojo dievo garbei, skirtos šventės, kurios buvo nuo sausio 1 ligi 6 dienos.

Bažnyčiai pirmaisiais krikščionybės amžiais rūpėjo romėnų pasaulio žmones atitraukti nuo tųjų pagoniškųjų švenčių, tam reikalui buvo stengiamasi pagoniškoms šventėms suteikti krikščioniškąją prasmę, pagaliau buvo įvesti adventai, ilgumo pradžioje penkių, paskui keturių savaičių, jųjų tikslas buvo paruošti žmones Kristaus gimimo šventei, o kita vertus, atpratinti žmones nuo ilgų rudens saulėgrąžos pagoniškųjų švenčių, atpratinti žmones nuo garbinimo Dioniso Trakiečio, nuo dievo Saturno, dievo Jano, dievo Mitros ir kitų pagoniškųjų dievų.

Dievo Mitros, persų saulės dievo, garbinimo gadynėje romėnai, pasibaigus saturnalijoms, švęsdavo saulės, nenugalimosios saulės, *solis invicti*, naujosios saulės, *solis novi* šventę. Toji šventė

prasidėdavo gruodžio 25 dieną, ir ji buvo vadinama nenugalimosios saulės dienomis, *dies solis invicti*. Kalėdos sutapo su šiomis saulės šventėmis, nuo kurių pradėdavo ilgėti diena ir trumpėti naktis, todėl ir Kalėdos buvo vadinamos gimimo ir nenugalimosios saulės šventėmis. Dar šv. Ambraziejus mini, kad Kristaus gimimo šventę žmonės vadina naujosios saulės švente.

Saulės, tiksliau, saulėgrąžos, šventės buvo švenčiamos ne tik senovės romėnų, bet ir kitų Europos tautų: romanų, germanų, slavų ir aisčių (lietuvių, latvių ir prūsų). Kalėdų apeigos todėl, kad čia susikryžiavo dvejopos, krikščioniškos ir pagoniškos, kilmės apeigos, būva gana įvairios. Krikščioniškos kilmės apeigomis laikomos visos tos apeigos, kuriomis žmonės norėjo pažymėti svarbesnius įvykius iš Evangelijos, lietusius Kristaus gimimą. Čia svarbiausia buvo dekoravimas tosios Betliejaus prakartėlės, kurioje gimė Kristus, imitavimas piemenų, Juozapo ir Dievo Motinos, o svarbiausia, mėgdžiojimas karaliaus Erodo, žudžiusio visus ką tik gimusius kūdikius, kad šiuo būdu nužudytų ir gimusį Mesiją. Net Kūčiose, kurios mūsų iš slavų paveldėtos, labai žymi ta religinė simbolika, imtoji iš Evangelijos. Ir tasis šienas, ant stalo dedamas, ir tieji valgiai, tam reikalui taikyti, ir medus, ir daržovės, visa tai primena Evangelijos atskiras vietas: pirmojo laiško korintiečiams XV 36–38 ir šv. Jono evangelijos XII 24.

Šiandien paplitęs paprotys puošti Kalėdų eglaitę nėra krikščioniškos kilmės paprotys; tojo papročio nežinojo nei mūsų, nei slavų žmonės senovėje. Kalėdų eglaitę ėmė vartoti germanai savo kraštuose, bet ir ten tasis paprotys atsirado XVI a., pradžioje vakarų Vokietijoj, o paskui paplito vidurinėje ir šiaurės Europoje. Iš germanų kraštų Kalėdų eglaitė nuklydo į slavų kraštus, o iš čia jau atklydo ir į mūsų kraštą su visais paveldėtais iš Vakarų Europos papročiais. Kalėdų eglaitės ir jos papročių kilmės reikia ieškoti germanų tautų mitologijoj, ypač jųjų gegužės (Maibaum) ir gyvybės (Lebensbaum) medžio gerbime, apeigose, papročiuose, tačiau tieji papročiai nuvestų mus į pavasario ir vasaros saulėgrąžos šventes.

Šia proga galime priminti, kad senovės lietuvių Naujieji metai buvo švenčiami pavasarį, todėl daugelis senovės pavasario švenčių apeigų buvo žmonių prikergta ir Kalėdų šventėms. Net latvių *bluķa vakars* buvo iš pavasario nukeltas į Kūčias. O senovės lietuvių Oko šventė, kurioje simboliškus senuosius metus degindavo, buvo nukelta į rudenį ir čia sutapo su Kalėdomis ir Naujais metais. Tačiau ir žiemą, maždaug gruodžio pabaigoje, mūsų senovėje buvo švenčiamos žiemos saulėgrąžos šventės, jos buvo švenčiamos tuo metu, kada naktis susilygindavo su diena, kada įvykdavo persilaužimas, po kurio dienos imdavo ilgėti, o naktys trumpėti. Tai buvo saulės pergalės šventė, maždaug primenanti senovės romėnų nenugalimosios saulės šventę, *festum solis invicte*. Neturime tikslių žinių, kaip ilgai šios saulės šventės trukdavo, bet tai buvo vis dėlto ne vienos, o kelių dienų šventės. Šios saulės šventės buvo lydimos džiaugsmo, energijos, linksmumo, nes visi buvo kupini vilties laukiamo naujo pavasario. Kartais tųjų švenčių linksmumas peržengdavo net padorumo ribas, todėl bažnyčia dažnai kartkartėmis drausdavo pagoniškas apeigas, atliekamas mūsų Kalėdų metu.

Kalėdų šventės buvo linksmos ne tik mūsų krašte, bet ir mūsų kaimynuose slavuose. Tos šventės savo bendra nuotaika primindavo Joninių šventes, šventes džiaugsmo, kada žmonės gyveno švelnia vasaros nuotaika ir viltimi rudens derliaus, taip svarbaus mūsų ūkininkų gyvenime. Tą Kalėdų ir Joninių panašumą jau seniai pastebėjo ateiviai krikščionys, net vietos kunigai, kurie būdindami ir drausdami Kalėdų apeigas, apeigas pagoniškojo pasaulio, gretindavo jas visuomet su Joninių apeigomis: „Joninių naktį ir Kūčių vakare, t. y. vakare prieš Kristaus gimimo šventę, rinkdavosi vyrai, moterys, bernai ir merginos, jie šokdavo iki vėlybos nakties, dainuodavo linksmas dainas, kalbėdavo linksmus žodžius". Kai kada ir griežčiau dėl tųjų šokių bei dainų prasitardavo: „Šokdavo nepadorius šokius, dainuodavo negražias dainas, kalbėdavo velniškas kalbas", tačiau smulkesnės charakteristikos tujų dainų, šokių, pokalbių iš ano meto

neturime, todėl nieko negalime pasakyti, kokis ten buvo jųjų nepadorumas. Ligi šiol išlikusiose kalėdinėse dainose, kurios krikščioniškojo pasaulėvaizdžio poveiky labai apkito, jokių nepadorumų nepastebime. Dainų refrenuose minimoji Kalėda nėra jokia deivė, bet tik nesuprantamas, iš Europos atklydęs pačios šventės pavadinimas. Iš atskirų, įvairiose vietose išbarstytų nuotrupų spėjame, kad senovėje kalėdinės, tiksliau, Saulės šventės, apeigos buvo žymiai gausesnės nei dabar. Tokios apeigos, be paprastų dainų, šokių, ratelių, žaidimų, šlakstymos vandeniu, barstymos javų grūdais, simboliu derliaus ir vešlumo, be viso to buvo dar tos šventės lydimos net savotiško maskarado. Keistais drabužiais apsirengę, keistomis kaukėmis pasipuošę jauni vyrai eidavo per kiemus, tempdami medinę „kumelę“ ar „ožką“, kartais vesdami gyvą mešką, mokančią daryti visokias išdaigas. Būriai tokios jaunuomenės stūgaudami ir klykaudami prajuokindavo, kartais įgąsdindavo apylinkės žmones. Kartais „kumelės“ ar „meškos“ vietoje vilkdavo arklą ar akėčias, simbolį agrarinės kultūros, mūsų žemės ūkio, klykaudami mažai suprantamus šūkius. Slavuose vilkdami arklą žmonės klykaudami ir dainuodami minėdavę Ovsen ar Usen vardą, kuris buvęs vardas dievo, žemės derliaus globėjo.

Mato Praetorijaus liudijimu, mūsų senovėje prieš pat Kalėdas būdavę šventinami galvijai, namų gyvuliai, ypač būdingas žirgo, arklio šventinimas. Tam reikalui darydavę sambarių (subertinį kelių ūkininkų) alų, kurį gerdavę savo galvijų sveikaton ir laimėn, minėdami deivės Žemynėlės, žemės motinos ir globėjos, vardą, liedami jai alaus ir aukodami tam reikalui pjautą gaidį. Po šiokių apeigų tikėdavo, kad nieko blogo su galvijais ir gyvuliais neatsitiksią. Į gyvulius ir galvijus kaip į savo jaunesnius brolius žiūrėdami, tikėdavo, kad Kalėdų naktį jie kalba, ir žmonės galėdavę tą gyvulių kalbą nugirsti. Šiam reikalui žmogus turėdavęs galvijus apgauti, nematomai pasislėpti tvarte ar ant tvarto lubų. Tačiau galvijai, tą naktį didelio nujautimo apdovanoti, besiklausantį žmogų žinodavę ir jam nelaimę pranešdavę.

Tosios gyvulių išminties ir kalbos kilmės galima ir kitur ieškoti. Kartais Kalėdų vakarą eidavo žmonės medžioti ir nušautąjį grobį bendrai visi namie dorodavo ir valgydavo. Tokia „bendroji vakarienė“ visiems jos dalyviams teikdavusi daug laimės. Svarbiausias betgi dalykas Kalėdų apeigose būdavo spėjimai ir būrimai. Spėdavo savo ir kitų ateitį kaip sugebėdami iš tos nakties sapnų, iš paukščių skridimo, šunų lojimo ar staugimo, gaidžio giedojimo, o svarbiausia, iš liejamo į vandenį vaško ar švino gautųjų figūrų, formų, pavidalų. Tokiems spėjimams Kalėdų vakaras buvęs itin palankus, nes visi to vakaro ženklai buvę labai pranašingi. Mūsų ir latvių senovėje Kalėdų vakare lankydavę mirusiųjų namiškių kapus, kurie būdavę šventuose ąžuolynuose ar liepynuose, nešdavę jiems aukų, valgio ir gėrimo, o iš įvairių kapuose vykstančių gamtos reiškinių spėliodavę mirusiųjų valią ir norą gyviesiems.

Kalėdos mūsų gyvenime būdavusios ir visų bėdų balansas. Mat per šias šventes baigdavos ūkiniai metai. Jeigu dvaruose metų galas būdavo pavasarį, apie Jurgines, tai ūkininkams ūkiniai metai baigdavos per Kalėdas. Šis ūkinių metų galas paveldėtas dar iš tojo meto, kada Naujieji metai sutapdavo su Kalėdomis.

Seniems šeimynykščiams išbėgiojus, naujų dar nenusamdžius, ūkininkai likdavo vieni: vyras, žmona ir vaikai. Samdiniams išvykus, paprastai žmona skųsdavos savo vyrui: „Na, patys vieni palikome?“ Vyras atšaudavo: „Kurgi tau vieni, nagi dar šuva Margis, dar katinas Rainys, dar žirgas bėris, dar karvė šėmargė liko, kurgi tau vieni!“.

Nuo Kalėdų ligi Trijų Karalių tasis dvylikos dienų tarpas buvo vaišėmis vadinamas, tai buvo poilsio, lankymų, viešėjimo, linksmumo metas. Mūsų ir latvių senovėje buvę ne dvylika, bet trylika mėnesių, kurių tryliktasis irgi „svečių mėnesiu“ buvo vadinamas. Šis „svečių mėnuo“ sutapęs su žiemos saulėgrąžomis ir dabartinėmis Kalėdomis.

Kalėdos jau ir seniau turėję didelę reikšmę ūkiui ir jojo darbams. Iš oro nuo gruodžio 24 ligi sausio 6 dienos spėdavo būsimųjų metų orą, net ir derlių. Šiuo metu visų gyvulių ir galvijų elgsena buvusi pranašinga: iš arklių prunkštimo, karvių baubimo, kačių burkavimo galima buvo daug kas spėti apie būsimuosius metus. Net paukščiai – varnos, kovarniai, šarkos, žvirbliai, zylės – žmonėms savo poelgiais bylodavo apie būsimos žiemos ir vasaros orą. Tai buvo gyvas metų oro kalendorius, savotiškas meteorologijos biuro biuletenis, kurį tačiau tik seni, prityrę ir protingi žmonės suprasti tegalėdavę.

Vincas Krėvė – tautosakininkas

Š. m. [1936] lapkričio mėn. sukako 30 metų, kaip mūsų literatūroj pasirodė su pirmuoju savo kūriniu įžymusis rašytojas Vincas Krėvė Mickevičius. Dar pačiame amžiaus subrendime ir talento pajėgume tapęs lietuvių literatūros klasiku ir įėjęs į mokyklinius mūsų raštijos vadovėlius, V. Krėvė ir šiandien produktingai tebedirba tiek lietuvių literatūroj, tiek moksle, pasireikšdamas mūsų kultūriniame gyvenime kaip ryški asmenybė. Šių V. Krėvės literatūrinio darbo sukaktuvių proga dedame J. Kerniaus straipsnį, nušviečiantį V. Krėvės folkloristinę veiklą ir užkliudantį kai kuriuos paskutiniuoju metu aštrių ginčų sukėlusius tos veiklos momentus. Šioj vietoj jaučiamės turį garbės pasveikinti Garbųjį Jubiliatą ir kaip „Kultūros" bendradarbį (žr. 1935 m. Nr. 3 jo novelę „Gėlės"), palinkėdami jam ateityje dar daug didelių kūrybinių laimėjimų.

Yra viešosios veiklos bei kūrybos žmonių, kurie ne tik supranta, pamėgsta, pamilsta liaudies gyvenimą, papročius, sielą, bet su jais suauga ir suauga taip glaudžiai, jog sunku juos, tuos paskirus rašytojus, menininkus, veikėjus nuo liaudies žmonių atskirti: jie būtų nesuprantami be liaudies, be tautos, o ir liaudis, tauta, būtų nesuprantama be tų poetų, menininkų, tų tautos, liaudies atstovų literatūros ar meno parlamente. Šitokių žmonių yra visose tautose, ir jų vardai sudarytų ilgą katalogą.

Vincas Krėvė yra šios rūšies rašytojas: jis byloja lietuvių tautai jos pačios lūpomis, jis išreiškė savo raštuose mūsų liaudies žmonių viltį, lūkestį, ilgesį, ir gilųjį ryžtumą, atkaklų norą būti „sau žmonėmis", nepalenkiamais, nepavergiamais, o ne „palaimintomis elgetomis dvasioje".

V. Krėvė, šiaudinės mūsų sodžiaus pastogės sūnus, nuo pat mažumės susigyveno su mūsų žmonėmis, su jų dvasia, išmintimi, su jų neišsemiamaisiais lobiais, su taisiais turtais, kuriuos flegmatiškasis anglosaksas pavadino daug reiškiančiu žodžiu f o l k l o r e arba *lore of the folk*, atseit liaudies išmintimi, išreiškiama ne tik josios kalba, žodžiais, bet ir kiekvienu jos sielos virpėjimu. Šiuo atžvilgiu V. Krėvė yra tikrasis mūsų *folklore*, mūsų liaudies išminties auklėtinis, reiškėjas ir atstovas. Ir jo nuopelnai mūsų folklorui, liaudies išminčiai yra dvejopi: jo paties kūryba ir jo didieji mūsų folkloro, mūsų liaudies išminties rinkiniai. Jo raštų stilius, poetinės priemonės, metrika, nuotaika yra taip artima mūsų folklorui, jog kartais labai sunku jo kūrinius atskirti nuo pačios liaudies kūrinių. O tokius liaudiškus kūrinius sukurti gali ne bet kuris rašytojas, o tiktai plačios ir gilios sielos žmogus, glaudžiai suaugęs su mūsų žmonių dvasia, išmintimi, papročiais ir tradicija. Šis V. Krėvės kūrybos liaudiškumas yra didelis jo nuopelnas, todėl jis ne be pagrindo mūsų tautoje toks populiarus, taip mėgiamas skaityti. Jo „liaudies stygomis" parašytosios dainelės, sunkiai nuo pačios liaudies dainų atskiriamos, žmonių yra pamėgtos ir Dzūkijoj jau dainuojamos. Ir iš tikrųjų tik pažiūrėkime, kiek liaudiškumo yra šitokiuose V. Krėvės posmuose:

Tu, ąžuole, tu žaliasai,
Nestovėk prie kelio:
Vai tai pučia šiauras vėjas,
Žalias šakas laužo....

arba:

Pamylėjo mane merguželė, –
Aš jos nemylėjau;
Meilius žodžius man kalbėjo, –
Aš jų negirdėjau....

arba:

Čiulba ulba sakalėlis,
Žalioj lankoj tupėdamas –
Verkia jauna merguželė,
Pas langelį sėdėdama....

arba:

Augin tėvas du sūneliu,
Du sūneliu,
Augindamas labai džiaugės,
Labai džiaugės...

arba:

Vai tu, Dievuli, Dievuli manas,
Ką aš padariau jaunas būdamas:
Tai apsivedžiau bemandraudamas....

Jeigu V. Krėvė nebūtų pasirašęs šiokių dainelių autoriumi, nebūtų jų išspausdinęs savo raštų pirmojo tomo skyriuje „Liaudies stygomis", tai iš tikrųjų susidarytų sunkumas jas nuo tikrųjų liaudies dainų atskirti: tokios jos „liaudiškos", tokios jos panašios į liaudies dainas.

Liaudies pasakojimų stiliumi V. Krėvė parašė ir eilę legendų, kurių siužetus ėmė iš mūsų sodžiaus žmonių. Tokių legendų, pradedant „Gilše" ir „Užkeikta merga", ir baigiant „Sena pasaka apie kunigaikštį Margirį, Pūnios valdovą", V. Krėvė parašė gana daug. Dalis šių legendų sudarė rinkinį „Dainavos šalies senų žmonių padavimai", pirmą kartą išleistą 1912 m. Šios iš liaudies paimtos ir liaudies stiliumi parašytos legendos kaimo žmonėms taip patiko, kad dzūkų jaunuomenė jas ištisai be knygos atpasakoja, o paklausta ir šaltinį, iš kur išmokusi, nurodo.

Šitokių liaudies stiliumi sukurtų perlų užtinkame net ir V. Krėvės dramose, pavyzdžiui, kad ir jo draminėj poemoj „Šarūne" (pirmasis leidimas 1912 m.):

1. Vai užulbėjo sakalėlis
Per girelę lėkdamas.
Vai uždainavo bernužėlis,
Didin karan jodamas...
75 p.

2. Gulbinai lėkė,
Žinelę nešė:
Reiks žirgą balnoti
Jaunajam berneliui...
208 p.

3. Vai ūžia, ūžia žalia pušelė
Ant Balyno kalnelio,
Vai bara, bara senas tėvulis
Savo jauną sūnelį....
216 p.

4. Susirinko, susgodojo
Jauni bernužėliai
Toli joti kelionėlėn
In gudų šalelę...
298 p.

5. Nesakysiu, neporysiu,
Kam gėlelę skyniau,
Ar sau pačiai, ar kitam kam
Vainikėlį pyniau....
395 p.

Šitokius posmus turinčios dainelės, o jų V. Krėvės raštuose, be autoriaus parašo žmonėsna paleistos, būtų liaudies dainomis laikomos; jas net specialistai sunkiai nuo liaudies dainų atskirtų. Liaudis tokias daineles pasisavina, įtraukia savo repertuaran, ir jos tampa jos savastis. Jeigu žmonėms dainelė patinka, jie jos nebepamiršta, nors lengvai pamiršta autorių, dainelės sukūrimo datą, rinkinį, iš kur išmoko. Tokia dainelė ilgainiui žmonėms pasidaro bevardė, anoniminė, jie ją dainuoja, keičia, kuria jos variantus. Taigi kartais galimas dvilypis procesas: poetas tautosaką vartoja savo kūrybai, žmonės nusavina kūrėjų kūrinius ir padaro juos savo kolektyvine savastim, todėl kartais labai sunku pravesti aiškią ribą tarp literatūros ir tautosakos. Tokių liaudies pasisavintųjų dainelių ir mūsų liaudies dainų repertuare yra šimtai numerių. Vienų jų autoriai lengvai atsekami (Aleknavičius, Gimžauskas, Strazdelis, Vienožinskis...), kitų autoriai lieka neatsekami, nesurandami, neišaiškinami, nors jų buvimas neabejotinas. Tačiau pasisavintosios dainos žmonių dažnai nėra amžinai dainuojamos, o tik tol, kol jos žmonėms patinka. Nepatinkamos dainos, tiek žinomųjų autorių, tiek pačios liaudies sukurtos, pamirštamos, nebedainuojamos, ir tokios dainos išeina iš apyvartos, būna užmirštamos. Tokių dingusių dainų, šiandien žmonių jau nebedainuojamų, bet senesniuose dainų rinkiniuose užfiksuotų, yra labai daug. Kartais daina, pakeitusi savo formą, motyvą, prisitaiko prie naujos aplinkumos, naujų žmonių psichologijos ir vėl atgyja.

Dainos kilmės, gyvenimo ir nykimo vyksmas yra gana painus, veikiamas daugelio priežasčių. Į tokį painųjį vyksmą pakliūva ir paskirų poetų kūriniai. Liaudis, pasisavindama kurį poeto kūrinėlį, nepaiso jo autoriaus teisių, o pamiršdama nepaiso autoriaus ambicijos, savimeilės, ir jeigu žmonės autoriaus nebepamena, pamiršta, tai sako, jog toji daina esanti jų pačių sukurta, ir jie drąsiai šitokią dainą deda visų kitų, jų pamenamųjų, dainų archyvan. Panašių pavyzdžių yra daug ir mūsų, ir slavų dainose. Paprastai liaudies dainomis laikomos tos dainos, kurių autoriai nežinomi, neatsekami, bet jeigu tik kurios dainos autorius susekamas, tuojau šaukiama: šitoji daina esanti jau nebe liaudies, o to ar ano autoriaus. Tačiau visos liaudies dainos juk turėjo savo autorius, tik laimė toms dainoms, kurių autoriai dar nesusekti: jos drąsiai ir ramiai ilsis liaudies dainų archyve. Šitokiu požvilgiu į liaudies dainų reikalą žiūrint, reiktų arba daryti nuolatines ekspedicijas, kol būtų surasti visų dainų autoriai (o tuomet vargu liaudies dainų archyve beliktų keliolika liaudies dainų, nes visos dainos turėjo savo autorius: vienos čia pat, kitos – toliau, vienos – ką tik, kitos – seniau), arba laikyti visas žmonių dainuojamąsias dainas liaudies dainomis, kol liaudis jas dainuoja, nežiūrint to, ar dainos autorius žinomas, ar ne. Tačiau vienokios nuomonės šiuo klausmiu nei pas rusų, nei pas Europos mokslininkus dar nėra, todėl sunku aptarti, kas yra liaudies daina: yra daug liaudies dainos aptarimų, tačiau nėra vieno, visiems bendro, neginčijamai visų priimamo. Dainos žmonėse gyvena. Žmonės, iš bet kur dainas išmokę, jas dainuoja taip, kaip atsimena, o žmogaus atmintis – ne fonografo plokštelė, joj viskas sravi, vyksta nesulaikomi asociacijų procesai. Padainuoja žmogus dainą taip, kaip ją atsimena, ir jis mano ir tiki, kad ją geriausiai atsimena, kad tikriausiai, teisingiausiai padainavo. Padainuos žmogus dainą šiandien, ryt, po savaitės, po mėnesio, po metų, jis manys ir tikės, jog jis vis tą pačią dainą dainuoja, jeigu tą jo įvairiais protarpiais dainuojamą dainą palyginsime su užrašytais tekstais, tai pamatysime, kad bus jau ne ta pati daina, o jos variantas: tai joj posmas bus praleistas, tai naujas įterptas, tai žodžiai, vardai, epitetai bus pasikeitę, žodžiu, daina bus jau nebe visiškai ta pati. Tas pats atsitiktų, jeigu vienu metu tą pačią dainą užrašytume iš kelių dainininkų įvairiose vietose. Mes galim pykti, barti dainininką, kad jis ne tą pačią dainą dainuoja, kad jis ją iškraipo, o jis vis vien tvirtins savo: kaip moku, taip šoku, ir nieko daugiau iš jo neišgausi. Ir dainininkas bus nekaltas: jis juk neturi rašytinio dainos originalo, negali savo dainuojamosios dainos patikrinti, todėl ir mano, kad kaip jis dainuoja, taip ir yra. Jeigu dainininkas bus dainų išmokęs iš kokio rinkinio, tai kilus abejonėms ar ginčui, jis susiras dainuojamąjį tekstą ir patikrins, ar jis taip

dainavo, kaip užrašyta. O kas daryti tam dainininkui, kuris dainų išmoko iš kitų (tėvų, draugų, namiškių), kaip jis patikrins, ar tikrai, ar klaidingai dainuoja. Todėl visai suprantama, kodėl K. Brugmannas ir A. Leskienas skundėsi mūsų dainas užrašinėdami, kad tas pats dainininkas tos pačios dainos po ilgesnio ar trumpesnio tarpo nebepadainuoja, o padainuoja jau jos variantus (A. Leskien und K. Brugmann: „Litauische Volkslieder und Märchen", 1882, 4–5, 89 p.). Dėl to skundėsi ne tik mūsų dainų rinkėjai, bet ir slavų: Kirijevskis, Šeinas, Nosovič... Ir skundas visiškai suprantamas. Taigi belieka arba surašytųjų dainų rinkinius laikyti teisingais, arba juos... tikrinti. Bet kaip patikrinsi dainas, užrašytas prieš keliolika metų, jei jų negalima patikrinti jau po keliolikos dienų? Visa šitoki „tikrinimo ekspedicija" baigtųsi tuo, jog būtų surinkta daug naujų variantų, tačiau nerasta nei vienos tikrinamosios dainos šitokios, kokią ji būtų norėta patikrinti. Gali, tiesa, būti dar vienas atvejis: žmonės, sužinoję tokios „tikrinamosios ekspedicijos" atvykimą, galėtų tyčia iš surašytųjų dainų rinkinių tikrinamąsias dainas išmokti, tačiau tai sunkiai įmanoma... Gali būti dar ir toks atsitikimas, koks buvo dėl Vl. Dalio pirmojo rusų pasakų rinkinio (Russkija skazki, 1832), kai vyriausybė ėmė gaudyti sektantus, pasekusius pasakas prieš rusų ano meto režimą. Šitoks pasakorius užkluptas visomis keturiomis ginsis: nieko nesakiau, nieko nežinau. Šitokių ryškių atsitikimų rusų tautosakos rinkimo istorijoj buvo net keletas.

Be to, yra dar galybė psichologinių veiksnių, trukdančių ir labai geromis sąlygomis dainas ar pasakas bei padavimus tikrinti: jų visų išskaičiuoti šiame straipsnelyje negalima. Prileiskim šitokį atvejį: tikrintojas kurio nors rinkėjo surašytąsias dainas patikrino, dalį dainų jis surado, nors ir variantų pavidalu, dalies visiškai nesurado. Sakysime, po kokių metų kitas ims tikrinti tikrintojo surašytąsias dainas. Rezultatas bus taip pat liūdnas: dalies patikrintųjų dainų neras, o kitos dalies begaus tik variantus. Šitoks „tikrinimas" gali tęstis be galo, o kiekvieno tikrinimo rezultatai gali būti vis liūdnesni: neliks nei žmonių, dainas dainavusių, nei tųjų dainų, kurias bus žmonės pamiršę. Taigi naudojantis užrašytąja tautosaka, lieka arba tikėti rinkėjų gera valia ir pateiktais užrašymais, arba neišbrendamai maujoti toje tikrinimo makalynėje.

Vincas Krėvė plačiai rinko mūsų žmonių tautosaką ir iš jo paties surinktosios medžiagos susidarė didelis tautosakos archyvas. Žymesnieji V. Krėvės tautosakiniai rinkiniai yra šie: „Dainavos krašto liaudies dainos" (išleistos 1924 m.), turinčios per 700 numerių; keliolika tūkstančių mįslių ir burtų, kurių dalis išspausdinta „Tautoj ir žodyj"; didžiausias visame Pabaltijy patarlių ir priežodžių rinkinys (apie 150 000), kurių tik dalis (11 650) tėra išspausdinta, o pilnas rinkinys sudarytų 12 storų tomų; geras pluoštas pasakų, padavimų ir ciklas „šarūniškų" pasakiškąjį Dainavos kunigaikštį Šarūną apdainuojančių dainų.

Mes epinių dainų beveik nebeturime, todėl šie V. Krėvės užrašyti epinių dainų fragmentai yra labai svarbūs mūsų folkloristams. Tiesa, dar 1852 m. A. Schleicheris Ragainės apylinkėje buvo užrašęs dainą apie karalių Saroną:

Nei aš skįsiu rūtų,
Nei aš duosiu kvietkų,
O tikt aš būsiu
Padabni ponele
Šio Sarono karaliaus.
(A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, II Bd., p. 40)

1898 m. kun. J. Miliukas J. A. V., Senadary užrašė iš Seirijų Rameikių vestuvių svečių dainą:

Sarono karaliaus
Žirgelį derėjau,
Nuo bajoro mergelę viliojau.
(Dirva, 1898, Nr. 4)

Iš šitų dainelių pakanka išmesti tik žodžius „Sarono karaliaus", ir dainelės bus tokios, kaip ir daugelis kitų.

Ir dar gerokai prieš karą dr. K. Krupavičiutis Lazdijų apylinkėje buvo užrašęs dainelę:

Šią naktelę namie nenakvojau,
Pas karalių žirgelį derėjau,
Pas karalių žirgelį derėjau,
Pas bajorą dukrelę užgėriau.
(M. Biržiška, „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos", 1920 m., 12 p.)

Ši dainelė labai panaši į kun. J. Miliuko užrašytąją, tik joj „Sarono" vardo trūksta. Šitokių variantų yra ir V. Krėvės dainų rinkinyje (žr.: Dainavos krašto liaudies dainos):

Tegul mato žmonės
Ir dzidis ir mažas.
Tegul mato žmonės
Ir maži vaikeliai,
Kaip miršta ponai
Ir Šarūnai – karaliai.
162 p., Nr. 336

arba:

Tuoj pamacys žmonės
Ir maži vaikeliai,
Kų ir an karalių
Yra karaliūnas.
Kų ir an karalių
Yra karaliūnas,
Kų tep miršta ponai,
Kaip prasciokai žmonės.
162 p., Nr. 337

Dvi panašios dainelės, beveik vienu metu, tik dviejų dainininkų, dviejose vietose padainuotos, vienoje Šarūnas yra, kitoj – jo nėra. Šitokių paralelių galima būtų nurodyti ir daugiau. Jos rodo mums viena: kad Šarūno – Sarono vardas mūsų dainose nyksta, nes daina ir be to vardo įmanoma. Juk ir šarūninių dainų cikle (žr. V. Krėvė, Dzūkų poringės, 1934, 131–155 p.) išmetus Šarūno vardą daugelis dainų mažai tenukentėtų, o būtų ir be to vardo dainuojamos. Šarūnas mums nėra istorinis, o tik legendinis vardas, šarūninės dainos nėra istorinės, o epinių dainų fragmentai, gi epinėse dainose ir asmenys, ir vardai dainininkų neretai keičiami. Taip buvo rusų bylinose, taip buvo serbų Koso kovų ciklo epinėse dainose. Asmenų ir vardų ryškumas net pačiose istorinėse dainose yra atvirkščiai proporcingas istoriniam atstumui; juo senesnė gadynė, juo menkesni jos pėdsakai dainose. Todėl netenka stebėtis, jeigu ir Šarūno vardas dainose nyksta ar visai išnyks. Šarūninio ciklo dainos virsta karo ar lyrinėmis dainomis, tą mes iš dainų variantų pastebim, o atsekti tųjų variantų „šarūnišką" kilmę negalima, nes išnykęs Šarūno vardas dainosna nebegrįžta. Tačiau Šarūno vardas ir be dainų žinomas: yra Šarūno kapas, šarūniškų vietovardžių, net ristus žirgus Šarūnais vadina, matyt, tasis Šarūno vardas buvo giliai žmonių atmintin įstrigęs. Tačiau nyksta žmonės, nyksta jų atsiminimai, nyksta jų atminties saugomi vardai, nyksta ir Šarūno vardas, ir Šarūno tradicija. Mes turime būti dėkingi V. Krėvei, užrašiusiam bent fragmentus šarūniškojo epo jo nykimo tarpu. Kol nebuvo paskelbtos šarūninės dainos, stebėjomės ir Šarūno dramos geneze, bet tas dainas paskelbus, pasirodė, jog ir V. Krėvės dramos siužetas ne iš piršto išlaužtas. V. Krėvė mums padarė su Šarūnu tą pat, ką Jamesas Macphersonas padarė škotams su Osiano dainomis apie Fingalą. Ir abu autorius ištiko vienodas likimas: jie abu buvo apšaukti tautosakos falsifikatoriais, Macphersonui buvo prikišta, kad jis Osiano dainas iš piršto išlaužęs, o V. Krėvei, kad jis šarūnines dainas pramanęs. Macphersoną XIX ir XX a. keltologai išteisino, o V. Krėvės teisinti nė nereikia: pakankamai yra duomenų Šarūno tradicijai mūsų žmonėse ir dainose įrodyti.

V. Krėvė – folklorininkas, todėl ir jo raštuose yra daug folkloro elementų. Jeigu apie V. Krėvės surinktąjį folklorą (dainas) buvo jau B. Sruogos rašyta, tai apie Krėvės raštų folklorinius motyvus dar niekas plačiau nerašė, nors parašyti ir pastudijuoti šį klausimą itin reikėtų, sakysime, kaip rašoma apie folkloro elementus A. Puškino, Gogolio, Mickevičiaus, Slovackio ir kitų didžiųjų rašytojų kūryboje.

„Kalevalai“ šimtas metų

I

1835 m. vasario 28 d. dr. Elias Lönnrotas pabaigė tvarkyti senąją Kalevalą: „Kalevala taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista“ (Kalevala, arba Senosios Karelijos runos iš suomių tautos senovės). Šitoji „Kalevala“ buvo išspausdinta 1835 metų gale, joje buvo 32 runos, 12 078 eilučių. Tai pirmoji „Kalevalos“ redakcija.

Elias Lönnrot (1802–1884), kurio pavardė suomiškai buvo Vahteroja (Vahter – klevas, oja – upelis), bet kurio jau senelis suomiškąją pavardę buvo pakeitęs į švediškąją Lönnrot (lönn – klevas, rot – šaknis), taigi šis Elias Lönnrotas suomių liaudies kūryba ėmė domėtis dar nuo 1826 m., kai jis pradėjo rašyti savo pirmąją monografiją apie Väinämöino [Väinämöinen] senovines giesmes (runas). Elias Lönnrotas, beturčio kaimo siuvėjo sūnus, 1821–1827 m. mokėsi gamtos ir lingvistikos Åbo [suom. Turku] universitete, kurį baigė, įteikdamas darbą: „De Väinämöine priscorum Fennorum numine“, kur iškėlė „Kalevalos“ dainų vieningumo mintį. 1827–1832 m. mokėsi Helsinkų medicinos ir baigė mokslus, įteikdamas darbą švedų kalba: „Suomių magiškojo gydymo tyrinėjimas“ [„Om finnarnes magiska medicin“]. 1832–1852 m. gyveno Kajanyje, eidamas apskrities gydytojo pareigas. Mirus Castrenui, Lönnrotas buvo pakviestas Helsinkio universitetan, kur jis profesoriavo 1853–1862 m. Likusį laiką (1863–1883) paskyrė raštams bei surinktajai medžiagai tvarkyti, ir suomių – švedų kalbų žodynui rašyti. Daugiausia runų Lönnrotas surinko Vuokkiniemi parapijoj, Vuonninenoą ir Latvajärvi kaimuose. Vuonninen kaiman jis buvo atvykęs dar 1825 m., kur užrašė daug dainų apie Väinämöineną, bet jis tuomet dar nenuvokė, jog čia yra Kalevalos runų Eldorado. 1828 metų vasarą Lönnrotas vėl vyksta šiaurės Karelijon, bet jos nepasiekia, nors suomių Karelijoj prirenka daug liaudies dainų, kurių rinkinį išleidžia vardu „Kantele taikka Suomen Kansan sekä Wanhoja että Nykysempiä Runoja ja Lauluja“ (Kantele, arba Suomių tautos senosios ir naujosios runos ir dainos). Du sykiu (1831 ir 1832 m.) atostogų metu Lönnrotas stengės pasiekti šiaurinę Kareliją, bet abu sykiu, dėl laiko stokos ir choleros epidemijos Helsinkio apylinkėje, kur jis 1831 m. buvo šaukiamas grįžti, Karelijos pasiekti jam nepavyko. 1833 m. Lönnrotas apsigyveno Kajanyje, neturtingoje apylinkėje, kad galėtų pasiekti laiko prilykas pašonėj esančią šiaurinę Kareliją. Jon bevykdamas pakely jis prisirinko daug runų, kurias lygindamas su jau anksčiau surinktosioms, sutvarkė ciklan apie Väinämöineną ir pradžioje 1831 m. suredagavo anoniminį rinkinį „Runokokous Väinämöisestä“ (Runų rinkinys apie Väinämöineną, 16 runų, 5052 eilutės), kurį nusiuntė ką tik įsisteigusiai Suomių literatūros draugijai. Šis rinkinys buvo „Kalevalos“ prototipas.

1833 m. Lönnrotas išvyko trims savaitėms šiaurės Karelijon ir Vuonninen [Vuokkiniemi] sodžiuje iš dviejų dainininkų (Ontrei Malinenas ir Vaasila Kieleväinenas) prisirinko galybę runų tam epo ciklui. Čia jis rinko ne tik runas, bet ir lingvistiką, etnografinę, archeologinę, istorinę, statistinę ir kitokią medžiagą. Tai buvo tikras pjūties metas Lönnroto gyvenime. 1834 metų pavasarį vėl nuvyko jis Vuokkiniemi apylinkėn, tik kitan sodžiun (Latvajärvi), kur iš dainininko Arhippa Perttunenas prisirinko galybę runų. Dabar, po šitokių laimėjimų, ėmė visą medžiagą doroti, redaguoti, ir 1835 m. vasario 28 d. buvo senoji Kalevala jau gatava, o tų metų rudenį ji jau buvo išspausdinta; ji turėjo 32 runas ir 12 078 eilučių.

II

Lönnroto runų medžioklė tuo dar nesibaigė. 1835–1840 metų tarpe jis padarė dar penkias ekskursijas, kurių rezultate 1840 m. išleido suredagavęs rinkinį „Kanteletar taikka Suomen Kansan Wanhoja Lauluja ja Wirsiä“ (Kanteletar, arba Suomių tautos senovinės giesmės ir epinės dainos, I–III, 1840; čia buvo 592 lyrinės dainos ir 50 senovinių baladžių). Rinkimo darban Lönnrotas įtraukė jauną studentą D. B. D. Europaeusą ir suomių senovės tyrinėtoją H. A. Reinholmą, o patsai tvarkė patarles, mįsles ir burtus. Patarles išleido 1842 m. vardu: „Suomen Kansan Sananaskuja“ (Suomių tautos patarlės, 7077 patarlės), mįsles išleido 1844 m. knygoje „Suomen Kansan Arwoituksa“ (Suomių tautos mįslės, 2188 mįslės), burtus 1880 m. – „Suomen kansan muinaisia loitsurunoja“ (Senovės suomių tautos magiškosios runos, apie 900 magiškų runų).

Tiesa, 1841–1844 metų tarpe Lönnrotas kelis sykius lankėsi pas lappius [samiai], vepsus, votus [vatjalaiset – S. S.] ir estus rinkti sumanytajam suomių kalbos žodynui žodžių, kuriuos jis sutvarkė ir išleido žodynu „Finsk–svensk ordbok“ (Suomių–švedų kalbų žodynas), I–II, 1874, 1880 m. Europaeusas 1845 m. vasarą aplankė suomių rytų Kareliją ir kaime Mekrijärvi iš dainininko Simano Sissono prisirinko dar daug Lönnroto neužrašytų runų. 1846 m. Europaeusas vienas pats, o 1847 ir 1848 m. drauge su H. A. Reinholmu vyko runų medžioti ir surinko daug naujų variantų, o, be to, surado dar medžiagos visai naujam ciklui (apie Kullervą).

Jau 1845 m. rudenį Lönnrotas pamatė, jog jam teks senąją Kalevalą pertvarkyti, ir visus 1848 metus praleido betvarkydamas naujai surinktąją medžiagą. 1849 metais pasirodė antroji „Kalevala“, perredaguota, papildyta, pataisyta. Jinai turėjo 50 runų ir 22 795 eilutes. Šitoji antroji „Kalevala“ ir yra pilnas suomių epas Lönnroto redakcijoje. Išleidus šią „Kalevalą“, kilo klausimas, kas daryti su „Kalevalos“ runų variantais, kurių buvo galybė Lönnroto archyve. Otto Donneris, Suomių literatūros draugijos steigėjas, nuo 1866 m. ėmėsi iniciatyvos tuos variantus doroti ir rinkti naujus. Jis surado talkininkų (A. A. Borenius, V. Porkka, H. Basilier, K. Krohn, O. Relander, Ad. Neovius), padėjusių medžioti runas. 1879 m. buvo sumanyta surinktąją medžiagą išleisti, ir ją redaguoti pavesta Boreniusui ir J. Krohnui (1884 m.), 1888 m. J. Krohnas išleido tomelį „Kalevalan toisinnot“ (Kalevalos variantai). Nuo 1900 m. visus variantus ir naujus ciklus redaguoti buvo pavesta suomių tautosakos jaunam docentui A. R. Niemi. A. R. Niemi nuo 1908 m. iki 1921 m. sutvarkė ir išleido 8 tomus runų, kurios buvo surinktos 1825–1920 m. tarpe ir neįėjusias antrojon „Kalevalos“ redakcijon.

III

„Kalevalos“ turinį sudaro Kalevalos (suomių) kovos su Pohjola (lapiais), kovos dėl Pohjolos šeimininkės dukters, dėl stebuklingojo sampo. Svarbiausieji Kalevalos (suomių krašto) veikėjai

yra Väinämöin[en]as, Ilmarin[en]as, Lemminkäin[en]as ir Kullervas. Visoj „Kalevaloj“ yra keli ciklai: a) sampo, b) Väinämöin[en]o, c) Lemminkäin[en]o ir d) Kullervo. „Kalevala“ susideda iš epinių, lyrinių ir magiškų runų. Epinės runos suskyla į poskyrius:

a) runos apie herojus (Väinamöin[en]as, Ilmarin[en]as, Lemminkäin[en]as, Vetrikka[?], Ahti, Vuojolainen [= lappalainen, bendrinis žodis], Joukamoinen [gal Joukahainen], Kaukamoinen ir kt.). Šitos runos siekia XI, XII a., jose žymu dviejų kultūrų (pagoniškosios ir krikščioniškosios) pėdsakai, žymi įtaka skandinavų mitologijos ir net rusų bylinų.

b) Legendarinės runos (sampo mitas ir kt.), čia pastebima didelė krikščioniškosios mitologijos įtaka. Lemminkäin[en]o mirtis = Kristaus mirties versija; Väinämöin[en]o kraujas iš kelio = Kristaus kraujo ant kryžiaus versija; Väinämöin[en]o kelionė Tuoneloje = Kristaus nužengimo į požemius versija; Väinämöin[en]o kelionė jūra = audros Nazareto ežere versija; Väinämöin[en]o kovos su Pohjolos žmonėmis dėl sampo = Mykolo arkangelo kovos su piktosiomis dvasiomis versija ir t. t. (K. Krohno, *Kantelettaren tutkimuksia*, Kanteletar tyrinėjimai, 1900–1801).

c) Riteriškos runos, kilusios viduriniais amžiais, daugiausia yra skandinaviškosios kilmės (daugumas Kullervo ciklo runų, dainos apie Joną Kojosenpoiką – iš rusų bylinų apie Joną Godinavičių).

d) Fantastinės runos (sutvėrimas pasaulio iš paukščio kiaušinio, apie milžiną ąžuolą, didelį jautį, apie Sampsa [Sämpsä] Pellervoinen).

e) Lyrinės runos: daugumoje vestuvių dainos, kilusios Estijoj, Ingrijoj ir iš čia nukilusios suomių ir rusų Karelijon.

f) Magiškosios runos: vakarų Suomijoj jos atsirado krikščionybės įtakoje, o rytų Suomijoj – epinių fragmentų nuotrupos.

Suprantama, be minėtųjų svetimųjų įtakų, „Kalevalos“ epe dar jaučiamos estų, latvių ir lietuvių įtakos, ką prof. Niemi jau yra įrodęs.

Kiek „Kalevaloje“ yra įdėta paties Lönnroto kūrybos, sunku pasakyti. Niemi, remdamasis patikrinimų Lönnroto redaguoto runų rinkinio apie Väinämöin[en]ą „Runokokous Väinämöisestä“, išveda, jog Lönnrotas „Kalevaloje“ patsai nebus savo nieko pridėjęs [tai netiesa – S. S.], o tik naudojęs liaudies runas ir jas vieną su kita atitinkamai derinęs, lyginęs. Žymiai laisviau elgęsis estas Kreutzwaldas, kuris, redaguodamas estų tautos epą „Kalevipoeg“, daug ir savo pridėjęs. Taigi „Kalevalos“ redaktoriaus vaidmuo buvo tik lygintojo, suvienodintojo vaidmuo, o pačias runas kūrė ir išlaikė liaudis, gal šiek tiek runų variantų prigamino atostogų metu mokiniai, kurie dainuodami runas sau duoną pelnydavosi, nes šitokių meisterzingerių Suomijoj seniau būta. Runų iš viso yra surinkta apie 20 tomų, kurių vos pusė tėra išspausdinta, todėl patikrinti „Kalevalos“ tekstą pilnutinai galima tik tųjų runų archyve.

IV

„Kalevala“ – magiškas epas. Joje nėra tų aršių, kruvinų kovų, kokias mes matome Mahabharatoje, „Iliadoje“, Nibelunguose, „Rolando giesmėje“. Nežvanga čia ginklai, nesruvena upeliais kraujas, tačiau kerėjimas, būrimas čia aptinkamas kas žingsnis. Väinämöineno žodžiais, dainomis nugysta Joukahain[en]ą ir priverčia leisti už jo Joukahain[en]o seserį. Burtažodžiais senis sustabdo Väinämöin[en]o žaizdos kraują. Lemminkäin[en]as burtagiesmėms nugysta Pohjolos vyrus, o jo motina magiškomis dainomis suaugina ir atgaivina sukapotą į gabalėlius jo kūną. Väinämöin[en]as burtais pastato laivą, o trijų trūkstamų burtažodžių vyksta ieškoti į Tuonelą (mirties

kraštą) pas senį burtininką Antero Vipun[en]. Louhi, Pohjolos šeimininkė, burtais ginasi nuo užpuolusio Pohjolą Lemminkäin[en]o, o Lemminkäin[en]as burtais ginasi nuo Louhi jam siunčiamo šalčio. Väinämöin[en]as magiška daina užmigdo Pohjolos žmones ir pasiima sampą ir burtažodžiais nori sulipdyti Louhi sudaužytąjį sampą. Magiškomis giesmėmis Väinämöin[en]as pašalina Šiaurės Šeimininkės Kalevalai siunčiamas ligas ir t. t.

Senovės žmonių manysena buvo konkreti (N. Marz). Senovėje žodžio magija rėmėsi daiktišku žodžio supratimu (J. G. Frazer), žodžio magija senovėje žmogų darydavo galingą gamtos akivaizdoje (S. Freud). Dainos magija rėmėsi dar ir dainos ritmu, teigiamai veikusiu žmogaus judesius bei darbą (K. Bücher). Dėl savotiškos galvojimo technikos, prancūzų pramintos *mentalité prelogique* (Levy–Brühl), žmogus anuo metu šventai tikėjo žodžio galia, ir magiškas žodis buvo silpnam žmogui galingas įrankis kovoje su gamta, su aplinkuma. „Kalevalos“ veikėjai yra magai, žiną žodžio magijos paslaptį ir moką tinkamai ją vartoti. Visų didžiausias, nepralenkiamas burtininkas yra senis Väinämöin[en], jis ir visų didžiausias „Kalevalos“ veikėjas. Todėl „Kalevalą“ galima vadinti magiška poema ir ją vargu ar tinka lyginti su antikos bei vidurinių amžių epais. „Kalevala“ labiau primena arabų pasakas, indų jatakas, bet ne Trojos sienas, Ronsevalio slėnį ar Etzelio pilį. Šiek tiek „Kalevala“ prilygsta skandinavų sagoms. Galvojimo technikos atveju „Kalevala“ yra ryškus priešlogiškos galvosenos pavyzdys. „Kalevalos“ veikėjai naivūs lyg maži vaikai, jie gyvena efimeridinių svajonių pasauly, ten jie galingi ir didūs. Teisingai Bielskis, „Kalevalos“ rusų kalbon vertėjas, savo prakalboje pastebėjo, jog „Kalevalos“ veikėjai, burtagiesmėmis padarą kalnus, miškus, jūras, audras ir įrankius, nieko negali suteikti savo žmonoms be sunkių šiokiadienių darbų (ruošos, namų apyvokos, sunkiųjų darbelių), jų visa pramoga – pažiūrėti pro langelį, perkąsti medauninką. Net ugnies „Kalevalos“ didvyriai nemokėjo įžiebti, moterys ją turėjo daboti ištisomis dienomis židiny, kad neužgestų. Tokie silpni gyvenimo tikrovėje buvo galingieji žodžio magai.

Tautosaka ir erotika

Erotikos pilna perdėm tautosaka, literatūra, mitologija ir net patsai gyvenimas. Dr. Hermannas Rohlederis, dr. Sigmundas Freudas ir Havelockas Ellis teisingi buvo sakydami, jog kiekvienas žmogus, net kiekvienas gyvas sutvėrimas esąs erotizuotas nuo galvos iki kojų. Goethe teisingai rašė, jog „Erhält sich die Getriebe Durch H u n g e r und durch L i e b e". Tat kas yra toji erotika?

Graikų mitologijoj buvo dievas vardu Eros [Erotas]. Jis neminimas Homero, bet jį jau mini Hesiodas. Jis buvęs vienas seniausiųjų, gražiausiųjų dievų, jo grožiui negalėtų atsispirti nei dievai, nei žmonės. Jis, jungdamas atskirus išbarstytus elementus iš netvarkos (chaoso), padaręs darną (harmoniją). Anot orfikų, Eros išriedėjęs iš kiaušinio, kurį padėjęs dievas Kronas Chaoso užanty. Pradžioje Eros buvęs kosminės traukos ir grožio dievas, o paskui virtęs atkaklus meilės ir lytinės traukos dievas. Svarbiausios jo kulto vietos buvo Tespiai (Bojotijoj) ir Parionas (Milete). Čia nuo nepamenamų laikų Eros buvo laikomas meilės ir lytinės traukos dievu. Tik todėl, kad Eros buvo meilės ir lytinės traukos dievas, graikai žodžiu *eros* vadino ir meilę, aistrą, o žodžiu *erotikos* – mylintį, įsimylėjusį, aistringą žmogų. Kadangi meilė tampriai susijusi su jaunatve, grožiu, tai Eros buvo laikomas, be to, meilės, jaunatvės, grožio ir lytinės traukos dievu. Mes laikysim Eros siauresne prasme – meilės ir lytinės traukos dievu. Tokiu atveju erotika bus visa, kas susiję su meile, lytine trauka.

Šalia erotikos kalboje dar vartojamas ir žodis pornografija, žodis graikiškos kilmės, sudurtas iš *pornos* ir *grafein*; *grafein* reiškia rašyti, o *pornos* = ištvirkimas, paleistuvavimas ir paleistuvis, ištvirkėlis. Tokiu būdu pornografija – literatūra tvirkinančioji arba ištvirkavimo, paleistuvavimo aprašymas. Tvirkinti galima tik arba tvirkinančiais nurodymais, patarimais, arba ištvirkimų aprašymais, atseit pornografija gali būti arba aprašomoji (ištvirkimų aprašymai), arba teoretinė (tvirkinantieji nurodymai, patarimai).

Dabar, manau, galima nustatyti tarp erotikos ir pornografijos santykį: kiekvienoje pornografijoje bus erotikos, bet ne kiekvienoje erotikoje bus pornografijos. Erotika virsta pornografija tik tada, kai prie lytinės traukos ir meilės aprašymų bus pridėta gera dozė tokio gašlumo, liguisto iškrypimo, kuris daugumą tokios literatūros skaitytojų priverčiamai apkrės ir paskatins juos lytiniame gyvenime mėgdžioti aprašomuosius ištvirkavimus.

Erotika, meilė, lytinė trauka, net lytiniai santykiai nėra juk dar ištvirkavimas, kai jie esti normalėse ribose. Apie tai nutylima, nekalbama, nerašoma, neaiškinama. Tai blogai daroma, nes žmonės be rimto seksologinio paruošimo vietoje normalinės, sveikos erotikos patys išmoksta liguistos, nenormalės erotikos, tikrai gadinančios jų protą, vaizduotę. Vakarų Europoje į erotinius klausimus žiūri rimtai, šaltai, iš aukšto, o pas mus į juos žiūrima baikščiai, iš apačios, vogčiomis, užtat ir gauname priešingų rezultatų: žmogus ištvirksta arba beskaitydamas pornografiją, arba – teismo medicinos ir patologinės anatomijos kursą.

Mūsų tautosakoje, mano žiniomis, yra gana daug erotikos, bet pornografijos labai mažai. Erotika, tiesa, yra grubi, paprasta, daiktai vadinami tikrais jų vardais, bet tat anaiptol nėra dar nei ištvirkimo, nei tvirkinantieji pavyzdžiai.

Tokios grubios, bet anaiptol ne pornografiškos erotikos yra ir mūsų patarlėse bei priežodžiuose, kurių pirmąjį tomą suredagavęs išleido prof. Krėvė-Mickevičius vardu *Patarlės ir priežodžiai* 1934 m. Knygoje *in 8-vo* 560 puslapių telpa 7766 patarlės ir priežodžiai, sudėti alfabeto tvarkoje, nuo raidės *A* iki *Ei*. Kiek teko nugirsti, mūsų patarlių ir priežodžių išeisią dar septyni tokie tomai, kur tilpsią apie 60 000 patarlių. Tai būsiąs bene didžiausias smulkiosios tautosakos rinkinys visoje Pabaltėje. Knygos kaina 12 litų, todėl ji nėra plačiai publikai prieinama, bet svarbu, kad ji būtų prieinama nors mokslo pasauliui. Šiame patarlių tome 0,5 % yra erotiškų patarlių, kur visas „nepadorumas" yra tik toks, jog kai kurie daiktai (penis, testes, scrotum, vulva, pudenda) pavadinti lietuviškais vardais. Suprantama, žmonės anatomijos nesimokė, lotyniškųjų pavadinimų nežinojo, o tokie daiktai yra, apie juos žmonės pakalba, todėl ir pavadino juos tikrais lietuviškais vardais. Mano giliu įsitikinimu, tuos daiktus vadindami lotyniškais ar graikiškais vardais ištvirkimo nesumažinsim, o vadindami juos lietuviškais vardais ištvirkimo nepadidinsim. Juk XVII ir XVIII a. prancūzų akademija, karaliaus dvaro skonį dabodama, taip pat valė ir grynino prancūzų kalbos žodyną, kad iš turtingos kalbos bepaliko tik 27 000 pačių geriausiųjų žodžių, bet ar Versalis ir Paryžius dėl to tapo doresni?

Mūsų ir kitų kalbų didesniuose žodynuose yra visi draudžiamųjų daiktų pavadinimai su visais variantais, bet dėl to nieko blogo neatsitinka. Žinoma, gal mados ir kuklumo dėlei būtų buvę geriau, jeigu erotinės patarlės būtų atskiron knygon sudėtos. Šios nuomonės šalininkai bus teisūs, nurodys ir pavyzdžius, kaip kitų panašiai daroma, bet yra ir kitų nuomonių, ir kitų pavyzdžių.

Štai italas folkloristas Giuseppe Pitré išleido tik Sicilijoj surinktos tautosakos 25 tomus „Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane", 1870–1913 ir 16 tomų „smalsybių", perdėm erotiškų: „Curiosità popolari tradizionali", 1885–1899. Visos šios knygos rinkoje buvo visiems parduodamos, ir italai dėl šių rinkinių netapo ištvirkėlių tauta. Prancūzas folkloristas Paulis Sébillot išleido rinkinį „Folk–Lore de France", I–IV, 1904–1907, kur erotikos yra apie 16 % ir „Legendes et curiosités", 1907, kur erotikos buvo 24%. Šios knygos buvo rinkoje laisvai gaunamos, prieinamos visiems jų norintiems. Pietų slavų etnografas ir papročių tyrinėtojas dr. Fr. Kraussas aprašė visus, net pačius nepadoriausius pietų slavų papročius knygoje „Sitte und Brauch der Südslaven" 1885 ir gryną pietų slavų erotiką knygoje „Die Zeugung in Sitte, Brauch und Glauben der Südslaven", I–II, 1899–1902, paskui aprašė lytinį japonų gyvenimą veikale „Das Geschlechtsleben der Japaner", 1911, visos šios knygos buvo bet kur laisvai gaunamos rinkoje.

Seksuologinis institutas (Institut für Sexualforschung) Vienoje ir Leipcige išleido seriją monografijų (20 tomų) „Sittengeschichte der Kulturwelt in Einzeldarstellung", pilną nepadorių iliustracijų. Toji pati leidykla išleido penkis iliustruotus tomus vardu „Allmacht Weib" ir keturius tomus vienų erotinių paveikslų „Bilderlexikon der Erotik". Visos tos knygos buvo rinkoje, visi jas pirko, niekas tos rimtos leidyklos neįtarė žmonių tvirkinimu ir niekas dėl jos leidinių nesipiktino, o papročių istorijos literatūroms šitie leidiniai buvo didelis indėlis. Dar prieš karą Edwardas Fuchsas, Europos papročių tyrinėtojas, išleido šešius didelius tomus, pilnus erotiškų iliustracijų, Europos papročių istorijos nuo XVI iki XX a., vardu „Sittengeschichte". Pirko žmonės tą leidinį laisvai rinkoje, niekas nesipiktino ir rimto papročių istoriko niekas neįtarė žmonių tvirkinimu.

Minėtasis dr. Friedrichas Kraussas leido metraštį „Anthropophyteia", kurio išėjo 8 tomai (1904–1911 m.), leido prie jo priedą „Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia" (I–V t., 1909–1911) ir papildomus tomus „Historische Quellenschriften zum Studium der Anthropophyteia"

(I–V t., 1906–1907). Metraštis su visais priedais (viso labo 18 tomų) buvo skiriamas medžiagai ir straipsniams erotinių formų istorijai, ir niekas neįtarė nei redaktoriaus, nei autorių, nei rinkėjų, nei leidėjų visuomenės tvirkinimu. Juozo Müllerio trys dideli tomai apie lytinį gyvenimą Afrikos negrų, graikų, romėnų, vidurinių amžių romanų ir germanų tautų ir dabar dar gaunami antikvaruose. Net populiarės monografijos apie homeorotiką Bethės, Bourkės, Hossli, Haacko, Blüherio, Ellis buvo ir yra gaunamos visuose knygynuose. Minėtojo Edwardo Fuchso veikalai: „Geschichte der erotischen Kunst" (I–III t., 1908), „Der Weltkrieg im Karikatur", 1916, „Die Frau im Karikatur" (I–II, 1906), „Die Juden im Karikatur", 1921, nepaisant sodriai juose esamų erotiškų iliustracijų, gaunami buvo visuose knygynuose.

Hayno didžiulė „Bibliotheca Erotica" taip pat buvo rinkoje parduodama suaugusiems nevaržomai. Leo Sidrowitzo knygos „Das schamlose Volkslied", 1921, „Der lasterhafte Biedermayer", 1924 buvo rinkoje laisvai parduodamos. Hirschfeld–Magnuso „Die Sitten des Weltkrieges" su gana erotiškomis iliustracijomis buvo parduodama nevaržomai. Naciai ją sudegino tik už kaizerio imperializmo pajuokimą. Havelocko Ellis monografijų „Studies in sexual psychology" I–VI t., Anglijoje niekas nė nemanė drausti, nors negražių ir tvirkinančių pavyzdžių aprašymų ten yra gana daug. O W. Stekelio veikalo „Störungen des Trieb- und Affektlebens" (I–X t., 1922–1928), pilno šlykščiausių iškrypimų aprašymų taip pat nemanė niekas varžyti. Psichoanalitinės mokyklos mokslininkų O. Ranko, T. Reiko, C. G. Jungo, S. Ferenezi, G. Róheimo, S. Freudo, H.Sachso, E. Joneso tyrinėjimų, pagrįstų vien lytinio instinkto ir erotinių afektų bei simbolių analizu ne tik psichologijoj, bet ir kultūros istorijoj niekam į galvą neateina drausti.

Šiokių pavyzdžių yra galybės. Juvenalio „Satyros", Petronijaus „Satyrikonas" Svetonijaus dvylikos kesarių biografijos, Ovidijaus „Ars amandi", Bokačo „Dekameronas", Čoserio „Kenterburio pasakojimai", Margaritos Navarietės „Heptameronas" taip pat nėra niekur draudžiami. Galų gale norįs ištvirkti žmogus ištvirks beskaitydamas net Mozės knygas, Saliamono „Giesmių giesmę" ir kun. Česaičio straipsnį „Nuodėmklausio pareigos Casti Connubii enciklikos šviesoje" („Soter", religijos mokslų laikraštis, 1934, p. 46–77). Ištvirkėlis ir pačioje nekalčiausioje dainelėje, sakysim, kad ir šitokioje:

Versiu vartus ligi galo,
Duosiu žirgui visą valią,
Mindysiu rūtelę,
Virkdinsiu mergelę.
JS[D] nr. 79, 483, 65
[visuose tekstuose „mindysiu rūtelę" nėra. – S.S.]

visuomet įžiūrės ištvirkavimo simboliką, o visuomenės akivaizdoje sugebės, Tartiufo skraiste prisidengęs, pasirodyti didžiausias dorovės sargas. Istorijoj šiokių pavyzdžių žinoma galybės. Na, o rimtas žmogus ir šlykščiausius dalykus skaitydamas nepages, netaps nežmoniškas, asocialus.

Leonardo da Vinci, pagal markizo D'Adda, tyrinėjusio jo biblioteką ir biografiją, išvadas, skaitė per 20 metų beveik kasdien Burchiello sonetus, Poggio Bracciolini facesijas ir knygeliūkštę „Manganello", kurios visos buvo šlykščios ir bjaurios, o „Manganello" turinio D'Adda nedrįso net lotyniškai atpasakoti. Bet kas drįs tvirtinti, jog Leonardo da Vinci būtų buvęs paleistuvis.

Šitokių pavyzdžių yra daug, jie gerai patys už save kalba. Taigi ir šalininkai nuomonės, jog nėra reikalo erotiškų motyvų išskirti iš visos tautosakos tarpo, turi savo nuomonei taip pat rimtą pagrindą. Kartojame, būtų buvę geriau erotines patarles skyrium išleisti mokslo reikalui, bet jeigu jau knyga išspausdinta, priimam ją tokią, kokia ji yra: sveikiems žmonėms ji nėra pavojinga, o liguistiems ir Šventasis Raštas pavojingas. Juk iš Šventojo Rašto, blogai suprasto,

atsirado sektos satanistų, chlystų, skopcų, valenijonų ir kitokių. Suprantama, taip mes ir manome, jog šitoji prof. V. Krėvės-Mickevičiaus redaguota patarlių knyga nėra skiriama mokyklai vadovėliu ar skaitymo knyga. Mokiniams mūsų patarlių pilnas rinkinys niekada dėl savo kainos nebus prieinamas. Jiems tektų skyrium mažą rinkinėlį parinktųjų patarlių išleisti. Tokį rinkinėlį galėtų išleisti bet kuri knygų leidykla iš turimųjų Tautosakos komisijoj parinktųjų patarlių. Gi pilnas patarlių rinkinys, skiriamas mokslo reikalui, turėtų būti leidžiamas savo keliu, nors erotiškąsias patarles, sekant latvius, būtų galima ir išskirti atskiran rinkinėlin. Pilnas patarlių rinkinys nuo mokyklai taikomojo rinkinėlio turėtų skirtis bent gausumu variantų, kurių turėtų būti tiek, kiek jų galima sumedžioti.

Mūsų tautosakos medžiaga nėra vienoje vietoje, žymi jos dalis yra Vilniuje, Mokslo draugijos archyve, dalis Kaune, Tautosakos komisijoj, o didžiausioji dalis – liaudyje, iš kur dar nespėjama surinkti, užrašyti. Tas pat ir su mūsų patarlėmis. Žymi dalis patarlių yra Vilniuje. Vilniškės patarlės, ypač lenkų okupacijos metu surinktos, Krėvės-Mickevičiaus rinkiny iš dalies tesuvartotos. Tačiau iš Vilniaus patarles pargabenti nėra lengva, nurašydinti jas – taip pat. Suprantama, būtų gera vienan rinkinin visas patarles sudėti, bet... kol saulė patekės, rasa ir akis išės. Tokį pilną rinkinį ir mūsų anūkai vargiai ar išvys. Kita vertus, papildomieji tomai nėra išvengiami, jų neišvengė kitos tautos, neišvengsim ir mes. Beleidžiant prisirinks naujos medžiagos, pavyks gauti šiaip taip vilniškes patarles, bus galima sudėti jas į papildomus tomus.

Vieną, kas būtų šiam rinkiniui prikiština, tai nebuvimas tikslios patarlių metrikos. Tyrinėtojui būtų svarbu žinoti, kur ir kada patarlė užrašyta, kieno ir iš ko užrašyta, rankraščių archyvo vieta ir numeriai norintiems užrašytąjį tekstą palyginti su spausdintuoju. Bet, suprantama, toks tikslus patarlės metrikos nurodymas žymiai patarlių rinkinį pastorintų ir pabrangintų jo leidimą. Kita vertus, tokios metrikos dažnai pašykštėdavo ir smulkiosios tautosakos (brachilogijos) užrašinėtojai, rinkėjai. Dėl to sunku vieną rinkinio redaktorių kaltinti. Galima buvo, tiesa, nurodyti archyvo inventoriaus numerį ir tuo norintiems palengvinti spausdintąsias patarles patikrinti, bet nemanau, kad redaktorius būtų patarles falsifikavęs, pramanęs ir kad mes negalėtume redaktoriumi pasitikėti ar Tautosakos komisijoj rimtam reikalui esant spausdintosios medžiagos autentiškumą patikrinti. Juk Dalio, Nosovičiaus, Brīvzemnieko, Karlovičiaus, Brzozowskio patarlių rinkiniuose taip pat nėra jokios patarlių metrikos nei inventorių numerių, o vis dėlto brachilogai (smulkiosios tautosakos tyrinėtojai) jųjų rinkiniais naudojasi net neįtardami, kad kas būtų ten pramanyta ar suklastota.

Dar gali kilti priekaištas dėl patarlių rinkinio sutvarkymo. Paprasčiausias tvarkymo būdas yra alfabetas – sudėjimas patarlių alfabeto tvarka. Taip tvarkė indų patarles sanskritologas Otto Böhtlingkas („Indische Sprüche“, I–III t., 1863–1865), taip tvarkė vokiečių patarles F. W. Wanderis („Deutsches Sprichwörten Lexikon“, I–V t., 1863–1880), taip tvarkė rusų patarles V. Dalis („Poslovicy“ sudaro per 30 tomų), taip gudų patarles tvarkė J. J. Nosovičius („Sbornik bielorusskich poslovic“, 1874), lenkų patarles S. Adalbergas („Księga przysłów polskich“, 1889–1894) ir J. Bernsteinas („Katalog dzieł treści przysłowiowej“), F. K. Brzozowskis („Przysłowia polskie“, 1896), taip tvarkė čekų patarles A. P. Zatureckis („Slovenska přislovi“, 1896), latvių patarles F. Brīvzemniekas-Treulandas („Materialy po etnografii latyškago pliemeni“, 1881, 1570 patarlių), M. Bimanas („Tautas parunas un sakāmi vārdi“, Rakstu Krājums, 1888, 1015 patarlių), anglų patarles G. L. Appersonas („Englisch proverbs“, 1929) ir C. W. Hazlittas („Englisch proverbs“, 1907), prancūzų patarles J. Dejardinas („Dictionnaire des proverbes“, 1863), Le Roux de Lincy („Le livre des proverbes français“, I–III, 1859), olandų J. P. Harrebomée (Spreckwoordenbock der nederlandsche tal“, I–III, 1858–1870), danų E. Northallis („Dansk ordsprogs–skat“, 1907), italų G. Pitrè G. Giusti ir G. Zanazzo rinkiniai. Taigi matome, jog alfabetinis patarlių tvarkymas

turi savo gilias tradicijas ir yra labai plačiai vartojamas. Suprantama, galima prikišti, jog viena ir ta pati patarlė gali įvairiaip prasidėti, todėl neišvengiama galybė variantų, pasikartojimų. Siūloma todėl patarles skirstyti motyvais, bet, deja, iki šiol mes neturim patarlių motyvų katalogo, kaip kad yra A. Aarne'as sudarytas pasakų motyvų katalogas. Be to, kiekvienoje patarlėje yra ne vienas, o keli motyvai, todėl tą pačią patarlę tektų kilnoti į įvairias motyvų grupes (žiūrint motyvų katalogo), todėl patarlių pakartojimas ir šiuo atveju nebūtų išvengiamas. Pavyzdžiui, patarlę „Be karvės pėtnyčia, be arklio – badas", būtinai turėsim skirti grupėn „arklys" ir grupėn „karvė".

Dabar klausimas, kaip ir kuriais motyvais patarlės skirstyti. Visos patarlės yra antropocentrinės ir antropotropinės. Jose kalbama palyginimais, vaizdais, bet visur ir visada beveik turima galvoje žmogus, jo darbai, žygiai, gyvenimas. Ne antropocentrinių patarlių yra labai mažai, todėl psichologiniu atžvilgiu paukščių, gyvulių, žvėrių motyvai patarlių klasifikavimui netinka. Juk, pavyzdžiui, patarlėje turima galvoje ne katės, kai sakoma „Dvi katės viename maiše nesutelpa", ne kiaulė, kai sakoma „Lėtoji kiaulė gilią šaknį knisa", ne šuva, kai sakoma „Seną šunį negreit prijaukinsi", ne varna, kai pasakoma „Varna tokia prausta, tokia neprausta", ne višta, kai sakoma „Kiaušinis nori vištą mokyti" ir ne vilkas, kai sakoma „Nuo vilko bėgdams ant meškos užbėgo". Todėl sunku susitarti, kokį motyvų katalogą sudaryti, daiktinį ar alegorinį. Ir vienas, ir antras turės savo minusų. Tiesa, yra patarlių rinkinių ir motyvais sutvarkytų. A. Ermolovas išleido net 4 tomus rusų, su paralelėmis Europos tautų, patarlių, vardu „Narodnaja selsko–chozeistvennaja mudrost v poslovicach" (1901–1905). Čia patarles jis sutvarkė pagal mėnesius, metų laikus, ūkio darbus, oro atmainas. Suskirstymas, tiesa, geras, bet prikišti ir jam šis tas galima. Latvis folkloristas J. J. Lautenbachas savo patarlių tyrinėjime („Očerki iz istorii litovsko-latyšskago narodnago tvorčestva", II, 1915), mėgino patarles skirstyti paisydamas žmogaus, aplinkos, faunos, floros, negyvosios gamtos, bet ir jo motyvų katalogas neišvengia pakartojimų ar priekaištų. Aarne, Martinas, Winteris, Sutphenas, Hulme, de Cockas, Benhamas, Lehmann-Nitsche, Schultzas, Borchardtas, Bartletas ir kiti mėgino sudarinėti brachilogizmams (smulkiajai tautosakai) motyvų katalogą, bet kiekvieno jų katalogas buvo vis kitoks. Todėl, kol nėra sudaryto ir priimto pastovaus, tarptautinio brachilogizmams motyvų katalogo, mūsų patarlės gali eiti ir senuoju paskirstymu, alfabetine tvarka. Tik būtų gera, jei paskutiniojo tomo gale būtų daiktinių motyvų rodyklė, kokią yra pagaminę Bernsteinas, Adalbergas ir Brzozowskis lenkų patarlėms. Šitoji rodyklė užimtų porą šimtų puslapių, o labai padėtų tyrinėtojui susigaudyt patarlių rinkinyje, ieškant medžiagos kurio nors motyvo analizei.

Apskritai brachilogizmų dorojimas yra gana sunkus darbas ir galima drauge su Scaligeriu pasakyti, jog brachilogizmų dorojimas yra *secundus post Herculem labor* – antrasis savo sunkumu po Herkulio darbas. Paremiologijos (patarlių tyrimo, mokslo) dar mes neturime, o be jos mūsų patarles doroti nėra jau taip lengva, kaip kieno manoma.

Mokslas ir autoreklama

Knygų vitrinose žurnalas: „Tautosakos darbai“, I tomas, 304 p., 1935 m. Leidžia Tautosakos archyvas, redaguoja dr. Jonas Balys.

Pirmąjį tomą „Tautosakos darbų“ pradeda patsai redaktorius J. Balys savo angliškai išversdintu straipsniu: „Trumpa lietuvių folkloro rinkimo apžvalga“ (p. 1–26), kurį Balys kažkodėl pavadina savo „kurso santrauka“. Kokis ten „kursas“ ir kokia jo „santrauka“, jeigu straipsnis tėra tik kompiliacija a. a. prof. A. R. Niemi: „Lietuvių liaudies dainų rinkimo istorijos“ (žr. A. R. Niemi: „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai“, 1932, p. 74–146) ir prof. V. Biržiškos Lietuviškųjų dainų literatūros bibliografijos (žr. „Mūsų tautosaka“, III, 1931, p. 187–229), prof. M. Biržiškos: „Lietuvių dainų literatūros istorija“ (I, 1919, p. 6–70). Taigi čia jau santrauka ne kokio ten Balio kurso, tik minėtųjų profesorių darbų, bet ir šioji santrauka nėra pilna, o iškandžiota, spragota. Paties Balio „Santraukos“ tėra tik du puslapiu (o. c. p. 24–25) ir šios jo „Santraukos“ perlas – „įvertintas“ prof. V. Krėvės tautosakos rinkinių „Sparnuočiai liaudies padavimuose“, „Aitvaras liaudies padavimuose“ ir „Patarlės ir priežodžiai“. Nors šiam savo „įvertinimui“ skiria tik kelias eilutes, bet „vertina“ užtat tikrai daktariškai: „mokslui netinkami, nes autorius šitaip perdirbinėjo tekstus, jog didelis jų skaičius prarado mokslinę vertę. Todėl mokslininkas negali šia medžiaga pasikliauti be patikrinimo, kritiškojo įvertinimo ir atskyrimo tikrosios tautosakos nuo paties autoriaus kūrybos“, o dėl patarlių: „veikalas iš viso prastai sutvarkytas, todėl mokslo reikalams netikęs“ (o. c. p. 25).

Dėlei Balio prof. V. Krėvės folkloro darbų „įvertinimo“ aš rašiau kitur (žr. V. D. Universiteto žinios, Nr. 2, 1936, p. 65–66), dėlei prof. Krėvės patarlių ir priežodžių taip pat rašiau skyrium (žr. Kultūra, 1935, p. 62–67), todėl čia nebekartosiu to, kas ten buvo rašyta, tik tenka labai stebėtis tokiu Balio akiplėšišku drąsumu, kad savo „vertinimų“ net nerado reikalinga pagrįsti, o rašęs juos juk ne lietuviams, bet anglosaksams, kurie lietuviškai nemoka ir tokio Balio akiplėšiško teiginio patikrinti negali. Balys kandžioja ne tik prof. Krėvę, bet ir prof. M. Biržišką (žr. Naujoji romuva, 1936, p. 236) ir Rygos universiteto prof. Šmitą (žr. Akademikas, 1936, Nr. 4, p. 94), kandžioja visiškai neteisingai, meluodamas, nes recenzuodamas prof. M. Biržiškos Rėzos „Dainų“ tretįjį leidimą rašo: „Redakcijos žodyje sutrauktai patiekta visos žinios ir bibliografija apie Rėzą ir jo dainų rinkimo darbą, išskyrus tik pačią naujausią šiuo klausimu rašytą Br. Stočkaus studijėlę „Rėzos charakteris ir jo lietuvybė“ (Atheneum, V, p. 1–33), kuri visiškai nutylėta, nors iš tikrųjų ji buvo verta paminėti“ (Naujoji romuva, 1936, p. 236). Čia dr. Jonas Balys, kukliai tarus, sumelavo, nes Br. Stočkaus studijėlė visiškai prof. M. Biržiškos nenutylėta, bet paminėta (žr. M. Biržiška: „Liudo Rėzos dainos“, 1935, p. V, pastaba 3), o tik Vienos daktaro Balio nepastebėta. Bet argi Balys skaitosi su priemonėmis, jam svarbu žūtbūt tik įgelti, o paskui – bala juos ima. Jis, kaip tas Krylovo pasakėčios šunytis, kad tik pavampsyti, o paskui –

Puskai že govoriat sobaki:
– Ai, Mosjka! Znatj, ona siljna,
Kol lajet na slona!

Ir tik norėdamas parodyti, kaip „Mosjka lajet na slona", Balys, kaipo „Tautosakos darbų" redaktorius, praleido folkloristikos bibliografijoje ir tokį perlą, kaip „Karikatūra sąryšyje su „Patarlių ir priežodžių" incidentu", tilpusią savaitraštyje „Sekmadienis", 1935, Nr. 2. Bibliografiją, tiesa, paruošė M. Šneideraitienė, bet juk Balys pasirašo „Tautosakos darbų" redaktorium, ir jis turi žinoti, kokios nesąmonės jojo žurnalan patenka, kitaip „Kuntaplis" turės gražios sau medžiagos.

Iš J. Balio, taip drąsiai kalbančio mokslo vardu, taip daug reikalaujančio iš kitų, galima reikalauti pavyzdžio, kaip reikia mokslo darbas dirbti, todėl dirstelsim trumpai, ko vertas jojo darbas „Nuo žirgo puolęs bernelis" (Tautosakos darbai, p. 142–177). Darbas šis trijų skyrių: lietuviški variantai (p. 142–164), lietuviškų variantų analizė (p. 165–170) ir palyginimai su kitų tautų liaudies kūryba (p. 170–177). Pirmoje dalyje dr. Jonas Balys „surinkęs" 37 lietuviškųjų dainų variantus, tačiau šiųjų 37 variantų 32 buvo surinkę iš įvairių lietuviškųjų dainynų J. Lautenbachas (žr. jo „Očerki iz istorii litovsko-latyšskogo narodnogo tvorčestva": Parallelnyje teksty i izsledovanija, 1896, p. 66–67) ir M. Biržiška (žr. jo „Lietuvių dainų literatūros istorija", I, 1919, p. 110). Likusieji penki variantai (Balio numeracijoje 6, 12, 12 A, 28, 37) surinkti dr. Jono Balio, kurių trys (12, 12 A ir 37) surasti tautosakos archyve, o du – kitur, vienas jų (6) imtas iš Bartscho „Dainų balsai" I, 1886, p. 133, 98, antrasis (28) imtas iš Karolio Brzozowskio „Pieśni liudu nadniemieńskiego z okolic Aleksoty", 1884, p. 30–31.

Šiųjų dr. Jono Balio penkių surinktųjų dainų variantų du (6 ir 12) jo svarstomajam klausimui netikę, bereikalingi, taigi belieka jau tik trys dainų variantai! Taigi Jonas Balys savo moksliškajam darbui surinko patsai tik tris tikusius dainų variantus iš 37 jo darbe pavartotų! Variantus iš mūsų dainynų rinkti yra sunkus darbas, labai sunkus, kartais labai daug laiko tenka sugaišti, bet čia, deja, prof. J. Lautenbachas ir prof. M. Biržiška tą sunkų darbą palengvino, palengvino visais 94 %. Turint surinktus motyvo variantus daryti motyvo rekonstrukciją, atstatyti jo pilnąją formą darbas nėra sunkus, jam dr. Jonas Balys skyrė antrąjį savo darbo skyrių (Tautosakos darbai, p. 165–170). Daug sunkiau jau surasti tojo motyvo „tėviškę", kaip patsai dr. Jonas Balys rašo (Tautosakos darbai, p. 170), ir šiai motyvo tėviškei ieškoti dr. Balys skiria trečiąjį savo straipsnio skyrių (Tautosakos darbai, p. 170–177). Ieškodamas motyvo „tėviškės", Jonas Balys ieško paralelių pas vokiečius, latvius, estus, suomius, ukrainiečius, serbus, čekus, vendus. Dėl vokiečių, latvių, estų ir čekų dr. Jonas Balys teiraujasi laiškais ir gauna keturius laiškinius atsakymus, to jau jam ir pakanka, ukrainiečiams ir serbams dr. Jonui Baliui pakanka Jucevičiaus „Litwa" informacijos, o vendams – tenkinasi vokišku Haupto und Schmalerio „Volkslieder der Wenden".

Gal to pakanka Jonui Baliui, bet mokslui, kurio vardu taip drąsiai jis kalba, anaiptol to dar nepakanka. Jau patsai Jonas Balys lyg jausdamasis kaltas mėgina prisidengti kito vardu, rašydamas: „Kad šis motyvas (nuo žirgelio kritęs bernelis J. B.) į suomius būtų atėjęs iš rusų, tenka labai abejoti. Panašių rusiškų motyvų nei Niemiui, nei kitiems nepavyko rasti" (Tautosakos darbai, p. 173). Jonas Balys labai klysta. Prof. Niemi dėlei šio motyvo štai ką rašė: „Netenka abejoti, kad daina į suomius yra atėjusi tarpininkaujant rusams, ir aš net laikyčiau tai tikra, kad jei jos dabar rusuose ir nerastum, manau, tenai ji pirma buvo žinoma. Suomių variantas, mano manymu, tai įrodo" (A. R. Niemi, Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai, p. 269).

Nei žodžio nepasakyta, kad prof. A. R. Niemi būtų tos dainos paralelių rusų dainose ieškojęs ir neradęs. Juk Jonas Balys, kuris A. R. Niemi knygą lietuviškai verstą skaitė, galėjo pastebėti lengvai, kad Niemi nei vienai latvių–lietuvių dainai ir jos variantams rusų, ukrainiečių, gudų, lenkų dainose atliepimų neieškojo, o jeigu būtų ieškojęs, būtų labai lengvai radęs (žr. A. R. Niemi, Lietuvių

liaudies dainų tyrinėjimai, p. 255–282). Jeigu Jonas Balys mokėtų rusiškai ir galėtų A. R. Niemi minėtąją vietą (o. c. p. 255–282) palyginti su J. Lautenbacho „Očerki iz istorii litovsko–latyšskogo narodnogo tvorčestva" I. Parallelnyje teksty i izsliedovanija, 1896, p. 108–215 vietomis, kur Lautenbachas tas lietuvių–latvių dainų paraleles aiškina, tai jis būtų pastebėjęs, kad prof. A. R. Niemi kai kuriuos rusų dainų nurodymus praleido, o naujų visai neieškojo, nes prof. A. R. Niemiui rūpėjo rasti kalbamosioms lietuvių–latvių dainų paralelėms atliepimus suomių dainose, ką jis, ano meto sąlygomis, ir atliko, o tyrinėti latvių, rusų ir kitų slavų tautų dainų jis nemanė, nes tokis darbas būtų buvęs itin sunkus, reikalingas daug energijos ir laiko. Be to, prof. A. R. Niemi savo veikalo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai" nelaikė mokslo traktatu, o tik informacine knyga suomiams apie lietuvių dainas su atitinkamomis latvių ir suomių paralelėmis. Prof. A. R. Niemiui rūpėjo lietuvių–suomių santykiai liaudies dainose (žr. A. R. Niemi, Latviškos ir lietuviškos žymės suomių liaudies poezijoje, 1911, Vienas lietuviškas vaikų pasakojimas Suomijoj, 1912, Die Beziehungen zwischen litauischen und finnischen Volkspoesie, 1920). Į tą jis ir kreipė savo dėmesį ir šiam reikalui jis skyrė ir savo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimuose" visą skyrių (o. c. p. 285–310). Tačiau skyrių apie lietuvių ir latvių dainų santykius (jo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai", p. 255–282) prof. A. R. Niemi parašė sekdamas J. Lautenbachą (jo: Očerki, I., p. 66–69 ir 108–215), ką jis ir pats aiškiai pasisako („Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai", p. 255–256). Taigi J. Balio tvirtinimas, kad „Niemiui nepavyko rasti rusiškų panašių motyvų", neatitinka tikrenybę, nes Niemi tųjų motyvų neieškojo, o neieškodamas – kaip gali rasti? Jonas Balys tokis yra drąsus savo tvirtinimais, jog drįsta rašyti, kad „panašių rusiškų motyvų nei Niemiui, nei k i t i e m s nepavyko rasti" (Tautosakos darbai, p. 173).

Nežinau, ką Jonas Balys galvojo, sakydamas: „nei kitiems", bet žinau tik, kad šiokių motyvų paralelių rusų dainose rado prof. A. A. Potebnia (žr. jo: „Objasnenija malorusskich ir srodnych narodnych piesen": II. Koliadki i ščedrovki, 1877 p. 724–728); jeigu p. Jonas Balys būtų malonėjęs ten pažiūrėti, tai be didelio vargo būtų reikiamųjų paralelių suradęs. Deja, patsai Jonas Balys tuojau priduria: „Mano ieškojimai irgi liko be vaisių" (Tautosakos darbai, p. 173), o sancta simplicitas, a. a. prof. A. Potebnios kaulai kapuose galėjo apsiversti dėl šiokio beviltiško Jono Balio skundo! Šiaip skųsdamasis Jonas Balys skaudžiai apsirinka ir, patsai klysdamas, be reikalo klaidina kitus. Jei Jonas Balys būtų dirstelėjęs į Efimenkos, Sacharovo, Šeino, Sobolevskio rusų dainų rinkinius, tai nebūtų tekę bevilčiai skųstis, kad „ieškojimas irgi liko be vaisių".

Jonas Balys rašo toliau: „Greičiausia šis motyvas nežinomas ir lenkams, jei Kraševskis ir Jucevičius, susidomėję šios dainos lietuviška redakcija, nenurodo lenkiškų paralelių" (Tautosakos darbai, p. 173). Jucevičiaus „Litwa" išleista 1846, o Kraševskio „Litwa" 1847, o tuokart lenkų dainų buvo surinkta tiek mažai, jog nebuvo kur tųjų lenkiškųjų paralelių ir norint paieškoti. Be to, Kraševskis šios dainos motyvą ėmė iš Rėzos rinkinio, kuriame sakoma: „O ir atlėkė trys gulbinėliai iš karaliaus darželio" (Rėza, Dainos, 1843, 29); šioji dainos strofa teikė progos šios dainos motyvą sieti su atvežtomis Vilniun gulbėmis Žygimanto Augusto laikais, kodėl jis ir manė, kad šioji daina nesanti sena (I. Kraszewski, Litwa, I., 1847, p. 336). Bet jeigu Jonas Balys būtų dirstelėjęs į rinkinius O. Kolbergo „Pieśni ludu polskiego", I., 1857, Pokucie, I–IV, 1882–1889, Z. Glogero „Pieśni ludu", 1912, tai lenkiškųjų paralelių būtų radęs, nebūtų tekę skųstis, kad „dėl žinomų priežasčių, nepavyko susisiekti su lenkų mokslininkais" (Tautosakos darbai, p. 173). Jonas Balys kreipėsi į Bulgarijos mokslininkus ir dejuoja, kad: „Bulgarija irgi neatsiliepė" (Tautosakos darbai, p. 173); gaila, žinoma, tokio Jono Balio nepasisekimo, bet nebūtų reikėję jam nusiminti, jeigu Jonas Balys būtų pavartęs bulgarų dainų tekstus žurnale „Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina", I–VIII tomuose, be to, rūpimųjų variantų su daugybe niuansų galėjo rasti bulgarų dainų rinkiniuose D. ir K. Miladinovai: „Bolgarski narodni piesni", 1891

(ypač nuo 100 iki 240), P. A. Bezsonovas: „Bolgarskija piesni", 1855 (nuo p. 118 ir t.t.), S. Verković: „Narodne piesne Makedonski Bulgara", I., 1860. Autorius visai peršoka gudus, o juk gudų dainose paralelių būtų daug radęs rinkiniuose E. Romanovo: „Bieloruski sbornik" (Mogilevskaja gubernija, 1886, Byt bielorusa, Materialy po etnografii Grodnenskoj gubernii), P. Šeino „Bielorusskija narodnyja piesni", 1874, „Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkago naselenija sievero–zapadnago kraja", 1877, I. Nosovičiaus, Sbornik bielorusskich piesen, 1874; o Vilnijos krašto gudams galėjo rasti paralelių rinkinyje „Sbornik pamiatnikov narodnogo tvorčestva v sievero–zapadnom kraje", I., 1866. Ukrainiečių dainų rūpimajam reikalui paralelių Jonas Balys ima tik iš Jucevičiaus „Litwos" (žr. Litwa, p. 54–55), bet juk daug geresnių atliepimų būtų radęs J. Glovackio „„Narodnyja piesni Galickoj i Ugorskoj Rusi", o ypač P. Čubinskio „Trudy etnografičesko–statističeskoj ekspedicii v zapadno-russkij kraj". Kodėl autorius nepaėjo toliau nuo Jucevičiaus „Litwos", vienas Dievas težino. Autorius Jucevičiaus vienu pavyzdžiu pasitenkina ir serbų paralelei (žr. „Litwa", p. 53–54); tiesa, Jonas Balys mini, kad tokia paralelė esanti ir Karadžičiaus serbų dainų rinkinyje (S. V. Karadzic: „Srpske narodne pjesme", I., 309). Labai gaila, Jonas Balys mato ir tą, ko nėra: aš Vak. Stef. Karadžičiaus rinkinyje: „Srpske narodne pjesme", I., 1841, nei dainos 309, nei puslapyje 309 jokios jo minimos mūsų dainai paralelės neradau. Nežinau, kas čia kaltas, ar Karadžičius, ar Jonas Balys?!

Jonas Balys dėl dainos „Per tiltą jojau, nuo žirgo puoliau" variantų latvių dainose teiravosi pas Karolį Straubergį ir iš jo sužinojo, kad latviai tos dainos variantų neturi. Toliau Balys cituoja iš prof. Niemi veikalo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai" nuomonę paties prof. Niemi ir ten pacituotą nuomonę J. Lautenbacho dėlei kalbamosios dainos variantų pas latvius nelatviškos kilmės. Jeigu Balys būtų mokėjęs latviškai, tai latvių dainų rinkiniuose ieškomųjų „Per tiltą jojau..." dainos variantų būtų pats susiradęs J. Endzelyno ir K. Klaustinio redaguotam rinkiny „Latvju tautas dainas". Balys cituoja iš prof. Niemi studijos Brivzemnieko variantą: Par tiltu joju, nu zeirga kritu..., bet Balys nepalygina su kitais šios dainos variantais, užrašytais Inflantuose (S. Ułanowska „Łotysze"... II., 74 ir kituose senesniuose rinkiniuose). Latvių dainose variantų mūsų dainos „Per tiltą jojau"... yra, ir Brivzemnieko cituotoji daina nėra *unicum*. Dėl nelatviškos „Par tiltu joju, nu zeirga kritu..." dainos kilmės Balys nežino nuomonės paties Brivzemnieko (Sbornik antropologičeskich i etnografičeskich statej, izdavaemyj V. A. Daškovym, II., 1873, p. 228) ir Ulanauskaitės („Łotysze...", II., 1892, p. 3.); nepilnai cituojama ir nuomonė J. Lautenbacho „Očerki iz istorii litovsko–latyšskogo narodnago tvorčestva", (1896, p. 189), kurią jis atkartoja iš Niemi studijos. Mokslininkas turi vartoti būtinai, jeigu tik prieinami, pirmųjų rankų šaltinius, medžiagą, bet Balys to nedaro, todėl klysta patsai ir klaidina kitus, o juk šaltiniai, reikalingieji Balio svarstytajam klausimui, lengvai pasiekiami čia pat Kaune. Balys nesinaudojo jais arba dėl tingėjimo, arba dėl nemokėjimo kalbų – abi šios kliūtys mažina mokslininko ir jo darbų vertę.

Balys, manau, žino, kad kiekvienas žmogus padaro tiek, kiek jis įstengia, sugeba ir spėja, nėra ko riesti nosį ir šokti aukščiau bambos, nėra ko mokyti kitus, nemokant prideramai dirbti darbo pačiam. Balys arogantiškai didžiuojasi savo buvimu užsienyje (žr. Akademikas, 1936, p. 204–205), bet nepakanka pasibastyti užsienyje nuo Helsinkio, Stokholmo iki Vienos, nepakanka gauti Vienoje daktaro laipsnį, bet dar reikia dirbti ir daug dirbti. Daug yra pasaulyje Vienos daktarų, bet toli gražu ne visi jie yra mokslininkai. Darbo yra daug, jo pakaks per akis ir Baliui, ir dar dešimčiai kitų, todėl reikia dirbti, bet ne niekus taukšti; kas bus gerai padirbta, išliks ir be daktariško Jono Balio aprobatos, o kas bus nevykusiai atlikta, to neatlaikys ne tik Vienos, bet ir jokis daktariškas laipsnis. Šiuo tarpu Balys parodė tik, kad jis nemoka savarankiškai vartoti medžiagą, nesistengia tikrinti cituojamus šaltinius, nenori pasiekti pirmųjų šaltinių. O tai jau blogas, ne tik nemoksliškas, bet ir nepedagogiškas pavyzdys. Tai pavyzdys, kaip nereikia dirbti.

Pasquino pėdsakai Lietuvoj

Vienoje mažoje Romos gatvėje, priešais namą, kuriame gyveno kuklus, mažai žinomas mokytojas, maestro Pasquino, buvo vienarankė statula. Niekas nebeatminė, kada ir kodėl toji statula buvo pastatyta, ką ji – dievą, herojų ar žmogų – turėjo gyviesiems priminti, gal tai buvo antikos ar vietos dievo, herojaus ar išminčiaus paminklas, niekas to nebeatminė. Niekas nebežinojo ir senojo tos statulos vardo, o ilgainiui ją ėmė pravardžiuoti Pasquino, to, vienų manymu, mokytojo, kitų manymu, barzdaskučio ar smuklės savininko Pasquino vardu. Taip toji statula ir buvo visų vadinama Pasquino. XVI a. pradžioje ši statula buvo nukelta kiton vieton, priešais kardinolo Caraffos rūmus, erdvion aikštėn, pro kurią eidavo daug žmonių. Ilgainiui ir toji gatvė buvo praminta *via Pasquino* – Pasquino gatve.

Dar pagal humanistų paprotį žmonės mėgdavo viešose vietose klijuoti satyros ir pašaipos lapelius. Toks paprotys buvo įsigalėjęs ir Italijoje jau XV a. Todėl ir laimingoji Pasquino statula, geroje vietoje stovinti, buvo kartas nuo karto apklijuojama satyros ir pašaipos lapeliais, žmonių vadinamais *pasquinatais*. Kas ką pašiepti, pajuokti norėdamas, parašydavo ir ant statulos priklijuodavo *pasquinatą*. Tų *pasquinatų* būdavo gana įvairių, eiliuotų ir prozinių, ilgų ir trumpų, su pašiepiamųjų žmonių vardais ir be jų, su autorių pseudonimais ir be parašo. Ilgainiui *pasquinata* buvo pakeista į *pasquile*, *pasquille*, šiandien literatūroje vadinamu paskviliu. Taip statulos vardas virto literatūrinio žanro terminu.

Romos gyventojai mėgdavo lankyti Pasquino stovylą, dar labiau mėgdavo skaityti ant jos klijuojamus pilnus pagiežos, pašiepimo, pajuokos lapelius, *pasquinatas*. Netrukus buvo įvesta ir kalendoriuje neminima Pasquino šventė; ji būdavo metinė, kas pavasaris, balandžio mėn. 25 d.

Šioje iškilmingoje šventėje Pasquino statula gausiai pasipuošdavo žmonių mėgiamais ir skaitomais *pasquinatais*. Maestro Pasquino ilgainiui tapo populiarus. Tuo jo populiarumu kai kurie pasinaudodavo ir savo karjeros reikalams. Pirmasis, kuris Pasquino populiarų vardą savo literatūrinei karjerai panaudojo, buvo Pietro Aretino, apie kurį buvo sakoma: „Saugok, Viešpatie, žmones nuo tokio liežuvio..."

Mes neturėjome savo Pasquino, nežinojome jo metinių švenčių, todėl ir tokių rinkinių, kaip italų V. Rossi „Pasquinate", nepasirūpinome. Bet aplankė mūsų žemę sykį maestro Pasquino. Jis čia atklydo atsitiktinai, aklimatizuotis nespėjo, žmonių dėmesio dar neatkreipė, bet vis dėlto įsigeidė švystelti savos, t. y. mūsiškės, gamybos *pasquinatais*. Aplipo atsitiktinų vėjų supūsti paskviliai vargšo Pasquino torsą. Pasipurtė vienarankė statula, nubyrėjo svetimos, įvairios kilmės plunksnos, ir iš tų plunksnų susidarė „lietuvių sąmojus"*. Sunku suprasti, kodėl tas „sąmojus"

* Žr. „Lietuvių sąmojus". Liaudies anekdotai. Spaudai paruošė J. Balys. – Kaunas: Sakalo leid., 1938.

pavadintas „lietuvių". Gal tik todėl, kad lietuvių užrašytas, gal tik todėl, kad lietuviškai užrašytas. Tas „lietuvių sąmojus", be to, pavadintas dar ir „liaudies anekdotais". Kodėl tie anekdotai yra „liaudies", taip pat sunku suprasti, nes daugumas tų anekdotų visiškai nėra „liaudies" kilmės, o atneštiniai, svetimi, neseniai išversti iš kitų kalbų ir tik vienur kitur žmonių kartojami. Čia mes daug randame rusiškųjų anekdotų vertimų (34, 35, 43, 44, 124, 131, 144, 165, 180, 186, 216, 230, 239, 249 ir kt.), rusų biurokratijoje kilusių, ir „sulietuvintų" antisemitiškų anekdotų (79, 81, 82, 88, 91, 98, 99 ir kt.). Tų anekdotų originalų, gražesnių ir sklandesnių, galima pasiklausyti ir pasirinkti čia pat Kaune ir Kauno priemiesčiuose. Daug yra lenkiškos „produkcijos" anekdotų, paskleistų aplenkėjusių bajorų (29, 31, 38, 46, 51, 52, 116 ir kt.), kurių originalų galima rasti ir Kaune, ir kitur. Pridėjus dar keliolika čigonų mums paliktų anekdotų, ne „lietuvių sąmojaus" rezervas gerokai padaugėtų. Tai vis svetimas indėlis „lietuvių sąmojun".

Atmetus tą indėlį, sudarantį beveik pusę viso „lietuvių sąmojaus" rinkinio, likusiųjų anekdotų tarpe didelė dalis yra paskviliai, pačių lietuvių pašiepimas (95, 100, 111, 121, 130, 148, 152, 175, 229, 231 ir kt). Menka toji „liaudis", kuri iš savęs juokiasi, save pašiepia: lietuvis, šiaudinės pastogės sūnus, išlaikęs, išsaugojęs savo kalbą, dainas, tautos tradicijas, tautos sąmonę, net lietuvišką raštą, tas lietuvis šiame „sąmojuje" ir liurbis, ir durnas, ir sukčius, ir melagis, ir šiaip visokiomis silpnybėmis bei nedorybėmis apdovanotas. Bet visų daugiausia čia yra visokių visokiausių blevyzgų (55, 56, 57, 61, 122, 125, 126, 144, 145, 199, 210, 224, 225, 250 ir kt.). Daugelis šių blevyzgų ir ne „lietuviškos", ir ne „liaudiškos" kilmės; jos nėra charakteringos mūsų tautos „sąmojui".

Blevyzga, pavadinta „Davatkos išpažintis" (55) yra vertimas lenkiškojo anekdoto „Jak dewotka do spowiedzi szła", kurio dar geresnis variantas yra net eiliuotas anekdotas „Spowiedż starej panny".

Kita blevyzga, vadinama „Davatkos atsidūksėjimai" (61), yra sutrumpintas vertimas rusiško anekdoto „Liubovj staroj dievy", pasakojamo čia pat Kaune. Blevyzga 145 yra imitavimas lenkų anekdotų, žinomų *qui pro quo* sąmojaus vardu. Blevyzga „Malda" (210) yra vertimas rusų anekdoto „Mol'ba", žinomo ir Puškino anekdotų repertuare. Šios rūšies svetimos kilmės blevyzgų, pavaikščiojus nuo Šančių iki Vilijampolės ir Brazilkos, galima rusų ir lenkų kalbomis prisirinkti kiek nori, net dar platesnių, sklandesnių, sultingesnių. Niekas, manau, jų „lietuvių sąmojum" nepavadins, kaip niekas nepavadins Europos rašytojų išverstų mūsų kalbon veikalų mūsų literatūros kūriniais.

Šitokioms *quasi* lietuvių sąmojaus blevyzgoms suprasti pravers keletas pavyzdžių, kurių vienas gali būti minėtoji „Davatkos išpažintis". Štai jis. – Merga per išpažintį sako kunigui: „Tėveli dvasiškas, ant manęs nuo pečiaus buvo uždribusios kelnės". – „Tai grieko iš to nėra. Bet gal tau, vaikeli, buvo uždribusios kelnės su mėsa?" – klausia pagalvojęs kunigas. – „Taigi taip ir buvo" (atsakė davatka). Kitas tebūnie 145. Šio anekdoto „sąmojus" išreikštas šitaip: „Aš išaiškinsiu: jei aš būsiu šuo, o ponas teisėjas kuilys, tai jūs įsisprausit į tvorą, o aš pribėgęs iškąsiu jums pautus". Arba štai mūsų raudos pamaiva: – Numirus dukteriai, motina rauda: „Nebešikeliosi, nebemyželiosi pašalėliais, mažyte" (199 C.). O štai eilė „sąmojaus" deimančiukų, išreiškiamų posakiais: „Aš buvau viršuje, o ji apačioje; aš įkišau, o ji neduoda ištraukti" (144 B.). „Tu esi, kas mano kelnėse buvo" (126). „Jūs dabar verkiate, ale kad aš iš kelnių išsiimčiau, tai ne taip verktumėt" (125 B.). „Kai lietuvių subinę gręžė – skiedros byrėjo" (122). „Tas velnias buvo trijų šimtų metų, o jo instrumentas trijų metrų" (225). „Ne, aš aukščiausiai būnu ir geriausiai matau: kiša smilgą į pasturgalį" (224). Arba vėl maldos pamaiva: „Viena moterėlė meldžiasi bažnyčioj: „Dieve mano, aš avelė tavo, priimk mane avinyčion savo". Tai išgirdęs bernas atsiliepė storu balsu: „Dieve mano, aš avinas tavo, priimk mane avinyčion savo ir prileisk in aveles savo" (210).

Arba: „Kai jis peikė mano tavorą, aš jam atkišau, ir jis man atkišo, paskum, kaip jis šoko ant manęs, tai pripuolė ir įvarė“ (144 A.).

Šitokių „lietuvių sąmojaus“ deimančiukų knibždėte knibžda visame rinkinyje. Taigi „lietuvių sąmojus“ drąsiai gali prilygti veikalams *rinascimento* gadynės, kai buvo išleisti „smagiai lektūrai“ tokie veikalai, kaip Becadelli novelės ir eilėraščiai, Raggionamenti Aretino, novelės ir apysakos Forbergo, anoniminiai erotiniai eilėraščiai Manganello...

Nenoromis prisimena Vyt. Alanto žodžiai, parašyti dėl pirmojo V. Krėvės-Mickevičiaus „Patarlių ir priežodžių“ tomo, kuriuos (žr. „Lietuvos aidas“, 1935, Nr. 7, p. 4) rašydamas jis primygtinai pabrėžė: „Kas gyveno kaime ir artimiau bendravo su bernais ir pusberniais, žino, kad jų tarpe yra daug „amatorių“, mėgstančių pamiklinti liežuvį pornografiškomis dainuškomis, posakiais. Bet ar tai charakteringa bendrai lietuvio kaimiečio charakteriui? Ar tai suderinama su kaimiečio padorumo jausmu? Ar tai nėra svetima, atneštinė įtaka... Kvepia kažin kokiu skandalu... Teko girdėti, kad knygos platinimas būsiąs sustabdytas. Tai reikėtų padaryti ko greičiausiai“. Vyt. Alanto žodžiai, taikyti anuo metu prof. V. Krėvei-Mickevičiui, tiktų šiam *quasi* lietuviškam sąmojui kaip šuniui botagas.

„Lietuvių sąmojus“ paleistas plačiai publikai, knygos kaina maža (3 litai). Be kritikos, čia sudėta paskubomis sugraibstyta svetima, tik lietuviškai išversta medžiaga. Šitoji *quasi* lietuviškoji medžiaga, be jokių aiškinimų, be jokios atrankos patiekta mūsų plačiajai visuomenei „lietuviško sąmojaus“ vardu, atseit kaip lietuvių liaudies sukurta. Tačiau didžioji tų anekdotų, kažkodėl pavadintų „liaudies“ anekdotais, dalis iš tikrųjų sukurta ne lietuvių liaudies ir nelietuviškai. Geriausiu atveju šiam vinigretui tiktų anekdotų vardas, bet jau jokiu būdu ne „lietuvių sąmojus“...

Patsai anekdotų redaktorius, jausdamas svetimas įtakas, teisinasi, esą „anekdotuose yra daug keliaujančių motyvų“, bet tai ne „keliaujantieji motyvai“, o vertimai prieškarinių rusų valdininkų anekdotų, karo metu rusų kariuomenės paliktų, dalies mūsų inteligentijos ligi šiai dienai tebekartojamų ir tik slavų kalbų nemokantiems atrodančių kaip lietuviškas sąmojus. Tiesą sakant, nebuvo nei kur, nei kada tiems motyvams „keliauti“. Todėl šitokie atneštiniai anekdotai, „kaip šaltinis mūsų tautiniams ypatumams pažinti“ (anekdotų redaktoriaus manymu) netinka, ir jokios siūlomosios „mokslinės reikšmės“ mūsų tautinei psichologijai suprasti neturi.

Ir vis dėlto, nežiūrint erotinių blevyzgų, nežiūrint be kritikos ir atrankos sugraibstytos medžiagos, to *quasi* „lietuvių sąmojaus“ nereikalaujame konfiskuoti, net nelaikome jo skandalu knygų rinkoje, kaip kad Vyt. Alantas dėl prof. V. Krėvės-Mickevičiaus „Patarlių ir priežodžių“ pykdamas rašė, o tik pabrėžiame, kad tų anekdotų nereikia laikyti „lietuvių sąmojum“, nereikia laikyti „šaltiniu mūsų tautos psichologiniams ypatumams pažinti“, nes, paties redaktoriaus žodžius pritaikius, čia „verčiamasi pigia pikanterija, ir dažnai tenka dargi pagalvoti, dėl ko čia reikėtų juoktis“.

Fr. Šilerio gyvenimo bruožai

175 metų jo gimimo sukakties proga

Fridricho Šilerio visas gyvenimas, ypač iki jo apsigyvenimoVeimare, buvo nuolatinė kova su skurdu, kliūtimis, aistra, negalavimais ir šio pasaulio galingųjų slogučiu. Toji kova vyko religinės filosofijos, grožio idealų, humaniškumo gairėmis. Jo visas audringas ir skurdžiai nelaimingas gyvenimas buvo didelė auka transcendentinio grožio dievaičiui, bet šioji auka neišvengė gyvenimo antspaudos, joje žymu to meto judėjimo, jį veikusios aplinkos žymės.

Šileriai viduriniais amžiais gyveno Tiroly, buvo baronai, naudojosi aristokratų privilegijomis. Ir pavardė jų kilusi iš veiksmažodžio šnairuoti, skersuoti (schielen). XV a. vienas Šilerių buvęs žymus meisterzingeris. XVI a. pradžioje vienas baronų Šilerių priėmė Liuterio mokslą ir ano meto sąlygomis (kieno valdžia, to ir religija) prarado savo turtus ir titulą ir gelbėdamasis bėgo protestantizmo centran, Švabijon, kur apsigyveno paprastu valstiečiu, įsigijęs smulkų ūkį. Jonas Kasparas Šileris (1650–1688) įsigijo Bitenfelde kepyklą, jo sūnus, vesdamas Altdorfo miestelio vieno laikrodininko dukterį, suartėjo su miestelėnų luomu, o jo anūkas Jonas Kasparas, poeto Fridricho tėvas, pramoko iš Denkendorfo vienuolyno kirpėjo chirurgijos ir manė padaryti felčerio karjerą. Fridricho tėvo, Jono Kasparo Šilerio, gyvenimas buvo skurdus, o jis pats amžinai vargo, kaip ir jo sūnus, sunkioje gyvenimo kovoje. Mokosi mokykloje, kurios baigti dėl neturto negalėjo, mokosi chirurgiško, tiksliau, kanivoliško amato pas kirpėją, stoja olandų kariuomenėn, pakliūva prancūzų belaisvėn, priverstas stoja prancūzų kariuomenėn, bėga iš Briuselio Marbachan, veda beturtę viešbučio savininko Kodweisso dukterį Elzbietą, stoja Württenbergo hercogo kariuomenėn, kariauja su Fridrichu, prūsų karalium, grįžta Marburgan, bet vėl netrukus, palikęs jauną nėščią savo žmoną, drebančią iš baimės, traukia naujan karo žygin. Tokiomis neramiomis sąlygomis 1759 m., tėvui esant kare, Elzbieta pagimdo liguistą sūnų Fridrichą, būsimąjį poetą. 1757 m. Jonas Kasparas gauna leitenanto, o 1759 – kapitono laipsnį. Po nelaimingųjų karų su Prūsija užėjo iki pat prancūzų revoliucijos ramus tarpas, ir Jonas Kasparas galėjo pailsėti. Jis buvo perkeltas kitan pulkan, kuris stovėjo tai Stutgarte, tai Ludwigsburge, o šeima, Jono kas savaitę lankoma, gyveno Marbache. Algos gaudavo jis 250 florinų per metus, už kuriuos visa šeima vos vos galėjo išgyventi. Trejus metus buvo rekrutų verbuotoju Lorche, paskui, pritrūkus hercogui pinigų, negalint mokėti algą, vėl grįžo kariuomenėn į Ludwigsburgą, nuo 1770 m. hercogo skiriamas Solitude, hercogo rūmu arti Stutgarto, sodo tvarkytoju, kur jis gyveno ilgesnį laiką.

Tai buvo skurdžios šalies skurdus gyvenimas, o Würtembergo kunigaikštija tikrai buvo anuo metu skurdi, jos plotas buvo 18 000 kv. km. su nepilnu milijonu gyventojų. Kraštas šis buvo nuteriotas 30 metų karo, ligų ir bado, dėl kurių žuvo veik pusė krašto gyventojų. 1744 m. šitokį kraštą ima valdyti 16 metų hercogas Karolis Eugenijus, prancūzų ir Fridricho Didžiojo auklėtinis,

žmogus blaškus, pilnas kaprizų, ištaigingas, linkęs pamėgdžioti blogąsias šviečiamosios gadynės puses. Paėmęs valdžios vairą, pradėjo taip šeimininkauti, jog tuoj ištuštino iždą ir ėmė dairytis kitokių pajamų. Parsidavė Prancūzijai už pažadą būti karo atveju prancūzų talkininku ir pristatyti 6000 kareivių. Prancūzų pinigais didino ir muštrino kariuomenę, bet septynerių metų kare šioji jo kariuomenė pasirodė niekam tikusi. Po karo jis nuo kariškos „galybės“ atlyžo, metėsi kiton pusėn: statė, bet dažniausiai nebaigdamas, rūmus, namus, paviljonus, sodus, teatrus. Teatrui jis ypač negailėjo pinigų. Bet kokia kaina samdė iš Prancūzijos artistus, šokėjus, poetus, kėlė ištaigingas puotas, mėtė gausias ir brangias dovanas savo favoritėms.

Vienoje šitokioje puotoje per penkias minutes išdrabstė savo favoritėms brangenybių už 50 000 talerių. Taip plačiai begyvendamas pritrūko ir prancūzų duodamųjų pinigų. Tuomet leidosi į spekuliacijas, pardavinėjo žemes, konvencijas, mokesčius, titulus, vietas, privilegijas, kurias apsisukęs vėl atimdavo ir parduodavo kitiems. Skriaudžiamieji skundėsi Vienai, ir 1770 m. Vienos imperatorius liepė pripažinti ir nebeatiminėti parduotųjų vietų, privilegijų, titulų, koncesijų. Viena sumokėjo dalį Karolio skolų užsieniui, bet gyventojų būklė dėl to nepagerėjo. Bajorai, kunigai nemokėjo jokių mokesčių, valdžios aparate sėdėjo miestelėnai valdininkai (Schreiberstande), kurie drauge su hercogo dvaru rijo daug pinigų. Mokesčių našta krito baudžiauninkams valstiečiams, visus savo darbo vaisius atiduodantiems ponui, pastoriui ir hercogui. Baudžiava čia buvo įvesta XVI a., o panaikinta tik 1798 m. Pramonės krašte nebuvo. Namų pramonė, organizuota į audėjų cechus, buvo menka ir toji pati dirbo išimtinai eksportui (žymioji Wollen-Zeughandlungskompagnie zu Calw). Visa krašto kultūra tilpo hercogo dvare, tame miniatūriniame Versalyje.

Šitokį Karolio dvarą mažasis Fricas Šileris matė būdamas Ludwigsburge, kur jis žiūrėjo rūmų vaidinimų ir grįžęs imdavo „vaidinti“ namie. Čia pat Fricas baigė (Ludwigsburge) ir lotynų kalba keturių metų mokyklą, kur jis išmoko lotyniškai, graikiškai ir net hebrajiškai; vokiškai ir prancūziškai mokėsi namie. Netrukus Fricas pakliuvo Karolio karo mokyklon, kuri pradžioje buvo pilyje Solitude (pastatytoje Karolio sau pačiam poilsio metu gyventi), o paskui perkeltoje į Stutgartą ir pavadintoje Hohe Karlschule, Karolio akademija, nuo 1782 m. paversta į universitetą. Šios akademijos rektorius ir globėjas buvo patsai Karolis. Karolio adresu Stutgarte plito epigrama:

Als Dionys von Syracus
Aufhören muss
Tyran zu sein,
Da ward er ein,
Schulmeisterlein.[1]

Šion Karolio akademijon 14 metų Fricas (1773 m.) prieš savo ir savo tėvų norą hercogo parinktas ir verčiamas pakliuvo mokintis hercogo lėšomis. Akademijoj Fricas išbuvo šešerius metus (1773–1779). Mokyklos kariškas režimas labai paveikė jautrųjį ir liguistą Šilerį. Vargu poetas būtų pajėgęs iškentėti tokį drausmingą režimą, jeigu iš mažens nebūtų buvęs įpratintas tėvo tokin šiurkštuman. Mažiukas Fricas, linkęs prie konvulsijų, nuomario, anemijos ir neurastenijos, tėvo, užgrūdinto kariškos atmosferos, buvo ne tik dažnai lupamas, vanojamas, bet neprivalgydinamas, šaltame ore šaltį kęsti pratinamas. Ir iš tikro, kol baigė mokyklą, jis nė sykio rimtai nesirgo, bet šie jaunatvės negalavimai atsiliepė Šileriui nuo 1790 m., kai chroniškoji liga ėmė kartotinai varginti Fridrichą iki pat mirties.

[1] Kai Dionizas iš Sirakūzų nustojo būti tironu, tada jis pasidarė mokytojėliu.

Mažasis Fricas Stutgartan, Karolio akademijon, išvyko su 43 kreiceriais, 15 lotyniškų knygų ir ryšuliu baltinių, išvyko ilgam, nes Akademijoj atostogų nebūdavo ir su namiškiais pasimatyti neleisdavo. Nuvykęs Akademijoj, rado 300 mokinių, dviejų rūšių: bajorų vaikų ir miestelėnų. Luominės tradicijos buvo labai paisomos, ir jie kartu suseidavo tik mokantis ir valgyti. Drausmė buvo griežta. Keldavo 6 val., guldavo 9 val. Naktimis dirbti nebuvo galima. Pinigų savo reikalams turėti ir už juos pirkti bet ką, ypač taboką, nebuvo galima. Ir vis dėlto šie draudimai įpratino Šilerį gerti, uostyti taboką ir dirbti naktimis (dieną nebūdavo laiko), dėl ko jis pagadino savo sveikatą. Mokykloje jis buvo nedrąsus, apsileidęs, nerangus ir nevikrus, dėl šių savo ypatybių hercogo buvo dažnai baudžiamas (pats hercogas skirdavo bausmes ir daužydavo antausius). Hercogas nemėgo Šilerio rusvų plaukų, todėl liepdavo barstyti juos pudra, už hercogo valios pražiopsojimą vargšui studentui dažnai kliūdavo. Tačiau geros nuotaikos valandomis hercogas Fricą mylėdavo, geru žodžiu paguosdavo, glamonėdavo. Valgyti stalan kviesdavo savo auklėtinius irgi hercogas ir niekas nedrįsdavo pradėti, kol hercogas nepasakydavo: valgykit, ponai! Mokintis, tiksliau sakant, klausyti, Fricas turėjo 37 valandas savaitėje, atseit po 6 val. kasdieną.

Ir turėjo klausytis: natūralinės ir valstybinės teisės, romėnų senybių, metafizikos, retorikos, matematikos, graikų ir prancūzų kalbų, istorijos, geografijos. Geriausiai jam patiko filosofijos mokytojas Abelis, kuris mostiguodamas ir vaikščiodamas auditorijoj aiškino Leibnico sistemą. Visi dalykai Šileriui sekėsi labai blogai, jis buvo blogas mokinys. Dalykas nepagerėjo jam ėmus mokintis medicinos. Užuot mokinęsis, jis skaitė Gelertą, Klopštoką, Goethę, Shakespeare'ą, Osianą, Rousseau ir rašė. Lengva, nors kiek miglotą stilių paveldėjo jis iš tėvo, kuris juk taip pat rašė... agronomiškus straipsnius. Čia Šileris parašė ir „Plėšikus". Mokyklą vis dėlto baigė. Per egzaminus jis matė atvykusius Veimaro kurfiurstą Karolį Augustą ir Goethę, bet Goethe jo nepastebėjo..., nors Šileris Goethę skaitė, žinojo ir dievino. Skaudėjo vargšui Fricui širdis, bet nieko nepešė: Goethe buvo Karolio-Augusto tarėjas, o Šileris – vos baigęs mokyklą daktarėlis.

Vos baigęs studijas, Šileris išgyveno dvi nelaimes. Mokyklos režimo iškankinti išėjo iš proto du jo mokslo draugai Howenas ir Grammontas, kuriuos patsai jis, eidamas vos 21 metus, gydė, bet... neišgydė. Nelaiminga buvo jo pirmoji praktika, bet dar didesnė nelaimė buvo jam prieš akis. Nors jis, tiesa, dar nuo 1777 m. pasikeitė, tapo judrus, gyvas, energingas, mitrus, nes žinojo, jog, kas ten bebūtų, jis nebus nei gydytojas, nei karininkas, nei pastorius (šio dalyko jo tėvai norėjo), bet poetas. Šį Frico pasikeitimą pastebėjo jo mokslo draugai, pastebėjo ir hercogas. 1780 m. už disertaciją („Versuch über den Zusammenhang der tierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen") gavo gydytojo diplomą, apleido nekenčiamą, įgrisusią Akademiją ir buvo paskirtas karo gydytoju Stutgarte buvusiam pulke. Algos gavo 18 florinų mėnesiui, apsigyveno su vienu leitenantu viename kambaryje, kuriame, be stalo, poros kėdžių, kampe buvo supiltos bulvės. Šioji nuobodi karo atmosfera, militariškoji rutina buvo jau Šileriui įgrisusi iki gyvojo kaulo, ir štai, eidamas 22 metus, jis vėl pakliūva jon, kurioje žmogus, žmogus jaučiantis, galvojantis turi arba uždusti, arba įprasti gerti, laidokauti, arba sirgti nuobodulio liga ir, kaip Howenas, išeiti iš proto. Šileris rūkyti buvo įpratęs dar Akademijoj, čia jis įprato gerti ir, nors retokai, lėbauti naktimis. Be to, jo draugų tvirtinimu, Šileris turėjęs aštrų, bet pagadintą skonį ir todėl mėgdavęs vartoti prastą vyną, prastas, dažnai net bjaurias moteris ir prastą uostomą tabaką, kurio pritrūkęs šniaukšdavo dulkes.

Dar Akademijoj Fricas buvo parašęs „Plėšikus" („Die Räuber"), o būsimasis „Plėšikų" autorius jau kyšojo 1772 m., kai 13 metų Fricas rašė, sekdamas Klopštoką, savo pirmąsias dramas. „Plėšikus" 1781 m. išleido patsai, tik be autoriaus pavardės, savo lėšomis, dėl to įklimpo į naujas skolas. Viršelyje buvo nupieštas įsiutęs liūtas, simbolis tironijos, o paveikslėlio apačioje parašė: „In Tirannos" (Prieš tironus).

Dalbergas, Mannheimo nacionalinio teatro direktorius, „Plėšikus" pastatė savo teatre, spektaklin buvo atsilankęs ir Šileris. Pasisekimas buvo didelis, visi sužinojo, jog „Plėšikų" autorius buvo Šileris. Hercogas buvo nepatenkintas, jis pasikvietė Fricą pas save ir pasakė: „Žinau, tu buvai Mannheime su savo viršininko žinia". Šileris, norėdamas savo viršininką Augé (Ožę) gelbėti, sakėsi buvęs be jo žinios. Hercogas nusiuntė Šilerį pėsčią į Stutgartą ir liepė dviem savaitėm sėstis daboklėn. Iš nuobodumo Šileris ėmė lošti ir prasilošė kortomis. Graubündiečiai, įžeisti Šilerio pasakymo „Plėšikuose", jog Graubundenas – tai šių dienų sukčių Atėnai, apskundė Šilerį hercogui Karoliui Eugenijui. Hercogas pakvietęs Šilerį pasakė, jog jis savo raštus duotų peržiūrėti jam ir be jo žinios nieko nespausdintų. Šileris su šiuo pasiūlymu nesutiko, tad įpykęs hercogas uždraudė Šileriui rašyti meno kūrimus, leisdamas rašyti tik medicinos klausimais. Šileris to nebepakentė ir, susitaręs su draugais, drauge su Andriu Streicheriu, 1782 m. spalių m. iš 21 į 22 d. naktį pabėgo iš Stutgarto su 23 guldenais kišenėje.

Nuo to laiko iki 1787 m. prasidėjo jo bastymosi ir skurdo laikotarpis, ir Stutgartan jis nebegrįžo iki savo mirties. Kreipėsi į Dalbergą darbo, bet šis darbo Šileriui nedavė. Fridrichas apsigyveno Bauernbache, našlės Wolzogen šeimoje. Jau prieš kelis mėnesius buvo parašęs „Verschwörung der Fiesco zu Genua" (Fiesco sąmokslas Genujoje). Kreditorių spiriamas šią tragediją pardavė už 11 florinų. Ji netrukus buvo pastatyta, nors be didelio pasisekimo, Mannheimo teatre.

Šileris parašė naują tragediją „Don Carlos" (1783), kuri pataiso pašlijusį jo, rašytojo, prestižą, ir Dalbergas metams pasikviečia jį pas save už 300 guldenų metinės algos. Bet po metų Šileris vėl lieka be vietos, be pinigų, spaudžiamas kreditorių, o čia jo sveikata pašlijusi. Iš kreditorių nagų Šilerį vaduoja ponia Wolzogen ir stalius Holtzlis savo kukliomis santaupomis. Šileris grimsta pesimizman, gailėdamasis negalįs savo geradariams atsiteisti. Bet čia jam šypteli laimė.

1785 m. pradžioje Saksonijos ir Veimaro kurfiurstas Karolis Augustas su Goethe viešėjo Darmštate. Charlotta von Kalb, su kuria Šileris susirašinėjo, sudaro jam progą paskaityti Karoliui Augustui „Don Carlos", kurio pirmąjį veiksmą kurfiurstas išklauso. Kurfürstas buvo patenkintas ir atsidėkodamas prisiuntė Šileriui Veimaro Hofrato diplomą, praktiškai jokios naudos neteikiantį, bet vargšas Fridrichas buvo ir tuo patenkintas. Goethei nei Šilerio skaitymas, nei pati drama įspūdžio nepadarė.

Gyvenimo sąlygoms pablogėjus, Šileris kreipiasi pagalbos pas savo mokslo draugą Kornerį, kuris su Gošenu jį sušelpia honoraru. Šileris apsigyvena Leipcige, o po dviejų metų (1787 m.) nuvyksta Veimaran, čia pradeda jis ramiau gyventi. Susipažista su Goethe, su kuriuo arčiau susibičiuliauja tik nuo 1790 m. Pradžioje apie Goethę Šileris sakydavo: jis kaip marmuras gražus, bet kaip marmuras ir šaltas. Ir Goethei Šilerio temperamentas pradžioje nebuvo suprantamas. Aišku, jų sąlygos, būdai, pasaulėjauta ir pasaulėžiūra buvo skirtingi, Goethe nematė tokio skurdo, nebuvo kariškos drausmės palaužtas, nebuvo tokių gyvenimo vėjų blaškomas kaip Šileris. Veimaro laikais Goethe buvo ramus, objektingas realistas, iš Parnaso aukštumos stebįs gyvenimo vyksmus. Bet vis dėlto Goethe Šilerį gelbėjo, vertindamas ne jo būdą, bet jo gabumus.

Veimare ir Šileris tampa ramesnis, rimtesnis. Jis ima studijuoti istoriją. Pirmasis jo istorinis straipsnis apie Nyderlandus susilaukia pasisekimo. Goethe išrūpina jam vietą, nors neapmokamą, istorijos lektoriaus Jenos universitete. Kelios pirmosios istorijos paskaitos turi nepaprastą pasisekimą, bet paskui Šilerio bagažas išsenka ir klausytojai atlyžta. Vis dėlto porą dešimčių savo gerbėjų jis turi, kurie ištikimai jo klauso ne dėl žinių, bet dėl pagarbos.

Iš Karolio Augusto Goethe išrūpina Šileriui pensiją, pradžioje 200, paskui 400 talerių metams. Dėl nesveikatos, o nuo 1790 m. jis iki pat mirties po kelis kartus per metus kartais gan sunkiai sirgdavo, profesūrą jis meta, apsigyvena Veimare ir atsideda kūrybai.

1782 m. prancūzų Konventas atsiunčia Šileriui Prancūzų respublikos garbės piliečio diplomą (a Monsieur Gille, publiciste allemand; šiokią sugadintą Šilerio pavardę žinojo prancūzai iš „Plėšikų" prancūziško perdirbimo, vardu „Robert, chef des brigands"), kurį tačiau Šileris atmeta. Šilerio sveikata kas metai blogėja, bet jis tikisi sulaukti nors 50 metų, tačiau jo noras neišsipildo, jis miršta 1805 metų gegužio 9 d., eidamas 46 metus.

Jis prašė laidoti jį be iškilmių, karstą prašė nešti prastus miestelėnus, tuo pabrėždamas savo artimumą nuskriaustiesiems. Jis mirė penktadienį, o laidojo šeštadienio naktį. Velionies valia buvo įvykdyta: palaidotas jis buvo paprastai, Jokūbo bažnyčios kapuose, viename rūsy, kur buvo ir kitų numirėlių. 1828 m. jo kūnas buvo perneštas į Veimaro panteoną, Fürstengruftą, bet Šilerio griaučius sunku buvo išskirti iš kitų numirėlių tarpo. Pats Goethe tyrė ir atpažino Šilerio kaukuolę. Goethe liepė ir jį palaidoti drauge su Šileriu.

Iš šios trumpos Šilerio gyvenimo apybraižos matome, kaip jis kovojo su vargu, buvo susijęs su skriaudžiamaisiais, troško laisvės. Šis laisvės troškimas žymu ir jojo raštuose.

Retas jubiliejus

Šiais metais sukanka 80 metų žymiajam etnologui, pirminės ir lyginamosios religijos didžiausiajam žinovui, kelių Anglijos universitetų profesoriui, keliolikos mokslo akademijų ir pasaulinių mokslo draugijų nariui anglui Jokūbui Jurgiui Frazeriui, gimusiam Glasgowe 1854 m. Tai yra pirmasis jo jubiliejus. Antrasis jubiliejus yra Frazerio mokslinės ir literatūrinės veiklos, kurią jis pradėjo 1884 m., išleisdamas Longo veikalą, penkių dešimčių metų sukaktis. Tačiau savo etnologišką, religinę, sociologinę veiklą moksle Frazeris pradėjo nuo 1887 m., spausdindamas savo straipsnį vardu „Totemizm" viename žurnale. Nuo 1890 m. jis pradėjo spausdinti savo pagrindinį lyginamosios religijos tyrinėjimą vardu „The Golden Bough" (Aukso šakelė), kurio trečiajam leidime buvo 12 storų tomų. Straipsnis „Totemizm" 1910 m. išaugo į keturių tomų didžiulį tyrinėjimą, vardu „Totemizm and Exogamy" (Totemizmas ir egzogamija). Minėtojo didžiulio veikalo „The Golden Bough" lyginamosios religijos tyrinėjimo santrauka buvo tuo pat vardu išleista 1924 m. viename tome, kuris greit buvo išverstas į daugelį Europos kalbų. Jojo žmona netrukus savo vyro mokslinę studijos santrauką supopuliarino ir išleido jaunuomenei vardu „Leaves from the Golden Bough" (Aukso šakelės lapai). Šis keistokas pavadinimas (aukso šakelė) yra paimtas ir graikų legendos apie deivę Dianą prie Nemi kunigo, vadinamo girių karalium, kurio dvasia Albanijoje prie Nemi kaimo ir ežero dieną ir naktį slankioja apie amžinai žaliuojantį medį. Šios legendos analizu Frazeris pradeda savo tyrinėjimą, iš jos jis kildina kunigų ir valdovų pradžią. Toji legenda jo požvilgiu buvo vartai religijų pasaulin; tuo girių valdovės Dianos bei jos kunigo mitu jis ir pavadino savo knygą „Aukso šakelė", kuri suskirstyta į septynias dalis:

1. „The Magic Art and the Evolution of Kings" (Magija ir karalių atsiradimas), 2 tomai.
2. „Taboo and the Peribs of the Soul" (Tabu ir sielos pavojai), 1 tomas.
3. „The Dying God" (Mirštąs dievas), 1 tomas.
4. „Spirits of the Corn and of the Wild" (Grūdų ir girių dvasios), 2 tomai.
5. „Adonis, Attis, Osiris", 2 tomai.
6. „The Scapegoat" (Atleidimo ožys), 1 tomas.
7. „Balder the Beautiful" (Balderis gražuolis), 2 tomai.

Dvyliktasis tomas – bibliografija ir rodyklė.

Be to, Frazeris parašė ir išleido (1913–1924 m.) trijų tomų tyrinėjimą vardu „The Belief in Immortality and the Worship of the Dead" (Tikėjimas nemarumu ir mirusiųjų garbinimas), kur surinkta ir sutvarkyta kalbamuoju klausimu medžiaga beveik visų gamtotaučių. Netrukus šiojo didelio veikalo išėjo santrauka, vardu „Man, God and Immortality: Thougths on Human Progress" (Žmogus, dievas ir nemarumas – mintys apie žmonijos progresą) viename tome. 1918 m. išleistas trijų tomų tyrinėjimas „Folklore in the Old Testament" (Folkloras Senajame Testa-

mente). Šiuo veikalu Frazeris galutinai sugriovė Senojo Testamento Dievo „apreikštąją" tiesą, įrodydamas, jog vadinamasis šventraštis tėra žydų tautos pasakų rinkinys. Netrukus buvo išleista viename tome to paties tyrinėjimo tuo pačiu vardu santrauka, išversta į daugelį kalbų.

Paskutinis Frazerio tyrinėjimas yra trijų tomų veikalas „The Worship of Nature" (Gamtos garbinimas) – 1926–1932 m., kurio jau yra tuo pačiu vardu išėjusi vieno tomo santrauka. Čia surinkta iš įvairių, ypač gamtotaučių, visa medžiaga liečianti garbinimą dangaus kūnų (žemės, saulės, mėnesio, žvaigždžių) ir žemės dalykų (ugnies, vandens, vėjo, augalų, gyvulių...). Tai pagrindinis religijų evoliucijos tyrinėjimas. Be to, Frazeris yra vertęs, redagavęs, aiškinęs (komentavęs) daug klasikinės filologijos dalykų, kur ypač vertingos yra jo pastabos ir aiškinimai. Jis yra parašęs kelis veikalus ir iš socialinės antropologijos, kurių žymiausias „The Scope of Social Anthropology" (Socialinės antropologijos tikslai). Yra redagavęs ir išleidęs kelių senesnių ir naujesnių anglų rašytojų raštus. Vienų tik etnologiškų, lyginamosios religijos ir socialinės antropologijos raštų Frazeris yra parašęs per 30 tomų, sudarančių per 17 000 puslapių. Ir tie raštai – ne kompiliacijos, ne romanai, bet originalūs tyrinėjimai, atlikti 1880–1930 (50 metų) tarpe. Frazerio įtaka kitiems mokslininkams milžiniška. Jis sudarė savo mokyklą, iš kurios išaugo jau keliolika pasaulinio masto mokslininkų (Rivers, Marett, Malinowski, Lowy...). Su juo įtaka ir populiarumu gali lygintis gal tik E. B. Tyloras. Didelius nuopelnus, didelius mokslo lobius paliko Frazeris būsimosioms kartoms. Apie jo moksliškuosius nuopelnus kalbėsiu paskui kuriame nors kitame šių metų mūsų žurnalo numeryje atskirame straipsnyje.

Apie formalinį metodą

Semper la praticha deb'esser' edifficata sopra la bona theorica.
Lionardo da Vinci

Literatūros istorija ir kritika – mokslas; mokslas reikalingas metodų; taigi ir literatūros istorija bei kritika reikalingi metodų; dėl jų tiek daug ginčijamasi. Anot Bacono, moksle yra šie svarbesnieji momentai: a) faktų suradimas, b) jų suskirstymas, c) jų sistematizavimas ir pagrindinių priežasčių ieškojimas ir d) aksiomų ir dėsnių sudarymas. Tarpe tarp a ir d svarbų vaidmenį lošia m e t o d a s. Nuo jo pareina mokslo pažanga ir pasisekimas.

Nūdien mokslui jau nepakanka faktų; faktų absoliutizmo gadynė jau praėjo, šiandien svarbu ne faktų gausumas, kurio, ačiū Dievui, nestokojam, bet jų apdirbimas, suvarkymas, ne k i e k, bet k a i p. Savo laiku Carlyle'is nusilenkė faktams, sakydamas: faktas – viskas: Aleksandras Makedoniškis nukariavęs Indiją. Bet jam galima prikišti: kas iš to – Aleksandras antrusyk jau Indijos nebnukariaus. Šiandien faktai savo sunkumu slegia žmogų ir *de profundis clamavi ad te, Domine*, melsdamas vadovo – metodo. *„Kursai"*, *Grundriss'ai*, enciklopedijos – begalinės faktų versmės, akim neaprėpsi, protu nesuprasi. Faktų sugrupavimas nėra dar mokslas, nes mokslui tik faktų nepakanka. Galop ir faktas faktui nelygu. Aš nusipirkau batus, Jonas paskolino knygą, Petras pavalgė pusryčius – visa tai faktai, bet mokslui jie netinka, nes jie nieko nepaaiškina. Mokslas reikalingas ne tik faktų, bet ir jų dvasios, jų *wahrsagung'o,* be to mokslas nebūtų mokslas.

Literatūros mokslas – istoriškas, jį priskirtumėm prie *Erreigniswissenschaften,* istoriškųjų mokslų. Taigi jam rūpi ir faktai, įvykstą laike. Bet jau matėm, ne visi faktai yra istoriški: Goethe tokiais ir tokiais metais užsakė savo knygoms spintą – faktas, bet literatūros mokslui nereikšmingas, šiuo atveju jis neistoriškas. Klausiama: kuo būdu mes atskirsim istorinius faktus nuo neistorinių? Reikia kriterijų, bet prileisdami kriterijus *a priori*, mes istoriją verčiam teleologija. Teleologiškas faktų atrinkimas dar nebus mokslas. Užburtas ratas! Vokiečiai visus mokslus skirsto į *Naturwissenschaften* ir *Geisteswissenschaften.* Literatūros mokslus, be abejo, priskirsim pastarųjų mokslų grupėn. Klausiama: ar tais pačiais metodais verčiasi literatūros mokslai kaip ir *Naturwissenschaften.* Taip ir ne. Daugelis mokslininkų humanitarinių mokslų pagrindan deda psichologiją, kiti net istoriją vadina pritaikomąja psichologija. Taigi čia vyrauja individualizuojantysis metodas, kuris veda į anarchiją: *quot homines, tot sententiae*. Nėsimas objektingojo literatūros mokslui metodo – labai jam kenkia. Tuokart, anot Veselovskio *исканий больше, чем аксиом.* Iš čia išvada: literatūros mokslai nėra mokslai. Todėl klausiama, ar gali kuomet nors jie būti mokslais. Prieš atsakydami į šį klausimą, dirstelėkim, kaip ik šiol buvo literatūros mokslai suprantami, kurie uždaviniai jų buvo statomi. Veik visi literatūros istorijos aptarimai daugiau ar mažiau yra su Herderio šios disciplinos aptartim susiję. Herderis sakė, kad literatūra esanti

suma kūrinių, kuriuose atsispindi protinė juos sukūrusios tautos fizionomija. Niekas nepasikeis, jei mes vieton protinės tautos fizionomijos įterpsim *der menschliche Geist* (Scherr) ar *les sentiments des générations precedentes* (Taine). Vienas stambesniųjų literatūros žinovų, Kirpičnikovas šitaipos aptaria literatūrą: материал истории литературы – не только литературные памятники всех родов и видов, но и памятники юридические, археологические, язык, наконец, факты политической истории, поскольку во всем этом отражаются развитие, взгляды, идеалы человечества. Šiaip suprasta literatūra iš tikrųjų tėra, anot Veselovskio, *res nullius*, kur šeimininkauja kitų disciplinų (teisės, sociologijos, politinės istorijos, psichologijos, filosofijos, kultūros istorijos) atstovai ir ieško viso ko, tik ne literatūros. Pagalios šioks literatūros aptarimas literatūros istoriją visai suplaka su kultūros istorija. Jau Veselovskis, kuris 1870 m. aptaria literatūros istoriją, kaip istoriją общественной мысли, насколько она выразилась в движении философском, религиозном и поэтическом и закреплена (художественным anot jo mokinio Petrovo) словом, o 1894 m. jau pabrėžia, kad literatūros istorija yra история общественной мысли в образно-поэтическом переживании и в выражающих его формах. Nuo 1895 m. jis studijuoja poetiką, stilių ir prieina išvadas, kad net atskiro epiteto istorija esanti история поэтического стиля в сокращенном издании. Matom, kad forma Veselovskio akyse įgyja didelės reikšmės. Tiesa, panašių išvadų Plotnikovas dar 1888 m. buvo priėjęs; anot jo, mene sveria tik forma, nors jis pats ir lieka būties korelatas. Aplinkos įtaka literatūrai atvirkščiai proporcinga pastarosios išritai, tobulumui. Istorikas Karėjevas, kritikuodamas Veselovskio ankstybąjį įsitikinimą, dar 1885 m. pabrėžė, kad literatūrą sudaro ne naujos idėjos senoj formoj, kaip manė savo laiku Veselovskis, bet greičiau senos idėjos naujoj formoj. Ar šiaip, ar taip, jau XIX a. gale prieita tų išvadų, kurias rusų formalistai nūdien deda savo teorijos pamatan.

Veselovskio mokinys Evlachovas 1910 m. dar aiškiau formuluoja: история литературы есть история поэзии, история поэтического творчества; kadangi, anot jo, история поэзии есть история форм, tai, logiška išvada, ir история литературы есть история форм. Taigi literatūros uždavinys: *stilisieren, idealisieren, simbolisieren.* Prieita prie idealistinio meno supratimo, kuris atitinka Kanto koncepciją: Schön ist, was ohne alls Interesse und ohne Begriff, allgemein wohlgefallt, dessen Form, insofern sie ohne Vorstellung eines Zweckes an ihm sich wahrnehmen lasst, und Zweckmassigkeit hat, und was, als ein Gegenstand eines notwendigen Wohlgefalles erkannt wird. Taigi nuo Sokrato: „Gražu tai, kas naudinga" iki *l'art pour l'art.* Menas – история форм. Новая форма является не для того, чтобы выразить новое содержание, а для того, чтобы заменить старую форму, уже потерявшую свою художественность, sako šių dienų formalizmo teoretikas Šklovskis.

Formalinis metodas atsirado kaip mokslų diferenciacijos rezultatas. Bet kokį nors objektą beskaldydami į atskiras dalis, aspektus, prieisim siūlo galą. Juk $\frac{1}{\infty} = 0$. Per didelė mokslų diferenciacija veda į izoliaciją, atitraukia nuo bendrų metodų, sintetiškų užsimojimų. Rezultate pasitaiko, kad kelių disciplinų specialistai, besvarstydami vieną kokį nors klausimą, prieina griežtai prieštaraujančių išvadų. Atskirų disciplinų mokslininkai, dažnai versdamies monofaktoriniu metodu, kerta paties mokslo šaknis, vadinas, tą šaką, ant kurios patys sėdi. Be monofaktorinio metodo, kitas labai svarbus faktas, kenkiąs mokslo progresui, – inoskopija. Formalinis metodas abu tuos trūkumus turi, turi, bet nepripažįsta. *Potestas Clavum Wille zur Macht* visiems mokslininkams nesvetimi, juoba formaliniam metodui. Ir rezultate visų pastangų išauga tokios aiškios nesąmonės, *lapsus*, kurių kartais ir patys išsigąsta. Minėtasis Šklovskis tvirtina, kad motyvas apie *gocarman* – нелепость, абсурд. Похищение невест в сказках едва ли может считаться воспроизведением бытового явления. Žinoma, *nihil* – tam absurde – *dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosaphorum* (Cicero), bet ką tuo pasieksim?

Šioks Šklovskio tvirtinimas prieštarauja istorijai, etnologijai, mitologijai ir pačiai literatūros istorijai. Gausios legendos apie partenogenezį, motyvai mituose ir pasakose, kuriuose žymu pėdsakai totemizmo, *couvados*, materniteto aiškiai jo tvirtinimui prieštarauja. *The man is one who can do more than god*, – sako anglas satyrikas, gal šie žodžiai geriausiai ir tiktų Šklovskiui. Šitokių *lapsusų* formalinio metodo šalininkai ir daugiau padaro. Jie pamiršta, kad forma ir turinys, žodis ir mintis vienas nuo antro neatskiriami, organiškai tarp savęs susiję (Losev). Gal literatūros istorijos pavertimas formų istorija ir padarė literatūros mokslą savistoviu, suteikė jo aptarimui *genus proximum* ir *differentia specifica*, bet tuo pačiu ir pakirto jos šaknis, atitraukė ją nuo gyvenimo. Žinoma, tai nėra formalistų kaltė, nes mokslų diferenciacija prie to veda. *None does offend, none, – Isay, none*, – sako Shakespeare'as Learo lūpomis. Tą pat ir čia galėtumėm pritaikinti. Veselovskis sako: За иным эпитетом лежит целая история вкуса и стиля в его эволюции от идей полезного до выделения понятия прекрасного, ir literatūros istoriją pavadino история общественной мысли в образно – поэтическом переживании и в выражающих его формах, o formalistai tiktai rankioja atskirus epitetus ir posakius, registruodami juos tam tikron rubrikon. Formalistai pamiršta, kad vaizdai gali kraustytis (wandeln), susilieti, sustingti ir net išlikti vėlybesnėms gadynėms. Formalistai sako: iš Goethe's raštų galima spręsti tik apie Goethę, bet jie pamiršta, kad Dantės „Commedia Divina" simbolika neįmanoma be šventųjų legendų, Šventojo Rašto, zoologų, bestiariumų, viduramžių mistikos, ir kad paties Dantės kūrybos vaizdų ir simbolių atveju ne tiek jau daug būta.

Tiesa, formalistai nurodo daug pavyzdžių, kur forma sverianti ir pareinanti nuo kūrėjo valios ir technikos. Egipte buvę žmonės piešiami mėlynomis ir žaliomis spalvomis, 3 jaučiai ir liūtai su 5 kojomis Asirijoj; o Renesanso gadynėj: mėlyni ir raudoni šunes, žmonės didesni už namus, arkliai – raudoni, o medžiai – mėlyni. Madoną piešdavo italų, vokiečių, olandų kostiumuos; iš Senojo Testamento šventuosius piešdavo panašius į katalikų prelatus, o evangelistus – nuskustomis barzdomis ir su akiniais. Jie nurodo visa eilę iškraipymų: Shakespeare'as („Žiemos naktis") priverčia laivą sustot Bohemijos pakrantėj, o jo lady Macbeth sakosi savo krūtimis penėjusi vaikus, kurių, kaip paaiškėjo iš Macdufo žodžių, ji neturėjo. Čičikovas vasarą važinėja lokio kailiniais apsivilkęs, o Turgenevas kartą perveda savo herojus į Riazanę per Oką. Bet kaip *antidotum* galima nurodyt visą eilę rašytojų, su savo epocha ir aplinka aukštai susijusių: Gogolis, Puškinas, Gončarovas, Turgenevas, Tolstojus, iš kurių raštų daug ką apie jų gadynę galėtumėm pasakyti. Taigi lazda dviem galais. Ir vis dėlto, tenka pasakyti, neįstengė ir formalistai atsieti literatūros mokslų nuo kitų disciplinų, be kurių kaipo *Hilfmittel* neapsieis joks rimtas tyrinėtojas. Formalistai, bijodami, kad literatūra nevirstų kultūros istorija, bevelijo ir pačią kultūros istoriją paversti formų istorija, bet ne visi geri sumanymai į gerą išeina. Formalistai suteikė literatūros istorikams daug rimtų ir sveikų pastabų bei pataisų, kurias, atmetę kraštutinumus, vėliaus sunaudos ir pritaikins literatūros mokslo metodams nustatyti. Šiuo tarpu tenka dar lukterti ir gerai senus ir naujus metodus apgalvoti ir suvirškinti.

III skyrius

ENCIKLOPEDIJOS STRAIPSNIAI

Straipsniai „Lietuviškojoje enciklopedijoje“

AMULETAI (lot. amuletum < amoliri = apsiginti, pašalinti kildinama iš ar[abų] hamalet = pareiga, kitų – iš gr. amylon = krakmolas, dar kitų – iš amula = kibirėlis, ąsotėlis prie altoriaus vynui laikyti; žodžio kilmė ne visai aiški), daiktai ir priemonės apsisaugoti nuo viso blogo, pikto, nelabo arba kokiai nelaimei ištikus, tai nelaimei pašalinti, nuvyti, atsikratyti. Taigi A. yra magiškos (ž. magija) priemonės. Kadangi A. dažnai yra žmonių gaminiai, todėl juos vadina ir fetišais (portugal. feticko < lot. factitius = rankų darbas, gaminys); kadangi jie dažnai būdavo brangūs, prabangos dalykai, tai juos vadindavo ir talismanais (gr. télesma = prabangos dalykas). Savo kilmės pradžioj tos magiškos reikšmės, kurią įgijo paskui, neturėjo, jie buvo įdomybės, retenybės: retos gėlės, augalai, nepaprastai suaugę ar išaugę medžiai, suaugę keimarių riešutai ar migdolai, savotiškų formų sėklos, ankštys, šaknys (mandragora), nepaprastai susuktos straigių geldelės, gyvatžolės, perkūno pirštai... Jas žmonės rinkdavo, grožėdavos, pametę jų gailėdavos. Galėdavo atsitikti, kad žmogui, tą ar kitą įdomybę pametus, tuoj atsitikdavo nelaimė. Pirmykščiam žmogui lengvai ateidavo į galvą mintis, kad tos ar kitos nelaimės priežastis buvęs tų įdomybių pametimas. Įvykiui kelissyk pasikartojus, jų išvada tik sustiprėdavo, o skleidžiamos apie įvykį paskalos patį įvykį populiarizuodavo. Iš to ėjusi išvada: jei kurios retenybės netekęs žmogus susilaukia nelaimės, tai, tą retenybę turėdamas, nuo tos nelaimės apsisaugosiąs, apsiginsiąs; ir žmonės imdavo tų retenybių ieškoti, reikalauti, vogti ar pirkti. Reikalaujant atsirado ir tokių retenybių gamintojų, dažniausiai visokių burtininkų, kerėtojų, šamanų, kurie reikalaujančius amuletais aprūpindavo, visokeriopomis apeigomis, burtais, užkalbėjimais ir kitaip šventindavo. Labai dažnai medžiaga tokiems amuletams imdavo, ar bent sakydavo ima, iš vietų arti dievų aukurų, aukojamųjų vietų, šventovių. Amuletus vartodavo dažniausiai nuo visokeriopų nelaimių, blogųjų dvasių apsiginti, ligoms išvaryti, bet būdavo ir amuletų, jų savininkams teikiančių palaimos. Amuletai buvo vartojami visame žemės rutuly, labai dažnai dar jie ir nūdien net ir kultūringose šalyse vartojami, tik kitokiomis formomis. Amuletais vartodavo tam tikrų vietų vandenį, ugnį, anglis, pelenus, titnagus, suodžius; žemę – purvą, žemę nuo kapų, šventų vietų, kryžkelių, tam tikrų žmonių pėdų; nauges: auksą sidabrą, geležį, varį, misingį, šviną, cinką ciną, gyvajį sidabrą, elektriškai veikiančius metalus; vadinamuosius perkūno pirštus (amonitus), perlus, koralus, iltis, tam tikrus akmenis, mineralus; tam tikras surašytas kerėjimo formulas, ligoniams receptus; tam tikroj vietoj ir tam tikru laiku surinktas vaistažoles ir be galo daug kitokių dalykų, kurių visų tikslas buvo vienokis: apsaugoti nuo nelaimių arba suteikti laimės. Pagal Jucevičių (Litwa, 1846) žemaičiai amuletais vartodavo žiobrio [= stumbro] kailį, mažais gabalėliais supjaustytą, sutartais ženklais pažymėtą ir maišelyj ant kaklo nešiojamą apsaugoti nuo mirties kautynėse. Kitų prietaringų žmonių įvairūs amuletai vartojami ir šiandien.

J. F. Arpe De prodigiosis operibus talismanes et amuleta dictis, Hamburg, 1717; *Dr. S. Seligmann* Die magische Heil- und Schutzmittel aus der unbelebten Natur, Stuttgart, 1927; *Emele* Ueber Amulette, 1827; *U. F. Kopp* Paleographia Critica, Mannheim, 1829, t. IV ir III; *F. Kraus* Real–Encyklopaedie der christlichen Altertümer, t. I, 1882; *Hastings* The Encyclopaedia of Religion and Ethics, vol. I; *Alfred Lehmann* Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten an bis in die Gegenwart, 1908; *Hovorka und Kronfeld* Vergleichende Volksmedizin, t. I–II, 1904–1908; *Levy-Brühl* Das Denken der Naturvölker; *A. Wiedemann* Die Amulette der alten Aegypten, Leipzig, 1910; *P. Saintyves* Amulettes des talismans. Les amulettes et leur valeur magique. – „Reone anthropologique", 177–196, 1930; *J. Vinchon*, ten pat, 196–205.

ANTIKRISTAS* (gr. anti + Christos = prieš, vietoje + Kristus): Prieškristis, šv. Jono supratimu, pareikštu jo laiškuose, kur pirmą sykį ir patsai žodis A. minimas (I Jon. 2, 18–22; 4, 3; II Jon. 7.), yra kiekvienas žmogus, atmetęs, nepripažįstąs Kristaus Dievu. Tačiau iš šv. Jono apreiškimo (Apokalypsis 12) gauname kitokį Antikristo vaizdą, tai pavidalas smako [= slibino], kovojančio danguje su Dievu. Kadangi A. yra Kristaus priešginybė, mes truputį turim sustoti ties Kristaus, Mesijo sąvoka, kurios supratimas paryškins mums ir Antikristo sąvokos vaizdą. Žodis Kristus (gr. christos = pateptasis) tėra žodinis vertimas hebrajiškojo mašiach (= pateptasis), taigi abu šie žodžiai: christos = mašiach tėra būdvardžiai. Žydų *mašiach* senovėje neturėjo jokios sąsajos su atpirkėjo–išganytojo (reiškiamo gr. žodžiu soter = išgelbėtojas, išganytojas) sąvoka, atsiradusia tik graikų–romėnų kultūros gadynėje. Prieš Babelio nelaisvę žydai žodžiu *mašiach* vadino visus Izraelio valdovus, karalius. Po Babelio nelaisvės šiuo vardu ėmė vadinti vyresniuosius kunigus, o paskui ir kunigus apskritai. Pirmieji krikščionys Jėzų vadino *mašiach*, manydami Jį grįšiantį įvesti Dievo karalystės žemėje. *Mašiach* – žmonių sielų išganytojas – paskesnis abstrakcijos dalykas. Taigi žodžiu *mašiach* buvo suprantama karalius, valdovas, kunigas žemėje, arba laukiamasai valdovas būsimosios idealinės ateities, na, pagaliau, Dievo malonės, palaimos nešėjas, išganytojas.

Kristaus–*mašiach* sąvoka, be religinės, turėjo ir politinę reikšmę, kuri, matyti, buvo už religinę ankstybesnė. Ir suprantama, senovėje žydai iš amoritų skolintu papročiu savo karalius ir vyresniuosius kunigus (bažnyčios karalius), pakeldami juos į valdovų luomą, tepdavo jų galvas šventais aliejais, todėl jiems ir buvo prikergiamas pateptųjų *mašiach* (ž. mesijas) vardas. Matydami, kad *christos* = *mašiach*, mes prileidžiame, kad *antichristos* = *antimašiach*. Kadangi *christos* =

* Šis straipsnis mano, kaipo enciklopedijos bendradarbio, buvo skirtas „Lietuviškosios enciklopedijos" religijų skyriui, kurio redaktorius yra Pranas Dovydaitis, tačiau, kaip matome, jo ten neįdėjo. Neįdėjo taip pat tam pačiam skyriui skirtų ir kelių kitų mano religijas liečiančių straipsnelių, k. a.: apie animizmą, apie animatizmą, apie antropomorfizmą etc. Greta šio straipsnelio duodu ir Pr. Dovydaičio tuo pačiu vardu parašytą straipsnelį, kuris buvo įdėtas mano parašytojo straipsnelio vietoje. *J. B.*

Antikristas (gr. Antichristos = Prieškristis, Kristaus priešininkas), toks žmogus, kuris, kaip Kristaus atėjimo ir paskutinio teismo ženklas, pasirodysiąs pasaulio pabaigoj, ir būsiąs savimi įkūnijęs kuo didžiausią neapykantą Dievui ir krikščionybei; jis, kaip piktosios dvasios įrankis, apgaulingais stebuklais atitrauksiąs nuo krikščionybės daugybę žmonių, bet būsiąs Kristaus sunaikintas. A. vardas šv. raštuose minimas tik I Jo 2, 18, 22; 4, 3; 2 Jo 7; vienaskaitoj A. čia reiškia visokeriopos bedievybės įkūnijimą, daugiskaitoj – Kristaus neigėją, eretiką, kuriame veikia A. dvasia. A. vardo neminėdamas, jo pasirodymą, esmę, velnišką veiklą ir sunaikinimą vaizduoja ir apaštalas Paulius 2 Tess. 2, 3–12. Viduriniais amžiais medžiaga apie A. buvo dažnai naudojama ir draminei kūrybai. Plg., vienuolio Adso Libellus de Antichristo (954) ir Ludus de Antichristo (naujai išleido Zezschwitz 1878, Wilhelm 1912, 1930). („Liet. enc." 1 t., VI sąs.).

Nuo red. Red[ak]cija visai nuošaliai palikdama klausimą, tinka ar netinka iš viso „Liet. encikl." šis str. apie Antikristą, kreipia tačiau ta proga mūsų skaitytojų dėmesį į tai, kaip vykdomas pernai metais Encikl[opedijos] leidėjų ir red. paskelbtas nutarimas ginčijamais religijos, filosofijos ar šiaipjau pasaulėžiūros klausimais dėti po du straipsniu: vieną katalikiškai, antrą – liberališkai, tariant, laisvamaniškai nušviečiant aiškinamąjį dalyką.

mašiach = valdovas (vis vien: dangaus, bažnyčios ar žemės) pateptasis, nes žydai aliejais tik valdovus patepdavo, tai ir Antikristą verčiau būtų versti ne prieškrisčiu, kaip Kuršaitis vertė, bet priešvaldoviu apskritai. Taigi Antikristas, kaip ir jo priešginybė *mašiach*, be religinės, turi dar ir politinę reikšmę. Todėl mes Antikristo sąvoką skeliame į du poskyriu: 1) į religinį ir 2) į politinį.

1. Religinis Antikristas. Terminas A., pirmą sykį aptinkamas minėtuose šv. Jono laiškuose, ir Antimašiach (antimesijas) yra visai nauji, vėlyvesni. Greta šių dviejų terminų aptinkame dar trečią: gr. *antikeimenos* = priešininkas (II. Paulus Thessal. 2, 4), kuris, Wilhelmo Bousseto manymu, esąs daug senesnis (žr. Daniel, 11, 36) ir, be to, tinkamesnis Antikristo, Dievo didžiausiojo priešininko, sąvokai išreikšti. A. sąvoka aiškiai aptinkama jau pranašo Danieliaus raštuose, kur jis būdina Antikristą kaipo galingą valdovą, didelės kariuomenės vadą (Dan. XI, 40 sq), kuris sunaikinsiąs tris valdovus (Dan, VII, 8, 24), persekiosiąs šventuosius Viešpaties (Dan, VII, 25), valdysiąs žmones $3^1/_2$ metų (Dan, VII, 25 sq.) ir sunaikinsiąs Dievo bažnyčią. Tenka pabrėžti, kad Antikristo sąvoka, kaipo Dievo, dangaus valdovo, priešininko išraiška, nėra vienų semitų, o ypač Izraelio žydų padarinys. Irano, senovės persų eschatologinėj (gr. eschatos = paskutinieji daiktai, pasaulio pabaiga) literatūroj mes jau matom gerojo dievo Ahura-Mazda didžiausįjį priešininką Angro-Mainyush (Ahriman) asmenyje, amžinai su juo kovojantį. Babelio legendoje apie Marduką ir Tiamatą irgi mes matome dievo Marduko mirtinąjį priešininką, chaoso valdovą, smako pavidalo demoną Tiamat. Indijoj bramizmo ir budizmo gadynėje didžiausias dievų priešininkas demonas Mara ar Mrtyn, visai panašus į Antikristą. Mahometonys turi irgi savo Antikristą, vadinamąjį Dardždžalą (melagis), kuris, jų manymu, būsiąs vienakis, su dėme kaktoje, bet kurį Kristus įveiksiąs ties Jafa, po to mahometonys susijungsią su krikščionimis. Nėra jokios abejonės, kad ypač Irano ir Babelio dievų priešininkų pavidalai ir mitai veikė Izraelio religiją, veikė ir Antikristo sąvokos vaizdą. Antikristo žvėries (Dan, VII, 6–8) ir Antikristo smako vaizdas (Apokalypsis XII) atsirado didelėj Marduko ir Tiamat legendos įtakoj. Izraelio žydai turėjo pilną Antikristo sąvokos vaizdą dar patriarchų gadynėje, legendoje apie buvusįjį požemių dievą Belialį. Čia A. sąvoka glaudžiai susijusi su blogųjų dievų, demonų (ž. demonologija) atsiradimu iš viso, nes dievų priešininkai čia esti ir tųjų gausiųjų demonų vadai, viršininkai. Dažnai jie anksčiau ir patys buvo dievai ar lygūs dievams. Kadangi religija neįmanoma be žmonių, tos ar kitos religijos išpažintojų, ir kadangi senovėje religija praktiškajam gyvenime buvo kur kas reikšmingesnė nei šiandien, tai anuomet visur veikė dėsnis: kieno valdžia, to ir religija. Todėl senovėje religija būdavo beveik visuomet nukariautojų monopolėj. Kiekvienas didesnis politinis priešininkas buvo kartu ir religinis priešininkas, dievų priešininkas. Todėl senovės Izraelio žydai įžiūrėjo Antikristą asirų karaliaus Sancheribo asmenyje (Jesaja, 10, 5–11, 9; 14, 24–27; 30, 27–31; 37, 22 sq.), paskui toji Antikristo mintis buvo nukelta ant Babelio valdovo (Jesaja, 14, 4 sq.). Nuo pranašo Ezekieliaus manyta tuo Antikristu būsiąs Gogas, Magogo šalies valdovas (Ezek, 38–39), o Agadoj (Senojo Testamento žydų komentaruose) į minėtąjį karalių Sancherib buvo žiūrima kaip į Gogo pirmataką (Sauh. 94 a.). Paskui Antikristu buvo laikomas Antiochas IV Epifanas, persekiojąs žydus (Dan, VII, 24 sq. XI, 36 sq.), dar Gnaeus Pompeius (Psalm 2, 26 sq, 8, 15 sq, 10, 11 sq), Kaligula, Neronas, save dievų vieton dėję ir kitus juos garbinti vertę. Šiokia tat religinė-politinė sąvoka iš žydų per Naująjį Testamentą atėjo krikščionybėn. Ir čia, krikščionybėje, ji viduriniais amžiais vaidino nemenką vaidmenį. Visų pirma Romos popiežiai Antikristo terminą taikė visų rūšių katalikų bažnyčios atskaloms, o atskalūnai, protestantai ir kiti, žinoma, tuo pačiu atsimokėdavo Romos popiežiui. Pvz., popiežius Inocentas III (1215) paskelbė saracėnus Antikristais, o Mahometą – netikruoju pranašu. Grigalius IX (1234) ciesorių Fridriką II vadino apokalipsine bestija, taigi Antikristu. Paskui valdensai, husitai ir protestantai vadino Antikristu Romos popiežius, o Liuteris net parašė skaudžią filipiką *adversus execrabilem bullam*

antichristi ir net Šmalkaldeno tikėjimo artikuluose (1580) buvo įrašyta, kad „Romos popiežius esąs tikrasis A.“ 1599 m. visoj Vakarų Europoj pasklido garsas, esą A. gimęs Babely, ir toji paskala taip veikė žmones, kad prancūzų karalius Henrikas IV turėjo uždrausti ir kalbėti apie Antikristą. Tokios pat paskalos pasikartojo 1623 m. ir paskui. Visais vidurinių amžių laikais žodis A. buvo mados šūkis, kurį primesdavo kita kitai bekovojančios iš dalies religinės, iš dalies politinės srovės. Daugiausia čia Antikristo idėjos praplatinimui prisidėjo patys vienuoliai, rašydami traktatus apie Antikristą, be to, visoki vaidinimai. Renesanso išvakarėse gibelinai vadino Antikristu gvelfus, o gvelfai gibelinus. To meto dailioji literatūra, lyrika ir drama buvo pilna motyvų apie Antikristą, o ypač daug jų buvo visokiose sektantų satyrose, taikytose Romos popiežiui. Ne vienas ano meto motyvas apie A. ilgainiui kiek apkitęs atklydo į „kantičkas“, iš kurių ir mūsų žmonės susidarė apdarkytą Antikristo vaizdą. Antikristo sąvoka viduriniais amžiais tampriai susijusi ir su religine prievarta, varu, jėga, spyrusia kitatikius išpažinti galingųjų religiją. Skriaudžiamieji nerasdavo jiems geresnio žodžio įgelti, kaip Antikristas.

2. P o l i t i n i s A. Grynai politinė Antikristo sąvokos reikšmė atsirado naujaisiais amžiais. Kiekvienos stambesnės socialinės, politinės atmainos, kiekvienas didesnis sąjūdis, kiekvienas skaudesnis socialinis sukrėtimas buvo aiškinamas kaip piktos Antikristo rankos darbas. Tokių sąjūdžių, reformų, sukrėtimų vadai tiesiai buvo vadinami Antikristais. Tai visai suprantama imant galvon politinę *antimašiach* sąvokos reikšmę. Jei tradicijų apsaugotas, senos rutinos šalininkas, senųjų dievų globojamasis pateptasis (mašiach) valdovas yra laikomas teigiamu, tai kiekvienas jojo priešininkas senojo režimo šalininkų bus laikomas Antikristu, besikėsinančiu suardyti jojo galybės pamatus. Tąja prasme Antikristo darbu buvo laikoma Didžioji Prancūzų Revoliucija, o Napoleonas – pačiu Antikristu. Antikristu rusai (konservatoriai) vadino Petrą Didįjį, o Vakarų Europoj 1848 m. revoliucija pamaldžiųjų žmonių buvo suprasta kaip pasaulio galas, ir žmonės laukė Antikristo pasirodant Šių dienų rusų emigrantų tarpe yra nemaža tokių, kurie į Sovietų Rusiją žiūri kaip į Antikristo valstybę, o Leniną, Staliną ir kt. [laiko] įsikūnijusiais Antikristais.

Pasakoja, kad ir Lietuvoje prastuoliai žmonės į pirmąjį garvežį, automobilį, orlaivį žiūrėję kaipo į Antikristą, važiuojantį „su ugnies pečium“. Prastųjų žmonių tarpe dar ir dabar tebetikima, kad A. ateisiąs, net nurodoma žymės, iš kurių jį galima būsią pažinti.

Antikristo motyvas daugiau politine prasme dažnai aptinkamas ir naujoj literatūroj, ypačiai rusų.

Renan L'Antéchrist, 1873; *W. Bousset* Der Antichrist in der Überlieferung des Judentums, des Neuen Testaments und der alten Kirche, 1895; *W. Bousset* „Antichrist“ in *Hasting's* „Encyclopaedia of Religion and Ethics“, I, p. 578; *W. Bousset-Gressmann* Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter, 1926, p. 254 sq.; *F. H.Geffcken* Die Sage vom Antichrist in „Preuss. Jahrb.“, 1900, p. 885; *H.Gunkel* Schöpfung und Chaos, 1895; *H. Gressmann* Der Messias, 1929; *E. Wadstein* Die Eschatologische Ideengruppe: Antichrist, Weltende, 1896; *H. Preuss* Die Vorstellungen vom Antichrist im späteren Mittelalter, 1906; *W. Bousset* Kommentar zur Offenbarung Johannis in *Lacroix,* „Curiosités de l'histoire de croyances“, 1859, p. 29–35; *Malavenda* De Antichristo, Roma, 1604; *Ebert* Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters, II, III; *N. Sumcov* Očerki istoriji južnorusskich apokrifičeskich skazanij; *N. M. Nikolskij* Mirovoj i socialnyj perevorot po vozzrenijam rannego christianstva, 1922.

ĄŽUOLAS TIKYBOS ISTORIJOJE. Ąžuolo garbinimas yra žinomas ne tik indoeuropiečiams, bet ir kitoms tautoms, kurios betarpiai ąžuolą pažįsta. Vienur kitur ąžuolo motyvas yra ir atklydęs. Ąžuolo motyvas plačiai žinomas ne tik kulte, mituose, bet dar pasakose, dainose, prietaruose, burtuose. Ąžuolas nuo senų senovės plačiai vartojamas medicinoje. Jis buvo tųjų

dievų medis, kurių valdžioj buvo žaibai ir griausmas (Dzeusas, Jupiteris, Donnaras, Perunas, Perkūnas, Taranas, Taras, Fiorgynas, Ukko, Jumala). Kai kurie kalbininkai (Hirt, Pedersen, Schweizer) mūsų Perkūną (prūs. percunis, lat. perkuons) ir slavų Perun gretino su lot. *quercus* (ąžuolas), kur qu > p, kaip žodyje *quinque* > penki, tad mūsų Perkūnas tebuvęs suasmenintas patsai ąžuolas, ąžuolo dievas. Dabar kalbininkai žodį perkūnas kitaip kildina, pvz. lot. *aesculus* ąžuolas. Apie ąžuolą kaip šventą neliečiamą, dievui Perkūnui skirtą, kuriame jis pats gyvenęs, medį, kalba gan dažnai mūsų metraštininkai, istorikai, folkloristai. Pirmasis apie „lapuotąji medį“, suprantama, ąžuolą, kaip baltiečiams šventą, rašė popiežius Inocentas III savo laiške, rašytam Livonijos vyskupui Meinhardui. „Šventus gojus“ (lucos sacros) pirmasis mini Dusburgas, apie šventuosius ąžuolus, aiškiai juos aprašydamas, kalba Erazmas Stela (apie prūsų senybes kn. II) ir kt. Gana plačiai apie amžinai žaliuojantį ąžuolą Nadravės Romovėje rašė Simonas Grunau, tačiau šis jo aprašymas sudurstytas iš Dusburgo, Erazmo Stelos, Varmijos vyskupo Jono III pranešimo ir Adomo Bremiškio [= Bremeniečio] aprašymo amžinai žaliuojančio Upsalos medžio Švedijoj. Šį Grunau aprašymą kartojo XVI– XVII a. M. Waisselius, Ch. Hartknochas, C. Hennenbergeris, Lucas Davidas, XIX a. dar Voigtas ir kt. Be jų, dar daug kas apie ąžuolus rašo ar matęs, ar girdėjęs apie juos iš žmonių. M. Praetorius (XVII a. Deliciae prussicae) kalba apie šventus ąžuolus Įsruties ir Ragainės apylinkėse. Casparas Steinas (taip pat XVII a.) mini šv. ąžuolą prie Priegalės upės, jėzuitas Rostovskis (XVIII a.) ir kalba apie šventus ąžuolus. Daukantas rašė apie šv. ąžuolą, lankomą žmonių penktadieniais pagonišku būdu pasimelsti (penktadienis buvusi Perkūno diena) XVIII a. pabaigoj; šis ąžuolas buvęs Kurše, Ožpučio aps., o Šterklaukių dvare, arti Jurbarko (1925 m. Lietuvos apgyventų vietų leidinyje terandame Starklaukį Tauragės aps. Vainuto val., kokie 60 km nuo Jurbarko, tiktai vietoje vadinamas Sterklaukiu), buvęs ir XIX a. žmonių tebelankomas milžiniškas ąžuolas, I. Bušynskio, Gukovskio pakartotu liudijimu, Rotušėj, arti Kaltinėnų (Liet. apgyv. vietose nebent tolimą Routužę Mažeikių aps. Židikų val. galima nurodyti, o Radiškė Tauragės aps. Kaltinėnų val. bene per daug nuo Rotušės bus čia atšokusi), buvęs penktadieniais žmonių lankomas Ą. net XIX a. pabaigoj, o į jį įkėlus kryžių, žmonės ėmę jį lankyti sekmadieniais. Dionizo Poškos Baublys žinomas iš jo paties aprašymo. Ąžuolas plačiai aptinkamas mūsų tautosakoje. Dainoje minimas ąžuolas gyvam ar mirusiam tėvui ir jaunam bernui, su kuriuo jie kalbasi (senovėje taip pat iš ąžuolo lapų šlamėjimo žyniai dievų valią ir norą spėdavo), į jį kreipiasi, ir esama pėdsakų, jog ir mirusius vyrus po ąžuolais laidota. Ąžuolo šventumo mintis aisčiuose buvo tokia gili, kad žmonės giliai tikėjo, jog jų naikintojai, kirtėjai, įsikirsdavę sau mirtinai kojon dievų bausmės vietoje. Taip buvo manoma Anzelmo metu prūsų, Dlugošo laiku – lietuvių, Lasickio metu – žemaičių, Einhorno laikais – latvių, todėl žmonės ir spiriami jų nekirsdavo. Pradžioj XIX a. pasakota (Rzewuski), kad pusėj XVIII a. aptikus arti Vilniaus žmonių garbinamą ąžuolą pasauliečių ir dvasininkų diduomenė nuvykus ten ąžuolą nukirsti. Tačiau nieks jųjų nedrįsęs kirsti, kad kokia pikta dvasia iš ąžuolo jam nekeršytų, tik kiekvienas tuo kratęsis, tuo lyg patvirtindami suvarytai sodiečių miniai, jog vis dėlto ąžuolas turįs kažin kokios paslaptingos galios. Teišdrįsęs kirsti neseniai iš Prancūzijos atvykęs, ten „prietarų nusikratęs“, Stanislovas Poniatauskas (būsimasis lenkų karalius), kuriam nieko neatsitikus ir kiti kirvio griebęsi.

L. v. Schröder Die arische Religion, 1914–1916; *W. Mannhardt* Wald- und Feldkulte, 2 t., 1875–1877, 1904–1905; *A. Mierzyński* Żródła do mytologii litewskiej, 2 t., 1892–1896, („) Romowe, 1899; *R. van der Meulen* Die Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Litauer, 1907 (vert.: Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose, 1919); *A. Švabe* Raksti par latvju folkloru 1, 46–81 psl., 1923.

BABILOS (skaityk -ios) 1580 Lasickio De diis Samagitarum rodomas lietuvių bičių dievaičiu (deus apum; ten Austėja bičių deivė, ž.), 1582 Strijkovskio Kronika litewska – b u b i l o s medaus ir bičių dievaitis, 1666 W. Martini – babilas, 1690 Praetorius – bičbirbius. Strijkovskis pasakoja Babilos garbinus (chwalili) užkrosnyje sėdint, vaidilą (pop ich) naują, didelį medaus pilną kibirą (garniec) rankoje laikius, pasimeldus ir sušukus (z ogromnym krzykiem) krosnin sudaužius, kad Babilos leistų bitėms apsčiai spiestis (aby się pszczoły hoynie roiły). Čia minėtinas dar latvių bubis, bubulis (liet. babužis, babaužis, ž. Baba, ir lenkų babuk, bubuk), kuriuo baido vaikus, tad gal neigiamybe virtusi senovės nuogyvena, leidžianti ir babilio–bubilio prasmę seniau gilesnę laikyti, juoba visa bitkopystė, su bite, bitinu, bitkopiu, bičbirbiu turėjus medui–midui tiekti dievų dovanos, tad ir jų globos prasmės. Skyrium dar tenka pažymėti lot. *babilius* (Matulionis: alyva) ir gud. *bobyl*, liet. babilius (bobelius, Akelevičius: bambilas, bumbilas, bobilas), ž. Babiliai.

BANDOMOSIOS JUNGTUVĖS yra dviejų lyčių žmonių sugyvenimas, norint ištirti kits kitą tikrajai, ilgametinei, gal net ligi gyvos galvos santuokai. Bandomosios jungtuvės teoriškai buvo svarstomos dar prieš karą, bet ypatingai ryškiai šis klausimas vėl iškilo po karo. Pasaulinė lytinio gyvenimo reformos lyga (Weltliga für Sexualreform) bandomųjų jungtuvių klausimą turėjo savo programoje, jas svarstė lytinio gyvenimo psichologai, medikai, teisininkai, sociologai ir žurnalistai. 1924 už bandomąsias jungtuves Amerikoj veda kampanija dr. Knightas, Europoje (Vokietijoj ir Austrijoj) rašytojas Hugo Bethaueris savo Vienoje įsteigtame žurnale „Er und Sie“ (Jis ir Ji). Bethauerį nušovus (1925), čia toji kampanija atslūgo ligi 1927. Amerikoj bandomųjų jungtuvių dalykas virsta vienas opiųjų šeimos sociologijos klausimų (E. R. Mowrer, E. R. Groves). 1927 Amerikoj B. B. Lindsey ir Wainwrightas Ewensas knygoje „Companionate Marriage“ ir keliais straipsniais bandomųjų jungtuvių klausimą mėgina iš teorijos nukelti praktikon, siūlo taikinti gyveniman. Įvyko vad. Lindsey ginčas (1928) Niujorke su St. S. Wise klausimu: ar bandomosios jungtuvės turėtų būti legalizuotos (Shall be companionate marriage legalized?). Charlotte Buchov-Homeyer Berlyne 1928 išleidžia knygą „Zeitehe“ (Laikinosios jungtuvės), kurios tėra tik kopija Lindsey draugiškųjų jungtuvių (companionate marriage), žinomų ir Vokietijoje Freundschaft ir Kameradschaftehe vardais. Draugiškos jungtuvės po karo, sukrėtusio šeimos gyvenimą, Vokietijos didmiesčiuos, specialistų apskaičiavimu, apėmė arti 37% didmiesčių jaunuomenės; vienos baigdavosi tikromis jungtuvėmis, o kitos suirdavo. Kad ir nelaikydami jų tobula priemone, palaiko bandomąsias jungtuves, – yra pokarinio gyvenimo reiškinys, bet jos tam tikra forma aptinkamos ir kai kurių tautų senovėje: induose, arabuose (mota jungtuvės), Afrikos negruose (Senegale) ir kitur.

E. B. Mowrer Family Disorganization, 1927; *E. R. Groves* Social problems of the Family, 1927; *P. Ernst* Zerstörung der Ehe, 1924; G. *H. Kayserling* Das Ehe-Buch, 1925; *W. Reich* Einbuch in Sexualmoral, 1933.

BIČIULIAI dėl bendro bičių valdymo susibroliavę tarp savęs svetimi žmonės, šeimos. Bičiuliais vadinami dar vietomis bičiai, bitininkai (šis žodis buvo įsibrovęs ir XVI, XVII a. lenkų kalbon bitnyko pavidalu) ir beveik visoj Lietuvoj sėbrai. B. gudiškai buvo vadinami pčelniki, bet viename 1680 Pamusės, Musninkų val. dokumente B. vadinami bitnikais, o bičiulystė – bitnikarstvo. Šiame dokumente bičiuliais esti bajorai, kurie medų dalijosi pusiau. Mūsų gudiškai ir lenkiškai rašytuose aktuose B. visur sėbrais vadinami, o B. valdomos bitės – sėbrinėmis (sebrenyje pčioly).

B. mūsų krašte buvo nuo neatmenamų laikų. Pradžioje jie saugojo bites giriose (drevėse ir inkiluose gyvenusias). Bitės, anot mūsų ir latvių dainų, gyvenusios ąžuolų drevėse, o medų rinkusios iš liepų, todėl jų daug būdavo liepų ir ąžuolų giriose. Jas globoję lietuvių dievas Babilas ir deivė Austėja (nepatikrintomis XVI a. Lasickio žiniomis) bei latvių dievas Ūzinš (vok. Hûsing). Ir tie medžiai (ąžuolas, liepa) buvę šventi, todėl bitės mūsų senovėje buvusios šventos. Bičių tobula bendruomenė ir jų glaudūs santykiai su dievais darė ir B. neskiriamus tarp savęs. Bičiulystės saitai yra tiek pat tvirti ir patvarūs kiek ir giminystė ir primena slavų *pobratimstvo*. Už jų skriaudžiamas bites bičiuliai keršydavo taip pat kaip ir už savo giminaičius, šiokių kivirčų buvo tarp senovės latvių ir kardininkų ordino XIII a. Kryžiuočių ordino raštuose minimieji *beutneriai* buvo bitininkai ar bičiuliai, valdę ordino ar vienuolynų bei vyskupų bitynus už tam tikrą duoklę. Šie bitynai būdavo dažniausiai giriose. Nuo girinių spiečių duoklė būdavo didesnė, bet nuo naminių mažesnė. Ir pirkdami ordino valdininkai ar vyskupai už girinių bičių medų mokėdavo pigiau. Pirmąsias rašytines ordino mūsų krašto žinias turime gale XIV ir pradžioj XV a. Čia jie vadinami medaus davėjais (mellis datores). XVI a. apie bičiulius, sėbrais vadinamus, aktuose randam daug žinių. Kitur šioki bičiuliai vadinami pusininkais (na pol), kurie pusę medaus atiduodavo dvarui. Be sėbrinių ir iš pusės, valstiečiai turėdavo ir savo (svoji vlastnyie) bites; čia keli valstiečiai savo bites susidėdavo krūvon ir būdavo tarp savęs bičiuliai. Bičiuliais vadinosi ir tokie žmonės, kurie iš kurio bitininko spiečių imdavo. Pastarosios rūšies bičiulystė (bendro bičių valdymo, spiečių davimo, bičių kelmų davimo ar dovanojimo) išliko ligi šių laikų. B. tarp savęs ir su savo bitėmis saugoja visas apeigas, įpročius, kilusius iš bičių sakralinio pobūdžio ir magiškų bičių su žmonėmis santykių (ž. Bitės etnologijoj).

W. Dombrovski Die mittelalterliche Bienenwirtschaft im Ermlande (Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1887); A. *Bielenstein* Die alte Waldbienenzucht der Letten, 1896; *H. Łowmiański* Studia nad początkami państwa litewskiego, I, 1931, 141 ir kt.; *P. Dąbkowski* Bartnictwo w dawnej Polsce, 1923; *K. Jablonskis* XVI amžiaus Lietuvos inventoriai (Istorijos archyvas) I, 1934, 29, 30, 181, 186, 189, 192, 221, 302, 360, 419, 441, 448; Codex Diplomaticus Warmiensis II t., 368, 500, III t., 12, 21, 78, 183, 290; Urkunden zur Geschichte des Hauptamts Insterburg, 1895, 47, 48. 87.

BISENA (Bissena, Byssena, Beyssena) dešiniojo Nemuno kranto, tarp Mituvos ir Dubysos, tarp Skirsnemunės ir Veliuonos pilis. Prieš B. 1313 m. ordino įkurta Christmemelio pilis, kuri buvusi nuo Ragainės 50 km atstu į rytus. Christmemelio vietoje dabar yra Norkūnų piliakalnis Gelgaudiškio val., Šakių aps. Christmemelis buvęs kairiajame Nemuno krante, o dešiniajame jo krante priešais buvo B., jos vietoje dabar esąs piliakalnis, Vytenio kalnu vadinamas, nes, kaip vokiečių 1384 m. buvo (Wegeberichte) rašoma, Bisena seniau vadinusis Vytenio dvaru (Wythes Hoff), kuris Vytenio laikais buvęs svarbiausioji atrama vokiečių ekspansijai ir puolimui Nemuno ir Vilijos baseinan. B. buvo pastatyta XIII a. pusėje ir kartu su Junigeda bei Welun [Veliuonos] pilimis buvo nuo ordino apsigynimo bazė, be to, XIV a. B. buvo vienas 43 žemaičių valsčių. Pirmą kartą Bisena ordino pulta 1283 m., kryžiuočiai nuteriojo priemiesčius ir apylinkę, bet Bisenos paimti neįveikę; jie apgulę ją 1293, 1297, 1298, 1307, 1313 m.; negalėdami įveikti 1313 m. jie prieš B. pastato savo pilį Christmemelyje, puola 1315 m., bet tik 1316 m. ordino mistras Theodoricus de Aldenburgkas užklupo Biseną tuščią ir neginamą, išgriovė ir sudegino. Matyt, Bisena buvo atstatyta, nes kryžiuočiai ja vėl puola 1318, 1322, 1329, 1343, 1345, 1348, 1357 m. 1361 m. ordino mistras Winricus Biseną vėl išgriovęs, tačiau Wygandas savo kronikoje rašo, jog 1362 m. kryžiuočiai dusyk eidami tais metais į Kauną aplenkę Biseną, matyti, toji pilis dar tebebuvo. Sakoma, Bisena išgriauta 1363 m., o 1364 m., Wygando liudijimu, Prūsijos ir Livonijos

ordinų mistrai su savo kariuomenėmis nakvojo toje vietoje, kur anksčiau buvusios Bisenos ir Veliuonos pilys, bet 1368 m. mistras Wynricas stato prieš Veliuoną ir Biseną kryžiuočių pilis Marienborg ir Jurgenburg, atseit Bisena ir Veliuona buvo dar sveikos. 1384 m. Bisenos pilies išgriovimas taip pat nėra tikras, nes 1408 m. joje kryžiuočiai derėjosi su Vytauto atstovais ir po to dar kelis kartus buvo ją užpuolę ir sudeginę, išgriovę. Ar Bisena bebuvo atstatyta, nežinoma. Žinoma tik, jog 1634 m. Mykolas Sapiega, Naugardėlio vaivada, pastatydinęs Bisenoje bažnyčią. Sakoma, jog Bisenos pilies apylinkėn buvusi iš Nadravijos atsikėlusi romovė su vyriausiuoju krive XIII a. pabaigoje, kryžiuočiams Nadraviją nuteriojus ir pagoniškąsias šventvietes sunaikinus, bet patikimų dokumentų apie tai trūksta.

Scriptores rerum prussicarum, I, II, III, V, 1861, 1863, 1866. 1874; *H. Lowmianski* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I–II, 1931–1932; *W. Zajączkowski* Studja nad dziejami Żmudzi wieku XIII, 1925; *K. Wagner* Die Burgen der deutschen Ordens in der weiteren Umgebung Kauens.

BITĖS ETNOLOGIJOJ. Nuo neatmenamų laikų bitės buvo laikomos esančios globojamos dievų; lietuvių dievaitis Babilos (ž.) ir deivė Austėja buvę bičių globėjai. Taip pat latvių dievaitis Uzinš, graikų Pan, Priapus, romėnų Mellonia, Dzeus, Aristeus, indų Višnu ir kt. Helenizmo laikais buvo manoma, jog bitės gemančios iš jaučio dvėselienos (Pausanias, IX, 23, 2; Varro, II, 5; Plinius XI, 20), todėl iškilo aikštėn sąsaja bitės (lot. apis) su egiptėnų dievaičiu Apiu jaučio pavidalu; šiąja bitės–jaučio giminyste tikėta dar ir viduriniais amžiais. Dar krikščionių gadynėje joms buvo priskiriami globėjais krikščioniškieji šventieji (Ambraziejus, Jonas, Gertrūda ir kt.) ir net patys Kristus bei Marija, todėl ir krikščioniškais laikais bitė buvo šventu paukščiu vadinama, dėl tariamai belytinės kilties laikoma nekaltumo simboliu. Joms buvo skiriamos šventės: Kalėdos, Nauji Metai, Velykos, daugelis kitų švenčių, bitininko vardinės, jo mirties metinės ir kt. Joms vartodavo Šv. Trejybės vandenį, Trijų Karalių druską, Verbos šakeles ir dūmus, Velykų vandenį. Dėl tokio jų kilnumo apie bites buvo sakoma: valgo, geria, miršta. Iš krikščionių kovų su pagonimis laikų turime ir nuogyvenų: bitės jungiamos net su burtininkais, kerėtojais, raganomis, nelabosiomis dvasiomis, velniais (kartais velniai pasirodydavę bitės pavidalu), bet paprastai bitės tik su gerosiomis dvasiomis ir geraisiais žmonėmis ryšių beturinčios.

Bitės buvo laikomos antgyvuliškomis dovanomis apdovanotos, suprantančios žmonių kalbą, pačios galinčios kalbėtis, giedoti, suprantančios, atskiriančios dorus žmones nuo blogųjų, nedorųjų, kurių labai bijančios ir nekenčiančios, juos geliančios. Nekaltus, dorus žmones mėgstančios, todėl mergaitės prieš vestuves, norėdamos įrodyti savo nekaltybę, eidavusios prie avilio žiūrėti, ar jas bitės gels, ar ne. Nuo nedorėlių, nevidonų, moters mėnesinių, aštraus kvapo bitės bėgdavusios arba mirdavusios. Bitės buvusios pranašingos, jų maras reikšdavęs gresiant marą, sausoj šakoj spiečius – mirtis, jų didis nerimas, zirzimas – bitininko mirtis, jų korių liežuviai – apkalbos, korių karstas – bičiulio mirtis, jų spiečius ant stogo – gaisras ir t. t. Prieš bites stodavo plikomis galvomis, joms girdint ir matant vengdavo kivirčų, barnių, keiksmų, nedoro elgesio. Joms pranešdavo bitininko ar bičiulio mirtį, jaunųjų vestuves, lydint lavoną atbulai atsukdavo avilius. Jų negalėjo pirkti, parduoti, bet tiktai perleisti, duoti, dovanoti ar palikti (po mirties). Laimingas ir gausus bičių spiečius reikšdavęs bitininkui ir bičiuliams gerovę, laimę, klotį. Senovėje tikėta, jog žmogaus vėlė apsibūvanti bitėje.

A. Gmelin Die Biene von der Urzeit bis zum Neuzeit, 1900; *Pauly–Wissowa* Realencyklopaedy der classischen Altertumswissenschaft, III, 434 ir kt.; *J. Grimm* Deutsche Mythologie, III, 203 (II, 579, 580).

BITININKYSTĖ LIETUVOS PRAEITYJ. Bitininkystė, palikusi aiškius pėdsakus mūsų mitologijoj, tautosakoj, papročiuose, siekia žilos senovės. Bitės turėjo savo globėjus dievus, midus buvo mėgiamas dievų ir žmonių gėrimas. Net ir medžiai, kuriuose bitės veisdavosi (ąžuolas, uosis, liepa), buvo šventi. Bitės pačios spiesdavos uolų plyšiuose, medžių uoksuose, kurie dažniausiai būdavo natūraliai išpuvusiuose medžiuose, genių saulės pusėje iškalti lizdai. Tai buvo natūralinės dravės (arbores melligeras, borti, bortnyje drova), daugelis vienoje vietoje dravių sudarydavo dravynus (arbores mellis, bortnaja zemlia, bortnyja ostrova, borciany gaj); be to, bitės spiesdavosi ir išpuvusiuose kelmuose. Ilgainiui žmonės ėmė kalti patys bitėms uoksas, draves minkštuose, išpuvusiais viduriais medžiuose. Skylę uokso palikdavo siauresnę, kad galėtų ją pridengti tam tikra užsklanda. Natūralinės ir dirbtinės dravės būdavo gana aukštai, bitininkai kopdavo prie jų tam tikru prietaisu, geniu ar geiniu (lezivo, żeń, kireń); medų iš dravės kopdavo geležiniu, medine rankena, kaltu (piesnia, pěšnia), peikena; medų laikydavo liepos, beržo luobos induose, liepinėse ar tošinėse. Dravių viršūnes kartais palauždavo vėjas, žmonės dravę uokso apačioje nupjaudavo, gaudavo kelmą, kurį greta kitos dravės statydavo girioje arba veždavo namo, sodan. Kartais dravėn greta uokso ar šiaip medin įkeldavo dirbtinį kelmą, inkilą. Kartais vienan medin ir kelius inkilus įkeldavo. Dirbtinių, greta natūralinių, dravių ir inkilų vienoje vietoje pritaisydavo daug, atsirasdavo bitynas (pasieka, ostrov), kurį prižiūrėdavo, apeidavo, iškopdavo dravininkai (bortniki), kiekvienas savo dravę, inkilą, kelmą žymėdavo tam tikru ženklu (ž. Bitininkystės teisė). Nuo lokių dravininkai gindavo bites ir draves kuokomis (samobitnia, dzvon) ir kraitelėmis (kolebka). Kuoka būdavo prie šakos ties uoksu parištas drūtas medgalys, savo švytavimu kliudąs lokiui prie dravės prieiti; juo smarkiau lokys ją šalin stumdavo, juo smarkiau ji lokį švytuodama mušdavo. Nusikamavęs lokys krisdavo žemėn, dažnai smailių pagaliukų prismaigstyton, ir susižeisdavo. Kraitelė buvo prie lenktos šakos ties uoksu pririšta ir prie dravės sklandžio prisegta. Lokys patogumo dėlei jon sėsdavos, kraitelė nuo sklandžio atitrūkdavo ir pakibdavo su visu lokiu ore.

Prūsų, kuršių ir gudų žemėse bitininkystės duomenų aptinkama anksčiau, bet ir čia jie siekia vos XIII a. vidurį. Anuo metu dokumentų autoriams bitininkystė rūpėjo vienu atveju: medaus dorojimo ir duoklės bei vartojimo atveju. Todėl pirmosios žinios ir yra apie dravininkus (bartininkus, iš sl. bortnik, vok. beutner), dravynus ir medaus duoklę (dań medovaja, dań medom i voskom, honigzins, diaklo medom, stributum mellis) bei medaus ar ir midaus kiekį, minimą įvairiuose dokumentuose. Šie duomenys yra ligi XVI a. beveik vieninteliai mūsų B. senovėje klestėjimo faktai. Bičių produktai, medus ir vaškas, buvo dalimi vartojami mūsų krašte, bet jų didelius kiekius išveždavo ir į kitus kraštus, tačiau apie medaus ir vaško eksportą turime duomenų tik nuo XVI a., nors neabejojam, kad šis eksportas buvo daug ankstybesnis. XVII a. jų eksportas jau žymiai kritęs, nes nuo XVI a. mūsų krašte žemės ūkis ima bitininkystę stelbti.

Bitės senovėje mėgusios gyventi ąžuolo, pušies ir uosio dravėse, o medų rinkti iš liepų; šie visi medžiai mūsų senovėje buvo dievinami, kaip ir pačios bitės, ir mūsų mitologijoj apie juos yra apsčiai medžiagos. Metraštininkas Dusburg[ietis] (III, ep. 5) apie senovės prūsus rašė: „Gerdavo midų ir vandenį"; kitoje vietoje mini, jog kažin kokis prūsas Sclodo kurstęs saviškius kovon dėl saldaus midaus. 1253 m. kuršių žemės tarp Rygos vyskupo ir kardininkų ordino pasidalinimo akte įsakmiai minimi dravynai (arbores melligeras). 1290, 1292 ir 1297 m. Varmijos vysk. Enrikas duoda paskiriems prūsams žemės su dravėmis (cum melligerat apibus). XIV a. pradžioje minimi prūsų bitininkai (beutner) ir jų pareigos (beneampt). 1312 m. Varmijos vysk. Eberhardas skiria prūsą Joną Matruto savo bitininku. Anuo metu bitininko pareigos buvo daboti, kopti medų ir dalį jo atiduoti vienuolynui, ordino valdininkams bei ponams. Nors prūsuose šiaip dravynus duodavo su žeme pilnon nuosavybėn (cum omni iure pro suis usibus), bet

aptinkami jau duomenys ir medaus duoklės (tributum mellis). 1388 m. Varmijos vysk. duoda prūsui Nirglaudui žemę su dravėmis tąja sąlyga, jog jis duos vyskupui du trečdaliu dravių ir pusę naminių, sodo bičių medaus. 1397 m. vyskupas davė žemės prūsui Mykolui Adomui su sąlyga, jog jis vyskupui parduos statinę dravių medaus po vieną ir sodo bičių po pusantros markės. 1364 m. vyskupas bitininkui Claus Jacobui paveda globoti savo žemę su dravynais su teise pasiimti sau trečdalį viso medaus arba jo vertės atpildą, jeigu vyskupui būtų visas medus reikalingas. Šie pavyzdžiai rodo medaus duoklę prūsuose buvus laisvą, pagrįstą laisvu susitarimu. 1437 m. Christburgo sutartyje minima medaus duoklė (honigzins), bet ji buvusi nevienokia, atskiromis sutartimis nustatoma. Ordinas ir bažnyčia gaudavo duoklės iš viso prūsų krašto kelioliką tūkstančių statinių medaus. Apie draves, dravynus, medų, medaus duoklę apsčiai yra žinių XV ir XVI a. ordino dokumentuose.

Gudų krašte medaus ir vaško duoklė minima 1362 m. dokumentuose. 1387 m. Jogailos su Skirgaila sutartyje minima medaus duoklė, tų pat metų Obolecko bažnyčios privilegijoje sakoma, jog šiai bažnyčiai iš vieno kaimo pridera duoklės liepinė ar tošinė (pulla) medaus. Medaus ir vaško duoklė Vilniaus krašte minima 1392 ir 1407 m. dokumentuose. Vienoje Vytauto 1411 m. privilegijoj minima, jog Blusių kaimas Svislotės vals. duoda duoklės dvi statines medaus. 1436 m. Vilniaus kapitulai duodamas kaimas su dviejų liepinių ar tošinių medaus duokle. 1468 m. vienoje Kazimiero privilegijoj Šv. Anupro vienuolynui sakoma, jog šis vienuolynas gaunąs iš savo žemių 12 liepinių, 62 pūdus sveriančių, medaus. 1422 m. viename dokumente rašoma, jog vienam Vilniaus klebonui kaimas duodąs šešias rankines (ručok) gryno medaus. 1445 m. Švitrigailos privilegijoje rašoma, jog jis duodąs žemę su šilu ir bitynu (z bory i z pasiekami). 1492, 1495 ir 1499 m. privilegijose minima bitynai, medaus duoklės, dravės. 1499 m. minima dravių žemė (bortnaja zemlia), atseit dravynai. Apie dravynus platesnių žinių randame Žygimanto Augusto 1533 m. privilegijoje Albrektui [Albertui] Goštautui dėl jo valdomojo Bobruisko val. Joje rašoma: kurie laikys ne ariamą žemę, bet tik dravynus ir draves, tie gaus tik medaus duoklę duoti. Atseit dravynai buvo bičių dravių žemė. 1493 m. Aleksandro privilegijoj Romanui rašoma, jog vienas valstietis turįs duoti 4 karamonus (karamony) gryno ir du kibiru šiaip medaus. 1511 m. Žygimanto privilegijoje Jackui Meziui rašoma, jog šis gaudavęs duoklės 36 kibirus medaus. Kazimiero privilegijoj Dimitrui Putiatičui dėl Palužėnų Trakų apylinkėje sakoma, jog Mezius iš tojo gaudavęs duoklės pusantro nustatyto saiko (ustava) medaus. 1503 m. Aleksandro privilegijoje Vosyliui Polubenskiui rašoma, jog jam iš Poliubičių k. pridera septyni kibirai medaus. Greta medaus dažnai minima vaško ir kartais net apynių duoklė. Medaus duoklė buvo duodama ir miestams, ką mes matome iš Vytauto susirašinėjimo su ordinu 1413 m., kur sakoma, jog Veliuonos apyl. gyventojai duoda kasmet maisto ir medaus duokles. Šie medaus duoklininkai (datores mellis) dažniausiai duodavę medų nustatytais indais (stavne lukno), kartais ir statinėmis, akmenimis (kamień = 40 lietuviškų svarų = apie 10 kg), buožėmis (bezmian, apie kilogramą), medaunėmis (mednica). Tošinė arba *stavne lukno* dažnai buvo prilyginama statinei (pulla, stavnia), apytikriai lygiai 72 gorčiams. Medaunės buvo įvairios: vilniškės, kauniškės ir kitokios. Dravininkai (bortniki) arba medaus kopėjai (censuales mellis) Lietuvoje pasirodo XV a. pradžioje. 1407 m. Vytauto privilegijoje Manvydui minimi *censuales mellis alias bortniki*. Gudų žemėje dravininkai minimi dar XIV a. antrojoj pusėj. 1417 m. steigdamas Medininkų vyskupiją, Vytautas suteikė vysk. ir kanauninkams po dešimt statinių (annas) metinės duoklės medaus. Vilniaus kapitulai Vytautas 1396 m. parūpino metinės duoklės statinę (unam pullam alias stavna lukna) medaus. Medaus ir vaško duoklė buvo pakeičiama pinigais, ką mes jau matome prūsų privilegijose ir ordino aktuose, ypačiai 1261, 1280, 1282, 1285 m. XVI a. itin gausus mūsų bitininkystės faktais, čia jau turim bitininkystės statistikos ir medaus bei vaško eksporto

duomenų. Vaškas, tiesa, buvo išvežamas ir anksčiau. XIV a. pradžioje, apie 1308 m., vaškas buvo iš Lietuvos vežamas į Rygą. Vaško eksportas XVI a. turi aiškią tendenciją mažėti. 1507 m. iš Lietuvos buvo išvežta 106 139 akmenys, arba 1 061 390 kg vaško, 1520 m. – 10 531 akmuo, arba 105 310 kg, 1535 – 4976 akm., arba 49 760 kg, o 1539 m. vos 3574 akm., arba 35 740 kg vaško. Medaus eksporto duomenys svyruoja: 1507 m. – 500 statinių, 1520 m. – 234 stat., 1535 m. ~ 1108 stat. ir 1539 m. – 911 stat. 1605–1611 m. per Klaipėdą išvežta 14 190 litrų medaus ir 6610 kg vaško. Vaškas daugiausia vartota šviesai, bet XV a. gale šviesai imta vartoti aliejus ir žibalas. Vaško paklausa rinkoje sumažėjo. Be to, daugiau vartota vaško Lietuvoje. XVI a. dokumentuose iškyla aikštėn sėbrinės bitės (ž. Bičiuliai). 1509 m. privilegijoje Žolkinčiams, Pinsko apyl., jau aiškiai sakoma, jog Žolkinčių ir sėbrų dravės neturi būti naikinamos. 1597 m. Liolių dvaro inventoriaus sąraše sakoma, jog šiame dvare esą 101 avilių bičių sėbrinių su ponu Einikaičiu. Sėbrais būdavo kelių vietų žmonės; štai 1596 m. Pušų dvarelio, Viduklės valsč., inventoriaus sąraše sakoma, jog esama septynių avilių sėbrinių bičių, kurių sėbras esąs Mikutaitis, žmogus kito dvaro, valdomo Juškevičiaus. Dažniausiai bitės būdavo valdomos iš pusės (na pol) su dvaro ponu. 1571 m. Tauragės inventoriaus sąraše sakoma, jog bajoro Povilo Kauneckio žmonės turi 19 avilių bičių su juo iš pusės. Iš pusės buvo valdomos bitės ir ne ponų. 1597 m. Balninkų dvarelio, Ukmergės aps., inventoriaus sąraše minima, jog šio dvaro žmogus turįs du aviliu bičių iš pusės su pono Vodorackio kalviu. 1553 m. Pavandenio dvaro, Kauno aps., inventoriaus sąraše minima 19 avilių sėbrinių bičių.

Bitės, be to, galėjo būti perkamos už pinigus, nors šioki atsitikimai reti. Gardino žemaičių teismo aktuose randame viename 1540 m. dokumente faktą, jog vienas ieškovas sakėsi pirkęs ąžuolo dravę su trimis uoksais už aštuonis grašius. Bitės būdavo paveldimos. 1540 m. viename Gardino žemaičių teismo akte rašoma, jog ieškovas skundė teismui savo brolius, nenorinčius pasidalyti tėvo paliktųjų bičių. Be to, bitės būdavo ir dovanojamos sėbrinio spiečiaus ar kelmo pavidalu. Kartais bites duodavo kraičiu. Minėtojo Gardino teismo viename 1540 m. akte rašoma, jog tėvas davęs dukteriai kraičio aštuonis bičių avilius. Bičių statistikos duomenų esama tik iš kai kurių vietų.

1587 m. Golovinas, Beržėnų val. bajoras, turėjo vienų tik bičiulinių (duodamų bajoro ar valstiečio priežiūrai, apeiti, apkopti, už pusę ar trečdalį viso per metus gaunamojo medaus) bičių 47 kelmus; 1595 m. Vaitiekus Zacharijaševičius (Ganyprova, Kražių vals.) turėjo 40 kelmų bičiulinių bičių; 1624 m. Sirevičius savo dvare (Josvainių ir Veliuonos vals.) turėjo bičiulinių bičių 21 kelmą; 1765 m. Pervalkų vals. (į šiaurę nuo Gardino) buvo 342 kelmai bičių, kurių 123 buvo dravės; 1767 m. Rietavo vals. buvo 672 kelmai bičių, kurių 305 kelmai buvo bičiuliniai. 1652 m. Dolatyčių vals. inventoriaus sąraše rašoma, jog tame valsčiuje būta 402 avilių bičių. 1639 m. Bobruisko inventoriaus sąraše sakoma, jog Bobruisko vals. duodavęs metinės duoklės 768 akmenis, arba 7 680 kg medaus. 1773 m. Aukštadvario, Rohačevo apyl., inventoriaus sąraše buvo minimi 608 kelmai bičių, kurių 110 kelmų dravėse ir 498 aviliai soduose. 1773 m. Dubojaus dvaro ir kaimo (Pinsko apyl.) inventoriaus akte minimi 494 kelmai bičių, kurių 50 kelmų esą dravėse. Iš viso gudų žemėse, kur dvarai ir kaimai buvo gana dideli, bitynai buvo gan dideli; etnografinėje Lietuvoje, ypač Žemaičiuose, tokių didelių bitynų nebuvo. Apie žemaičių ir lietuvių bitynus XVI ir XVII a. aktai ir inventorių sąrašai šykšti statistinių duomenų. Apie žemaičius XVI a. pusėje rašė M. Strijkovskis, jog niekur nėsą tokio puikaus ir gryno medaus, tokio skaidraus vaško, kaip žemaičių. Miškai čia esą labai turtingi: iš dravių varvąs medus. Guagnini ir Lasickis maždaug tuo pat metu rašė, jog žemaičių medus grynas, be vaško, skaidrus ir saldus. Bitės gyvenančios dravėse, ne aviliuose, ir teikiančios didelius lobius savo šeimininkams. XVII ir XVIII a. mūsų krašto B. atveju dokumentuose, be medaus ar jo ekvivalento duoklės, naujų

duomenų nerandama. Ypatingai daug tiktai bylų ir kivirčų dėl išimto medaus, sunaikintų ar išvogtų bičių, nukirstų dravių. XIX a. pradžioje apie mūsų B. Narbutas rašė, jog seniau mūsų laukuose būdavę medžių kamienų, pilnų korių ir medaus. Be to, buvusios dirbtinės dravės, kurios buvę įstatymais saugomos. Paskui atsiradę bitynai. Gero medaus gaudavę Kauno apylinkėse iš didžiųjų liepų girių. Dar Balinskio laikais, apie XIX a. vidurį, beminimi didieji liepų miškai, besitęsią nuo Kauno ligi Prienų, pilni dravių ir aromatiško medaus. Iš medaus žmonės gamindavo ne tik midų, bet ir kitokią gėrimo rūšį, kurią Lucas David vadino paskajles. Kauno apylinkių medus ir vaškas buvo labai vertinamas ir gaudomas. Vilniaus prieškarinėj gub. 1852 m. valdžios miškuose dar buvo 466 dravės, anksčiau jų būta keleriopai daugiau. Žemaičiuose didelius bitynus ir dravynus XVIII ir XIX a. turėjo Tiškevičiai savo miškuose. Afanasjevas apie Kauno gubernijos bitininkystę XIX a. viduryje rašė: dravinė bitininkystė sunyko, bet bitynai (su aviliais bei inkilais) dar klesti; be Telšių aps., visame krašte dar yra pakankamai daug kiekvienam kieme ir dvare avilių. Avilius, lovio pavidalo, daro iš liepos, ąžuolo, uosio ir apušės medžių; iš kiekvieno avilio gauna apie 12 svarų medaus ir 8 svarus vaško. Ypatingai madingi čia bičiuliai, kurie valdo bendrai čia vieną, čia kelis avilius bičių. 1894 m. B. statistika Kauno gub. rodo čia buvus 18 847 avilius, iš kurių gauta 161 549 svarai medaus ir 30 813 svarų vaško. Pirmosios vietos tenka Kauno, Ukmergės, Zarasų, Panevėžio ir Šiaulių prieškarinėms apskritims.

1912 m. Lietuvoje buvo apie 135 000 rėminių ir kelminių avilių, davusių apie 400 000 kg medaus ir 45 000 kg vaško. Po Didžiojo karo mūsų krašte buvo (be Vilniaus krašto) apie 130 000 abiejų rūšių avilių, davusių 340 000 kg medaus ir 40 000 kg vaško. 1932 m. buvo abiejų rūšių 140 000 avilių, davusių 600 000 kg medaus ir 40 000 kg vaško. Šiuo tarpu Nepriklausomoje Lietuvoje yra apie 150 000 abiejų rūšių avilių, duodančių 570 000 kg medaus ir 55 000 kg vaško.

W. Dombrowski Die mittelalterliche Bienenwirtschaft im Ermland (Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1887); *K. Moszyński* Kultura ludowa Słowian, I, 1929; *H. Łowmiański* Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I, 1931; *H. Klose* Ueber Waldbienenzucht in Lithauen und einigen Nachbargebieten (E. Stechow's Beiträge zur Natur- und Kulturgeschichte Lithauens und angrenzender Gebiete, 1925); *T. Ivanauskas* Dr. H. Klose's Ueber Waldbienenzucht in Lithauen recenzija (Švietimo darbe 1927, 778–780); *K. Gukovskij* Pčelovodstvo v Kovenskoi gubernii, 1897; *A. Połujański* Opisanie lasów, II, 1854; *K. Jablonskis* Lietuviški žodžiai Lietuvos senovės aktuose, 1935; Akty vilenskoj komissii, XIII, XIV, XVII, XVIII, XXIV, XXV, XXVI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI t.; *I. Daniłowicz* Skarbiec dyplomatów, 1860; Litovskaja Metrika, I, 1903; („) Knyga Zapisei, I, 1910; Codex Diplomaticus Warmiensis, I–III, 1860–1874; Bielorusskij archiv, I–II, 1927–1928; *A. Seraphin* Preussisches Urkundenbuch, t. I, d. 2, 1909; Urkunden zur Geschichte des Hauptamts Insterburg, 1895; *K. Jablonskis* Istorijos archyvas, 1 (XVI a. Lietuvos inventoriai), 1934.

BITININKYSTĖS TEISĖ (sl. bartne pravo, bortnoje pravo). XIII, XIV ir XV a. Lietuvos bitininkystė buvo girinė. Dravė, dravynai rodo, jog bitės anuo metu buvo veisiamos giriose, kuriose bitininkauti senovėje niekas nedrausdavo; čia bičių ūkis buvo kolektyvinis (sėbrinis) ir individualinis. Dravių ar bitynų savininkai savo draves žymėdavo tam tikrais kirstiniais kirtimais to medžio žievėje ar liemenyje ženklais; net broliai katras savo dravę žymėjo vis kitu ženklu (Lit. Metr. t. 201, p. 741–748). Šieji ženklai būdavo vienintelis dravės nuosavybės dokumentas, įrodymas. Įženklintų dravių niekas, net žemę gaudamas ar pirkdamas, pasisavinti negalėdavo, nes „svetimą dravę su žeme nepasisavinsi“ (bo zemleju čužoju borti nie vziati, Lit. Metr. t. 201, p. 429, 1531 dokumentas). Bajorų dravių ženklai būdavo jų herbaženklių imitacija ir būdavo vartojami net jų antspaudų vietoje (Arch. Sanguszków, III, 67). 1509 m. dokumente pasakyta:

„Antspaudo savo neturėjome, prie šio rašto savo dravės ženklą pridėjome" (Arch. Sang., III, 67). Pradžioje dravynai būdavo kunigaikščio giriose, ir jos turėdavo arba natūralines ribas (upes, ežerus, balas), arba įženklintus ženklus. Pastaruoju atveju buvo rašytuose dokumentuose sakoma: kol dravių kirčiai rodo dravynan, kur jis, kunigaikščio ar pono girioje, bebūtų, kelias dravių savininkams pagal jų ženklus būdavo laisvas (Lit. Metr. t. 201, p. 541, 1533 dok.; t. 198, p. 406, t. 191, 500 ir 1502 dok.). Tačiau kildavo dėl to kelio kivirčų su kunigaikščio vietininkais bei ponais, kurie kartais tą kelią drausdavo; čia kišdavos kunigaikštis ir teismas kivirčui likviduoti. Kadangi dravių ženklai būdavo vieninteliai nuosavybės dokumentai, tai bičių vagys ar pasisavintojai savininkų ženklus nutašydavo, nuskusdavo ir savus, naujus įkirsdavo. Dokumentuose dažnai aptinkama: mūsų ženklus nutašė, o savus ženklus mūsų dravėn įkirto (Akt. vil. kom., t. XVII, 49), dravėje savo ženklus įkirto (Bielorus. arch., II, 251) ir t. t. Dėl šių naujų ženklų svetimose dravėse įkirtimo lygiai kaip ir dėl medaus bei bičių vogimo būdavo daug bylų. Kadangi draves buvo galima palikti (Akt. vil. kom., XVII, 167), duoti (Akt. vil. kom., XVII, 35), paveldėti (Reviz. pušč, 151–152), kraičiu duoti (Lit. Metr. t. 201, p. 241), užrašyti kam (Akty jug. – zap. Rossii, I, 67), pirkti ir parduoti (Akty vil. kom., XVII, 125, Bielorus. arch., II, 48), tai dėl paveldėjimo, gavimo, dovanojimo, pirkimo tarp naujų savininkų kildavo kivirčų, kuriuos spręsdavo kuopa, teismas ar kunigaikštis ir čia paisydavo pirmųjų dravių ženklų. Viename XV a. pusės kivirče tarp Gistėnų ir Obručėnų buvo sakoma, jog Gistėnų protėvis Gikas vedęs Obručėnų merginą ir gavęs kraičio Obručėnų dravyne pušies dravę, ir šia kraitine drave gistėniečiai į Obručėnų dravyną koją savo įkėlę ir šeimininkauti ėmę (Akt. jug. zap. Rossiji, I, Nr. 68) tik įkirsdami kraitinei dravei savo ženklą. Atsirasdavo dravių su keliais ženklais (tėvų, vaikų, žentų, giminaičių), kurių kilmės susikivirčijus tekdavo aiškinti. Dravių ženklai pakeitė bitynų natūralines (ežerai, balos, upės) ribas ir bitynui aprėžti buvo nurodoma: kol kirčiai (dravių ženklai) rodo. Mūsų bitininkystė seniai jau buvo globojama įstatymų. Prieš mūsų pirmąjį Statutą bitininkystės teisė rėmėsi papročiais. Tačiau šioji papročių bitininkystės teisė buvo kiekvienoje vietoje savotiška, tinkama tos vietos sąlygoms, tradicijoms. Dravininkai, savotiški savo meto bičių ūkio inspektoriai, šią bitininkystės teisę prižiūrėdavo, aiškindavo. Šiokių dravininkų buvo Lietuvoje net XVIII a., ką mes matome iš vieno 1712 m. Kartenos valsč. inventoriaus sąrašo, kur visam valsčiui buvęs tokis dravininkas. Ar Lietuvoje buvo dravininkų seniūnų (starosta bartny), kokių buvo Lenkijoj, Mazovijoj, sunku pasakyti: Mazovijoj šiokis dvarininkų seniūnas ėjo ir dravininkystės bylų vyriausiojo teisėjo pareigas. Bendrieji mūsų papročių bitininkystės teisės dėsniai buvo įtraukti pirmajin Lietuvos 1529 m. Statutan (sk. IX, str. 3, 6, 13, 14), pakartoti antrajame 1566 m. (sk. X, str. 3, 6, 13, 14) ir trečiajame 1588 m. Statute (sk. X, str. 3, 6, 13, 14). Lietuvos Statute dėl mūsų bitininkystės sakyta: dravininkai, turį savo draves svetimoje girioje (kunigaikščio, pono, bajoro), turi į savo dravynus laisvą kelią, bet, prie savo dravių eidami, negali imtis su savim nei šunų, nei ginklų, kad nemedžiotų girios paukščių ar žvėrių, bet gali pasiimti kirvį ir peikeną, būtinus medui kopti ir dravei doroti įrankius. Dravininkai galėdavo iš girios, kurioje būdavo jų dravės, imtis, kiek patys panešti galėdavo, karnų ir luobų, medžiagos dravininkystės įrankiams ir indams gaminti. Be to, galėdavo dravininkas savo dravę su bitėmis ar be jų nusikirsti, bet kelmą ir viršūnę dravės medžio turėjo palikti girios savininkui. Dravininkas, iš seno turįs svetimoje girioje savo dravyną, negalėdavo dar pasisavinti svetimosios girios dėl savo dravių, taip pat girios savininkas negalėdavo pasisavinti jo girioje esamų svetimų dravių ar uždrausti kelią dravininkams prie jųjų dravių, esamų jojo girioje. Girios savininkas, imdamas dirbti plotą, kur esti svetimos dravės, negalėdavo tų dravių nei kirsti, nei užgauti: už nukirstą ar dėl jo užgavimo nudžiūvusį dravės medį turėdavo sumokėti dravės savininkui nuostolius. Už išrūkymą ar kitokį bičių dravėse išnaikinimą kaltininkas turėdavo dravės savininkui atlyginti

nuostolius. Jei dravės esti kieno lauke, tojo lauko savininkas ardamas turėdavo draves aplenkti, nes jei dėl jo kaltės dravės medis nudžius ar bitės išnyks, kaltininkas turėdavo dravės savininkui atlyginti nuostolius. Girios savininkas, kirsdamas savo mišką, negalėdavo kirsti jo girioje esamų svetimų dravių, nes nukirtęs turėdavo jų savininkui sumokėti nuostolius. Dravių savininkas buvo tas, kieno ženklas buvo įkirstas dravės medyje. Dravę padovanojus, perleidus, pardavus naujam savininkui, naujasis savininkas įkirsdavo dravėn savo ženklus. Kilus kivirčui tarp kelių žmonių dėl dravės nuosavybės, teismas žiūrėdavo, kieno ženklas yra seniausias ir tam dravę nuosavybėn priteisdavo. Naujus ženklus dravės medin įkirtusieji neturi jų tariamajin dravynan kelio, o už dravės medžio naujais kirčiais gadinimą turėdavo mokėti baudas. Antrajame Statute buvo uždrausta dravininkams savo draves parduoti, perleisti, dovanoti kam nors už savo pono žemės ribų; perleidus, dovanojus kam nors ir kilus dėl to bet kokiam kivirčui, teismas grąžindavo draves pirmajam jų savininkui. Už pagadinimą su ar be bičių dravės, pakirtimą jos šaknų ar apdeginimą, jei tatai būtų padaryta netyčia, tas už pagadintą dravę su bitėmis mokėdavo baudos dvi kapas, už dravę be bičių – pusę kapos grašių. Bet už nukirtimą ar pagadinimą dravės tyčia mokėdavo baudos dravės savininkui: už dravę su bitėmis – tris rublius grašių, už dravę be bičių – dvi kapas grašių, už medį dravei skirtą – po kapą grašių. Po trečiojo Statuto naujų pataisų Lietuvos bitininkystės teisėje įnešta nebuvo, teismai rėmėsi Statutu ir papročiais, o teismams dažnai tekdavo spręsti bylas dėl nukirtimo, išrūkymo, nususinimo, pasisavinimo dravių, išvogimo bičių ar medaus ir draudimo kelio dravininkams prie savo dravių, esamų svetimoje žemėje. Šiokių bylų daug yra XVI, XVII ir XVIII a. teismų aktuose. Neturįs, bet norįs įsigyti bičių, stato tuščių inkilų savo žemėje ir laukia, kol kokis spiečius į jį nusės, įsimes. Įsimetęs spiečius tampa jo nuosavybe, bet naujo spiečiaus savininkas turi senąjį bitininką apdovanoti ir duoti kitais metais senajam bitininkui pusę medaus, o kartais ir pirmąjį spiečių. XVI–XVIII a. pusę medaus duodavo kiekvienas bičiulis tam, kuris duodavo spiečių ar kelmą bičių ir tokiu būdu priimdavo jį savo bičiulystėn. Tokios bitės buvo vadinamos bičiulinės (pszczoły biciułowskie, pčoly raznym liudiam rozdanyje, sebrenyje pčolničyje) ir jų XVI–XVIII a. žemaičiuose ir aukštaičiuose buvo, aktų duomenimis, gana daug. Spiečius, nusileidęs netyčia svetimoje žemėje, turėdavo du savo savininku: bitininką ir žemės savininką. Radęs nežinomąjį spiečių savo žemėje, ūkininkas turėdavo jį avilin suleisti, jo savininką surasti ir jojo bičiuliu (ž. Bičiulis) patapti, o kitais metais pusę medaus už spiečių duoti. Tosios pusės medaus duoklės nederėdavo reikalauti ar versti duoti, bet laukti geruoju atiduodant, nes bičiulio buvo pareiga tąjį medų savo valia duoti. Tačiau XVI–XVIII a. inventorių aktuose, teismų bylose daug skundų esama dėl neduodamosios tosios pusės medaus duoklės. Bičiulystė buvo šventas, nors nepaveldimas dalykas, todėl ir visos bičiulio pareigos turėjo būti šventai vykdomos, be prievartos. Dravių ir bičių vogimas nors buvo draudžiamas ir baudžiamas, bet skundų ir bylų dėl to gana daug esama mūsų teismų archyvuose (Akty vilenskoj komissiji XVII, XVIII, XXVI, XXXVI). Bičiulystėn sueiti galėdavo bajoras su valstiečiu, valstietis su valstiečiu, bajoras su bajoru. Salygos, statomos bičiuliui, nebuvo visur vienodos, pareidavo nuo atskiro susitarimo. Viename 1767 m. Rietavo vals. akte rašoma, jog bičiulis pagal paprotį, visoje Lietuvos kunigaikštijoje vartojamą, turįs bičių kelmų savininkui duoti $^{3}/_{4}$ visų bičiulinių bičių medaus, bet dažnai inventorių sąrašuose, teismų aktuose minima, jog bičiulis turįs duoti tik pusę visų bičiulinių bičių medaus, kai kur buvo duodama ir $^{2}/_{3}$ visų bičiulinių bičių medaus. Be medaus, bičiuliai duodavo bičių kelmų savininkui ir bičių spiečius, nes viename žemaičių bajoro (Kražių vals.) skunde 1599 m. sakoma, jog jojo bičiulis neduodąs jau kelinti metai nei medaus nuo bičiulinių kelmų bičių, nei priklausomojo spiečiaus bičių. Į bičiulių medaus duoklę bičių savininkui įeidavo ir tasis medaus kiekis, kuris bičių savininko buvo duodamas duokle didžiajam kunigaikščiui. Bitininkystė buvo įstatymų globojama ir

slavuose. Už vogimą medaus, naikinimą bičių, pasisavinimą dravių smarkiai bausdavo Valuinės žemėse (Russkaja pravda, Akad. nuorašas § 30; Karamzino nuoraš.: o borti). Lenkų karalius Kazimieras Didysis savo Vislicos statute (Statut Wislicki) 1347 m. skiria dideles bausmes už dravės ir net dravėms skirtų medžių nukirtimą (Volumina Legum I, 17, 47). Mazovijos kunigaikštis Jonušas 1401 m. savo Mazovijos statute nustatė baudų eilę ir dydį už kaltes dravininkystėje. Tačiau Lenkijoje, kaip ir Lietuvoje, daugelyje vietų veikė papročių bitininkystės teisė, kurios pėdsakų randama pradžioje XIV a.

J. Kibort Żmujdzkie prawo bartnicze (Wisła, 1893, 296–299); Akty vilenskoj komissii, XVII, XVIII, XXXVI t.: Revizija pušč, 1867; *K. Wl. Wójcicki* Prawo bartne hartnikom należące, 1559 (Bibljoteka starożytna pisarzy polskich, 1854); *P. Dąbkowski* Bartnictwo w dawnej Polsce, 1923; *W. Kamieniecki* Rozwój własności na Litwie, 1914.

BORKUS. Vyresnysis Palemono sūnus, valdęs žemes tarp Nemuno, Jūros ir Kuršių marių; Nemuno ir Mituvos upių santakoje įkūręs Jurbarko pilį, pavadintą upės Jūros ir paties Borkaus vardais. Borkus miręs bevaikis ir jam mirus visos jo valdomosios žemės atitekusios jo jaunesniajam broliui, antrajam Palemono sūnui Kunui, Kauno pilies tariamam kūrėjui. Borkaus legenda glaudžiai susijusi su jo tėvo Palemono legenda, kuri buvo logiškas tęsinys teorijos apie lietuvių kilmę iš romėnų; pastarąją teoriją istorinėn literatūron pirmasis paleido lenkas Jonas Dlugoš (Historia Polonica, p. 118, 119, lib. X. p. 113, 114, 115, 116, 117) XV a. antrojoje pusėje. Tačiau Dlugošas, būdamas didelis lietuvių nedraugas, kalbamosios teorijos nesugalvojo patsai, bet paėmė iš sen[i]ai Lietuvos didikų tarpe susidariusios sakytinės versijos. Tosios versijos autorius, kaip A. Brückneris mano (Starożytna Litwa, p. 64, 65), negalėjo būti Jurgis Butrimas, paties Dlugošo minimas 1431 ir 1432, nes Dlugošas, turėdamas tikrų žinių apie Butrimą, būtų žinojęs jį pramaniusį tąją teoriją ir būtų iš to tik pasijuokęs. Kalbamoji teorija turėjo atsirasti pabaigoje XIV a., Vytauto su Jogaila kovos metu, ir jai pradžią galėjo suteikti patsai Vytautas po pirmojo savo pabėgimo pas kryžiuočius (I. Jonynas, Vytauto ženklas, p. 215, 216). Tačiau Raudėnų kodekse, kitaip vadinamajam Antano Korčako metraštyje, esą Narbuto surastame 1805 (T. Narbutt: Dzieje starożytne narodu litewskiego, I, p. 156–160), neva parašytame 1498 (J. Jakubovskis, Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją, p. 36 ir t. t.), nieko nei apie romėnų kilmės teoriją, nei apie Palemoną nerandame. Autorius turėjo žinoti tą, ką žinojo Dlugoš, ir vieton kažin kokio Gelono, Jogailaičių pirmtakūno, tiksliau būtų buvę rašyti apie romėnų kelionę Pabaltijin. Tačiau, suprantama, Narbutas, patsai šią kroniką parašęs (K. Chodynicki, Ze studjów nad dziejopisarstwem russko litewskiem, Ateneum Wileńskie, 1925, p. 388, 389, 400, 401), nenorėjo kartoti to, ką jis buvo parašęs, Strijkovskį sekdamas, savo tariamajam Bychovco metraštyje (T. Narbutt, Pomniki do dziejów Litewskich, 1846, p. 1–78, cf. T. Sušickii. Zachidno–ruski litopisi. 1929, p. 225–289). Dlugošo hipotezės įtakoje buvo susidariusi nuomonė, jog lietuvių pirmtakūnas buvęs Publijus Libonas, minimas Lucijaus Floro romėnų kronikoje (lib. III, cp. 13, 14), Gniejaus Pompiejaus laikais pabėgęs kažkur iš Romos, tačiau M. Kromeris (De Origine et rebus gestis Polonorum, 1568, p. 42, 43), pirmasis šią nuomonę užrašęs, abejojo šios teorijos teisingumu. Palemono legenda jau aiškiai minima Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijos metraštyje, įvairiuose jo nuorašuose (Polnoje sobranije russkich lietopisei, 1907, t. XVII). Visi šie nuorašai padaryti maždaug XVI a. pusėje (Evrejinovo nuorašas 1691); kada Palemono legenda buvo Lietuvos metraštin įterpta, nėra tikros žinios, tačiau vargu tas galėjo atsitikti anksčiau kaip XVI a. pradžioje. Krasinskio, Račinskio, Archeografinės draugijos ir Olševo metraščio nuorašų tvirtinimu, Palemonas buvęs Nerono giminaitis ir vykęs Pabaltijin Nerono laikais, atseit I a. mūsų

eros. Evrejinovo nuoraše Palemonas rašomas Poslesmon, tačiau greta randamas ir aiškus Palemon, be fonetiškos klaidos. Bychovco nuoraše (Pol. sobr. rus. liet. t. XVII, p. 473–572) Palemonas vadinamas vienur Apolon (p. 474), bet kitur Pilemon (p. 475); čia Palemono žygis nukeliamas į 401, į Atilos laikus. Šioji data jau minima buvo ir M. Strijkovskio cituojamoj lietuvių kronikoj, kurią iš jo ir nurašė Narbutas (I. Danilovič: O litovskich lietopisiach, p. 90–94), bet šios kronikos originalo nesurasta. Strijkovskis cituoja ir kitą seną lietuvių ir žemaičių kunigaikštijos metraštį, kuriame rašoma, jog Palemonas bėgęs nuo Nerono I a. mūsų eros, bet Palemonas „atvyksta Kuršių marėn... arti Klaipėdos", o Klaipėda buvo įkurta 1252. Danilavičius šį metraštį laikė parašytą XV a. viduryje, tačiau Palemono legendos dar nėra Avraamkos metraštyje, rašytam XV a. pabaigoje. Tačiau nei laikai Pompėjaus ir Cezario, nei Nerono, nei 401 datos Palemono kelionei netinka, ankstybos. Jeigu Palemono sūnus Borkus laikomas Jurbarko įkūrėju, tai šioji data turėtų būti atkelta į XIII a. vidurį, nes Jurbarkas buvo įkurtas 1259 (Scriptores rerum prussicarum I, p. 96). Jurbarką įkūrė kryžiuočiai, 1260 priešais Jurbarką žemaičiai įkūrė kitą pilį, nežinia kuo vardu (E. Bonnell Russisch–liwlandische Chronographien, 1862, p. 74). Dusburgo kronika Lietuvių ir Žemaičių kunigaikštijos metraščio autoriui buvo nežinoma.

Kalbamojo metraščio nuorašuose sakoma, jog Mantvilos, Gimbuto sūnaus (Gimbutas buvęs Kuno sūnus), laikais totoriai užpuolę ir pavergę Rusiją, bet Batijaus žygis Rusijon buvo XIII a. pusėje. Dausprungo, Palemono amžininko, sūnus Živibuntas vedęs Kerniaus dukterį Pajautą, bet Živibuntas ir Dausprungas minimi 1219 lietuvių sandoroje su Valuinės ir Haličo kunigaikščiais. Kadangi nuo pradžios V a. ligi XIII a. yra didelis tarpas, ir nebuvo kuo šis tarpas užpildyti, tai jau Strijkovskis ir buvo linkęs Palemono žygį nukelti į X a. (Kronika, p. 81–84). Strijkovskį sekdamas į X a. Palemono žygį nukelia ir A. Kojalavičius (Historiae Lituaniae, 1650, p. 30–40), o Borkaus viešpatavimas nukeliamas į X a. pabaigą. A. Milesius Rotundus dar antroje XVI a. pusėje buvo Palemono žygį nukėlęs į X a. vidurį, tačiau minimas Rotundo metraštis iki šiol nesurastas; rasta tik tosios kronikos santraukėlė, kurią paskelbė Jakubowskis: čia Palemono žygis dar vis siejamas su Nerono laikais. Vis dėlto X. a. pusė, pastaroji Palemono žygio data, iš Kojalavičiaus perėjo ir vėlesniems istorikams, jos laikėsi ir Narbutas. Atsijusi Palemono legenda nuo romėnų senovės liktų bereikšmė interpoliacija lietuvių istorijoj, jei ne tos aplinkybės, kuriomis ji buvo sugalvota. XV a. lietuvių didikų separatizmas buvo reikalingas istorinės sankcijos, saugojančios lietuvių atsparumą nuo lenkų pastangų prijungti Lietuvos valstybę prie Lenkijos. Šioji istorinė sankcija galėjo būti ir lietuvių iš romėnų kilmės teorija, kuriai pavaizduoti buvo paleista Palemono legenda. Kalbamoji legenda buvo eponiminė mūsų didikų ir kunigaikščių legenda. Ji suartino mūsų dinastus su romėnų patricijais ir nurodė kelių didikų šeimų ženklus. Palemono legendoje minimi keturi ženklai: Centaurus (gudiškai Kitovras), Kolumna, Rožė ir Ursa (Meška). Legendoje nurodomi ir tųjų ženklų Lietuvoje pirmatakai: Centauro – Dausprungas, Kolumnų – Prespor, Ursos – Julijonas ir Rožės – Ektor, Nektor, o Bychovco nuoraše net Torobo. Tačiau Evrejinovo nuoraše Kolumnų ženklo nebeminima. Meškos (Ursa) herbas buvo siejamas su žemaičių kunigaikščiais, Kolumnos, arba Stulpai, su Gediminaičių dinastija, Centaurus – Giedraičių ženklas, o Rožė – nežinia kieno, bet ilgainiui atsidūrusi Giedraičių ženkle po Centauro kojomis.

Anot Krasinskio, Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijos metraščio nuorašo Giedrius buvęs Šventaragio palikuonis, Centauro ženklo, bet iš kur Giedraičių ženkle atsirado rožė – nežinia. Anot Archeografinės draugijos, Lietuvos ir Žemaičių metraščio nuorašo Vytenis, Gedimino brolis, buvęs Kolumnų ženklo, šios Kolumnos ilgainiui virtusios Gedimino stulpais. Tačiau šie stulpai, arba Kolumnos, imtos vartoti tik Vytauto laikais, pradėtos vartoti piniguose, ir tai buvusi imitacija ordino ir Europos pinigų, kur dažnai buvo vartojami panašūs stulpai, miesto vartų

simbolis. Vytauto laikais Gedimino stulpai buvo spausdinami piniguose, įrašomi Lietuvos pulkų vėliavose, jais žymėdavo savo arklius. Valstybės antspauduose jie nefigūravo. (I. Jonynas: Vytauto ženklas, p. 135, 211, 212, 214, 215, 216). Kolumnų, Gedimino stulpų mitui susidaryti padėjo galbūt ir lenkų karalaitės Jadvygos bobutės Elzbietos, Vengrijos karalienės, kelionė Romon, kur ją iškilmingai pasitiko senos Romos patricijų Colonnų (Kolumnų) ir Orsini (Ursinų) giminių atstovai. Šis Elzbietos pasakojimas galėjęs būti Jogailos perkeltas Lietuvon ir tapti proga paaiškinti Gedimino stulpų ir meškos (žemaičių žemės ženklo), vartotos net Vytauto 1404 ir 1413 majestotiškame antspaude, romėniškąjį kilimą. Šitaip atsiradusi Lietuvos ir Žemaičių metraštyje versija apie Ursinų ir Kolumnų gimines, atvykusias su Palemonu Lietuvon (K. Szajnocha, Dzieła, V. 1877. p. 26). Rotundus, anot Narbuto, ir patį Palemoną kildino iš Kolumnų giminės. Palemono dinastija pagal tą metraštį su Vaišelga pasibaigė, sostan sėdo Dausprungo palikuonis Šventaragis Kentaurų giminės, iš šios giminės, anot Rotundo, išlikę Giedraičiai; šios giminės buvęs ir Mindaugas. 1219 lietuvių ir žemaičių su Valuinės ir Haličo kunigaikščiais sandoroje vyresniųjų kunigaikščių tarpe greta Dausprungo taip pat minimas Mindaugas. Šioji giminė vienur baigiasi Traideniu (Krasinskio nuorašas), kitur Rymantu (Archeograf. d-jos nuorašas); naują dinastiją pradeda Vytenis, Kolumnų giminės, iš Ariogalos kunigaikščių tarpo. Nuo čia prasideda Gedimino dinastija. Taigi metraštyje pavaizduotos giminės, besivaržiusios dėl vyriausios valdžios Lietuvoje ir Žemaičiuose, kurių simboliai buvo stulpai, kentauras, meška. Palemono legenda šias gimines susiejo su Romos patricijų garbingomis giminėmis, nurodė kai kurių vietovardžių (Palemono kalnas arti Seredžiaus, Jurbarko, Kauno, Ukmergės, Deltuvos ir k. vietovardžių) kūrėjus-eponimus. Jau minėjome, jog Palemono vyresnysis sūnus B. įkūręs pilį Jurbarką, šioji pilis labai svarbi buvo ordino pasienio apsaugai, todėl jos eponimu padarė pirmąjį Žemaičių kunigaikštį B., o Jurbarko vardą kildino iš Jūros ir B. sudurtinių vardų; bet iš tikrųjų Jurbarkas ne prie Jūros upės, bet prie Mituvos, todėl senovės dokumentuose (K. Bonnell: Chronographie, p. 74) buvo Jurburg vadinamas, Jurborg, Jurgenburg. Georgenburgo vardas atsirado iš Dusburgo kronikos, anot kurios, pilis buvusi pastatyta šv. Jurgio kalne (edificabatur castrum in terra Carsovie in monte sancti Georgii), taigi B. vardas jokio istorinio ryšio neturi su Jurbarko miestu, pilim nei su jos įkūrimu. Turėdami galvoje Palemono legendą ir josios raidą, galime tvirtinti, jog B., kaip ir visa Palemono giminė, nėra koksai istorinis asmuo, nes nei B., nei Palemonas su visa gimine nėra minimi Valuinės metraščiuose, kurie pradeda įvykius nuo IX a. pusės, jie nėra minimi, nei Naugardo bei Pskovo metraščiuose, nei Ditlebo von Alnpekes, nei Henrico Latvio kronikose. Palemono legenda susiformavo XV a. pabaigoje, XVI a. pirmoje pusėje ir retrospektyviniu būdu buvo lokalizuojama tai I a. pr. Kr., tai I, V, net X a. mūsų eros. Atitinkamai svyravo ir B. chronologija, tai I, II, X, XI a. mūsų eros. Strijkovskis B. mėgino lyginti net su senovės romėnų Porcium, kurio vardas išlikęs prie vadinamųjų Leges Porcia; jie draudė Romos piliečius (civis romani) bausti fizinėmis bausmėmis.

Polnoje sobranije russkich lietopisej, t. XVII, 1907; *M. Stryjkowski* Kronika polska, litewska a żmódska 1582; *J. Długosz* Historiae Polonicae, libri XII 1711; *Martinus Cromerus* De origine et rebus gestis polonorum 1568; *M. Bielski* Kronika 1764; *A. Wijuk Kojałowicz* Historiae Lituaniae 1650; *T. Sušicki* Zachidno ruske litopisi II, 1929; *I. Jonynas* Vytauto ženklas – Vairas 1930; *I. Danilovič* O litovskich lietopisiach – Žurnal min. nar. prosv. 1840, 11 nr.; *I. A. Tichomirov* O sostavie Zapadno–ruskich lietopisej – Ten pat, 1903, 3 ir 5 nr.; *J. Jakubovskis* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino Uniją 1921; *Jonas Jonila Žilius* Palemonas ir jo giminė 1928.

BRANDOS APEIGOS vartojamos gamtotaučių Australijoje, Afrikoje, P. ir Š. Amerikoje, Polinezijos, Melanezijos, Naujosios Gvinėjos salose, Indijoje ir Arktikoje vaikams lytinio brendimo (14–20 metų tarpe) metu, vienur tik berniukams, kitur ir mergaitėms. Brandos apeigos savo eigoje suskyla keturiomis dalimis: atskyrimas vaiko nuo namiškių, ypač nuo moterų; prileidimas vaiko prie antžmogiškojo pasaulio (dvasios, mirties ir prisikėlimo misterija), su šiuo pasauliu supažindinimas (šventenybių parodymas, ritualinėse apeigose dalyvavimas, šventenybių ir ritualo paslapties paaiškinimas) ir brandos apeigų baigtuvės. Svarbesnieji brandos apeigų elementai: mistiniai šokiai, turndun, arba jaučiabirbio (bull–roarer) vartojimas, dvasių pasirodymas, mirties ir atgimimo inscenizavimas, vaikų (žeme, purvu, moliu, ochra, henna) nutepimas ir nuplovimas, naujo vardo, ženklo, totemo suteikimas, vaikams visokeriopų draudimų (tabu) paaiškinimas ir nurodymas, kaukių ir persirengimo vartojimas, vaikus gąsdinančių scenų rodymas, vaikų drąsos, patvaros, kantrumo ir ryžtumo mėginimas, vaikų apipjaustymas, danties jiems išmušimas arba jų ugnyje svilinimas.

Pagrindinė brandos apeigų prasmė yra įvesti vaiką suaugusiųjų luoman, supažindinti jis su religinėmis paslaptimis, uždrausti jam su savo giminės, grupės moterimis lytinius santykius, išmėginti vaiko būdą ir supažindinti jį su suaugusiųjų galvojimo technika. Brandos apeigos nėra visur vienodos, bet įvairios pareinamai nuo kultūros, papročių ir ūkio technikos. Jų beveik visai nevartoja medžiotojų padermės, bet jas įvairiaip atlieka piemenų ir žemės ūkiu besiverčią žmonės, galop jos išnyksta aukštesnės kultūros ir ūkio formos gadynėje. Brandos apeigos ilgainiui skilo ir dalis jų prilipo prie vestuvinių apeigų, dalis prie laidotuvių, dalis prie gimimo ir kita dalis prie religinių apeigų. Daug brandos apeigų pėdsakų esama graikų, romėnų, germanų, slavų, aisčių, indų įvairiose apeigose, bet jų visiškai neaptinkama Kinuose, Tibete, Indokinuose. Brandos apeigos paprastai trukdavo nuo kelių dienų ligi kelių mėnesių. Po brandos apeigų jaunikliai gyvendavo skyrium nuo moterų ir vaikų vadinamuose vyrų namuose, suaugusiųjų vyrų prižiūrimi ir pamokomi.

H. Schürtz Altersklassen und Männerbunde 1902; *H. Webster* Primitive secret societies 1908; *A. van Gennep* Les rites de passage 1909; *H. Ploss* Das Kind im Brauch und Sitte der Völker. I–II, 1912; *E. Zeller* Die Knabenweihen 1923; *E. Loeb* Tribal initations and secret societies 1929.

BURTAI senovėje buvo retų, šventų, turinčiųjų magiškosios galios medžių, šakų atkarpos, spėjamieji pagaliukai, kuriuos tam tikri žmonės, burtininkai, užsimerkę mėtydavo ir iš nukritusiųjų pagaliukų vietos, atstumo, formos spėliodavo apie būsimuosius įvykius. Ilgainiui burtų reikšmė paplito ir jais ėmė vadinti visas žmonių praktikos reikalams vartojamąsias priemones, nepritariamas vartojamojo meto religijos ir mokslo, pateisinamas tik atsilikusios žmonių galvosenos, prieštaraujančios to meto religijai ir mokslui, bet daugelio žmonių pritariamos, todėl vadinamos prietaringos galvosenos. Burtai yra neigiamieji, jeigu jie vartojami bet kam (ligoms, negerovėms, pavojams, kenksmingiems gamtos reiškiniams, nenorimiems daiktams, savumams, veiksmams ir vyksmams) pašalinti, ir teigiamieji, kada vartojami kokiems dalykams, savumams, veiksmams ar vyksmams dėl jų naudingumo ir reikalingumo (lietui, derliui, vešėjimui, pasisekimui, laimei, meilei, giedrai, vėjui ar kt.) pritraukti. Burtai, vartojamieji kitiems pakenkti, vadinami žavėjimais, gadinimais, nužiūrėjimais, o juos vartoją žmonės – žavėtojais, nužiūrėtojais, blogų akių žmonėmis. Moterys, vartojančios burtus su blogųjų dvasių žinia piktiems reikalams, vadinamos raganomis, o jų veiksmai – raganavimu. Visų daugiausia burtai vartojami visokeriopoms ligoms gydyti, kurias gydo magiškais žodžiais, religinėmis apeigomis ar vaistais (žolėmis, sultimis, organinėmis medžiagomis ir kitokiais daiktais), dažnai lydimais visokeriopų burtažodžių. Liaudies medicinoje burtai yra ne tik ligų gydymas, bet jų priežasčių, vyksmo ir

formos aiškinimas (gumbas, rėmuo, išgąstis, rožė, lekiančioji rožė, kaltūnas, įvairios nervų ligos ir kt.). Ligos atsiradimas aiškinamas vėlių, dvasių apsėdimu, blogųjų akių nužiūrėjimu, smulkiųjų gyvulių (varlės, slieko, kirmino ir kt.) žmogaus organizme atsiradimu, vėjo užpūtimu ar net staigiu išsigandimu (rožė, išgąstis). Atskirą burtų šaką sudaro iš įvairių ženklų (vėjo, debesų, saulės, vandens sruvenimo, paukščių lėkimo, medžių ošimo, paukščių ir gyvulių garsų, paskerstųjų paukščių ir gyvulių atskirų vidaus organų padėties ir formos bruožų, iš sapnų, kliedėjimo, dvasios pagavimo) spėjimai apie žmonių ateitį, jiems laimingas ar nelaimingas dienas, palankų ar nepalankų jų darbams ar žygiams laiką, apie gerą ar blogą jųjų darbų vaisių. Didelę šių spėliojimų dalį sudaro spėjimai apie orą, atmosferos reiškinius, derlių ir kitus žemės ūkį liečiančius dalykus.

A. Lehmann Aberglaube und Zauberei 1908; *A. Hubert* et *E. Mauss* Théorie générale de la magie 1904; *J. G. Frazer* The golden bough I. 1911; *V. Rivers* Medicine and magic 1924; *Hovorka* und *Kronfeld* Vergleichende Volksmedizin 1908–1909; *M. Bartels* Die Medizin der Naturvölker 1893; *A. Wuttke* Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart [4]1925; *H. Büchtold-Stäubli* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1927–1935; *V. J. Mansikka* Ueber russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blutund Verrenkungsegen 1909; *P. P. Čubinskij* Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v Zapadno-russkij kraj I: verovanija i sujeverija 1872–1878; *M. Federowski* Lud białoruski 1 1897; *J. Karłowicz* Czary i czarownice w Polsce – Wisła 1 1887; *T. J. Brivzemnieks-Treuland* Latyšskije narodnyje zagovory i zaklinanija – Trudy etnografičeskago otdiela Imp. O. liub. estestvoznanija, antrop. i etnogr. VI 1881 p. 110–224.

B u r t a i L i e t u v o j e yra visi burtai, vietinio ar svetimo kilimo, vartojami gyvenimo praktikos reikalams. Mūsų burtų šaknų reikia ieškoti išgyventos žmonių pasaulėžiūros galvosenoje, prieštaraujančioje kalbamojo meto religijai ir mokslui. Tačiau daug Lietuvos burtų atėjo čia ir iš svetur per svetimų burtų literatūrą. Tosios prietaringosios pasaulėžiūros nuotrupos ir yra burtai, kurie, vis trumpėdami, virsta patarlėmis, net priežodžiais. Priežodis: išbėgo kaip ugnies pagavusi, yra sutrumpėjusi patarlė: ugnies duotas bėga taip, kad kojos žemės nesiekia, o šioji patarlė kilo iš prietaro: namai be židinio nerimsta; šis prietaras kilęs dar tuo metu, kada namų židinyje degusi amžina namų ugnelė buvo priebėgos vieta mirusiųjų vėlėms, kada židiniui išgesus vėlės nebeturėdavusios kur dingti ir grasydavusios namams visokiomis negerovėmis, net mirtimi. Priežodis: plūduriuoja it ragana, kilęs iš XVI–XVII a. prietaro; jei įtariamoji žavėtoja vandenyje plauko, ji tikrai yra ragana, o šis prietaras buvo atklydęs Lietuvon iš Vakarų Europos, kur tariamąsias raganas mesdavo vandenin, ir tas, kurios neskęsdavo, laikydavo esant kaltas. Prietaro: pirties slenkstyje reikia išgręžti skylė ir užkalti joje gyvojo sidabro, tai ir niežuotasis, atėjęs praustis, kitų neužkrės ir pats dar pagys, – šaknų reikia ieškoti vid. amžių alchemikų ir medikų galvosenoje, jog gyvasis sidabras, būdamas visų elementų ir metalų motina, yra vaistas ir ginamoji priemonė nuo visokių ligų. Mūsų burtai yra labai įvairūs, tačiau svarbesnieji jų skyriai yra neigiamieji ir teigiamieji. Neigiamieji burtai yra draudžiamieji (jei nušausi karvelį, ištiks tave didelė nelaimė; nemėtyk kregždės akmenimis, votys apspis; jei gegutę užmuši, kas nors namuose mirs), kurie draudžia žmonėms daryti tai, kas gali kokias negeroves užtraukti. Saugomieji (kad vilkai nedraskytų galvijų, šeimininkė piemenims pirmą kartą genant bandą padeda po kūtės slenksčiu raktą; jei nori, kad perkūnas pirkios netrenktų, laikyk karvelius trobos pastogėje), kuriais galima nuo ko nors apsiginti, apsisaugoti. Kenkiamieji (norėdamas kieno derliui pakenkti, burtininkas deda nepjautų javų laukan kiaušinį, perrištą raudonu siūlu, sakydamas: aš perrišau kiaušinį raudonu siūlu, idant neaugtų javai, neėstų gyvuliai), kuriais burtininkas gali kam kitam pakenkti, pagadinti. Kenkimas ar gadinimas blogomis akimis vadinamas nužiūrėjimu. Atskira neigiamųjų burtų rūšis yra vardijimas arba burtažodžiais pašalinimas ligos, negalavimų priežasčių, tačiau šioji burtų rūšis pridera ir teigiamiesiems burtams.

Visi mūsų teigiamieji burtai vartojami norimiems daiktams, savumams, veiksmams ir vyksmams įgyti, gauti, jiems saugoti, didinti, stiprinti. Didelę teigiamųjų burtų dalį sudaro gydomieji burtai, arba gydymas ligų įvairiais burtažodžiais, religiniais veiksmais, žolėmis, organine medžiaga, turinčia stebuklingos galios. Ligos, nelaimės, negerovės, mirtis vis buvo, prietaringos galvosenos požiūriu, dvasių, kitų piktų burtininkų padariniai, todėl visa gydymo technika buvo suvesta prie dvasių pašalinimo, kitų burtininkų kerų nubūrimo. Daugelis ligų buvo aiškinamos kilusios dėl atsiradimo svetimų žmogaus organizme daiktų (sliekų, kirminų, vabzdžių, varlės, gyvatės, net neorganinės medžiagos), kuriuos burtininkas imdavosi šalinti. Mūsų burtuose daug sudėta prietarų, kurie nėra jokios priemonės, bet tik aiškinimas įvairių vyksmų, faktų priežasčių, susietų su kokiais kitais veiksmais ar vyksmais laiko (jei per Velykas gerai lupasi kiaušiniai, gerai augs linai) ar erdvės (jeigu gegutė užkukuos su pinigais, visus metus būsi turtingas) ribose. Pati mūsų burtų vartojimo technika suvedama į tuos pačius dėsnius, kuriais remiasi ir magija: panašumas, dalyvavimas, perdavimas. Panašumas čia pagrįstas supratimu, jog vienokios priežastys teikia tokius padarinius (jei liežuvis nupuško, kas nors tave apkalba; norint, kad vištos būtų su kuodais, reikia vištą leisti ant kiaušinių su kepure; jei vaikui pažiūrėsi per kaktą, vaikas bus žvairas). Dalyvavimas čia suprantamas bet kokis kontaktas žmogaus su kuo kitu (jei besikalbantiems žmonėms pereisi per vidurį, tai nusineši tų žmonių laimę; galvos plaukus reikia sudeginti, nes paukščiui juos susukus lizdan, skaudės galva), kas gali tojo žmogaus ar jojo daiktų, atmatų (seilių, nagų, plaukų ir kt.) ar net jo šešėlio galią pasiimti ir tuo būdu žmogui bet kuo pakenkti. Perdavimas suprantamas sąmoningas nusikratymas kokių negerovių, negalavimų, perduodant juos tam tikru būdu kitiems (norint išsigydyti nuo drugio, reikia marškiniai, kuriais vilkėjo, padėti lauke ant akmens; kas juos pasiims, tas nusineš ir drugį).

Didelė mūsų burtų dalis yra spėjimai (spėjimai laiko, oro, laimės ar nelaimės), kilę iš atsitiktinių kelių įvykių sutapimų (jei katė prausias, bus svečių; jei ranka niežti, gausi pinigų; jei nosis niežti, išgirsi naujieną; jei pelėda vysto, mergai gims vaikas; jei šuva staugia, kas nors mirs, ir t. t.), įvairiaip žmonių paaiškinamų, iš gamtos reiškinių metuose stebėjimo (oro spėjimai), net paprastojo smalsumo įspėti ateitį (kortos, sapnai, spėjimai iš rankų, galvos, veido, visokių lydinių, žiedų, lapų ir kt.).

V. J. Mansikka Litauische Zaubersprüche 1929; *L. A. Jucewicz* Wspomnienia Żmudzi 1842, p. 180–211; („) Litwa 1846; *J. Kibort* Burtininkas – Wisła XI, p. 99–103; („) Wierzenia ludowe w powiece Wilejskim – Wisła 1899 p. 321–337; *M. Valančius* Žemaitiu Vyskupysti, 1848, II, p. 168–196; *K. Jablonskis* Lietuviškieji žodžiai mūsų XVI ir XVII a. inventorių aktuose 1935 p. 20–21; *G. Petkevičaitė* Materialy po narodnoi medicine litovcev – Živaja starina, 1911, N 2, p. 167–218: („) Primety, predskazanija pogody litovcami – Živaja starina, 1901, N 2, p. 311–313; *M. Gylys* Litovskija poverija – Živaja starina, 1890, Nr. 1, p. 17–22; *W. Szukiewicz* Niektóre wierzenia, przęsądy i zabobony ludu litewskiego – Kwartalnik Litewski 1910 II, p. 85–102, IV, p. 111–125; *J. Radziukinas* Czary w powiece sejneńskim – Tygodnik Illustrowany 1871; *Hildebrandt* Heidnische Aberglauben im Litauen nach 1657 – Neue preussische Provinzialblätter, 1865, p. 159–160; *Meckelburg* Hexenglauben im Altpreussen – Sitzungsberichte Altertumsgesellschaft Prussia 1876–1877; *P. Šinkūnas* Lietuviškieji žavėtojai – Mokykla ir gyvenimas, 1930, p. 293–301; *J. Tumas* Kalbamieji žmonės – Švietimo darbas, 1921, III–IV, p. 116–120, V–VI p. 3–11; *E. Volteris* Zur Geschichte des litauischen Hexenwesens – Mitt. d. lit. Ges., IV, p. 375–382; („) Litauische Zauberformeln und Besprechungen – Mitt. d. lit. lit. Ges., II, 1886, p. 301–306; *A. Bezzenberger* Ueber die Aberglauben der Litauer – Mitt. d. lit. lit. Ges., I, p. 396–397; *M. Dovnar-Zapolskij* Čarodejstvo v sievero-zapadnom kraje v XVII–XVIII v. – Izsledovanija i statji, I, 1909, p. 214–231; *V. Krėvė-Mickevičius:* Burtai Sėdos parapijoj – Tauta ir žodis, III, p. 363–366; („) Burtai Pasvalio par. – III, p. 366–372; („) Burtai ir prietarai, IV, p. 486–503; („) Kerai – IV, p. 504–508; („) Prietarai ir burtai – V, p. 629–645; („) Kregždė liaudies burtuose – Mūsų tautosaka, II, p. 109–114; („) Gegutė burtuose – 1, p. 35–40; („) Gandras liaudies burtuose – 1, p. 63–69; („) Karvelis liaudies burtuose – 1, p. 83–86; *J. Elisonas* Burtai – Tauta ir žodis III p. 541–363; („) Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto varles – IV,

p. 476–485; („) Vilkas burtuose ir prietaruose – II, p. 127–129; („) Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje – III, p. 81–180; („) Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje – V, p. 3–241; *P. Būtėnas* Burtai ir spėjimai – Tauta ir žodis, III, p. 373–375; *J. Miškinis* Trys šimtai dzūkų burtų ir prietarų – Tauta ir žodis, IV, p. 463–475.

BURTININKAS yra žmogus, sugebąs ir suprantąs vartoti įvairias būrimo priemones. Savo meno burtininkas išmoksta iš kito burtininko, tuo jis skiriasi nuo žavėtojų, kerėtojų, raganių ir raganų, kurie tokiais apsigemą, ir nuo atžindų, kurie tokiais tampą dėl ne laiku nutraukto žindymo. Burtininkai dar vadinami vardininkais, nes jie žino žodžius, vardus, kuriais galima pašalinti visokeriopas negeroves ar parūpinti norimųjų dalykų, veiksnių, vyksmų, savumų. Burtininko iš akių, kaip kad žavėtojo, pažinti negalima, jis ir veikiąs ne akimis, bet žodžiais, mintimis, veiksmais. Burtininkas negadina, kaip žavėtojas, bet buria, ir burtininko akies vyzdyje nesąs matomas skersas kito žmogaus paveikslas. Burtininkas neturi nesuvaldomo polinkio burti ar žavėti iš prigimties, jis nebūręs arba nevardijęs gali gyventi ilgą laiką ir savo įgudimą vartoja tik prireikus. Burtininko užbūrimus gali kitas burtininkas, gerai nusivokiąs būrimo technikoje, pašalinti, o žavėtojo kerų kitas pašalinti ar atžavėti negali. Tačiau žavėtojas burti gali, bet burtininkas žavėti negali, nesugeba. Burtininkai paprastai niekuomet nevirsta žavėtojais, raganiais ar raganomis.

Senovėje lietuvių burtininkai buvę ir dainiai, jie vaikščiodami žmonėms apie senovės karžygius dainas dainuodavę. Ilgainiui, krikščionybės veikiami, burtininkus žmonės ėmė ir neigiamai suprasti, ypač tuomet, kada jie savo meną žalingiems tikslams vartodavo. Burtininkų būta Lietuvoje ir XV, XVI, XVII bei XVIII a., tų metų dokumentai dažnai juos mini. XVI a. dokumentuose rašoma, jog burtininkus reikia vyti iš sodžių, jų vengti, bet burtininkai, nors ponų ir ujami, prisiglausdavo sodžiuose, kuriems dažnai būdavo naudingi. Žmonės tokius burtininkus dažnai vadindavo ir daktarais, nes jie daugiausia versdavosi ligonių gydymu. Burtininkai betgi nebuvo teismų baudžiami, kankinami ir deginami, jiems netaikė tųjų bausmių, kurias taikė raganoms ir raganiams, nors verstis jiems savo verslu draudė tiek Gudijoje ir Lietuvoje, tiek Mažojoje Lietuvoje nuo pat XVI a. pradžios. Žodis *burtininkas* buvo vartojamas XVI ir XVII a. lenkų ir gudų kalboje; 1578 Prūsijos hercogo Jurgio Fridricho rašte, 1604 m. Įsruties miestui instrukcijoje, 1639 m. Įsruties apskrities bažnyčių lankymo aprašyme žodis *burtininkas* minimas ir vokiečių kalba rašytuose dokumentuose.

BURTŲ KNYGOS yra visokeriopos spausdintos ir rašytos knygos, iš kurių žmonės gali pramokti būrimo, spėjimo, kerėjimo technikos. Burtų knygos siekia žilą senovę, jas žinojo ir vartojo Indijos, Persijos, Babelio, Chaldėjos, Egipto gyventojai, jos buvo žinomos senovės graikams ir romėnams, tačiau ypatingai daug jų atsirado viduriniais amžiais. Nuo XII a. pradžios Bizantijoje paplinta Pseudo-Saliamono knyga „Clavicula“, versta į daugelį to meto kalbų. Didžiulė arabų burtų knyga „Almadel“ iš Ispanijos paplito visoje vidurio ir pietų Europoje. Žydų Talmudas ir jojo komentarai „Agada“, „Kabala“ ir kt. davė progos atsirasti gausioms burtų knygoms žydų kalba: „Sefer Hechalot“, „Sefer Yestsirah“, „Sefer Shimush“, „Mafteah Shelomo“, „Shem Tob“, „Sefer Hanoch“ ir kt., kurių vertimai ir perdirbimai paplito plačiai Europoje. Senovės astrologai, alchemikai, filosofai – Ptolomėjus, Hermis Trismegistas, Pelagijus, Apolonijus Tianietis, Zosima Panopolitan, Artepijus, Picatrix, G. de Cremona, Mykolas Scotas ir kt. buvo gera medžiaga visokioms burtų, žavėjimų ir spėjimų knygoms. XIV ir XV a. parašomos savadinės, didelės burtų knygos „Ars notiora Pseudo-Salamono“, „De occulta philosophia

Agrippos", „Secretum Secretorum R. Scoto", XVI ir XVIII a. „Magia divina" „Pseudo-Paracelso", „Magia occulta Trithemo", „Trinum secretum magicum Longinuso"; nuo Nostradamuso ligi M. Flamelio ir A. Mesmerio gausiais nuorašais plito įvairiuose kraštuose, duodami progos dygti naujoms versijoms: orakulų, spėjimų, paslapčių vadovų ir vadovėlių. Iš Europos B.K. XVI a. nuklydo Lenkijon ir kelios jų – „Thesaurus magicus domesticus", „Tractatus magicus magnus", „Magia Hermetica" turėjo didelį pasisekimą. Tačiau lenkų kalba originališkųjų B.K. nebuvo. Lietuvoje burtų knygų, be XIX a. atsiradusių Orakulų, Saliamono galvų ir kt., nebuvo, nes jos neminimos nei raganų bylose, nei valdžios raštuose apie burtininkus. Dėl Žemaičiuose sudegintosios XIX a. pabaigoje kažin kokios „tikrosios Biblijos", kuri buvusi beveik neįskaitoma ir esą burtaknyge laikoma (ž. J. Basanavičius: Apie senovės lietuvių dailę ir raštą – Vilniaus kalendorius. 1906 p. 38–45), tenka paabejoti; ji greičiausiai buvo gotiškomis raidėmis spausdinta Biblija arba Postilė.

CHASIDAI (chasidim pamaldieji) religinė žydų sekta, atsiradusi II a.; buvo Sirijos valdovo Antiocho Epifano persekiojami dėl griežto šeštadienio šventės laikymosi. Pabėgę į dykumą nuo persekiojimų, chasidai buvo susidėję su hosmonėjais, kovojusiais taip pat su Antiocho priespauda, bet hosmonėjams nutarus kovoti ir šeštadieniais, Ch. nuo jų atkrito, nustojo politiškai veikę ir pasiskyrė tik Dievui ir savo šventosioms knygoms. Ilgainiui dalis Ch. palinko prie fariziejų ir dalis prie esenų. Ch. teologinės ir liturginės tiesos buvo surašytos „Megillat chassidim" rinkinyje, kuris buvo laikomas Ch. išminties knyga. Ch. vardas ilgainiui imtas taikyti pamaldiems ir doriems žmonėms, dėl to atsirado ir priedėlis prie pavardžių Chassid: Samuel he Chassid, Jehuda he Chassid ir kt. Tą tvarką prisiėmė taip pat nauja žydų sekta, kilusi XVIII a. Ž. Chasidizmas.

CHASIDIZMAS žydų pietistinė sekta, atsiradusi pusėje XVIII a. Podolėje, o iš ten paplitusi Ukrainoje, Gudijoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Rumunijoje ir Vengrijoje, paskui dar Palestinoje ir JAV. Chasidizmo kūrėjas buvo Podolės žydas Izraelis Baalšem Tob (1699–1760), kuris mokė, kad religingumas glūdi ne Talmude, bet širdyje, jausmuose, maldoje, o šiokis religingumas pasiekiamas kiekvienam prastuoliui, nežinančiam Talmudo nei jo komentarų. Iš kabbalos ir Talmudo jis paėmė vietas, mokančias žmones širdimi, malda ir darbais bendrauti su Dievu, kuris yra visur, visuose daiktuose, tik reikia jis matyti, jausti, suprasti. Dievas, būdamas visur, nuolatos veikia žmogų, bet žmogus savo maldomis, darbais, jausmais veikia Dievą visur esantį, todėl tarp žmogaus ir Dievo esti nuolatinis bendravimas, turįs didelės reikšmės žmonėms. Geriausioji su Dievu bendravimo forma esanti malda, kuri turi būti gili, nuoširdi, linksma, jautri. Bebendraudamas su Dievu, gali žmogus virsti savasis žmogus Dievo šeimynoje, aiškiaregis, stebukladarys, pranašas, teisingas, c a d i k a s (tarpininkas tarp Dievo ir paprastojo žmogaus). Izraelio Baalšemo 1740–1760 m. gyvenamasis Podolės mst. Mežibože, lankomas jo gerbėjų, gaudžiusių ir skleidusių jo aforizmais sakomąjį mokslą tarp visų Ukrainos ir Galicijos žydų, virto chasidizmo centru. Izraeliui Baalšemui mirus, jo darbą 1760–1772 m. tęsė jo mokinys Beras (Beras Mežirytietis) pradžioje Mežiriečiuje, paskiau Rovne. Iš jo mokinių išėjo Gudijos cadikai (Aronas Karlineris, miręs 1772 m., Šneuras Zalmanas (1751–1812) ir kt.), davę pradžią cadikų dinastijoms. Bero amžininkas ir Baalšemo mokinys Jokūbas Juozas Kohenas (miręs 1782 m.) skleidė ir aiškino chasidizmą raštais, kurių vienas Toledot Jaakob Jossef 1780 m. Vilniuje sukėlė ypatingą Vilniaus rabinų pasipiktinimą. Lietuvoje chasidizmas plito sunkiai, nes Lietuvos žydai, būdami turtingesni, šviesesni už vakarų ir rytų Ukrainos žydus, sunkiau buvo palenkiami chasidizmo mistikai.

Čia chasidizmas įgavo daug racionalizmo ir, skiriamai nuo Ukrainos chasidizmo, buvo vadinamas chabadu. Prieš chasidizmą stojo Vilniaus Gaonas (Elijas Gaonas), griežtas judaizmo tradicijų saugotojas, kuris 1781 m., atsiradus pirmiesiems chasidizmo daigams Lietuvoje, su Vilniaus rabinų kolegija ėmėsi griežtų prieš chasidizmą priemonių: suėmė chasidizmo vadus, o visus chasidistus iškeikė (cherem). Iš Vilniaus išsiuntinėjo rabinų aplinkraštį, po kurio prasidėjo chasidizmo persekiojimas visoje Lietuvoje. 1781 m. Želvos mst. (Gardino gub.) rabinų iš įvairių Gudijos ir Lietuvos vietų susirinkimas siūlė visus chasidizmo šalininkus išmesti iš žydų bendruomenės, su jais nedraugauti, nesigiminiuoti, jų nelaidoti, žiūrėti į juos kaip į kitatikius. Rabinai ir žydai, kovoję su chasidizmo šalininkais, vadinos misnagidai (kovotojai). Po Gaono mirties (1797) jie tiek įpyko, jog ėmė Vilniuje ir kitur chasidizmo šalininkus, jų vadus ir agitatorius įskundinėti rusų valdžiai. 1798 m. Lietuvoje ir Gudijoje buvo suimta 22 chasidizmo vadai su rabinu Šneuru Zalmanu priekyje, bet Petrapilyje išteisinti ir paleisti, tik Povilo I įsakymu buvo griežtai prižiūrimi. 1801 m. dar kartą suimti, Aleksandro I vėl paleisti.

Įstatymu apie žydus chasidizmas buvo įteisintas Rusijos valstybėje, tad Ukrainoje, Gudijoje ir Lietuvoje. Ch. šalininkai ėmė burtis į ratelius, gyventi greta misnagidų, su kuriais ilgainiui ir susidraugavo. Chasidizmas dvasininkų neturi, juos atstoja cadikai, kurių pareigas paveldi iš tėvų vaikai. Taip atsirado kelios galingos cadikų dinastijos: Ukrainoje Černobylio, Ružino (Sadoguros), Gudijoje Liubavičių, Lenkijoje Liublino ir Kocko miestelių. Cadikai buvo tokie įtakingi, jų valdžia tokia neaprėžta chasidizmo šalininkams, ir šie jiems duodavo tiek dovanų ir duoklių, jog daugelis cadikų gyveno lyg kokie didikai. Nuo XIX a. prasideda reakcija prieš cadikus, kuri prasidėjo vak. Ukrainoje (Galicijoje), o paskui ir Rusijos valstybėje žydų gyvenamuose plotuose. Tat pakirto chasidizmo plitimą.

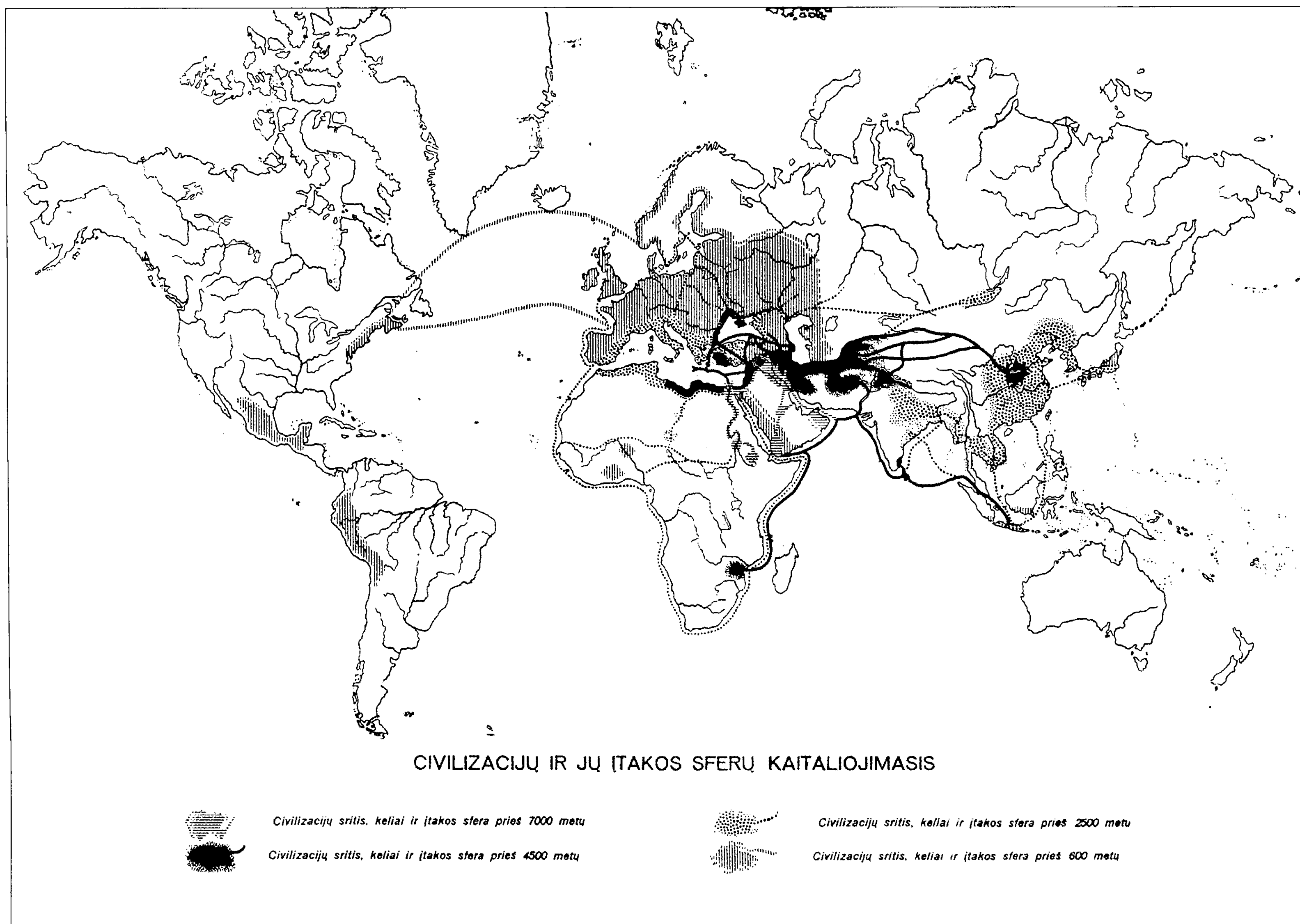
Ch. Bloch Die Gemeinde der Chassidism 1920; *S. A. Horodecky* Leaders of Chassidism 1928; *S. Dubnov* Istorija chasidizma i cadikizma (1887–1893 (laikr. Voschod); Chasidizm (Encikl. slovar Brokhauza i Efrona, 73 pustomis, 1903); *T. Geilikman* Istorija obščestvennago dviženija jevrejev v Polše i Rossii, 1930; *B. W. Segel* O chasydach i chasydyzmie – Wisła VIII t. 1894.

CIVILIZACIJA yra visos žmonijos visuomeninių formų, etinių ir religinių normų, protėjimo ir idėjų evoliucija. Civilizacija nuo kultūros skiriasi tuo, kad C. sąvokon neįeina žmogaus darbo ir gamybos įrankių evoliucija, sudaranti vad. materialinę kultūrą; kai kurie tyrinėtojai C. apima ir darbo bei gamybos įrankių istoriją. Dažnai civilizacijos ir kultūros terminai laikomi lygiareikšmiais: civilizacija dažniau vartojama romanų ir anglosaksų pasaulyje, kultūra – germanų pasaulyje; slavai (rusai, lenkai, čekai) vartoja lygiagrečiai abu terminus beveik vienokiomis reikšmėmis, nors, pvz., Lavrovas, Tachtarevas, Krzywickis, Majewskis ir kt. civilizaciją nuo kultūros stengėsi atskirti. Terminas civilizacija siejamas su lot. *civis* (pilietis), nes jau senovės romėnų laikais posakis *civis romanus sum* (esu Romos pilietis) buvo pažymys, skiriąs civilizuotą žmogų nuo barbaro ar peregrino, svetimo romėnų civilizacijai. Lot. *Civilitas* jau romėnų laikais reiškė politiką, gerą elgseną, net apšvietą. *Civilis* reiškė pilietį išauklėtą, pamokytą, nusivokiantį valstybės ir politikos reikalais. Tačiau terminą C. paleido apyvarton tik prancūzai XVIII a. pabaigoje, o įsigalėjo jis pasirodžius Pr. Guizot Europos (1830) ir Prancūzijos (1828) civilizacijos istorijos veikalams. Ligi XIX a. antrosios pusės C. istoriją pradėdavo nuo graikų–romėnų, kartais nuo Egipto–chaldėjų–indų, tačiau išsiplėtus etnologijos, praistorijos, sociologijos mokslams, civilizacijos kilmės laikas nukeltas žymiai toliau. Morgano 1877 m. skirstymas žmonijos istorijos į laukinių, barbarų ir civilizacijos periodus dabar nebelaikomas tiksliu, nes civilizacijos istoriją tenka pradėti ne nuo rašto išradimo, bet nuo kalbos atsiradimo; visuomeninio gyvenimo formos,

gyvenimo būdas, apeigos, religija, papročiai, etinės normos, teisė, galvojimas, išradimai atsirado daug anksčiau nei atsirado raštas ir rašyti dokumentai. Tačiau apie civilizaciją tautų, nepalikusių rašytų dokumentų, spėjama iš liekanų etnografinėje ir archeologinėje medžiagoje, aptinkamoje nuo pat seniausiųjų laikų. Civilizacijos istorijos tarpas lig rašytų dokumentų gadynės vad. pirmykštė civilizacija. Civilizacijos istorinis tarpas skirstomas: senovės, vidurinių, naujųjų ir naujausiųjų amžių civilizaciją, atitinkančią tokius pat visuotinės istorijos periodus. Be to, rašomos ir atskirų amžių, tautų civilizacijos istorijos. Pirmykštės C. periode užsimezga visi elementai, kuriuos paskiau randame paskesniuose civilizacijos perioduose. Šie elementai gali būti skirstomi grupėmis: pirmykštė visuomenė (šeima, giminystė, *clan*, *sib*, asociacijos, rangai, valdovai, nuosavybė, teisė, teritorinės organizacijos), pirmykštė religija (preanimizmas, animatizmas, animizmas, manizmas, politeizmas, monoteizmas, religinės apeigos, aukos, viešosios šventės), pirmykštė etika (senių, vaikų žudymas, deginimas našlių, karai, kraujo kerštas, simpatijos ir artimo evoliucija), pirmykštė galvosena (burtai, prietarai, kerai, magija, mantika, pastangos suprasti ir sunaudoti gamtos reiškinius ir jėgas; minčių, išradimų, patirties slėpimas, jų perdavimo ir paveldėjimo būdai). Likusieji C. tarpai taip pat gali būti suskirstyti grupėmis: visuomenė, religija, etika (elgsena), galvojimas, tačiau civilizacijos istorikų visos šių problemų grupės paprastai nagrinėjamos sykiu, nors kiti tyrinėtojai stengiasi vieną grupę nuo kitos atskirti (Coulanges, Friedländer, Sutherland, Lecky, Drapper, Hobhouse ir kt.).

Senovinė C. istorija pradedama paprastai Nilo, Tigro ir Eufrato, Pendžabo civilizacija. Iš ten, ypač iš Mezopotamijos ir Nilo žiočių, civilizacija slinko ir plito palengva Viduržemio jūros abiem pakraščiais, kol naujai ji pražydo Mažosios Azijos pakraščiuose (prie Viduržemio jūros), Kretoje, Graikijoje, Romoje ir kt. Graikija ir Roma buvo svarbiausieji civilizacijos plitimo Europon centrai. Nustatyti apytikrės senovės civilizacijos pradžios metą artimuose ir tolimuose Rytuose nėra galima, nes Indijos, Tibeto, Mongolijos ir Kinų civilizacija, jų pačių tvirtinimu, esančios tokios senos, jog jų istoriją tektų matuoti šimtais, tūkstančiais metų. Senovės civilizacijos keliai buvo didieji vandens keliai (jūros, upės), kuriais C. plito sykiu su prekyba ar karais, todėl kai kuriems mokslininkams kilo mintis (L. I. Mečnikov, P. G. Vinogradov) tirti didžiųjų vandens kelių įtaką civilizacijos plitimui. Didžiųjų kolonialinių valstybių C. plisdavo iš centro į pakraščius sykiu su slenkančiais ten prekybos ir gamybos centrais, todėl tų valstybių C. sutirpdavo jų pakraščiuose, kolonijose; tai davė progos kai kam svarstyti civilizacijos žlugimų problemą (Gibbon, Montesquieu, Ferrero ir kt.).

Civilizacijų migracijoje būva įvairių kraštų, rasių civilizacijų susikryžiavimas, lydimas tų pat tautų ir rasių susikryžiavimų; tat suteikdavo civilizacijai gajumo, sukurdavo naujus C. centrus, naujas civilizacijos formas. Tačiau rasių kryžiavimąsi kai kas (Gobineau ir kt.) aiškino nepalankia civilizacijos įtaka. Nukariavimai, prekybinių santykių ir prekybos kelių pakitimas suteikdavo naujų pakeitimų, sukurdavo naujus civilizacijos centrus (romėnų, arabų, frankų ir germanų, anglosaksų). Toks civilizacijos bangavimas suteikė progos kai kam sudaryti C. periodinių ciklų teoriją (Petrie ir kt.). Civilizacija, būdama ilgų amžių ir daugelio žmonių kartų padarinys, veikia žmonių būdą, elgseną, pasaulėjautą; tai leido kai kuriems rašytojams (Rousseau, Ruskin, Tolstoj ir kt.) svarstyti apie neigiamą ar teigiamą civilizacijos poveikį žmonijai. C. evoliucijos vyksmą vertino dvejopai: optimistiškai (Condorcet, Buckle, Kean) ir pesimistiškai. Yra nuomonių, kad civilizacija savo raidoje naujų formų nekurianti, bet kartojanti žlugusiųjų civilizacijų motyvus įvairiomis atmainomis (Hoodge, van Hoope ir kt.). Europos, Artimųjų ir Tolimųjų Rytų civilizacijas mėgina kildinti iš žuvusiųjų Atlantidos ir Lemurijos civilizacijų ir surasti bendrą Eurazijos ir Amerikos civilizacijų šaltinį. Centr. Amerikos (actekų, inkų, *kechua*) civilizacijų kilmei išaiškinti padėtų dar neiššifruotieji minėtųjų tautų dokumentai.

CIVILIZACIJŲ IR JŲ ĮTAKOS SFERŲ KAITALIOJIMASIS

Civilizacijos progresui didelės reikšmės turėjo ir ekonominiai veiksniai: garo, elektros pritaikymas įvairiems ūkio reikalams, pramonės, o su ja didžiųjų pramonės ir prekybos centrų augimas, jųjų plitimas iš metropolijos į kolonijas. XIX ir XX a. civilizacija daug labiau pažengė už visą laiko tarpą nuo Augusto ligi Napoleono. Civilizacijos tolydinį progresą trikdo ekonominiai įvairių ūkio šakų kriziai, tačiau C. progreso jie nesustabdo. Religinė netolerancija irgi sutrikdo, kartais net sužlugdo kitų kraštų civilizaciją (budizmas, islamas ir kt.), tačiau sutrikdytosios civilizacijos vietoje kuriasi naujoji C. Neigiamai civilizacijos progresui gali atsiliepti ir nepalankus jai plėstis politinis režimas, tačiau nėra galima nusakyti, koksai režimas yra palankus civilizacijai augti, nes įvairios civilizacijos pusės kartais gražiai tarpsta griežtai priešinguose režimuose. Civilizacijos progresas vyksta ne tik gilyn, bet ir platyn, ir dėl to galima kalbėti ne tik apie civilizacijos istoriją, bet ir apie jos geografiją. Civilizacijos plitimas erdvėje prasideda dar nuo senovės rytų kinų ekspansijos į vakarus ir į rytus, tačiau tiksliau ištirtais istoriniais laikais – nuo romėnų užkariavimų, o ypač nuo kolonialinės didžiųjų Europos valstybių XVI ir XVII a. ekspansijos pradžios. Europos civilizacijos plitimas kolonialinės ekspansijos keliais sunaikino ar bent apgadino kitų tautų civilizacijas (Centr. Amerikoje, Indijoje, gamtotaučių), bet jų vietoje sukūrė naujas. Civilizacija savo raidoje turi prieštaravimų, kurie gali pačią C. privesti prie katastrofos (Eggleston, Spengler ir kt.).

R. Lowie Primitive Society 1929; *W. Wundt* Völkerpsychologie VII–X 1917–1920; *Guizot* Histoire de la civilisation en Europe 1829; („) Histoire de la civilisation en la France 1834: *E. Majewski* Nauka o cywilizacyi 1900–1923; *L. H. Morgan* Ancient Society 1877; *T. H. Ruckle* The history of civilization in England 1861; *J. W. Drapper* History of the intellectual development of Europe 1861; G. *Kurth* Origines de la civilisation moderne 1886; *J. Lippert* Kulturgeschichte der Menschheit 1886; C. *Seignobos* Histoire de la civilisation 1887; *K. M. Tachtarev* Istorija kultury 1933; *L. I. Mečnikov* La civilisation et les grandes fleuves historiques 1889; *J. Jaroszewicz* Obraz Litwy pod względem jei cywilizacyi 1844–1845; *S. Daukantas* Būdas senovės lietuvių 1845; *H. Łovmiański* Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa Litevskiego 1931–1932; *L. Karsavinas* Europos kultūros istorija.

CLAN [Klanas] (galų clann – palikuonys) 1) Airijoje ir pietų Škotijoje padermė, kurioje išskiriamos dvi grupės: laisvieji čiabuviai padermės nariai ir vergai, nusikaltėliai, svetimšaliai ir jųjų palikuonys. Clanui priderėdavo ir visi įsūnytieji padermės nariai. C., jeigu būdavo didelis, skildavo bendruomenėmis, kurių priekyje būdavo jų vadai (clanne fine); visos padermės priekyje būdavo jos karalius (rig). Kiekvienos padermės šeimos priekyje buvo šeimos galva (aire), dalyvaudavęs clano taryboje. Pradžioje žemė ir turtai buvo visos padermės nuosavybė, bet ilgainiui šeimos galvai (aire) buvo pripažįstamos nuosavybės teisės žemei, kurią jis su šeima dirbo trejus metus. Tada buvo vadinamas ponu (flaith). Šis titulas ir jo teisės ilgainiui pasidarė paveldimos. Šiokio pono šeimos nariai ir giminės (geilfine) buvo jojo valdiniai (ceile), turį jam prievoles atlikti ir duoti duokles (ceil sinne). Už tai gaudavo dalį bandos visiškon nuosavybėn, dalį žemės paveldimai ar lygtinojon nuosavybėn. Iš C. sistemos Airijoje ir Škotijoje atsirado feodalizmas su padermės karaliukais priekyje. Susijungę keli clanai į vieną sąjungą turėdavo savo vyriausiąjį valdovą (ollamh). Įvairių rangų ir luomų žmonės dėvėjo skirtingais drabužiais, besiskiriančiais spalvų gausingumu: vergai 4 vienos, aire 4 dviejų, rig penkių, ollamh šešių spalvų. C. sistema Airijoje ir Škotijoje buvo 1747 m. panaikinta. C. sistemoje atsirado pavardėms priedėliai: *ua* (anūkas) ir *mac* (sūnus), kurie paskui anglų buvo trumpinama „ua" į „o" ir „mac" į „mc". Taip Ua Suilleabhai virto O'Sullivan, Mac Donald virto McDonald.

H. S. Maine Early history of institutions 1875; („) Early law and custom 1883.

2) Vienašališkosios giminystės padermė, kur dedama pagrindan arba giminystė motinos (moters), arba tėvo (vyro) eilė. Jeigu laikomasi moteriškosios giminystės, tai tėvas ir jo kraujo giminaičiai neimami galvon; jeigu vyriškosios, tai neimami galvon motina ir jos visi kraujo giminės. Pagal giminystės skaičiavimą C. esti moteriškosios ir vyriškosios eilės, kurių pirmoji rūšis, etnologų spėjimu, esanti ankstyvesnė. C. giminystė, ar ji tikra, ar tik spėjamoji, dažnai jungiama su kokiu clano pasakiškuoju pirmtaku (gyvuliu, žvėriu, paukščiu), kurie dažnai esti ir clano totemas. Vieno C. žmonėms, kilusiems iš vieno pirmtako, draudžiama tuoktis. Clanas vadinamas savo pasakiškojo pirmtako (totemo) vardu, visi clano nariai vadinami taip pat tuo pat vardu. Didieji clanai suskyla pogrupėmis, kurių kiekviena turi savo skirtingą vardą, kartais prie savo vardo prideda clano vardą, kurio poskyris ji yra. Turtas, galvijai, žemė dažnai būva viso clano nuosavybė. C. tvarko senių taryba su renkamuoju, skiriamuoju ar paveldimuoju clano viršininku. C. nuosavybės paveldėjimas ir vaikų paskirstymas yra keleriopas, priklausomas nuo moteriškosios ar vyriškosios clano giminystės sistemos ir nuo egzogaminių draudimų (tabu). Kartais clanai sudaro politines sąjungas, kurios virsta net savotiškomis federalinėmis valstybėmis (irokėzų lyga).

R. H. Lowie Primitive Society 1929; *W. H. Rivers* Kinship and social organisation 1914.

DAINA gaida ritmui pritaikinti, vieno ar kelių dainuojami posmai, neskiriamai savo kilme su gaida susiję. Dainos įvairiose tautose įvairiai vadinamos: liet. daina, giesmė, sutartinė (Ant. Juška dar: suoma, laska, pliauškinė, makalainė, tabalainė, paduotinė, suoktinė, rinktinė, palaidom talala, lala, tabalaika, ulda, rauda), latv. *daina, dziesma, zinge*, rumunų *doina*, rus. *piesnia*, gud. *pesnia*, ukr. *pysnia*, lenk. *pieśń*, bulg. *piesma*, ček. *pisen*, suom. *laulu*, est. *laul*, vok. *Lied*, ang. *song*, pranc. *chanson* (sk. ša^{n}só^{n}), it. *canzone* (sk. kancone), *canto* (sk. kanto), lot. *carmen* (sk. karmen), gr. *asma*. Nežinomųjų autorių dainoms prie žodžio D. dar prikergiamas pažyminys liaudies (latv. tautas, rus. narodnyja, lenk. ludu, bulg. narodni, ček. narodni, pranc. populaire, ang. folk, popular, lot. vulgare, vok. Volks, suom. kansan, estų rahva), tačiau šis pažyminys žymi tik lygtinai nežinomųjų autorių nuo žinomųjų autorių dainų ribas. Nors dainos nėra visų vienaip skirstomos, tačiau dažniausiai išskiriamos šios grupės: a p e i g i n ė s dainos, suskylančios dviem poskyriais: biocentrinių apeigų (gimimas, brendimas, vestuvės, laidotuvės) ir kalendorinių apeigų (Kalėdų, Užgavėnių, Velykų, pavasario švenčių, Joninių, vasaros ir rudens švenčių) dainas, atsižvelgiant, ar D. šliejasi apeigų, lydinčių žmogaus gyvenimo svarbesnius įvykius, atmainas, ar apeigų, lydinčių svarbesnes kalendorines (pagoniškąsias ar krikščioniškąsias) šventes; šis apeiginių dainų skyrius yra visų gausiausias visose tautose. Be to, dar yra didelės grupės darbo dainų (ž.), religinių dainų arba tikybinių giesmių (ž.), epinių dainų, gedėjimo dainų (raudos), istorinės dainos, jų grupei pridera ir ukrainiečių dūmos. Greta istorinių dainų yra karo dainų, vartojamų karių nuotaikai pakelti, jos paskui, po karo, virsta arba istorinėmis, arba pašiepiamomis dainomis. Pašiepiamųjų dainų rūšis turi ir kitas šaknis, jų daug esama įvairių kitų rūšių (darbo, apeigų, piemenų, istorinių ir kt.) dainose. Didelė istorinių dainų atžala yra plėšikų (haidukų, haidamakų, uskokų ir kt.) dainos, kurių ypač daug esama Pietų Europoje. Savarankiškus skyrius sudaro piemenų dainos, iš jų kilo dvi atžalos: idilė ir *pastourella*, vaikų dainos, šokių dainos, lopšinės dainos, mitinės dainos ir lyrinės dainos. Lyrinių dainų skyrius yra gana gausus, čia vadinamosios liaudies lyrinės D. kryžiuojasi su žinomųjų autorių lyrinėmis dainomis. Viduriniais amžiais iš lyrinių dainų kilo daug atžalų, pradedant paprastomis kantilenomis, baigiant serenadomis, romansais, sirventomis ir baladėmis. Dainų kilmei nustatyti iškyla aikštėn jų autorių, kūrėjų

problema. Daugumas dainų, ypač istorinės, epinės, mitinės, lyrinės su visomis jų atžalomis, be autorių neįmanomos. Manoma, kad graikų *aiodai* ir *rapsodai*, indų *bharatta*, romėnų *vates, euhages, scurra* ir kt., keltų *druidai, filai, bardai*, skandinavų *pulr, scop, skaldai*, Provanso *eithoroldai, trouverai, troubadurai* (iki XII a.), rusų *skomorochai*, vokiečių *minezingeriai* (iki XIV a.), *spilmanai, meistersingeriai* (iki XVII a.), mūsų vaidilos ir kt. buvo ne tik dainų dainuotojai, bet ir jų kūrėjai, jų tarpo yra ir mūsų berneliai. Šiokių dainininkų kūrėjų buvo ne tik Europos, bet Azijos, Afrikos, Amerikos ir kitų kraštų tautose. Jų pavyzdžiu gali būti Sudano negrų *griotai*, kurie dainuoja kitų ir savo pačių sukurtąsias dainas.

D a i n o s i s t o r i j a yra tiek pat sena, kiek ir žmonija: nėra pasaulyje tautos, neturinčios dainų, jų turėjo ir turi visos gamtotautės ir visų pasaulio dalių kultūringosios tautos. Šumerai, akadai, egiptiečiai, persai, indai, kinai savo senovėje turėjo daugybę įvairių rūšių dainų, turėjo savo dainininkus ir dainų kūrėjus. Senovės graikai ir romėnai turėjo tiek pat dainų rūšių, kiek ir kitos Europos tautos, jų dainų rūšių būdavo net iki 20. Tacito germanai, Cezario galai ir keltai, Herodoto skitai ir trakai turėję savo dainas, kurias dažnai dainuodavę. Bizantijos III–XI legendose minimos „velniškos dainos", dainuojamos pietų Rusijos, Dunojaus upyno ir Balkanų tautų. Šv. Augustinas mini *cantica nefaria*, nedoras dainas, girdimas jo meto žmonių. Bažnyčios susirinkimas 398 m. Kartaginoje iškeikė ano meto liaudies apeigas, papročius, dainas; bažnyčios susirinkimas Agde 506 m. draudė dainuoti *carmina rusticana*; D'Arles VI a. vyskupas Césaire draudė sodiečius dainuoti *chants diaboliques*, ypač moterims. Bažnyčios susirinkimas Toledoje 693 m. draudė vartoti pagonybės liekanas ir dainas. Bažnyčios susirinkimas Chalone grasino moteris atskirti nuo bažnyčios, jeigu jos dainuos „velniškas dainas". Karolis Didysis 789 m. draudžia žmonėms dainuoti dainas, vadinamas *wini eodi*, bet kita ranka liepė jas rinkti. Dar VI a. Fortunatas mini, kad germanai ir frankai dainuoja *leudi barbari*. Netrūko draudimų dainas dainuoti ir kitur: slavų, romanų, germanų tautose. Bet daina nuo pat ankstybųjų vidurinių amžių prisiglaudė pagoniškųjų apeigų, švenčių liekanose, pritapo prie plačiai praktikuoto Horos ir Veneros kulto, ypač lydėjo pavasario saulėgrąžos (gegužės mėn.) šventes, vadintas *Querir le mai*. Iš liaudies dainų ėmė sau medžiagą vidurinių amžių lyrika visoms savo rūšims, nuo sirventos iki sestinos. Dainos tradiciją iki pat XVIII a. saugojo ir plėtė bardai, skaldai, trubadūrai, meisterzingeriai, pastarieji pridaigstė visą Pareinį, Prūsiją, Bavariją ir Austriją meisterzingerių mokyklų, kuriose mokė dainų, dainavimo technikos, poetikos ir kompozicijos. Islandų sagų ir Saxo Grammatico įtakoje liaudies dainomis susidomi skandinavai, reformacijos judėjimas sudomina žmones gimtąja kalba, papročiais, dainomis. Danijoje 1591 m. išleidžiamas pirmasis dainų rinkinys „Hundrede Viser", kur dainos išrinktos iš Saxo Grammatico „Historia Danica", Snorri Sturlusono sagų rinkinių ir keletas užrašytų naujai iš žmonių.

Slavų tautose dainomis susidomima net anksčiau. Serbų mitinėmis D. susidomi XIV–XV a., epinėmis ir istorinėmis XVI–XVII a. Dalmacijos poetai XVI a. ne tik savo kūrybai vartoja liaudies dainas, bet palieka jų net rinkinius (Menčetič, Deržič, Hektorevič, Barakovič). XVII a. Dubrovniko krašte sudaromi keli dainų rinkiniai. Pietų Rusijoje dainomis domimasi net XII a., „Sakmės apie Igorio žygį" metu. Bylinų klestėjimas priskiriamas irgi XI–XIII a. Iš Sarnickio kronikos (XVI a.) žinome, kad visoje vakarų ir rytų Ukrainoje dainuota dūmos, koliadkos, ščedrovkos. Apie lenkų liaudies dainas turima žinių iš popiežių bulių, kunigų pamokslų XIII–XVI a., o XVI a. dainomis susidomi ir rašytojai. Apie čekų dainas ir dainininkus žakus (mūsų žekeliai) žinota nuo XII a. Apie lietuvių ir latvių dainas turima žinių iš XIII–XVI a., o paskui atsiranda jau užrašomų ir spausdinamų dainų. Rusų dainų pirmasis rinkinys sudaromas Richardo Jameso 1619–1620 m., o pirmasis didelis dainų rinkinys rusiškai buvo parūpintas Čulkovo 1770 m. Vakarų Europoje XVIII a. pradžioje vėl ima rodytis liaudies dainų rinkiniai; pradžioje

Anglijoje: 1723–1725 m. išleistas Londone anoniminis rinkinys senovės baladžių „A collection of old ballads", XVIII a. viduryje J. Macphersonas išleidžia Osiano dainas apie Fingalą (1761–1765) ir Th. Percy senovinių baladžių rinkinį „Reliques of ancient English poetry" 1765 m. Percy'o baladžių įtakoje Anglijoje 1765–1803 m. tarpe išleidžiami 33 folkloro ir dainų rinkiniai. Herderis Macphersono ir Percy'o įtakoje liaudies dainas renka patsai ir išleidžia įvairių tautų dainų rinkinį „Stimmen der Völker in Liedern" 1778–1779 m., padariusių didelės įtakos romantikams, paakinusį romantikus rinkti liaudies dainas. Herder susilaukė ir vėliau mėgdžiotojų, įvairių tautų dainų antologijų leidėjų redaktorių: A. P. Berggreen „Folk-songe og melodier" I–X 1861–1871 m., H. Möller „Das Lied der Völker" I–III 1930 m. Savo raštais apie Ossiano dainas ir senovės žydų poeziją Herderis paskatino ir tyrinėti dainas, ir pirmasis paleido terminą liaudies daina (Volkslied). Herderio įtaka buvo didelė, ir nauja slavų, germanų ir romanų tautas liaudies dainų rinkimo banga užlieja visą Europą: slavų, germanų ir romanų tautoms XIX a. pirmoji pusė buvo dainų mėgėjų darbymetis: Arnimas, Brentano, Scottas, Grundtwigas, Karadžičius, broliai Miladinovai, Sacharovas, Kirijevskis – charakteringi D. mėgėjų rinkėjų atstovai. Antrojoje XIX a. pusėje atsiranda klasiškieji dainų rinkiniai ir jų sąvadai, kurie tęsiami, tvarkomi, papildomi XX a. folkloristų. Šiame tarpe D. jau ne tik renkamos, bet tvarkomos, klasifikuojamos, lyginamos, atsiranda mokslas apie dainas (ž. Dainologija), kuris pradžioje eina priedu prie literatūros istorijos, teorijos, poetikos, bet ilgainiui išsiskiria savarankiškon disciplinon. XIX ir XX a. visose slavų, germanų, romanų, finų-ugrų, aisčių tautose atsiranda galybės liaudies dainų rinkinių, rinkinėlių, sąvadų, daugybė dainų spausdinama literatūros ir etnografiniuose žurnaluose, kurių XIX a. antrojoje pusėje atsiranda dažnoje tautoje. Svarbesnieji atskirų tautų D. rinkiniai (papildomai jų reikės ieškoti prie atskirų dainų rūšių, bylinų ir folkloro):

B u l g a r ų: *P. Bezsonov* Bolgarskija pesni 1855; *D. ir K. Miladinovy* Bolgarski narodni piesni 1861; *A. H. Dozon* Chansons populaires boulgares 1875; *A. Strauss* Bulgarische Volksdichtungen 1895; *Jankov* Bulgarski narodni piesni 1908. S e r b ų: *V. S. Karadžič* Srpske narodne piesme 6 t. 1841–1866; *Talvji* Volkslieder der Serben 1825–1826; *B. Petranovič* Srpske narodne pesme in Bosne i Chercegovine 1867–1870. L e n k ų: O. *Kolberg* Pieśni ludu polskiego 1857, („) Lud 35 t. 1865–1912; *Z. Gloger* Pieśni ludu 1912; *J. St. Bystroń* Polska pieśń ludowa ²1925, („) Pieśni ludu polskiego 1924. R u s ų: *J. Sacharov* Piesni russkago naroda 5 t. 1838–1839; *A. Sobolevskij* Velikorusskija narodnija piesni 7 t. 1895–1902. G u d ų: *P. Bezsonov* Belorusskija pesni 1871; *V. P. Šein* Belorusskija narodnija piesni 1870; *E. R. Romanov* Belorusskij sbornik 8 t. 1885–1912. U k r a i n i e č i ų: *J. Holovackij* Narodnija pisni galickoj i ugarskoj Rusi 3 t. 1878; *P. Čubinskij* Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspediciji v Zapadno russkij kraj 1872–1878. V o k i e č i ų: *L. Uhland* Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder 1844–1845; *R. Liliencron* Die historische Volkslieder 4 t. 1865–1869; *J. M. Böhme* Altdeutsches Liederbuch 1877; *Erk* und *Böhme* Deutscher Liederhort 3 t. 1893–1894. P r a n c ū z ų: *E. Rolland* Recueil des chansons populaires 6 t. 1883–1888; *U. Paris* Chansons du XV siecles 1865; *E. Closson* Chansons populaires des provinces belges 1905. A n g l ų: *F. J. Child* English and Scotish ballads and popular songs 8 t. 1857–1859, 10 t. 1882–1898; *W. C. Haslitt* Remains of the early popular poetry of England 1864–1866; *J. H. Combs* Folk songs of the U.S.A. 1925. I t a l ų, i s p a n ų, p o r t u g a l ų: *F. R. Marin* Cantos populares españoles 6 t. 1882–1883; *Th. Braga* Cancioneiro popular (portugalų dainos) 1867; *O. Pitre* Canti popolari siciliani 2 t. 1870; Biblioteca delle tradizioni popolari 25 t. 1870–1913. S k a n d i n a v ų: *S. Grundtvig* Dannmarks gamle folkeviser 1853–1890; *A. Obrik* Danske ridderviser 1898–1919; *S. Grundtvig* Islenerk formkvaedi 1854–1885. *K. Liestol* Norske folkeviser fra rniddelalderen 1919–1934; F l a m a n d ų ir o l a n d ų: *J. F. Willems* Oude vlaemsche liederen ten deele met de melodien 1849; *E. Hoffmann von Fallersleben* Holländische Volkslieder 1833; („) Niederländische Volkslieder 1856; R u m u n ų: *J. R. Schuller* Rumänische Volkslieder 1859. G r a i k ų: *Firmenich Richartz-Matthias* Tragoudia romaika, neugriechische Volksgesänge, Original und Uebersetzung, 8 t. 1840–1867; *E. Legrand* Recueil des chansons populaires grecques 1873; *H. Lübke* Volkslieder der Griechen 1897; *G. F. Abbotl* Songs of modern Greece 1900. S u o m i ų ir e s t ų: *J. Hurt* Vana kannel 1875–1886; („) Setukeste laulud 1904–1907; *W. Anderson* ir *K. Krohn* Eesti rahvalaulud I 1926, II 1933 (dar nebaigta); *H. Neus* Estnische Volkslieder

1851–1852; *El. Lönnrot* Kanteletar 3 t. 1840 (vok. 1882); Suomen kansan vanhat runot, Suomijos literatūros draugijos leid., nuo 1908 per 20 t. L a t v i ų: *K. Barons* un *H. Wissendorfs* Latvju dainas 6 t. 1895–1915; ²1922; *R. Klaustinš* ir *J. Endzelins* Latvju tautas dainas 12 t. 1927–1932. L i e t u v i ų: *L. J. Rhesa* Dainos oder litthauische Volkslieder 1825 (³1935); *(S. Daukantas)* Dajnes žiamajtių 1846; *G. H. P. Nesselmann* Litauische Volkslieder 1853; *Ant. Juška (Juškeviče)* Lietuviškos dainos 3 t. 1880–1882 ir Lietuviškos svotbinės dainos 1883; *A. Leskien* ir *K. Brugmann* Litauische Volkslieder 1882; *J. Basanavičius* Ožkabalių dainos 1902; *J. Šimtakojis (J. Čaplikas)* Trakiečių dzūkų dainos 1899; *V. Kalvaitis* Prūsijos lietuvių dainos 1905; *A. R. Niemi* ir *Ad. Sabaliauskas* Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje 1912: *V. Krėvė-Mickevičius* Dainavos krašto liaudies dainos 1924: *A. Vireliūnas* Kupiškėnų dainos 1926; *J. Dovydaitis* Dainos 1930; *A. Sabaliauskas* Lietuvių dainų ir giesmių gaidos 1916; *Ant. Juszkiewicz* Melodje ludowe litewskie I 1900; *Teod. Brazys* Lietuvių tautinių dainų melodijos I 1927; *Ch. Bartsch* Dainų balsai 2 t. 1886–1889; *A. H. Krappe* The science of folklore 1931; *P. P. Saintyves* Manuel de folklore 2 t. 1936; *J. M. Sokolov* Chudožestvennyj folklor 1926; *J. Meier* Deutsche Volkskunde 1926: *E. Burne* Handbook of folklore 1914; *R. Corso* Il folklore 1923.

DANTE ALIGHIERI (1265–1321) italų poetas, filosofas, kalbininkas, politikas. D. biografai kildino jo protėvius čia iš romėnų senatoriaus Frangipani, čia iš Elipsei, Florencijos architekto, bet pats D. kildina savo giminę iš riterio Cacciaguida giminės (XII a.), kurios sūnus pasivadinęs savo motinos Aldighieri (paskui Alighieri) pavarde. Patsai D. vardas – sutrumpintas jo krikštavardis Kurante. Savo autobiografinėje poemoje „Vita Nuova" sakosi D. 1274 m. pavasarį susitikęs su vienmete Beatričе, Folco Portinari dukterim, kurią jis pamilęs, o ji palikusi neišdildomų jo sieloje pėdsakų ligi mirties. Beatričė jo nepamilusi, ištekėjusi už Simono de Bardi ir mirusi 1290 m.; nuo jos mirties D. dažnai skaitydavęs Boethijaus veikalą „De consolatione philosophie", ieškodamas ten paguodos. Tuojau po Beatričės mirties D. vedė Gemmą Donati, įtakingos gvelfų šeimos Florencijoje dukterį, su kuria gyveno ligi 1301 m., o po ištrėmimo nebesimatė. D. mokėsi įvairiose Florencijos mokyklose: Bruneto Latini, dominikonų vedamoje mokykloje Santa Maria Novella ir kt. Mokykloje ir namie skaitė poemas apie Tėbus, Troją ir Aleksandrą Makedonietį, Cezarį, Karolį Didįjį ir jo paladinus, eiliuotas prancūzų enciklopedijas, didaktines poemas, kronikas, filosofus nuo šv. Augustino ligi scholastikų, Ovidijų, Horacijų, Lucaną, Senecą, Juvenalį, Ciceroną, Statijų, o ypač Vergilijų. Be Florencijos, D. dar lankė Bolonijos universitetą, kur susipažino su Guido Cavalcanti ir Guido Guinicelli, geriausiais ano meto poetais, iš kurių iš pirmojo pasisavino *dolce stil nuovo*, iš antrojo – mistinę filosofiją. Be to, D. dar draugavo su Cino da Pistoria, Lapo Gianni, Giotto ir žymiaisiais savo meto astrologais, teologais, filosofais, matematikais, politikais, istorikais. D., be literatūros ir mokslo, dalyvavo politikoje ir karuose. 1285 m. žygyje prieš Montevarį, 1287 m. žygyje Bolonijoje, 1289 m. Compaldino karuose, kuriuose gvelfai sumušė Arezzo lygos gibelinų kariuomenę; po poros mėnesių dalyvavo paimant Capranos miestą. D-ės gero draugo Buonconti mirtis tose kovose sujaudino D., ir jis metė karo verslą. D. įsirašė į Florencijos gydytojų ir vaistininkų cechą, kurio rejestre pažymėta „Dante d'Alighieri, poeta". Čia priklausė vadinamajai minores grupei. Florencijos gvelfų partijai suskilus į Bianchi (baltieji) ir Neri (juodieji) grupes, Neri šliejosi į minorės cechų grupes, o paskui visi ėmė linkti gibelinų pusėn, su jais ir Dantė. D. dalyvavo Florencijos tarybos posėdžiuose 1295, 1296, 1300, 1301 m., o 1301 m. buvo išrinktas vienu šešių Toskanos respublikos priorų, valdžiusių respubliką ir Florenciją, bet juo išbuvo tik VI 15–VIII 15. Susikivirčijus Cerchi ir Donati giminėms ir Donati giminei prisidėjus prie Neri grupės, D. politinė būtis Florencijoje pašlijo. Neri (juodieji) gvelfai, pasikvietę talkon Karolį Valois, Pilypo Gražiojo brolį, Bianchi (baltuosius) gvelfus nugalėjo, o jų tarpe buvo D., ir 1302 I 27 D. su ketvertu kitų žymesniųjų Bianchi buvo kaltintas sukčiavimu, išdavimu, nubaustas pinigine bauda

ir ištremtas iš Toskanos respublikos dviem metam, bet, bylai susikomplikavus, 1302 III 10 D. ir 14 kitų Bianchi buvo nuteisti už akių sudeginti, jeigu tik grįš į Toskanos respubliką. Šis sprendimas buvo pakartotas 1311 ir 1315 m. ir formaliai atšauktas tik 1494 m. Emigracijoje D. nesėdėjo vienoje vietoje; kurį laiką išbuvojo Guido Salvatico Casentino pilyje, Uguccione Faggiola pilyje palei Urbiną, 1305–1306 m. lankė Bolonijos ir Paduvos universitetus; 1307 m. kardinolas Orsini nesėkmingai kalbino Florencijos valdovus grąžinti tremtinius ir D. Toskanon. D. apsigyveno Morella Malespinos pilyje. Šiuo tarpu Carso Donati, Neri lyderiui, susidraugavus su Uguccione della Faggiola, gibelinų lyderiu, D. tikėjosi šia proga grįžti į Florenciją, bet Donati buvo paskelbtas išdaviku ir nužudytas. D. nuvyko pas Can Grande della Scala Veronon, o iš čia 1309 m. Paryžiun, kur lankė Sorbonos universitetą, iš čia nuvyksta Oksfordan. 1308 m. išrinkus Enriką Liuksemburgietį imperatorium ir pasiskelbus norint išlaisvinti Italiją, D. tikėjosi, kad, Enrikui nukariavus Toskaną, galės grižti į Florenciją, bet, imperatoriui staiga 1313 m. mirus, viltis dingo. D. dabar gyveno įvairiose vietose, net trumpą laiką, Uguccionui nukariavus Luccą, Toskanoje, ilgesnį laiką pas Can Grande della Scala Veronoje ir pas Guido da Polentą Ravennoje. Liberalus gibelinų lyderis della Scala labai paveikė ir gerai nuteikė Dantę, todėl D. XVII Dangaus giesmėje labai jį išgyrė. D. buvo Guido da Polentos siųstas su politine misija į Veneciją, bet Dantei ten nepavyko, grįžo susikrimtęs ir greit mirė. D. sūnus Petras, parašęs „Dieviškosios komedijos“ komentarus, mirė 1364 m., o D. giminė išnyko 1509 m.

Dantės kūryba. D. pradžioje rašė sonetus, ir jo pirmasis sonetas buvo „A ciascum alma presa“, kurį jis, ano meto papročiu, pasiuntė žymesniems poetams. Beatričei mirus, D. tuojau 1292 m. surinko rinkinį (24 sonetai, 5 canzonos, 1 baladė) eilėraščių ir pavadino „Vita Nuova“; čia daug D. biografinių žinių. Būdamas emigracijoje, D. 1307–1308 baigė savo dar 1304 m. pradėtąjį „Il Convivio“ – komentarus 14 canzonų, parašytų 1292–1300, tačiau nebaigtus. Savo komentaruose D. apėmė visas ano meto mokslo šakas. Dantės vardu buvo žinoma daug canzonų, sonetų, baladžių, tačiau tik dalis jų buvo D., o kiti Dantės de Maiano, Dantės sūnų Jokūbo ir Petro, Cino da Pistoia. Jų rinkinys sudarė „Canzoniere“, kelis kartus išleistą XVI a. pradžioje. Lotynų kalba D. parašė traktatą „De monarchia“ (parašytas apie 1310–1313 m., spausdintas 1559 m.), kuriame, kalbėdamas apie senovės romėnų imperatorių valdžios kilimą, išdėstė savo gibeliniškas pažiūras į valstybę. Veikale „De vulgari eloquentia“ D. gina ir kelia aikštėn italų kalbos literatūrinę reikšmę ne tik pačiai literatūrai, bet ir politikai (italų valstybėlių suvienijimui). Veikalo turėjo būti keturios dalys, bet parašytos tik dvi: apie kalbą ir apie stilių. Veikalas parašytas 1306–1309, spausd. 1529 m. (itališku vertimu) ir 1577 m. (originalas). Be to, D. parašė dvi eklogas, tris laiškus, kurių pirmasis dingo. Svarbiausias D. kūrinys „Divina Commedia“, parašyta 1300–1320 m., pirmąsyk spausdinta 1472 m. Pradžioje ji buvo vadinama tik „Commedia“, Divina pirmusyk buvo pavadinta 1555 m., nors pats D. dieviškuoju buvo vadinamas nuo 1512 m. Poema parašyta tercinomis (tercia rima), turi tris dalis: „Pragaras“ (Inferno), „Skaistykla“ (Purgatiorio) ir „Dangus“ (Paradiso); kiekviena dalis turi po 33 giesmes ir viena vedamoji, iš viso 100 giesmių. Eilučių skaičius giesmėje svyruoja nuo 115 ligi 160. Bendras eilučių skaičius 14 233. „Dieviškoji komedija“ pradedama taip, kad D. 1300 m. didžiajame ketvirtadienyje paklysta miške ir sutinka panterą (aistrą), liūtą (didybę) ir vilkę (godumą). Dantės gelbėti ateina Vergilijus (protas), siųstas moterų: Mergelės Marijos, Šv. Liucijos ir Beatričės. Vergilijus D. veda per pragarą (inferno), skaistyklą (purgatorio) ligi dangaus (paradiso). Pragaras yra apversto kūgio pavidalo; padalytas trimis dalimis, pagal Aristotelio trejopas ydų rūšis: nesusivaldymas, aršumas, pyktis. Pragaro gale, žemės viduryje, yra prirakintas patsai Liuciferis. Velykų rytą D. palieka pragarą ir įžengia į skaistyklą, panašią į septynias terases, atitinkančią septynias didžiąsias nuodėmes. Iš skaistyklos D. pakliūva, jau vedamas Beatričės, į dangų, kuris paskirstytas į septynias sferas, valdomas

septynių planetų, už kurių buvo sferos nejudamų žvaigždžių, krištolinė ir, Empyreum, Dievo gyvenamoji vieta. Ligi 1472 m. pirmosios „Divina Commedia" laidos buvo Europoje paplitę jos 610 nuorašų. Florencijoje 1373 m. buvo įsteigta D. „Dieviškosios komedijos" katedra, kuriai aiškinti buvo pakviestas Boccaccio. D. „Dieviškajai komedijai" medžiaga buvo gausios kelionių į pragarą ir dangų legendos, kurioms pavyzdžiais buvo Kristaus nužengimas į pragarą ir įžengimas į dangų, apokrifinės šios rūšies legendos (apaštalų Povilo ir Jono vizijos, šv. Kiprijono laiškai, šv. Nikodemo apokrifas, Karpo, Saturo, Kristinos vizijos, Grigaliaus Stebuklingojo gyvenimas). Šios legendos plito ligi V a., o nuo VI–X a. jos suliteratūrinamos ir papildomos naujomis literatūrinėmis versijomis: Šv. Makarijaus gyvenimas, Grigaliaus Didžiojo dialogai, Salvijaus, Fursėjaus ir Gontramo vizijos, Šv. Bonifaco laiškai, Dagoberto ir Karolio Didžiojo atgailavimas, Anglijos kunigų VIII–X a. versijos, Šv. Brandano kelionė. Strabo Walafridas bando jau net šią legendą susatyrinti, jo įtakoje atsiranda šios legendos *fableaux*, kuriuos platina Provanso žonglieriai. Trečiajame tų legendų raidos periode X–XIV a. matome riterio Owayno žygį Šv. Patriko skaistyklon, aprašytą poeto Henry de Saltry, krikščioniškus Eddų motyvų variantus (Solarliod), fra Giacomino poemą, knygelę „Libellus de raptu animae Tundali", o ypač XII a. kilusi ir XIII a. labai populiari vienuolio Alberiko vizija. Šiame periode atsiranda legendos motyvas kelionės į skaistyklą, kurio ligi VI a. nebuvo; jis nuo VII ligi XIV a. įgyja vis daugiau reikšmės ir legendose, ir literatūroje. Daugumą tų legendų D. žinojo ir suvartojo, suteikdamas joms naują formą ir žanrą. Lietuviškai D. „Dieviškąją komediją" vertė kun. J. Narjauskas ir jos ištraukas spausdino „Skaitymuose" 1922–1923 m. Ištraukų davė ir J. Talmantas „Vaire" 1931 m.

M. Gauthier Dante essai sur l avie 1908[1]; *T. Kraus* Dante sein Leben und sein Werk 1897; *E. Willert* Dante und seine Zeit 1909; *D. Toynbee* Dante Alighieri his life and works 1910; *F. Cimegotto* Dante Alighieri nella vita, nell'opera e nella sua varia fortuna 1904; *A. Evlachov* Dante Alighieri 1921; *I. Glivenko* Dante Alighieri 1922; *K. Vossler* Die Göttliche Komödie 1907–1910; *B. Croce* La poesia di Dante 1921; *E. Garra* Per la genesi della Divina Commedia 1904; *W. Sheldon* The Divine Comedy of Dante 1905; *A. Veselovskij* Dante i simvoličeskaja poezija katoličestva (Sobr. sočin. III 1908, 42–112); *J. Del Leurgo* Leggende del secolo XIV 1864; *E. Farinelli* Dante in Spagna, Francia, Inghilterra, Germania 192; *N. Zingarelli* La vita i tempi, o le opere di Dante [3]1931; *S. Busani* Dottrine, allegorie, simboli della Divina Commedia 1931; *U. Cosmo* Vita di Dante 1930; *E. Auerbach* Dante als Dichter der irdischen Welt 1929. *L. Dubas* Dante. – Liet. mokykla, 1921, p. 369–378; *V. Mykolaitis* Dante Alighieri. – Ateitis, 1921, p. 142–152; *A. Jakštas* Dante Alighieri. – Draugija, 1921, p. 194–198; *Pr. Dovydaitis* Kuo yra Dantė pedagogui. – Liet. mokykla, 1922, p. 12–15; *M. Baumgartner – Dovydaitis* Dantės pozicija į filosofiją. – Logos, 1923, p. 17–32; *A. Dyroff – Dovydaitis* Dante kaip teisės filosofas (ten pat, p. 33–49); *V. Engelhardt – Dovydaitis* Dante ir viduramžių pasaulėvaizdis. – Kosmos, 1920–1921, p. 440–443; *Pr. Dovydaitis* Dante ir Beatričė. – Naujoji vaidilutė, 1921–1922 ir II–III, 1922–1923.

DEGINAMOSIOS AUKOS – dalis aukojimo dievams. Aukos deginamos šventojoje ugnyje pagal tam tikras religinių apeigų taisykles. Deginamųjų aukų objektais būdavo žmonės, gyvuliai, galvijai, žvėrys, paukščiai, javai, vaisiai. Patsai aukų deginimas atsirado lavonų deginimo, saulės ir ugnies kulto įtakoje. Kadaise deginimas ugnyje velionies palaikų ar religinėse apeigose daiktų turėjo ne aukos, bet valymo (lustratio) reikšmės. Degindavo velionies drabužius, daiktus, įnagius, valgomųjų aukų liekanas, kad visa tai kam nepakenktų, kad jų kas nemaitotų. Vėliau ėmė deginti nešamąsias aukas mirusiųjų vėlėms, norėdami joms skirtąjį davinį apsaugoti nuo svetimųjų ir saviškių profanavimo. Ir mirusiems, ir dievams skirtąsias aukas degino pradžioje ne visas, tik jų dalį: aukojamųjų gyvulių kaulus, atskiras jų dalis, bet ilgainiui ima deginti visus aukojamuosius gyvulius, galvijus, žvėris, paukščius, paskui vėl grįžta prie dalies aukos deginimo

(nevalgomųjų, nevartojamųjų dalių), o paskui – deginami jau nebe patys gyvuliai, bet tik jųjų pavidalai (jaučio, karvės, žmogaus, kur buvo žmonės aukojami, paukščių...), padaryti iš medžio, vaško, tešlos. Kartais visos aukos (karvės, jaučio, meškos, avies...) vietoje aukodavo, t. y. degindavo, jųjų produktus (pieną) ar jųjų dalis (plaukus), kurių aukojimas nekenkdavo gyvulio ar galvijo gyvybei. Centr. Amerikoje sudeginti skiriamasis gyvulys būdavo auginamas ligi jo natūraliosios mirties, bet taip mirusio gyvulio, pagal papročius, neaukodavo, todėl gyvuliui nugaišus būdavo skiriamas naujas gyvulys nugaišusiojo vietoje, kurį vėl laikydavo ligi jo mirties. Taigi dievai vis laukdavo ir nesulaukdavo sau deginamosios aukos.

Lietuvos senovėje deginamosios aukos buvo vartojamos įvairiems dievams įvairiomis progomis. Perkūnui, Pykuliui, Patrimpui tris kartus per metus, saulėgrąžų šventėse, po šventuoju ąžuolu aukodavę žirgą, jautį, ožį, gaidį. Mūsų dainose (Niemi-Sabaliausko „Lietuvių dainos ir giesmės", N 412) minimoji ožio auka buvo greičiausiai daroma dievui Pergrubiui, žemės derliaus globėjui, kuriam aukodavę pavasarį (per Jurgines) ir rudenį, javus nuo laukų imdami. Dainoje minimieji žodžiai „po rugpjūtį ir rugsėjį" rodo šią auką rudens šventėse buvusią. Ožio auka buvo seniai žinoma; Enrikas Latvis rašė, kad 1211 m. Traidenio pilyje apgultieji latviai aukoję dievams ožius. Dievui Perkūnui aukojus liudija ir latvių dainelė, kurioje patariama neimti žmonos, kuri neis po ąžuolu aukoti Perkūnui žiedo (Lautenbach p. 218); kitoje latvių dainelėje sakoma: aš turėsiu sausų malkų ir ugnelę aš pakursiu, aš dievuliui žiedą duosiu, dievas duos man artojėlį. Tačiau Perkūnui už griaudimą per vasarą aukodavo ne tik žiedą, bet ir rugių, miežių ir apynių (Barons-Wissendorffs „Latvju dainas", 28 818). Be to, Perkūnui aukodavo žirgą viešųjų švenčių, padėkos ir maldos aukų progomis. Dievui Pergrubiui pavasarį (per Jurgines) ir dievui Usinui vasarą (per Jonines) aukodavę gaidį, kiaušinius, kartais jautį ar meitėlį, o rudenį vienam ir antram, be ko kito, aukodavę suimtųjų javų pėdus; latvių toji auka (dievui Usinui) buvo vadinama apkulas. Ožio aukos pėdsakai buvo dar žinomi XVII a., nes kunigaikštis Albrechtas Fridrikas II 1677 m. draudė prūsams aukoti savo dievams ožius. Išliko XVII a. vidurio aprašymas vienoje prūsų šeimoje Samiuose (Samlandijoj) (Eckermann „Religionsgeschichte und Mythologie", IV t., p. 69, 70). Latviai, be to, aukoję Tenisiniui, kiaulių dievui, po kiaulę, o lietuviai Bangpūčiui – jautį, gaidį, javų, vaisių, midaus. Be dievų, būdavo aukojama dar mirusiųjų vėlėms. Dievams būdavo aukojama namie (namų, giminės dievams), viešai. Buvo aukojama metinių, viešųjų švenčių dienomis, baigus laimingai žygį, karą, prašant kokios dievų malonės, norint sužinoti dievų valią kokiam ruošiamam žygiui. Šių progų vardais ir būdavo vadinamos viešosios, padėkos, malonės, pranašingosios aukos. Daug būdavę aukojama mažiesiems dievams (Vaižgantui, Žemėpačiui, Dimstipačiui...) įvairiomis biocentrinių ir kalendorinių švenčių bei apeigų progomis. Dievas Pykulis reikalaudavęs ir žmonių aukų, tačiau patikimų duomenų trūksta. Ir apskritai, be pasiaukojimo dievams, Brūtenio ir Vaidevučio legendos duomenų apie aukojimą dievams savų žmonių trūksta. Aukodavo belaisvius, bet, Dusburgiečio žiniomis, per 76 metus kryžiuočių kovų su prūsais prūsai tik du belaisvius tesudegino.

W. J. Perry Gods and men 1927; („) Children of the Sun 1926; *H. Oldenberg* Die Religion das Veda 1923; *E. W. Hopkins* Origin and evolution of religion 1924: *K. Kaarsten* The origins of religions 1935. *J. Lautenbach* Ueber Religion der Letten. – „Magazin lett.-litt. Gesellschaft", 1901; *A. Mierzyński* Jan Lasicki 1870; („) Źródła do mitologii litewskiej I–II 1892–1896; („) Romowe 1900; *H. Bertuleit* Das Religionswesen der alten Preussen. – „Sitzungsberichte Prussia", 1924; *M. Jouval* Les chansons mythologiques lettonnes 1929; *P. Šmits* Latviešu mitologija [2]1926; *Chautepie de la Saussuye* Lehrbuch der Religionsgeschichte [2]1926; *Pinard de la Boullaye* L'étude comparée des religions 1922–1925; *G. Gray* Sacrifice in the Old-Testament 1925; *K. Jumes* Origin of Sacrifice 1933.

DEMONOLOGIJA (gr.) yra religijų mokslo šaka, aiškinanti demonų kilmę, vaidmenį ir jų santykį su kitomis dvasinėmis būtybėmis bei žmonėmis. Demonai, visokių rūšių dvasinės ar dvasinės kilmės būtybės, esančios tarp dievų ir vėlių, nėra vienokios kilmės. Jų dalis yra animistinės kilmės (girių, kalnų, vandenų, oro dvasios), kitų kilmė aiškinama kitokiomis priežastimis. Iš nekrokulto kildinami piktybiniai demonai, keršingi, daugelio negerovių žmonėms kaltininkai, taip pat iš čia kilę daugybė ir gerų demonų. Tačiau vienos giminės gerieji šios kilmės demonai gali būti piktybiniai kitai giminei, jeigu kita giminė bus nedraugingа demonų globojamajai giminei. Ligų demonai yra ligų kilmės ir ligų plitimo. Pirmajai rūšiai priklauso visokie gyvi daiktai, esą žmogaus organizme ir kintamųjų ligų sugyvintos formos (isterija, neurozai, išgąstis, rožės ir kt.). Antrajai rūšiai buvo priskiriami ligas nešioją gyviai (musės, blakės, blusos ir kt.). Didžiosios epideminės ligos (maras, stabas, raupai, cholera ir kt.) buvo laikomos mirties demonų padariniais, o marą sėjo net atskiri maro demonai: gr. Thanatos, lot. Mors, sl. Morta, lat. Mara, liet. Giltinė, Maro merga. Patologiniai žmonių, gyvulių organizmo matomieji reiškiniai buvo laikomi piktybinių demonų padariniais, o tokie žmonės buvo laikomi demonų apsėstais ar net įsikūnijusiais demonais (moterys su barzda, vyrai su krūtimis, žmonės su šešiais rankos ar kojos pirštais, apžėlę plaukais ir kt.). Savotiška įkūnytų demonų rūšis buvo dvynukai nelaimingai gimę: dvi galvos, keturios rankos prie vieno liemens ir dviejų kojų, iš jų atsirado sirenos; dvynukai, suaugę krūtinėmis ar nugaromis, iš jų atsirado slibinai, drakonai ir kt. Žmogaus gyvenimas ir likimas buvo visaip aiškinamas, šio aiškinimo dėlei atsirado demonai, likimo globėjai (gr. Moira. lot. Fortuna, liet. Laima, Valdovė); jie globodavę žmogų nuo gimimo ligi mirties. Šios rūšies demonų buvo gerųjų ir blogųjų. Graikai gerojo demono globojamus žmones vadino *endaimon*, o blogojo *kakodaimon*. Ilgainiui kakodaimonai buvo imti vadinti velnio apsėstaisiais. Šiokie velnio apsėstieji būdavo tokie jau apsigimę arba pasidarydavo tokie, bendraudami su velnių pasauliu (isterikai, epileptikai, somnambulistai, paranojikai, burtininkai, žavėtojai, raganiai ir kt.). Kosminiai reiškiniai (tamsa, šviesa, perkūnas, debesys, kometos, asteroidai, saulės ir mėnesio užtemimai) davė progos kilti kosminiams geriesiems ir blogiesiems demonams, turintiems įtakos žemei ir žmonėms; iš dalies su likimo demonais jiems sutapus, jų veiklos ir įtakos aiškinimai buvo viena priežasčių atsirasti astrologijai ir mantikai. Augmenijos ir gyvūnijos pasaulyje atsirado rūšis augalų, javų, vaisių, galvijų, gyvulių globėjų, kurie rūpinasi jų derliumi, vešėjimu, pasisekimu. Šie demonai, užrūstinti ar skriaudžiami, keršydavo nederliumi, nevešėjimu, ligomis, ir žmonės stengdavosi visuomet geruoju būti su jais. Demonai, kaip dvasinės būtybės, atsirasdavo ir dėl dievų nesantaikos bei centralizacijos: stipresnieji dievai silpnesniuosius nugalėdavo, ir jie iš dievų virsdavo demonais. Šiokia dievų degradacija vykdavo nukariautojams primetus nukariautiesiems savo religiją ir dievus, stambesniųjų kultūros ir politikos centrų panteonams įgijus pirmaujamąją reikšmę ir miestų panteonams nustelbus vietinius provincijos dievus. Bet būdavo, kad susimokę demonai dievus nuversdavo (titanų ir demonų kovos) ir patys dievais tapdavo. Didelė demonų dalis atsirado dievų antropomorfizacijos periodu, kada gyvulių pavidalo dievai nyko, buvo nustumti į antrąją mažųjų dievų grupę. Nespėję antropomorfizuotis dievai virsdavo demonais. Demonų formai ir pavidalui suvokti padėdavo sapnai, iliuzijos, vizijos, miražai, šešėliai, gyvavaizdžiai ir piktografinis, paveikslingasis raštas. Totemizmo gadynėje toteminių paveikslų vaizdavimas, toteminė piktografija, totemų geneologiniai stulpai buvo versmė visokiems sudėtingos formos demonams, sudarytiems iš paukščių, žvėrių, gyvulių ir žmogaus organizmo dalių kombinacijų (kentaurai, sfinksai, slibinai žmogaus galva, žvėries liemeniu, žuvies uodega). Senovės graikų ir kitų tautų mitologijoje demonai buvo dvasinės kilmės būtybės, tačiau griežtos ribos tarp demonų, dievų ir vėlių nebuvo. Senovėje blogaisiais demonais buvo laikomi tik žmonėms nemalonių, kenksmingų gamtos reiškinių globėjai, o visi kiti demonai

buvo ir geri, ir blogi. Tačiau Babelio ir Persijos religijų įtakoje visi demonai suskyla dviem grupėmis: gerieji (agatos daimon) ir blogieji (kakos daimon) demonai. Gerieji demonai būdavo dievų valdiniai ir pasiuntiniai, blogieji dievams prieštaraudavo, o žmonėms kenkdavo. Senovės žydų religijoje po Babelio nelaisvės visiems demonams virtus blogomis būtybėmis (šedim, seirim, robeset), demonai ėmė virsti piktosiomis dvasiomis, keikiamaisiais. Nuo blogųjų demonų žmonės jau senovėje gindavosi amuletais, magija, kerėjimais, burtais. Filosofas Talis iš Mileto demonais laikė visas dvasias, esančias tarp dievų ir vėlių, bet Aischilo ir Pindaro metu demonais buvo laikomos jau ir vėlės, ir visi namų dievai. V a. pr. Kr. didelį vaidmenį reiškia *daimon alostor*, demonas keršytojas – paveldimas, jo apsėstasis žmogus būdavęs nelaimingas ir pragaištingas. Pitagoro mokykla demonais laikė visas dvasias – ar jos būtų dievai, ar vėlės. Empedoklis visus demonus paskirstė į geruosius ir bloguosius; Sokratas ir Platonas demonais vadino mistines jėgas, veikiančias, globojančias, tobulinančias žmogaus sielą ir jėgas. Jie buvo vadinami naujaisiais demonais (kaina daimonia). Platono visi demonai buvo geri, jis sudarė jų hierarchiją nuo sielos, vėlės iki vyriausiojo dievo, kurių tikslas visur daboti ir ugdyti gera, laba. Dorybėmis ir išmintim apdovanotas žmogus buvo vadinamas demoniškas (daimonion). Po Sokrato ir Platono atsiranda tendencija visas blogas dvasias vadinti demonais. Jau Plutarcho laiku demonais buvo vadinamos tik blogosios dvasios, o gerosios imtos vadinti dievais. Kadangi visi graikų dievai turėjo savo nuodėmių ir silpnybių, tai ilgainiui visas graikų panteonas atsidūrė demonų, blogųjų dvasių tarpe kartu su pagoniškojo panteono dievais ir demonais.

A. Horst Daemonomagie 1818; *P. Ukert* Daemonen, Heroen und Genien 1850; *E. Roskoff* Geschichtes des Teufels 1869; *M. Conway* Demonology and devil-lou 1879; *Hild* Etude sur les demons 1881; *H. Neuhäuser* De Graecorum daemonibus 1857; *R. Campbell Thompson* Devils and evil spirits of Babylonia 1904–1905; *E. Budge* Gods and demons of the Egyptians 1904; *L. Blau* Altjüdische Zauberwesen 1898; *J. Lippert* Christentum, Volksglaube u. d. Volksbrauch 1882; *S. Maksimov* Nečistaja nevedomaja ir krestnaja sila 1903; *V. J. Mansikka* Predstaviteli zlogo načala v russkich zagovorach 1909; *P. Šmits* Latviešu mitoloģija 1926; *H. Bertuleit* Des Religionswesen der alten Preussen (Prussia 1924); *J. Basanavičius* Iš gyvenimo vėlių bei velnių [2]1928; *J. Tuvim* Czary i czarty polskie 1924; *N. Speranskij* Vedmy i vedovstvo 1906.

DEŠIMTINĖ (lot. decimae, decumae) buvo duoklė bažnyčiai, dešimta dalis savo ūkiškųjų pajamų. Dešimtinė buvo šventikams duodama dar senovės žydų (I Mos. XIV, 20 ir XXVIII, 28; V Mos. XIV. 21. 22), ji minima ir Evangelijoje (Mat. XXIII, 23, Luk. XI, 42). Pirmieji krikščionys dešimtinės nereikalavo, bet ji buvo duodama laisvu noru dovanų pavidalu. VI a. jau esama dėl dešimtinės nutarimų, bet tik nuo Karolio Didžiojo laikų, nuo 801 m., dešimtinė pasidaro privaloma, įteisinama. Karolis Didysis dešimtinę paskirstė trimis dalimis: bažnyčioms statyti ir puošti, beturčiams ir maldininkams šelpti, kunigams išlaikyti. Dešimtinės rūšys nebuvo tiksliai aprėžtos, buvo paprastai žinomos lauko dešimtinė (javų derliaus), kraujo (gyvulių ir galvijų), be to, abi rūšys dar buvo skirstomos į didžiąją dešimtinę (javai, stambūs galvijai) ir mažąją dešimtinę (daržovės, vaisiai, paukščiai). Buvo dar ir piniginė dešimtinė (decima personalis), imamoji nuo verslo ir uždarbio. Lenkijoje dešimtinę įvedė Mečislovas I, Rusijoje Vladimiras X–XI a. Kryžiaus karų metu XII–XIII a. popiežiai leido imti dešimtinę kryžiaus karo reikalams; praktikoje buvo imama tik trečdalis visos imamos dešimtinės, ji buvo vadinama Saladino dešimtinė. Europoje dešimtinė pranyko XIX a., pirma panaikino Prancūzija 1789 VIII 4.

Lietuvoje Popiežius Inocentas IV, 1253 m. steigdamas Lietuvos vyskupiją, nenorėdamas naujai formaliai priėmusių krikštą lietuvių atbaidyti, atleido juos nuo dešimtinės. Vėliau, įsisteigus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms, dešimtinės irgi nebuvo įvestos, bet jų vietoje nustatyta

rinkliavos Kalėdoms, kurių nežinojo Lenkijos vyskupijos. Tačiau vėliau atskirose Lietuvos vietose didikams aprūpinant naujai kuriamas bažnyčias joms laikyti reikalingais turtais, neretai fundatoriai atskiroms bažnyčioms užrašydavo dešimtinę iš to ar kito dvaro. Vygrių, vėliau Seinų vyskupijai įsisteigus, iš buvusios Vilniaus vyskupijos dešimtinė nebuvo įvesta, nors kitos Lenkijos karalijos, kuriai priklausė ir Suvalkų kraštas, dalys dešimtinę mokėjo ligi 1864–1866 m., kada rusų valdžia bendrai uždraudė reikalauti bet kur dešimtinę.

Kun. *P. A. (Augustaitis)* Seinų diecezijos istorija. – Vadovas, N 24, p. 389; *A. Janulaitis* Užnemunė po Prūsais 1928 p. 328–333: *J. Pociej* Zbiór wiadomości historycznych aktów dotyczących dziesięcin kościelnych na Rusi 1845; *J. Lipski* De jure decimarum ecclesiasticarum in Polonia 1852; *W. Abraham* O powstaniu dziesięciny 1891; *P. Viard* Histoire de la dime ecclésiastique 1910–1916; *E. Lansdell* Sacred tenth 1906–1907.

DIEVO TEISMAS LIETUVOJE. Kaltininkui senovės Lietuvoje susekti buvo vartojamos priemonės – magiškos (ragana, karvės pieną atėmusi, ateidavo pati, jeigu ant raudonai įkaitintos pasagos užpildavo pagadintosios karvės pieno per paparčio lapus, šv. Jono žoles ar trijų devynerių, atseit 27 medžių rūšių, lapus); mantinės, kai kaltininko ieškodavo buriamomis priemonėmis (kortos, sapnai, šventųjų medžių ošimas ir kt.); simptominės (raganiaus, žavėtojo akių lėlytėje buvo matomas skersas žiūrinčiojo į jo akis vaizdas ir kt.). Įtariamojo žmogaus kaltei susekti irgi buvo vartojamos priemonės – magiškos (žavėtoją vesdavo pirtin, krosnin pakišdavo geldą per krosnį, kalbėdami burtažodžius, kryžmais pildavo vandenį; jeigu žmogus būdavo kaltas, tai geldoje vanduo burbuliuodavo, o jį kankindavo skausmas, ko dėlei įtariamasis iš pirties išbėgdavo), mantinės (įtariamąjį vagyste vesdavo prie bičių; jeigu bitės jo nepuldavo ir negeldavo, buvo laikomas nekaltu), simptominės (įtariamasis vagis turėdavo eiti kaltintojo užpirktųjų prie šv. Antano mišių Kretingoje klausyti, kurių beklausant, žmonių manymu, pavogusiam paukštį, imdavo ant nosies dygti plunksnos, o pavogusiam gyvulį – plaukai). Įtariamasis žmogus, savo kaltinimą neigdamas, prisiekdavo saulei, dievams, kviesdamas juos būti jojo nekaltumo liudininkais, o jeigu jis neteisingai prisiekia, tegul jįjį dievai nubaudžia, ar nekaltas žmogus turėjo žiūrėti i saulę nemirksėdamas. Įtariamajam kaltinimo neprisiimant, buvo vartojamos fizinės priemonės kaltinamojo kaltei susekti (vanduo, geležis, nuodai, ugnis ir kt.). Visos fizinės Dievo Teismo priemonės, kurios kartais būdavo vartojamos kuopų teismuose, raganų bylose, buvo atklydusios per lenkus, gudus, germanus iš Vakarų Europos. Lenkijoj Dievo Teismai buvo vartojami raganų bylose.

H. Brunner Deutsche Rechtsgeschichte; *Glitsch* Mittelalterliche Gottesurteile 191S; *Dahn* Studien zur Geschichte der germanischen Gottesurteile 1857; *Patetta* Le ordalie 1890: *Lachvickij* Sud Božij po russkomu pravu. – „Oteč. zapiski“, 1857, VI, 1; *Pachman* O sudebnych dokazatelstvach; *Dmitriev* Istorija sudebnych instancij; *N. Speranskij* Vedmy i vedovstvo 1906; *E. Westermarck* The origin and development of the moral ideas 1906–1908; C. *de Smedt* Les origines du duel iudiciaire 1894; *A. Kaegi* Alter und Herkunft des germanischen Gottesurteils 1887; *A. Helcel* Starodawne prawa polskiego pomniki II (Księgi prawa zwyczajowego polskiego z. w. XIII) 1870; *A. Winiarz* Sądy Boże w Polsce. – „Kwartalnik Historyczny“, 1891; *W. Semkowicz* Przysięga na słońce. – „Księga pamiątkowa ku czci B. Orzechowicza“, II, 1916, p. 304–378; *J. Tuwim* Czary i czarty polskie 1924; *J. Sprogis* Drevnij narodnyj kopnyj sud 1895; *L. A. Jucewicz* Wspomnienia Żmudzi 1842; Archeografičeskij sbornik vilenskoj archeografičeskoj kommissiji, III; *M. V. Dovnar-Zapolskij* Čarodejstvo v severo-zapadnom kraje v XVII–XVIII v. – „Izsledovanija i statji“, I, 1909, p. 214–231.

DIDŽIOJI ŠEIMA artimų agnatinių ar kognatinių (Cognatio) giminaičių grupė ligi penktos, šeštos kartos, gyvenančių viename plote, bendrai dirbančių ūkio darbus, valdomų šeimos senio,

vyriausiojo šeimos nario. Patriarchinėje gadynėje didžioji šeima yra agnatinė, nors senovėje ji buvo kognatinė ir lemiamos reikšmės ten turėjo motinos brolis (avynas). Didžiosios šeimos nariai gyvendavo arba po vienu stogu, arba arti kitas kito, abiem atvejais jų gyvenamoji vieta būdavo didelis kiemas, kuris nuo mažosios ar paprastosios šeimos skyrėsi ir savo naudojamosios žemės plotu, ir savo pastatų skaičiumi. Didžiojoje šeimoje gyvendavo tėvai, seneliai, vaikai, vaikaičiai ir provaikaičiai; šitokia didžioji šeima savo skaičiumi svyruodavo nuo 20 ligi 120 narių. Jeigu didžiojoje šeimoje gyvendavo broliai, jų tėvai, vaikai ir vaikaičiai, tada didžiosios šeimos narių skaičius svyruodavo nuo 60 ligi 200 narių. Didžiosios šeimos gyvenamoji vietovė buvo dažnai vadinama jos įkūrėjo vardu, joje gyveną žmonės buvo vadinami didžiosios šeimos kūrėjo vaikais ir jojo vardais, kurie dažnai sutapdavo ir su pačios vietovės vardu. Didžiosios šeimos gyvenimo centras būdavo šeimos kūrėjo namas, kuriame būdavo atliekamos šeimos religinės apeigos, kur rinkdavos šeimos nariai pasitarti, gyvendavo šeimos senis, būdavo bendra visai šeimai maisto ir ūkio reikmenų atsarga. Didžiosios šeimos senis būdavo vyresnysis brolis ar tėvo brolis, o ten, kur kelių brolių su jų vaikais šeimos drauge gyvendavo, vyriausias amžiumi žmogus. Didžiosios šeimos žmonės suskildavo amžiaus kartomis, kurių kiekvienos vyrai vadindavos tarp savęs broliais, broleliais, o moterys seserimis, seselėmis. Iš čia atsirado mūsų dainose minimieji pulkai brolelių ir seselių, kurių skaičius svyruodavo nuo vieno ligi dešimties, o pasakose ir padavimuose nuo vieno ligi dvylikos (dvylika brolių juodvarniais laksčiusių, dvylika Vaidevučio sūnų...), tačiau skaičius dvylika tėra simbolinis ir bendras daugelio tautų pasakoms ir mitams. Lietuvos Metrikoje ir inventorių aktuose dažnai minima su broliais (z bratiju), tačiau tųjų brolių skaičius nenurodomas, o ten, kur jis žymimas, svyruoja nuo vieno ligi dešimties. Broliai galėdavo būti vieno tėvo vaikai, o dažniausiai brolių ir brolėnų vieno amžiaus vaikai, artimi giminaičiai, bet nieku būdu ne svetimi tarp savęs žmonės; svetimiesiems vartodavo žodį *sėbras* ir čia būdavo rašoma „ir su sėbrais“ (i z siabrami). Kol didžiosios šeimos nariai gyvendavo po vienu stogu, tol jaunavedžiams, jaunuomenei buvo pristatomi svirnai, klėtys, jaunuomenė miegodavo ten, o seniai ir vaikai pirkioje, vadinamoje namu. Šiame name visi didžiosios šeimos nariai rinkdavos kartais ir valgyti. Dažnai jaunavedžiai įsikurdavo atskirai, gretimais, su namu ir šeimos seniu rečiau besusitikdami, tuo būdu didžiosios šeimos gyvenamajam plote rasdavos paskiros šeimos, kurias bendran daiktan jungdavo ūkio darbai ir religija. Ilgainiui tos atskiros šeimos augdavo, plisdavo, imdavo dirbti ir gyventi savarankiškai, bet tradicija, bendros kilmės ryšiai jungdavo visus vienon bendruomenėn; nesuvestosios žemės ir turto dalybų sąskaitos būdavo nuolatinių kivirčų ir didžiosios šeimos griuvimo priežastis, nes didžioji šeima buvo tol, kol visas jos turtas buvo bendrai valdomas ir paveldimas visos giminės, bet ne atskirų šeimos narių. Didžiajai šeimai nykstant, atskirosios šeimos arba likdavo gyventi čia pat, nors savarankiškai, arba kilnodavos iš vienos vietos kiton. Pirmajai rūšiai pridera mūsų bajorkiemiai. Buvusios didžiosios šeimos pėdsakai liko mūsų kaimų patronimika ir bendrieji kiemui ir jojo gyventojams vardai, pvz., Rudgalviai ir jo gyventojai Rudgalvaičiai, Tiškinai ir gyventojai Tiškinaičiai, Kviečiai ir gyventojai Kvietaičiai, Kerniai ir jo gyventojai Kernaičiai, kur priesaga -aitis reiškia Tiškino, Kviečio, Kerniaus vaikai, palikuonys. XVI a. valakų reformos laikais buvo daug dar bendravardžių kiemų ir jųjų gyventojų, liudijančių didžiosios šeimos buvimą visame mūsų etnografiniame krašte.

R. Thurnwald Die menschliche Gesellschaft, II, 1932, p. 22–29; *H. S. Maine* Ancient Law, 1885; *M. Kovalevskij* Rodovoi byt, 1902; *R. H. Lowie* Primitive Society 1929; *E. Hermann* Sachliches und Sprachliches zur indogermanischen Grossfamilie, 1918; *J. Witort* Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego, 1898: *L. Krzywicki* Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa, 1914, p. 380–460; *A. Švabe* Latvju kultūras vēsture, I, 1929, p. 13–62; Akty vilenskoj archeografičeskoj kommissii, XXIV, XXV t.; *K. Jablonskis* Istorijos archyvas, I, 1934.

DIVERIKS. Valuinės ir Haličo metraščio (XIII a.) Ipatjevo nuoraše (XV a.), rašant apie Mindaugo krikštą ir 1252 m. įvykius, sakoma: „Krikštas jo (Mindaugo) buvo apgaulingas, nes slaptai aukojo savo dievams, pirmajam Nunadėjui ir Teliaveliui, ir Diveriksui". Kitoje vietoje: „jie savo dievus šaukė: Andaju ir Diviriksa". W. Mannhardtas („Die lettische Sonnenmythen") ir A. Mierzyńskis (Żródła I) prileidžia, kad Diveriks vardas reiškiąs dievas rikis, dievas valdovas arba dievų rikis – dievų valdovas. A. Brückneris spėja esą Diveriks buvęs tik aukštaičių, bet ne visų lietuvių dievas, nes niekur kitur, kalbant apie žemaičių ir prūsų dievus, jis neminimas. Prileidus, kad Diveriks yra dievas valdovas, jis atitiktų mūsų ir latvių dainų ir pasakų minimąjį dievą, turėjusį savo šeimą. Aisčių mitologija nieko nežino apie Diverikso tėvą, motiną, žmoną (keliose latvių dainose minima *dieva māte*, bet ji laikoma slavų kilmės), bet dažnai minimi dievo sūneliai ir dievo dukrelės; pastarosios laikomos dar saulės dukrelėmis, nors ir pati saulė yra dievo dukrytė. Dievo vaikų tarpe minimi: saulė, aušrinė ir vakarinė (jos kartais ir saulės dukterys), latvių auseklis (aušrinė), kuris peršasi saulei ar jos dukrai; kartais dar minimi dievo sūnų tarpe ir mėnuo, sietynas, žvaigždės (jos laikomos ir saulės dukromis), net pats Perkūnas, paskui tapęs vyriausiuoju dievu. Saulės vyras buvęs mėnuo, kuris ėmęs pirštis aušrinei, todėl buvęs Perkūno, o kituose variantuose ir pačios saulės nubaustas. Matyti, anksčiau buvo variantas, kur saulės vyras buvo patsai Perkūnas, o jo sūnus pamilo aušrinę, tad saulė prašė Perkūną jį nubausti. Saulės ir mėnesio vaikai buvę žvaigždės. Dievo sūnelių, taip dažnai minimų latvių dainose, skaičius svyruoja nuo vieno ligi penkių. Jie gyvena dievo name, jodinėja širmais dievo žirgais dangaus skliautais, atlieka visokius ūkio darbus, medžioja, saugoja saulę ir jos šeimyną, meilinasi saulės dukroms, tvarko Perkūno vežimą, padeda žmonėms, globoja našlaičius, praneša gyviesiems apie mirusiųjų gyvenimą ir kt. Krikščioniškosios religijos veikiamos dievo ir jo šeimos legendos išvirto legendomis apie Dievą senelį, kūrusį ir tvarkiusį pasaulį, mokiusį žmones darbų, globojusį juos nuo pikto ir kt.

A. Brückner Beiträge zur litauischen Mythologie – „Archiv für slavische Philologie", 1886, p. 1–35; *W. Mannhardt* Die lettische Sonnenmythen. – „Zeitschrift für Ethnologie u.", p. 73–100, 209–244, 281–330; *H. Bielenstein* Die dieva deli des lettischen Volksliedes, 1896; *J. Lautenbach* Očerki iz istorii litovsko-latyšskago narodnago tvorčestva, I, 1896; *A. R. Niemi* Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai, 1932; *M. Jonval* Les chansons mythologiques lettonnes, 1929; *P. Šmits* Latviešu mitoloģija, 1926; *A. Mierzyński* Żródła do mytologii litewskiej, I, 1892; *J. Šliūpas* Lietuvių, latvių bei prūsų miytologija, 1932; *J. Elisonas* Dievas Senelis, 1935.

DOMOVOJ (rus.) rusų liaudies dvasia, sergstinti namus, galvijus, gyvulius, paukščius, ypač arklius. Domovoj dažnai esąs žmogaus pavidalo, dažnai žmogumi pasiverčia; paprastai jis yra nematomas, bet kartais esą jį galima matyti barzdotą, basą, plikagalvį senį. D. gyvenąs palei židinį, už krosnies, iš kur stebi visus namiškius. D. globojąs tik savo šeimos narius, nuolatos jiems patarnaudamas, padėdamas, juos nuo gresiančių nelaimių įspėdamas, bet įpykintas jis keršijąs visokiomis nelaimėmis, net mirtimi. Už savo patarnavimus D. reikalingas paslaugos, maisto, gero guolio, šilumos. Su Domovoj galima daryti sutartis, jį ko nors prašyti, pažadus jis pildo, bet apgautas keršija. Bendravimas su D. nėra blogas, nes D. esąs nuo žmonių atitrūkęs, prie velnių nepritapęs, todėl nėra piktoji dvasia. D. nesąs amžinas, nors jo amžius nėra žinomas, dažniausiai jis mirštąs perkūno trenktas, perkūno jis labai bijosi. D. turi savo šeimą: žmoną, vaikus, vesti jis gali kelis sykius, bet tik po vieną žmoną, negali imti į žmonas savo giminaitės. Savo dukras D. leidžia už vyro, netekėjusios gi vilioja jaunus vyrus, reikalauja jų ištikimybės joms, o neištikimiems keršija. Domovoj galima matyti Velykų naktį. Domovoj yra tos pat rūšies, kurios yra ir senovės romėnų genijai, ypač vadinamieji *genii familiares*.

E. Tylor The primitive culture; *S. V. Maksimov* Nečistaja, nevedomaja i krestnaja syla, 1903; *N. J. Nikiforovskij* Nečistiki, 1907; *D. Zelenin* Očerki russkoj mifologii, 1916.

DUNOJUS LIETUVIŲ LIAUDIES DAINOSE. Vietovardžių, asmenvardžių ir šiaip vardų pavidalu, dažnai sudurtinėmis formomis, D. vardas aptinkamas beveik visoje Europoje. D. vardas buvo įvairiai kaitomas. Be to, kartais kalbininkų gretinami su Dunojaus vardu ir Dniestro (sen. Tanaster), Dniepro (sen. Tanapris), Dono (sen. Tanais), net Syr-Darja (sen. Tanais), Dauguvos (sen. Duna) ir Dvinos upių vardai. Lietuvos dainose Dunojus įvairiai vadinamas. Be įprastinio Dunojaus, dar aptinkamos formos: Dunojus, Duinojus, Dunaj, Donaje, net Dunas, o dainų refrenuose ir duna, dunai, duno, danoj, dauno. Mūsų kalbininkų ir kai kurių dainų rinkėjų Dunojaus vardas buvo laikomas ne tikriniu, o bendriniu, didelio vandens reikšmės, vardu, todėl jis buvo dažnai net mažąja raide rašomas. A. Juškos žodyne (I t., p. 366) Dunojaus vardas net buvo paaiškintas: gilus vanduo, ežeras. Tačiau J. Basanavičius, tikėdamas trakiška lietuvių tautos kilme, Dunojaus vardą laikė tikriniu vardu, atneštu lietuvių protėvių iš Balkanų ir Dunojaus baseino, kai lietuviai kadaise ten gyvenę. Patį Dunojaus vardą Basanavičius laikė grynai lietuviškos kilmės, sugretinęs jį su gotų Donapa ir vengrų Duna bei Bulgarijoj romėnų minėtu vietovardžiu Dunum ir mūsų dainų Dunas (kai prijojom Duno upę, M. Biržiškos „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“, p. 86, ir Dunai, Dunai upytėlė, „Aušra“, 1884, p. 232–233), jis laikė pirminę Dunojaus vardo formą Dunas ar Dunupis; iš pastarosios formos kilęs gotų Donapa ir romėnų Danubius buvusios pagadintos Dunupio formos. Lietuvišką Dunojaus vardo kilmę Basanavičius rėmė ir kitais, į Dunojaus vardą panašiais vardais (asmenvardžiai tipo Dunas, Dunaitis, Dunaičiukas, Dunaitėlis, be to, esą pakankamai ir vietovardžių). Klaipėdos krašte, Kuršių kopose esą vietos Dūna, Dūnė, Dūnalė vadinamų, esą kaimų Duna, Dunai ir Dunau vardais, Vilniaus krašte esančios upės Dunojaus ir Dunojėlio vardais vadinamos, Panevėžio aps. esanti bala Dunojum vadinama. Net latvių kalboje (Ulmannio žodyne) esąs žodis *dunavas*, reiškiąs mažus vandenis, Žemgalėj esanti vieta, Padunavas vadinama, palei Dauguvą esąs kaimas Dunava, pati Dauguva buvusi XIII–XIV a. Dune ir Duna vadinama, o Wigandas ją net *Danubius* vadinęs, Daugpilį senovėje Duneborg vadinę; visa tai liudija, kad Dunojaus vardas buvęs žinomas ne tik lietuviams, bet prūsams ir latviams. Lietuviai ne tik Dunojaus vardą paveldėję, bet ir jo vaizdą tikrą išlaikę. Vienoje V. Vaičaičio Ožkabaliuose užrašytoje dainoje sakoma: „Vidur Dunojėlio ilsėsmės“; šis posakis liudijąs, kad lietuviams buvę pažįstami Dunojaus Geležiniai vartai, serbų Gierdap vadinami, o Basanavičiaus Girdupiu paversti („Aušra“, 1883, p. 104–105, 1884, p. 346). Dunojus mūsų dainose visų dažniausiai aptinkamas tose srityse, kurios yra arčiau lenkų, gudų, bet einant tolyn į šiaurę ir vakarus, Dunojaus vardas dainose retėja, užleisdamas vis labiau vietą upeliui, ežerėliui, šaltinėliui, jūrelėms marelėms, kol pasiekia vietas, kur Dunojaus vardas virsta retas svečias.

Žemaičių dainose jau Dunojaus vardas retai beaptinkamas, dažnai iškraipytomis formomis, o Klaipėdos krašto dainose Dunojus beveik visai nepastebimas. Beveik visai Dunojus neminimas ir latvių dainose. Dzūkų dainose Dunojus minimas bene visų dažniausiai. Nuolatinis Dunojaus epitetas mūsų dainose yra gilus, kai slavų dainose jis yra greitas (bystryj) arba ramus (tichij), be to, slavų dainose aptinkami ir kitokie Dunojaus epitetai: platus, gilus, mėlynas, drumstas ir kt. Atskiros dainos („Siuntė mane motinėlė į Dunojų vandenėlio“; „Tėvas dukrelę mokino, į Dunojėlį skandino“; „Anoj pusėj Dunojėlio trys kazokai kortoms ėjo“; bernas savo nuotaką ar vyras savo žmoną Dunojun skandina ir kt.), kuriose Dunojaus vardas minimas, yra slaviškos kilmės, tačiau Dunojaus vardas minimas ir daugumoje kitų dainų. Iš mūsų dainose minimojo

Dunojaus vardo tikrojo Dunojaus upės vaizdo sudaryti, net prigriebiant gyvuliją ir augmeniją, greta Dunojaus vardo minimą, negalima, nes dainų Dunojus tėra bet kokis didelis vanduo, todėl žmonėms, arčiau prie jūros gyvenantiems, jūrų marelių vardas yra suprantamesnis ir Dunojų iš dainų visai išstumia. Net ir šiaip Dunojus dažnoje dainoje keičiamas su Nemunu, lietuviams betarpiškai žinomu: „Ant kalno Nemunėlis, po kalnu Dunojėlis"; „Ant Nemuno krantelio, ant gilaus Dunojėlio"; „Plauksim giliuoju Dunojėliu, plačiuoju Nemunėliu į Palangos miestelį"; „Palei Nemunėlį guli kareivėlis, ir ateina trys seselės palei Dunojėlį"; „Plaukia gulbelė per ežerėlį, neš vainikėlį per Dunojėlį". Šiųjų dainų pavyzdžiai rodo, kad Dunojus mūsų dainoms nėra anas geografinis Dunojus, o tik upės, vandens sinonimas. Žmonės, Dunojaus vardo tikrosios prasmės nebesuvokdami, dainoje ima sakyti vietoje „Siuntė mane motinėlė į Dunojų vandenėlio" net „Siuntė mane motinėlė duonelei vandenėlio" („Vaivorykštė", 1913, I, p. 170–171). Posmai „Už jūrų marių, už mėlynųjų, už gilaus Dunojėlio" lengvai virsta „Už jūrų marių, už mėlynųjų, už gilaus vandenėlio". Net geografiniai vardai nevietoje su Dunojum gretinami: „Karalium stosiu Vilniaus mieste ant Dunojaus"; „Japonai raiti lakioja, Dunojaus upės kruvinas vanduo" (M. Biržiškos „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos", 1920, p. 88). Dunojaus upe dainose galima nuplaukti ne tik Palangon, bet ir Tilžėn, Karaliaučiun, Varšuvon, Vilniun, net Rygon. Taigi dainų Dunojaus charakteristika visiškai nesutampa su jo vaizdu, nusakytu Basanavičiaus.

J. Basanavičius Lietuvių Dunojus ir romėnų Danubius. – „Aušra", 1884, p. 227–234, 341–347; („) Levas lietuvių pasakose, 1919, p. 173–178, 214–216; („) Apie Latakinių dzūkų dainas. – „Lietuvių tauta", III t., 1925, p. 101–104: („) Trakų kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje („), p. 505–563; *Chr. Bartsch* Ueber litauische Volkslitteratur. – „Mitt. d. lit. lit. Ges.", II, 1887, p. 75–110; *E. Volter* Romantisch-Sagenhafte Motive des litauischen Volksliedes. – „Mitt. d. lit. lit. Ges.", IV, 1889, p. 64–69; *M. Sumcov* Mestnyja nazvanija v ukrainskoj narodnoj slovesnosti, 1886; V. *Jagič* Dunav–Dunaj in der slavischen Volkspoesie. – „A. f. sl. Philologie" I, 1876, p. 299–333; *K. Müllenhoff* Donau, Dunav, Dunaj, ten pat, p. 290–298; („) Deutsche Altertumskunde, II, 1906, p. 362–372; *M. Förster* Die Name der Donau. – „Zeitschr. f. sl. Philologie", I, 1925, p. 1–25 ir 418; *A. Holder* Altceltischer Sprachschatz, I, 1896, p. 1225–1239; *A. Walde* und *J. Pokorny* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I, 1930.

EGLĖ ŽALČIŲ KARALIENĖ – mūsų liaudies pasaka, turinti daug atmainų. Eglė, jauniausioji duktė, su savo seserimis maudosi jūroj ar ežere. Žaltys įlindęs Eglės marškinių rankovėn arba už savo kokius patarnavimus gauna Eglės pažadą būti jo žmona. Nuotakos pasiimti vyksta patsai žaltys arba siunčia savo pasiuntinius. Eglės tėvai, norėdami apgauti, duoda žalčiams paukštį, gyvulį, net kitą savo dukterį, tik ne Eglę. Gegutė apgautus žalčius įspėja, ir šie išreikalauja tikrąją nuotaką. Eglė, už žalčio nutekėjusi, gyvena žalčio rūmuose jūros ar ežero dugne ir susilaukia vaikų, kuriuos pavadina medžių vardais. Vaikų paakinta Eglė baudžiasi lankyti savo namiškius, bet žaltys, prieš išleisdamas ją pas jos tėvus, liepia jai atlikti kelis uždavinius, kuriuos Eglė, pamokyta kokios senutės, raganos ar savo tarnaitės, atlieka. Žaltys, išleisdamas Eglę pas jos namiškius, pasako jai slaptažodį, kurį ji grįždama turės pasakyti. Slaptažody sakoma: „Žilvin, žilvin, žilvinėli; žalty vyre, patie mano, patie vyre: jei tu gyvas – pieno puta, jei negyvas – kraujo puta". Šis slaptažodis reikalingas žalčiui jūros ar ežero paviršiun iššaukti. Eglė su vaikais vieši pas savo tėvus, jos broliai nebenori jos leisti atgal pas žaltį. Iš Eglės dukters jie išgauna slaptažodį, nuvyksta, iššaukia žaltį ir jį nužudo, bet Eglei nieko nesako. Eglė grįždama pamato kraujo putą, sužino, kad žaltys nebegyvas, o slaptažodį pasakė jos duktė. Tuomet ji pati arba dievai paverčia ją ir jos vaikus tokiais medžiais, kurių vardus jie turėjo. Pasakos apie dukterį, nuleistą už žalčio, sudaro žalčio jaunikio (vyro) motyvą mūsų pasakose. Šis motyvas yra tarptautinis ir žymimas

Aarnės pasakų motyvų kataloge N 433 (mūsų pasakų motyvų kataloge N 425 – „Tautosakos darbai", II, 1936, p. 39), o S. Thompsono folkloro motyvų indekse žymimas signatūra B 613. 1; B 604. 1; R III. 1.5 – „Motif Index of Folk-Literature". Ne visose šio motyvo pasakose minimas Eglės vardas, ir beveik niekur ji nevadinama žalčių karaliene, nes ir jos vyras niekur nevadinamas žalčių karalius, nors mūsų pasakoms žalčių ar angių karalius gerai žinomas. Žalčių karalienės titulas bus atsiradęs žalčio jaunikio motyvą beliteratūrinant. Šio motyvo pasakose žaltys yra trejopas: paprastasis žaltys, žalčiu paverstasis žmogus ir žmogumi pasivertęs žaltys. Kartais šio motyvo atžalose vietoj žalčio būva paprastas žmogus be jokių žalčio atributų („Žvaigždutė", 1930, p. 8–10 ir 30–33). Apie žalčio kilmę ir jo giminę šiojo motyvo pasakose nieko nesakoma, bet apie Eglę kartais smulkiai nusakoma: ji buvusi paprastų tėvų duktė, turėjusi dvylika brolių ir dvi seseris, buvusi jauniausioji duktė, net tekėti už žalčio sutikusi savo seserų spiriama. Kai kuriose pasakose žaltys ir kitaip gauna sau nuotaką, įspėdamas leidžiamosios už vyro dukters apavų kilmę (utėlės odos apavai). Kokio pavidalo Eglės vyras buvo jai už jo nutekėjus, žmogaus ar roplio, iš pasakų nežinoma, nežinoma tikrai, ar ir Žilvinas buvo tikrinis žalčio vardas, bet minimi Eglės vaikų vardai, trijų sūnų Ąžuolas, Uosis, Beržas ir dukters Drebulė. Eglės sūnų vienur minimi du, kitur trys ir daugiau. Eglės vaikai paverčiami tais medžiais, kurių vardus jie turi. Vienoje, tiesa, kitos rūšies pasakoje, sakoma, kad Eglė dėl savo vyro nužudymo kaltės ežere kenčianti ir prašosi tūlo jaunikaičio vaduojama („Mitt. d. lit. litt. Ges.", II, p. 269). Mūsų pasakų žaltys jaunikis yra ne užkeiktojo stebuklingojo vyro kilmės, bet gyvulių ir žmonių santuokos, visai suprantamos primityvaus žmogaus pasaulėvaizdžiui, kaip tai nurodo S. Thompsonas. Mūsų žalčio jaunikio motyvui turėjo įtakos ir žalčio kultas, gerai žinomas aisčių senovėje. Žalčio jaunikio motyvas, kokios jis kilmės bebūtų, žinomas ne tik daugumai Europos tautų, bet ir Azijos, Afrikos, Amerikos, net Australijos gyventojams. Kai kur žalčio jaunikio motyvas gali būti siejamas su toteminėmis ir Levy-Brühlio vadinamomis mitinės gadynės pasakomis. Eglės ir jos vaikų pavirtimas medžiais visiškai atitinka senosios tautosakos animistiką.

J. Elisonas Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje. – „Mūsų tautosaka", III, p. 81–181; *J. Basanavičius* Lietuviškos pasakos įvairios, II, N 84, III, N 174 ir 194, IV N 65; „Mitt. d. lit. litt. Ges.", II, p. 143–147 ir 266–269; *F. Specht – A. Baranowski* Litauische Mundarten, I, p. 456; *J. Bolte* und *J. Polivka* Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, II, p. 229–273: The Mythology of All–Races 12 tomų; *S. Thompson* Motif Index of Folk Literature I, p. 270–375; *J. Hastings* Encyclopedia of Religion and Ethics, XI, p. 399–423; *W. Eberhard* Typen der chinesischen Volksmärchen, 1937, p. 47–48; Gruzinskija skazki, 1937, p. 99–101; *O. Howey* The Encircled Serpent, 1929; *L. Levy-Brühl* La mythologie primitive, 1935; *E. Küster* Die Schlange in der griehischen Kunst und Religion, 1913; *C. S. Mitra* Indian Snake Worship, 1911; *W. D. Hambly* Snake Worship in Afrika,1931.

EGZOGAMIJA etnologijoj (gr. egzo – kitur, gamos – vestuvės) – privalomas paprotys vesti sau žmoną iš kito socialinio vieneto, ne iš to, kuriame gyvena jaunikis. Egzogamijos terminą pirmasis pavartojo J. F. Mc Lennan 1865 m. Egzogamijos pagrinde yra giminystė, tikroji ar tariamoji. Gamtotaučių padermės suskilusios savitomis gentimis, vadinamomis Clan [= klanais], kartais tos gentys skyla keliomis smulkesnėmis grupėmis, pogentėmis, kurių skaičius svyruoja nuo 2 iki 16. Niekas negali vesti sau žmonos iš savo pogentės, dažnai net ir iš bet kurios savo genties pogentės, turi jos ieškoti kitos genties pogentėse. Dažnai papročių nurodoma, kurios kitos genties pogenčių galima ar net privaloma sau imti nuotaką. Pagal papročius tam tikros genties ar pogentės moterys gali būti tam tikros kitos genties ar pogentės žmonomis. Dėl šio papročio aiškinimo kilo grupinių vestuvių hipotezė: visi tam tikros genties ar pogentės vyrai

turi savo žmonomis visas kurios kitos genties ar pogentės moteris. Papročių tačiau nebuvo sakoma, kad visos moterys privalo būti to vyro žmonomis. Šiokios santuokos vaikai priklausydavo ar vyro, ar žmonos pogentei, žiūrint, ar giminystė ėjo tėvo ar motinos šaka, bet dažnai vaikai būdavo priskiriami ne tėvo ir ne motinos, o kuriai kitai iš anksto žinomai vienos ar kitos genties pogentei. Taigi egzogamija nulemia ne tik vyrui žmoną, bet ir jų vaikų priklausomybę. Egzogamija priklausė nuo giminystės sistemos: motinos pusės, tėvo pusės, mišriosios; vienur draudžiama tėvo, kitur motinos genties atžalų tarpe ieškoti sau žmonos, kitur tas draudimas apima abiejų genčių kai kurias pogentes. Yra betgi genčių, kur egzogamijos draudimas jau išnykęs, kitur vėl E. reiškia ne tam tikrą gentį ar pogentę, bet tam tikrą vietą, nors joje ir kelių pogenčių žmonės gyventų. Egzogamijos evoliuciją gamtotaučių tarpe veikė ir totemizmas, kada toteminės grupės sutapdavo su egzogaminėmis grupėmis. Į klausimą, kodėl imta drausti vesti žmoną savo totemo, genties, pogentės, atsakoma buvo įvairiaip. Mc Lennan manė, kad tai įvyko dėl stokos merginų savoje gentyje, Durkheim – kad dėl baimės suteršti savo genties kraują; Westermarck tikino, kad dėl neutralizuotos lytinės traukos (vyrai nejaučia lytinės traukos merginoms, su kuriomis sykiu augo), o Morgan manė, kad dėl tendencijos atskirti žmones nuo kraujomaišos. Yra dar kelios kitokios hipotezės, bet nei viena jų pilnai egzogamijos kilmės neišaiškina. Kita egzogamijos rūšis yra pagrįsta giminystės sistema. Kinuose negali tuoktis vienos pavardės žmonės, nes jie esą giminaičiai. Vienur buvo draudžiama vesti tik tėvo pusės giminaites, kitur tik motinos pusės iki septintos kartos, kitur (Indijoj, Irane, sen. Arabijoj) buvo paisoma ir tėvo, ir motinos giminystės iki tam tikros kartos. Egzogamija kartais aprėpdavo ir svainystės laipsnius, tačiau kai kuriuose kraštuose (Irane, Kinuose, sen. Egipte, Inka ir net sen. Romoje) buvo leidžiama valdovams vesti net savo seserį dinastijai išlaikyti. Europoje jau ankstybaisiais viduramžiais egzogamijos draudimai buvo pagrįsti kraujo giminyste, tėvo ir motinos puse, iki tam tikros (septintos, ketvirtos, trečios) kartos ir svainystės ryšiais iki tam tikro laipsnio. Pietų slavai, be to, paisydavo ir dirbtinės giminystės (pobratimstvo, zadruga), kai kur paisoma ir dvasinės giminystės (cognatio spiritualis), pvz., krikšto tėvai ir jų vaikai. Mūsų senovėje, mūsų dainų duomenimis, buvo teritorinė E.: bernai pagal įprotį nevesdavo savo kiemo, sodžiaus merginos.

J. F. Mc Lennan Primitive Marriage, 1865; *L. H. Morgan* Ancient Society, 1877; *J. Lubbock* Origin of Civilization, 1902; *J. G. Frazer* Totemism and exogamy, 4 t., 1910; *E. Durkheim* La prohibition de l'inceste et ses origines. – „L'Année Sociologique", I, 1898, p. 1–70; *E. B. Tylor* On a method of investigating the development of institutions, applied to laws of marriage and descent. – „Journal of the Royal Anthropological Institute", 1889, p. 245–272; *R. H. Lowie* Primitive Society, [2]1929; *E. Westermarck* The history of human marriage, II, 1925, p. 82–240; *W. H. R. Rivers* Social organization, [2]1932: *R. Thurnwald* Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandschaft und Bünden, 1932; *W. Schmidt* Völker und Kulturen, III, 1925; *L. Krzywicki* Ustroje społeczno-gospodarcze, 1914; („) Primitive society and its vital statistics, 1934; *M. Kovalevskij* Očerk proischoždenija i razvitija semji, sobstvennosti i religii, 1914. – „Itogi nauki", X, 9–213.

ENDOGAMIJA (gr. endon – viduje, gamein – vesti) etnologo J. F. Mc Lennano 1865 m. įvestas terminas („vestuvės čia pat"). Endogamija yra paprotys vesti sau žmoną savo giminės ar socialinio junginio. Endogamijos yra daug rūšių. Paprasčiausioji yra clano endogamija, kur vedama moteris savo paties clano ar jo poskyrio. Kartais endogamijos teisę clane ar padermėje beturi tik valdovas ar aristokratai. Clano endogamija vienur paplinta ir virsta padermės endogamija, kiemo ar kaimo endogamija, kur įprasta vesti sau žmoną iš savo kiemo. Visose clano, padermės ir kiemo endogamijose neišvengiama artimų kraujo giminaičių santuoka; šios kraujo-

maišos buvimas ir galimumas išugdė promiskvito hipotezę, kurią baigė klasifikacinė ar grupinė giminystės sistema, kur giminystės terminas aprėpia visus vieno kurio socialinio junginio tam tikro amžiaus žmones. Endogamijos priežastis galėjo būti tauta, kada galėdavo vesti tik savo tautos moterį, rasė, kuria remdavosi ir kitų kraštų nukariautojai, drausdami savo žmonėms vesti nukariautųjų kraštų merginas. Šis endogamijos principas kai kurių valstybių taikomas savo valdininkams, pirkliams ir kariams kolonijose. Rasinis endogamijos principas glūdi ir germaniškojo rasizmo pagrinde, kur norima apsaugoti nuo svetimų priemaišų savąją veislę. Rasinės endogamijos šalininkai teigia esą rasių maišymas trukdąs plėtotis fiziniams ir psichiniams gabumams. Daug kur senovėje buvo taikoma ir religinė endogamija, draudžianti vesti sau svetimos religijos ar net kitos atskalos moterį. Religinė priežastis gali būti sankcija ir kastos endogamija. Indijoje vyras gali vesti savo ar žemesnės kastos merginą, bet negali vesti aukštesnės už savo kastos merginos. Luominė E., kur vyras turėdavo vesti savo luomo merginą, buvo žinoma ir gamtotautėms, kur buvo sakoma: vergas veda vergę, laisvasis veda laisvąją. Senovės Kinuose ir Indijoje endogamija buvo taikoma ir profesijoms: artistams, policininkams, laivų irklininkams, valdininkams ir kt. Luominė endogamija ilgainiui virto turto endogamija, kur privilegijų lygybę atstoja turto lygybė. Kiek kitokios rūšies yra giminystės endogamija, kur vyrai veda ar gali vesti savo giminaites. Endogamija ilgainiui buvo remiama, nes apdrausdavo žmones nuo turto skaldymo ir dalinimo. Biologiškai endogamija nėra pateisinama, nes degeneracijos procesas esąs tiesiai proporcingas giminystės ryšiams.

J. F. Mac Lennan Studies in ancient history, 1896; *L. H. Morgan* Systems of consanguinity and affinity of the human family, 1871; *J. Bachofen* Das Mutterrecht, 1861; *H. Cunow* Zur Geschichte der Ehe und Familie, 1912; *L. Dargun* Mutterrecht und Vaterrecht, 1892; *B. Malinowski* The family among the Australian aborigines, 1913; *M. Kowalewski* Coutume contemporaine et loi ancienne, 1893; *W. H. Rivers* Kinship and social organisation, 1914; *E. Westermarck* A short history of human marriage, 1926; („) The future of marriage in western civilisation, 1936; *G. V. Hamilton* A research in marriage, [2]1928; *W. Goodsell* History of marriage and family, 1934.

ETNIKA (gr.) – terminas, imtas vartoti XIX a. pabaigoje romanų kraštuose (it. etnica, pr. ethnique) tautotyros prasme. Germanų kraštuose nuo XIX a. pusės paplito terminas *Volkskunde*, slavų kraštuose *ludoznawstwo*, *lidoveda*, *narodovedenije* ir kt., kituose kraštuose kartais vietoje etnikos vartojama demologija, demopsichologija, laografija, etnografija ar folkloras. Etnikos problemos buvo kitų suvedamos ir į civilizacijos, kultūros, papročių, senienų istorijas. Etnika, skirdamos nuo etnologijos (ž.), pasišovė tirti kultūros rūšis ir formas kultūringųjų tautų, ligi čia susidūrė su etnologija, kultūros istorija ir filologija. Etnikos santykiai su kitais mokslais tiksliau buvo nustatyti XX a. pradžioje. Etnika imta kaip atskira mokslo šaka dėstyti aukštosiose mokyklose, jai imta rašyti vadovėliai, monografijos (W. Pessler, Handbuch der deutschen Volkskunde, 1937–1938; D. K. Zelenin, Russische Volkskunde, 1927; A. Fischer, Lud polski, 1926 ir kt.), imta dėstyti ir aukštesnėse mokyklose. Susidarė terminų skirtumas dėl nevienodo folkloro ir folkloristikos aptarimo. Anglijoje, Amerikoje ir Prancūzijoje folkloras vartojamas etnikos vietoje, anglų kalboje etnikos termino nėra, o ir Prancūzijoje stengtasi (van Gennep ir kt.) folkloro terminą vartoti etnikos vietoje. Germanų kraštuose folkloro terminas nėra populiarus (kartais jis pakeičiamas Volksdichtung terminu), slavuose folkloras suprantamas kaip žodinė liaudies kūryba (narodnaja slovesnost), todėl germanų ir slavų kraštuose folkloras pavaduoti etnikos negali. Etnikai tenka liaudies medžiaginė kultūra ir darbas, jos socialinė kultūra (socialiniai įvairių rūšių junginiai, papročiai, teisė), jos dvasinė kultūra (folkloras), taigi etnika

yra liaudies (tautos) kultūros formų ir tipų tyrinėjimas. Tikslesniam liaudies kultūros tipų apsprendimui, kiek reikalinga, pasinaudojama žinomų rasinių tipų ir geografinės aplinkumos tyrinėjimais. Etnikos istorija paprastai pradedama nuo XIX a., nors žalios medžiagos ir tyrinėjimų būta ir anksčiau. Etnikos kūrėjais laikomi J. Grimm, K. Weinhold, W. H. Riehl, kurie buvo lyginamosios, istorinės ir sociologinės srovės pirmūnai. Iš lyginamosios srovės atskilo difuzionistų šaka (Kuhn, Benfey, Müller, Pictet, Schrader ir kt.). Lyginamasis metodas ir difuzijos hipotezė buvo žinomos ir XVII–XVIII a., tik anuo metu retas kuris pasiekdavo Azijos tautas, o difuzijų centro ieškodavo čia Nilo deltoje, čia M. Azijoje; dažnai tautų ir kultūrų pradžios ieškojo Mesopotamijos slėnyje. Dabar lyginimo orbiton buvo įtrauktos Indijos ir Irano kultūros, o difuzijų centras nukeltas Indijon ar greta jos. Pirmieji etnikos atstovai buvo kalbininkai, todėl jie ir buvo kalbinių hipotezių įtakoje. W. H. Riehlis suka socialine kryptimi, Bachofenas, Fustel de Coulanges, Leistas ir kt. kultūros pradmenų ieško religijoje ir kulte. Tuo tarpu susidomi savo tautų kultūromis ir slavai, o P. J. Šafařikas duoda slavų senovės kultūros vaizdą. Slavų etnikos srovės atstovų darbus aprašė A. N. Pypinas. Etnologai (A. Bastian, J. P. Mc Lennan, E. Tylor ir kt.) domisi Europos ir Azijos tautų kultūromis, kiti antikos ir savo tautų kultūromis, bet juos vis dar nustelbia indoeuropiečių kultūros ir jos protėvynės teoretikai. Antropologijos, geologijos, archeologijos tyrinėjimų įtakoje kyla hipotezės, kad Europos tautų ir jų kultūrų kilmės tenka ieškoti pačioje Europoje. Susidomėta vėl tautų senovėmis, jų liaudies ir senovės kultūromis. Nuo bendrinių Kolbo, Lipperto ir kitų kultūros istorijų, rašytų Bastiano *Elementargedanke*, evoliucinės hipotezės įtakoje pasukama prie konvergentinių, struktūrinių, tipologinių hipotezių Ratzelio geografinių provincijų hipotezės įtakoje. Difuzijų hipotezės užleidžia vietą poligenetinei. Ima dygti etnikos draugijos ir periodika: 1890 m. įsisteigia Berliner Verein für Volkskunde. Įvairiose Vokietijos vietose įsisteigusios etnikos draugijos 1904 m. susijungia į Verband deutscher Vereine für Volkskunde, kuris nuo 1891 m. leidžia „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“; nuo 1933 m. persiformuoja į Bund für deutsche Volkskunde, o patsai žurnalas pasikeitė į „Zeitschrift für Volkskunde“. Austrijoje (Haberlandto), Šveicarijoje (Hoffmann-Krayerio), Čekijoje (Zíbrto) steigiamos etnikos draugijos, leidžiami žurnalai, kurių svarbesni: „Dania“ 1890–1903, „Danske Studier“ 1904, „Am-Ur-Quell“ 1890–1898, „Anthropophyteya“ 1904–1914, „Ethnographia“ (vengrų) 1889, „Ethnos“ (italų) 1919, „Laografia“ (graikų) 1906, „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ 1896, „Norsk Folkekultur“ 1915, „Ons Volkeleven“ 1910, „Schweizer Archiv für Volkskunde“ 1897, „Volkskunde“ 1906. Anglijoje, Amerikoje, Prancūzijoje steigiamos folkloro draugijos. Etnikos leidinių bibliografijos spausdinamos įvairiuose žurnaluose, nuo 1919 m. spausdinama dar „Volkskundliche Bibliographie“. Daug etnikos bibliografijos galima rasti taip pat nuo 1903 m. leidžiamajame „International catalogue of scientific literature: antropology“, ypač I–XIV, 1903–1919. Apie etnikos metodus buvo rašoma dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje (K. Hoffmann-Krayer, F. S. Krauss, R. F. Kaindl, K. Reuschel, A. van Gennep ir kt.). Kiek vėliau etnikos metodikai daro įtakos etnologijos, folkloristikos, net istorijos (Lamprechto) metodai ir srovės, ir čia atsiranda kartografinis metodas (W. Pessler, A. Marinus, A. van Gennep, W. Dajewski, K. Moszyński), be to, geografinių provincijų įtakoje atsiranda regioninis metodas (P. Saintyves, B. Stelmachowska); geografinį su istoriniu metodus sujungus, buvo gautas istorinis–geografinis metodas (K. Wagner, K. v. Künssberg, nuo 1925 m. „Jahrbüche für historische Volkskunde“), kuris suomių folkloristų buvo jau ir anksčiau vartojamas (K. Krohn „Die folkloristische Arbeitsmetode“, 1926). Greta imami vartoti kompleksinis ir funkcinis metodas, kurie tinka ne tik moksliniam tyrinėjimui, bet ir medžiagos rinkimui (V. K. Nikolskij, H. Lentz ir kt.). Kompleksinis, o ypač funkcinis metodas skatina tirti etnikos problemas ir faktus dinaminėje perspektyvoje. Funkcinio metodo kūrėjas buvo B. Malinowski.

Mūsų etnikos medžiagos yra išbarstytos įvairioje periodikoje: „Preussische Provinzialblätter“ (1829–1842), „Neue preussische Provinzialblätter“ (1846–1866) ir jų tęsinyj, „Altpreussische Monatschrift“ (1864–1922), „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“ (1876–1925), „Prussia“ 1926, „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“ (1886–1904), „Aušroje“ (1883–1885), „Lietuvių tautoje“ (nuo 1907), „Aušrinės“ („Vasaros darbai“) ir „Ateities“ („Mūsų tautinės tvėrybos žiedai“) prieduose, o vėliau „Tautoje ir žodyje“ (1923–1931), „Mūsų tautosakoje“ (1930–1935), „Gimtajame krašte“ (nuo 1934), „Tautosakos darbuose“ (nuo 1935). Etnikos rinkiniai buvo privatinėse rankose: Lietuvių mokslo draugijos archyve Vilniuje, Kauno miesto muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, Šiaulių kraštotyros draugijoje, Tautosakos komisijos archyve (1930–1935), Lietuvių tautosakos archyve. Be to, dar Litauische literarische Gesellschaft Tilžėje (dabar Karaliaučiuje), Geografičeskoje obščestvo Petrapilyje ir kt. rinkiniuose. Etnikos skyrius įsteigtas Vytauto Didž. muziejuje etnografijos skyriaus pavidalu, o nuo 1934 m. įsteigta ir etnikos katedra Vytauto Didž. universitete. Lenkijoje etnikos reikalais rūpinosi Krokuvos mokslo akademija, Antropologijos draugija, Lvivo [Lvovo] Towarzystwo Ludoznawcze. Etnikos medžiaga buvo saugoma Krokuvos, Varšuvos, Lvivo muziejuose ir skelbiama periodikoje: „Kłosy“ (1865–1890), „Wisła“ (1887–1905), „Lud“ (nuo 1895), „Materjały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne“ (1896–1910), „Zbiór wiadomośći do antropologji krajowej“ (1877–1895); lenkų rinkiniuose ir leidiniuose randame ir mūsų etnikos medžiagos. Etnikos bibliografijų iki 1910 m. lenkų ir mūsų (lenkų kalba rašytų raštų) yra paruošęs K. Gawełek („Bibliografija ludoznawstwa“, 1914). Senesnė mūsų etnikos bibliografija buvo įtraukta S. Baltramaičio į „Sbornik bibliografičeskich materialov“ (1904), vėliau V. Biržiškos į „Lietuvių bibliografiją“, pradėtą leisti 1924 m. (I–IV 1 1924–1935). Dabar skelbiama „Bibliografijos žiniose“ nuo 1928 m. ir „Tautosakos darbuose“ nuo 1935 m. Rusai savo etnikos medžiagą skelbė žurnaluose „Etnografičeskoje obozrenije“ (1889–1916), „Živaja starina“ (1890–1916), „Etnografičeskij sbornik“ (1853–1863), „Sbornik materialov po etnografii“ (1885–1904), „Kijevskaja starina“ (1882–1916), „Sbornik antropologii i etnografii“ (1868–1873), „Sbornik muzėja antropologii i etnografii“ (1922–1930), „Sbornik narodnych juridičeskich obyčaev“ (1898–1902), „Smolenskij etnografičeskij sbornik“ (1893–1904). Rusų ir slavų etnikos bibliografija buvo spausdinama „Archiv für slavische Philologie“ (1877–1910), „Slavia“ (nuo 1922 m. Prahoje), „Zeitschrift für slavische Philologie“ (nuo 1925 m.), „Volkskundliche Bibliographie“ (nuo 1919 m.) ir po karo „Etnografijoje“ (1926–1928), „Sovėtskaja etnografija“ (nuo 1925 m.), „Etnografičnij vistnik“ (Kijeve), „Balticoslavia“ (Vilniuje nuo 1935 m.), „Lud Słowiański“ (nuo 1933 m. Krokuvoje) ir kt. Slavų etnikos bibliografijos ir šaltinių randama A. N. Pypino „Istorija russkoj etnografii“ (1890) 1892, O. Andrievskio „Bibliografija literatury z ukrainskogo folklori“ (1930), D. K. Zelenino „Bibliografičeskij ukazatel’ russkoj etnografičeskoj literatury ot 1700 do 1910“ (1913), („) „Opisanie rukopisej učionogo archiva Russkogo geografičeskogo obsčestva“ (1914–1916). Naujesnė rusų ir lenkų etnikos darbų ir srovių apžvalga yra W. Koppers „Das Schicksal der Ethnologie unter dem Sowjet Regime“ („Anthropos“, 1932), „Ethnographie, folklore, archeologie en U. R. S. S.“ (1933), S. Poniatowski „Etnografja Polska“ (1932), A. Wrzosek „Rzut oka na obecny stan antropologji w Polsce“ (1937), J. Gołąbek „Studja słowianoznawcze w Polsce“ (1938), „Dwudziestwopięcioliecie zbiorów ludoznawczych“ (1937), M. Vasmer „Beiträge zur historische Völkerkunde Europas 1932–1937“. Bendrinės slavų etnikos problemų apžvalgas padarė D. K. Zelenin „Russische Volkskunde“ (1927), J. Bystroń „Wstęp do ludoznawstwa polskiego“ (1926), („) „Bibljografja etnografji polskiej“ (1929), A. Fischer „Kultura ludowa“ (1936). Slavų ir baltų kultūrų apžvalgas davė E. Karskij „Bėlorussy“ (1904, 1922), kolektyvinis „Ukrainskij narod“ (1914–1929), A. Brückner „Dzieje kultury ludowej Polskiej“

(1930–1931), L. Niederle „Slovanske starožitnosti“ (1902–1925), A. Švabe „Latvju kulturas vēsture“ (1921–1922), kolektyvinis leidinys „Latvieši“ (1930–1932), P. Šmito „Etnografisku rakstu krājumi“, 3 t. (1912–1923), („) „Vēsturiski un etnografiski raksti“ (1937), J. Klaustinio ir J. Endzelyno redaguotų „Latvju tautas dainas“ (1928–1932) atskiruose tomuose aiškinamieji straipsniai. Daug latvių etnikos tyrinėjimų buvo spausdinti „Magazin der lettischen literarischen Gesellschaft“ (1819–1936). Mūsų senovės kultūros formas aprašė J. Jaroszewicz „Obraz Litwy“ (1844–1845), S. Daukantas „Būde“ (1845, [3]1935), P. Klimas „Lietuvių senobės bruožai“ (1919), M. Łowmiański, „Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego“ (1931–1932), apie mūsų liaudies kultūrą L. A. Jucewicz („Litwa“, 1846; „Rysy Żmudzi“, 1839; „Wspomnienia Żmudzi“, 1842).

Die Volkskunde und ihre Grenzgebiete 1925; *J. Baucomont* Le rôle du folklore dans l'étlucation 1932; *A. Marinus* Le folklore 1830–1930, 1931; *A. Spamer* Volkskunde als Wissenschaft 1933; *A. Marinus* La cartographie du folklore 1932; *P. Saintyves* Folklore et regionalisme 1933; *B. Stelmachowska* Regionalizm etnograficzny 1936; *K. Wagner* Geographisch-historische Volkskunde 1922; *H. Lentz* Methodologische Grundprincipien der Volkskunde 1925; *A. Spamer* Die deutsche Volkskunde 1935; *W. Pessler* Handbuch der deutschen Volkskunde 1937–1938; *G. Schreiber* Nationale und Internationale Volkskunde 1930.

ETNOERGOLOGIJA (gr. etnos + ergou darbas + logos mokslas) – lyginamasis žmonių medžiaginės kultūros tyrinėjimas: ūkio gamybos, įrankių ir pabūklų, kai kurių pramonės ir meno (lipdybos, raižybos) šakų. Etnoergologijos terminas etnologijoje (ž.) vartojamas tik XX a.; anksčiau šiam reikalui vartodavo terminus: medžiaginė kultūra, kultūra, ekonomika, technika, sociologija, ūkis. Dėl įvairių terminų vartojimo susidarė nevienodas ir E. supratimas. Pastaruoju laiku etnoergologijai priskiriama ūkis ir jo formos (medžioklė, žūklė, gyvulininkystė, žemdirbystė ir kt.), ugnis ir metalurgija; pastatai, namai ir baldai, drabužiai ir puošmenos; karas, ginklai, strategija; darbo įrankiai ir jų vartojimas (kirvis, kūjis, varstotas, pramonė, rankdarbiai, verpimas, audimas, keramika ir kt.), transportas ir prekyba, chirurgija (deformacijos, trepanacijos, skalpai ir kt.), lavonų laidojimas (palikimas, laidojimas viršum žemės, žemėje, medžiuose, vandeny, deginimas, balzamavimas, kanibalizmas ir kt.), menas (muzikos instrumentai, kaukės, ornamentika, lipdyba, raižyba ir kt.). Etnoergologijai rūpi lyginamasis jos tiriamosios medžiagos suskirstymas (albumai, katalogai, aprašymas, laikymas muziejuose) bei jos kilmės, difuzijos ir funkcijų (vartosenos) tyrinėjimas. Etnoergologijos medžiagos genetinis ir istorinis tyrinėjimas suskaldė etnoergologus srovėmis. Seniau kreipė dėmesį tik į energologijos medžiagos paraleles, kurių kilmę aiškindavo panašiomis ūkio sąlygomis, panašiais žmonių reikalavimais, panašiu žmonių galvojimu. Bet XIX a. pabaigoje Anglijoje A. Lane Foxas (Pitt-Rivers), Vokietijoje F. Ratzelis ir L. Frobenius nustatė, kad etnoergologijos medžiaga nėra visur vienoda, bet skirstosi kompleksais, paplitusiais tam tikroje geografinėje teritorijoje. Tos kompleksų užimtos vietos buvo pramintos geografinėmis provincijomis. Ilgainiui imta tuos etnoergologijos kompleksus sieti su socialine bei dvasios kultūra, buvo nustatyti kultūrų tipai, ciklai, kurie, nušviesti istorinėje perspektyvoje, davė kultūrinę ciklų teoriją, atstovaujamą F. Grabnerio, B. Ankermanno, W. Foy, W. Kopperso ir W. Schmidto ir kt. Greta kultūrinių ciklų teorijos atsirado srovės difuzionistų, kurie stengėsi surasti etnoergologijos medžiagos kilmės centrą ir nustatyti jos plitimo kelius. W. Riversas, G. Elliotas Smithas, J. W. Perry ir kt. manė, kad toks centras buvęs senovinis Egiptas ir iš ten kultūra plitusi į įvairias puses. Be to, buvo aiškinama, kad etninės kultūros skirtumai atsirandą susidūrus kelioms kultūroms, šioje kultūrų konvergencijoje išauga nauji kultūros tipai (G. Thilenius, K. Weule, F. Luschan). Fr. Krause savo struktūros hipoteze aiškina, kad tautos

kultūra esąs nedalomas kompleksas, todėl ir etnoergologijos medžiagą reikią aiškinti tautos kultūros istorinėmis sąlygomis. J. Montandon siūlė ologenetinę hipotezę, pagal kurią visų tautų kultūros savo pradžioje kilusios savarankiškai, tokios kilmės buvusi pirminė, pradžiapradė kultūra. Iš tos pirminės kultūros dėl difuzijos, konvergencijos, deformacijos, geografinių sąlygų atsiradę kultūrų kumpleksai. Difuzija ir ciklai esą vėlesnių, antrinių kultūrų padariniai.

J. Montandon L'Ologénése culturelle 1934; *W. Koppers* Gesellschaft und Wirtschaft der Völker 1924; *M. Schmidt* Die materielle Wirtschaft bei den Naturvölkern 1923; *L. Franchet* Les premiers instrument de labour et leur évolution 1932; *T. A. Bickard* Man and metals 1933; *F. Oelmann* Haus und Hof im Altertum 1927; *J. Flugel* The clothes 1930; *M. K. Davic* Le guerre dans les societés primitives 1931; *K. Rücher* Die Entstehung der Volkswirtschaft 1911; *M. Feldhaus* Kulturgeschichte der Technik 2 t. 1928; *K. Weule* Frühformen der Technik 1921; *H. Harisson* Evolution of domestic arts 1925; *Ch. Amsden* The loom and its prototypes 1932; *M. Bartels* Die Medizin der Naturvölker 1893; *F. Boas* The primitive art 1927; *R. Thurnvald* Werden, Wandel und Gestaltung der Wirtschaft im Lichte der Völkerforschung 1932; *R. Sayce* Primitive arts and crafts, introduction to the material culture 1933; *A. Richards* Hunger and work in the savage tribe 1932; *L. H. Buxton* Primitive labour 1924.

ETNOGENIKA (gr. etnos ir genos 'kilmė') lyginamasis ir kilminis žmonių veislių, rasių tyrinėjimas, vok. *Rassenkunde*, angl. *racial anthropology*, kartais *physical anthropology*, kitų dar vadinama etnobiologija, etnogenetika. Viduriniais amžiais visos žmonių rasės buvo suvestos į tris Nojaus sūnus: Semą, Chamą ir Jafetą. Rasių klausimas kilo vėl atradus Ameriką, norint išspręsti, kurios kilmės yra indėnai. Prileista, kad jie nesą adamitų (Adomo palikuonių) kilmės. J. Peyrére'o knygoje „Prae–Adamitae" (1655) naujai iškelia klausimą ir paaiškina, kad amerindai esą gyventojų palikuonys, kurių gyventa jau prieš Adomą ir būta ir Amerikoje. Atsiranda dvi veislių kilmės hipotezės: monogeninė (kildinanti iš vieno kelmo, čia Adomo ir Ievos) ir poligeninė (kildžiusi iš kelių kelmų). Dar Albrechtas Düreris pradėjo žmogaus matavimus (1553), A. Vesalius ėmė tirti žmogaus anatomiją (1542), Teophrastus Paracelsus (1520) kalbėjo apie rases ir įvairią jų kilmę, Vannini (1616) iškėlė gyvuliškos žmonių kilmės problemą. J. Sperlingas rašė „Physica anthropologia" (1668), S. Haworth „Anthropologia" (1680). F. Bernier 1684 m. pirmą kartą suminėjo žmonių rases: europiečius, afrikiečius, aziatus, lapius ir bušmenus. 1699–1700 m. E. Tysonas rasė apie pigmėjus, kuriuos laiko antropoidų giminaičiais. XVIII a. Linnaeus laikė gyvūnijos veisles pastoviomis, o Buffonas kintamomis. Veislių kitimo problema vėl keliama J. Lamarcko (1809), J. Cuvier ir E. Saint-Hilaire'o. Veislių kitimo ir spontaninės kilmės klausimą sprendė Ch. Darwinas (1859, 1871) evoliucijos prasme, Mendelio hipotezė lieka nepastebėta ligi 1900 m., bet F. Galtonas (1865, 1869, 1883) sukūrė veldėjimo hipotezę. Etnogenika buvo labiausiai gamtos mokslų veikiama etnologijos šaka. Linnaeus paskirsto žmones veislėmis (1735, 1740): europiečiai balti, amerindai raudoni, aziatai tamsūs, afrikiečiai juodi. 1758 m. Linnée kitaip paskirstė žmonių rases, o 1772 m. žmogų priskyrė primatų grupei. P. Camperis ėmė matuoti žmonių veidus ir svarstė rasių spalvos kilmę (1791). Naują etnogenikos periodą pradėjo J. F. Blumenbachas, kuris žmones rasėmis skirstė ne tik pagal odos spalvą, bet ir pagal galvos formą. Europiečiams jis parinko gruzinus ir pavadino visą europiečių rasę Kaukazo rase, Azijai parinko mongolus (mongolų rasė), Afrikai abisinus (etiopų rasė), Australijai Malajų salų tipus (malajų rasė) ir Amerikai indėnus (indėnų rasė). Cuvier visas rases mėgina suvesti į Nojaus sūnus: Jafetas buvęs aziatų rasės, Chamas ar Mamas buvęs prototipas Afrikos juodukų. Blumenbacho ir Cuvier klasifikacijos terminai paplito etnogenikos literatūroje. Blumenbachas buvo galvos matavimų (kraniometrijos) kūrėjas. Jo metodus tobulino ir plėtė Retzius, Grattanas,

Broca, Quatrefages, Topinard'as, Hamy, Wirchowas, Sergi, Denikeris, Martinas, Buxtonas ir Morant'as. Kraniometriniais matavimais remdamies, skirstė žmones į ilgagalvius, trumpagalvius, apskritagalvius, didžiagalvius, vidutingalvius, mažagalvius, buvo vartojami dar veido, žandikaulių, nosies, akių, veido kampų, galvos talpos (index ceplialicus) matavimai ir, visus tuos matavimus derinant, buvo mėginama nustatyti rases ir jų tipus. Dar XIX a. pradžioje atsirado srovės: monogeninė (Prichard, Lawrence, Lacèpede, Quatrefrages ir kt.), kuri visas rases kildino iš vieno kelmo (JAV toji srovė buvo vadinama monofilinė), kita poligeninė (Virey, Bony de Saint-Vincent, Desmoulins ir kt.), kuri kildė rases iš įvairių kelmų (JAV jie vadinti polifilistais). Poligenistams turėjo įtakos ir politiniai veiksniai: nenorėta Afrikos negro ar Amerikos indėno laikyti vienos kilmės su europiečiu. Ėmė formuotis arijų (M. Müllerio terminas) teorija, baltaodžio rasės pranašumo hipotezė. Vienas žymiųjų šios teorijos kūrėjų buvo Gobineau (1853). Rasių problema linksta tapti ne tik biologine, bet ir politine problema, kartais įgaudama ir politinio pamfleto pobūdį (Quatrefages „Race prussienne“, 1871). Naują posūkį etnogenikai suteikė Ch. Darwino ir A. Wallace'o veislių kilmės teorija. Genetinis metodas perkeliamas į etnogeniką ir čia imama ieškoti rasių kilmės, kitimo, kryžiavimosi, prisitaikymo (aklimatizacijos) ir nykimo (degeneracijos) priežasčių. Rasių problema vėl grįžta į savo biologines ribas. Veislių kilmės problema paleontologijos įtakoje nukeliama praeitin, rasių požymiai (odos spalva, plaukai, galvos forma) laikomi kintamais, kitimas priklausąs žmogaus konvergencijai su geografine aplinka (Hamy, Wirchow, Ranke, Edwards ir kt.). Galtonas siūlo dirbtinę rasių atranką (1889) eugenikos pavidalu. Tačiau XX a. pradžioje atgijo ir Tshermacko, Vrieso, Correnso, Weissmanno darbais atkuriama Mendelio veldėjimo teorija. Tas biologijos mokslų posūkis veikia ir rasių problemą, kreipiamas vėl dėmesys į veldimus, pastovius fizinius rasių savumus; ima ieškoti ryšių tarp fizinių ir psichinių veldimų rasės savumų, atsiranda rasių genetinė psichologija, kuri padeda apspręsti fizinį ir psichinį rasės tipą. Iš rasių geografijos ir migracijos kelių ieškomi rasės ryšiai su kultūra ir mėginama surasti rasės ir kultūros koreliaciją. Rasė virsta psichologine, kultūrine, vėliau ir vėl politine problema. Vokiečiai (E. Fischer, H. Günther, E. von Eickstedt ir kt.) iškelia šiaurinę (nordikų) rasę. Vokiečių etnogenikos arijų, baltaodžių grupė susmulkinama rasėmis (šiauriečių, Alpių, Dalų, Dinarų, Viduržemio jūros ir kt.). Dėl rasių skirstymo nesutariama: kiekvienas žymesnis etnogenetikas skirsto savaip; anglų tarpe vyrauja senas paskirstymas į Kaukazo, Etiopų, Malajų ir kt. grupes. Sudaromos ir išnykusių žmonių (Kromanjono, Neanderthalio, Grimaldi ir kt.) rasės. Rasių istorijai naudojamos paleontologijos iškasenos. Ieškodami rasių kilmės, prieina prie primatų, antropoidų, kur ieškoma žmonių senovinių (arche) rasių koreliacijos su antropoidų veislėmis. Įsigali difuzionistų teorija, skelbianti Senojo Pasaulio žmones pasiekusius tolimus kraštus, prijungiamos čia legendos apie Atlantidą ir Lemuriją ir Wegenero kontinentų kilmės teorija. Prieš difuzionistus atsiranda ologeninė hipotezė: žmonės kilę visur, todėl veislių kilmės galima ieškoti įvairiose vietose; vėl monogeninė ir poligeninė hipotezė. Prieš rasių pastovumą ir baltosios rasės pranašumą pastatoma mezologinė srovė, kuri rasių tipus laiko ne biologiniais, bet geografinės aplinkumos padariniais; šioji srovė pastebi, kad grynų rasių nėra, istorijoje vyksta amžina metizacija, rasių tipai kyla, nyksta, kryžiuojasi, vėl kyla ir vėl nyksta. Kultūros nėra vienos kurios rasės, bet daugelio rasių ilgo meto kūriniai, todėl tarp rasės ir kultūros koreliacija neįmanoma. Mezologistai (P. Radin, A. Goldenweiser, F. Boas, R. Davis, T. Garth, A. Haddon, F. Haukins, E. Reuter ir kt.) rasių problemą grąžina į biologines ribas, o rasinius savumus laiko kintamais.

H. Dixon Racial history of man 1923; *E. Bauer, E. Fischer, F. Lenz* Human heredity 1931; *A. Huddon* ir *J. S. Huxley* We Europeans, a survey of „racial“ problems 1936; *P. Radin* The racial myth 1934; *O. Klineberg*

Race differences 1935; *E. Reuter* The race mixture 1931; *G. Montandon* L'Ologénèse humaine 1928; („) Les races 1934; *W. Childe* Races, peoples ant cultures in prehistorie Europe 1933; *E.* von *Eickstedt* Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit 1934; („) Grundlagen der Rassenpsychologie 1936; *J. R. Marett* Race, sex and environment 1935; *W. Childe* Thee Aryans 1926; *M. Leenhardt* Gens de la grande terre 1938.

ETNOGRAFIJA (gr. etnos ir grafo) socialinių grupių, vadinamų etnos (ž.), aprašymas. Etnografijos terminas vienur reiškia etno (etnoso) dvasios kultūros, kitur tik medžiaginės jo kultūros, vėl kitur jo socialinio gyvenimo ar net tik jo fizinių savumų, rasinių skirtumų, antropometrinių matavimų aprašymą, kartais etnografija vadinama ir visa geografinių kelionių aprašytoji medžiaga. Kitur, ypač slavų kraštuose, etnografija vadinama ne etno ar etninių grupių aprašymas, bet jų civilizacijos bei kultūros lyginamasis tyrinėjimas; čia etnografija sutampa su etnologija (ž.). Kartais etnografijos terminu vadinamas ir etno aprašymas, ir lyginamasis etninių grupių civilizacijos bei kultūros tyrinėjimas. Įvairus etnografijos supratimas nevienodai apsprendžia ir etnografijos santykį su antropologija ir etnologija. Nuo etnografijos termino pasirodymo, XVIII a. pabaigos, ligi pastarųjų laikų buvo čia kelios srovės, kurių viena laikė etnografiją pagalbine antropologijos ar etnologijos šaka, kita stengėsi etnografijos reikšmę priartinti prie etnologijos reikšmės. Ispanų etnologai L. de Hoyos ir T. de Aranzadi pasiūlė nustatyti etnografijos su etnologija tokį santykį, kokis yra zoografijos su zoologija, taigi etnografiją laikyti etno aprašomuoju, o etnologiją aiškinamuoju ir lyginamuoju mokslu. Aprašomuoju mokslu E. buvo laikoma ir anksčiau (E. Tylor, D. Brinton, P. Topinard, E. Schmidt, R. Martin, J. G. Frazer ir kt.), tiktai etnografijos aprašomoji sritis buvo neaprėžta. Minėtieji ispanai siūlė etnografijai etno ar etninių grupių socialinio gyvenimo, medžiaginės ir dvasios kultūros sritis. Maždaug šiokio aprašomojo mokslo reikšmę etnografijai teikė D. Brinton, E. Schmidt, M. Schurtz, O. Stoll, S. Steinmetz, A. Keane, A. Hovelacque, R. F. Kaindl ir kt. Etnografijos terminas yra naujas, bet etninės medžiagos istorija yra sena, glaudžiai susijusi su tautų nukariavimais, kolonizacija, prekyba, naujų kelių ir žemių ieškojimais. Žmonės domėjosi daugiau kitų kraštų, nei savo, žmonėmis, gyvenimu. Ne visuomet tos žinios buvo surašomos, kartais tik žodžiu buvo sakomos ir epizodais, fragmentais klajodavo su mitais, sakmėmis, pasakomis; tokios sakytinės etninės medžiagos senovės rytų ir antikos pasaulis žinojo labai daug, ir tik maža jos dalis ilgainiui surašyta mitų, sakmių, pasakų rinkiniuose, epiniuose cikluose, šventosiose knygose. Nuo XII Egipto faraonų dinastijos ligi Aleksandro Didžiojo žygių, kai tautų judėjimas aprėpė plačias sritis, tiktai maža etnografijos medžiagos dalis tepateko į rašytinę literatūrą, nors ano meto žmonės buvo apiplaukę aplink Afriką ir Europos pakraščiais pasiekę Islandiją, Britų salas ir Baltijos jūrą. Daug etnografinės medžiagos randama Rytų tautų šventosiose knygose, epuose, bet žymiai daugiau senovės graikų istorikų ir geografų raštuose. Hekatajas iš Mileto (X a. pr. Kr.), Hekatajas iš Abderos (III a. pr. Kr.) paliko žinių apie M. Azijos, Nilo baseino ir Balkanų tautas, bet mus pasiekė tik jų raštų fragmentai. Herodoto (V a. pr. Kr.) istorijoje duodamoji etnografijos medžiaga (apie egiptiečius, persus, babiloniečius, skitus ir kt.) vertinama nevienodai. Daug medžiagos paliko Hipokratas (V–IV a. pr. Kr.), Ksenofontas (V–IV a. pr. Kr.) „Anabazyje“ ir „Kiropaidėjoje“ ir Aleksandro Didžiojo meto istorikai (Aristobulos, Nearchos, Onesikritas, Klitarchos, Megastenes ir kt.). Galima minėti ir Tukididą (V a. pr. Kr.), Polibijų, Poseidonijų, Diodorą Sicilietį, Arijaną ir kt., vėlesniojo tarpo geografo Strabono (I a. pr. Kr.) „Geografiją“ Pausanijo (II a.) „Kelionės Graikijoje“ ir kt., tarp jų vadinamuosius mažuosius graikų geografus ir istorikus. Romėnų literatūroje Lucrecijaus Caro poemoje „De rerum natura“, Cezario karų užrašuose, Tacito „Istorijoje“, Plinijaus Senojo gamtos istorijoje ir atskiruose kelionių

fragmentuose (itineria) yra daug medžiagos apie Vidurio Europos ir Viduržemio jūros pakraščių tautas.

E. Wachsmuth Einleitung in das Studium der alten Geschichte 1895; *K. Trüdingerr* Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Etnographie 1918; *C. Seiffert* Völkerkunde des Altertums. – „Anthropos“, 1913; *K. Marett* Anthropology and the classics 1908; *L. Rudemacher* Beiträge zur Volkskunde aus dem Gebiet der Antike 1918; *H. F. Tozer* History of ancient geography 1935.

Vid. amžiai, paveldėję iš antikinės kultūros gausų etnografinės medžiagos palikimą, mažai bepraplėtė tos medžiagos geografiją, pasitenkindami Europos ir Rytų Azijos, M. Azijos ir šiaurės Afrikos tautomis. Bizantijos kelių vienuolių žygis į Kinus Justiniano laikais (VI a.) ir Kosmoso Indikapleusto „Krikščioniškoji topografija“ suteikė kiek žinių apie Tolimųjų Rytų ir Indijos pasaulį. Mažai europiečiams prieinami maurai paliko betgi daug etnografinės medžiagos. Pirkliai Suleimanas ir Abu Zaidas dar prieš Marco Polo apkeliavo Persiją, Indiją ir Kinus, suteikdami daug žinių apie Indijos ir Vidurinės Azijos tautų gyventojus; tos žinios daug pėdsakų paliko arabų literatūroje ir folklore (pasakose). Arabų geografas Masudi suteikė žinių apie tautas nuo Japonijos iki Ispanijos. Keliautojas Istakri teikė žinių apie pietinės Europos, M. Azijos, šiaurinės Afrikos tautas IX ir X a. Geografas Idriši XII a. sudarė arabų geografų aprašymų kompendiumą. Normanai ir vikingai praplėtė geografines ribas net ligi Amerikos, jų žygių atsiminimai įterpiami į sagas, kur atsirado net Eriko sagų ciklas su daugybe etnografijos žinių. Ir vis dėlto anuo metu kalbėjo apie plaukiojančias Šv. Brandano salas, nepasiekiamas Septynias Antilijas, turtingą, bet nuo keliautojų bėgančią plaukiojančią salą Brazilį su keistais gyventojais. Keistų, fantastinių etnografijos žinių buvo daug vidurinių amžių legendų cikluose ir istorijos bei geografijos vadovėliuose. Afrikos pasaulis vidurinių amžių žmonėms mažai buvo žinomas, nes iš Ptolomėjaus (II a.) ir Marino Tirsiečio geografijų žinojo, kad pusiaujo sritis dėl didelio karščio nėra praeinama. XV a., Enriko Jūrininko laikais, ieškant naujų kelių Indijon, pavyko perplaukti pusiaujį; nuo to laiko Afrikos ir jos žmonių pažinimas ėmė augti. Plano Karpini ir Marco Polo kelionės į Aziją ir Mongoliją davė daug medžiagos apie mongolus ir kinus. Vienuoliai Jonas iš Monte Korvino, Andrius Perudžietis, Jonas Marinjoli ir Jordanas lankė Indiją, vienuolis Odorikas iš Pordenono XIV a. apkeliavo Indiją, Malajų salyną ir Tibetą. Arabų XIV a. keliautojas Ibn Batuta supažindino islamo pasaulį su Vidurinės ir Pietų Azijos ir Viduržemio jūros baseino tautomis, XV a. Makrizi, Ibn Kaldunas, Leo Africanus aprašė savo keliones Afrikos gilumon. Genujos ir Venecijos jūrininkai savo keliones aprašė portolanuose. Ne tiktai keliautojai, bet ir kronikininkai, istorikai daug sužymi etnografinės medžiagos: Priskas apie hunus, Maurikijus apie slavus, Jornandes apie gotus, Grigalius Turietis apie frankus, Paulius Djakonas apie langobardus, šv. Bonifacijus apie vokiečius. Kronikininkas Ditmaras Merzeburgietis, Adomas Bemiškis [= Bremenietis], Helmholdas (XII a. slavų kronika), Saxo Grammatikas (Danijos istorija), Otto Bambergietis, Kosmas Prahietis, Gervazas Tilberietis, Vincas Kadłubekas, Jonas Długoszas, Nestoras, Olafas Didysis ir kt. daug teikė apie Europos tautas etnografinės medžiagos savo kronikose ligi pat XVI a. Staigus posūkis įvyko XVI a. Nuo Enriko Jūrininko pastangų apiplaukti Afriką ligi Magelano kelionės aplink pasaulį geografinės pasaulio ribos smarkiai praplečiamos, keliautojai pažino Afrikos ir Amerikos pakraščius, kai kurias Australazijos [= Australijos ir Azijos] salas, nukariaujami senos kultūros kraštai Meksika ir Peru, imama kolonizuoti Amerika, pagyvėjo ryšiai su Indija. Atsirado gausi spausdinta kelionių literatūra, R. Hakluyto leidžiama dideliais rinkiniais: „Įvairios kelionės, beieškant Amerikos“ (1582), „Svarbesnės kelionės ir atradimai“ (per 200 kelionių aprašymų rinkinys) 1598–1600 m. (naujai 1903–1905), „Rinkinys senų ir retų kelionių aprašymų“, išleista 1816 m. J. de Barros leidžia didelį aprašymą

„Apie Aziją" (1561–1562), J. d'Acosta išleidžia „Vakarų Indijos istoriją" (1590), F. Pigafetta aprašė surastas Kongo sritis 1591 m. Etnografijos literatūra veikė ir mokslo vyrus, norinčius čia surasti visų pradžių pradžią, ypač kultūros ir socialinių junginių pradžią. Jonas Bodinas, Hobbesas, Locke'as, Montesquieu, Rousseau ir Voltaire etnografijos medžiaga grindžia savo teorijas. Etnografinė kelionių medžiaga skverbiasi ir į beletristiką, Defoe tipo robinzoniados užplūsta Europos rinką. Jėzuitų misijų Amerikoje „Reliacijos", leistos 1610–1791 m. (73 t.) supažindino Europos visuomenę su Amerikos pasauliu, ypač su visuomeniniu indėnų gyvenimu. Pasirodė G. de la Vegos Inkų (1609) ir Peru kultūrų (1617) aprašymai, G. Sagard'as aprašė Hurono srities indėnus (1632), C. de Rochefort'as Antilų salų gyventojus (1665); netrukus pasirodė O. Dapperio „Afrikos aprašymas" (1686) – pirmoji Afrikos tautų etnologinė monografija. Naujų kelių ir žemių ieškojimą, pradėtą italų, tęstą portugalų ir ispanų, pasekė olandai, prancūzai ir anglai; ligi XVII a. pabaigos buvo surasta ir apiplaukta Australija, daugelis Indijos ir Didžiojo vandenyno salų, įkelta koja Pietų Amerikon. Sentimentalizmo pagauta Europos publika domėjosi kultūros nepagadintais žmonėmis, kurių ji ieškodavo naujai leidžiamose kelionių literatūros serijose (pranc. „Visuotinėje kelionių istorijoje", 20 t., 1746–1789; vok. „Kelionių aprašymų" rinkinyje, 35 t., 1763–1803, „Naujausių kelionių bibliotekoje", 10 t., 1780–1790; olandų „Kelionių istorijoje", 26 t., 1747–1774; anglų T. Astley „Naujojoje kelionių aprašymų" serijoje 1745–1754, J. Pinkertono surinktame „Visuotiniame kelionių aprašymų" rinkinyje 1808–1814). Greta XVIII a. atsirado ir lyginamosios etnologinės monografijos (Lafitau, de Brones, Bergier, Charlevoix ir Meiners).

E. Heawood History of geographical discoveries in the XVI, XVII and XVIII centuries 1912; *V. de Saint Martin* Histoire de la géographie et des decouverts geographiques 1874; *K. Kretschmer* Die Entdeckung der Entdeckungen [4]1919; *Cary* and *Warmington* The ancient explorers 1929; *A. W. Jose* History of Australasia [13]1927; *E. F. Oaten* Travel and travellers in India 1400–1700, 1909; *R. Hennig* Terrae Incognitae 1936–1937.

Gamtos mokslų įtakoje (Linnaeus, Buffon, Daubenton) imta domėtis ne tik žmonių civilizacija ir kultūra, bet ir pačiais žmonėmis, jų fiziniais savumais ir skirtumais. Dar XVII a. anglo E. Tysono mesta mintis, kad pigmėjai ir kiti Afrikos juodukai esanti antropoidų šaka. Buvo pilna legendų apie girinius (homo ferus, monstrosus, silvestrus), ieškota žmogaus be kalbos, be sielos, be gebėjimo galvoti. Pirmasis Buffonas 1749 m. pareiškė, kad visi žmonės esą vienokios kilmės. Daubentono, Campero, Blumenbacho tyrinėjimai išsklaidė senas legendas ir žmonių rasių skirtumams taikė mokslinio tyrinėjimo metodus. 1799 m. Paryžiuje įsisteigė pirmoji antropologinė draugija *Societé des observateurs de l'homme*, J. Monbodo 1773 m. rašė veikalą apie žmonių kalbos kilmę ir raidą, kur kalbų duomenimis stengėsi įrodyti žmonių rasių giminumą. Greta žmonių kultūros istorijos imama svarstyti ir šiaip žmonių istoriją; atsirado dvi srovės, monogenistų ir poligenistų; poligenistų srovę pradėjo lordas Kames savo „Žmogaus istorijos bruožuose" 1774 m. Genetinės problemos suartino etnografiją su gamtos mokslais, ir etnografinėje literatūroje atsirado biologiniai terminai, fizinių savumų aprašymai, rasių pavadinimai. Etnografinėje literatūroje pasirodė platūs monografiniai kelionių aprašymai. Kova dėl vergijos panaikinimo vertė darbą organizuoti. Anglas T. Hodkinas 1837 m. isteigė Draugiją kolonijų gyventojams globoti, Paryžiuje Edward'as 1838 m. įsteigė *Societé ethnologique de Paris*; 1839 m. J. C. Prichardas išleido „Čiabuvių rasių nykimą". Filantropinės priežastys paskatino steigti pirmąsias etnografijos draugijas ir rinkti medžiagą, aprašinėti nykstančias gamtotautes. Kolonizavimas Afrikos surastųjų žemių reikalavo geriau ištirti nežinomus kraštus ir jų gyventojus; šiam reikalui visą XIX a. keliauja po Afriką: Mungo Parkas, Livingstonas, Cameronas, Clappertonas, Stanley, Schweinfurthas, Silva Porto, Barthas, Baikie, Vogelis, Nachtigalis, Junkeris, Meyeris, Uhligas, Wissmannas, Bingeris, Rohlfsas, Frobenius išlandžioja ir sunkiai pasiekiamas sritis.

Australiją aplanko Oxley, Evansas, Mitchellas, Grey, Sturkas, Gregory, Burke, Gilesas, Lindsay, Hornas, Carnegie, Wellsas, Spenceris, Gillenas, Howittas, Westonas, kurie surinko daug medžiagos apie jos negroidus. Ameriką, ypač pietinę, tyrinėja: Spixas, Martius, Schomburgai, Castelnau, Tschudi, Chandlessas, Wagneris, Bomanas, Herzogas ir kt. Šiaurės Ameriką tiria vietos mokslininkai Bancroftas, Brintonas, Boas, Kroeberis, Powellas, Schoolcraftas ir kt., tačiau ir čia daromos ekspedicijos: Lyellis, Wliitney, Haydenas, Austenas, Gilbert'as, Russellas, Bellas, Richardsonas, Murphy, Weichneris, Pinartas ir kt. surado daug naujos medžiagos. Mėgina apibendrinti seną ir naują etnografinę medžiagą G. Klemmas 10 t. „Visuotinėje žmonijos kultūros istorijoje" (1843–1852). Anglijoje įsisteigusi Haklyuto vardo draugija nuo 1846 m. išleido ligi šiol apie 250 t. kelionių literatūros. Naują sintetinį medžiagos rinkinį sudarė T. Waitzas ir G. Gerlandas 6 t. „Anthropologie der Naturvölker" (1859–1872); kitą – Ad. Bastianas 3 t. „Der Mensch in der Geschichte" (1860). XIX a. pusėje pradėjo dirbti etnologijos kūrėjai Bastianas, Bachofenas, Lubbockas, Tyloras, Spenceris, Morganas, Mac Lennanas. Etnografinė medžiaga iš visų aprašymų renkama, lyginama, tiriama. Tyrinėtojai, nespėdami patys visų kraštų pasiekti, laiškais, anketomis, problemomis įtraukė etnografinės medžiagos rinkiman kolonistus: misionierius, pirklius, administratorius, net kareivius; šiuo būdu plačiai naudojasi L. Morganas ir E. Tyloras. Šiaip gaunamoji etnografinė medžiaga koncentruojama etnografijos, antropologijos ar etnologijos institutuose, muziejuose, prie šios rūšies katedrų, universitetuose ar paskirų tyrinėtojų rankose, svarstoma mokslo draugijų susirinkimuose; aprašoma etnografinėje periodikoje. Etnografas iš paprasto keliautojo, stebėtojo virsta to krašto, į kurį nuvyksta, tyrinėtoju, o jo aprašymai virsta to krašto tiriamomis monografijomis. Dabar ir ekspedicijos atliekamos arba pačių etnografų, arba bent jose dalyvauja tam parengti specialistai. Pvz., ekspedicijos Jesuppo, Rasmusseno, Denikero, Koch-Grünbergo, Rotho, Nordenskiöldo, M. Uhle, Preuso, Kauderno, Ehrlando, Karsteno, Cambridge'o antropologinė ekspedicija į Torres Straits, vokiečių Sudsee Expedition ir kt. Etnografas ilgam apsigyvena ar bent po kelis kartus lanko kurį vieną kraštą. Iš tokių etnografų rankų išeina plačios monografijos: B. Spenceris ir F. Gillenas tiria ir aprašo šiaurinės ir vidurio Australijos gyventojus, R. Codringtonas Melanezijos, A. Ellis Vakarų Afrikos negrus; K. Steineris, C. Martius, P. Ehrenreichas, K. Preussas, R. Karstenas – Pietų Amerikos indėnus; L. Frobenius, M. Delafosse, A. Hollis, H. Irenodas – Afrikos kultūras, P. Wirtzas – Naujosios Gvinėjos, C. Strehlowas – vidurio Australijos, A. Radcliff-Brownas – vakarų Australijos, K. Rasmussenas eskimus, W. Riversas – Melanezijos gyventojus, B. Malinowski – Trobriando salų gyventojus, R. Thurnwaldas – Saliamono salų gyventojus, Brintonas, Kroeberis, Powellas, Bancroftas, Schoolcraftas – Šiaurės Amerikos indėnus ir kt. Etnografams keliautojams rašomi tokie vadovėliai, kaip von Neumayerio „Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen" ([3]1906) ar H. Brouwerio „Practical hints to scientific travellers" (1925–1929). Nors etnografai savo tikslu laiko aprašinėti gamtotautes, bet Tyloras, Frazeris, Marettas, Riversas, Durkheimas, Frobenius ir kt. siūlo orbiton įtraukti ir tautas, turinčias savo istoriją ir kultūrą. Azijos, Indijos, Mažosios Azijos, Šiaurės Afrikos, Centrinės Amerikos ir Europos tautų etnografinis aprašymas tiek pat svarbus, kaip ir Afrikos, Australijos ar Pietų Amerikos. Etnografija nesanti barbarologija, be to, visos tautos, turinčios praeitį, turi ir kultūrą, todėl jos gali būti ir tiriamos greta tautų, turinčių savo istoriją ir kultūrą.

T. Achelis Moderne Völkerkunde 1896; *H. Schurtz* Katechismus der Völkerkunde 1893; *F. Boas* The methods of etnology. – „American anthropologist", 1920; *N. M. Mogilianskij* Predmet i zadača etnografii. – „Živaja starina" 1916; *O. Stoll* Die Entwicklung der Völkerkunde 1918; *A. Pypin* Istorija russkoj etnografii 1890; *A. Kowalewski* Kartografični metod v etnologii 1927; *Klawe* Metody i kierunki w etnologii 1922; *E. Kagarov* Zavdannia ta metodi etnografii. – „Etnografičnij vistnik" ir skyrium, 1928; *L. Šternberg* Sovremennaja etnogra-

fija. – „Etnografija", 1926; („) Etnografija i humanitarnyja nauki 1934; *B. Malinowski* Sexual life of sovages 1932; *H. Plischke* Von den Barbaren zu den Primitiven 1926; *A. Bastian* Vorgeschichte der Ethnologie 1881; *E. Tylor* On a method of investigating the development of institutions. – „Journal ot the Anthropological Institute", 1889; *A. van Gennep* La méthode ethnographique en France au XVIII–e siècle. – „Religions, moeurs et légendes", V, 93–218, 1914; *A. Rivaud* Recherches sur éthnographie grecque 1913; *A. Haddon* and *H. Quigging* History of anthropology 1910; *J. D. Mac Guire* Ethnography in the Jesuit Relations; *A. Vayson* Les precurseurs de la éthnographie 1921; *A. Kroeber* and *T. Waterman* Source book in anthropology 1920.

ETNOGRAFINĖS DRAUGIJOS ėmė steigtis XIX a. pusėje ir ypačiai jų padaugėjo antrojoje XIX a. pusėje, tačiau jos dažnai vadinamos etnologinėmis ar antropologinėmis, kartais ir dvilypiais vardais. Ten, kur etnografinių draugijų nėra ar nebuvo, etnografiniai interesai ir medžiaga buvo globojama geografinių, gamtininkų, net grynai antropologinių draugijų. E. D. paprastai leidžia ir savo periodinį organą. Seniausioji etnografinė draugija buvo *Societé ethnologique de Paris* (1838–1848) su savo „Mémoirs" (1841–1845) ir „Bulletin" (1846–1847), paskiau *American Ethnological Society* (1842–1871) su „Reports", *Ethnological Society of London* (1843–1871) su „Journal" (1848–1871), „Transactions" (1859–1869), „American Association for the Advancement of Science" su etnologijos šaka nuo 1851 m., tokia pat draugija ir Londone nuo 1846 m., kurios abi leidžia savo „Reports". Olandijoje Olandijos karališkasis institutas Indijai tirti nuo 1853 m. su „Bijdragen tot de Taal – en Volkenkunde van Nederlandsch Indie" nuo 1853 m., *Antropological Society in London* (1863–1871) su „Anthropological Review" (1863–1871), Mémoirs" (1865–1870) ir „Journal" (1870–1871). Anglijoje ir JAV įsisteigė vienu vardu *Anthropological Institute* 1871 m., kuris Londone leidžia „Journal of Anthropological Institute" nuo 1871 m. ir „Man" nuo 1900 m., o Niujorke su pertraukomis „Journal" nuo 1871–1872 m. ir nuo 1899 (1900) m. „Bulletin" ir „Publications" (monografijas) 1907–1931 m. Vašingtone *Bureau of Ethnology* leidžia „Annual Reports" nuo 1879 m. ir „Bulletins" nuo 1887 m. Paryžiuje *Société d'Anthropologie* su „Bulletin" (1860–1899), „Mémoires" (1860–1899), „Bulletins et Mémoirs" nuo 1900 m., „L'Anthropologie" nuo 1890 m. ir *Société d'Ethnographie* įsteigta 1859 m. su „Révue orientale et américaine" nuo 1859 m., „Annuaire" (1860–1891), „Actes" (1860–1886), „Bulletin" nuo 1887 m.; *Ecole d'Anthropologie de Paris* įsteigta 1875 m. su „Révue de l'Ecole" (1876–1890) ir „Révue anthropologique" nuo 1891 m.; *Institute International d'Anthropologie* (Paris) įsteigtas 1920 m. su „Révue" nuo 1921 m.; *Société Française d'Ethnographie* (Paris) įsteigta 1920 m. su „Révue ethnographique" nuo 1921 m. Vokietijoje *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* įsteigta 1868 m. su „Zeitschrift für Ethnologie" nuo 1869 m., *Deutsche Gesellschaft für Anthropologie* nuo 1866 m., *Münchener Gesellschaft für Antropologie und Ethnologie* įsteigta 1876 m. su „Beiträge" nuo 1876 m., Austrijoje *Anthropologische Gesellschaft* (Vienoje) įsteigta 1870 m. su „Mitteilungen, Sitzungsberichte und Materialien"; Modlinge prof. V. Schmidto įkurtas metraštis „Anthropos" 1906 m., tapęs kultūristorinės [= kultūrinės istorinės] srovės organu. Švedijoje *Svenska sällskapet för antropologi och geografi* (Stockholme), įsteigta 1873 m., nuo 1877 m. vadinasi *Antropologiska sällskaper* su „Tidskrift för antropologi" (1873–1877), „Skrifter" (1878–1880) ir „Ymer" nuo 1881 m. Rusijoje *Obščestvo liubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii* Maskvoje su „Izvestija" (1865–1876) ir *Etnografičeskoe obščestvo* Petrapilyje įsteigta 1846 m. su etnografijos skyrium ir skyriais kituose miestuose bei leidiniais „Etnografičeskij sbornik" (1853–1862), „Živaja starina" (1890–1916); *Antropologičeskoe obščestvo* Petrapilyje (1888–1917) su „Protokoly" (1888–1901) ir „Trudy" (1894–1916). Po karo Rusijoje buvo daug kur pristeigta etnografinių institutų, draugijų, skyrių universitetuose. Reikšmingiausios jų Maskvoje *Centralnyj muzėj narodovedenija*, įsteigtas 1923 m. (nuo 1931 m.

Muzėj istorii narodov SSSR), Leningrade *Muzėj antropologii i etnografii*, įsteigtas 1924 m., *Gosudarstvennyj institut materialnoj kultury* nuo 1931 m., „Sbornik Muzėja antropologii i etnografii" (1922–1930), „Etnografija" (1926–1930), „Sovėtskaja etnografija" nuo 1925 m., „Etnografični vistnik" (Ukrainos mokslo akademijos), 1926–1934 m. Lenkijoje „Wisła" (1887–1905), „Lud" nuo 1895 m., „Materjały antropologiczne-etnograficzne" (1896–1914), „Prace i materjały etnograficzne" nuo 1925 m., „Prace Komisji etnograficznej" nuo 1927 m., „Zbiór wiadomości do antropologji krajowej" (1877–1895), Lietuvoje „Lietuvių tauta" nuo 1907 m. (Vilniuje), „Gimtasai kraštas" nuo 1934 m. (Šiauliuose). Latvijoje „Rīgas Latvju Biedrības Zinību Komisijas Rakstu Krājumi" (1876–1937), „Magazin der lettisch. literarischen Gesellschaft" (1819–1936).

ETNOGRAFINĖS PARALELĖS – žmonių kultūrų panašumai, aptinkami įvairiose, įvairių atstumų, įvairių kultūros sričių vietose. Galima skirti trys tarpai etnografinių paralelių istorijoje. Pirmuoju tarpu tų etnografinių paralelių kilmės ieškojo Biblijoje ir Biblijos kultūroje, pripažindami, kad visi žmonės paveldėję bendrą kultūrą iš Palestinos ir ją išnešioję į tolimus kraštus. Biblinės kilmės hipotezė XVI a. pergyvena krizę, nes neišsprendžia, kaip Europos žmonės būtų pakliuvę Amerikon ir ten nunešę biblinę kultūrą. Metama mintis: Amerikos indėnai nesą Adomo vaikai, jie ir jų kultūra – kitos kilmės. Europoje greta biblinės kyla nauja hipotezė: žmonių kultūra kilusi ne iš Mesopotamijos slėnio, bet iš įvairių centrų Viduržemio jūros senųjų kultūrų: Egipto, Finikijos, Graikų, Romėnų. Atgaivinamas žuvusios Atlantidos mitas ir manoma, kad toji Atlantida buvusi tiltas tarp Europos ir Amerikos. Kiti kultūros centrą nukėlė į pačią Atlantidą, vesdami iš Atlantidos dviem šakom kultūrą į Ameriką ir Viduržemio jūros baseiną. Racionalizmo įtakoje XVIII a. prancūzai P. Charlevoix, J. Lafitau, J. Dérneunier, A. Goguet, N. Boulanger, De Brosses, De la Créquinière praplėtė etnografinių paralelių ribas. Descartes'o ir Fontenellio įtakoje žmonės tikėjo žmonių proto vienodumu. Dėl vienodo žmonių galvojimo, jautimo, vienodų reikalų atsiranda vienodos mintys, vienodi motyvai, vienodi daiktai ir įrankiai. Tam tikrai vienodo galvojimo fazei atitinkanti vienoda žmonių kultūra, o iš čia ir vienodos etnografinės paralelės. Veikale „The history of America" (1777) etnografinėse paralelėse W. Robertsonas išvedė, kad nei Europos, nei Afrikos, nei Azijos žmonės Amerikos kolonizuoti ir ten nunešti kultūros negalėję, bet amerikiečiai sukūrę kultūrą patys, o jų kultūra į mūsų kultūrą panaši, nes amerikiečių protas, jausmai, gyvenimo reikalavimai panašūs į mūsų protą, jausmus. W. Robertsono mintis buvo XIX a. A. Bastiano išpopuliarinta elementarinės minties (Elementargedanke) vardu. Vėliau J. Lubbockas įrodinėjo, kad etnografinės paralelės sutampančios su vienodomis kultūromis, kintant kultūroms, kintančios ir etnografinės paralelės. Taigi etnografinės paralelės lydinčios kelius, kuriais vystėsi žmonių kultūra, todėl etnografinės paralelės prileidžiančios tuose kraštuose panašią kultūrą. Šioji teorija žinoma yra evoliucijos, ologenezės, kultūros fazių vardais. XIX a. pabaigoje buvo atkreiptas dėmesys į kultūrų plitimą dar tautų migracijų, nukariavimų, prekybos ir kolonizacijos keliais. Susidarė difuzionistų srovė, aiškinusi etnografines paraleles esant kultūros plitimo padarinius. Tačiau kultūrų plitimas yra ilgas ir painus procesas, nes viena kultūra, plisdama tolyn, sutinka kitą kultūrą, prasideda konvergencija, aklimatizacija ir vėl nauja difuzijos banga. Kultūros difuzija yra kultūros evoliucija erdvėje, difuzionistai yra tokie pat evoliucionistai, tik jų evoliucijos kelias vingiuotas. Viena anglų difuzionistų grupė (W. Y. Perry, W. K. Rivers, G. E. Smith ir kt.) įrodinėjo, kad visų kraštų kultūra esanti paplitusi senovės Egipto kultūra, o etnografinės paralelės esančios egiptiečių kultūros atžalos erdvėje.

E. B. Tylor The early history of mankind 1865; („) Primitive culture 1870; *L. H. Morgan* Ancient Society 1877; *R. Andree* Ethnographische Parallelen und Vergleiche 1878–1889; *A. Bastian* Der Mensch in der Geschichte 1860; („) Die Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen 1881; („) Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit 1901; *G. E. Smith* Migration of early culture 1911; („) The diffusion of culture 1926; *W. J. Perry* The growth of civilisation 1937; *G. Daryll* Forde Ancient Mariners 1927.

ETNOGRAFINIAI MUZIEJAI ėmė steigtis XIX a., bet etnografinės medžiagos buvo ir anksčiau, kituose muziejuose. Sakysim, daug jos buvę Aleksandrijos muziejuje, pas maurų didikus Kordovoje, pas Venecijos, Genujos ir Florencijos pirklius, Enriko IV Navariečio (1553–1610) *Cabinet des singularites*. XVII, XVIII ir pradžioje XIX a. etnografinė medžiaga prigłaudžiama *Musée National d'Histoire Naturelle* Paryžiuje 1626 m., *Museum d'Histoire Naturelle* 1792 m., *Aschmolean Museum* Oksforde 1683 m., *Hunterian Museum* Glasge 1783 m., *University Museum* Cambridge 1727 m., Kunstkamera (vėliau Ermitažas) Petrapilyje 1725 m., *British Museum* Londone 1753 m., *Museo Nacional* Madride 1771 m., *Magyar nemzeti museum* Budapešte 1802 m., *Naturhistoriska riksmuseum* Stockholme 1820 m., *Bergens Museum* Bergene 1825 m., *Moskovskij publičnyj i Rumiancevskij muzej* Maskvoje 1867 m., *Kavkazskij muzej* v *Tiflise* 1865 m., *Smithsonian Institution* Vašingtone 1846 m., *American Museum of Natural History* Niujorke 1869 m., *Museo Nacional* (Rio de Janeiro) 1818 m. Specialūs etnografiniai muziejai steigiami: *Etnographisch Museum* Amsterdame 1838 m., *Rijks etnographischmuseum* Leidene 1837 m., *Universitetes ethnografiske museum* Osle 1853 m., *Muzej po antropologii i etnografii pri Akademii Nauk* 1837 m., *Musée ethnographique* Neuchately 1834 m., *Australian Ethnological Museum* Sidnėjuj 1836 m., *South African Museum* Kapštate 1846 m. Antrojoje XIX a. pusėje įsisteigia naujų etnografinių muziejų: *Museum für Völkerkunde* Berlyne 1887 m., Dresdene 1876 m., Hamburge 1850 m., Leipcige 1873 m., Miunchene 1868 m., Stutgarte 1882 m., Vienoje 1896 m., *Musée de l'Ecole d'Anthropologie* Paryžiuje 1876 m., *Musée d'ethnographie* 1880 m., *Musée Guimet* (religijų istorijai) Paryžiuje 1879 m., *Musée Indo-Chinois du Trocadéro* 1878 m., *Kolonial Museum* Haarleme 1871 m., etnografinis skyrius Stockholmo *Naturhistoriska Riksmuseume* 1899 m., *Bureau of Ethnology* prie *Smithsonian Instituto* Vašingtone 1879 m., *Peabody Museum of American Ethnology* Cambridge (JAV) 1866 m., *Field Museum* Chicagoje 1894 m., *Musée de Congo Belge* 1898 m., *Pitt-Rivers Museum* Oksforde 1884 m., *Carnegie Museum* Pittsburge 1895 m., *Narodopisne muzeum Čekoslovenska* Prahoje 1895 m., 1922 m., Rygos muziejus 1868 m., 1920 m. paverstas Latvių istorijos ir etnografiniu muziejumi, etnografinis Sofijos muziejus 1896 m., Vengrų tautinis muziejus 1889–1920 m., *Muzeum Etnograficzne* Krokuvoje 1911 m., Etnologinis institutas Lvive [Lvove – S.S.] 1895 m., *Muzeum Narodowe* Varšuvoje 1916 m., Estų liaudies muziejus Tartu 1908 m., Šiaurės muziejus Stockholme 1906 m., etnografinis muziejus Serbijoje 1913–1926 m. Po revoliucijos daug naujų etnografinių muziejų ir etnografijos institutų buvo pristeigta Rusijoje, ypač Gudijoje, Ukrainoje ir kitų SSSR tautų kultūros centruose. Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje etnografinio muziejaus rinkiniai nuo 1907 m., Kauno miesto muziejus nuo 90-jų metų (susiliejęs su Vytauto D. muziejum), „Aušros“ muziejus Šiauliuose (turtingiausias savo etnografiniais eksponatais provincijoje) 1923 m., Vytauto Didžiojo muziejus su turtingu etnografiniu skyrium, Kraštotyros muziejai Telšiuose, Panevėžyje, Biržuose, Mažeikiuose, Zarasuose, Dusetose ir kt.

J. Dieserud Guide of anthropology 1908; Directory of Museums 1931, Minerva 1934, 1, 37, 1938; *J. L. Myres* Anthropological Institutions: National and International 1930.

ETNOLOGIJA (gr. etnos ir logos) lyginamasis etninių grupių, tautų kultūros, civilizacijos, psichologijos ir žmonių rasių tyrinėjimas; skyla poskyriais: etnoergologija (ž.), etnosociologija (ž.), etnopsichologija (ž.) ir etnogenika (ž.). Etnologija anglosaksų pasaulyje dažnai vadinama antropologija. o jos šakos skiriamos būdvardžiais: fizinė, biologinė, rasinė, socialinė, psichologinė ir kultūrinė ar techninė antropologija; čia etnologiją taiko tik žmonių rasėms, dažnai tik rasių aprašymui žymėti. Romanų kraštuose (Prancūzijoje, Ispanijoje, Italijoje) etnologija dažnai vartojama lygiomis reikšmėmis su antropologija ir etnografija, bet čia E. kartais vartojama ir žmonių rasėms žymėti. Slavų kraštuose vietoje etnologijos vartodavo etnografiją, kartais antropologiją. Šios termininės painiavos atsirado dėl neaiškių etnologijos santykių su antropologija. Vieni mokslininkai etnologiją laikė antropologijos šaka (E. Tylor, P. Topinard, D. Brinton, E. Schmidt, R. Martin, P. Broca, Th. Waitz, R. Marett, J. Frazer, A. Keane, E. Fischer ir kt.), tai vadinamieji monistai, arba unitarai, bet ir jie nevienodai aptardavo antropologijos ir etnologijos sritį. Kita srovė etnologiją laikė savarankišku mokslu (A. Bastian, F. Müller, Fr. Ratzel, F. Gräbner, G. Buschan, W. Schmidt, O. Stoll, F. Boas, W. Ripley, J. Deniker, L. de Rosny, W. Wundt, W. Rivers, K. Stołyhwo, N. Charuzin, E. Kagarov ir kt.); tai vadinamieji separatistai, taip pat nevienaip aptarią etnologijos sąvoką ir etnologijos santykį su antropologija; ėmus pakaitomis vartoti etnologijos ir etnografijos terminus, nebuvo aiškiai aprėžtas etnologijos santykis ir su etnografija. Vokiškuose kraštuose etnografija virto *Völkerbeschreibung*, o etnologija *Völkerkunde*, tačiau ir čia ilgą laiką buvo gretinama etnografija ir etnologija ar antropologija ir etnologija, tik 1928 m. įsisteigė *Gesellschaft für Völkerkunde*, kur, be etnologijos, neprijungė kito vardo. Etnografijos santykis su etnologija nebuvo ir čia aiškus. Vieni (R. Kaindl ir kt.) etnografiją laikė *Völkerbeschreibung*, kiti (P. Ehrenreich ir kt.) vartojo ir vietoj etnologijos. Greta kilo ir kitas klausimas, kokias tautas tyrinės etnologija. XVIII a. prancūzų termino *l'homme naturel* įtakoje Vokietijoje atsirado terminas *Naturvolk*, gamtotautė, tuo vardu vadinta visus kolonijų (Afrikos, Australijos, Amerikos, ypač pietinės) čiabuvius, kuriuos anglai ir prancūzai vadino primityviais. Daugumas etnologų manė, kad etnologijai priklauso tik gamtotautės, bet buvo balsų (A. Bastian, M. Haberlandt, M. Schmidt, E. Durkheim, J. G. Frazer, R. Marett ir kt), kad etnologijai reikią skirti visas tautas. Tad kai kurių etnologų buvo įtrauktos etnologijos sritin Azijos, Amerikos ir Europos kultūringos tautos, net Centrinės Amerikos ir Viduržemio jūros baseino išnykusios kultūros. Etnologija linksta virsti visų žemės tautų civilizacijos, kultūros, psichologijos tyrinėjimu ir jau M. Haberlandtas, M. H. Boehmas, R. Steinmetzas, M. Jahrreisas ir kt. etnologijos orbiton įtraukė visas Europos tautas.

Nors etnologijos istorija pradedama nuo XIX a., tačiau etnologiškų apibendrinimų būta ir senovėje. Herodotas, Aristotelis, Strabonas, Pausanijas, Hipokratas, Galenas, Lucrecijus Caro ir kt. mėgino aiškinti kai kuriuos etnologijos klausimus. Tautų papročiai buvo lyginami ir aiškinami gyvenimo sąlygomis, buvo sudaryta kultūros fazių teorija, buvo žinomos kelios ūkio formos (medžioklės, piemenų ir žemės ūkio) ir religinių formų tipai, o žmonių veislėms aiškinti buvo žinoma poligeninė hipotezė, žmonės buvo laikomi socialiniais gyvuliais. Viduriniais amžiais etnologijos problemos buvo suprastintos: visi žmonės kilę iš vienos poros, visos rasės iš Semo, Chamo ir Jafeto, visos kalbos atsiradusios sumišus kalboms bestatant Babelio bokštą, visos religijos nukrypusios nuo pirminio monoteizmo, visos kultūros prasidėjusios Mesopotamijos slėnyje, visos tautos išvedamos iš Mažosios Azijos, o tautų istorija pradedama nuo Genezės knygų. Po pirmųjų didžiųjų kelionių Azijon, atradus Ameriką, apvažiavus Afriką, pirmieji etnologijos raštai: „Asia" J. de Barros 1552 m., „Historia natural y moral de los Indias" J. d'Acostos 1588–1589 m., J. Bodino (1530–1596) veikalai, O. de la Vegos veikalai apie inkų kultūrą (1609–1617) ir J. Locke'o („Two treatises on civil government", 1690), J. F. Lafitau veikalas „Moeurs

des sauvages americains“ (1724) pradėjo lyginamąjį metodą etnologijoje, Ch. de Brosses „Du culte dieux fetiches“ pradeda lyginamąjį metodą religijoje, N. S. Bergier „L'origine des dieux du paganisme“ (1767) pradėjo animistinę srovę religijų istorijoje. P. F. Charlevoix monografijos, J. Forsterio, J. Cooko kelionių aprašymai pilni etnologiškų pastabų. Voltaire („Essai sur les moeurs“, 1756), Montesquieu („L'Esprit des lois“, 1753), Rousseau („Contrat social“, 1762), Demeunier („L'Esprit des usages“, 1776), D'Holbacho („Systeme social“, 1774, „La morale universelle“, 1776), Dupuy („Origine de tous les cultes“, 1791), Monbodo („Origine and progress of language“, 1763), H. Home („Sketches of the history of man“, 1774), Condorcet („Esquisse d'un tableau historique“, 1795), Herderis („Ideen zur Philosophie d. Geschichte d. Menschheit“, 1785) veikalai yra etnologiškos reikšmės ir turėjo įtakos paskesniems tyrinėtojams. Greta E. Tyson, I. Peyrère (XVII a.), Linnaeus, Buffonas, Camperis, Aubentonas, Blumenbachas, C. White kelia rasinius žmonių savumus ir rūpinasi nustatyti žmonių rasių tipus. Fr. Schilleris 1798 V 26 Jenos universitete teigia Europos civilizacijos neliestas tautas nesant atsilikusias, bekultūres, turint savo kultūrą, savo praeitį, tik europietį esant lyg suaugusį tarp vaikų (primityvinių tautų), iš kurių tarpo pats kilęs. Schilleris ir Herderis pradėjo srovę, kuri paskui virto racionalistine, evoliucine srove. Iš kitos grupės (Montesquieu, Rousseau, Vico, de Brosses, Klemm, Condorcet, Buckle ir kt.) išaugo kultūristorinė srovė, siejusi kultūrą su aplinka ir laiko dvasia. Vėliau etnologijos problemomis domisi ir filosofai (Kant, Fichte, Hegel), kurie stengiasi suvesti į tipus psichinius tautų savumus. XIX a. pirmojoje pusėje imami svarstyti ir fiziniai žmogaus savumai, Blumenbach suskirsto žmones penkiomis rasėmis, o paskui imama ginčytis dėl rasių pastovumo ir kilmės; čia kyla dvi srovės – monogenistų ir poligenistų. Greta augančios geologija, paleontologija ir archeologija praplečia žmogaus gyvenimo žemėje ribas laike, žmonių rasių ir kultūros kilmė nukeliama į tolimą praeitį. Gamtininkų įtakoje auga antropologinė srovė (Prichard, Lawrence, Laupede, Morton, Broca, Hamy, Quatrefages, Wirchow, Ranke, Hoernes ir kt.), kuri ir rasių, ir kultūrų geneologiją stumia į priešistorinę praeitį. Humboldto ir Ritterio įtakoje atsirado geografinė srovė, paskui Reclus, Ratzelio, Frobenijaus laikais suvaidinusi didelį vaidmenį etnologijoje. Kiek vėliau, A. Comtes įtakoje, atsirado sociologinė srovė (Spencer, Quatrefages, Quetelet, Morgan, Letourneau ir kt.), siejusi kultūrinę morfologiją su socialinių junginių tipais. Taigi XIX a. pirmojoje pusėje buvo susidariusios srovės: filosofinė, kultūristorinė, geografinė, antropologinė ir sociologinė; XIX a. antrojoje pusėje prisidėjo dar nauja Lazaruso įkurta psichologinė srovė. Nuo Lafitau ir Kr. Meinerso etnologijoje buvo vartojamas lyginamasis metodas; jį plačiai pritaikė G. Klemmas („Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit“, 1843–1852). Dėl lyginamojo metodo vartosenos buvo surinkta daug įvairių tautų kultūrinių analogijų, panašumų, vėliau pavadintų etnografinėmis paralelėmis (ž.), kurios nuo W. Robertsono („The History of America“, 1777) buvo aiškinamos savarankiška kilme dėl psichinio žmonių vienodumo, išaugusio iš Descartes'o filosofijos. Robertsono mintį rėmė H. Milleris, Kingsborough („Antiquities of Mexico“, 1838–1848), ypatingai išpopuliarino A. Bastianas („Der Mensch in der Geschichte“, 1860 ir kt.) savo „elementarine mintim“ (Elementargedanke). Greta kilo ir kultūrų difuzijos mintis. W. Ellis („Polynesian researches“, 1832), A. von Humboldtas („Vues des Cordillères et monuments des peuples indigènes de l'Amerique“, 1813), J. Dunmore'as Langas („Origin and migrations or the Polynesian nation“, 1834). W. Prescottas („The conquest of Mexico“, 1843, „The conquest or Peru“, 1847), pradžioje buvęs W. Robertsono šalininku, paskui ėmė linkti prie nuomonės, kad Centrinės Amerikos kultūros galėjusios kilti iš Azijos, o iš inkų ir *maya* kultūrų, kaip centro, galėjusi kultūra plisti į Pietų ir Šiaurės Amerikas. Prie šios minties privedė W. Prescottą budizmo kultūros paminklai, rasti Centrinėje Amerikoje. Taigi XIX a. pusėje buvo jau dvi srovės: autogenistų (kultūros, kylančios vienodos žmonių psichikos

rezultatu) ir difuzionistų, maniusių, kad kultūra plitusi iš Azijos ir Viduržemio jūros baseino kultūros centrų ir net pasiekusi įvairiais keliais ir Ameriką. Difuzionistams turėjo įtakos ir lyginamoji kalbotyra su savo arijų ar indoeuropiečių protėvynės hipoteze. Kalbininkai A. Pictet („Les origines Indo-Europeenes“, 1859), O. Schrader („Sprachvergleichung und Urgeschichte“, 1883) ir kt. išpopuliarino indoeuropiečių protėvynės hipotezę, jog ji beveik nustelbė senąją, biblinę hipotezę, pagal kurią kultūros su tautomis plitusios iš Mesopotamijos; vietoj Mesopotamijos dabar tojo centro ieškota Baktrijos lygumose. Klasikinės etnologijos kūrėjai buvo A. Bastian ir E. Tylor. A. Bastian nuo „Ein Besuch in San Salvador“ (1859) ir „Der Mensch in der Geschichte“ (1860) iki „Kontroversen in der Ethnologie“ (1893–1894) ir „Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit“ (1901) buvo šalininkas hipotezės, kad daiktų, papročių, institutų, tikėjimų ir galvojimo panašumas įvairiose pasaulio tautose rodąs vienodą žmonių prigimtį ir psichiką. Skirtumus, esamus tautose nevienodomis sąlygomis ir aplinkumoje gyvenančiose, jis priskyrė etninei minčiai, kurios dėlei atsiradusios skirtingų kultūrų oazės, vėliau pavadintos geografinės kultūros provincijomis. Anglijoje B. Tylor nuo „Anahuac or the Mexico“ (1861) ir „Researches into the early history of mankind“ (1865) iki „Anthropology“ (1881) ir „On the diffusion of mythical beliefs as evidence of the history of culture“ (1894) kliudo galybę etnologijos problemų ir sudaro hipotezes, įtakingas etnologijos mokslui. Jis, kaip ir Bastian, tiki žmonių psichikos vienodumu, etnografinės kultūros paraleles aiškina vienoda žmonių prigimtim ir vienodomis kultūrinėmis sąlygomis. Veikale „Researches into early history of mankind“ jis paleidžia hipotezę kultūrų nykimo, degeneracijos, kur nykstančių kultūrų pėdsakams tirti siūlo (1870 m.) kultūrinių išgyvenimų metodą, jo paties pritaikytą religijai, apeigoms ir papročiams tirti. Jis įvedė terminą animizmas, kuriuo žymi visą gadynę, kada žmonės galvoję visą gamtą esant gyvą ir dvasingą. Įvedė statistinį ir koreliacinį metodą (1889 m.) kultūrų evoliucijai tirti, geografinių provincijų hipotezes. L. H. Morgan savo veikaluose („The league of Iroquois“, 1851, „Systems of consanguinity“, 1871, „Ancient society“, 1877) sprendė šeimos ir giminystės problemas, sudarė funkcinį santykį tarp šeimos, socialinių junginių ir ūkio formų. Morgan iškėlė problemą motėsekos, Europoje jau svarstytą Bachofeno (1861 m.), klasifikacinės giminystės sistemos ir sudarė fazių schemą šeimos istorijoje nuo agamijos (jo vadinamos promiscuity) iki patriarchalinės monogamijos. Jis svarstė totemizmo kilmės, socialinių funkcijų ir įtakos egzogamijai problemas. E. Tylor (1899 m.) totemizmą įtraukė religijų istorijon ir pavertė jį religijų evoliucijos faze. A. Bastiano, E. Tyloro ir L. Morgano įtakoje išaugusi srovė buvo pavadinta evoliucine istorine. Gamtos mokslai turėjo įtakos etnologijai, bet tik nedaugelis etnologų (Spencer, Clemanck, Royer, Bagehot ir kt.) pakliuvo biologinės evoliucijos įtakon; jau ir Ratzel (1897 m.) pastebėjo, kad tarp evoliucijos etnologijoje ir evoliucijos biologijoje esąs tik tolimas panašumas. Patys gamtininkai (T. H. Huxley, „Methods and results of ethnology“, 1865) aiškino kultūrų evoliuciją ne biologiniu, o Descartes'o ir Fontenello požiūriu. Anglijoje 1865–1895 m. bręsta kultūrų migracijos ir difuzijos mintis (M. Tylor, Pitt-Rivers, Fergusson, J. P. Harrison, Buckland ir kt.). Difuzionistų vieni linksta prie Bastiano geografinių provincijų, kiti prie vieno difuzijos centro; pastarieji vėliau vadinti hiperdifuzionistais (Smith, Rivers, Perry ir kt). Ir Tylor kartais pritaria ir pats formuluoja difuzijų hipotezes. Etnografinės paralelės buvo nustelbusios kultūrinius skirtumus, į kuriuos imama vėl kreipti dėmesys, ir XIX a. pabaigoje F. Ratzel ir L. Frobenijus, tyrinėdami Afrikos kultūrą, praplėtė ir pagrindė Bastiano geografinių provincijų doktriną. Iš jos XX a. išaugo difuzionistinė, konvergentinė, kultūrinių ciklų ir struktūrinė srovės. Dar XIX a. antrojoje pusėje atsirado srovės ir dėl kitų mokslų įtakos, svarbesniųjų veiksnių aiškinimo ir kt: archeologinė (Boucher de Pertes, Mortillet, Montelius, Dechelitte, Wilcke, Obermaier, H. Schmidt, Schuchhardt ir kt.), lingvistinė (Pictet, Schleicher,

Schrader, Geiger, M. Müller, J. Grimm, A. Kuhn, Feist, Much, Steinthal ir kt.), psichologinė (Lazarus, Steinthal, Tard, Wundt ir kt.) ir ekonominė (Engels, Kautsky, Cunow, Grosse, Müller-Lyer, Krzywicki, Zyber, Kulišer, Kovalevskij, Tachterev, Šternberg, Eildermann, Le Play, Hahn ir kt.). Kiekviena šių srovių mano nustatyti ir paaiškinti kultūrų tipus ir formas archeologiniais, kalbiniais, psichologiniais, ekonominiais kriterijais ir medžiaga. Netrukus atsirado mezologinė srovė, kuri žmonių ir kultūrinių formų kitimo priežasčių ieškojo istorinėje ir geografinėje aplinkoje, augdama Buckle, Le Play, Taine'o įtakoje ir susiformuodama jau XX a. (E. Demolins „Comment la route crée le type social", 1901–1903, H. de Tourville „Growth of modern nations", 1907, A. J. ir F. D. Herbertson „Man and his work", 1909, E. Huntingdon „Civilization and climate", 1915, „Character of races", 1924, „Human habitat", 1928, C. Wissler „American Indians", 1922, G. Taylor „Enviroment and race", 1928, E. Semple, „Geography of the Mediterranean region", 1931, F. Thomas „Environmental basis of society", 1925 ir kt.).

Dar XIX a. E. greta protoagamijos (Morgano, Spencero, Lubbocko ir kt.) atsirado protomonogamija (Starcke, Westermarck ir kt.), greta senovinės kolektyvinės nuosavybės atsirado hipotezė, kad senovėje buvusi individualinė nuosavybė, greta senovinės protodemokratijos atsirado prototiranijos (Darwin, Atkinson, Freud ir kt.) hipotezė, greta animizmo kyla mana (Codrington), preanimizmo (Marett ir kt.), protomagijos (Frazer, Hubert, Mauss ir kt.) ir kt. Tačiau tie prieštaravimai nekliudė atsirasti sintetinėms kultūrų ir tautų apžvalgoms: Th. Waitz ir G. Gerland „Anthropologie der Naturvölker" (1859–1872), F. Müller „Allgemeine Ethnographie" (1867–1869), O. Peschel „Völkerkunde" (1874), A. Lane-Fox „Evolution of culture" (1874), J. Lubbock „Origin of civilization" (1870), J. F. McLennan „Studies in ancient history" (1876, 1896), F. Ratzel „Völkerkunde" (1885–1888, ²1894–1895), E. Westermarck „History of human marriage" (1891, ⁵1931), M. Haberlandt „Völkerkunde" (1898, ²1920–1922), G. Buschan „Illustrierte Völkerkunde" (1910, ³1922–1927), W. Wundt „Völkerpsychologie" (1900–1920), H. Schurtz „Urgeschichte der Kultur" (1900). XX a. pradžioje Austrijoje atsirado nauja, W. Schmidto ir W. Kopperso vadovaujama, kultūrinių ciklų mokykla. Ištyrę B. Ankermanno „Afrikos kultūras", F. Graebnerio „Okeanijos kultūras", W. Schmidto „Amerikos kultūras", nustatė kultūrų ciklus (archajinė, bumerango, toteminė, dviejų klasių, lanko ir Polinezijos kultūras); W. Schmidtas ciklų pavadinimus kiek pakeitė (egzogammonogaminė, egzogamtoteminė, egzogamlygiateisė, egzogampatriarchinė, egzogammatriarchinė, laisvoji matriarchinė, laisvoji patriarchinė). Kultūrinių ciklų srovės organu tapo W. Schmidto įkurtas „Anthropos" (1906). Šios srovės sintetiniai veikalai buvo W. Schmidto ir W. Kopperso redaguoti „Der Mensch aller Zeiten", kur rašė ir H. Obermaieris, ir F. Birkneris. Religijoms yra sintetinis W. Schmidto „Die Ursprung der Gottesidee". Kultūrinių ciklų teorija rado savo sekėjų Amerikoje (R. Lowie, A. Muntsch ir kt.) ir Europoje (G. Montandon, E. Nordenskiöld ir kt.), tačiau pas Montandoną kultūrinių ciklų metodas virto evoliucinių kultūrinių kompleksų metodu („L'ologénèse culturelle traité d'ethnologie", 1934, „La civilisation Aïnou", 1937), pas K. Nordenskiöldą virto lyginamuoju istoriniu metodu („Comparative ethnographical studies", 1919–1931), pas R. Lowie praplėstomis F. Ratzelio geografinėmis provincijomis, nesutampančiomis su Graebnerio ir Schmidto kultūrų ciklais („Introduction to cultural anthropology", 1934). Montandonas, norėdamas kultūrinius ciklus paversti dinaminiais, kintančiais istorinėje perspektyvoje, papildė juos šešiais naujais ciklais (piemenų ūkio, Meksikos, Indijos, kinų, Islamo ir Europos kultūromis), visus dvylika ciklų suskirstė trimis grupėmis (primityvinės, tarpinės ir naujosios), sujungė priežastingumo ir kilmės ryšiais ir gavo evoliucinę tipologinę schemą. Visus kultūros tipus jis kildino genetiškai iš embrionalinės kultūros, kuri buvusi ologenetinė (kilusi visur savarankiškai). Auga konvergencijos hipotezė (F. Luschan „Zusammenhänge und Konvergenz", 1918, K. Weule

„Zusammenhänge und Konvergenz", 1920 ir kt.), remiama G. Thileniuso, P. Ehrenreicho, M. Haberlandto ir kt., kurie etnografines paraleles aiškina panašiomis kultūros ir gamtos sąlygomis. Aiškinti kultūrų morfologiją istorinėmis ir geografinėmis salygomis V. Krause rašte „Die Völkerkündliche Strukturlehre und ihre Anwendung auf unser moderner Kulturleben" (1923) ir „Bericht über die I. Tagung der Gesellschaft für Völkerkunde" (1929 in Leipzig, 1930), siūlė struktūrų hipotezę, kur sakoma, kad tautos kultūra esąs organinis vienetas, brendęs tautos istorinėmis sąlygomis, įgijęs savitą struktūrą, kuri suprantama tik tos tautos istorinėje perspektyvoje. Bet H. Krause pritapo prie naujos, etnobiologinės srovės, įkurtos W. Scheidto („Kulturbiologie", 1930), kuri kultūros formas aiškina veldimais rasių savumais ir geografinės, socialinės, istorinės aplinkumos veiksniais; šios srovės ir O. von Reche („Volk und Rasse", 1927), ir jo leidžiamas nuo 1928 m. žurnalas „Zeitschrift für Rassenpsychologie". Šiai srovei pridera ir nuo 1930 m. F. Krause leidžiamos „Ethnologische Studien". Amerikoje buvo atsiradusi istorinė srovė, kurios kūrėjai buvo Brintonas ir Bancroftas, ir ji turėjo daug šalininkų (Kroeber, Seler, Letzmann, Powell ir kt.); buvo palenkusi ir W. Riversą, kuris I t. savo „History of Melanesian society" (1922) parašė istoriniu metodu. S. Freudo įsteigtoji psichoanalizinė mokykla greit persimetė į etnologiją ir, nors laikinai, buvo pagavusi savo orbiton W. Riversą („Dreams and primitive culture", 1922), B. Malinowskį („Mutterrechtliche Familie und Oedipus Komplex", 1924), S. Seligmaną („Anthropology and psychology", 1924); psichoanalitiku etnologijoje beliko tik G. Róheimas („Australian totemisme", 1925 ir kt.). G. E. Smithas buvo steigėjas Anglijoje hiperdifuzionistų srovės, prie kurios pritapo nuo 1911 m. W. Riversas („Psychology and Ethnology", 1926), W. Perry („Children of the sun", 1926, „Growth of civilization", 1937), W. Jacksonas („Shells as evidence of the migrations of early culture", 1917). Hiperdifuzionistai kultūras kildė įvairiais keliais iš senovės Egipto civilizacijos. Pastaruoju metu vėl vyksta posūkis prie evoliucinės srovės, kuri papildoma istorine perspektyva, aplinkumos įtaka; tokių tarpe yra R. Karstenas („The civilisation of the South American Indians", 1926, „Origins of religion", 1935), P. Radinas („Social anthropology", 1933), A. Goldenweiseris („Early civilisation", 1932), B. Malinowski („Family among the Australian", 1913, „Argonauts of the Western Pacific", ^{2}1932) ir kt. Senesnės kartos etnologai – R. Marettas, J. G. Frazeris, T. K. Preussas, C. G. Seligmanas, O. Thilenius, M. Haberlandtas, G. Buschanas, R. Thurnwaldas, E. Westermarckas, S. R. Steinmetzas ir kt. tebesilaiko senosios etnologinės Tyloro mokyklos, ją papildydami, praplėsdami, pataisydami. Įvairiose etnologijos šakose daromi sintetiniai apibendrinimai: etnoergologijai G. Montandono, etnosociologijai R. Thurnwaldo, etnogenetikai Denikero, Haddono ir Eickstedto, etnopsichologijai Wundto, Frazerio („The Golden Bough", 1936–1937), R. Thurnwaldo, Le Roy, Levy-Brühlio, Radino, Boaso ir kt. Naujai išleisti O. Buschano „Illustrierte Völkerkunde" (1922–1927), M. Haberlandto „Völkerkunde" (1920–1922), W. Schmidto ir W. Kopperso „Der Mensch aller Zeiten" (1924), W. Schmidto „Ursprung der Gottesidee" nuo 1912 m., R. Thurnwaldo „Die menschliche Gesellschaft" nuo 1931 m. duoda etnologijos problemų, srovių ir pasiektų rezultatų vaizdą. Minėtini dar žurnalai: „American Anthropologist" nuo 1888 m., „Internationales Archiv für Ethnographie" 1888 m., „Ethnographische Studien" 1929 m., „Ethnologische Anzeiger" 1926 m., „Bässler Archiv" 1910 m., „Ethnologische Studien" 1930 m., „L'Anthropologie" 1890 m., „L'Ethnographie" 1914 m., „Wiener Kulturhistorische Studien" 1930 m., „Oceania" 1930 m., „Africa" 1928 m., „Journal des Africanistes" 1930 m., „Asia Major" 1924 m., „L'Année Sociologique" 1894–1912, 1924 m., „Acta ethnologica" 1936 m., „Nuova Guinea" 1934 m., „Volkskundliche Bibliographie" 1919 m., „Folkliv" 1937 m., „Folk" 1937 m., „Sociologus" 1932 m., „Ethnologia Cranmarensis" 1938 m. ir kt. 1865 m. buvo pirmasis tarptautinis antropologų kongresas. 1918 m. Paryžiuje įsteigtas *Institut International d'Anthropologie* su

organu „Revue anthropologique". 1930 m. buvo pirmasis tarptautinis pro- ir proto- istorikų kongresas, 1934 m. pirmasis tarptautinis etnologų kongresas Londone.

A. Bastian Vorgeschichte der Ethnologie 1861; *W. Schmidt* Die Vorgeschichte der Ethnologie 1801; („) Die moderne Ethnologie. – „Anthropos", 1906; *C. Seyffert* Völkerkunde des Altertums. – „Anthropos", 1913; *T. Achelis* Entwicklung der modernen Ethnologie 1889; *B. Ankermann* Die Entwicklung der Ethnologie seit A. Bastian. – „Zeitschrift für Ethnologie", 1926; *A. C. Haddon* History of anthropology 1934; *T. K. Penniman* A hundred years of anthropology 1935; *N. Charuzin* Etnografija 1901–1905; *Tachtarev* Istorija pervobytnoj kultury 1932; *G. Schwalbe* ir *E. Fischer* Anthropologie 1923; *A. Muntsch* Cultural anthropology, ^{2}1936; *R. H. Lowie* Introduction to cultural anthropology 1934; *P. Radin* Social anthropology 1933; *A. Goldenweiser* Anthropology 1937; *R. B. Dixon* The building of cultures 1928; *R. Linton* The study of man 1936; *F. Graebner* Methode der Ethnologie 1911; *P. Radin* Method and theory of Ethnology 1933; *W. Rivers* History and Ethnology 1922; *G. L. Gomme* Ethnology in folklore 1892; *G. R. Aldrich* Primitive man and modern civilization 1931; *W. Mühlmann* Methodik der Völkerkunde 1938; *Preuss-Thurnwald* Lehrbuch der Völkerkunde 1938; *R. H. Lowie* The history of Ahnological theory 1938; *P. Geiger* Volkskundliche Bibliographie nuo 1936.

ETNOPSICHOLOGIJA – lyginamasis tautų dvasinės kultūros, teisinių papročių ir visuomeninio gyvenimo formų tyrinėjimas. Terminas E. atsirado J. Herderio, Hegelio ir J. Herbarto pažiūrų į tautų kultūros evoliuciją įtakoje. Pirmasis etnopsichologijos terminą pavartojo tautų psichologijos forma M. Lazarus 1851 m. „Ober den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft", ėjusiame ligi 1890 m., o nuo 1891 m. pakeistame į „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde", virtusiame „Berliner Verein für Volkskunde" organu, nuo 1929 m. „Verband deutscher Vereins für Volkskunde" organu. Etnopsichologijos terminą periodikoje atgaivino R. Thurnwaldas, nuo 1925 m. leisdamas „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie", kurį 1932 m. pakeitė į „Sociologus". Lazaruso ir Steintalio laikais E. aprėpė kalbos dalykus, folklorą, religiją, papročius, mitus, bet vėliau W. Wundtas, o po jo R. Thurnwaldas etnopsichologijai priskyrė ir socialines problemas, susijusias su socialinių formų plėtra. E. Durkheimas ir L. Levy-Brühlis etnopsichologijai priskyrė ir galvojimo technikos bei kolektyvinių idėjų evoliuciją. Drauge socialinės psichologijos (Tarde, G. Le Bon ir kt.) įtakoje etnopsichologijai buvo priskirta ir kolektyvinės emocijos, socialiniai psichozai, mėgdžiojimai, mados. Fr. Kraussas etnopsichologijai priskyrė ir lytinių emocijų formas, pasireiškiančias papročiuose, apeigose, žodinėje ir plastinėje kūryboje, – kolektyvinė intymaus gyvenimo psichologija. S. Freudas prie šios etnopsichologijos prijungė pasąmonės gyvenimo psichologiją, vadinamą psichoanalizu. Lyginamosios psichologijos įtakoje (G. Kafka ir kt.) etnopsichologijai buvo priskirta ir genetinė psichologija su socialiniais refleksais, psichinėmis reakcijomis, sapnų morfologija ir kolektyviniu behaviorizmu. W. H. Riversas mano, kad socialinio ir kultūrinio gyvenimo analizas galimas esąs tik nusakant socialinę elgseną, gyvenimo būdą psichologiniais terminais; jo manymu, etnologija be psichologijos, be etnopsichologijos nėra įmanomas dalykas. Dabar etnopsichologija aprėpia visas sritis nuo psichoanalizo ligi socialinio gyvenimo formų. Etnopsichologijos klasikais laikomi M. Lazarus, W. Wundtas, A. Bastianas, W. H. Riversas, R. Thurnwaldas, L. Levy-Brühlis, P. Radinas, E. Durkheimas, S. Freudas, F. C. Bartlettas.

W. Wundt Völkerpsychologie 1900–1920; *W. H. Rivers* Psychology and ethnology 1926; *R. F. Benedict* Patterus of culture 1934; *M. Mead* Sex and temperament in the primitive society 1935; *B. Malinowski* The sexual life of society 1935; *R. Linton* The study of man 1936; *L. Levy* L'âme primitive 1927; („) La mentalité primitive 1929; („) La mythologie primitive 1935; („) L'esperience mystique et les symboles chez les primitives 1938; *P. Radin* Primitive man as philosopher 1927; *F. Grübner* Das Weltbild der Primitiven 1924;

J. Preuss Logique génetique et sociologie 1928; *O. Lersy* La raison primitive 1927; *G. Leuw* La structure de la mentalité primitive 1928; *E. Cassirer* Das mythische Denken 1925; *C. Sganzini* Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt 1913.

ETNOS, ethnos (gr.) įvairiose mokslo šakose plačiai vartojamas terminas, kuris senovės graikams reiškė padermę, tautą (svetimą, ne pačių graikų), liaudį, minią, o pirmaisiais krikščionybės amžiais – pagonis, pagoniškas padermes, tautas. Naujai terminas E. imtas vartoti nuo XVIII a. pabaigos ir taikomas Amerikos, Afrikos, Australijos čiabuviams, jų socialiniams junginiams žymėti. XIX a. antrojoje pusėje E. imtas taikinti ir Europos bei Azijos tautoms, kur žodžiu etnos buvo suprantama tauta su jos kultūra. Šiokiomis etninėmis grupėmis buvo vadinamos didžiųjų tautų bei valstybių mažumos su jų savitomis kultūromis. Kartais žodis E. taikomas ir žmonių rasėms; tuokart, be kalbos ir kultūros, etninėms grupėms priskiriami ir jų fiziniai savumai. Dabar etnos ir etninės grupės dažniausiai taikomi gamtotautėms ir jų padermėms žymėti.

ETNOSOCIOLOGIJA – lyginamasis socialinių junginių (biologinių, geografinių ar teritorinių, politinių, ekonominių ir kt.) tyrinėjimas. Etnosociologijai prijungiamos ir socialinės etikos, socialinės psichologijos, papročių teisės, magijos (tabu) ir religijos kai kurios problemos. Aprašomoji etnosociologija rūpinasi pateikti atrinktos, suskirstytos etnosociologijos medžiagos; žymiausias jos atstovas H. Spencer. Aiškinamoji etnosociologija tiria socialinių junginių funkcijas. Kilminei etnosociologijai rūpi surasti socialinių junginių ir jų funkcijų šaknis, kurių beieškant prieita prie gyvulių sociologijos (J. Le Roy, Dupont de Nemour, A. Espinas, A. Forel, M. Maeterlinck, Perrier, Houssay, Bonnier, A. W. Yerkes, P. Kropotkin ir kt.), arba zoosociologijos. Painiausi etnosociologijai buvo biologiniai socialiniai junginiai (šeima, klanas, giminė, padermė) ir jų padariniai (endogamija, egzogamija, tabu, totemizmas, giminystės nomenklatūra). Iš J. Bachofeno, H. S. Maine, J. F. Mc Lennano, E. Westermarcko, E. Hamiltono ir J. Folsono biologinių socialinių junginių tyrinėjimų išaugo šeimos sociologija, šeimos istorija, moterystės ar vedybų istorija, geneonomika ir kt. Taip pat geografinių, socialinių junginių tyrimas sudarė socialinių formų ir tipų doktriną, iš kurios išaugo visuomenės evoliucijos istorija. Malthuso ir Darwino įtakoje atsirado biologinė srovė etnosociologijoje (H. Spencer, O. Amonon ir kt.), kuriai pasipriešino sinergatinė srovė, atgaivinusi J. Rousseau „Le contrat sociale“ 1762 m. mintį (J. Lanessan 1881, P. Kropotkin 1906). Greta išaugo Montesquieu, Rittero, Buckle, Taine'o, Bastiano, Ratzelio ir kt. įtakoje mezologinė srovė, jungusi socialinių junginių tipus su geografine aplinka (H. de Tourville, D. Brinton, C. Bougle, A. Prichard, A. Mason ir kt.). Biologinės srovės atžala buvo evoliucinė, mezologinės – kultūristorinė [= kultūrinė istorinė] mokykla. Ūkio formų tyrinėtojų įtakoje plinta ekonominė srovė (H. Cunow, E. Grosse, E. Kahn, M. Kovalevskij, L. Krzywicki, L. Hildebrand, L. Morgan, P. Radin ir kt.), siejusi socialinių junginių formas su ūkio formomis ir sudariusi sintetinę fazių teoriją, kur atskirą ūkio formą atitinka tam tikra socialinių junginių forma. Nuo Quetelet laikų etnosociologija naudojosi statistika ir koreliacijomis; šį metodą taiko L. Krzywickis, G. Wheeleris ir L. Hobhouse'as. Fustel de Coulanges, H. Maine, B. Leisto įtakoje auga lyginamoji papročių teisė su savo atstovais J. Kohleriu, A. Postu, M. Kovalevskiu, L. Adamu; greta papročių teisės gamtos mokslų įtakoje kyla socialinė etika (A. Sutherland, E. Westermarck, L. Hobhouse ir kt.). Etnosociologijai imami leisti net specialūs žurnalai: E. Durkheimo „L'Année sociologique“ (1894–1912), „Sociologus“ nuo 1932 m.,

„American Journal of Sociology“, „Journal of Social Psichology“, „Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft“.

E. B. Reuter Introduction to sociology 1935; *P. Radin* Social anthropology 1933; *L. Krzywicki* Primitive society and its vital statistics 1935; *H. Spencer* Principles of sociology 1876–1896; *R. Thurnwald* Die Menschliche Gesellschaft in ihren ethno-soziologischen Grundlagen 1931–1935; *R. H. Lowie* Primitive society ²1929; *W. H. Rivers* Social organisation ²1932; *E. Webster* Primitive secret societies ²1932; *L. Hobhouse* Morals in evolution 1915; *B. Malinowski* Crime and customs in savaee society 1926; *P. Sorokin* Contemporary sociological theories 1928; *A. Moret* ir *G. Davy* From tribe to empire, social organisation among the primitives and the ancient east 1932; *G. Landtman* The origin of the inequality of the social classes 1938.

FOLKLORAS (angl. folk-lore liaudies išmintis, šių dienų angl. wisdom) liaudies išmintis apie žmogų ir žmones, jų tarpusavio santykius, darbą, verslą, gyvenimą, apie gyvąją (augmeniją ir gyvūniją) ir negyvąją gamtą (žemę, vandenį, orą), apie antgamtines jėgas ir būtybes, kosmosą (saulę, mėnesį, žvaigždes), dangų (dievų, dvasių, vėlių pasaulį) ir žmonių santykius, su tais dalykais reiškiama žodžiais, veiksmais, tikėjimais ir papročiais. XVIII a. Herderio ir Uhlando buvo paleistas apyvarton terminas *Volksdichtung*, kurį slavai išsivertė (rusai) *narodnoe tvorčestvo, narodnaja slovesnost*, (lenkai) *twórczość ludowa* ir kt., o prancūzai *litterature populaire* (liaudies kūryba, sakytinė literatūra), kuriai buvo priskiriama dainos, baladės, pasakos, poringės, legendos, anekdotai, patarlės, mįslės ir kt. Tačiau dar nuo XVI a. buvo žinomos *antiquitates vulgares* (liaudies senienos), kurioms, be minėtųjų dalykų, buvo priskiriama dar burtai, prietarai, magija, liaudies religija ir ritualas. Anglai XVII a. šias liaudies senienas išsivertė *popular antiquities*, o prancūzai XVIII a. ėmė vartoti *antiquités populaires*; XIX a. vokiečiai šiam reikalui ėmė vartoti *Altertümer*, o iš vok. ir slavai buvo beįsivedą *starožitnosti*. Tačiau ir *antiquitates*, ir *Altertümer* buvo suprantama tik senienos, bet liaudies kūrybai ir išminčiai esant ir naujesnių gadynių, tam vartojo *folk-ballads*, *folk-songs* (liaudies dainos), *folk-tales* (liaudies pasakos), *folk-dances* (liaudies šokiai), tam apibendrinti 1846 W. J. Thomsas žurn. *Atheneum* pavartojo *folk-lore*, ir šis terminas Anglijoje greit prigijo, o iš ten paplito ir kitur (Amerika, romanų tautos, Skandinavija, Suomija, slavų tautos); tik vokiškuose kraštuose įsigalėjo *Volksdichtung*, o antroje XIX a. pusėje ir *Volkskunde* (ž. Etnika), kuris dar aprėpė liaudies techniką ir liaudies meną. Ilgainiui ir Anglijoje vienų folkloras buvo suprantamas kaip liaudies išmintis, reiškiama žodžiais, veiksmais, tikėjimais ir papročiais, o kitų buvo pridedama dar liaudies technika, ergetika (darbo technika) ir menas. Kitur folkloras buvo suprantamas ir kaip liaudies (sakytinė) literatūra. Taigi siauros reikšmės folkloras – tai liaudies sakytinė literatūra, normalinės reikšmės folkloras – tai liaudies išmintis, reiškiama žodžiais, veiksmais, tikėjimais ir papročiais, ir plačios reikšmės folkloro sutampančios su *Volkskunde* ir *Etnikos* reikšmėmis. Susidurdamas su įvairiomis gyvenimo ir mokslų šakomis, susidūrimo zonose folkloras gauna vis naujų kompleksų, tad turima liaudies medicina, liaudies menas, liaudies muzika, liaudies meteorologija, gamtinis, literatūrinis, istorinis folkloras, magija, mitologija, papročių teisė. Visos klasifikacijos gali būti sutrauktos į formalinę, realinę ir funkcinę rūšį. Formalinę klasifikaciją skirsto išoriniais folklorinių kompleksų savumais (dainos, pasakos, legendos, patarlės, mįslės, apeigos, šokiai, magija, prietarai, tikėjimai, papročiai ir kt.). Realinė klasifikacija pabrėžia folkloriniams kompleksams lemiamos reikšmės dalykus (žmogus, žmonės, įnagiai, darbas, ūkis, augmenija, gyvūnija, žemė, oras, vanduo, antgamtinės jėgos, antgamtinės būtybės, dangaus kūnai, dievų ir vėlių pasaulis ir kt.). Funkcinė klasifikacija nustato folklorinių kompleksų funkcijas ir sritis, kurias jos aprėpia (psichika, visuomenė, ūkis ir darbas ir kt.). Dažniau aptinkama formalinė ir realinė klasifikacija. Folkloro medžiaga esti aprašomoji ir

daiktinė; abi laikomos etnografiniuose ar kraštotyros muziejuose, etnografinių, folkloro ar net literatūros draugijų archyvuose, kartais surenkama vienon vieton ir laikoma tam tikrai ist[oriniuose] folkloro archyvuose, kurių jau yra Skandinavijoje (nuo 1904), Estijoje, (nuo 1927), Latvijoje (nuo 1924), Suomijoje (nuo 1907). Lietuvoje F. medžiaga nuo 1907 buvo saugoma Lietuvių mokslo draugijoje Vilniuje, nuo 1930 Tautosakos archyve VDU prie Hum[manitarinių mokslų] fak[ulteto], nuo 1935 Lietuvių tautosakos archyve. Vokietijoje nuo 1914 įst[eigtas] liaudies dainų archyvas. Kitur folkloro medžiagą globoja etnografinės, kraštotyros, literatūros draugijos ir mokslo akademijos. Seniausioji folkloro draugija buvo L. Gomme įst[eigta] *Folk-Lore Society* (1878) Londone, kurios pavyzdžiu įsisteigė ir JAV, Prancūzijoje, Italijoje, Skandinavijoje, Suomijoje ir kt. folkloro draugijos. Londono folkloro dr[augija] leidžia *Folk-Lore Record* (1878–1882), *Folklore Journal* (1883–1889) ir nuo 1890 *Folklore*. Prancūzijoje leidž[iami] *Revue des traditions populaires* 1886–1919, *Revue d'étnographie et des traditions populaires* 1920–1929, *Revue de folklore française* 1930–1931 ir nuo 1932 *Revue de folklore française et colonial*. Kitų kraštų svarbesnieji žurnalai: *Journal of American Folklore* 1888, *Journal of gipsy folklore* 1889–1892, *Tradition populaire* 1887–1907, *Ons Volksleven* 1889–1910, *Archivio per lo studio delle tradizioni popolari* 1882–1912, *Il folklore italiano* nuo 1925, *Jahrbuch für historische Volksliederforschung* nuo 1928, *Folkliv* nuo 1937, *Folk* nuo 1937, *Folkminnen och folkstankar* nuo 1914, *Folklore Fellows Communications* nuo 1910, *Folkloristika och etnografiska studier* nuo 1916, *Chudožestvennyi folklor* 1924–1929, *Lud* nuo 1895, *Narodopisni vestnik* nuo 1905, „Mūsų tautosaka" 1930–1936, „Tautosakos darbai" nuo 1935, „Gimtasai kraštas" nuo 1934. Daug folklorinės medžiagos buvo spausdinama ir kituose žurnaluose, taip pat žurnaluose, skiriamuose literatūrai, filologijai, religijų istorijai ir kt. Lietuvoje, be minėtųjų, dar „Lietuvių tauta" nuo 1907, „Vasaros darbai" („Aušrinės" priedas 1910–1914), „Tautinės tvėrybos žiedai" („Ateities" priedas 1911–1915), „Tauta ir žodis" 1923–1931. Folkloro medžiaga renkama iš liaudies ir iš raštų. Iš liaudies renkama tiesiogiai ir netiesiogiai. Tiesiogiai, kai rinkėjas ar jų grupės vyksta į žmones ir čia reikiamus dalykus užrašo, aprašo ar įkalba bei įdainuoja fonografo plokštelėn; renkama čia ir daiktai, tinką folkloro medžiagai. Šis rinkimas vis labiau įtikslinamas, rinkėjams iš anksto susipažįstant su vietos vaizdu, aplinkuma, žmonėmis, jų kalba ir, naudojantis funkciniu metodu, aprašant, tiriant visokeriopus folkloro medžiagos santykius su vietine aplinka, žmonėmis, gyvenimo būdu, be to, renkant ne tik senovinį, pereitųjų laikų, su senosiomis kartomis benykstantį folklorą, bet ir gyvenamojo meto, kuriamą, vartojamą, savą žmonių gyvenamajai kartai folklorą. Toks folkloras kartais vad[inamas] gyvasis folkloras, skiriamas nuo folkloro nykstančio, senovinio, rudimentinio, kultūrinių liekanų pavidalu išlikusio atskiruose liaudies tarpuose, atskirose teritorijos vietose, mažiau kultūros paliestose. Senovinis folkloras kultūrinių liekanų metodu naudojantis siejamas su tam tikrais laikais, tam tikra socialine aplinka ir kultūra. Folkloras renkamas ir netiesiogiai, per talkininkus, tarpininkus, periodiką ir mokyklas, draugijas, siunčiant anketas, klausimus, nurodymus, iš kur gaunama folkloro žinių sakytinių, rašytinių. Folkloro medžiagos ieškoma ne tik pačioje liaudyje, bet ir raštuose, kurio daug randama religiniuose raštuose, kelionių, atsiminimų, istorinėje literatūroje, liaudies literatūroje ir beletristikoje. Domėjimasis folkloru ir naudojimas folkloro medžiagos yra gana senas. Nuo Indijos budistų literatūrinio folkloro (Pančatantra, Hitopadėša, Sukasaptati) iki antikinių autorių (Herodoto, Ezopo, Strabono, Pausanijo, Lukiano, Ovidijaus, Fedro, Cezario, Tacito ir kt.) teikiamos folkloro medžiagos savo raštuose folkloru susidomėjimas trunka ligi pat antikinės kultūros žuvimo viduriniaisiais amžiais: nuo Tertuliano, Laktancijaus, Šv. Augustino ligi Petro Alfonsi ir Jokūbo de Vitry nuolatos kalbama apie folkloro įtaką žmonėms. Bažnyčios susirinkimai nuo Kartaginos ligi Konstancos ir Tridento kartkartėmis pasisako prieš folklorą, kuris

esąs pagoniškosios kultūros liekanų nešiotojas. Vid. amžių literatūroje visur yra pilna folkloro medžiagos. Pasakos, *carmina rusticana*, epinės dainos ir jų ciklai, sagos, legendos, gyvulių epas (ž.), *fabliaux*, anekdotai, facetijos ligi pat novelių tipo *Cento Novelle Antiche*, – vis folkloro medžiagos kompleksai vid. amžių kultūroje. Karolingų gadynėje buvo net sudarytas *Indiculus superstitionum et paganiarum*, savotiškas folkloro medžiagos katalogas, turėjęs atstoti F. rinkimo programą. Renesanso laikais folkloro medžiaga įsiterpia literatūrą (Dante, Boccaccio, Chaucer, Bracciolini, Servantes, Calderon, Rabelais, Margarita Navarietė ir kt.), atgyja antikinio stiliaus apeigose, šventėse, karnavaluose, atsiranda savotiški dideli folkloro rinkiniai: Basilius (Il pentamerone), Straparola (Le piaccevoli notti), Perrault (Histoires ou contes du temps passée), Pauli (Schimpf und Ernot) ir kt. Atsiranda ir folkloro aprašymų, rinkinių, tyrinėjimų: T. Browne (Pseudodoxia), J. Thiers (Traite des superstitions), H. Bourne (Antiquitates vulgares), J. Brand (Popular antiquities) ir kt., ir XVIII a. pabaigoje išleidžiamas rinkinys *Cabinet des fées* 41 tomas 1785–1789. Romantizmo įtakoje prasideda dar uolesnis rinkimas ir lyginamasis folkloro tyrinėjimas, siejamas su Herderiu, Grimmais, Uhlandu ir kt. Visose tautose didelė susidomėjimo folkloru banga užlieja Europą, o folkloro medžiaga plačia srove įsiterpia į literatūrą, į romantikų kūrybą. Pradžioje šis sąjūdis vyksta literatų ir kalbininkų įtakoje. Iš XVIII a. paveldėtu lyginamuoju metodu XIX a. ieškoma folkloro medžiagos kilmės, evoliucijos, plitimo, atsiranda folkloristika (ž.). Lyginamoji kalbotyra, kultūros istorija, etnologija savo srovėmis, metodais, hipotezėmis veikia folkloro medžiagos tvarkytojus ir tyrinėtojus, kol ilgainiui folkloristika, atitrūkusi nuo lingvistikos, kultūros ir literatūros istorijos, virsta autonomine disciplina. Dar XIX a. atsiranda didieji įvairių Europos tautų folkloro rinkiniai (E. Rolland, E. Kristensen, E. Cosquin, P. Sebillot, S. Gruntwig, J. Moe, A. Olrik, G. Hylten-Cavallius, F. Kreutzwald, H. Neus, J. Wiedemann, J. Hurt, M. Eisen, E. Lönnrot, Castren, J. Krohn, K. Krohn, A. Afanasjev, V. Dal, P. Čubinskij, M. Dragomanov, P. Šein, E. Romanov, S. Maksimov, A. Czarnocki, O. Kolberg, J. Karłowicz, M. Federowski ir kt.), mūsų (S. Daukantas, L. Rėza, L. Jucevičius, V. Kalvaitis, A. Schleicher, A. Leskien, K. Brugmann, F. Fortunatov, V. Miller, A. Juškevičius, M. Davainis Silvestraitis, J. Basanavičius, A. Niemi, A. Sabaliauskas, V. Krėvė) ir latvių (G. Büttner, J. Sprogis, F. Brivzemnieks-Treuland, A. Bielenstein, Aronu Matis, K. Baronas, E. Volteris). Antrojoje XIX a. pusėje, kada pridygo folkloro draugijų, folkloro reikalams skiriamų žurnalų, folkloro rinkimas vis labiau organizuojamas ir jo orbiton įtraukiamos ir kitų žemynų tautos su jų F. medžiaga. Greta Europos tautų atsiranda ir ne Europos tautų F. rinkiniai (Schiefner, Jülg, Potanin, Frobenius, Rink, Collaway, Bleck, Ehrenreich, Preuss, Seler, Crooke, Skeat, Coxwell, Koelle, Ellis, Brinton ir kt.). Folkloro draugijos ir folkloro žurnalai iš tautinių, savo tautos folkloro rinkimo ir tyrinėjimo virsta (Anglijoje, JAV, Prancūzijoje) tarptautinėmis, kurios apima pradžioje savo kolonijų, o paskui ir visų kitų tautų folkloro medžiagą ir jos tyrinėjimą. Čia folkloras labiau sueina į kontaktą su etnografija ir etnologija. Vokiškų kraštų folkloro bibliografijai skiriama A. Spamer *Die deutsche Volkskunde* 2 t. 1935, Hoffmann-Krayer u. W. Geiger *Volkskündliche Bibliographie* (nuo 1919), W. Pessler *Handbuch der deutschen Volkskunde* 3 t. 1932–1939 ir kt. Kitų kraštų folkloro bibliografija ir folkloro apžvalgos leidiniuose: Collections Maisonneuve *Les littératures populaides de toutes les nations* 47 t. 1880–1897, A. Van Gennep *Manuel de folklore français contemporaine* 4 t. 1937–1938, *Le folklore de la France moyen âge et renaissaince* 2 t. 1939, P. Saintyves *Corpus du folklore prehistorique* 5 t. 1934–1939, A. Wright *English folklore* 1928, P. Sebillot *Le folklore de France* 4 t. 1904–1907, F. von der Leyen *Die Bücher des Mittelalters* 10 t. 1925–1932, L. Frobenius *Atlantis* 14 t. 1921–1928, A. Pypin *Istorija russkoj etnografii* 4 t. 1890–1892, O. Andrijevski *Bibliografija literatury z ukrainskogo folklori* 1930, J. Sokolov *Russkij folklor* 4 t. 1929–1932, N. Andrejev *Russkij folklor* 1938, F. Gawelek

Bibliografja ludoznawstwa (lietuvių, lenkų) 1914, J. Bystroń *Bibliografja etnografji polskiej* 1929, S. Baltramaitis *Sbornik bibliografičeskich materijalov* 1904, V. Biržiška *Lietuvių bibliografija* 4 t. 1924–1935 (dar nebaigta), Z. Ivinskis *Senovės lietuvių religijos bibliografija* 1938, W. Mannhardt *Letto-preussische Götterlehre* 1936.

A. van Gennep Manuel de folklore français contemporain 4 t. 1937–1938; *R. Corso* Il F. (storia. obbietto, metodo, bibliografia) 1923; *Fr. Lüers* Volkstumskunde 1924; *G. Schreiber* Nationale und internationale Volkskunde 1930; *P. Saintyves* Manuel de F. 1936.

FOLKLORISTIKA folklorinės medžiagos (šaltinių) tyrinėjimas, apimąs jos vertinimą (kritiką), tvarkymą (sistematiką, klasifikaciją) ir aiškinimą (interpretaciją). Vertinant folklorinę medžiagą, svarbu nustatyti jos tikrumą (autentiškumą), jos kilmės vietą ir laiką (metriką), jos rūšį ir funkcijas. Kartais šis darbas atliekamas (visiškai ar tik iš dalies)medžiagos rinkėjų, bet dažnai jis tenka atlikti pačiam folkloristui. Medžiagos kritikai vartojami visi metodai, žinomi F., jų nepakankant, panaudojami ir kitų mokslo šakų metodai (istorijos, archeologijos, lingvistikos, sociologijos, statistikos, gamtos mokslų ir kt.). Medžiagos skirstymo tikslas – sutvarkyti medžiagą (šaltinius) taip, kad ji būtų lengvai naudojama tyrinėjimams. Nors folklorinė medžiaga įvairiai skirstoma, bet visus tuos skirstymus galima sumušti į tris tipus: formalinį, realinį ir funkcinį. Formalinis skirstymas bus tuomet, kai paisoma tik išorinių žymių, pvz., skirstant poezija (dainos, baladės, epas, dainuškos ir kt.), proza (pasakos, novelės, poringės, legendos, anekdotai ir kt.), brachilogismai (patarlės, mįslės, posakiai ir kt.), magija (prietarai, burtai, spėjimai ir kt.), mitais ir kt. Iš dalies formaliniam skirstymui priklauso ir Aarne's bei Thompsono katalogai. Realinis skirstymas bus tuomet, kai žiūrima dalykų, kurie skirstomojoje medžiagoje vyrauja. Pvz., tuos dalykus skirstant rūšimis: dangus (dievų pasaulis), dangaus kūnai (saulė, mėnuo, žvaigždės), žemė, antgamtinis pasaulis, gamta (negyvoji, flora, fauna), žmogus ir jo gyvenimas (ūkis, verslas ir darbas), visuomenė (socialinis gyvenimas), siela ir protas (psichinis gyvenimas) ir kt. Funkcinis skirstymas bus tuomet, kai laikomasi funkcijų, kurioms folklorinė medžiaga naudojama, su kuriomis ji siejama, kurios iš tos medžiagos išplaukia. Kartais folklorinei medžiagai skirstyti vartojamas mišrus būdas, derinant minėtųjų tipų po du ar net ir visus tris. Folkloristikos darbui vartojami metodai: aprašomasis, lyginamasis ir kilminis (genealoginis), kurie buvo žinomi ir vartojami dar antikinės kultūros gadynėje, o mūsų laikais papildomi dar statistiniu, koreliaciniu ir kartografiniu metodais. Metodu ir sprendžiamųjų problemų atžvilgiu folkloristika skyla srovėmis, kurių seniausioji bus lyginamoji, žinoma antikinės kultūros gadynėje, vid. amžiais ir renesanso laikais, ir vėl aikštėn iškilusi XVIII a. (Lambert, Bernard-Picard, d'Orville, Demeunier, De La Créquinière, ypačiai Fontenelle, Lafitace, de Brosses). Ligi XVI a. lyginimo orbiton buvo įtraukiamos biblinės ir antikinės kultūros tautos, nuo XVI a. ir naujos kolonijų bei Azijos ir Afrikos istorinių kultūrų tautos. Jau XVIII a. lyginamoji srovė aprėpė beveik visas anuomet žinomas tautas. Ilgainiui suskilo šakomis: mitologinė, difuzinė, antropologinė ir kt. Nors mitologinės srovės kūrėju laikomas J. Grimmas, bet jos metmenys jau buvo žinomi ir XVIII a. (Bergier, De Brosses, Fontenelle, Lescarbot ir kt.). J. Grimmo, Wolfo, Savigny, Niebuhro, Lachmanno įtakoje suteikė kitą jai vaizdą, siedamas ją su indoeuropiečių protėvynės kultūra. Po Grimmo mitologinė srovė suskilo į soliarinę, lunarinę, astralinę, kuriam dangaus kūnui (saulei, mėnesiui ar žvaigždėms) priskiriant svarbesnį vaidmenį. Mitologinės srovės atstovai: A. Kuhn, M. Müller, W. Schwartz, E. Meyer, J. Hahn, O. Krek, A. de Gubernatis, Z. Consiglieri-Pedroso, M. Bréal, Bruyére, Cox, Ralston, Husson, Buslaev, Afanasjev, O. Miller,

A. Kotliarevskij ir kt. Mitologinė srovė prisitaikiusi prie naujų reikalavimų tęsia savo darbą, kurios soliarinei šakai atstovauja Ploikas, Finnigas, Saubertas, Stauffas, W. von Bülowas, lunarinei Siecke, Lessmannas, Hüssigas, Kunike, astralinei Stuckenas, Winckleris, Friedrichsas, Drewsas ir kt. Antroji lyginamosios srovės šaka, difuzionistai, prileidžia kultūros, motyvų, apeigų ir kt. folklorinės medžiagos migravimą iš vienos tautos kiton su politiniais, kultūriniais, prekybiniais santykiais. Siauresne prasme šioji šaka vad[inama] dar ir skolinimo, indiškąja, orientaline srove, kurios kūrėju laikomas T. Benfey, difuzijos centrą nukėlęs Indijon. Tačiau apie Indijos įtaką Europos folklorui jau rašė XVII a. Hultas, XVIII a. A. Galland'as. Naujai vėl keliama mintis XIX a. pradžioje prancūzų S. de Sacy ir jo mokinio Loisleur-Deslongshamps. Apie motyvų ir siužetų migraciją rašė W. Hertzbergas, A. Wageneris, W. Scottas ir J. Dunlopas. T. Benfey 1859 m. nurodė indų šaltinį, turėjusį įtakos per persus, arabus, antikinį pasaulį kitoms Europos tautoms. Žymesnieji indiškosios srovės atstovai: R. Kohler, F. Liebrecht, O. Paris, E. Cosquin, Comparetti, d'Ancona, W. Clouston, O. Keller, F. Coelho, De Puymaigre, E. Legeque, V. Miller, A. Veselovskij, Kirpičnikov, V. Stasov, G. Potanin. XIX a. pabaigoje indiškoji teorija buvo praplėsta ir pavadinta rytų, ar orientine, teorija, kur rytų sąvokon įėjo visos Azijos, M. Azijos ir Nilo baseino kultūringos tautos, turėjusios tarpinės ar betarpinės įtakos Europos tautų kultūroms. Prie šios orientinės srovės pritampa Potanin, Polivka, Murko, Dragomanov, Sonni, S. Oldenburg, A. Krymskij, N. J. Marr, J. O. Franko-Kameneckij, F. von der Leyen, M. Winternitz, Q. Maspero, A. Weber, E. Rohde, F. Petrie, M. Pieper, O. Roeder, J. Marshall, J. W. Perry, Q. E. Smith. Nuošaliai nuo indiškosios ir orientinės srovės atstovauja migracijos hipotezę O. Danhardt, P. Ehrenreich, M. Conent, A. Forke, W. Aly, A. Wesselskij, J. de Vries, J. Hertel, S. Solymossy, A. van Gennep, J. G. Frazer ir kt. Trečioji lyginamosios srovės atžala, antropologinė, kartais dar vad. poligenetinė, agnostinė ar ologenetinė, hipotezė prileidžia savarankišką folklorinės medžiagos kilimą įvairiose tautose, priklausomą nuo kultūrinių, istorinių ir psichologinių sąlygų. Šiai srovei turėjo įtakos ir etnografinių paralelių teorija. Nors šioji srovė siejama su Tyloro, Lango vardais, bet ji turėjo savo pirmtakų dar XVIII a. (Monbodo, Meiners, Lafitau, Goguet) ir pirmojoje XIX a. pusėje (Lenoir, Johanneau, de Perthes, A. Comte, Waitz, Gerland). E. Tyloro ir A. Lango įtakoje J. Bédier pritaikė antropologinį požvilgį sakomojo folkloro problemoms, šią hipotezę pavadindamas *polygénésie des contes*. Poligenetinė hipotezė susilaukė kritikos (Ch. M. de Granges, E. Langlois, W. Cloëta, K. Euling, F. von der Leyen), bet su kai kuriomis pataisomis gavo šalininkų (H. Gaidoz, E. Meyer, H. Usener, A. Rittershaus, E. Tegetoff, F. Regnaud, J. Jacobs, W. Golther, F. von der Leyen, J. Polivka, J. Bolte, S. Oldenburg, A. Krappe, L. Voevodskij, A. Veselovskij, N. Sumcov ir kt.). Šiuo metu kyla svarbus folkloro kūrėjo klausimas. Buvo dar XVI a. mesta mintis (Pommer), kad pasakos, prietarai ir kt. kuriama žmonių, liaudies. Herderio, Uhlando, Grimmo buvo manoma, kad folklorinė medžiaga kuriama pačios liaudies kolektyvo, ne paskirų asmenų, todėl toji kūryba ir buvo praminta *Volksdichtung*, liaudies kūryba. Bet XIX a. pabaigoje, betyrinėjant epą, epines ir istorines legendas, pastebėta, kad esama paskirų autorių, kurie kartais kurdavo savo ir interpretuodavo kitų kūrinius. Net ir dainoms (J. Meier, V. Simakov, B. ir J. Sokolovai, M. Azadovskij) ieškojo literatūrinių archetipų. Sudaryta hipotezė, kad folklorinė medžiaga kuriama paskirų (žinomų ar pamirštų) autorių, kurie dažnai būdavo iš savo meto inteligentų tarpo, o liaudis jų kūrybą nusavina, priima (recepcijos hipotezė). Šios hipotezės šalininkai paleido net deformacijos hipotezę, kad paskirų kūrėjų sukurti motyvai (dainos, pasakos, legendos ir kt.) liaudies susinami, deformuojami. Iš liaudies kūrybos (produkcijos hipotezė) ir individualinės kūrybos (recepcijos hipotezė) buvo sudaryta H. Naumanno konvergentinė hipotezė, kur jis prileido, kad vienus motyvus liaudis iš paskirų autorių nusavina, kitus sukuria, sekdama individualinę kūrybą, ir

trečius sukuria pati. Individualinei kūrybai nusavinti padeda mokykla, literatūra, spauda, sakomus motyvus kuria liaudies inteligentai ir dalį folklorinių motyvų liaudis paveldi tradicija, šiek tiek permanentiškai juos keisdama, o kitą dalį sukuria pati gyvenamuoju tarpu, kolektyviškai ar paskirų liaudies kūrėjų gelbstima. Konvergentinė kūrybos psichologijos hipotezė suartino folklorą su literatūra, net nurodė jųdviejų abipusį veikimą. Tas funkcinis ryšys buvo ilgainiui praplėstas ir kitoms mokslo, ar buvusio mokslo, šakoms: astrologijai, alchemijai, meteorologijai, medicinai, gamtos mokslui ir kt. Tik čia tas vyksmas būva vienur konvergentinis (abipusis), kitur tik divergentinis (vienai pusei). Konvergentinės teorijos įtakoje kūrybos psichologijoj atsirado ir konvergentinė srovė folkloristikoje. Ji stengiasi apimti kiek galima daugiau veiksnių, turinčių įtakos folkloro dinamikai: literatūros poveikis (grožinės literatūros, mokslų populiarizacijos, kelionių aprašymų), kultūros difuzija (karai, prekyba, kolonizacija, kultūrinių vertybių migracija), istorinės ir geografinės aplinkos poveikis, veldimoji kultūrinė tradicija, psichologiniai veiksniai (kolektyvinė ar bendrinė atmintis, deformavimo procesas, galvojimo ar mąstymo technika) ir kt. Konvergentinei srovei atstovauja A. van Gennep, A. Marinus, P. Saintyves, R. Marett, J. G. Frazer, B. Malinowski, E. Durkheim, C. S. Myers, R. Hertz, S. Thompson, L. Levy-Brühl, C. von Sydow, A. Taylor, R. Azadovskij, A. N. Veselovskij, Trubycin, M. Dragomanov, T. Volkov, M. Kovalevskij, Smirnov, K. Ziegler, F. Corwell, M. Barker ir kt.

Kultūristorinė srovė savo kilme siekia antikinės kultūros gadynės, bet XVIII a. atgijo (Bergier, Brunet, de Lacroix, Voltaire ir Montesqueiu), XIX a. atstovaujama indoeuropiečių kultūros istorikų (Pictet, Schmidt, Taylor, Schrader. L. Schröder, Geiger, Much, Mirt, Feist, Wilcke ir kt.) ir antikos bei kitų tautų senienų tyrinėtojų (Müller, Meyer, Marquardt, Friedländer, Müllenbach, Riehl, Weinhold, S. Maine, Leist ir kt.). Kultūristorinės srovės atstovai plačiai pritaikė savo metodus epo ir istorinio folkloro tyrinėjimams; ji buvo prigijusi Rusijoje bylinų tyrime, kur buvo susidariusi L. N. Maikovo įkurtoji istorininkų srovė. Kultūristorinė srovė, papildyta kartografinio metodo ir geografinių provincijų (Ratzelio, Frobeniaus ir kt.) teorija, virto istorine geografine srove, kuriai gausiai atstovauja suomių folkloristai, tad ji kartais vad[inama] suomiškąja srove. Naudodamasi koreliacijos metodu, ji stengdavos folkloro medžiagą susieti su tautos kultūros kuriuo nors epizodu (suomiškoji srovė, naudodamasi statistiniu ir kartografiniu metodu, stengiasi atsekti istorinį folklorinės medžiagos kitimą ir atstatyti jos archetipus). Darbui palengvinti suomiškoji mokykla sudaro motyvų katalogą (pradžioje tik pasakoms). Jo mintis kilo iš variantų ir paralelių, kuriuos jau ėmė rinkti Grimmas ir toliau rinko kiti iki Cosquino. Cosquinas ir Sebillot ima variantus skaidyti motyvais. Paruošiamąjį darbą dirba Jacobsas, Andrews, Sebillot, Cosquinas; A. Aarne 1910 sudarė pilną pasakų motyvų katalogą, kurį 1928 angliškai išvertė, papildė ir paaiškino S. Thompsonas, kuris vėliau amerikiečių folkloristų padedamas sudarė naują motyvų indeksą, apėmusį beveik visą sakytinę folklorinę medžiagą. Pasakų motyvų indeksas yra pritaikintas daugelyje Europos tautų, jų tarpe rusams (1929), latviams (Šmito redaguotoms latvių pasakoms 1925–1936) ir mums (1936), tačiau šis katalogas nėra populiarus Anglijoje, JAV ir net Prancūzijoje, o rusų folkloristas Smirnovas 1914 buvo užsimojęs sudaryti savotišką folklorinės medžiagos skaidymą.

Psichologinė srovė ieško folklorinės medžiagos koreliacijos su kolektyvine, individualine ir genetine psichologija. Jos pirmtakų buvo XIX a. viduryje (Q. H. Schubert, C. G. Carus, J. Bachofen), bet jų atsiradimas siejamas su Lazaruso ir Steinthalio žurn. *Zeitschrift für Völkerpsychologie* 1869–1890, jų tradiciją tęsė Wundtas (Völkerpsychologie), paskui genetinės psichologijos teoretikai (de Sanctis, Freud, Jung, Adler). Genetinė psichologija apima gamtotaučių psichologiją, vaikų psichologiją, pasąmonės psichologiją, sapnų psichologiją ir patopsichologiją. Kiekviena šių psichologijos šakų turi savo funkcinius saitus su folklorine medžiaga. Sapnų reikšmę

folklorui jau žinojo graikai (Artemidoros), romantikai, o XIX a. pirmojoj pusėj apie tai rašė Schubertas ir Carus. XIX a. pabaigoje sapnų įtaką folklorui svarstė Tyloras, Laistneris, Polivka, XX a. S. Freudas, H. Silbereris, F. von der Leyenas, S. de Sanctis, B. Malinowski, L. Levy-Brühlis, P. Riklinas, M. Sperberis, C. Jungas, W. Steckelis, G. Róheimas ir kt. Lytinio instinkto vaidmenį folklorui ypatingai pabrėžė S. Freudas ir jo psichoanalitinė mokykla, bet šiaip apie erotikos vaidmenį folklore (ir religijoje) rašoma buvo jau ir anksčiau (J. Dulaure, Th. Inman, R. Knight, C. Howard, F. Krauss, E. Fuchs, E. Prayer, R. Forlong ir kt.); S. Freudas ir W. Steckelis tik labiau pabrėžė lytinio instinkto sublimacijos formų įvairumą.

Nuo A. Comte'o ir H. Spencerio atsirado ir sociologinė srovė F., kuri ieško santykio tarp folkloro ir socialinės struktūros dinamikos. Šioji srovė dabar vėl atgyja (po Durkheimo) Prancūzijoje ir Belgijoje; jos svarbesni atstovai R. Hertzas, J. Hertzleris, E. Nourry, A. Marinus, E. Westermarckas, B. Malinowski ir kt., ypatingai proteguojama SSSR. Nuošaliai auganti nauja funkcinė srovė, Prancūzijoje A. van Gennepo pavadinta biologine, ima folklorinę medžiagą kompleksais ir tiria ją, neatsiedama nuo jos visų funkcijų, kurias ji turi gyvenime, nes tas pats folklorinės medžiagos kompleksas įvairiose vietose, įvairiu metu, įvairioje būklėje gauna kitą formą, kartais ir struktūrą. Funkcionistų principas – tyrinėti folklorinę medžiagą dinamiškai ir sekti jos funkcinį kitimą pačiam gyvenime. Vokietijoje funkcinei srovei atliepia *Strukturlehre* ir etnobiologinė srovė. Prie šios srovės pritampa E. Nourry (P. Saintyves), A. van Gennepas, B. Malinowski, P. Radinas, W. Johnsonas, L. Holbhouse'as, W. Albigas, R. Firthas, R. Fortune, M. Mead, P. Bogatyrevas, E. Kagarovas ir kt. Nuo 1930 prancūzų folkloristas P. Saintyves, naudodamasis E. Tyloro išgyvenimų metodu, ėmė rinkti medžiagą priešistoriniam folklorui, į šį darbą sutelkęs A. Lambert'ą, G. Guenin, J. Rougé, P. Jumeau, E. Sol, A. Desforges, A. Sallet, A. van Gennepą, A. Vezianą, E. Girard'ą, A. Hugues, sukūrė protoistorinę srovę folkloristikoje, kuri galėtų eiti kultūristorinės srovės tolesniu tęsiniu. Visą šios rūšies folklorą jis pavadino priešistoriniu, nes šis siekiąs nerašytosios istorijos gadynės. Folkloristai, be to, renka ir tiria folklorinę medžiagą iš šventųjų raštų (Vedų, Avestos, Biblijos, Korano ir kt.); minėtini J. G. Frazeris, P. Saintyves, O. Donhartas, H. Gressmannas, Gunkelis, Jeremias. Tiriama folklorinė medžiaga ir literatūros klasikų: Dantės, Shakespeare'o, Rabelais, Servanteso, Calderono, Scotto, Puškino, Gogolio, Mickevičiaus ir kt.

A. Marinus Le Folklore 1830–1930, 1930: („) Le néo-folklorisme 1931; G. *L. Gomme* Folklores as an historical science 1908; *A. Varagnac* La méthode cartographique dans le folklore 1932; *E. Kagarov* Folkloristik und Volkskunde 1929; *Ch. Burne* Handbook of folklore 1914; *R. Corso* Il folklor 1923; *A. van Gennep* Le folklore 1924: P. *Saintyves* Manuel de folklore 1936; *K. Krohn* Die folkloristische Arbeitsmethode 1926; *M. Azadovskij* Etudes de folklore en U.R.S.S. 1918–1930. 1933; („) Literatura i folklor1938; *J. Sokolov* Folkloristika i literaturovedenije 1931; *V. Žirmunskij* Problema folklora 1934; *F. von der Leyen* Volkstum und Dichtung 1933; *A. Krappe* The Science of folklore 1930; *M. J. Delgado* Folklore y opuntes para la sociologia indigena 1931; *R. Marett* Psychology and folklore 1920; G. *Johnson* Folk culture 1930; *K. Zawistowicz* Problemy kultury ludovej 1938; *K. Liestöl* ir *C. W. Sydow* Folkvisor, folksägner och folksager 1931; *N. Zingarelli* Il folklore 1932; *B. Croce* Poesia popolare e poesia d'arte 1933; *G. Esnault* Imagination populaire 1925.

GAMTINIS FOLKLORAS yra folkloras (ž.) apie gamtą, liaudies gamtos filosofija apie gamtą, jos vyksmus, reiškinius, priežastis, kilmę ir reikšmę žmonių gyvenimui. Visas gamtinis folkloras skirstomas gamtos sritimis: astrosfera (dangaus sritis), atmosfera (oro sritis), hidrosfera (vandens sritis), geosfera (žemės sritis) ir biosfera (gyvosios gamtos sritis). Astrosferos sričiai priklauso visi dangaus kūnai, kurių žmonėms svarbiausi saulė ir mėnuo, todėl saulė ir mėnuo sudaro

stambiausius ciklus. Visų tautų manyta, kad žemė esąs pasaulio centras, o saulė ir mėnuo esą gyvi padarai, dangum keliaują apie žemę. Saulė ir mėnuo buvo laikomi žmona ir vyru, o žemė ir žvaigždės – vaikais. Saulės ir mėnesio užtemimai buvo aiškinami kaip saulės ir mėnesio kovos su slibinais, norinčiais juos praryti. Šios kovos ciklo atžala buvo saulės ir mėnesio pavogimo motyvai, kur pavogtųjų eidavo vaduoti milžinai ar žmonėms draugingi dievai. Mėnesio fazių kitimas ir saulės ekliptika buvo aiškinami kaip mėnesio ir saulės periodinis pajaunėjimas, todėl rudens ir pavasario pradžia, o kartais ir kiti saulgrąžos momentai buvo lydimi ilgų apeigų. Žmonių jaučiamas saulės ryšys su biosfera, ypač augmenija, pasireiškė saulės ir vegetacijos apeigų sutapimu. Ilgainiui atsiradus zodiakų ženklams, saulės kelionė pro juos paliko savo pėdsakų Rytų tautų folklore. Iš saulės simbolikos piktografijoje minėtina apskritimu susirietęs žaltys ir svastika, abu simboliai Europon atklydę iš Indijos, Irano ir Mažosios Azijos. Be saulės ir mėnesio, svarbią problemą sudarė tamsa, kuri, įvairių tautų manymu, buvusi milžiniška pabaisa, apgaubianti žemę. Žaibas ir griaustinis buvo laikomi dievų kovos pabūklais, kuriais jie kovoja su savo priešininkais, ir jų motyvai priklauso astrosferos sričiai. Miglos, rasa, debesiai, vėjai, audros, lietus, šaltis, pašvaistės, miražai buvo tie svarbiausieji atmosferos reiškiniai, kuriuos žmonės folklore sugyvino, suasmenino arba pavedė įvairių dvasių globai. Nuo atmosferos reiškinių priklausydavo žmonių tiek gyvulių, tiek žemės ūkis, todėl žmonės stengdavosi atmosferos reiškinius įspėti iš tam tikrų ženklų; čia atsirado liaudies meteorologija. Kartais mėgindavo reikiamus atmosferos reiškinius (lietų, giedrą) iššaukti [= sukelti] magiškomis priemonėmis; tai buvo taikomoji ar praktinė meteorologijos šaka. Vanduo, kuris būva tai kietas (ledas), tai skystas, tai nematomas (garai), žmogui buvo sunkiai suprantamas. Be to, vanduo sravi upėse, banguoja ir patvinsta ežeruose ir jūrose, periodiškai patvinsta tam tikrais sezonais, buvo laikomas gyvu, valdomu dvasių ar dievų, todėl, jei kur išdžiūdavo ežeras, išsekdavo upė, buvo aiškinama, kad vanduo iškeliavęs. Atsirado motyvai apie keliaujančius ežerus, upes. Įvairi vandens gyvija buvo laikoma vandens valstybe, papildoma pramanytais padarais (jūrų žalčiai, slibinai, sirenos, nimfės, *halkion* ir kt.), kurių tikrumu žmonės tikėjo. Hidrobiologija buvo aiškinama motyvais apie vandens valstybės gyventojus. Net ir pati žemė buvo laikoma didele milžiniškoje jūroje sala, laikoma tai milžinų dramblių, žalčių, slibinų, o horizonte dangus susisiekiąs su jūromis, kurio skliautais saulė vykstanti maudytis. Hidrosferai priklauso ir pasaulinio tvano motyvai. Negyvojoje gamtoje (litosfera) svarbiausi elementai buvo kalnai, uolos, akmens, reti metalai bei mineralai ir aerolitai. Visų tautų kalnai buvo laikomi tai gyvais padarais, tai dvasių ar dievų gyvenamomis vietomis; ilgainiui, jau krikščionybės gadynėje, kai kurie kalnai (vok. Blockberg, lenk. Łyse Góry, liet. Šatrija) tapo blogųjų dvasių buveinėmis ir periodinių raganų šabašų vietomis. Kai kurių tautų folklore kalnai net sugeba keisti savo vietas, o apie keliaujančias upių tėkmėje uolas esama gana daug motyvų. Atskirą ciklą sudaro ugniakalniai, kurie buvo suprantami kaip požeminio pasaulio angos, jų išsiveržimai, lydimi žemės drebėjimų, būdavo aiškinami požeminių dvasių ir dievų pykčiu. Net paprasti akmenys buvo laikomi gyvais, kurie geba keisti savo vietas ir net augti, daugintis, o kosmogoniniuose mituose net žmonės kilę iš akmenų. Dėl savo atsparumo ir ilgo amžiaus akmenys buvo laikomi amžinais ir protingais, iš čia kilo motyvas – išminties (lapis philosophorum, lapis exilis) akmuo, kuris net buvo vartojamas liaudies medicinoje nustatyti diagnozui. Animizmo ir magijos įtakoje atsiranda užkeiktieji akmenys, kur akmenimis paverčiami žmonės. Brangakmeniai ir retieji mineralai vartojami magijoje, liaudies medicinoje amuletų vietoje. Biosfera suskyla į augmeniją ir gyvūniją. Augalai ir medžiai buvo taip pat laikomi gyvais, gebančiais kalbėti ir mąstyti. Girių ošimas buvo laikomas medžių kalba. Animizmo gadynėje medžiai būdavo vėlių ir dvasių buveinėmis, todėl kilo medžių giminystės su žmonėmis mintis, ryškiai pasireiškusi totemizme. Net atskirų šeimų laimė ir likimas buvo siejami su tam tikrais medžiais, ypač ąžuolais.

Tokie medžiai buvo gyvenimo medžiai, nes jiems žuvus žūdavo ir toji giminė, kurios likimas būdavo su tuo medžiu surištas. Tokie gyvenimo medžiai virsdavo heraldikoje giminių herbais. Iš eilinių medžių buvo išskiriami didieji medžiai (ąžuolai, kedrai, platanai, kiparisai, palmės ir kt.) ir laikomi medžių kilmingaisiais, o Europoje ąžuolas buvo dievų numylėtinis, ąžuolų girios ir alkai būdavo šventi, ąžuolas buvo savotiškas medžių karalius ar pasaulio medis, kurio šakos remiančios dangaus skliautus. Europoje šis kosminis medis buvo irgi ąžuolas. Ne tik žmonių vėlės įsigyvendavo medžiuose, bet ir patys žmonės pavirsdavo ar būdavo paverčiami medžiais. Šiokie transforminiai medžiai buvo žmonės medžio pavidalu. Medžius ir girias globoja girių dievai (Panas, Silvanus, sl. Liešij, liet. Girinis, latv. Medžių močia ir kt.), kurių klauso visas augalų pasaulis. Medžių lapų kritimas ir naujų skleidimas, augalų vytimas ir vėl atželimas buvo aiškinamas kaip vegetacinės jėgos ar dvasios mirimas ir prisikėlimas, atgijimas. Visi vegetacijos dievai taip pat periodiškai mirdavo ir vėl atgydavo, iš čia kilo šių dievų mirties ir prisikėlimo legendos, nuo jų prisikėlimo priklausydavo augalų, javų derlius ir medžių vešlumas. Augalų tarpe žymią vietą Europos tautų folklore užima papartis, amalas, rūta, mirta ir kt. Gyvuliai, žvėrys, paukščiai, ropliai visų tautų folklore yra ne tik gyvi, bet ir protingi bei galį kalbėti ir suprasti žmogaus kalbą bei mintis. Todėl glaudumas tarp gyvūnijos ir žmogaus dar didesnis. Religijose daugelis dievų buvo teromorfiniai, gyvulio, žvėries ar paukščio pavidalo; totemizme didelė dauguma totemų yra gyvūnijos pasaulio ten, kur tikima žmogaus vėlės įsikūnijimu žemėje, ten vėlė dažniausiai pasirenka gyvūnijos pasaulio padarus. Net gyvieji žmonės gali pavirsti ar būt paverčiami į gyvulius, žvėris, paukščius, iš čia transforminių motyvų ciklas, kuriame labai ryškus vilkolakių motyvas. Kosmogoninių motyvų cikle daug esama motyvų žmogaus kilmės iš gyvulio, žvėries ar paukščio. Kadangi gyvulys, žvėris, paukštis ar roplys dažnai buvo laikomas žmogumi kitokio pavidalo, tai tarp gyvulio, žvėries ir paukščio galimi buvo ir glaudesni santykiai: žvėrys ar paukščiai galėjo žmones mylėti, vesti žmonių dukteris, iš jų sulaukti vaikų, auginti ar globoti žmonių apleistus vaikus; šiai kategorijai priklauso ir girinio žmogaus motyvai. Gyvūnijoje buvo daug pramanytų padarų (paukščių: feniks, halkion ir kt., roplių: žalčių karalius ar baziliskas, hibridiniai: slibinai, sfinksai, centaurai ir kt.), kurie atsirado įvairiose vietose dėl įvairių priežasčių. Svarbus vaidmuo čia priklauso žalčiui, kurio sugebėjimas išversti savo odą žmonių buvo suprastas kaip žinojimas gyvybės paslapties, todėl įvairiose tautose folkloro motyvams turėjo įtakos vidurinių amžių lektūra: Fiziologus ir Bestiarius tipo įvairiose versijose. Ilgainiui iš gyvūnijos motyvų ciklo atsiskyrė gyvulių pasakos ir gyvulių epas. Visam gamtiniam folklorui bendri yra kosmogoninių (pasaulio kūrimo), eskatologinių (pasaulio pabaigos) ir etiologinių (kilminių, priežastinių) motyvų ciklai. Etiologinio ciklo motyvai aiškina atskirų būtybių dalykų, vietų atsiradimą ir jo priežastis. Viena etiologinių motyvų atžala yra kultūrinių laimėjimų kildinimas (ugnies atnešimo motyvai, metalų apdirbimo, cheminių bandymų, žmonių gydymo, žemės ūkio ir kt.), kur kultūriniai laimėjimai siejami su dievų ar pusdievių patarnavimu žmonėms. Visas gamtinis folkloras buvo tam tikras aiškinimas gamtos vyksmų, reiškinių, dalykų, savotiškas mokslas, kuris tačiau nesutampa su šio meto mokslo metodais nei išvadomis. Levy-Brülis buvo sudaręs hipotezę *mentalité prélogique* (preloginio mąstymo), kur žmogaus galvojimas suklupdavęs prie trijų logikos klaidų: sutapimas (post hoc, ergo propter hoc), pritapimas (iuxta hoc, ergo propter hoc) ir panašumas (similis hoc, ergo propter hoc). Tačiau vėlesni įvairių tautų liaudies tarpo ar gamtotaučių stebėjimai Levy-Brülis hipotezės nepatvirtino. Žmonės visuomet galvojo logiškai ir darė logiškas išvadas, tik stebėjimo priemonės buvo ne tokios. Nebuvo mikroskopo, nebuvo ir mikrobiologijos, o tuomet ir nežinojo, kad ligų priežastys yra ne dvasios, o mikrobai. Nežinojo žmogus garso, todėl manė, kad vardas esanti dalis jo savininko, kurio nereikia be reikalo minėti, todėl atsirado vardų sinonimai: gyvatė – ilgoji, velnias – juodukas, nelabasis, kipšas ir kt.

Nežinojo fiziologijos, todėl manė, kad moteris galinti tapti nėščia nuo įsikūnijusios dvasios, išgerto vandens, suvalgyto vaisiaus, iš čia partenogenezės motyvai folklore. Nežinojo žmonės oro sudėties ir degimo proceso, todėl manė, kad ugnis esąs gyvas, viską ryjąs, naikinąs padaras. Neturėdamas stebėjimo priemonių, nemokėdamas daryti bandymų, žmogus pasirinko analogijos, panašumo kelią. Visus reiškinius ir daiktus lygino su savim, žmogumi, ir paskui darė reikiamas išvadas: žmogus gyvas, jis juda, todėl visa, kas juda, yra gyva: vanduo, saulė ir vėjas. Gamtinis folkloras priklausė ne tik nuo žmonių galvojimo, bet ir nuo sąlygų, kuriose stebėjo ir galvojo.

J. Elisonas Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje – Tautosakos darbai VI 1939; („) Pasakos apie negyvos gamtos kūnų, gyvulių, augalų atsiradimą – Mūsų tautosaka IX 1935; *R. van der Meulen* Die Naturgleiche in der Liedern und Totenklagen der Litauen 1907 (liet. vert. 1919); *J. Lautenbach* Očerki iz istorii litovsko-latyšskago narodnago tvorčestva 1 1896, II 1914; *W. Mannhardt* Die lettische Sonnenmythen 1875; („) Wald- und Feldkulte 1904–1905; („) Letto-Preussische Götterlehre 1936; *A. N. Afanasjev* Poetičeskoe vozzrenie slavian na prirodu 1865–1869; *E. Kagarov* Kult fetišei, rastenij i životnych 1913; *V. Klinger* Životnoe v antičnom i sovremennom sueverii 1911; *C. M. Skinner* Myths and legends of flovers and plants in all ages 1926: *E. Rolland* Flore populaire 1896–1914: („) Faune populaire 1877–1911; *A. Kuhn* Die Herabkunft des Feuers 1859; *J. G. Frazer* The worship of 1926; („) Myth of the origin of the fire 1930; *P. Saintyves* Corpus du folklore des eaux 1934; („) L'astrolosie populaire 1937; *A. Ermolov* Selskochozeistvennaja mudrost v poslovicach 1901–1905; *O. Dahnhardt* Natursagen 1907–1912; *P. Boll* Die Sonne im Glauben und in d. Weltanschauung 1922; *K. Ziegler* ir *S. Oppenheim* Weltuntergang in Sage und Wissenschaft 1921; *A. Marinus* Folklore et science 1933; *E. Levy-Brül* Les fonctions mentales dans les societes inferieures 1911; *Th. W. Damel* Magie et science secrètè 1939; *J. von Negelein* Weltgeschichte des Aberglaubens 1931–1935; *K. Ziegler* ir *S. Oppenheim* Weltentstehung in Sage und Wissenschaft 1925.

GYVULIŲ FOLKLORAS yra folklorinės žinios apie gamtinę ir mitinę gyvūniją, aptinkamą visose folkloro rūšyse, ir apie žmonių santykius su ja. Seniau G. F. buvo skaldomas į gyvulių mitologiją (A. de Gubernatis), gyvulių pasakas (A. Aarne) ir gyvulių epą (G. Paris, L. Foulet, J. Grimm); dabar šias tris šakas sujungia vienu vardu gyvulių folkloras (ang. animal lore, pranc. folklore d'animaux, rus. žyvotnyj folklor). Pasakose dažnai aptinkami: lapė, lokys, meška, vilkas, liūtas, kiškis, šuo, avis, arklys, katė, ožys, ožka, ežys, elnias, kiaulė, žiurkė, gaidys, garnys, gegutė, varnas, karvelis, erelis, varlė, rupūžė, žaltys ir kt. Nors jie savo vardais ir panašūs į tikruosius tų vardų gyvūnus, tačiau jų prasilenkia, o kartais ir visai nesutampa su gamtoje esančių gyvūnų charakteristika, nes žmonės apie gyvūnus sprendė analogijomis iš savo gyvenimo. Folkloro gyvuliai yra antropopatiški, žmogaus būdo padarai: jaučia, galvoja, kalba, gyvena kaip žmonės, tik kitokia forma. Š. Amerikos indėnų legendoje sakoma, kad pasaulio pradžioje žmonės buvę kaip gyvuliai ir gyvuliai buvę kaip žmonės, tarp gyvulių ir žmonių nebuvę jokio skirtumo. Gyvulių ir žmonių giminumas folklore pabrėžiamas gyvulių būdo panašumu. Gyvuliai kalba kaip ir žmonės, tik kitokiais garsais, tos gyvulių kalbos žmonės gali išmokti ar iš pačių gyvulių, ar iš burtininkų, ar kuriuo magišku būdu, kartais gyvuliai prabyla ir žmonių kalbos garsais. Gyvulių bendruomenė ir valstybė savo forma ir struktūra panaši į žmonių visuomenę, ten esančios kastos, luomai, rangai, valdovai, seimai. Kiekviena gyvulių rūšis turi savo karalių, kurie tačiau yra priklausomi stipresniųjų gyvulių valdovui, kaip vasalas siuzerenui; jų priekyje esti liūtas, visų gyvulių valdovas. Gyvuliai turi savo kariuomenes, skelbia karus, kariauja viena rūšis su kita, kartais ir vienos rūšies. Gyvuliai tarp savęs sudaro taikos sutartis, švenčia savo šventes, kelia pokylius, kviečia svečius, atlieka religines apeigas, organizuotai puola žmones, mylisi, tuokiasi, kelia vestuves, turi savo teismus, kelia bylas, vykdo bausmes, kartais būva tarpininkais tarp dievų ir žmonių, tarp žmonių ir gyvulių, atlieka tolimas keliones, suranda naujus kraštus.

Gyvulių gyvenimas buvęs žmogaus ir žmonių gyvenimo kopija. Šie žmogiški gyvulių savumai ilgainiui virto stereotipinėmis alegorijomis, atskirų, ypač neigiamų, žmonių būdo ryškių bruožų išraiškomis: lapė – guvumo ir gudrumo, vilkas – naivaus drąsumo, lokys – naivaus gerumo, liūtas – teisingumo ir kt. Gyvulius su žmonėmis artino ir etiologinės gyvulių kilmės legendos, kuriose, ypač toteminėse legendose, net žmonės buvo kildinami iš gyvulių, gyvuliai buvo žmonių pirmtakais: kartais ir žmonės arba dievų paverčiami, arba patys pavirsta gyvuliais kaip Afrikos bezdžionės babūnai, kuriomis pavirtę žmonės ir pamiršę savo žmonių kalbą tik todėl, kad nenorėję dirbti ar vergauti. Gyvulių veislių kilmės aiškinime slypi transformizmo mintis, kuri panaikino skirtumą ne tik tarp gyvulių ir žmogaus, bet ir tarp pačių gyvulių veislių: katės galėjo kilti iš erelio, o virsti žuvėdra. Kosmogoninėse legendose, paveiktose didžiųjų religijų, randame aiškinimus, kad gyvulius sutvėrę dievai iš negyvosios gamtos, vieną gyvulių veislę iš kitos, bausmės vietoje žmones paversdami gyvuliais. Kai kuriose legendose gyvulius sutveria velnias, bemėgdžiodamas Dievo kūrybos padarus, ir tai kartais Dievas turi baigti velnio darbą: suteikti velnio sutvėrimui gyvybę. Kartais gyvuliai atsiradę iš kurios vienos milžiniškos gyvulių poros ar iš kosminio kiaušinio. Animizmo įtakoje žmonės manė, kad gyvuliai, kaip ir žmonės, turi sielą ir kad toji jų siela gyvendavo ir po jų mirties, bet kartais gyvulio pavidalą priimdavusios ir žmonių bei augalų sielos. Transformizmo mintis prileido ir gyvulių hibridizaciją gyvulių ir žmonių santuokos pavidalu, kurių vaikai būdavę čia žmonės, čia gyvuliai, čia žmonės su gyvulių žymėmis. Mažai suprantamų reiškinių įtakoje (sugebėjimas šerti savo kailį, mesti plunksnas, nerti odą) žmonės manė, kad gyvuliai gali keisti ir savo pavidalą. Seniau ir žmonės esą galėdavę keisti savo pavidalą, bet ilgainiui tą paslaptį pamiršę, tiktai kai kurie sakralinių formulių ar magišku būdu galį dar pavirsti gyvuliais (vilkolakiais). Burtininkai, raganiai ir raganos žino tuos magiškus transformacijos būdus ir jie gali ne tik patys pavirsti, bet ir kitus paversti gyvuliais. Burtininkų ir raganų transformacijos galia būva arba paveldėta iš senovinių tradicijų, arba įgyta iš velnio, kuris pats sugeba keisti savo ir visų kitų pavidalus. Paverstieji į gyvulius žmonės būva aprėžtam ar neaprėžtam laikui, net ir visam amžiui; pirmaisiais dviem atvejais transformuotieji žmonės gali atvirsti vėl žmonėmis ar būti išvaduoti, jei kuris žmogus patenkins prakeikimo ar persikūnijimo sąlygas; trečiuoju atveju žmonių pasaulin grįžti nebegalima. Net ir pats virtęs gyvuliu (vilkolakiu) nebegalįs atvirsti žmogumi, jei pamirš ar blogai atliks persikūnijimo aktą. Esti gyvulių žmonėms draugiškų ir nedraugiškų. Draugiškų gyvulių koncepcija kilo iš to, kad kai kur žvėrys žmonių nepuola, jei žmonės jų neužkabina. Totemizmo gadynėje buvo tikima, kad toteminiai gyvuliai, nors jie būtų plėšrūs, nuodingi, savo klano žmonėms nieko nedaro, net jiems padeda. Toteminis gyvulys buvo ne tik jaunesnis savo clano žmonių brolis, bet ir tėvų vėlės galėjo įsikūnyti toteminiuose gyvuliuose. Draugiškieji kaip ir toteminiai gyvuliai esti veldimi, įgyjami. Įgyti juos galima už dovanas, pinigus, mainais, susigiminiuojant (sesuo teka už gyvulio vyro, brolis veda gyvulio žmoną, kartais tie gyvuliai būva žmonės, gyvuliais paversti). Yra rūšis dėkingųjų gyvulių; jie žmonėms dėkingi už jų pagalbą ar gailestį nelaimėje. Draugiškųjų ir dėkingųjų gyvulių tarpe būva visų gyvūnijos rūšių atstovai: gyvuliai, žvėrys, paukščiai, žuvys, ropliai. Gyvuliai įvairiaip žmonėms padeda: gydo žmones ar parūpina jiems vaistų, įspėja nuo gresiančių nelaimių, vaduoja iš nelaisvės, gelbsti nuo mirties, padeda nugalėti savo priešus, slaugo, maitina žmogų ar jo vaikus, padeda žmonėms nuo pavojaus pabėgti, surasti dingusius žmones ar daiktus ir t. t. Folklore yra nepaprastų gyvulių: žalios spalvos ožkos, arkliai, margos kalnų ožkos, kintamų spalvų gyvuliai, kurių spalvos kinta kas metai, mėnuo, diena, net valanda, paukščiai aukso, sidabro, deimanto plunksnomis, avys ar ožkos aukso ar sidabro vilnomis, žalčiai deimanto akmenim. Kiti gyvuliai būva nepaprastos jėgos, jie turi nepaprastus savumus, ugnines akis, liepsnojančius nasrus, kiti jų mato dvasias, žino žmonių ateitį, nujaučia nelaimes, jaučia

savo galą, gyvuliai sugeba keisti savo lytį, plauką, pavidalą, pajaunėti, misti mėnesio, saulės spinduliais ar net ugnies liepsna. Atskirą gyvulių rūšį sudaro gyvuliai milžinai, kurių esti visų gyvūnijos rūšių tarpe. Mitiniai gyvuliai skiriasi nuo gamtinių gyvulių; jie turi po daug galvų, akių, ragų, kojų, uodegų, sparnų, jų tarpe yra daug hibridų gyvulių su gyvuliais, gyvulių su žmonėmis. Antropohibridų rūšiai priklauso gyvuliai, kurie turi žmogaus somatinius savumus: sfinksas – veidas moters, liemuo liūto; sirena – pusė žuvies, pusė moters; kentauras – liemuo arklio, galva žmogaus; minotauras – liemuo žmogaus, galva arklio; satyras – žmogus su ožio kojomis ir t. t. Daug yra mitinių hibridų žmogaus ir liūto, žmogaus ir tigro, žmogaus ir šunies, žmogaus ir dramblio pavidalu. Yra ir gyvulinių hibridų: pegasas – sparnuotas arklys, grifas – arklys ir erelis, sparnuoti arkliai, jaučiai, hipopotamai; cerberas, trigalvis šuo su žalčio uodega; chimera, kombinacija liūto, žalčio ir ožkos, ir kt. Yra ir ne hibridinių mitinių gyvulių: slibinai, baziliskai, unicornus, feniksai, kamroš, halkion, rok, pieną duodantieji paukščiai, aukso kiaušinius dedančios vištos, raudono gaidžio pavidalo aitvarai, begalviai šunys ir kt. Jie saugo, neša ar gamina lobius, savo organizme jie turi brangių metalų ar mineralų, net jų organizmo dalys yra magiškos ir savininkui teikia lobius. Mitiniai gyvuliai yra labai protingi ir išmintingi, jie žmogui pasako tiesą, pamoko išminties, įspėja mintis, yra pranašingi. Jie ne tik žmonių, bet ir dievų draugai, tarnai, pasiuntiniai, net ir patys dievai yra teromorfiniai, gyvulių pavidalo ar su gyvulių žymėmis. Egipte buvo dievai Hator su karvės galva, ausimis ar ragais, Thotas su ibiso galva, Anubis su šakalo galva, Bastet su katės galva ir t. t. Indijoj Indra jaučio, avino, sakalo pavidalo, Šiva bezdžionės pavidalo, Durga šakalo pavidalo ir kt. Dievai, kurie turi kurių gyvulių požymių, bus kadaise ir kilę iš tų gyvulių. Gyvuliai dievų pasiuntiniai dažnai turi su dievu, kuriam tarnauja, kilminį giminystės ryšį. Ir patys dievai mėgsta pasiversti tokiais gyvuliais, iš kurių jie kilę, net aukojamieji dievams gyvuliai būva vienos su dievais kilmės. Religinėse apeigose dievų garbintojai puošiasi to gyvulio kailiais, plunksnomis, pagražinimais, iš kurių tarpo pats dievas kilęs. Gyvulių kulte pradžioje buvo garbinami visi vienos rūšies gyvuliai. Iš jų tarpo išsiskiria jų archetipai tam tikros spalvos, ūgio: baltas jautis Egipte, raudona karvė Indijoj, baltas dramblys Afganistane, juodas ožys Asirijoj, raudonas jautis Irane. Iš tų paskui išeina teromorfiniai dievai. Dangaus kūnai, mėnuo, saulė, planetos, žvaigždės, kometos būva vaizduojami gyvulių pavidalais, nes kai kurie jų ir tesą erdvėn pabėgę gyvuliai. Savo pėdsakus gyvuliai paliko ir zodiako ženkluose. Net žemė, kuri esanti plokščia, laikoma ant kupros šimtagalvio žalčio, milžino dramblio, jaučio, purplio, žuvies, varlės. Pati žemė buvo vaizduojama milžiniška karve, dangus milžinu jaučiu. Kultūriniai herojai, pramokę žmones verslų, žemdirbystės, amatų ir buvę gyvuliai ar gyvulių pavidalo; augalų ir derliaus dvasios įsikūnydavusios gyvulių pavidalu: arklio, kiaulės, šunies, katės, karvės, ožio ir kt. Totemizmo ir teroteizmo įtakoje žmonės kildino save iš mitinių gyvulių, tikruosius tam tikrų veislių gyvulius laikė savo giminaičiais. Žmonės vadindavos gyvulių vardais, savo gyvulius visus ar jų dalis piešdavo kaip nuosavybės ženklą. Įsigalėjo gyvulių formos piktografijoj ir heraldikoj. Jungiantis giminėms, jungės jų gyvulių emblemos, prasidėjo hibridizacija piktografijoj ir heraldikoj. Gyvulių vardai įsiterpia varduosna (asmenvardžiai, vietovardžiai), kurių atsiradimo priežastys įvairiose vietose būva įvairios. Kadangi gyvuliai buvo protingi, valingi, žmogiškos prigimties padarai, tai jie būdavo už savo blogus, žalingus veiksmus žmonėms atsakingi, todėl viduramžiais gyvulius teisdavo, būdavo gyvulių bylos. Dažniausiai būdavo teisiami naminiai gyvuliai, bet neišvengdavo teismo ir kitos gyvulių veislės. Buvo gyvulių bylų advokatai, gyvulių gynėjai. Teismai gyvulius bausdavo tokiomis pat bausmėmis kaip ir žmones. Kartais su gyvulių bylomis kreipdavosi ir į dvasinius teismus. Burtininkai sugebėdavo gyvulius, ypač žiurkes, išvesti į dykumas. Europos tautų pasakose, pasakėčiose, legendose, epuose, anekdotuose, dainose gyvuliai vaidina didelį vaidmenį. Seniau buvo manoma, kad gyvulių pasakos ir

epas atklydę iš Indijos, bet vėliau patikėjo, kad Europoje gyvulių pasakų būta dar tuomet, kada Indija Europai įtakos neturėjo. Dideli gyvulių pasakų rinkiniai, atklydę iš Rytų, užplūdo Europą. Čia veikė ir arabų „Tūkstantis ir vienos nakties“ pasakos. Pačioje Europoje gyvulių pasakos buvo vartojamos mokymo ir didaktikos reikalams. Ezopo pasakėčių, *Batrachomachijos* ir *Eckbasis* įtakoje XII–XVI a. Prancūzijoj išauga gyvulių epas apie vilką Isengrimą ir lapę Reinhartą. Didelės įtakos gyvulių folklorui turėjo Bizantijos Fiziologai ir Vak. Europoje Bestiarijai, kuriuose buvo teikiamos fantastinės žinios apie gyvulius ir kuriuose buvo pilna fantastinių gyvulių, surinktų iš įvairių šaltinių. Vid. amžių legendose daug buvo fantastinių žinių apie gyvulius su antropopatiškom savybėm. Europos tautų folklore gyvuliai, jų tipai, būdas formavosi emanizmo, animizmo, totemizmo, gyvulių gyvenimo stebėjimo įtakoje, bet čia turėjo įtakos ir Rytų tautų pasakos, vid. amžių apokrifinė, hagiografinė, geografinė, gamtinė, astrologinė literatūra, religinių formų evoliucija ir net žmonių ūkio forma bei gyvulių jaukinimas. Gyvulių folkloro motyvai keldavos iš vieno krašto kitan, iš vieno kultūros laipsnio ir tipo kitan, šioje kelionėje jie keisdavo savo formą ir struktūrą.

J. Basanavičius Lietuviškos pasakos 1898–1902; („) Lietuviškos pasakos įvairios I–IV [4]1928; („) Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių [2]1928; („) Levas lietuvių pasakose ir dainose 1919; *M. Dovojna-Sylwestrowicz* Podania żmujdskie I–II 189–1; *L. Jucewicz* Litwa 1846; *H. Scheu* u. *A. Kurschat* Pasakos apie paukščius 1913; *V. Krėvė* Sparnuočiai liaudies padavimuose 1933; *J. Elisonas* Vilkas tautosakoje – Mūsų tautosaka I 1930: („) Mūsų krašto ropliai lietuvių folklore III 1931; („) Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje V 1932; („) Pasakos apie gyvulių ir augalų atsiradimą IX 1935; („) Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje – Tautosakos darbai VI 1939; *P. Šmits* Latvju teikas un pasakas 1925–1936; *A. Afanasjev* Narodnyje russkije skazki 1936–1940; *V. Gnatiuk* Ukrainski narodni baiki 1916; /. *Bolte* u. *G. Polivka* Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm 1913–1932; *J. Bolte* u. *L. Mackensen* Handwörterbuch des deutschen Märchens 1930–1940; *O. Knoop* Volkstümliches aus der Tierwelt 1905: *J. Mac Culloch* The childhood of fiction 1905; *A. Gubernatis* Zoologicalmythology 1872; *O. Dahnhardt* Naturgeschichtliche Volksmärchen [2]1909; *F. Rolland* Faune populaire de la France 1877–1911; *L. Kolmačevskij* Životnyj epos na Zapade i u Slavian 1882; *V. Bobrov* Russkije narodnyje skazki o životnych 1908; *K. Krohn.* Bär und Fuchs 1891; („) Mann und Fuchs 1891; *A. Aarne* Die Tiere auf der Wanderschaft 1913; *M. F. Sumcov* Tur v narodnoj slovesnosti 1887; („) Zajac v narodnoj slovesnosti 1891; *S. Thompson* Motive index of Folk Literature 1932–1936; *L. Foulet* Le roman de Renard 1914; *A. Veselovskij* Statji o skazke 1938; *R. Schmidt* Dawn of the human mind 1936; *O. Keller* Antike Tierwelt 1909–1913; *W. Rose* The epic of the beast 1924; *K. Amira* Tierstrafen und Tierprozesse 1894; *J. Kantorovič* Processy protiv životnych 1897; *L. H. Gray* The mythology of all races 1916–1935; *J. G. Frazer* Totemism and exogamy 1910; („) The Golden Bough 1936–1937.

GENTIS – socialinis junginys, siejamas tikrosios ar tariamosios giminystės, kulto ir ekonominiais saitais. Vardas G. (gr. genos, lot. gens, skr. ganas) siejamas su žodžiu gimti (gr. gignomai, lot. gigno, skr. ganomai). G. paprastai turi savo bendrą vardą, bendros kilmės tradicijas, savo genties kūrėją, kurio vardu gentis dažnai vadindavos. Gentis turėdavo savo religines, magiškas apeigas, romėnų vad. *sacra privata*, kartais bendras kapines, bendrai valdomą ir veldimą turtą. G. kai kur turėdavo ir bendras visiems savo nariams pareigas, pvz., nevesti savo genties moters į žmonas (egzogamija); išimtis būdavo daroma tik nykstančiųjų šeimų moterims ar merginoms, kurias galėdavo vesti ir tos pat genties vyrai. Svarbiausioji pareiga buvo genties kerštas už nuskriaustą ar nužudytą savo genties narį. Genties giminystė paprastai būva agnatinė, tėvo pusės, bet seniau Europos tautose ji buvo kognatinė, motinos pusės, ir šeimos, ir genties gyvenime turėdavo įtakos motinos brolis. Kognatinėje sistemoje turto, vardo ir kulto veldėjimas vykdavo motinos moters linija. Būdavo ir mišrios giminystės (agnatinės ir kognatinės). Dažnai, kur genties nariai rinkdavo savo genties viršininką ribotam laikui, šis žiūrėdavo genties kulto,

ūkinius ir politinius reikalus. G. kartais gyvendavo vienoje kurioje vietoje, bet kartais ji teritoriją keisdavo. Vienoje vietoje gyvendama, gentis būdavo panaši į didelį kaimą, kai kur genties papročiai leisdavo nykstančioms šeimoms priimti įsūnius ar įdukres. Gentys aptinkamos visuose kraštuose. Senovės Meksikos inkai, actekai ir kt. buvo susidarę iš genčių ir padermių federacijų. Senovės Atėnuose buvo 360 genčių, Spartoje apie 100, senovės Romoje apie 300, senovės Kinuose – 100 skirtingais vardais genčių. Sen. škotų *clanai*, sen. airių *septai*, albanų *phis* ar *phrara*, vokiečių *Sippe*, anglosaksų *sib* buvo irgi gentys. Lygiai taip pat buvo G. ir slavų *rod*, *plemia*, *verv*, serbų *zadruga*, chorvatų *skupščina*. Senovės Palestinos žydai turėję 20 genčių, kurių 12 buvę Jokūbo 12 sūnų vardais vadinamos, 8 – Levi giminės palikuonių vardais. Genčių sistema aptinkama ir gamtotaučių tarpe: australoidai, Afrikos negrai, Amerikos indėnai, Indijos dravidai, Sibiro gyventojai taip pat turi savo gentis, susijusias dažnai su totemizmu, kur beveik kiekviena gentis turi savo totemą, vad. savo totemo vardu; to paties totemo vyras negali vesti savo totemo genties merginos, vieno totemo gyventojai tariasi esą tarp savęs giminaičiai. Giminystės sistema tokių socialinių junginių vienur ir daugiausia seka moters motinos linija, kitur – vyro tėvo linija. Kiekviena G. turi savo genties legendinę kilmę, kuri siejama su kurio istorijoj ar mitologijoj žinomo herojaus vardu: Graikijoj su Doru ir Ionu, Romoje su Remu ir Romulu, Palestinoj su Jokūbu ir jo 12 sūnų, Prūsuose su 12 Vaidevučio sūnų. Šios legendos buvo sugalvotos ar sunaudotos tuomet, kai buvo reikalinga genties kilmę ir evoliuciją įprasminti, todėl su tikrąja genties kilme turi tik formalinį ryšį. Buvo manoma, kad gentis kilusi iš šeimų junginių ar gimininųjų šeimų federacijos, bet gamtotautėse ne gentis auga iš šeimos, bet šeima iš genties, nes ten gentis apsprendžia, iš kur imti žmoną, kur priskirti vaikus, kur įsikurti šeimai. Kraujo giminystė, taip ryški kai kurių Europos tautų gentyse, atstojama totemo ir toteminės organizacijos gamtotaučių tarpe, todėl genties kilmė ten siejama su totemizmo, egzogamijos, giminystės ir veldėjimo kilmėmis, genties kitimas ir nykimas buvo veikiamas šeimos, turto, nuosavybės, ūkio formos ir veldėjimo formų kitimo.

E. Hermann Sachliches und sprachliches zur indogermanischen Grossfamilie, 1918; *H. Lowmiański* Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, II, 1932; *A. Švabe* Latvju kultūras vēsture, I, 1921; *L. H. Morgan* Ancient Society, 1877; *J. G. Frazer* Totemism and exogamy, 1910; *R. H. Lowie* Primitive society, [2]1929; *W. H. R. Rivers* Social organization, [2]1932; *P. Radin* Social anthropology, 1933; *A. Goldenweiser* Early civilization, 1935; *R. Thurnvald* Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, 1932; *L. Krzywicki* Społeczeństwo pierwotne, 1937; („) Ustroje społeczno-gospodarcze, 1914; *M. Kovalevskij* Rodovoi byt, 1905; („) Očerk proischoždenija i razvitija semji, sobstvennosti i religiji [4]1939; *P. Efimenko* Pervobytnoje obščestvo, 1938; *B. Malinowski* Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego, 1915; *E. Westermarck* The history of human marriage, [4]1925.

GIMINYSTĖ paprastai reiškia kraujo ar kilmės bendrumą. Bachofenas 1861 m. ir Mac Lennanas įrodė, kad buvo tarpas, kada giminystės sistemoje tėvas nevaidino jokio vaidmens, kad sūnus savo tėvui nebuvo giminus. Giminystės sistema, jų aiškinimu, pagrįsta motinos giminumo ryšiais su savo motina. Vieno tėvo, bet dviejų motinų vaikai nebuvo tarp savęs giminūs. Morganas 1871 m., Lubbockas 1870 m., remdamies amerindų, Didžiojo vandenyno salų, Australijos vietinių gyventojų giminystės duomenimis, priėjo išvadą, kad sūnumis, dukterimis, broliais, seserimis vadinami ne vienos motinos vaikai, bet ir motinos seserų vaikai, ten neskiriamas giminystės laipsnis. Toji giminystės sistema, kur nebuvo skiriamas giminystės laipsnis, buvo Morgano pavadinta klasifikacine giminyste ir buvo pabrėžiama, kad kilusi iš promiskvito, grupinių jungtuvių ar agaminio tarpo, kada nebuvę porinės šeimos. Dėl klasifikacinės giminystės kilo polemika;

Cunowas 1894 m. įrodė, kad klasifikacinės giminystės terminai reiškė ne kraujo bendrumą, o amžių, kad Havajų salų čiabuvių terminai *kupuna* (senelis), *makua* (tėvas), *kaiki* (vaikas), *mupuna* (vaikaitis) reiškia seną, suaugusį, jauną, mažą žmogų, esantį vieno socialinio junginio, to paties clano tarpe. Vėliau Cunowo hipotezę papildė Schurtzas 1902 m., įrodęs, kad klano gyventojai suskyla generacijomis, amžiaus kartomis, o klasifikacinės giminystės terminai ir buvo taikomi atskirų amžiaus kartų, generacijų žmonėms vadinti. Klasifikacinės giminystės ribas dažnai nurodydavo egzogamija (ž.). Tyloras 1889 m. atkreipė dėmesį į giminystės ryšį su šeimos gyvenamąja vieta, o Starcke ir Grosse siejo giminystę su šeimos ir ūkio formomis. Morganas skyrė tris klasifikacinės giminystės formas: Havajų salų, turaninę (Azija ir Okeanija) ir ganovaninę (Šiaurės Amerikos indėnų). Jis manė, kad seniausioji buvusi havajinė sistema su penkiais giminystės terminais (seneliai, tėvai, broliai ir seserys, vaikai, vaikaičiai), po jos atsiradusi turaninė ir ganovaninė sistema, kur atsiranda šoninės, besišakojančios iš brolių ir seserų, giminystės šakos, vadinamos naujais terminais (pusbroliai, pusseserės, dėdės, tetos ir t. t.). Jei havajinę giminystės sistemą Morganas kildino iš promiskvito, tai kitas dvi sistemas jis kildino iš vad. punalua šeimos, kuri kilusi dėl draudimo ieškoti žmonos savo clano giminės tarpe. Morganas spėjo, kad turaninė ir ganovaninė sistemos kilusios iš havajinės. Dabar visos trys Morgano sistemos vad. vienu vardu – klasifikacinė giminystės sistema. Po jos sekė aprašomoji, ar deskriptyvinė, sistema, kurios pagrinde slypi giminystės laipsniai, kur kiekvienam giminystės įvairių šakų laipsniui taikomi atskiri terminai. Tačiau ir deskriptyvinėje giminystės sistemoje yra dvi rūšys: motininė, pagrįsta kognatine giminyste, ir tėvinė, pagrįsta agnatine giminyste. Motininės giminystės sistemoje vardas, veldėjimas, giminumas, įpėdinystė eidavo motinos šaka. Giminės būdavo motinos, jos seserų ir kitų jos giminių vaikai, bet vaikai vieno tėvo, o kelių motinų nebuvo tarp savęs giminūs. Motininė giminystė paliko savo pėdsakus giminystės terminologijoj, kur motinos ir tėvo brolis, motinos ir tėvo sesuo, žmonos ir vyro broliai, brolio ir sesers vaikai buvo vadinami vis kitais vardais. Kuomet įsigali tėvinė sistema, tai vardas, veldėjimas, giminumas, įpėdinystė perkeliami tėvo pusėn ir čia vienos motinos, bet dviejų tėvų vaikai tarp savęs nebūdavo giminūs. Ir motininės, ir tėvinės sistemos gadynėse giminystė reikšdavo ne tik kraujo bendrumą (consanguinitas), bet ir svainystę (affinitas), kuri kildavo iš santuokos vyro ir žmonos. Svainystės terminologija buvo irgi skirtinga motininės ir tėvinės sistemos laikais. Giminystė kartais įgyja ir vietinį antspalvį. Klasifikacinės giminystės sistemoje vieno clano žmonės buvo tarp savęs giminės. Aprašomojoje sistemoje iš didžiosios šeimos paveldėtų tradicijų mūsų ir latvių dainose vieno kiemo jaunuomenė vadinami broleliais ir seselėmis, nors tikros giminystės tarpe jų ir nėra. Giminystė būdavo kartais dirbtinai praplečiama įsūniais ir įdukromis (adoptio), susibroliavimu (pietų slavų pobratimstvo), kur buvo jungiamas susibroliaujančių kraujas, motinos pieno giminystė (Kaukazo tautelėse ir kt.), kur susigiminiuoja čiulpdami moters krūtis, religinio ritualo giminystė, kur giminėmis laikomi visi tie, kurie dalyvauja bendrai kuriose religinėse ar maginėse apeigose ir kt.

L. H. Morgan Systems of consanguinity and affinity in human family, 1871; *J. Bachofen* Das Mutterrecht, 1861; *F. Bernhöft* Verwandschaftsnamen und Eheformen der nordamerikanischer Volkstamme, 1889; *A. Post* Grundriss d. ethnologischen Jurisprudenz, 1894–1895; *H. Cunow* Verwandschaftsorganisation der Australneger, 1894; *H. Schurtz* Altersklassen und Mannerbunde, 1902; *A. L. Kroeber* Classificatory system of relationship 1909; *W. Rivers* Kinship and social organisation, 1914; *P. Kirchhoff* Verwandschaftsbezeichnungen und Verwandtenheirat, 1932; *E. Gifford* Kinship terminologies, 1922; *R. Thurnwald* Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandschaft und Bunden 1932; *B. Delbrück* Ueber die indogermanische Verwandschaftsnamen, 1889; *J. Plakis* Baleliņi un tautas Burtnieku Pūrs, 1912; *R. H. Lowie* Primitive society, 1920 (pran. vert. 1935, *Schmidt-Kappers* Völker und Kulturen, I, 1924).

GREITAKALBIAI. Greitakalbiai yra tokia kalbos rūšis, kur žodžiai ar posakiai tariami tokiu greitumu, kad jie susilieja į tam tikrą ritmą, kurį kalbėtojas nori pamėgdžioti. Susiliejančių žodžių ar posakių prasmė nebepagaunama, todėl čia renkami žodžiai tokie, kurie savo aliteracijomis, asonansais, anaforomis primintų reikiamą ritmą, taktą, melodiją. Dažnai greitakalbiai pagrįsti ritmu kurio darbo, gamtos garsų, varpų skambėjimo, mašinos važiavimo, gyvulių, žvėrių ir paukščių garsų. Greitakalbiai taip pat dažnai pasitaiko vaikų, piemenų ir vadinamojoje adverninėje kalboje. Šioji greitakalbių rūšis nėra kurio ritmo mėgdžiojimas, bet noras sukurti kalbą tik jiems vieniems suprantamą. Čia dažnai praleidžiami garsai, skiemenys, įterpiami nauji garsai, skiemenys. Čia kalbama greitai todėl, kad klausantieji ir neįgudę nespėtų įsiklausyti ir pagauti prasmės. Greitakalbių pasitaiko ir akumuliatyvinių, su augančiu refrenu, dainose.

GRIMM 1) Jokūbas [Jacob] (1785 1 4 Hanau – 1863 IX 20 Berlyne) vokiečių filologas, folkloristas, kultūros istorikas, germanistikos ir folkloristikos kūrėjas. 1802–1805 mokėsi Marburgo universitete, kur susipažino su F. Savigny, K. Brentano ir L. Arnimu. Pažintis su Brentano ir Arnimu paakino Grimmą domėtis liaudies kūryba, ir abu broliai Grimmai nuo 1805 m. pradėjo rinkti pasakas ir sakmes. Tik baigusį universitetą Grimmą 1805 m. Savigny paėmė su savim Paryžiun, kur Paryžiaus bibliotekoj surado XIII a. Manesse'o rankraščius, minezingerių lyrikos rinkinį, kuriuo buvo pagrįsti Bodmerio spausdinti tekstai. Grįžęs Grimmas dirbo 1805–1808 m. Kasely karo kolegijoj, kur kartu studijavo vokiečių vidurinių amžių literatūros ir kalbos dokumentus, rinko pasakas, ruošė jas spaudai ir pradėjo rašyti recenzijas. Straipsnyje „Über das Nibelungenlied" 1807 Grimmas sprendė Nibelungų rankraščių tikrumo klausimą ir aiškino, kad „Nibelungų giesmė" yra ne kurio autoriaus, bet visos tautos kūrinys. 1808–1813 Grimmas dirbo Vestfalijos karaliaus Jérome Bonaparte'o dvare Wilhelmshöhėje tvarkydamas rūmų biblioteką. Čia dirbdamas G. rašė straipsnius, kur įrodinėjo, kad poezija pirmojoj stadijoj yra saga, o saga nėra poetinė išmonė, bet liaudies išgyvenimų ir lūkesčių suma. Veikale „Über den altdeutschen Meistergesang" 1811 m. išaiškino, ir kokiais tarpais skirstytina vokiečių viduramžių poezija. 1812 m. išėjo I t. „Kinder und Hausmärchen", kurio prakalboje ir pastabose pareiškė nuomonę, kad pasakos yra svarbus šaltinis vokiečių mitologijai ir tautos charakteriui pažinti; čia buvo 86 pasakos. 1813–1816 m. Grimmas buvo Heseno elektoriaus ministro sekretorius, su kuriuo buvo Vienos kongrese, domėjosi slavų kalbomis ir senienomis, 1815 m. buvo siųstas Paryžiun atgauti Napoleono išvežtų iš Vokietijos knygų ir rankraščių. Šiuo tarpu G. išspausdino senus rankraščius „Der arme Heinrich" poeto Hartmanno von Aue, 1815 m., vertė skandinavų Eddos sagas „Die Lieder der alten Edda", 1815, su broliu leido „Altdeutsche Wälder" 1813–1816 m., skirtą vokiečių kalbos senienoms. A. W. Schlegelio daryti priekaištai Grimmui dėl Eddos vertimo ir kalbos dalykų paakino G. parašyti vokiečių kalbos gramatiką. 1816–1829 m. Grimmas su savo broliu dirbo Kaselio muziejaus bibliotekoj. Čia būdamas pradėjo leisti savo gramatiką: „Deutsche Grammatik", ^{1}1819, ^{2}1822, ^{3}1840, II 1826, III 1831, IV 1837. Šion gramatikon Grimmas įtraukė visas vokiečių kalbos tarmes ir net skandinavų bei anglosaksų kalbas. Antrajam pirmojo tomo leidime Grimmas formulavo priebalsių kaitos schemą, pavadintą Grimmo dėsniu. 1875 m. šis dėsnis buvo papildytas ir pataisytas kalbininko K. Vernerio. 1815 m. išėjo antrasis tomas pasakų (70 pasakų). 1819 išspausdintas antrasis pasakų leidimas dviem tomais, kur antrame tome jau buvo 77 pasakos. 1822 m. išėjo pastabų ir variantų prie „Kinder- und Hausmärchen" tomas. Pasakos buvo abiejų brolių darbas, todėl jos žinomos brolių Grimmų pasakų vardu. 1857 m. leidime skaičius pasakų išaugo ligi 200 ir 10 vaikų legendų. Šis leidimas buvo paskutinis Grimmams gyvenant. Pasakoms pastabas ir pasakų rankraščius paveldėjo

Vilhelmo Grimmo sūnus Hermanas, kuris juos atidavė vokiečių folkloristui J. Boltei, pastarasis su čekų folkloristu J. Polivka Grimmų pasakų pastaboms surinko daug naujos medžiagos ir išleido vardu „Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm“, 1912–1918 m. (²1937), pridėdami du tomus pasakų istorijai ir literatūrai (1930–1932). Rinkdamas savo pasakoms variantus, Grimmas priėjo išvadą, kad Europos tautos pasakas paveldėjusios iš arijų protėvynės, todėl jos esančios ariško kilimo, be to, pasakos atsiradusios iš bendros arijų protėvynės mitologijos, kur mitai skildami degradavosi ligi pasakų. Pasakų kilmės ir reikšmės reikia todėl ieškoti ariškųjų tautų mituose ir jų simbolikoje. Vėliau ši Grimmo teorija buvo praminta ariškoji, mitologinė, kuri rankose M. Müllerio, A. Kuhno ir W. Schwarzo pasiekė savo kraštutinumo ir ribos ir vėliau turėjo užleisti pirmenybę T. Benfey'o skolinimo, ar indiškajai, teorijai. Grimmas lygino įvairių tautų pasakas variantais, pasakų bendrumą derino su indoeuropiečių kalbų bendrumu, pasakų protėvynę su indoeuropiečių protėvyne, ieškojo paralelės tarp pasakų ir kultūros istorijos. Grimmų pasakos turėjo didelės įtakos Arnimo, Brentano, Tiecko, Hofmano, Haufo, Anderseno ir kt. kūrybai. 1829 m. Grimmas nuvyko į Göttingeną. Čia G. pradžioj dirbo universiteto bibliotekoj. 1830–1837 m. universiteto profesorius. 1828 m. Grimmas išleido „Deutsche Rechtsaltertümer“, rinkinį teisės dokumentų, papročių teisės faktų, surastų kalboje, literatūroje, istorijoje. Vėliau Grimmas pradėjo leisti „Deutsche Weistümer“, kurių 4 t. išleido 1840–1863 pats, 3 tomus Schröderis 1866–1878 m.; tai rinkinys medžiagos, savotiška chrestomatija teisės istorijai. Šiais tyrinėjimais G. sukūrė germanų teisės istoriją. 1834 m. G. išleido gyvulių epą „Reinhart Fuchs“, kurio įvade išaiškino to epo kilmės vietą ir laiką. 1835 m. išspausdino „Deutsche Mythologie“ (⁴1875–1878). Mitologijoj G. apsiribojo kontinento vokiečių tautomis. 1837 m. Grimm su savo broliu ir kitais penkiais profesoriais atsisakė prisiekti Hanoverio karaliui Ernestui Augustui, panaikinusiam 1833 m. konstituciją. Abu Grimmai grižo į Kaselį, kur buvo ligi 1840 m.; čia rinko medžiagą vokiečių kalbos žodynui ir kalbos istorijai. 1840 m. abu Grimmai buvo pakviesti Berlyno universitetan profesoriais ir Mokslo akademijos nariais. Čia Grimmai 1846 m. sušaukė pirmąjį germanistų kongresą. 1848–1849 m. Grimmas Frankfurto parlamento atstovas, kur nuėjo Prūsijos šalininkų grupėn. Prieš vykdamas į Frankfurtą G. išleido „Geschichte der deutschen Sprache“, 1848, pirmąją vokiečių kalbos istoriją, kurioje daug skyrė vietos įrodymams, kad Trakijos getai ir germanų gotai esą tie patys. Nuo 1840 m. G. intensyviai dirbo prie vokiečių kalbos žodyno. 1852 m. „Deutsches Wörterbuch“ pasirodė pirmasis sąsiuvinis, 1854 m. – pirmasis tomas. Žodyno pirmajam, trečiajam ir ketvirtajam tomams medžiagą paruošė pats Grimmas, antrasis tomas buvo paruoštas brolio Vilhelmo. Po Grimmo mirties žodyną ėmė toliau nuo 1864 m. redaguoti K. Weigandas, M. Lexeris, R. Hildebrandtas, M. Heyne ir kt. Ligi šiol žodynas dar nebaigtas. Grimmo kalbos ir straipsniai buvo surinkti ir išleisti 1864–1890 „Kleinere Schriften“, kurių pirmajam tome yra Grimmo autobiografija. Grimmo laiškai įvairiems žmonėms buvo keliais rinkiniais išleisti 1881–1930 m.

2) V i l h e l m a s [W i l h e l m] (1786 II 26–1859 XII 16) germanistas, Jokūbo brolis, mokėsi 1804–1806 m. Marburgo universitete teisės, 1806–1835 m. įvairiose vietose gyveno ir dirbo drauge su broliu Jokūbu bibliotekose, 1835–1837 m. germanistikos profesorius Göttingeno universitete, 1837–1840 m. dirbo Kaselio bibliotekoje, 1840–1859 m. prof. Berlyno universitete ir Mokslo akad. narys. Grimmas padėdavo broliui. Abu sykiu rinko ir tvarkė pasakas, sakmes ir medžiagą vokiečių kalbos žodynui. Be to, G. patsai išvertė iš danų kalbos „Kaempeviser“, herojines dainas, ir išleido vardu „Altdanische Heldenlieder“ 1811–1813; įvade pravedė skirtumą tarp skandinavų runų ir riterių poezijos. Drauge su broliu išleido vokiečių sakmes „Deutsche Sagen“ 1816–1818, kur įvade Grimmas pravedė skirtumą tarp pasakų ir sakmių. Išspausdino „Die deutsche Heldensage“ 1829 m., ³1890 m., „Graf Rudolf“ 1828 m., „Rolandslied“

1838 m., „Hildenbrandslied“ 1830 m., „Konrad Würtzburgs goldene Schmiede“ 1840 m., „Altdeutsche Gespräche“ 1851 m., parašė „Zur Geschichte des Reims“ 1852 m. Grimmo straipsniai išspausdinti „Kleinere Schriften“ 1881–1887. Jo laiškai – 1929 m.

HELIOLITINĖ KULTŪRA. Egiptologai ir kultūros istorikai G. Elliotas Smithas, W. J. Perry, vėliau ir M. Gompertzas, C. D. Forde ir H. J. Massinghamas, aiškino, kad visa pusiaujo juostos tautų kultūra nuo Indijos ligi Centrinės Amerikos kultūros senovės inkų ir actekų esanti panaši ir bendros kilmės. Bendrumo požymiais laikė pėdsakus piramidžių, lavonų balzamavimą (mumijos), saulės garbinimą (saulės ir dangaus dievas buvo ir vyriausias dievas) ir valdovų dinastijos kildinimą iš saulės dievo (valdovai save vadino saulės dievo vaikais). Kadangi toji kultūra buvo siejama su saulės kultu, taigi ir buvo vadinama saulės, ar heliolitinė, kultūra. Tos kultūros centras buvo laikomas senovės Egiptas, kur nuo 2750 m. pr. m. e. faraonai ėmė giminiuotis su saulės dievu Ra, o faraonas Dedkere-Isisi pirmasis pasivadino saulės dievo sūnumi. Kiti mano esą heliolitinės kultūros centras buvęs žuvusioji pasakiškoji Atlantida. Iš Egipto toji kultūra nukariavimų, kolonizacijos, prekybos keliais plitusi pradžioje Viduržemio jūros baseinu, paskui Afrikos ir Indijos pakraščiais, pasiekdama Centrinės Amerikos ir net Australijos sritis. Svarbiausias tos kultūros kūrėjas ir skleidėjas buvęs karių luomas. Mokslinės vertės ši teorija neturi ir ji buvo sukurta tik atsverti rasizmo teorijai, kilusiai vokiečių krašte. Saulė garbinama visuose žemės kraštuose, žmonės kultūrą kuria visur patys, o negyvena tik kurios tautos sukurtos kultūros palikimu; valdovai saulės dievo vaikais vadinosi ir ten, kur nebuvo pėdsakų piramidžių (Japonijoje). Buržuazinė heliolitinės kultūros srovė užsimojo paversti senovės egiptiečių karius ir pirklius vergais, sugebančiais tik savintis jau sukurtą kultūrą. Heliolitinės kultūros šalininkų manymu, iš senovės Egipto kultūra plitusi bronzos ir ankstyboje geležies gadynėje.

G. Elliot Smith The Migrations of Early Culture, 1929; („) The Diffusion of Culture, 1933; („) In the Begining, 1934; *W. J. Perry* The Children of the Sun, 1923; („) The Growth of Civilization, 1937; *L. Frobenius* Das Zeitalter des Sonnengottes, 1904; *O. Rühle* Sonne u. Mond in primitiven Mythus, 1925; *J. G. Frazer* The Worship of Nature, 1926.

HETERIZMAS – etnologijoje vartojamas terminas ligi porinės šeimos atsiradimo lyčių santykiams žymėti. Pirmasis heterizmą pavartojo J. Bachofenas I861 m. Tačiau greta heterizmo L. H. Morganas ėmė tam pačiam reikalui vartoti terminą promiskvitass (promiscuity), J. Lubbockas – bendroji santuoka (common marriage), vėliau W. Wundtas – agamija. Heterizmas gali būti endogaminis, kada vieno klano vyrai ir moterys gyvena tarp savęs kaip vyrai su žmonomis. Heterizmas yra egzogaminis, ir tuomet jis virsta grupinėmis vestuvėmis (ž.). Heterizmo evoliucijoje skiriami trys tarpai: a) endogaminis nevaržomasis, b) endogaminis varžomasis ir c) egzogaminis grupinis. Pirmajame tarpe heterizmas aprėpė visus klano gyventojus: tėvus, vaikus, brolius ir seseris; antrajame tarpe tėvai atskirti nuo vaikų. H. Cunowas aiškino, kad atskyrimas tėvų nuo vaikų buvo pagrįstas ne kraujo giminystės, bet amžiaus kartos principu: jaunas su jaunu. Atsiradus egzogamijai, lyčių santykiuose buvo pašalinti broliai ir seserys. Endogaminio heterizmo naujausiais laikais niekur neaptikta, o dėl įvairių metraštininkų, keliautojų, misininkų [= misionierių] minimų faktų tikrumo kyla ginčų. Patsai Morganas endogaminį heterizmą laikė hipoteze, logiškai išeinančia iš Havajų salų šeimos, vadinamos punalua, tačiau egzogaminiai draudimai, draudžią gyventi su savo klano moterim kaip su žmona, prileidžia endogaminio heterizmo buvimą. Be to, legendos apie porinės šeimos įvedimą siejamos su valdovų vardais

(Egipte faraonas Menes, Graikijoje karalius Kekropas, Kinuose imperatorius Fohi ir kt.) liudija ir prieš tai buvus heterizmą. Klasifikacinė giminystės sistema, kur giminystės terminais reiškiama ne kraujo giminystė, bet tik amžiaus karta: tėvas – senas vyras, brolis – jaunas vyras, vaikas – mažas vyras, motina – sena moteris, sesuo – jauna moteris, duktė – maža moteris irgi rodo heterizmo buvimą. Heterizmo gadynėje motina buvo žinoma, bet tėvas beveik visuomet buvo nežinomas. Tėvo nežinojimas aiškinamas, be ko kito, ir nenuvokimu vyro vaidmens vaikus gimdant, dėl šios priežasties heterizmo gadynėje formavosi be vyro gimimo legendos, paskui žinomos partenogenezės ar nekalto pradėjimo legendų vardu. Vėliau tėvas, pareikšdamas nuosavybės teisę vaikui, mėgdžioja moters gimdymo veiksmus, ir šis paprotys etnologijoje žinomas kuvados vardu, kuris ir patikrina heterizmo buvimą. Nenuvokdami vyro vaidmens vaikui gimstant, žmonės manė, kad moterys gali lytiškai bendrauti su dvasiomis ir dievais, o vyrai – su deivėmis, čia atsirado religinio heterizmo forma sukubų ir inkubų pavidalu. Kita religinio heterizmo forma buvo merginų atsidavimas dvasininkams ar svetimšaliams meilės deivių šventyklose. Heterizmas paliko pėdsakus papročiuose: svečių vaišinimas savo žmonomis ir dukterimis, defloracijos pavedimas savo klano ar giminės vyrams, kiti net *ius primae noctis* laiko heterizmo liekana. Priešvedybinis jaunuomenės heterizmas buvo plačiai žinomas ir Europoje, ypatingai jis pasireikšdavo pavasario (gegužės) ir vasaros (Joninių) švenčių metu. Kadangi senovėje žmonės gyvulius, roplius ir paukščius laikė panašiais į žmones, tai pasakose ir legendose heterizmo partneriais, be vyrų, paprastai prileidžiami dievai, dvasios, žvėrys, gyvuliai, paukščiai, ropliai ir kt.

F. Engels Der Ursprung d. Familie, d. Privateigentums und d. Staats, 1884; *L. H. Morgan* Ancient Society, 1877; *J. Bachofen* Das Mutterrecht, 1861; Voprosy istorii doklassovogo obščestva, 1936; *E. Westermarck* The History of Human Marriage, 1925; („) The Future of Marriage in Western Civilization, 1936; *M. Kovalevskij* Očerk proischoždenija i razvitija semji i sobstvennosti, 1939; *N. Charuzin* Etnografija II, Semja i rod, 1903; *J. G. Frazer* Adonis, Attis and Osiris, 1937; *L. J. Sternberg* Pervobytnaja religija v svete etnografiji, 1936; *H. Cunow* Die Verwandschaftsorganisation d. Australneger, 1891.

Rasizmas

I

Jau Evangelijoj sakoma: „Ir kelsis daug netikrų pranašų ir daug išvedžios“ (Mat. XXIV. 11). Šitokie netikri šių dienų pranašai yra rasistai ir jų skelbiamasis mokslas rasizmas, arba žmonių veislių teorija. Rasistai stengiasi, remdamies daugybe žmogaus kūno (galvos, nosies, ausų, liemens, rankų, kojų) matavimų, pagal plaukų, odos, akių varsą [= spalvą] bei formą ne tik suskirstyti žmones į neribotą skaičių savaiminių veislių (rasių), bet pagal tuos pačius fizinius žmonių savumus spręsti ir apie žmogaus būdą, gabumą, polinkius, inteligenciją, nuopelnus kultūrai, temperamentą ir kt. Rasistai apie tai sprendžia ne tik esamajame laike, bet praeity ir ateity, atseit savo sprendimus taiko nežiūrėdami laiko nei vietos, tartum žmogaus psichikos neveiktų jokie kiti veiksniai, jokios kitos priežastys, o tik žmogaus kūno struktūra (Körperbau). Blumenbachas, Baeris, Wirchowas, Welckeris, Ranke, Schmidtas, Fischeris, Schwalbe, Mollisonas, Güntheris, Eickstedtas ir daugybė kitų mokslininkų matavo žmogaus kūną, registravo plaukų, odos, akių varsą bei foną ir iš tų, kiekvieno savaip surinktų ir suskirstytų, duomenų sprendė apie atskirų veislių žmonių, kiekvieno vis kitaip suskirstytų, dvasinius savumus. Rasistai – nenumaldomi materialistai, bet jie reakciški materialistai, stovį tarp Darvino ir Mendelio ir griebiąsi vieno ir antro, kuris jiems duotajam reikalui ir momentui yra naudingesnis.

Biblija kildė visus žmones iš trijų Nojaus sūnų: Semo, Chamo ir Jafeto, darvinistai stengėsi suvesti visas tariamąsias žmonių veisles į primatus, antropoidus, o rasistai užsispyrę tvirtina, jog žmonių rasės esančios nuo amžių, jog jos buvusios prieš ledų gadynę Europoje, jog jos nesudarančios naujų tipų, nes metisacija, veislių maišymas, arba vedąs prie degeneracijos, arba ilgainiui metisai išvirstą tomis veislėmis, iš kurių jie buvo kilę. Niekas dar nieko nesakytų rasistams, jeigu jie, visaip žmones veislėmis skirstydami, nevestų egocentriškos germaniškos agitacijos už pranašumą germanų veislės, kurios nuopelnai ir darbai, jų tvirtinimu, pranešą visų kitų rasių nuopelnus bei darbus krūvon sudėtus. Šitokia ultragermaniška germanų feodalų ir jų ainių vedamoji politika kiršina vieną žmonijos dalį prieš kitą, sėja žmonėse taip vadinamą rasinę neapykantą.

Senovėje juk taip pat skirstymas veislėmis buvo daromas neapykantos dėlei. Tai matome ir Biblijoj, kur rašoma apie chamitų veislę. Sykį girtas Nojus gulėjo nuogas savo šėtroje, o jaunesnysis sūnus Chamas, pamatęs nuogą tėvą, pasijuokę iš jo savo broliams ir už tai Nojus Chamą prakeikė: „Prakeiktas Chamas, jis bus savo broliams vergų vergas, Viešpats teišplečia Jafetą, tegyvena Semo šėtroje, o Chamas teesie jo vergas“. Ir žodis „chamas“ tapo pajuokos, pašaipos,

pagiežos ir paniekinimo žodis, paplitęs drauge su Biblija Europos tautose. Chamitai buvo tamsiaodžiai negroidų veislės žmonės, todėl ir buvo šviesiaodžių semitų ir jafitų taip nekenčiami, jog šią neapykantą jie ir Biblijon įrašė.

Egiptiečiai, matyt, taip pat skirstė žmones veislėmis pagal odos varsą, ką mes matome viename jų paveiksle (Faraonui nešamos duoklės. Žr. Fr. Ratzel „Die Erde und das Leben", t. II, priedas). Kitame egiptiečių paveiksle (W. M. F. Petrie „Arts and crafte of ancient Egypt", 1910, p. 60, Nr. 78) matome rusvaodžių, rudaodžių ir juodaodžių atstovus. Indijoj senovėje kastos taip pat buvo skirstomos pagal odos varsą, nes pats žodis varna (kasta) reiškė „varsa". Tamsiaodžiai buvo nekenčiami ir Egipte, ir Indijoj. Tačiau kultūra juk žengia į priekį, o ne atgal, todėl nėra mums ko mokintis iš anų senų laikų, kai žmogus buvo niekinamas tik dėl savo odos varsos.

Kultūra, pradėjusi savo pirmuosius žingsnius Gango, Indo ir Nilo slėniuose, kaskart žengė ir plito vis tolyn, apimdama nuolat didesnius pasaulio plotus. Paskutinis kultūros žingsnis bus tada, kai ji apims visą žemės paviršių, o jos kūrėjai, tausotojai, skleidėjai bus visų varsų ir veislių žmonės. Visi žmonės yra gabūs ir visi žmonės gali būti kultūringi, tik jų gabumui, intelektui, kultūrai pasireikšti reikia laisvės, sąlygų, apmokymo, darbo, o ne verguvės, ujimo, neapykantos, skurdinimo, susinimo. Imkim, pavyzdžiui, kinietį. Jis nekultūringas. Bet kodėl jis nekultūringas? Įžymus reportažo kūrėjas, vokiečių rašytojas E. Kischas rašė apie Šanchajaus kiniečių prastuomenę: „Jie, kiniečiai, pigesni už bet kokią pigiausią mašiną. Jo, kiniečio, rankos – elevatoriai, jo kojos – traukiniai, šie robotai nereikalingi mechaniko, tepalo, jie negenda, o sugedę patys pasitaiso. Bet ką jiems duoda baltieji: vietoje užmokesčio lupikavimą, naudojimą, plėšimą, vietoj maisto – opium, vietoj mokslo – misionierius, vietoje laisvės – verguvę". Jeigu taip, tai kur begali kinietis būti gabus, kultūringas, inteligentiškas, jeigu jis verčiamas dirbti po 16 ir 18 valandų į [= per] parą. Visi žmonės yra lygūs, gabūs, darbštūs, geri, inteligentiški, turį savyje kuriamųjų jėgų, tik rasistai padarė vienus išrinktaisiais, kitus – pastumdėliais, trečius – niekam tikusiais, bet... teatleidžia jiems Viešpats, nors jie ir žino, ką daro...

II

Odos, plaukų ir akių varsa seniai jau buvo pastebėta, ir net senovės geografai mėgdavo pabrėžti jų aprašomųjų tautų ir giminių odos, plaukų, kartais ir akių varsą. Jau graikų geografams buvo žinoma, be baltaodžių, dar rusvaodžiai, rudaodžiai, juodaodžiai. Semitai ir graikai, ir romėnai žvairoms žiūrėdavo į kitos varsos savo kaimynus, o krašto viduje šitokie spalvotieji būdavo vergai, prastuomenė, skurdžiai. Viduriniais amžiais iškilo aikštėn geltonodžiai (mongolai) ir raudonodžiai (Amerikos indėnai), nors apie juos buvo žinių jau ir prieš Kolumbą. Tokiu būdu atsirado keturios tipiškos veislės: baltaodžiai, geltonodžiai, juodaodžiai ir raudonodžiai. Tačiau arabai, kreipdami dėmesį ir į pereinamąsias spalvas, sudarė septynias spalvas žmonėms skirstyti: Abjad = balta (odžiai), Achmar = raudon (odžiai), Asfar = gelton (odžiai), Aprek = pilka (odžiai), Achdar = juosva (odžiai) ir Assuad = juoda (odžiai). Tačiau ir arabų varsų gamon dar ne visos varsos įėjo. Čia, sakysime, trūko dar varsos, kurią prancūzai vadina *café au lait* ir kuri yra charakteringa kai kuriems mongolams.

Pagal odos varsą žmonės buvo skirstomi ir naujaisiais laikais. Štai Linnaeus skirstė žmones į raudonodžius, rusvaodžius, juodaodžius, baltaodžius, o Blumenbachas pridėjo dar geltonodžių grupę. Žymusis Cuvier skirstė žmones į baltaodžius, geltonodžius, juodaodžius; šis Cuvier paskirstymas buvo priimtas prancūzo antropologo Topinardo, kuris, be odos varsos, pridėjo dar plaukų, galvos ir stuomens charakteristiką. Kiek kitaip, bet ir Ratzelis skirstė žmones pagal

odos varsą į šviesiaodžius, juodaodžius, geltonodžius. Kiti, be odos varsos, aikštėn iškėlė ir plaukų varsą bei formą. Štai Huxley išskyrė dvi veisles: šviesiaplaukių ir tamsiaplaukių. Fr. Mülleris skirstė žmones veislėmis pagal plaukų formą į gauraplaukius ir glodniaplaukius, kurių pirmuosius dalijo dar į puokštaplaukius ir puriaplaukius, o antruosius – į lygiaplaukius ir garbaplaukius. Didelės reikšmės plaukų formai teikė ir Kollmannas bei Topinardas.

Suprantama, tokie savumai kaip plaukų varsa ir forma visai netinka kriterijum žmonėms į veisles skirstyti, nes iš gyvenimo praktikos labai gerai žinome, jog vienų ir tų pačių tėvų vaikų plaukai vienų esti vienokios, kitų kitokios varsos, vienų vienokios, kitų kitokios formos. Šio straipsnio autorius patsai yra matęs vienų tėvų vieną vaiką gelsvų, kitą juosvų ar net juodų plaukų, vieną – juodų, kitą – rudų plaukų, vieną – balsvų, kitą – tamsiai rudų plaukų; vieną – kietų ir stačių, kitą – glodnių ir minkštų plaukų, vieną – lygių, kitą – purių ir garbanuotų plaukų. Šitokių pavyzdžių vienoje tik Lietuvoje galima būtų pririnkti iki sočiai. Dedant skirstymo pagrindan plaukų varsą ir formą, tektų vienų tėvų vaikus priskirti kelioms skirtingoms rasėms. Be to, plaukų forma daug pareina nuo klimato, oro, maisto, žmogaus sveikatos, plaukų priežiūros, net nuo amžiaus. Suprantama, yra ir tipiškų paveldimų plaukų formos savumų, tačiau juos nuo nepaveldimųjų nėra lengva atskirti. Plaukų varsa pareina nuo juose esamo pigmento (dažo), kurio kilmė nėra dar baigtinai ištirta (Waldeier). Šitojo dažo dėl kurių nors priežasčių trūkstant, plaukai esti širmi, žili; šis reiškinys, vadinamas albinizmas, yra aptinkamas ten, kur paprastai šviesaplaukių visiškai nėra. Odos, kaip ir plaukų, varsa pareina taip pat nuo dažo (pigmento), esamo audiniuose, vadinamuose *Rete Malpighii* ir prasidedančiuose tuojau po sausojo, raginio odos sluoksnio. Tie dažai ir nudažo raginį odos sluoksnį atitinkama varsa. Europiečio odos raginis sluoksnis, uždėtas negrui, per kelias savaites pajuosta. Šitųjų dažų (pigmentų), anot Sorbi, esama šviesiai raudonų, tamsiai raudonų, geltonų ir juodų. Tačiau visi tie dažai savo spalvą įgauna tik veikiant saulės spinduliams raginį odos sluoksnį, o patys audiniai *Rete Malpighii* su visais pigmentais, anot Wirchowo, po mikroskopu yra tik rusvos spalvos.

„Po mikroskopu, – sakė prof. Wirchowas, pašiepdamas odos varsos garbintojus, – nėra nei baltaodžių, nei juodaodžių, nei geltonodžių, ten visi yra rusvi. Po mikroskopu ir kraujo bei pieno varsos išlepintos europietės ir juodo kaip sabalas negro oda yra vienodai ruda". Žymusis organizmų audinių tyrinėtojas (histologas) Köllikeris rašė, jog negro oda yra visai tokia pat kaip ir europiečio, tik gleivėtasis odos sluoksnis nudažytas tamsia varsa. Odos varsa, be to, kinta klimato įtakoje. Negrai Europoje ilgainiui išbalsta. K. E. von Baeris rašė, jog jis žinąs daug Europoje išbaltėjusių negrų, o R. Hartmannas nurodo negrus, kurie Europoje įgijo šviesią odos spalvą; tokių negrų tarpe jis mini Henry Noëlį, Fonti Bamba Vâre, Hebra Maryam, Meelracala, papua mergaitę Candaze ir kt. Be to, albinistų pasitaiko ir Afrikoje, Australijoj ir kitur. Albinizmas, suprantama, yra liguistas reiškinys. Shellongo ir kitų pastebėta, jog ir negrų letenos, delnai yra beveik balti; šviesios yra pažastys ir vietos po moters krūtimis ne tik pas negrus, bet ir pas kitus varsotos odos žmones. Kryžiuojant ir maišant spalvotos odos žmones su europiečiais, gaunami nauji variantai su visai naujomis odos varsomis ir kitais savumais. Juk, sakysim, mulatas (europietis baltaveidis + negrė), terceronas (europietis + mulatė), mesticas (europietis + Šiaurės Amerikos indėnas), cholo (europietis + Pietų Amerikos indėnas), eurasietis (europietis + indusas čiabuvis), lip-lap (europietis + Javos salos čiabuvis), bastardai (Transvaalio būrai + hotentotai), cafuso (negras + Pietų Amerikos indėnas), zambo (negras + amerindas), kreolas (europietis + negras ar amerindas) turi vis kitokią odos varsą, kitokią akių ir plaukų varsą. Ir tarp esamųjų odos, plaukų, akių varsų žmonių yra toks didelis įvairumas, tokie švelnūs perėjimai, jog jie nieku būdu į kraštutinių tipų (baltaodžių, juodaodžių, geltonodžių, raudonodžių) ribas netilps. Jau Blumenbachas pastebėjo, kad odos ir plaukų varsos atžvilgiu tarp atskirų ryškių,

kraštutinių tipų esama gana daug pereinamų neįvardintų varsų, kurių visų griežtai sugrupuoti beveik negalima. Be to, Schweinfurtas apie Afrikos negrus sakė, jog nėra galima kalbėti apie „juodus negrus", nes iš tikrųjų juodų negrų beveik nėra, o yra visa gama pereinamųjų varsų nuo šviesiai pilkos iki tamsiai rudos. Waitzas ir Gerlandas todėl teisingai tvirtino, jog pavadinimai baltaodžiai, geltonodžiai, raudonodžiai, juodaodžiai tėra lygtini terminai pažymėti ryškiesiems tipams, kurių tikrumoje yra labai mažai.

Iš minėtųjų faktų vedame, jog žmonių veislės, suskirstytos pagal odos varsą, tėra, anot E. Macho, tik „galvojimo sutaupymas" (Ökonomie des Denkens), nes tikrovėje, gamtoje šitokio rasių paskirstymo nėra. Tikrumoje, kaip Wirchowas sakė, po mikroskopu visų oda yra rusva. Tą patį galima pasakyti apie plaukų ir akies rainosios plėnelės spalvą.

III

Antropologai, rasizmo skleidimo ir skiepijimo šalininkai, ėmė žmonių veislių skirtumus grįsti galvos forma ir tūriu, veido ir nosies forma, bet ir šitame skirstyme taip pat yra didelė painiava. Daugumas antropologų kaukolės, atseit ir galvos formą skirsto į pailgą, trumpą ir apskritą. Tokiu būdu gauname pailgagalvius (dolichokefalai), trumpagalvius (brachikefalai) ir apskritagalviai (mezokefalai).

Suprantama, šitoks skirstymas nėra tikslus, nes kiekvienon šitų trijų grupių gali įeiti skirtingų veislių atstovai. Apskritagalvių tarpan atsidurs greta Havajų ir Borneo salų gyventojų kiniečiai, japonai, arabai, suomiai, rusai, švedai, škotai, graikai, ispanai, totoriai, čigonai, žydai, lenkai, kurie juk rasistų požvilgu visai nėra vienos, bet kelių veislių žmonės. Ilgagalvių (dolichokefalų) tarpe bus greta negrų, eskimų ir senovės romėnai, germanai, indusai, australai, Brazilijos indėnai ir kt. Trumpagalvių tarpe (brachikefalų) bus greta baškirų, kalmukų, tiurkų, silamiečių ir kroatai, rumunai, ukrainiečiai, čekai, senovės Peru gyventojai. Be to, juk Blumenbachas, be minėtųjų trijų galvos formų, pastebėjo dar du naujus variantus: amerindų ir mongolų, netelpančių į minėtųjų grupių ribas. Čia nutylime įvairius mikrokefalų (mažagalvių) tipus, o taip pat kaukolės pakitimus dėl ligos, išsigimimo, kryžiavimo, klimato, maisto. Juk yra antropologų, manančių, jog apskritagalviai (mezokefalai) esą variantas susikryžiavimo ilgagalvių su trumpagalviais, atseit galbūt prosenovėje būta tik dviejų tipų: ilgagalviai ir trumpagalviai.

Švedas anatomas Gustavas Retzius greta galvos formos veislėms skirstyti ėmė dar ir skruostų, žandikaulių formą bei išlinkimą. Žandikauliai (gnatos) vienų esti labai atsikišę (pro), kitų tik truputį atsikišę (mesos) ir trečiųjų visai lygūs, statūs (ortos). Atmetę vidurinį, pereinamąjį tipą, turime: prognatus (su atsikišusiais žandikauliais) ir ortognatus (su lygiais, tiesiais žandikauliais). Bet Retzius praleido mezognatus (su truputį atsikišusiais žandikauliais) ir mezokefalus (apskritagalvius), todėl jojo žmonių paskirstymas veislėmis buvo nepilnas ir, sakysim, prognatai dolichokefalai europiečiai pasirodė esą giminingi su negrais ir su Australijos negritosais.

Todėl rasių skirstyman buvo įvesta nauji dydžiai: galvos plotis ir aukštis. Galvos plotis, kitaip dar vadinamas galvos indeksu (Kefalik Index), o jis gaunamas galvos platumą padauginus iš trupmenos, kurios skaitiklis – šimtas, vardiklis – galvos ilgumas (nuo kaktos iki pakaušio). Formulė: 100 x Platumas : Ilgumas. Pavyzdžiui: galvos platumas = 130, jos ilgumas = 180, galvos indeksas bus 100 x 130 : 180 = 72,2. Pastebėta, jog ilgagalviams galvos indeksas yra tarp 70–75, apskritgalviams – tarp 75–80, trumpagalviams – tarp 80–85. Hermannas Welckeris, daugiausia savo metu išmatavęs galvų, sakė, jog iš 1026 mil. žemės gyventojų 544 milijonams tinka galvos indeksas 79 ir 80. Atseit 56 % žemės gyventojų stovi prie apskritagalvių ir trumpagalvių

ribos. Grynų trumpagalvių ir grynų ilgagalvių, anot Welckerio, yra ne tiek jau daug, kaip manoma. Norėdamas tiksliau žmones veislėmis suskirstyti, Welckeris pavartojo ir galvos aukščio šiaip retai vartojamą indeksą, gaunamą iš formulės = 100 x Aukštis : Ilgis. Pavyzdžiui: galvos aukštis – 142, jos ilgis – 180, galvos aukščio indeksas: 100 x 142 : 180 = 72,8.

Taigi gali būti žemagalviai (chamekefalai), kurių aukščio indeksas mažesnis už 70, vidutinio aukščio galvos, kurių aukščio indeksas yra nuo 70 iki 75, ir aukštagalviai (hipsikefalai), kurių aukščio indeksas didesnis už 75. Pasigaudamas galvos pločio ir aukščio indeksų, Welckeris suskirstė žmones į devynias veisles, kurių vėl daugiausia pasirodė esą viduriniųjų, pereinamųjų tipų (ortho-mesokefalų ir platimesokefalų).

Be šių galvos pločio ir aukščio indekso dydžių, buvo paimta ir veido forma, pagal kurią atsirado ilgaveidžiai (dolichoprosopiniai), trumpaveidžiai (brachiprosopiniai) ir apvalveidžiai (mesoprosopiniai). Kombinuojant veido formą su galvos forma, galima gauti galybę, net iki 136 žmonių veislių (rasių). Taigi matome, jog visi kriterijai (odos, plaukų, akių varsa, plaukų forma, galvos forma) žmonėms į veisles suskirstyti tėra tik lygtinos hipotezės, tik minties ekonomija, ir kiekvienas antropologas gali žmones skirstyti (žiūrint pagrindan dedamųjų žymių ir matavimų) į tiek veislių, į kiek jam patiks. Juk matavimų skaičius nėra pas visus antropologus vienodas. Vokiečiams Blumenbacho laikais pakako 15, o Wirchowo laikais – 32 matavimų. Prancūzams Topinard'o laikais pakako 26, anglams Ripley laikais pakako net 11 matavimų. Bet von Torokas gale XIX a. pasiūlė 5 371 linijinius, 1 425 kampinius matavimus ir apie 25 000 minėtųjų matavimų santykių. Kopernickis buvo pasiūlęs 139 matavimus. Taigi nuo 139 iki 25 000 matavimų tarpas gana didelis. Vargšas antropologas su visais plaukais paskęstų visam savo amžiui von Toroko siūlytojoj matavimų ir skaičiavimų jūroje. O žmonių rasių, veislių jis surastų tūkstančius, ir joms galo dar nebūtų. Suprantama, kodėl pats von Toroko beviltiškai skundėsi: „Kas gali parodyti nors vieną, praktiškai naudingą ir reikalingą rezultatą, gautą iš galybės tųjų žmogaus galvos matavimų“ („Grundzüge einer systematischen Kraniometrie“, 1890, p. 4). Anatomas Lesgaftas sakė: „Tiesa, mes jau žinome, jog apskritagalvių yra daugiau už ilgagalvius, bet kokia iš to seka išvada ar nauda?“ (P. Lesgaft: „Lekcii po anatomii“, 1891, p. 86). „Nežinojome matavimų reikšmės, todėl nepriėjome ir jokių išvadų“, – skundėsi kitoje vietoje P. Lesgaftas („O metodach antropologičeskago izsliedovanija“, p. 12). Šitokių nusiskundimų girdėti buvo ir iš anatomo dr. R. Wiedersheimo, ir iš kitų. Nesistebėsim todėl, kad ir žmonių veislių skaičius pas įvairius antropologus nėra vienodas. Wertas ir Lundas manė, jog viena tesanti žmonių veislė, o jau Borckas priskaldė jų 63, na, o Glindonas – net 150. Taigi peršasi išvada, jog visi tie antropologų matavimai tėra bergždžias darbas, tuščios pastangos, klasifikacija be vieno tvirto pagrindo ir be patvarių išvadų.

IV

Perdėjo ir klydo tvirtinusieji, jog antropologai jokių praktiškų išvadų iš savo matavimų nepadarė. Štai vienas monarchistas ir klerikalas, nusigyvenusių aristokratų ainis, grafas J. A. Gobineau 1853–1855 m. išleido keturių tomų veikalą „Tyrinėjimas apie žmonių veislių nelygybę“ („Essai sur l'inégalité des races humaines“), kur pirmasis padarė praktiškas išvadas iš tų matavimų. Istorija šitam ponui buvo atskirų rasių (veislių) kovos istorija, kur kultūros nešėja buvusi baltoji, ypač germanų, rasė. Šioji rasė buvo kūrėja ir nešiotoja kultūros Europoje. Didžiausias žmonijos pavojus yra rasių maišymas, kuris veda prie išsigimimo, o išsigimus germanų veislei, pasaulis netektų kultūros ir kultūrtrėgerių. Romėnus juk ir pražudęs rasių maišymas. Rasės kraują reikia

saugoti gryną. Šitokiam grynam rasės kraujui išsaugoti padeda monarchija ir aristokratinė respublika. Demokratija plačiai atveria vartus rasių maišymuisi, todėl ji kenksminga kultūrai. Demokratija žudo kultūrą. Vadinas, visas pasaulis turi ant rankų nešioti baltaveidžių, šviesiaplaukių, mėlynakių, ilgagalvių, ilgaveidžių, augalotų, ilgakojų, lieknaliemenių germanų veislę, ir ne visų germanų, o tik tųjų riterių, feodalų, Europos teriotojų, tautų ir žmonių pavergėjų, vikingų ir normanų kilmės feodalų ir dvarininkų ainius. Jie, tasis *Herrenvolk*, pasak Gobineau, buvo kūrėjai ir skleidėjai kultūros. Tą išlepusią, liguistą, pusiau išsigimusią, ligų pakirstą germanišką aristokratų veislę pasaulis turi saugoti nuo bet kokios svetimos priemaišos, kaip saugojo Egipto faraonai, kinų imperatoriai, indusų bramanų kastos savo gryną kraują. Demokratija naikina, maišo, lygina veisles, todėl tolyn nuo demokratijos, artyn prie reakcijos, nes rasizmas ir reakcija yra artimi bičiuliai, seni draugai, nes rasizmo teoretikų tarpe, pradedant Gobineau ir baigiant Eickstedtu, nėra nei vieno demokrato, net nei vieno doro darvinisto.

Rasistai, įsikibę Mendelio reakcinės veislių pastovumo teorijos, ir girdėti nenori apie veislių maišymą (metisaciją) ir mišriųjų tipų (metisų) patvarumą bei gabumą. Visi rasistai nuo pat Gobineau laikų gąsdino baltuosius geltonodžių mongolų ir negrų antplūdžių pavojumi, ką mes matome nuo pat 1853 metų Gobineau kivirčo su A. de Tocqueville'iu (žr. jų korespondenciją, išleistą 1908 m. Paryžiuje) iki H. Güntherio, barono von Eickstedto, O. Spenglerio ir dr. Fricko šiuo metu. Rasizmas, kokį jį turime nuo Gobineau laikų, visuomeniškai istorinėje perspektyvoje tėra vokiečių junkerių, feodalų ainių, padarinys, turįs tikslą įrodyti neva gamtos jiems „duotąją" teisę amžinai būti *Herrenvolk*, amžinai valdyti kitus, amžinai „nešti" kitiems kultūrą, paliekant sau patiems teisę suvartoti visas kitų rasių pagamintas gėrybes. Tačiau vokiečių liaudis tiek tik tėra atsakinga už savo *Herrenvolko* skleidžiamąjį rasizmą, kiek ji paremia savo junkerių imperialistines užmačias.

Gobineau rasių maišymu sprendė ir aiškino painiausius istorijos klausimus, bet šiandien jau žinoma, jog metisai kūrė kultūrą Anglijoj, vidurinėje ir vakarinėje Europoje, jog jie dabar kuria kultūrą šiaurinėje ir pietinėje Amerikoje, Australijoj ir pietinėje Afrikoje. Misionierių pranešimai ir mokyklų apyskaitos rodo, jog metisų vaikai puikiausiai lenktyniauja moksle su baltųjų vaikais, kartais juos net pralenkdami. Prof. Emetas, antropologai Broca ir Quatrefages pranašavo metisams gražią ateitį, ir jie neapsiriko. Rasių maišymas ne tik nekenkia, bet dar padeda kultūrai.

Kai kurie tyrinėtojai manė baltaodžių pranašumą pagrįsti smegenų didumu. Germaniškosios, tos pranašiausios veislės smegenų tūris, anot Welckerio, svyruoja nuo 1400 iki 1540 kubinių centimetrų, o eskimų smegenys turi 1539 kub. centimetrus, Amerikos raudonodžių smegenys siekia net iki 1638 kub. centimetrų, negrų smegenys prilygsta germanų smegenims – 1545 kub. centimetrai. Terceronų (europiečių mišinio su mulatais) smegenys turi 1580 kub. centimetrų. Senovės romėno smegenys buvo 1327 kub. centimetrai, dabartinių čigonų – 1364 kub. centimetrai. Kanto smegenys buvo 1730 kub. centimetrai, o smegenys paprasto serbo ar kroato jūrininko – 1830 kub. centimetrų. (Weissbach „Die Serbo-Kroaten"). Šveicaro, gyvenusio sijų statybos gadynėje, smegenys 1558 kub. centimetrai, o šių dienų šveicaro smegenys – 1377 kub. centimetrai. Senovės brito smegenys – 1524 kub. centimetrai, šių dienų anglo – 1488 kub. centimetrai. Taigi ir smegenų dydis nesako nieko germanų veislės naudai.

„Nėra nei graiko, nei romėno, nei žydo, nei skito, nei vergo, nei pono, o yra visi lygūs mano tėvo vaikai", – sakydavo Kristus savo pamoksluose. Tą patį reikia pasakyti ir čia. Jau Blumenbachas rašė 1825 m., jog atskiros žmonių rūšys, vadinamos rasėmis, nėra atskirtos griežtomis kita nuo kitos ribomis, o susilieja viena su kita eile pereinamųjų savumų. Antropologas Waitz rašė, jog negalima esą skirstyti žmonių į atskiras veisles, nes antropologų imamieji veislėms tipai yra kraštutinumų atstovai, o pereinamieji tipai visai apleidžiami. Spengelis rašė, jog žmogaus

stuomuo, skeletas, kaukolė, plaukai, odos varsa labai kinta klimato, maisto, gyvenimo būdo, šviesos ir šilimos, atmosferų spaudimo ir kitų laukujės aplinkos poveikių įtakoje. Kollmannas rašė, jog žmonių veislių, kaip faunos ir floros rūšių, yra daug, be galo ir be skaičiaus, bet visos jos nepastebimomis perėjimų gamomis susilieja vienumon, vadinamon *species humana* – žmonių veislė. E. Wirchowas rašė: „Žmonių rasės nėra įvairios, o vienos kilmės; aš, žiūrėdamas į rases ir jų istoriją, negaliu pamiršti, jog visi žmonės yra vienokios kilmės, visi jie yra broliai ir sesers". Net von Baeris samprotavo, jog baltaveidžiui pavergtasis negras ar indėnas nėra malonus tik todėl, kad jis yra jo vergas. „Tai tikrai zoologinės išvados, kurių mokslas turės greit atsikratyti", – rūstavo minėtasis profesorius XIX m. gale. Žymusis Cuvier sakė: „Iš kiekvieno gyvulio kaulo galiu pasakyti, kokiai veislei gyvulys priklausė, bet niekuomet to negalėsiu pasakyti iš žmogaus kaulo, nes visi žmonės labai panašūs".

Rasizmas nėra ir niekada nebuvo tikrai mokslinė doktrina, o tik reakcinių mokslininkų žaltvykslė, paleidžiama visuomenėn tuomet, kai norima žmonių dėmesį nukreipti nuo tikrojo gyvenimo ir kiršinti vieną žmonijos dalį prieš kitą.

Rasizmas ir imperializmas

Quos Jupiter vult perdere, dementat. *Cicero*

Ką Jupiteris nori pražudyti, tiems atima protą. *Cicero*

I

Senų senovėje tautos buvo egocentriškos, mėgdavo pačios save pirmoje vietoje statyti, o į kitas tautas iš aukšto žiūrėti. Tokios egocentriškos tautos manydavo, jog jos esančios dievų išrinktosios kitus valdyti, kitiems įsakinėti, vadovauti, kitus mokyti, pavergti, skriausti, net naikinti. Tokie buvo senovės indai, kinai, japonai, persai, asirai, žydai, egiptiečiai, graikai, romėnai ir kt. Tačiau kartkartėmis atsirasdavo ir jų tarpe dievų ir žmonių, skelbiančių visų tautų lygybę, lygiavertę visų žmonių lygybę prieš Dievą, įstatymus: Krišna, karalius Asoka, Buda, La-o-tse, Achmetonas, Kristus, apaštalas Povilas, Sokratas, Platonas, Zenonas, Markas Aurelijus ir kt. Karaliai senovėje, norėdami savo nepaprastą kilmę pabrėžti ir iš kitų tarpo išsiskirti, sakydavo, jog jie kilę iš dievų, jog jų protėviai buvę dievai, na, o aristokratai, kurie buvo mažesni už karalių, savo kilmę vesdavo iš pusdievių, norėdami pabrėžti, jog jie nesą paprasto, bet dieviško molio motiejai.

Indijoj luomus (kastas) pateisinti buvo sukurta keista teorija, pagal kurią, pasaulio kūrėjas Brahma bramanus (kunigus) sutvėręs iš savo galvos, karius – iš krūtinės ir rankų, pirklius, amatininkus ir ūkininkus – iš blauzdų, darbininkus ir prastuomenę – iš kojų pėdų. Indijos, Persijos, Judėjos, Babelio, Egipto, Graikų, Romos, Germanų karaliai savo kilme buvę dievai, o aristokratai – pusdieviai. Net Romos imperatoriai stengdavęsi savo kilmės dievų ar pusdievių tarpe ieškoti, o užėjus bzikui [= kvailumui] patys save dievų vieton dėdavo ir žmones melstis ir garbinti imperatorių dievą liepdavo. Prisitaikėliai poetai naktis nemiegodavo, kol dievišką imperatoriaus kilmę dainomis apdainuodavo. Kiek būdavo juoko, kai Augustas, Neronas, Julijonas Atsimetėlis liepdavo save garbinti ir jiems melstis. Kiek prakaito, jėgos, nemiegotų nakčių, bausmių ir kankinimų būdavo, kad priverstų žmones tikėti žmogaus protui neįmanoma jų dieviška kilme. Šiandien mes šypsomės iš jų tuščių pastangų ir teorijų.

Paskui, kai žmonės jų dieviškos kilmės pasakomis jau nebetikėjo, karaliai ėmė vadintis dievų išrinktaisiais, numylėtaisiais, pateptaisiais, buvo sugalvota teorija, jog valdžia nuo dievų paeinanti, ir toji valdžia kaip dievo dovana esanti tik jiems ir jų vaikams suteikta. Vis dar norėjo tie vargšai dievų pateptieji žemės ir dangaus vardu kalbėti. Aristokratai savo kilmės jau ėmė ieškoti žemėje, bet vis dėlto pusdievių tarpe. Graikų ir Romos aristokratai stengėsi savo kilmę vesti nuo bet kurio Trojos karo herojaus (heros – šventasis, pusdievis), bet labai dažnai tieji jų kilmės

įrodymai būdavo pramanyti ir suklastoti. Iš tos dieviškosios karalių ir aristokratų kildinimo gadynės reikia vesti ir mėlynojo kraujo teoriją, pagal kurią, aristokratų tarpe jų gyslose tekąs kitoks kraujas negu prastų žmonių tarpe. XVI, XVII a. Europos aristokratija stengėsi savo giminių kilmę surišti su kokio graiko ar romėno emigranto, jų kraštan kadaise atklydusio, gimine. Kadangi tų emigrantų visiems neužtekdavo, tai prigalvodavo naujų, nebūtų, patys savo klasta gėrėdavos, o kitus tikėti versdavo.

Paskui atsirado gadynė privilegijų, gadynė karaliaus malonių. Privilegijos būdavo duodamos neva už nuopelnus valstybei, bet tikrumoje dažniausiai už nuopelnus, pataikavimą, įtikimą, paskolą karaliui ir jo dvarui, o tat toli gražu juk nebuvo dar valstybė. Karalių duotosios privilegijos iškelia tam tikrą luomą aukščiau už kitus, tųjų privilegijų neturinčius. Tąsias privilegijas kartkartėmis karaliai, kilus kivirčui, patvirtindavo, teismai tikrindavo, ir kai tųjų privilegijų imta reikalauti, imta jos klastoti, padirbinėti. Tokiu būdu atsirado net mūsų krašte XVI, XVII, XVIII a. galybės padirbtų, suklastotų privilegijų, kurių tikrumą kartais beveik nebuvo galima patikrinti.

Ilgainiui iškyla pinigo aristokratija, iškyla sunkiai, po eilės skaudžių, kruvinų laimėjimų iš tarpo to trečiojo luomo, apie kurį abatas Sieyes prieš pat Prancūzų revoliuciją rašė, jog jis, tretysis luomas (tiers état), dabar (anuo metu) esąs niekis, bet jis esąs ir būsiąs viskas. Pinigo aristokratija, naujom, gajom, praktiškom jėgom iškilusi, pati be kieno malonės sau teises iškovojusi, nesilankstė nei Dievui, nei bažnyčiai, nei karaliui, bet lenkėsi tik auksui ir pelnui. Toji pinigo aristokratija, bent formališkai sulyginusi visus žmones prieš įstatymus, sugriovė visus dieviškus ir dievų pateptųjų valdovų privilegijų autoritetus, o visų autoritetų viršūnėje padėjo pelną, pelną didelį, gražų, gajų, visusį [= juokdarišką]. Šiam tarpui pilnai tiko Mefisto žodžiai: „Vien tik auksas valdo mus, vien tik auksui mes tarnaujam“, ir tai buvo gražūs pinigo aristokratijos klestėjimo laikai, tai buvo *prosperity*, laimės, aukso amžius.

II

Pinigo aristokratų tarpan kelias buvo atviras visiems, bet tik retas praeidavo pro stambaus kapitalo statomas kliūtis: konkurenciją rinkoje, gamyboje, biržoje, gamybos įrankių, rinkos kapitalo monopolį. Aplinkui krūvų krūvos voliodavos visokių invalidų, kol vienas kitas iš kelių milijonų pasiekdavo aukso veršio pasostę. Buvo sugalvota nauja teorija pinigo aristokratų kilmei pateisinti: jie buvo žmonės, kuriems sekėsi, o visiems kitiems – nesisekė. Kodėl vieniems „sekėsi“, o kitiems „nesisekė“, atsakydavo taip pat pigiai: vieni turėjo „laimę“, o kiti jos neturėjo. Taip paaiškindavo viršvertės ir kapitalų koncentracijos kilmę bei vyksmą. Bet ir tie, kuriems „sekėsi“, kurie turėjo „laimę“, sekėsi tik iki tam tikro laiko, stambieji pinigo aristokratai pasidalino visą žemės paviršių monopolinėmis gamybos, žaliavos ir rinkos sritimis, juostomis.

Bet štai jau dalykas baigtas ir „laimingiesiems“ jau nebesiseka, jie muitais, dumpingais [= dempingais], kontingentais, kompensacine prekyba ėda kitas kitą ir nebeturi kur eiti. Pinigo aristokratijos pagrindas slysta, ji jau svaigsta, sverduliuoja, nežino ko begriebtis. Nebėra kur atsispirti, nebėra kuo beįtikinti ketvirtąjį luomą, proletariatą, apie kurį šių dienų Sieyes turėtų pasakyti, jog šiandien jis tėra dar tik šis tas, bet rytoj jis bus viskas. Netekdama pagrindo, bijodamos prarajos, toji pinigo aristokratija sverduliuoja, žengia žingsnį užpakalin, žingsnį šonan, šlitiniuoja, griebiasi viena ranka jėgos, autoriteto, vadų, suprantama, sau naudingų, kita ranka siekia bažnyčios durų, beldžiasi į jas, prašosi palaiminama ir padedama. Bet kaip ten bebūtų, ko besigriebtų, ko besiektų, „laimė“ jau jai nebegrįžta. Tada ji griebiasi senos, įprastos, plačiai svieto [= pasaulio] galingųjų vartotos priemonės – iliuzijos.

Tačiau šiandien žmonės nebetiki nei dievais, nei velniais. Todėl reikalinga paleisti lyg žaltvykslę iliuziją naują, miglotą, neaiškią, svaiginančią žmonių sąmonę. O tuo tarpu, kai žmonės lyg maži vaikai su šia iliuzija žais, jie, pinigo aristokratai, stambūs feodalai, derėsis, ginkluosis, tarsis, vienas kitą gąsdins, kilos kolonijų ir valstybių ribas, raižys geruoju ir piktuoju pasaulio žemėlapius, ves naujas, pilnas ginčų, kivirčų, nesantaikų sienas, dėl kurių po trumpo laiko vėl viską reikės pradėti iš pradžios, t. y. kivirčytis, tartis, derėtis ir kariauti.

Šioji moderniškoji, neva mokslu „pagrįstoji", iliuzija yra rasizmas, rasistinė, arba žmonių veislių, teorija, kurią germanų veislės antropologai, etnologai, archeologai, istorikai ir sociologai buvo bepradedą populiarinti jau prieš karą, kai Vokietija buvo aršiame konflikte dėl kolonijų su anglais, prancūzais, paskui ir su rusais. Vokiečiai vėl griebėsi šiojo ginklo netrukus po karo, bet visiškai dėl šios iliuzijos pamišo dabar, trečiojo reicho metu.

Rasizmas, ypač germaniškasis rasizmas, yra aukštinimas ir dievinimas germanų veislės, vadinamos šiaurine Europos rase, priskyrimas jai, ir tik jai vienai, visų kultūrinių nuopelnų ne tik Europoje, bet ir visame kultūringame pasaulyje. Suprantama, jog šiokia, gal kai ką ir viliojanti, iliuzija tėra tik moderniškas šydas pridengti germaniškosios rasės pinigo aristokratijos imperialistinius siekimus ir norą užgrobti kitus kraštus, kuriuos galėtų paskui paversti rinka savo, germaniškos veislės, žmonių ir prekių pertekliui išvežti. Rasizmo idėja sakyte sako, jog germanai, išrinktoji, tiesa, jau ne dievų, bet gamtos (rasistai save laiko materialistais) tauta, veislė, jog ji tik viena sugeba ir gali kurti kultūrą, civilizaciją, gerbūvį [= gerovę] (įtikinimo dėlei jie parenka tos „savo kultūros" pavyzdžių visoj žemėj nuo Atlanto iki Indijos vandenyno), todėl jinai turi teisę ir pareigą vardan kultūros būti ir šiandien germaniškos, vienintelės pasaulyje kultūros nešėja, nors ir su ginklu rankoje. Šitokia gamtos „išrinktoji" veislė, girdi, negalinti būti uždaryta Versalio sutarties sienose, ji, geruoju ar piktuoju, turinti pilną teisę praplėsti savo erdvę silpnųjų sąskaiton, ir niekas jai, tokiai išrinktajai veislei, neturįs teisės bei valios drausti vykdyti šiokius germaniškosios kultūros plėtimo planus. Germaniškasis rasizmas yra neva moksliškas pateisinimas germaniškojo, vokiškojo *par excellence* imperializmo. Ir, esu tikras, jog šitoji teorija ne vienam germaniškos veislės bošui švelniai kutena ausį.

III

Kaipgi atrodo tasis germaniškosios veislės žmogus? Jis, anot prof. E. Fischerio, esąs aukšto ūgio (173–189 cm), pailgos galvos, šviesių plaukų (blondinas), šviesių, žydrių akių, baltai rausvos odos, pailgo veido, plonos nosies, plonų lūpų, nelabai plačios kaktos, galvos tūrio (index) nuo 1550 iki 1700 kubinių centimetrų. Ir štai šitoks germaniškos veislės žmogus, anot Fischerio, H. Güntherio, H. Wirtho, barono Egono von Eickstedto ir kitų germaniškosios veislės (savo kilme ir polinkiu) tyrinėtojų, esąs labai veiklus, didelės vaizduotės, proto ir išminties atstovas, apdovanotas dideliais organizavimo, mokslo ir meno gabumais. Be to, tokie žmonės esą dideli indvidualistai, savigyros, vienašališki, nesugyvenami, linkę mąstyti, kurti, svajoti, pramanyti, linkę į ekspansiją, jėgą, valią, nemėgstą pastovaus, ramaus, tylaus darbo, atsidedą vienai kuriai idėjai, nesugebą svetimųjų idėjų pasisavinti, savųjų įdėjų kitiems įteigti. Šis tipas nesąs nei įtaigingas, nei atsparus kitų įtaigai. Germanų veislės tipas, anot Fischerio, palankiomis sąlygomis galįs būti geras menininkas, išradėjas, mąstytojas, organizatorius, vadas (Führer). Tačiau būtų jau tendencingai pasakyta, sako Fischeris, jog germaniškoji veislė esanti vienintelė žmonijos kultūros kūrėja, nors iš tikrųjų ji esanti viena gabiausiųjų veislių. (G. Schwalbe und E. Fischer, Anthropologie, 1933, p. 150–151). Taip E. Fischeris apibrėžė germaniškąją veislę 1923 m.

H. Wirthas, rasizmo teorijų populiarintojas vokiečių „nuskriaustajai" tautai, rašė savo knygoje „Aufgang der Menschheit": „Toji rasė, kurios kaukolė yra darniausia, turi būti nešiotoja didžiausių dvasinių gabumų ir kėlėja dvasinės kultūros, tokia kaukolė yra... šiaurinės (atseit germaniškosios) rasės" (I, p. 27). Išeina, kad kultūra egiptiečių, asirų bei šumerų, semitų, finikiečių, graikų, romėnų, kurta šimtais, net tūkstančiais metų, iš lėto nuo Nilo krantų per Kretą, Palestiną, Anatoliją, Balkanus, Apeninus slinkusi žingsnis po žingsnio Pietų, paskui ir Šiaurės Europon, buvo niekis, nes ji nebuvo germanų kurta, nors jų gana vėlai (viduriniais amžiais) pasisavinta ir dar vėliau (XVII, VIII, XIX a.) praplėsta. Ne, tokia išvada vokiečių rasistų nedaroma. Germaniškosios veislės genijus sugalvojo gana keistą, savotišką, iš tikrųjų germanišką teoriją: visa kultūra nuo Indijos, Mesopotamijos, Egipto iki pat Skandinavijos buvusi sukurta germanų, germaniškosios veislės gyventojų, gyvenusių Indijoj, Mesopotamijoj, Egipte, Šiaurinėje Afrikoje ir Europoje. Germanų veislė, anot Kossinos, Güntherio, Wirtho, Eickstedto, gyvenusi šiaurinėje Europoje nuo nepamenamųjų laikų, nuo kelių tūkstančių (6000) metų prieš Kristų. Kaip jie atsidūrė Indijoj, M. Azijoj, Afrikoje? Nagi nukeliavo iš Europos. Jau Güntheris sakė, jog šiaurinė rasė (nordische Rasse) buvusi visų tautų motina, ir metė lakią hipotezę, jog indoeuropiečių kultūra ir kalba buvusi kultūra germanų veislės aukštojo luomo, ponų, bajorų (Herrenschicht), kurie, nukilę Indijon, Persijon, Mesopotamijon, Graikijon, Romon, Rytų ir Pietų Europon, „apšvietė visas tautas, valdė jas, sudarė jose valdančiųjų luomą, bajoriją, kuri ir buvusi kėlėja (Urheberin), nešiotoja ir platintoja kultūros. Taip manė ne tik Güntheris, bet ir H. Wirthas, G. Kossina, E. von Eickstedtas, K. Schuchhardtas ir kt. H. Schmidtas („Prahistorisches aus Ostasien", 1924) eina dar toliau, jis tvirtina, jog Kinijos ir Japonijos kultūra esanti taip pat sukurtos germanų, emigravusių ten neolito (naujojo akmens) gadynėje pro Dunojų, Balkanus, Dnieprą.

Taigi germanų, ypač vokiečių, tų tikrųjų germanų rasės atstovų, *Drang nach Osten* (veržimosi į rytus) politika prasidėjusi maždaug 2000 metų prieš Kristų. Seniau, XIX a., buvo lyginamosios kalbotyros atstovų sudaryta teorija, jog indoeuropiečių tautos Europon atvykusios iš rytų, iš Baktrijos lygumos, bet XX a. germanų rasės tyrinėtojai priėjo atvirkščių išvadų, jog indoeuropiečių tautos keliavusios iš Germanijos į Indiją („durch eine Bewegung von Germanien nach Indien zustande gekommen ist" (K. Schuchhardt, „Alteuropa", 1926), o H. Güntheris sako aiškiai: „Indoeuropiečių tėvynė yra ne Azijoj, bet šiaurvakarinėje Europoje" (H. Günther „Rassenkunde Europas", 1926, p. 110). Na, jeigu visų indoeuropiečių protėvynė yra „nordwestlische Europa", centras ir protėvynė germanų veislės, kurios gryniausi atstovai esą vokiečiai, jeigu iš šios protėvynės riteriai, ponai, bajorai (Herrenschichte) nešė per kelius tūkstančius metų savo „germaniškąją" kultūrą į vakarus, į pietus ir į rytus, nuo Atlanto iki Japonų jūros, Kinų marių ir Bengalijos įlankos, nuo Vokiečių jūros iki Abisinijos, Sudano ir Sacharos, tai, suprantama, kas gali tokiems germaniškos rasės bošams [= vokiečių pravardžiavimas] drausti ir šiandien praplėsti savo kultūrines ir politines ribas nuo Hamburgo ir Kielio iki Angolos (pietinėj Afrikoje), nuo Strassburgo iki Vladivostoko, juk visi šie kraštai „buvo" tūkstančius metų vokiečių kultūros įtakoje (unter Einfluss der deutschen Kultur). Štai kam reikalingas vokiškasis rasizmas: pateisinti jų (vokiečių) imperialistinę politiką, apsukti kitų galvas, įrodyti, kad negermaniškosios tautos esą nesugebančios kurti kultūros, esančios už šiaurinę germanų rasę žymiai prastesnės, todėl turi būti germanų valdomos, naudojamos, kolonizuojamos, „kultūrinamos".

IV

Germanų veislės teoretikai buvę ne tik kultūros, bet ir religijos nešėjai, kūrėjai kitoms, negermaniškoms tautoms. Karlas Kühnastas (žr. jo „Apollon und Dionysios, Nordisches und Unnordisches innerhalb der Religion der Griechen", 1927) įtikinėjo, jog graikų religija ir mitologija esanti germanų sukurta. Ką jau čia besiginčyti dėl graikų, jeigu germanai net ir žydams religiją sukūrę! Friedrichas Döllingeris dar 1920 m. išleido knygą, „Baldur und Bibel, germanische Kultur im biblischen Kanaan" (Balduras ir Biblija, germanų kultūra Biblijos Kanaane). Balduras, saulės ir šviesos dievas, Odino sūnus, buvo germanų mitologijoj stambi figūra, bet niekam dar nebuvo kilusi mintis nukelti jį Palestinon. Döllingeris tai padarė. Jo rankose labai lengvai visi Palestinos vietovardžiai, asmenvardžiai, dievų vardai virto vokiškais, germaniškais. Mozės knygos esančios tik germanų išvykėlių geneologija ir kronika, dievas Jahvė – germanų dievas Tiu, rojus – germanų Asgardas, dievų sodas, Kristus – iškreiptas Baldūro mitas, žodžiu, įrodoma, jog visa Mažoji Azija nuo amžių buvusi germanų gyvenamoji vieta.

Tik dirstelkim, ir pamatysime, kaip lengvai ir pigiai viskas pasiseka sugermaninti, daug lengviau, negu mūsų Višteliui, Basanavičiui ir Šliūpui.

Adam esąs iškreiptas *atem*, *odem*, tat reiškia kvapą; *Eva* (Ieva) esanti *Ewige*, amžinoji *Maria* (Marija) esanti sudurta iš dviejų žodžių: *Ma* (mehr) ir *Ei* (Recht), atseit reiškė *Mehr-Recht*, daugiau tiesos, *Iesus* (Jėzus) esąs iškreiptas gotų žodis *As*, dievas, o *Baal* – iškreiptas *Baaldur* – *Baldur*, *Salomon* esąs sudurtas iš dviejų (žodžių: gotų *Sal* (glück) ir *Mann*, reiškia *Glücks-mann*, laimingas žmogus. *Saul* (Saulius) esąs iškreiptas gotų žodis *Sauil* – saulė. *Jerusalem* esąs *Iri-salem* = *ari-sal-em*; tat reiškia laimingus arijų namus (ari – arijai, sal – laimė, em – namai, iškreiptas Heim). *Assur* esąs *As-Sur* = *aa-Sar* = *as-Schar* = dievų būrys. Armėnijoj yra vietovardis *Kirmankia*, pas Döllingerį jis virsta Germanika. Palestinoje yra padermė *Dan*, Döllingeris ją paverčia į *Danen* = *Die Ahnen* = *Asen*. Hetitai virsta *Kether* = *Goten*. Jericho miestas virsta *Erico* ■ *Erik* (Gotų pilis), *Gideon* virsta *Godeon* = gotų pilis, *Magiddo* virsta Magdeburgu. Galilėja virsta *Gothjim* + *Loa* = *Goten* + *Wald* = gotų miškas. *Kanaan Kina - an* = *Kina - Ahn* = Dievo vaikai (Kina = Kind, Ahnen = asen). *Genesareth* = *Kinareth* (miestas Švedijoj). Chaldėjai, kitaip vadinami *Kasdim*, pas Döllingerį virsta *Gottenland*. Šitaip Döllingeris sugermanino Palestiną ir Bibliją.

Šiokiu būdu savintis ne tik Palestiną, bet ir visą pasaulį germanai būtų galėję XVI ar XVII a., kai dar nebuvo nei lyginamosios kalbotyros, nei kritiškos istorijos, archeologijos, mitologijos, religijų istorijos, etnologijos, bet XX a. įtikinti bet ką šitokiais „įrodymais" sunku. Lietuviai galėtų drąsiai pralenkti germanų veislės teoretikus ir sulietuvinti visą pasaulį, ir tektų daug vargo padėti, kol kas įtikintų, jog dar yra pasauly lietuvių negyvenamų vietų.

Šitokia tat kvaila rasistų teorija turėjo įrodyti, jog pasaulio kultūros, mokslo, religijos kūrėjai buvo tik germanų veislės žmonės, kurie, anot K. Schuchhardto, pavidalu nukariaujančiųjų riterių (erobernde Herrenvolk), kaip, pavyzdžiui, Aleksandras Makedonietis, kuris su pora tūkstančių elito (karininkų ir patarėjų) nuveikė didžiulę Persiją, nešę kultūrą į rytus ir pietus, plėsdami pasaulio civilizacijos ribas. Kadangi germanai buvo *erobernde Herrenvolk*, suprantama, reikėjo juos atskirti nuo kitų žmonių. Čia pagalbon atėjo Merkenschlageris savo straipsniu „Ankstyboji žemdirbystė priešistorinių rasių judėjimo šviesoje"(„Die Frühgeschichte des Ackerbaus im Lichte vorgeschichtischer Rassenbewegung", 1934). Jis pasistengė įrodinėti, jog ūkininkai yra viena, o medžiotojai kita rasė. Medžiotojai esą toji *Herrenrasse*, bajorų rasė, elitas, kūrusi kultūrą, plėtusi civilizaciją. Hansas Güntheris dar anksčiau buvo luomus pavertęs rasėmis („Adel und Rasse", 1927) ir „įrodęs", jog senovėje bajorai, ūkininkai, amatininkai ir vergai buvusios vis

kitokios rasės, bet ne tik luomai. *Adelrasse, Bauerrasse, Knechtenrasse, Sklavenrasse* ėmė knibždėti rasistų antropologinėje literatūroje. Kam tokie juokai reikalingi? Nagi įtikinti, kad nuo amžių gamtos esą skirta vienai rasei viešpatauti, kitai rasei – knisti žemę, trečiai rasei – vergauti. Taip pati gamta žmones atrinko, paskirstė ir nulėmė ilgiems amžiams jų likimą.

Taigi vokiečių rasistai vietoje dieviškosios kilmės, vietoje valdovų privilegijų pakišo žmonėms gamtos privilegiją, nes pati gamta germanų veislei esanti skyrusi tik valdyti, lėbauti, platinti ugnim ir kardu savo kultūrą, naudoti visą pasaulį, negermanų gyvenamą, savo reikalams, o gamtos įstatymai juk amžini.

V

Sociolantropologas A. Ploetzas (žr. jo veikalą „Die Sozialanthropologie") rašė, jog kraštuose, kur labiau paplitusi germanų rasė, šios rasės tipas yra vyraujantis, sudarąs aukštąjį, valdantįjį luomą, dėlei ko galima jį išskirti iš kitų tarpo. Hansas Güntheris („Adel und Rasse", 1927) rašė, jog net germanų valstiečiai buvę *Adelbauern*, bajoriški valstiečiai, nes jie mėgę laisvę, poniškumą (Herrentum), didžiavęsi savo protėviais (Ahnenstolz). Šitokio germaniškojo rasizmo išvados pasireiškė ir praktikoje. 1933 m. rugsėjo mėnesį buvo vidaus reikalų ministerio Fricko išleista instrukcija dėl istorijos vadovėlių vokiečių mokyklose. Šioje instrukcijoje rašoma: „Jau iš priešistorinių laikų vedame, jog kultūra yra rasės produktas. Europos istorija yra germanų rasės veiklos pasekmė. Artimoji Azija, šiaurinė Afrika, Graikija, Italija, Ispanija, Prancūzija, Anglija ir kitos valstybės gavo kultūrą iš šiaurės germanų rasės, jos turi būti germanų rasei dėkingos". Matome, kokia rasizmo politika.

Hansas Güntheris („Rassenkunde Europas", 1926, p. 202) rašė, jog germaniškosios veislės žmogus (der nordische Mensch) yra karingiausias ir visų pirma veržiasi kovon (und drängt sich am ersten in den Kampf). Šį germanų karingumą žinome gerai nuo vandalų įsiveržimo Romos imperijon iki 1914–1918 m. karo, žinome, jog germano ranka greitesnė už jojo galvą, ir šiuo atveju kultūringiausias germanų bošas negali lygintis su Afrikos negrais ar bušmenais, nes bušmenas galvoja, ką darąs, o germanas daro negalvodamas, germanas kovoja, niršta, siunta, bet negalvoja, jodinėja kitų sprandu, bet nedirba, jojo egocentriškoji nosis daug didesnė už jį patį. Taigi šitie *Kriegerisch veranlagte* germanai ir temoka tik plukdyti pasaulį kraujuose ir „kurti" savo „kultūrą" svetimų rasių darbu, kruvinu prakaitu ant milijonų jų priklotų lavonų.

Ir dabar, nespėjus praeiti 20 metų nuo paskutiniojo germaniškosios veislės „kultūrinio nuopelno", Didžiojo karo, vokiečiai savo įsiutusiu imperializmu grasina visą pasaulį vėjais ir dūmais paleisti. Norintieji įsitikinti tepaskaito germaniškųjų fašistų leidžiamąjį žurnalą „Zeitschrift für Geopolitik" (1933, 1934 metų). Jie ras ten aibes vokiškojo imperializmo, *Drang nach Osten*, perlų! Štai 1934 m. pirmame jo numery yra Kurto Tramplerio straipsnis „Vokiečių rubežiai [= valstybės sienos]" („Deutsche Grenzen", p. 15–71). Čia išdėstytas germanų rasizmas praktikoj. Visa vidurinė Europa, anot Tramplerio, nuo Baltijos ir Vokiečių jūrų iki Alpių ir Dunojaus, nuo Reino ir Ronos iki Dauguvos ir Dniepro esąs germanų kraštas, germanų žemė. Visa pietų Europa (pietų slavai) ir Rusija iki Archangelsko, Uralo, Volgos ir Astrachanės žemėlapy pažymėta kaip sritis, esanti vokiečių kultūros įtakoje (Bereich deutschen Sprach und Kultureinflüsses). Rasistų dirva jau paruošta, reikia tik vokiečiams pasiimti, kas buvo ar yra jų ar jų kultūros įtakoje. Ko negalima paimti rasizmo propaganda, tą ruošiamasi paimti ginklu. „Rytų šalin joti" – *gen Ostland reiten* – šis saksų dar XII a. mestas šūkis šiandieną yra gyvas ir gajus germanų rasistų tarpe. Kai nieko neišeina germanų imperialistams su jų Reino ir Alpių politika (kliudo Prancūzija,

Italija, Jugoslavija, Mažoji Antantė), jie visą savo dėmesį nukreipia į rytus. Nuo Baltijos iki Dunojaus germaniškos rasės frontu *gen Ostland*!

Iš suminėtųjų faktų, o jų yra daug daugiau, jau aišku, jog vokiškasis rasizmas yra vokiškasis imperializmas teorijoj, erdvės praplėtimo kompanija literatūroje, pagrįsta neva mokslinėmis hipotezėmis, o praktikoje rasizmas yra įžūlus, zoologinis vokiečių imperializmas, trokštąs paversti visą pasaulį savo kolonijomis, kolonijų rinka, kur galėtų vokiečių *Adelrassės* bošai medžioti žvėris ir žmones, lėbauti, tukti *Knechtrassės* (kolonijų gyventojų) darbu, prakaitu, krauju ir skurdu.

VI

Kas iš tikrųjų buvo toji germaniškoji veislė? Josios vietovė, vokiečių rasistų manymu, buvusi šiaurvakarinė Europa, atseit šių dienų Vokietija, Belgija, Olandija, pietinė Skandinavija. Senojo akmens (paleolito) gadynėje, maždaug prieš 20 000 metų, A. Penko, austro antropologo, tvirtinimu, vidurinėje ir šiaurvakarinėje Europoje gyvenusi *Neandertalio rasė*, kurios liekanos rastos Neandertale, arti Düsseldorfo, be to, daugelyje kitų Europos vietų. Šis urvinis žmogus (homo fossilis) buvęs trumpagalvis, augalotas (154–160 cm), jo galvos tūris, anot Broca, svyravęs tarp 1500 ir 1560 kub. cm. Spėjama, jog šioji rasė gyvenusi 10 000 metų. Paskui atsiradusi ilgagalvių *Aurignaco* rasė, kurios pėdsakai vidury XIX a. rasti pietinėje Prancūzijoje. Jų ūgis 179–194 cm, galvos tūris 1580–1610 kub. cm. *Aurignaco* rasės žmonės neandertaliečius pavergę, apnaikinę, su likusiais susimaišę. Paskui prisimaišiusi nauja trumpagalvių rasė, kurios pėdsakai rasti Belgijoj, 1867 m., *Furfoozo urve*. Ši rasė buvusi atvykėlė iš Azijos, mongolų kilmės ir žymiai paveikusi *Aurignaco* rasę, įnešdama jon mongoliškojo elemento. Akmens gadynės pabaigoje, maždaug prieš Kristų, pasirodžiusi *Cro-Magnono* rasė, kurios pėdsakai 1868 m. rasti pietų Prancūzijoje, Dordognos departamente, Cro-Magnono urve. Šioji rasė buvusi ilgagalvė, ūgio 165–194 cm, galvos tūris 1590–1640 kub. cm. Šią *Cro-Magnono* rasę germanai laiko savo motina. Ar buvo pasiekusi Vokietijos ribas ir žemę pietinėje Europoje pasirodžiusi *Grimaldi* (jos pėdsakai rasti Grimaldi urve Italijos ir Monako pasienyje 1872 m.) rasė, aiškios negrų kilmės, tikrų žinių nėra. Bet ir šiaip jau Vokietijoj buvo didelis rasių mišinys: Neandertalio su Aurignaco, Aurignaco su Cro-Magnono ir dar žymus priemaišas Furfoozo.

Prileidus, pačių vokiečių nuomone, vokiškos (germaniškos) rasės protėviais Cro-Magnono rasės žmones, lieka dar trys (Neandertal, Aurignac, Furfooz) negermaniškos rasės, su kuriomis šiokiu ar tokiu būdu germanų pirmuonys, Cro-Magnono rasės žmonės, susimaišė, šitokis vinigretas [= mišrainė] susidarė dar 2000 metų prieš Kristų. Klausimas, kas atsitiko su tąja germanų veisle per pastaruosius 4000 metų nuo Cro-Magnono rasės įsigalėjimo?

Iš istorijos žinoma, jog dabartinėje Vokietijoje buvo katilas, kuriame maišėsi visokios rasės ir tautos. Čia romėnai (vakarų arba viduržemio rasės) paliko žymius savo pėdsakus, ankstybajam viduržemy nuo Vyslos iki Elbės gyveno slaviškos padermės (Dinarų-Baltų su maža mongoliškų rasių priemaiša), šiaurinėje Vokietijoje, Danijoj ir pietinėje Švedijos dalyje gyventa suomių, mongolų rasės (D. Bubrich: „O jazykovych sliedach finskich čudi", 1926), Rytprūsiuose vokiečiai susimaišė su lietuvių paderme, prūsais vadinama (baltų rasės), vakaruose – su prancūzais, pietuose – su galais (Alpių ir Vakarų rasės). Per 30 ir 7 metų karus Vokietijoj žymius pėdsakus paliko Alpių, Dinarų, Vakarų rasių gyventojai. Napoleono karų metų Vokietiją perėjo visokių veislių žmonės, pradedant Orientalinės ir baigiant Alpių rasės, palikę didelius pėdsakus visoje Vokietijoje.

Po visų šių rasių maišymosi grynas germanų veislės tipas tėra tik vinigretas, vaikiška iliuzija, bet šioji iliuzija reikalinga pakelti dirbtiniu būdu šovinizmą savo krašte, paversti nukariavimą svetimų žemių, kova dėl kultūros (Kulturkampf), pareikšti savo imperialistinėms pretenzijoms į kraštus, buvusius ar esamus germanų veislės „kultūros" įtakoje, apgaudinėti pasaulį, jog vokiečiai kariaują ne dėl savo imperialistinių sumetimų, bet darydami gera nukariaujamiems, nešdami jiems kultūrą, kurios negermaniškos veislės nemokančios sukurti. Germaniškasis rasizmas yra vyliuginga vokiškojo imperializmo iškaba. Vokiškasis fašizmas prieš savo krachą griebės iliuzijos, patsai nuo šios iliuzijos svaigsta ir mano apsvaiginti dar ir kitus.

Darbas, linkmė, organizavimas

Tautos ir žmonijos pamatas – kultūra. Kultūra yra žmogaus ir gamtos jėgų spontaninis procesas, jų sąveika (Wechselwirkung) ir kombinavimas. Kultūra senesnė už žmonių istoriją ir nėra tik žmonių veiklos rezultatas. Jos pradžia glūdi neorganiniam pasauly. Mums svarbu toji kultūra, kuri pareina nuo žmogaus valios ir sąmonės. Tosios kultūros schema:

I. Dvasios kultūra.

1. Religija.
2. Menas.
3. Mokslas.

II. Materijos kultūra.

Tosios dvi šakos išaugo iš žmogaus dvilypių reikalų: dvasios ir medžiaginių. Visos dvasios kultūros formos išaugo iš sinkretinės, kuri perdėm turėjo religinį charakterį. Pirminių (naturvolk) žmonių gyvenime kiekvieną jų žygį ir poelgį sankcionuoja religijos faktai. Todėl anuomet religija buvo gyvas žmonių reikalas, be kurio niekas neapsieidavo. Ne trumpo straipsnio dalykas analizuoti pirminę religinių formų reikšmę visuomenės gyvenime, bet primenam, kad toji reikšmė buvo itin didelė. Ir toji reikšmė buvo organizuojamoji. Nūdien, tiesa, religija tebeturi auklėjamosios reikšmės, kuri tačiau iš jos rankų slysta.

Tuščia baimė, būk [= tarsi] mokslas ilgainiui nuveiksiąs religiją. Mokslas nugali ne religiją, jos esmę, bet tik religinę formą, kuri niekuomet nėra amžina – „Religija ne tik turi dar ilgą ateitį, bet, gali būti, ji liks amžinai, nes visuomet bus neištiriamų paslapčių pasaulio sutvarkyme, o mokslas visko išaiškinti negali, religija, be to, turi daug specifinių klausimų, kurie vargu kuomet mokslo ir bus svarstomi“ (Solomon Reinach). Šiaip apie religiją rašo žmogus, kurį pavadinti religingu vardu galime. Mes turim leisti laisvai svarstyti religines problemas, įvesti aukštojon mokyklon palyginamąjį religijų mokslą, nes visa tai padės žmonių religinę nuovoką pagilinti ir sustiprinti, sumažinus konfliktą tarp mokslo ir religijos, religijai pačiai suteikti gyvumo ir gajumo ir ją padaryti mokslinio tyrinėjimo dalyku. Tuokart pas mus sumažės diletantiškųjų „bedievių“ skaičius, kurių visa išmintis glūdi religinių klausimų nenuvokime. Religija, buvusi tiekos amžių organizuojamu ir auklėjamu veiksniu, negali tapti ironiškos pašaipos objektu. Mūsų inteligentai turi tą žinoti, ir iš jų turim to reikalauti. Religija pati savyje dalykas neblogas, jei jos oficialūs nešiotojai ir skelbėjai blogiau ją apverčia, jie, bet ne religija, užtat ir atsako. Tai atsitiko todėl, kad nūdien religija tapo konfesinių organizacijų monopolė, o tikybos mokymas – profesinių amatininkų verslas. Didžiausioji didžiųjų religijų paklaida – *potestas clavium*, begalinis noras tapti visuotina. Gyvoji religija išaugo iš žmogaus dvasios, didžiausio jo išsiilgimo tobulesnių gyvenimo formų ir noro įprasminti savo gyvenimo žygius. Šiokios religijos moko mus teosofai

ir šiokia religija neprieštarauja mokslui, nekliudo jo progreso. Šiokios religijos kelias – empirinis, induktyvinis, sintetinis. Be abejo, šiuo požvilgiu žiūrint, kiekvienas žmogus yra daugiau ar mažiau religingas. Ir, šitaipos žiūrint, religija yra kiekvieno žmogaus sąžinės ir jo dvasios nuotaikos dalykas. Pas mus diduma inteligentų į religijos klausimus žiūro skeptiškai ar net ironiškai. Kalta katalikų bažnyčios religinė monopolė, varžant ir kliudant laisvai svarstyti religinius klausimus ir organizuotis kitokio tikėjimo ar srovės (tautinė katalikų bažnyčia Visuomybė – Šidlausko, laisvamanių organizacijos) draugijoms ar bažnyčioms. Ko čia bijot? Kitose šalyse (Amerikoj, Anglijoj, Prancūzijoj, Indijoj), kur tikybinė laisvė kuo didžiausia, tikinčiųjų (tik ne oficialinių bažnyčių adeptų) skaičius nemažėja. Prievarta, protegavimu jokia religija nepalaikoma, bet žudoma, marinama.

Kitas mums labai būtinas faktas yra m e n a s, žodinė kūryba, literatūra. Literatūros veikalas yra toksai kūrinys, kuris pasižymi savo individualumu ir meniškumu (chudožestvennostju – Aleksandr Evlachov). Šiokių kūrinių uždavinys – įnešti kuo daugiausia vertybių tautos meno lobynan ir suteikti jos dvasiai kuo daugiausia gyvybės ir gajumo. Meno kūrinių, kuriuosna įdedama visa žmogaus siela su visais niuansais ir subtilumais, neužvaduos jokia mokslo dalykų populiarizacija. Ir galvoti apie meno išnykimą, pakeitimą mokslu netenka. Meno kūrinys – organiškai žmogaus sieloj išaugęs dalykas, mokslas – tik proto ir valios pastangų rezultatas. Menininkas – Dievo dovana, ir jo mechaniškoms priemonėms padaryti negalima. Todėl mums sunku manyti, kad valstybinės subsidijos ar mecenatų dosnumas išaugins kokio nors kalibro genijų. Menininkas iš Dievo malonės išauga patsai. Aplinka gali jį nustelbti ar net pražudyti. Todėl geros ir protingos kritikos reikalas – tikrus menininkus atrasti, o visuomenės – juos, jei reikia, išlaikyti. Menininkas nors yra žmogus, kaip ir visi, bet yra laisvas žmogus, todėl visuomenė negali jį jokiu būdu varžyti.

Toksai menininkas nereikalingas išmaldos ar malonės, tik paramos, kurią visuomenė ar valdžia teikia jam atlikdama savo pareigą be jokių pašalinių sumetimų. Menas reikalingas privatinės iniciatyvos. Suvalstybinimas ar supartinimas meno įstaigų ar menininkų priverčia giedoti vieniems ar kitiems ditirambus ir užmuša tikrąjį jo talentą. Subsidijoms ir premijoms menininkų nepagimdysim. Rūpinkimės surasti potencinę menišką galią, glūdinčią dar neišgarsėjusiose asmenybėse. Suradę įstatykim tokin kelian, kad ji laisvai, be mechaniško formavimo, pasireikštų. Šioksai darbas daug vertesnis už premijas, kuriomis įpratinama rašyti *po zakazu*. Reikia menininkams pasitikėt savim, o visuomenei – pritarti. Svarbiausia betgi pasitikėjimas, valia ir pasiryžimas. Be jų joks meno kūrnys nepadaromas. Kenksmingas visokių cechų ir srovių protegavimas vienų ir neigimas, ujimas kitų. Daug tikrų talentų tuo būdu žudoma ar išvejama svetur. Mes, lietuviai, per daug sergam litvanofobija. Lenkiamės kitų autoritetams, pamiršdami saviškius. Mūsų liaudies dainomis gėris užsienių mokslininkai, o mes didžiuojamės ir gėrimės graikų epu, Edomis, Nibelungais ar Vedų himnais. Nusilenkiam Dantei, Shakespeare'ui, Geothe'i, bet nepastebim Krėvės, Vydūno, Mickevičiaus.

Nesakau, kad spjautumėm mes į pasaulinio masto rašytojus autoritetus, bet ir saviškių mindžiot negalim. Kas Dievo – Dievui, kas kesario – kesariui. Tauta, pati savęs negerbianti, nebus kitų gerbiama. Juk tik dėl tos prakeiktos litvanofobijos mes pražudėm Kudirką, Čiurlionį, Jaunių, Bytautą, Būgą ir prisivežėm iš užsienio visokio šlamšto! *Da ist der Hund begraben*! Vakarų Europos importuotam mulkiui nusilenkiam, o savuosius, dešimtsyk už jį vertesnius, spjaudom. Kas gỹventi nedrįsta, tas dvėsti turės. Argi mes jau sergam paskutiniąja? Prakeiktas dalykas! Lietuvis lietuviu nepasitiki, gatavas viens kitą suėsti. Susieina keli lietuviai kokio biznio varyti, bematant vienas kitą suintriguoja, apmurzina, nusmaukia, apvagia. Kultūros darbą dirbdami – taip pat. Jei taip būtų užsieny, tai jokia fabrika ar finansinė įstaiga nei vienos dienos neišsilaikytų.

Valdžios pareiga daboti, kad darbininkas dirbtų savo darbą atsidėjęs, visu spartumu, kad nekištų nosies kur nereikia, bet ne užkirsti kelią dirbti. Partinis protekcionizmas mūsų mažai valstybei baisiai kenksmingas. Visomis galiomis kelti mūsų dvasios ir materijos kultūrą – visų mūsų, ne kurios nors partijos reikalas. Nemanom, kad partijos išnyks, bet visuomenės ir valdžios reikalas atrinkti objektingai žmones, tinkančius valstybiniam ar kitokiam darbui. Valstybė turi rūpintis žmonėmis, kurių potencinė galia ir sugebėjimas kraštui reikalingas. Mes turime iškelti šūkį, kuris išgelbėjo vokiečius, kelią gabiesiems: darbo – galintiems ir mokantiems dirbti. Visa, kas čia pasakyta, tinka menininkams ir mokslininkams, jų santykiams su visuomene ir valstybe.

M o k s l a s yra koordinavimas ir sistematizavimas žmonių potyrių, žinių, išprotavimų žmonėms ir gamtai organizuoti. Žinom, kad pati gamta nėra nei tikslinga, nei tobula. Žmogaus sąmonė daug gali čia daryti įtakos. Kalbama apie nugalėjimą ir subordinavimą gamtos jėgų žmonių reikalams. Todėl mokslas yra svarbiausioji priemonė gyvenimo kovoj visokioms kliūtims įveikti. Čia daug sveria pritaikomieji mokslai. Nesigilinsim ir nesileisim mokslų pagrindų analizėn, nes to čia ir nereikia. Tik konstatuosim, kad tikras mokslininkas yra taip pat Dievo malonės žmogus, kaip ir tikras menininkas. Tokio mokslininko jokios mokyklos, institutai, akademijos nepadarys, jis turi gimti. Žinoma, yra daug priemonių, padedančių jo talentą išrutulioti, bet jokių priemonių nėra talento embrionui sudaryti. Mokytojų, profesorių, akademikų uždavinys – atrinkti tokius žmones ir įstatyti į kelią. Tikras mokslininkas teturi vieną tikslą – pamėgtųjų problemų tyrinėjimą, be kurių jis daugiau nieko nemato, visas pasaulis tampa arena toms problemoms svarstyti, jomis jis gyvas, jos – jo siela, gyvybė, gyvenimas. Jokios kliūtys ar sunkenybės neatgrasins jį nuo tokio darbo. Jis nemiegos, nevalgys, neapsidengs, bet darbo nepames, neapleis. Tokių mokslininkų kūrėjų mes reikalingi ir jų mes galim turėti. Vadinas, mūsų tauta turi tos potencinės galios, tų embrionų tokiems žmonėms užgimti. Jaunius ir Būga – aiškūs pavyzdžiai, o kiek tokių žmonių, žinomų ir nežinomų, žuvo nespėję dar pragarsėti! Be reikalo mes įsitikinom, kad lietuvio smegenys menkesnės kokybės už importuotas iš Šveicarijos padangės. Žmonių mes turim, atrinkim juos, duokim jiems knygas, laboratorijas, kitokias priemones ir egzistencijos minimumą, jie dirbs – ir darbą atliks keleriopai geriau už visus Vakarų Euporos imigrantus. Be abejo, atrinkimas turi būt atliekamas nepaisant, kurios korporacijos kepuraitę dėvi ir ar kryžių ant kaktos nešioja, bet tiktai dėl tųjų vertybių, kurios laiduoja jį galėsiantį ir mokėsiantį paimtąjį darbą atlikti. Pakanka jau mums tų pigios markės *nur für Litauen* daktarėlių, nes daktaro titulas žmogui nei akių, nei mokslininko talento neįduoda. Iš jauno mokslininko reikalaujam ne daktaro titulo, bet mokslinės vertės darbo. Kur ir kokie mokslo darbai visų importantų mūsų universitete? Quousque tandem! Ar gal tie trumpi straipsneliai, trumpos recenzijėlės, spausdintos žurnaluose? Universitetas – mokslo, ne biznio, įstaiga, ir jame esančių mokslininkų reikalaujama darbų. Žinoma, sakydami tą, turim galvoj ir tuos žmones, kuriems mokslas nėra svetimas reikalas kaip šuniui penkta koja, bet kurie tikrai ir atsidėję dirba ir gerai padaro savo darbą, tiems neprikišam. Viena mums aišku: tas nėra mokslininkas, kuris, savo kišenės žiūrėdamas, sudaro didelį savo paskaitoms valandų skaičių, tas nėra mokslininkas, kuris po svetimu darbu deda savo pavardę. Universitetas yra aukšta ir garbinga mokslo istaiga, ir iš jo viso to mes turim reikalauti. Mūsų manymu, universitetas turi būti ne tik įstaiga vidutinio kalibro specialistams gaminti, bet ir mokslo židinys, kuris asimiliuotų naujausias mokslų išvadas ir padėtų kurti naujų mokslinių minčių. Suprantama, kad tam reikalui reikia ir sąlygų, ir laiko. Bet vis dėlto reikia rūpintis atrinkti jaunos kartos darbininkus ir įstatyti juos į kelią. Iš užsienio importuokim europinio masto mokslininkus, jei tokie neina, tai bet kokių mes nenorim. Tokios mūsų perspektyvos dėl mokslo ir aukštosios mokyklos pakėlimo Lietuvoje. Apie kitką – paskui.

Tekstologinės pastabos

Į Juozo Baldžiaus veikalus žiūrėta kaip į mokslo palikimą, todėl tekstas taisyta labai atsargiai. Stengtasi minimaliai kliudyti sintaksės dalykus, taisyta rašybos, žodyno, skyrybos dalykai.

Netaisoma:

a) reti savi ar neįprasti, archajiški žodžiai: *aulinkui – ilgainiui, po kiek laiko, gomėtis – domėtis, gėrėtis; išmanginis – nesantuokinis vaikas, išrėdėti – išsirutulioti, atsirasti, iščius, įsčius – įsčios, maujoti – graibyti ieškant, sėsna – sėslus žmogus, skairus – dosnus; jeigut – jeigu, negut – negu, medauninkas – meduolis, meisteris – meistras, mokesnis – mokestis, požvilgis – požiūris, vaidentuvė – vaizduotė;*

b) retos, retesnės ar tarminės žodžių formos: *ankstybas – ankstyvas, vėlybas – vėlyvas; aštuonius – aštuonis, devynius – devynis, keturius – keturis, septynius – septynis, tryse – trise; tūkstanties – tūkstančio; apušė – epušė, aglišakiai – eglišakiai, erškėtrožio – erškėtrožės, vyšnės – vyšnios, žersteklis – žarsteklis; dravė – drevė, dravinė – drevinė* (bitininkystė); *dažnūs – dažni, linksmūs – linksmi; apjakinti – apakinti; nakčių – naktų, pusiaunakties – pusiaunakčio, popierio, popieros – popieriaus, žiūro – žiūri; augmenija – augalai, flora, augalija, debesiai – debesys, žvėriu – žvėrimi;*

c) to meto ne visai sunorminti mokslo terminai: *analizas – analizė, diagnozas – diagnozė, formula – formulė, genezis – genezė, korektyvas – korektyva, krizis – krizė, monopolė – monopolis, neurozas – neurozė, partenogenezis – partenogenezė, pauza – pauzė, psichoanalizas – psichoanalizė, psichozas – psichozė, terasė – terasa;*

d) barbarizmai, vertiniai; prie pirmą kartą didesniame skyriuje pavartotų barbarizmų ar vertinių laužtiniuose skliaustuose rašomas lygybės ženklas ir norminis žodis: *barva – vienos spalvos drabužiai, bevelyti – pageidauti, bujoti – vešėti, klestėti, būk – tarsi, tartum, bzikas – kvailumas, dūšia – dvasia, siela, gadynė – laikotarpis, epocha, gručkai – griežčiai, išrokavimas – išskaičiavimas, išsireiškimas – posakis, nusibankrutiję – subankrutavę, parėdnės – prašmatnūs drabužiai, strausai – stručiai, surištas – susietas, svietas – pasaulis, šiškos – kankorėžiai, šliūbas – sutuoktuvės bažnyčioje, štuka – pokštas, varsa – spalva, vinčius – jungtuvės, sutuoktuvės, visusis – juokdariškas;*

e) neįprasti žodžiai, kurių autorius ėmėsi norėdamas išvengti barbarizmų ar kai jam pritrūko terminų: *dainologas – dainų tyrėjas, dainologija – dainų tyrimas, efemeridinis – efemeriškas, gyvija – gyvūnai, gyvūnija, mitotyris – mitų tyrėjas, spirgintuvė – keptuvė, televizija –* veikiausiai *telepatija;*

f) kitokios formos žodžiai, kuriuos autorius vartojęs vos ne kaip terminus: *darbumas – gebėjimas dirbti, giminus – giminingas, giminumas – giminingumas, individualis – individualus, intensifikavos – intensyvėjo, kolonialinis – kolonijinis, turintis kolonijų, matriarchinis – susijęs su matriarchatu, moderninė – modernioji, narcizmas – narcisizmas, nenormalė – nenorminė, normališkas – normalus, norminis, patriarchinis – susijęs su patriarchatu, reališkai – realiai, realistiškai, sutapatybinti – sutapatinti, suvalinti – padaryti tokį, kuris turi valią.*

Taisoma:

a) rašybos dalykai: *alei – aliai, asocijalus – asocialus, atydžiau – atidžiau, augštesnis – aukštesnis, biaurus – bjaurus, dėliai – dėlei, gal būt – galbūt, idijotas – idiotas, kalimas, kalymas* (išpirka už nuotaką) *– kalymas, klijentas – klientas, kurijozas – kuriozas, materijalistas – materialistas, misijonierius – misionierius, negi imk* (kupiškėnų tarmė) *– negiimk, paliai – palei, piaustytas – pjaustytas, proletarijatas – proletariatas, regijoninis – regioninis, šioliai – šiolei, varijantas – variantas;*

b) iškreiptos žodžių formos: *ankieta – anketa, apsėjęs – apsiėjęs, archivyskupas – arkivyskupas, atatinka – atitinka, atseiti – atsieiti, babilioniečiai – babiloniečiai, chronika – kronika, dovanoti – [ap]dovanoti* (kviesdamas dovanoti nuotaką), *indijonas – indėnas, matefizika – metafizika, pasauliožiūra – pasaulėžiūra, vedini –* ten, kur turi būti *vedami;*

c) kai kurie nenorminiai žodžiai: *abzacas – pastraipa, skirsnis, by – bet* (su by tik kuo – su bet kuo), įterpinys *matomai – matyt, papa – popiežius, velykorossai – didžiarusiai;*

d) palyginti neseniai į lietuvių kalbą atėję žodžiai, autoriaus rašomi originalo ar artima originalui rašyba: *balsamas – balzamas, clan, clan'as – klanas* (ne visur buvo įmanoma taisyti), *hegzogas – hercogas, kakao – kakava, lousdoras – luidoras, massagetai* (tauta) – *masagetai, mėsalliance* (santuoka su žemesnio luomo žmogumi) – *mezaliansas, Minnesängeriai – minezingeriai, penis'as – penis, phalus, phalus'as – falas, refrain'[as], refrainas – refrenas, rėsumė – reziumė, troubadour'ai – trubadūrai, trouveur'ai – truverai;*

c) kai kur autoriaus vartojamas prielinksnis *in* taisyta į *į*, priešdėlis *in-* į *į-*: *ingyti – įgyti, ingudimas – įgudimas, inkurti – įkurti, inspėti – įspėti, intariamasis – įtariamasis, invairus – įvairus.*

Netaisomi žodžių junginiai: arba XX a. pradžios lietuvių autorių vartoti archaizuoti, bet ne visai taisyklingi posakiai, arba ne visai logiški, arba kitų kalbų paveikti pasakymai, kuriuos kliudžius, reikėtų gerokai redaguoti sakinį: *bernelis, mergelėn jodamas; nesėdo į stalą; našlė vesdavusi savo sūnų; taip mirusio gyvulio; gyvulys būdavo auginamas ligi jo natūraliosios mirties; tikusias kelis tūkstančius metų atgal; anųjų studijų rezultate.*

Taisomi žodžių junginiai: *atliepia mūsų motyvui* – <...> *motyvą, skundžiasi ant savo motinos* – <...> *savo motina, įvairių motyvų pavidale* – <...> *pavidalu, gauna* <...> *kokias dovanas – kokių dovanų, kitoje prasmėje – kita prasme, panaši šiam faktui – panaši į šį faktą, tokiam atstume nepasiektų – tokiu atstumu nepasiektų, tikėti žodžiams (priekaištams) – tikėti žodžiais (priekaištais), saugoma doroviniais įstatymais – saugoma dorovinių įstatymų, pasak dr. Albrechtą Kindą – pasak dr. Albrechto Kindo, prisitaikyti vietos sąlygoms – prisitaikyti prie vietos sąlygų, varžomi egzogaminiais tabu – varžomi egzogaminių tabu, prilygtų jį – prilygtų jam, prisitaiko gyvenimo sąlygoms – prisitaiko prie gyvenimo sąlygų, įvairiose formose – įvairiomis formomis, buvo lydimi tam tikromis apeigomis – buvo lydimi tam tikrų apeigų, šiai orientalinei srovei pritampa – prie šios orientalinės srovės pritampa, lydimi ilgomis apeigomis – lydimi ilgų apeigų, medžių giminystės žmonėms mintis – medžių giminystės su žmonėmis mintis, prieš atsakydami šiam klausimui – prieš atsakydami į šį klausimą, stengiasi šių dienų aplinkai ir sąlygoms taikinti – stengiasi prie šių dienų aplinkos ir sąlygų taikinti.*

Vietovardžiai:

a) taisomi Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos vietovardžiai: *Jaroslavo gubernijoj – Jaroslavlio gubernijoj, Kyjevas – Kijevas, Mogylevas – Mogiliovas, Mstislavo apskrity – Mstislavlio apskrity, Nižegorodo gubernijoj – Nižnij Novgorodo gubernijoj, Olonecko gubernija – Oloneco gubernija, Posechono apskrity – Pošechonjės apskrity, Tverius – Tverė;*

b) taisomi Latvijos vietovardžiai: *Dundangeno apylinkė – Dundagos apylinkė, Jasmuižės valsčius – Jasmuižos valsčius, Viškų valsčius – Viškių valsčius, Prėlio, Prėlių valsčius – Preilių valsčius, Kreslavos valsčius – Kraslavos valsčius, Rankų apylinkė – Rankių apylinkė, Kuldinga – Kuldyga, Skrundas – Skrunda;*

c) Lenkijos miestas *Tarnów* rašomas dvejopai: *Tarnów* ir *Tarnovas*, palikta *Tarnovas;*

d) taisomi tolimesnių kraštų vietovardžiai: *Lyonas – Lionas, Marshall salos – Maršalo salos, New-Yorkas – Niujorkas, Niurenbergas – Niurnbergas, Piedmontas – Pjemontas, Praga* (Čekijos sostinė, ne Varšuvos dalis) – *Praha, Queenslandas – Kvinslandas* (Australija), *Saint-Francisco – San Franciskas*; netaisoma *Irija – Airija.*

Leidiniai

Tiek tekste, tiek ir bibliografijoje didžiąja raide rašomas tik pirmasis leidinio pavadinimo žodis. Taigi taisoma: *Bibliografijos Žinios – Bibliografijos žinios, Dzūkų Vestuvės – Dzūkų vestuvės, Gimtasai Kraštas – Gimtasai kraštas, Lietuvos Aidas – Lietuvos aidas, Mokykla ir Gyvenimas – Mokykla ir gyvenimas, Mūsų Tautosaka – Mūsų tautosaka, Naujoji Romuva – Naujoji romuva, Švietimo Darbas – Švietimo darbas, Tauta ir Žodis – Tauta ir žodis, Tautosakos Darbai – Tautosakos darbai, Vilniaus Kalendorius – Vilniaus kalendorius, Russkaja Pravda – Russkaja pravda.*

Be kabučių didžiosiomis raidėmis rašomi šių veikalų pavadinimai: Biblija, Naujasis Testamentas, Senasis Testamentas, Mahabharata, Ramajana, Rigveda, Nibelungai, Lietuvos Statutas (ir Statutas), Koranas, Vedos.

Su kabutėmis rašoma: „*Rolando giesmė*“ (pataisyta „Rolando Daina“), „*Nibelungų giesmė*“.

Kolektyvų, įstaigų pavadinimai

Didžiąja raide rašomas tik pirmasis pavadinimo žodis: *Lietuvių Mokslo Draugija – Lietuvių mokslo draugija, Rusų Geografų Draugija – Rusų geografų draugija* (pavadinimas neredaguojamas – turėtų būti Rusijos, o ne Rusų); *Suomių Literatūros Draugija – Suomių literatūros draugija, Tautosakos Archyvas – Tautosakos archyvas.*

Antikos ir vidurinių amžių asmenvardžiai

Stengtasi tokius vardus rašyti pagal dabar nusistojusią tvarką, todėl taisyta: *Agistas – Aigistas, Andromacha – Andromachė, Aresas – Arėjas, Bachus, Bachus'as – Bakchas, Caesaris – Cezaris, Cosmo de Prague, Cosmas Pragensis, Kuzma Pragiškis – Kosmas Prahietis, Diodorus Siculus, Siculus'as – Diodoras Silicietis, Dionyzijus – Dionisas, Edipas – Oidipas, Erasmas Stella – Erazmas Stela, Eschilas – Aischilas, Herkulis, Herculis, – Heraklis, Isis – Izidė, Johannes Maletius, Hieronymus Maletius – Jonas Maleckis, Jeronimas Maleckis, Jokasta – Jokastė, Kekropsas – Kekropas, Krezas – Kroisas, Kronus – Kronas, Lajus – Lajas, Lactautius, Lactanius – Laktancijus, Lukulus – Lukulas, Lukurgas – Likurgas,*

Mykolas Damaskietis, Nicolaus Damascenus – Mikalojus Damaskietis, Orpheus – Orfėjas, Osiris – Oziris, Parisas – Paris, Pyhtagoras – Pitagoras, Polybius – Polibijas, Polydoras – Polidoras, Rea – Rėja, Roxana – Roksana, Strabo – Strabonas, Tarquinius Superbus – Tarkvinijus Puikusis, Tertulijanas, Tertullijonas, Tertulijonas – Tertulianas, Thales – Talis.

Nevienodinta: *Aleksandras Didysis* (autorius vadovavosi vokiška šio asmenvardžio rašymo tradicija) ir *Aleksandras Makedonietis* (rusiška asmenvardžio rašymo tradicija).

Palikta taip, kaip J. Baldžiaus: *Enrikas* (ne Henrikas) *Latvis, Enrikas Liuksemburgietis, Enrikas Jūrininkas.*

Bibliniai vardai

Bibliniai vardai rašomi pagal dabar nusistojusią tvarką, todėl taisoma: *Leah – Lėja, Rachel – Rachelė, Solomon – Saliamonas.*

Asmenvardžiai

Vienodinamas ir norminamas asmenvardžių rašymas, todėl taisoma: *Bismarkas – Bismarckas, Ničė, Nietzsche – Nietzsche, Petras iš Dusburgo – Petras Dusburgietis, Ruso – Rousseau, Šekspyras – Shakespeare, Zigmantas, Zigmantas Augustas* (Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius) – *Žygimantas, Žygimantas Augustas.*

Paliekama kaip parašyta autoriaus: *Šileris*, o ne *Schiller* (buvo publikuotas straipsnis tokiu pavadinimu).

Tautovardžiai, genčių pavadinimai

Paliekama dauguma J. Baldžiaus vartotų tautovardžių, tik laužtiniuose skliaustuose su lygybės ženklu parašomas teiktinas tautovardis. Taigi paliekama *čeremisai = mariai, irai = airiai, loparai = samiai, mordvinai = mordviai, ostjakai = chantai, votiakai = udmurtai.*

Taisoma: *australiečiai – australai, čeko-slovakai – čekai ir slovakai, čukčai – čiukčiai, islandiečiai – islandai, kačincai – kačinai, šveicariečiai – šveicarai.*

Paliekami autoriaus vartoti nelietuviškai rašomi Amerikos indėnų genčių ir Afrikos bei Australijos genčių pavadinimai (daugiausia jie rašomi nusižiūrėjus į angliškus ir vokiškus šaltinius), tik jie pradedami rašyti mažąja raide ir kursyvinami.

Amžiai rašomi romėniškaisiais skaitmenimis (J. Baldžius rašė juos ir arabiškaisiais, ir romėniškaisiais skaitmenimis).

Enciklopedijos straipsniai

Paliekami J. Baldžiaus tame pačiame straipsnyje vartoti antraštės simboliai – straipsnyje nekartojamas antraštinis žodis (ar žodžiai), o rašoma antraštės pirmojo žodžio (ar pirmųjų žodžių) pirmoji didžioji raidė (pirmosios didžiosios raidės) su tašku (taškais). Paliekama ir J. Baldžiaus duotos nuorodos į kitus enciklopedijos straipsnius, jos rašomos po santrumpos ž. tuo pačiu šriftu. Kursyvu pateikiama ne nuorodos į kitus straipsnius, o genčių pavadinimai arba svetimų kalbų žodžiai, rašomi ne skliaustuose (kaip ir kituose šios knygos tekstuose).

Santrumpos, bibliografija

Vienodinta itin daug santrumpų. Pavyzdžiui, autoriaus buvo vartojama ir *dr.*, ir *Dr.*, pasirinkta *dr.*; *lotyn.* ir *lot.* – pasirinkta *lot.*; *graik.* ir *gr.* – pasirinkta *gr.*

Labai įvairavo cituojamų veikalų pavadinimų santrumpos – net vienoje studijoje buvo vartojamos kelios to paties veikalo pavadinimo santrumpos. Stengtasi to paties veikalo pavadinimą žymėti viena santrumpa bent jau toje pačioje studijoje.

Į šią knygą dedamose studijose ir straipsniuose lietuvių tautosakos veikalų pavadinimai, iš kurių cituojama dainos ar kiti tekstai, žymimi J. Baldžiaus susidarytomis santrumpomis; autorius iššifruoja tokių veikalų pavadinimų santrumpas tik „Pirktinių vestuvių" ir „Vogtinių vestuvių" pabaigoje, prie kitų studijų ir straipsnių santrumpos neiššifruojamos, bet jos vartojamos tokios kaip „Pirktinėse vestuvėse" ir „Vogtinėse vestuvėse", tat ir skaitytojas turės ieškoti visoje knygoje vartojamų santrumpų iššifravimo jau minėtų dviejų studijų pabaigoje.

Bibliografijoje buvo stengtasi suvienodinti rašybą, ištaisyti klaidas, pavienodinti skyrybą bent jau tame pačiame skyriuje. Netaisyta angliškų veikalų pavadinimai – J. Baldžiaus jie daugiausia rašomi mažosiomis raidėmis (dabar angliškų veikalų pavadinimuose priimta mažosiomis raidėmis rašyti tik tarnybinius žodžius, visi kiti žodžiai rašomi didžiąja raide).

Terminai

Stengtasi nekliudyti J. Baldžiaus vartojamų terminų, užtat knygoje liko ir *natūrtautė*, ir *gamtotautė*, ir *pirminiai žmonės* (visais šiais terminais nusakomas tas pats dalykas). Liko ir *rasė, veislė, rūšis*, vartojami ta pačia ar labai artima reikšme. Palikta ir *natūržmogis*, ir *čiagimis*, ir *animizmas*, ir *animatizmas*. Taisyta tik terminų graikiškųjų dėmenų rašyba: *hyper-* taisyta į *hiper-*, *poly-* – į *poli-*, *syndy-* – į *sindi-*.

Citavimas

J. Baldžius turėjo fenomenalią atmintį, bet pernelyg ja pasikliovė, todėl jo dainų tekstai cituojami netiksliai. Smulkesni riktai pataisomi. Kai cituojama ne iš nurodyto šaltinio, išnašoje pažymima – *Cituojama ne iš to šaltinio*, kai

autorius prideda dainai eilučių nežinia iš kokio šaltinio, tos eilutės spausdinamos kursyvu, o išnašoje pažymima – *Kursyvu spausdinamų eilučių originale nerasta*, o kai cituojamame posme vienos eilutės sutampa su originalu, kitos – tik panašios į jį, o trečios visai nesutampa, tada išnašoje pažymima – *Cituojama pernelyg laisvai.*

Skyryba, sintaksė

J. Baldžius skyrė kableliais kaip įterpinius tokius žodžius ar žodžių junginius, kurie dabar nelaikomi įterpiniais, taigi ir neskiriami. J. Baldžius skyrė kaip įterpinius tokius žodžius ir žodžių junginius: *be išimties, be kieno malonės, daugiau ar mažiau, dažnai, galbūt, galop, galų gale, greičiausiai, ilgainiui, iš tikrųjų, kartais, kiek galima, kita ranka, netrukus, pagaliau, paprastai, paskui, savo keliu, toli gražu.* Jis skyrė kableliais ir visus palyginimus. Netaisomi šalutiniai sakiniai, prasidedantys *jeigut*, kai nėra sąlygos. Kai pažyminio šalutinis sakinys būna labai nutolęs nuo pažymimojo žodžio, jungiamasis žodis *kuris, -i* kartais keičiamas į *jis, ji.* Netaisomos itin dažnos į slavų kalbas nusižiūrėtos konstrukcijos su *pas*, kad nereikėtų perredaguoti viso sakinio.

J. Baldžius rašė su kabutėmis cituojamų dainų posmus ir kitų autorių mintis veikalų ar atskirų skyrių epigrafuose. Visos tos kabutės numetamos.

Vitas Agurkis

Paaiškinimai

I skyrius. Lyčių santykių sociologija

Pirktinės vestuvės

Ši studija kaip daktaro disertacija paskelbta Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisijos periodiniame leidinyje „Mūsų tautosaka“, 1935, t. X, p. 3–123. Taip pat išleista atskiru atspaudu 1936 m. Pasirašyta Juozo Baldausko pavarde. Skelbiama iš atskirojo atspaudo.

Tiek „Mūsų tautosakos“ tomo pasirodymas, tiek ir jame skelbiama medžiaga sukėlė 1935 m. įkurto Lietuvių tautosakos archyvo vedėjo dr. Jono Balio pyktį, kurį jis jau anksčiau buvo išliejęs Tautosakos komisijos pirmininko prof. V. Krėvės-Mickevičiaus adresu (Balys J. Dzūkų tautosakos falsifikacijos // Vairas, 1936, Nr. 1, p. 23–42). Pasirašytoje slapyvardžiu *B. J-tis* recenzijoje, greičiausiai rašytoje J. Balio (Vairas, 1936, Nr. 12, p. 469–473), J. Baldžiaus studijai skiriama daugiausia dėmesio, nerandant joje nieko gero. Visa panaudota literatūra esanti netikusi, autorius ja naudojasi be jokios tvarkos ir pan. Tokie pat netikę esą ir kiti „Mūsų tautosakos“ tome skelbti darbai. Tai tiesiog pykčio pagauto žmogaus rašinys. Nors ši iš pirmo žvilgsnio moksliška recenzija nežinančiam visų ano meto užkulisinių nesutarimų esmės gali pasirodyti labai objektyvi, vis dėlto drįstame ją pateikti paaiškinimuose dabartinių mokslininkų pamąstymui.

> „Mūsų tautosaka“ X. Red. prof. Krėvė Mickevičius. Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys. Kaunas, 1935. 228 psl. Kaina 5 lt.
>
> Jau daugiau kaip metai, kai likvidavosi Tautosakos komisija prie hum. m. f-to, tačiau šių metų paskutiniam ketvirty dar pasirodė tos komisijos vardu išleista knyga, kažkuriais sumetimais datuota 1935 metų skaitline.
>
> Daugiau kaip pusę knygos užima J. Baldausko straipsnis „Pirktinės vestuvės“ (p. 3–123). Tai esanti dalis jo didesnio darbo apie mūsų vestuvinės tautosakos socialinius elementus. Šiam straipsny pririnkta nemaža medžiagos, autoriaus mėgstama knistis po knygas, tačiau gauname įspūdžio, kad autorius blaškėsi kaip paklydėlis be vadovo po tankų mišką ir čiupo tai, kas jam po ranka pakliuvo. Nesimato sistemos ir metodingumo, šaltiniai daugiausia panaudoti seni arba ir visiškai *pasenę,* trūksta *šaltinių kritikos* – kas pakliuvo po ranka, tą ir ėmė. Autoriui liko nežinomi naujausi tos srities darbai ir teorijos, užtat nežiūrint nemažo autoriaus darbštumo, prieiti rezultatai gana menki. Iš darbo *resumé* matome, kad pirktinių vestuvių pėdsakus randame lietuviuose ir kitose Europos tautose, juos mini dokumentai ir tautosaka. Šiek tiek bandoma nustatyti, kada tokios pirktinės vestuvės galėjo būti vartojamos ir kada jos išnyko. Ir viskas. Bet juk tai nieko nauja. Iš ankstyvesnių Eduardo Hermanno darbų (1904 m.) ir paskutinės jo studijos „Die Eheformen der Urindogermanen“ (Berlin 1934), kur dažnai kalbama ir apie lietuvius, prūsus bei latvius (indogermanais vokiečiai vadina visus indoeuropiečius), mes jau žinome, kad pirktinės vedybos senesniais laikais plačiai buvo žinomos indogermanų tautoms ir, galimas daiktas, kad jas žinojo jau indogermanų protautė (p. 45). Kas kita, jei mūsų autorius būtų pabandęs išaiškinti tų pirktinių vedybų kilmės priežastis, kokią vietą jos užima vedybų istorijoj, kokiose kultūrose jos išaugo – žodžiu, plačiau panagrinėti pirktinių vedybų kultūristorinę ir etnologinę prasmę. Labai dėkingas uždavinys būtų buvęs išsamiai panagrinėti klausimą, ar „pirktinės vedybos“ nėra kilusios iš „mainų vedybų“ (Tauschehe), ypač būdingų totemistinėms kultūroms,

kai du skirtingų grupių vyrai duoda viens kitam per žmonas savo seseris arba giminaites. Jei kuris vyras mainui negali kitam pasiūlyti savo grupės moters, turi jos vietoj pamokėti. Pagaliau žmonų pirkimą reikia skirti nuo paprastų dovanų merginos tėvams – tokias dovanas randame ir prokultūrėse, ir šių dienų didmiesčiuose. Gal visa tai atlikta dar nespausdintoj darbo daly, tačiau iš kai kurių jau ir spausdintos darbo dalies vietų aiškiai matyti, jog čia autorius eina klaidingais keliais. Atrodo, jog autorius pirktines vedybas laiko išaugusiomis iš *vogtinių vedybų*: „Mes jau matėme vienoje dainoje p e r ė j i m ą i š v o g i m o (mano pabr. Aut.) žmonų pirkiman..." (p. 24) ir kiek vėliau: „...turtingieji superka daug moterų, o mažiau pasiturintiems jų pritrūksta arba dėlei aukštos kainos jos jiems neprieinamos, g r į ž t a m a v ė l p r i e v o g i m o (mano pabr. Aut.), tik čia jau vagiama ar pabėgama su pačios merginos valia ir žinia" (p. 26). Teorija, kad pirmykštė vedybų forma yra buvusi moterų grobimas prieš jų norą, yra teoretinis prileidimas, tai H. Spencerio ir Lubbocko evoliucionistinė teorija, savo visumoje jau seniai etnologų atmesta (ž. „Der Mensch aller Zeiten" Bd. III, p. 158–9, 206). Tas pats Hermannas sako: „Moterų grobimas kaipo toks vargu ar galėjo būti viena iš senųjų indogermanų (Urindogermanen) vedybų formų" (p. 47, plg. p. 48), kiek anksčiau pastebėjęs, jog nereikia su grobimu maišyti tam tikri vestuvių papročiai, kurie daugelio tyrinėtojų klaidingai laikomi prievartos vedybų pėdsakais (p. 46). R. Schröderis tvirtina, kad vogimo vedybos „...dar niekur nebuvo pastebėtos kaip taisyklinga (regelmässige) vedybų forma" (Lehrb. d. dt. Rechtsgeschichte 3, p. 67). Kad vogimo vedybų nebuvo germanuose, įrodinėjama naujajame „Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens"*. Vestuvines ceremonijas, kur galime įsižiūrėti neva vogimo pėdsakus, Jan de Vries taip aiškina: „Pavartojimas jėgos, nuotakos grobimas buvo simboliškas veiksmas, kuriuo norima pabrėžti atpalaidavimas nuo senos šeimos ir čia pat sekąs susirišimas su nauja šeima. Taigi paprotys grobti moteris buvo ne liekana laukinio barbariškumo, bet jis turėjo daugiau giliai religinį pagrindą" (Die Welt der Germanen. Leipzig 1935, p. 42–3). Primityvėse tautose mes irgi randame ne grobimo vedybas (Raubehe), bet *pabėgimo* vedybas (Fluchtehe), kur tariamas „pagrobimas" vyksta merginai neprieštaraujant, bet sutinkant. Taip daroma, kai tėvai prieštarauja jaunųjų linkimams arba kai vyras negali už merginą reikiamos sumos sumokėti. Tokios „pabėgimo vedybos" juk ir iki paskutinių laikų nėra retenybė, tai daugelio dramų ir operų tema, kai jaunuosius skiria turtas, luomas, religija, tautybė ir su tuo susijęs nepalankus tėvų nusiteikimas. Apie vogimo vedybas pilna to žodžio prasme galima kalbėti tik turint galvoj karus, kai nugalėtojai paversdavo savo nugalėtuosius vergais ir vergėmis, bet juk tai nėra kokia nors „normali vedybų forma", bet tik eilinis jėgos pavartojimas. Tai tik išimtys. Tad apie kokias nors „vogtines vestuves" iš viso nėra prasmės kalbėti. Pagaliau ir vad. pirktinėse vestuvėse moteris nėra paverčiama tik paprasta preke, bet jos sutikimas ar nesutikimas tekėti yra respektuojamas: mergina paprastai atiduodama ne tam, kuris už ją pasiūlo didesnę kainą, bet vestuvės su jų pirkimo ceremonijomis dažniausiai pradedamos, tik kai mergina sutinka už jai patinkamo vyro tekėti. – Toliau mūsų lietuviškas autorius tvirtina dar tokį dalyką: „Šitokis paprotys, tėvams su sūnumis turėti bendras žmonas, buvęs pas germanus, anglosaksus, gotus" (p. 93), ir cituoja kelis senus šaltinius. Pirmiausia natūralų kraujomaišos vengimą mes jau aiškiai pastebime primityvėse tautose, iš čia vad. egzogamija. Senovės germanai gyveno didelėmis šeimomis („die Grossfamilie ein urindogermanisches Erbstück ist", Hermann, ten pat, p. 38), kur suaugę ir vedę sūnūs gyvendavo po vienu stogu su savo tėvais, tačiau tai dar nereikšdavo, kad sūnų žmonos buvo ir tėvo gulovės, priešingai, jaunos marčios turėdavo *prisidengti* galvą ir veidą (ar ne iš čia bus kilęs ir mūsų moterų nuometas?), turėdavo *nekalbėti* su kitais šeimos nariais, ypač vyro tėvu, ir tokiu būdu „jauna moteris turėjo savo grožį kitų didelės šeimos vyrų atžvilgiu kaip galima labiau nuslėpti" (Hermann, ten pat, p. 39). Tą jaunų marčių tylėjimo ir vengimo paprotį mes nuolat užtinkame ir primityvėse tautose. Germanuose randame tik minimą paprotį, kad sūnus *po tėvo mirties* galėjęs pasilaikyti sau per žmoną savo *pamotę* (Jan de Vries, p. 43). Bet tai visai kas kita, negu neribotas lyčių maišymasis, arba promiskuitetas, kurį kaip dogmą skelbia J. Baldauskas: „Buvęs laikas, kuomet žmonės moterystės nežinoję, o gyvenę it gyvuliai kaip pakliuvo, todėl buvęs reikalas šiokį netvarkingą žmonių gyvenimą sutvarkyti, įsteigti moterystę" (p. 94). Tai seniai palaidota evoliucionistinė Morgano teorija apie pirmykštį promiskuitetą, arba seksualinį komunizmą, kuris per grupių moterystę ir visą eilę kitų laipsnių galop išsivystęs iki monogamijos. Ši savo laiku populiari grynai spekuliatyvė Morgano teorija, kurią palaikė ir kai kurie kiti etnologai (Bastian, Lubbock, Lippert ir k.) ir kurią ypač išpopuliarino marksistai F. W. Engels („Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates") ir A. Bebelis („Die Frau und der Socialismus") savo daug laidų turėjusiose agitacinėse knygutėse, seniai etnologų atmesta, ir ja naudojasi tik komunistinei propagandai visokių inter-

* „Wir deuten die im Volksbrauch fortlebenden Brautkaufbrauche und Brauttraubspiele falsch, wenn wir diese Bräuche als Reste einer „barbarischen" Sitte betrachten..." (I 1526, plg. N 568 t. t.).

nacionalų sekėjai. Jai nepritarė daugelis ir senesniųjų etnologų, kaip H. Spenceris, E. B. Tyloris, Fr. Ratzelis, E. Grosse, H. Schurtzas, bet galutinai šią Morgano teoriją sugriovė E. Westermarkas, W. Wundtas, W. H. Riversas, R. H. Lowie, A. Vierkandtas, J. Lipsas, P. W. Schmidtas ir kt. Jau E. Westermarkas rašė, jog promiskuiteto hipotezė vietoj pridėti tai hipotezių klasei, kurios moksliškai yra leistinos, neturi jokio realaus pagrindo ir savo esmėje yra nemoksliška. Visa šios teorijos istorija ir kritika trumpai nubrėžta „Handwörterbuch der Soziologie", herausg. A. Vierkandt, p. 113 t.t., plačiai išnagrinėta ir atmesta P. W. Schmidto veikale „Völker und Kulturen" (Regensburg, 1924, p. 133–145). Tad šiandie nieko geresnio nelieka kaip visiškai pritarti anglo etnologo ir sociologo W. H. Riverso nuomonei: „Dabartinis mūsų žinojimas... neduoda mums nė mažiausio įrodymų trupinio tokios padėties naudai, kaip ji buvo Morgano atvaizduota tarsi ankstyviausia žmonių bendruomeniško santykiavimo būklė, taip pat niekur nėra jokių įrodymų, kad tokia lytinė netvarka kada nors ir kokioje nors vėlyvesnėje žmonijos istorijos fazėje būtų buvusi" (Kinship and social organisation. London 1914, p. 88 t.t.). Dabartinis garsus Amerikos etnologas R. Lowie, plačiau panagrinėjęs seksualinio komunizmo teoriją, irgi priėjo visai panašių išvadų: „Reziumuojant seksualinis komunizmas, kaip individualios šeimos pavaduotojas šiandie niekur nėra randamas (turima galvoj primityvias tautas. Aut.) ir turime kaip nepatenkinamus atmesti visus tuos argumentus, kuriais bandoma įrodyti, kad jis kada nors egzistavo" (Traité de sociologie primitive. Paris 1935, p. 72). Pirmoj eilėj kultūristorinės etnologijos krypties tyrinėjimų dėka šiandie etnologijoj vyrauja pažiūra, jog pirmykštė žmonių bendravimo forma yra buvusi individuali šeima, monogamija, laisvas dviejų asmenų susirišimas. Tad kokia prasmė mūsų universitete Baldausko asmenyje skelbti seniai palaidotą seksualinio komunizmo teoriją, kalbėti apie visokius nepaprastus dalykus kaip bendros tėvų ir sūnų žmonos, visokie moterų gvoltavojimai „vogtinėmis vestuvėmis" ir t.t.? Jei jam asmeniškai patinka tokios teorijos, tai jo reikalas, tačiau paprasčiausias mokslinis taktas reikalauja, kad kartu būtų suminėtos ir kitos tą pačią problemą rišančios teorijos, ir reikia žinoti naujausius etnologijos mokslo rezultatus. Žinoma, jeigu norima eiti Engelso ir Bebelio keliu, – prisidengus mokslingumo skraiste panaudoti etnologiją marksizmo propagandos tikslams, – tada jau kitas reikalas.

Gali šis įtarimas būti ir nepamatuotas, galbūt autorius ir iš tikrųjų nežinojo tikrosios šių dienų etnologinės sociologijos būklės, bet patikėjo pirmu po ranka pakliuvusiu susenusiu šaltiniu. Tada sąmoninga propaganda jo negalima kaltinti, tai tik rodo autoriaus nesiorientavimą dalykuose, apie kuriuos rašo. Tokių etnologinių liapsusų randame nemaža ir kituose J. Baldausko straipsniuose. Pav., straipsny „Egzogamijos problema mūsų dainose" („Gimtasai kraštas", 1936 nr. 1), kuris, matyt, irgi yra to paties vestuvinio darbo dalis, įrodinėja, kad egzogamija kilusi todėl, „kad pavogtosios mergos artimieji nekeršytų ir jo ar jo padermės neužkluptų... juo ją vogs iš toliau, juo užklupimas bus sunkesnis..." (p. 36). Vėl tos nelemtosios „vogtinės vestuvės", neskiriama kraujo giminystės ir tuo pačiu lokalinė egzogamija nuo klano, didelės šeimos ir klasių egzogamijos, neišaiškinama šių skirtingų egzogamijos rūšių tarpusavio santykiai, egzogamijos kilmė ir raida, nors iš antraštės būtų galima laukti, kad „egzogamijos problema" bus kaip reikia panagrinėta. To vietoje randame tik prikišta iškandų iš įvairiausių šaltinių, šalia cituojamos dvi griežtai priešingos teorijos, ir nežinia kurią autorius laiko teisinga, gauname tarpusavy nesurištą citatų kratinį, kaip vokiečiai sako „Ausschütterung der Zettelkasten". Visiškai nereikalinga prikimšti tiek daug visokių citatų, kad būtų galima padaryti tokią „gudrią" išvadą, jog „...žmonės visuomet tuokiasi su žmonėmis, bet ne su gyvuliais ar žvėrimis..." (29 p.).

Taip ir liko neaišku, kas yra toji egzogamija. Tuo tarpu etnologams seniai aišku, jog ji kilo ne iš „vogtinių vestuvių", bet dėl instinktyvaus kraujomaišos vengimo, ir seniausia egzogamijos forma yra kraujo giminystės egzogamija (ž. W. Schmidt, ten pat, p. 151–7, R. Lowie, ten pat, p. 27–29). Klaidingas yra ir J. Baldausko tvirtinimas, kad endogamija (artimų giminaičių vedybos) yra buvęs labai plačiai pasauly praktikuotas paprotys (p. 29). Neabejojamai jį buvus randame Egipto ir Peru valdovų šeimose, kur visagalis monarchas negalėjo rasti kitos savo rangui lygios moters, kaip tik savo seserį. Bet tokie atsitikimai yra labai reti, jie nenaikina bendros taisyklės, tai tik išimtys – juk ir Egipte ar Peru endogamiją terandame buvus tik valdovų šeimose (plačiau ž. Lowie, p. 27 t.t.). Kas kita yra socialinių luomų endogamija, ji aristokratuose išliko iki šių dienų, bet ji paprastai neprieštarauja kraujo giminystės egzogamijai.

Toliau žurnalas duoda P. Višinskio darbo „Antropologinė žemaičių charakteristika" dalį rusų kalba (p. 124–178), kuri liečia žemaičių medžiaginę kultūrą, visuomeninį gyvenimą ir dvasios kultūrą. Darbas rašytas 1897–8 m. ir gaila, kad jis nebuvo anksčiau paskelbtas. Dabar daugelis dalykų yra pasenę, nors yra ir įdomių bei vertingų duomenų. Visą šį P. Višinskio darbą buvo lietuviškai išvertęs J. Elisonas, bet vertimas žuvo Rusijoj revoliucijos metu. – Neaišku, kodėl šiame žurnale rado vietos kompiliacinis J. Perkowskio straipsnis apie senovės tikėjimo ir kulto liekanas Žemaičiuose, parašytas l e n k ų kalba (p. 179–190).

Galop likusioji knygos dalis (p. 191–228) paskirta dienos temoms – „į nieką paversti“ dr. J. Baliui, prof. I. Tamošaičiui ir mūsų Tautosakos archyvui. Iš esmės tuo reikalu jau buvo rašyta „Vairo“ 11 n-ry. Tačiau čia norisi pastebėti, kad tokio tono straipsnių, kaip čia rašo hum. m. f-to žmonės: J. Baldauskas, B. Sruoga ir V. Krėvė-Mickevičius, dar neteko mūsų mokslinėje spaudoje matyti – tai nedaro garbės nei mūsų mokslui, nei universitetui. Naudoti valstybės pinigais leidžiamas knygas asmeniškoms aistroms išlieti yra negirtinas ir nenormalus dalykas.

B. J-tis.

Vogtinės vestuvės

Studija J. Baldžiaus pavarde paskelbta 1940 m. mokslo darbų „Darbai ir dienos“ IX tome (p. 3–128). Taip pat Akc. B-vės „Varpas“ spaustuvėje išleistas atskiras atspaudas: *Baldžius J.* Vogtinės vestuvės: Vogtinių vestuvių pėdsakai mūsų dainose ir vestuvių apeigose. – Kaunas, 1940. Skelbiama iš atskirojo atspaudo.

Lyčių santykių sociologija

Skelbiama iš žurnalo „Kultūra“: Lyčių santykių sociologija // Kultūra, Kaunas, 1932, Nr. 8–9, p. 406–416; Nr. 10, p. 501–510; Nr. 12, p. 662–671; 1933, Nr. 1, p. 50–57; Nr. 2, p. 108–115; Nr. 5–6, p. 309–313; Nr. 7–8, p. 371–376. Parašas: J. Baldauskas. Nors prie poskyrio „Meilės rinka ir meilės birža“ autorius išnašoje nurodė, jog jam likę trys skyriai – „Meilės rinka ir meilės birža“, „Šeimos krizis“ ir „Socialistinė šeima“, tačiau pastarojo nepaskelbė. Skelbiant raštuose kiek pakoreguotas poskyris „Šeimos krizis“. Pagal teksto struktūrą pirmosios dvi jo dalys turėjo prasidėti žurnalo 1933, Nr. 5–6, p. 309–313, tačiau čia, matyt, per klaidą pakartotas anksčiau buvusio poskyrio pavadinimas „Moterys vyrų valdžioje“, o antraštė „Šeimos krizis“ yra kitame numeryje (Nr. 7–8, p. 371–376), nors poskyrio dalių numeracija tęsiama toliau. Todėl prieš tai buvęs pavadinimas nekartojamas, o atkeliamas pavadinimas „Šeimos krizis“.

VAIKAI, PAVAINIKIAI, MOTERYSTĖ // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1935, Nr. 2, p. 286–291. Parašas: J. Baldauskas.

EKONOMINIAI SUMETIMAI MŪSŲ VESTUVINĖSE DAINOSE // Kultūra, Kaunas, 1932, Nr. 6–7, p. 366–373. Parašas: J. Baldauskas.

DARBŠTUMAS – LYTINĖS ATRANKOS FAKTORIUS // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1934, Nr. 3–4, p. 147–153. Parašas: J. Baldauskas.

EGZOGAMIJOS PROBLEMA MŪSŲ DAINOSE // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1936, Nr. 1, p. 29–37. Parašas: J. Baldauskas.

II skyrius. Tautosaka, papročiai, literatūra

DARBO DAINOS // Kultūra, Kaunas, 1932, Nr. 4, p. 226–232; Nr. 5, p. 298–303. Parašas: J. Baldauskas.

DAINŲ BERNELIAI // Kultūra, Kaunas, 1933, Nr. 10, p. 485–487. Parašas: J. Baldauskas.

SIRATĖLIŲ DALIA // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1938, Nr. 1–2, p. 257–262. Parašas: J. Baldauskas.

KELIOS PASTABOS DĖL DEMONOLOGIJOS // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1938, Nr. 1–2, p. 262–265. Parašas: J. Baldauskas.

MŪSŲ DAINŲ EROTIKA // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1935, Nr. 1, p. 232–237. Parašas: J. Baldauskas.

MŪSŲ PATARLĖS // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1940, Nr. 3–4, p. 272–285. Parašas: Dr. J. Baldžius.

KRIVŪLĖ // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1935, Nr. 1, p. 204–205. Parašas: J. Baldauskas.

DVASIOS ATSIRADIMAS // Vaga, Kaunas, 1931, Nr. 2, p. 72–83. Parašas: J. B.

LYTIES ĮTAKA RELIGIJAI // Vaga, Kaunas, 1931, Nr. 4–5, p. 267–277. Parašas: D-ras Zak. Krujaulis.

KAIP KINTA DIEVAI // Vaga, Kaunas, 1931, Nr. 8, p. 492–503. Parašas: J. B. Straipsnio pabaigoje pažymėta B. d., t. y. kad bus daugiau, tačiau tęsinio neaptikta.

DIEVAI IR MOTERYS // Vaga, Kaunas, 1931, Nr. 9, p. 581–595. Parašas: D-ras Zak. Krujaulis.

IŠ KUR TAS *PRIMA APRILIS* // Lietuvos žinios, Vilnius, 1940 balandžio 1, p. 5. Parašas: Dr. J. Baldžius.

JONINĖS – VASAROS IR DERLIAUS ŠVENTĖ // Lietuvos žinios, Vilnius, 1940, birželio 24, Nr. 141, p. 5. Parašas: Dr. J. Baldžius.

KALĖDOS IR JŲ PAPROČIAI // Trimitas, Kaunas, 1937, Nr. 51, p. 1205–1207. Parašas: Dr. J. Kernius.

VINCAS KRĖVĖ – TAUTOSAKININKAS // Kultūra, Kaunas, 1936, Nr. 12, p. 740–746. Parašas: J. Kernius.
„KALEVALAI“ ŠIMTAS METŲ // Kultūra, Kaunas, 1935, Nr. 2, p. 129–132. Parašas: J. Kernius.
TAUTOSAKA IR EROTIKA // Kultūra, Kaunas, 1934, Nr. 1, p. 62–67. Parašas: J. Kernius.
MOKSLAS AR AUTOREKLAMA // Mūsų tautosaka, Kaunas, 1935, t. 10, p. 191–197. Parašas: Juozas Baldauskas.
PASQUINO PĖDSAKAI LIETUVOJE // Kultūra, Kaunas, 1937, Nr. 12, p. 699–701. Parašas: J. Kernius.
FR. ŠILERIO GYVENIMO BRUOŽAI // Kultūra, Kaunas, 1934, Nr. 11, p. 642–647. Parašas: J. Kernius.
RETAS JUBILIEJUS // Kultūra, Kaunas, 1934, Nr. 11, p. 393–394. Parašas: J. Baldauskas.
APIE FORMALINĮ METODĄ // Piūvis, Kaunas, 1929, Nr. 1, p. 25–29. Parašas: J. Baldauskas.

III skyrius. Enciklopedijos straipsniai

„Lietuviškojoje enciklopedijoje“ nuo 1933 iki 1940 m. J. Baldžius paskelbė daug straipsnių etnologijos, folkloro, istorijos, literatūros klausimais. Nuo antrojo tomo (1934 m.) jis buvo enciklopedijos redaktorių kolegijos narys ir daugelio straipsnių autorius, paprastai pasirašinėjęs kriptonimu J. B. Atrenkant raštams straipsnius, pasinaudota kiekvieno tomo pradžioje spausdinamu reikšmingesnių straipsnių autorių sąrašu. Nors prie vieno kito straipsnio ir nebuvo minėtojo kriptonimo, tačiau autorystei nustatyti remtasi tuo sąrašu. Nurodant straipsnių metriką, vartojama santrumpa LE, toliau nurodomi leidinio metai, tomas ir skiltis.

Amuletai // LE, 1933, t. 1, skilt. 509–511. Parašas: J. B.
Antikristas // Kultūra, Kaunas, 1932, Nr. 6–7, p. 392–394. Parašas: J. Baldauskas.
Ąžuolas tikybos istorijoje // Ten pat, skilt. 536–538. Parašas: J. B.
Babilos //Ten pat, skilt. 583. Be parašo.
Bandomosios jungtuvės // Ten pat, skilt. 1083–1084. Parašas: J. B.
Bičiuliai // Ten pat, skilt. 883–884. Parašas: J. B.
Bisena // Ten pat, skilt. 1245–1246. Be parašo.
Bitės etnologijoje // Ten pat, skilt. 1275–1276. Be parašo.
Bitininkystė Lietuvos praeityj // Ten pat, skilt. 1284–1290. Parašas: J. B.
Bitininkystės teisė // Ten pat, skilt. 1290–1295. Parašas: J. B.
Borkus // LE, 1936, t. 4, skilt. 251–255. Parašas: J. B.
Brandos apeigos // Ten pat, skilt. 511–512. Parašas: J. B.
Burtai // Ten pat, skilt. 1171–1175. Parašas: J. B.
Burtininkas // Ten pat, skilt. 1176–1177. Parašas: J. B.
Burtų knygos // Ten pat, skilt. 1177–1178. Parašas: J. B.
Chasidai // LE, 1937, t. 5, skilt. 204. Be parašo.
Chasidizmas // Ten pat, skilt. 204–206. Be parašo.
Civilizacija // Ten pat, skilt. 634–639. Be parašo.
Clan // Ten pat, skilt. 649–650. Be parašo.
Daina // Ten pat, skilt. 1332–1336. Parašas: J. B.
Dante Alighieri // Ten pat, skilt. 1491–1495. Be parašo.
Deginamosios aukos // LE, 1937, t. 6, skilt. 281–283. Parašas: J. B.
Demonologija // Ten pat, skilt. 420–423. Be parašo.
Dešimtinė // Ten pat, skilt. 515–516. Be parašo.
Dievo Teismas Lietuvoje // Ten pat, skilt. 828–829. Parašas: J. B.
Didžioji šeima // Ten pat, skilt. 750–751. Parašas: J. B.
Diveriks // Ten pat, skilt. 1087–1088. Parašas: J. B.
Domovoj // Ten pat, skilt. 1242–1243. Parašas: J. B.
Dunojus lietuvių liaudies dainose // LE, 1939, t. 7, skilt. 189–191. Parašas: J. B.
Eglė žalčių karalienė // Ten pat, skilt. 519–521. Parašas: J. B.
Egzogamija // Ten pat, skilt. 544–545. Parašas: J. B.
Endogamija // Ten pat, skilt. 857–858. Parašas: J. B.
Etnika // Ten pat, skilt. 1190–1194. Parašas: J. B.
Etnoergologija // Ten pat, skilt. 1195–1196. Parašas: J. B.
Etnogenika // Ten pat, skilt. 1196–1199. Parašas: J. B.

Etnografija // Ten pat, skilt. 1199–1205. Parašas: J. B.
Etnografinės draugijos // Ten pat, skilt. 1205–1207. Parašas: J. B.
Etnografinės paralelės // Ten pat, skilt. 1207–1208. Parašas: J. B.
Etnografiniai muziejai // Ten pat, skilt. 1208–1209. Parašas: J. B.
Etnologija // Ten pat, skilt. 1209–1218. Parašas: J. B.
Etnopsichologija // Ten pat, skilt. 1218–1219. Parašas: J. B.
Etnos // Ten pat, skilt. 1219. Parašas: J. B.
Etnosociologija // Ten pat, skilt. 1219–1220. Parašas: J. B.
Folkloras. Folkloristika. Gamtinis folkloras. Gyvulių folkloras. Šie keturi straipsniai skelbiami iš atskiro atspaudo: *Baldžius J.* Folkloras. – K., 1940. 13 psl. Kiekvieno straipsnio vieta enciklopedijoje: *Folkloras* // LE, 1940, t. 8, skilt. 394–399; *Folkloristika* // Ten pat, skilt. 399–405; *Gamtinis folkloras* // Ten pat, skilt. 920–924; *Gyvulių folkloras* // LE, 1941, t. 9, skilt. 110–115. Po visais parašas: J. B.
Gentis // LE, 1940, t. 8, skilt. 1281–1282. Parašas: J. B.
Giminystė // Ten pat, skilt. 1501–1503. Be parašo.
Greitakalbiai // LE, 1941, t. 9, skilt. 587. Be parašo.
Grimm Jokūbas, Vilhelmas // Ten pat, skilt. 647–651. Be parašo.
Heliolitinė kultūra // Ten pat, skilt. 1257–1258. Parašas: J. B.
Heterizmas // Ten pat, skilt. 1365–1366. Parašas: J. B.

IV skyrius. Mokslas ir politika

RASIZMAS // Kultūra. – Kaunas, 1934, Nr. 2, p. 96–104. Parašas: J. Baldauskas.
RASIZMAS IR IMPERIALIZMAS // Kultūra. – Kaunas, 1935, Nr. 1, p. 3–12. Parašas: J. Baldauskas.
DARBAS, LINKMĖ, ORGANIZAVIMAS // Piūvis. – Kaunas, 1929, Nr. 2, p. 87–91. Parašas: Juozas Baldauskas.

Vardų rodyklė

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Tel. +370 5 2125332, faksas +370 5 2616254
El. paštas: knyga@llti.lt
Svetainė internete: www.llti.lt
Spausdino UAB „Sapnų sala“
S. Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius
Tel. +370 5 2780580